ייווא בלעטער

חודש-שריפט פון יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

אינהאלט פון נומער

יצחק לייבוש פרץ

פֿון דער רעדאַקציע 1

ז. ר.:
י. ל. פרצעס מישפחה-בריוו 1877–1914 3
א. צו דער כלה 5
ב. צו דער פֿרוי 100
ג. צום זון 135
באַמערקונגען צו י. ל. פרצעס מישפחה-בריוו 144

ד״ר י. שאַצקי:
בריוו פֿון י. ל. פרץ (צו ב. נאָרין, דוויד פינסקי, יהואש, די זילבערס, יעקבֿ דינעזאָן, מאָריס ווינטשעווסקי א״אַ) . 147

נ. מייַזיל:
בריוו פֿון י. ל. פרץ (צו ג. י. ליכטנפֿעלד, ה. ד. נאָמבערג, י. י. טרונק, ד״ר דוויד טויבש און ד״ר פֿייַוול שטערנבערג, ח. ש. קאַזדאַן) . 183

נ. ווייַניג:
פוילישע לידער פֿון י. ל. פרץ פֿון יאָר 1874 191

מ. וואַקסער:
דאָס לעבן פֿון אַ ייִדישן דיכטער 205

ז. ר.:
פרצעס ערשטע פאָעמעס אין ייִדיש 260
דיא געשמיסענע אמת 261

2210

/ המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זייט הילע /

אויגוסט–אקטאבער 1937 ב׳ XII, נ׳ 1-3

המשך פון אינהאַלט:

ז. ר.:

דער עלטסטער נוסח פֿון „מאָניש" . . . . . [illegible]

מאניש . . . . . [illegible]

י. ל. כהן

י. ל. פרץ ווי אַ זאַמלער פֿון ייִדישע פֿאָלקסלידער 280

ש. ז. פיפע:

די זאַמלונגען ייִדישע פֿאָלקסלידער פֿון י. ל. פרץ 286

י. ל. פרץ:

דאָס ייִדישע לעבן לויט די ייִדישע פֿאָלקסלידער 291

י. ל. פרץ וועגן י. ל. כהנס „ייִדישע פֿאָלקסלידער" 300

יוגנטפֿרײַנד און מיטצײַטלערס וועגן י. ל. פרץ:

1. משה אַלטבערג 303
2. פוילינע אַלטבערג 306
3. ישעיה מרגליות 308
4. פראָפֿ׳ ס. דיקשטיין 315
5. אַ שמועס מיט פרצן 316
6. י. ט. אַלטמאַן 318

נ. מײַזיל:

נחום סאָקאָלאָוו וועגן י. ל. פרץ 320

ד״ר י. שאַצקי:

הוספֿות צו דער פרץ-ביבליאָגראַפֿיע פֿון באָראָכאָוו-גורשטיין 329

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

י. טעפּער:

I. L. Peretz. Psychologist of literature. By A. A. Roback 338

ד״ר י. שאַצקי:

אַ. ראָזענצווײַג. דער ראַדיקאַלער פּעריאָד פֿון פּערעצעס שאַפֿן. 350

ז. רייזען:

ר. פרץ-לאַקס. אַרום פרצן (זכרונות און באַטראַכטונגען) 354

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

י. מענדעלסאָן:

י. ל. פרץ אין שפּאַניש 357

א. שולמאַן:

נעקראָלאָגן נאָך פרצן אין דער ענגליש-ייִדישער פּרעסע 368

מ. הורוויץ:

פרץ אין ענגליש 374

קליינע נאָטיצן:

ד״ר יעקבֿ שאַצקי:

1. אַן אַנקעטע וועגן פרצעס אַ ווערק 2. פרצעס באַזוך אין קראָקע און אין לעמבערג אין 1907. 3. העלענע פֿראַנק וועגן פרצן. 4. פרץ אין האָלענדישן טעאַטער. 5. אַ ניט-אויפֿגעקלערטער ענין אין פרצעס ביאָגראַפֿיע . 378

נ. מאַרק:

אַן אַרטיקל ווייניק באַקאַנט, אַז ס׳איז פרצעס 383

17 רילדער און רעפּראָדוקציעס

פֿון דער רעדאַקציע

צו דעם 20סטן יאָרצייט נאָך י. ל. פּרץ האָט דער ייִדישער וויסנ־שאַפֿטלעכער אינסטיטוט אָנגעהויבן אַן אַקציע אויפֿצוקלײַבן אַלע מאַטעריאַלן, וואָס האָבן אַ שייכות צו דעם לעבן און שאַפֿן פֿון דעם גרויסן ייִדישן דיכטער, כדי מיט דער צייט צו עפֿענען אין ייִוואָ אַ פּרץ־צימער און אפֿשר טאַקע אַ פּרץ־מוזיי — אַ געדאַנק, וואָס האָט אַ צייט מיט יאָרן געשוועבט אין די קרײַזן פֿון די ייִדישע שרײַבער אין וואַרשע, האָט אָבער צום באַדויערן דאָרט ניט געקענט רעאַליזירט ווערן. דער רוף פֿון אינסטיטוט האָט געפֿונען אַן אָפּקלאַנג, און צו די פּרץ־מאַטעריאַלן, וואָס דער ייִוואָ האָט פֿאַרמאָגט שוין פֿון פֿריִער (ספּעציעל אין דעם דינעזאָן־אַרכיוו), זענען צוגעקומען אַ רײַ נײַע. די אַלמנה פֿון דעם דיכטער, פֿרוי העלענע פּרץ, האָט איבערגעגעבן דעם ייִוואָ אַלע אָביעקטן, וואָס זי האָט געהאַט פֿון איר זעלִיקן מאַן און לסוף אויך דאָס אינטימסטע און טײַערסטע פֿאַר איר — אַ פּעקל בריוו פֿון י. ל. פּרץ צו איר און צו זײַן איינציקן זון לוציאַן.

בײַ דער אָרעמקייט פֿון אונדזער לִיטעראַטור־פֿאָרשונג אין אויטענטישע פּרץ־מאַטעריאַלן האָט די רעדאַקציע פֿון די „ייִוואָ־בלעטער" געפֿונען פֿאַר נייטיק צו פֿאַרעפֿנטלעכן די וויכטיקערע טיילן פֿון דעם פּרץ־אוצר, וואָס דער ייִוואָ האָט באַקומען אין זײַן רשות, אַפֿילו ווען עס איז מחמת דוחק אין צײַט און כּוחות ניט מיגלעך געווען דעם פֿאַרעפֿנטלעכטן מאַטעריאַל צו באַזאָרגן מיט דעם געהעריקן טעקסטקריטישן אַפּאַראַט און די רעדאַקציע האָט זיך געמוזט באַנוגענען מערנישט מיט די נייטיקסטע דערקלערונגען און באַמערקונגען.

די רעדאַקציע האָט זיך אויך געווענדט וועגן מיטאַרבעט פֿאַר דער דאָזיקער פּרץ־אויסגאַבע סײַ צו די פּרץ־פֿאָרשער, פֿון וועלכע עס האָבן זיך אָפּגערופֿן ד"ר יעקבֿ שאַצקי, י. ל. כהן ז"ל, נחמן מײַזיל, מ. וואַקסער א"א, סײַ צו אַ רײַ יוגנטפֿרײַנד און מיטצײַטלערס פֿון דעם דיכטער. אַזוי אַרום האָבן מיר באַקומען די ווערטפֿולע זיכרונות וועגן פּרצן, וואָס ווערן דאָ אָפּגעדרוקט.

פֿאַר דער פּרץ-פֿאָרשונג ברענגט די איצטיקע פּובליקאַציע פֿון די „יִוואָ-בלעטער" גאָר אַ סך נייַס. טייל מאַטעריאַלן אַנטפלעקן ביז אַהער אין גאַנצן אומבאַקאַנטע מאָמענטן פֿון פּרצעס לעבן און שאַפֿן, און דער עיקר פֿון די צום ווינציקסטן באַאַרבעטע תקופֿות.

עס מערקט זיך לעצטנס מער פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דער גרויסער ירושה פֿון אונדזערע קלאַסיקער. דער הונדערטיאָריקער יובֿל פֿון מענדעלע מוכר-ספֿרים האָט באַרייכערט די יִידישע ליטעראַטור-פֿאָרשונג מיט אַ רייַ וויכטיקע אַרבעטן. דער אינטערעס צו שלום-עליכמען שטייט איצט בכלל אין צענטער פֿון אונדזער קולטור-ספֿערע. קומען מיר אַ חוב דעם דריטן גרויסן שעפֿער פֿון אונדזער נייַער ליטעראַטור — י. ל. פּרצן. אין אַ יאָר אַרום שטייט פֿאָר דער יִידישער ליטעראַטור וויַ דער גאַנצער יִידישער קולטור-באַוועגונג די פֿייַערונג פֿון גאָר אַ וויכטיקער דאַטע — דעם דעביוט פֿון י. ל. פּרץ אין יִידיש (אין שלום-עליכמס „יידישער פֿאָלקס-ביבליאָטהעק" 1888, מיט דער פּאָעמע „מאָנישׂ"). עס איז שוין, נאָך דעם אומפֿאַרגלייכלעכן ערפֿאָלג פֿון דער שלום-עליכם-אויסשטעלונג, פֿון דער צענטראַלער יִידישער שול-אַרגאַניזאַציע אין פוילן אָנגעזאָגט געוואָרן אויף דעם קומעדיקן יאָר אַ פּרץ-אויסשטעלונג. דער דאָזיקער פּרץ-נומער פֿון די „יִוואָ-בלעטער" איז דעריבער ניט נאָר אַ צושטייַער צו דער דערקענטעניש פֿון אַ צענטראַל געשטאַלט אין אונדזער נייַער קולטור; עס איז אויך אַ דבֿר בעתו, וואָס וועט, האָפֿן מיר, זיין אַ נייַער סטימול פֿאַר פּרץ-אַרבעטן אויך אויפֿן סמך פֿון די דאָ געבראַכטע מאַטעריאַלן.

מחמת דוחק אין פּלאַץ האָבן אַ רייַ אַרבעטן שוין ניט געקענט אַרייַנקומען אין דעם דאָזיקן בוך „יִוואָ-בלעטער". קודם-כל די גרויסע פּרץ-ביבליאָגראַפֿיע, צונויפֿגעשטעלט פֿון דעם סעקרעטאַר פֿון דער ביבליאָגראַפֿישער צענטראַלע י. אַניליאָוויטש, אויך די אַרבעט פֿון ז. רייזען—„יידישע גראַמאַטיק בײַ פּרצן", אַ רייַ פּרץ-דאָקומענטן, קלענערע נאָטיצן אאַז"וו. זיי וועלן אַרייַנגיין אין דער צווייטער אויסגאַבע פֿון דעם פּרץ-בוך, וואָס דער יִוואָ האָפֿט אַרויסצוגעבן גאָר בקרוב.

בײַם צוגרייטן דעם דאָזיקן פּרץ-בוך, בײַם איבערזעצן די פּוילישע מאַטעריאַלן (די זיכרונות פֿון משה אַלטבערג, פּוילינע אַלטבערג, ישעיה מרגליות, פּראָפֿ׳ ס. דיקשטיין, י. ל. פּרצעס מישפּחה-בריוו) האָבן מיטגעאַרבעט די אַספּיראַנטן פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון יִוואָ א. אײַזען, ח. גינינגער, נחמה ענפֿשטיין, ש. ז. פּיפּע און דער עיקר ב. שלאָסבערג, וועלכער האָט אַרײַנגעלייגט אין דער אַרבעט אַ סך מי און פֿלײַס.

י. ל. פרצעס מישפחה-בריוו 1877—1914

אַ דאַנק דער פֿרײַנדלעכער דערלויבעניש פֿון פֿרוי העלענע פרץ האָבן מיר אַ מיגלעכקייט צו פּובליקירן צום ערשטן מאָל די מישפחה-בריוו פֿון דעם דיכטער. ס'איז איבעריק מאריך צו זײַן וועגן דעם גרויסן ווערט פֿון די דאָזיקע זעקס צענדלינג בריוו פֿאַרן דערקענען פּרצעס פערזענלעכקייט און די אומשטאַנדן פֿון זײַן פריוואַטן לעבן, בפֿרט אַז זיי געהערן כמעט אַלע צו דעם, אַזוי צו זאָגן, טונקלסטן פּעריאָד פֿון זײַן לעבן, צו די יאָרן, וואָס ליגן צווישן זײַן יוגנט, דער פֿון אים אַליין געשילדערטער אין „מײַנע זכרונות", און יענעם איבערבראָך-מאָמענט, ווען זײַן טאַלענט איז שוין געוואָרן צײַטיק פֿאַר אַזאַ ווערק ווי „מאָניש". מען דאַרף אויך נעמען אין אַכט, אַז בכלל איז פרץ געווען ניט קיין צו פֿלײַסיקער בריוושרײַבער[1].

פרץ האָט זיך באַקאַנט מיט העלענע רינגעלהיים[2] אין חודש אלול תרל"ז, זייער חתונה איז געווען י"ד שבט תרל"ח און זייער צוזאַמענלעבן נעמט אַרום אַ פּעריאָד פֿון באַלד אַ האַלבן יאָרהונדערט. אָבער די קאָרעספּאָנדענץ צווישן זיי איז אָנגעגאַנגען נאָר אין יענע קורצע משכס צײַט, ווען איינער פֿון זיי איז געווען אויסן פֿון דער היים. דאָס האָט אָפֿטער פּאַסירט אין די ערשטע יאָרן נאָך דער חתונה, ווען העלענע פֿלעגט פֿאָרן זיך קורירן (אַרום 1883-4 איז אויך פרץ געפֿאָרן קיין וואַרשע היילן זײַן מאָגנקרענק). דערפֿאַר שטאַמען די מערסטע בריוו פרצעס צו העלענען פֿון דעם האַלב יאָר פֿאַר דער חתונה (ווען ער האָט געשריבן צו דער כלה אַ פּאָר מאָל אין דער וואָך, אויב ניט אָפֿטער) און פֿון דער זאַמאָשטשער צײַט. פֿון דעם וואַרשעווער פּעריאָד האָבן זיך כמעט קיין בריוו ניט אויפֿגעהיט. דערצו איז טאַקע אין דער אָ צײַט געווען זייער ווייניק געלעגנהייטן פֿאַר קאָרעספּאָנדענץ. אמת, זינט אים האָט געכאַפּט דער ערשטער האַרצאָנפֿאַל (אַרום 1900, אויף דער זומער-וווינונג אין רודי גאָזאָווסקע לעבן וואַרשע) פֿלעגט ער אַלע יאָר פֿאַרברענגען אַ 6 וואָכן אין אויסלאַנד, אָבער שטענדיק האָט אים העלענע באַגלייט אויף די דאָזיקע נסיעות. מערנישט אין דעם לעצטן זומער פֿון זײַן לעבן, אין דעם פֿאַטאַלן יאָר 1914, האָט ער ניט געוואָלט פֿאָרן קיין אויסלאַנד (הגם זיך שלעכט געפֿילט, שלעכט אויסגעזען), אים האָט געלאָקט דער פֿאָרשלאָג פֿון אַ טור איבער 20 שטעט פֿון רוסלאַנד מיט אַ האָנאָראַר פֿון 500 רובל, און העלענע איז אַוועקגעפֿאָרן אַליין. דער אויסבראָך פֿון דער וועלט-מילחמה האָט צעשטערט דעם געפּלאַנטן טור,

---

[1] „שרײַבן בריוו איז איינע פֿון די שווערסטע זאַכן אין דער וועלט", לייענען מיר אין דעם בריוו נומ' 13.

[2] העלענען איז צו דער חתונה מיט פּרצן געגאַנגען דאָס צוואַנציקסטע יאָר. זי איז געבוירן געוואָרן אין לענטשנע, אַ שטעטעלע אַ 3 מײַל פֿון לובלין. איר פֿאָטער דוד רינגעלהיים, פֿון גאַליציע, איז געווען אַ וואַלד-סוחר, אויסגעאַרבעט האָלץ און געפֿירט עס קיין דאַנציק. געווען אַ הײַנטוועלטיקער מענטש. ער איז געשטאָרבן אַ יאָר נאָך העלענעס חתונה. די מוטער שרה העניגספֿעלד פֿון לענטשנע האָט געפֿירט אַ ווײַנהאַנדל. נחמה האָט געלערנט אין אַ פּאַנסיאָן, וואָס אַ גוטסבאַזיצער, אַן אַפּטייקער, האָבן אָרגאַניזירט בײַ אַ שוועסטער פֿון אַ גלח, האַלטנדיק אַ שותפֿישע גובערנאַנטין. ייִדיש האָט זי געלערנט בײַ אַ שרײַבער.

העלענע ווידער איז געבליבן וואָכן לאַנג שטעקן אין אויסלאַנד, קוים זיך דערשלאָגן קיין פעטערבורג און פון דאָרט ווי עס איז דערפֿאָרן קיין וואַרשע. פון דער ציַיט שטאַמען די לעצטע צוויי בריוולעך פרצעס געשריבן אויף ביַידקארטלעך[3].

אַלע בריוו (אַחוץ די עטלעכע אין רוסיש) זענען געשריבן אין פויליש. פון די בריוו צו דער פֿרוי און צו דעם זון האָבן מיר, מחמת טעכנישע מניעות, געגעבן מערנישט די יִידישע איבערזעצונג (דעם פוילישן אָריגינאַל-טעקסט האָפֿן מיר צו קענען אָפּדרוקן אין דעם פרץ-בוך). אויס דוחק אין צייַט האָבן מיר אויך זיך געמוזט אָפּזאָגן פון אַ גרינטלעכערן אַרייַנפֿיר, ווי די בריוו פֿאַרדינען, בלויז זיך באַנוגנט מיט די באַמערקונגען (צום סוף פון די בריוו, זז׳ 144–146), וואָס מיר האָבן זיי דאָס רובֿ צו פֿאַרדאַנקען דיפֿרייַנדלעכע אינפֿאָרמאַציעס פון העלענע פרץ.

די בריוו זענען זייער זעלטן דאַטירט[4] און די רעדאַקציע האָט פֿאַר זיך געהאַט גאָר ניט קיין גרינג לייענען אויסצושטעלן זיי כראָנאָלאָגיש און סוף-כל-סוף איז דאָס אויך אַוודאי געראָטן אין גאָר אַ קנאַפּער מאָס[5].

מיר האָבן דעם אָרגינאַל-טעקסט פון די בריוו געגעבן אָן שום ענדערונגען, ניט פֿאַרריכט אין ערגעץ ניט אַפֿילו די בפֿירושע סטיליסטישע, אָרטאָגראַפֿישע, אינטערפונקציאָנעלע גרייַזן[6].

אין די מישפחה-בריוו זענען אויך פֿאָרהאַן אַ רעי בריוו פון דער פרץ-מישפחה און באַקאַנטע; מיר האָבן דערווייַלע פון זיי פֿאַרצפֿנטלעכט נאָר די וואָס קומען ווי צושריפֿטן צו פרצעס בריוו (מיט דעם אויסנעם פון איין בריוו העלענעס צו לוציאַנען).

ז. ר.

---

[3] אַדרעסירט: ב.[רוך] אוצעכאָווסקי, פעטערבורג (דער מאַן פון העלענעס שוועסטער פערל, אַ זון פון דעם ווילנער געצל אוצעכאָווסקי).

[4] אַז דאַטירן בריוו איז פֿאַר פרצן געווען אַ גאַנצער ענין, איז צו זען פון אַ רעי ערטער אין זײַן קאָרעספּאָנדענץ. „איך קען ניט די דאַטעס" — שרייבט ער אין איין בריוו. אין בריוו נומ׳ 7, אויעקטשעלנדיק שוין די דאַטע פון 9טן סעפּטעמבער 1877, באַמערקט ער: „די פוילישע דאַטע וויס איך נישט". דעם בריוו נומ׳ 25 הייבט ער אָן אַזוי: „בכדי נישט צו פֿאַרגעסן די דאַטע, הייב איך פון איר אָן. הבלל: זאַמאָשטש דעם 18טן יאַנואַר Anno Domini 1878". אין בריוו נומ׳ 39: „דוכט זיך, אַז איצט קען איך דריסט אָנשרייבן די דאַטע 27/15. דעם חודש און דאָס יאָר ווייסטו דאָך מן הסתם". אין זעלטענע פֿאַלן, ווען ער גיט שוין יאָ אַ דאַטע, האָט מען אויך געדאַרפֿט פרוון אויסגעפֿינען, צי זי איז לויט דעם אָלטן סטיל אָדער דעם נייַעם.

[5] בנוגע אייניקע בריוו האָבן מיר, צום באַדויערן — שוין אַחר המעשה, זיך אַלײַן געכאַפּט, אַז דער מוקדם ומאוחר איז דאָ ניט אָפּגעהיט געוואָרן. אַזוי, למשל, דער בריוו 28 דאַרף קומען פֿריִער; דער בריוו נומ׳ 49 דאַרף גיין נאָך נומ׳ 50, און מן הסתם אויך מיט אַנדערע האָבן מיר געהאַט אַ טעות אין סדר.

[6] גרייַזן טרעפֿט מען בײַ פרצן ניט נאָר אין די רוסישע בריוו, נייַערט אויך אין די פוילישע, שוין אָפּגערעדט פון די ריין מעכאַנישע פֿעלערן. אַזוי, למשל, פֿלאָנטערט ער אָפֿט אַרײַן אַ רוסישן אות אין פוילישן טעקסט, לאָזט דורך די דיאַקריטישע סימנים (בײַ די אותיות ć, ś, ź, ż, שרייבט אַ I אַנשטאָט אַ J, ניצט זעלטן גרויסהאַנטיקע אותיות, לאָזט דורך אָפֿשטעל-צייכנס אָדער שטעלט זיי אייגנארטיק.— ער באַמערקט אַליין (אין דעם בריוו 43): מײַנע בריוו זענען געשריבן אָן שום סדר און זענען אָנגענפּיקעוועט מיט גרייַזן, כ׳בין נישט בכוח צו דענקען ווי ס׳גיהער צו זײַן". און אין אַנדער בריוו: „בטם איבערשרײַבן מאַך איך אַ ים גרייַזן"...

א. צו דער כלה

1

Obrońca
Zjazdu Sądu Pokoju
w Zamościu
Leon Peretz.

Najdroższa Heleno!

Jestem w najkrytyczniejszém położeniu...: serce mam przepełnione, w głowie tysiące złotych, promienistych marzeń, a pióro takie tępe, że niewiedząc od czego zacząc, wszystko mu idzie jakby z kamienia.—

Już dwunasta wybiła. Zamość uśpiony w łonie cichej i gwiazdzistej nocy. Ja jeden spać nie mogę... przedemną Twoja fotografja, jedyny swięty obraz w moim domu, jedyny w sercu moim!

O, jekżem Ci wdzięczny!

Serce moje było zwiędłe, zycie snem męczącym i strasznym, moje czoło wiecznie pokryte całunem chmur...

Zwiędłem w kwiecie zycia, zamarłem. A teraz? Promień Twoich gwiazd roztopił lod mego serca, zaczęło bić... bić tak głośno... tak radośnie... czarne chmury zniknęły, ustąpiły słodkiej i rzewnej tęsknocie!...

Ja żyję i Tyś moim zyciem.... Nie mogę pisać więcej... Chciałbym pomówić z Tobą, lecz innym językiem... Bądź zdrową!

Kochaj mnie

Zamość 6 Wrzesznia 77. Twój Leon.

[איבערזעצונג]

טײַערסטע העלענע!

כ׳בין אין דער קריטישסטער לאַגע... דאָס האַרץ איז מיר פֿול, אין קאָפּ טיזנטער גאָלדענע שטראַליקע חלומות, און די פֿעדער איז אַזוי טעמפּ, אַז נישט וויסנדיק פֿון וואָס אָנצוהייבן, גייט בײַ מיר אַלץ ווי פֿון פּען.—

ס׳האָט שוין געשלאָגן צוועלף. זאַמאָשטש שלאָפֿט פֿאַרזונקען אין שויס פֿון דער שטילער און אויסגעשטערנטער נאַכט. איך נאָר אַליין קען נישט שלאָפֿן. פֿאַר מיר—דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע, דאָס איינציקע הייליקע בילד אין מײַן הויז, דאָס איינציקע אינעם האַרצן בײַ מיר!

ווי דאַנקבאַר איך בין דיר!

מײַן האַרץ איז געווען פֿאַרוועלקט, מײַן לעבן—אַ פּײַניקלעכער און שרעקלעכער חלום, איבער מײַן קאָפּ אייביק ווײַסע וואָלקנס—תּכריכים...

כ׳בין פֿאַרוועלקט געוואָרן אין בלײַענדיקן עלטער, בין אָפּגעשטאָרבן.

און איצט? אונטער דער שטראַל פֿון דײַנע שטערן איז צעגאַנגען דאָס אײַז פֿון מײַן האַרצן, עס האָט אָנגעהויבן צו קלאַפּן... קלאַפּן אַזוי היל׳כיק, מיט אַזאַ פֿרייד... די שוואַרצע וואָלקנס זענען פֿאַרשוווּנדן און אָפּגעטרעטן זייער אָרט דער זיסער און צאַרטער בענקשאַפֿט!...

איך לעב און דו ביסט מײַן לעבן...

כ׳קען נישט שרײַבן מער... כ׳וואָלט געוואָלט מיט דיר שמועסן, אָבער אין אַן אַנדערער שפּראַך...

זײַ געזונט!

האָב מיך ליב

דײַן לעאָן

זאמאָשטש 6 סעפּטעמבער 77.

2

Повѣренный
при
съѣздѣ мировыхъ судей
2-го Округа
Люблинскй Губерніи
Л. Перецъ.

גיסי היקר!

הנני ממלא אחר דבריך וכבאי הנה, ממהר אני להודיעכם כי באתי שלם. לכם סוס אביר מגמא ארץ! ואנכי ישנתי שנת צדיקים על העגלה ע״כ לא אדע כמה נסעתי מלענטשנע עד מינקוויץ. חפצתי לישן על מסלת הברזל אבל לא יכולתי. מעשה שהיה כך היה. אחת הנשים (אל תגד לנחמה) צעירה לימים הכירתני, לא אדע איככה, ותדע כי ממשפחת פרץ אני, ותשאלני אם אח לפרץ היושב בגאליציען אני, וכאשר הגדתי לה כי כן הדבר, לא נתנה לי עוד מנוח וכל הדרך ספרה לי מחיי אחי בגאליציען ואנכי... ואנכי לא שמעתי כי אזני ולבי נותרו יחד את רדיד צוארי בלענטשנע.

על חג הסוכות אָבא אליכם על הראשנים או האחרונים לא אדע.

והנני פורס בשלום מחותני והמחתנת, בשלום אשתך ואחותה ובשלום כל באי ביתך. האל הטוב יתן לכם כתיבה [וחתימה] טובה.

אהבך ומכבדך
יצחק ליבוש פרץ

זאמושץ אלול כ״ח בו תרל״ז.—

[איבערזעצונג]

טײַערער שוואַגער!

איך האָרך וואָס דו האָסט מיר געזאָגט און אַזוי ווי כ׳בין געקוכען אַהער, אײַל איך מיך מודיע צו זײַן, אַז כ׳בין געקומען געזונט. איר האָט אַ שטאַרק פֿערד וואָס שלעפּינגט אײַן די ערד! און איך בין געשלאָפֿן מיט אַ שלאָף פֿון אַ צדיק אויפֿן וואָגן און דעריבער ווייס איך נישט, ווי לאַנג איך בין געפֿאָרן פֿון לעמבערג ביז מינקעוויץ. כ׳האָב געוואָלט שלאָפֿן אויף דער באַן, אָבער כ׳האָב נישט געקענט. די מעשׂה איז אַזוי געווען. איינע פֿון די פֿרויען (זאָג נישט נחמהן), אַ יונגע, האָט מיך דערקענט, כ׳ווייס נישט ווי אַזוי, אַז כ׳בין פֿון די פּרצעס, און האָט מיך געפֿרעגט, צי כ׳בין אַ ברודער פֿון דעם פּרץ וואָס ווינט אין גאַליציע. אַז כ׳האָב איר געזאָגט אַז יאָ, האָט זי מיך שוין נישט געלאָזט רוען און דעם גאַנצן וועג האָט זי מיר דערציילט פֿון מײַן ברודערס לעבן אין גאַליציע און איך... און איך האָב נישט געהערט, ווען מײַנע אויערן און האַרץ זענען איבערגעבליבן צוזאַמען מיט מײַן האַלדזצירונג אין לעמבערג.

אויף סוכות וועל איך קומען צו אײַך. אויף די ערשטע טעג צי אויף די אַנדערע ווייס איך נישט.

און איך גריס דעם מחותן און די מחותנתטע, אײַער פֿרוי און שוועסטער און אַלע אײַערײַקע.

אַ פּתיבה [און חתימה] טובֿה.

אײַער פֿרײַנד און פֿאַרערער
יצחק לייבוש פּרץ

זאַמאָשטש 28 טעג אין אלול תרל״ז.

3

Obrońca
Zjazdu Sądu Pokoju
w Zamościu
Leon Peretz.

Дрожайшая Елена!

Лишь праздникъ прошелъ, а я уже спѣшу писать къ Тебѣ, не—дождавшись Твоего отвѣта. Ты свела меня съ ума, мнѣ грустно, я тоскую...

Вчера у меня было много, даже слышкомъ много гостей. Между другими и г-нъ Х. (котораго, впрочемъ, узнаешь въ Замостьѣ, какъ пустѣйшаго человѣка) и тотъ просто надоѣлъ мнѣ своими критическо холодными вопросами. „Какъ же, Вы, спрашиваетъ, совершили ראשי

פרקים не познакомившись впередъ съ невѣстой? Вотъ человѣкъ прогресса! проповѣдникъ освѣщенія, еврейскій культуртрегеръ!" Напрасно я стараюсь доказать ему електрическое отношеніе сердецъ, скорое знакомство душъ, онъ вѣрить не хочеть, и я—обругалъ его въ самъ ראש השנה.—

Я сегодня защищалъ 3 дѣла (sprawy) у Мироваго Судьи нашего города Замостья, два уголовныя (kryminalne) и одно гражданское (cywilne,) Первыя выигралъ со стороны обвиняемаго (oskarzonego) а послѣднее, со стороны истца (powoda) проигралъ.—

Вмѣсто того, чтобы повторять Тебѣ то что мы говорили въ Ленчнѣ, я познакомлю Тебя съ обстоятельствами этихъ 3-хъ дѣлъ. Это полезнѣе для н а с ъ.

1. Мой довѣритель (mocodawca) истецъ, требуетъ съ отвѣтчика (pozwanego) уплату 242 руб. 50 коп. долга с % и издержками (z procentami i kosztami). Долгъ доказывается распискою (kwitem, rewersem.) въ роспискѣ сказано:

„Я нижеподписавшійся, симъ признаюсь должнымъ предъявителю сего 242 руб. 50 коп. Замостье, число и подпись".

Росписка, какъ видно имѣетъ слѣдующіе недостатки:

а. 110 статья VII раздѣла, I книги Торг. Кодекса (kodeksu handlowego) гласитъ: „Переводный вексель (Weksel ciągniony) выставляется изъ однаго мѣсто на другое.—На немъ означается: годъ, мѣсяцъ и день выставленія.— Въ немъ обозначается: сумма, которая должна быть уплачена; имя и фамилія того, кто долженъ уплатить; срокъ и мѣсто въ которыхъ долженъ быть произведенъ платежъ; валюта (Waluta, rzeczywista summa pożyczki bez % ili prowizji) полученная въ наличныхъ деньгахъ, товарахъ, въ счетахъ или какимъ либо другимъ образомъ. Въ немъ опредѣляется: по чьему приказу платежъ долженъ быть учиненъ или третьего лица или векследателя" и пр.

Здѣсь же недостаетъ: 1, по чьему приказу... (предъявителю, מוכ״ז) 2, какимъ образомъ получена валюта? 3, срокъ уплаты 4 его мѣсто, и—главное, 5, отвѣтчикъ, какъ неграмотный подписалъ крестами (руку приложилъ) а по разнымъ ст. Уст. Граж. Судпр. (Ustawy postępowania cywilnego) [105—111, 438—456) такая подпись (если она не сдѣлана Змъ, на то уполномоченнымъ лицомъ) не имѣетъ значенія.—

Я защищался слѣдующими основаніями:

Доказавъ впередъ что простая росписка, лишенная качествъ векселя, считается однакожъ письменнымъ доказательствъ, я сослался на 105 ст. Уст. Гражд. Судпр. гдѣ сказано:

OBROŃCA
Zjazdu Sądu Pokoju
W ZAMOŚCIU
LEON PERETZ.

Najdroższa Heleno!

Jestem w najkrytyczniejszém
położeniu...: serce mam
przepełnione, w głowie tysią-
ce złotych, promienistych
marzeń, a pióro takie tępe,
że niewiedząc od czego za-
cząć, wszystko mu idzie jakby
z kamienia.—
Już dwunasta wybiła. Zamość
uśpiony w łonie cichej i
gwiaździstej nocy. Ja jeden
spać nie mogę... przedemną
Twoja fotografja, jedyny święty
obraz w moim domu, jedyny
w sercu moim!
O jakżem Ci wdzięczny!
Serce moje było zwiędłe,
życie snem męczącym i
trudnym, moje czoło wieczne
pokryte całunem chmur...
Zwiędłem w kwiecie życia, zamarłem.
A teraz? Promień Twoich gwiazd roz-
topił lód mego serca, zaczęło bić...
bić tak głośno... tak radośnie...
czarne chmury zniknęły, ustąpiły
słodkiej i rzewnej tęsknocie!...
Ja żyję i Tyś moim życiem....
Nie mogę pisać więcej... chciałbym
pomówić z Tobą, lecz innym
językiem.... Bądź zdrową!
Kochaj mnie
Twój
Leon

Zamość 6 Wrzesnia 77.

דער ערשטער בריוו צו דער כלה

[ז׳ 5]

1. „Всякаго рода акты, какъ совершенные и явленные установленнымъ порядкомъ (Akta notarjalne), какъ и домашніе, (prywatne), а rawno и д р у г і е б у м а г и, принимаются Мировымъ Судьею въ соображеніе при рѣшеніи дѣла". Изъточнаго разума этихъ словъ („и другіе бумаги) видно:

что „каждый клочекъ записанной бумаги, заключающій въ себѣ слѣды человѣческой дѣятельности, юридическихъ отношеній (prawne stosunki) лицъ, событій вліяющихъ на дѣло, могутъ, несмотря на ихъ недостатки, неформальности, служить доказательствомъ въ Мировыхъ установленіяхъ (w Sądach pokoju). Почему, прилагаемая къ дѣлу росписка, хотя неформальна доказываетъ что отвѣтчикъ долженъ! Кому онъ долженъ? нато простой отвѣтъ: „тому въ чьихъ рукахъ росписка въ данной минутѣ находится, т. е. предъявителю ея. (מוכ"ז)

2. [Въ роспискѣ не означено: какимъ образомъ получена валюта.] это лишь потому что небыло валюты, а вся сумма получена должникомъ, она цифра Netto!

3. Срокъ платежа долженъ означить Судъ и то по 1900 ст. Гражданскихъ Законовъ (Kodeksu Cywilnego) и такъ какъ на основаніи 1156 ст. того же кодекса, въ договорахъ нужно изслѣдовать общее намѣреніе договаривающихся сторонъ (kontragentów) мы должны принять, что по настоящему дѣлу условленъ былъ срокъ: по предъявленію въ одинъ день (129 ст. Торг. Кодек.)

4. [Въ роспискѣ необозначено мѣсто платежа,] но и это нисколько немѣшаетъ ибо въ такомъ случаѣ исполненіе (платежъ) должно быть производимо по 1247 ст. того же кодекса въ мѣстѣ жительства должника (въ Замостьѣ.)

5. [Неграмотность) Могу доказать свидѣтельскими показаніями, что отвѣтчикъ уполномочилъ 3-го лица подписаться за него, и пр. —

Я однакожъ проигралъ. Почему? еще не знаю.—

---

2) (уголовное). Заочнымъ рѣшеніемъ Мироваго Судьи гор. Замостья приговорилась П. Островская, къ 3-хъ недѣльному аресту при Замостскомъ городовомъ Магистратѣ за оклеветаніе Елены Рубинсонъ.— Свидѣтели показали, что какой то Давидовскій, признался имъ, что Островская, не зная по русски, просила его написать ей Т е л е г р а м м у въ Красноставъ, коей извѣщается Іосифъ Рубинсонъ, что жена его Елена, пребывая временно въ Замостье ведетъ безобразно развратную жизьнь. Онъ ей написалъ и она телеграмму и послала.—

Къ дѣлу приложена была телеграмма: Іосифъ Рубинсонъ Краснославъ. Ты въ Краснославѣ и твоя жена развратничаетъ въ Замостье. На что Ты мужъ? Х."

Я принялъ сторону обвиняемой и защищалъ 3-мя основаніями:

Существеннымъ основаніемъ Уголовнаго Судопроизводства состоитъ дѣйствительно показаніе свидѣтелей, законъ однакоже не даетъ имъ безусловной вѣры. Законъ требуетъ, чтобы свидѣтели показали въ присутствіи Суда, давъ подписку (deklarację) или присягу на вѣрность свидѣтельства, возлогая на обязанность Судьи или предсѣдателя объяснить свидѣтелю какое наказаніе влечетъ за собою ложное или неточное показаніе. По настоящему дѣлу, свидѣтели показали что разсказалъ Давидовскій, и имъ Судъ долженъ вѣрить, такъ какъ они совершили весь обрядъ судопроизводства, они дали подписку замѣняющую присягу, имъ объяснено какому строгому наказанію подвергаются въ случаѣ несправедливости, но какимъ образомъ доказывается виновность Островской? свидѣтели убѣждаютъ насъ что Давидовскій приписалъ ей вину, но справедливо ли или нѣтъ? кто намъ ручается что Давидовскій не сочинилъ?

2. Но положимъ даже что Давидовскій разсказалъ правду, т. е. положимъ что вмѣсто этихъ свидѣтелей стоитъ предъ нами самъ Давидовскій, и, давши подписку на вѣрность свидѣтельства, показываетъ что онъ написалъ на Рубинсонъ клевету по просьбѣ Островской, то кто виновенъ? Онъ или Островская? Мнѣ кажется, что этотъ проступокъ лишь ему, лицу совершившему его, а не Островской, вмѣняется въ вину. Островская не приняла принудительныхъ мѣръ не заставила его писать, только просила и онъ могъ отказаться, что и сдѣлалъ бы каждый честный человѣкъ, и онъ долженъ былъ дѣлать. Одно высокое почтеніе для дамъ, какъ бы высоко оно не было не можетъ служить принужденіемъ.—

3. Изъ обстоятельствъ разскаго самаго Давидовскаго видна его недобросовѣстность, усматривается наглая ложь: Онъ объясняетъ что Островская не зная порусски просила его написать телеграмму: будто бы телеграфная станція не принимаетъ польскихъ депешъ, будто бы Рубинсонъ не понимаетъ по польски, или, будто бы сама Островскій и по польский не знаетъ писать. Между тѣмъ Островская граммотна, обвинитель представилъ ее собственноручнонаписанное письмо, Рубинсонъ защищается по польски а телеграфная истанція принимаетъ польскія депеши.—

На основаніи изложеннаго просилъ я объ отмѣнѣ заочнаго приговора (wyroku w sprawie kryminalnej–) и освобожденіи Островской отъ суда и наказанія.—

Такъ и состоялось.—

3.—Мѣщанинъ „К“ обвинялся въ кражѣ досокъ.—

(продолженіе будетъ).—

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

טייערסטע העלענע!

ווי נאָר דער יום־טובֿ איז אַריבער, אײַלן איך מיך צו שרײַבן צו דיר, איידער כ׳האָב זיך דערוואַרט אויף דײַן תשובֿה. דו האָסט מיך משוגע געמאַכט, מיר איז אומעטיק, איך בענק...

נעכטן זענען בײַ מיר געווען פּיל, אפֿשר צו פּיל געסט, צווישן אַנדערע אויך ה׳ X (וועמען דו וועסט אַגבֿ דערקענען אין זאַמאָשטש ווי אַ זייער פּוסטן מענטשן) און יענער איז מיר פּשוט דערעסן געוואָרן מיט זײַנע קריטיש־קאַלטע פֿראַגעס. „ווי מאַכט איר דאָס, פֿרעגט ער, ראָשי־פּרקים, איידער איר האָט זיך באַקענט מיט דער פּלה? אָט איז אַ מענטש פֿון פּראָגרעס! אַ פּריידיקער פֿון בילדונג, אַ יידישער קולטור־טרעגער!“ אומזיסט האָב איך זיך באַמיט אים צו דערווײַזן די עלעקטרישע צוזיוונג פֿון הערצער, דאָס גיכע דערקענען זיך פֿון נשמות, ער ווילן נישט גלייבן און איך — האָב אים אָפּגעזידלט סאַמע אום ראש־השנה.—

איך האָב הײַנט פֿאַרטיידיקט 3 ענינים (sprawy) בײַם פֿרידנס־ריכטער פֿון דער שטאָט זאַמאָשטש, צוויי קרימינעלע (kryminalne) און איין ציווילן (cywilne). די ערשטע האָב איך געווונען מצד דעם באַשולדיקטן (oskarzonego) און די לעצטע מצד דעם בעל־תּביעה (powoda) האָב איך פֿאַרלוירן.—

אָנשטאָט איבערצוחזרן דיר דאָס ווָאָס מיר האָבן געהערט אין לענטשנע, וועל איך דיך באַקענען מיט די אומשטאַנדן פֿון די 3 ענינים. דאָס איז נוציקער פֿאַר א ו נ ד ז.

1. מײַן קלײענט (mocodawca) דער בעל־תּביעה פֿאַרלאָנגט פֿונעם אָנגע־קלאָגטן (pozwanego) ער זאָל איינצאָלן אַ חובֿ פֿון 242 רובל 50 קאָפּ, מיט פּראָצענטן און הוצאות (z procentami i kosztami). דער חובֿ ווערט דערווײַזן דורך אַ כּתבֿ (kwitem, rewersem). אינעם כּתבֿ שטייט:

„איך, דער אונטן געחתמעטער באַשטעטיק דערמיט, אַז איך בין שולדיק דעם מופ״ז 242 רובל 50 קאָפּ, זאַמאָשטש, דאַטע, אונטערשריפֿט. דער כּתבֿ האָט ווי ס׳ווײַזט אויס אַזעלכע חסרונות: a. דער אַרטיקל 110, קאַפּ׳ VII, בוך I פֿונעם האַנדלס־קאָדעקס (kodeksu handlowego) זאָגט: „אַ טראַטע־וועקסל (weksel ciągniony) ווערט אויסגעשטעלט פֿון איין אָרט אויפֿן צווייטן.– דערויף

וועדט באַצייכנט: יאָר, חודש און טאָג פֿון אויסשטעלן.— דערויף וועדט אָפּגענאָטירט: די סומע וואָס דאַרף באַצאָלט ווערן; דער נאָמען און די פֿאַמיליע פֿון דעם וואָס דאַרף באַצאָלן; דער טערמין און דער אָרט וווּ דער וועקסל איז פֿעליק; די וואַלוטע (Waluta, rzeczywista summa pożyczki bez % ili prowizyi) באַקומען במזומנים, אין סחורה, אין רעכענונגען אָדער אויף עפעס אַן אַנדער אופֿן. אין דעם וועדט באַשטימט: אויף וועמעס אָנווייזונג די צאָלונג דאַרף אויסגעפֿירט ווערן אָדער אַ דריטע פערזאָן אָדער דער אויסשטעלער פֿונעם וועקסל אאַז"וו.

דאָ פֿעלט אָבער: 1, אויף וועמעס אָנווייזונג (דערלאַנגער, מוכ"ז), 2, אויף וואָס פֿאַר אַן אופֿן האָט מען געקראָגן די וואַלוטע? 3, טערמין פֿון דער צאָלונג 4, איר אָרט און—דער עיקר 5, דער בעל-חוב האָט זיך ווי אַן אַנאַלפֿאַבעט אונטערגעשריבן מיט צלמים (руку приложилъ) און לויט פֿאַרשיידענע אַרטיקלען פֿון דעם סטאַטוט וועגן דער צייווילער געריכט-פּראָצעדור (Ustawy postępowa-nia cywilnego) (105—111, 438—456) איז אַזאַ אונטערשריפֿט (אויב עס האָט זיך ניט אונטערגעשריבן אַ דריטע פערזאָן וואָס איז באַפֿולמעכטיקט דערצו) ניט גילטיק.

איך האָב זיך פֿאַרטיידיקט מיט אַזעלכע אַרגומענטן:

נאָך דעם ווי איך האָב פֿרייַער דערווייזן, אַז אַ פּשוטער צעטל, וואָס האָט ניט די אייגנשאַפֿטן פֿון אַ וועקסל, רעכנט זיך פֿון דעסט וועגן פֿאַר אַ שריפֿט-לעכן באַווייז, האָב איך זיך פֿאַררופֿן אויפֿן אַרטיקל 105 פֿון דעם סטאַטוט פֿון דער צייווילער געריכט-פּראָצעדור וווּ עס וועדט געזאָגט:

1. „אַלע מינים אַקטן, סיי די וואָס זענען געוואָרן געמאַכט און געמאַלדן אין דעם געהעריקן סדר (akta notarjalne), סיי די היימישע (prywatne), דאָס גלייכן אַנדערע פּאַפּירן וועלן דורך דעם פֿרידנס-ריכטער געזוכט אין אַכט ביים פּסקענען דעם ענין". פֿון דעם געזוכט פּשט פֿון די דאָזיקע וועדטער (און אַנדערע פאַפּירן) איז צו זען:

אַז „יעדעס שטיקל באַשריבן פאַפּיר, וואָס האָט אין זיך סימנים פֿון אַ מענטשנס טעטיקייט, פֿון יורידישע פֿאַרהעלטענישן (prawne stosunki) צווישן פערזאָנען, פֿון געשעענישן וואָס האָבן געווירקט אויפֿן ענין, קענען, ניט קוקנדיק אויף זייערע חסרונות, אומפֿאַרמעלקייטן, דינען פֿאַר באַווייזן אין די פֿרידנס-געריכטן (w Sądach pokoju). דעריבער דערווייזט דער כתב וואָס איז בייגעלייגט צום ענין, כאָטש ער איז ניט קיין פֿאַרמעלטער, אַז דער ניטען איז שולדיק אַ חוב! וועמען איז ער שולדיק? דערויף איז דאָ אַ פּשוטער תירוץ: „דעם בייַ וועמען אין די הענט דער כתב געפֿינט זיך אין דער געגעבענער מינוט, דאָס הייסט דעם דערלאַנגער (מוכ"ז).

2. [אינעם כתב איז ניט באַצייכנט: אויף וואָס פֿאַר אַן אופֿן האָט מען באַקומען די וואַלוטע.] דאָס איז נאָר דערפֿאַר ווייל ס'איז ניט געווען קיין וואַלוטע, נאָר דער בעל-חוב האָט באַקומען די גאַנצע סומע, זי איז אַ ציפֿער Netto!

3. דעם צאָלטערמין דאַרף אָנווייזן דאָס געריכט און דאָס לויט דעם אַרטיקל 1900 פֿונעם ציווילן קאָדעקס (Kodeksu cywilnego), און אַזוי ווי לויטן אַרטיקל 1156 פֿון דעם זעלביקן קאָדעקס דאַרף מען אין די אָפּמאַכן אויס-פּאָרשן דעם אַלגעמיינעם מיין פֿון די צדדים וואָס האָבן געשלאָסן דעם אָפּמאַך (kontragentów), דאַרפֿן מיר אָננעמען, אַז לויט דעם איצטיקן ענין איז באַ-שטימט געווארן דער טערמין: איין טאָג נאָכן פּאָרשטעלן דעם כּתב (אַרטיקל 129 פֿונעם האַנדלס-קאָדעקס).

4. [אינעם כּתב איז ניט אָנגעוויזן דער ארט פֿון דער צאָלונג], נאָר אויך דאָס שטערט לחלוטין ניט, ווייל אין אַזאַ פֿאַל דאַרף דאָס אויספֿירן (די צאָלונג) צו שטאַנד קומען, לויטן אַרטיקל 1247 פֿון דעם זעלביקן קאָדעקס, אינעם ווינאַרט פֿונעם בעל-חוב (אין זאַמאָשטש).

5. [ניט-עבֿרידיקייט]. איך קען דערווייזן מיט עדות, אַז דער ניטען האָט באַפֿולמעכטיקט אַ דריטע פערזאָן אונטערצושרייבן זיך פֿאַר אים, אאַז"וו. פֿון דעסט וועגן האָב איך פֿאַרשפּילט. פֿאַר וואָס? איך ווייס נאָך ניט.—

---

2. (דער קרימינעלער ענין).

לויט אַ באַשלוס, וואָס דער פֿרידנס-ריכטער פֿון דער שטאָט זאַמאָשטש האָט אָנגענומען, איז אָסטראָווסקי פֿאַרמישפּט געוואָרן צו אַ דרייוואָכיקן אַרעסט בײַם זאַמאָשטשער שטאָטישן מאַגיסטראַט פֿאַר רכילות אויף העלענע רובינסאָן.— די עדות האָבן דערווייזן, אַז עפּעס אַ דאַוידאָווסקי האָט זיך מודה געווען פֿאַר זיי, אַז אָסטראָווסקי, וואָס קען קיין רוסיש ניט, האָט אים געבעטן אָנשרײַבן פֿאַר איר אַ טעלעגראַמע קיין קראַסנאָסטאַוו. אין איר איז מען מודיע יוסף רובינסאָנען, אַז זײַן ווײַב העלענע, וואָס ווינט צײַטווײַליק אין זאַמאָשטש פֿירט אַ מיאוס אויסגעלאָסן לעבן. ער האָט אָנגעשריבן צו איר און זי האָט די טעלעגראַמע אַוועקגעשיקט.—

צום ענין איז געווען בײַגעלייגט אַ טעלעגראַמע: יוסף רובינסאָן קראַסנאָסטאַוו. דו ביסט אין קראַסנאָסטאַוו און דײַן ווײַב פֿירט זיך אויסגעלאָסן אין זאַמאָשטש. צו וואָס ביסטו אַמאָן? X.

איך האָב אָנגענומען דעם צד פֿון דער באַשולדיקטער און האָב פֿאַר-טיידיקט מיט דרײַ אַרגומענטן:

אַ ממשותדיקער גרונט פֿון דער קרימינעלער געריכט-פּראָצעדור זענען די בפֿירושע באַווײַזן פֿון עדות, דאָס געזעץ גיט זיי אָבער ניט קיין אומבא-דינגטן גלויבן. דאָס געזעץ פֿאַרלאַנגט, אַז די עדות זאָלן עדות זאָגן אין בײַזײַן פֿון געריכט, געבנדיק אַן אונטערשריפֿט (deklarację) אָדער אַ שבֿועה, אַז זייער גבֿית-עדות איז אמתדיק, דערבײַ איז דער חוב פֿונעם געריכט אָדער פֿונעם פֿאָרזיצער אויפֿצוקלערן דעם עדות, וואָס פֿאַר אַ שטראָף עס קומט פֿאַר אַ פֿאַלש אָדער נישט-פֿינקטלעך גבֿית-עדות. לויט דעם איצטיקן ענין האָבן די עדות

געזאָגט דאָס וואָס דאַווידאָווסקי האָט דערציילט, און דאָס געריכט דאַרף זיי גלייבן, ווײַל זיי האָבן דורכגעמאַכט דעם גאַנצן גאַנג פֿון דער געריכט-פּראָ-צעדור, זיי האָבן געגעבן אַן אונטערשריפֿט וואָס פֿאַרבײַט אַ שבֿועה, עס איז זיי אויפֿגעקלערט געוואָרן וואָס פֿאַר אַ שטראָף זיי וועלן קריגן אין פֿאַל פֿון פֿאַלשקייט, אָבער אויף וואָס פֿאַר אַן אופֿן ווערט דערוויזן אָסטראָווסקיס שולד? די עדות צײַגן אונדז איבער, אַז דאַווידאָווסקי האָט איר צוגעשריבן די שולד, אָבער צי איז עס גערעכט אָדער נישט? ווער גאַראַנטירט אונדז, אַז דאַווידאָווסקי האָט נישט אויסגעטראַכט?

2. נאָר לאָמיר אַפֿילו אָננעמען, אַז דאַווידאָווסקי האָט דערציילט דעם אמת, ד"ה לאָמיר אָננעמען, אַז אָנשטאָט די עדות שטייט פֿאַר אונדז דאַווי-דאָווסקי אַליין, און געבנדיק אַן אונטערשריפֿט וועגן דער ריכטיקייט פֿון זײַן גבֿית-עדות, זאָגט ער, אַז ער האָט אָנגעשריבן רכילות אויף דער רובינסאָן לויט אָסטראָווסקיס בקשה, איז ווער זשע איז שולדיק? ער צי אָסטראָווסקי? מיר דוכט, אַז דער דאָזיקער חטא דאַרף באַלאַסטן נאָר אים ווי די פּערזאָן וואָס איז דעם חטא באַגאַנגען, און נישט די אָסטראָווקי. אָסטראָווסקי האָט נישט אָנגע-ווענדט קיין צוואַנגמיטלען, זי האָט אים נישט געצוווּנגען צו שרײַבן, זי האָט נאָר געבעטן און ער האָט זיך געקענט אָפּזאָגן; און דאָס וואָלט געטון יעדער אָרנטלעכער מענטש, און ער האָט געדאַרפֿט טון. גרויסער דרך-ארץ פֿאַר דאַמען, ווי גרויס ער זאָל ניט זײַן, קען ניט דינען פֿאַר אַ צוואַנג.—

3. פֿון די אומשטאַנדן פֿון דאַווידאָווסקיס דערציילונג אַליין איז קאָנטיק זײַן נישט-אָרנטלעכקייט, זעט זיך אַרויס די נאַקעטע פֿאַלשקייט. ער דערקלערט, אַז אָסטראָווסקי האָט אים געבעטן, אַזוי ווי זי קען קיין רוסיש נישט, אָנשרײַבן אַ טעלעגראַמע: פּונקט ווי די טעלעגראַף-סטאַנציע נעמט נישט אָן קיין פּוילישע דעפּעשעס, פּונקט ווי רובינסאָן פֿאַרשטייט קיין פּויליש נישט, אָדער פּונקט ווי אָסטראָווסקי אַליין וואָלט נישט קענען שרײַבן קיין פּויליש. דערווײַל קען אָסטראָווסקי יאָ שרײַבן, דער באַשולדיקער האָט פֿאָרגעשטעלט אַ בריוו געשריבן מיט איר האַנט, רובינסאָן פֿאַרטיידיקט זיך אויף פּויליש און די טעלעגראַף-סטאַנציע נעמט אָן פּוילישע דעפּעשעס.—

אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס איז אויפֿגעוויזן געוואָרן האָב איך געבעטן בײַטן דעם פּסק-דין וואָס איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אונטער די אויגן (Wyrok w sprawie kryminalnej) און באַפֿרײַען די אָסטראָווסקי פֿון אַ משפּט און פֿון אַ שטראָף.

אַזוי איז טאַקע געווען.

3. דער בירגער „K" איז באַשולדיקט געוואָרן אין גנבֿענען ברעטער.—

(המשך קומט).—

4

Obrońca
Zjazdu Sądu Pokoju
w Zamościu
Leon Peretz.

(продолженіе)

Сей часъ былъ у меня Рубинштейнъ. Отъ него я узналъ что.. но обѣщался ему, это скрыть... Я ей, ей въ этомъ не виновенъ а почти, я сейчасъ пріѣхавши отправилъ свое къ Тебѣ письмо. —

Если Тебя интересуетъ моя судебная практика, вели, моя дорогая, а я ежедневно поставлю Тебя въ свѣдѣніи малѣйшей подробности. Еслибъ я могъ знать всѣ Твои занятія, все что ты читаешь, малѣйшее Твое впечатленіе жизьни, даже Твои сны, я бы не тосковалъ и не скучалъ бы столько... Я бы жилъ Твоей жизьнію, я изучилъ бы Твои нравы, я научился бы предугадывать всѣ Твои чувства, желанія Твоего нежнаго сердца... Ты бы доставила мнѣ самую нѣжную отраду!...

А такъ пешиться время! Когда то будутъ праздники? когда уже вновь сладкій шопотъ Твоихъ розовыхъ губъ? увыжу ясный лучъ твоихъ ясныхъ очей?

Когда? о когда?!

Это меня волнуетъ и я окочиваю письмо его началомъ: Ты съ ума свела меня."—

Твой на вѣки
Леонъ Юдовичъ Перецъ

Жена моего брата называется тоже נחמה но подписывается Netti, какъ Тебѣ это нравится?

Леонъ

Я такъ разстроенъ что объ одномъ изъ главнѣйшихъ обстоятельстъ забылъ почти! Мои родители, отецъ и мать Тебѣ так рады, что не идетъ дальше. И не удивительно на всѣ стороны хвалятъ Тебя. Получишь ихъ письмо, но мнѣ кажется что это Твоя обязанность къ намъ впередъ написать, отецъ мой называется Юда, мать Ребека. Можешь имъ писать одно письмо.—

Unbekannterweise. Какъ славно я пишу по немѣцки?!

Moje najserdeczniejsze ukłony Twoim rodzicam, mojej p. Szwagrowéj, jej siostrze, dzieci mężowi itd, etc. Тебѣ я пишу по русски, Ты уже знаешь по чему.—

Не забудь однакожь что это не письмо а чистый разговоръ.— Я говорю съ Тобою! не осуди поэтому моихъ писемъ если они будутъ и легкаго содержанія — Главное въ томъ что никто не въ сотояніи любить какъ Тебя Твой

Леонъ

Опять страница пуста, это не должно быть, И я повторяю свою просьбу, дабы Ты моя добрѣйшая писала ко мнѣ, много даже очень много, о себѣ о своихъ и т. д. Я за всё это благодаренъ Тебѣ буду! Люби Меня!

Леонъ.—

У насъ сегодня ярмарка, я спѣшу отправить письмо ибо потому мнѣ будутъ мѣшать —

Леонъ.

Сколько разъ я подписался?

[איבערזעצונג]

(המשך)

געווען בײַ מיר ערשט רובינשטיין. פֿון אים בין איך געווויר געוואָרן, אַז... אָבער כ׳האָב אים צוגעזאָגט האַלטן דאָס בסוד... איך בין כ׳לעבן אין דעם נישט שולדיק און כּמעט באַלד נאָך מײַן קומען האָב איך אַוועקגעשיקט צו דיר מײַן בריוו.

אויב דיך אינטערעסירט מײַן געריכטלעכע פּראָקטיק, באַפֿעל, מײַן טײַערע, און איך וועל דיר אַלע טאָג מודיע זײַן די מינדסטע פּרטים. וועג איך וואָלט געקענט אַלע דײַנע באַשעפֿטיקונגען, אַלץ וואָס דו לייענסט, דײַן מינדסטן אײַנ-דרוק פֿון לעבן, אַפֿילו דײַנע חלומות, וואָלט איך אַזוי פֿיל נישט געבענקט... און זיך נישט געלאַנגווײַליקט. כ׳וואָלט געלעבט מיט דײַן לעבן, אויסגעשטודירט דײַנע זיטן, זיך אויסגעלערנט צו טרעפֿן אַלע דײַנע געפֿילן, אַלע פֿאַרלאַנגען פֿון דײַן איידל האַרץ... דו וואָלסט מיר פֿאַרשאַפֿט דאָס איידלסטע פֿאַרגעניגן!...

און די צײַט שלעפּט זיך אַזוי! וועג וועלן שוין אָנקומען די יום-טובֿים? און וועג וועל איך שוין ווידער [דערהצרן] דעם זיסן מורמל פֿון דײַנע ראָזע ליפּן? דערזען דעם העלן שטראַל פֿון דײַנע קלאָרע אויגן? וועג, אָ, וועג?!

דאָס באַאומרוִקט מיך און איך פֿאַרענדיק דעם בריוו מיט זײַן אָנהייב: „דו האָסט מיך משוגע געמאַכט".

דײַנער אויף אייביק

לעאָן יודאָוויטש פּרץ.

מײַן ברודערס פֿרוי הייסט אויך נחמה, נאָר זי שרײַבט זיך אונטער Netti, ווי געפֿעלט עס דיר?

לעאָן.

איך בין אזוי צערודערט, אז ווען איינעם פון די וויכטיקסטע ענינים האב איך פמעט פארגעסן. מיינע עלטערן, דער טאטע און די מאמע פרייען זיך אזוי מיט דיר, אז ווי־ער קען גאר נישט זיין. און ס׳איז נישט קיין וווּנדער. זיי לויבן דיך פון אלע זיטן. דו וועסט באקומען זייער בריוו, נאר מיר דאכט זיך, אז דאס איז דיין פליכט אנצושרייבן זיי פריער. מיין פאטער הייסט יהודה, די מוטער רבקה. קענסט זיי שרייבן איין בריוו.

Unbekannterweise — ווי גוט איך שרייב דיטש?!

מיינע הארציקסטע גרוסן דיינע עלטערן, מיין שוועגערין, איר שוועסטער, קינדער, מאן אז"ו. דיר שרייב איך אין רוסיש, דו וויסט שוין פאר וואס.

פארגעס אבער נישט, אז דאס איז נישט קיין בריוו, נאר א ריינער שמועס.— איך רייד מיט דיר. פאראורטייל נישט דערייבער מיינע בריוו, אויב אפילו זיי וועלן זיין פון א לייכטן אינהאלט. דער עיקר איז, אז קיינער איז נישט בפוח אזוי ליב צו האבן ווי עס ליבט דיך דיין

לעצן.

איין זיטל איז לוידיק, דאס טאר נישט זיין. און איך חזר איבער מיין בקשה, אז דו מיין בעסטע, זאלסט מיר שרייבן א סך, אפילו זייער א סך וועגן זיך, וועגן די דיניקע אז"ו. און פאר דעם אלעם וועל איך דיר זיין דאנקבאר! האב מיך ליב!

לעצן

היינט איז בייַ אונדז א יריד, איך אייל מיך אוועקצושיקן דעם בריוו, וויל שפעטער וועט מען מיר שטערן — לעצן.

וויפל מאל האב איך זיך אונטערגעשריבן?

5

Obrońca
Zjazdu Sądu Pokoju
w Zamościu
Leon Peretz.

Обожаемая Елена!

Я сегодня разстревоженъ, печаленъ и разбитъ.—

У меня братъ, который женившись, переселился въ Галицію. Предъ ראש השנה ему пришло въ голову ѣхать въ Россію съ галицейскимъ видомъ, и, по поводу жалобы неизвѣстнаго лица, онъ арестованъ въ Дубнѣ и „етапомъ“ везутъ его въ Замостье.

Меня не пугаетъ процессъ, уже его очистятъ, но онъ такой нѣжный и некрѣпкаго тѣлосложенія, что безъ болѣзни не обойдётся.—И я

такъ люблю этаго моего брата, что малѣйшая подробность выводитъ меня съ ума. Но онъ достоенъ этой любви. На досугѣ поговоримъ о немъ.

Мнѣ тоже совѣстно, что вчерашнее мое письмо наполнено было судебною практикой, я боюсь, не подозрѣваешь ли, моя дорогая, что это систематическое послѣдствіе высказанной мною въ Ленчнѣ идеи о женском трудѣ! Я неотрекаюсь отъ своего, или лучше сказать, отъ мнѣнія всего мира мыслящихъ людей, напротивъ, я и теперь утверждаю что Фанни Левальдъ, говоря „что женщинамъ нужно давать такое воспитаніе и образованіе, которое дало бы имъ возможность содержать самихъ себя, предохряняя ихъ отъ унизительной необходимости выйти за мужъ съ расчетомъ" сказала самую справедливую правду. Никто не говоритъ дабы женщина обязана была везти особою торговлю, никто не требуетъ безусловло чтобы она пособила мужу въ его занятіяхъ, кажды знаетъ, что женщина не куклушка, которой девизъ не составляетъ красота, цѣлью жизни которой не состоитъ балъ, которой кругозоръ неограничивается танцами, которой душа не питается самыми грязными и пошлыми сплетнями, которая, кромѣ францускаго языка безъ понятія о его литературѣ кромѣ способности сыграть нѣсколько вальцевъ и поверхностнаго рисованія — обладаетъ и другими важнѣйшими знаніями, есть хорошой женою, хорошей матрью, занимаясь хозяйствомъ, воспитывая дѣтей, встрѣчая мужа теплымъ сердцемъ, вводя въ домъ порядокъ, спокой и любовь, не считается излишнимъ существомъ на землѣ! Призваніе матери и жены свято, хозяйство одна изъ главныхъ подпоръ нашего быта, но каждый пойметъ, что мужъ не вѣчно живъ и здоровъ, что фортуна слѣпа и измѣнчива, капиталъ не вѣченъ, и нерѣдко недостаетъ рабочихъ рукъ въ семействѣ! Что сдѣлаетъ самая красивая, самая кроткая, самая любящая женщина, если смерть похотитъ у нея чернорабочаго мужа и она останется безъ капитала и помощи? И въ каждомъ положеніи жизьни, должно быть сладко женѣ, которая привыкши къ занятіямъ, понимая дѣло мужа пособляетъ ему во всемъ и тѣмъ сохраняя его здоровіе, облегчая значительно его трудъ имѣетъ то убѣжденіе: что она непраздно живетъ, что мужъ ея кромѣ любви и уваженія долженъ ей и благодарность! „какое счастіе, говоритъ безименный авторъ „необходимости труда для женщинъ, если жена въ трудномъ положеніи, вмѣсто жалобъ, умѣетъ дѣятельно взяться за дѣло и помочь всему семейству въ горѣ"!

Какъ сказано, и веденіе хозяйствомъ считается своего рода трудомъ. Мужъ затѣмъ и жена, какъ своевольные люди имѣютъ

польное право раздѣлиться занятьями такимъ образомъ, что жена займется домомъ и воспитаніемъ дѣтей, а мужъ торговлею, но признаться, будь я женщиной, я принялъ бы таковаго раздѣла.—

Дрожайшая Елена! мнѣ хотѣлось бы еще да много еще поговорить съ Тобою... Но послѣзавтра Съѣздъ а у меня много работы.—

И такъ должно быть надоѣлъ Тебѣ письмами. Не такъ ли?—

Твой на вѣки
Леонъ Юдовичъ Перецъ.

Замостье, 1 Сентября 1877 года.

Я припомнилъ себѣ что у Тебя нѣту бланокъ и пользуешся бланками брата Твоего, посылаю затѣмъ Тебѣ бланки.—Типографщикъ еврейскій-полякъ не очень то правильно napisal Twego imienia ale to nie szkodzi – Jestem bardzo zajęty.— Bądź mi zdrową.
Do widzeniasię, do miłego! —

Leon

Продолженіе о моей судебной практикѣ задерживается до особаго о Томъ Твоего опредѣленія.—

Леонъ

[איבערזעצונג]

פֿאַרגעטערטע העלענע!

איך בין הײַנט צעזודערט, טרויעריק און צעבראָכן.—

איך האָב אַ ברודער, וואָס האָט נאָך דער חתונה זיך אַריבערגעצויגן קיין גאַליציע. פֿאַר ראש-השנה איז אים אײַנגעפֿאַלן צו פֿאָרן קיין רוסלאַנד מיט אַ גאַליציש פּאַס און צוליב אַ מסירה פֿון אַן אומבאַקאַנטער פּערזאָן האָט מען אים אַרעסטירט אין דובנע און מ׳פֿירט אים מיטן „עטאַפּ" קיין זאַמאָשטש.

דער פּראָצעס שרעקט מיך נישט, מ׳וועט אים שוין ריינוואַשן, אָבער ער איז אַזאַ צאַרטער און אַזוי שוואַך געבויט, אַז ער וועט אומפֿאַרמיידלעך קראַנק ווערן. און איך האָב אַזוי ליב אָט דעם ברודער מײַנעם, אַז די מינדסטע קלייניקייט מאַכט מיך משוגע. אָבער ער איז ווערט אַזאַ ליבע, אין אַ פֿרײַער צײַט וועלן מיר רעדן וועגן אים.

ס׳פֿאַרדריסט מיך וואָס דער נעכטיקער בריוו מײַנער איז געווען פֿול מיט גערײַכטס-פּראָקטיק, איך האָב מורא דו ביסט מיר חושד, מײַן טײַערע, אַז דאָס איז אַ סיסטעמאַטישער פּועל-יוצא פֿון דער אידעע, וואָס איך האָב אַרויסגעזאָגט

אין לעגטשנע וועגן פֿרויען-אַרבעט! איך זאָג זיך נישט אָפּ פֿון מײַן מיינונג, אָדער בעסער געזאָגט פֿון דער מיינונג פֿון דער גאַנצער וועלט דענקענדיקע מענטשן; פֿאַרקערט, איך האַלט איצט אויך, אַז פֿאַני לעוואַלד האָט אויסגעדריקט דעם ריכטיקסטן אמת, זאָגנדיק, אַז „פֿרויען דאַרפֿן באַקומען אַזאַ דערציונג און ביל̈דונג, וואָס זאָל זיי געבן די מעגל̈עכקייט זיך אַל̈יין אויסצוהאַל̈טן און זיך צו פֿאַרהיטן פֿון דער דערנידערונג צו מוזן חתונה האָבן צוליב געלט". קיינער זאָגט נישט, אַז אַ פֿרוי איז מחויב צו פֿירן אַ באַזונדער גפשעפֿט, קיינער פֿאָדערט נישט דווקא, זי זאָל העל̈פֿן דעם מאַן אין זײַן באַשעפֿטיקונג; יעדער ווייסט, אַז אַ פֿרוי וואָס איז נישט קיין ל̈יאַלקע, וואָס איר דעוויז איז נישט בלויז שיינ-קייט, וואָס איר ציל̈ אין ל̈עבן איז נישט קיין בעל̈עך; וואָס איר האָריזאָנט באַגרענעצט זיך נישט מיט טענץ; וואָס איר נשמה שפּײַזט זיך נישט מיט געמיינע מיאוסע רכילות; וואָס אָחוץ דער פֿראַנצייזישער שפּראַך אָן אַ ידיעה אין איר ל̈יטעראַטור, אָחוץ דער פֿעיקייט אויסצושפּ־ל̈ן עטל̈עכע וואַל̈סן און אַבי ווי צייכענען, — פֿאַרמאָגט זי נאָך אַנדערע וויכטיקערע קענטענישן; זי איז אַ גוטע ווײַב, אַ גוטע מוטער, פֿירנדיק די באַל̈עבאַטישקייט, דערציִענדיק די קינדער, באַגאַנענדיק דעם מאַן מיט אַ וואַרעם האַרץ, אַרײַנברענגענדיק אין שטוב אָרדנ-נונג, רויקייט און ל̈יבשאַפֿט — אַזאַ פֿרוי איז נישט קיין איבעריק באַשאַפֿענישׂ אויף דער ערד! דער באַרוף פֿון מוטער און פֿרוי איז הייליק, באַל̈עבאַטישקייט איז טאַקע אַ וויכטיקער אָנשפּאַר אין אונדזער ל̈עבן, אָבער יעדער וועט פֿאַר-שטיין, אַז אַ מאַן ל̈עבט נישט אייביק, נישט אייביק איז ער געזונט, אַז דער גורל̈ איז בל̈ינד און פֿאַרפֿירערישׂ, אַז קאַפּיטאַל̈ איז נישט אייביק, און אָפֿט מאָל̈ פֿעל̈ן אויס אַרבעטסהענט אין דער משפּחה! וואָס קען טון די שענסטע, די איידל̈סטע, די איבערגעבענסטע פֿרוי, ווען דער טויט רײַסט אַוועק בײַ איר דעם מאַן דעם שוואַרצן אַרבעטער און זי בל̈יבט אָן קאַפּיטאַל̈ און אָן הילף? און אין יעדער ל̈עבנס-סיטואַציע דאַרף זײַן אַ נחת דער פֿרוי, וואָס איז געווויינט צו זײַן פֿאַרנומען, איז באַהאַוונט אין איר מאַנס אַרבעט און העל̈פֿט אים אין אַל̈ץ, אָפּהיטנדיק דערמיט זײַן געזונט, אין אַ גרויסער מאָס פֿאַרגרינגערנדיק זײַן מי, האָט זי דעם באַווּסטזיין, אַז זי ל̈עבט נישט פּוסט און פּאַס, אַז אַ חוץ ל̈יבע און רעספּעקט קומט איר דער מאַן נאָך אַ דאַנק אויך. „וואָס פֿאַר אַ גליק דאָס איז!" — זאָגט דער אַנאָנימער מחבר פֿון דער „נייטיקייט פֿון אַרבעט פֿאַר פֿרויען", ווען די פֿרוי קען, אָנשטאָט צו קלאָגן אין אַ שווערער לאַגע, זיך נעמען פֿל̈יסיק צו דער אַרבעט און העל̈פֿן דער גאַנצער משפּחה אין אַן עת-צרה!"

ווי געזאָגט, האָל̈ט מען דאָס פֿירן באַל̈עבאַטישקייט אויך פֿאַר אַ מין אַרבעט. אַזוי אַרום האָבן מאַן און ווײַב ווי פֿרײַוויל̈יקע מענטשן די פֿול̈ע רעכט זיך צו צעטיי־ל̈ן מיט דער אַרבעט אויף דעם אופֿן, אַז די פֿרוי פֿאַרנעמט זיך מיט דעם הויז און מיט דער קינדער-דערציִונג און דער מאַן מיט מיסחר. אָבער כ׳בין זיכמודה, ווען איך בין אַ פֿרוי, וואָל̈ט איך [נישט] אָנגענומען אַזאַ פֿאַרטיי־ל̈ונג.

טײַערע העלענע! ס׳וואָלט זיך נאָך געוואָלט רעדן מיט דיר נאָך און אַ סך... אָבער איבער מאָרגן איז דער אַראָפּפאָר [פֿון געריכט] און איך האָב נאָך אַ סך אַרבעט.—

שוין אַזוי אויך מין הסתם דיר דערעסן מיט די בריוו, נישט וואָר?

דײַנער אויך אייביק

לעאָן יודאָוויטש פּרץ.

פּעטערבורג, 1 סעפּטעמבער 1877 יאָר

איך האָב זיך דערמאָנט, אַז דו האָסט נישט קײַן בלאַנקען, און דו באָנוצסט זיך מיט דײַן ברודערס. שיק איך דיר טאַקע בלאַנקען. דער דרוקער— אַ יידישער פּאָליאַק האָט נישט אַזוי ריכטיק אָנגעשריבן דײַן נאָמען, אָבער עס שאַדט נישט. — איך בין זייער פֿאַרנומען. — זײַ מיר געזונט. צום וויידערזען, צום אײַנגענעמען וויידערזען!

דער המשך וועגן מײַן געריכטס-פּראָקטיק ווערט אָפּגעהאַלטן ביז דײַנער אַ ספּעציעלער באַשטימונג וועגן דעם.—

לעאָן

6

Левъ Перецъ
Замость.

(продолженіе)
„О женском трудѣ"

1

Въ сказанной брошуркѣ „о женскомъ трудѣ" приводится мнѣніе Милля, который полагаетъ, что женщина, выходя замужъ, уже выбираетъ себѣ родъ занятій, точно также какъ мужчина, выбирающій профессію; о ней можно сказать, по мнѣнію того же ученаго, что она посвящаетъ себя веденію хозяйства, воспитанію дѣтей, какъ спеціальности, на столько лѣтъ жизни, сколько потребуется на это дѣло, и потому отказывается на это время, не отъ всѣхъ другихъ занятій вообще, но отъ занятій, помѣшавшихъ бы ей въ исполненіи избранныхъ ею обязанностей". — Г. Н. Соловьевъ не соглашаясь съ такимъ мнѣніемъ Милля говоритъ:

„Если всякая дѣвушка будетъ думать, что она должна заниматься „производительнымъ трудомъ только до перваго поцѣлуя, то трудъ ея— „срочный и временный и она ничего нужнаго не сдѣлаетъ".

—„Кладя предѣлъ женскому общественному труду до замужества, „продолжаетъ Г. С. свое возраженіе, мы тѣмъ самымъ съуживаемъ „этотъ трудъ; такъ какъ никакая научная или служебная карьера

„вырости вполнѣ не можетъ въ какіе нибудь три четыре или пять „лѣтъ. На возвратъ женщины, въ годы вдовства или доказанной без- „дѣтности, расчитывать опять странно...“ и пр.

По части нельзя несогласиться съ мнѣніемъ Г. Соловьева. Я однакоже совѣтовалбы каждой женщинѣ избирать себѣ одну изъ двухъ или двѣ карьеры, учительство и экономію.

До ея выхода замужъ, во время бездѣтности или въ тяжелой минутѣ онѣ могутъ служить источникомъ содержанія во всѣхъ другихъ положеніяхъ жизни, женщина продолжаетъ свой трудъ въ собственномъ ея домѣ, наука преподаванія есть главнымъ основаніемъ воспитанія дѣтей, экономія же базисъ хозяйства.— Но давъ этотъ совѣтъ я вышелъ изъ общей точки зрѣнія, если мы примемъ доказаннымъ, что существующій до настоящаго момента раздѣлъ труда между мужемъ и женою, есть самый рациональный, и иначе быть не можетъ.—

Конечно странно представлялось бы намъ семейство, гдѣ мужъ воспитывалъ бы дѣтей, а жена ѣхала въ Данцигъ! гдѣ мужъ поетъ „люли дѣтино, люли!“ а жена ведетъ торговлю. Но почему?

Ослица Белаамъ (בלעם) спросила: привикла ли я съ тобою такъ поступать?“ (помнишь ли это?). Дѣйствительно ослы говорятъ только о привычкахъ! Мы привыкли видѣть въ женщинѣ няньку, служанку или куклу и намъ странно видѣть когда эта нянька, служанка и кукла вдругъ обращается въ человѣка и начинаетъ дѣйствовать какъ членъ общества! —

Мы смотримъ на эманципацію женщинъ какъ польскіе паны на освобожденіе крестьянъ.—

Сами даже женщины боятся этой свободы, это однакоже не удивительно, съ такою же самою боязнею привѣтствовали негри ихъ равноуправленіе! Лишенные свободы боятся ей, не чувствуются въ силахъ содерживать самыхъ себя!...

Самый безобразный видъ гнета женщинъ мы встрѣчаемъ у насъ евреевъ. Не зная на столько по русски я постараюсь перевести Тебѣ нѣсколько строфъ изъ поэтическаго древне-еврейскаго сочиненія И. Л. Гордона, на жаргонъ:

יודישע פֿרויא, אים בעקאנט איז דיין לעבען:
שטיל ווערסטי געבוירען, שטיל ווערסטי פֿערלוירען;
דיין פֿרייד, דיין טרויער, דיין האפֿנונג דיין שטרעבען,
אין דיר פֿלאמט׳ס אויף, אין דיר ווערט׳ס פֿערפֿוירען!
ווען יעדערער לעבט ווען יעדערער געניעסט,

אויף דער פֿרייַער וועלט וועַן יעדען איז גיט
איז דיר נעבעך פֿינסטער, איין אייביגע דיענסט
פֿין שטיעב, פֿין געוועלב מאכסטי קיין טריט
מיהערט נישט וועַן דיא לאכסט, מיהערט נישט וועַן דיא ווייַנסט !...
אין וואס איז גאר וועדט דיין לעבען אין דער טהאט ?
דיא טראָגסט, דיא האָסט, זייַגסט אין אנטווייַנסט
קאלסט באָקסט אין פערגייסט פאר דער צייט !
וואס טויג דיין געפֿיעל ? וואס העלפֿסט אז ד׳ביסט שיין ?
אז וואס עס זצהען ד׳אויגען מאכט נאָך דיא האנד ?
דיין געפֿיעל איז פֿערלאכט, אַ זינד איז דיין חן
דיין פֿעאיגקייט אַ פֿעהלער, נאריש דער פֿערשטאנד.
דיין קול איז אסור, מיטאָר עס נישט הערען
(מיטאָר גאר נישט זצהען) (דיינע זיידענע האָהר)
דער שרעקליכע יצר-הרע, ליגט דיר אויפֿ׳ן שטערען
אין דיא ביסט אין גאנצען איין אויסוואָרף דער נאטור !
וועַן דיא בעטסט פֿאר דיין מאנן אויף געזינד אין הצלחה
הערסטי וואָס ע ה ר בעט ? לייגט צי דיא אוירען
עהר דאנקט דעם ליעבען גאטט, עהר מאכט אַ ברכה :
אז עהר איז קיין ווייבעל אין איין הייבל געבוירען !״

. . . . . .

מיט וועמען האסטי חתונה ? וועסטי לעבען ביינאנט ?
צי קענסט דיא דיין חתן ? צי איז עהר דיר האָלד ?
אפילו דיא פֿראגען זענען דיר אים בעקאנט !
דער מאמען איז געפֿעלליגען ! דער טאטי האט געוואָלט !
דיא האסט עהם נישט געזצהען ? צי וואס זאל עס דיר ?
דארך אזוינע זאכען וועלען תנאים נישט געשטערט !
נאר אייַדער דיא ביסט געבוירען, נאך 40 טאָג פֿריר
האטט דיר שוין דער מלאך דיין זוג בעשערט !

פֿערדעק דיך מיט׳ן שלייער ! מאך צי דיא אויגען
ליג דיא זיידענע האָר, אינטער דער שעער
דיין פֿרייאהייט, דיין יוגענד זענען אַוועק געפֿלויגען
דיא הערסט נישט פֿין זייא, דוא זצהסט זייא נישט מעהר !
וואס וואַרפֿסט דיא מיט ד׳אויגען ? קיקסט דיך אַרים ?
ווילסט זצהען דיין חתן ? דיא יאָגסט דיך געשווינד !
איך זאג דיר פֿריר : עהר איז בלינד אין קרים !
נאָר צי קיממט ניש קיין ווייב אז מ׳איז קרים אין בלינד ?
אז מיפֿארקויפט אַ קיע, צי וועט זיא גאָר פֿרעגען
וועַר עס איז איהר קונה ? וויא עהר זצהט אויס ?

ווער עס וועט זיא מעלקען וואס איז איהר געלעגען?
אביע מ׳וועט זיא פֿירען אויף דער פאשע ארויס!

דער מאן איז וויא דיא! אויך אים ערצויגען
עהר האט דיך נישט געזעהען, קיינמאהל נישט געקענט!
נאָך דער חופה פֿלִיהען דיא קעסט פֿיל פֿין בויגען
נאָך דיא קעסט דער נדן פֿלִיהט אינטער דיא העגד
דצמעלט זיכט עהר זיך פרנסה וועז איינס אין דער וויעג
דאס צווייטע בייא דער בריסט, דאס דריטטע אין חדר!
דיא פרנסה איז קליין, פֿאר׳ן עולם נישט גענוג,
פֿערקויפֿט ער דאָס דרשה געשאנק, פֿערזעצט מען דיא קליידער!

. . . . . .

Это печальное но нисколько не преувеличенное представленіе!

2

Еще о раздѣлѣ Труда.

Я уже говорилъ что обыкновенно приписываютъ женѣ хозяйство а мужу торговлю, то же самое мнѣніе раздѣлаетъ и Милль:

„Когда пропитаніе семейства, говоритъ онъ, „доставляетса не „состояніемъ (Rentą), а заработкомъ, [то] обыкновенный поря- „докъ, при которомъ мужъ зарабатываетъ деньги, а жена ведетъ до- „машній расходъ, кажется мнѣ самымъ подходящимъ раздѣленіемъ „труда между супругами. Если сверхъ физическаго страданія „и дѣторожденія и полной тяжести отвѣтственности за „дѣтей и заботы объ ихъ воспитаніи въ ранномъ возрастѣ, жена еще „приметъ на себя тщательное и экономическое раздѣленіе мужниныхъ „заработковъ для общаго благосостоянія семейства, она беретъ себѣ „не только цѣлую, но обыкновенно значительно большую половину „умственнаго и физическаго труда....“

Я сдѣлаю одолженіе Твоей невѣсткѣ если продолжу цитату, что пріятно мнѣ и сдѣлать:

„Если она (жена), говоритъ дальше Милль „принимаетъ на „себя еще что нибудь, то этимъ рѣдко избавляетъ себя отъ „этихъ обязанностей, а только мѣшаетъ себѣ исполнять какъ „слѣдуетъ; она отнимаетъ у себя возможность заняться о дѣлахъ „и хозяйствѣ а никто другой такъ о нихъ заботиться нестанетъ.“

Но почему нѣтъ? потому что по обычаю семейныя дѣла, хозяйство и воспитаніе дѣла не составляютъ занятій мужчины! Обычай да

мы смотримъ на эманципацію женщинъ какъ польскіе паны на освобожденіе крестьянъ.—

Сами даже женщины боятся этой свободы, это однакоже не удивительно, съ такою же самою боязнью привѣтствовали негры ихъ равноуправленіе! Лишенные свободы боятся ей, не чувствуются въ силахъ содерживать самыхъ себя!...

Самый безобразный видъ гнета женщинъ мы встрѣчаемъ у насъ евреевъ.

Не зная настолько по русски и постараюсь перевести тебѣ нѣсколько строфъ изъ поэтическаго древне-еврейскаго сочиненія И. Л. Гордона, на жаргонѣ:

יודישע פרויא, אים בעזאנט איז דיין לעבען:
שטיל ווערסטי געבוירען, שטיל ווערסטי פערלוירען;
דיין פרייד, דיין טרויער, דיין האפנונג דיין שטרעבען,
אין דיר פלאטיס אויף, אין דיר ווערטיס פערפרוירען!
ווען יעדערער לעבט ווען יעדערער געניעסט,
אויף דער פרייער וועלט ווען יעדען איז גוט
איז דיר נעבעך פינסטער, איין אייביגע רייענסט
פון שטיעב, פון געוועלב מאלסטי ריין טרוט
וויהערט נעט ווען דיא לאלסט, וויהערט נעט ווען דיא ווייגסט!
אין וואס איז גאר ווערט דיין לעבען אין דער טהאט?
דיא טראָגסט, דיא האָסט, דייגסט אין אנטוויינסט
קיאלסט האַלסט אין פערגייסט פאר דער ציוט!

פראַגמענט פון דעם בריוו צו דער כלה נ׳ 6

(זז׳ 22—23)

обычай! Но если мы бросимъ этотъ премудрый, престарѣлый авторитетъ, намъ лучше, можетъ быть понравится мнѣніе Луизы Отто, мнѣніе совсѣмъ противоположное мнѣнію Милля:

„Прежній законъ, говоритъ она, который налагалъ на мужа „обязанность содержать жену (¹) имѣлъ въ то время здравый смыслъ: „въ то время хозяйка имѣла много занятій, въ каждомъ хозяйствѣ „женскія руки были необходимы. Всѣ хозяйственные предметы первой „необходимости, доставляемые теперь фабрикантами и ремесл[ен]ни-„ками, должны было въ то время изготовляться въ каждомъ домѣ. „Дома кололи скотъ, пекли, мыли, солили, коптили и сохраняли на зиму „разныхъ родовъ зелень и фрукты. Въ каждомъ хозяйствѣ эти за-„готовленія приготовлялись по совершен[н]о различнымъ способамъ. „На дому даже приго[то]влялось мыло, и для всего этаго требовалось „столько умѣнія, надзора и труда, что каждый мужчина считалъ не-„обходимымъ жениться и выбиралъ себѣ такую жену, которая была бы

(¹) Для Твоего спокойствія замѣчаю что этотъ законъ, въ Россіи, существуетъ до настоящаго дня!

Наше законодательство обязываетъ мужа содержать, любить и уважать жену свою, защищать ее и хранить супружескую вѣрность, но зато жена обязана повиноваться своему мужу какъ г л а в ѣ семейства, пребывать съ нимъ въ любви уваженіи и вѣрности слѣдовать за нимъ повсюду, гдѣ онъ заблагоразсудитъ имѣть пребываніе.

(208, 209 и 210 положенія о союзѣ брачномъ 1836 года)

По моему мнѣнію, Законодатель, при[ни]мая во вниманіе, что семейство, какъ отдѣльное установленіе, должно быть ведено одною главою, и это преимущество далъ п о о б ы ч а ю мужу!

Но какіе же изъ этаго преимущества вывязываются сношенія и случаѣ! сколько разъ мы видимъ какъ пяница, негодяй и идьетъ мужъ тиранитъ и держитъ безънаказан[н]о подъ самымъ страшнымъ гнетомъ самую кроткую, работяющую жену! почему женѣ отказываютъ именоваться по своей фамиліи? (ст. 212 т. же Улож.) почему замужняя женщина теряетъ свою волю и почти ничего не можетъ дѣйствовать безъ дозволенія мужа! И въ крайнемъ случаѣ должна просить Судъ о позволеніе храненія своихъ интер[ес]овъ? (182, 183 и пр. Граж. Улож.)? — Почему? потому только что законодатеди мужчины! —

„въ состояніи исполнять всѣ эти обязанности хорошо и съ умѣніемъ. „Въ то время было дѣйствительно возможно многому поучиться „и многое сохранять въ хозяйствѣ, тогда какъ теперь такой образъ „жизни и веденія хозяйства совершенно уничтожился и на желаніе „быть подобной хозяйкой смотрѣли бы въ наше время, какъ на смѣш„ную и ни къ чему не ведещему роскошь.

„При такихъ то обстоятельствахъ не только дочери, но и замужнія „женщины, не имѣющія дѣтей и не заведшія пансіоновъ или не имѣ„ющія какого нибудь другаго круга дѣятельности, за недостаткомъ „занятій должны, поневолѣ сидѣть сложа руки не зная какъ убить то „время. Для нашихъ современниковъ имѣть такую жену дѣйствительно „считается роскошью, такъ какъ для веденія однаго только хозяйства „достаточно и служанки, а на долю жены развѣ останется, что при„готовлять мужу его любимое кушаніе и исправлять его бѣлье, но „и эту обязанность способна также исполнять горничная.

„. . . . . Для того чтобы быть совершенной хозяйкою, вовсе „не нужно посвящать себя всецѣло, каждая развитая и образованная „дѣвушка, если полюбитъ мужа и пожелаетъ быть его подругой и вѣр„ной помощницею легко можетъ пріобрѣсти это искус[с]тво.“—

Что же дѣлаютъ женщины, которыхъ мужья при своей состоятель[но]сти держатъ или позволяютъ имъ держеть двѣ, три служанокъ? Дѣтьми занимается учитель, гувернеръ и пр. Мужъ... имъ и заниматься нечего.... Что дѣлаютъ эти женщины? Красивыя занимаются скандальными произшествіями, гадкія сплетнями и пр.—

Не удивительно что посягаютъ на человѣческое достоинство такихъ женщинъ, не удивительно, ибо онѣ только куклы, и какое достоинство можетъ имѣть кукла хотя великосвѣтская?....

Przebacz mi droga Heleno żem pozwolił sobie zająć Ci tyle czasu! Zdaje mi się że gniewać się nie będziesz jeśli Twój przyszły daje Ci się poznać z rożnych stron myśli...

Twój, kochający Cię

Zamość Leon

[איבערזעצונג] (המשך)

„וועגן פֿרויען-אַרבעט"

1

אין דעם דערמאָנטן בראָשורל „וועגן פֿרויען-אַרבעט" ווערט געבראַכט מיללס מיינונג, וועלכער האַלט, אַז חתונה האָבנדיק קלײַבט זיך

די פֿרוי אויס אַ באַשעפֿטיקונג, פֿונקט ווי דער מאַן קלײַבט זיך אויס אַ פּראָפֿעסיע; וועגן איר קען מען זאָגן, לויט דער מיינונג פֿון דעם זעלבן געלערנטן, אַז זי פֿאַרנעמט זיך מיט דער באַלעבאַטישקייט און מיט דער קינדער-דערציִונג ווי מיט אַ פֿאַך אַזוי פֿיל יאָר לעבן, וויפֿל די זאַך פֿאַדערט עס, און דערפֿאַר זאָגט זי זיך אָפּ אויף דער צייט נישט פֿון אַלע אַנדערע אַרבעטן בכלל, נאָר פֿון יענע באַשעפֿטיקונגען, וואָס וואָלטן איר געשטערט אויסצופֿירן אירע פֿליכטן. ג. נ. סאָלאָוויאָוו, וועלכער איז נישט מסכים מיט דער דאָזיקער מיינונג מיללס, זאָגט:

„אויב יעדע מיידל וועט מיינען, אַז מיט פּראָדוקטיווער אַרבעט דאַרף זי זיך פֿאַרנעמען בלויז ביזן ערשטן קוש, איז איר אַרבעט אַ קורצטערמיניקע און אַ צייטווײַליקע און זי וועט קיין רעכטס שוין ניט אויפֿטון. שטעלנדיק דער געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט פֿון דער פֿרוי אַ גרענעץ ביז צו דער חתונה,— פֿירט ווײַטער ג. ס. זײַן דערווידערונג,—פֿאַרשמעלערן מיר דערמיט גופֿא די דאָזיקע אַרבעט, וואָרעם קיין שום וויסנשאַפֿטלעכע אָדער דינסטלעכע קאַריערע קענען ניט אויסוואַקסן פֿולשטענדיק אין וואָסערע דרײַ, פֿיר אָדער פֿינף יאָר. אַז די פֿרוי זאָל אין דער אַלמנהשאַפֿט אָדער דערווײַזענער עקרהשאַפֿט זיך ווידער אומקערן דערצו, קען מען ניט רעכענען...“ אאַז״ו.

טיילווײַז מוז מען מסכים זײַן מיט ג. סאָלאָוויאָווס מיינונג. איך וואָלט אָבער געראָטן יעדער פֿרוי אויסצוקלײַבן זיך איינע פֿון די צוויי קאַריערעס אָדער ביידע צוזאַמען: לערערין און עקאָנאָמיע.

ביז זי האָט חתונה, אין דער צייט וועט זי האָט ניט קיין קינדער, אָדער אין אַן עת-צרה, קענען זיי זײַן אַ מקור פֿאַר חיונה, אין אַלע איבעריקע אומשטאַנדן פֿון לעבן קען די פֿרוי טון איר אַרבעט בײַ זיך אין דער היים. פּעדאַגאָגיק איז דער הויפּט-יסוד פֿון קינדער-דערציִונג. אויך עקאָנאָמיע איז דער באַזיס פֿון דער באַלעבאַטישקייט.

אָבער געבנדיק אָט די עצה, בין איך אַרויס פֿון דעם אַלגעמיינעם שטאַנד-פּונקט, אויב מיר זאָלן אָננעמען פֿאַר דערווײַזן, אַז די ביזן איצטיקן מאָמענט גילטיקע אַרבעטס-פֿאַרטיילונג צווישן מאַן און ווײַב איז די ראַציאָנעלסטע און אַנדערש קען עס ניט זײַן.—

אַוודאי וואָלט אונדז אויסגעזען אויסטערליש אַ פֿאַמיליע, וווּ דער מאַן וואָלט אויפֿגעצויגן די קינדער און די ווײַב וואָלט געפֿאָרן קיין דאָנציק! וווּ דער מאַן זינגט „אַליע ליוליע“ און די ווײַב פֿירט דעם מיסחר. פֿאַר וואָס אָבער? בלעמס אייזל פֿרעגט: „צי בין איך געוווינט אַזוי צו באַגיין זיך מיט דיר?“ (געדענקסט עס?) אמת טאַקע, אייזלען רעדן בלויז וועגן געווויינהייטן; מיר זענען געווויינט צו זען אין דער פֿרוי אַ ניאַנקע, אַ דינסט אָדער אַ ליאַלקע, און אונדז קומט אויס אויסטערליש, ווען די אָ ניאַנקע, דינסט און ליאַלקע ווערט מיט אַ מאָל מגולגל אין אַ מענטש און הייבט אָן צו טון ווי אַ מיטגליד פֿון דער געזעלשאַפֿט!—

מיר קוקן אויף דער פֿרויען-עמאַנציפּאַציע אַזוי ווי די פּוילישע פֿריצים אויף דער באַפֿרייונג פֿון די פּויערים.—

אַפֿילו פֿרויען אַליין האָבן מורא פֿאַר אָט דער פֿרייהייט, דאָס איז אָבער אויך קיין וווּנדער נישט; מיט דער זעלבער מורא האָבן די נעגערס אויפֿגענומען זייער גלייַך-באַרעכטיקונג; די וואָס האָבן ניט קיין פֿרייהייט האָבן מורא פֿאַר איר, פֿילן זיך נישט בכוח זיך אַליין אויסצוהאַלטן!...

דעם מיאוסטן מין אונטערדריקונג פֿון דער פֿרוי טרעפֿן מיר בײַ אונדז יידן.

נישט קענענדיק געניג רוסיש, וועל איך זיך באַמיִען דיר איבערצוזעצן עטלעכע העברעיִשע סטראָפֿעס פֿון י. ל. גאָרדאָנס פּאָעטיש ווערק אויף יידיש.

[דאָ קומט די איבערזעצונג פֿון דעם פֿראַגמענט פֿון י. ל. גאָרדאָנס „קוצר של יוד“].

דאָס איז אַ טרויעריקע, אָבער אויף קיין האָר נישט איבערגעטריבענע באַשרייבונג.

2

ווייַטער וועגן דער אַרבעטס-פֿאַרטיילונג

איך האָב שוין גערעדט וועגן דעם, אַז געווײַנטלעך שרײַבט מען צו דער פֿרוי די באַלעבאַטישקייט און דעם מאַן דעם מיסחר. די זעלבע מיינונג טיילט אויך מיללֿ. „ווען דאָס הויזגעזינט — זאָגט ער— שפּיזט זיך ניט פֿון אַ פֿאַר-מעגן (רענטע), נאָר פֿון פֿאַרהאָרעוועטן געלט, האַלט איך, אַז דער גאַווײַנטלע-כער סדר, וועלן דער מאַן פֿאַרדינט און די ווײַב פֿירט די הוצאה, איז די פּאַסיקסטע אַרבעטס-צעטיילונג צווישן מאַן און ווײַב. אויב אַחוץ פּיזישע לײַדן, קימפּעטן און דער פּולער שווערער אַחריות פֿאַר די קינדער און דער זאָרג וועגן זייער דערציִונג קלײַנערהייט, נעמט די פֿרוי נאָך אויף זיך אַ פּלײַסיקן אָנטייל אין דעם מאַנס פֿאַרדינסטן לטובת דעם אַלגעמיינעם ווויל-שטאַנד פֿון דער מישפּחה, נעמט זי אויף זיך נישט נאָר די גאַנצע העלפֿט, נאָר אַ היפּש גרעסערע העלפֿט פֿון דער גייַסטיקער און פּיזישער אַרבעט...“

איך וועל טון אַ טובֿה דיין שוועגערין, אויב איך וועל וויַטער ברענגען די ציטאַטע, טו איך עס מיט פֿאַרגעניגן.

„אויב זי (די ווײַב), זאָגט מיללֿ וויַטער, נעמט אויף זיך נאָך עפּעס אַ זאַך, ווערט זי דערמיט נישט באַפֿרייט פֿון די דאָזיקע היתחייבותן, נאָר עס שטערט זי בלויז ווי געהעריק אויסצופֿירן זיי, זי נעמט אַוועק בײַ זיך די מיגלעכקייט צו פֿאַרנעמען זיך מיט די געשעפֿטן און מיט דער באַלעבאַטישקייט, און קיין אַנדערער וועט אַזוי וועגן דעם נישט זאָרגן“.

אָבער פֿאַר וואָס ניט? ווײַל דער שטייגער איז, אַז פֿאַמיליע-ענינים, ווירטשאַפֿט און קינדער-דערציִונג איז ניט קיין עסק פֿאַר אַ מאַנצביל. דער שטייגער און ווידער דער שטייגער. אָבער אויב מיר וועלן אַוועקוואַרפֿן אָט דעם איבערגעשפּיצטן פֿאַרעלטערטן אויטאָריטעט, וועט אונדז אפֿשר בעסער

געפֿעלן ווערן דער געדאַנק פֿון לויִזע אָטטאָ, אַ מיינונג, וואָס איז אין גאַנצן דער היפּך פֿון מיללס. דער אַמאָליקער געזעץ, זאָגט זי, וואָס האָט אַרויפֿגעלייגט אויף דעם מאַן דעם חוב אויסצוהאַלטן די ווייַב[1], האָט געהאַט אין יענער צייַט אַ געזונטן זינען: אין יענער צייַט האָבן באַלעבאָסטעס געהאַט אַ סך באַשעפֿטיקונגען; אין יעדער באַלעבאַטישקייט זענען אומבאַדינגט נייטיק געווען פֿרויענהענט. די אַלע ווירטשאַפֿטלעכע פּראָדוקטן פֿון ערשטן געברויך, וואָס ווערן איצט צוגעשטעלט דורך פֿאַבריקאַנטן און בעל-מלאָכות, פֿלעגן דאַן אויסגעאַרבעט ווערן אין יעדן הויז גופֿא. אין שטוב האָט מען געקוילעט בהמות, געבאַקט, געוואַשן, אייַנגעזאַלצן, געפּרעגלט און קאָנסערווירט כּל המינים גרינסן און פּירות. אין יעדער באַלעבאַטישקייט פֿלעגן די צוגרייטונגען צוגעריכט ווערן אויף אַ פֿאַר-שיידענעם אופֿן. מען פֿלעגט אַליין אַפֿילו מאַכן זייף, און דאָס אַלץ האָט געפֿאָדערט אַזוי פֿיל געניטשאַפֿט, השגחה און האָרעוואַניע, אַז יעדער מאַנצביל האָט געהאַלטן פֿאַר נייטיק חתונה צו האָבן און געזוכט אַ ווייַב, וואָס זאָל זייַן בכּוח אויס-צופֿירן די אַלע זאַכן גוט און מיט פֿאַרשטאַנד. אין יענער צייַט האָט מען באמת געקענט אַ סך זאַכן זיך אויסלערנען און אַ סך אויפֿהיטן אין דער באַלעבאַטישקייט, בשעת ווען איצט איז שוין אַזאַ שטייגער לעבן און פֿירונג אין גאַנצן פֿאַר-שוווּנדן. איצט וואָלט מען געקוקט אויף אַזאַ מין פֿירונג ווי אויף אַ קאָמישן און צו גאָר נישט ברענגענדיקן לוקסוס.

---

[1] כּדי דיך צו באַרויִקן, קען איך דיר זאָגן, אַז דער דאָזיקער געזעץ אין רוסלאַנד האַלט נאָך אָן ביז הייַנטיקן טאָג!

אונדזער געזעץ-געבונג איז מחייב דעם מאַן אויסצוהאַלטן, ליב האָבן און שאַצן זייַן ווייַב, שיצן זי און האַלטן די געטרייַשאַפֿט צווישן מאַן און ווייַב, דערפֿאַר איז די פֿרוי מחויב פֿאָלגן דעם מאַן ווי דעם ר א ש פֿון דער פֿאַמיליע, האַלטן אים מיט ליבשאַפֿט און כּבוד און איבער-געגעבנקייט, נאָכגיין נאָך אים אומעטום, וווּ אים וועט ווויל געפֿעלן צו זייַן (אַרט' 208, 209 און 210 פֿון דעם געזעץ וועגן מאַן און ווייַב פֿון יאָר 1836). איך האַלט, אַז דער געזעץ-געבער, נעמענדיק אין אַכט, אַז אַ פֿאַמיליע, ווי אַ באַזונדערע אינכטיטוציע, דאַרף אָנגעפֿירט ווערן דורך איין ראָש, האָט ווי דער מינהג איז אָפּגעגעבן דעם מאַן אויך די דאָזיקע פּריווילעגיע.

אָבער וואָס פֿאַר אַ באַציִונגען דרינגען אַרויס פֿון דער אָ פּריווילעגיע און וואָס פֿאַר אַ צופֿאַלן? וויפֿל מאָל זעען מיר ווי אַ שיכּור, אַן אויסוואָרף און אַ אידיאָט אַ מאַן פּייַניקט און האַלט אומבאַשטראָפֿט אונטערן שרעקלעכסטן יאָך די איידלסטע, פֿלייַסיקסטע פֿרוי! פֿאַר וואָס איז פֿאַרווערט דער פֿרוי אָנצורופֿן זיך מיט איר אייגענעם פֿאַמיליע-נאָמען (אַרט' 212 פֿון דעם זעלביקן קאָדעקס)? פֿאַר וואָס פֿאַרלירט די חתונה געהאַטע פֿרוי איר אייגענעם ווילן און קען כּמעט גאָרנישט טון אָן דעם רשות פֿון מאַן? אין בעסטן פֿאַל דאַרף זי בעטן בייַם געריכט אַ דערלויבעניש צו שיצן אירע אינטערעסן (182, 183 א״אַ פֿון ציווילן קאָדעקס)? פֿאַר וואָס? נאָר דערפֿאַר, ווייַל די געזעץ-געבער זענען מאַנצביל.

„ביי אזעלכע אומשטאנדן איז נישט נאר די טעכטער, נאר אויך חתונה געהאטע פרויען וואס האבן קיין קינדער נישט, וואס פירן נישט קיין פאנסיאן אדער האבן נישט קיין אנדער טעטיקייטס-קרייז, מוזן ממילא צוליב מאנגל אין באשעפטיקונג זיצן מיט צונויפגעלייגטע הענט, ניט וויסנדיק וווּ מען טוט אהין די צייט. אזוֹ וויב צו האבן איז באמת אַ צו גרויסער לוקסוס פאר אַ היינטיקן מענטשן, וויל צו פירן בלויז די באלעבאטישקייט איז געווג די דינסט, און דער וויב וועט אפשר איבערבלייבן מער נישט ווי מאכן דעם מאן זיינע באליבטע מאכלים און פארריכטן זיינע וועש, אבער אויך די ארבעט קען אפטון דאס דינסטמיידל... פדי צו זיין אַ געראטענע באלעבאסטע, דארף מען זיך גארנישט אפגעבן דערצו אין גאנצן; יעדער אנטוויקלט, געביל‌דעט מיידל, אויב זי האט ליב איר מאן און וועט וועלן זיין זיין חברטע און געטרייע העלפערין, וועט גרינג קענען תופס זיין די דאזיקע קונסט".

וואס זשע טוען די פרויען, וואס זייערע מאנען זענען פארמעגלעך און האלטן אדער דערלויבן זיי צו האלטן אַ צווייי, דרייַ דינסטן? מיט די קינדער פארנעמט זיך אַ לערער, אַ גווערנער א"א, דער מאן... מיט אים דארף מען זיך נאך גארנישט פארנעמען... וואס זשע טוען אזעלכע פרויען? די שיינע פאר-נעמען זיך מיט סקאנדאליעזע פאסירונגען, די מיאוסע — מיט לשון-הרע אא"ו.

קיין וווּנדער נישט, וואס מען פארמעסט זיך אויף דער מענטשלעכער ווערדע פון אזעלכע פרויען, גאר קיין וווּנדער נישט, וואס זיי זענען בלויז ליאלקעס, און וואס פאר אַ מענטשלעכע ווערדע קען האבן אַ ליאלקע, מע זיין אַ גרויסארטיקע?...

זיי מיר מוחל, טייערע העלענע, וואס איך האב זיך דערלויבט צוצונעמען ביי דיר אזוי פיל צייט. מיר דאכט זיך, אז דו וועסט נישט זיין אויף מיר בייז, אויב דיין צוקונפטיקער לאזט זיך דיר דערקענען פון אלע זיטן פון זיין שטייגער דענקען...

דיין דיך ליבנדיקער

לעאן

זאמאשטש

7

Левъ Перецъ
Замость.

Heleno! moja Najdroższa Helo!

Ja teraz szalony! upojony szczęściem, ja skaczę i płaczę od radości...

O! ty niewiesz co się działo u mnie w sercu, jakie zgryzoty, jakie cierpienia i jakie męki Tantala!

Matka, sama jedna w domu, gdyż ojciec pojechał do brata, osłabiona postem i zmartwieniem, zasłabła, brat w kajdanach okuty wlecze się „etapem"

a ja — nie dostałem żadnéj odpowiedzi od mojej Heli! Jeszcze wczoraj w nocy, płakałem jak dziecko przed moim Szadchen, przed Rubinsteinem! płakałem bo wistocie to było już zanadto... i płacząc, o 2 w nocy pojechałem do Hrubieszowa (8 mil drogi)

Przyjezdzam dziś wieczorem i, ni stąt ni zowąt, potrójne szczęście mnie czeka: spotykam wolnego brata, zdrową matkę, i Ci — dają mnie otrzymane 2 listy od Ciebie! od mojej Heli!

Ja już na swięto chyba u Was nie będę! to [?] Cię martwi, to martwi i mnie! lecz wystaw sobie: na pierwsze dni סוכות nie moge brat u nas na te dni się został i Bóg wie kiedy ja się z nim znowu zobaczę....

na drugie téż nie mogę gdyż w Hoszana Raba Zjazd Sędziów Pokoju!

Nie lękaj się jednak! zaraz po סוכות wpadnę do was jak bomba! wpadnę szczęsliwy rozradowany by podwójnie być [szczęśliwym], potrójnie uradowanym!

• • • •

Jednak zimniej rzeczy biorąc ja Twego listu nie pojmuję a to z następujących przyczyn:

„Gdybym nie została spowodowana litostościa (piszesz) nie byłabym „się spieszyła odpowiedzią na Twój ostatni (w oryginale przez omyłkę: „ostateczny") o ktorym osobiście o b s z e r n i e j pomówimy"

Przeczytawszy te słowa nasunęły mi się 3 pytania:

1. Czy wymiana listów między nami ulega tez kaprysom mody i—mając co donieść — musisz czekać moje[j] odpowiedzi na już napisany list? Zdaje mi się... lecz nie, ja Ci tego nie powiem aż się sama wytłómaczysz, moja Droga! —

2. Dla czego unikasz piśmiennego objaśnienia się względem mego „ostatniego" listu? w moim liscie pisalem że zawieszam dalniejsze opisanie moich spraw aż do Twego posta[no]wienia" dla czego takowe jeszcze Tobą nie powzięte?

3. Najtrudniejszem jest dla mnie do zgryzienia orzechem słowo „obszerniej" co ono może znaczyć, kiedy list pominął to pytanie milczeniem?

Już 3 noce nie spałem, ale te pytać nie dadzą mnie i dzisiaj spać...

Ty niewiesz może, niech Cię tém nie obrażę, że czysto miłość jest jak drzący liścik, najmniejszy szelest, na[j]mniejszy powiew ją niepokoi staje się imag[i]nacyjną burzą! —

Powinnaś mnie przeprosić, moja Heluniu! lecz nie listownie tylko „u s t n i e" i to w całém znaczenie tego ostatniego wyrazu.—

Nie myśl jednak bym się trochę gniewał bo na Ciebie gniewać się nie może, Twój, dozgonnie Cię kochający

Leon Peretz

Замостье 9 Сент. 1877 г.
(nie znam polskiej daty)

Kochana P. Szwagrowo!

Czuję się winnym przed Panią, korzę się, wyznaję i szczerze przepraszam! Ja jednak i usprawiedliwić się muszę prawdę bowiem powiedziawszy, mnie tak spiesznie było odesłać list że, gdyby nie formalne pod słowem honoru przyrzeczenie, to i mąż Pani nie otrzymał by wliscie nic prócz „kłania się"... Nadal ten błąd poprawię..: jak tylko otrzymam dopisek łaskawej Pani, napiszej do Niej list obszerniejszy, tak bowiem postąpić nauczyłem się od mojej Heleny! Niech sama objaśni o co idzie.

Z naleznym szacunkie[m]
Leon.

[איבערזעצונג]

העלענע! מײַן טײַערסטע העלע!

איך בין איצטער משוגע, פֿאַרשיכּורט פֿון גליק, איך שפּרינג און וויין פֿון שׂימחה...

אָ! דו ווייסט נישט, וואָס עס האָט זיך געטון בײַ מיר אין האַרצן, וואָס פֿאַר אַ קלעמענישן, וואָס פֿאַר אַ ליידן און וואָס פֿאַר אַ טאַנטאַלאָס-יסורים!

די מוטער איז איינע אַליין אין שטוב, ווײַל דער פֿאָטער איז אַוועק-געפֿאָרן צום ברודער; אָפּגעשוואַכט פֿון תּענית און פֿון קלעמעניש איז זי קראַנק געוואָרן, דער ברודער שלעפּט זיך „מיטן עטאַפּ" אַ געשמידטער אין קייטן און איך — איך האָב גאָר קיין תּשובֿה נישט געקריגן פֿון מײַן העלען! נאָך נעכטן בײַ נאַכט האָב איך געוויינט ווי אַ קינד פֿאַר מײַן שדכן, פֿאַר רובינ-שטיינען! כ'האָב געוויינט, ווײַל ס'איז באמת געווען צו פֿיל... און וויינענדיק בין איך 2 בײַ נאַכט אַוועקגעפֿאָרן קיין רובעשויוו (8 מײַל וועגס). איך קום צו פֿאָרן הײַנט בײַ נאַכט און מיר נישט דיר נישט — אַ דרײַפֿאַכיק גליק וואַרט אויף מיר: איך טרעף דעם ברודער פֿרײַ, די מוטער געזונט און זיי — גיבן מיר 2 בריוו, וואָס זיי האָבן געקריגן פֿון דיר! פֿון מײַן העלען!

אויף יום-טובֿ וועל איך שוין מיסתּמא בײַ אײַך נישט זײַן! דו קלעמסט זיך דערפֿון, איך קלעם זיך אויך! אָבער שטעל זיך פֿאָר: אויף די ערשטע טעג סוכּות קען איך נישט, ווײַל דער ברודער איז בײַ אונדז געבליבן אויף די טעג און גאָט ווייסט, ווען איך וועל זיך מיט אים זען... אויף די אַנדערע [טעג] קען איך אויך נישט, ווײַל הושענה-רבה איז אַן אַראָפּפֿאָר פֿון די פֿרידנס-געריכטן.

אָבער שרעק זיך נישט! גלייך נאָך סופות וועל איך אַרײַנפֿאַלן צו אײַך ווי א באָמבע! כ׳וועל אַרײַנפֿאַלן א גליקלעכער, א צעשטראַלטער, כדי צו זײַן טאָפּל גליקלעך און דרײַ מאָל אַזוי פֿיל צעשטראַלט.

אָבער נעמענדיק די זאַכן קאַלט, פֿאַרשטייט איך נישט דײַן בריוו און דאָס צוליב אָט די סיבות:

„ווען נישט דאָס וואָס איך האָב רחמנות געהאַט (שרײַבסטו), וואָלט איך זיך נישט געאײַלט מיטן ענטפֿער אויף דײַן לעצטן [פּוילישׁ ostatni] (אין אָריגינאַל שטייט מיט א טעות ostateczny) [בריוו], וואָס וועגן אים וועלן מיר ריידן געוויס פּה אל פּה".

נאָכן דורכלייענען די ווערטער האָבן זיך בײַ מיר דערוועקט 3 פֿראַגעס:

1. צי אונדזער קאָרעספּאָנדענץ גיט זיך אויך אונטער די קאַפּריזן פֿון דער מאָדע, און האָבנדיק וואָס מיר מודיע צו זײַן, מוזסטו דערוואַרטן מײַן ענטפֿער אויף א בריוו וואָס איז שוין אָנגעשריבן? מיר דאַכט זיך... נאָר ניין, כ׳וועל עס דיר נישט זאָגן, ביז דו אַלײַן, מײַן טײַערע, וועסט עס אויפֿקלערן.

2. פֿאַר וואָס מיידסטו אויס א שריפֿטלעכע פֿאַרשטענדיקונג וועגן מײַן „לעצטן" בריוו? אין מײַן בריוו האָב איך געשריבן, אַז איך רײַס איבער דאָס וויטערדיקע באַשרײַבן מײַנע ענינים ביז דײַן באַשלוס; פֿאַר וואָס האָסטו דעם נאָך נישט אָנגענומען?

3. דער האַרבסטער ענין איז פֿאַר מיר דאָס וואָרט „געזויער"; וואָס קען עס באַטײַטן, אויב דער בריוו איז אַריבער איבער דער פֿראַגע שוויגנדיק?

כ׳בין שוין 3 נעכט נישט געשלאָפֿן, אָבער די פֿראַגעס וועלן מיך הײַנט אויך נישט לאָזן שלאָפֿן...

דו ווייסט אפֿשר נישט, און איך וויל דיך דערמיט נישט באַליידיקן, אַז ריינע ליבע איז אַזוי ווי א ציטערדיק בלעטל, וואָס דער קלענסטער שאָרך, דאָס מינדסטע ווינטל מאַכט זי אומרויק און מאַכט א אימאַגינערן שטורעם!

דו דאַרפֿסט מיך איבערבעטן, מײַן העלינקע! אָבער נישט דורך א בריוו, נאָר פּה אל פּה און דאָס אין פֿולן באַטײַט פֿון דעם לעצטן וואָרט.— מײַן אָבער נישט, אַז איך זאָל א ביסל זײַן אין כּעס, וויל אויף דיר קען נישט זײַן אין כּעס דײַן

לעאָן פֿרץ וואָס האָט דיך ליב
ביזן טויט.

זאַמאָשטש, דעם 9טן סעפּטעמבער 1877.
(די פּוילישע דאַטע וויסט איך נישט)

געליבטע שוועגערין!

איך פֿיל זיך שולדיק אַנטקעגן אײַך, איך האָב הכנעהדיק חרטה, איך בין זיך מודה, און איך בעט אײַך איבער פֿון גאַנצן האַרצן! איך מוז זיך אָבער אויך פֿאַרענטפֿערן, ווײַל דעם אמת זאָגנדיק האָב איך זיך אַזוי גאַאײַלט מיטן

אָפשיקן דעם בריוו, און וועז נישט אַ פּאָרמעלער צוזאָג מיט אַן ערנוואָרט, וואָלט אײַער מאַן אויך נישט געקריגן קיין זאַך אין דעם בריוו, אָחוץ „לאָזט גריסן"... אויף ווײַטער וועל איך דעם פּעלץ פּאַרריכטן... ווי באַלד נאָר איך וועל קריגן אַ צושריפֿט פֿון אײַך, וועל איך אײַך אָנשרײַבן אַ געניויערן בריוו, וויל אַזוי טון האָב איך זיך אויסגעלערנט פֿון מײַן העלענען! זאָל זי אַליין אויפֿקלערן אין וואָס עס גייט.

מיט געהעריקן דרך-ארץ
לעאָן.

8

Левъ Перецъ
Замость.

Droga Helena!

List Twój otrzymałem wczoraj wieczór, w gronie przyjaciół i Rodziców którzy u mnie bawili do 12 w nocy. Wtenczas dopiero mogłem się wziąść do radykalnego przeczytania Twego listu i do radykalnej odpowiedzi, skutkiem czego zapóźny poszed[ł]szy spać wstałem z bolem głowy. Zdaje mi że ktoś trzaska mi biczem w mózgownicy, i rozplata ją na tysiączne kawałki. Ja jednak rad jestem temu. Ojciec już u mnie będąc wymógł na mnie przyrzeczenie że nie wyjdę, więc mam wolną chwilkę dla mojej drogiej Heleny!

Opowiem Ci więc smutne zdarzenie z mojego Adwokackiego Życia.—

Zaraz po moim ekzaminie, spowodowany chęcią pozyskania praktyki, kupiłem weksel na żyda z Nowego miasta Zamościa, na summę Rs. 24 zapłaciwszy 50%. Wygrawszy sprawę, nie chciałem być okrutnym i przekonawszy się się że pozwany bardzo biedny, podzieliłem mu dług na miesięczne (jednorublowe) raty. Myśla[łem,] że spełniłem obowiązek poczciwego człowieka i że nikt mnie pieniaczem nazywać nie może; Nie przysło mi bowiem do głowy żeby biednemu i to było uciązliwém.

Opowiadają że jakis niemiec bardzo bogaty, zapieckowy palifajka, nie mógł w żaden sposób pojąc jakim sposóbem umiera się z głodu;—Jeżeli człowiekowi zabrakło srodków utrzymania to powinien wyrzec się dumy i kontentować [się] chlebem z masłem! a nie umierać z głodu rozprawiał nasz filantrop głaszcząc się po brzuchu po grobie kuropatw i ostryg, nie mogąc pojąć że czasami potu czoła i morderczej pracy kilku i na suchy chleb wystarczyć nie może.

I gdy minęło sześć albo 7 miesięcy, Ja, nieotrzymawszy od dłużnika ani jednego szeląga, wpadłem w gniew i w przeszły piątek wziąłem drózkę i pojechałem z komornikiem mścić się...

Weszliśmy.—

Naszym oczom przedstawił się najsmutniejszy w życiu obraz. Chata była pustą, szkaradną, ściany wyzłobione rekoma czasu, płakały łzami wilgoci, sprzętów wcale nie było prócz jednej przedpotopowej sofki, a na tej sofce... na której, okryte łachmanami, lezało, jedyny żywy duch w chacie, dziewcze chóre z bladawo zółtą cerą i oczki przym[k]niętemi —

Zółta ta cera i często odzywający się męczący kaszel zdradzały smutną chorobę, bez nadziejne suchoty: —

Chora usłyszawszy nasze kroki z trudnością podniosła głowę i otworzywszy wpół zagasłe oczy patrzyła na nas z przerażeniem...

takiemi to wzrokiem, pomyślałem sobie, patrzy owca na zblizającego się wilka...

— Ojca niema, Panie, wyjęknęła, Matka wyszła na miasto... Otworzyliśmy usta lecz zaden z nas nie znalazł co odpowiedziec, milczenie i jak wynonowajcy spusciliśmy glowy.—Co osmieliło trochę dziecko. Czemuż niepokoicie chorą rzekła głosem smutnym rozdzierającym serce a przeplatanym ciąłem kaszle.

— Panowie przebaczą, że ich przyjąć nie mogę, dodała z pewną dumą i lodowatą grzecznością.

— Zaczekamy: wyrzekł komornik poważnie, przychodzimy w imieniu Panującego i Prawa, nie zwykłem prosić przyjęcie... Głos był zaostry.

Dziewczyna wydała jęk i bezwładnie opuściła głowę na twarde wezgłowie sofki...

—„Zdejm Pan choć czapkę" rzekłem do komornika pocichu, gdy zauważyłem iż tego nie uczynił. Boleść ma drażliwe ucho:

— Grzeczny! rzekło dziewcze z cichą ironją.

Słowo to ledwo usłyszawszy odgadłem po drzeniu bladych ust.—

Zamysliłem się...

Czułem się zgnębionym.... Czułem się bezsilnym, przeciwko bezsilnemu i choremu dziecku. Spuściłem oczy, i gdy je podniosłem ujrzałem łzę litości w ochach komornika, łzą litosci zrosiły się powieki człowieka, ktory ciągle być musi swiadkiem różnego rodzaju nieszczęść, którego serce jeżeli by było do tego zdolném powinnoby pękać na każdym kroku... w kazdéj minucie odbywania czynności...

Smutny ten obraz stał się przerazającym niebawem weszła gospodyni domu, zobaczywszy nas wydała jęk przestrzelonej hyeny, wodziła po nas

zbłąkanemi od rozpaczy oczyma, a gdy, przychodząc do siebie, komornik, ogłosił w imieniu Panującego i prawa, cel naszego przybycia, rozpacz nieszczęśliwej nie miała granic. Drżała na całem ciele, oczy jej zabiegły krwią i wydała straszne lecz niezrozumiałe krzyki.

— Matko! uspokój się, zawołało z płaczem chore dziecko, ojciec przyjedzie i da sobie radę, Bóg nie opuści....

Lecz męczący kaszel przerwał słowa pociechy. —

Słowa te miałem swego rodzaju wpływ na matkę. —

—Masz rację, corko, rzekła, nic nam Ci Panowie nie zrobią.... wszystko jest dziełem przeznaczenia... Cierpmy! Panowie! Jestem na Wasze usługi... Dokonajcie dzieło zguby....

— W nieobecności gospodarza domu, a godnego naszego dluznika, musi assystować przy zajęciu, przedstawiciel policyi...

Wyrzekł z godnością i udaną zimną krwią komornik, Choć Pan, zwrócił się do mnie, poszukamy kogoś...

Wyszliśmy bez pozegnania, byłoby ono obłudą. —

Na ulicy będąc pyta mi się komornik

— Czy wie Pan że po milicjanta mogłem posłać kogobądź?

— Rozumiem...

— A czy zgadł Pan po co go wyprowadziłem z pokoju?

— Zgadłem!

— A więc?

— jedźmy. —

Dorozkarz trzasnął z bicza i skoro ujrzeliśmy mury Zamościa.—

Odetchnąłem

— Ile się Panu należy? pytałem się zakłopotany komornika. —

— Kufelek piwa i zakąskę.—

Stało się zadość żądaniu szlachetnego komornika i ja odtąd nie kupuję weksli za zadne pieniądze. —

Leon

[אי בערזעצונג]

טײַערע העלענע!

דײַן בריוו האָב איך באַקומען נעכטן אָוונט, זיצנדיק מיט אַ גרופּע פֿרײַנד און מיט די עלטערן, וואָס האָבן בײַ מיר פֿאַרברַאכט ביז 12 בײַ נאַכט. דעמאָלט ערשט האָב איך זיך געקענט נעמען ראַדיקאַל איבערצוליינען דײַן בריוו און ראַדיקאַל דיר צו ענטפֿערן, וואָס צוליב דעם בין איך אַוועק שפּעט שלאָפֿן און בין אויפֿגעשטאַנען מיט אַ קאָפּווייטאָג. ס׳דוכט זיך מיר, אַז עמעץ האַקט מיר מיט אַ בײַטש איבערן מוח און צעשפּאַלט אים אויף טויזנטער שטיקלעך. איך

בין אָבער צופֿרידן דערמיט. דער פּאָטער, שוין זײַענדיק בײַ מיר, האָט אויס־
געפֿרעסט פֿון מיר אַ צוזאָג, אַז כ׳וועל נישט אַרויסגיין, האָב איך, הייסט עס,
אַ פֿרײַע מינוט פֿאַר מײַן טײַערער העלענע!

וועל איך דיר דערצײלן וועגן אַ טרויעריקער געשעעניש פֿון מײַן אַדוואָ־
קאַטישן לעבן. באַלד נאָך מײַן עקזאַמען האָב איך אָפּגעקויפֿט, מיט דער פֿוונה
צו קריגן פּראַקטיק, אַ וועקסל פֿון אַ ייִד פֿון זאַמאָשטשער נײַשטאָט אויף
אַ סומע פֿון 24 רוב׳ באַצאָלנדיק 50 פּראָצ׳. געווינען אין געריכט, האָב איך
נישט געוואָלט זײַן קיין אכזר און — איבערגעצײגט זיך, אַז דער ניטען איז זייער
אָרעם — האָב איך אים אײַנגעטיילט דעם חובֿ אויף חודשדיקע (אייגרובלדיקע)
ראַטעס. כ׳האָב געהאַלטן, אַז איך האָב געטון דעם חובֿ פֿון אַן אָנשטענדיקן
מענטש, און אַז קיינער קען מיך נישט אָנרופֿן בעל־מחלקות. ס׳איז מיר גאָר
נישט אײַנגעפֿאַלן, אַז דעם אָרעמאַן זאָל אַפֿילו דאָס פֿאַלן צו לאַסט.

מע דערציילט, אַז איינער זייער אַ רײַכער דיַטש, אַן אונטעראויוונדיקער
ליולקעצײַער, האָט בשום אופֿן נישט געקענט תּופֿס זײַן, ווי אַזוי שטאַרבט עס
עפּעס אַ מענטש פֿון הונגער. — מימה נפֿשך: האָט אויסגעפֿעלט לעבנסמיטל,
קען מען דאָך עסן ברויט מיט פּוטער! — האָט געזאָגט, אונדזער פֿילאַנטראָפּ
גלעטנדיק זיך איבערן בייכל, וואָס איז געשטאָפּט געווען מיט וואַלדהינער און
אויסטערן, נישט פֿאַרשטייענדיק, אַז פֿון דער שוועדסטער אַרבעט האָט מען צו מאָל
נישט אויף אַ טרוקן שטיקל ברויט.

און וועג ס׳איז אַריבער זעקס אָדער 7 חדשים, און כ׳האָב נישט באַקומען פֿון
בעל־חובֿ קיין איין שילינגער, בין איך געווארן אין כּעס און פֿאַרגאַנגענעם פֿרײַטאָג
האָב איך געזומען אַ דראָשקע און בין אַוועקגעפֿאָרן מיטן קאָמאָרניק זיך נוקם זײַן...

מיר זענען אַרײַן —

פֿאַר אונדזערע אויגן האָט זיך אָנטפּלעקט דאָס טרויעריקסטע בילד אין
לעבן. דאָס שטיבל איז געווען פֿוסט און העסלעך. די וועגט, אָפּגעשיילט דורך
די הענט פֿון דער צײַט, האָבן געווײַנט מיט טרערן פֿון פֿײַכטקייט. קיין מעבל
איז אין גאַנצן נישט געווען, אַחוץ אײַן סאָפֿקעלע פֿון מתושלחס צײַטן. און
אויף דער דאָזיקער סאָפֿקע... איבערגעדעקט מיט שמאַטעס, איז געלעגן דאָס
איינציקע לעבעדיקע נפֿש אין דער שטוב: אַ קראַנק מיידעלע מיט אַ בלאַס־
געלער הויט און צוגעמאַכטע אייגלעך.

די גלעלע הויט און דער אָפּטער מאַטערדיקער הוסט האָבן דערציילט
וועגן אַ טרויעריקער קראַנקייט: וועגן דער אָפּענגסלאָזער שווינדזוכט.

דערהערנדיק אונדזערע טריט, האָט די קראַנקע קוים מיט מאַטערניש
אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ און אויפֿעפֿענעדיק די האַלב אויסגעלאָשענע אויגן, האָט
זי מיט שרעק געקוקט אויף אונדז.

מיט אַזעלכע אויגן — האָב איך זיך אַ קלעפּער געטאָן — קוקט אַ שעפּעלע
אויפֿן אונטערקומענדיקן וואָלף...

— דער טאַטע איז נישטאָ, פֿאַניע — האָט זי אַרויסגעקרעכצט — די מאַמע
איז געגאַנגען אין גאַס אַרײַן...

מיר האָבן געפֿונט ס׳מויל, אָבער קיינער פֿון אונדז האָט נישט געפֿונען וואָס צו זאָגן. אַ שטיל־שוויגן. און ווי שולדיקע האָבן מיר אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. דאָס האָט דרייסטער געמאַכט ס׳קינד.

— פֿאַר וואָס באַאומרוִקט איר אַ קראַנקע? — האָט זי געזאָגט מיט אַן אומעטיק קול וואָס האָט גאָר גריסן דאָס הארץ, פֿאַרהוסטנדיק זיך אַלע ווײַלע — איר וועט מוחל זײַן, וואָס איך קען אײַך נישט אויפֿנעמען, האָט זי צוגעגעבן מיט אַ גרויסן שטאָלץ און מיט אײַזקאַלטער העפֿלעכקייט.

— מיר וועלן צוזאַמען — האָט ערנצט אַ זאָג געטאָן דער קאָמאַרניק — מיר קומען אַהער אין נאָמען פֿון מלכות און גזעזץ; כ׳בין נישט געווינט צו בעטן, מען זאָל מיך אויפֿנעמען... דער קול איז געווען צו שאַרף.

דאָס מיידל האָט אַ קרעכץ געטון און האָט אוממעכטיק אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ אויפֿן האַרטן צוקאָפּנס פֿון דער סאָפֿקע.

— נעמט כאָטש אַראָפּ ס׳היטל — האָב איך שטיל אַ זאָג געטון צום קאָמאַרניק, וועו כ׳האָב באַמערקט, אַז ער טוט דאָס נישט. צער האָט אַ שאַרף אויער:

— אַן איידעלער מענטש! — האָט ס׳מיידל אַ זאָג געטון מיט אַ שטיליער איראָניע. די וועלטער, קוים דערהערטע, האָב איך געטראָפֿן לויטן ציטער פֿון אירע ליפּן. כ׳האָב זיך פֿאַרקלערט... כ׳האָב זיך געפֿילט אַראָפּגעפֿאַלן. כ׳האָב זיך געפֿילט אוממעכטיק קעגן אַ שוואַך, קראַנק קינד. כ׳האָב אַראָפּגעלאָזט די אויגן, און וועו כ׳האָב זיי אויפֿגעהויבן, האָב איך דערזעהן אַ רחמנות־טרער אין דעם קאָמאַרניקס אויג; אַ טרער וואָס האָט באַנעצט די ווענעס פֿון אַ מענטש וואָס מוז שטענדיק זײַן אַן עדות פֿון פֿאַרשיידענע צרות, וואָס זײַן הארץ, אויב ס׳איז נאָר פֿעיק דערצו, דאַרף פּלאַצן אויף שריט און טריט... יעדע מינוט, בײַם אויס־פירן זײַנע פֿונקציעס...

אָט דאָס טרויעריקע בילד איז געוואָרן פֿשוט שרעקלעך, וועו ס׳איז באַלד נאָך דעם אַריַינגעקומען די באַלעבאָסטע פֿון שטוב. דערזעענדיק אונדז, האָט זי אַרויסגעלאָזט אַ קרעכץ פֿון אַ דערשראָקענער הינענע. זי האָט געקוקט אויף אונדז מיט צעמישטע, פֿאַריושטע אויגן, און וועו דער קאָמאַרניק האָט קומענדיק צו זיך, אין נאָמען פון מלכות און גזעזץ דערקלערט דעם ציל פֿון אונדזער באַזוך, האָט איר פֿאַרצווייפֿלונג נישט געהאַט קיין גרענעץ. זי האָט געציטערט מיטן גאַנצן קערפּער, די אויגן זענען איר פֿאַרלאָפֿן מיט בלוט און זי האָט אַרויסגעגעבן פֿון זיך שרעקלעכע, אָבער אומפֿאַרשטענדלעכע געשרייען...

— מאַמע! באַרוִק זיך — האָט ווייענדיק אַ זאָג געטון דאָס קראַנקע קינד — דער טאַטע וועט קומען און וועט זיך געבן אַן עצה. גאָט וועט נישט פֿאַרלאָזן...

אָבער דער מאַטערדיקער הוסט האָט איבערגעריסן די טרייסטווערטער. די וועלטער האָבן געהאַט אַ געוויסע ווירקונג אויף דער מוטער.

— ביסט גערעכט, טאָכטער — האָט זי געזאָגט — די הערן וועלן אונדז גאָרנישט טון... אַלץ איז פֿון דער השגחה. מען מוז לײַדן! מײַנע הערן! איך בין גרייט אײַך צו דינען... מאַכט שוין אַ תּל אין גאַנצן...

— אויב דער באַלעבאָס פֿון שטוב, אונדזער חשובֿער בעל-חובֿ, איז נישטאָ, מוז בײַם סעקוועסטער אַסיסטירן אַ פֿאָרשטייער פֿון דער פּאָליציי... — האָט מיט ווערדע און כּלומרשטער קאַלטבלוטיקייט דער קאָמאָרניק אַרויסגע-רעדט—קומט, האָט ער זיך געווענדט צו מיר. מיר וועלן עמעצן אַ זוך טון...

מיר זענען אַרויס אומגעזעגנט. דאָס וואָלט געווען צבֿיעות.

אויף דער גאַס פֿרעגט מיך דער קאָמאָרניק:

— צי ווייסט איר, אַז נאָך אַ מיליציאַנט וואָלט איך געקענט שיקן וועמען ס'איז?

— כ'פֿאַרשטיי...

— און דאָ האָט איר זיך אָנגעשטויסן, פֿאַר וואָס כ'האָב אײַך אַרויסגע-פֿירט פֿון שטוב?

— כ'האָב זיך אָנגעשטויסן!

— ובכן?

— לאָמיר פֿאָרן.

דער דראָשקער האָט אַ קנאַל געטון מיט דער בײַטש און באַלד האָבן מיר דערזען די זאַמאָשטשער מויערן.

— כ'האָב אָפּגעאָטעמט.

— ווי פֿיל קומט אײַך? האָב איך געפֿרעגט אַ צערודערטער דעם קאָמאָרניק.

— אַ גלעזל ביר מיט פֿאַרבײַסעכץ.

דער איידעלער קאָמאָרניק האָט געקראָגן דאָס וואָס ער האָט געוואָלט און איך – פֿון דעמאָלט אָן – קויף נישט קיין וועקסלען פֿאַר קיין שום געלט נישט!

לעאָן

9

Левъ Перецъ

Замость.

Najdroższa Heleno!

Smutno mnie, tęskno Tobie, lecz to wszystko przeminie jak sen, przebudzimy się do innego życia...

Nie chcę być smutnym, nasza Siostra ma zupełną rację!

W obecnej chwili już otrzymałaś mój drugi list, ten zatém poświęca się przyszłości. —

Meble są zakupione, teraz posiadamy co następuje:
Garnitur za R.s. 90 wraz ze stolikiem na karty,
Garnitur stary.
Szafkę na kredenz
Bioro.
Stóły trzy (do czytania, na samowar i do pisania lub do jadalni)
Szafkę na książki (plecionka)
Lóżko zelazne (dla służącej)
Lampę stołową

2 Lozka
lustro } Rodziców naszych etc. etc.
Szafę

teraz wylicz mi czego jeszcze brak.
z mebli
z drobnostek
z przedmiotów kuchennych etc

wszystko w porządku i to wszystko zakupionym będzie. Uprzedzam Cię że nic bez Twojego wyraźnego rozkazu nie kupię.

Nadto chcę zasięgną[ć] Twojej rady względem méj garderoby: Mam dwa garnitury czarne i jeden frak. wszystko nie swieże. Czy nie da się obejść bez garnituru jeśli będę miał frak nowy?

Jakie futro mam sobie sprawić?

Czarny garnitur kosztuje przynajmniej 40 r.s. frak 18 a futro 60—70. —

Oczekuję rozkazu i radę z niecerpliwością. Nie odmów mnie w téj prośbie i udziel jak najrychléj i jedno i drugie, gdyż spełnić Twoją chęć będzie mnie najmilszym obowiązkiem. —

Mieszkania dotąd nienająłem z 2 przyczyn, najprzód że bardzo wygodnego niema, a powtóre że niezawiadamiacie mnie kiedy ma być nasze połączenie. —

Od Jakóba żadnej niemam odpowiedzi. To mnie irytuje. Jedzie któż z Was do Warszawy lub nie? Jeżeli pojedziesz do Lublina niech wiem kiedy tam będziesz i niewybierz dni Zjazdow_ch. —

Szalony Korngold! Umowiliśmy się zrobić Ci niespodziankę, témczasem gdziez pojechal i nie widać go. —

Bilet ma zielony. Altberg biały. —

A jak Ci się ten list podoba? Prawda, że niezbywa mu na prozie na zimnie i wyrachowaniu, ale trzeźwym być muszę i zająć się tém co nam

kiedyś uprzyjemni zycie. Mowią na mnie że mało cenię pieniędzy co nieprawda, ja idę dalej: za mało cenię wszystko to co za pieniądze kupić mozno!

Gdyby nie rozmowa w Lęcznie, ani by mnie przyszło do głowy że meble i t. p. cóś stanowią, ale muszę Wam dogodzić i szczęsliwym żem już w części dogodził, ja bym wolał żeby to wszystko było zakupionym później przez Ciebie, tybyś lepiej to uskuteczniła. —

Nie zostaw mnie więc na połowie drogi i oswieć jak mam skończyć rozpoczęte dzieło.

Dziwne rzeczy się dzieją w Zamościu! Dzisiaj miał być bal! teraz 12 a jeszczem nie zaproszony, tuszę Sobie że wcale balu niebyło, wiem nawet powody!

Przez całe חנוכה nie grałem w oko! Mam zajęcie. —

pytasz się o moich sprawach, otóż w p.[rzeszłym?] Zjezdzie (s. p.) miałem 9 spraw, jedno umorzyłem zgodą 3 przegrałem 3 wygrałem a jedną odłożyli do „произведенія осмотра". Dzisiaj przygotowałem 6 spraw do podania, przyjąłem 2 na przyszły Zjazd jutro podam pierwsze i przejrzę drugie.

Na 5 октября ma[m] 5 powiestek do Sądu Gminnego w Grabowcu, w tych dniach otrzymam 6 powiestek do Starego Zamościa i jedną do Komarowa. Grabówiec 5 mil od Zamościa, Stary Zamość 2 a Komarów $2^1/_2$, Na 1 октября mam trzy sprawy u Siędziego pokoju w Zamosciu drugiego 1ną tam że, 3 i 4 Zjazd, oto cały moj r p t r. prócz tego co przyłączyć sie może i powinno. Nadto w tych dniach mam zrobić trzy zajęcia *) i być przynajmniej na jednym balu. —

Czyż można wytrzymać? Kiedyż i „na naszej ulicy będzie swięto" mówi ruski, czekajmy więc i zobaczmi jak my będziemy się nudzić wraz z gośćmi, a gdy odejdą? — prawda, że będę lepiej?

Moj pomocnik siostrzeniec M. Altberg przyznał mi się wczoraj że potajemnie czytał dotąd moje i Twoje listy. Twoja stylistyka bardzo mu się podoba, kazał Ci donieść i kłaniać się „unizenie" jeśli chcesz przyjm i pochwałę i ukłon uniżony. Apropos ukłonów: Słomicki jeszcze w Warszawie!

List mój obszerny ale ubogi, wiem, rumienię się, ale kłamać nie mogę: nie jestem w humozre poetycznym! jestem w humorze gospodarczym, cały dzień pisałem i kupiłem meble...

---

*) to jest towarzyszyć komornikowi przy odbyciu jego czynności, i to niebardzo przyjemnie. jedno zrobię u upartego przyjaciela na rachanek drugiego!

Czy mi weźmiesz za zle ten list? Czybyś wolała być czekał z listem natchnienia? Czy Ci wystarcza słowo: „Kocham" bez gornolotnych dodatków?

Jeśli tak to przebacz mi! Naprawię swój błąd.

W kazdym razie list skonczę rano. Pogoda taka brzydka, ciemno, mokro i zimno że rad nierad musisz ulegać naturze.

Do Jutra! Dojutra moja droga! Co się przyśni to opowiem! przyrzekam poprawy. —

Dobranoc! Rączki całuje

Twój

Leon

[איבערזעצונג]

טײַערסטע העלענע!

מיר איז אומעטיק, דיר בענקט זיך — אָבער דאָס אַלץ וועט פֿאַרשווינדן ווי אַ חלום, מיר וועלן זיך אויפֿוועקן צו אַ נײַ לעבן...

כ׳ווייל נישט זײַן אומעטיק, אונדזער שוועסטער איז אין גאַנצן געזעכט! אין דער איצטיקער מינוט האָסטו שוין באַקומען מײַן צווייטן בריוו, דער איז דעריבער געווידמעט דער צוקונפֿט.

דאָס מעבל איז שוין אײַנגעקויפֿט, איצט פֿאַרמאָגן מיר אָט וואָס:

אַ גאַרניטער פֿאַר 90 רו״כ מיט אַ טישל אויף קאָרטן,

אַן אַלטן גאַרניטער,

אַ שאָפֿקעלע אויף אַ קרעדענץ,

אַ שרײַבטיש,

3 טישן (צום לייענען, אַ סאַמאָוואַר-טישל, און—צום שרײַבן, אָדער אין עסצימער אַרײַן),

אַ ביכערשענקל (אַ געפֿלאָכטנס),

אַן אײַזערן בעטל (פֿאַר דער דינסט),

אַ טישלאָמפּ,

2 בעטן
אַ שפּיגל
אַ שאָפֿע
} פֿון אונדזערע עלטערן אאַז״ו, אאַז״ו.

איצט רעכן מיר אויס, וואָס ס׳פֿעלט נאָך:

פֿון מעבל,

פֿון קלייניקייטן,

פֿון קיכגעשיר אאַז״ו.

אַלץ איז אין אָרדענונג און דאָס אַלץ וועט ווערן אײַנגעקויפֿט. איך וואָרן דיך אָבער, אַז אָן דײַן בפֿירושן באַפֿעל וועל איך נישט קויפֿן.

אַחוץ דעם ווי׳ל איך זיך מיט דיר אַן עצה האַלטן בנוגע מײַן גאַרדעראָבֿ: כ׳האָב צוויי שווארצע גאַרניטערס און איין פֿראַק, אָבער אַלע נישט קיין פֿרישע. צי וואָלט איך זיך נישט געקענט באַגיין אָן אַ גאַרניטער, אויב כ׳וועל האָבן אַ נײַעם פֿראַק?

וואָס פֿאַר אַ פֿוטער זאָל איך זיך מאַכן?

אַ שוואַרצער גאַרניטער קאָסט דאָס מינדסטע 40 רו״כ, אַ פֿראַק—18, און אַ פֿוטער — 60 — 70.

כ׳וואַרט מיט אומגעדולד אויף דײַן באַפֿעל און עצה. זאָג מיר נישט אָפּ די בקשה און גיב מיר וואָס גיכער צו וויסן אי דאָס אי יענץ, ווי׳ל טון דײַן וווּנטש וועט זײַן פֿאַר מיר דער ליבסטער חובֿ.

קיין דירה האָב איך נאָך נישט געדונגען צוליב צוויי סיבות: ערשטנס ווי׳ל גאָר אַ באַקוועמע איז נישטאָ, צווייטנס ווי׳ל איר זענט מיר נישט מודיע, וועג ס׳דאַרף זײַן אונדזער פֿאַראייניקונג.

פֿון יעקבֿן האָב איך נישט קיין שום תשובֿה. דאָס דענערווירט מיך. פֿאַרט עמעץ פֿון אײַך קיין וואַרשע צי נישט? אויב דו וועסט פֿאָרן קיין לובלין, לאָז מיך וויסן, וועל דו וועסט דאָרט זײַן און קלײַב נישט אויס די טעג פֿון אַראָפּפֿאָר.

דער משוגענער קאָרנגאָלד! מיר האָבן אָפּגערעדט צו מאַכן דיר אַ סור-פּריז, דערווײַל איז ער ערגעץ אַוועקגעפֿאָרן און מ׳זעט אים נישט, ער האָט אַ גרינעם בילעט. אַלטבערג — אַ ווײַסן.

און ווי געפֿעלט דיר דער בריוו? אמת, ס׳פֿעלט אים נישט קיין פּראָזע, קיין קאַלטקייט און קיין אויסגערעכנטקייט? אָבער איך מוז זײַן ניכטער און זיך פֿאַרנעמען מיט דעם, וואָס ס׳וועט אונדז אַ מאָל איינגענעם מאַכן דאָס לעבן. מען זאָגט אויף מיר, אַז כ׳שאַץ ווייניק אָפּ דעם ווערט פֿון געלט, וואָס ס׳איז נישט אמת. איך גיי נאָך ווײַטער: איך שאַץ צו ווייניק אָפּ דאָס אַלץ, וואָס מען קען קויפֿן פֿאַר געלט! ווען נישט דער שמועס אין לענטשנע, וואָלט מיר אַפֿילו נישט איינגעפֿאַלן, אַז מעבל וכדומה האָבן עפּעס אַ באַטרעף, אָבער כ׳מוז אײַך צו ליב טון און כ׳בין גליקלעך, וואָס כ׳האָב אײַך שוין טיילווײַז צו ליב געטון. איך וואָלט געוואָלט, אַז דאָס אַלץ זאָלסטו אַליין שפּעטער אײַנקויפֿן, דו וואָלסט עס בעסער געמאַכט.

לאָז זשע מיך נישט איבער אויפֿן האַלבן וועג און באַלערן מיך ווי אַזוי צו פֿאַרענדיקן דאָס אָנגעהויבענע ווערק. אויסטערלישע זאַכן קומען פֿאָר אין זאַמאָשטש! היינט האָט געדאַרפֿט זײַן אַ באַל. איצט איז שוין 12 און כ׳בין נאָך נישט פֿאַרבעטן. כ׳טרייסט זיך, אַז ס׳איז אין גאַנצן קיין באַל נישט געווען, כ׳ווייס אַפֿילו די סיבות!

אַ גאַנצן חנוכּה האָב איך נישט געמאַכט קיין „אָקע״, כ׳בין פֿאַרנומען.— פֿרעגסט זיך נאָך וועגן מײַנע ענינים. איז אַזוי: בעת יענעם [?] אַראָפּפֿאָר (פֿון פֿרידנס-געריכט) האָב איך געהאַט 9 ענינים, איינעם האָב איך בטל געמאַכט

י. מאטענקא

דורך אַן אויסגלײַך, דרײַ פֿאַרשפּילט, דרײַ געווינען און איינער איז אָפּגע־
לייגט געוואָרן, כּדי דורכצופֿירן אַ וויזיע.

הײַנט האָב איך צוגעגרייט 6 ענינים אײַנצוגעבן. כ׳האָב אָנגענומען 2
אויפֿן קומענדיקן אַראָפּפֿאָר. מאָרגן וועל איך אײַנגעבן דעם ערשטן און
איבערקוקן דעם צווייטן.

אויפֿן 5טן אָקטאָבער האָב איך 5 צעטלעך צום גמינע־געריכט אין גראַבאָוויץ,
די טעג וועל איך באַקומען 6 צעטלעך קיין אַלט־זאַמאָשטש און איינעם קיין קאָמאַרעוו.
גראַבאָוויץ איז 5 מיל פֿון זאַמאָשטש; אַלט־זאַמאָשטש — 2, און קאָמאַרעוו
2 אַ האַלב. אויפֿן 1טן אָקטאָבער האָב איך 3 געריכטס־ענינים בײַם פֿרידנס־
ריכטער אין זאַמאָשטש. דעם צווייטן—איין ענין דאָרטן גופֿא, דעם 3טן און 4טן
אַן אַראָפּפֿאָר. אָט איז מײַן גאַנצער רעפּערטואַר, חוץ וואָס עס קען
און דאַרף נאָך צוקומען דערצו. חוץ דעם דאַרף איך די טעג מאַכן 3 סעקוועס־
טערס* און זײַן לכל הפּחות אויף איין באַל.

קען מען דען אויסהאַלטן? „וועז וועט אויך אויף אונדזער גאַס
זײַן יום־טובֿ" — זאָגט דער רוס. לאָמיר זשע וואַרטן און זען, ווי מיר וועלן
זיך נודען מיט די גענסט. און אַז זיי וועלן אַוועקגיין? אמת, ס׳וועט זײַן בעסער?

מײַן געהילף, דער קוזין מ. אַלטבערג, האָט זיך מיר נעכטן מודה
געווען, אַז ער האָט ביז אַהער בסוד געלייענט מײַנע און דײַנע בריוו. דײַן
סטיליסטיק געפֿעלט אים זייער, ער האָט דיר דאָס געהייסן לאָזן ווישן און
גערישן דיך מיט „הכנעה"; אויב דו ווילסט, נעם אָן זײַן שבֿח און זײַן
הכנעהדיקן גרוס. אַ פּראָפּאָ די גרוסן: סלאָמיצקי איז נאָך אין וואַרשע!

מײַן בריוו איז לאַנג אָבער מאָגער, כ׳וויים, איך רייטל זיך, אָבער כ׳קען
נישט זאָגן קיין ליגן: כ׳בין איצט נישט אין קיין פּאָטישער שטימונג. כ׳בין אין
אַ ווירטשאַפֿטלעכער שטימונג. אַ גאַנצן טאָג האָב איך געשריבן און געקויפֿט מעבל.

צי וועסטו מיר נעמען פֿאַר אומגוט דעם בריוו? צי וואָלסטו גענוג דאָס
אַז כ׳זאָל אָפּוואַרטן מיטן בריוו אויף רוח־הקודש? צי איז דיר נישט גענוג דאָס
וואָרט „כ׳האָב ליב" אַן הויך שוועבנדיקע צוגאָבן?

אויב ס׳איז אַזוי, טאָ זײַ מיר מוחל! כ׳וועל פֿאַרריכטן מיין פֿעלער. בכל
אופֿן וועל איך דעם בריוו ענדיקן אין דער פֿרי... דאָס וועטער איז אַזוי מיאוס,
פֿינצטער, נאַס און קאַלט, אַז—ווי יאָ, ווי נישט—מוזסטו זיך אונטערגעבן
דער נאַטור. ביז מאָרגן! ביז מאָרגן, מײַן טײַערע! וואָס ס׳וועט זיך מיר חלומען,
וועל איך דערציילן! איך זאָג צו זיך אויסצובעסערן. אַ גוטע נאַכט!

כ׳קוש דײַנע הענט

דײַן

לעאָן.

---

* דאָס איז באַגלייטן דעם קאָמאָרניק בײַם אויספֿירן זײַנע פֿונקציעס און דאָס איז ניט
זייער אײַנגענעם. איינס וועל איך מאַכן בײַ אַן אײַנגעשפּאַרטן פֿרײַנד אויפֿן חשבון פֿונעם
אַנדערן! [י]

10

Левъ Перецъ
Замостъ.

Droga Heleno!

Wróciwszy ze zjazdu zastałem słodką niespodziankę — Twoją fotografją! Dzięki Ci składam, ale fotografją odwdzięczyć Ci się nie mogę, gdyż fotograf zamojski niezdolny i do niczego zdatny.—

Dużo Ci pisać nie mogę, wnet posiedzenie Sądu się zagoi—

Twój
Leon Peretz

17/29 $\frac{10}{77.}$

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

טײַערע העלענע!

צוריקגעקומען פֿון אַראָפּפֿאָר, האָב איך געפֿונען דעם זיסן סורפריז — דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע! איך דאַנק דיר, אָבער מיט אַ פֿאָטאָגראַפֿיע דיר אָפּדינען קען איך נישט, מחמת דער זאַמאָשטשער פֿאָטאָגראַף איז נישט פֿעיק און טויג אויף כּפֿרות. קיין סך קען איך דיר נישט שרײַבן, ס'ווערט שוין געעפֿנט די זיצונג פֿון אַראָפּפֿאָר.

דײַן
לעאָן פּרץ

$\frac{10}{77}$ 29/17

11

Droga Heleno!

Otóż dzięki Bogu minął i Zjazd! miałem 7 spraw, z tych 2 kryminalne, wyszedłem zwycięzko — wygrałem 5, przegrałem jedną (cywilną) 7mą umorzyłem ugodą. Jednak — co za męczarnia ten Zjazd. Z początku mieliśmy tam choć towarzystwo. Nasza arystokracją obojga płci była ciekawą zobaczyć jak się sądzi i broni w ruskim języku t. j. w języku „smoły" — przekonawszy się atoli, że niema materjały na żarty, ani się już pokazują

Zdarzył się i wypadek. Z obrońców jeden zrobił fiasco — złapał się na gorącym, kryminałem grożącym uczynku, i rzecz na drodze śledztwa! Co stąd wyniknie? Otóż powiedzą: „Żyd oszust"—

Ale, ale, mam głowę nabitą Zjazdem że zapomniałem ci podziękować za fotografją, która spadła mi jak z nieba. Nie otrzymawszy bowie[m] żadnego przy tém listu, nie mogę wierzyć by wprost miała być od Ciebie.

Nie mogę jednak pojąć zamętu z tą pocztą! Ostatnią razą na trzy swoje listy otrzymałem jedną — fotografję. —

Pozbawiony będąc wszelkiej kontroli, niepewny jestem wprawdzie, czy wspomnione listy doszły Twoich rąk! Bóg wie!

Boże mój, Boże co za porządki na tej poczce.

Korngold młody chce kolorować mi Twoją fotografją nie pozwalam bom nie przekonany o posiadanym przezeń talencie. Prawdę powiedziawszy fotografja dość miernej roboty, sytuacja bez wszelkiego pojęcia i gdybym Cię nieznał sądziłbym Cię — niezgrabną i starszą o lat — kilka.

fotografja Twoja potrzebuje komentarzy. Każdemu muszę co innego tłómaczyć. Bądź co bądź jednak sprawiła mi największą przyjemność i szczerze Ci za nią dziękuje.—

Już kilka razy wybrałem się do Łęczna, lecz swego z Twojej winy doprawić do skutku nie mogę. Rzecz prosta, że w Waszym domu niema ani jednego mężczyzny, Ojciec w Peterburgu, Brat w Gdansku, więc mnie jechać nie wypada. Ciebiebym obraził. Nie trzeba było donieść z Ojcieć pojechał jabym nie wiedział i kwita. To jeszcze nic ze ja wiem, ale kiedy już wszyscy u nas o tém wiedzą!

Tak, tak, moja Helena dopoki nie powróci Ojciec, albo brat nam i marzyć o naszém widzeniu się nie wolno. Prawa towarzyskie są nietykalne, etykieta ta wielka zimna Pani depcze nogą ludzkie szczęście, i nikt skarzyć się niesmie.

A gdybyś tak sobie, ni ztąd ni zowąd doniosła mi o przyjezdzie kogoś? Cóż myslisz? Albo kiedyż wistocie przyjechać mają Ci wędrownicy?

W kazdym razie pierwsze byłoby grzechem do tłómaczenia... Ja bym Ci pierwszy przebaczył za kłamstwo, nieprawdaż?!!.....

Heleno! Zlituj się niebądź tak skąpą na piśmie, pisz częściej i więcej bo mnie te nudy zabiją.—

Niez[d]rów jestem już kilka dni. Ale to nic, gniewa mnie tylko doktór który — czy wyobrażasz sobie smie utrzymywać zem — zupełnie — zdrów. Ale zart na stronę Zjazd mnie zmęczył że gdyby nie zapewnienie mojego przyjaciela D-ra myslałbym o następstwach choroby.!

Zapisał mi jednak kotlet z czerwonem winem, gorzkie to lekarstwo, ale przebierać niema co! Chory musi być posłusznym d r w i jak nie to prędzej może — wyzdrowieje. —

Helenko! Ty mnie przebaczysz że listy moje są tak lekkie... żartobliwe... nie gardź moim dobrym humorem, ktorego przyczyną jest Tobą przyczynione szczęscie!

I sród szczęscia, radości
Sam pytam się siebie
Czym że bez miłości
Czém byłbym, bez Ciebie?
Czém bym był? Oto nudnym, zimnym, cierpiącym... a teraz?
Wiem dla kogo praca rąk
Wiem dla kogo czoła pot,
I jeśli cierpień ostry grot,
wyrwie z głębi serca jęk...
Nie bez echa zginie on...
Pochiechę miłość niesie już
O bo miłość aniół stróż
upiększa zycie słodzi zgon.

fe! Co za zgon! Zanadtośmy młodzi by taką nótę spiewać! Ja chcę zyć—i z Tobą — bo na wieki Cię kocha Twój

Szalony Leon

Pozwalam sobie zrobić Ci uwagę moja droga, że użycie „Его Высокородію" w expresie jest — nie... nie... nie na miejscu i basta! nie jestem благородіемъ tylko Twoim wiecznie Cię kochającym

Leonem

19 октября 1877

[איבערזעצונג]

טייערע העלענע!

אָט איז שוין, גאָט צו דאַנקען, נאָכן אַראָפּפאָר! כ׳האָב געהאַט 7 ענינים, פֿון זיי 2 קרימינעלע. כ׳בין אַרויס מיט אַ ניצחון, כ׳האָב געווינען 5, פֿאַר-שפּילט איינעם (אַ ציווילן), דעם 7טן האָב איך בטל געמאַכט–די צדדים זענען דורכגעקומען. אָבער נאָך אַלעמען — וואָס פֿאַר אַ מאַטערניש עס איז דער אַראָפּפאָר. לכתחילה האָבן מיר כאָטש געהאַט געזעלשאַפֿט. אונדזער אַריסטאָ-קראַטיע פֿון ביידע מינים איז נייגעריק געווען צו זען, ווי אַזוי מישפּט מען עס און מען פֿאַרטיידיקט אויף רוסיש, ד״ה אויף דער שפּראַך פֿון „סמאָלע", אָבער זיך געכאַפּט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין שטאָף פֿאַר וויצן, האָט מען זיך אויפֿ-געהערט צו ווייזן.

ס׳איז אויך געשען אַ סיבה. איינער פֿון די פֿאַרטיידיקער האָט געליטן אַ פֿיאַסקאָ—מען האָט אים געכאַפּט בשעת מעשׂה, וואָס שמעקט מיט קרימינאַל. די אויספֿאָרשונג גייט. וואָס איז דערפֿון געדרונגען? איצט וועט מען זאָגן: „דער יִד דער שווינדלער".

אָבער, אָבער: כ׳האָב אַ פּוילן קאַפּ מיטן אַראָפּאָר, אַז כ׳האָב פֿאַרגעסן דיך צו באַדאַנקען פֿאַר דער פֿאָטאָגראַפֿיע, וועלכע איז מיר אַראָפּגעפֿאַלן ווי פֿון הימל. נישט באַקומענדיק דערצו קיין שום בריוו, קען איך נישט גלייבן, זי זאָל שטאַמען דירעקט פֿון דיר.

כ׳קען אָבער נישט פֿאַרשטיין דעם פּלאָנטער מיט דער פּאָסט! דאָס לעצטע מאָל האָב איך אויף מײַנע דרײַ בריוו באַקומען איין פֿאָטאָגראַפֿיע.

נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייט צו קאָנטראָלירן, בין איך נישט זיכער, צי די דערמאָנטע בריוו זענען כאָטש דערגאַנגען צו דיר! גאָט וויסט!

גאָט, מײַן גאָט! וואָס פֿאַר אַ אָרדענונג איז עס דאָרטן אויף דער פּאָסט!

דער יונגער קאָרנגאָלד וויל דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע מאַכן אין קאָלירן. איך דערלויב אים אָבער נישט, ווײַל כ׳בין נישט זיכער, צי ער האָט טאַלענט. דעם אמת זאָגנדיק, איז די פֿאָטאָגראַפֿיע גאַנץ מיטלמעסיקע ארבעט, די סיטואַציע איז עפּעס גאָר אָן אַ זינען, און ווען כ׳וואָלט דיך נישט געקענט, וואָלט איך געהאַלטן, אַז דו ביסט אומגעשיקט און עלטער מיט עטלעכע יאָר.

דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע פֿאָדערט פּירושים. יעדן איינעם מוז איך טײַטשן עפּעס אַנדערש. ווי ס׳זאָל נישט זײַן, האָט זי מיר אָבער פֿאַרשאַפֿט די גרעסטע הנאה און כ׳דאַנק דיר אויפֿריכטיק פֿאַר איר.

כ׳האָב מיך שוין עטלעכע מאָל געקליבן קיין לענטשנע, אָבער כ׳האָב עס צוליב דײַן שולד נישט געקענט דורכפֿירן. די מעשׂה איז, וואָס בײַ אײַך אין דער היים איז נישטאָ קיין איין מאַנספֿאַרשוין. דער פֿאָטער איז אין פּעטערבורג, דער ברודער אין דאַנציק, פֿאָסט מיר נישט צו פֿאָרן. כ׳וואָלט דיך באַליידיקט. האָסט מיר נישט באַדאַרפֿט אָנזאָגן, אַז דער פֿאָטער איז אַוועקגעפֿאָרן—וואָלט איך נישט געווויסט און פֿאַרטיק. דאָס איז נאָך גאָרנישט וואָס איך וויס, אָבער אַלע בײַ אונדז ווייסן שוין אויך.

יאָ, יאָ, מײַן העלענע, פֿל־זמן ס׳וועט נישט צוריקקומען דער פֿאָטער אָדער דער ברודער, טאָרן מיר אַפֿילו נישט חלומען וועגן זען זיך. געזעלשאַפֿטלעכע מינהגים זענען אומבאַרירלעך. די עטיקעטע דאָס איז אַ גרויסע קאַלטע האַרינטע, זי טרעפּט מיט איר פֿוס מענטשלעך גליק, און קיינער האָט קיין העזה נישט זיך צו קלאָגן.

און ווען דו וואָלסט אַזוי פֿון העלער הויט מיר מודיע געווען, אַז עמעץ פֿון זיי איז געקומען צו פֿאָרן? וואָס מיינסטו? און ווען טאַקע מיינען עס צו קומען אָט די וואַנדערער? אויף יעדן פֿאַל וואָלט דאָס ערשטע געווען אַ חטא, וואָס מ׳קען פֿאַרענטפֿערן, איך וואָלט דיר דער ערשטער מוחל געווען דעם לעגן, נישט אמת?

העלענע! האָב רחמנות, זיי נישט אַזוי קאַרג אויף בריוו. שרײַב אָפֿטער און מער, ווײַל די נודע הרגעט מיך דאָ אַוועק.—כ׳בין נישט געזונט שוין עטלעכע טעג, אָבער דאָס איז גאָרנישט. ס׳רעגט מיך בלויז אויף דער דאָקטער, וועלכער וואַגט, שטעל זיך נאָר פֿאָר, צו האַלטן, אַז איך בין געזונט. אָבער

אַ געלעכטער אָן אַ זײַט. דער אַראָפּפֿאָר האָט מיך אויסגעמאַטערט, און ווען נישט די פֿאַרזיכערונגען פֿון מײַן פֿרײַנד דעם דאָקטער, וואָלט איך געטראַכט וועגן די קאָנסעקווענצן פֿון דער קראַנקייט! אָבער ער האָט מיר פֿאַרשריבן אַ קאָטלעט מיט רויטן ווײַן; אַ ביטערע רפֿואה, אָבער מ׳טאָר נישט איבערקלײַבן! דער חולה מוז פֿאָלגן דעם דאָקטער, זיסט קען ער נאָך גיכער — געזונט ווערן.

העלענקע! זײַ מיר מוחל, וואָס אין מײַנע בריוו איז דאָ אַ לײַכטער שפּאַס... נעם נישט פֿאַר אומגוט מײַן גוטע שטימונג, וועלכע וואַקסט אַרויס פֿונעם גליק, וואָס דו האָסט מיר פֿאַרשאַפֿט!

אין גליק און אין פֿרייד
פֿרעג איך זיך אַליין:
אָן דיר, אָן דײַן ליבע
וואָס וואָלט איך געווען?

וואָס איך וואָלט געווען? אַ לאַנגווײַליקער, אַ קאַלטער, אַ לײַדנדיקער... און איצט?

כ׳ווייס, פֿאַר וועמען כ׳אַרבעט שווער,
כ׳ווייס, פֿאַר וועמען כ׳שטרענג זיך אָן;
און אויב יסורים שווערע ווי שטיין,
רופֿן אַרויס אַ מאָל אַ טרער,
ס׳בלײַבט נישט אָן אָפּקלאַנג דאָס געווײַן.
ווײַל ליבע זי איז דער מלאך דער היטער
וואָס צירט דאָס לעבן
און לאָזט דעם טויט נישט זײַן ביטער.

פֿע! וואָס עפּעס טויט! צו יונג זענען מיר צו זינגען אַזעלכע ניגונים! איך וויל לעבן — און מיט דיר — וויל אויף אייביק ליבט דיך

דײַן משוגענער
לעאָן.

איך נעם זיך רשות דיר צו מאַכן אַ באַמערקונג, מײַן טײַערע, אַז באַנוצן אויף אָן עקספּרעס Его Высокородію איז — נישט... נישט... נישט אויפֿן אָרט און שוין! כ׳בין נישט קיין благородіе, נאָר דײַן אייביק דיך ליבנדיקער

לעאָן

19 אָקטאָבער 1877

12

Obrońca
Zjazdu Sądu Pokoju
w Zamościu
Leon Peretz.

Droga Heleno!

Ja nie mam, piszesz, wyobrazenia, jakie cierpienie spowodować może brak wiadomości. Dziwna rzecz, że nie pojmujesz iż to cierpienie ja znam

osobiscie! i mnie do głowy czasami przychodzi że Ty, moja droga, nie możesz mieć wyobrażenia o moich cierpieniach. Gdybym się nie bał Twoich wyrzutów o marnotrawstwie porozumiałbym się z Tobą drutem, boć ta Lęczycka poczta już nadto nam we znaki się daje. W każdym dzięki Bogu, razie, Twoje obawy są płonne, brat mój wyjechał stąd zdrów jak ryba już nawet jego listy, ze Lwowa i Zbaraża otrzymalismy, zdaje mi się też że i Tobie pokazał już znaki zycia.—Rzeczywiście, smutno nam było się rozłączyć, lecz moje wyrażenie „z ktorym Bóg wie się kiedy zobaczę" nie trzeba mierzyć ani wiecznością, ani stuleciem, ni nawet latami, gdyż Józef być musi na naszém weselu. Ja też, Tobie Helenko dzięki, nie mogę być tak nieszczęliwym, chorować też niemam we zwyczaju i jeśli nie otrzymujesz odemnie odpowiedzi przeklinaj waszą pocztę, lecz trworzyć się niema poco.—

Chcesz bym Ci pisał o sprawach, masz racją, i masz prawo żądać odemnie objaśnienia względem mojej podstawy materjalnej ekzystencji, no ja Twemu żądaniu zadosyć uczynić nie mogę z powodu że Ty mnie w tém przedmiocie nie odpowiadasz, ja nie mogę zatém wiedzieć na ile mnie pojęłaś, i jakie Ci potrzebne są objaśnienia etc.

Piszesz znowu, że gdybym jak ty kopjował swoje listy, nic podobnego jak poprzedni mój list, nie napisałbym, powiadasz, że przyczyną listu musiał być zły humor... inaczej bowiem, mniemasz, nie oskarzyłbym Cię że listy Twoje ulegają cudzej cenzurze"

Z tych słów wnoszę: żeś się obraziła, że Cię to bolało i gniewało, i—w swoim gniewie zamiast cenzury własnego rozumu, zdawało Ci się czytyć o—cudzéj cenzurze!

Heleno! Czyś mogła choć na chwilę przypuścić że ja chciałem Cię obrazić? Cyś, mogła przypuścić że pisząc do Ciebie, t. j. myśląc o Tobie byłem w złym humorze?

Ja nie wierzę... W kazdym jednak razie jezeli list mój mógł być przyczyną chwilowéj Twojej boleści czyli gniewu, jeżeli Cię choć w przelotnej myśli obraził—ja we łzach Twego proszę przebaczenia —

Co do kopjowania, to wręcz odmawiam, gdyż w takim razie nigdybym ani jednego listu nie napisał, przepisując bowiem, robię mnóstwo błędów, psuję tylko papier i nic więcej, dowodem tego mogą służyć moje ruskie listy, co z przyczyny zmoknięcia przepisane, zawierają w sobie tyle prawie błędów ile słów.—

A wiesz co się stało z Twoją fotografją? Nikt nie chciał uwierzyć bym nie miał Twej fotografij musiałem więc albo krzywoprzysiądz albo pokazać ją. Wybrałem ostatnie. Pokazałem. Nie było więc już potrzeby kryć takowej, kupiłem ramkę, zdobię fotografją najwidniejsze miejsce mego piśmiennego stołu.

Każdy się pyta która z tych trzech jest krolową mego serca, co mnie zniewoliło, każdemu objaśniać i opowiedzieć całą historję fotografij. i każdy miał Ci za złe, ześ mnie nie zaopatrzyła swoją własną.—

Cóż robić, zdjąć Cię ze stolu było mnie szkoda, nie mogłem się rozłączyć z Twoim wizerunkiem, nakoniec zabłysnęła mnie myśl szczęsliwa: wykonałem operacją... Skutkiem téj operacyi Panna Goldberg wraz z drugą Panną poszły do kosza a Tyś mi się została sama jedna w miniaturze. Boję się zajrzeć do kosza, Bóg wie jaki tam nos robi p. Goldberg... Recveskant [requiescant] in pace!

Wczoraj odwiedził mnie Żydek ze Szebelrzyna[?]... Jest on urodzony łęczycki i zna całą Twoją familją prócz Ciebie... nie patrzy bowiem na młode panny. Chwalił Cię jednak bardzo ze słuchu, ubolewał tylko, że dostajesz męża גוי który siedzi w domu bez czapki, bo popsuć się mozesz!

Może i ty się lękasz?

Twoim wspomnieniem o nudnych, długich dni swiąt powiększa jeszcze mój żal, żem nie mógł przyjechać do Ciebie. I jam się dobrze tu bawił, cały שמיני עצרת i שמחת תורה ani jadłem ani spałem i ledwiem się mógł modlić....

Co za męka ten Zjazd! —

Przestaję pisać z powodu że i Sąd pokoju spokoju mi nie daje —

Pozostaję Twoim....

Leonem

Resztę listów odprawię drugą pocztą.—

Leon

Kochano p. Bratowo!

Z wdzięcznością czytałem Jej list, spodziewam się że Pani nie długo spamięta urazę i w krotkim czasie blizszem i stojąc sobie pokrewieństwem swoich serc ze sobą nie pozostanim! [?]

Czemuż Helenka Nr. 2 sama do mnie nie pisze? Czym nie [wart] tej godności? Czyliż jest tak zmienną jak korek na kościele?—

Do Męza Łaskawej Pani napisałem do Turunia i codziennie oczekuję Jego listu. —

Pozostaję z uszanowaniem i wdzięcznością

Sługa Leon Peretz

[איבערזעצונג]

טײַערע העלענע!

דו שרײַבסט, אַז איך קען זיך נישט פֿאָרשטעלן וואָס פֿאַר אַ יסורים מען שטייט אויס ווען מען באַקומט נישט קיין ידיעות. ס׳איז מאָדנע, וואָס דו פֿאַרשטייסט נישט, אַז די יסורים קען איך אַליין! און מיר קומט אָפֿט מאָל פֿאָר, אַז דו, מײַן טײַערע, קענסט גאָר קיין השׂגה נישט האָבן פֿון מײַנע יסורים. ווען כ׳וואָלט נישט מורא געהאַט, אַז דו וועסט מיר פֿירהאַלטן פֿאַרשווענדערישקייט, וואָלט איך זיך מיט דיר דורכגערעדט טעלעגראַפֿיש, מחמת די לענטשנער פּאָסט איז מיר שוין צו פֿיל אַרײַן אין די ביינער. אַזוי צי אַזוי, איז דײַן אומרו, גאָט צו דאַנקען, געווען אומזיסט. דער ברודער מײַנער איז אַרויסגעפֿאָרן פֿון דאַנען געזונט ווי אַ פֿיש. מיר האָבן שוין אַפֿילו באַקומען זײַנע בריוו פֿון לעמבערג און פֿון זבאַרעזש. מיר דאַכט, אַז אויך דיר האָט ער שוין געוויזן סימנים פֿון לעבן. — ס׳איז אונדז באמת שווער געווען זיך צו שיידן, אָבער מײַן אויסדרוק: „מיט וועמען כ׳וועל זיך שוין גאָט ווייסט ווען זען"—דאַרף מען נישט מעסטן נישט מיט קיין אייביקייט, נישט מיט קיין יאָרהונדערט, נישט מיט קיין יאָרן אַפֿילו, מחמת יוסף מוז זײַן אויף אונדזער חתונה. און איך קען אַ דאַנק דיר, העלענקע, נישט זײַן אַזוי אומגליקלעך, קרענקען איז נישט מײַן טבֿע, און אויב דו באַקומסט פֿון מיר נישט קיין תשובֿה, מעגסטו פֿאַרשעלטן אײַער פּאָסט, אָבער זײַן אומרויִק, איז נישטאָ וואָס.—

דו ווילסט, איך זאָל דיר שרײַבן וועגן די ענינים. דו ביסט גערעכט און האָסט רעכט צו פֿאָדערן פֿון מיר דערקלערונגען וועגן דעם מאַטעריעלן יסוד פֿון מײַן עקסיסטענץ, אָבער איך קען דײַן פֿאָדערונג נישט אויספֿירן, מחמת דו ענטפֿערסט מיר נישט וועגן דעם ענין, כ׳קען דעריבער נישט וויסן, אויף וויפֿל דו האָסט מיך פֿאַרשטאַנען, וועלכע אויפֿקלערונגען דו דאַרפֿסט האָבן אאַז"וו. דו שרײַבסט ווידער, אַז ווען כ׳וואָלט געקאָפּירט מײַנע בריוו אַזוי ווי דו, וואָלט איך אַזאַ מין בריוו ווי מײַן פֿריִערדיקער נישט אָנגעשריבן. דו זאָגסט, אַז די סיבה פֿונעם בריוו האָט געמוזט זײַן אַ שלעכטע שטימונג... ווײַל ווען נישט דאָס, וואָלט איך דיך, האַלטסטו, נישט חושד געווען, אַז דײַנע בריוו גייען דורך אַ פֿרעמדע צענזור!

פֿון די ווערטער דרינג איך, אַז דו האָסט זיך באַליידיקט, אַז דאָס האָט דיר וויי געטון און דיך פֿאַרדראָסן—און אַז אין דײַן ברוגז האָסטו אַנשטאָט דער צענזור פֿון דײַן אייגענעם שׂכל גאָר אײַנגעזען, אַז איך שרײַב וועגן אַ פֿרעמדער צענזור.

העלענע! צי האָסטו כאָטש געקענט אויף איין רגע טראַכטן, אַז איך וויל דיך באַליידיקן, צי האָסטו געקענט דערלאָזן דעם געדאַנק, אַז שרײַבנדיק צו דיר, ד"ה טראַכטנדיק וועגן דיר, האָב איך געקענט זײַן אין אַ שלעכטער שטימונג? איך גלייב נישט... נאָר אויף יעדן פֿאַל, אויב דער בריוו מײַנער האָט גורם געווען דײַן ווייטאָג, דײַן כעס כאָטש אויף איין רגע, אויב דו האָסט אַפֿילו אויף איין ווײַלע זיך געפֿילט אין געדאַנק געטראָפֿן — בעט איך בײַ דיר מיט טרערן: זײַ מיר מוחל!

וואָס איז שייך קאָפּירן, זאָג איך זיך אָפּ בפֿירוש, ווײַל אין אַזאַ פֿאַל וואָלט איך קיין איין בריוו נישט אָנגעשריבן קיין מאָל, מחמת בײַם איבערשרײַבן מאַך איך אַ ים מיט גרײַזן, כ׳מאַך נאָר קאַליע פּאַפּיר און מער גאָרנישט. אַ ראַיה האָסטו פֿון מײַנע רוסישע בריוו, וואָס ווערן צוליב דורכגענעצטקייט איבערגעשריבן און זיי האָבן אין זיך כמעט אַזוי פֿיל גרײַזן וויפֿל ווערטער.

ווייסט וואָס פֿאַר אַ מעשׂה ס׳האָט פּאַסירט מיט דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע? קיינער האָט נישט געוואָלט גלייבן, אַז איך זאָל נישט האָבן דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע. ס׳איז מיר געבליבן אָדער שווערן פֿאַלש אָדער זי צו ווײַזן. כ׳האָב אויסגעקליבן דאָס לעצטע. כ׳האָב געוויזן. אויב אַזוי, איז שוין נישט געווען וואָס צו באַהאַלטן מער, האָב איך געקויפֿט אַ רעמל און דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע שײַנט אויבנאָן אויף מײַן שרײַבטיש. יעדער איינער פֿרעגט, ווער פֿון די דרײַ איז די הערשערין פֿון מײַן האַרצן און צוליב דעם האָב איך געמוזט יעדערן דערציילן די גאַנצע מעשׂה מיט דער פֿאָטאָגראַפֿיע. יעדער איינער האָט פֿירגעהאַלטן, וואָס דו האָסט מיר נישט געגעבן דײַן אייגענע. וואָס זשע האָב איך געזאָלט טון? אַראָפּנעמען דיך פֿון טיש איז מיר געווען אַ שאָד, כ׳האָב זיך נישט געקענט צעשיידן מיט דײַן בילד, לסוף איז מיר געקומען אַ גליקלעכער געדאַנק: כ׳האָב דורכגעפֿירט אַן אָפּעראַציע... ווי אַ רעזולטאַט פֿון דער אָפּעראַציע איז פֿרל׳ גאָלדבערג אין איינעם מיט דער צווייטער פֿרײַלן אַוועק אין קויש אַרײַן און דו ביסט בײַ מיר פֿאַרבליבן איינע אַליין אין מיניאַטור. כ׳האָב מורא אַרײַנצוקוקן אין קויש, ווער ווייס וואָס פֿאַר אַ נאָז עס מאַכט דאָרטן פֿרל׳ גאָלדבערג...
Requiescant in pace!...—

נעכטן איז געווען בײַ מיר אַ ייִדל פֿון שעברעשין [?]... ער איז אַ לענטשנער געבוירענער און קען דײַן גאַנצע מישפּחה חוץ דיך... ווײַל ער קוקט נישט אויף קיין יונגע פֿרײַלינס. ער האָט דיך אָבער זייער געלויבט פֿון הערן און ס׳האָט אים בלויז פֿאַרדראָסן, וואָס דו קריגסט אַ מאַן אַ „גוי", וועלכער זיצט אין דער היים מיטן בלויזן קאָפּ, מחמת דו קענסט נאָך אַליין קאַליע ווערן!
אפֿשר שרעקסטו זיך אויך!

צו דײַן דערמאָנען וועגן די נודנע, לאַנגע טעג פֿון די יום-טובֿים, קומט נאָך צו מײַן פֿאַרדראָס, וואָס כ׳האָב נישט געקענט פֿאָרן צו דיר. אויך איך האָב גוט פֿאַרבראַכט, דעם גאַנצן שמיני-עצרת און שׂימחת-תּורה האָב איך נישט געגעסן און נישט געשלאָפֿן און כ׳האָב קוים געקענט דאַוונען...
אוי, איז דאָס אַ מאַטערניש דער אַראָפּפֿאָר!

כ׳רײַס איבער דאָס שרײַבן, מחמת דער פֿרידנס-געריכט לאָזט מיך נישט לעבן אין פֿרידן.

כ׳פֿאַרבלײַב
דײַן לעאָן.

די איבעריקע בריוו וועל איך אַרויסשיקן מיט דער צווייטער פּאָסט.

לעאָן.

געליבטע פֿרוי שווּעגערין!

כ׳האָב מיט דאַנק געלייענט אייער בריוו, איך האָף, אַז איר וועט נישט לאַנג געדענקען דעם ברוגז און שטייענדיק אין גיכן אין אַ נעענטערער קרובֿה־שאַפֿט, וועלן מיר אונדזערע הערצער נישט לאָזן מיט זיך[?].

פֿאַר וואָס שרייבט צו מיר נישט העלענקע נומ׳ 2 אַליין? צי איז עס פֿאַר מיר אַ צו גרויסער כּבֿוד? אָדער זי איז אַזוי נישט באַשטענדיק ווי „דער קאַרעק אויפֿן קלויסטער".—

צו אייער מאַן, גנעדיקע פֿרוי, האָב איך געשריבן קיין טויערן און כ׳וואַרט יעדן טאָג אויף זיין בריוו.

כ׳פֿאַרבלייב מיט דרך־ארץ און דאַנק, גרייט אייך צו דינען,

לעאָן פּרץ.

13

Droga Heleno!

Upajający, pełen miłości, nadziei i szczęścia — list — otrzymałem. O! co za zabawny sen! Mieliśmy razem bawić w Lublinie, kupić jakieś drobnostki i — gawędzić bardzo wesoło! Sen przepyszny lecz — co do mnie — zanadto niewinny! Moje sny piękniejsze! Rzecz dzieje się bowiem w Zamościu, gdzie my nic nie kupujemy, bo wystarczając sobie wzajemnie, niczego nam nie brak... Jesteśmy w swoim własném mieszkaniu.... Ty patrzysz na mnie Twoim łagodnym, promienistym wzrokiem, a ja — całus po całusie z ust Ci skradam... Przyznaj się sama że ja lepiej umiem śnić...

Ale czy wiesz co mnie martwi? oto że jeden z Twoich listów zaginął na poczcie. Pocieszam się tylko tą nadzieją, że wkrotce przerwie się nasze piśmienne stosunki na zawsze.

Cieszy mnie bardzo że mój Józef tak Ci się spodobał, lecz nie szafuj tak całusami, bo te są moim skarbem. Zazdrosnym jednak nie będę, bo całusy na papierze, zbyt mało znaczące, zresztą obiecanka łganka... a mój Józef wcale nie głupi...

Lecz zart na stronę.

Twoją fotografją posłałem według życzenia. Ciekaby jestem jak ty się jemu spodobasz, bo listu ja żadnego dotąd od niego nie otrzymałem, bo dotąd nie pisałem do niego. „Napisanie listu" jest najtrudniejszém w swiecie" mówią ludzie, oj wierzę im wierzę, tém bardziej, jeśli kto taki leniuch jak ja.—

W Warszawie mam dużo przyjacioł, od każdego już po kilka listów otrzymałem, a[?] odpowiedzieć niby to niemam czasu, bo się lenię...

Dzięki przeklętej poczcie, w naszą korrespondencją wkrad się chaotyczny nieład, nie wiem nigdy na jaki list Ci mam odpiewiedzieć... Pytania zostają bez odpowiedzi, a jeżeli co się dowiaduje, to zawsze nie w swoim czasie... Mysli są zbłąkane i całości prawie żadnéj.—Nigdy nie mogę spamiętać com pisał przeto i niewiem o co mam Ci donieść, wątek się przerywa po wątku, zostaje się jedna nić złota, około którą nasze mysli się wiją, jak liście winogronne — nasza miłość i wiara w miłości... O kiedyż ziści się już mój sen?—

Zegnam Cię moja droga, do miłego widzenia się, jak wolisz? w Lublinie, czy w Zamościu?

Dobranoc!

Twój —
Cie wiecznie koc[h]ający
L e o n

Замостье
21 окт.
1877 г.

Najdroższa Bratowo!

Szczerze dziękując za łaskawą o mnie pamięć, udaję się do Pani z prosbą o zakomunikowanie mnie adresu Jej męża a mego Sz. Swagra. Mam mu cóś donieść w wspólnym naszym interesie. Kłaniam się mojej małej, wdzięcznej Helence, chciałby[m] ją ucałować, lecz bezposrednio, bo ja zabawek ni lubię!...

Z uszanowaniem
Leon Peretz

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

טייערע העלענע!

דיין בריוו, וואָס פֿאַרשיפֿורט און איז פֿול מיט ליבע, האָפֿענונג און גליק, האָב איך באַקומען. אָ! וואָס פֿאַר אַ לוסטיקער חלום! מיר האָבן אין חלום צוזאַמען פֿאַרברענגט אין לובלין, געקויפֿט עפעס קלייניקייטן און געפֿלוידערט זייער פֿרייליך! דער חלום איז גאָר פראַכטיק, אָבער ווי פֿאַר מיר צו אומשולדיק. מיינע חלומות זענען שענער! מחמת אַלץ שפילט זיך אָפּ אין זאַמאָשטש און מיר קויפֿן קיין זאַך נישט אײַן, ווייל מיר זענען זאַט אײַנער מיטן אַנדערן און ס׳פֿעלט אונדז קיין זאַך נישט... מיר זענען אין אונדזער אייגענער דירה... דו קוקסט אויף מיר מיט דיין מילדן שטראַליקן בליק און איך גנבֿע אַ קוש נאָך אַ קוש פֿון דיינע ליפּן... דו וועסט געווים מודה זיין, אַז איך קען בעסער חלומען...

אָבער ווייסט וואָס פֿאַר אַ פֿאַרדראָס איך האָב? שטעל זיך פֿאָר, אַז איינער פֿון דיינע בריוו איז פֿאַרפֿאַלן געוואָרן אויף דער פּאָסט. כ׳טרייסט זיך

בלויז מיט דעם, וואָס אין גיכן וועט שוין נעמען אַ סוף צו אונדזערע שריפֿט-לעכע באַציִונגען.

ס׳פֿרייט מיך זייער, וואָס מײַן יוסף איז דיר אַזוי געפֿעלן געוואָרן, אָבער וואַרף זיך נישט אַזוי מיט דײַנע קושן, ווײַל דאָס איז מײַן אוצר. אייפֿער-זיכטיק וועל איך אָבער נישט זײַן, ווײַל קושן אויפֿן פּאַפּיר האָבן אַ קליינע ווערדע, איבעריקנס צוזאָגן איז גענאַרן; אָבער מײַן יוסף איז גאָר נישט קיין נאַר...

אָבער אַ געלעכטער אין אַ זײַט.

דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע געשיקט, אַזוי ווי דו האָסט עס פֿאַרלאַנגט. כ׳בין נײַגעריק צו וויסן, ווי דו וועסט אים געפֿעלן ווערן, ווײַל קיין שום בריוו האָב איך פֿון אים עד-היום נישט באַקומען, מחמת כ׳האָב צו אים ביז אַהער נישט געשריבן. „אָנשרײַבן בריוו איז איינע פֿון די שווערסטע זאַכן אין דער וועלט" זאָגן לײַט. אוי, גלייב איך זיי! דערצו נאָך, אַז מען איז אַזאַ פֿוילער ווי איך.

אין וואַרשע האָב איך אַ סך פֿרײַנד. פֿון יעדערן האָב איך שוין באַ-קומען צו עטלעכע בריוו און אָנצושרײַבן אַ תשובֿה האָב איך מכּלומרשט קיין צײַט נישט, ווײַל כ׳פֿויל מיך...

אַ דאַנק דער פֿאַרשאָלטענער פּאָסט האָט זיך אין אונדזער קאָרעספּאָנדענץ אַרײַנגעכאַפּט אַ כאַאָס. כ׳ווייס קיין מאָל נישט, אויף וועלכן בריוו כ׳האָב דיר צו ענטפֿערן... פֿראַגעס בלײַבן נישט פֿאַרענטפֿערט און אויב איך דערוויס זיך שוין עפּעס, איז שטענדיק נישט צו דער צײַט... די געדאַנקען ווערן פֿאַרפּלאָנטערט און פֿון קיין גאַנצקייט איז קיין סימן נישטאָ... כ׳קען קיין מאָל נישט נאָכקאָנ-טראָלירן, וואָס כ׳האָב דיר געשריבן, און דערפֿאַר ווייס איך נישט וועגן וואָס כ׳דאַרף דיר מודיע זײַן, ס׳רײַסט זיך אַ פֿעדעמל נאָך אַ פֿעדעמל, ס׳פֿאַרבלײַבט נאָר איין גאָלדענער פֿאָדעם, וואָס אַרום אים פֿלעכטן זיך אונדזערע געדאַנקען, ווי בלעטער פֿון ווײַנשטאָק — אונדזער ליבע און דער גלויבן אין ליבע... אָ, ווען וועט שוין מקוים ווערן מײַן חלום! —

זײַ מיר געזונט, מײַן טײַערע, ביז צום ליבן זען זיך, ווי ווילסטו? אין לובלין צי אין זאַמאָשטש? אַ גוטע נאַכט!

עס ליבט דיך אייביק

דײַן לעאָן

זאַמאָשטש, 21 אָקט׳
1877.

טײַערסטע שוועגערין!

דאַנקענדיק אײַך פֿון גאַנצן האַרצן דערפֿאַר וואָס איר געדענקט גנעדיק אין מיר, ווענד איך זיך צו אײַך מיט דער בקשה מודיע צו זײַן מיר דעם אַדרעס פֿון אײַער מאַן, פֿון מײַן חשובֿן שוואָגער. איך דאַרף אים עפּעס צו וויסן טון וועגן אונדזערן אַ שותפֿישן ענין. איך געריס מײַן קליינער, חנעוודיקער העלענקען, כ׳וואָלט וועלן זי אַ קוש טון, אָבער דירעקט, ווײַל קיין צאַצקעלעך האָב איך נישט ליב!...

מיט דרך-ארץ

לעאָן פרץ.

14

Droga Heleno!

Twój list ucieszył i zmartwił mnie zarazem. Przekonywam się, że nie umiem porządnie wyjawić swoich myśli i grzesząc niejasnością i wierszokletcwem, jest źle pojmowany przez Ciebie... Gdzie, na Boga żywego! znałazłaś ironij? Czy zart mój był tak nieokrzesany że mogł na cóś podobnego zakrawać? Na nieszczęście nie posiadam konji, by się otém przekonać!

Pisząc swój list, chcę Cię zawsze rozweselić, wprawić w najlepszy humor, lecz chłop strzel[a] a Pan Bóg kulę niesie, i proca nie wie gdzie srót uderzył! Zawsze wychodzi odwrotnie, i moje listy Cię obrażają lub martwią.

Lecz nie tylko pisząc... w rozmowie taki samy jestem. Gdy chce chwalić — obrażam, rozweselić smucę, pod nieszczęsliwą gwiazdą urodziłem się w tem, widać, w[z]głędzie.—

Lecz z góry, by uniknąc nieporozumień mogących i nadal wyniknąć, oswiadczam solennie i uroczyście, że wszystkiemu złemu winne: prędkość i złe wysłowienie się.— Pojutrze znowu Zjazd— Dotąd mam tylko 3 sprawy, może będzie więcej; cieszę się tylko że dotąd mam sprawy cywilne, bo w sprawie kryminalnej, niepewność mną trząsa... w sprawie kryminalnej, gdzie od obrony zależy los, dobre imi i wolność człowieka, czuję całą padającą na mnie odpowiedzialność i drzę jak listek pod burzy, czy sprawa się nie przegra z mojej winy.—

Zato dobre wynagrodzenie, gdy się wygrywa — łza wdzięczności!

Zasłużenie czy nie?

Wie Bóg jedyny!...

Otrzymałem jednocześnie z Twoim listem i depeszę od Rubinsteina ojca do syna, którego temczasem w Zamościu niema, ma nad ranem przyjechać, więc przez niego poszlę Ci ten list.

Rubinstein miał powrocić o 7 wieczor teraz wpół do pierwszej, (piszę tak późno bo dotąd miałem gości z których jednego a mianowicie Eljaszberga znasz) Jutro przygotowania Zjazdowe, pojutrze głód i nudy...

Zaraz po Zjezdzie napiszę Ci list i za szczupłość niniejszego wynadgrodzę. Kłaniam się Rodzicom, Szwagrowi i Bratowi —

Dobranoc!

Twoj Leon Peretz

Ноября 1 дня 1877 г.

[איבערזעצונג]

טייערע העלענע!

דיין בריוו האָט מיך דערפרייט און פֿאַרשאַפֿט אויך עגמת-נפֿש. איך צייג זיך איבער, אַז כ׳בין ניט מסוגל ווי ס׳גהער צו זיין אַרויסצוברענגען מיינע געדאַנקען און וויל כ׳זינדיק מיט אומקלאָרקייט אין שרייבן און מיט אַ נטיה צו גראַמען, ווער איך פֿון דיר שלעכט פֿאַרשטאַנען... וווּ, ריבונו של עולם, האָסטו געפֿונען איראָניע? צי איז מיין שפּאַס געווען אַזוי וויט אומגעלומפּערט. אַז ער האָט געקענט גאָר דערמאָנען אַזוינס? צום אומגליק האָב איך נישט קיין קאָפּיע, איך זאָל מיך קענען איבערצייגן אין דעם!

שרייבנדיק דיר אַ בריוו, האָב איך שטענדיק חשק דיך פֿרייליך צו מאַכן, אַרײַנברענגען דיך אין דער בעסטער שטימונג, אָבער — דער מענטש טראַכט און גאָט לאַכט—קיין מאָל ווייס די פֿיל נישט, ווו זי וועט טרעפֿן, און ס׳קומט שטענדיק אַרויס קאַפּויער און מיינע בריוו באַליידיקן דיך אָדער זיי פֿאַרשאַפֿן דיר עגמת-נפֿש.

אָבער נישט נאָר אין שרייבן... אין רעדן בין איך אויך אַזאַ. בעת כ׳וויל לויבן, באַליידיק איך, דערפרייען—מאַך איך אומעטיק. אונטער אַן אומגליקלעכן שטערן בין איך, וויזט אויס, אין דעם פּרט געבוירן געוואָרן.

אָבער פּדי אויסצומיידן אומפֿאַרשטענדנישן אויף להבא דערקלער איך דיר פֿייערלעך, אַז אין אַלץ זענען שולדיק צוויי זאַכן: דאָס וואָס כ׳אייל זיך און וואָס כ׳דריק שלעכט אויס מיינע געדאַנקען. —

איבער מאָרגן וויזער אַן אַראָפּאָר. ביז אַהער האָב איך בלויז 3 ענינים, אפֿשר וועט נאָך צוקומען. כ׳פֿריי זיך נאָר, וואָס כ׳האָב דערווייל בלויז ציווילע ענינים, מחמת בייַ קרימינעלע ענינים ציטער איך פֿאַר אומזיכערקייט... אין אַ קרימינעלן ענין, וווּ פֿון דער פֿאַרטיידיקונג הענגט אָפּ דער גורל, דער גוטער נאָמען און די פֿרייהייט פֿון אַ מענטשן, פֿיל איך דאָס גאַנצע אַחריות, וואָס פֿאַלט אויף מיר, און כ׳ציטער ווי אַ בלאַט בעת אַ שטורעם, מען זאָל דעם ענין ניט פֿאַרשפּילן מחמת מיין שולד.—

דערפֿאַר האָט מען דעם אמתן שׂכר, בעת מען גענוינט – אַ טרער פֿון דאַנקבאַרקייט!

פֿאַרדינט צי נישט?

איין גאָט ווייסט!...

צוזאַמען מיט דיין בריוו האָב איך באַקומען אַ טעלעגראַמע פֿון רובינ-שטיינען דעם פֿאָטער צום זון, וועלכער איז דערווייל אין זאַמאָשטש נישטאָ; ער דאַרף קומען פֿאַר טאָג, וועל איך דיר דורך אים שיקן דעם בריוו.

רובינשטיין האָט געזאָלט צוריקקומען 7 אָוונט. איצט איז האַלב איינס (כ׳שרייב אַזוי שפּעט, וויל ביז איצט האָב איך געהאַט גענט, פֿון וועלכע דו קענסט איינעם; דאָס איז עליאַשבערג). מאָרגן הכנות צום אַראָפּאָר, איבער מאָרגן הונגער און לאַנגווייליקייט...

באַלד נאָכן אַראָפּפֿאָר וועל איך דיר אָנשרײַבן אַ בריוו און כ׳וועל שוין דעקן דעם חוב̄, מחמת דער הײַנטיקער איז קורץ.

כ׳גריס די עלטערן, דעם שוואָגער און די שוועגערין.

אַ גוטע נאַכט!

דײַן

לעאָן פּרץ

נאָוועמבער 1, 1877.

15

Droga Heleno!

Zajęty przygotowaniem do posiedzenia Zjazdu, nie mogę jednak, przy nadarzającej się sposobności, nie pisać do Ciebie.

List posłany wczoraj pocztą opózni się, muszę zatém powtórzyć tu jego treść, t. j. zapewnić Cię że mój list poprzedni nie zawierał zadnej ironij... Myśl o „ciosie“ zdaje mi się dziwną i na domysłach opartą, byłem tylko wesół, zartowałem by i Ciebie rozweselić. Odwiedziłem teraz chorego, a mianowicie młodego Korngolda, który ze strachu, wyciągnąwszy Nr. 1 zachorował, i nieprzytomny prócz „oko“ niczém zająć się nie może. Dobrze płatni jednak rzezymieszki, zapewniają że za kilka dni zupełnie wyzdrowieje i wolno mu będzie nawet wyjść...

Ale jak męczy gra! szczegolniej z damami! Drzą nad kazdym groszem, nudzą się za najmniejszem niepowodzeniem, czerwienią się bledną i kaprysy w kwadracie!...

Wygrałem 70 kilka kopiejek... karta szła jak z płatka chciałbym i jutro grać tak szczę liwie!

Dziś był u mnie klient, szlachciura wiejski.

Zobaczywszy na piśmiennym stole Twoją fotografją, spytał się czy to moja żona

—in spé, odpowiedziałem.

Niezro[zu]miawszy mnie dodał:

— Pan za ciasno mieszka! myslałem ześ Pan kawaler, toby uszło, ale tak...

— Żona wyjechała... więc wzięłem sobie szczupliejsze mieszkanie, bo życie drogie, skłamałem...

— A dokąd?

— do wód...

— w zimie?

— kaprys!..

— O te kobiety! kobiety! wyrzekł sentymentalnie!

Przysiągłbym że on życzyłby sobie takiego kaprysu ze strony swej żony... ksantypy bez sokrata...

— Jednak winszuję Panu, rzekł

— Czego? spytałem się...

Odpowiedzią był koplement dla Ciebie, niepowtarzam go, gdyż sama wiesz, że ja wiem żęś piękną! Nieprawdaż?

— A pan nie tęskni do lepszej swej połowy? spytał natrętny.

— To mi rzecz! tęsknić za kaprysami!

— Ale to drogo musi kosztować, djabelnie

— Drogo panie, jak wolność!

Dziękowałem Bogu że zapłacił i wyszedł.

Widzisz jaką wy macie reputację u męższczyzn, Strzescie się, byśmy nie brali za kieł!

Już i tak na porządku dziennym stoi pytanie o emancypacji—pantofli... czyli—podpantofli.

Kończę swój lekkomyslno—wesoło—zartobliwo—miłośny list—zapewnieniem że nikt Cię kochać nie może jak kochający Cię Twój

Leon

1877 г. Ноября 3 дня.

[איבערזעצונג]

טײַערע העלענע!

פֿאַרנומען מיט די הכנות צו דער סעסיע פֿונעם אַראָפּפֿאָר, קען איך פֿאָרט נישט נישט שרײַבן צו דיר, ווי באַלד ס׳מאַכט זיך אַ געלעגנהייט. דער בריוו, וואָס כ׳האָב גע־שיקט נעכטן מיט דער פּאָסט, וועט זיך פֿאַרשפּעטיקן, כ׳מוז דעריבער איבערחזרן דאָ דעם אינהאַלט זײַנעם, ד״ה פֿאַרזיכערן דיך, אַז אין מײַן פֿרײַערדיקן בריוו איז נישט געווען קיין שום איראָניע... דער געדאַנק וועגן „קלאַפּ״ וויזט מיר אויס צו זײַן משונהדיק און שטיצט זיך אויף השערות, כ׳בין פֿשוט געווען פֿריילעך, כ׳האָב זיך געוויצלט און געוואָלט דיך לוסטיק מאַכן.

כ׳האָב איצט מבֿקר חולה געווען דעם יונגן קאָרנגאָלד, וועלכער איז, אַרויסצײַענדיק דעם נומער 1, פֿאַר שרעק קראַנק געוואָרן און האָט אַזוי פֿאַרלאָרן די חושים, אַז חוץ אַן „אָקע״ איז ער נישט מסוגל מיט קיין שום זאַך זיך צו פֿאַרנעמען.

די גוט געצאָלטע בײַטל־שנײַדערס פֿאַרזיכערן, אַז ער וועט אין עטלעכע טעג אַרום אין גאַנצן געזונט ווערן און ער וועט אַפֿילו מעגן אַרויסגיין. ווי די שפּיל מאַטערט! דער עיקר מיט דאַמען! זיי ציטערן איבער יעדן גראָשן, נודנן זיך בײַ דער מינדסטער מפּלה, ווערן רויט און בלאַס און — קאַפּריזן אין

קוואַדראַט! כ׳האָב געוווּנען עטלעכע און זיבעציק קאָפּיקעס... כ׳האָב געהאַט אַ גוטע קאָרט, כ׳וואָלט געוואָלט, אַז אויך מאָרגן זאָל מיר דער מזל אַזוי צושפּילן!

הײַנט איז געווען בײַ מיר אַ קליענט, אַ דאָרפֿישער שלאַכטשורע.

דערזען אויפֿן שרײַבטיש דײַן פֿאָטאָגראַפֿיע, האָט ער אַ פֿרעג געטון, צי דאָס איז מײַן ווײַב. In spe — האָב איך געענטפֿערט.

ער האָט נישט פֿאַרשטאַנען און צוגעגעבן: — „איר וווינט צו ענג! כ׳האָב געמיינט איר זענט אַ בחור, איז נאָך ווי עס איז, אָבער אַזוי...

— דאָס ווײַב איז אַוועקגעפֿאָרן... האָב איך מיר געדונגען אַ קלענערע דירה, מחמת ס׳לעבן איז טײַער — האָב איך אים געזאָגט אַ ליגן...

— וווּהין?

— אין די בעדער...

— ווינטער?

— אַ קאַפּריז!...

— אוי, די ווײַבער! די ווײַבער! האָט ער אַרויסגערעדט סענטימענטאַל!

כ׳וואָלט געשוואָרן, אַז ער וואָלט זיך געוווּנטשן אַזאַ קאַפּריז פֿון זײַן ווײַב... אַ קסאַנטיפּע אָן סאָקראַטעסן.

— פֿון דעסט וועגן גראַטוליר איך אײַך, האָט ער געזאָגט.

— פֿאַר וואָס?

דער ענטפֿער איז געווען אַ קאָמפּלימענט פֿאַר דיר; כ׳חזר אים נישט איבער, מחמת דו ווייסט אַליין, אַז איך ווייס — דו ביסט שיין — נישט אמת?

— און איר בענקט נישט נאָך אײַער בעסערער העלפֿט? איז ער נאָך אַלץ צוגעשטאַנען.

— אויך מיר אַן עסק! בענקען נאָך קאַפּריזן!

— אָבער דאָס מוז דאָך קאָסטן דער טײַוול ווייסט ווי טײַער!

— טײַער, פּאַניע, ווי די פֿרײַהייט.

כ׳האָב געדאַנקט גאָט, ווען ער האָט באַצאָלט און איז אַוועקגעגאַנגען.

זעסטו, וואָס פֿאַר אַ שם איר האָט בײַ מענער! היט זיך, מיר זאָלן אײַך נישט נעמען אויפֿן צימבל!

ס׳שטייט שוין סײַ ווי אויפֿן סדר-היום די פֿראַגע וועגן עמאַנציפּאַציע — פֿון די פּאַנטאָפֿל... אָדער פֿון די אונטערפּאַנטאָפֿל.

כ׳ענדיק מײַן לײַכטזיניק-פֿריילעך-וויציקן ליבעבריוו מיט דער פֿאַרזיכערונג, אַז קיינער קען דיך אַזוי נישט ליבן, ווי עס ליבט דיך

דײַן לעאָן

3טן נאָוועמבער 1877.

16

ЛЕВЪ ПЕРЕЦЪ

Замость.

Droga Heleno!

Jak widać zapisano w księdze przeznaczeń, aby naszą korespondencją, potrzymywały ciągłe i wzajemne skargi; widać że prawdę wypowiedział Kotzebue:

„Wir suchen früh und spät
„Das Bittere im Kelche,
„Wer keine Leiden hat
„Sucht sich welche"

Twoja jednak skarga jest najniesłuszniejszą w swiecie: Ty pytasz się czy wiem co znaczy niepewność? ja wistocie niewiem, gdyż aż nadto Tobie wierzę, aby najmniejsza chmurka wątpliwości mogła spłamić jasny łazur mego nieba! Za to wiem, co jest tęsknota.... Wiem co znaczy być jedynym ciężarem ciała w Zamością a skrzydlatą myślą i gorącém w sercu u swej bogdanki... Wierzaj mi że nasze rozłączenie mnie drogo kosztuje bo zdrowja... Chciałem się sfotografować, ale tak źle wyglądam z rozlanym smutkiem na twarzy, że przy mojej obycznej piękności, mogłabyś się mnie przestraszyć...

I cóż ja winien temu że dwa razy w miesiąc odbywa się Zjazd Sędziów pokoju, a resztę czasu zabierają posiedzenia pierwszej instancyi? Cóż ja winien temu że akurat na dzien, który naznaczam na wyjazd, sędzia pokoju naznacza jedną z moich spraw? Przepuścić takową byłoby niegodnym oszustwem.—

Droga Heleno! Zapewniasz mnie w swoich listach że wierzysz mojej gorącej miłości, tém czasem zdajesz się powątpiewać, czy chcę widzieć się z Tobą! W jakiż sposób połączyć te ekcentryczności? Poco wpuścić w kielich szczęscia łężkę goryczy? Czemuż nie pojmujesz że jedyném (jak na teraz) życzeniem mej gorejącej duszy, jest przyjechać do Ciebie... Mam że że składać przysięgę u stóp Twej niespokojnej miłości? Ktoraż więc przysięga jest swiętszą od naszego uczucia, i czyż ono samo nie jest najlepszém zapewnieniem?...

„O Trennung, Trennung! wer noch nich erfahren,
„Mit welcher Qual dein Gift das Herz zerreisst,...
„Der, sei er noch so grau an Kraft und Jahren,
„Er weiss doch nich was wahrhaft leiden heisst"

Ależ na Boga! Twój list zanadto mnie zasmucił! Krutko i węzłowato nie minie miesiąc, ani 3 tygodnie a Twoje rączki zapłomienią się ognistemi mojemi całusami! Przysięgam — a przysięgę swiecie dotrzymam, nich będzie co ma być nie scierpię by się moja Helena smuciła.—

Dozgonnie Cię kochający,
Twój
Leon

Heleno! Jeszcze raz Cię proszę, bądź dobrej myśli nie smuć, pisz do mnie weselej, gdyż Twoje listy są jedyną moją rozrywką. Ale pisz trochę więcej i pisz o sobie, ja niewiem, co robisz, co czytasz? czém się zajmujesz, co cię bawi? Odpowiadaj na wszystkie te zapytania i nie oszczędzaj pocztowych marek!! Czyż zart nie za gruby? Jestém wesół z pewnej okoliczności, o ktorej się dowiedziałem przy podpisie na pierwszej części listu — Dowiesz się drugą razą.... Bądź trochę ciekawą.—

Twój
Leon Peretz

Niewiem jakiego mamy dzisiaj, gdyż nie byłem dziś w sądzie.—
Leon

[איבערזעצונג]

טײַערע העלענע!

ווי ס׳ווײַזט אויס, איז עס שוין אַזוי פֿאַרשריבן אין דעם ספֿר פֿון די באַשערונגען, אַז אונדזער קאָרעספּאָנדענץ זאָל זיך האַלטן אויף די כּסדר-דיקע קעגנזײַטיקע טענות; אַ פּנים קאָצעבו איז נעריכט געווען, זאָגנדיק:

„Wir suchen früh und spät
„Das Bittere im Kelche,
„Wer keine Leiden hat
„Sucht sich welche".

דײַן טענה אָבער איז די אומגערעכטיקסטע אין דער וועלט. דו פֿרעגסט, צי כ׳ווייס, וואָס דאָס איז אומזיכערקייט? איך ווייס בפֿירוש נישט, ווײַל צו שטאַרק געטרוי איך דיר, אַז דאָס מינדסטע וואָלקנדל פֿון ספֿקות זאָל קענען פֿאַרשטעלן די העלע בלויקייט פֿון מײַן הימל! דערפֿאַר ווייס איך, וואָס איז אַזוינס בענקשאַפֿט.. איך ווייס, וואָס דאָס הייסט צו זײַן מיט דער לאַסט פֿון גוף אין זאַמאָשטש, און מיט דעם באַפֿליגלטן געדאַנק און מיט דער היץ אין האַרצן בײַ מײַן באַשערטער... גלייב מיר, אַז אונדזער צעשײדונג קאָסט מיך טײַער, כ׳צאָל פֿאַר איר מיטן געזונט... כ׳האָב געוואָלט זיך פֿאָטאָגראַפֿירן, כ׳זע אָבער

אַזוי שלעכט אויס מיטן פֿאַראומערטן פּנים — און אַ גרויסער פּאַרשוין בין איך דאָך בכלל—וואָלסטו זיך באמת געקענט גאָר דערשרעקן פֿאַר מיר.

וואָס בין איך אָבער שולדיק, אַז צוויי מאָל אין חודש קומט פֿאָר אַן אַראָפּפֿאָר פֿון די פֿרידנס-ריכטער און די איבעריקע צײַט גייט אַוועק אויף זיצונגען פֿון דער ערשטער אינסטאַנץ?

וואָס בין איך שולדיק, אַז גראָד אויף דעם טאָג, וואָס איך באַשטים אויף אַרויסצופֿאָרן, באַשטימט דער פֿרידנס-ריכטער איינעם פֿון מײַנע ענינים?

דורכלאָזן אַזאַ זאַך וואָלט געווען נידעריקע געמיינקייט!

טײַערע העלענע! אין דײַנע בריוו פֿאַרזיכערסטו מיך, אַז דו גלייבסט אין מײַן הייסער ליבע און דאָך הייבסטו גאָר אָן צווייפֿלען, צי וויל איך זיך מיט דיר זען! ווי אַזוי פֿאַרבינדט מען די עקסצענטרישקייטן? צו וואָס דאַרף מען דאָס אַרײַנטריפֿן אַ ביטערע טרער אינעם בעכער פֿון גליק? פֿאַר וואָס ווילסטו נישט פֿאַרשטיין, אַז דער איינציקער (בײַ הײַנטיקן טאָג) פֿאַרלאַנג פֿון מײַן פֿלאַמיקער נשמה איז קומען צו דיר. דאַרף איך פֿאַלן דער אומרויִקער ליבע דײַנער צו די פֿיס מיט אַ שבֿועה? וואָס פֿאַר אַ שבֿועה איז אָבער הייליקער פֿאַר אונדזער געפֿיל און צי איז דאָס געפֿיל גופֿא ניט ערבֿ צום בעסטן?

„O Trennung, Trennung! wer noch nich erfahren,
„Mit welcher Qual dein Gift das Herz zerreisst...
„Der, sei er noch so grau an Kraft und Jahren
„Er weiss doch nich was wahrhaft leiden heisst".

אָבער, גאָט! דײַן בריוו האָט מיך שוין צו שטאַרק אומעטיק געמאַכט. קורץ און בינדיק—ס׳וועט אַפֿילו קיין חודש נישט נעמען און נישט קיין דרײַ וואָכן, ווי דײַנע הענטלעך וועלן אויפֿפֿלאַמען פֿון מײַנע פֿײַערדיקע קושן! כ׳שווער דיר און די שבֿועה וועל איך הייליק האַלטן: זאָל זיך זײַן, וואָס עס וויל, כ׳וועל נישט דערלאָזן, אַז מײַן העלענע זאָל האָבן פֿאַרדראָס—

ביזן טויט וועט דיך ליבן

דײַן לעאָן

17

Obrońca
Zjazdu Sądu Pokoju
w Zamościu
Leon Peretz.

Najdroższa Heleno!

Czyż nie miałem racją, utrzymując w jednym z moich listów, że nad nami cięży jakieś fatum nieporozumień...

Powiedz, dokąd straszyć będzie
Miłość naszą nędzna mara?
Czyż się mary nie pozbędzie
Miłość czysta... wspólna wiara?...

Znów nieporozumienie! znowu więc i skarga! Oskarżasz mnie... wyrzucasz — o s t r o lecz, (Twoje słowa) z a s ł u ż e n i e!

Jestem oszkarzony o niekonsekwencją dwulicowość... broniłem etykietę i — zgrzeszyłem etykiecie... Czy tak?

Powiedziałaś, żes rada mojemu dobremu humorowi, więc ci Krakowiaczka zaspiewam:

Rośnie krzaczek w polu,
Pyszni się — malina
Dziewczę kocham szczerze
Lecz dąsa się dziewczyna!
Próżno śpiewa słowik
Róża się nie wzruszy!..
Dziewcze me się gniewa
I smutno mi na duszy!

Albo inaczej:

Rośnie krzaczek w polu
A na lące trawka
Na ławie oskarzonych
Siedzieć nie zabawka...
Siedzę więc, ja siedzę
Na oskarzonych ławie,
I czekam jaki wyrok
W mej zapadnie sprawie...

Lecz Boże mój Boże ja spiewam wesoło,
A z gniewu oskarzyciel, swe marszczy czoło
Z gniewu drzy cały...
Jak Jupiter srogi i - wspaniały...
Oskarza... słów potok wre i pryska
Jak wiatrem rozkołysane morze,
Co jak piłką w przestworze
Bałwanami ciska.
Jego głos po sali piorunem strasznym grzmi
On juz zamilkł dawno — jeszcze echo drzy!

Kto jest moim oskarzycielem?
Twój gniew, o Pani!

. . . . . .

Ponura noc zapadła
Cicho ciemno wszędzie!
Oskarzyciel straszny —
Kto mnie bronić będzie?

Cisza... w tem boży cudny brzask
Oswiecił sąd, z promiennem czołem
Zjawił się obrońca—w oku tyle łask
Że zgadłem—: on jest aniołem!
Cudny... łzą zrosione oczy...
Perlistą Lzą wzruszenia
I jego głos — smętny uroczy
Wyciska współczucia lzę z kamienia
O głos ten rzewny,
Smętny, drzący, spiewny,
Czyż Sędziów nie wzruszy..?
Nie zbawiż mej duszy?
On bronił i zamilkł — jeszcze echa drzenie
Po sali się rozlega...
Już mam – przebaczenie...
Kto jest moim obrońcą?
Twa miłość — o Pani.—

Lecz to jest wyrok pierwszej Instancyi — i według wyroku Senatu, mniejsza jakiego roku, numeru i sprawy, można się odwoływać na drodze anllacyjnej, ufny więc w swej niewinności — oswiadczam, że nieprzyjmuję przebaczenia a żądam, jak najwyraźniej uznania mnie niewinnym.—

Powody:

przyznaję ze etykieta królować może tylko na piedestale opinji publicznej, a że opinja publiczna, jak powiedział pewny literat, jest niczem niczem innem jak zdanie głupca pomnożone na tysiące zdań tysiąca głupiejszych głupców, więc, obalając piedestal i cała dynastja etykiety upada — ja to przyznaję, lecz tylko gdy idzie o moją osobę... lecz gdy idzie o najdroższą

istotę, to wara mi ze zdaniem mądrala, ja i cienia kurzu nie scierpię na moim djamencie..!

Co zaś do fotografji — to już co innego... Jezeli Cały Swiat powie mi że moja najdroższa jest niezrabną lub niepiękną ja uwierzę że — swiat piątą klepkę stracił, bo powiedzciez mi proszę: Możeż aniołem być niegrabrym? niezrabną madonna? Wtenczas powiem że swiat jest to ogromny szpital warjatów, slepych niedołęgów i basta.

Oto w krótkości cała moja obrona, pokornie też proszę, Laskawego Sędziego wyrok zaoczny uchylić, uznawszy mnie za niewinnego...

Czekam łaskawej rezolucji.—

Listów z „Его благородію" otrzymałem. Otrzymałem trzy (nie z kolei—) dopisku Sz. ukochanej Bratowej w nich nie było... i chociaż w todze sędziego przyznaj się omylną... choć Cię jak s w i ę t ą ubóstwia

Twój
L e o n

List nie czysto napisany lecz niemam czasu przepisywać — czém chata bogata tém rada.

Błędy przyjm na karb pośpiechu.—

Twój Leon

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

טײַערסטע העלענע!

בין איך נישט געווען געריכט, האָלטנדיק אי אייגעם פֿון מײַנע בריוו, אַז איבער אונדז הענגט עפּעס אַ פֿאַטום פֿון אומפֿאַרשטענדעניש:

זאָג, ביז וואַנען וועט שרעקן
אונדזער לֵיבע דער נישטיקער געשפּענסט,
צי וועט נישט פּטור ווערן פֿונעם געשפּענסט
די ריינע לֵיבע... דער שותּפֿישער גלויבן?..

ווידער אַן אומפֿאַרשטענדעניש! ווידער אַ קלאָגן זיך! באַשולדיקסט מיך... וואַרפֿסט מיר פֿיר — שאַרף, אָבער (דײַנע ווערטער) פֿאַרדינטערהייט!

איך ווער באַשולדיקט אין אומקאָנסעקווענץ, צווייפֿנימדיקייט... כ׳האָב פֿאַרטיידיקט די עטיקעטע און כ׳האָב עובֿר געווען אויף דער עטיקעטע... נישט וואָר?

דו האָסט געזאָגט, אַז דו ביסט צופֿרידן פֿון מײַן גוטער שטימונג, ווען איך דיר אויפֿזינגען אַ קראַקאָוויאַק:

וואַקסט אַ קוסטעלע אין פּעלד,
מאַלינעס צעבלי̈ען זיך,
כ׳האָב האַרציק ליב אַ מיידל,
בלאָזט זיך אָבער ס׳מיידל!
ס׳זינגט אומזיסט דער סאָלאָוויי,
די רויז טוט ניט קיין ציטער,
מיין מיידל בייזערט זיך
און ס׳איז מיר אומעטיק אויף דער נשמה.

אָדער אַנדערש:

וואַקסט אַ קוסטעלע אין פּעלד
און גרעזלעך אויף דער לאָנקע,
אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק צו זיצן
איז ניט קיין שפּילעכל...
זיצן טו איך זיצן
אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק
און וואַרט אויפן פּסק-דין
אין דעם מישפּט מיינעם.

אָבער גאָט מיינער, גאָט, איך זינג מיר לוסטיק
און דער באַשולדיקער קנייטשט דעם שטערן פּאַר כּעס,
טרייסלט זיך אין גאַנצן פּאַר כּעס.
ווי יופּיטער שטרענג און גרויסמוטיק—
ער באַשולדיקט... דער שטראָם ווערטער קאָכט און שפּריצט
ווי דער ים צעוויגט דורכן ווינט,
וואָס וואַרפּט מיט די כוואַליעס אין די אָפּגרונטן
ווי מיט אַ פּילקע.
זיין שטים הילכט איבערן זאַל מיט אַ שרעקלעכן דונער
ער איז שוין לאַנג אַנטשוויגן געוואָרן — דאָס עכאָ ציטערט נאָך!

ווער איז מיין באַשולדיקער?
דיין כּעס, אָ האַרינטע!

. . . . . .
. . . . . .

ס׳איז צוגעפּאַלן די פּינצטערע נאַכט,
חושך שטיל אומעטום!
אַ שרעקלעכער באַשולדיקער —
ווער ווען מיך פּאַרטיידיקן?

שטיל... פלוצלונג האָט אַ געטלעך ווונדערלעך ליכט
באַלויכטן דאָס געריכט, מיט אַ שטראַלנדיקן שטערן
האָט זיך באַוויזן דער פֿאַרטיידיקער – אין בליק אַזוי פֿיל חסד,
אַז כ׳האָב פֿאַרשטאַנען: ער איז אַ מלאך!
אַ ווונדערלעכער... די אויגן באַטויט מיט אַ טרער...
אַ פּערלדיקע טרער פֿון לייטזעליקייט!
און זײַן שטימע איז אומעטיק, מלכותדיק,
דריקט אַרויס אַ טרער רחמנות פֿון אַ שטיין.
אָ, די רירנדיקע שטימע, די מילדע,
טרויעריק, ציטערדיק, זינגעוודיק,
צי וועט זי נישט רירן די ריכטער?
נישט אויסלייזן מײַן נשמה?

ער האָט פֿאַרטיידיקט און איז אַנטשוויגן געוואָרן – דער ציטער פֿונעם עכאָ קלינגט נאָך אָפּ אין זאַל...

מען האָט מיר פֿאַרגעבן...
ווער איז מײַן פֿאַרטיידיקער?
דײַן ליבע, אָ האַרינטע!

דאָס איז אָבער דער פּסק-דין פֿון דער ערשטער אינסטאַנץ און לויטן אורטייל פֿון סענאַט, אַלץ איינס פֿון וועלכן יאָר, נומער און ענין, קען מען זיך וועגדן מיט אַן אַפּעלאַציע. גלייבנדיק בכן אין מײַן אומשולד – מעלד איך, אַז איך נעם נישט אָן די פֿאַרגעבונג און איך פֿאָדער בפֿירוש, מען זאָל מיך אָנערקענען פֿאַר אומשולדיק.

מאָטיוון:

איך בין מודה, אַז די עטיקעטע קען קיניגן נאָר אויפֿן פּיעדעסטאַל פֿון דער עפֿנטלעכער מיינונג, און אַזוי ווי די עפֿנטלעכע מיינונג איז, ווי ס׳האָט געזאָגט אייגנער אַ ליטעראַט, נישט עפּעס אַנדערש ווי די מיינונג פֿון אַ שוטה געפֿלעכט אויף טויזנטער מיינונגען פון טויזנט נאַרישערע שוטים, הייסט עס, אַז וועג מען וואַרפֿט אַרונטער אַדעם פּיעדעסטאַל, פֿאַלט ממילא די גאַנצע דינאַסטיע פֿון דער עטיקעטע – איך בין דאָס מודה, אָבער נאָר וועג עס גייט אין מײַן פּערזאָן... וועג עס גייט אָבער אין דעם טײַערסטן באַשעפֿעניש, — איז אַוועק מיט דער מיינונג פֿונעם חכם עתיק, איך ווייל נישט פֿאַרלײַדן אַפֿילו קיין שאָטן פֿון שטויב אויף מײַן דימענט!

וואָס שייך דער פֿאָטאָגראַפֿיע, איז שוין עפּעס אַנדערש... אויב די גאַנצע וועלט וועט מיר זאָגן, אַז מײַן טײַערסטע איז נישט שלאַנק אָדער נישט שיין, וועל איך גלייבן, אַז – די וועלט האָט פֿאַרלוירן די פֿינפֿטע קליעפּקע, ווײַל, זאָגט מיר, איך בעט אײַך: צי קען אַ מלאך זײַן נישט שלאַנק? נישט שלאַנק

אַ מאַדאָנע? דאָן וועל איך זאָגן, אַז די וועלט איז אַ ריזיקער שפּיטאָל פֿאַר בלינדע לא יוצלחס און פֿאַרטיק.

דאָס איז בקיצור מײַן גאַנצע פֿאַרטיידיקונג, בעט איך דעריבער מיט הכנעה דעם גנעדיקן ריכטער בטל צו מאַכן דעם פּסק-דין אונטער די אויגן, אָנערקענענדיק מיך פֿאַר אומשולדיק.

איך וואַרט אויף דער גנעדיקער רעזאָלוציע.

בריוו מיט Его благородію הָאָב איך באַקומען דרײַ (נישט פּסדר). קיין צושריפֿט פֿון דער חשובֿער געליבטער שוועגערין איז אין זיי נישט געווען... און הגם אין אַ ריכטער-טאָגע, זײַ זיך מודה, אַז דו קענסט זיך טוּפֿה זײַן... כאָטש עס פֿאַרגעטערט דיך ווי אַ הייליקע

דײַן

לעאָן.

דער בריוו איז נישט ריין געשריבן, כ'האָב אָבער נישט קיין צײַט איבערצושרײַבן — Czem chata bogata tem rada.

די גרײַזן פֿאַרראַכן אויפֿן חשבון פֿון אײַלענישׂ.

דײַן

לעאָן

18

Droga Heleno!

W odpowiedź na jeden wierszami przeplatany mój list otrzymałem niedawno temu skargę: że nie jesteś poetyczną!

Zadał temu kłam dopiero otrzymany przezemnie list. Ty może nie przeczuwasz ile w Twoim serduszku skarbów poezyi! List Twój te skarby zdradził! Jak królewna w bajce, spała Twoja poezyja, królewicz — uczucie ją obudził!...

Jaka gra uczuć..! Tu promień szczęścia łamie się w perlistej łzie tęsknoty, tak cichy szept modlitwy, że słowiczym głosem pieszczotliwej miłości się jedna w czarujący duet. Promień słodkiej nadziei łagodzi czarną boleść i — nad tém wszystkim wieje swięte tchnienie wiary!

„Boże mój! jeślim nie zasłużył na to szczęście, spraw bym się godnym stał w przyszłości"

Te jedyne słowa modlitwy mogłem wyrzec przeczytawszy Twój ten list, w Zjeździe po bronieniu trudnej sprawy, którąm przegrał....

. . . . . .

Miałem nie bardzo dobry Zjazd. Z 9 spraw przegrałem 4 i 2 umorzyłem zgodą.—

. . . . . .

Zdaje mi się—że.... lecz nie, nie powiem... dopiero za dni kilka... tém razem tajemnicze słowa nie próżne. Ale zdaje mi się, że znowu będę blady... postaram się tylko unikać wywrócenia..... ja tu wytrzymać nie mogę . . . .

. . . . . .

Pisz mnie szczegółowo:
czy i kiedy jedziesz do Warszawy i jak długo tam zabawisz....
Nie zapomnij o adresie Jakóba.
Spieszę do Zjazdu muszę wyjąć nakazy komornicze,
Kłaniaj się wszystkim i sobie!
Twój Leon

Ноября 18 дня 77 г.

[איבערזעצונג]

טייערע העלענע!

אן ענטפער אויף מיינעם א בריוו (מיט פערזון דורכגעפלאָגטן) איז געווען דיין קלאָגן זיך, אז דו ביסט נישט פאָגטיש. אָפגעלייקנט האָט עס דער בריוו, וואָס איך האָב נאָר וואָס באַקומען. דו פילסט נישט מן הסתם, וויפל אוצרות פאָעזיע איז פאַרהאַן אין דיין הערצעלע! דער בריוו דיינער האָט די אוצרות ארויסגעגעבן. ווי א בת-מלכה אין א מעשהלע איז געשלאָפן דיין פאָעזיע, דער בן-מלך — דאָס געפיל האָט זי אויפגעוועקט.

וואָס פאַר א שפיל פון געפילן...! אָט ברעכט זיך איבער דער שטראָל פון גליק אין דער פערלדיקער טרער פון בענקשאפט, אזוי טוט זיך דאָס שטילע שפטשען פון א תפילה פאַרבינדן מיט דער נאַכטיגאַל-שטים פון צארטער ליבע אין א פישופדיקן דועט.

דער שטראָל פון זיסער האָפענונג שטילט דעם טונקעלן ווייטאָג און — איבער דעם אלעם הויכט דער היילקער אָטעם פון גלויבן!

„גאָט מיינער! אויב כ'האָב מיר נישט פאַרדינט אָט דאָס גליק, באַשער מיר, איך זאָל צו אים ראוי זיין אין דער צוקונפט".

בלויז אָט די תפילה האָב איך געקענט ארויסברענגען, בעת כ'האָב איבערגעלייענט דיין בריוו אין געריכט, נאָך דעם ווי כ'האָב פאַרטיידיקט א שווערן ענין, וואָס כ'האָב פאַרשפילט. . . . . .

כ'האָב געהאַט נישט קיין איבעריקס גוטן אראָפפאָר. פון 9 ענינים האָב איך 4 פאַרשפילט און צוויי בטל געמאַכט דורך אן אויסגלייך.—

. . . . . .

מיר דוכט, אז... אָדער ניין, כ'וועל נישט אויסזאָגן... ערשט אין עטלעכע טעג ארום... דאָס מאָל סודותדיקע רייד נישט קיין פוסטע. אָבער מיר דאַכט, אז כ'וועל וויידער זיין בלאַס... כ'וועל זיך נאָר באַמיען נישט געשטרויכלט צו ווערן... אויסהאַלטן דאָ קען איך שוין נישט . . . . . .

. . . . . .

שרײַב מיר געוויס: צי דו פֿאָרסט קיין וואַרשע און ווען און ווי לאַנג וועסטו דאָרט פֿאַרברענגען...

פֿאַרגעס נישט וועגן יעקבֿס אַדרעס.

כ׳אײַל זיך צום אַראָפּפֿאָר, מוז איך אַרויסנעמען די מאָנפּאָפּירן פֿונעם קאָמאָרניק.

גריס אַלעמען און זיך!

דײַן לעאָן

נאָוועמבער 18. 77.
לעון יודאָוויטש פּרץ.

19

Obrońca
Zjazdu Sądu Pokoju
w Zamościu
Leon Peretz.

Najdroższa Heleno!

Dopiero przyjechałem. Jest tu list od Ciebie, leży na stole, nie czytam go jednak, bo i tak odpowiedzieć Ci nań nie wstaniem, bardzom bowiem zmęczony.—

Spieszę Ci tylko donieść żem wiecznie Cię kochający

Leon

Kłaniaj się Jakubowi.

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ נ]

טײַערסטע העלענע!

כ׳בין נאָר וואָס געקומען צו פֿאָרן. ס׳ליגט דאָ אויפֿן טיש אַ בריוו פֿון דיר, איך לייען אים אָבער נישט, ווײַל סײַ ווי סײַ בין איך נישט אין שטאַנד דיר אויף אים צו ענטפֿערן, כ׳בין זייער פֿאַרמאַטערט. —

כ׳ווײַל דיר בלויז אָנזאָגן, אַז כ׳ליב דיך אויף אייביק.

לעאָן

גריס יעקבֿן

20

ЛЕВЪ ПЕРЕЦЪ

Замость.

Najukochańsza Heleno!

Dopiero przyjechałem z Grabowca, gdzie, jak Ci już doniosłem, miałem 6 spraw, Twój list zatém leżał nieodpieczętowany przez dni 5, za co mocno się gniewałem na Altberga, gdyż, poznając Twój charakter, wiedząc że to Twój list, powiniem się[?] donieść Ci o mojej nieobecności.

Listów do Warszawy nie posłałem, gdyż oczekiwałem wiadomości z Lublina, gdzie oczekiwali się na banhofie, otrzymawszy bowiem Twoje doniesi[e]nie o wyjeździe, telegrafowałem do Lublina o powyższem.—

Nie wiem gdzie Cię list dostanie i kiedy? co mnie bardzo martwi.

Józefowi płacę piękném za nadobne, on Tobie nie odpowiada, a ja to samo czynię jego żonie. Będąc od Ciebie dumniejszą, ona się jeszcze gotowa obrazić, ale nie moja w tém wina.—

Opowiem Ci kiedyś z radością com wycierpiał w smutku...

Niewiem czemu nikt już nie mówi o naszém weselu, a zdaje mi się, że to na Was czekają.—

Ty nudzisz się w Łęcznie, a ja w Zamościu, niewiem komu lepiej....

Całą moja przyjemnością jest czytanie, ale książke porządną dostać tu bardzo trudno. Czytam teraz Zabłockiego, musiał kiedyż być dobrym, teraz interesu budzić nie może. Nie mogę też strawić jego stylu starodawnego.—

Już trzy noce nie spałem prawie zupełnie oka nie zamruzyłem, przeklęte polskie drogi, niemy jeszcze sanny a wozem jechać trudno.—Jestem znużony, cierpiący, nie mogę się jednak oderwać od pisania; Bog wie czy jutra będę miał czas... Zamojskie towarzystwo od pewnego czasu straciło bardzo dużo— bo—wesołości... Kilka członków wyjechało do Warszawy, kilku mamy chorych (po pańsku), a reszta – pokazuje się wieczorami na kilka chwil na placu i korzystając z różnych plotek, głupstw etc... rozwiją pajęczynę niesnasek, kłotni, i złego humoru. —

Jeżeli tak będzie zawsze, to zmuszeni będziemy wystarczyć sami sobie... co nas dużo kosztować nie będzie!... Idę spać... list dokonczę ranem... Ach gdybym mógł pocałować Twą rękę... choćby zobaczyć ciebie, tak tu koło mnie smutno...

Samotny sród czterech scian niawoli
Marzę o Tobie, Aniele!
O jedno ja błagam, gdy serge zaboli:
Luba, kiedyż wesele?...
Patrzę w górę... tam gwiazd miljony
Swiecą błyszczą na jasnym niebie
Tam cię szukam, roztę[s]kniony,
I w najpiękniejszej widzę ciebie.
I pytam się gwiazdy: powiedz, Aniele?
Kiedyż wesele? Kiedyż wesele?

Twoj Leon

Przebudziłem się późno, spieszę dokończyć swój list.—

Niedawno temu otrzymałem odpowiedź Jakóba, przeprasza mnie że tak długo zwlekał ją, nie podając atoli przyczyny tej zwłoki, co mnie bardzo gniewa.

I jemu też, wet za wet, odpowiedzieć tak prędko ani myślę. Jego list wreszcie pełen zartu i dobrego humoru, co mnie bardzo cieszy. Przytém załączył mi ukłon od swojej winnicy[?], lecz to dla mnie za mało niewłasnoręcznych ukłonów nie przyjmuję.

Ale widać że wszyscy n a m n i e! I nasza Bratowa ignoruje mnie, nie odpowiada wcale na moje listy i szczere ukłony, tak samo Czynią Twoi Rodzice i Brat Twój, niech im Bóg nie pamięta, bo ja pamiętam i pamiętać będę. —

Ojciec mój bawi w Lublinie już dwa tygodnie, nie otrzymujem żadnych od niego wiadomości, co jednak naszego spokoju nie zakłóca, gdyż to leży w porządku rzeczy, Ojciec nie lubi pisać, i raz dawszy słowo nie używać pioro marnie, otacza się milczeniem. W Lublinie tem czasem nie żartują, zaręczyny się odbywają po zaręczynach, to Feigi Morgenste[r]n, to drugiej jakiejś kuzynki, i Ojciec przywieść nam musi spory pierniczkowy transport.

Los jednak Feigi mnie bardzo niepokoi, ja ją bardzo kocham, jak swoją własną mam ją siostrą, i, Bóg wie, jaki wybór Jej rodziców.... Cóż robić, bez czynnego wpływu, mogę tylko gorąco życzyć jej szczęścia... życzyć i nic więcej.—

Będzie u nas koncert Panny Szwarcberg z Warszawy, w przeszłym tygodniu było następujące ogłoszenie w Lubelskim Kurjerze: „Dziś odbędzie się koncert panny Szw. o talencie który warszawska krytyka bardzo pochlebnie się odzywa".. P. Szwarcberg jest to dziecię naszej rassy... Może nam zaspiewa Jordan albo על נהרות בבל bardzobym się cieszył.— Należy jednak oddać hołd Jej cnocie, temu białemu krukowi pod niebem artystycznym, o ekzystencji którego swiadczy Pan N. Korngold, zaliczony jeszcze w Warzawie w poczet Jej dworu. W naszem Sądowém Życiu są też pewne odmiany... Sekretarz Zjazdu ma być [pod] dozorem policji, za list polityczno nieostróżny—i osunięty....

Jest on Polakiem, wolałbym Ruskiego na jego miejsce. —Wolę bowiem jawną rubaszność Ruskich, niż elegancką chytrość s. p. polaków....

Co do moich własnych interesów, to nie wiele mam Ci donieść, zarab a się, bo i pracuje się, dwa te „się" się myją.

Kończę swój list by nie opóźnic poczty....

Dobrzem ci napaplał?

Twój na wieki

Leon

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

געליבטסטע העלענע!

כ׳בין נאָר וואָס געקומען פֿון גראַבאָווץ, וווּ כ׳האָב געהאַט, ווי איך האָב דיר שוין געשריבן, 6 ענינים. דײַן בריוו איז דעריבער געלעגן אַ פּאָר־חתמעטער אין משך פֿון 5 טעג און איך בין שטאַרק אין כּעס געווען אויף אַלטבערגן, וואָרן דערקענענדיק דײַן כּתב און וויסנדיק, אַז דאָס איז דײַן בריוו, האָט ער דיר באַדאַרפֿט מודיע זײַן, אַז איך בין נישטאָ הי.

קיין בריוו קיין וואַרשע האָב איך נישט געשיקט, ווײַל כ׳האָב געוואָרט אויף ידיעות פֿון לובלין, ווו ס׳האָבן אָפּגעוואָרט אויפֿן וואָקזאַל [ווער?], ווײַל בעת כ׳האָב באַקומען דײַן ידיעה וועגן אַרויספֿאָר, האָב איך טעלעגראַפֿירט וועגן דעם קיין לובלין. כ׳וויים נישט, ווען און ווהין דער בריוו וועט אָנקומען, און דאָס פֿאַרדריסט מיך זייער. יוסקן צאָל איך „מידה כּנגד מידה": ער ענט־פֿערט דיר נישט אויף דײַנע בריוו, ענטפֿער איך דערפֿאַר נישט זײַן פֿרוי. זי איז שטאָלצער פֿון דיר, קען זי נאָך פֿאַראיבל האָבן, אָבער דאָס איז נישט מײַן שולד.

כ׳וועל דיר נאָך אַ מאָל דערצײלן אין פֿריידן, וואָס כ׳האָב דורכגעמאַכט אין לײדן.

כ׳וויים נישט, פֿאַר וואָס קיינער רעדט נישט וועגן אונדזער חתונה, אָבער מיר דאַכט זיך, אַז דאָס וואַרט מען אויף אײַך.

דיר איז לאַנגווײַליק אין לענטשנע, מיר אין זאַמאָשטש, כ׳וויים נישט, וועמען ס׳איז בעסער...

מײַן גאַנצער פֿאַרגעניגן איז דאָס לייענען, אָבער באַקומען אַ לײַטיש בוך איז אַ שווערער ענין. כ׳לייען איצט זאַבלאָצקין, אַ מאָל האָט ער מיסתּמא געטויגט, אַצונד וועקט ער נישט קיין אינטערעס. כ׳קען אויך נישט פֿאַרדײַען זײַן אַלטפֿרענקישן סטיל. כ׳בין שוין דרײַ נעכט פֿמעט אין גאַנצן נישט געשלאָפֿן, ממש קיין אויג נישט צוגעטון; די פֿאַרשאָלטענע פּוילישע וועגן, קיין שליט־וועגס איז נאָך נישטאָ און פֿאָרן פּער אַקס איז שווער. — כ׳בין אויסגעמאַטערט, איך לײַד, כ׳קען זיך אָבער נישט אָפּרײַסן פֿון שרײַבן; גאָט ווייסט, צי וועל איך מאָרגן האָבן צײַט.

די זאַמאָשטשער געזעלשאַפֿט האָט לעצטנס געהאַט גרויס שאָדן — זי האָט פֿאַרלוירן איר פֿרייַעכקייט... עטלעכע מיטגלידער זענען אַוועקגעפֿאָרן קיין

וואַרשע, עטלעכע זענען קראַנק („מעשה גבֿיר"), די רעשט ווידער ווײַזן זיך אויף עטלעכע מינוט אין די אָוונטן אויפֿן פּלאַץ און, אויסנוצנדיק פֿאַרשיידענע רכילות, שטותים אאַז"וו, וועבן זיי דאָס שפּינוועבס פֿון קריגערײַען, אַרומ־רײַטענישן און שלעכטער שטימונג.

אויב ס'וועט אַזוי זײַן אַלע מאָל, וועלן מיר זײַן געצוווּנגען זיך צו באַנוּ־גענען אײנער מיטן אַנדערן... דאָס וועט אונדז טײַער נישט קאָסטן...

כ'גיי שלאָפֿן... דעם בריוו וועל איך ענדיקן אין דער פֿרי... אַך, ווען כ'וואָלט קענען אַ קוש געבן דײַן האַנט... דיך כאַטש זען, ווי אומעטיק ס'איז דאָ אַרום מיר.

ווי אין פֿיר תּפֿיסה־וועלט אײנער אַליין
טרוים איך, מײַן מלאך, פֿון דיר.
ווען וועט שוין די התּונה אונדזערע זײַן?
זאָג עס שוין, לֵיובעניו, מיר.
כ'קוק אין דער הייך, ווו מיליאָנען שטערן
פֿינקלען פֿון הימל און לײַכטן זיך.
מײַן בענקשאַפֿט ווילט, דו זאָלסט צו זיי געהערן,
און אין דעם שענסטן דערזע איך דיך.
און כ'פֿרעג מיך בײַם שטערן: זאָג מלאך דו מײַן,
ווען וועט שוין די חתּונה אונדזערע זײַן?

דײַן לעאָן.

כ'האָב זיך אויפֿגעכאַפּט שפּעט און כ'נעם מיך שוין צום פֿאַרענדיקן דעם בריוו.

דאָ נישט לאַנג האָב איך באַקומען אַ תּשובֿה פֿון יעקבֿן. ער בעט מיך איבער, וואָס ער האָט אַזוי לאַנג געשלעפּט דערמ'ט, אָבער די סיבה דערפֿון ברענגט ער נישט און דאָס רעגט מיך זייער אויף.

כ'וועל אים אויך צאָלן מיט דער זעלבער מטבע; כ'טראַכט אים אַפֿילו נישט צו ענטפֿערן אַזוי גיך. זײַן בריוו איז אַגב זייער אַ פֿרייַלעכער און וויציקער און דאָס פֿרייט מיך זייער. ער האָט נאָך צוגעשריבן אַ גרוס פֿון זײַן [ווײַב־קעלער] אָבער דאָס איז פֿאַר מיר צו ווייניק, נישט קיין אייגנהענטיקע גרוסן נעם איך נישט אָן.

אָבער אַלע אַ פּנים האָבן זיך אָנגעזעצט אויף מיר! אויך אונדזער שווע־גערין איגנאָרירט מיך, זי ענטפֿערט בכלל נישט אויף מײַנע בריוו און אויפֿריכטיקע גרוסן; דאָס זעלבע טוען דײַנע עלטערן און דײַן ברודער, זאָל עס גאָט זיי נישט פֿאַרראַכענען, אָבער איך געדענק און כ'וועל געדענקען.

דער פֿאָטער מײַנער איז אין לובלין שוין צוויי וואָכן, כ'באַקום פֿון אים נישט קיין שום ידיעות, אָבער דאָס פֿאַרשטערט אונדז נישט די רו, ווײַל אַזוי איז שוין דער שטייגער זײַנער. דער פֿאָטער מײַנער האָט נישט ליב צו שרײַבן; ער האָט זיך איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל געגעבן אַ וואָרט נישט צו באַנוצן קיין

פּען אויף נאַרישקייטן, שווײַגט ער טאַקע. אָבער אין לובלין שפּאַסט מען נישט. ס׳גייען תּמיד נאָך תּנאָים, דאָ פּייגע מאַרגענשטערן, דאָ אַן אַנדערע קוזינע און דער פּאָטער וועט מוזן מיטברענגען אַ היפּש טראַנספּאָרט לעקעכלעך. וועגן פּייגעס גורל בין איך זייער באַזאָרגט, כ׳האָב זי ליב ווי אַן אייגענע שוועסטער און גאָט ווייסט, וואָס פּאַר אַן אויסוואָל אירע עלטערן האָבן געמאַכט... וואָס זאָל מען טון, אָן אַן אָקטיווער השפּעה קען איך נאָר הייס איר ווינטשן גלּיק, ווינטשן און מער גאָרנישט.

ס׳וועט בײַ אונדז זײַן אַ קאָנצערט פון פּרלּ׳ שוואַרצבערג פון וואַרשע. יענע וואָך איז געווען אַזאַ מודעה אין „לובלינער קוריער": „הײַנט וועט פּאָר-קומען אַ קאָנצערט פון פּרלּ׳ שוואַרצבערג, וואָס וועגן איר טאַלענט רופט זיך אָפּ די וואַרשעווער קריטיק מיט זייער גרויס לויב"...

פּרלּ׳ שוואַרצבערג איז אַ קינד פון אונדזער ראַסע... אפּשר וועט זי אונדז אויפּזינגען „דעם ירדן" אָדער „על נהרות בבל". כ׳וואָלט זיך זייער געפּרייט.

מען מוז אָבער אָפּגעבן כּבוד איר צניעות, דער וויַסער קראָ אונטערן קינסטלערישן הימל, וואָס וועגן איר מציאות זאָגט אונדז ה׳ נ. קאָרנגאָלד, וועלכער איז נאָך אין וואַרשע פּאַרעכנט געווארן צו אירע הויפּלייט.

אין אונדזער געריכט-לעבן זענען אויך פּאַראַן געוויסע שינויים. דער סעקרעטאַר פון אַרטיפּאָר וועט זיך געפּינען אונטער פּאָליציייִשער אויפּזיכט — אַ פּאָליטישער נישט-פּאָרזיכטיקער בריוו — און — באַזײַטיקט...

ער איז אַ פּאָליאַק. כ׳וואָלט בעסער וועלן אַ רוס אויף זײַן אָרט.—ס׳איז מיר ליבער די אָפּענע גראָבקייט פון אַ רוס איידער די עלעגאַנטע ערמה פון די חשובֿע הערן פּאָליאַקן...

וואָס שייך מײַנע פּערזענלעכע געשעפּטן, האָב איך דיר וויניק צו דער-ציילן, מען לעבט זיך, וויַל מען פּאַרדינט זיך, די צוויי „זיכן" וואָשן איינס דאָס אַנדערע.

כ׳ענדיק דעם בריוו, כדי נישט צו פּאַרשפּעטיקן אויף דער פּאָסט...

גוט אָנגעפּלאָפּלט?

אויף אייביק

דײַן

לעאָן.

21

Droga Heleno!

Nakoniec jestem w domu, siedzę w „swoim własnym fotelu" i piszę do Ciebie... Ale na duszy mi tak smutno jak biednej sierocie...

Na drodze mieliśmy wypadek; Z Łęczna do K. liczą zwykle 5 mil, tem-czasem jest co najmniej 7, co mnie bardzo zirytowało...

Było mi zimno, tęskno i duszę ścisnął nieopisany ból... a tu, jednostajny szary widnokrąg, monotonne skrzypienie kół, wyblakły idiotyczny miesiąc przywiodły mnie do rozpaczy. Chciałem zasnąć (a był już czas po temu) lecz nie mogłem, chciałem zapomnieć się w marzeniu, lecz chłodny wiatr mnie budził, złota nić marzenia rwała się, myśli się rozwiały, czułem tylko że mi zimno, że mnie serce boli, widziałem tylko mrok i słyszałem nieprzyjemny duet wiatru z kołami...

Latwo sobie wyobrazisz z jaką niecierpliwością wyglądałem pierwszy brzask jutrzenki... aż wreszcze ujrzałem zwiastuna radośnego dnia, pokazał się i idiota—miesiąc zblad, i promień nadziei zajaśniał mi w sercu.

I zal mi było tej gwiazdy!...

Samotna, opuszczoną choć pełna jasności błąka się na horyzoncie, krwawy bój tocząc z ciemnością pierzchającej nocy...

Zwycięży... do krainy zmroku ucieknie noc, a gwiazda... otrzymawszy zwycięstwo, zblednie, zgaśnie bez mirty, błogosłowieństwa zos awiwszy jedno i drugie królowi dnia!.. Śród takich mysli zasnąłem, i śniło mi dużo, dużo... śniło mi o cichej zasłudze, o opuszczoném sercu... powstał duch ciemnej przeszłości, ciemnej bez promienia nadziei... serce było grobem pełném popiołu zmarłych, zwiędłych uczuć... na popiele siedział czarny kruk zwątpienia i wysysał ostatnią kroplę krwi skrzepłego serca... Ciemna i ponura noc!

Lecz i tej nocy pokazał się anioł—jutrzenka!.. I prosiłem Boga aby pozwolił mi wywdzięczyć się tej jutrzenki... aby mnie pozwolił uwięczyć mirtem jej czoło... I czułem że moje modły usłyszał Bóg... że skrzydły ducha mnie odrosły, podniosłem się w powietrze powietrze pod stopami a ja płynę na eterze, strzelę prosto do jutrzenki, która złotém promienie Łaski mnie zachęca... płynę, lecz w tém trach! leże wywrócony na niemi!

Dziękowałem Bogu żem kark nie skręcił spadając z bryczki i z nieba zarazem.

— Z 8 tygodni będzie wesele—

Rzekł potém ojciec.

Pojąłem moj spadek! —

Dotąd szkoda mi snu!

Droga Heleno! I Tobie zapewne smutno! Ach! jakbym chciał Twój smutek skrócić lecz to nie w mocy

Twojego szalenie Cię Kochającego

Leon

P.S. Meble o których wspomniałem w liście do Hermana mają tę wadę że pokrycie nie niebieskie.

Twój Leon

P.S. posełem list do Silbermana pod adresem

„Dzika № 20“

jeśli adres myslny [mylny] albo niedostateczny śpiesz mi donieść i napiszę drugi.

Oczekuję Twego listu z gorącą niecierpliwością!

Kocham!

Leon.

[איבערזעצונג]

טײַערע העלענע!

ענדלעך בין איך אין דער היים, זיץ אין מײַן „אייגענעם פֿאָטעל“ און שרײַב צו דיר... אָבער אויף דער נשמה איז מיר אַזוי טרויעריק — ווי אַן עלנטן יתום...

אויפֿן וועג האָבן מיר געהאַט אַ סיבה. פֿון לענטשנע קיין ק. רעכנט זיך געוויינלעך 5 מײַל, אין דער אמתן איז לכל הפחות 7. דאָס האָט מיך אַרויס-געבראַכט פֿון די כלים.

ס׳איז מיר געווען קאַלט, באַנג, אַן אומבאַשרײַבלעכער ווייטאָג האָט געקלעמט די נשמה און דאָ אַ מאָנאָטאָנער, גרויער האָריזאָנט, אַ מאָנאָטאָן סקריפּען פֿון די רעדער, אַן אָפּגעבלאַקירטע, אידיאָטישע לבֿנה — דאָס אַלץ האָט מיך אַרײַנגעוואָרפֿן אין יאוש. כ׳האָב געוואָלט אײַנשלאָפֿן (און ס׳איז שוין געווען די העכסטע צייט), נאָר כ׳האָב נישט געקענט, כ׳האָב זיך געוואָלט פֿאַר-וועבן אין חלומות, נאָר דער קילער ווינט האָט מיך געוועקט, דער גילדענער פֿאָדעם פֿון טרוים האָט זיך געריסן, די געדאַנקען זענען צעפּלאָשעט געוואָרן, כ׳האָב נאָר געפֿילט, אַז ס׳איז מיר קאַלט, אַז דאָס האַרץ טוט מיר וויי, כ׳האָב נאָר געזען דעם חושך און געהערט דעם אומאײַנגענעמען דועט פֿון ווינט מיט די רעדער...

קענסט זיך שוין פֿאָרשטעלן, מיט וואָס פֿאַר אַ אומגעדולד כ׳האָב אויס-געקוקט דעם ערשטן שימער פֿון מאָרגן-שטערן... ביז וואַנען כ׳האָב ענדלעך דערזען דער מבֿשׂר פֿון נײַעם טאָג, ער האָט זיך באַוויזן, די אידיאָטישע לבֿנה איז בלייך געוואָרן און אַ שטראַל פֿון האָפֿענונג האָט אויפֿגעלויכטן אין מײַן האַרץ.

און ס׳איז מיר אַ שאָד געווען דער שטערן!...

איינזאַם, פֿאַרלאָזט, כאָטש פֿול מיט ליכטיקייט, וואָגלט ער אויפֿן האָרי-זאָנט, פֿירנדיק אַ בלוטיקן קאַמף מיטן חושך פֿון דער אָפּציִענדיקער נאַכט...

ער וועט זיגן... אין לאַנד פֿון פֿינצטערניש וועט די נאַכט אַנטלויפֿן, און דער שטערן... זיגנדיק, וועט ער בלייך ווערן, זיך אויסלעשן, אָן אַ מירט, איבערלאָזנדיק די ברכה דעם קיניג פֿון טאָג!...

צווישן אַזעלכע געדאַנקען בין איך אײַנגעשלאָפֿן און ס׳האָט זיך מיר געחלומט אַ סך, אַ סך... ס׳האָט זיך מיר געחלומט וועגן אַ שטילן אויפֿטו, וועגן אַ פֿאַרלאָזן האַרץ... ס׳איז אויפֿגעקומען דער גײַסט פֿון פֿינצטערן עבֿר, פֿינצטער

אָן אַ שטראָל פֿון האָפֿענונג... ס׳האַרץ איז געווען אַ גרוב פֿול מיט אַש פֿון געשטאָרבענע, פֿאַרוועלקטע געפֿילן... אויפֿן אַש איז געזעסן די שוואַרצע קראָ פֿון צווייפֿל און האָט אויסגעזויגן דעם לעצטן טראָפֿן בלוט פֿון פֿאַרגלי־ווערטן האַרץ... אַ פֿינצטערע און מוראדיקע נאַכט!

אָבער אויך אין דער דאָזיקער נאַכט האָט זיך באַוויזן דער מלאך־דער מאָרגן־שטערן! און כ׳האָב געבעטן גאָט, ער זאָל מיר דערלויבן אָפּצוד̈אַנקען דעם מאָרגן־שטערן... ער זאָל מיר דערלויבן צו באַקראַנצן איר שטערן מיט אַ מירט... און כ׳האָב דערפֿילט, אַז גאָט האָט אויסגעהערט מיינע תּפֿילות... אַז פֿליגל פֿון גייסט זענען מיר אויסגעוואַקסן. כ׳האָב זיך אויפֿגעהויבן אין דער לופֿטן, די לופֿט אונטער מיינע טריט, און איך שווים אויפֿן עטער, שיס גלייך צום מאָרגן־שטערן, וואָס מוטיקט מיך מיטן גאָלדענעם שליסל פֿון חסד... איך שווים, נאָר פֿלוצעם — טראַך! כ׳ליג איבערגעקערט אויף דער ערד!

כ׳האָב געדאַנקט גאָט, וואָס כ׳האָב נישט געבראָכן האַלדז־און־נאַקן, אַראָפּ־פֿאָלנדיק פֿון דער בריטשקע און אויף פֿון הימל.

— אין 8 וואָכן אַרום וועט זיין די חתונה — האָט שפּעטער געזאָגט דער טאַטע.

כ׳האָב פֿאַרשטאַנען דעם זין פֿון מיין אַראָפּפֿאַלן. ביז איצט איז מיר נאָך אַ שאָד דער חלום.

טייערע העלענע! און דיר איז מיסתּמא אויך אומעטיק! אַך! ווי וואָלט איך געוואָלט דיין טרויער אַוועקנעמען, אָבער דאָס איז איצט נישט ביכולת צו טון

דיין ביז משוגעת דיך ליבנדיקער

לעאָן

פּ. ס. דאָס מעבל, וואָס כ׳האָב דערמאָנט, אינעם בריוו צו הערמאַנען, האָט דעם חיסרון, וואָס די באַדעקונג איז נישט קיין בלויז.

דיין לעאָן

פּ.ס. כ׳האָב געשיקט אַבריוו צו זילבערמאַנען אויף דעם אַדרעס „דזשיקאָ 20".

אויב דער אַדרעס איז נישט קיין ריכטיקער אָדער נישט קיין געגנויער, טאָ גיב מיר צו וויסן וועגן דעם און כ׳וועל אָנשרייבן אַ צווייטן.

כ׳וואַרט אויף דיין בריוו מיט גרויס אומגעדולד

כ׳ליב דיך!

לעאָן.

22

ЛЕВЪ ПЕРЕЦЪ

Замость.

Kochano Heleno!

List Twój otrzymałem. Niemając czasu dużo pisać (Zjazd) opowiem Ci tylko co do mieszkania:

Mieszkanie które zajmuję wilgotne, i na moje zdrowie najniekorzystniej wpływa. Obiecali mi dodać pokoik suchy, lecz i tego teraz odmawiają. Tutaj zostać niemożebnym, a innego mieszkania dostać nie mogę. Tutaj — dla mnie choroba a w Zamościu tak ciasno, że marzyć o mieszkanie przed Stym Janem niemozna.

Jest jedyny srodek uniknienia biedy. Gdyby zostawić w terazniejszém mieszkaniu moją kancelarją, to dla nas mogł dostać salon z kuchnią. Salon przepyszny. Ale—niema nic bez ale, na 3im piętrze. Czy się zgodzisz nato? Cały prawie dzień będę musiał przebyć w kancelaryi, chyba że Ty zechcesz mnie odwiedzieć... Mieszkanie od kancelaryi dalekie o 10 domów.—

Napisz mnie czémprędzej co mam uczynić

Twój do smierci
Leon

[איבערזעצונג]

געליבטע העלענע!

דײַן בריוו באַקומען. נישט האָבנדיק קיין צײַט צו שרײַבן אַ סך (דער אַראָפּפֿאָר), וועל איך דיר בלויז דערציילן מכּוח דער דירה.

די דירה, וואָס איך פֿאַרנעם איז אַ פֿײַכטע און זי ווירקט אויף מײַן געזונט גאָר אומגינסטיק. מען האָט מיר צוגעזאָגט צוצוגעבן אַ טרוקן צימערל, אָבער אויך אין דעם זאָגט מען מיר איצטער אָפּ. דאָ צו זײַן איז פֿאַר מיר אוממעגלעך, און קיין אַנדערע דירה קען איך נישט קריגן. דאָ איז פֿאַר מיר אַ קראַנקייט און אין זאַמאָשטש איז אַזאַ ענגשאַפֿט, אַז פֿאַרן הייליקן יאַן איז נישטאָ וואָס צו טראַכטן וועגן אַ דירה.

איין עצה איז דאָ צו דער צרה. ווען מען זאָל לאָזן אין דער איצטיקער דירה מײַן קאַנצעלאַריע, וואָלט איך פֿאַר אונדז געקענט באַקומען אַ סאַלאָן מיט אַ קיך. דער סאַלאָן איז אַ פּראַכטיקער, אָבער—ס׳איז נישטאָ קיין זאַך אָן אַן „אָבער"—אויפֿן 3טן גאָרן.

ביסטו מסכּים אויף דעם? דעם גאַנצן טאָג כּמעט וועל איך מוזן זיצן אין דער קאַנצעלאַריע, סײַדן דו וועסט מיך וועלן געוואָר ווערן...

פֿון דער דירה צו דער קאַנצעלאַריע איז 10 הײַזער ווײַט.—

שרײַב מיר וואָס גיכער, וואָס כ׳זאָל טון.

ביזן טויט דײַן
לעאָן

23

Obrońca
Zjazdu Sądu Pokoju
w Zamościu
Leon Peretz.

Kochana Heleno!

Jestem tak zajęty że nie pamiętam czym Ci co pisał po Zjeździe? Jeżelim doniosł będzie to powtorzenie, jesli Ci powiem, że Zjazd był dla mnie szczęsliwym, wygrałem więcej spraw niż się spodziewać mogłem. Ten sylwester mnie bardzo smuci... i, wiesz co jescze? Oto, ze wstydem zeznam: kolorowana suknia... Chciałbym Cię widzieć w bieli... Ale matka inaczej zdecydowała.... Dziwna rzecz, gniewałem się (jesli to być może) na Ciebie względem futra, a sam ulegam takiej samej słabostki... Bo téż nasze damy zawiele mi głowę zawracają, twoiemi

[דער בריוו איז גישט פֿאַרענדיקט].

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

געליבטע העלענע!

כ׳בין אַזוי פֿאַרנומען, אַז כ׳געדענק נישט, צי כ׳האָב דיר וואָס געשריבן נאָכן אַראָפּפֿאָר. אויב כ׳האָב דיר שוין מודיע געווען, וועל איך דיר דאָ איבערחזרן נאָך אַ מאָל, אַז דער אַראָפּפֿאָר איז געווען פֿאַר מיר אַ מזלדיקער. כ׳האָב געווונען מער ענינים, ווי כ׳האָב זיך געקענט ריכטן. פֿונעם סילווועסטער האָב איך פֿאַרדראָסן... און ווייסט וואָס נאָך? כ׳שעם זיך, אָבער כ׳בין מודה: דאָס קאָליִרטע קלייד... כ׳וואָלט דיך געוואָלט זען אין ווינטן... די מוטער האָט אָבער אַנדערש באַשלאָסן... אַ מערקווערדיקע זאַך, כ׳בין געווען אין פּעס (אויב דאָס איז מעגלעך) אויף דיר פֿאַר דעם פּעלץ, און אַליין האָב איך די זעלביקע שוואַכקייטן...

אין דער אמתן פֿאַרדרייען מיר אונדזערע דאַמען צו פֿיל דעם קאָפּ מיט דינגע

24

Najdroższa Moja!

List dopiero dzisiaj otrzymałem. Przeklęta ta poczta tyle nabawiła mnie strachu i zmartwienia. Myślałem że gniewasz się na mnie! A ja bardzo do dziś dnia zajęty byłem. Bawił tutaj u nas przez dni 18 Sąd Okręgowy z Lublina, i w skutek prośby prezesa, musiałem zająć miejsce tłómacza

z polskiego, niemieckiego i żydowskiego na język oficjalny. Mam za to otrzymać wynagrodzenie, ale zawsze będzie ono zaszczupłe gdyż straciłem przez ten czas bardzo wiele, moj kantor był przez cały ten czas zamknięty.—

Chcieli mnie uwolnić pod warunkiem dostawienia drugiego na swoje miejsce, ale nikt się nie chciał podjąć tej szkarady.

W istocie to męka, przysięgać przed każdą sprawą na rzetelność tłómaczenia, być przykutym do miejsca od 10 zrana do 3 po południu.

Co gorzéj — to że głód mnie męczył. Rano prócz 2 szklanek herbaty (odzwyczaiłem się bowiem od wypróżnienia samowarów) nic jeść nie mogę, a przywykłem jeść obiad o ½ do pierwszej, albo podczas Zjazdu o 2 po południu, gdy tu témczasem, czasami do 5tej byłem na czczo.—

Moja Heleno, co się to dzieje że nikt z Twoich do mnie pisać niechce? Jak mam sobie to wytłómaczyć?.....

Jedna z moich kuzynek zaręczyła się w 71 roku z jednym z Krasznika. Jako narzeczona oczekiwała z niecierpliwością jego listów a tu ani słychu. Nakoniec otrzymała z Krasznika list następującej osnowy:

„Droga Corko

„Mój syn a twój narzeczony przeprasza Cię mocno że do Ciebie dotąd „nie pisał, gdyż przy fatalnej sposobności skaleczył sobie palec prawej ręki. „Mamy nadzieję że prędziej czy później rana się wygoi i zobaczysz próby „jego pismienności“

„Twój Mechyten

* * *

Rana zaś się wygoiła dopiero po weselu! Jestem złośliwy.—

Ale jakżeś tu nie być złośliwym?

W jednym i tém samym dniu, otrzymałem list od brata Józefa, zawiadamia mnie że pisał do Ciebie obszerny list. Otrzymałaś go? Co on pisze? Między mną a bratem, korespondencję idzie jakby z kamienia.

Kocham Cię!

Левъ Юдовичъ Перецъ

[איבערזעצונג]

טײַערסטע מײַנע!

דעם בריוו ערשט הײַנט באַקומען. פֿאַרשאָלטן זאָל ווערן די פּאָסט, וואָס צוליב איר האָב איך געהאַט אַזוי פֿיל שרעק און עגמת-נפֿש! כ׳האָב געמיינט, אַז דו ביסט אויף מיר אין כּעס. איך בין אָבער ביז הײַנט געווען שטאַרק פֿאַרנומען. דאָ איז בײַ אונדז געווסן אין משך פֿון 18 טעג דער לוּבלינער קריזגעריכט. אויף דער בקשה פֿונעם פּרעזעס האָב איך געמוזט ווערן דאָל-

מעטשער פֿון פוילישׁ, דײַטש און ייִדיש אויף דעם אָפּיציעלן לשון. איך דאַרף פֿאַר דעם באַקומען באַצאָלט, אָבער דאָס איז צו קנאַפּ, מחמת כ׳האָב פֿאַר דער צײַט זייער אַ סך פֿאַרלוירן, מײַן קאָנטאָר איז געווען אין משך פֿון דער צײַט פֿאַרמאַכט.

מ׳האָט מיך געוואָלט באַפֿרײַען מיטן תּנאי, כ׳זאָל געבן אַן אַנדערן אויף מײַן אָרט, אָבער קיינער האָט נישט געוואָלט אויף זיך נעמען די נבֿלה.

ס׳איז באמת אַ פּײַן צו שווערן בײַ יעדן ענין באַזונדער, אַז דו וועסט אָרנטלעך איבערזעצן, זײַן צוגעשמידט צום אָרט פֿון 10 פֿרי ביז 3 נאָך מיטאָג.

נאָך ערגער איז, וואָס דער הונגער האָט מיך געמאַטערט. אין דער פֿרי קען איך חוץ 2 גלעזער טיי (כ׳האָב זיך אָפּגעווויגט פֿון אויסלײַדיקן סאַמאָווארן) קיין זאַך נישט עסן, און כ׳בין צוגעווויגט צו עסן מיטאָג האַלב איינס אַ זייגער אָדער אין משך פֿונעם אַראָפּאָר—2 אַ זייגער, בעת דאָ פֿלעגט מיר אויסקומען ביז 5 אַ זייגער נישט צו האָבן קיין זאַך אין מויל.—

העלענע מײַן, וואָס איז די מעשׂה, וואָס קיינער פֿון דײַנע וויל צו מיר נישט שרײַבן? ווי זאָל איך דאָס אויסטײַטשן?...

איינס פֿון מײַנע שוועסטער-קינדער האָט געשריבן תּנאים אין 71טן יאָר מיט איינעם פֿון קראַשניק... כּלהווײַז האָט זי געווארט מיט אומגעדולד אויף זײַנע בריוו, ער האָט אָבער פֿון זיך גאָרנישט געלאָזט הערן.

לסוף האָט זי באַקומען פֿון קראַשניק אַ בריוו בזה הלשון:

„טײַערע טאָכטער!

„מײַן זון און דײַן חתן אַנטשולדיקט זיך פֿאַר דיר שטאַרק, וואָס ער האָט דיר ביז איצט נישט געשריבן: ער האָט דורך אַן אומגליקלעכער סיבה זיך צעקאָליעטשעט אַ פֿינגער פֿון דער רעכטער האַנט. מיר האָבן, אַז פֿרײַער צי שפּעטער וועט די וווּנד זיך פֿאַרהיילן און דו וועסט דערזען פֿראָבעס פֿון זײַן שרײַבערײַ".

דײַן מחותּן

* * *

די וווּנד האָט זיך אָבער אויסגעהיילט ערשט נאָך דער חתונה! כ׳בין בײַסיק.—

אָבער ווי קען מען נישט זײַן בײַסיק? אין איין און דעם זעלביקן טאָג האָב איך באַקומען אַ בריוו פֿונעם ברודער יוסף, ער לאָזט מיך וויסן, אַז ער האָט דיר געשריבן אַן אויספֿירלעכן בריוו.—

האָסטו אים באַקומען? וואָס שרײַבט ער? די קאָרעספּאָנדענץ צווישן מיר און דעם ברודער גייט ווי פֿון פּעך.

כ׳ליב דיך!

לעוו יודאָוויטש פּרץ

25

L. P.

Najdroższa Heleno!

By nie zapomnieć daty, od niej zaczynam, i tak: Zamostje 18 stycznia roku Panskiego 1878, po takiej wstępie łżej mi pisać będzie. Jestem w różowym humorze, bo i proszę, jakże nie być wesolym kiedy wszystko idzie jakby z płatka; Wesele się przybliza, Twoja garderoba prawie ukonczona, goście się sami zapraszają, Jakób śpiewa זמירות, czyz to wszystko razem wzięte nie ziemski, z widokiem na Eden, raj? Jeśli bowiem Jakób ex-filozof, niegdyś ateist a może nawet i nihilist, mógł ulegam [ulec] takiej metamorfozie i stać się barankiem Bożym, to i zbawienie mej duszy jest możebném. Powiem Ci nawet w sekrecie, że od niejakiegoś czasu czuje pewne symptomata nabożności w perespe[k]tywie... Od niejakiego czasu wzbudził się wemnie jaki szczegolniejszy pociąg do sobotniej cienkosieczonej cébuli; w przeszły Sty Nitel grałem żarliwie w oko, wygrałem bo שפיחי מצוה אינן נזיקין (*) i na przyszły ערב יום כפור spodziewam się najlepszego apetytu; co więcej jakiś cień szarołzawy zalega mą duszę... Czyż to nie dosyć? Stąd wnosić można, że ja, człowiek stały i konsetwentny, postępując dalej na tej samej drodze, dopnę kiedyś celu, wyrownam Jakobowi w bojaźni Bożej i razem kiedyś grać będziem w Raju w 66.—

Muszę Ci jednak objaśnić, w jaki to sposób Jakób się nawrócił, co spowodowało temu zjawisku. Jakób, bywało, czytał, nie robiąc wyboru, czytał i książki przez Cnotę i Wiarę zakazane, przesiąkł się głupią filozofją, przewrotnemi idei progressu, wyrzeczeniami Ojców rospusty, Złe wabi, przynęca — i on zblądził. Zbłądziwszy chciał i drugich zabłądzić. Strącony do przepaści szukał tam towarzysza. Zaczął więc demoralizować i drugich, każdemu udzielał cząstkę swych wiadomości. Az, podzieliwszy się z każdym, sam się został przy zerze. Szczupłe wiadomości rozdrobnione zmniejszyły się na atomy. Jakób[ow]i się jeden taki atom został, to było zamało! Zły duch, obezsilniony posilić się teraz niczém się może, już Jakób, zaprzątnięty handłem który mu mózg wysusza, czytać niema czasu. יצר טוב więc zwyciężył, Archaniół zdeptał zmiję. Atom zarazy spłonął w ogniu wskrze[szonej] wiary, i Jakób się nawrócił...

Nawrócony—używa wszelkich przyjemności w życiu, ktorych nabożnym Cnota i Wiara użyczają... Jego apetyt wzbudza לאקשטן-קוגעל, jego ucho pieści melodja swiętych זמירות, i — On ocalony.

---

* Niech Ci to Jakób przetlómaczy.

Lecz dajmy juz pokój nabożności... Ona, chociaż powróciła w modę, stała się tarczą nikczemnych, kołdrą leniwych — śpiochów, matką przyjemnych intrych [intryg], zródłem natchnienia katolickich Przeglądów, ma jednak bardzo nieprzyjemny zapach, bo od średnich jeszcze wieków cuchnie krwią.—

Co do Twojej ślubnej sukni — stało się. Smucić się z tego powodu znaczyło by złorzeczyć przeszłości, zarzucać wyrokowi prawomocnemu.—

Twój więcznie Cię kochający

Leon.

[איבערזעצונג]

טײַערסטע העלענע;

בכדי נישט צו פֿאַרגעסן די דאַטע, הייב איך פֿון איר אָן. הכלל: זאַמאָשטש דעם 18טן יאַנואַר Anno Domini 1878. נאָך אַזאַ הקדמה וועט מיר לײַכטער זײַן צו שרײַבן. כ׳בין אין אַ ראָזיקער שטימונג, ווײַל, איך בעט דיך, ווי קען מען נישט זײַן פֿרײַלעך, בעת אַלץ גייט ווי געשמירט. די חתונה איז שוין אין גיכן, דײַן אויסשטײַער פּמעט ווי פֿאַרטיק, די גאַסט פֿאַרבעטן זיך אַליין, יעקב זינגט זמירות, צי איז דאָס אַלצדינג אין איינעם ניט קיין גן-עדן אויף דער וועלט? ווײַל אויב יעקבֿ דער עקס-פֿילאָסאָף, דער אַמאָליקער אַטעיִסט און אפֿשר ניהיליסט אַפֿילו, האָט געקענט דורכמאַכן אַזאַ גילגול און ווערן אַ גאָטס שעפּעלע, קען אויך פֿאַר מײַן נשמה קומען אַ תּיקון. כ׳וועל דיר אַפֿילו פֿאַרטרויען אַ סוד, אַז פֿון אַ געוויסער צײַט אָן פֿיל איך אין זיך סימפּטאָמען פֿון פֿרומקייט אין דער פּערספּעקטיוו... זינט אַ געוויסער צײַט האָט זיך בײַ מיר אויפֿגעוועקט עפּעס אַ באַזונדערער חשק צו דער שבתדיקער דין געבראָקטער ציבעלע; דעם פֿאַרגאַנגענעם הייליקן ניטל האָב איך מיט דבֿקות געשפּילט אַן אָלטע און כ׳האָב געווינען, ווײַל „שליחי מצוה אינן נזיקין״* און אויף איבער אַ יאָר צו ערבֿ יום-כּיפּור ריכט איך זיך אויף דעם בעסטן אַפּעטיט; נאָך מער עפּעס אַ פֿאַרטערט-גרויער שאָטן לייגט זיך מיר אויפֿן האַרצן... צי איז דאָס נישט געזונ? פֿון דעם קען מען מאַכן דעם אויספֿיר, אַז איך, אַ מענטש אַ באַשטענדיקער און קאָנספּעקווענטער, וועל, גייענדיק וויטער מיטן זעלביקן וועג, דערגרייכן ווען עס איז דעם ציל, וועל זיך אויסגלײַכן מיט יעקבֿן אין גן-עדן אַ 66.—

כ׳מוז דיר אָבער געבן צו פֿאַרשטיין, ווי אַזוי איז עס יעקבֿ געקומען צום אמתן גלויבן, וואָס איז געווען די סיבה. יעקבֿ פֿלעגט לייענען אַלץ וואָס איז אים געקומען אונטער דער האַנט. ער פֿלעגט לייענען ביכער, וואָס דאָס צניעות און דער גלויבן פֿאַרווערן, האָט זיך אַנגעזאַפּט מיט נאַרישער פֿילאָסאָפֿיע, מיט די איבערקערעריש אידעען פֿון פּראָגרעס, מיט דער תּורה פֿון

* זאָל דיר עס יעקבֿ פֿאַרטײַטשן.

די פֿאָטערס פֿון אויסגעלאָסנקייט. דער יצר-הרע לאָקט, ציט — און ער איז אַראָפּ פֿון דרך-הישר. אַליין פֿאַרבלאָנדזשעט, האָט ער געוואָלט אויך אַנדערע מיטשלעפּן. אַראָפּגעווארפֿן אין תהום אַרײַן, האָט ער דאָרט געזוכט געזעלשאַפֿט. האָט ער אָנגעהויבן דעמאָראַליזירן אַנדערע, יעדערן פֿלעגט ער אײַנטיילן אַ חלק פֿון זײַן וויסן, ביז וואַנען, אַז ער האָט זיך שוין מיט אַלעמען אײַנגעטיילט, איז ער אַליין געבליבן בײַ נול. אַז די קנאַפּע ידיעות זענען צעברעקלט געוואָרן, האָבן זיי זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַטאָמען. יעקבֿן איז געבליבן איין אַטאָם אַזאַ, דאָס איז געווען צו ווייניק! דער אָפּהענטיקער יצר-הרע קען זיך איצט מיט קיין זאַך נישט שפּיזן, יעקבֿ איז שוין פֿאַרדרייט מיט מיסחר, פֿון וועלכן ס׳דאַרט אים דער מוח, האָט ער קיין צײַט נישט צו לייענען. הכלל דער יצר-טובֿ האָט מנצח געווען, דער מלאך האָט צעטראָטן די שלאַנג. דער אַטאָם פֿון דער קרענק איז פֿאַרברענט געוואָרן אינעם פֿײַער פֿון אויפֿגעווקטן גלויבן... און יעקבֿ איז געקומען אויפֿן דרך הישר...

געקומען אויפֿן דרך הישר, געניסט ער אַלע תענוגים, וואָס דאָס צניעות און דער גלויבן פֿאַרגינט די פֿרומע... דעם אַפּעטיט זײַנעם דערוועקט דער לאָקשן-קוגל, זײַן אויער קוויקט זיך בײַם ניגון פֿון די הייליקע זמירות און ער איז אויסגעלייזט.

אָבער לאָמיר שוין געמאַך לאָזן די פֿרומקייט... הגם זי איז צוריק אַרײַן אין דער מאָדע, איז זי געוואָרן אַ שוץ פֿאַר די געמיינע, אַ צודעק פֿאַר די פֿוילע פּעפּערס, די מוטער פֿון אײַנגענעמע אינטריגעס, דער קוואַל פֿון באַגײַס-טערונג פֿאַר די קאַטוילישע „פּשעגליאָנדס". זי האָט אַ נישט-אײַנגענעמען ריח, וויל נאָך פֿון מיטלעלטער אָן אַווירט זי מיט בלוט. —

וואָס שייך דײַן חופה-קלייד — זאָל זײַן אַזוי. נעמען זיך צום האַרצן דעם ענין וואָלט געהייסן מחלל זײַן דעם עבֿר, מאַכן פֿאַרווונדפֿן דעם גערעכטן פּסק-דין.

אייביק ליבט דיך

דײַן

לעאָן

26

ЛЕВЪ ПЕРЕЦЪ

Замость.

Droga Heleno!

Jestem tak zajęty, że, na onegdaj otrzymany list, dopiero teraz odpowiedzieć mogę. A jednak mam dosyć czasu ziewać, nudzić się i więcej — by tęsknić za Tobą. Boże mój, co za długie wieczory, nieskonczenie bezsenne nocy! Co za ilość karciarzo-ziewnych gier, tancząco-nudnych wieczorków i krętych sądowych spraw. A gdy chcesz po tém wszystkim odpocząć, przenieść się myślą do ukochanej Ci istoty, wnet dzwonek daje znak, że natrętni

goście zaszczycają cię swoją nieskończoną wizytą. W ciasnym pokoju rozlega się pusty i przymuszony śmiech, piętrzy się czarny dym papierosów i czas wlecze się jak piekielne męki....

Oto obraz mojego życia. Brat Twój mógł by to potwie[r]dzić i w czarniejszych może farbach przedstawić.

Był trzy dni temu u Korngolda bal, wczoraj przedstawienie, dziś teatr amatorski ruski, wczoraj i dziś jedne i te same nudy, niekupić nie można, bo to na korzyść czerwonego krzyża a ja przecież patriota i ruski jem chleb, ale przebacz im Boże, tém siłom artystycznym!

Ma być i polski teatr amatorski na korzyść czer. krzyża. Niewolnicy starają się podobać wszechwładnemu Panu... Może to prywata utonie w morzu Słowianszczyzny!

Będziesz miała suknię kolorowaną. Uwagi naszych dam nie bardzo korzystno, w dzień ślubu panna młoda (NB młoda) musi być w bieli. i ja bym tak myslał, jeśli zaś Matka sądzi inaczej niech się stanie Jej wola.—

Jeszcze trzy tygodnie będziesz bawiła w Warszawie. Odwiedzasz Teatr i nic mi o nim niepiszesz? Ciekawym wiedzieć jakie on wrazenie on czyni na Ciebie.

Postaraj się abym był uwiadomiony listem czy depeszą na kiedy myślicie naznaczyć slub.

Co do futra usłucham.—

Twój Leon

גיסי היקר!

הנני פורס בשלומך להרבות אמרים לא אוכל כי עתותי אינם בידי. אך זאת אגד לך כי על מכתביך אני שמח כמוצא שלל רב (מליצת מלמדים) והנני פורס בשלום ה' נייאוויעדעל ואם אין לו עבדים לשחר[ר] לבתו יזכור כי עבדים היינו לפרעה במצרים, ועתה כלנו בני חורין.... אם לא כלנו חכמים ונבונים.

יצחק ליבוש פרץ

[אי בערזעצונג]

טייערע העלענע!

איך בין אזוי פארנומען, אז אויפן בריוו, וואס כ'האב אייערנעכטן באקומען, קען איך ערשט איצט ענטפערן, און פון דעסט וועגן האב איך גענוג צייט אויף צו געניצן, נודען זיך און נאך מער – אויף צו בענקען נאך דיר.

גיט מײַנער! וואָס פֿאַר אַ לאַנגע אָוונטן, שלאָפֿלאָזע נעכט, וואָס צינען זיך אָן אַ סוף. וויפֿל פֿאַרגעניגטע קאָרטן-שפּילערײַען, טאַנצנדיק לאַנגוויליקע אָוונטן און פֿאַרדרייטע געריכטלעכע ענינים. און אַז דו ווילסט שוין נאָך דעם אַלעם אָפֿרוען, זיך אַריבערטראָגן אין געדאַנק צו דער וואָס דו האָסט ליב, איז דיר היפּך דאָס גלעקל מודיע, אַז די גאַסט, פֿון וועלכע ס׳איז נישט פּטור צו ווערן, קומען דיר פֿאַרשאַפֿן כּבוד מיט זייער אומעגלעכן באַזוך.

אין ענגן צימער צעלייגט זיך אַ פּוסטער, געצווונגענער געלעכטער, ס׳טראָגט זיך אין דער לופֿטן דער שוואַרצער רויך פֿון פּאַפּיראָסן און די צײַט שלעפּט זיך ווי די עינויים אין גהינום...

דאָס איז דער שטייגער פֿון מײַן לעבן. דײַן ברודער וואָלט עס געקענט באַשטעטיקן און פֿאַרשטעלן נאָך אפֿשר אין שוואַרצערע פֿאַרבן.

מיט דרײַ טעג צוריק איז בײַ קאָרנגאָלדן געווען אַ באַל, נעכטן אַ פֿאַר-שטעלונג, הײַנט אַ ליבהאָבער-טעאַטער אַ רוסישער, נעכטן און הײַנט אַלץ די זעלבע נודע, נישט קויפֿן קען מען נישט, מחמת ס׳איז לטובת דעם רויטן קרייץ און איך בין דאָך אַ פּאַטריאָט און איך עס רוסיש ברויט, נאָר גאָט זאָל זיי מוחל זײַן—די דאָזיקע קינסטלערישע קרעפּטן!

ס׳דאַרף אויך זײַן אַ פּוילישׁ ליבהאָבער-טעאַטער לטובת דעם רויטן קרייץ. די שקלאַפֿן וויל נושׂא חן זײַן בײַם אַלמאַכטיקן האַר... אפֿשר וועט דער דאָזיקער פּריוואַט-עסק דערטרונקען ווערן אינעם ים פֿון סלאָוונטום.

וועסט האָבן אַ קאָלירנדיק קלייד. די באַמערקונגען פֿון אונדזערע דאַמען זענען נישט גאָר קיין גינסטיקע. אין טאָג פֿון דער חופּה דאַרף די כּלה (NB די יונגע) זײַן אין ווײַסן; אויך איך מיין דאָס אייגענע, אויב אָבער די מוטער מיינט אַנדערש, זאָל איר פֿאַרלאַנג מקוים ווערן.—

נאָך דרײַ וואָכן וועסטו זיך זאַמען אין וואַרשע... דו באַזוכסט טעאַטער און שרײַבסט מיר קיין זאַך נישט וועגן דעם? כ׳וואָלט וועלן וויסן, וואָס פֿאַר אַן אײַנדרוק עס מאַכט אויף דיר.

זע, מען זאָל מיר מודיע זײַן אין אַ בריוו אָדער אין אַ טעלעגראַמע, ווען איר האָט בדעה צו באַשטימען די חתונה.

וואָס איז שייך דעם פּעלץ—וועל איך דיר פֿאָלגן.

דײַן לעאָן

טײַערער שוואָגער!

כ׳גריס דיך, ווײַל אַ סך מאריך זײַן קען איך נישט, כ׳האָב קיין צײַט נישט. נאָר דאָס קען איך דיר זאָגן, אַז אויף דײַנע בריוו פֿריי איך זיך ווי אײַנער וואָס געפֿינט אַ גרויסע מציאה (מלמדישע מליצה). כ׳גריס ה׳ נײַווידעל, און אויב ער האָט נישט קיין קנעכט צו באַפֿרײַען פֿון זײַן טאָכטערס וועגן, זאָל ער זיך דערמאָנען, אַז מיר זענען געווען קנעכט בײַ פּרעהן אין מיצרים און איצט זענען מיר אַלע פֿרײַע מענטשן... אויב אַפֿילו מיר זענען נישט אַלע קלוג און פֿאַרשטאַנדיק.

יצחק לײַבוש פּרץ

27

ЛЕВЪ ПЕРЕЦЪ

Замость.

Najdroższa Heleno!

List Twój otrzymałem dziś przy obronie sprawy, jak mnie ucieszył, nie potrzebuję Ci przedstawić... sama zrozumiesz jaką radość sprawia otrzymany od najukochańszej osoby list. Przyczyną milczenia był mój wyjazd, bawiłem trochę za długo.

Skąd się Twój brat zjawił, nietrudno dociec, według słów jego mości sama Pani Narzeczona go otém prosiła, i on tylko był najnizszym Jej sługą! Czy to prawda lub nie? Osądź sama. Dla mnie że przyjechał, że bawił umnie dość długo, bo 3 dni, że grał szczęsliwie w oko, wygrał bowiem w rezultacie 14 R.s. i, zadowolony z e m n i e! Przyjałem go po cesarsku, bo mnie téż bardzo ucieszył! Nieżałowałem ani cukru ani masła, ni mięsa ni ryb i t. d.... Co jeszcze będzie gdy Ty przyjedziesz!! A przygotuj się na tę wieczną wyzytę!

Piszesz mi że się nudzisz, niewiem [?] dla czego, czy Jakób Cię bawić nie może? Czyż on ychybia prawu gościnności?

Zapewneś już otrzymala moje „androny-morały" a może i gniewasz się namnie, lecz moim obowiązkiem było powiedzieć Ci to co myślę...

Jutro Zjazd. Mam 14 czy 13 spraw, o skutkach doniosę.—

Postaraj się niedługo zabawić w Warszawie, Przybliżenie szczęścia od Ciebie zależy, niechciej, bym przedwcześnie się na Ciebie mógł skarzyć! Zapadająca sobota zniewala mnie pozegnać się z Tobą.

Twój

Leon

אחי יצקב!

kwita z byka na מכתבך קבלתי, ואתה את מכתבי לא קבלת עוד, indyka! — והנני מחכה על תשבתך.

עתותי אינם בידי והנני אהבך

יצחק ליבוש פרץ

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

טייערסטע העלענע!

דיין בריוו האָב איך באַקומען הייַנט בייַם פֿאַרטיידיקן אַן ענין. ווי איך האָב זיך דערפֿרייט, דאַרף איך דיר נישט שילדערן... דו פֿאַרשטייסט אַליין, וואָס פֿאַר אַ פֿרייד דאָס איז צו באַקומען אַ בריוו פֿון דעם טייערסטן ו ע טשן. די סיבה פֿון מיין שווייגן איז געווען, וואָס כ'בין אַוועקגעפֿאָרן און אַ ביסל צו לאַנג זיך געזאַמט.

פֿון וואַנען דײַן ברודער האָט זיך געזומען, איז נישט שווער צו דערגיין. די גנעדיקע האַרינטע — די פּלה האָט איבּ, זאָגט ער, געבעטן דאָס צו טון און ער איז בלויז געווען איר אונטערטעניקסטער דינער. איז עס אמת צי נישט? פּסקן אַליין. פֿאַר מיר—דאָס וואָס ער איז געקומען צו פֿאָרן, וואָס ער האָט פֿאַרבראַכט בײַ מיר געגוג לאַנג—גאַנצע 3 טעג—וואָס אים איז געגאַנגען בײַם שפּיל אין „אָקע", מחמת ער האָט געווינען 14 רו"כ, און דאָס, וואָס ער איז צופֿרידן פֿון מיר! כ'האָב אים געמאַכט אַ קבלת-פּנים כיד המלך, ווײַל ער האָט דאָך מיך שטאַרק דערפֿרייט! כ'האָב נישט געקאַרגט נישט קיין צוקער, נישט קיין פּוטער, נישט קיין פֿלייש, נישט קיין פֿיש אאַז"וו. וואָס וועט שוין זײַן, אַז דו וועסט קומען!! זע גרייט זיך צו אָט דעם אייביקן באַזוך!

דו שרײַבסט מיר, אַז ס'איז דיר אומעטיק, דו ווייסט [איך וויס?] נישט פֿאַר וואָס? קען דען יעקבֿ דיך נישט אַמיזירן? צי איז ער עובֿר אויף דעם דין פֿון הכנסת-אורחים?

דו האָסט שוין אַוודאי באַקומען מײַנע „אַנדראַנען"—די מוסר-רייד מײַנע, און אפֿשר האָסטו אויף מיר פֿאַראיבלט. ס'איז געווען מײַן חובֿ דיר צו זאָגן דאָס, וואָס איך מיין...

מאָרגן איז דער ערשטפֿאָר. כ'האָב 14 צי 13 ענינים, וועגן די רעזולטאַטן וועלסט איך דיר מודיע זײַן.

זע נישט לאַנג צו פֿאַרבראַנגען אין וואַרשע. מקרבֿ זײַן דאָס גלײק וועגדט זיך אין דיר! זאָלסט נישט וועלן, איך זאָל פֿאַר דער ציט קענען צו דיר האָבן טענות.

ס'פֿאַלט צו דער שבת און איך מוז זיך מיט דיר געזעגענען.

דײַן לעאָן

מײַן ברודער יעקבֿ!

דײַן בריוו האָב איך באַקומען און דו מײַנעם האָסט נאָך נישט באַקומען — Kwita z byka na indyka! איך וואַרט אויף דײַן ענטפֿער. מײַן ציט איז נישט אין מײַן רשות.

איך האָב דיך ליב

יצחק לייבוש פּרץ

28

Kochana Heleno!

Jesteś więc w Warszawie! Zatopiona w tiulach, szpicach, blyskotkach i materjach, niemasz nawet i czasu tęsknić za kimś... nie prawdaż? Ja, co prawda, wesół i w dobrym humorze; najprzód bawi u mnie Herman, powtore Twój wyjazd do Warszawy, przybliża moją—raczej—naszą chwilę szczęścia....

Z wdzięcznością więc mowię do swej gwiazdki: wiem kiedy wesele! Już szczęście nie za górami!"

Mój list wysłany do Łęczny, zapewne już przez Ciebie otrzymany. Brat mnie bowiem zapewnia, że listy tam zatrzymane nie będą. — Trwoga, wreszcie była nadaremną, powinnaś bowiem wiedzieć, że tylko wypadek może być przyczyną mojego milczenie, témbardziej że wiedziałeś o moim wyjezdzie do Sądów Gminnych.—

Brat mi opowiedział, żeś się uparła, i koniecznie wymagałaś futra za 150 r.s. czy to prawda, i—czy tak być powinno? Czy myślisz że szczęście od tego zależy lecz[?] że bez Drogiego futra mnie[j] droższą mnie będziesz? Ledwie wierzę Hermanowi, Ten Twój kaprys mnie smuci... Przebacz za perorę... dyktuje ją czysta, gorąca miłość... chciałbym Cię widzieć wyższą od takich kaprysów... Nie zapomnij, że trzeba już o własnych zyć siłach...

Jeszcze raz proszę o przebaczenie, nie bierz za złe, że nie mogę zamilczeć o tém co się Ciebie tyczy....

Graliśmy dotąd w karty, zrozumiesz, jaka teraz być może godzina, żegnam Cię więc

Leon

[איבערזעצונג]

ליבע העלענע!

ביסטו, הייסט עס, אין ווארשע! פֿאַרטרונקען אין טיולן, שפּיצן, פֿליטער-לעך און שטאָפֿן, האָסט אַפֿילו קיין צייט נישט צו בענקען נאָך עמעצן... נישט וואָר? איך בין, דעם אמת זאָגנדיק, פֿרייַלעך און אין אַ גוטער שטימונג; קודם-כל האָב איך דאָ איצט בײַ מיר הערמאַנען, צווייטנס ברענגט דײַן אַרויספֿאָר קיין ווארשע נעענטער מײַן—ענדער—אונדזער גליק.

מיט דאַנק זאָג איך דערפֿאַר צו מײַן שטערנדל: כ׳ווייס, ווען ס׳איז חתונה! דאָס גליק איז שוין נישט הינטער די בערג!

מײַן בריוו, וואָס כ׳האָב אַרויסגעשיקט קיין לענטשנע, האָסטו שוין געווויס באַקומען: דער ברודער פֿאַרזיכערט מיך, אַז מ׳וועט דאָרט די בריוו נישט פֿאַרהאַלטן.

דײַן אומרו איז געווען אומזיסט, מחמת דו דאַרפֿסט וויסן, אַז נאָר אַ צופֿאַל קען זײַן די סיבה פֿון מײַן שווײַגן, בפֿרט נאָך אַז דו האָסט געווויסט וועגן מײַן נסיעה אין די גמינע-געריכטן. דער ברודער האָט מיר דערציילט, אַז דו האָסט זיך איינגעעקשנט און דווקא געפֿאָדערט אַ פעלץ פֿאַר 150 רובל, צי איז דאָס אמת? און צי דאַרף עס אַזוי זײַן? צי מיינסטו, אַז דאָס גליק וועגדט זיך אין דעם, אָדער אַז אָן אַ טײַערן פעלץ וועסטו מיר זײַן וויניקער

טייַער? כ׳גלייב קוים הערמאַנען, דער קאַפריז דייַנער פֿאַרדריסט מיך. זייַ מיר מוחל די מוסר-רייד... זיי ווערן דיקטירט פֿון דער ריינער הייסער ליבע. כ׳וואָלט דיך געוואָלט זען העכער פֿון אַזעלכע קאַפריזן... פֿאַרגעס נישט, אַז מ׳דאַרף שוין לעבן מיט די אייגענע פּוחות...

כ׳בעט דיך נאָך אַ מאָל—זייַ מיר מוחל, נעם נישט פֿאַר אומגוט, וואָס כ׳קען נישט פֿאַרשוויגן דאָס וואָס איז דיר נוגע.

מיר האָבן געשפּילט ביז איצט אין קאָרטן. פֿאַרשטייסטו שוין, ווי שפּעט עס קען איצט זייַן, זייַ זשע געזונט.

לעאָן

29

Najdrozsza!

Przebacz mi jeżeli dotąd na Twój list nie odpowiedziałem — przyczyną tego jest obfity Zjazd i — obfite — zmartwie[nie]:

Margulies śmiertelnie chory! —

Wesele w żaden zatém sposób w Tarzemiechach być nie może!

Ile zdrowia to mnie kosztuje, to możesz sobie wyobrazić, od czterech dni prawie nie jem i nieśpię...

Trawiąca bezsenność, i zupełny brak apetytu zrobiły żemnie blade straszydło, że, gdybyś mnie teraz zobaczyła, zamiast przywitać uśmiechem, odskoczyłabyś wykrzykiem przestrachu.—

Wesele zatém musi być w Lęcznie.

Przyjedziemy najwyżej we trzech.— Tutaj wszystko Cię czeka w nalezytém porządku. Będziesz zadowoloną.—

Telegrafujcie kiedy mamy przyjachać.

14 Lutego już zapóźno.— Nie psujcie mi Zjazd. Moi goście dziwią się porządkom, i głośno Cię chwalą... „. . . . . “ Zgadnij...

Twój Leon

הורי ואחי היקרים

בשברון מתנים הנני מודיעכם כי התתונה לא תוכל להיות בטארזימיעך ה׳ מרגליות שב ויחלה, וכפלים לחליו ואין מקוה ארכה. זקן ואין כח כי ילכו שלובי זרוע את מחלה קשה כאסטמא מי יקום כנגדם?

הורי היקרים! הכל בביתי מוכן ומזומן, עשו את המשתה בלענטשנע, אבא את הורי ולא יותר. הודיעוני את הזמן ע״י דעפעשע והנני אהבכם מוקירכם ומכבדכם.

יצחק ליבוש פרץ.

[איבערזעצונג]

טײַערסטע!

זײַ מיר מוחל, וואָס כ׳האָב דיר בײַ אַהער אויף דײַן בריוו נישט געענט־פֿערט. די סיבה דערפֿון איז די שפּע אויפֿן אַראָפּפֿאָר, די שפּע–פֿון עגמת־נפֿש.

מרגלית איז שטערבלעך קראַנק.

די חתונה קען בשום אויפֿן אין טאַזשעמיעך נישט זײַן.

וויפֿל געזונט דאָס קאָסט מיך אָפּ, דאָס קענסטו זיך פֿאָרשטעלן, שוין פֿיר טעג כמעט, ווי כ׳עס נישט און כ׳שלאָף נישט..

דאָס נישט קענען שלאָפֿן, וואָס נעמט מיר אַוועק די כּוחות, און דאָס וואָס איך האָב אין גאַנצן נישט קיין אָפּעטיט האָבן מיך געמאַכט אַזוי בלאַס, אַז ס׳איז אַ שרעק אויף מיר אַ קוק צו טון, און ווען דו וואָלסט מיך איצט דערזען, וואָלסטו אָנשטאָט זיך צו באַגריסן אָפּגעשפּרונגען מיט אַ געשריי אַ דערשראָקענע.

די חתונה מוז אַלזאָ זײַן אין לענטשנע.

מיר וועלן קומען העכסטנס זאַלבע דריט.–דאָ וואַרט אַלץ אויף דיר אין דער גאַהעריקער אָרדענונג. וועסט זײַן צופֿרידן. –

טעלעגראַפֿירט, ווען מיר דאַרפֿן קומען.

דעם 14טן פֿעברואַר איז שוין צו שפּעט. – פֿאַרשטערט מיר נישט דעם אַראָפּפֿאָר.

מײַנע גאַסט באַוווּנדערן די אָרדענונג און לויבן דיך אויפֿן קול...

„. . . . . " טרעף?

דײַן לעאָן

טײַערע עלטערן און ברודער!

אַ צעבראָכענער בין איך אײַך מודיע, אַז די חתונה וועט נישט קענען זײַן אין טאַזשעמיעך. ה׳ מרגלית איז וויידער קראַנק גאָוואָרן, און זײַן קרענק איז אַ טאָפּעלע און קיינער האָפּט נישט, ער זאָל געענדזן וועלן. עלטער און אָנמאַכט, אַז זיי גייען צוזאַמען מיט אַזאַ שווערער קרענק וויי אַסטמע — ווער קען זיי אַריבערטראָגן?

טײַערע עלטערן! אַלץ איז בײַ מיר גרייט, מאַכט די סעודה אין לענטשנע, כ׳וועל קומען מיט מײַנע עלטערן און נישט מער. גיט מיר צו וויסן דעם טערמין מיט אַ דעפּעשע.

אײַער לייבנדיקער, שעצער און פֿאַרערער
יצחק לייבוש פֿרץ.

30

Kochana Heleno!

Nakoniec, szczęsliwy jestem mogąc Ci donieść że — mieszkanie mam. Obszerne, sliczne, przepyszne, i — p. Margulies zdrów. Zatém jezeliście gotowi— telegrafujcie, ale piszcie kiedy i gdzie ma być wesele.

Pewność mnie upaja, zamowiedza żem spełnił wszystkich waszych żądania — uszczęsliwia mnie.

O wynadgrodzenie tylko proszę! Wynagródźcie mnie przyśpieszeniem wesela.

Moj list jak poślednie krotki. Przejazd do nowego mieszkania umeblowanie go, przy praktyce niebardzo szczupłej zanadto dużo czasu mnie zajmuje! A, jednak, mam żyć Twoim wspomnieniem tęsknić za Tobą...

Twój

Leon

הורי היקרים

הנני מודיעכם כי נהפך הגלגל לטובה, נס הענן ותזרח שמש חסד ומרפא בכנפיה.

ה" מרגליות שב לאיתנו, לי יש מצון טוב ונאה והנני מחלה את פניכם להגביל זמן החתונה.

בנכם אהבכם

יצחק ליבוש פרץ

אחי הערמאן

עשיתי את חפץ כלכם יגעתי ומצאתי, לי יש מצון טוב ונאה, חם וכו' לי יש כלי בית טובים, כבר עשיתי לי בגדים והנני יכול לברך „אשר....."

הנני מחלה את פניך למהר ולהחיש את זמן החתונה כי חולה אהבה אנכי.

אחיך יצחק ליבוש פרץ

Najukochańsza p. Bratowo!

Napewne przyjemném Jej będzie pomieszczona w moich liście do Rodziców i do Heleny liscie — wiadomość. Niech sie p. Bratowa prędko sprawi, bo oczekiwanie męczy!—

Kochający Brat

Leon

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

געליבטע העלענע!

ענדלעך בין איך גליקלעך, וואָס כ׳קען דיר מודיע זיין, אַז כ׳האָב שוין אַ דירה. אַ גרויסע, אַ שיינע, אַ פּראַכטיקע—און ה׳ מרגליות איז געזונט. איז אויב איר זענט פּאַרטיק, טעלעגראַפּירט אָדער שרייבט אָן, ווען און וווּ ס׳דאַרף זיין די חתונה.

כ׳בין מיך מחייה מיט דער זיכערקייט, כ׳בין גליקלעך פּונעם באַוווּסטזיין, וואָס כ׳האָב דערפּילט אייערע אַלעמענס פּאָדערונגען. כ׳בעט בלויז באַלוינונג.

באַלוינט מיך מיטן צואיילן די חתונה.

מיין בריוו איז, ווי אַ לעצטער, קורץ. אַריבערצייַן זיך אין דער נייַער דירה, אויסמעבלירן זי בייַ נישט גאָר קיין קלייַנער פּראַקטיק נעמט מיר שוין אַוועק צו פֿיל צייַט און דאָך מוז איך לעבן מיטן געדאַנק וועגן דיר, מיט דער בענקשאַפֿט נאָך דיר...

דיין לעאָן

טייַערע עלטערן,

כ׳בין אייך מודיע, אַז דאָס רעדלַ האָט זיך איבערגעדרייט צו גוטן, ס׳איז אַוועק די כמאַרע און ס׳האָט אויפֿגעשטיינט די גנעדיקע זון מיט אַ היילונג אין אירע פֿליגל.

ה׳ מרגליות איז געקומען צו די פּוחות, איך האָב אַ גוטע און אַ שיינע ווווינונג. כ׳בעט אייך צו באַשטימען דעם זמן-חתונה.—

אייער זון וואָס ליבט אייך

יצחק לייבוש פּרץ

ברודער הערמאַן

כ׳האָב אייך אַלע צו ליב געטאָן—כ׳האָב זיך געמיט און געפּונען, כ׳האָב אַ גוטע און שיינע ווווינונג, אַ וואַרעמע אאַז״ו כ׳האָב אַ גוטע שטובווירט-שאַפֿט, כ׳האָב זיך שוין געמאַכט מלבושים און כ׳בין גרייט צו מאַכן די ברכה אשר...

כ׳בעט דיך צו פֿאַרגיכערן און צואיילן דעם זמן-חתונה, וואָרן כ׳בין קראַנק פֿון ליבשאַפֿט.

דיין ברודער

יצחק לייבוש פּרץ

ליבסטע פֿרוי שוועגערין!

ס׳וועט אייך געוויס פֿאַרשאַפֿן פֿאַרגעניגן די ידיעה אין דעם בריוו צו די עלטערן און צו העלענען. זעט וואָס גיכער פֿאַרטיק צו ווערן, ווייַל דאָס ווארטן מאַטערט.

אייער ליבנדיקער ברודער

לעאָן

31

Повѣренный
при
Съѣздѣ Мировых Судей
2-го Округа
Люблинскй Губерніи
Л. ПЕРЕЦЪ.

Najdrozsza Heleno!

Zatém koniec naszej korespondencji, naszym troskom, zarzutom i. t. d. pozostaje nam tylko przeprosić się, rozjasnić lice, i zaprosić się wzajemnie na zobopólne wesele!...

Bracia Nasi bawili się tu nieźle, jedli suchary, kart téż nie brakło tylko snu mało używali, zeby tylko nie spali na weselu.—

U Was zapewne „jarmark". Wasze głowy nie na miejscu, nie chce Cię nudzić „śpiącą korespondencją" bo ledwie siedzę, w oczach żar, w głowie szum, a w zolądku — próżnia, bo nam soli zabrakło wczoraj! —

No powidzże sama! jestżem ja dumny, kiedy piszę o zolądku i soli kartach i sucharach? I owszem, mój duch często lubi się tarzać na ziemi i unika lazuru nieba by używać rozkoszy „a la gemein".—

Zresztą ja się wyśpię, skoro się zobaczym i resztu objaśniem przepłynie gorąca jak lawa Sambatniowa z ust do ust, przeplatana...

Twój Leon

Na żądanie:

Moja garderoba jeszcze nie skonczona.—

Leon

Otóż wypadek: Dyszel woza który miał sprzątnąć Twoich Braci — pękł i oni się zostają u mnie jeszcze na — 5 minut. Kosztowny dla mnie wypadek, bo grozi sniadaniem, chyba udawać chorego na „karmano-susz" (z kiepska po węgiersku) i prosto podnieść ręce do góry i mowić (phatos): Bracia udajcie się w drogę głodni, bo już kuchnia moja nie może być na Wasze usługi —

Dyszel poprawiony. Błogosławiony Stelmach. Bracia jadą. Adieu.

Leon

[אי בער זעצונג]

טײַערסטע העלענע!

הפלל, ס׳נעמט אַ סוף צו אונדזער קאָרעספּאָנדענץ, צו אונדזערע דאָגות, פֿאַרוווּרפֿן אאַז״ו. ס׳בלײַבט אונדז בלויז זיך איבערצובעטן, מאַכן אַ פֿריילעך פנים און פֿאַרבעטן אייניער דעם אַנדערן אויף אונדזער ביידנס חתונה!..

די ברידער אונדזערע האָבן דאָ פֿאַרבראַכט נישט שלעכט, זיי האָבן געגעסן סוכאַרעס, קאָרטן האָט אויך נישט געפֿעלט, אָבער פֿון שלאָף האָבן זיי ווייניק געגאָסן, זיי זאָלן אַקאָרשט נישט שלאָפֿן אויף דער חתונה.—

בײַ אײַך איז מיסתמא אַ גאַנצער ירידן. די קעפּ אײַערע זענען מי יודע ווו, כ׳וויל אויף דיר נישט אָנווארפֿן קיין נודע מיט מײַן „שלעפּעריקער קאָרעס-פּאָנדענץ״, וויַל כ׳זיץ קוים, אין די אויגן פֿײַערט, אין קאָפּ רוישט און אין מאָגן איז פּוסט, וויַל ס׳האָט אונדז פֿאַרפּעלט נעכטן זאַלץ.

נו, זאָג אַליין! האָב איך אַ ווערדע, אויב איך שרײַב ווענן מאָגן און זאַלץ, ווענן קאָרטן און סוכאַרעס? אַדרבא, מײַן גײַסט האָט ליב אָפּט מאָל זיך צו וואַלגערן אויף דער ערד און ער מײַדט אויס דעם בלויזן הימל, בכדי הנאה צו האָבן a la gemein.

איבעריקנס וועל איך זיך אויסשלאָפֿן, מיר וועלן זיך אין גיכן זען און די איבעריקע דערקלערונגען וועלן אַ שטראָם טון ווי די הייסע סמבטיון-לאַווע פֿון מויל צו מויל, דורכגעפֿלאָכטן...

דײַן לעאָן

ווי דו פֿאָדערסט:

מײַן גאַרדעראָב איז נאָך נישט פֿאַרטיק.

לעאָן

הער אַ מעשה: דער דישל פֿונעם וואָגן, וועלכער האָט געזאָלט אַרויס-פֿטרן דײַנע ברידער פֿון דאַנען, האָט געפֿלאַצט—און זיי בלײַבן בײַ מיר נאָך אויף—5 מינוט. ס׳קצן מיך קאָסטן טײַער דאָס עסק, וויַל כ׳בין נישט זיכער מיטן פֿרישטיק, סײַדן כ׳זאָל זיך מאַכן קראַנק אויף „קאַרמאַנע-סוש״ (אויף שלעכט אונגעריש) און אויפֿהייבן די הענט אין דער הייך און טענהן (פּאַטאָס): ברידער, לאָזט זיך אין וועג אַרײַן הונגעריקע, וויַל די קיך מײַנע קען שוין אײַך מער נישט דינען.—

דער דישל איז פֿאַרריכט. געבענטשט זאָל זײַן דער סטעלמאַך, די ברידער פֿאָרן. אַדיע.

לעאָן.

32

Drogi Najmanie!

Ja się boję już pisać do Ciebie... lękasz Twego smiechu, swej gorzkiej ironji... Lecz cóż?

...אוי לי מיצרי אר לי מיוצרי

Ja zrywać z Tobą nie mogę, zanadto Cię kocham, i muszę się poddać Twojej krytyce...

Nabrawszy więc ducha, jednym tchem Ci powiem wszystko: kocham!

I cóż, parskniesz śmiechem? kiwasz głową? litujesz się nad Twoim przyjacielem? Rób co chcesz, ale ja kocham.. kocham gorąco jak żak szkolny, rozważnie jak egoisto, czysto jak Plato! —

Kocham i ożenię się...

Trzymasz się za boki?

Ja Ci opowiem krótko i węzłowato historję mojej miłości.

Jest w Zamościu pewien młody człowiek, nazwijmy go „A", który, straciwszy służbę, został się na mieliźnie, z pustą kieszenią bez nadziei na jutro...

Wyswiadczyłem temuż „A" usługę, dałem mu łóżko i stoł przez 5 tygodni, i on przyrzekł wywdzięczyć mi się.

Raz przyszedł do mnie z radością.

— Przyszłem, powiada wynagrodzić Cię hojnie, dam Ci... żonę...

Smiałem się.

— Nie smiej się, powiada, tylko jedź zemną do Łęczny, zobaczysz dziewczynę, ktorą pokochasz, i ktorą wprędce zaślubisz...

Śmiałem, ale z c i e k a w o ś c i pojechałem zobaczyłem—lecz nie dziewczyny tylko anioła, pokochałem i oto — ożenię się...

Cel tego listu:

Mam honor zaprosić Cię na Swoje z H e l e n ą R i n g e l h e i m w e s e l e odbyć się mające w mieśce Ł ę c z n i e 14 Lutego tegoż 1878 roku.

Twój

Leon Perec

[א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג]

טײַערער נײַמאַן!

איך האָב שוין מורא דיר צו שרײַבן... איך האָב מורא פֿאַר דײַן געלעכטער, פֿאַר דײַן ביטערער איראָניע... אָבער וואָס? אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי. איבערײַסן מיט דיר קען איך נישט, כ׳האָב דיך צו פֿיל ליב און כ׳מוז זיך אונטערגעבן דײַן קריטיק...

אָננעמענדיק זיך דעריבער מיט מוט, ווי אויך דיר מיט איין אָטעם אַלץ אַרויסזאָגן: כ׳בין פֿאַרליבט.

נו, וואָס? דו ברעכסט אויס אין אַ געלעכטער? דו שאָקלסט מיטן קאָפּ? דו האָסט רחמנות אויף דיין חבֿר? טו וואָס דו ווילסט, אָבער איך האָב ליב... ליב הייס ווי אַ שוליינגל, אויסגערעכנט ווי אַ עגאָיסט, ריין ווי פּלאַטאָן!

כ׳בין פֿאַרליבט און כ׳וועל חתונה האָבן...

דו האַלטסט דיך פֿאַר די זייטן?

קורץ און בינדיק וועל אויך דיר דערציילן די געשיכטע פֿון מיין ליבע. אין זאַמאָשטש איז דאָ אַ געוויסער יונגער מענטש — לאָמיר אים אָנרופֿן A,— וואָס האָט אָנגעווויירן דעם פּאָסטן, געבליבן אויף דער וויליער באַנק מיט אַ ליידיקער קעשענע, אָן אַ אויסקוק אויף ווייטער...

דעם דאָזיקן A האָב איך געטון אַ שטיקל טובֿה: כ׳האָב אים אויף 5 וואָכן צייט געגעבן בעט און טיש און ער האָט מיר צוגעזאָגט אָפּצודינען.

איין מאָל איז ער אַריינגעקומען צו מיר מיט אַ שׂימחה. — כ׳בין געקומען — זאָגט ער — דיך צו באַלוינען בשׂפּע, כ׳וועל דיר געבן... אַ ווייב.

כ׳האָב געלאַכט.

— לאַך נישט — זאָגט ער, נאָר פֿאָר מיט מיר צו קיין לענטשנע, דאָרט וועל איך דיר ווייזן אַ מיידל, וואָס דו וועסט ליב קריגן און מיט איר וועסטו בקרוב חתונה האָבן...

איך האָב געלאַכט, אָבער אויף אַ טשעקאָווע בין איך געפֿאָרן, און דערזען — נישט קיין מיידעל נאָר אַ מלאך, כ׳האָב זיך פֿאַרליבט און — באַלד וועל איך שטעלן אַ חופּה...

דער ציל פֿון מיין בריוו: איך האָב דעם כּבֿוד צו פֿאַרבעטן דיך אויף מיין חתונה מיט העלענע רינגעלהיים, וואָס דאַרף פֿאָרקומען אין לענטשנע דעם 14טן פֿעברואַר יאָר 1878.

דיין

לעאָן פּרץ

ב. צו דער פֿרוי*

33

טייערע העלענע!

נישט מיט דעם איינעם וואָרט „זיי מוחל" האָב איך דיך געוואָלט איבערבעטן. צוליב דרײַ טעמים דאַרף איך קריגן דיין מחילה:

1) ס׳איז אָפּגערעדט געוואָרן, אַז דו וועסט די ערשטע אַ בריוו אָנשרײַבן! בעט איך דערפֿאַר צו געדענקען אין די הבֿטחות, וואָס מען גיט דעם מאַן!

* אַלע בריוו צו דער פֿרוי און צו דעם זון—איבערגעזעצט פֿון פּויליש אַריגינאל.—רעד׳.

2) כ׳האָב דאָך נישט געקענט שיקן אַ בריוו פֿון ווּאַרשע, נישט האָבנדיק אויפֿגענטון נאָך גאָרנישט. און ווּאַרטן אויף יענקלען האָב איך דאָך געמוזט... וועגן דעם וועלן מיר רעדן פּנים-אל-פּנים. —

3) דער וויכטיקסטער טעם איז, אַז די ליבע איז מוחל... אין נאָמען פֿון דער אָ ליבע אונדזערער בעט איך, טייערע העלענע, זאָלסט זיך נישט נעמען צום האַרצן די ווייטערדיקע ידיעה: דער ד״ר הייסט מיך ווּאַרטן נאָך עטלעכע טעג! אָקערשט קער איך זיך אום פֿון אים און אָט פֿרשט האָב איך געקראָגן 4 רעצעפּטן, פֿאַר וועלכע כ׳וועל מיסתּמא דאַרפֿן באַצאָלן אין אַפּטייק ביי אַ וואָסערע 3 רו״כ.

דערפֿאַר אָבער פֿאַרזיכערט דער ד״ר, אַז כ׳וועל אַוועקפֿאָרן אַ געזונטער אָן שום מעגלעכקייט פֿון אַ רעצידיוו.

העלענע! וויינען וויל זיך מיר, ווען כ׳טראַכט וועגן דעם איינדרוק, וואָס די ידיעה וועט אויף דיר מאַכן! איך שטאַרק זיך איינצוהאַלטן, וויל יענקל הייבט שוין אָן צו לאַכן.

איך דאַנק לוציאַנען פֿאַרן טאָגבוך. לעאָפּאָלדס בריוו און שליסלע האָב איך אָפּגענעבן, נאָך די ביכער האָט זיך נאָך קיינער נישט געמאָלדן. העלענע! קענסט זיך נישט אויסמאָלן, ווי דאָס בלייבן מיינס איז מיך מצער, אָבער דערויף איז קיין עצה נישטאָ! מען דאַרף איין מאָל אַ סוף מאַכן און אומקערן זיך אַ געזונטער.

ווייסט, וואָס ס׳איז מיר אײַנגעפֿאַלן? שרייב מיר וואָס דיר איז, ווען איך אַרײַנגיין צו טיפּכאָווסקין און זיך מיט אים מיישב זײַן.

העלענע! כ׳גיי איבער פֿון מײַן האָטעל איך יענקלס האָטעל. ס׳וואָלט מיר אומעטיק געווען אַליין!

כ׳האָב געמאַכט אַ מלבוש און זיך געקויפֿט אַ קאַפּעליוש מיט אַ פּאָר באַקווועמע קאַמאַשן.

געראַטן נעמט זיך שוין גרייטן. זייַ מיר געזונט און פֿרייליך.

דײַן

לעאָן

אויב ס׳וועלן זײַן ענינים פֿאַר מיר, בעט איך דיך נישט אָנצונעמען קיין שום מעלדונגען. אָדער—אונטערשרײַבן מיך און באַשטעטיקן און דורך עמעצן באַזאָרגן.

דײַן

לעאָן.

לוציאַן! פֿיר זיך אויף ווויל. וואָס כ׳האָב צוגעזאָגט, האָב איך געקויפֿט. דײַן בריוו איז אַלעמען געפֿעלן און מען האָט דיך געלויבט.

לעאָן.

34

טײַערע העלענע!

איך בין געווען בײַם ד״ר. ער האָט מיר געהייסן מאַכן אַ פּאָר וואַנעס און ערשט שבת וועט ער מיר ענדגילטיק געבן אַן עצה. ער האָט מיר דערבײַ פֿאַרשריבן אַ רפֿואה. מאָרגן וועל איך געווויר ווערן, צי זי וועט אין טעם זײַן בעסער אָדער ערגער פֿון די זאַמאָשטשער רעצעפּטן. די ווירקונג — פֿאַרזיכערט דער ד״ר — איז גאַראַנטירט. —

כ׳וועל זיך איבערטון אויף דעם „אָוונט". איז צום ווידערזען! . . .

. . . . . .

1 אַ זייגער. כ׳האָב זיך אַרויסגענבעט אויפֿן ענגלישן שטייגער. כ׳האָב זיך אַפֿילו מיט די באַלעבאַטים נישט געזעגנט. מײַן גאָט! וואָס פֿאַר אַ קאָלעקציע נעז! נעז לאַנגע, געשוואָלענע און קרומע! קיין איין לײַטישע נישט. אונדזער „אַלטע מאַדאַם" איז געווען די קיניגין פֿון באַל! דאָס הייסט, זי וואָלט געווען, ווען זי וואָלט, ווי אַנדערע, געהאַט דעם געהעריקן נדן! דער מענערישער מין איז אויך בכּבֿודיק געווען פֿרעזענטירט! נעז און נעז! כ׳בין זיכער, אַז צום ווייניקסטן אַ יאָר צייט וועלן זיך מיר חלומען סאַמע נעז. ס׳זענען געווען בלויז קרובֿים, עטלעכע באַקאַנטע, נאַטאַנס חבֿרים, סטודענטן און... האָבן נישט אָנגענומען די פֿאַרבעטונגען. זיי האָבן אַ חוש-הריח, זיי האָבן דערשמעקט אַ קאַלטע וועטשערע! אַ פּראָפּאָ — וועטשערע — ס׳האָט מיר עמעץ געזאָגט, אַז אַ קאַלטע וועטשערע קילט אָפּ די גרעסטע היץ פֿון די קאָנקורענטן. זאָל ק׳ נישט האָבן געווויסט וועגן דעם? בערנאַרד איז נישט געווען. ער איז נישט קיין נאַר: ער האָט זיך פֿאַרענטפֿערט מיטן ווייבס קראַנקייט. וואָס וואָלט איך געגעבן, ווען אַפֿילו געשזאָן וואָלט קראַנק געווארן? כ׳וואָלט בעסער געווואָלט צו אים רופֿן אַ קאָנסיליום, אויפֿוועקן צען אַפּטייקן און אַ גאַנצע נאַכט אים צו-לייגן קאָמפּרעסן, איידער צו ווערן באַשטראָפֿט אויף — איבערצוקוקן אַ קאָלעקציע נעז! —

— אין טעאַטער בין איך געווען נאָר איין מאָל! ווי אַזוי דאָס געשעט, ווייס איך נישט, נאָר די טעג אַנטלויפֿן ווי „שאַטנס פֿון פֿלינענדיקע פֿייגל". כ׳האָב גארנישט געטון און ביז אַהער האָב איך קיין איין מינוט צייט נישט געהאַט. כ׳הייב באמת אָן בענקען אַהיים. די טרויעריקע געדאַנקען פֿאַרטרײַב איך ווי זלידנע פֿליגן. וואַרשע האָט שוין אַזוי אויך באַווויזן אײַנצושרומפן מײַן פּאָרנט. כ׳ענדיק נישט דעם בריוו. כ׳בין שרעקלעך מיד. און דו? דו שלאָפֿסט שוין אין דער צייט און איך וועל זיך באַמיִען אײַנצושלאָפֿן, כ׳בין שרעקלעך מיד, די פּעק פֿאַלט מיר אַרויס פֿון דער האַנט.—

כ׳בין אויפֿגעשטאַנען אַרום 10. די נעז האָבן מיר יאַקאָש געלאָזט צו רו. כ׳בין געווען דערפֿאַר אין זאַמאָשטש אין דער היים. אָבער נישט מיט דיר. דו ביסט אַרויסגעפֿאָרן קיין אויסלאַנד. עטלעכע טעג האָב איך נישט געהאַט פֿון

דיר קיין בריוו. כ׳בין געזעסן אויפֿן פֿאָטעל אַ פֿאַרבענקטער, אַן אומעטיקער און לוציאַן האָט בײַם צווייטן טיש אָנגעטאָן צו לערנען אויסגעריסן פֿון דער לאַטײַנישער גראַמאַטיק בלעטל נאָך בלעטל. כ׳האָב געוואָלט אָנשרײַבן אויף אים, נאָר כ׳האָב נישט געקענט, אין האַלדז איז מיר טרוקן געוואָרן, כ׳האָב געוואָלט אויפֿשטיין — זענען מיר די פֿיס ווי פֿאַרגליווערט געוואָרן. און ער רײַסט און רײַסט און דער קויבער ווערט פֿול מיט בלעטלעך...

דאָס בלוט אין די אָדערן [...] כ׳האָב געכאַפּט דאָס ציגאַרן-מאַשינדל און געוואָלט אַ וואָרף טון אויף דעם דיל, כדי דערמיט אָפּצורײַסן לוציאַנען פֿון זײַן רײַס-מלאָכה, ערשט פּלוצעם עפֿנט זיך אויף די טיר און דו גייסט אַרײַן! באַלד איז דער פֿאַראַליז אַוועק, דאָס לשון האָט זיך צוריקגעקערט און מיט איין שפרונג בין איך געווען אין דײַנע אָרעמס.

ווען כ׳האָב זיך אויפֿגעכאַפּט, האָב איך זיך באמת נישט געקענט רירן פֿאַר פֿאַרמאַטערטקייט, אין מויל איז מיר אַזוי טרוקן געווען, אַז אַ האַלבן סיפֿאָן וואַסער האָב איך אויסגעטרונקען אײדער כ׳בין געקומען צו זיך.

וואָס טוט לוציאַן? לעאָפּאָלד, כ׳האָב אַלץ געטון.

לעאָן

35

וואַרשע, דעם [...]

העלענע!

לעבן מײַנס! ווי שטאַרק דײַן בריוו האָט מיך גערירט! דו לײַדסט, ביסט אײנזאָם און איך, לויט דײַן בריוו, וויל זיך, פֿאַרברענג!

אָ! אויסגעצייכנט זענען מײַנע פֿאַרווײַלונגען! פֿרעכטיק מײַנע שימחות! כ׳האָב זיך געווײַלט בײַ ה׳ ק׳, כ׳וויל זיך כּסדר מיט דער פֿרוי „באָקי", כ׳לערן יענקלען שפּילן אַ פֿרעפֿעראַנס, מאַך זיך וואַנעס, שמיר זיך מיט שמעקעדיקע פּלאַסטערס, נעם אײַן זיסע רפֿואות.

כ׳האָב זיך געלאַנגווײַליקט בלויז צוויי מאָל: כ׳האָב געהערט זשולקאָווסקין און בין געווען איין מאָל אין עלדאָראַדאָ! סומאַ סומאַרום — צוויי אָוונטן פֿאַרברענגט אין טעאַטער.

ווען גערשזאָן איז געווען, האָט מען אין צווייען גיכער געקענט עפּעס טון — נעכטן אָבער אין דער פֿרי בין איך אויפֿגעשטאַנען 10 אַ זייגער, בין אַוועק צו יענקלען און געטרונקען דאָרט טיי. פֿאַרבעטן צו ה׳ שאַטענשטיין— זענען מיר דאָרט געווען אַ פּאָר שעה, אין די פּאָר שעה האָב איך זיי אויפֿגעקלערט די יסודות פֿון פֿרעפֿעראַנס-שפּיל — פֿאַר אַן איבערבליק זענען מיר אַראָפּ אויף מיטאָג צו עקסעלמאַנען, נאָך מיטאָג בין איך אַוועק צו דער פֿאַמיליע „ב אָ ק י" און געטרונקען דאָרט טיי. זענען געקומען ה׳ שאַטענשטיין און ה׳ פֿרישבערג. דער לעצטער האָט גרישען צוגענומען צו זיך אויף אַן „אָקע".

מיר זענען ווידער אַוועק צו יענקלען, ווו מיר האָבן פֿאַרבראַכט ביז 10. 10 האָבן מיר אָפּגעפֿירט ש׳ — מיר האָבן אָפּגעגעסן וועטשערע (צו $^1/_8$ קאַוויאָר, ציבעלע, יענקל מיט צ׳) און בין געגאַנגען שלאָפֿן.—

אַ נײַס אין דעם טאָג איז געווען דער וויזיט בײַ בערנאַרדן און — גערשזאָנס אָפּפֿאָר נאָך אַ וואַרעמען געזעגענען זיך מיט צ׳.

העלענע, לעבן מײַנס, מײַנע ליידן זענען נישט קלענער פֿון דײַנע, — אָבער איך בייג דעם קאָפּ פֿאַר דער נויטווענדיקייט און לאָמיר וואַרטן אויף בעסערע צײַטן!

בכל אופֿן וועט די געטין פֿון ליבע, — וואָס איר עקסיסטענץ (נישט פֿון דער ליבע, נאָר פֿון דער געטין) איז באַוויזן געוואָרן פּונקט אַזוי ווי די עקסיסטענץ פֿון גאָט אַליין — דיר אַוועקשטעלן אַ +5 פֿאַר דײַן בריוו!

פֿאַר מיר איז דער בריוו אַ באַווײַז פֿון דער העכסטער מאַכט פֿון געפֿיל, צו וועלכן דאָס האַרץ איז מסוגל, דערום — ווי זיס זענען מײַנע ליידן! —

לוציאַן און לעאָפּאָלד, זײַט מיר געזונט, לערנט זיך גוט!

לעאָן פּרץ.

36

טײַערע העלענע!

דעם גאַנצן פֿרײַטאָג בין איך אָפּגעווען בײַ נאַטאַנען אין שטוב, שבת האָב איך געמוזט ענדערן דעם קאָנטראַקט מחמת דער נישט זייער קלוגער זאַמאָשטשער דעפּעשע. האָב איך דערפֿאַר ערשט הײַנט געהאַט דעם ד״ר נאַטאַנסאָן בײַ ה׳ ראַבינאָוויטשן אין שטוב. כ׳האָב אויסגעניצט די האַרציקע גוטסקייט פֿון אָט די פֿרײַנד אונדזערע, ווײַל דער אוקראַיִנישער האָטעל איז אַזאַ ברודיקער, אַזאַ געמיינער, אַז ס׳איז מיר געווען אַ בושה דאָרט אים אויפֿצו-נעמען. אַוועקצוגיין צו נאַטאַנסאָנען און אים פֿאַרבעטן צו זיך – האָבן מיר געראָטן די קאָרנגאָלדס און די יונגע. ד״ר נאַטאַנסאָן האַלט, אַז כ׳האָב אַ שטאַרקן, כאָטש נישט קיין כראָנישן מאָגן-קאַטאַר, ער קען אָבער גרינג ווערן אַ כראָ-נישער. דערבײַ איז לויט די סימפּטאָמען אָנצונעמען, אַז דער סאָליטער איז צוריק נולד געוואָרן, ס׳איז אָבער אויך מיגלעך, אַז דאָס זענען בלויז סימפּ-טאָמען פֿון קאַטאַר.

דעם קאַטאַר, זאָגט ה׳ נאַטאַנסאָן, וועט מען קענען גרינג אויסהיילן, וואָס נוגע דעם סאָליטער, איז דאָס געווענדט אין פֿאַרשידענע אומשטאַנדן. דערווײַל האָט ער מיר געגעבן אַ פּראָבע-רעצעפּט. אויפֿן פֿינפֿטן טאָג נאָכן אויסנעמען אים וועט דער קאַטאַר, אויב נישט אין גאַנצן באַזײַטיקט – גאָר היפּש שוואַכער ווערן. דער וואָרעם, אויב ער איז נאָר דאָ, וועט זיך ווײַזן, און דעמאָלט וועט ער אים אין משך פֿון 2–3 [טעג] אַרויסטרײַבן. ער פֿאַרהאַלט מיך דעריבער מינימום 5, מאַקסימום 8 טעג. גלייב מיר, אַז די דאָזיקע פּערספּעקטיווע מאַטערט מיך. וואָס זאָל מען טון?

י. ל. פּרץ — אין 1890
(אָריגינאַל געשאַנקען פֿאַר דער פּרץ-קאָלעקציע בײַם ייִוואָ
פֿון ישעיה מרגליות, לאָדזש)

העלענע פּרץ — אַ פּאָר יאָר נאָך דער חתונה

כ׳פֿאַרשטיי נישט יוספֿן. אויב איך טעלעגראַפֿיר „ווי גיווינטשן", הייסט עס: אַז כ׳האָב געזען די חשבונות פֿאַר דעצעמבער און יאַנואַר; אַז די דערגרייכטע פּרײַזן זענען גוטע; אַז כ׳האָב אײַנגעזען, עס איז פֿאַר אונדז נישטאָ קיין ספֿנה מיצד דער אַלגעמיינער שטעלונג פֿון נ׳ ר׳ – איז פֿאַר וואָס זשע נישט נעמען פֿאָרשוס? פֿאַר וואָס נישט בעסער פּטור ווערן פֿון לעצטן מרגליות?

כ׳פֿאַרשטיי נישט, פֿאַר וואָס ער האָט מורא פֿאַרן פֿאָרשוס און מיט וואָס דער פֿאָרשוס בינדט אונדז? נאַטאַן זאָגט צו זיך צו פֿאַרבעסערן. ער האָט נישט באַהאַלטן פֿאַר גאָלדבערגן זײַנע ביכער... וואָס וויל איר נאָך? ער האָט זיך נישט געקענט איבערצײַגן, אַז אונדז קומט אַזוי פֿיל; וואָרן זײַנע ביכער זענען נישט a jour. אונדז ווידער האָט ער נישט געקענט גלייבן, אַז מיר זאָלן האָבן געקענט בײַ „אונדזער קאַפּיטאַל" אַזאַ סומע פֿאַרזען, דערום איז ער געווען זיכער, אַז ער האָט זיך אַליין טוטע געווען אין די רעכענונגען.

ווי יוסף שרײַבט, איז מעל אין וואַרשע „פֿלאַם פֿײַער", כ׳האָב דעריבער נאַטאַנסאָנען אָפֿן געזאָגט, אַז כ׳טעלעגראַפֿיר אַרויסצושיקן בלויז 1 וואַגאָן, אויב דער צווייטער קען אויפֿן אָרט פֿאַרקויפֿט ווערן.

נאָר וואָס האָט מען מיר געבראַנגט דאָס פֿלעשעלע מיט דער רפֿואה, כ׳וועל אײַנגענעמען צוויי מאָל טעגלעך, 9 און 2. מילא וואָס פֿאַר אַ טעם דאָס וועט האָבן, וואָסערע פּעולה — דאָס איז דער עיקר!

ס׳וויל זיך מיר אַזש וויינען פֿאַר פּעס: רייכערן פֿאַרוועט ער מיר! נאָך נישט אַזוי גיך האָרך איך אים אָבער און טאַקע באותו רגע פֿאַררייכער איך אַ פּאַפּיראָס. כ׳מוז ענדיקן דעם בריוו, וויל אײַזיק פֿאָרט.

די ראַבינאָוויטשעס גריסן דיך האַרציק.

דײַן לעאָן

37

טײַערע העלענע!

דײַן בריוו האָב איך באַקומען נעכטן אין דער פֿרי, כ׳האָב אָבער בשום אופֿן נישט געקענט דיר באַלד ענטפֿערן און כ׳האָב פֿאַרלוירן אַ טאָג פּאָסט.

הײַנט איז נפֿתלי אַוועקגעפֿאָרן קיין וואַרשע. כ׳האָב אָבער אים נישט געוואָלט מיטגעבן דעם בריוו, אויס מורא, אַז ער וועט אים פֿאַרלירן אָדער וועט פֿאַרגעסן אים אָפּצוגעבן.

דערווײַל גיי איך אַ בלינדער.

קודם-כל פֿאַרשטיי איך נישט, פֿאַר וואָס דו פֿאַרלאַנגסט נישט קיין געלט?

איך קען נישט פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס דו פֿירסט דיך אָזוי, אַז איך [?] מוז בלײַבן אָן געלט?

אַזוי ווי ס׳איז נישטאָ די מאַסע [?], וואָס דו שיקסט מיר נישט איבער קען איך פֿשוט אין די אייַליקסטע ענינים גאָר נישט טון, און דער משוגענער שערעקאָווסקי דערדריקט מיך ממש מיט בריוו—איז דען נישטאָ קיין פֿאָסט?

דריטנס דערקלער מיר, ווי אַזוי מען פֿאָרט קיין טשעכאָטשינעק דורך זאַמאָשטש? פֿאַר וואָס שרייַבסטו מיר אַגב נישט, ווען דו רעכנסט צו פֿאַרלאָזן וואַרשע?

צי קענטסטו טשעכאָטשינעק? מען זאָגט, אַז דאָרט איז זייער אומבאַקוועם, דרייַ מאָל ערגער פֿון ערגסטן פּויליש קוראָרט: נישט קיין לייַטישע דירות, נישט קיין עסנס — און בכלל קומט דאָרט נישט פֿאָר קיין שום פֿאַרווייַלונג.

צי וואָלט שוין דערום נישט בעסער געווען צו פֿאָרן קיין אויסלאַנד?

כ׳פּיל, אַז מיין בריוו איז נישט איבעריק זיס... אָבער כ׳וועל אים אַוועקשיקן. כ׳בין אַזוי פֿול מיט ביטערניש און ספֿקות, אַז אויב כ׳וועל אים צערייַסן, איז אָדער כ׳וועל גאָר נישט, אָדער כ׳וועל גאָט ווייסט וואָס אָנשרייַבן.

איז זיי מיר מוחל... און שרייַב אָן אַ בריוו ווי ס׳באַדאַרף צו זיין, פּדי כ׳זאָל וויסן, וואָס ס׳קומט פֿאָר, וואָס דאַרף מען טון און ווען וועסטו מיך באַפֿרייַען פֿון שערעקאָווסקין.

באמת, מען קען משוגע ווערן!

דיין לעאָן

8/29

38

טייַערע העלענע!

איך בין זייער באַטריבט, וואָס כ׳באַקום נישט קיין ידיעה פֿון דיר. ווי כ׳האָב דיר טעלעגראַפֿירט, האָב איך נאָך יענעם דאָנערשטאָג דיר מיט דער פֿאָסט אַרויסגעשיקט אַ בריוו מיט געלט. כ׳קען נישט פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס דו האָסט עס נישט באַקומען. כ׳האָב געהערט, אַז מיט פֿאָסט קומט דאָס געלט צום פּינקטלעכסטן אָן. נעכטן האָב איך פֿון לעאָפּאָלדן באַקומען אַ בריוו, אַז האָסט געלזיען בייַ פֿרוי אייזענמאַן 90 מאַרק. כ׳ווייס נישט, צי דו האָסט שוין ס׳געלט באַקומען און איר באַצאָלט, צי דו האָסט עס נאָך נישט באַקומען און מען דאַרף דיר צושיקן אַנדערע; צי דעם חובֿ דאַרפֿסטו באַצאָלן אויפֿן אָרט, צי איך דאַרף עס אָפּשיקן קיין וואַרשע? דער קאָפּ דרייט זיך מיר פֿון עגמת-נפֿש און כ׳ווייס נישט, ווי זיך אַן עצה צו געבן. דערצו באַקום איך נישט פֿון דיר קיין שום בריוו, כ׳פֿאַרשטיי נישט די גאַנצע סיטואַציע און ווייס נישט, ווען דו וועסט פֿון לאַנדען אַרויספֿאָרן, ווי אַזוי באַקומט דיר די קוראַציע, צי ביסטו געזונט, צי ווייַלסטו זיך כאָטש!

כ׳דאַרף דיר נישט באַשרייַבן, ווי איך לייַד פֿון דעם. שטעל זיך פֿאָר, אַז דו ביסט אויף מיין אָרט! אָבער מער פֿאַר אַלעם האָב איך מורא פֿאַר דיין אומצופֿרידנקייט. איך מאָל זיך אויס, אַז דו באַשולדיקסט מיך אין גאָט ווייסט

וואָס... נו, לאָמיר זאָגן, אַז כ׳פֿאַרנעם מיך צו פֿיל מיט דער שול... גלייב מיר, העלענע, אַז כ׳ציטער בלויז איבערן געדאַנק פֿון אַזאַ באַשולדיקונג! גלייב מיר, אַז זינט דײַן אָפּפֿאָר האָב איך נאָך נישט געהאַט קיין רגע רו! כ׳בין אַזוי ווי אַ בלאָנדזשענדיקע שאָף, קען זיך אין ערגעץ קיין אָרט נישט געפֿינען, און אויס-געמאַגט פֿון בענקשאַפֿט, קען איך נישט אײַנשלאָפֿן! — גלייב מיר, אַז אַזאַ מין צווייטע צעשײַדונג וועל איך נישט אַריבערטראָגן און כאָטש אין עק וועל אַרײַן וועל איך מיט דיר פֿאָרן. כ׳האָב דיר דאָס נישט געוואָלט שרײַבן. כ׳האָב דיך נישט געוואָלט מצער זײַן. די אומשטאַנדן נייטן מיך.

דײַן לעאָפּאָלד איז אויך מיר צו קלוג. ער שרײַבט מיר, אַז ער האָט פֿאַרדאָס, וואָס כ׳ש׳לעפּ אָפּ מיט אַרויסשיקן דיר ס׳געלט! אַז איך דאַרף פֿאַרשטיין, אַז בײַ אַ געלטמאַנגל איז אוממיגלעך זיך צו קורירן אאַז״ו. ס׳איז דאָרט אויך דאָ יענקלס אַ צושריפֿט! יענקל האָט אויך געפֿונען אַ טעמע אויף מוסר. ביידע זענען זיכער, אַז איך וויל דיר נישט [שיקן] קיין געלט!

וואָס פֿאַר אַ שטות! אויף אַזעלכע בריוו קען מען ענטפֿערן נאָר מיט מעשים, לכל הפחות! [מיט אַ שפּיי]. плевкомъ

מיר טוט עס ווייַ, עקבערט, ברענט. בײַ נאַכט האָט זיך מיר געחלומט, אַז כ׳האָב יענקלען צעשלאָגן אַן רחמנות, כ׳וואָלט אים געווען דער-הרגעט, נאָר דו ביסט אַרײַנגעפֿאַלן און... כ׳האָב דיך אָנגעהויבן צו קושן. וואָס פֿאַר אַ שרעקלעכער און זיסער חלום! זעלטן אָבער קומט ער צו מיר. כ׳לייג זיך זייער שפּעט און שטיי אויף גאַנץ פֿרי. די געשעפֿטן — נישט ווי צום בעסטן צוליב שניטצייט, כ׳האָב אָבער געהאַט נישט קיין שלעכטן אַראָפּפֿאָר. צי האָסטו געדענקט די רוסישע דאַטע און האָסט געוווסט, וועו איך האָב דעם אַראָפּפֿאָר? צי האָסטו געוווסט, וועו כ׳זיץ אָן פֿרישטיק ביז 4 בײַ טאָג און 4 עס איך מיטאָג אָן דיר? און וועו גוט פֿאַרמאַטערט קער איך זיך שפּעט בײַ נאַכט אום אַהיים — וועמען טרעף איך?

דעם דאָקטאָר מיט העסען, וואָס שפּילן אַ „בעזיק״! אַ ביסל צו וויניק!

מײַן גאָט! וועו וועסטו שוין צוריקקומען? וועו וועל איך דיך שוין זען? וועו וועל איך דיך שוין צודריקן? שרײַב מיר, אַז דו וועסט גיך קומען, נאָר מיך אָפּ, נאָר גיב מיר אַ ביסל טרייסט, ווײַל, באמת, איך נייטיק מיך זייער אין דעם.

נו, נישט נאָר דו אַליין, אויך איך קוריר מיך: כ׳בין מאָגער געוואָרן! אפֿשר וועל איך זײַן שענער? וויניקער אפֿשר ענלעך אויף אַ פּעסל?

אַז דו וועסט זײַן בײַ אַ ספּעציאַליסט אויף נעז, פֿרעג אים אויף מײַן צונג, זאָג אים, אַז ער זאָל געבן אַן אײַנגענעמע רפֿואה! פֿאַרזיכער אים, אַז דער מאָגן איז אין אָרדענונג (נישט אין דער רגע, וואָרן איצט איז ער צו ליידיק — נעכטן איז געווען אַ מילכיקער מיטאָג, קיין וועטשערע אָבער האָב איך נישט געגעסן), נאָר די צונג האָט זיך צעבונטעוועט. אָט דאָס צינגעלע

גיט נישט נאָר מיר, נאָר אויך די חסידים די וועלט צו זען: איך וויל עס אויסרייניקן, זיי — אויסשניידן! העלענע! כ׳בעט דיך רחמים, זיי מיך דן לכף זכות! האָב מיך ליב! — קום צו פֿאָרן צו דיין

לעאָן

26 יולי / 6 אויגוסט 1882

אין דער רגע, ווען כ׳האָב אונטערגעשריבן דעם בריוו, האָב איך באַקומען דיין בריוו. צי קענסטו דיר אויסמאָלן מיין עגמת-נפש, צי וועל איך זיין אין שטאַנד צו באַשרייבן מיין וויטאָג? — ניין. אין דער אָ רגע שפּיר איך, אַז אַן אימהדיק געפֿיל לאָזט זיך נישט באַשרייבן.....

יענער בריוו מיינער איז נישט געווען, ווי דו האָסט געדרונגען, געשריבן אין פֿאַרשידענע צייטן. ער איז בלויז באַשטאַנען פֿון פֿראַגמענטן. די געדאַנקען פֿלאָנטערן זיך מיר, רייסן זיך איבער ווי אַ שוואַכער פֿאָדעם בײַם נייען. כ׳הייב אָן צו טראַכטן און דעם געדאַנק באַשרייבן, דער געדאַנק רייסט זיך און די פּען נאָטירט מיט פּינטלעך יעדן אַזאַ איבערריס.—

לכתחילה האָב איך געוואָלט פּירן אַ טאָגבוך. כ׳האָב אַוועקגעוואָרפֿן דעם דאָזיקן געדאַנק, ווייל איין זײַטל פֿון טאָגבוך וואָלט געווען אַ געטרייע קאָפּיע פֿונעם אַנדערן.—כ׳פּיר אַ לעבן אין גאַנצן אַן איינטעניקס. אַלע טאָג שטיי איך אויף 7. שרײַב ביז 10, טרינק טיי, גיי אַראָפּ, קער זיך אום, גיי ווידער אַראָפּ, קער זיך ווידער אום, ביז ווַאַנען דאָס וויסט טישטעך דערמאָנט מיר, אַז ס׳איז צײַט צו עסן מיטאָג; זעץ איך זיך און עס. נאָך מיטאָג ווידער דאָס אייגענע מעסטן די טרעפּ, טיי, טייל מאָל ווטשערע און בין אַן עדות אָדער נעם אַליין אַן אָנטייל אין אַ לאַנגווײַליקן בעזיק.... נאָך דעם! שלאָף.

די רגע האָב איך באַקומען אַ ידיעה פֿון פֿרוי עליאַסבערג, וואָס האָט זיך נאָכגעפֿרעגט אויף דיין געזונט. זי גיט אַן עצה, אַז דו זאָלסט זיך נישט אָפּצערירן אין ברעסלע, נאָר זאָלסט צופֿאָרן קיין בערלין, וווּ דו האָסט נישט וויײַט. דאָרט דאַרפֿן זיין ספּעציאַליסטן אין אַלע אופֿנים.

ד״ר געליבטער מיינט אויך אַזוי און ראָט, אַז דו זאָלסט פֿאָרן קיין בערלין און אַרײַנגיין צו ה׳ ב י ל ל ר א ט ה. אין דער רגע איז ווידער געקומען צו לויפֿן דער ד״ר און האָט מיר געזאָגט, אַז ער האָט זיך טוטע געווען, אַז בילראָטה איז אין ווין און נישט אין בערלין, ווייסט ער נישט וואָס צו ראָטן, בכל אופֿן זאָגט ער דאָס — אַז דו זאָלסט דיר אין ברעסלע קיין אָפּעראַציע נישט מאַכן, — נאָר אויב דו וועסט נישט געווויר ווערן פֿון אַ צווייטן גדול, זאָלסטו זיך אומקערן קיין וואַרשע און אַרײַנגיין צו ה׳ קאָשינסקין. איך פֿון מיין זײַט וואָלט גיכער געוואָלט קאָשינסקין. אין וואַרשע וואָלסטו לכל הפּחות נישט געווען איינזאָם. דער ד״ר זאָגט, אַז די אָפּעראַציע דאַרף אַפֿילו נישט געדויערן קיין 8 טעג. זי קען זיך אַפֿילו ענדיקן אויף דער ערשטער זיצונג. ער האָלט זיך דעריבער בײַ דעם, אַז דו זאָלסט זיך מיט דער „נאָז״ אומקערן קיין וואַרשע!

מײַן גאָט, ווי דער געדאַנק פֿרייט מיך! גאָלדענע טעג, זונען פֿון האָפֿענונג און פֿון ליבע, די דאַגות וועלן פֿאַרגעסן ווערן ווי נאַכטיקע שאָטנס, וועַן די וועלט צעשטראָלט זיך!—

— אין שטאָט האָלט זיך עקשנותדיק אַ קלאַנג, אַז איבער דער קללה פֿון בעלזוער רבין ביסטו קראַנק געווארן און איך מוז פֿאָרן אויף עטלעכע וואָכן קיין ווין, ווּ דו האָלטסט דיך אויף, פּדי בייצוזיין בײַ דער אָפּעראַציע. אַז דער רבי האָט געזאָגט, די אָפּעראַציע וועט נישט העלפֿן, כּל־זמן דו וועסט נישט אויפֿהערן גיין אין די אייגענע האָר. — צו וואָס פֿאַר אַ לעכערלעכקייטן שטות קען דערגיין!

טײַערע העלענע! זע וואָס גיכער צוריקצוקומען, וואָס גיכער לכל הפחות קומען קיין וואַרשע, וואָרן אפֿשר וועל איך פֿאַרדינען אַ סך געלט און וועל קענען קומען צו דיר!

אין מײַן פּראַקטיק טרעפֿן דאָך אַזעלכע אויסטערלישקייטן! אפֿשר וועט פֿונקט אָנקומען דער סעזאָן! אפֿשר!

בכל אופֿן וועל איך נישט קענען פֿאָרן, איידער כ׳וועל קריגן פֿון דיר אַ בריוו, אַז דו ביסט אין וואַרשע און ווי לאַנג דו דאַרפֿסט דאָרט זיין!

ד״ר געלייבטער פֿאַרזיכערט מיך, אַז די קוראַציע וועט אויסקומען מיט איין זיצונג, וואָרן דאָס איז געווענדט אין דער צאָל פּאָליפּן (און אפֿשר אויך אין זייער קוואַליטעט?). דערפֿאַר טאָקע קען מען קיין שום זיכערס אין דעם ענין נישט אַרויסזאָגן און כ׳מוז געדולדיק וואַרטן אויף דײַן בריוו.

פֿון דײַן בריוו זע איך אַרויס, אַז דו קויפֿסט פֿאַרשידענע זאַכן אויף אַהיים, פֿון וואָס איך בין נישט צופֿרידן, זאָלסט חלילה נישט האָבן קיין אומאײַנגענעמלעכקייט אין דער צאָלקאַמער.

בכל אופֿן איז דאָס אײַנשפּאָרן דעם צאָל נישט ווערט די פֿאַרדרייענישן און כ׳וואָלט געוואָלט, אַז דו זאָלסט אים יאָ באַצאָלן און זאָלסט פֿאָרן פֿריַ. זאָלסט כאָטש דעם ענין אײַנאָרדענען דורך אַ דריטער פערזאָן!

איבעריקנס, באַראָט זיך וועגן דעם מיט וואַרשעווער פֿרויען, וואָס קענען אויסלאַנד און ווייסן ווי זיך נוהג צו זיין.

דײַן אויפֿריכטיק דיך ליבנדיקער

לעאָן

39

מײַן טײַערע העלענע!

עס איז געוואָרן בײַ מיר אַ באַדערפֿענישׂ דיר צו שרײַבן נאָך האָלבער נאַכט. מיט אומגעדולד וואַרט איך טאָקע אַלע טאָג אויף דער דאָזיקער אייגנאַמער שעה, וועַן כ׳קען זיך אָן שום שטערונגען אָפּגעבן די טרוימען וואָס זענען מײַן אייגציקע פֿרייד.

גאַנץ זאַמאָשטש איז אײַנגעשלאָפֿן, די פֿענצטער אַרום זענען פֿינצטער, קיינער, הייסט עס, איז נישט קראַנק און קיינער שרײַבט נישט קיין נאַכטבריוו צו זײַן געליבטער.

כ׳האָב געביטן דאָס אָרט, כ׳שרײַב בײַם עסטיש, בײַם לאָמפּ; ווָאָרן העסע האַלט מיר פֿיר, אַז לֵיכט קאָסטן טײַער.

אויפֿן טיש ליגט צוגעגרייט אַ רובל אין פּאַפּירגעלט און 30 קאָפּ׳ קלײַנגעלט פֿאַר דער יוועפּיכע; די שטולן זענען אויסגעשטעלט אין אָרדענונג, דער טיש אָפּגעריניקט, פונקט ווי דו פֿלעגסט עס מאַכן. נאָר מײַן שפּעט שרײַבן זאָגט עדות, אַז דו פֿעלסט!...

דער הימל האָט זיך אויסגעלײַטערט, די כמאַרעס—זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען, דער רעגן האָט אויפֿגעהערט, אפֿשר וועט זײַן אַ שיינער טאָג. וועט זיך אויך מײַן האַרץ אויסלײַטערן?

לעת-עתּה האָב איך נישט פֿון דיר קיין שום ידיעות. — און כ׳דאַרף האָבן אַ תּשובֿה אויף די דאָזיקע פֿראַגעס:

1) צי האָסטו זיך אויסגערוט נאָך דער רײַזע און דו פֿילסט זיך שוין נישט מיד?

2) צי ביסטו אין גאַנצן געזונט?

3) צי זעסטו גוט אויס?

4) צי איז קאָשינסקי געקומען צו פֿאָרן און אויב נישט—צי איז דער טאָג פֿון זײַן קומען געווי באַשטימט און צי וועט דיר לאַנג אויסקומען אויף אים צו ווַארטן?

5) אויב ער איז געקומען, צי האָט ער אָנגענומען די אָפּעראַציע?

6) אויב ער האָט אָנגענומען, איז וויפֿל צײַט וועט זי געדויערן?

7) צי וועט נאָך דער ערשטער אָפּעראַציע מיגלעך זײַן אַ צווייטע אויף די ציין און וועמען ראָט ער דיר זיך צו ווענדן?

8) צי ווילסטו זיך אין ווַארשע?

די לעצטע פֿראַגע איז זייער אַ וויכטיקע, ווײַל פֿאַרווילונג באַלעבט, מאַכט פֿרײַלעך, קאָנסערווירט דײַן געזונט, דעם גוטן אויסזען אאַז״ו.

אַגב האָב איך זיך הײַנט אויך פֿאַרווילט.

כ׳בין געווען אויף אַ מאַגיש-מוזיקאַליש-וואָקאַלישער פֿאַרשטעלונג. — דעם ספּעקטאַקל האָט געגעבן עפּעס אַ רוס, אַ יונגער מענטש, אַ לא-יוצלח און — אַחוץ צו פֿיזישער מאַגיק — אומגעשיקט און נישט פֿעיק. דער עולם (עטלעכע קריסטן און עטלעכע יידן) האָט אים אָן אויפֿהער געקלאַפּט „בראַוואָ״ אין שפּאַס און צו אַמיזירן זיך. ער האָט געמאַכט דעם אָנשטעל, אַז ער שטויסט זיך פֿלומרשט נישט אָן און האָט געדאַנקט מיט זייער טיפֿע פֿאַר-נייגונגען. דער צווייטער אַקט איז געווען געווידמעט דער מוזיק, דערצו נאָך—קאָמישער. ער איז אַרײַן, איבערגעטון פֿון קאָפּ ביז די פֿיס פֿאַר אַ יידּ, אָבער אַחוץ דעם קאָפּ, וואָס איז געווען באַצירט מיט אַ שטרויענעם קאַפּעליוש מיט

משונה גרויסע רענדער און מיט אַ בריייטער שוואַרצער סטענגע ווי אין טרויער צוגעשפּיליעט מיט אַ קאַקאַרדע. וועלן נישט די לאַנגע בּאָרד, אין וועלכער ער האָט וואָס אַ מאָל פֿאַרצווייפֿלטער אַריינגעלאָזט די נעגל, און וועלן נישט די לאַנגע פּאות, וואָס זענען שלימזלדיק צוגעטשעפּעט געווען צו דעם נאָך ערגער אָפּגעגאָלטן קאָפּ, וואָלט מען געמיינט, אַז דאָס איז אַ קריסטלעכער פּרום נאַרישער קאָפּ אויף אַ יידישן גוף!

ער איז אַריינגעקומען און האָט אויפֿגעזונגען עפּעס אַ מין מה-יפֿית, אַדורכפֿלעכטנדיק עס מיט אַ קראַצן זיך אין קאָפּ, מיט קאָמישן טאַנץ און — מיט ביטול-בלייקן אויף דעם טיילֿ עולם, וואָס ער האָט לויט זיין מיינונג, „דעמאַסקירט".

דאָס האָט מיך אויפֿגעבראַכט און היות (וועדליג דער אַלגעמיינער צאָל געסט) אין טעאַטער זענען געווען אַ סך מיינקע, האָב איך געגעבן אַ צייכן און די „חבֿריה" האָט אָנגעהויבן צו פֿייפֿן און טופּען, אַזש דאָס גאַנצע טעאַטער האָט זיך אַ טרייסל געטון. מיט פֿייפֿערייען און געשרייען האָט מען פֿאַריאָגט דעם גאַנצן עולם, וואָס איז צופֿרידן געווען דערפֿון און האָט אַפֿלאָדירט זיין פֿאַרדינטער מפּלה. די פּאָליציי אַליין, וואָס איז גאַנץ היפש געווען פֿאַרטרעטן אין דער פּערזאָן פֿון אַ 5—6 פּאָליציאַנטן און איין זשאַנדאַרם, איז מיטגעריסן געוואָרן פֿון דעם אַלגעמיינעם רעש און לאַכנדיק געהאָלפֿן מיטטומלען.

ס׳איז געגעבן געוואָרן דער סיגנאַל „אַ גוטע נאַכט" און דער עקטיאָר איז אַליין געבליבן אויף דער בינע.

נישט בעסער פֿונעם „לאָרבער" איז געווען די קאַסע! נאָכן אַראָפּרעכענען די הוצאות האָט אים געקענט בלייבן נעטאָ מינוס אַ 6—7 רוב׳. „כּן יאבֿדו כּל שׂונאיך", גאָטעניו!

דו וועסט זיך געווויס זען מיט נאַטאַנען, גריס אים פֿון מיינעט וועגן און פֿרעג אים: פֿאַר וואָס שרייבט ער גאָרנישט וועגן אונדזער שול? אפֿשר פֿעלן אים פּרטים, וועל איך זיי באַשרייבן. זאָל ער אונדז לכל הפּחות דערמיט העלפֿן.

פּלוצלונג איז מיר באַפֿאַלן אַ שלאָף. איך לייג אָפּ דעם בריוו ביז מאָרגן— איז אַ גוטע נאַכט און צום וויידערזען! . . . . . .

. . . . . .

כ׳האָב זייער גוט געטון, וואָס כ׳בין שפּעט געגאַנגען שלאָפֿן. כ׳בין ביז איצט געשלאָפֿן אַן איבערריס און קיין שום חלומות, נישט קיין שלעכטע און נישט קיין גוטע, האָב איך נישט געהאַט. אין דעם פֿאַל, בין איך זיך מודה, איז בעסער „גארנישט איידער מאַניש". איצט איז, דאַנקען גאָט, 11. כ׳זיך, רייכער אַ פּאַפּיראָס, טרינק טיי און, ווי דו זעסט, שרייב איך ווידער. און ווי כ׳האָב דיר געשריבן, צעריייצט מיך דאָס שרייבן, מאַכט קאַליע דאָס בלוט. ס׳האָט אָבער די מעלה, וואָס עס וועקט מיך אויף פֿון דער אַפּאַטיע, פֿון פּסיכישער אומטעטיקייט...

אויך פֿרײַער האָט מיך געזעקבערט די אַפּאַטיע און כ׳פֿלעג זיך פֿון איר באַפֿרײַען, וועט איך האָב געטראַכט פֿון דיר; און דעמאָלט פֿלעגט מיך דאָס שרײַבן צו דיר אויפֿרייצן... אָבער דעמאָלט איז געווען עפּעס אַנדערש... כ׳האָב בלויז פֿאַרויסגעפֿילט דאָס אָנקומענדיקע גליק, וועגן דער זון מײַנער האָב איך בלויז געקענט טרוימען... קיין שום רעאַלס איז נישט געווען. טייל מאָל האָט מיך אַרומגעכאַפּט אַ יאוש, וואָס האָט מיט זיך גהינומדיקן אָטעם מײַנע גילדענע שלעסער, מײַן רובינענעם גן-עדן אין חורבות פֿאַרוואַנדלט! וואָס די דאָזיקע שלאַנג האָט מיר אין אויער אײַנגערוימט — וועל איך נישט איבערחזרן, וויל בלויז וועט איך גיב אַ טראַכט וועגן דעם, ווערט מיר קאַלט אַרום האַרצן...

איצט איז עפּעס אַנדערש. כ׳האָב פֿאַרזוכט פֿון עץ-החיים און ווייס, ווי זיס ער איז, און אַחוץ פֿאַרחלומטער בענקשאַפֿט שפּיר איך הונגער און דאָרשט... דאָס זענען שטאַרקע געפֿילן, וויל-רעאַלע; מ׳קען זיי באַנעמען, דעפֿינירן און באַרעכענען אין מדרגות. הונגער און דאָרשט!

אמת, אַז העסע, דײַן פֿאַרטרעטערין, שטילט אײַן מײַן קערפּערלעכן הונגער און דעם דאָרשט פֿאַרגיסט זי מיט שוואַרצער קאַווע מיט הויט, אָבער הונגער און דאָרשט פֿון דער נשמה גייען נישט אַרײַן אין גבול פֿון אירע אַטריבוציעס. אין דעם פּרט מוז איך זיך שפּיזן מיט שוואַרצער טינטנזופ...

און גוט איז דאָס. טייל מאָל אַפֿילו דוכט זיך מיר, אַז דו זיצסט אין צווייטן צימער און איך שרײַב אין קאַנצעלאַריע צו דיר, וועסט באַלד אַרײַנגיין, איבערלייענען און... און וויידער דאָס זעלבע, וועסט געבן אַ קוש. — בכל אופֿן וועט זיך דיר די קאָלעקציע פֿון מײַנע בריוו פֿאַרגרעסערן און ווען נאָך דײַן צוריקקומען וועל איך אַוועקפֿאָרן... קיין וואָזשוטשין אָדער קיין אַלט-זאַמאָשטש, וועסטו זיי לייענען.

איך באַוואָרן זיך אָבער, אַז דו זאָלסט זיי לייענען אַליין. פֿאַר דײַן קריטיק האָב איך נישט קיין מורא, אַ פֿרעמדער אָבער, כאָטש אין אַן אַנדערן זין אַ נאָענטער, וועט אויספֿלאַצן מיט אַ געלעכטער, אָפּגיסן מיט קאַלט וואַסער!

דערציילי נישט קיין בלינדן וועגן זון און בלומען! דרשן נישט פֿאַר אַטעיִסטן וועגן הימל און גן-עדן, זיי זענען גרייט צו לאַכן—און אַזאַ געלעכטער שטעכט און טוט וויי...

דיר געפֿעלן מײַנע בריוו, נישט וואָר? ווייסט ווי אַזוי? ווי דײַנע מיר! ס׳איז אַ גאַנץ פּשוטע זאַך. לאָמיר אַפֿילו דעם שכל אויסשליסן פֿון אונדזער קאָרעספּאָנדענץ, מען דאַרף אים נישט האָבן. לאָמיר שרײַבן בלויז מיט האַרץ, מיטן האַרץ אַליין, און אפֿשר וועלן די אותיות זײַן וויניקער שוואַרץ!

דו זעסט, צוליב צעטראָגנקייט האָב איך אַ גאַנץ זײַטל אַדורכגעלאָזט. דאָס איז גאָרנישט. כ׳וועל אַראָפּגיין אונטן נאָך אַ בלאַנק פּאַר דער איבערווײַזונג.

. . . . . .

אָט איז דער בלאַנק! — איצט איז אַ פֿראַגע, וואָס טוט מען דערמיט? צי שיקן דורך דער פּאָסט צי גאָר אויסנוצן די „פֿרײַנדלעכקייט" פֿון ה׳ שמואל פּיק. בײַ אים איז איין מאָל אַ פּאַקעט פֿאַרלוירן געגאַנגען און טאַקע מיט געלט. מיט דער פּאָסט געדויערט אָבער לענגער. — כ׳וועל שיקן דורך פּיקן!

דײַן לעאָן

דוכט זיך, אַז איצט קען איך דרייסט אָנשרײַבן די דאַטע — 27/15. דעם חודש און דאָס יאָר ווייסטו דאָך מן הסתּם.

ל.

40

טײַערע העלענע!

ביסטו, הייסט עס, אין וואַרשע! ביסט נישט ווײַט פֿון מיר און דאָך דערלויבט נישט דער טרויעריקער מצבֿ פֿון מײַנע פֿינאַנצן זיך צו זען מיט דיר...

אַ טרויעריקע געשיכטע!

כ׳בין נאָך קיין מאָל נישט געווען אַזאַ פֿרומער חסיד פֿון דעם הייליקן „ממון"! כ׳האָב נאָך קיין מאָל אַזוי ווי איצט נישט באַדויערט, וואָס כ׳האָב „שיטערע פֿינגער". דערווײַל איז מיט דער פּראַקטיק גאָר שטיל. די גמינע-ריכטער זענען נישט באַשטעטיקט. דאָס וואָזשוטשינער געריכט, פֿאַר מיר דאָס וויכ-טיקסטע, אַרבעט נישט און די פּויערן זענען צו פֿיל פֿאַרנומען מיט זייער פֿאַרפֿוילטער תּבֿואה, זיי זאָלן קענען טראַכטן וועגן מישפּטים.

דער פֿאַקט פֿאַר זיך איז אַ נאָרמאַלער, צו „שלעכטע" חדשים בין איך געוווינט פֿון לאַנג, אָבער אַז אָט די קאַרגע צײַט זאָל אָנשפּאַרן גראָד איצט, איצט, בעת דער דלות גיט מיר נישט די מעגלעכקייט דיך צו זען מיט עטלעכע טעג פֿריִער — דאָס טוט מיר וויי, ס׳מאַכט מיך משוגע! פֿאַר וואָס לייגט זיך אַלץ צונויף אַזוי פֿאַטאַל? פֿאַר וואָס קומט נישט צו פֿאָרן קאָשינסקי מיר צו פֿאַרקלענערן מײַנע יסורים? פֿאַר וואָס האָט דער פּאָליפּ נישט אויסגעקליבן זיך אַן אַנדערע נאָז? פֿאַר וואָס ווערן נישט צעפֿוילט די ציין בײַ עפּעס אַ גבֿירטע, וואָס איר אַרויספֿאָר וואָלט פֿאַרשאַפֿט הנאה אי איר אי אים? וואָס וויל דער גורל פֿון אונדז? — גורל, צופֿאַל, פֿאַטום, נאַטור, גאָט — היפּש איז זייער צאָל, נאָר אויף וועמען זאָל מען מתרעם זײַן? — אויף זיך אַליין! —

אויף זיך אַליין! יאָ! נישט באַדאַרפֿט זיך לאָזן אָפּנאַרן אויפֿן יאָר-מאַרק, נישט באַדאַרפֿט זיך פֿאַרליבן! ליבע איז אַ פֿאַרברעך, ווײַל זי איז בלינד, נישט זי קען ציילן, נישט רעכענען!

האָסט אַ שיינע, גוטע, צניעותדיקע פֿרוי, זי האָט דיך ליב, פֿאַרגעטערט דיך, דײַן צוגעבונדנקייט צו איר איז אין לשער, איר אָטעם איז דײַן גענוס, איר קוש פֿאַרשיכּורט דיך ווי האַשיש, בעת זי נעמט דיך אַרום, דערפֿילסטו די האַרמאָניע פֿון וועלטן און אין איר בליק — דעם תּענוג פֿון הימל...

איז דיר טאַקע נאָך ערגער...

דו ביסט שוין נישט מער קיין האַר איבער זיך, דו לעבסט נישט דיין לעבן, דיין „איך" איז פון דיר אַנטלאָפֿן און אַ שאָטן פון אַ צווייטן מענטש ביסטו!

גאָט מיינער! כ׳בין ביטער ווי פּיאָלון.

מיין האַרץ איז פול מיט פֿאַרביטערטקייט. אָנשטאָט דיך צו צעשטרייען, וואַרף איך אויף דיר אַרויף אַן אומעט, ווייל כ׳בין משוגע פֿאַר יאָוש. כ׳בין שרעקלעך פֿאַרלאָזן און דאָך! איין בליק דיינער וואָלט צעטריבן אויף שטענדיק די אַלע וואָלקנס, אויף אייביק וואָלטן פֿאַרשוווּנדן די מחשבות שוואַרצע ווי ראָבן. איין בליק דיינער און דער גהינום וועט ווערן אַ גן-עדן!

גן-עדן! הימל!

מיין גן-עדן און מיין הימל איז אין וואַרשע. מיין גן-עדן מאַכט זיך אַן אָפּפֿראַציע און מיין הימל שטעלט זיך אַריין ציין! מיין גן-עדן איז נישט געזונט, מיין הימל—קראַנק!

און איך, אַ צוגעשמידטער מיט קייטן פון דלות, קען צו מיין גן-עדן, צו מיין הימל נישט פֿליִען — כאָטש פּלאַץ! —

געדולד איז אַ גרויסע מעלה, אָפּט מאָל מעג מען זיך בוקן פֿאַר איר, אָבער איך פֿאַרמאָג זי נישט! כ׳פֿאַרמאָג זי נישט אויף אַ האָר.

קום צו פֿאָרן און לערן מיך אויס!

קום צו פֿאָרן און דערציילּ מיר, ווי דו האָסט זיך אַן עצה געגעבן בעת ס׳איז דיך באַפֿאַלן די בענקשאַפֿט, אַ הייסע, אַ ווילדע, אַ שרעקלעכע? —

איך זיץ אויף דעם זעלבן פֿאָטערשטול וואָס נעכטן, אָבער נעכטן האָב איך דיך געזען, געפּילט, כ׳בין געווען פֿאַרשיכורט, כ׳האָב מיט דיר געצעדט, כ׳האָב דיך געקושט און אַרומגענומען, און הײַנט זע איך בלויז אַ פּוסטקייט אַרום זיך, אַ טויטע נאַרישע פּוסטקייט.

ס׳איז איצט ערשט נאָך אַכט אין דער פֿרי. ווען דו וואָלסט געווען אין דער היים, וואָלסטו נאָך געשלאָפֿן, איך וואָלט געשטאַנען לעבן בעט און כ׳וואָלט געקוקט אויף דיר און כ׳וואָלט געפֿרווווט טרעפֿן דיינע חלומות, כ׳וואָלט געפּילט דיינע טרוימעריַען!

כ׳וואָלט פֿורעם געפֿאַלן פֿאַר מיין מזבח, כ׳וואָלט מיין אָטעם פֿאַרהאַלטן, מיין האַרץ וואָלט נישט געוואָגט צו קלאַפֿן, כדי נישט אויפֿצוווועקן מיין גאָט! מיין אמתדיקן גאָט! — און אפֿשר וואָלט זיך דיין צאָפּ צעפּלאָכטן און די האָר וואָלטן פֿרעכטיק זיך צעשאָטן איבערן וויסן קישן, איך וואָלט געציילט דיינע האָר און יעדערן פון זיי דרייַ מאָל געקושט! און אפֿשר וואָלט נאָך דער גליק-לעכער צופֿאַל געווואָלט, דיין הענטל זאָל זיך אַרויסרוקן פון אונטער דער קאַלדרע...

אָבער וואָס? אין חלומות קען מען פֿאַרגיין וויַיט, גאָר וויַיט; חלומות זענען ווי נישט-גוטע, וואָס אַנטלויפֿן און לאַכן אויס אונדזער נאַרישקייט.

די ווירקלעכקייט דאָס איז אַ קלוגע זאַך, האַלט אונדז אין אײַזערנע אָרעמס, ס׳וועלן נישט העלפֿן נישט חלומות, נישט טרוימען גאָלדענע צי זילבערנע, דאָס איז שפּינוועבס, דאָס איז גאָרנישט...

כ׳רײַס איבער מיט די חלומות! דאָס איז אַ בייזער גײַסט אַ פֿאַררעטערישער, דאָס היילט, דאָס סמט, דאָס טרייסט, דאָס דריקט צו... כ׳וועל זיך אומקערן צו דער ווירקלעכקייט, בײַ איר וועל איך זוכן אַ רעאַלע טרייסט, כ׳וועל זיך בײַ איר בעטן, כ׳וועל איר חנפֿענען...

אמת, חשובֿע פֿרוי ווירקלעכקייט, אַז נישט תמיד וועט זײַן אַזוי שלעכט? אָ, גנעדיקע מײַסטערין... ניין, איך קען נישט חנפֿענען! דו, ווירקלעכקייט, ביסט שלעכט, נאַריש, העסלעך!

כ׳וועל דיך שעלטן... סײַדן דו וועסט בעסער ווערן, סײַדן דו וועסט מיר „זי" אין גיכן אומקערן. אָ, דעמאָלט וועל אין דיך בענטשן.....

ווי געפֿעלן דיר מײַנע אַנדראָנען? צי בין איך שוין גאָר עובֿר-בטל? אָ, צי פֿעלט מיר נישט אַ מאָל אַ קליעפּקע? טײַערער, הייליקער און געט-לעכער דאָקטער מײַנער, ראַטעווע מיך, גיב מיר אַ רפֿואה! איך דאַרף נישט קיין אַפּטייק, נישט קיין לאַטײַנישע קיך, כ׳דאַרף נישט קיין דיעטע... קיין זאַך נישט... קיין זאַך נישט... נאָר אַ פּשוטע רפֿואה מיט אַ פּשוטער צומישונג — עטלעכע גראַם פֿון דײַן בלײַק צעלאָזט אין אַ קוש...

שיק מיר אָט די רפֿואה דורך אַ פּערזאָן, נישט דורך פּאָסט, נישט דורך דראָט, נאָר דורך העלענען! געגנוג שוין דערמיט!

מען דאַרף זײַן שטאַרק עגאָיסטיש אויף צו שרײַבן אַזוי פֿיל וועגן דער אייגענער ליבע... קענסט לעאָנען? ער איז עגאָיסטיש! ער שרײַבט דיר אַזוי פֿיל און אויף פֿאַרשיידענע אופֿנים וועגן זײַן ליבע, בכדי דו זאָלסט זיך פֿאַר אים פֿאַרטרויען.... ער וויל קריגן אַ בריוו אַ הייסן, פֿול פֿישוף, פֿול ליבע, פֿול אָפּערוויליקייט....

פֿאָלג אים נישט, שרײַב נישט און קום אַליין צו פֿאָרן . . . . . .

. . . . . .

וויפֿיל יאָר בין איך אַלט? . . . . . .

. . . . . .

שרײַב צו: w starym piecu djabeł pali *,— ער הייצט, ווײַל ער הייצט!

און אפֿשר, אַז דו וועסט קומען צו פֿאָרן, וועל איך דיר גאָרנישט געפֿעלן ווערן. כ׳בין אָפּגעלאָזן, כ׳טראָג שמוציקע וועש, צעריסענע שיך, אַן אויסגע-דרייטן קאָפּעליוש (אַ דאַנק דעם דאָקטער, וועלכער האָט אים אַזוי ווײַל אויס-געפּוצט) און דאָס ערגסטע איז—כ׳בין אין אַ שלעכטער שטימונג!—

לאָמיר אָננעמען, אַז די שטימונג וועט נאָך דײַן קומען אַ ביסל בעסער ווערן, דער קאָפּ וועט זיך אַ ביסל אויסלײַטערן... אָבער די שיך, די וועש און

---

* [אין אַלטן אויהן הייצט דער טײַוול].

דער קאַפּעליוש? ווייסטו וואָס? וועסט פֿאַרמאַכן די אויגן און וועסט נישט קוקן אויף מיר...

ווײַל וואָס קענסטו דערזען? אַ געלע באָרד! מ׳וועט זיך באַגיין אָן דעם אויך!

כ׳האָב איבערגעריסן אין דער רגע דאָס שרײַבן, כּדי צו פֿאַררייכערן אַ פּאַפּיראָס. דאָס פֿענצטער איז אָפֿן, ס׳בלאָזט אַ ווינטל און מאַכט מיטן רויך פֿאַרשידענע זיגזאַגן און אויסטערלישע פֿיגורן. דער רויך שלענגלט זיך צום פֿענצטער צו, ער וויל אויף דער פֿרײַ אַרויס...

ס׳איז געקומען אַ קליענט, כ׳מוז דעם בריוו איבעררײַסן און בלײַבן שווײַגן וועגן אָט דער ענלעכקייט...

זײַ געזונט...

דײַן לעאָן

פּ״ס. איך קען נישט קריגן קיין פּאָסט-איבערווײַזונג ביז דער אַנדערער וואָך, וועל איך אַרויסשיקן זונטאָג אָדער שפּעטסטנס מאָנטאָג. גיב זיך דערווײַל אַן עצה, ווי דו קענסט. כ׳וועל צוגיין נאָך אין איין אָרט, אויב איך וועל קריגן, וועל איך נאָך הײַנט אַרויסשיקן.

ל. פרץ

41

טײַערע העלענע!

נעכטן האָב איך דיר געשיקט מיט חזקאל אַדער אַ בריוו, ווו איך באַקלאָג מיך אויף ה׳ סעניצקי, פֿאַר וואָס ער מאַכט נישט די פּראָבעס–נו, איך האָב אים בחינם באַרעדט פֿאַר דיר. ערשט איצט קער איך זיך אום פֿון אַ פּראָבע, וואָס האָט זיך ביז גאָר אײַנגעגעבן.

די נאַכט בין איך געשלאָפֿן $1^1/_2$ שעה. אין אָוונט בין איך געגאַנגען צו פֿעלדמאַנען, כּדי דורך אים איבערצושיקן צו אַדערן דעם בריוו, ווײַל איך ווייס נישט, ווו אַדער ווינט. און היות דאָרט איז צופֿעליק געווען אַן אַסיפֿה וועגן דער מיקווה, ווײַל — הימל עפֿן זיך! — עטלעכע קאָזאַקן האָבן פֿאַרהאַלטן אויסגעכּשרטע ווײַבלעך, האָב איך זיך פֿאַראינטערעסירט דערמיט און בין דאָרט אָפּגעזעסן ביז 1 אַ זייגער. אַזוי ווי כ׳האָב געוווּסט, אַז ס׳וועט זײַן אַן אַלאַרם, האָט זיך מיר נישט געוואָלט לייגן אין בעט אַרײַן. כ׳האָב זיך דעריבער אין בלוזע אַוועקגעלייגט אויף דער סאָפֿע און בין אײַנגעשלאָפֿן.

צום אומגליק איז אויפֿן מאַרק געווען עפּעס אַ חתונה. די טומלדיקע מוזיק האָט מיך אויפֿגעוועקט האַלב דרײַ און כ׳האָב שוין נישט געקענט ווײַטער אײַנשלאָפֿן.

אַזוי אַרום בין איך אויף די פֿיס פֿון 3 ביז 8. 5 שעה צײַט שפּאַציר איך שוין, מאַך גימנאַסטיק און — ס׳איז מיר גוט, דאָס בײַכל פֿאַלט מיר אײַן.

און ווי גייט עס דיר? וואָס טוסטו?

בעט יענקלען, אַז ער זאָל מיר וואָס גיכער אַרויסשיקן די באַשטעטיקטע קאָפּיע פֿון דער סענאַט-פֿאַראָרדענונג.

זי איז מיר זייער נייטיק צו אַ געוויסן ענין.

וואָס שייך די פֿלעניפּאָטענצן, זאָל ער אויסקלײַבן די וואָס ענדיקן זיך אויפֿן זעלביקן זײַטל.

די מידקייט איז מיך גוֹבֿר... די אויגן קלעבן זיך מיר... אַ גוטע נאַכט!

ווער וועט מיך צודעקן?

דײַן—דײַן—דײַן—

לעאָן.

[פֿון העברעיִשן אָריגינאַל]

מײַן טײַערער שוואָגער יענקל!

שיק מיר וואָס גיכער אַרויס די קאָפּיע פֿון דער סענאַט-פֿאַראָרדענונג אין דײַן פּראָצעס. שיק גיך, ווײַל כ׳דאַרף זי נייטיק האָבן. שיק זי רעקאָמענדירט מיט דער פּאָסט. די קאָפּיע דאַרף זײַן באַשטעטיקט מיט דער חתימה און מיטן שטעמפּל פֿון דעם פֿאָרזיצער פֿון „סיעזד".

איך בין נישט בכּוֹח דיר איצט מער צו שרײַבן, ווײַל דער קאָפּ איז מיר ווי אַ שטיין —

פּרץ.

42

טײַערע העלענע!

נעכטן האָב איך דיר אָנגעשריבן אַ לאַנגן בריוו, נאָר ווײַל כ׳האָב [נישט] געקריגן קיין מאַרקע, האָב איך אים נישט געקענט אָפּשיקן. דערווײַל איז ער מיר ערגעץ פֿאַרלוירן געגאַנגען און שוין צוויי שעה ווי איך זוך אים אומזיסט אַרום. שרײַב איך דיר אַן אַנדערן.

דו פֿרעגסט זיך נאָך קודם-כּל אויף מײַן קוראַציע. איז נעכטן האָב איך פֿאַרבעטן צו זיך דעם ה׳ דזיעווישעק. ער האָט מיר געהייסן לאָזן דאָס וואַסער, וואָס איך טרינק, ווײַל די ווירקונג איז נישט קיין קענטיקע, און נעמען קאַרלסבאַדער זאַלץ.

הײַנט האָב איך פֿאַרזוכט דאָס ערשטע לעפֿעלע. מײַן צונג איז לחלוטין נישט אין אָרדענונג. די שווערקייט איז אָבער אין גאַנצן אַריבער. איך שלאָף נישט מער פֿון 6 ביז 7 שעה אַ מעת-לעת און פֿיל נישט קיין שום מידקייט. אַדרבא, ס׳דוכט זיך מיר אַלץ, אַז כ׳בין צו פֿיל געשלאָפֿן. לוציאַן אין טאַזשעמיעך מאַכט מיר אָן נישט ווייניק פֿאַרדרייעניש. כ׳האָב נישט קיין גוט וואַסער — איז דאָ אַן אויסרייד אויף טענות און מענות. צוויי מאָל בין איך שוין געווען בײַ אים, נאָר ער האַלט אין איין ווייגען און וויל צוריק אַהיים. און אין דער היים וואָלט ער מיסתּמא געוואָלט צוריק אויפֿן דאָרף, ווײַל ער וואָלט זיך שרעקלעך גענודעט. די חבֿרים זענען זיך צעפֿאָרן, ווי ביז אַהער בין איך תּמיד פֿאַרנומען, און איך וואָלט אים געקענט אָפּגעבן זייער ווייניק צײַט. ער וואָלט געווען אין גאַנצן פֿאַראיינזאַמט.

אַפֿילו דעם בריוו צו דיר מוז איך שרײַבן שטיקלעכווײַז, ווײַל מען פֿאַרדרייט מיר כסדר דעם קאָפּ מיט פֿאַרשידענע עצות—מיט מעל, וואָס דערפֿון וועט קיין ברויט קיין מאָל נישט זײַן.

וואָס זאָל מען טון, מע דאַרף זײַן געדולדיק. דו בעטסט מיך, כ׳זאָל דיר שרײַבן כאָטש צוויי מאָל אַ וואָך. ס׳וואָלט עמעץ געקענט מיינען, אַז מײַן שרײַבן צו דיר איז פֿאַר מיר אַן אָפּקומעניש און נישט דער גרעסטער תּענוג.

נישט שטענדיק קען איך מיר אָבער פֿאַרגינען דעם פֿאַרגעניגן. כ׳האָב קליענטן אָן אַ שיעור... נו, כ׳פֿאַרדין נישקשה... אָבער דו ביסט נישטאָ און איך בין דער קאַסירער!!

כ׳האָב דיר אין גאַנצן פֿאַרגעסן צו שרײַבן וועגן אונדזער דירה. איז ווין איך איצט אין אַ צימערל אויף די טרעפּ, וווּ עס ווויגט שעכטער—אַ פּאַפּיראָסן-מאַכער און אַ קלעזמער אין איינעם! געוויס געדענקסטו אים! אין שלאָפֿצימער זענען פֿאַרשלאָסן אַלע אונדזערע זאַכן אַחוץ די נייטיקסטע, און אין ערשטן צימער עס איך.

ווי לאַנג דאָס וועט געדויערן ווייס איך נישט. דערווײַל האָב איך זיך אויסגעלערנט צו שלאָפֿן אויף דעם טאָפּטשאַן אָן אַ קישעלע און ס׳איז מיר גוט!

לוציאַן איז געקומען צו פֿאָרן!

נישט אויף דער גאַנצער צײַט, נאָר בלויז אויף הינט, דאַנקען גאָט. כ׳בין שוין געווען אין איין מורא, האָב געמיינט, אַז ער וועט נישט וועלן צוריקקומען. דערווײַלע זאָגט ער צו, אַז ער וועט זיך אומקערן. כ׳לעב מיט דער האָפֿענונג.

ער וויל דיר צושרײַבן אַ פּאָר וועלטער. שוין עטלעכע מאָל בעט ער מיך וועגן דעם. כ׳וויל אָבער, ער זאָל דאָ קיין בריוו נישט שרײַבן, נאָר כ׳וועל אים געבן דעם אַדרעס, זאָל ער דיר שרײַבן פֿון טאַזשעמיעך, זיך דאָרט פֿאַרנעמען מיט קאָרעספּאָנדענץ.

ווידער אַ יידּ. זײַ געזונט, מײַן טײַערע, געליבטע העלענע! ווען וועסטו צוריקקומען צו דיר

לעאָן?

83 6/10

43

טײַערע העלענע!

ביז איצט האָב איך נישט געהאַט קיין צײַט צו ענטפֿערן דיר אויף דײַן בריוו. אין משך פֿון די לעצטע עטלעכע טעג בין איך געווען ממש איבערגעלאָדן מיט אַרבעט — כ׳געדענק באמת נישט אַזאַ צײַט. דער פֿאַרדינסט איז אָבער נישט גוואַלדיק. כ׳פֿאַרשטיי נישט, וואָס דאָס איז.

בײַ אונדז איז פֿאָרגעקומען אַ גרויסער שינוי.

דער פֿאַרזיצער פֿון אַראָפּפֿאָר האָט אונדז אַלעמען צונויפֿגערופֿן און פֿאַרוועלט אָנצונעמען געריכטס-ענינים דורך די זאַמאָשטשער פֿאַקטוירים. וועגן דעם האָט ער געהייסן אונטערשרײַבן אַ דעקלאַראַציע.

נישט אויספֿירן די דעקלאַראַציע קען ברענגען צום פֿאַרלירן דעם פּאַטענט.

דעם אמת זאָגנדיק לײַד איך דערפֿון קיין שום היזק נישט, ווײַל די לעצטע צײַט פֿלעגן אַלע פֿאַקטוירים פֿירן בלויז צו מאַלטאַנסקין.

ס׳איז זיי פֿאַרוועלט אַרײַנצוקומען אין געריכט אַרײַן. די פּאָליציי דאַרף זיי נאָכקוקן, צי זיי נאָרן נישט אָפּ די פויערן וכדומה. אָבער אײַך קער זיך אום צו אונדזערע ענינים.

אין דעם טאָג, וועלן כ׳האָב באַקומען דײַן בריוו, האָב איך אַרויסגעשיקט קיין וואַרשע 100 רובל. ס׳פֿרייט מיך זייער אונדזער ביידנס פֿאַרענדערונג: דו האָסט צוגענומען וואָג און איך האָב אָנגעווירן.—

לוציאַן הוסט, האָט נישט וווּ צו שלאָפֿן, מיט וועמען זיך צו שפּילן — און פֿון דעסט וועגן איז זײַן אויפֿפֿירונג אַ מוסטער. ער שלאָפֿט שוין 3 שעה (איצט איז 2). איך האָב נאָר וואָס געענדיקט באַזאָרגן 12 ענינים פֿון ה׳ בערנאַרד מרגליות, וואָס כ׳האָב הײַנט באַקומען און מאָרגן וועל איך זיי אײַנגעבן.

די אַרבעט ביים טיש איז מײַן ישועה פֿון דער שרעקלעכער לאַנגוויליקייט. וועלן כ׳וואָלט נישט געהאַט אַזוי פֿיל אַרבעט, וואָלט איך זיכער שוין לאַנג געווען בײַ דיר!

ס׳הייבן זיך בײַ מיר אָן די נסיעות. קאָמאַרעוו, אַלט-זאַמאָשטש, זדאַנאָוו אאַז״ו. כ׳האָב אַפֿילו אַן ענין אין רובעשויו! וועט באַטראַכט ווערן דעם 16/4טן אויגוסט. די באַלוינונג איז זייער אַ קליינע, אָבער דער ענין האָט אַ שם.

גלעיבטע העלענע! כ׳האָב גרויס עגמת-נפֿש, כ׳האָב מורא, אַז אונדזער דירה וועט נישט זײַן פֿאַרטיק דיך אויפֿצונעמען און דו וועסט מוזן דיך פֿאַרהאַלטן אין וואַרשע. וויפֿל קלײַות האָט שוין אויסגעהערט פֿון מיר דער נידערטראַכטיקער באַלעבאָס. קיין זאַך העלפֿט נישט, ס׳רירט זיך ווי אַ שטיין. אפֿשר אָבער וועט מיר פֿאָרט געראָטן! וועלן ס׳וואָלט אַזוי נישט געווען, וואָלט איך זיך געהאַלטן פֿאַרן אומגליקלעכסטן מענטש. די עטלעכע געפּטרטע טעג וואָלט שווער געווען אַדורכצולעבן!

אַ קאַלטער שוויים באַגיסט מיך, וועלן כ׳קלער וועגן דעם. און דאָ האָב איך אַפֿילו נישט קיין צײַט אַ קוק צו געבן אויף דער אַרבעט.

לוציאַן בלאָנקעט אַרום ווי אַ שאָף — איך ווי אַ שאָטן... נו, מיר וועלן זען.

וואָס נוגע דעם לאָמפּ טו ווי דו ווילסט. שיפֿמאַן ווילּ אים האָבן! —

מײַנע בריוו זענען געשריבן אָן שום סדר און זענען אָנגעפּיקעוועט מיט גרײַזן, כ׳בין נישט בפּוח צו דענקען ווי ס׳געהער צו זײַן.

צווישן די אַדוואָקאַטן איז אַ גוואַלדיקע קאָנקורענץ. מ׳רײַסט זיך איבער די קלײַענטן ווי חדר-קינדער איבער נאַשוואַרג! אָבער וועגן דעם שפּעטער. דערווײַלע אַ גוטע נאַכט דיר—

דײַן
לעאָן

44

טײַערע העלענע!

דײַן בריוו, וואָס כ׳האָב נאָר וואָס באַקומען, האָט מיך אַ ביסל באַרוִיקט. כ׳פֿרײַ מיך זייער, וואָס דו האָסט געקריגן אַ דירה בײַ אַן אָרנטלעכער פֿאַמיליע; כאָטש איך קען זי נישט, פֿיל איך פֿאָרויס, אַז מיר וועלן האָבן פֿאַר וואָס זיי אויפֿריכטיק צו דאַנקען. דײַן חשבון גייט מיך שוין אַ סך וויניקער אָן — כ׳בין אָבער מסופֿק, צי קען אַ קוראַציע לויט אַ געוויסע געלט-חשבון האָבן אַ גרויסע פּעולה. פֿאַרגעס דעריבער, מײַן טײַערע, וועגן רעכענונגען, נאָר געניס און הייל זיך און „אין דעם זכות" וועסטו אפֿשר מער נישט דאַרפֿן לײַדן גלות.

איך בין דאָ פּסדר און זייער שטאַרק פֿאַרנומען. כ׳וואָלט שיר הײַנט נישט געלייענט דײַן בריוו. פֿון 5 אין דער פֿרי ווַארטן אויף מיר פֿערד קיין גראַבאָווץ, כ׳האָב מיך אָבער אויסגעדרייט און אײַנגעאָרדנט דעם ענין אָן אַ נסיעה; און הײַנטיקע וואָך האָב איך 2 טעג געפֿאַסט—אין אַלט-זאַמאָשטש און קאָמאַרעוו. כ׳נעם שטענדיק מיט זיך מיט לוציאַנען, וואָס טרײַבט אָן און ווײַלט זיך. זונטאָג שיק אים אַרויס קיין טאַזשעמיצך, כ׳האָב אויף דעם ה׳ בערנאַרדס הספּמה. לוציאַנס אויפֿפֿירונג איז אַ גוטע. ער פֿליט נישט אום, ער לערנט זיך און וווּ איך גיב זיך אַ קער, האָב איך אים בײַ דער זײַט. די איינזאַמע טוליען זיך אייגער צום צווייטן. און ער בענקט נאָך דיר, דערצו האָט ער נישט קיין חבֿרים. ער האָט אָבער לכתּחילה נישט געוואָלט פֿאָרן. „דער פּאַפּאַ — זאָגט ער — וועט נאָך וויניקער עסן".

איך רעכן אָבער נישט, אַז איך זאָל אויף אַזוי פֿיל האָבן אָנגעווויזן דעם אָפּעטיט. פֿאַרקערט, אויב כ׳בין נאָר נישט מיד פֿון וועג, איז דער אָפּעטיט בײַ מיר אַ גאַנץ נישקשהדיקער.

מײַן פּראַקטיק איז אַ גאַנץ היפּשע.

אין דער היים איז נישטאָ קיין נײַס. שיפֿמאַנס תּנאים זענען שוין מיט מוֹל פֿאַרגעקומען. כ׳האָב מיט אים אָפּגעמאַכט—כ׳גיב אים קעסט און ער פֿאַרנעמט זיך מיט דער קאַנצעלאַריע און גיט לוציאַנען אַ לעקציע. און אַרבעט איז דאָ בײַ מיר איבער געניג. אויב ס׳וועט אַזוי ווײַטער גיין, וועט מען דאַרפֿן אַ קלאַר טון וועגן אַ גראַטיפֿיקאַציע.

די צעראַטע, וואָס איז צוגעשלאָגן צום טיש אין די עקן, קאָנסערווירט זיך זייער גוט.—

פֿון דער אָרדינאַציע האָב איך צוגעקריגן נאָך ענינים (30 שטיק). וועגן שפּעטער איז נאָך קיין שום רייד נישטאָ. די פּויערן אַפּעלירן נאָך דערווײַל נישט, און אויב דער פּסק-דין וועט גיך אַרײַנגיין אין קראַפֿט, וועל איך אָפּנעמען דאָס געלט. אין זאַמאָשטש איז אַ שרעקלעכע פּוסטקייט. צו מיר קומט קיינער ניט אַחוץ אַשכנזין. אָבער כ׳האָב צו אים זעלטן צײַט. מיט עפּשטייגן איז געשען אַזאַ מעשׂה: ס׳איז צו אים אַרײַנגעפֿאַלן דער פּאָדפּאָלקאָוניק וואַלויעוו און, דראָענדיק מיטן פּיסטאָלעט, פֿון אים געפֿאָדערט געלט. צום גליק איז דער פּיסטאָלעט נישט געווען אָנגעלאָדן און די דראַמע האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט אַ פֿאַרס. וועג ברוך האָט אַרויסגעריסן בײַ וואַלויעוון דעם פּיסטאָלעט און געלאָפֿן איבער דער גאַס, וואַלויעוו האָט אים נאָכגעיאָגט, האָט אים די צעלטע לאה נאָכגעשריגן: זעסט, דאָס אַלץ איז דערפֿאַר, ווײַל דו האָלטסט דעם זון אין גימנאַזיע! דאָס איז אַן אצבע אלקים! אאַז״ו. שטעל דיר פֿאָר די סצענע און לאַך אַ ביסל!

איך רײַס איבער דעם בריוו און גיי אין געריכט אַרײַן.

דײַן —

לעאָן.

45

טײַערסטע פֿרוי!

מורא האָבנדיק, אַז דו זאָלסט זײַן אומרויק, ווײַל דו האָסט נאָך נישט קיין ענטפֿער אויף דײַן צווייטן בריוו, גנבֿע איך אַראָפּ פֿון מײַן אויסגערעכנטער צײַט און שרײַב דיר, אַז כ׳בין געזונט. לוציאַן איז אין טאַשמיעך און איך פֿאָר טאַקע די רגע אַרויס קיין אַלט-זאַמאָשטש. —

טײַערע העלענע!

ס׳איז מיר שווער זיך אָפּצורײַסן פֿון דעם דאָזיקן פּאַפּיר, וואָס איז דער אייניציקער פֿאַרמיטלער צווישן אונדז.

דער גורל איז שטאַרקער פֿונעם מענטש און דאָך ווילן מיר נישט אײַנזען זײַן העכערקייט —

איך קוש דאָס פּאַפּיר!

דײַן

לעאָן

46

טײַערע העלענע!

נישט באַקומענדיק פֿון דיר הײַנט קיין בריוו, הייב איך ווידער אָן צו זײַן אומרויק. צוזאַמען מיטן בריוו רעכן איך אַרויסצושיקן אַ דעפּעשע. איך פֿאַרשטיי נישט, פֿאַר וואָס דו שרײַבסט מיר נישט דעם רעזולטאַט פֿון דעם צווייטן וויזיט בײַ קאָשינסקין? צי האָלט טאַקע עפּעס אין וואַקסן?—גאָט מײַנער!

ווען וועט שוין אונדז אַנשטאָט דער פֿינצטערניש אויפֿשײַנען דער העלער טאָג? ווען וועט שוין דער אומרו אַוועק? ס׳פֿאַלט אָן אַ שוואַרצער ייִאוש, צוזעענדיק דאָס שיינע קייטל צונויפֿגעבונדענע געשעענישן, ליבע אײַנגענעמע ביז איבערן האַלדז...

כ׳האָב אָנגעהויבן אונטער אַ בלוטיקן אות, און טרויעריקע געדאַנקען שטופּן זיך מחנותווײַז אין קאָפּ אַרײַן.

זינט איך בין צוריקגעקומען, האָב איך נישט קיין איין רויִקע מינוט, אַחוץ דעם אָוונט, ווען כ׳האָב באַקומען דײַן פֿרײַנדלעכע דעפּעשע, און דאָס עסק גייט אויך נישט ווי צום בעסטן, אָבער וועגן דעם — מילא. דאָס רעדעלע דרייט זיך. איך פֿאָר אַצונד קיין קאָמאַרעוו, אפֿשר וועל איך עפּעס ברענגען צו פֿירן. אמת, איך באַרויִק מיך אַליין, טײַטש אויס דײַן נישט-שרײַבן מיט דײַן פֿאַרמאַטערטקייט נאָך דער אָפּעראַציע, אָבער ס׳האָט דאָך דיך עמעץ אַנדערש געקענט פֿאַרבײַטן אין דעם פּרט און אָנשרײַבן אַ פּאָר ווערטער. דאָס וואָלט למשל געקענט טון לעאָפּאָלד, און אויב ער וואָלט זיך פֿאַרענטפֿערט, אַז ער האָט קיין צײַט נישט, וועט זיך דאָך מן-הסתּם ווער געפֿינען, וואָס פֿאַר אים איז אַזאַ אויסרייד גאָר נישט שייך. איך פֿאַרליר מיך דעריבער אין השערות און קען מיך צו עפּעס זיכערס נישט דערטראַכטן. איך הייב שוין אַפֿילו אָן צו קלערן, אַז מײַן בריוו איז צו דיר נישט דערגאַנגען און דו מיינסט, אַז כ׳בין נאָך אין לובלין! און ווען די השערות פֿאַלן אָפּ איינע נאָך דער צווייטער צוליב זייער אומלאָגישקייט, פֿאַרזינק איך אין עפּעס אומבאַשטימטע, שוואַרצע רעיונות, וואָס דײַנס אַ מאָרגעדיקער בריוו אָדער דעפּעשע צעטרײַבן. איך שרײַב בכּיוון „בריוו" און „דעפּעשע" מיט גרויסהאַנטיקע אותיות, ווײַל זיי שפּילן בײַ מיר איצטער פּונקט אַזאַ ראָלע ווי בײַ די פֿרומע דער וואָס שרײַבט זיך מיט אַ גרויס אות...

אָבער מאָרגן וועל איך זײַן אין קאָמאַרעוו, ערשט אין אָוונט אָדער גאָר שפּעט בײַ נאַכט וועל איך מיסתּמא זײַן צוריק, וועל איך האָבן הייסט עס אַ גוטן מאָרגן!

די בריוו שיק איך דיר נישט אַרויס פֿאַר 12, נאָר פֿאַר 4, ווײַל ביז האַלב 11 וואַרט איך אויף אַ בריוו און נאָך דעם מוז איך גיין אין געריכט אַרײַן. אונדזערע אַריסטאָקראַטן הייבן אָן צו „פֿיקסעווען". זײַענדיק אין לובלין, האָב איך אָנגעוווירן 2 „פֿיקסן", נאָכן אומקערן זיך בין איך געווען אויף איינעם בײַ נפֿתּלין. כ׳האָב געשפּילט אַ בעזיק... דער ד״ר איז נאָך נישט אַרויסגעפֿאָרן. הײַנטיקן שבת וועט זײַן אַ „פֿיקס" בײַ פֿרוי פּיק. כ׳האָב אַרײַגגערוקט אַ ידיעה צווישן די „פֿיקסן", אַז דער ד״ר וועט נישט אַרויספֿאָרן, וואָרעם דעם „פֿיקס" גייט עס טאַקע זייער אין דעם, לכל הפּחות זענען זײַנע אַדעפּטן אין דעם שטאַרק פֿאַראינטערעסירט. מיר האָבן זיך זייער ליב... אָ זייער.

„מער ווי מען מעג ליב האָבן, מער ווי די כּוחות קלעקן" —

און אפֿשר וואָלטן געקלעקט כּוחות, נאָר ווײַל מע טאָר נישט, ווײַל די לײבע איז אַ זינד על פּי די דינים פֿון דער געזעלשאַפֿט און פֿון דער רעליגיע, איז נישטאָ קיין שאַלה...

איך בין בייז, דערפֿאַר באַרעד איך. דו לאַכסט לכל הפּחות! זאָל דאָס זײַן מײַן שׂכר. דאָס בייגלעט פֿאַפּיר לאָזט זיך אויס, און כ׳האָב דיר נאָך געהאַט צו שרײַבן אַ סך, אַ סך! אַ צוויי־ט בייגלעט וועל איך נישט נעמען, ווײַל... באַלד וועט דער בריוו־טרעגער אַ טרומייטער טון...

אָט האָסטו! ער טרומייטערט...

זײַ מיר געזונט!

דײַן לעאָן 19/7

47

העלענע! טײַערע העלענע מײַנע!

צי איז דאָ אויף דער וועלט אַזאַ פֿעיקע פֿעדער, וואָס זאָל קענען באַשרײַבן דאָס וואָס איך האָב געפֿילט, בעת איך האָב באַקומען דײַן דעפּעשע! די שרעק פֿאַר און די פֿרייד נאָכן דורכלייענען זענען באמת געפֿילן וואָס קענען דערהרגענען! אָבער די שרעק איז אַריבער, די פֿרייד איז געבליבן און די האָפֿענונג, אַז אין גיכן, נאָך דעם ווי דו וועסט אָפּפּטרן די איבערריקע ענינים, וועסטו זיך מיר אומקערן אַ גליקלעכע און אַ געזונטע. און איך וואַרט אויף אַ בריוו מיט אַ גענויער דערקלערונג, ווי און וואָס עס איז געווען. איך גיי אויף צוריק און איך קער זיך אום צו דײַן בריוו. ס׳האָט דיך פֿאַרדראָסן, וואָס דו האָסט ניט געפֿאָלגט מײַן עצה... זעסטו! אַלע מאָל פֿאַרדריסט, ווען מען פֿאָלגט ניט אַ מאַן, כאָטש ניט איין מאָל פֿאַרדריסט דעם מאַן אויך, וואָס ער האָט ניט געפֿאָלגט זײַן ווײַב! דער מאַן איז דאָך דער מוח פֿון דער מישפּחה, און דאָס ווײַב איר האַרץ. דאָס האַרץ אָן דעם מוח און דער מוח אָן דעם האַרץ, איינס און דאָס אַנדערע באַזונדער טויגן פֿאַרן טײַוול, צוזאַמען אָבער זענען זיי די שענסטע גאַנצקייט...

אמת, אָפֿט האָט דער מאַן קיין שׂכל נישט און דאָס ווײַב איז אָן אַ האַרץ, דוכט זיך אָבער, אַז דאָס איז נישט בײַ אונדז, נישט וואָר? —

און טאַקע צוליב דער גאַנצקייט איז נייטיק, אַז דו זאָלסט וואָס גיכער אַלץ אָפּפּאַרטיקן און וואָס גיכער זיך מיר אומקערן אַ גליקלעכע. — פֿון דעסט וועגן וואָלט איך וועלן, זאָלסט אַ ביסל הנאה האָבן אויך. ווײַל צו אונדז קלײַבט זיך אַ שווערער און אַן אומעטיקער ווינטער.

— אין לובלין האָב איך געקויפֿט:

פֿאַר לוציאַנען — אַ פּאַסעק —

פֿאַר זיך:

6 קראַגעלעך, אַ פּאָר הענטשקעס, אַ שניפּס (דערויף האָב איך חרטה, ווײַל אומנייטיק) און... מער גאָרנישט. בכן דאַרף איך האָבן אַ ווינטערדיק היטל, אָבער אַ ביליקס, אַ פּשוטס, אויף אין דער וועגנס. — אַשכנזי און אַבעש

בעטן היטלען... דער לעצטער מיט אַ בפֿירושן רשות פֿון דער מוטער, דער פּרײַז איז 4–5 רו״כ, משה אַלטבערג—קאַפֿטעלעך. איך ווייס נישט, צי דיר וועט זיך וועלן אויספֿירן דאָס אַלץ. לוציאַן האָט זיך אויפֿגעפֿירט, בעת איך בין נישט געווען, אויסגעצייכנט. ער האָט געקראָגן אַ 4 און צוויי 5. ברענג זשע צו פֿירן פֿאַר אים גליטשערס — „אַמעריקאַנקעס" מיט אַ ספּרענזשינע.

ווו האַלט עס מיט דײַנע פֿינאַנצן? — באַלד איז פֿיר אַ זייגער, מוז איך דעריבער אָפּשיקן דײַן בריוו און דער המשך קומט.—איך בין נאָך פֿאַרמאַטערט און ניט אויסגעשלאָפֿן. די סיבה — מילא, וועגן דעם שפּעטער —

דײַן

לעאָן פּ.

אַ גליק וואָס לוציאַן האָט מיר דערמאָנט—אַ באַשליק!—

ל. פּרץ

48

טײַערע העלענע!

פֿאַרן אָפּפֿאָרן האָב איך דיר צוגעזאָגט נישט צו זיצן שפּעט אין דער נאַכט און צו פֿירן אַ לעבנס-סדר פֿון אַן אָרנטלעכן מענטש. די געשעענישן לייגן זיך אָבער אויס, אומאָפּהענגיק פֿון מײַן ווילן, אַזוי, אַז בריוו צו דיר קען איך שרײַבן ערשט נאָך האַלבער נאַכט.

הײַנט פֿיר בײַ טאָג האָט דעם פּאָסטאַליאָנס טרומייטערל איבערגעריסן מײַן שמועס מיט דיר: כ׳בין געפֿאָרן קיין קאָמאַרעוו; און היות איך האָב דאָרט מאָרגן עטלעכע ענינים, וואָלט איך דעריבער געקענט דאָרט איבערנעכטיקן. כ׳האָב עס נישט געקענט בײַ זיך פּועלן, ווײַל איך האָב געוואָלט באַקומען דײַן דעפּעשע. האָב איך זיך אומגעקערט, כדי... מאָרגן זעקס אַ זייגער ווידער צו מאַכן דעם אייגענעם וועג. אַז דאָס איז כדאַי געווען, איז גאָר קיין ספֿק נישט, די דעפּעשע האָט אין מיר אַרײַנגעבלאָזן אַ רוח-חיים. נו, און וועטשערע האָב איך אָפּגעגעסן, און אין מײַן בעט וועל איך שלאָפֿן... און... איך שרײַב צו דיר.

הייסט עס, זונטאָג פֿאָרסטו אַרויס! הייסט עס, באַלד, באַלד וועט זיך די פֿאַריתומטע נעסט אָנפֿילן מיט לעבן!...

געדענק אָבער, העלענע, אין דײַן געזונט און שאַץ נישט איבער דײַנע כוחות.

אויב דו וועסט נאָך פֿילן עפּעס אַ שלאַפֿקייט, בעט איך דיך: בלײַב נאָך אַ פּאָר טעג... און בכל אופֿן זאָלסטו אַרויספֿאָרן נאָר בײַ טאָג, ווײַל דאָס וועטער איז נישט זיכער, און מיט אַן אַנדערער באַן וועסטו נישט האָבן קיין פֿור. געדענק אויך צו טעלעגראַפֿירן, כדי איך זאָל מיט עטלעכע שעה פֿריִער פֿון אַנדערע דיך קענען זען. איך בין כלל נישט אייפֿערזיכטיק. ווער וועט אָבער נאָך אַזאַ לאַנגער צעשיידונג נישט זײַן אייפֿערזיכטיק וועגן דעם ערשטן בליק?

איך בעט דיך נאָך אַ מאָל אַרויסצופֿאָרן בײַ טאָג.—

דער ד"ר איז נאָך נישט אַרויסגעפֿאָרן און ווי עס ווייזט אויס, וועט ער זיך נאָך מיט דיר געזעגענען. די פֿרוי עלי־אַסבערג האָט געהאַט אַ זון. כ'האָב אַפֿילו נישט געהאַט קיין פּאָר גראָשן צו געבן דער דינסט. בײַם קרײַזגעריכט האָב איך פֿאַרדינט 30 רו"כ, אָבער דאָס איז אַ טראָפֿן אין ים!—

זײַ אָבער נישט אומעטיק — קאָמאַראָוו לעבט נאָך, דאָס וועטער וועט זיך אײַנשטעלן (דו רעכן נאָר נישט אויס אויף דעם, איך בעט דיך, און פֿאָר אַרויס בײַ טאָג!) און אַלץ וועט גיין אויפֿן בעסטן אופֿן.—

איך בין זייער פֿאַרמאַטערט און דאַרף אויפֿשטיין פֿרי, ווײַל כ'האָב נישט געקראָגן אויף מאָרגן קיין עקסטרע פּאָסט און איך האָב נאָך קיין פֿערד נישט.

אַשפּנזי האָט זיך אַריבערגעצויגן, ער האָט געזומען אַ דינסט, וועט פֿירן אַ קיך און דאָס אַלץ איז געשען אָן מײַן פֿאַרדינסט, אויף עפּעס אַן אופֿן, וואָס איז מיר נישט באַקאַנט, גאָט צו דאַנקען!

לאָניע! אין אַ וואָך אַרום אין דער צײַט וועלן מיר שוין שלאָפֿן. נישט אמת?

און אפֿשר נישט! ווײַל ס'שטייט מיר פֿאָר אַ נסיעה קיין טאָמאַשעווע, ווײַל איך האָב געזומען האַנטגעלט אויף אַ פּראָצעס אויף דער צײַטווײַליקער סעסיע פֿון קרײַזגעריכט אין טאָמאַשעווע.—

דײַן לעאָן

וואָס ער שטעלט זיך קוים אויס צום סוף [זײַטל].

49

טײַערע העלענע!

דײַן בריוו האָב איך באַקומען. כ'שיק דיר אַ צווייטע איבערווײַזונג אויך אויף פֿר' סאָלאָוויטשיק, ווײַל ווי מיר דאַכט זיך, קומט אונדז בײַ נאַטאַנעז גאָרנישט. כ'מוז דיך דעריבער מטריח זײַן.

אויב דו וועסט האָבן צײַט, וועסטו זיך דערוויסן אין פּאָסטאַמט, וואָס ס'איז געווען מיט יענעם בריוו. בײַ אונדז אויף דער פּאָסט איז ער נישטאָ. מען זאָגט, אַז מען פֿאַרהאַלט דאָרט 2 חדשים.

כ'הייב אָבער אָן חושד צו זײַן, צי ס'האָט נישט אַ מאָל ווער אויסגענוצט יענע איבערווײַזונג, אייַדער איך האָב באַוויזן צו טעלעגראַפֿירן?

אין דעם פֿאַל, אויך אין פֿאַל ווען די סומע פֿון 76 רו"כ וואָלט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר ניט געזונג, זאָלסטו בעטן בײַ נאַטאַנעז געלט און ווי נאָר כ'וועל האָבן אַ ידיעה, וועל איך אים אַרויסשיקן די איבערווײַזונג. איך רעכן, אַז ער וועט דיר קיין שוועריקייטן נישט מאַכן.

פֿאַרגעס נישט, אַז צולײַב מײַן דעפּעשע, וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אין ה' לאַנדויס נאָמען, וועט מען דיר דאָס געלט נאָר פּערזענלעך אויסצאָלן.

וואָס נוגע העסעס שידוך, וועל איך דיר מודה זיין, אַז דיין בריוו האָט אויף מיר אין דעם זין קיין שום אײַנדרוק נישט געמאַכט. ס׳איז מיר נישט געפֿעלן! איך מיש זיך אָבער נישט אַרײַן און כ׳לייג נישט מײַן מיינונג אויף דער וואָגשאָל. כ׳וואָלט אַפֿילו קיינעם נישט געווען געוויזן דיין בריוו, ווען נישט דאָס, וואָס העסע אַליין האָט אים געפֿונען אין מאַנטל (איך האָב אַ וויללע געטראָגן דעם פֿוטער).

אויב זי האָט געפֿונען, איז אַ סימן, אַז זי האָט געזוכט. היות אָבער זי האָט קיין שום זאַך אַחוץ דיין בריוו נישט געקאָנט בײַ מיר זוכן, ממילא מוז זיין די סיבה פֿון איר זוכן—אַזוי״ו. . . . . .

איך ריכט זיך אָבער, אַז דאָס וועט איבערגיין —

מיר שרײַבן אַזוי פֿיל וועגן דעם שידוך, אַז וועגן זיך אַליין פֿאַרגעסן מיר. ראשית-כל וועט גאָט צו דאַנקען שוין זיין אַ סוף צו אונדזער צעשיידונג. צום שפּעטסטנס, ווי איך דרינג פֿונעם בריוו, וועסטו אַרויספֿאָרן שבת צו נאַכטס — אָבער שבת הייבט זיך אָן דער אַראָפּפֿאָר. אַזוי איז שוין אונדזער מזל...

פֿון לוציאַנען האָב איך שוין באַקומען דעם צווייטן בריוו. לאַטײַן גיט זיך אים ווידער [נישט] אײַן, ער האָט אָבער האָפֿענונג זיך צו פֿאַרריכטן.

פֿאַרגעס נישט מיר צו ברענגען Уложеніе, אויסגאַבע 1885, וואָרן ס׳איז מיר זייער נייטיק.

אין זאַמאָשטש האָבן מיר אַ גאַסט. ס׳וויללט בײַ אונדז די מומע רייזל. שיע שלאָפֿט דעריבער בײַ מיר, וואָס איך בין דערפֿון זייער צופֿרידן, וואָרן ס׳איז מיר זייער אומעטיק און כ׳שלאָף עפּעס שלעכט אין די נעכט.

אויס פֿאַרזיכטיקייט שיק איך שוין רעקאָמענדירט.

דער פּאָליאַק קומט צום שכל נאָך דער צרה.

גרוסן פֿאַר אַלע

דיין

לעאָן

זאָלסט מיר נישט קוקן אויף דער דאַטע.

50

זאמאשטש, 7/25, 1883.

טײַערע העלענע!

דיין בריוו האָב איך נאָך נעכטן באַקומען, אָבער ערשט היינט בין איך בכוח דיר צו ענטפֿערן. נעכטן און היינט בין איך אַ גאַנצן טאָג געווען אַזוי טרויעריק, אַזוי צעשרויפּט און מיד, אַז כ׳האָב זיך בשום אופֿן נישט געקענט נעמען דיר אָנצושרײַבן אַ בריוו.

כ׳קען נישט תּופֿס זיין, וואָס מיט מיר טוט זיך. נעכטן האָב איך זיך אומגעקערט פֿון אַ פֿאַרשטעלונג (בײַ אונדז וויללט עפּעס אַ קראָקעווער טרופּע)

אין דער ערגסטער שטימונג, וואָס האָט מיך ביז איצט נישט פֿאַרלאָזט. אָבער פּאַמעלעך, וועט איך שרייב צו דיר, הייבט זיך מיר אָן דאָס האַרץ ביסלעכ-ווײַז אויסצוליטערן, די געדאַנקען אין קאָפּ סדרן זיך אויס, די גוטע שטימונג קערט זיך אום, ס׳קומט צוריק דאָס לעבן פֿול מיט האָפֿענונג!

ראשית-כּל דאָס קאַרלסבאַדער זאַלץ!

דאָס איז אַן אויסגעצייכנט מיטל אויך פֿאַר מײַנעט וועגן צו קאָפֿווייטאָג, צום אַפּעטיט איז עס אויך אַ סגולה. דעריבער האָף איך, אַז וועלן דו וועסט מיר צוריקקומען געזונט און שטאַרק, וועסטו מיך אויך טרעפֿן אין דעם זעלביקן צושטאַנד. אָבער ס׳וואַרט אויף דיר אַ סך אַרבעט... איבערשטעלן די קנעפּלעך. וויַל אָננעמענדיק כּוחות, ווער איך אָן לייב אָדער פֿאַרקערט: אָנווערנדיק לייב און שווער-בעוועגלעכקייט, נעם איך אָן כּוחות. קענסט אַ פֿרעג טון בײַ דײַן דאָקטער, וועלכער אויסדרוק איז אָנגעמאָסטן, וואָס איז די סיבה און וואָס איז איר פּועל-יוצא?

פֿון זונטאָג אָן האָב איך לוציאַנען נישט געזען. איך נעם אָבער כּסדר אָפּ גריסן, אַז ער וויַלט זיך גוט. ער רײַט אויף פֿערד, הוידערט זיך און עסט, נאָר ער טרינקט נישט, וויַל ער האָט נישט לייב קיין מילך און קיין וואַסער איז נישטאָ.

כ׳האָב אים געקויפֿט אַ קליין שפּיגעלע מיט אַ קעמעלע, וואָס כ׳וועל אים מאָרגן איבערשיקן אָדער גאָר אַליין אַוועקפֿירן, וויַל כ׳פֿאָר קיין אַלט-זאַמאָשטש.

פֿאַר מיר, מײַן טײַער לעבן, קויף נישט גאָר נישט, וויַל אַחוץ דיר דאַרף איך גאָר נישט. דו קום מיר צוריק, און אַלצדינג—בפֿרט די מחלה — לאָז דאָרטן איבער! דו קום מיר צוריק געזונט, שטאַרק און פֿריילעך, מיט דיר וועט זיך אומקערן גליק און רו.

ס׳האָט געשלאָגן 1 אַ זייגער. כ׳מוז גיין שלאָפֿן, 6 מוז איך פֿאָרן. די אַרבעט אין אונדזער דירה קריכט קוים-קוים וויַ אַ שילדקרעט. כ׳שלאָף אין אַ קליין צימערל. די שטראָלן פֿון דער לאָבנה און שפּעטער פֿון דער זון רײַסן זיך אַדורך דורך די ראָלעטן און לאָזן מיך לאַנג נישט שלאָפֿן.

דײַן

לעאָן

51

זאַמאָשטש, 8/9, 1883.

טײַערע העלענע!

ווען וועט די ווינונג זײַן פֿאַרטיק? דאָס איז אַ פֿראַגע, וואָס מאַטערט מיך טאָג און נאַכט און כ׳קען זי נישט פֿאַרענטפֿערן. אַ מאָסע זאַכן איז נאָך דאָ צו טון. די דילן זענען קוים געמאַכט, דאָס וועגטל איז נישט פֿאַרטיק. ביז דאָס אַלץ וועט זיך ענדיקן, ביז ס׳וועט זיך אויסטריקענען, וועט נאָך אַ סך וואַסער אַוועק..

באמת, ווען כ׳וואָלט געקענט, וואָלט איך דעם באַלעבאָס אויף שטיקלעך צעריסן! דאָס איז אַ שלימזל פֿון עקסטן פֿאַס.

אין אַ פּאָר טעג אַרום וועל איך אָבער קענען באַשטימען גענויער, ווען ס׳וועט נעמען אַ סוף. לאָמיר זיך דעריבער לערנען זײַן געדולדיק!

דו האָסט געבעטן דיר מוחל צו זײַן דערפֿאַר, וואָס דו האָסט דיך געווײַלט... אָבער איך, — איך האָב ערגער געטון: כ׳האָב זיך געווײַלט און נישט געהאַט דעם מוט זיך מודה צו זײַן פֿאַר דיר.

בײַ אונדז ווײַלט מישקאָווסקיס טרופּע. זיי שפּילן גאָר גוט און איך בין שוין צוויי מאָל געווען!

אַ סך מאָל האָב איך דיר געוואָלט שרײַבן וועגן טעאַטער און אַלע מאָל איז מיר די פּען אַרויסגעפֿאַלן פֿון דער האַנט. — כ׳האָב נישט געוואַגט.

און באמת, ווען כ׳גיי צוריק פֿון אַ פֿאָרשטעלונג, מאַך איך זיך אַליין ביטערע פֿאָרוווּרפֿן — וואָס כ׳האָב מיך געווײַלט, בעת דו ביסט נישטאָ.

ווען וועט זיך דאָס שוין ענדיקן?

מיר זענען אָפּהענגיק פֿון דעם מאָלערס פּענדזל! הײַנט אַ גאַנצן טאָג האָט מען בײַ אונדז אין שטוב גאָרנישט געטון! איך ווער צעקאָכט פֿאַר כּעס, און דער באַלעבאָס גיט מיר אַ מאָנאָטאָנעם ענטפֿער: געדולד — עס וועט שוין ווערן!

לוציאַן לאָזט זיך דערווײַל שרעקלעך אָפּ. ער איז נישט געזונט. הײַנט איז בײַ אים געווען ד״ר דזיעווישעק, האָט אים געשטעלט טרוקענע באַנקעס און פֿאַרשריבן אַ רעצעפּט אויפֿן הוסט: צו איין לעפֿל 4 מאָל איבערן טאָג.

אַחוץ דעם הוסט איז אים גאָר נישט. אדרבא, ער האָט אַ גוטן אַפּעטיט און זעט נישט שלעכט אויס.

ער וויל תּמיד צושרײַבן צו דיר, אָבער אַז איך שרײַב אָן אַ בריוו, בין איך זייער אומגעדולדיק, און איידער ער גיט זיך אַ קער, וואַרף איך אים אַרײַן אין פּאָסטקעסטל.

הײַנט האָב איך באַקומען אַ בריוו פֿון משהן. ער האָט מיר נישט געקויפֿט קיין קאַפּעליוש, האָט נישט געקראָגן, וועסטו מיר קויפֿן אין וואַרשע. אָבער פֿאַרשטייט זיך שוין נישט קיין שטרויענעם.

הײַנט לאָז איך פֿון דעסט וועגן איבער אָרט פֿאַר לוציאַנען, כּדי ער זאָל צושרײַבן עפּעס.

דײַן

לעאָן.

[פֿון רוסיש] מײַן טײַערע מומע!

איך הוסט, מען האָט מיר געשטעלט באַנקעס און איצט איז מיר שוין אַ ביסל בעסער. איך בעט די מומע אָנשרײַבן, ווען די מומע וועט אין גאַנצן געזונט ווערן און ווען וועט די מומע קומען צו פֿאָרן. איך שלאָף אין דער קיך.

דער מומעס אייביק ליבנדיקער זון

לוציאַן פּרץ

52

זאמאשטש, 9/29, 1883.

טײַערע העלענע!

נעכטן אין אָוונט האָב איך נאָך געהאַט אַ וויכטיקן ענין אין אַלט-זאַמאָשטש, צוליב דעם רעגן אָבער האָב איך ערשט 4 אין דער פֿרי געקענט אַרויספֿאָרן, אַ גאַנצע נאַכט בין איך דעריבער נישט געשלאָפֿן. וועלן כ׳בין אַרום 10 צוריקגעקומען, איז דײַן בריוו שוין געלעגן אויפֿן טיש. האָסט מיך הייסט עס באַלוינט מיט דעם זעלביקן סורפריז, וואָס איך האָב דיר געמאַכט!

כ׳האָב איבערגעריסן דאָס שרײַבן, ווײַל קליענטן זענען געקומען. כ׳האָב זיי הײַנט געהאַט בערך 20, און קיין 20 גראָשן האָב איך נישט פֿאַרדינט.

זינט אַ געוויסער צײַט בין איך דער בעל-יועץ פֿון דער גאַנצער וועלט, איך באַטייליק זיך אין צוויי ברירות, און חוץ דעם האָב איך עטלעכע וויכטיקע ענינים. אַזוי אַרום איז מײַן צײַט זייער באַגרענעצט.

דער בריוו איז אָנגעהויבן 10 אין דער פֿרי, 12 בײַ נאַכט ענדיק איך. כ׳בין זייער מיד, אָבער ענדיקן אים מוז איך, ווײַל מאָרגן איז אַן אַראָפּפֿאָר, ענינים האָב איך איבער גענוג — וער זשע ווייסט, צי זיי וועלן מיר לאָזן אַ שמועס טון מיט דיר?

מײַן גאָט, ווי מיר וואָלט זיך געווואָלט מיט דיר רעדן, דיך צודריקן, אַקוש טון! ווי מײַן נשמה רײַסט זיך צו דיר!

לוציאַן איז הײַנט געקומען, ער ווײַל בשום אופֿן נישט צוריקפֿאָרן, ס׳איז אים דאָרט לאַנגוויליק. כ׳מוז דעם בריוו אַוועקלייגן, ווײַל די אויגן קלעבן זיך מיר, אין קאָפּ מישט זיך און די פּען פֿאַלט מיר אַרויס פֿון דער האַנט.

אַך, ווי שרעקלעך איז די איינזאַמקייט, ווען מען האָט ליב!...

דאַנקען גאָט, כ׳בין אויפֿגעשטאַנען. ס׳האָט געשלאָגן 7. אַ פּויער וואָס האָט שוין לאַנג זײַן חוב באַצאָלט, האָט מיך אויפֿגעוועקט — ער האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז ער איז געקומען צו פֿאָרן און איז אַוועק אויף פֿרישטיק.

די אַנטאָניכע טוישט מיר דערווײַל דאָס העמד און דאָס אָנטוכץ, כ׳בין דעריבער אין נעגליזשע.

קיינער קומט אָבער נישט. כ׳האָב אַסך ענינים, כ׳וואָלט אָבער אָנגענומען מער. וואָס טוט מען אָבער, ס׳איז נישטאָ!

מײַן טײַערע העלענע! דײַנע בעדער באַקומען דיר דאָך ווײַל, און אין גאַנצן געזונט ביסטו נאָך נישט, איז דיר דערפֿאַר גרינגער צו זײַן אויסגעהאַלטן. דעם דמיון שיק אַרויס פֿון די בעדער צו מיר. און דו אַליין ענניס די בעדער! איך באָד זיך אין גאַנצן נישט, ערשט נאָך דײַן צוריקקער וועל איך אָנהייבן אַ באָדקוראַציע. — איצט האָב איך אַפֿילו נישט, וווּ אַ וואַנע אַוועקצושטעלן, וווּ אַ טריט צו מאַכן.

כ׳מוז פֿאַרענדיקן דעם בריוו, ווײַל ס׳איז 5, און 6 דאַרף מען זיך צוריק-קערן אויפֿן אַראָפּפֿאָר, און כ׳האָב נאָך אַ גוואַלד מיט אַרבעט.

דײַן

לעאָן.

53

טײַערע העלענע!

וועז דו האָסט געפֿאָדערט, איך זאָל דיר יעדן טאָג שרײַבן, האָסטו פֿאַרגעסן וועגן שבת! דערפֿאַר טאַקע האָב איך אַ קלאָר געטאָן: אָט וואָס ס׳קומט אַרויס פֿון לײַבע צווישן מאָן און ווײַב—מע ערגערט זיך און אַן עק! דו פֿאַרגעסט, אַז דו ביסט ס׳ווײַב פֿון אַ פֿרומען מגיד, וועמען דו וועסט אַפֿילו דורך לײַבע נישט אַראָפּפֿירן פֿון דרך-הישר! און זאָל איצט עמעץ פֿרוון לייקענען, אַז פֿרויען זענען נישט קיין מחבלים

און הגם פֿרומע מענטשן אַזוי ווי איך האָבן אַזוי ליב די דאָזיקע מחבלים, אַז זיי זינדיקן, כּמעט אויף טריט און שריט, זענען דאָך פֿאַראַן גרענעצן, וואָס מ׳טאָר נישט איבערטרעטן — דאָרט וווּ דער פּוח פֿון די מחבלים איז גובֿר די געטער!.. דערפֿאַר האָב איך נעכטן נישט געשריבן. דער אייבערשטער וועט דאָס מיר בלי ספֿק געדענקען, וועט דאָס אַרײַנשרײַבן אין זײַן ספֿר, קרבנות און וועט באַצאָלן נאָך דעם לאַנגן לעבן מיט דיר!

און אָט דאָס לעבן מוז לאַנג דויערן, ווײַל יעדע מיצווה, יעדע פֿרומע מחשבֿה פֿאַרלענגערט עס, און דו ווייסט דאָך, אַז מיצוות און פֿרומע מחשבֿות פֿעלט מיר נישט (מען קען מיט זיי אויספֿלאַסטערן דעם גאַנצן גהינום). אמת, אַז מאָן און ווײַב זענען איינס, און אַז דו, מײַן לײַבע, האָסט נישט וויניק חטאים (וואָס דער גרעסטער פֿון זיי — אַגב אורחא – איז: אָנרעדן מיט אַ שלעכ-טער פֿוונה צו שרײַבן יעדן טאָג בריוו אַפֿילו אום שבת) פֿאַר דעם אַלעם וועל איך, דײַן אָרעמער, פֿאַרלײַבטער מאָן, שווער אָפּקומען. אָבער פֿאַר דײַנע זינד וועט דאָס אָפּקומען אויך זײַן זיס.

איך קען זיך פֿאַר דיר באַרימען מיט נאָך אַ מיצווה, וואָס כ׳האָב ערשט הײַנט געטון מיט דער גאַנצער ענערגיע און מסירת-נפֿש!... כ׳האָב אויפֿגעגעסן אַ גאָר גרויס שטיק שבתדיקע פֿיש! גאָט מײַנער, וויפֿל דאגות און חובֿות פֿאַר-שאַפֿט אונדז דער שבת!

אמת, אַז מיט מיר בײַנאַנד וועט אויך דער ד״ר באַלוינט ווערן מיט אַ ברייטער האַנט, מחמת אויך ער האָט געריבן, אַז ס׳איז געווען אַ מחייה צו קוקן...

ס׳איז געווען אַ תענוג צו זען, ווי מיר האָבן זיך געלאָזט אויף אַ פֿאַר-מעסט, רײַטנדיק אויף גאָפּל-מעסער!... הלוואי זאָל השם יתברך אויך דעם ד״ר בענטשן דערפֿאַר.

כ׳מוז דאָ מאַכן אַ באַמערקונג. העסע פֿאַרזיכערט און – דער עיקר — די יוזעפֿיכע באַשטעטיקט דאָס מיט אַ פֿייערלעכער שבֿועה, אַז פֿיש גרייט מען צו אַזוי, ווי דו פֿלעגסט עס מאַכן. דער שכל און דאָס האַרץ גלייבן טאַקע, אַז ס׳איז אַזוי, – אָבער דער גומען איז זייער מסופֿק.

די פֿיש זענען אויס גוט, זיי האָבן אַ נישט שלעכטן ריח, די לאָקשן זענען אין אָרדענונג... און דער טעם—נו, דאָס קען מען נישט באַשרייבן. כ׳וועל פֿשוט זאָגן: אַז די פֿיש האָבן געהאַט אַ טעם פֿון גאָר נישט קיין באַטעמטע פֿיש, וואָס דאָס מאַכט נאָך שטאַרקער מיין און דעם געצערטן ד״רס צניעות און פֿאַר-טאָפֿלט כּמעט אונדזער אויפֿטו. די יוזעפֿיכע אַפֿילו, וועמען די שיסל איז געוואָרן אויסגעליידיקט, האָט אונדז שוין אַ ביסעלע באַלוינט, און טאַקע מיט אַזאַ הימלישן שמייכל און בפֿירוש ליבלעכן קוק, אַז ס׳האָט אַזש אין די פּיאַטעס געקיצלט, אַז מיר האָבן – געירט ביז גאָר – אַ געשריי געטון אין איין קול: קאַווע! כ׳ווייס אָבער נישט, וואָס פֿאַר אַ רושם האָט געקענט מאַכן אויף קלעמענסן די לייִדיקע שיסל! משמעות, אַ ביטערן רושם. פֿון דעסט וועגן מיין נישט, מיין טייערע פֿרוי, אַז מיר זענען אַזעלכע אומברחמנותדיקע זולל וסובֿאס. פֿיש איז געווען ווי־ניק, אין גאַנצן 2 פֿונט און דערצו נאָך איז קיין פֿלייש לחלוטין נישט געווען. אַ דערדריקנדיקער פֿאַקט! — דער פֿאַקט האָט אויף מיר געמאַכט אַזאַ רושם, אַז כ׳האָב אים נאָך נישט פֿאַרגעסן, כאָטש דער דערמאָנטער מיטאָג האָט זיך געצענדיקט 12 בייַ טאָג, און איצט איז דאָנקען גאָט 2 נאָך האַלבער נאַכט. די רגע האָט אַפֿילו אויסגעשלאָגן האַלב 1 דער זייגער, אָבער נישט אויפֿן ראָטהויז, מחמת אָט דער גרייזגרויער זייגער, דער היטער פֿון דער גאַנצער שטאָט, איז שוין זינט עטלעכע טעג אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ מין הינער-פּלעט, פֿון וועלכן זיין מיסטער פֿלייסט זיך אים בחינם אויפֿצוועקן. עטלעכע מאָל אין טאָג וועקט ער זיך פֿלומרשט, מיט אַ הייזעריק קול קלינגט ער אויס עפּעס אַ זייגער 15 און שלאָפֿט ווידער אײַן אויף אַ לאַנגער צײַט. דו פֿאַרשטייסט שוין מיסתּם, אַז די גאַנצע שטאָט איז פֿאַרצווייפֿלט, ווײַל אַפֿילו די וואָס האָבן זייגערלעך קענען זיי נישט רעגולירן! מיט מײַן טאַשן-זייגערל האָט אויך געטראָפֿן אַ סיבה, בעסער געזאָגט—מיט זײַן קייטעלע. אָט דער דאָזיקער אָנדענק פֿון דער מיאוסער הענדל עליה השנאָבל האָט זיך צעריסן און העסע האָט מיר צוגענומען ס׳זייגערל, כדי כ׳זאָל עס נישט פֿאַרלירן. דאָס ליד, אַז ס׳איז האַלב צווויי, האָס אויסגעקלונגען אונדזער שטובזייגער! אַן אָנדענק נאָכן באַנקראָט! אָבער איך האָרך אים „ווי די קאַץ, אָדער ווי דעם רב״! כ׳גיי נישט שלאָפֿן און אַן עק! פֿון ווײַטן הער איך אַ כראָפּצן: איינס און אַ צווייטס... העסע כראָפּצט אין שלאָפֿצימער און יוזעפֿינע אין קיך. ביידע מעלאָדיעס לאָקן מיך נישט... כ׳וועל נאָך נישט גיין שלאָפֿן, ווײַל... ווײַל דאָס בעט איז לייִדיק.

דו שלאָפֿסט מיסתּם איצט און אפֿשר חלומסטו אין שלאָף וועגן מיר? לאָמיך זײַן זיכער אין אַזאַ חלום און—פֿהרף עין גיי איך שלאָפֿן. אָבער וואָס זאָל מען

טון, אויב מיר האָט זיך די נאַכט געחלומט גאָר עפּעס אַנדערש! ס׳האָט זיך מיר געחלומט, אַז אויפֿכאַפּנדיק זיך אין דער פֿרי, האָב איך אַנשטאָט מײַן אָנטוּעכן, דערזען לעבן זיך חסידישע מלבושים. אַ דערשראָקענער האָב איך אויסגערופֿן: העלענע! העלענע! קעצעלע! (לייען מיט זייער אַ לאַנגן אַקצענט דעם ערשטן טראָף). אומזיסט! קיינער ענטפֿערט מיר נישט. כ׳פֿלי אַרויס פֿון בעט, אין ערשטן חדר נאָכן שלאָפֿצימער איז קיינער נישטאָ, אין קאָנצעלאַריע— דאָס אייגענע, כ׳זוך מיט די אויגן אין אַלע זײַטן, כ׳טרעף זיך מיטן שפּיגל... און דאָרט,—אוי, ראַטעוועט!—דערזע איך אַ פּאָר ריזיקע פּיאות מיט אַ געלער, לאַנגער באָרד (כאָטש גוט, וואָס דער קאָליר האָט זיך נישט געביטן!) ביז איבערן גאַרטל (וועג איך וואָלט געהאַט אַזאַ!).

כ׳האָב אַ שרעקלעכן געשריי געטון — און כ׳האָב זיך אויפֿגעכאַפּט. נו, זאָג אַליין, איז כּדאַי צוליב אַזעלכע חלומות צו גיין שלאָפֿן, אַרײַנלייגן זיך אין אַ פּאַריתומט בעט אין אַ דומפּיק פֿינצטער צימערל?

אמת, די אויגן קלעבן זיך מיר, אָבער פֿאַר קיין שום געלט אין דער וועלט וועל איך אַזוי גיך נישט גיין שלאָפֿן! נעכטן האָב איך געלייענט ביז 4 אַ זייגער די דערציילונג פֿון יעזש „די פּאַרשוין". הײַנט איז נאָך בעסער, ווײַל איך רעד מיט מײַן אייגענער פּאַרשוין! יענע איז, וואָס אַן אמת, שענער פֿון דיר, אָבער יענע איז נישט מײַן פֿרוי און זי האָט מיך אין גאַנצן נישט ליב, מיר דאַכט אַפֿילו אַז איך וואָלט זיך אויך נישט געקענט אין איר פֿאַר־ליבן, כאָטש זי איז אַ כשרע ייִדישע טאָכטער, ווײַל... ווײַל מײַן פּאַרשוין איז בעסער פֿון יענער גאָר נישט דער ערך. איבעריקנס, צי קענסטו יעזשן? ער האָט געקענט זאָגן אַ ליגן און די גאַנצע גילדערנע פּאַרשוין אויסטראַכטן. דער ד״ר זאָגט, אַז דאָס טרעפֿט און — גיי געטרוי מענטשן! ה׳ יעזש איז דאָך אַ מחבר און וווינט אין פּאַריז, און אים איז מען חושד אין ליגן! אָט די דאָזיקע אפּיקורסישע וועלט וועט נאָך דערגיין דערצו, אַז מ׳וועט אַפֿילו רבנים און מגידים (ווי איך) סקעפּטיש קריטיקירן!

אָ! דעמאָלט וועט זיך די וועלט זיכער איבערקערן מיטן קאָפּ אַראָפּ, אויב ס׳וועט נישט נאָך פֿריִער עפּעס אַ בלענדניקער קאָמעט (וועלכער איז, אגב באַמערקט, צו גלײַך אי פֿון מענלעכן געשלעכט אי פֿון ווײַבלעכן, וואָרן זײַענדיק אַ פֿאַרכישופֿטער ר י ט ע ר, טראָגט ער דערבײַ אַ ווײַבערישן ע ק) אַראָפּשלײַדערן דאָס דאָזיקע זינדיקע וועלטל אין תּהום אַרײַן. אָבער דו, קעצעלע, (דער אַקצענט ווי פֿריִער) שרעק זיך נישט, אַ סך וואַסער וועט נאָך אָפּלויפֿן ביז וואַנען דאָס וועט געשען, און מיר וועלן נאָך האָבן צײַט אַ קלער צו טון וועגן ראַטעוועט זיך! איבעריקנס, „מיינע" שניידער וועלן אונדז אויפֿנייען אַ ריזיקן באַלאָן, וווּ מיר וועלן זיך באַהאַלטן, און מיר וועלן שוועבן צווישן די שטערן, און פֿאַר אַ מקום־מקלט וועלן מיר זיך אויסקלײַבן אַזאַ שטערן, וווּ קיין חסידים וועלן אין גאַנצן נישט זײַן, און מײַנע חלומות וועלן פֿרײַ זײַן פֿון יאושדיקע מיסטיפֿיקאַציעס—און ווייסטו, וואָס כ׳וועל דיר דעמאָלט געבן? ס׳טעלערל

פֿון הימל! און דו מיר דערפֿאַר? אַ הייסן קוש! בהן שלי, אַז ס׳גייט מיר איבער דאָס שפּייַכץ אין מויל!

זאָג מיר דעם אמת, צי ווילט זיך דיר נישט אַ מאָל קיין קוש, און וואָס טוסטו דעמאָלט? איך קוש דעמאָלט אין דער לופֿטן, אָבער דאָס איז אַ קנאַפּע סגולה – כּמעט קיין שום פּעולה נישט! דאַרפֿסט זיין צופֿרידן פֿון מיר, קעצעניו (אַרויסרייַדן די „נ" זייער ווייך). כ׳בין אין אַ גוטער שטימונג און איך פֿלייַס זיך דיך צו ווייַלן!

גאָט וועט געבן און ס׳וועט אָנקומען אַ צייַט פֿון אַנדערע פֿאַרווייַלונגען... אוי די קושן! פֿון קאָפּ קענען זיי מיר נישט אַרויס, זיי האָבן מיך פֿאַרפֿישופֿט!

ווייסטו וואָס? לאָמיר זיך אַביסל צעקריגן! כ׳האָב דיך שוין אַזוי לאַנג נישט איבערגעבעטן! אָך, ווי זיס זענען די דאָזיקע איבערבעטעכצער! קודם-כל דאַרף מען אויסקלערן עפּעס אַן אויסרייד, ווייַל דאָס וואָס דו ביסט גוט, הימלישׁ, ליב און שיין, קען דאָך נישט זיין קיין אויסרייד. דאָס וועט דאָך שוין זיין אַ גרונד זיך איבערצובעטן, מ׳דאַרף אָפּקלערן אַן אַנדער אויסרייד! און מ׳דאַרף גיין צום קאָפּ נאָך שכל, ווייַל מיטן הארץ קען מען זיך אין דער פֿראַגע לכל הפּחות נישט אַן עצה האַלטן, ווייַל דאָס הארץ איז איבערגעקויפֿט דורך דיינע חסדים, דורך דיין ליבע, און איז פֿול מיט דיר. כ׳האָב מורא אָנצורירן מאַדאַם פֿאַנטאַזיע, ווייַל זי וועט מיר דיך באַלד פֿאַרשטעלן מיט אַ טרער אין אויג; און דיין טרער ברענט מיך און איז בכוח מיך אויף קויל צו פֿאַרברענען. און איך האָב אַזוי אויך מורא, אַז כ׳בין צו פֿיל ענלעך צו קויל. איז דעריבער קען דאָ, ווי כ׳האָב געזאָגט, נאָר דער שכל עפּעס אויפֿטון. נאָר היות דער שכל, אָט דער דאָזיקער באַרימטער עגאָיסט, איז צוליב דער שפּעטער צייט געגאַנגען שלאָפֿן, איבערלאָזנדיק ביי מיר בלויז דאָס הארץ, וואָס קען אָן דיר נישט שלאָפֿן—בכן nollens vollens, וועל איך די קריג אָפּלייגן אויף מאָרגן. (דער מאָרגן איז קליגער פֿאַרן אוונט!). און אפֿשר אַוועקלייגן די פּען? ווייַל צו וואָס וועלן דיר נוצן אָט די קאָלירנדיקע זייפֿנבלאָזן מיינע?...

אָט האָסטו דיר! ס׳בייַט זיך אין דעם מאָמענט ביי מיר די שטימונג, דער רויזער קאָליר ווערט וואָס אַ מאָל מער טונקל, אַזש שוואַרץ... און ס׳איז קיין שום חידוש נישט, ווייַל ס׳איז אומעטיק אייַנעם אַזוינעם אין מיטן אַ נאַכט אַ שטילער, אַ רויקער און אַ וואַרעמער, אַ נאַכט אַ שיינער, אַן אויסגעשטערנטער... ער וואָלט אַנשטאָט דעם שלאָגן פֿון זייגער, בעסער געוואָלט הערן דאָס שלאָגן פֿון אַ הארץ, וואָס איז אים טייַער; און אָנשטאָט אַ פּען — וואָלט ער געוואָלט האַלטן כאָטש איין האָר פֿון זיין אייַנציקער געליבטער!

כ׳וועל אָפּשטעלן דעם זייגער; זיין אייַנטאָניקער פּאַמעלעכער קלאַנג דערמאָנט מיך די אייַנטאָניקייט און דעם פּאַמעלעכן גאַנג פֿון דער צייַט פֿון אונדזער צעשיידונג. כ׳וואַרף אַוועק די פּען, ווייַל דאָס שרייַבן צו דיר צערייצט מיך, און ווען כ׳שרייַב פֿון אונדזער ליבע, לאַכן פֿון מיר די שוואַרצע אותיות ווי בייזע טייַוולאָנימלעך....

אַ גוטע נאַכט דיר, העלענע! אַ גוטע נאַכט דיר, און קער מיר אום וואָס גיכער מײַנע גוטע טעג און די נעכט די גוטע!...

דײַן
לעאָן נעבעך

ניין! כ׳וויל זיך נישט געזעגענען מיט דיר אומעטיקערהייט! כ׳וויס, אַז כ׳דאַרף דיך פֿרייַלעך מאַכן און נישט טרויעריק...

נו, איז גוט, כ׳האָב דיך באַלײַדיקט מיט מײַן טרויער, און כ׳האָב דעם בעסטן אויסרייד זיך איבערצובעטן!

כ׳בעט דיך דעריבער איבער, כ׳בעט דיך הונדערט מאָל איבער, כ׳קניי בײַ דײַנע פֿיס, כ׳קוש דײַנע טריט און כ׳בעט דיך רחמים: זײַ מיר מוחל!— אָ, איך פֿיל... דו בייגסט זיך אײַן צו מיר, הייבסט מיך אויף, קושט מיך און יעדער קוש דײַנער איז אַן אמתע מחילה, אַ מחילה פֿון אַן אמתן גאָט, אַ גאָט וואָס וועט מיר אין גיכן דעם הימל און גן-עדן ווידער עפֿענען אָבער אויף אייביק, לעולם ועד!

לעאָן

שבת צו נאַכטס!

54

טײַערע העלענע! געוויס האָסטו שוין באַקומען מײַן קאַרטל, אַז כ׳האָב אָפּגענומען דאָס געלט פֿון מיניסטעריום. צי דו זאָלסט עס שיקן דורך פּאָסט, צי ברענגען עס צו פֿירן—דאָס איז געווענדט ווען דו וועסט קומען. שוין איצט קען איך אויף זיכער נישט ראָטן. דער ענין איז נישט קיין קלאָרער. איך וואָלט געווואָלט, אַז דו זאָלסט מיך באַפֿרײַען פֿון דער באַלעבאַטישקייט. אויב דו וועסט אַרויסשיקן, פֿאַרזאָג נישט קיין צושטעלונג אַהיים, וויל איצט איז עס נישטאָ.

קיין שום נײַס

דײַן לעאָן

55

העלענע! ערשט נאָר וואָס האָב איך אָפּגענומען דאָס פּעקל פֿון פּאָסט. אַהיים שיקט מען נישט אָפּ. איך דאַנק. און דאָ האָב איך נאָך געהאַט קאַווע און טיי, האָב איך אַ ביסל אָפּגעטרעטן העלענקען: אַ פֿונט קאַווע און אַ $1/2$ פֿונט טיי און אויך עטלעכע לימענעס. אייגנטיטיק האָב איך באַקומען פֿון מיניסטעריום 294 רובל מיט 5 קאָפּ׳, אַנשטאָט 300. גם זו לטובה.

אויב דיר פֿעלט נישט קיין געלט, שיק צו עטלעכע פֿונט טאַבאַק. איציק גריסט דיך. יאַנעק דאַנקט פֿאַרן שאָקאָלאַד. די פּוטער איז אַ מחייה.

דײַן
לעאָן

ג. בריוו צום זון

56

געליבטער זון!

דײַנע צוויי בריוו האָב איך אָפּגענומען און זיי האָבן מיך זייער דער-פֿרייט, ווײַל איך האָב דערזען, אַז דו ביסט רויִק און צופֿרידן. איך ווינטש זיך נאָר, אַז מען זאָל פֿון דיר אויך זײַן צופֿרידן; דאָס וועט זיך דיר אײַנגעבן זייער גרינג, אויב דו וועסט זיך גוט לערנען און וועסט האָבן דרך-ארץ פֿאַר עלטסטע אאַז"וו. איך האָף, אַז דײַנע ווײַטערדיקע בריוו וועלן זײַן גענויער, און אַז דו וועסט שרײַבן וועגן דײַנע ברייטערע באַציִונגען מיט די לערער און מיט די חבֿרים.

איך בעט דיך, דו זאָלסט שרײַבן צו אונדז בריוו אַלע זונטאָג, ווײַל דאָס איז דײַן פֿרײַער טאָג, און דו זאָלסט נישט ניצן קיין אָפֿענע קאַרטלעך, ווײַל קיין מאַרקעס וועט דיר נישט פֿעלן.

איך מוז ציִען דײַן אויפֿמערקזאַמקייט אויף אַן אומטאַקטישקייט, וואָס דו ביסט באַגאַנגען אַנטקעגן אַ פּערזאָן, וואָס איז פֿאַר דיר געווען אַ צווייטע מוטער — און דערבײַ די בעסטע מוטער, אַ פּערזאָן וואָס דו האָסט איר אַ סך, זייער אַ סך צו פֿאַרדאַנקען.

אין דײַן ערשטן בריוו דערמאָנסטו וועגן איר אַפֿילו נישט, אינעם צווייטן בריוו דערמאָנסטו זי פֿאַרבײַגייענדיק, עפּעס אַזוי ווי פֿון איידלקייט וועגן. איך ווייס אָבער, אַז די סיבה איז נישט קיין שלעכטער ווילן, נאָר דו האָסט פֿאַרגעסן. ווי דאָס זאָל נישט זײַן טוסטו שלעכט. וואָרן אויף דײַנע בריוו וואַרטן מיר ב י י ד ע ג ל ײַ ך אומגעדולדיק און בײַם לייענען זיי זײַנען מיר ב י י ד ע ג ל ײַ ך גערירט. ד ו ד אַ ר פֿ ס ט וועגן דעם געדענקען.

איך בעט דיך: לערן זיך גוט. געדענק, אַז די צײַטן זענען שלעכט און דאָס אויסהאַלטן דיך קאָסט טײַער, און ווער ווייסט וואָס דער מאָרגן קען ברענ-גען. וואָס פֿריִער דו וועסט ענדיקן די גימנאַזיע, אַלץ גיכער קענסטו רעכענען אויף אַ צוקונפֿט.

ס'איז נישטאָ קיין איבעריקע וויסנשאַפֿט. ס'זענען פֿאַראַן מער אָדער ווייניקער נוציקע [וויסנשאַפֿטן]. הייסט עס, אַז אויב דער שינוי אינעם שולפּלאַן הענגט נישט אָפּ אין אונדז, מוזן מיר זיך אונטערגעבן יענעמס ווילן און לערנען זיך אַזוי ווי מען הייסט. אַגבֿ ביסטו צו יונג, דו זאָלסט קענען ענדגילטיק פּסקענען, צו וואָס דו האָסט צום מערסטן פֿעיִקייטן און וועלכע צוגרייט-וויסנשאַפֿטן עס וועלן זיך אַרויסווײַזן פֿאַר נייטיק צום מערסטן, אָבער העלפֿן וועלן דיר אַלע. בכן לערן אַלץ.

אויב דו ווילסט, וועל איך דיר געבן ידיעות וועגן דײַנע געוועזענע חבֿרים (אויב דו וועסט זיך נאָכפֿרעגן!). דאָ בײַ אונדז אין זאַמאָשטש איז קיין נײַס נישטאָ.—

עטלעכע וואָכן פֿאַר דיין אָפּפֿאָר האָסטו אַרויסגעוויזן חשק צו לערנען זיך העברעיִש. אויב דו האָסט עס נאָך אַלץ בדעה, אויב דו רעכנסט באמת צו דערקענען די שפּראַך פֿון דיין פֿאָלק, אַ שפּראַך, וואָס איז אַגב די שענסטע און די פּאָעטישסטע, די שפּראַך, וואָס אין איר איז געשריבן דער תּנך, וואָס אַנטקעגן אים בלייבן אין שאָטן די האָמערס, און די וירגילס באַהאַלטן זיך אין אַ ווינקל — שרייב אָן און קיין הילף אין געלט וועט דיר נישט פֿעלן.

דאַרפֿסט וויסן, אַז ה' פּאַפּירנאָ איז אייניער פֿון די קענטיקסטע מחברים-קריטיקער אין דער העברעיִשער לִיטעראַטור, און אַזאַ מיגלעכקייט צו נעמען לעקציעס וועט זיך דיר אפֿשר נישט מאַכן.

איך ספּק נישט, אַז אויף דיין פֿאַרלאַנג וועט ער דיך לערנען. איך בין זייער צופֿרידן, וואָס דו שרייבסט אויף פּויליש. קיין גרייזן פֿעלט נישט, אָבער בכלל געמומען שרייבסטו נישט שלעכט. מיר איז שוין אויך שווער צו שרייבן פּויליש, און נאָך שווערער אָנצושרייבן פֿאַר דיר דייטלעך, דו זאָלסט קענען גוט און גרינג לייענען. — איך באַהאַלט דעם בריוו פֿון דער מומען, וויל איך ויל נישט, זי זאָל לייענען דעם אָנהייב צוליב גרינג פֿאַרשטענדלעכע טעמים. כדי דיר צו געבן צייט צו פֿאַרריכטן דעם פֿעלער, וועל איך זאָגן, אַז ערשט נאָכן דריטן בריוו וועל איך דיר אָנשרייבן. דערמאָן דעריבער נישט אינעם ענטפֿער וועגן דעם.

דיין פֿאָטער וואָס האָט דיך ליב

לעאָן

27/15 אויגוסט, 1886.

פּ"ס. חוץ דעם זענען נאָך דאָ אַנדערע פּערזאָנען, וואָס זענען ווערט, מען זאָל זיי דערמאָנען, נישט אמת?

57

געליבטער זון!

איך האָב אַ לאַנגע צייט צו דיר נישט געשריבן. פֿרייַער האָב איך געוואַרט אויף משהס בריוו און אויף דער רעכענונג פֿאַר ה' ב. מרגליות, דערנאָך איז געקומען די לאַנגע קאַדענץ פֿונעם אַראָפּפֿאָר, וואָס האָט מיך שטאַרק איינגע-מאַטערט. פֿאַר וואָס האָסטו אָבער נישט געשריבן? פֿאַר וואָס האָלטסטו נישט דיין הייליקן צוזאָג, אַז דו ווועסט שרייבן אַלע וואָך? כ'וואָלט וועלן גלייבן, אַז דו האָסט אויך קיין צייט נישט, אַז דו ביסט באמת פֿאַרנומען מיטן שטודיום!

מיר דוכט, אַז אין עטלעכע טעג אַרום דאַרפֿסטו קריגן דעם בילעט. שיק אים גלייך צו.

אין דער היים איז נישטאָ קיין נייס. די מומע וועט אין גיכן פֿאָרן קיין וואַרשע, איז אָדער זי וועט פֿאָרן צו דיר אָדער דו וועסט פֿאָרן צו איר קיין וואַרשע; וועגן דעם וועלן מיר דיר מודיע זיין אין אַ פּאָר טעג אַרום.

איך מאַך דעם בריוו בקיצור, ווײַל איך בין פֿאַרנומען מיט זייער אַ וויכטיקן ענין.

גיב אָפּ די האַרציקסטע גרוסן ה׳ פּאַפּירנאָן און ה׳ אַלטבערגן, צו יעדערן פֿון זיי וועל איך אין גיכן באַזונדער אָנשרײַבן. איך בעט דיך זייער נאָך אַ מאָל, שרײַב רעגולער אַלע וואָך, לערן זיך גוט.

דײַן פֿאָטער וואָס האָט דיך ליב
ל. פּרץ.

2טן נאָוועמבער, 86 י.

58

געליבטער, טײַערער זון!

דאָס וואָס עס גייט דיר שלעכט אין מאַטעמאַטיק, האָט מיך געמאַכט טרויעריק. איך האָף אָבער, אַז אין גיכן וועסטו מיך דערפֿרייען! פֿאַרגעס נישט און ניץ אויס די צײַט. קיינער וויסט נישט, וואָס פֿאַר אַ מאָרגן דער גורל גרייט אים צו. ביסט אַ קינד, פֿאַרשטייסט אָבער, אַז דו לעבסט אין שטאַרק אומזיכערע צײַטן, וואָס זייער סוף קענען מיר נישט פֿאָרויסזען. ס׳איז אמת, אַז נאָך יעדער פֿינצטערער נאַכט קומט אַ ליכטיקער טאָג... אָבער די נאַכט פֿון לעבן איז צײַטנווײַז שרעקלעך לאַנג... און שוין סאַמע פֿאַר טאָג קען דער טוי אויסעסן די אויגן...

ווער אַ לײַט! אויף אַזוי פֿיל קענסטו נאָך מאַטעמאַטיק, אַז דו זאָלסט קענען פֿאַרשטיין, אַז אַ טאָג באַשטייט מער נישט ווי פֿון שעהן, אַ יאָר פֿון טעג און דאָס גאַנצע לעבן פֿון אַ קלײנער צאָל יאָרן... פֿאַרלירן אַ שעה פֿאַרן אויספֿירן די פֿליכט הייסט פֿאַרלירן אַ געווינסן טייל לעבן.

משה שרײַבט מיר, אַז דו ביסט פֿאַרטראָגן, פֿרײַער פֿאַרלירסטו אומזיסט די צײַט, און נאָך דעם ווייניסטו וואָס דו קענסט נישט די לעקציעס, און ער בעט, אַז איך זאָל דיר וועגן דעם דערמאַנען. אין משהן האָסטו אַן אמתדיקן פֿרײַנד. ער פֿאַרבײַט דיר מיך און די מומע, און דערפֿאַר איז שוין שלעכט, אויב ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זײַן אויטאָריטעט און זײַן עצה זענען פֿאַר דיר צו ווייניק און אָן רעזולטאַט. נאָר אויס דאַנקבאַרקייט צו אים וואָלסטו זיך געדאַרפֿט פֿאַרריכטן. און אַז דו וואָלסט קענען, ווען דו וואָלסט נאָר וועלן, דערין איז קיינער נישט מסופֿק.

דאָס וואָס דו האָסט געקריגן אַ רעפּעטיטאָר איז זייער גוט, פֿאַרגעס אָבער נישט, אַז לערנען זיך און אַרויסווײַזן די ידיעות אַנשטאָט דיר קען ער בשום אופֿן נישט.

נעם נישט אָן מײַנע ווערטער ווי פֿאָרוואָרפֿן צוליב דעם וואָס איז געווען, נאָר ווי וואָרענונגען פֿון אַ פֿאָטער אויף להבא.

זאָלן זיי דיך נישט מאַכן אומעטיק, נאָר אויפֿווען צו אַקטיווקייט. ווער עס פֿאַרלייגט די הענט און באַווייזן זײַנע פֿעלערן, דער וועט קיין מאָל נישט

אויספֿירן זײַנע פֿליכטן. ווער עס פֿאַרריכט נישט וויינענדיק, דער וועט גיך נישט האָבן וואָס זיך פֿירצוהאַלטן.

איך בעט דיך נאָך אַ מאָל, זײַ נישט שוואַך און גרינג אויף טרערן. פֿאַרליר נישט די צײַט אומזיסט און זאָל דאָס לערנען זײַן בײַ דיר בילכער ווי דאָס שפּילן.

ניץ אויס די הילף, וואָס עס גיט דיר ה׳ אַלטבערג, אַן איידעלע הילף, וואָס איר מקור איז נישט געצאָלט, נאָר ליבע.—

בעט די חשובֿע הערשאַפֿט פּאַפּירנאָ אין מײַן נאָמען, אַז מען זאָל לאָזן פֿאַרריכטן דײַן וועש אויף מײַן רעכענונג נאָך יעדן מאָל וואַשן.

מיר דאַכט זיך, אַז דײַנע חבֿרים האָבן געשריבן אַ בריוו צו דיר. וועגן הערשן ווייס איך נישט קיין ספּעציעלע זאַכן, איך הער נאָר, אַז ער לערנט זיך גוט.

דײַן פֿאָטער וואָס האָט דיך ליב

לעאָן.

געליבטער זון!

דײַנע אָפֿטע בריוו פֿרייען אונדז זייער, אָבער דאָס וואָס עס גייט דיר שלעכט אין געוויסע לימודים מינערט אַ ביסל די פֿרייד אונדזערע. זע דעריבער, ליב קינד, זיך צו פֿאַרבעסערן. וועגן דער וועש האָט דיר שוין דער פּאַפּאַ געשריבן, אַז פֿרוי פּאַפּירנאָ זאָל זײַן אַזוי פֿרײַנדלעך און הייסן נאָך יעדן מאָל וואַשן עפּעס אַ נייטאָרין דורכקוקן און פֿאַרריכטן. אויב דו רעכנסט צו שרײַבן צו לעאָפּאָלדן, איז ער אין דער היים בײַ די עלטערן, הייסט עס „רינגעלהיים אין לענטשנע". צוליב דעם וואָס עס פֿעלט אויס אָרט, קען איך מער ניט שרײַבן. נעם צו מײַנע ווונטשן פֿון געזונט און פֿון הצלחה אין לערנען.

דײַן מומע העלענע וואָס האָט דיך ליב.

59

ליבער זון!

איך פֿריי זיך באמת, וואָס דו האָסט זיך גענומען צו דער אַרבעט און די שלעכטע מיינונג שרעקט מיך כּלל נישט און מאַכט מיך נישט טרויעריק. פֿאַרליר נישט דעם גלויבן אין זיך — מיט אַרבעט וועסטו אַלץ בײַקומען. פֿאַל בכן נישט אַראָפּ בײַ זיך, אַרבעט מיט זיכערקייט, מיטן זיכערן געדאַנק, אַז אַן אַרבעט, וואָס מען נעמט זיך פֿיר מיט חשק און מען פֿירט אויס ווי ס׳געהער צו זײַן, ברענגט אַ גוטן רעזולטאַט.

ווען דו וועסט קריגן דעם בריוו, וועט די מומע שוין אפֿשר זײַן בײַ דיר, ווײַל זי איז אייערנעכטן אַרויסגעפֿאָרן קיין וואַרשע. איך ווייס נאָר נישט, ווען זי וועט קענען אַרײַנכאַפּן זיך צו אײַך. אויף יעדן פֿאַל שרײַב איך הײַנט צו דער מומען, זי זאָל וואָס פֿריִער אַוועקפֿאָרן צו דיר.

צוליב דוחק אין צייט פֿאַרקירץ איך דעם בריוו, כאָטש גאָט איז אַן עדות, אַז כ׳וואָלט נאָך מיט חשק אַ שמועס געטאָן מיט דיר, אָבער הײַנט איז ווידער אַן אַראָפּפֿאָר פֿון קרײַזגעריכט און איך דאַרף נאָך פֿאַרטיידיקן אַן ענין.

דײַן לעאָן.

60

געליבטער זון!

כ׳האָב עטלעכע טעג נישט געשריבן צו דיר, ווײַל כ׳האָב געוואַרט, עס זאָל קומען צו פֿאָרן די מומע, וועלכע איז טאַקע הײַנט 12 אַ זייגער אין דער פֿרי געקומען פֿון וואַרשע.

די מומע פֿילט זיך גוט.

בכן קער איך זיך אום צו דײַן בריוו. וועדליג מיר קומט אויס, וועסטו ווידער האָבן אַ שלעכטע מיינונג אויף לאַטײַן. און אפֿשר נישט? מיר וועלן זען.

ס׳איז אָבער דאָ אַ חילוק צווישן דײַן בריוו און צווישן שלמה אַלטבערגס בריוו, באשר בכן ער באַשולדיקט דיך, אַז... דו לערנסט צו וויניק לאַטײַן. איך חזר איבער: מיר וועלן זען.

אויף יעדן פֿאַל וועלן שוין זײַן אין גיכן די רוסישע חגאות און דעמאָלט וועלן מיר זיך זען. וואָרן איך וועל זײַן אין וואַרשע, איז אָדער כ׳וועל צו דיר אַרײַנגיין, אָדער כ׳וועל אָנשרײַבן נאָך דיר.

הייסט עס מיר וועלן זײַן צוזאַמען עטלעכע טעג און דאָס וועט זײַן מײַן גרעסטער פֿאַרגעניגן נאָך אַזאַ לאַנגער צעשיידונג און נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך אַזוי לאַנג נישט געזען. און פֿאַר דיר?

אויב דו וועסט ווידער האָבן אַ 2 אויפֿן בילעט, וועסטו זיך שעמען, אָבער דאָס וועט אויך איבערגיין. אַלץ וועט זיך לאָזן פֿאַרריכטן. גריס די פֿאַפּירנאָס, די אַלטבערגס און שלמהן

דײַן פֿאָטער וואָס האָט דיך ליב

לעאָן.

19/7 דעצעמבער, 86.

61

ליבער זון!

כ׳האָב דיר שוין לאַנג נישט געשריבן מחמת פֿאַרשיידענע סיבות. קודם-כל האָב איך, נאָך דעם ווי איך האָב באַקומען דײַן פֿאַרלעצטן בריוו צוזאַמען מיט ה׳ אַלטבערגס בריוו, בפיוון זיך אָפּגעהאַלטן, כדי נישט צו שרײַבן אונטער אַ נישט גאָר אײַנגענעמען אײַנדרוק... אפֿשר וואָלט דער בריוו אַרויסגעקומען צו שטרענג, דו וואָלסט זיך צו שטאַרק געקלעמט, און דאָס האָב איך נישט געוואָלט! . . . . . .

נאָך דעם האָב איך זיך אָפּגעהאַלטן עטלעכע טעג, ווייל כ׳האָב דיר געוואָלט מודיע זיין אויף זיכער, צי איך וועל דיך קענען באַזוכן... נאָך דעם ווידער איז אונטערגעקומען דער אַראָפּפאָר, וואָס האָט זיך געענדיקט ערשט נעכטן אוּן דערצו שפּעט בײַ נאַכט.

אויב די קאָפּיע פֿונעם בילעט איז גלײַך צום בילעט גופֿא, איז האָסטו אַ 2 מער נישט ווי אויף דרײַטש.

צי איז עס אַזוי אין דער אמתן? אוּן אפֿשר האָסטו נישט געוואָלט, איך זאָל זיך קלעמען? פֿאַר וואָס האָסטו נישט געבעטן ה׳ פּאַפּירנאָן, ער זאָל די קאָפּיע באַשטעטיקן?

ווי עס זאָל נישט זײַן, זע איך שוין, אַז דײַן פּראָמאָציע הענגט אויף אַ האָר; אויב דו קענסט, קער אָפּ דאָס שלעכטס, וואָס שרעקט מיך, ווייל ס׳איז נישטאָ קיין ערגערע זאַך, ווי פֿאַרלירן אַ גאַנץ יאָר פֿון לעבן...

זײַ כאָטש אָפּגענאַרציק אוּן באַהאַלט קיין זאַך נישט פֿון מיר.

כ׳האָב געוואָלט פֿאָרן צו דיר... איך בענק זייער שטאַרק, עס מאַטערט מיך דאָס אויסגעלייקטע בעט, די שטול, אַפֿילו דאָס וואָס איך הער נישט דײַן אָפּטן געווײַן!

... אָבער וואָס זאָל מען טון — איך קען נישט! אַ שאָד דאָס געלט, וואָס קען דיר צו ניץ קומען, אוּן סוף-כּל-סוף וועסטו דאָך אין 8—10 וואָכן אַרום זײַן אין זאַמאָשטש...

הערש איז געקומען צו פֿאָרן. כ׳האָב אים נאָך נישט געזען, אָבער מען זאָגט, אַז ער האָט בעסערע מיינונגען פֿון דיר... אוּן ער איז דאָך יינגער אוּן פֿאַרדינט גיכער אײַנזעעניש! וואָס זאָל מען טון...

משהס בריוו איז אַ באַשולדיקונגס-אַקט קעגן דיר, כ׳האָב דיך פֿאַרטיידיקט פֿאַר זיך אַליין, אָבער דײַן שולד איז קלאָר!

ביז אַצונד האָסטו נישט געקענט אײַנטיילן דײַן צײַט צום לערנען אוּן אויף פֿאַרווײַלונג, אוּן דערפֿאַר טוסטו אַלץ צו שפּעט.

פֿון דעסט וועגן איז נישט זייער שווער צו געדענקען, וויפֿל אַ טאָג האָט באמת שעה, וויפֿל עס נעמט צו דער שלאָף, דאָס עסן, כּדי צו ווײַסן וויפֿל מען קאָן אָפּגעבן אויף בטלען!

נאָר איך פֿאַל שוין ווידער אַרײַן אין אומאײַנגענעמען טאָן, אוּן אָנטון דיר קלעמעניש וויל איך נישט. פֿאַרבעסער זיך!

דײַן פֿאָטער וואָס האָט דיך ליב

62

זאמאשטש, דעם 16/28 יאנואר 1887.

געליבטער זון!

איך קלײב מיך שוין פֿון זייער לאַנג דיר אָנצושרײבן אַ לאַנגן בריוו, אָבער די אַרבעט אַרום דער באַלעבאַטישקייט שטערט מיר צום גרעסטן טייל. אָבער איצטער האָב איך בדעה דיר צו ענטפֿערן אויף אַלע דײַנע פֿראַגעס, וואָס דו האָסט מיר אין משך פֿון דער צײַט געשטעלט אין דײַנע בריוו: קיין קיישל האָב איך נישט געקויפֿט, ווײַל איך האָב נישט דורך וועמען דיר איבערצושיקן; אַז דאָס קאַפּאָטנדל האָט זיך צעריסן—איז די שולד פֿון דער פֿאַבריק—איך האָב בײַם קויפֿן עס געהאַט די בעסטע כוונות, כ׳האָב געוואָלט, דיר זאָל זײַן וואַרעם; מיט די הענטשקעס איז די זעלביקע געשיכטע — אָבער דאָס אַלץ זענען זאַכן פֿון אַ קלײנער וואָג, בעת דײַן נאָענטסטן זײַן אין וואַרשע וועט זיך לאָזן דאָס אַלץ פֿאַרריכטן, בפֿרט אַז איך און דײַן פֿאָטער רעכענען דיך אויף דער צײַט אָפּצוווארטן אין וואַרשע. — ביז יענער צײַט אָבער לערן זיך גוט, זײ געדולדיק אינעם לימוד פֿון דער דײַטשער שפּראַך, וווּ נישט פֿון דײַנע חבֿרים, דערנעענטער זיך צו מענטשן, קריג זיי ליב, אויב דו ווילסט, מען זאָל דיך אויך ליב האָבן — און דערמיט וועסטו פֿאַרשאַפֿן דעם גרעסטן פֿאַרגעניגן

דײַן מומען העלענע וואָס האָט
דיך ליב.

געליבטער לוציע!

פֿלײַס זיך צו קענען העברעיִש. כ׳וואָלט דיר אָפּט געשריבן, נאָר אויף פּויליש, ווייסטו, איז מיר נישט גרינג צו שרײַבן. דעריבער מוזטו זיך באַנוגענען מיט אַ קלײנער צושריפֿט. זײַ מיר געזונט, לערן זיך אַלץ מיט התמדה פֿאַר דיר צו גוטן און מיט נחת פֿאַר דײַנע עלטערן און פֿאַר דײַן זיידן, וואָס האָט דיך ליב

יודה פּרץ

[צוגעשריבן מיט העלענעס האַנט]

פּ״ס. מײַנע האַרציקע גערוסן פֿאַר משהן, פֿאַר זײַן חשובֿער פֿרוי, פֿרוי טשעסלאַווע, שלמהן און דעם קלײנעם לוציען.

63

טײַערער לוציאַן!

נאָך מײַן צוריקקער פֿון וואַרשע און פֿון פּלאָצק האָב איך געהאַט אַ סך אַרבעט און איך בין עטלעכע מאָל געווען אַרויסגעפֿאָרן אין די פּראָווינציעלע געריכטן. כ׳האָב דעריבער נישט געקענט אַזוי גיך שרײַבן צו דיר.

דו פֿאַרשטייסט אַליין, וואָס פֿאַר אַ פֿרייד איך האָב געהאַט פֿון דײַן לעצטן בריוו, אַ בריוו פֿול האָפֿענונג און כּוח, אַ בריוו וואָס פּולסירט מיט אַ לחלוטין נײַ, געזונט לעבן.

גלייב מיר, ס׳איז נישטאָ קיין נאַרישערע זאַך ווי אַ רעזיגנירטע, נישט-קעמפֿנדיקע יוגנט. ווער עס איז שוין צוגעדריקט בײַ 15 יאָר לעבן, בײַ וועמען איין נישט מקוים געוואָרענער וואונטש דריקט אַרויס ביטערע טרערן, ווער עס ווערט אַזוי יונג געשטרויכלט און האָט נישט קיין ווילנס-כּוח זיך צו דערהייבן, דער איז נישט ווערט קיין הילף און איז נישט ווערט וואָס ער לעבט! אַן אמתע קרענק רופֿט אַרויס רחמנות, אַן אײַנגעוואָרצלטע קרענק — ביטול! אָבער דו האָסט זיך דערהויבן, ווי איך זע, קעמפֿסטו איבער אַ נײַס! איך האָב דיך צו שטאַרק ליב, אַז דאָס זאָל קענען פֿאַרשטאַרקן מײַן ליבע; נאָר איצט געטרוי איך דיר מער, איך גלייב אין דײַנע כּוחות און איך בין זיכער אין ניצחון!

געלײבטער זון מײַנער, ווי שטאַרק דאַנקבאַר איך בין דיר פֿאַר דײַן בריוו! . . . . . .

. . . . . .

און אפֿשר ביסטו געוואָרן אַ לײַט אין אַן אַנדער זינען אויך? אפֿשר האָסטו שוין פֿרײַנד און נאָך דער אמתער און געזונטער אַרבעט זוכסטו פֿאַרווײַלונג? אפֿשר!...

פֿון מענטשן אַנטלויפֿט געווײַנטלעך אַזאַ אײַנער, וואָס וואָלט וועלן אַנטלויפֿן פֿון זיך אַליין אויך. ווער עס איז נישט צופֿרידן פֿון זיך אַליין און פֿון זײַן פֿירונג, פֿילט, אַז ער האָט נישט קיין רעכט צו האָבן צו טון מיט מענטשן און צו זוכן בײַ עמעצן הילף, פֿרייד, פֿאַרווײַלונג, ווײַל פֿאַר די אַלע מתנות קען ער קיין זאַך ניט געבן אַנטקעגן; אַ פֿאַרטרויערטער מענטש קען קיינעם נישט פֿרייַלעך מאַכן; אַ מענטש, וואָס איז נישט קיין באַלעבאָס איבער זײַן אײַגענעם ווילן, איז נישט בכוח צו געבן יענעם קיין טרייסט און קיין אויפֿמונטערונג...

דאָס אַלץ וועט נישט זײַן, אויב דו וועסט נאָכן אויספֿילן אַלע דײַנע פֿליכטן דערשפּירן אַן אמתע באַפֿרידיקטקייט, דו וועסט צוריקגעווינען די אײַגענע וועכטע בײַ זיך אַליין — איז אויב דו קומסט דעמאָלט אין אַ געזעלשאַפֿט, וועסטו קיין זאַך נישט נעמען אומזיסט, קיין נדבה נישט, דו ברענגסט אַרײַן פֿרייד, הילף, זיכערקייט, מאָראַלישע ווערדע — ביסט אַ מענטש און דו גייסט צו מענטשן. . . . . .

. . . . . .

די זאַכן וואָס דו בעטסט וועט מען דיר אַרויסשיקן ערשט די אַנדערע וואָך.

. . . . . .

דו שרײַבסט, אַז איך האָב בײַ אַלעמען אויסגענומען. ווייסט פֿאַר וואָס? דערפֿאַר ווײַל כ׳האָב זיך ערלעך באַמיט, כ׳האָב אַלעמען אַנטקעגנגעטראָגן מײַן האַרץ אָפֿענערהייט, פֿאַר יעדערן האָב איך געהאַט אַ האַרציקן וואונטש, דאַנקבאַרקייט; אַלעמען האָב איך ליב געקריגן און דערפֿאַר האָב איך געקענט אויסנעמען

בײַ מענטשן, כאָטש איך בין אומעטום געווען איך — אָדער דווקא דערפֿאַר. שפּיל נישט קיין ראָלע פֿון אַ „דזיקאַן", זײַ דאָס וואָס דו ביסט, זײַ אויפֿריכטיק, זײַ דאַנקבאַר גוטע מענטשן, זײַ אָפֿנהאַרציק; האָב אַן אייגענע מיינונג און דרך-ארץ פֿאַר יענעמס אויפֿריכטיקער מיינונג; האָב ליב דעם אמת, זײַ מוחל פֿעלערן און רודף נאָר פֿאַלשקייט, צבֿיעות... און אַלע אין פֿלאָצק וועלן דיך ליב האָבן, בפֿרט דער שיינער מין, וואָס דו בענקסט בסוד אויסצונעמען בײַ אים.

זײַ געזונט, אויפֿריכטיק; אַרבעט, וועסטו זײַן גליקלעך און דו וועסט באַגליקן דײַן פֿאָטער.

דײַן

ל. פֿרץ

די מומע און די איבעריקע וועלן דיר אָנשרײַבן.

64

טײַערער זון!

אַזוי ווי איך בין זיכער, אַז דאָס אָפֿריכטן די יום-טובֿדיקע שׂימחה קען דיר ברענגען אַ גרויסן נוצן, און אַזוי ווי איך האָף, אַז דו וועסט נישט פֿטרן קיין צײַט, בין איך מיט אַ שווער האַרץ מספּים, אַז דו זאָלסט נישט קומען צו פֿאָרן. וואָס זאָל מען טון? דײַנע רעאיות זענען חוץ זייער לאָגישקייט געשטיצט מיט דער עצה פֿון דער גוטער און אידעלער פֿרוי אַלטבערג...

דרײַ טעג ווי איך האַלט בײַ זיך דײַן לעצטן בריוו, דרײַ טעג האָב איך זיך געראַנגלט מיט זיך אַליין, ביז איך האָב מיך דיר לסוף אונטערגעגעבן.

געדענק אָבער, אַז אויב ס׳וועט זיך אַרויסווײַזן, אַז דער קרבן איז אַרויסגעוואָרפֿן, וועל איך האָבן אַ ביטער האַרץ אויף דיר.

. . . . . .

דו פֿרעגסט וועגן לעקציעס, ענטפֿער איך דיר איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל: פֿרעג הער פּאַפּירנאָן, הער אַלטבערגן און טו לויט זייער אָנווײַז. זיי זענען נאָענט, זיי קענען גיכער און בעסער אָפּשאַצן דײַנע פֿעלענער און אַלץ, וואָס זיי וועלן אַפּראָבירן, וועט זײַן גוט און נוציק.

צו די אַלטבערגס, פּאַפּירנאָ א״א וועל איך אָנשרײַבן באַזונדער; אין דעם מאָמענט קען איך דאָס נישט טון צוליבן דוחק אין צײַט.

בעט ה׳ אַלטבערגן, ער זאָל אַזוי גוט זײַן און אײַנאָרדענען אין מאַטעריעלן זינען אויף מײַן חשבון דײַן פֿאַרברענגען די יום-טובֿים אין פֿלאָצק.

די מומע וועט צושרײַבן אינעם צווייטן בריוו.

דײַן פֿאָטער וואָס ליבט דיך

לעאָן

באַמערקונגען צו י. ל. פּרצעס מישפּחה־בריוו

(די ציפֿערן רעכטס באַטײַטן די נומערן פֿון די בריוו)

2. שוואָגער–יעקבֿ (יענקל) זילבערמאַן, דער מאַן פֿון העלענעס אויף צוויי יאָר עלטערער שוועסטער זאָפֿיע (זי וווינט איצט אין מאָסקווע), געווען אַ קאָמיסיאָנער, „אַרומגעלאָפֿן אויף דער וועלט", געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק אין אַדעס. – נחמה – דער ייִדישער נאָמען העלענעס.

3. ה' X — אפֿשר נחום (נאַטאַן) קאָרנגאָלד, אַ זון פֿון יעקבֿ קאָרנגאָלד אין וואַרשע, אַן איידעם פֿון פּרצעס פֿעטער ישעיה מרגליות; געווען אַ לעביונג, אַ טענצער. — ישעיה (שיִע) מרגליות דאָס איז דער „רײַכער פֿעטער", וואָס פֿיגורירט אין פּרצעס זיכרונות אונטער די איניציאַלן י. מ. זײַן טאָכטער רחמה און איר מאַן יעקבֿ קאָרנגאָלד האָבן געהאַלטן פּרצן צום קוואַטערשאַפֿט, שפּעטער געווען זײַנע נאָענטסטע מענטשן. מרגליותעס ייִנגסטער זון — בערנאַרד, זײַן אייניקל ישעיה מ', דער אויטאָר פֿון די זיכרונות אין ד ע ם בוך. — „ברודער אין גאַליציע" — (חיים·) יוסף פּרץ, די לעצטע יאָרן פֿון זײַן לעבן געווען פֿאַבריק·מײַסטער און דירעקטאָר בײַ די פּריוועסעס, הינטער לויוויטש, דערהרגעט פֿון אַן אַרבעטער (1910 ?). זײַן פֿרוי — נחמה—נעטטי. (זע אויך ישעיה מרגליותעס זכרונות, ז' 309). אין די מישפּחה·בריוו פֿון י. ל. פּרץ האָט זיך אויך אויפֿגעהיט זײַנער אַ מזל·טובֿ·בריוו (אין פּויליש) צו העלענען נאָך די תּנאים מיט זײַן ברודער (שרײַבט דאָרט צ"אַ: „זי האָט מיטן ערשטן קוק באַקומען אומבאַגרענעצטע שליטה איבער לעאָנס אויסגעפּרוווט האַרץ").

4. רובינשטיין. זע באַמ' צו בר' 32.

5. פֿאַני לעוואַלד — (1811—1889) — דײַטשע שרײַבערין (פֿון אָפּשטאַם — אַ ייִדישקע), קעמפֿערין פֿאַר דער עמאַנציפּאַציע פֿון דער פֿרוי.

6 (2). לויִזע אָטטאָ (לויט דעם מאַן — פּעטערס, אַ רעוואָלוציאָנערער שרײַבער)— שרײַבערין און קעמפֿערין פֿאַר דער עמאַנציפּאַציע פֿון דער פֿרוי (1819—1895), גרינדערין פֿון „אַלגעמיינעם דײַטשן פֿרויען·פֿאַראיין" (1865).

8. אין דעם בריוו איז שטאַרק געמעקט, צוגעשריבן צווישן די שורות, אַזוי אַז מען האָט ערטערווײַז געמוזט דעם טעקסט, וואָס ווערט דאָ פּובליקירט, אויסקאָמבינירן.

9. מ. אַלטבערג--משה אַלטבערג. זע זײַנע זיכרונות אין דעם בוך, ז' 302.—סלאָמיצקי— בוכהאַלטער בײַ בערנאַרד מרגליות (לעבט אין וואַרשע).

14. שמואל עליאַשבערג — זע ישעיה מרגליותעס זיכרונות.

20. פֿראַנצישעק זאַבלאָצקי—פּוילישער דראַמאַטורג (1754—1821).–פֿייגע מאָרגענשטערן— אין לובלין, אַ טאָכטער פֿון יודא פּרצעס שוועסטער רײַצע (רייזל ? זע באַמ' 49).

21. ק. — קראַסניסטאַוו ? הערמאַן (רינגעלהיים) — דער עלטערער ברודער העלענעס (האָט שפּעטער געוווינט אין וואַרשע).

23. דער בריוו ניט פֿאַרענדיקט.

26. נײַווידעל — אַן אַלטער מחבר אין וואַרשע.

28. געפֿאָרן קיין וואַרשע צו דער עלטערער שוועסטער מאַכן איר אויסשטײַער.

29. ישעיה מרגליות האָט געהאַט א גוט לעבן שטעטל זאמאָשטש, דאָס דערפֿאַל טאָושעמיעך, און דאָרט האָט געזאָלט זיין די חתונה. ער איז אָבער מיט עטלעכע וואָכן פֿריִער געשטאָרבן און די חתונה איז פֿאַרגעקומען אין קראַסניסטאָוו, עטלעכע מיל הינטער זאמאָשטש.

32. נייַמאַן — א באַקאַנטער י. ל. פרצעס פֿון וואַרשע פֿון דער צייַט, ווען פֿרץ האָט דאָרט געגעבן העברעיִשע לעקציעס פֿדי זיך אויסצוהאַלטן. דער יונגער מאַן A — יוסף רובינשטיין — איז געווען א שרייַבער ביַ העלענעס פֿאָטער אויף די האַלצלאַגערן. ער האָט זיך באַקענט מיט פרצן אין זאמאָשטש, ווו ער איז געווען אויף א שטעלע ביַ א פּאָדראַטשיק. די שטעלע האָט ער אין א קורצער צייַט פֿאַרלוירן און פרץ האָט אים אויסגעהאָלפֿן איבערצוקומען די שלעכטע צייַט. רובינשטיין האָט עס אים באַווייַזן צו פֿאַרן קיין לענטשנע אויפֿן יריד (אין העלענעס שטעטל קומען עד-היום פֿאַר ירידים צווייַ מאָל א יאָר — אין סיוון און אין אלול) און אַזוי ווי די קוזינס פרצעס, די גוטבאַזיצערס מרגליות און קאַרנגאָלד זענען געפֿאָרן קויפֿן פֿערד פֿאַר זייערע גיטער, האָבן זיי מיטגענומען פרצן, געקומען אָלע מיט רובינשטיינען זיך באַקענען מיט העלענען און מיט אירע עלטערן.

33. לעאָפּאָלד — יינגסטער ברודער העלענעס (ליפּע) אַרויס פֿון דער גימנאַזיע אין וואַרשע, געווען לעבן פֿאָטער אין זיַנע געשעפֿטן. געשוואָגן — אַדוואָקאַט, פרצעס א קאָלעגע. ביַ ישעיה מרגליותן אין די זיכרונות דערמאָנט אונטערן נאָמען גערשאָן.

34. ק׳ — קאַרנגאָלד? — „די נעז״ — אפֿשר פרצעס קוזינס די קאַרנגאָלדס.

35. פֿרוי „באָקי״ — חושה רינגעלהיים, די פֿרוי פֿון העלענעס ברודער הערמאַן (א טאַכטער פֿון אליהו וואַרהאַפֿטיק און צינע-ברײַנדל זילבערשטראָם); פֿרץ האָט זי אַזוי געפֿונען פֿאַר איר דיקמיט. אפֿשר מיינט ער דאָס זי אויך מיט דעם צונעמעניש „די אלטע מאַדאָם״. — שאַטנשטיין יוליוס — א קאָלעגע פֿון יעקב (יענקל) זילבערמאַן.

36. דוויד ראַבינאָוויטש — א מינסקער, האָט חתונה געהאַט מיט א טאַכטער פֿון די אוזדאַנסקיס. — ב. מרגליות האָט געהאַט צוויי מילן, א גרויסע און א קליינע. האָט יוסף פרץ, וואָס איז געווען בוכהאַלטער ביַ מרגליותן, די קליינע מיל אָפּגעדונגען פֿאַר פרצן. פרץ האָט קיין שום באַגריף נישט גצהאַט אין דער מיל און געפֿירט האָט זי א שותף. פרץ איז געווען פֿאַרבונדן מיט דער מיל אפֿשר ביז זיַן פֿאַרלאָזן זאמאָשטש. — אייזיק גאָלדבערג — געשעפֿט-פֿירער פֿון ב. מרגליות אויפֿן דאָרף, יוסף און שמואל-לייביש לעווין, א ברודער פֿון ריווקע פרץ, א ראַדזינער חסיד (הגם צום רבין ניט געפֿאָרן) — אין שטאָט.

37. נפֿתּלי — א זון פֿון ישעיה מרגליות. שצראָקאָווסקי — א גוטבאַזיצער, פרצעס א קליענט.

38. העלענע איז געפֿאָרן קיין לאָנדאָן, א קורצרט הינטער ברעסלע, מיט אייזענמאַן (פֿון דער זעלביקער משפּחה וואָס העלענקע, לוציאַן פרצס פֿרוי). — פרץ האָט שטענדיק געהאַט א באַלייגטע צונג, א בלאָטערל דערויף, האָט אָבער נישט געמיינט זיַן רייכערן, אויך נישט געהיט קיין דיעטע. — פֿרוי עליאָסבערג — א זאמאָשטשערין, האָט חתונה געהאַט קיין פינסק. — קאָשינסקי — פֿראָפֿעסאָר אין וואַרשע, וועלכער האָט אָפּגעריט העלענען די פּאָליפּן אין נאָז. וועגן די פּאָליפּן פֿלעגט זי נאָך דער חתונה כּמעט אָלע צוויי יאָר מוזן פֿאָרן קיין וואַרשע. — ד״ר געלויבטער — פרצעס חבֿר פֿון קינדווײַז אויף (יצחק) — אין פרצעס זכרונות).

י. מאטענקא

39. העסע — פּרצעס שוועסטער. איר ערשטער מאַן איז געווען מאיר אַלטבערג (פֿאָטער פֿון האַלינע דובינסקי). נאָכן גטן זיך מיט אים האָט העסע חתונה געהאַט מיט גאָלדשטיינען פֿון לויצק. (זע אויך ישעיה מרגליותעס זיכרונות). — יוזעפֿיכע אַ דינסט בײַ די פּרצעס. — שמואל פּיק — אַ זון פֿון גיטל פּיק, אַ שוועסטער פֿון די מרגליותעס רחמה, בערנאַרד, נפֿתּלי.

40. אויפֿן וועג צוריק פֿון לאַנדעק.

41. חזקאל אַדער — אַ זאַמאָשטשער סוחר, דורך אים האָט פּרץ איבערגעשיקט געלט קיין וואַרשע פֿאַר העלענען (אפֿשר אידענטיש מיט זײַן חבר און גליד-שוועסטערקינד יח.קאל — זע פּרצעס זיכרונות). — סעניצקי — אינזש', שעף פֿון די פֿײַערלעשער, אַ פּאָליאַק. — ווי באַקאַנט, האָט פּרץ געהערט צו די פֿײַערלעשער (ביז אַ 4—5 יאָר נאָך דער חתונה). „ס'וועט זײַן אַן אַלאַרם"— פֿון די פֿײַערלעשער.

42. דזיעווישעק — דאָקטאָר אין זאַמאָשטש.

44. שימחה שיפֿמאַן — זון פֿון דוויד שיפֿמאַן (זע פּרצעס „מײַנע זכרונות" 86) פּרצעס סעקרעטאַר. — „פֿון דער אָרדינאַציע" גראַף זאַמויסקיס (האָט געהאַט 66 גיטער אַרום זאַמאָשטש).— שמואל אַשכּנזי — פּרצעס אַ נאָענטער פֿרײַנד, געשריבן זיכרונות (אויך וועגן פּרצן), לעבט אין זאַמאָשטש. — לאה עפּשטיין („לאה די רביצין"), געב' לעווין, אַ שוועסטער פֿון פּרצעס מוטער ריוועלע. איר זון ברוך — געווען בײַ די מיליטערישע ליוועראַנטן (געאַרבעט בײַ פּרצן אין קאַנצעלאַריע?).

46. „אונטער אַ בלוטיקן אות": דער בלאַנק פֿון דעם אָריגינאַל-בריוו הייבט זיך אָן מיט אַ רויט געדרוקטער L.

37. אַביש (אַלבערט) פּיק — פּרצעס אַ קוזין, בערנאַרד מרגליותעס אַן אייניקל.

48. דער ד"ר — ווײַזט אויס געליבטער.

49. די מומע רייזל (מאָרגענשטער?) — יודא פּרצעס אַ שוועסטער, האָט געוווינט אין לובלין, אַן אַלמנה, געווען זייער אַ סימפּאַטישע (די צווייטע שוועסטער רײַצל — „אַ משוגעת"). שיע — פּרצעס ברודער יהושע-יונה, געשטאָרבן 1937 אין זאַמאָשטש.

51. העלענע האָט זיך דאַן קורירט אין טשעכאָטשינעק. — מישקאָווסקיס טרופּע—אַ פּוילישע.

52. אַנטאָניכע — דינסט בײַ די פּרצעס די ערשטע יאָרן נאָך דער חתונה.

53. הענדל, פֿון דער היים עפּשטיין, יוסף אַלטבערגס צווייטע פֿרוי (די ערשטע — טעמע איז געווען אַ שוועסטער פֿון פּרצעס מוטער). — יעזש טאָמאַש טעאָדאָר—פּסעוודאָנים פֿון פּוילישן שרײַבער זיגמונד מילקאָווסקי (1824—1915).

54, 55. בילדקאַרטלעך געשיקט אויפֿן אַדרעס פֿון ב. אוצעכאָווסקי, פּעטראָגראַד, ווו העלענע האָט זיך פֿאַרהאַלטן אויפֿן וועג פֿון אויסלאַנד קיין וואַרשע די ערשטע חדשים נאָכן אויסבראָך פֿון דער וועלט-מילחמה. — העלענקע — די פֿרוי פֿון לוציאַן פּרץ (זע ר. פּרץ-לאַקס, „אַרום פּרצן", 1935), יאַנעק זייער זון.

56. פּאַפּירנאָ — זע משה אַלטבערגס זיכרונות אין דעם דאָזיקן בוך.

58. הערש — לוציאַנס אַ שול-חבֿר, אַ זון פֿון פּרצעס פֿרײַנד שמואל אַשכּנזי.

62. טשעסלאַווא — פֿון די פּלאָצקער גאָלדעס, אַ שוועסטער פֿון פּוילינע אַלטבערג, האָט חתונה געהאַט מיט ד"ר מינץ. — דאָ קומט אויך אַ בריוו פֿון יוסף (יוזעף) פּרץ וועלכער איז אויך מעורר לוציאַנען צו לערנען העברעיִש.

בריוו פֿון י. ל. פרץ

צונעבראַכט צום דרוק פֿון

ד"ר יעקבֿ שאַצקי (ניו-יאָרק)

די דאָזיקע זאַמלונג וואָס מיר פֿאַרעפֿנטלעכן דאָ איז אַ רעזולטאַט פֿון יאָרן „יאָגד" נאָך פּרצעס בריוו, וואָס געפֿינען זיך אין אַמעריקע.

די בריוו צו ב. גאָרין (יצחק גוידאָ) שטאַמען פֿון גאָרינס אַרכיוו, וואָס די אַלמנה עליזאַבעט גאָרין האָט איבערגעגעבן אין רשות פֿון יִוואָ.

די בריוו צו דוד פּינסקין שטאַמען פֿון פּינסקיס אַרכיוו און זענען אויפֿגעשענקט געווואָרן פֿאַר דער דאָזיקער פּובליקאַציע.

די בריוו צו יהואש האָב איך צו פֿאַרדאַנקען דער טאָכטער און דעם איידעם פֿון דעם דיכטער חווה און בנימין דוואָרקין.

די פּוילישע בריוו צו די זיבערס אין ניו-יאָרק זענען אין רשות פֿון דעם שריפֿטשטעלער ברוך גלאַזמאַן. איך האָב זיי קאָפּירט פֿון פֿאָטאָסטאַטן, וואָס פֿ' גלאַזמאַן האָט מיר אויסגעלִיִען.

דאָס קאַרטל צו יעקבֿ דינעזאָן האָב איך צו פֿאַרדאַנקען פֿרוי טווערסקי, דער מוטער פֿון דעם שריפֿטשטעלער יוחנן טווערסקי.

בײַ די איבעריקע איז אָנגעגעבן דער מקור וואָס פֿון אים האָב איך די בריוו איבערגעדרוקט.

איך האַלט, אַז עס איז ניט נייטיק צו פֿאַרטיידיקן דעם פּרינציפּ פֿון איבערדרוקן בריוו, וואָס זענען צעוואָרפֿן אין פֿאַרשיידענע ערטער און ממילא ניט יעדערן צוטריטלעך. איך האָב צו די בריוו צוגעגעבן די נייטיקסטע דער-קלערונגען נאָר כדי קלאָר צו מאַכן, וועגן וואָס עס רעדט זיך אין די דאָזיקע בריוו.

אין קאַנטיקע קלאַמערן האָב איך אַרײַנגעשטעלט מײַנע באַמערקונגען אין טעקסט אָדער אָנווײַזונגען אויף אַ ניט-לייענעוודיק וואָרט.

בײַם איבערשרײַבן די ייִדישע בריוו איז שטרענג אָפּגעהיט געווואָרן פּרצעס אָרטאָגראַפֿיע.

די איבערגעזעצטע בריוו ווערן געדרוקט מיט דער מאָדערנער אָרטאָגראַפֿיע.

וועגן דער וויכטיקייט פֿון די בריוו איז ניט כדאַי מאַריך צו זײַן, ווײַל זייער באַטײַט וועט קלאָר ווערן יעדן איינעם, וואָס וועט זיי לייענען.

באַזונדערס זענען ביאָגראַפֿיש וויכטיק די צוויי בריוו צו די זילבערס און–פֿאַר דעם גענעזיס פֿון דער „גאָלדענער קייט"–די בריוו צו דוד פּינסקי.

צום סוף ווייל איך אויסדריקן אַ האַרציקן דאַנק די אַלע וואָס האָבן מיר אויסגעלײַען די בריוו פֿאַר דער דאָזיקער פּובליקאַציע.

איך גלייב, אַז די דאָזיקע זאַמלונג איז אַ וויכטיקע הוספֿה צו די בריוו וואָס נחמן מײַזיל האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין 1929 א״ט „בריוו און רעדעס" (פֿאַרלאַג ב. קלעצקין, 301 זײַטן).

1

[צו יצחק גוידאָ[1] (ב. גאָרין), לײדע]

[ניט דאַטירט; 1890]

Милостивый Государь

Имѣю честь донести Вамъ, что полученные Вами два разсказа безъ сильныхъ передѣлокъ немогутъ быть печатаны. Другой разъ объясню причины. Теперь же за недостаткомъ времени покорнѣйше прошу Васъ только изъявить немедленно несогласіе или согласіе на передѣлки. Я себѣ представляю Васъ человѣкомъ молодымъ, начинающимъ, съ развивающимся талантомъ, который со временемъ не подастся цензурѣ редакторовъ, но пока не окрѣпнетъ талантъ позвольте старшимъ руководить немного. Если ошибаюсь, простите.

Ожидаю съ нетерпѣніемъ Вашего отвѣта.

Л. Перец

Л. Перецу, Варшава, Дзика 4.

Да, я забылъ Вамъ отвѣтить по вопросу о гонорарѣ. Я Вамъ уже разъ писалъ, что гонораръ будетъ опредѣленъ всѣмъ сотрудникамъ по мѣрѣ доходовъ. Но можетъ быть Вамъ желательно получить отдѣльные оттиски, надѣюсь быть въ состояніи исполнить Ваше желаніе.

Простите за безпорядочность письма. Нѣтъ времени.

Л. П.

[איבערזעצונג]

גענעדיקער הער!

איך האָב דעם כּבֿוד אײַך צו מעלדן, אַז די צוויי דערציילונגען וואָס מיר האָבן באַקומען פֿון אײַך קענען ניט זײַן געדרוקט אָן שטאַרקע שינויים.[2]

---

1 דער בריוו איז געשריבן צו חיים גוידאָ אין לײדע, דעם אַדרעסאַט פֿון ברודער.

2 אין ערשטן באַנד פֿון זײַן „דיא יודישע ביבליאָטעק", וואָס איז אַרויס אָנהייב 1891, האָט פֿרץ אָפּגעדרוקט נאָר איין דערציילונג: „שכנא אוג שרגא" (זז׳ 90—97).

אַ צווייט מאָל וועל איך אײַך דערקלערן די סיבות. איצט אָבער אויס מאַנגל אין צײַט, בעט איך אײַך העפלעכסט מיר תּיכף לאָזן וויסן, צי זענט איר ניט מספּים אָדער יאָ מספּים אויף די ענדערונגען. איך שטעל זיך אײַך פֿאָר ווי אַ יונגן מאַן אַן אָנהייבער, מיט אַ טאַלאַנט, וואָס האַלט זיך אין אַנטוויקלען און וועלכער וועט מיט דער צײַט זיך נישט אונטערגעבן דער צענזור פֿון די רעדאַקטאָרן, אָבער פֿל־זמן דער טאַלאַנט וועט ניט ווערן געבוג שטאַרק—דער־לויבט זיך אַ ביסל פֿירן פֿון עלטערע. אויב איך בין זיך טועה, נעמט ניט פֿאַר אומגוט.

איך וואַרט מיט אומגעדולד אויף אײַער ענטפֿער.

ל. פּרץ

Л. Перецу, Варшава, Дзика 4.

יאָ, איך האָב פֿאַרגעסן אײַך צו ענטפֿערן אויף דער פֿראַגע פֿון האָנאָראַר. איך האָב אײַך שוין איין מאָל געשריבן, אַז האָנאָראַר וועט באַשטימט ווערן פֿאַר אַלע מיטאַרבעטער לויט דער מאַס פֿון די הכנסות. נאָר אפֿשר פֿאַרלאַנגט איר צו באַקומען באַזונדערע אָפּדרוקען פֿון אײַער דערציילונג, שרײַבט אָן. איך האָף, אַז איך וועל זיין אין שטאַנד צופֿרידנצושטעלן אײַער פֿאַרלאַנג.

אַנטשולדיקט פֿאַר דער צעוואָרפֿנקייט פֿונעם בריוו. נישטאָ קיין צײַט!

ל. פּ.

2

[צו דעם זעלבן]

[ניט דאַטירט; 1892]

[שטעמפּל:]

רעדאַקציאן דער יודישען ביבליאטעק ווארשוי צעגלאנא נו׳

Другъ Мой!

И деньги получилъ и письмо получилъ.

За деньги Вамъ большое спасибо, онѣ были крайне нужны. Болѣзнь не шутитъ.

Мнѣ гораздо лучше, но я все еще слабосиленъ и не усидчивъ при трудѣ.

Рѣшеніе вопроса на сколько лѣтъ продалъ очеркъ представляю Вамъ, о чемъ можете, если хотите, меня увѣдомить. Засимъ къ древ. евр. издательству.

Я удивляюсь Вашей непрактичности. Какой порядочный, спрашиваю Васъ, Авторъ (а съ не порядочнымъ у насъ вѣроятно дѣла небудетъ) согласится прислать въ Варшаву трудъ для полученія гонорара въ Вильнѣ.

Три труда у меня положительно есть. 1 Бенціона, 2 мой и 3 Вашъ, Пинскаго или третьяго бѣднаго черта. Развѣ въ томъ дѣло?

У меня дѣйствительно готовый очеркъ, у Васъ тоже есть, Пинскій уже пишетъ, а у Ціонзона куча новеллъ.

Могу дать подписку въ томъ, что до истеченія даже 5—6 лѣтъ подобнаго изданія не приму. Это требованіе законное.

Тѣмъ не менѣе необходима сумма, обезпечивающая меня, что это дѣло серьезное, а потому одно изъ двухъ: или нашъ контрагентъ имѣетъ кореспондента въ Варшавѣ у котораго будутъ въ сохраненіи суммы равныя стоимости трехъ — четырехъ трудовъ вмѣстѣ съ ихъ редакціею, или же изданіе будутъ объявлено и м ъ, а не м н о ю, но онъ укажетъ меня какъ редактора. Будутъ 2 адреса: редакціи и администраціи.

Въ ожиданіи отвѣта остаюсь почти здоровымъ.

Л. Перец

[איבערזעצונג]

פֿרײַנד מײַנער!

דאָס געלט באַקומען און דעם בריוו באַקומען.

פֿאַר דעם געלט אַ גרויסן דאַנק אײַך: עס איז געווען נייטיק ב׳׳ז גאָר. אַ קראַנקייט איז ניט קיין קאַטאָווטס.

מיר איז אַ סך בעסער, נאָר איך בין נאָך אַלץ שוואַך און קען ניט לאַנג זיצן בײַ דער אַרבעט.

צו פֿאַרענטפֿערן די פֿראַגע אויף וויפֿל יאָר די דערציילונג איז פֿאַרקויפֿט לאָז איך אײַך איבער. אויב איר ווילט, קענט איר מיר וועגן דעם מודיע זײַן. און איצט צו דעם ענין פֿון דעם העברעיִשן פֿאַרלאַג.

איך באַוווּנדער אײַער אומפּראַקטישקייט. וואָס פֿאַר אַן אָרענטלעכער מחבר (און מיט ניט קיין אָרנטלעכע וועלן מיר מסתמא קיין געשעפֿטן ניט האָבן) וועט, פֿרעג איך אײַך, שיקן זײַן ווערק קיין ווַארשע, כּדי ער זאָל באַקומען דעם האָנאָראַר אין ווילנע.

דרײַ ווערק האָב איך פֿאָזיטיוו: 1. פֿון בן-ציון,[3] 2. מײַנס און 3. אײַערס, פּינסקיס אָדער פֿון אַ דריטן אָרעמען טײַוול. דאָס איז דען דער עיקר?

איך האָב טאַקע באמת פֿאַרטיק אַ דערציילונג, איר אויך — און אויב איר האָט ניט, וועט איר האָבן. פּינסקי שרײַבט שוין און ציונזאָן האָט אַ בארג מיט נאָוועלן.

איך קען זיך אונטערשרײַבן, אַז אין משך אַפֿילו פֿון אַ 5 — 6 יאָר וועל איך ניט אונטערנעמען אַזאַ אויסגאַבע. דאָס איז אַ געוועלטיקע פֿאָדערונג.

---

3 בן-ציון (גוטמאן) — שפּעטער געשריבן נאָר העברעיִש. אין צוזייטן באַנד פֿון פּרצעס ביבליאָטעק האָט ער אָפּגעדרוקט אַ דערציילונג א״ט מײַן חבֿר (א״פּ ש. ציונזאָן), ז׳ 65—72.

פֿון דעסט וועגן איז נייטיק אַ סומע, וואָס זאָל מיך פֿאַרזיכערן, אַז דאָס איז אַן ערנצטער געשעפֿט, איז דעריבער איינס פֿון די ביידע, אָדער אונדזער שותף האָט אַ קאָרעספּאָנדענט אין וואַרשע, בײַ וועמען עס וועט דעפּאָנירט ווערן אַ סומע אין דער ווערט פֿון אַ דרײַ-פֿיר אַרבעטן מיט די הוצאות פֿון רעדאַקטירן זיי, אָדער ער וועט אַנאָנסירן די אויסגאַבע און ניט איך, נאָר ער וועט מיך אָנגעבן פֿאַר דעם רעדאַקטאָר. עס וועלן זײַן צוויי אַדרעסן: פֿון דער רעדאַקציע און פֿון דער אַדמיניסטראַציע.

וואַרטנדיק אויף אײַער ענטפֿער פֿאַרבלײַב איך פּמעט געזונט

ל. פּרץ

3

[צו דעם זעלבן]

[ניט דאַטירט; 1892]

Милостивый Государь !

На все согласенъ, но формальности, цензура ?

Какъ предполагаете объявлять изданіе ?

Все безусловно прекрасно, симпатично, славно и я, конечно, на все готовъ, но Иванъ Ивановичъ Ивановъ, тотъ что скажетъ ?

Пустить въ міръ книженку разъ 2 недѣли, 4 сборника въ году, что Вы, гдѣ Вы ?

Нужно же обдумать прежде всего правовую сторону дѣла.

Допустимъ, что сборники могутъ имѣть двухъ очередныхъ редакторовъ, предполагаю Вы и Динесонъ, а книжки ? Если же публикѣ не будетъ извѣстна связь между самыми книжками и между ними и каждымъ изъ сборниковъ то [?] наврядъ-ли дѣло пойдетъ въ ладъ.

Положимъ, что разъѣзжая по болѣе важнымъ центрамъ, Вы сумѣете устно познакомить на каждомъ мѣстѣ 2–3 ну 10 читателей или любителей [?] литературы съ цѣлымъ изданіемъ, но это мало что значить.

Я полагаю, что кромѣ редакторовъ здѣсь необходимъ одинъ общій издатель, имя коего красовалось бы на всѣхъ книжкахъ, какъ имя Бен-авигдора.

Что касается Динесона за него ручаюсь. Какъ только пріѣдетъ заставлю его писать. И въ Кіевъ ему напишу.

Его жаль. Онъ теперь въ очень стѣсненномъ положеніи.

Сидитъ человѣкъ безъ копѣйки въ Кіевѣ, а дѣло, по которому поѣхалъ выѣденнаго яйца не стоитъ. Что я ему помочь не могу, Вамъ, вѣроятно, извѣстно.

Еслибъ Вы могли послать ему на счетъ его или моего труда какихъ нибудь 15 руб. Вы бы сдѣлали доброе дѣло.

Если это возможно, то есть даже, какъ видно изъ письма Вашего, вознагражденіе предполагается пока только за редакторство, предлагаемое Вами мнѣ, то Вы однакоже объ этомъ замолчите, напротивъ того, пишите ему, что я условился за него написать разсказъ въ 1 листъ печатной бумаги за 15 руб. дайте ему всего 1 недѣлю срока а деньги считайте какъ полученныя мною на счетъ редакціи.

Адресъ Динесона:

Кіевъ, Рогнѣдинская, домъ Живоглядова, Н. Д. Люрье для Динесона.

Я очень радъ Вашему пріѣзду въ Варшаву. Хотѣлось бы опять съ Вами кое о чемъ поспорить, главнымъ образомъ объ истребленіи древ. Евр. языка.

Съ почт.

Л. Перецъ.

[איבערזעצונג]

חשובֿער הער!

אויף אַלץ מספּים, אָבער פֿאַרמאַלֿיטעטן, צענזור?

ווי אַזוי האָט איר בדעה צו אַנאָנסירן די אויסגאַבע?

אַלץ איז אָן ספֿק זייער שיין, סימפּאַטיש, ווײל און אַוודאי בין איך אויך אויף אַלץ גרייט, אָבער איוואַן איוואַנאָוויטש איוואַנאָוו, וואָס וועט ער זאָגן?

אַרויסלאָזן אין דער וועלט אַ ביכעלע איין מאָל אין צוויי וואָכן, פֿיר זאַמלֿביכער אַ יאָר, וואָס רעדט איר, וווּ זענט איר?

מען דאַרף דאָך קודם-כּל באַטראַכטן די רעכטלֿעכע זײַט פֿון דעם געשעפֿט.

לָאמיר אָננעמען, אַז די זאַמלֿביכער קענען האָבן צוויי רעדאַקטאָרן וואָס זאָלן זיך בײַטן, איך האָב אין זינען אײַך און דינעסאָנען, אָבער די ביכלֿעך? אויב דער עולם וועט ניט וויסן דאָס שײַכות צווישן די ביכלֿעך גופֿא און צווישן זיי און יעדן זאַמלֿבוך באַוונדער איז אַ ספֿק אַז די זאַך זאָל גיין ווי געהעריק.

לָאמיר אָננעמען, אַז אַרומפֿאָרנדיק איבער די וויכטיקסטע צענטערס וועט איר אין יעדן אָרט קענען 2—3, העכסטנס 10 לייענער אָדער לִיבהאָבער פֿון ליטעראַטור באַקענען מיט דער גאַנצער אויסגאַבע, אָבער דאָס איז דאָך קנאַפּ וואָס וועלט.

איך מיין, אַז אַחוץ די רעדאַקטאָרן איז דאָ נייטיק איין אַלגעמיינער אַרויסגעבער, וואָס זײַן נאָמען זאָל אַראָפּשײַנען פֿון אַלע ביכלֿעך, אַזוי ווי דער נאָמען פֿון בן-אַבֿיגדור.

וואָס שייך דינעסאָנען, קאָווויר איך פֿאַר אים. ווי ער וועט קומען צו פֿאָרן, וועל איך אים צווינגען צו שרײַבן. איך וועל אים אויך אָנשרײַבן קיין קיִעוו.

אַ רחמנות אויף אים! ער איז איצט אין זייער אַ געדריקטער לאַגע.

זיצט אַ מענטש אין קיעוו אָן אַ קאָפּיקע געלט, און דאָס געשעפט, וואָס צוליב דעם איז ער אַהינצו געפאָרן, איז ניט ווערט קיין אויסגעבלאָזן אייי. אַז איך קען אים ניט העלפן, וויסט איר מסתמא.

וועג איר זאָלט קענען אים ארויסשיקן אויף דעם חשבון פון זיין ארבעט אָדער פון מיינער אַ רובל פופצן, וואָלט איר פאַרדינט אַ מיצווה.

אויב דאָס איז מעגלעך, וועג אַפילו דער האָנאָראַר, ווי עס איז צו זען פון אייער בריוו, איז פראָיעקטירט דערווייַלע נאָר פאַר דער רעדאַקציע, וואָס איר לייגט זי מיר פאָר, זאָלט איר אָבער דאָס פאַרשווייגן. אַדרבא, שרייבט אים, אַז איך בין מיט אייך מושווה געוואָרן פאַר זיינעט וועגן, ער זאָל אָנשרייבן אַ דערציילונג פון איין דרוקבויגן, גיט אים בסך־הכל איין וואָך צייט און דאָס געלט פאַררעכנט אויף מיין חשבון, פאַר רעדאַקציע.

דינעסאָנס אַדרעס: קיעוו, ראָגניעדינער גאַס, הויז זשיוואָגלייאַוו, נ. ד. לוריע פאַר דינעסאָן.[4]

עס פרייט מיך זייער וואָס איר קומט צו פאָרן קיין וואַרשע: עס וואָלט זיך וועלן מיט אייך וויידער אַן אַמפּער טאָן וועגן דאָס און יענץ, דערהויפט וועגן אויסראָטן די העברעיִשע שפראַך.

מיט אַכטונג

ל. פרץ

4

[צו דעם זעלבן]
[ניט דאַטירט; 1892]

М. Г.

Письмо Ваше меня очень радуетъ, 1° что беретесь къ дѣлу и 2° что дѣло благое. О моемъ соучастіи, содѣйствіи и какіе со — нехотите, Вамъ нечего спрашивать; готовъ служить дѣломъ, тѣломъ и душой.

Сообщите подробности.

Я съ своей стороны совѣтую крошечно-грошевое изданіе, преимущественно п е р е в о д о в ъ. Если у Васъ 200 руб. можете напечатать за эти деньги много много хорошихъ брошюръ, такъ какъ сумма эта откроетъ Вамъ кредитъ, а со временемъ будетъ приходъ.

Главное въ раздачѣ.

---

4 גוידאָ האָט דינעזאָנען ניט געשיקט קיין געלט. פרץ האָט אין צוישן געלאָזט וויסן דינעזאָנען, אַז ער וועט באַקומען געלט פון ווילנע. — אין א בריוו פון 21סטן סעפטעמבער 1892 שרייבט פרץ צו דינעזאָנען קיין קיעוו, אַז „מיטאַמאָל איז פון דאָרט אָלץ איבערגעריסן“ (נ. מײַזיל, בריוו און רעדעס, וואַרשע 1929 נר׳ 16, ז׳ 60).

Нужно имѣть агентовъ въ каждомъ еврейскомъ центрѣ. Агентовъ אסיא לימן מגן שויא [אסיא דמגן במגן מגן שויא] ведь על מנח לקבל פרס.

Меня вовсе неудивляетъ что „Шахна и Шрага“ обращаетъ на себя вниманіе, больно только, что вниманіе платоническое...

Библіотека почти, что вовсе неидетъ. Что дѣлать?

А жаль! Говорите что хотите, это европейское изданіе!

Шолимъ Алейхемъ приступаетъ къ изданію 3-го тома, пока изданъ קול מבשר, составленный исключительно противъ моей несчастной личности. А между тѣмъ Шолимъ Алейхемъ талантливый писатель! Отчего онъ бросается въ грязь?

Опять жаль!

Восходъ о Библіотекѣ моей неупоминаетъ; ручаюсь, что для Шулимъ-Алейхима найдется мѣсто и — критикъ...

Въ Коль-Мевасерѣ хороши стихотвореніе וויענען-ליעד и славно написанная фарса (farsa) לאָנדאָן, прочее—0.

А все кажется написано однимъ перомъ.

Говоря выше о переводахъ я забылъ оговориться, что это касается исключительно популярно-научныхъ статей. Пока еще можно оставить въ совершенномъ покоѣ нашихъ доморощенныхъ quasi ученыхъ. Мнѣ все кажется, что общая Европейская популярно-научная литература жалуется языкомъ пророка:

ואותי[!] עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים אשר לא יכילון[!] המים...

Но жалоба еще невѣрна; воды вовсе нѣтъ. Это какое то шовинистическое болото.

Особенное вниманіе слѣдуетъ обратить на соціалныя науки, впереди коихъ долженъ явиться обзоръ о состояніи этихъ наукъ у разныхъ народовъ. Обзоръ долженъ быть написанъ מעשה רשה.—

Динезонъ еще въ Кіевѣ.

Въ ожиданіи подробностей

Остаюсь (по купечески)

Съ почт. Л. Перец

Развѣ Вамъ нужно число? Кто то забралъ у меня календарь со стѣны, въ головѣ его никогда не было. Л. П.

[איבערזעצונג]

ח' ה'!

אײַער בריוו פֿרייט מיך זייער, ערשטנס וואָס איר נעמט זיך צו דער זאַך און צווייטנס וואָס דער ענין איז אַ וויכטיקער. מכּוח מײַן מיטאַנטייל, מיט-

אַרבעט און וואָס פֿאַר אַ „מיט" איר וויל נאָר, דאַרפֿט איר ניט פֿרעגן; בין גרייט צו דינען מיט מעשים, מיט ליב און זייל.

לאָזט מיר וויסן די פּרטים.

איך פֿון מײַן זײַט לייג פֿאָר אַ מיניאַטור-גראָשענע אויסגאַבע, דערהויפּט פֿון אי ב ע ר ז ע צ ו נ ג ע ן. אויב איר פֿאַרמאָגט 200 רובל, קענט איר פֿאַר דעם געלט אָפּדרוקן אַ סך, אַ סך גוטע בראָשורן, וויל די דאָזיקע סומע וועט אײַך עפּענען אַ קרעדיט און מיט דער צײַט וועט זײַן הכנסה.

דער עיקר איז די פֿאַרשפּרייטונג.

מען דאַרף האָבן אַגענטן אין יעדן יידישן צענטער. אַגענטן על מנת לקבל פּרס, וויל אסיא למגן מגן שויא [אסי׳א דמגן במגן מגן שויא].

פֿאַר מיר איז גאָר קיין חידוש ניט וואָס „שכנא און שרגא" ציט אויף זיך די אויפֿמערקזאַמקייט; עס איז נאָר אַ וויטאָג וואָס די אויפֿמערקזאַמקייט איז אַ פֿלאַטאָנישע.

די ביבליאָטעק[5] גייט כּמעט ניט. וואָס זאָל מען טון?

אַ שאָד! זאָגט, וואָס איר ווילט, עס איז אַ אייראָפּעישע אויסגאַבע!

שלום-עליכם טרעט צו אַרויסצוגעבן דעם דריטן באַנד; דערווײַל האָט ער אַרויסגעגעבן דעם „קול מבשר"[6] צוזאַמענגעשטעלט אויסשליסלעך קענען מײַן אומגליקלעכער פּערזענלעכקייט. שלום-עליכם איז פֿאָרט אַ טאַלאַנטירטער שרײַבער! פֿאַר וואָס קריכט ער אין אַ בלאָטע?

ווידער אַ שאָד!

דער „וואָסכאָד" דערמאָנט גאָרניט וועגן מײַן „ביבליאָטעק";[7] איך גאַראַנטיר, אַז פֿאַר שלום-עליכמען וועט זיך געפֿינען אי פֿלאַץ, אי אַ קריטיקער.

אין „קול מבשר" זענען גוט דאָס געדיכט „ו י ע ג ע ן - ל י ע ד" און אויסגעצייכנט איז אָנגעשריבן דער פֿאַרס „לאָנדאָן", דאָס איבעריקע – נול.

און אַלץ דוכט זיך אָנגעשריבן פֿון איין פּען.

רעדנדיק אויבן וועגן איבערזעצונגען, האָב איך פֿאַרגעסן צו באַמערקן, אַז דאָס איז שייך אויסשליסלעך פּאָפּולער-וויסנשאַפֿטלעכע אַרטיקלען. דערווײַל נאָך קען מען אין גאַנצן לאָזן צו רו אונדזערע היימישע quasi-געלערנטע. מיר דאַכט זיך אַלץ, אַז די אַלגעמיינע אייראָפּעישע פּאָפּולער-וויסנשאַפֿטלעכע ליטעראַטור קלאָגט זיך מיט דער שפּראַך פֿון נביא: ואותי[!] עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות נשברים אשר לא יכילון[!] המים.

---

5 דיא יודישע ביבליאָטעק, ערשטער באַנד, ווילנע 1891. דאָס זעלבע ליענען מיר אין זײַן בריוו צו דינעזאָנען (מײַזעל, בריוו 69).

6 ווילנע אין אַדעס, אין 1892 א״ט קול מבשר צו דער „יודישער פֿאָלקס-ביבליאָטהעק". 80 עמודים, פּרײַז 25 קאָפּ. געדרוקט אין 6000 עקזעמפּלאַרן.

7 דער „וואָסכאָד" האָט געשריבן וועגן די ביידע בענד פֿון דער יודישער ביבליאָטעק אין 1893, II–III, 6–53 (פֿון דער צווייטער פּאַגינאַציע).

אָבער דאָס באַקלאָגן זיך איז נאָך אַלץ ניט קיין ריכטיקס; עס איז קיין וואַסער ניטאָ. עס איז עפעס אַ שאָוויניסטישע בלאָטע.

באַזונדערע אויפֿמערקזאַמקייט דאַרף מען אָפּגעבן די סאָציאַליע וויסנשאַפֿטן. קודם-כל איז נייטיק צו פֿאַרעפֿנטלעכן אַן איבערבליק איבער דעם צושטאַנד פֿון די דאָזיקע וויסנשאַפֿטן בייַ פֿאַרשיידענע פֿעלקער. דער איבערבליק דאַרף אָנגעשריבן ווערן מעשה רשת.

דינעזאָן איז נאָך אַלץ אין קינעוו.

אין ערוואַרטונג אויף פּרטים

פֿאַרבליַיב איך (מעשה סוחר)

מיט דרך-ארץ ל. פּרץ

דאַרפֿט איר דען האָבן די דאָטע? עמעצער האָט בייַ מיר צוגענומען פֿון דער וואַנט דעם לוח, אין קאָפּ איז ער קיין מאָל ניט געווען.

ל. פּ.

5

[צו יהואשן, ניו-יאָרק]
[פּאָסטקאַרטל]

[פּאָסטשטעמפּל:]
וואַרשע 26/IV 1892
[אַלטן סטיל]

ידידי!

הנני מוסר לדפוס את הח״ג[8] ועוד הפעם נפשי בשאלתי לבל תעזבני. טבבוני משוררים רבים, עדת בפצוח מפצחים, אבל אין לי אף שיר אחד ראוי לדפוס. אל תמנע את הטוב מהביב׳.[9]

שיריך ושירי הרבו את המהומה והמבוכה במחנה „משוררנו". העולם הזה היה לעולם הפוך, וכל המעברות נשרפו ואין עוד אפשרות להתקרב אליהם.

אם לא תשלח לי שיריך יהי׳ הח״ג[8] ריק משירים כל עיקר. ראזא גאלדשטיין אמנם תהמה כיונה ואני מכעס אתמרמר ואשאג ככפיר, אך הזמיר איננו.

אשתי דורשת בשלומך. והנני אחיך

ל. פּרץ

[איבערזעצונג]

מײַן פֿרײַנד!

איך גיב איבער צום דרוקן דעם דריטן טייל,[8] און כ׳בעט דיך ווידער זאָלסט מיך נישט פֿאַרלאָזן. כ׳האָב איבער מיר אַ סך משוררים וואָס „טוען שאַלן

---

8 חלק ג = דריטער טייל פֿון זמין „דיא יודישע ביבליאָטעק", וועלכע איז ערויס ערשט אין 1895 (צענזורירט דעם 16טן מערץ [אַלטן סטיל] 1894).

9 מהביבליאָטעק.

אַ שאַלונג", אָבער כ'האָב נישט קיין איין ליטיש ליד צום דרוקן. זאָלסט נישט אָפּזאָגן דיין גוטס „דער ביבליאָטעק".

דיינע לידער און מיינע האָבן אָנגעמאַכט אַ מהומה צווישן אונדזערע „משוררים". די וועלט איז געוואָרן אַ פֿאַרדרייטע און אַלע בריקן זענען פֿאַר-ברענט געוואָרן און ס'איז נישטאָ קיין מיגלעכקייט צוצוקומען צו זיי.

אויב דו וועסט מיר נישט שיקן דיינע לידער, וועט אין „דער ביבליאָטעק" קיין לידער אין גאַנצן נישט זיין. ראָזאַ גאָלדשטיין[10] וועט טאַקע ברומען ווי אַ טויב און איך פֿון כּעס וועל זיין פֿאַרביטערט און שרייַען ווי אַ לייב, נאָר דער סאָלאָוויי איז נישטאָ.

מיין פֿרוי גריסט אייך.

דיין ברודער

ל. פּרץ

6

[צו דעם זעלבן]
[פּאָסטקאַרטל]

[פּאָסטשטעמפּל:]
וואַרשע 15/VI 1892
[אַלטן סטיל]

ידידי!

את מכתב הנוגה קבלתי. ואמנם זאת היא הדמות אשר ערכת לי מאז לארץ החופש. לו הייתי שם, לא יצאתי לעזרת הפראלעטאריאט, כי זה לא יאבה להתחתן בי בשום אופן. מבקש אני בכל תנועה יסוד מוסרי. יש יסוד כזה לתנועת הפראליטאריאט, אבל הוא לא יאבה לדעת אותו. אבל לא זה המקום להתגלות לב על דבר התנועות. ממכתבך לא אוכל לדעת אל נכון:

1) אם קבלת את משכרתך בעד השירים שגדפסו בהביב' ע"י בן אבגדור.[11]
2) ואם לא תוכל לעזור לי להלן במאומה.

שיריך בהביב'[12] מצאו חן בעיני כל קהל הקוראים והמבינים. ישנם גם רבים מתקנאים ומבקשים למצא חסרונות, אבל יקל ערכם מאד בכמות ומה גם באיכות.

לשיר בשביל הביב'[12] הוא — כמדומה לי באמת ובתמים — החוב שחבת להמקום שהלכת משם ולכתוב על דבר היהודים באמעריקא, חייהם ותלאותיהם, הלא יקל לך. האין לך שירי מסע? שירי ים? שירי ביאה [לאמעריקא!]. האם לא תוכל להודיע מאומה אודות הספרות של ישראל באמעריקא?

אל תמנע את הטוב מאחיך פה ואני

אהבך ומוקירך ל. פּרץ

---

10 געדרוקט לידער אין פֿרצעס „ביבליאָטעק".

11 בן-אבֿיגדור (א. ל. שאַלקאָוויטש) — א פּסעודאָנים פֿון יהואש.

12 „יודישע ביבליאָטעק".

אשתי זוכרת אותך היטב ודורשת בשלומך. רבים אמנם פה מזכירי שמך.
ה נ״ל
להשירה הז׳ארגאנית כעת כבוד ויקר! והקוראים מתחילים להבין.

[איבערזעצונג]

מײַן פֿרײַנד!

דײַן טרויעריקן בריוו האָב איך באַקומען. און דאָס איז טאַקע דאָס בילד וואָס דו האָסט מיר שוין לאַנג פֿאַרגעשטעלט פֿון דעם פֿרײַהייטסלאַנד. וועג איך בין דאָרט, וואָלט איך נישט געגאַנגען העלפֿן דעם פּראָלעטאַריאַט, וואָרן דער וויל זיך בשום אופֿן נישט מיט מיר מתחתן זײַן. איך זוך אין יעדער באַוועגונג אַ מאָראַלישן יסוד. די פּראָלעטאַרישע באַוועגונג האָט אַזאַ יסוד, אָבער ער וויל אים נישט קענען. אָבער דאָ איז נישט דאָס אָרט זיך אָפּצורעדן דאָס האַרץ וועגן באַוועגונגען. פֿון דײַן בריוו וויים איך נישט קלאָר:

1) צי האָסטו באַקומען האָנאָראַר פֿאַר די לידער וואָס זענען אָפּגעדרוקט געווארן אין דער ביבליאָטעק דורך בן-אַביגדור.

2) צי דו קענסט מיר נישט העלפֿן ווײַטער מיט עפּעס.

דײַנע לידער אין דער ביבל׳ זענען געפֿעלן געווארן אַלע לעזער און מבֿינים. ס׳איז דאָ אַפֿילו אַ סך וואָס פֿאַרגינען נישט און זוכן הסרונות, אָבער זיי זענען נידעריקער אין פּמות און אַוודאי אין איכות.

זיך צו באַטייליקן מיט לידער אין דער ביבליאָטעק איז — ווי מיר דאַכט זיך אמת און אויפֿריכטיק — אַ חובֿ וואָס דו ביסט שולדיק דעם אָרט וואָס דו ביסט אַוועק פֿון אים, און צו שרײַבן וועגן די יידן אין אַמעריקע, זייער לעבן און אָנשטרענגונגען, וועט דיר לײַכט זײַן. האָסטו נישט קיין רײַזעלידער? ים-לידער? אָנקום-לידער [קיין אַמעריקע!]. קאָנסטו נישט עפּעס דערציילן וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע?

זאָג נישט אָפּ די טובֿה דײַן ברודער דאָ און איך בלײַב

דײַן פֿרײַנד און פֿאַרערער ל. פּרץ

מײַן פֿרוי געדענקט דיך גוט און גריסט דיך. אַ סך דאָ דערמאָנען דײַן נאָמען. ד״ז

דער יידישער פּאָעזיע דאַרף מען איצט אָפּגעבן כּבֿוד און אַכטונג! אין די לעזער הייבן אָן צו פֿאַרשטיין.

7

[צו ב. גאָרין, ניו-יאָרק]
[ניט דאַטירט; אין ערך 1898]

Милостивый Государь, г. Горинъ.

Я не отвѣтилъ Вамъ очень долгое время и никому на письма не отвѣчалъ—хандра напала —

Я оченъ радъ, что Вы успѣли устроится, но на долго ли? Вѣдь Вы тоже строитель воздушныхъ плановъ!

Что касается Вашего предложенія наврядъ ли изъ этого что нибудь выйдетъ. Вѣдь Вы только редакторъ, передъ Вами голосъ имѣетъ издатель... Мнѣ нечестная Америка надоѣла. Предложенія невѣрны, постоянныя и[з]мѣненія тарифа — гадость.

Предложите моему издателю дѣлать заказъ и выслать деньги впередъ!

У меня къ Вамъ просьба, въ извѣстномъ Вамъ изданіи печатались мои вещицы, деньги пропали, Богъ съ ними, но у меня нѣтъ копій высланныхъ маленькихъ вещицъ и стихотвореній. Не сумѣете ли повліять на гг. издателей выслать мнѣ вырѣзки? Я получилъ только וועבער-ליעבע, פאללענדע שטערן и פרינץ פראָש וכו׳, а тамъ были еще 6—7 картинъ и стихотворенія по народному мотиву и מיין נישט די וועלט איז אַ קרעטשמע.

Если эти вещи совершенно непечатанны, пусть мнѣ ихъ возвратятъ. Одно или другое.—

Вашъ
Л. Перец.

[איבערזעצונג] [ניט דאַטירט,
אַן ערך 1898[13]]

גנעדיקער ה׳ גאָרין.

איך האָב אייַך ניט געענטפֿערט אַ זייער לאַנגע צייַט און ביכלל קיינעם ניט געענטפֿערט אויף די בריוו — אָנגעפֿאַלן אַ מרה-שחורה—

איך בין זייער צופֿרידן, וואָס איר האָט זיך שוין אייַנגעאָרדנט, אָבער אויף ווי לאַנג? איר זענט דאָך אויך אַ בויער פֿון לופֿטשלעסער!

וואָס שייך אייַער פֿאָרשלאַג, וועט קוים פֿון דעם עפּעס אַרויסקומען. איר זענט דאָך נאָר דער רעדאַקטאָר. איבער אייַך האָט דאָך די דעה דער אַרויסגעבער. מיר איז שוין נימאס געוואָרן די אומערלעכע אַמעריקע. די פֿאָר-שלאָגען — נישט קיין ריכטיקע, שטענדיקע ענדערונגען פֿון פרייַז — אַן עקל.

לייגט פֿאָר מייַן אַרויסגעבער צו מאַכן באַשטעלונגען און אַרויסשיקן געלט פֿאָרויס.

---

13 עס איז אַ גרויסע שווערקייט מיט דאַטירן דעם בריוו. איך נעם פֿאַר אַן אויסגאַנגס-פּונקט דעם זאַץ, אַז גאָרין האָט זיך שוין אייַנגעאָרדנט און איז געוואָרן אַ רעדאַקטאָר. דאָס קען פֿאַרשטאַנען ווערן אַזוי, אַז נאָך דעם ווי גאָרין איז צוריקגעקומען פֿון פֿילאַדעלפֿיע, האָט ער אַ געוויסע צייַט געאַרבעט אין „אבענד בלאַט" און 1898 איבערגענומען פֿון האַרקאַווין די רעדאַקציע פֿון „דעם נייַעם גייסט". ס׳קען זייַן, אַז דער בריוו איז פֿון 1901, ווען גאָרין האָט רעדאַקטירט דעם „טעאַטער זשורנאַל און פֿאַמיליען בלאַט".

איך האָב צו אײַך אַ בקשה. אין דער אויסגאַבע, וואָס איז אײַך באַקאַנט, האָבן זיך געדרוקט מײַנע זאַכן. דאָס געלט איז פֿאַרפֿאַלן, זאָל זיי גאָט העלפֿן, אָבער איך האָב ניט קיין קאָפּיעס פֿון די אַרוסגעשיקטע קליינע זאַכן און לידער. קענט איר אָבער פּוֹעלן בײַ די הערן אַרויסגעבער, זיי זאָלן מיר אַרויסשיקן די אויסשניטן?

איך האָב נאָר באַקומען וועבער-ליעבע,[14] פּרינץ פֿראָש וכו׳ און פֿאַללענדע שטערן, אָבער דאָרטן זענען געווען נאָך 6–7 בילדער און לידער: אויף אַ פֿאָלקסמאָטיוו[15] און „מיין נישט די וועלט איז אַקרעטשמע״.[16]

אויב די זאַכן זענען נאָך אין גאַנצן ניט געדרוקט – זאָל מען זיי מיר צוריקשיקן. אָדער אָדער.

אײַער

ל. פּרץ

8

[צו די זילבערס, ניו-יאָרק. געשריבן קיין ניו-יאָרק 1899]

Szanowni Państwo Silber,

Poniekąd ma p. Wiener rację. Boć, prawdę powiedziawszy, Wasz list ogromnie mnie ucieszył. Był on dla mnie odgłosem lepszych, młodszych czasów, gdy spleen człowieka jeszcze nie ogarnął, gdy krew nie krążyła tak leniwo, a nerwy nie były tak osłabione... A jednak, leży u mnie Wasz list dni 10 i nieodpowiedziałem. Prawdopodobnie zginąłby w przeciągu pewnego czasu, gdyby nie wypadek—gdyby nie swięto.—Zrewidywałem stół i—znalazłem go.

Cieszy mnie bardzo, że Wam dobrze, bo jesteście ludźmi dobrymi. Mnie, prawdę powiedziawszy, też nieźle, już mnie nie brakują kopiejki tylko ruble, alem posiwiał, zmarniał. Oczy się psują, humor już nie ten,—jednem słowem mam się ku schyłkowi. Pracuję jednak dość dużo.—

Wracając do d-ra Wienera ma on rację, jak wyżej, tylko p o n i e k ą d. 1° napisał swój adres tak nie wyraźnie, że nie m o g ę mu odpowiedzieć. 2° posłanie książki nie mogło być postawionem w zależności od odpowiedzi na

---

14 וועבער-ליבע געדרוקט אין „אבענד-בלאַט״, ניו-יאָרק 1897, געחתמעט פּלאי. אַגב די אונטערגעשטראָכענע טיטלען אין דעם בריוו זענען געשריבן אין אָריגינאַל אויף ייִדיש.

15 פֿאָלקסמאָטיוו — געדרוקט אין א. רייזענס „דאָס צוואַנציגסטע יאָרהונדערט״ 1900, ז׳ 80.

16 לויט א. גורשטיין, פּרץ-ביבליאָגראַפֿיע, ביבליאָלאָגישער זאַמלבוך, ז׳ 496 נומער 0.80b, איז דאָס דאָזיקע ליד געדרוקט אַנאָנים (צום ערשטן מאָל?—י. ש.) אין אַ זאַמלונג „פֿרײַע האַרפֿע״, ווילנע, 1906.

list, skoro Dr. Wiener poznał mnie osobiście i wie bardzo dobrze, że wolałbym sąg drzewa zrąbać niż na listy literackie odpowiadać.

Ale o to mniejsza. Mam do Was prośbę, raczej kilka próśb, które o tyle Was obowiązują, o ile spełnienie będzie mogło nastąpić bez nakładu pracy i czasu.

1° Prosiłbym o adres D-ra Wi[e]nera, mam bowiem od niego co odebrać.

2° Czy bym nie mógł przez Wasze pośrednictwo otrzymać komplet wycinków moich prać[!], wydrukowanych w Zukunft i Arbeiter-Zeitung, koszta chętnie bym i z wdzięcznością zwrócił, i

3) Czybym przez Wasze posrednictwo nie mógł sprzedać w Ameryce matryc swych dzieł?

Nakoniec może być i

4) Firma wydawnicza „Sarasohn & Son" (185 E. Broadway) zaproponowała mi (6 Stycznia!) współpracownictwo w jej wydawnictwach. Nie wiem jak tam płacą, czy, jak gdzieindziej, nie oszukują, zabierając manuskrypt bezpłatnie i t. p. Czybym nie mógł dla tej firmy posłać manuskrypty do Was? A może nie trzeba, a firma dobra?

W oczekiwaniu Waszej odpowiedzi, pozostaję

ż prawdziwą przyjaźnią

L. Perec

Od Heleny najszczersze ukłony.

[איבערזעצונג]

געערטע הערשאפט זילבערס,[17]

טיילווייז איז הער ווינער געראטן. ווײל, דעם אמת געזאגט, האט אייער בריוו מיך זייער דערפרייט. ער איז געווען פאר מיר אן אפקלאנג פון בעסערע, יונגע צייטן וועו דער ספלין (Spleen) האט נאך ניט ארומגענומען דעם מענטשן, וועו דאס בלוט האט ניט צירקולירט אזוי פויל און די נערוון זענען ניט געווען אזוי אפגעשוואכט. און דאך: עס ליגט בײ מיר אייער בריוו שוין צען טעג און איך האב ניט געענטפערט. ער וואלט אוודאי פארלוירן געגאנגען נאך א ביסל צייט, וועו ניט דער צופאל, וועו ניט יום-טוב. איך האב גענישטערט אין טיש און אים געפונען.

עס פרייט מיך זייער, וואס אײַך גייט גוט, ווײל איר זײַט וויילע מענטשן. דעם אמת געזאגט, גייט מיר אויך ניט שלעכט.

---

17 זילבער איז געווען פרצעס א שותף אין א ברויז אין צויזמיר (ז. רייזען, לעקסיקאן II, 980), שפעטער האט ער עמיגרירט קיין אמעריקע. ער איז געשטארבן מיט א פאר יאר צוריק.

עס פֿעלן מיר שוין ניט קיין קאָפּעקעס נאָר רובלס, אָבער איך בין גרוי געוואָרן, חושך געוואָרן (Zmarniał). די אויגן ווערן קאַליע, דער הומאָר איז ניט וואָס אַ מאָל. מיט איין וואָרט איך גיי באַרג אַראָפּ. איך אַרבעט אָבער אַ סך.

וואָס איז שייך ד״ר ווינער[18] האָט ער רעכט, ווי איך האָב אויבן דער־מאָנט, אָבער נאָר טיילווייַז: 1⁰ ער האָט אָנגעשריבן זיין אַדרעס אַזוי ניט קלאָר, אַז איך קען אים ניט ענטפֿערן. 2⁰ דאָס שיקן דעם בוך האָט ניט געקענט פֿאַרבונדן ווערן מיטן ענטפֿער אויף אַ בריוו, ווייַל ד״ר ווינער האָט זיך מיט מיר באַקענט פּערזענלעך און ער ווייסט זייער גוט, אַז איך וואָלט בעסער געהאַקט האָלץ איידער געענטפֿערט אויף ליטעראַרישע בריוו.

אָבער דאָס איז אַ קלייניקייט. איך האָב צו אייַך אַ בקשה, אייגנטלעך עטלעכע בקשות. זיי זענען אייַך מחייבֿ אויף אַזוי פֿיל, אויף וויפֿל איר קענט זיי אויספֿירן אָן אָנשטרענגונג אין אַרבעט און צייַט.

1⁰ איך וויל אייַך בעטן ד״ר ווינערס אַדרעס, ווייַל איך דאַרף עפּעס אָפּנעמען בייַ אים.[19]

2⁰ אפֿשר וואָלט איך געקענט דורך אייַך באַקומען אַ קאָמפּלעקט אויס־שניטן פֿון מייַנע אַרבעטן, וואָס זענען געווען געדרוקט אין „צוקונפֿט" און „אַרבעטער צייַטונג". די קאָסטן וועל איך מיט פֿאַרגעניגן און דאַנקבאַרקייט אומקערן.

3) אפֿשר וואָלט איך געקענט דורך אייַך פֿאַרקויפֿן אין אַמעריקע די מאַטריצן פֿון מייַנע ווערק.

צום סוף נאָך אַן ענין:

4) דער פֿאַרלאַג שרהזאָן & זאהן[20] (185 E. Broadway) האָט מיר פֿאָרגעלייגט (דעם 6טן יאַנואַר!) מיטצואַרבעטן אין זייַנע אויסגאַבן. איך ווייס ניט, ווי מען צאָלט דאָרט – אויב מען נאַרט ניט אָפּ, ווי אין אַנדערע ערטער, וווּ מען נעמט צו דעם כתבֿ־יד אָן געלט אאַז״וו.

אפֿשר וואָלט איך געקענט שיקן צו אייַך די מאַנוסקריפּטן פֿאַר יענער פֿירמע? און אפֿשר דאַרף מען ניט? איז דאָס אַ ראַיעלע פֿירמע?

איך וואַרט אויף אייַער תּשובֿה און פֿאַרבלייַב מיט אויפֿריכטיקער פֿרייַנדשאַפֿט

ל. פּרץ

די אויפֿריכטיקסטע גרוסן פֿון העלענען.

---

18 ד״ר לעאָ ווינער, דער מחבר פֿון דעם פּיאָניערן־ווערק איבער דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור (אויף ענגליש). ווינער האָט זיך באַקענט מיט פּרצן אין וואַרשע, אין 1898.

19 פּרץ האָט אַנטליִען ווינערן זיין זאַמלונג ייִדישע פֿאָלקסלידער. דער דאָזיקער מאַנוסקריפּט געפֿינט זיך איצט אין מייַן באַזיץ. געשאָנקען טאַקע פֿון ווינערן גופֿא.

20 די אַרויסגעבער פֿון „ייִדישן טאַגעבלאַט". וועגן די באַציִונגען פֿון „טאַגעבלאַט" צו פּרצן זע די אינטערעסאַנטע הערה אין יעקבֿ מילכס שריפֿטן: „אידישע פּראָבלעמען" ב׳ II, ז׳ 18—19.

9

קולטור אויסגאבען.
י. ל. פרץ
וואַרשוי, צעגלאנא 1.

[ניט דאַטירט; אין ערך 1899]

[צו די זילבערס, ניו־יאָרק]

Szanowni Państwo Zylber.

Najsamprzód wiadomość o Lucjanie. Skończył on 2 lata temu wydział matematyczny w Warszawie, wyjechał na dalsze kształcenie do Berlina, Szwajcarji... i, po roku wędrówki powrócił do domu z narzeczoną. Jest nią Helena córka S. Eisenmana z Warszawy. Po roku odbył się ślub. Naturalnie p. S. Eisenman dotychczas tej „hańby" strawić nie może, ale ani nam, ani dzieciom o jego żołądek moralny nie chodzi. Lucjan ma posadę u Natansona, témczasowo pobiera 75 rubli miesięcznie. Żyć można, bo żyjemy razem. Zadłużamy się cokolwiek, lecz znowu nie tak bardzo.

Dziwnym był na początku stosunek między mną—urzędnikiem Zarządu Gminy a Eisenmanem—członkiem tegoż Zarządu, ale i to się ułożyło. On nie pyta, ja nie wspominam i basta.—Dzieci żyją szczęśliwie, w zdrowiu.

Wątpię bardzo czy mnie się uda teraz cokolwiek do Ameryki posłać. Sam bowiem zaczynam wydawać. Zato chciałbym koniecznie sprzedać matrycy. Więc pytanie: ile dadzą z arkusza? Gdybym miał cenę, postarał bym się dowiedzieć ile wysyłka by kosztowała i mógłbym wiedzieć czy się opłaci.

W każdym razie wymagałbym, aby złożył u Państwa spory zadatek, a przynajmniej pokrywającej koszta podwójnej przesyłki.—

Gdyby nabywca miał kogóż w Warszawie, wolałbym odstąpić towar na miejscu.—

O wyjeździe do Ameryki już zapuźno mówić. Niema już tych sił...

Może trochę przesadzam, bom nerwowy, ale czuję się bardzo niedobrze. Jakaś tęsknota, a niewiadomo do czego...

Do D-ra Wienera pisałem. Gdybym nie otrzymał dzieła w przeciągu pewnego czasu, zakupię go.—

Co u Was słychać?

Listy Wasze przypominają stare, biedne, b. biedne ale wesołe czasy.

Ukłony od żony i dzieci. —

Wasz

Leon

[איבערזעצונג]

געערטע הערשאפט זילבער.

קודם-כל אַ ידיעה וועגן לוציאַנען.[21] מיט צוויי יאָר צוריק האָט ער געענדיקט אין וואַרשע דעם מאַטעמאַטישן פאַקולטעט, איז אַוועקגעפאָרן וויַיטער זיך צו בילדן קיין בערלין און שוויץ... און נאָך אַ יאָר פון וואַנדערן געקומען אַהיים מיט אַ כּלה. דאָס איז העלענע, די טאָכטער פון ש. אייזענמאַן פון וואַרשע. אין אַ יאָר אַרום איז פאָרגעקומען די חופה. פאַרשטייט זיך, אַז הער ש. אייזענמאַן קען נאָך נישט פאַרדייען די „חרפה״; אָבער נישט מיר און נישט אונדזערע קינדער גייט אָן זיין מאָראַלישער מאָגן. לוציאַן האָט אַ שטעלע בײַ נאַטאַנסאָנען.[22] ער באַקומט דערווײַל 75 רובל אַ חודש, מען קען דערפון לעבן, וויַיל מיר ווינען צוזאַמען. מיר מאַכן אַ ביסל חובות, אָבער דאָך ניט אַזוי פּיל.

לכתחילה איז די באַצוּנג צווישן מיר, אַ באַאַמטן פון דער קהילה-פאַרוואַלטונג, און אייזענמאַנען, אַ מיטגליד פון דער פאַרוואַלטונג, געווען אַ ביסל אָן אויסטערלישע, אָבער אויך דאָס האָט זיך אויסגעגליכן. ער פרעגט נישט, איך דערמאָן נישט און געענדיקט. די קינדער לעבן גליקלעך און געזונט.[23]

איך בין מסופק, צי אין איצטיקן מאָמענט וועט מיר געראָטן עפּעס צוצושיקן קיין אַמעריקע, וויַיל איך הייב אַליין אָן אַרויסצוגעבן. דערפאַר אָבער וואָלט איך שטאַרק געוואָלט פאַרקויפן מאַטריצן. איז די פראַגע: וואָס וועט מען געבן פאַר אַ בויגן? ווען איך וואָלט געהאַט דעם פריַיז, וואָלט איך זיך באַמיט צו דערגיין וואָס וועט קאָסטן דאָס אַרויסשיקן און דאָן געקענט וויסן, צי דער גאַנצער עסק וועט זיך לוינען.

אויף יעדן פאַל וואָלט איך געפאָדערט, אַז ער זאָל דעפאָנירן בײַ אייך אַ נישקשהדיקן אַדערויף וואָס זאָל לכל-הפחות דעקן די הוצאות פון אַ טאָפּעלן איבערשיקן.

אויב דער בעלן וואָלט געהאַט עמעצן אין וואַרשע, וואָלט איך געוואָלט אָפּגעבן די סחורה אויפן אָרט.

וועגן אַרויספאָרן קיין אַמעריקע איז שוין צו שפּעט צו רעדן! נישטאָ שוין קיין פוח!

אפשר טרייַב איך אַ ביסל איבער, וויַיל איך בין נערווּעז, אָבער איך פּיל זיך זייער נישט גוט, עפּעס אַ בענקשאפט און מען ווייסט נישט נאָך וואָס...

---

21 לוציאַן — פּרצעס זון.

22 אַ באַקאַנטער אין וואַרשע.

23 וועגן די פאַמיליען-באַצוּנגען צווישן שלמה אייזענמאַן, „אַ חסיד בן חסיד״, און פּרצן זע דעם אינטערעסאַנטן בריוו פון יעקב ד י נ ע ז אָן, וואָס איך האָב פאַרעפֿנטלעכט אין „פּנקס״, ניו-יאָרק, II, 61 — 69 (1929).

ד״ר ווינערן האָב איך געשריבן. אויב איך וועל נישט קריגן דאָס ״ערק אין משך פֿון אַ געוויסער צײַט, וועל איך עס קויפֿן.—

וואָס הערט זיך בײַ אײַך?

אײַערע בריוו לעבן אויף די אַלטע, אָרעמע, זייער אָרעמע, אָבער פֿריי-לעכע צײַטן.

גרוסן פֿון פֿרוי און קינדער.—

אײַער

לעאָן

[אונטן איז פֿאַראַן אַ באַמערקונג: dobre pióro, ד״ה אַ גוטע פּען].

10

[צו ב. גאָרין, ניו-יאָרק]
[ניט דאַטירט; 1904]

בעסטער הער גאָרין.[24]

טויטע רעדען. איך האָב אייך שוין אַמאָל געהאַט בעוויינט. נו, אַז איהר לעבט איז בעסער.

איך האָב גראָד ליגען (די מינוט געענדיגט) אַ חסידישע גרעסערע זאַך. שיקט אַרויס 25 דאָלאַר, בעקומט איהר זי מיט דער אומגעהענדער פּאָסט.

איך גיב דאָ אַרויס אַ מאָנאַט-זשורנאַל, אַ זעקס בויגען, פּו[!]פּולער-וויסענ-שאַפֿטליכע זאַך, קונסט, ליטעראַטור. איך ברויך מאַסען מאַטעריאַל. קענט איהר עפּיס שיקען אייערס אונ פֿרעמדס? איך צאָל ביז 25 רובל אַ בויגען. פֿאָרמאַט „השלוח״ נור רייכער געדרוקט.—

מיט אַכטונג

י. ל. פּרץ

11

[צו דוד פּינסקי, ניו-יאָרק]
[ניט דאַטירט; אַן ערך 1906]

בעסטער פֿריינד,

איך האָב אויפֿן ערשטען בריעף נישט געענטפֿערט, וואַרטענדיג אויפֿ׳ן צווייטען, אין וועלכען איהר האָט געוואָלט שרייבען אויספֿיהרליך וועגען דער דראַמע, וואָס מ. קאַליש[25] דאַרף ברענגען פֿון וועג.

---

24 געשריבן אין 1904, ווען פּרץ האָט אַרויסגעגעבן זײַן „יודישע ביבליאָטעק״ (אַרויס 6 נומערן).

25 דאַרף זײַן ב[ערטאַ] קאַליש, די באַוווסטע ייִדיש-ענגלישע שוישפּילערין.

דערווייל האָב איך היינט ערהאַלטען אַ בריעף פֿון הערן שפּראַכנער,[26] אונ אַ זעהר קאָמישען בריעף. ער שרייבט, אַז בנוגע צום אָבדרוקען די דראַמע,[27] זאָל איך וואַרטען, וואָרען ער וואַרט, ביז איך וועל אייך ענפֿערן...

פֿאַרדאָן. איך האָב פֿערגעסטען, אַז איהר וויסט נישט, וועגען וואָס עס געהט.

הער שפּראַכנער האָט מיר בעצאָהלט פֿאַר דער דראמא צום שפּיעלען 200 רובל. אַ מטמון גאָלד! איך האָב מיך נישט געדונגען, וויל איך האָב געריכטענט, אַז איך וועל האָבען מיין לייטעראַרישען האָנאָראַר. בעקום איך אָבער אַ בריעף פֿון הער שפּראַכנער, אַז ער וויל די דראַמע זאָל נישט געדרוקט ווערען. ענפֿער איך איהם: גוט, נור אויף אַזאַ אופֿן – וויל איך, ער זאָל דאָס האָנאָראַר בעצאָהלען – 400 רובל, אונ איך וואַרט אַ מאָנאַט אויף אַנטוואָרט. קומט די אַנטוואָרט: וואַרט!

אונ וואַרטען איז זעהר שווער! דער „וועג״ האָט געמאַכט אַ שטיקל פּלאַץ,[28] עס ווערט מיר פֿערפֿאַלען געלד. אונ איהר וויסט דאָך, ווי מיין קאַסע זעהט שטענדיג אויס... נור חאַפּט עס דער וואַטעע-מאַכער, אָבער ווייסען דאַרף[ט] איהר דאָך?

צו האָט איהר געשריבען נאָך אַ בריעף אונ ער איז פֿערלוירען געוואָרען? אויב איהר קענט, זעהט מאַכט איין עק פֿון דער זאַך. אָדער ער [וועט] צאָהלען, אָדער איך זאָל דרוקען, אויב ער קען נישט צו ער ווי נישט צאָהלען.

מיר דאַכט, אַז סיי ווי סיי, איז 200 רובל אַ לעכערליכער פּרייז.

טאָמיר איז מעגליך, שפּראַכנער זאָל באַלד שיקען געלד אונ פֿאַרן ערגסטען פֿאַל זאָל עס בלייבען אַלס אַווואַנס אויף שפּעטערע אַרבייט?

מאַכט מיר קלאָר מיט'ן אַמעריקאַנישען „מאַרק״.

וואָס אמבעלאַנגט „וואָס אַמאָל איז געווען״ — אסור, אויב איך הייב אָן צו געדענקען.

אין מיין זכרון ליגט קיין שפּור פֿון בעליידיגונג אונ – איך האָב מיך קיינמאָל פֿאַר גאָלד-זאַכען נישט בעליידיגט. איך גדענק נור, אַז איבער די גאַנצע צייט האָב איך מיר געוואונדערט, וואָס איהר שרייבט נישט. איך האָב געטראַכט אונ געטראַכט אונ נישט אויפֿגעהערט צו טראַכטען, ביז איך האָב מיך צוגעזעהנט צום טראַכטען...

וועגען „די מוטער״ האָב איך געשריבען אין „וועג״. האָט איהר דען די רעצענזיע נישט געזעהען?

וועגען „פֿאַמיליע צבי״ וואָס איז ערשט ארויס לעגאַל שרייב איך, אונ אויב איהר האָט נישט דעם „וועג״, וועל איך אייך ארויס שיקען די נומערן

---

26 דאַרף זיין שפּראַכנער, קאַליישעס מאַן.

27 „דער נסיון״ — דאָס איז דער ערשטער וואַריאַנט פֿון דער שפּעטערדיקער „די גאָלדענע קייט״.

28 ד״ה אָנגעזעצט.

עווענטועל–נומערן.[29] ווייל איך רעכען עס צו פֿערבינדען מיט די „יודען" צירִיקאָווס [!]. איך וועל זיין צופֿרידען... איהר וועט אויסזעהען ווי אַ פּאַריזער דאַמע, וואָס וויל העכערן איהר שיינקייט אונ שפּאַציערט צוזאַמען מיט אַ העס-ליכקייט. אַ פּלוידער-זאַק צירִיקאָוו, נור מען שיעסט אויף דער סצענע, ווייבער חלישען...

אויב איהר וועט נישט געפֿינען קיין וועג מיט מיין רעצענזיע וועגען דער „מוטער" שרייבט, וועל איך אייך שיקען. –

וואָס מאַכט איהר? וואָס מאַכען די אייעריגע אונ וויפֿיעל זענען זיי? וואָס טהוט איהר.

אייער

י"ל פרץ

ווער איז שפּראַכנער? איין עקספּלואַטאַטאָר?

12

[צו דעם זעלבן]

[געשיקט פֿון קוראָרט ריינערץ (Reinerz)]

[אַ פּאָסטקאַרטל]

[די דאַטע פֿון פּאָסטשטעמפּל ניו-יאָרק
איז 29 אויגוסט 1906]

ליעבער פּינסקי.

בזו הרגע אין ריינערץ האָב איך געענדיגט די דראַמע.[30] איך גלייב זי איז–גוט, זעהר גוט. האָב איך אָבער דאָ קיין איבערשרייבער. אין אנדער-האַלב וואָכען אַרום וועל איך זיין אין דער היים. אַ פּאָר טעג שפּעטער שיק איך אַרויס. –

גריסע איהרע פֿרוי עט %.–

אייער י"ל פרץ

איך רעכען אויף אַ קאָלאָסאַלען איינדרוק.—מוס שיקען די קאַרטע קיין וואַרשוי, מען זאָל צושרייבען די ריכטיגע אַדרעסע.

13

[צו דעם זעלבן]

[ניט דאַטירט; 1906]

[אויף אַ בלאַנק פֿון דער אויסגאַבען-געזעלשאַפֿט „הילף", וואַרשוי. דער נאָמען פֿון דער פֿירמע איז אין דרייַ שפּראַכן: העברעיִש, פּויליש און ייִדיש].

---

29 פרץ האָט געשריבן וועגן פּינסקיס „די פֿאַמיליע צבֿי" ניט אין „וועג", נאָר אין „דער פּראָלעטאַרישער וועלט", ווילנע 1907, נומער 3, 71—83.

30 מיסתמא „די גאָלדענע קייט".

בעסטער פֿריינד.

„בעסער שפּעטער איידער קיינמאָל״ — גוט, אַז מען זעצט זיך אַמאָל אָן.

נאָך „פֿאַמיליע צבי״ קען זרובבל[31] קיין גרויסען איינדרוק נ י ש ט מאַכען. מייסטערהאַפֿט איז דאָך די פֿאָלקס שפּראַכע אין די טהיילען, וואו מגלת אסתר ווערט נאָכגעאַהמט, איך בעמיה מיך דאָ עס זאָל געשפּיעלט ווערן „פֿאַמיליע צבי״, נור ווער ווייס צי די צענזור וועט זיך לאָזען איבער דייבערן — דערווייל געהט נישט.

— איך האָב שפּראַכנערן געשיקט אַ דראַמע „דער נסיון״.[32] וויל איך אייך בעטען, זי ביי איהם דורכצולעזען און ליטעראַרישע אויפֿזיכט איבער׳ן שפּיעלען צו האָבען. איך ווייס נישט, אויב די שפּיעלער וועלען זי פֿערשטעהען. עס איז נישט קיין געוועהנליכע דראַמע. איך האָב איהם דעריבער אַ בריעף געשריבען; איך שרייב אָבער, ווי געוועהנליך, צו קורץ. לעזט זי דורך און שרייבט מיר אייער מיינונג. נור ווי אַמשנעלסטען. איך וויל די דראַמע לאָזען דרוקען און איך האָב ליעב אויסצוהערען קריטיק און, אויב זי האָט רעכט, נאָכצוגעבען. נאָכען דרוק — קאָפּוט. בלייבט פֿעהלער — פֿעהלער.

— איך האָב געהערט, אַז איהר האָט צו געשריבען איין אַקט צו די „שוועסטער״. צו איז [דאָס] אמת? אויב יאָ, צו קען איך דעם אַקט נישט בעקומען?[33]

— מיר האָבען דאָ 3 טע[אַ]טערע און 3 טרופּעס. אין יעדערער געפֿינען זיך אַ פּאָר טאַלעטען: אים אַלגעמיינעם — שונד.

— איך האָב איבער דער צייט זעהר פֿיעל געשריבען, צו לעזט איהר? צוויי פּאָעמאַטען אין פּראָזא („ליעבע״ — „עס זענען קיין וואונדער געשעהען״), זענען זיי אייך צו געקומען?

מיט הערצליכען גרוס

י״ל פּרץ

---

31 „זרובבל״ — פּינסקיס אַ דערציילונג, ניו-יאָרק 1906.

32 „דער נסיון״—די ערשטע רעדאַקציע פֿון זיין שפּעטערדיקער „די גאָלדענע קייט״, אָנגעשריבן אין 1906. וועגן די וואַריאַנטן זע מ. ע ר י ק, קאָנסטרוקציע שטודיען, וואַרשע 1924, 5—30. לויט ז. רייזען (לעקסיקאָן II, 1007) איז „דער נסיון״ אויפֿגעפֿירט געוואָרן פֿון שפּראַכנערן אין „ווינזדאָר טעאַטער״ אין 1904, לויט ב. גאָרין גאָר אין 1908, וואָס איז זיכער ניט ריכטיק.

33 לויט ב. גאָרין האָט מען די „שוועסטער״ אויפֿגעפֿירט אין ניו-יאָרק אין 1908, לויט פּינסקין שוין אין 1906, וואָס שטימט אַגבֿ מיט דער צייט ווען דער דאָזיקער בריוו איז געשריבן געוואָרן.

14

[צו דעם זעלבן]
[ניט דאַטירט; 1906]

Другъ мой,

Нучинаю Вамъ посылать. Я нездоровъ, уѣзжаю на дачу.
Если мнѣ лучше будетъ, буду работать.
Поклонъ женѣ, ребенку.—
Я въ самомъ скверномъ расположенiи духа...

Вашъ Пельи.

[איבערזעצונג]

מײַן פֿרײַנד,

איך הייב אײַך אָן אַרויסצושיקן. איך בין נישט געזונט, איך פֿאָר אַרויס אויף אַ זומערפּלאַץ.
אויב איך וועל זיך פֿילן בעסער, וועל איך אַרבעטן.
אַ גרוס דער פֿרוי, דעם קינד. —
איך בין אין אַ זייער שלעכטער שטימונג...
אײַער פּלאי (Пельи)*

15

[צו דעם זעלבן]
[ניט דאַטירט; אַן ערך 1906]

ליעבער פּינסקי,

איך האָב היינט אייער בריעף ערהאַלטען און ענפֿער שוין; דאָס איז אַ סימן דלות און אין איינוועגס איין ענפֿער אויף די פֿראַגע „וואָס איך מאַך". אַז מען פֿערדיענט, גיט מען אויס, דערנאָך האַקט זיך אָב, בלייבט מען גאָל. דער „וועג"[34] צאָהלט נישט, בין איך „אַראָב פֿון וועג"; פֿון ערשטען (לויט'ן אַלטען סטיעל). און דאָ פֿיהל איך מיך אָבגעשוואַכט און וואָלט געדאַרפֿט ערגיץ פֿאָהרען. נור אַזוי געהט עס שוין און זיין ליעבער נאָמען אָדער ער העלפֿט אָדער נישט.

עס פֿרייד[ט] מיך אויף אייער „היינריך היינע", אויבוואהל דער אַלטער היינע האָט ביי מיר לאַנג שוין דעם חן פֿערלוירען. מיר, ווענינגסטענס, האָט האָט ער פֿיעל שאָדען אָנגעמאַכט. „חאפּט'ן דער מצה-רעדלער", ער האָט מיך אָנגעשטעקט מיט'ן לייכט-אָנריהרען און פֿערקרומען זיך, ווענינגסטען אין די

---

* פּלאי = פּרצעס אַן אַנאַגראַם.

34 „דער וועג"—די ערשטע טעגלעכע ייִדישע צײַטונג אין וואַרשע, רעד' צבי פּרילוצקי, אָנגעהויבן אַרויסצוגיין דעם 1טן אויגוסט 1905, לעצטער נומער אַרויס דעם 14טן יאַנואַר 1907.

ערשטע אַרבייטען מיינע, נור אויך אין די ערנסטע לאָזט מיך דער לאך-מענש נישט אָב. דער חשק, איבערצודרעהען דעם שפּיגעל אויף דער פֿינסטערער זייט, איז געפֿעהרליך.

אייער „מוטער״[35] איז געוויס נישט דאָס, וואָס עליאַשעוו[36] מיינט, נור מיין מיינונג קען איך צוריק נישט נעמען. איך ווייס נישט, ווי „די פֿרוי פֿון מעער״ זעהט אויס אין אָריגינאַל; איך ווייס נישט, וועלכע איבערזעצונג איהר האָט געלעזען. איך ווייס נור, אַז די, וואָס איך האָב געהאַט איז געווען גוט. די פֿרוי פֿון מעער רעד[ט] איהר שפּראך. מעגליך איז אָבער אויך, אַז שולדיג איז מעהר דאָס יודישע טעאטר, וואו די בעסטע פֿון די אקטערען דעקלא-מיערען, אָבער שפּיעלען נישט. איינטראַכטען זיך אין אַ טיפּ, אויסשטודיערען זיינע בעוועגונגען, בעשאפֿען דאָס רעאלע פֿאַרן אידעאלן—אָט דאָס איז דעם יודישען אַקטער נאָך פֿרעמד, זעהר פֿרעמד. ער שטעהט אימער מיט׳ן אויער צום סופֿלער און דעריבער מוז דער צושויער איהם אין מויל אַריין קוקען. פֿער-הערט מען עפּיס, אויבוואהל מען זעהט, פֿערליערט מען דעם צוזאַמענהאַנג. און גוט שפּיעלט דאָך נור דער, וואָס שפּיעלט מיט׳ן מויל פֿאַרן אויער און מיט׳ן גאַנצען קערפּער פֿאַר׳ן אויג. ערגער איז נאָך מיט די דעקאָראַציען. פֿון „מיליע״ בעקומט מען קיין בעגריף. אַ שטוב צי אַ וואַלד? אַ פֿעדער-הויז צי סאַלאָן? אַמעריקא צי האָציפּלאָץ? איין גאָט ווייסט...

צינד בנוגע צום נסיון.

אייער קריטיק איז ריכטיג: דער דריטער אַקט איז עפּיזאָדאריש. און דאָס האָב איך שוין געוואוסט באַלד נאָכען אַוועק שיקען דאָס עקזעמפּלאַר. אייער עצה אָבער, ווי אַזוי צו פֿערבעסערן איז נישט די ריכטיגע. ערשטענס: פֿאַר וואָס האָב איך געזעהען דעם דריטען אקט? וואָס האָב איך, נישט וויסענדיג, געוואָלט? אמת, די „תּורה״ ישראל׳ס איז לאַנגווייליג, אָבער וואָס האָב איך געמיינט דערמיט?

איך האָב נור שלעכט אויסגעפֿיהרט מיין פּלאַן, ווייל איך האָב׳ן גענומען צו ליטעראַריש און צו וועניג סצעניש.

און אָט וואָס איך האָב דערקלערט:

די פּראָבלעמע איז: 1) אַ מענש אָהן גלויבען קען נישט לעבען (אין גאָט, אין וועלט, אין זיין אידעאל...) 2) אָפֿט קומט פֿאָר, אַז דער אמת׳ער מענש מוז גענאַרען; אַניט וועלען אַנדערע נישט קענען לעבען, און ער פֿעלשט שוין פֿאַר רחמנות צו דער שלעכטער, וואָס גלייבט אָן זיך, וועט זיעגען איבערן ערליך-גוטען, וואָס האָט קיין גלויבען נישט.

דער גלויבען דאַרף אין דראַמע זיין אַ דרייפֿאַכער און דרייפֿאַך זיך שפּאַלטען:

---

35 פּינסקיס פּיעסע, געשריבן אין 1904, פֿאַרעפֿנטלעכט אין זשורנאַל „דאָס לעבען״ 1905.

36 בעל-מחשבות.

1) דער חסידישער; פּלאַצט ענדגילטיג ביי יונתן אין 4טען אַקט.
2) דער מתנגדישער – דאַרף פּלאַצען ביי גבריאל'ן.
3) דער השכלה'לישער [!] — ביי לאה'ן.

נומר 2 איז שלעכט אויסגעפּיהרט. גבריאל'ן פּאַלען אָהן גלויבען זעהט מען נישט.

אויסער דעם קומט גאָר אויס, אַז יונתן ווערט רבי צוליעב פּרנסה אוּן געוואָלט האָב איך גאָר עפּיס אַנדערש: יונתן צווייפּלט אוּן ווערט פּערבליפּט דורך אַ וואונדער! דורך אַ נס! וואָס ישראל האָט בעוויזען.—

פּערריכטען די דראַמע וועל איך אויף אַזאַ אופּן:

1) אין ערשטען אַקט וועט פּאַרקומען בולט'ער ר' חיים'ל, אַ שלעכטער, וואָס גלויבט, אינטריגיצרט און[!] פּיהרט אויס; נאַטירליך איז 4טען אַקט.

2) אַ קלייניע, השכלה'שע ליעבעס סצענע, אוּן דאָס–לויט אייער אויפּטהו. דאָס דאַרף זיין.

3) אין דריטען אַקט הייבט זיך אויף די קורטינא ביים שלש סעודות שוין. ישראל זאָגט קיין תורה נישט. ער וויל קיין מתנגדים קיין תורה נישט זאָגען (אוּן דאָס וועט זיין אַ פּראַכט-פּאָלע סצענע) לאה קומט אָן אין דער מיט. פּון איהר געשפּרעך ביים וויבער-טיש, וועט די מענער עסען מיט יונתן'ס ווייב, איהר שוועגערין, קומט בולט אַרויס די גאַנצע געשיכטע. ביים וויבער-טיש ווערט אין מיט'ן געשפּרעך שטיל, וויל דער מענער טיש, וואָס האָט ביז אַהער געגעסען, הייבט אָן רעדען. ישראל שטעלט נאָך אַמאָל די פּראַגע פּון פּאהרען. יונתן וויל נישט, קרובים לאַכען, גבריאל וויל זיך נישט אַריינמישען. ישראל וואָהרענט גבריאלן, אַז ער זינדיגט דערמיט; יכול למחות ואינו מוחה. „פּאָרט אויף איין נאָגעל... די גאָלדענע קייט... גאָט שטראָפט. וויי ער זאָגט עס אַרויס– דער שטאַפּעט! גבריאל האַלט זיך. יונתן ווערט פּערבליפּט, פּרעגט ביי לאה'ן: וואָס טהוט זיך? זי וווייסט נישט. ער פּרעגט: יאָ גלויבען? אַזוי פּיעל שקרים געזעהען! נישט? אַזוי פּיעל נסים, אוּן אָט נור אַ גבאי, אַרויס געזאָגט אַ וואָרט– די שטראָף איז דאָ. לאה: איך בין אַזוי קראַנק... יונתן: אָבער דו! דיינע גיכער... דיין מאַן? לאה פּערערד[ט], נור פּערערדענדיג ענטפּלעקט זיך איהר גאַנצע געשיכטע (אויך אַ פּראַכטפּאָלע שטעלע!) „איך וויייס נישט" זאָגט לאה. אוּן אַז לאה וווייסט נישט, פּערליערט ער די לעצטע שטיצע, — וועט ער פּאָהרען. ישראל זאָגט: זעהסט דאָך, מן השמים!...

דאָ גיעהט גבריאל, וואָס האָט מערב גערדאַוועט, אויס שמנה עשרה אוּן פּרעגט: מן השמים? מן השמים זאָגסט דו? ריכטיג: איך האָב גענוג. מיין פּערמעגען האָט גענוג, נור פּאַר וואָס איז דער שיפער דערטרינקען געוואָרען?

— עם הארץ! — שרייט אויס ישראל — קיין קשיות טאָר מען נישט פּרעגען. די קורטינא פּאַלט.

ישראל מיט זיין זיכערן, פֿעסטען, שאַרפֿען וואָרט האָט [גע]זיגט. יונתן פֿאָהרט, נעמט שווער אונ שוויגער צו זיך; אונ אַלע קומען זיך צוזאַמען ביים „נסיון"—אין פֿירטען אַקט. אַלע רעאַגיערען, אַלע זענען קעגען נסיון... גבריאל איין אָבגעפֿאַלענער, דערשלאָגענער...

חיים׳ל פֿאַלט אַריין אַלס זיעגער. נור דעמאָלס הייבט ישראל אויף דאָס קליינע יוסעלע אונ רופֿט אויס: דאָס איז רבי! די גאָלדענע קייט וועט נישט איבערהאַקט ווערען.

אונ הייסען הייסט עס: די גאָלדענע קייט! נישט: נסיון!

אונ מאַסען עפֿעקטען זענען צו געקומען...

האָב איך דאָך אָבער געדאַרפֿט געלד, האָב איך, נישט ערהאַלטענדיג פֿון אייך קיין בריעף, די זאַך צום דרוקען פֿערקויפֿט...

נאָך שבֿועות דאַרף זיך עס דרוקען.

אויב עס איז מעגליך, זאָל שפּראַכנער אַזוי טהון, איך זאָל האָבען מיט וואָס צוריק צו צאָהלען דעם אויפֿלעגער. אונ איהר זייט מיר בעהילפֿיג. איהר בעדינגט אייך מיט איהם וויפֿיל איך בעקום פֿאַר „דער גאָלדענער קייט". זאָל שפּראַכנער אייך געבען פֿאַר מיר פֿאראויס אַ גרעסערע סומא געלד, איהר אָדער ער שיקט זי אַרויס. ביים אַרויסשיקען טעלעגראַפֿיערט איהר מיר איין וואָרט: גוט! אָדער: געשיקט. באָרג איך מיר (אויבוואהל ס׳איז שווער) געלד אונ צאָהל צוריק אונ דרוק נישט. איך נעם אָב דאָס איינציגע עקזעמפּלאר פֿון פֿערלעגער (יעצט איז ער אין צענזור) אונ שיק איהם אייך.

ובפֿירוש הותנה: טאָמער געפֿעלט אייך ווייטער נישט, איהר וועט נאָך עצות געבען אונ איך וועל אויף זיי נישט איינגעהען — שרייב איך פֿאַר שפּראַכנער איין אַנדערע זאַך, פֿון לעבען, אָדער ענדיג פֿאַר איהם „די רייבער".[37]

גוט?

שרייבט מיך[!] באַלד תשובה אָדער, אויב ווי פֿריהער, טעלעגראַפֿיערט פֿאַרן בריעף.

גריס הערצליך אייער פֿרוי. פֿאַר וואָס שרייבט זי נישט צו? דאַכט זיך, אַמאָל גוטע בעקאַנטע געווען?

אייער

פרץ

PS. לויט דעם נייעם טעקסט קומט בולט אַרויס נאָך עטוואס זעהר אינטערעסאַנטעס: דאָס פֿערהאַלטען זיך פֿון ווייבער קעגען זייערע מענער. חוה צו גבריאל׳ן, אסתר צו יונתן אונ לאה צום אַפּטייקער. דריי וועלטען אונ דרייערליי בעציהונגען.

איך בין זיכער, אַז דאָס ווערק וועט יעצט ווערט זיין דעם נאָמען. —

י״ל פרץ

---

37 שילערס „רויבער"? אַן אומבאַקאַנטער פֿרט אין פֿרצעס ביאָביבליאָגראַפֿיע.

16

צו יהואשן
[ניט דאַטירט; 1907]

ליעבער יהואש,

אייער בריף האָט מיך ווירקליך דערפרייט. כמעט ווי אַ גרוס פון יענער וועלט. די שרייבער פון צוזייט- און צושפרייטען פאָלק זענען צוזייט און צושפרייט, ווען זיי וואהנען אַפילו אין איין וועלט-טהייל, אין איין לאַנד, אין איין שטאָט. אייער גרוס אַן דינעסאָן וועל איך אָבגעבען נאָך היינט, מיין פרוי ערשט נאָך יום-טוב; זי איז אויף אַ זומער-וואהנונג. און אייער בוך האָב איך שוין אַ מאָנאַט צייט געלעזען — אין קראקוי.[38] מילער (אַלכסנדרוב)[39] וואָס האָט געוויילט אין קראקוי, וואו איך בין אויך, פאהרענדיג קיין זאַקאָפאַנע, געווען, האָט מיר דאס בוך געגעבען, און איך האב עס איינגעשלונגען.[40] דאָס בעפרייט אייך דאָך נישט פון שיקען איין עקזעמפלאַר. מיין אַדרעס: וואַרשוי, Ceglana 1, ווייל דאָס עקזעמפלאַר, וואָס איך האָב געבראַכט פון קראקוי, קורסיערט אַרום; מען לעקט פון אייך די פינגער. אָנפאַנגס איז מיר דאָך שווער געווען זיך צו צוגעוועהנען צו אייער אַמעריקאַנישען סטיל. די וואַרשויער זאַכען (מזמור שיר ליום השבת... בית שני...)[41] זענען (פאַר אונז) ווייכער, מעלאָדישער. צום צווייטען און דריטען מאָל בין איך דאך צום געשמאק געקומען. אמבעסטען געפעלען מיר די נאַטור-בעשרייבונגען; זיי זענען די אריגינעלסטע. די ראָמאַנצען, אָנגעשמעקט מיט היינע, פיהלען זיך שלעכט נאָך — היינע.... איך פערשעלט די טעג, ווען איך האָב'ם געלעזען, און די זאַכען, וואו איך האָב איהם נאָכגעמאַכט. דאָס „גענעניאַלע" ליצנות איז דאָך נישט מעהר ווי — אימפאָטענץ... אין בעסטען פאַל: זעלבסט-פעראַכטונג. מיר טאָרען נישט ליצנות טרייבען... עס מוז געבויט און געפלאַנצט ווערען; מוז מען זיך אַמאָל פערקרומען, איז צווישען פיער ווענד פאַר'ן שפיגעל, נישט פאַר'ן פובליקום. לאָ'מיר נביאים און פיהרער ווערען, נישט מאַרשאַליקיס...

נור דאָס געהער שוין נישט צו דער זאַך... דער ע[י]קר: איהר האָט אונז אַ פראַכטפאָלע מתנה געגעבען! אויב איהר ווילט איין עצה פון איין עלטערן: בעפרייט אייך פון ענגלישע-אַמעריקאַנישען סטיל, ווערט צוריק אונזער, צוריק פליסענדיג! צוריק ציטער-קלאַנגען.

איך פערזיכער אייך נאָך אַמאָל: אויף מיר און אויף אַלע אַרום האָט דאָס בוך איין אָנגעהייערן איינדרוק געמאַכט. איך קען אייך שיקען גריסען,

---

38 פרץ איז געווען אין קראָקע אויגוסט 1907. וועגן זיין באַזוך זע מיינע „פרציאַנאַ".

39 ח. אַלעקסאַנדראָוו (1869—1909), באַקאַנטער ייִדישער שריפטשטעלער. זע: ז. רייזען, לעקסיקאָן I, 102—104 און דער זעלבער אין „ייִוואָ-בלעטער" V (1933), 137—151.

40 אין יענעם יאָר זיינען אין ניו-יאָרק אַרויס יהואשעס „געזאַמעלטע לידער", 388 זייטן.

41 ביידע געדרוקט אין פרצעס „יודישער ביבליאָטעק" ב' II, 186 — 180.

דאַנקבארע, הייסט, האַרציגע פֿין יונגלינג, מיידלינ אונ ווייבלינ אונ דוקא–שענע, זייט געזונד. שרייבט.

אייער

י"ל פרץ

ערב יום כפור.

PS איהר האָט גאָר קיין פֿאַמיליען-נאָמען נישט?

17

[צו דעם זעלבן]
[ניט דאטירט; סוף 1907]

ליעבער יהואש,

מיט אַ יוד, זאָגט מען, איז גוט צו גיהן אין באָד אַריין. וואָס ווילט איהר פֿון מיין לעבען? פֿון וואָס זענט איהר אונצופֿרידען? אַ יונגער מענש, וואָס שענקט זיין פֿאָלק אַ בוך פּאָעזיע, דאַרף זיין שטאָלץ, זעלבסטבעוואוסט, נישט נידערגעשלאָגען אונ נישט שמאָלענדיג, ווי אַ בעל-בתּיש פֿערצויגען נאַריש ווייבעל. וואָס פֿעהלט אייך? וואָס לעגט איהר [זיך] איבער דער באַנק, בעטענדיג שמיץ?

שעמט אייך. איך האָב אייך געבעטען אַ באַנד, ווייל, ערשטענס האָב איך געוואָלט האָבען אַ באַנד פֿון א י י ך, צווייטענס געהט דאָס באַנד וואָס איך האָב געברענגט פֿון קראקוי אַרום אין די הייזער אונ אויב איך וועל עס אַמאָל צוריק בעקומען, וועט עס אויסזעהען, ווי איין אַלט אויסגעוויינטע תּחנה — מען לעקט די פֿינגער, איבערהויפּט יונגע ווייבלינ — — וואָס קרעכצט איהר.

וואָס פֿאַר אַ קאָמיש-קינדיש-נאַריש בלעטעל האָט איהר צוגעקלעבט צום באַנד? וואָס לעגט איך [איהר] אייך?

איהר ווילט איין אויספֿיהרליכע מיינונג וועגען סטיל, נאכאהמונג היינע א.ד. גלייכען? מהיכא תיתא. דעריבער טאַקי האָט זיך מיין ענפֿערן אַ ביסל פֿערשפּעטיגט, איך האָב געוואַרט אויפֿ'ן בוך.

צינד האָב איך עס אונ מיש צופֿעלליג אויף אונ טרעף:

1) „אַ שפּראך מיט אַ מאָל די נאַטור קריגט די שטומע". הייסען זאָל עס: די שטומע נאַטור קריגט מיט אַמאָל אַ שפּראך.

2) „דער קוס אונז וועט אויף טויט פֿער'סמ'ען" אויפֿגעוויקעלט וועט זיך אויסגליכען גאָר גלייך: אונז וועט דער קוס אויף טויט פֿער'סמ'ן.

3) „די אויגען דיינע מיט לוסט פֿון ראַכע ברענען" מיינט דער פּסוק: „ברענען מיט לוסט פֿון ראַכע". אונ אין גאַנצען אין עס אַביסל שוועריליך. אפֿשר: צו ראַכע? אפֿשר ראַכע-לוסט?

4) „פֿאַר קינדער פֿון גליק העלער טאָג איז געמאַכט". לאָגיש איז: דער העלער טאָג איז געמאַכט (בעסער: בעשאַפֿען) נור פֿאַר קינדער פֿון גליק. יודישליך: גליקליכע קינדער. די פּערזאָניפֿיציערונג איז געקינסטעלט אין אַ יונגע

ליטעראַטור, וואָס שטאַמט נישט אַרויס פֿון אַ מיטעלעלטעריישער אונ האָט נישט גע׳ירשענט קיין חכמות.

אין אייער[ע] וואַרשויער זאַכען זענען אַזוי[נע] נישט-געשיקליכקייטען נישט פֿערהאַן, האָב איך געריכענט אַז עס איז אַמעריקאַניש, ענגליש; קיין ענגליש קען איך נישט.

אונ אויב עס איז נישט ענגליש נור איינפֿאַך צוליעב ריים אונ פֿערזמאָס פֿצרקריפּעלט, האָט טאַטי [טאַקע] אייער שען פּאָעטיש פּנים עטלעכע קלייגע אויסוואוקסען צום אָבשניידען. מאי כולי האי?

איהר מישט אין דער פֿראַגע אַריין העברעאיש, מיט וועלכען איהר ווילט איך פֿערטיידיגען, אונ—איך [איר] בעשולדיגט אייך נאָך מעהר. שען איז אַיין אלטע קירכע, שען אַ נייע באַהן סטאַציאָן; בויט אַ הויז האַלב אויף האַלב פֿון בייד סטילען. נור די העברעאישע ווערטער, וואָס זענען פֿעריודישט געוואָרען, נור די, וואָס ווערען בענוצט אין מארק, אָדער אין בית המדרש, וועו עס פּאַסט לויט טעמאט אונ פּערזאָן קענען בענוצט ווערען. אַנדערע — זענען דיסאָנאַנסען, אויערקראַצענדיגע.

אונ אין דעם פֿאַך האָט איהר נאָך מעהר אויפֿ׳ן געוויסען. אייער שפּראַך איז דעריבער געוואָרען (אין וואַרשוי איז זי געווען) וועניגער מוזיקאַליש...

דאַרף אין אייך בעווייזען, אַז עס איז געווען אַ צייט, וועו אַלע יודישע דיכטער אונ שרייבער האָבען נאָכגעמאַכט היינע? בין איך דען דערביי נישט געווען אונ אַרום זעלבען עגל גלייך מיט אַלע אויב נישט פֿריהער פֿאַר אַלע געטאַנצט?

דאַרף איך אייך בעווייזען, אַז איהר האָט אין יענער צייט גענשריבען אונ דערפֿון נישט פֿריי געווען?

וווייסט איהר נישט, אַז דאָס זענען שטימונגען, נישט קראַפֿט; בענק-שאַפֿטען נישט לייבע; אימפּאָטענץ, וואָס האָט זויערע וויינטטרויבען[!] וויל — אייליגע צייהן?

אַז מען קען קיין הויכען ציס, אַלאַ שעלי, נישט אַרויסגענעבען[!] פֿון קראַנקען האַלז, ענדיגט מען מיט אַ וואהליונגערישען פֿייף...

קראַפֿט! קראַפֿט! נישט געניאַלע בדחנות׳דיגע זיס-ווייניג-וויציגע אימפּאָטענץ רעמינעסצענצען. האָט לייבע אָדער פֿיינד נור קוועלקלט נישט...

אונ זייט שטאַרק, זיכער, פֿעסט, שטאָלץ אונ אַרבייט, ווי עס ווינשט אייער ווירקליך גוטער לייבענדער פֿריינד

י״ל פרץ

18

[צו ב. גאָרין, ניו-יאָרק]

[פּאָסטקאַרטל; 18 נאָוועמבער 1908]

לייבער גאָרין,

צי איך האָב פֿאַריאָהרען אייער בריף ערהאַלטען און נישט געענט-פֿערט—וויס איך נישט. אייער אָדער מיין בריף האָט געקענט פֿאַרלוירען

ווערען, וואָס עס וואָלט ביי אונז אין רוסלאַנד קיין וואונדער נישט געווען. און ס׳קען זיין, גלאַט אויס פּויליקייט, באַלד נישט געשטפּערט און דערנאָך פּערגעסטן. מיט אייער בעל-דבר האָב איך נישט און וויל נישט האָבן קיין שום בעציהונג; האָב איך איבערגעגעבן אַנאַנדערען ער זאָל מיט איהם רעדען. אויב ס׳וועט נישט געענדיגט ווערען וועל איך אויפגעבן אַדוואָקאַטען-אַדרעסטן. דערמאָנט מיך אין אַ צוויי וואָכען מיט אַ קאַרטע.

וואָס אנבעלאַנגט די וואָכנשריפֿט,[42] האָב איך נאָך קיין איינלאַדונגס בלאַנקאטען פון דרוק נישט בעקומען, און בענוץ מיך מיט דער געלעגענהייט צו בעטען ביי אייך אַרבייט. די נומערן וועלען זיין איינבויגענדיגע, אין פּאַרם פון די אַמאָליגע יום-טוב-בלעטלעך, מוזען די זאַכען זיין קלייניע. האָנאָראַר ווערט געצאָהלט, אויב נישט רייך, פּאַר דאָס פונקטליך.[43]

נור זייט נישט בייז, אוב זאָל אייך דער שוך נישט אַזוי שטאַרק דריקען; דאצו מוז מען גצוואהנט ווערן.

18/XI 1908

אייער י״ל פּרץ

19

[צו יעקבֿ דינעזאָן]

[מאַריענבאַד אויגוסט 1909][44]

ביים פּרייליכען מיטאָג אין קאַפּערעסטאָראַן וועלינגטאן.

[אונטערגעשריבן: העלענע פּרץ. י. ל. פּרץ. נתן נטע סאַמוועלי,[45] ד״ר יאַקאָב האָראָוויץ, קוללא גאָסענדאל (אויף גריכיש), לילי האָראָוויץ, אָטטאָ ראָזענטהאל].[46]

אויף דער צווייטער זייט איז פּרצס אַ בילד מיט אַזאַ אונטערשריפֿט: „אפֿשר געבען די פּאָטאָגראַפֿיע צום באַנד לידער? אויב יאָ, גיב זי איבער לידסקין, וויל איך האָב שוין קיין אַנדערע.

דיין י. ל. פּ.

---

42 געמיינט „די יודישע וואָכנשריפֿט״, וואָס פּרץ האָט אַרויסגעגעבן אָנהייב 1909. אַרויס בלויז 4 נומערן.

43 ביז דאַנען איז דער בריוו ניט געשריבן פון פּרצן גופֿא, נאָר דיקטירט.

44 דער פּאָסטשטעמפּל פון מאַריענבאַד איז אָפּגעריבן. דער רוסישער שטעמפּל פון דער וואַרשעווער פּאָסט טראָגט די דאַטע: 6 אויגוסט 1909.

45 נתן נטע ס א מ ו ע ל י (1846 – 1921) א העברעישער שריפטשטעלער, האָט געשטאַמט פון גאַליציע.

46 אַנדערע בריוו זענען פון דער צייט, פון מאַריענבאַד, זענען אָפּגעדרוקט אין נ. מײַלס אויסגאַבע „בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ״ פּ׳ ב. קלעצקין ווילנע 1929 (בריוו נומ׳ 85 ביז 88).

20

פֿרצעס בריוו צו מאָריס ווינטשעווסקי
[1912]

פֿרצעס בריוו צו מאָריס ווינטשעווסקי זצנען דערווײַל ניט צוגענגלעך. איין אויסצוג און איין גאַנצן בריוו האָט ק. מ ר מ ר פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער „פֿרײַהײט" (20סטן נאָוועמבער 1930). צוליב דעם וואָס די דאָזיקע וויכטיקע דאָקומענטן זצנען ניט צוגענגלעך אַפֿילו די פֿאָרשער דרוקן מיר זיי דאָ איבער.

לויט מרמרס אינפֿאָרמאַציע שטאַמען די בריוו פֿון 1912. אין איין בריוו שרײַבט פרץ אַזוי:

„איך שרײַב אײַך צום ערשטן מאָל קען איך אײַך אָבער זייער לאַנג. וואָס איך טראַכט וועגן אײַך, וועט אײַך דער איבערגעבער, דער יונגער קאָלעגע הירשביין איבערגעבן".

דער פֿולער טעקסט פֿון אַ צווייטן בריוו וואָס מרמר האָט פֿאַרעפֿנטלעכט לייענט זיך אַזוי:

ליבער ווינטשעווסקי!

איך האָב הירשבייגען נאָר געזאָגט מײַן מיינונג וועגן אײַך. פֿון וואַנען איך האָב זי געהאַט? גיי וויס. געלעזן, געהערט, דערפֿילט. דערפֿילט אַז איר זײַט איר און אַנדערע — אַנדערע.

און וואָס אמבעלאַנגט מײַן האַס צו בריוו, איז עס, נאַטירלעך, אַ קראַנקהייט. איך רעכן אָבער, אַז יעדער עלטערער שרײַבער, וואָס וועלט פֿאַרוואָרפֿן מיט אומניצלעכע „שלום לאהובי" בריוולעך, אין וועלכע עס גייט נאָר צו באַקומען אַ תמונת אות פֿון אַ „שרײַבער", צו ווײַזן דעם חתן, דער כלה אָדער גלאַט אַזוי—לײַטן, און מיט בקשות, פֿון יונגע און אַלטע גראַפֿאָמאַנען, וואָס פֿאַרלאַנגען הספֿמות אָדער „אורטיילן" צי זיי האָבן טאַלאַנט און אויסער דעם, נאָך אײַנלאַדונגען צו מיטאַרבעטן אין קקיון דיונהלעך פֿון איישישאָק און האָצי-פּלאָצק, אַ חוץ גלאַט אַזוי אַ בריוול, אַ קאַרטל; אַ געבעט, אײַנשיקן ביכער, ווײַל מען שמאַכט און מען שמאַכט און מען האָט נישט — מוז יעדערער אַלטער שרײַבער מיט דער צײַט ווערן אָפּהענדיג, נישט קענען ענטפֿערן, נישט קענען לעזן —

האָט דאָס אָבער גאָר נישט צו ווינטשעווסקין—און וואָס אָנבאַלאַנגט דער זאַך אַליין, וועט שוין שרײַבן דינעזאָן, אונזער דינעזאָן; מיר איז שווער פֿון די זאַכן צו שרײַבן, צו טראַכטן...

אייער י. ל. פרץ

לויט דער אינפֿאָרמאַציע פֿון מרמרן איז די „זאַך אַליין" פֿאַרבונדען מיט פרצעס חשק צו קומען קיין אַמעריקע. אָבער דינעזאָן האָט מורא געהאַט, אַז פרץ קען צוליב אַזאַ רײַזע נאָך פֿאַרלירן זײַן שטעלע אין דער וואַרשעווער קהילה.

21

אַבריוו צום יידיש-נאַציאָנאַלן אַרבעטער-פֿאַרבאַנד

[אין א דאטע, אין ערך 1912]

ליעבע, ליעבע
פֿון אידיש נאַציאָנאַלן
אַרבייטער-פֿאַרבאַנד.[47]

דעם שענסטערן[!] טאָג פֿון מיין לעבען האָב איך אייך צו פֿערדאַנקען; דעם שענסטען און גליקליכסטען. קיין שענערע אונ׳ גליקליכערע בשורה איז מיר נאָך קיינמאָל נישט אָנגעזאָגט געוואָרען. ווי איהר אין אייער האַרציגען בריף האָט עס געטהון. דער בריף איז אויך דער שענסטער, וואָס אַ מענש קען פֿון דער יודישער וועלט בעקומען. איך וועל ביי אייך קיין פֿינף דאָלאַר נישט נעמען. קויפֿט פֿאַר זיי קינדער-ביכלין אונ צעשענקט אָרימערע קינדער.

זאָלט איהר אונ די קינדער „אייערע״ וווערען געטרייסט, ווי איהר האָט מיך געטרייסט צום נייעם יאָר... אונ וועט איהר מיר פֿון צייט צו צייט שרייבען וועגען דעם גאַנג פֿון אייער הייליגסטער אַרבייט, וועל איך אייך דאַנקבאַר זיין אָהן אַ שיעור.

גריסט אַלע קינדער!

אייער איבערגעבענסטער
י. ל. פּרץ

אויב מעגליך, לעזט זיי פֿאָר מיין בריף. —

22

פּרצעס אַ באַגריסונג צום יובילי
פֿון דער Jewish Publication Society אין פֿילאַדעלפֿיע

אין יאָר 1906 האָט די פֿילאַדעלפֿיער Jewish Publication Society אַרויסגעגעבן אין דער איבערזעצונג פֿון העלענאַ פֿראַנק אַ באַנד פּרצעס דערציילונגען.[48]

אין 1913 האָט די געזעלשאַפֿט געפֿייערט איר 25יאָריקן יובל און זי האָט צו אַלע מחברים און מיטאַרבעטער פֿון די שריפֿטן, וואָס דער פֿאַרלאַג האָט אַרויסגעגעבן, אַרויסגעשיקט פֿאַרבעטונגען צו די יוביליי-פֿייערונגען. פֿאַרשטייט זיך, אַז אויך פּרץ האָט אַזאַ איינלאַדונג באַקומען און ניט קאָנענדיק זיך באַטייליקן אין דער פֿייערונג פּערזענלעך, האָט ער אַרויסגעשיקט אַ שריפֿט-לעכע באַגריסונג.

---

47 געווען געדרוקט (מיט גרעזן) אין דער „אידישער ארבייטער שטימע״, דעם אָפֿיציעלן אָרגאַן פֿון נאַציאָנאַלן ארבעטער-פֿאַרבאַנד יוני 1915 מיט א פּאַקסימילע פֿון דעם בריוו.

48 וועגן דער אויסגאַבע, ווי אויך וועגן די ענגלישע רעצענזיעס זע: מ. הורוויץ, פּרץ אין ענגליש, אין דעם זעלבן באַנד.

די דאָזיקע באַגריסונג איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין ענגליש (דער אָריגינאַל איז מסתּמא געווען אין העברעיש) אין דעם באַריכטבוך וועגן די פֿיַיערונגען און אויך איבערגעדרוקט געווען אין דעם יאָרבוך וואָס די געזעלשאַפֿט גיט אַרויס.[49]

אויף אַן אָנפֿראַגע ביַי דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דעם פֿאַרלאַג מפּוח דעם אָריגינאַל פֿון דעם בריוו – איז געקומען אַן ענטפֿער, אַז צום באַדויערן איז פֿרצעס בריוו פֿאַרפֿאַלן געגאַנגען.

אויף דער דאָזיקער פֿיַיערונג האָט מען געהאַלטן פֿאַרשיידענע רעדעס. די הויפּטרעדע האָט געהאַלטן דער רבֿ בינער ד"ר שמואל שולמאַן פֿון ניו-יאָרק. ער האָט געגעבן קורצע אָפּשאַצונגען פֿון די שריַיבער און די ווערק, וואָס דער פֿאַרלאַג האָט אַרויסגעגעבן. צוקומענדיק צו פּרצן האָט שולמאַן ראשית-כל באַמערקט, אַז די Jewish Publication Society האָט ניט געקענט פֿאַרבליַיבן דעם פֿאַקט, וואָס „ייִדיש איז אַ לעבעדיקע שפּראַך פֿאַר אַ סך פֿון אונזער פֿאָלק". עס איז געווען נייטיק צו וויַיזן דער וועלט, אַז ייִדיש איז אַ שפּראַך און אַז ייִדיש האָט אויך אַ לִיטעראַטור און דערפֿאַר האָט דער פֿאַרלאַג אַרויסגעגעבן פּרצעס אַ זאַמלונג דערציילונגען און בילדער (Stories and pictures).

פּרצן כאַראַקטעריזירט שולמאַן אַזוי:

„וואָס זאַנגוויל איז צווישן די ענגלישע שריַיבער פֿון געטאָ, דאָס איז פּרץ צווישן די ייִדישע. ער שטייט אַליין. ער איז, בלי ספֿק, אַ מייסטער, וואָס וואָלט אין יעדער שפּראַך אַנערקענט געוואָרן פֿאַר אַ גרויסן קינסטלער. ער גיט אונדז אַ וווּנדערלעך בילד פֿון דעם ייִדישן לעבן, מיט אַלע זייַנע צרות און פֿרייד, אַלע קאַמפֿן און שטרעבונגען, מיט זיַין גרויסן אומעט און מיט זיַינע צופֿעליקע פֿונקען ליכט".[50]

---

[49] The Jewish Publication Society of America. Twenty fifth anniversary. April 5 and 6th 1913. Philadelphia p. 34; American Jewish Year-Book, 1913/14, p. 48.

[50] דאָרט, 129 – 130. אגב האָט סאָקאָלאָוו, וואָס איז בייגעווען אויף דער פֿיַיערונג אין פֿילאַדעלפֿיע, שריַיבנדיק אין 1915 וועגן פּרצן דערמאָנט די דאָזיקע רעדע. ער האָט אָבער פֿאַרגעסן צו זאָגן, ווער ס'איז געווען דער „חכם אחד" וועלכער האָט געהאַלטן די רעדע, און ער גיט זי איבער ניט פּינקטלעך — אז שולמאַן זאָל האָבן געזאָגט, אז פּרצעס ווערק האָבן נאָר אַן עטנאָגראַפֿישן ווערט. אין טעקסט איז דאָס ניטאָ. דערצו נאָך האָט סאָקאָלאָוון פֿאַרפֿירט דער זכרון, בעת ער שריַיבט, אז א דאַנק דער דיסקוסיע אַרום פּרצן האָט זיך געפֿונען אין ענגלאַנד א מיידל, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט ייִדיש און אָנגעהויבן איבערזעצן זייַנע ווערק.

פֿון שטאַנדפונקט פֿון כראָנאָלאָגיע איז דאָס ניט ריכטיק, ווייל העלענא פֿראַנקס איבערזעצונגען שטאַמען נאָך פֿון 1904, אָבער מיט ניין יאָר פֿאַר דער פֿיַיערונג אין פֿילאַדעלפֿיע.

אַגב איז כדאי צו פֿאַרצייכענען, אַז פֿרץ האָט זיך באַקלאָגט פֿאַר אַן אַמעריקאַנער יידן, וועלכער האָט אים באַזוכט אין 1906, אַז דער פֿאַרלאַג האָט די איבערזעצונג געמאַכט אָן זײַן דערלויבניש און האָט אים ניט באַצאָלט זײַן האָנאָראַר.[51]

23

[איבערזעצונג פֿון ענגליש]
[מערץ 1913]

וואַרשע, יערָאָזאָלימסקאָ 89

צום פֿרעזידענט פֿון דער יידישער פֿאַרלאַגס-געזעלשאַפֿט.

חשובֿער הער,

מיט אַ גרויסער און טיפֿער באַפֿריקונג באַצייכן איך דעם פֿאַקט, וואָס אײַער אָרגאַניזאַציע, די יידישע פֿאַרלאַגס-געזעלשאַפֿט (Jewish Publication Society) פֿײַערט איר פֿינפֿאונצוואַנציקיאָריקן יובילײַ.

דאָ אין רוסלאַנד זענען מיר געווויגט צו הערן וועגן יידישע קולטור-אונטערנעמונגען, וואָס ווערן געבוירן איין טאָג און שטאַרבן אָפֿ באַלד אויף דעם צווייטן.

בייזע ווינטן שטורעמען דאָ, און אונדזער ווידערשטאַנדס-כּוח איז אַ שוואַכער.

ווי מיר זענען אײַך מקנא, אונדזערע פֿרײַע ברידער אין אַ פֿרײַ לאַנד! אַ פֿערטל יאָרהונדערט איז געגנוג צו באַפֿעסטיקן די האָפֿענונגען אויף אַ לאַנג, לאַנג לעבן, פֿאַר אַ לאַנגער עקסיסטענץ. און פֿאַר אַ פֿרוכפּערדיקער קולטורעלער אַרבעט אין דער ריכטונג פֿון פֿאַרשפֿרייטן דאָס יידישע וואָרט און דאָס יידישע שאַפֿן צווישן די ענגלישע לייענער.

מיר זענען אײַך מקנא און מיר ווינטשן אײַך ערפֿאָלג!

זאָל אײַער אַרבעט דויערן לאַנג, לאַנג און זײַן פֿרוכטבאַר, אַ צושטײַער צו אײַער כּבֿוד און צו דעם כּבֿוד פֿון אונדזער פֿאָלק.

מיט דרך-ארץ

י. ל. פֿרץ

און די דאָזיקע זכרונות זענען געשריבן אין גאַנצן צוויי יאָר נאָך דעם יובילײַ (אין 1915)— אַ באַווײַז, ווי מען קען זיך פֿאַרלאָזן אויף מעמוארן (זע: נ. סוקולוב, אישים, ספר שני תרצ״ה, 58).

[51] Philip Cowen, Memoires of an American Jew. New York, 1932, 238.

24

[אַ באַגריסונג צו יהואשן]

[געדרוקט אין „גרויסן קונדס", ניו-יאָרק 1914]

דעם שהנעם דיכטער און דענקער,
דעם חבר יהואש,[52]

מען שרייבט אונז, אַז דו ביסט נישט געזונד אונ פֿאָהרסט דעריבער אַרויס פֿון ביזנעס-לאַנד צום הייליג-לאַנד, טהוט אונז וועה, וואָס דו ביסט קראַנק, אָבער עס פֿרייט אונז, וואָס דו פֿאָהרסט אַרויס צום לאַנד, פֿון וועלכען מיר זענען אַזוי אָבגעריסען קערפּערלעך אונ אַזוי גייסטיג פֿערבונדען.

וויינשען מיר דיר הערצליך אַ גליקליכע רייזע אונ וויינשען דיר געזונד. נעם אונז מיט אין דיין האַרץ, אין דיין געדאַנק... אונ זאָג, אין אונזער נאָמען, די בערג פֿון יהודה, דעם לבנון אונ אַלעם, וואָס געבליבען, — מיר וועלען זיך אין קיין אַנדער לאַנד נישט אַרייגפֿליישען; ציון איז אונזער וועג; די וועלט, מיט ציון אין דער שפּיץ איז אונזער צוקונפֿט...

מיט האַרציגען קאָלעגען-גרוס אונ נישט גאָר אין גאַנצען אָהן נייד

י"ל פּרץ
יעקב דינעזאהן

[געדרוקט] י. ל. פּרץ, ווארשוי יעראָזאַלימסקא 89.
ווארשוי יום ו' עש"ק ו' כסלו תרע"ד

25

אַן אומבאַקאַנטער פּראָיעקט פֿון אַ זאַמלבוך

[1894]

אין 1894 האָבן מ. ספּעקטאָר, דוד פּינסקי און י. ל. פּרץ געפֿלאַנט אַרויסצוגעבן אַ זאַמלבוך א"ט „די וואָג" אָדער „דער זייגער". אין יענער צייט האָט פּרץ שוין אַרויסגעגעבן זיין „יום-טוב-בלעטלעך" וואָס דער ערשטער פֿון זיי, „לפּסח", איז אַרויס אין 1894. (זע: א. רעזענצוויג, דער ראַדי-קאַלער פּעריאָד פֿון פּערעצעס שאַפֿן. קיעוו 1934, ז' 7).

אין דעם זעלבן יאָר האָט פּרץ אַרויסגעגעבן אין ווארשע אַ זאַמלבוך א"ט „ליטעראַטור און לעבען", וווּ עס האָט שוין אַ חוץ פּרצן, פּינסקין און ספּעקטאָרן זיך אויך באַטייליקט אברהם רייזין.

עס לייגט זיך אויף דער השערה, אַז פֿון דעם ניט רעאַליזירטן זאַמלבוך „די וואָג" אָדער „דער זייגער" איז געווארן „ליטעראַטור און לעבען".

דער קאָנטראַקט האָט אַן אינטערעס ניט נאָר פֿאַר דער ביאָגראַפֿיע פֿון פּרצן, נייערט אויך פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער טעכניק פֿון פֿאַרלעגערייַ אין אונדזער ליטעראַטור.

---

52 די ווערטער „דעם שהנעם דיכטער און דענקער" און די דאַטע צוגעגעבן מיט דינעזאָנס האַנט.

מיר דרוקן איבער דעם קאָנטראַקט אין אַ יידישער איבערזעצונג פֿון רוסישן אָריגינאַל.

איך דאַנק פּ׳ דוד פּינסקי פֿאַר געבן מיר דעם דאָזיקן דאָקומענט, וועל־כער גייט איבער אין אַרכיוו פֿון יִיווא.

קאָנטראַקט אויף אַרויסצוגעבן אַ זאַמלבוך

דאַטירט 1894

[פֿון רוסישן אָריגינאַל]

די אונטערגעחתמעטע מאַרק יאַקאָוו־עוויטש ספּעקטאָר, לעוו פּרץ און דאָוויד פּינסקי שלֹיסן די וויטערדיקע געזעלשאַפֿט:

§ 1. דער ציל פֿון דער געזעלשאַפֿט איז אַרויסצוגעבן אַ זאַמלבוך אויף דער יידישער (еврей. разговорномъ) שפּראַך אין פֿאַרנעם פֿון אַן ערך צען בויגן, אונטערן טיטל „די וואָג" אָדער „דער זייגער".

§ 2. דער אָנטייל פֿון די חבֿרים: ספּעקטאָר און פּינסקי לייגן אַריין יעדערער צו הונדערט רובל און אַחוץ דעם אַרבעט, מינימום צו איין דרוקבויגן; פּרץ נעמט אויף זיך די רעדאַקציע און דאַרף צושטעלן די אַנדערע אַכט בויגן מיט מאַטעריאַל און דער זאַמלבוך וועט אַרויסגעגעבן ווערן אונטער זיין נאָמען.

§ 3. מיט דרוקן און פֿאַרקויף דאַרף זיך פֿאַרנעמען הער ספּעקטאָר מיט דער מיטווירקונג פֿון פּינסקין.

§ 4. פֿון דעם אָפּגעלייזטן געלט וועט ספּעקטאָר דער ערשטער קריגן זיינע הונדערט רובל; דער צווייטער פּינסקי זיינע 100 רובל: פּרץ וועט דער דריטער באַקומען הונדערט רובל פֿאַר זיך און פֿאַר די מיטאַרבעטער, אַריין־גערעכנט ספּעקטאָרן און פּינסקין, פּראָפּאָרציאָנעל לויט זייער אַרבעט. דער ריווח וועט פֿאַרטיילט ווערן אין גלײַכע חלקים צווישן די מיטאַרבעטער.

§ 5. דער זאַמלבוך דאַרף איבערגעגעבן ווערן אין דרוק ניט שפּעטער ווי אין פּינף וואָכן פֿון דער אונטן אָנגעצייכנטער דאַטע.

דאָס וואָרט „ספּעקטאָר" וואָס איז צוגעגעבן אין דער ערשטער שורה פֿון § 4 איז אויטענטיש.

וואַרשע 5/17 יאַנואַר 1894

ל. פּרץ
מ. ספּעקטאָר
ד. פּינסקי

אויב די אויסגאַבע וועט קאָסטן מער ווי צוויי הונדערט רובל, וועלן פּרץ און ספּעקטאָר געבן אויף דער איבעריקער סומע וועקסלען, יעדערער אַ העלפֿט פֿון דער סומע, וואָס וועט געמומען גענומען בדרך הלוואה. דער דאָזיקער חוב וועט האָבן די פּריאָריטעט לגבי דער סומע פֿון די 200 רובל פֿון ספּעקטאָר און פּינסקי.

ל. פּרץ
מ. ספּעקטאָר
ד. פּינסקי

בריוו פון י. ל. פרץ

צוגעגרייט צום דרוק פון נחמן מיזיל (וואַרשע)

אין דעם בוך „בריוו פון י. ל. פרץ", וואָס איך האָב אַרויסגעגעבן אין יאָר 1929, האָב איך נאָך פֿיל מי באַווייז אויפֿצוהאַלטן 180 בריוו, וואָס פרץ האָט געשריבן אין משך פֿון 27 יאָר צו 24 פּערזאָן און אינסטיטוציעס. דער ערשטער פֿון יענע בריוו איז פֿון יאָר 1888, ד״ה דעם פרץ איז שוין אַלט געווען 36—37 יאָר. דער בריוו איז געשריבן געווען פֿון זאמאָשטש צו שלום-עליכמען קיין קיעוו וועגן דער „יודישער פֿאָלקס-ביבליאָטהעק", וואָס ש״ע האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן. פרץ איז שוין דאַן געווען א באַקאַנטער העברעיִשער שרײַבער, ער האָט שוין פֿאַרעפֿנטלעכט זאַכן אין די העברעיִשע זשורנאַלן זינט 1875.

לעצטנס איז מיר געראָטן צו באַקומען א בריוו פון א 15 יאָר פֿריִער, לערך פון יאָר 1873, געשריבן פון פּרצן צו זײַן שוועגער גבֿריאל יהודה ליכטענפֿעלד (1811—1887)*, וואָס האָט דאַן געוווינט אין וואַרשע. די מיר זעען פֿונעם בריוו, האָט ליכטענפֿעלד פֿירגעהאַלטן פּרצן אייניקע זאַכן און פרץ, דער אייִדעם, וואָס מאַטערט זיך אין זאמאָשטש, זוכט א באַשעפֿטיקונג און קאָן זיך צו קיין זאַך נישט דערשלאָגן, פֿאַרענטפֿערט זיך.

בריוו פון י. ל. פרץ צו זײַן שוועגער ג. י. ליכטענפֿעלד

Herrn G. I. Lichtenfeld
in Warszau

חותני היקר!

אתה כותב אלי כי בשתים עכרתיך ובאמת בי אין עון אשר חטא. לא אמרתי כי „גזלתם" כי אם „לקחתם" את כספי (בלי אקצענט על היו״ד) והכי הכסף לא בידכם? — ותלונתך: „צעיר לימים כו׳ מה יהי בסופו?" גם כן לא אבין כי מה לעשות בזאמושץ ולא עשיתי—אבל יהי כדבריך חטאתי ואני מבקש סליחתך. — לא אדע מאין לקחת (יסלח לי גם את הפראווינציאליזם הזה) כי תחת 75 אני כותב 57 ותחת 57 — 75? כליתי כעת את הבוכהאלטעריע ולו היה לי גם נסיון (פראקטיק) חדש ימים הנני בטוח כי אצלח לכל ענין אקוה כי בווארשא אמצא לי כהונה.—

אבל לא אוכל לנסוע בלי כסף — דודי אביגדור לעווין היה בווארשא ושלש פעמים לא מצאך בביתך כי בקשתיו לקחת למעני את השלשים רו״כ. ע״כ הנני מחלה פניך לעשות כדבר הזה:

---

* גבריאל יהודה ליכטענפֿעלד איז דער פֿאָטער פֿון פּרצעס ערשטער פֿרוי, מיט וועלכער פרץ איז זיך צעגאַנגען אין א יאָר – צוויי אַרום.

מול בית מאליניאק (אשר שם תשב) יש מסחר (סקלאד פּעטערבורגער אונד מאסקויער שניט וואארען) של ס. זילבערניק (בהאָטעל לאנדינסקי) על דודי לעווין הנזכר לשלוח לי [!] 30 רו״כ בעד סחורה ואתה תואל בטובך לתתם לה׳ זילבערניק על חשבונו ותשלח הנה את כתבו כי קבל את הסך הנזכר ולעווין יתן לי את הכסף.

בקבלי את הכסף הנני נכון לנסוע לווארשא ופה אל פה אוציא לאור צדקתי גם אתן לו דין וחשבון מכל מעשי עד כה ואתה תראה כי צדיק אנכי.

חתנך אהבך יצחק ליבוש פרץ

[איבערזעצונג]

טײַערער שווער! דו שרײַבסט מיר, אַז איך האָב דיך צוויי מאָל מצער געווען, אין דער אמתן אָבער פֿיל איך מיך נישט שולדיק. איך האָב נישט געזאָגט, אַז איר האָט „אַוועקגעגזלט", נאָר אַז איר האָט „אַוועקגענומען" בײַ מיר מײַן געלט איז דען דאָס געלט נישט בײַ אײַך? און דאָס וואָס איר קלאָגט זיך: „אַ יונגערמאַן — וואָס וועט זײַן דער סוף מיט אים?" פֿאַרשטיי איך אויך נישט, ווײַל וואָס האָב איך נאָך געקענט טון אין זאַמאָשטש און האָב נישט געטון. אָבער זאָל זײַן ווי דו זאָגסט, אַז איך האָב געזינדיקט, בעט איך בײַ דיר אַנטשולדיקונג. — איך ווייס נישט פֿון וואַנעט דו האָסט גענומען, אַז אָנשטאָט 75 שרײַב איך 57 און אָנשטאָט 57—75? איך האָב איצט געענדיקט בוכהאַלטעריע און ווען איך וואָלט געהאַט פּראַקטיקע אַ חודש צײַט, בין איך זיכער, אַז איך וואָלט געטויגט פֿאַר יעדער זאַך, איך האָף, אַז אין וואַרשע וועל איך געפֿינען אַ שטעלע.

אָבער אָן געלט קען איך נישט פֿאָרן — מײַן פֿעטער אַבֿיגדור לעווין איז געווען אין וואַרשע און דרײַ מאָל דיך נישט געטראָפֿן אין דער היים, איך האָב אים געבעטן צו נעמען פֿאַר מיר די דרײַסיק רובל. דעריבער בעט איך דיך צו טון אַזוי: אַנטקעגן מאַליניאַקס הויז (וווּ דו וווינסט) איז דאָ אַ געשעפֿט פֿון פּעטערבורגער און מאָסקווער שניט-סחורה פֿון ס. זילבערניק (אין האָטעל לאָנדינסקי). מײַן פֿעטער לעווין דאַרף אים אָפּשיקן 30 רובל פֿאַר סחורה, וועסטו אַזוי גוט זײַן זיי איבערגעבן דעם ה׳ זילבערניק אויף זײַן חשבון און וועסט צושיקן זײַן צעטל, אַז ער האָט באַקומען די דערמאָנטע סומע פֿאַר דער סחורה, וועט לעווין מיר דאָ געבן געלט. אַז כ׳וועל באַקומען דאָס געלט בין איך גרייט צו פֿאָרן קיין וואַרשע און מינדלעך וועל איך שוין אויסווײַזן פֿאַר דיר מײַן גערעכטיקייט, און כ׳וועל דיר אויך אָפּגעבן אַ דין-וחשבון פֿון אַלע מײַנע מעשים ביז אַהער, און דו וועסט זען, אַז איך בין גערעכט.

דײַן איידעם וואָס האָט דיך ליב

יצחק לייבוש פרץ

בריוו פון י. ל. פרץ צו זײַן שוועסטער ג. י. ליכטענפעלד

Herrn J. J. Lichtenfeld
in Warnau

ליבער ליכט,

איך האב דיר אַ שרײַבן אַ בריוו, אָבער איך האב נישט קיין צײַט. איך בין אַ ביסל קראַנק, אַ ביסל פאַרנומען, אַ ביסל פאַרדראָסן, אַ ביסל פאַרשעמט, אַ ביסל פאַרכאַפּט, אַ ביסל פאַרשפּאַרט, אַ ביסל פאַרשלאָגן, אַ ביסל פאַרשלאָפן, אַ ביסל פאַרשמוצט, אַ ביסל פאַרשמיצט, אַ ביסל פאַרשמיסט, אַ ביסל פאַרשמיסט, אַ ביסל פאַרשמיס

בריוו פֿון י. ל. פּרץ צו ה. ד. נאָמבערג

דאָס בריווֿל וואָס קומט ווײַטער האָט פּרץ געשריבן צו ה. ד. נאָמבערג פֿון וואַרשע קיין וגערוש, וווּ ה. ד. נאָמבערג איז דאַן געווען לערער בײַ ישׂשכר שוואַרצס קינדער. דאָס בריווֿל טראָגט דעם פּאָסטשטעמפּל פֿון 5טן נאָוועמבער 1898 א״ס. נאָמבערג איז דאַן אָלט געווען 22 יאָר. ער איז פֿרישׂער געווען א שטיק צײַט אין וואַרשע, וווּ ער האָט זיך באַפֿרײַנדט מיט פּרצן. דאָס בריווֿל האָב איך באַקומען אין יאָר 1930 פֿון ישׂשכר שוואַרץ, וועלכער האָט דאָס קאָרטֿל געפֿונען צווישן זײַנע פּאַפּירן. ה. ד. נאָמבערג האָט דאָס בריווֿל געלאָזן אָדער פֿאַרגעסן בײַ שוואַרצן. ווי מיר זענען, איז שוין דאַן געווען א פֿרײַנדשאַפֿט צווישן פּרצן און נאָמבערגן. נאָמבערג האָט, ווי באַווּסט, דעבוטירט ערשט אין 1900. אין דעם באַגלײַטבריוו פֿון ישׂשכר שוואַרץ בעט מיך שוואַרץ צו פֿאַרעפֿנטלעכן דעם בריוו, פֿדי עס זאָל דינען ווי א באַרעכטיקונג פֿאַר זײַן שמועס, וואָס איז געווען פֿאַרעפֿנטלעכט נאָך ה. ד. נאָמבערגס טויט אין די „ליט׳ בלעטער״ 1927, נ׳ 48). דער שמועס, אין וועלכן מ׳האָט אײַנגעזען א פּגיעת-הפּבֿוד פֿאַר נאָמבערגן, האָט בשעתו אַרויסגערופֿן א דערווידערונג מיצד שלום אש.

„ידידי, זה שבועים ומכתבך על שלחני, ואני איני יודע מה לענות לך. ואיננני יודע מה לענות, מפני שאיני מבין את מכתבך, את מכאובך ואת כליון נפשך. האמנם כואב לבבך מפני „שגבירות ואדונים" מתפארים ומתהדרים לפניך, או מפני שאינם מרגישים מה שיש בך?—אתה בעצמך (עכ״פ אני אדמה ואשער) אינך מבין את עצמך, וכיון שאינך מבין את עצמך, כתבת את מכתבך ושירך באופן מלאכותי, וע״כ—ישנם גבירות ואדונים אשר „מפניך לא יחשכו רוקן... כלמה! השמעו אזניך מה שיצא מפיך? וע״כ—נוצרת לא „על אדמות" כי אם „באדמה", ותצלה גם על פּסגת ההפּלגה בהמכרך „בנפשך לבכור שטן".—מה זה היה לך? לא אשחק על כאבך, כי על אי-הבנתך אותו.—בלי ספק הנך כואב, ונפשך עליך תאבל, או מטעם איזה מיחוש גופני או רוחני, הכאב הזה יכול להיות לך למקור שיר או שירים, אך הוא „כאב לא תכנה" (נאמענלאָז), ולכן לא הוא בעצמו יכול להיות לתוכן מכתבים שירים או מכתבים, הוא יכול לתת אך הצבע לאיזה ענין שתענה בו. אקוה כי תבין לרעי.—עוד זאת: יכול היות, כי החברה, אשר אתה חי בתוכה, לא תוכל שאת את „הויותיך" את מנהגיך, את ה„טאקטלאָזיגקייט" אשר לך, ואז—תחת להתאונן—התחלף! יצלי תוכל להיות גם פּרא-אדם, אני יכול להוקירך גם בלי מכנסים, אבל ה„עולם", שכל אחד מאתנו נצרך לו, חפץ לראות את האדם החצוני.—שית לב לדברי.—סלח לי, כי לא נמהרתי לענות לך, הלא ידעת כי עצל אנכי.—

ידידך ל. פּרץ

[איבערזעצונג]

מײַן פֿרײַנד, שוין צוויי וואָכן ווי דײַן בריוו לײַגט בײַ מיר אויפֿן טיש, און איך וויים נישט וואָס דיר צו ענטפֿערן. און איך וויים נישט, וואָס דיר צו ענטפֿערן, ווײַל איך פֿאַרשטיי נישט דײַן בריוו, דײַן וויטיק, דײַנע איבערלעבענישן. טוט דיר ווי דאָס האַרץ, ווײַל די „מאַדאַמען און הערן" האַלטן זיך

גרויס קעגן דיר, אָדער ווײַל זיי פֿילן נישט וואָס דו פֿאַרמאָגסט? — דו אַליין (יעדנפֿאַלס אַזוי טראַכט איך און בין משער) קענסט זיך נישט, און ווײַל דו קענסט זיך נישט, האָסטו געשריבן דײַן בריוו און שיר אויף אַ געקינצלטן אופֿן, און דערפֿאַר — זענען דאָ מאַדאַמען און הערן, וואָס האָבן פֿאַר דיר קיין אָפּשײַ נישט. צי האָבן דײַנע אויערן געהערט וואָס דו אַליין האָסט גערעדט? און דעריבער ביסטו געבוירן נישט אויף דער ערד, נאָר אין דער ערד, און דו דערגייסט ביז דעם, וואָס דו גיסט זיך אַליין איבער דעם טײַוול.—וואָס איז עס געוואָרן מיט דיר? איך לאַך נישט פֿון דײַן ווייטיק, נאָר פֿון דעם, וואָס דו באַגרײַפֿסט אים אַליין נישט.—געוויס ווייטיקסטו און דאָס האַרץ טוט דיר וויי, אפֿשר איז עס צוליב עפּעס אַ קערפּערלעכן אָדער גײַסטיקן מיחוש — אַזאַ מין ווייטיק קען דיר דינען אַלס קוואַל פֿאַר אַ שיר אָדער שירים, אָבער דאָס איז אַ נאָמענלאָזער ווייטיק, דעריבער קען ער גופֿא נישט זײַן אַ טעמע, פֿאַר לידער אָדער בריוו, דער ווייטיק קען זײַן בלויז די פֿאַרב פֿאַר עפּעס אַ זאַך. איך האָף, אַז דו פֿאַרשטייסט מיך.—נאָך עפּעס: קען זײַן, אַז די געזעלשאַפֿט, אין וועלכער דו לעבסט, קען נישט פֿאַרטראָגן דײַנע האַוואַיעס, דײַן פֿירעכץ, דײַן „טאַקטלאָזיקייט", און דאַן—אָנשטאָט זיך קלאָגן—בעסער ענדער זיך! בײַ מיר קענסטו זײַן אויך אַ פּרא-אָדם, איך קען דיך שעצן אויך אָן הויזן, אָבער דער עולם, וואָס יעדער איינער פֿון אונדז נייטיקט זיך אין אים, וויל זען דעם אויסערלעכן מענטש.— הער זיך צו צו מײַנע רייד.— זײַ מיר מוחל, וואָס איך האָב דיר באַלד נישט געענטפֿערט, דו ווייסט דאָך, אַז איך בין אַ פֿוילער.—

דײַן פֿרײַנד

ל. פּרץ

בריוולעך צו י. י. טרונק

די ווײַטערדיקע 9 בריוועלעך פֿון פּרצן צו י. י. טרונק זענען געשריבן אויף בילדקאַרטלעך: 1—2 פֿון מאַריענבאַד אויגוסט דעם 1909, 3—פֿון וואַרשע יולי 1910 און 4—9 פֿון טאַראַספּ און שולס (שווייץ) יולי-אויגוסט 1912. י. י. טרונק איז אין דער צײַט געווען אין אויסלאַנד, אין קורערטער. דאָס לעצטע בריוול 10 איז אַ צושריפֿט צו אַ פּוילישן בריוו פֿון לוציאַן פּרץ צו י. י. טרונק (אָקטאָבער 1910).

1. ליעבער טרונק,

די דאָקטוירים האָבן מיך פֿאַרשיקט נאָך מאַריענבאַד. איך בין דאָ אַ וואָך. נאָך צוויי בלייב איך דאָ, דערנאָך, ווייסט איין גאָט. מיין אַדרעס:

Wald-Frieden, Marienbad.

י. ל. פּרץ

2. ליעבער טרונק,

אייער בריעף פרייד(ט) מיך זעהר: איהר זאפּט לעבען, ווי אַ שוואָם.— מיין קוראַציע געהט גוט. ך'האָב שוין אַ גרויס שטיק עולם הזה פון זיך אַראָב

פערלוירען. נאָך אַ וואָך און נאָך אַ שטיק לייב אַראָב. עס קען נאָך זיין, אַז איך וועל קומען קיין שעוועניגען. שרייבט נאָר באַלד, ווי טהייער דאָרט איז דאָס לעבען. מיין פּלונית׳טע גריסט אייך מיט נאַסע הענד: זי וואַשט נאָזטיכליך.

אייער יל״פּ

פּאָסטשטעמפּל פֿון ווײַטערדיקן קאַרטל—וואַרשע דעם 20סטן יולי 1910. דעם 30סטן יולי איז פּרץ געווען אין דובעלן, ווו ער האָט אין דעם דאָרטיקן קורהויז געהאַלטן אַ רעפֿעראַט וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור. טרונק איז דאַן געווען אין סט׳ מאָריץ, שווייץ.

3. ליעבער טרונק,

ביי מיר האָט זיך אַלץ איבערגעדרייט. איך קען אַהין נישט קומען. איך פֿאָהר אַרויס אין 10—8 טעג אַרום, נור אַקוראַט וואו אַהין, ווייס איך נאָך נישט. — איך האָב אַ גרויס געשעפֿט געמאַכט, נור שרייבן דערפֿון לוינט נישט... נור געלד וועט זײַן. זייט געזונד.

אייער יל״פּ

4. ליעבער טרונק.

איך בין אין טאַראַספּ. האָב דערווייל קיין וואָהנונג נישט בעקומען. איך וואָהן דערווייל אויסער׳ן באָד, זעהר ווייט, אָבער זעהר שען, זעלטען שעהן. קעגען איבער דעם פּאַלאַץ, וואָס איהר זעהט אויף דער קאַרטע. ביי׳ן אַ זעע. פֿאַר שניי-בערג. מיט פֿענסטער אויף דעם אַלעם. איך וואָלט דאָ געבליבען; מיין ווייב וויל נישט. פֿון מיטוואָך, דאַכט זיך, וועל איך האָבען אַ צימער אונטען. מעהר קיין נייעס. בלייבט געזונד. גריסט וועמען איר ווילט. —

י. ל. פּרץ

5. אין דער פֿרי נישט געהאַט קיין אַדרעסע; יעצט שוין:

Tarasp Schuls, Villa a Porta

יל״פּ

6. קומט מיטוואָך, קומט דאָנערשטאָג, אַפֿילו פֿרייטאָג. דאָ איז אַזוי שעהן, מיר לויפֿען אַרום. נור טעלעגראַפֿיערט דאָס אַרויספֿאָהרען. —

אייער יל״פּ

(געשריבן אויף אַ פּאָסטקאַרטל מיט פּרצעס פּאָרטרעט, אויסגאַבע חבֿרת „לבֿנון״).

7. ליעבער טרונק, ערשטענס שיק איך אייך מיין ניי פּרצוף. צווייטענס—גליסט זיך אונז נישט צו בייטען שופֿרות אויף... איהר ווייסט שוין וואָס... עס איז אַ צו שלעכט וועטער... [מיר] ווילען בלייבען דאָ ביז מיטוואָך (קינפטיגען)

און אַזוי ווי איהר ווילט דאָך זיין אַ ביסל מיט אונז צוזאַמען, איז אַמבעסטען, איהר זאָלט נאָך אַמאָל קומען צו אונז, וועל׳מיר צוזאַמען מאַכען אַ פּאָר אויס־פֿליגע (וואו איהר [וועט] וועלען) אונ צוזאַמען אַהיים פֿאָהרען. געלד וועט אייך נישט פֿעהלען, מיר זענ׳מיר אימשטאַנד אייך אויסצוהאַלטען! צימער איז היינט אין אַ פּאָעטא פֿערהאַן. אויב עס איז מעגליך, טהוט אַזוי און זייט פֿריהער מודיע. וועט איהר זיין אַ ליעבער גאַסט.—

יל״פּ

8. ליעבער טרונק,

מיר בלייבען נאָך, וועניגסטענס, אַ וואָך, צוליעב די בעדער. דערנאָך— ס״ט מאָריץ. יעצט — אַ פֿראַגע. צי וואָלט איהר געקענט מיטנעמען פֿאַר דינע־סאָנען 6 העמדער? מיר האָבען צופֿיעל וועש.— ענפֿערט באַלד.

אייער

יל״פּ

9. ליעבער טרונק. ערשטענס — אַ דאַנק פֿאַרן מיטנעמען די העמדער. צווייטענס: וואָס פֿאַר אַ וועטער איז אין ס״ט מאָריץ? דאָ, לא עליכם, רעגענט מאוס. מיר רעכענען אַרויסצופֿאָהרען זונטיג אָדער מאָנטיג. מיר וועל׳מיר אייך שרייבען אָדער טעלעגראַפֿיערען. אפֿשר וואָלט געווען אַ פּראָיעקט אַריינצופֿאָהרען קיין פֿאָנטראזינא? שרייבט אויספֿיהרליכער, וואָס אין ס״ט מאָריץ טהוט זיך. דאָ, אַז מען זיצט אַ טאָג אין שטוב, ווערט נישט גוט.

אפֿשר גאָר קיין מאָנטרע?

אייער יל״פּ.—

(צושריפֿט פֿון פּרנן צו לוציאַן פּרצעס בריוו פֿון 23סטן אָקטאָבער 1910, פֿון וואַרשע קיין לאָדזש).

10. ליעבער טרונק,

אייער ביכעל הייבט זיך ערשט אָן דריקען נאָך יו״ט. עס איז קיין פֿרייע דרוק נישט געווען. אייער יל״פּ

דינעסאָן גריסט; ער מאַכט פּאַפּיראָסען.—

בריוו צו ד״ר דוויד טויבש און ד״ר פֿײַוול שטערנבערג

דער ווײַטערדיקער בריוו איז מיר מיט עטלעכע יאָר צוריק צוגעשיקט געווָארן דורך לייבל טויבש פֿון הין. דער בריוו איז געשריבן דורך י. ל. פּרץ אָנהייב 1913 צו לייבל טויבשס זון, ד״ר דוויד טויבש, און צו ד״ר פֿײַוול שטערנבערג. אויפֿן קאָנווערט—אַדרעס פֿון לייבל טויבש. פּרץ איז דאן געפֿאָרן קיין ווין, וווּ דעם 8טן פֿעברואַר 1913 האָט דער אָקאַדעמישער פֿאַרײַן „חירות״ און די חינער גרופּע „פּועלי־ציון״ אײַנגעאָרדנט א פּרץ־אָוונט. דעם ערשטן פֿאַרטראָג לכּבוד י. ל. פּרץ האָט געהאַלטן ד״ר נ. בירנבוים, וועלכער האָט צווישן אַנדערן שטאַרק קריטיקירט דאָס גמסטיקע

לעבן פון די יידן אין מערב־איראפע. ווי דאס וואכנבלאט „דער פרײַנד", ר׳ 46 פון 22סטן פעברואר 1913, טיילט מיט, האט י. ל. פרץ אין זײַן גלענצנדן פאַרטראג באלויכטן די פראגע וועגן יידיש. „יידיש איז די וואנדערשפראך און די בילדונגס־שפראך פון נײַן מיליאן יידן — האט ער געזאגט. — ווען דאס פאלק זאל אויפגעבן די שפראך פון פראסט־מאמע־לשון, וועט דאס זײַן מיט אנדערע ווערטער דער באנקראט אונדזערער. די יידישע אויפלעבונג איז דאס שטרעבן ארויסצוגראבן פון אונדזער נשמה אלע די אוצרות, מיט וואס מיר קאנען און דעלן נאך בארײַכערן די מענטשהייט". פרץ האט ווײַטער געריידט וועגן דער יידישער וועלט־אנשויונג, וואס איז „געבויט אויף דרײַ גרונט־אידעען: אויף דער אחדות אין דער נאטור, אויף צוועקמעסיקייט און געריכטיקייט". דער ערפאלג פון דער רעדע — דער־ציילט דער „פרײַנד" — איז געווען זייער א גרויסער. נאכן פאַרטראג האבן די ווינער יונגע און אינטעליגענץ געמאכט י. ל. פרצן און ד״ר נ. בירנבוימען א באנקעט, וווּ מען האט זיי באגריסט מיט באגײַסטערטע רעדעס.

ליעבע הערן שטערנבערג און טויבעש,

אייער בריף פון 11 ד. מ. פרייט מיך זעהר. אָבער יעצט קומען קיין לעמבערג איז מיר גאנץ אונמעגליך; איך בין דאָך אַ פערנומענער, פערקויפטער מענש. עס בענקט זיך אין אלע זייטן צו יודישע שטעט און שטעטלעך, ריהרען פון ארט קען מען זיך נישט. איך האָב אפילו וויעין שוין געהאט אבגעזאגט, האָבן זיי מיר אָבער געשריבען, אַז איך מאַך זיי גרויסע היזקות, מוז איך שוין, ווי עס איז, וויעין איבערחאפען. וויל זונטאג פריה מוז איך דורכאויס צוריק זיין אין ווארשוי, אלזוֹ פון וויעין קיין לעמבערג — גאנץ אונמעגליך. לעגט עס אָב אויף הערבסט, וועט איך בעקום אורלויב און פאָהר ארויס קיין אויסלאנד, דאַן — מיט דאנק!

גלייכצייטיג מיט אייער ו. איינלאדונג, האָב איך אויך בעקומען אייניגלאדונגען פון קראקוי, ליעזש, פאריז א. ד. ג.; אַ פול מויל וואסער, — וואס העלפט אָבער אפעטיט?

קענט איהר נישט, ליעבע הערן, זיך דורכשרייבען אויף הערבסט מיט די און אנדערע שטעט? וואלט מיר לייכטער געווען די אויפגאבע, זיך צו ווייזען און צו זעהען!

זייט געזונד און געגריסט, מיט אַ בעזונדערן גרוס פיר הערן טויבעש, (געדענקט איהר נאָך דעם הייליגען קאָנגרעס?) ווי געהט עס אייך, ה׳ טויבעש—

אייער

י. ל. פרץ

י. ל. פרץ, וואַרשוי, יערואַלימסקא 89.

אַ בריוו צו ח. ש. קאַזדאַן

דאָס ווײַטערדיקע פּאָסטקאַרטל איז געשיקט דורך פּרצן פֿון וואַרשע דעם 23סטן פֿעברואַר 1915 קיין כערסאָן. פּרץ האָט געשריבן אויף רוסיש, ווײַל דאַן, אין דער צײַט פֿונעם וועלטקריג, איז פֿאַרווערט געווען צו שרײַבן בריוו אויף ייִדיש. ח. ש. קאַזדאַן האָט דאַן פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַרטיקל אין Вѣстникъ Еврейскаго Просвѣщенія וועגן פּרצעס מעשׂיות פֿאַר קינדער.

М. Г.

Кромѣ благодарности мнѣ нечего Вамъ за Вашъ трудъ выразить.

Пользую[сь] и сообщаю, что составляю дѣтскую книгу, книжку для маленькаго человѣка. У меня уже много пѣсенъ и маленькихъ разсказовъ.

Какъ полагаете, что можно переводить для дѣтей изъ Библіи?— по еврейски у насъ почта не принимаетъ.

съ почт. И. Л. Перецъ

[איבערזעצונג]

ג׳ ה׳. אויסער דאַנקבאַרקייט האָב איך נישט וואָס אויסצודריקן אײַך פֿאַר אײַער אַרבעט. איך באַנוץ זיך (מיט דער געלעגנהייט) און טייל אײַך מיט, אַז איך שטעל צונויף אַ קינדערבוך, אַ ביכל פֿאַר דעם קליינעם מענטשעלע. איך האָב שוין פֿיל לידער און קליינע דערציילונגען. ווי רעכנט איר, וואָס קען מען איבערזעצן פֿאַר קינדער פֿון דער ביבל? — אויף ייִדיש נעמט בײַ אונדז די פּאָסט נישט אָן.

מיט אַכטונג י. ל. פּרץ

פוילישע לידער פֿון י. ל. פרץ פֿון יאָר 1874

פֿון נ. ווײַ נ י ג (ווילנע)

אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿישער נאָטיץ פֿאַר דער Евр Энциклопедія (בריוו צו י. צינבערג פֿון 3טן דעצ׳ 1911) באַמערקט פרץ, אַז ער האָט אָנגע-הויבן צו שרײַבן אין פוילישׁ, אָבער „גאָרנישט געדרוקט, פֿאַרברענט". מען האָט בכן נישט געקענט האָפֿן צו קענען געוואָר ווערן אַ מאָל עפּעס גענויערס וועגן די דאָזיקע ערשטע פּראָדוקטן פֿון פּרצעס מוזע. צום גליק האָט זיך אָבער יאָ אויפֿגעהיט אַ גאַנץ העפֿט פֿון פּרצעס פוילישע לידער — אין דער משפּחה פֿון די אַלטבערגס. אפֿשר איז יענע באַמערקונג פֿונעם דיכטער טאַקע אַ ריכטיקע און דאָ האָבן מיר בלויז אַ קאָפּיע, אָבער אַ קאָפּיע געמאַכט דורך דער אייגענער האַנט פֿונעם מחבר, אַ ראַיה — דער אויטענטישער כתבֿ פֿון י. ל. פרץ. דאָס העפֿט האַלט 24 נישט-פּאַגינירטע בלעטער, אָקטאַוו-פֿאָרמאַט, געבונדן אין שוואַרצע טעוועלעך מיט אַ גאָלדאויפֿדרוק

WIERSZE

I. L. P.

1874

GRABOW

אויף דער ערשטער זײַט אויבן מיט שריפֿט: Wiersze różnej treści (לידער פֿון פֿאַרשיידענעם אינהאַלט), ווײַטער אונטן: przez L. P., אַ ביסל נידעריקער—אַ מאָטאָ: Krakow zbudowany nie odrazu—און אונטער דעם ווידער: Grabów 1874.

I

בעת מען טרעט צו צו אַן ערשטלינגווערק פֿון אַ קינסטלער, וואָס האָט איבערגעלאָזט אַ היפּשע ירושה, דאַרף דער קוק אונדזערער זײַן נישט נאָר אַ רעטראָספּעקטיווער, נאָר אויך אַ פּראָגנאָסטישער.

---

* דאָס העפֿט איז אַוועקגעשאָנקען געוואָרן פֿאַר דעם פרץ-מוזיי בײַם ייִוואָ דורך האַלינע דובינסקי, געב׳ אַלטבערג, וועלכע האָט אין משך פֿון יאָרן אָפּגעהיט דעם דאָזיקן ווערטפֿולן פרץ-מאַנוסקריפּט. ר ע ד׳.

עס שווימט אַרויס די שאַלה, ווי אַזוי אַרײַנצושטעלן אָט דעם דאָזיקן ערשט-לינג אין דער גאַנצער שורה פֿונעם דיכטערס שאַפֿן. דער דאָזיקער ערשטלינג קען זיך אַרויסווײַזן פֿאַר אַ זיבעלע לגבי די שפּעטערדיקע עטאַפּן פֿונעם דיכטער, וואָס זענען טייל מאָל אין גאַנצן אַנדערש איידער די אָנהייבפּרוּוון. עס קאָן אָבער אויך זײַן פֿאַרקערט — אַז אין די ערשטע דיכטערישע טריט דערקענט מען שוין באַשײַמפּערלעך דעם שפּעטערדיקן פֿעסטן מענערישן שטעל.

דער דאָזיקער צווייטער פֿאַל איז אויך נוֹגע פּרצעס ערשטלינגלידער אין פּויליש. דעריבער האָבן זיי פֿאַר אונדז נישט בלויז אַ ליטעראַטור-היסטאָ-רישן אָדער פֿילאָלאָגיש-גענעטישן אינטערעס, נאָר זענען אויך אַ פּסיכאָגענעטישער צושטײַער צו דער פּערזענלעכקייט פֿון פּרצן.

פּרץ האָט שוין בײַ זײַנע ערשטע שריט אויסגעאַרבעט זיך אַ פּראָגראַם, וואָס ער האָט געהאַט בדעה צו רעאַליזירן אין זײַן שאַפֿן. זאָגט ער טאַקע אין זײַן ליד „צום טויט" (ווײַטער ציטירט בשלמות), אַז ער האָט נאָך אַ סך אויפֿצוטאָן, הײַנו: ער מוז נאָך שרײַבן „מעשׂיות (gawędy), סאַטירעס און אָדעס, אַ סך עפּיגראַמען".

די אַלע אויסגערעכנטע דיכטערישע כּוונות ווײַזן אונדז, אַז שיר נישט אַלע עלעמענטן פֿון פּרצעס שפּעטערדיקן שאַפֿן געפֿינען מיר דאָ בײַם אויס-פּיקן זיך, אַזוי צו זאָגן. דעריבער איז דאָס רעפֿערירטע העפֿט אַזאַ וויכטיקער צושטײַער פֿאַר דער פּרץ-פֿאָרשונג.

מיר זעען דאָ דאָס פּסיכאָלאָגישע בילד פֿון פּרצעס פּערזענלעכקייט און די ווידעראַנאַנדן פֿון דעם כאַראַקטער זײַנעם. דאָס, וואָס רייצט אַזוי אין דער פּסיכיק פֿון פּרצן, איז נישט קיין אויסדרוק פֿון השפּעות דווקא, נאָר פֿון זײַן נאַטור. אָט למשל, איז מען נוֹטה די עפּיגראַמאַטישקייט, וואָס איז אַזאַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פֿון אַ סך ווערק זײַנע, אויסצוטײַטשן ווי אַ השפּעה פֿון דער אימפּרעסיאָניסטישער שיטה. דאָך, אין ליכט פֿון דעם דאָזיקן כּתבֿ-יד, מוז מען אָבער אַזאַ קוק רעווידירן און אײַנזען, אַז דער אימפּרע-סיאָניזם האָט בלויז פֿאַרפֿונדעוועט די אייגנשאַפֿט, וואָס איז לכתּחילה שוין געווען בײַ אים בנימצא.

וואָס שייך השפּעות, וואָס זענען בכלל אומפֿאַרמײַדלעך, איז פּרץ זיך אָפֿן אין זיי מודה. אַ גאַנץ היפּשע צאָל לידער זענען אין דעם העפֿט איבער-זעצונגען פֿון געטע, דאָס רובֿ אָבער עראָטישע ליריק. דער סאַטירישער און שפּאַסיקער טאָן שטאַמט פֿון היינען, ווי ער ווײַזט אַליין אָן אין זײַנע זיכרונות און אויך אין ליד נ׳ 9.

אַ היינעשע רעמיניסצענץ קלינגט אויך אינעם ליד „אלול" (נ׳ 17), ווען ער זאָגט וועגן אונטערגעדריקטן פֿאָלק ישׂראל: „אַ פֿאַרכּישופֿטער ריז — אַן אָרעמער וואָרעם", וואָס ס׳דערמאָנט באַשײַמפּערלעך דעם באַקאַנטן אָרט אין היינעס „פּרינצעסין שבת".

אויך די באַרימטע ראָמאַנטישע איראָניע, דער היינעשער שמייכל דורך טרערן, אָדער פּראָסט יידישלעך געראַדט — דאָס לאַכן מיט יאַשטשערקעס, קומט צום אויסדרוק אין ליד „גליקוווּנטשן אין דעם געבוירנס-טאָג" (ג׳ 18), וועו דער דיכטער וויל ברענגען עפּעס אַ מתּנה, נאָר ווּו נעמט מען געלט, אַז מען איז אַ קבצן אין זיבן פּאָלעס (ja turecki święty zawsze).

פֿון דער איראָניע זעען מיר דאָ ביי פּרצן אַן איבערגאַנג צו סאָציאַלער טעמאַטיק. אַז „געלט רעגירט די וועלט", גיט ער אַ ביישפּיל אין דעם מעשׂהלע „פֿרייַלין בעריטאַ" (ג׳ 1), וועלכע ווערט אַרומגערינגלט דורך קאַוואַליערן ערשט דאַן, וועו זיי דערוויסן זיך פֿון איר פֿאַרמעגן.

דאָס בילד „דער אויפֿזעצער" (ג׳ 8) ווייזט, הגם אין אַ כּמעט אידילישער פֿאָרם, דעם גורל פֿונעם פּויערישן פּראָלעטאַריאַט.

„די מעלאָדיע פֿון פֿייַאַרן" (ג׳ 9) איז אַ פּאָליטישע סאַטירע אויפֿן מילִיטעריזם וועטגעיעג אין איראָפּע צווישן פֿראַנקרייך און דייטשלאַנד: די וועלט שרעקט זיך, ווייל מ׳האָט אויסגעפֿונען עפּעס אַ נייַ, שרעקלעך געווער; דער דיכטער אָבער שטייט נישט צו צו דעם גאַנצן כּאָר וויינערס, ער לאַכט, ווייל ער איז „דאָך אַ סטאָיקער".

דאָס אינטערעסאַנטסטע אין דעם פּרט איז דאָס ליד „אלול" (ג׳ 17). דער דיכטער גלייבט, אַז דער טראַגישער גורל פֿון יידן, זייער פּאַריער-לאָגע וועט זיך זיכער בייַטן, עס וועט קומען די צייַט פֿון מענטשן-פֿאַרבריידערונג, די מענטשהייט-אידאַלן וועלן אויפֿלעבן, מילחמות וועלן אויפֿהערן, מ׳וועט זיך פֿון זיי מיאוסן און דאַן וועט אויך פֿאַר יידן אויפֿשיַינען די ליכטיקע זון, זיי וועלן אויפֿגעריכט ווערן. אָבער דערווייַל, ענדיקט פּרץ עלעגיש, „איז נאָך צו פֿרי... דער ווּאָרעם בלייַבט דערווייַל נאָך ווּאָרעם", און דער קלאַנג פֿונעם שופֿר איז נאָך נישט דער שופֿר של משיח, נאָר ער רופֿט אויס די תּענית-ציַט.

מערקווערדיק איז אין דעם דאָזיקן ליד דער אַפּאָקאַליפּטישער טאָן פֿון אַחרית-הימים, וואָס טרעפֿט זיך נישט איין מאָל אין די שפּעטערדיקע שאַפֿונגען פֿון פּרץ.

וואָס שייך דעם סאָציאַלן מאָטיוו אין פּרצעס פֿריסטע לידער, איז כּדאַי צו אונטערשטרייכן, אַז זייער מקור ביי אים איז אַ ריין ליטעראַרישער, ער האָט די מאָטיוון איבערגענומען פשוט פֿון דער פֿרעמד. אַליין איז ער זיך מודה אָפֿנהאַרציק אין „מיַינע זכרונות" (זז׳ 85 א״ו), אַז זאַמאָשטש איז געווען רויִק אין פּרט פֿון סאָציאַלע רייַסענישן.

משמעות איז שוין דאָן צו פּרצן אויך דערגאַנגען די נייַע ליטעראַריש-אידעיִשע שיטה — דער אַ״ג „פּאָזיטיוויזם" — מיט שטאַרק סאָציאַלע אַקצענטן, וואָס בפּרט אין פּוילן האָט זי אָנגענומען אַ דעמאָקראַטישן און רעוואָלוציאָנדיקן כאַראַקטער. עס טראָגן זיך אַרום, כּמעט אין דער לופֿטן, אידעען וועגן דער-הייבן דאָס פּשוטע פֿאָלק פֿון זיין שלעכטן מצב, מאַכן עס נישט נאָר פֿאַר אַ גלייכבאַרעכטיקטער שיכט מיט אַנדערע שיכטן און קלאַסן, נאָר אויך פֿאַר

דער עקאָנאָמישער באַזע, מחמת עס איז אַן אַרבעטספּאָלק. קולט פּאַר אַרבעט איז איינע פֿון די יסודותדיקע אידעען פֿונעם פּאָזיטיוויזם. אין די ערשטע צייטן איז דער פּאָזיטיוויזם — ווי יעדע ריכטונג אין אירע אָנהייב-סטאַדיעס — געווען קעמפֿעריש, אָפּערירנדיק מיט הומאָר און סאַטירע. אַז ס׳קען געמאָלט זײַן די השפּעה פֿון פּאָזיטיוויזם אויף פּרצן, קען מען אויך דרינגען פֿון די דאָטעס: דאָס העפֿט פּוילישע לידער טראָגט די דאַטע 1874, און אין 1865 איז אַרויס דער לעמבערגער Dziennik Literacki, וואָס האָט באַלויכטן פֿון פּאָזיטיוויסטישן שטאַנדפּונקט אַלע עיקרדיקע פּראָבלעמען פֿון געזעלשאַפֿטלעכן זײַן און דענקען.

אָבער די פּאָזיטיוויסטישע ריכטונג האָט געהאַט פֿאָרלויפֿער אין דער פֿרײַערדיקער תקופֿה סײַ אין פּובליציסטיק, סײַ אין דער בעלעטריסטיק אין אַזעלכע מחברים, ווי קאָטשקאָווסקי און קאָזשעניאָווסקי.

טאַקע קאָזשעניאָווסקין דערמאָנט פֿרץ אין זײַנע זיכרונות אויף אַזאַ אופֿן, אַז דערפֿון דרינגט אַרויס זײַן שטאַרקע השפּעה אויף דעם יונגן פּרצן. אין קאָזשעניאָווסקיס (1797—1863) דראַמעס און בפֿרט ראָמאַנען קומען צום אויס-דרוק און ווערן אָרגאַניש פֿאַרבונדן די עלעמענטן פֿון הומאָר, סאַטירע, איראָניע, רעפֿלעקסיע, דידאַקטיזם, רעאַליזם פֿון באַשרײַבונג און סאָציאַלע מאָטיוון, ווי אויך סענטימענטאַליזם. צום שטאַרקסטן אַנטפּלעקן זיך די דאָזיקע עלעמענטן אין זײַן ראָמאַן „קאָלאָקאַציע", וואָס פרץ דערמאָנט טאַקע ווי זײַן ערשטע פּוילישע לעקטור.

II

פרץ האָט פֿון סאַמע אָנהייב גאַנץ ערנצט גענומען זײַן פּאָעטישן באַרוף אָדער זײַן פּאָעטישע מיסיע. ס׳איז געווען משמעות פֿאַר אים קלאָר, אַז דער-ווײַל איז ער נאָך נישט קיין פֿולקומער דיכטער, געהאָפֿט האָט ער אָבער צו ווערן עס מיט דער צײַט. נאָר גאַנץ זיכער דערמיט איז ער אָבער נישט געווען. פֿרעגט ער דעריבער מיט צער, ווען ווען קומען די צײַט, ווען ער אַליין ווען אויסוואַקסן און צוזאַמען מיט אים אויך זײַנע לידער. סימנים פֿון אַרבעט איבער זיך וויזיט טאַקע אַרויס דאָס ווײַטער ציטירטע ליד, וואָס פֿון דעם איז געדרונגען אַ גאַנץ אינטערעסאַנטער פרט, אַז דער פֿעטער זײַנער, אַלטבערג, וואָס איז באַקאַנט דער פרץ-פֿאָרשונג ווי דער אויפֿהיטער פֿון פרצעס כתבי-יד, האָט אויך געהאַט אַ צווייטע און נאָך וויכטיקערע פֿונקציע — ער איז געווען דער מדריך פֿון יונגן י. ל. פרץ. צו אים האָט פרץ, ווי עס וויזיט אויס, געשיקט יעדעס לידל זײַנס, יענער האָט עס קאָרעגירט, געמאַכט אָנווײַזונגען, דורכגע-שריבן זיך מיטן דיכטער מפֿוח די לידער, געווען נישט אַ שטרענגער קריי-טיקער, נאָר אַ מילדער לערער. אויף דער צווייטער זײַט פֿונעם העפֿט געפֿינט זיך אָט דאָס דערמאָנטע לידל. דאָס לידל האָט נישט קיין לויפֿיקע נומעראַציע און איז אויך נישט פֿאַרצייכנט אין דער רשימה סוף העפֿט.

Do poszytu

Synu! błogosławieństwem mém
Idz w miasto rodzinne do Wuja mojego,
On twoją bublicznoscią, on sędzią twèm

Grzecznie pozdrawiaj onego—
Powiedz ze niechcąc mu być zapomniany
Ciebie posélam mu śmiele,
Wié że nie odrazu Kraków zbudowany
On nie wymaga za wiele

Lecz poprawia, poszywa, połata,
Aż do czegoś przysposobi
A ja mu poślę twego brata

Z nim to samo zrobi.
On napisze mnie wymownie
Jak się macie tam,
I osobiście czy listownie
Podziękuję jemu tam
A gdy lepsza mnie zaświeci
Przyszłość... może
I z wami wtenczas będzie lepiej
Kiedy to będzie, Boże?

(אין אונדזער יידישער פּראָזע-איבערזעצונג וועט עס זיין אַזוי:

באַלייטלידּ

זון מײַנער! מיט מײַן ברכה גיי אין דער היימשטאָט צו מײַן פֿעטער, ער איז דײַן פּובליקום, ער איז דײַן שופֿט. גריס אים פֿרײַנדלעך, זאָג אים, אַז נישט וועלנדיק זײַן פֿאַרגעסן פֿון אים, שיק איך אים דיך מוטיק, ער ווייסט, אַז קראָקע איז נישט מיט איין מאָל אויפֿגעבויט געווארן, ער פֿאָדערט נישט צו פֿיל, אָבער ער פֿאַרריכט, נייט צונויף, לאַטעט, ביז ער מאַכט עפּעס אַ לײַט. און איך וועל אים שיקן דײַן ברודער, מיט אים וועט ער דאָס זעלבע מאַכן. ער וועט מיר בפֿירוש שרײַבן, ווי איר פֿילט זיך דאָרט, און פּערזענלעך אָדער דורך אַ בריוו וועל איך אים דאָרט דאַנקען. און ווען ס'וועט פֿאַר מיר אויפֿלויכטן אַ בעסערע צוקונפֿט... אפֿשר וועט פֿאַר אײַך דאָן זײַן בעסער—וען וועט דאָס זײַן, גאָט?).

מען מעג משער זײַן, אַז די אַלע פּוילישע לידער האָט דער דיכטער געשריבן שוין נאָך דער חתונה. עדות דערויף זאָגט די אויפֿשריפֿט, וועלכע גיט אָן גראַבעווו (Grabów), זײַן ווויינאָרט צו יענער צײַט, דאָן די באַמער-קונג, אַז די לידער שיקט ער צו צום פֿעטער, און צום סוף פֿונעם לידּ „צום

טויט" (נ׳ 11) שרײַבט ער צו אַ באַמערקונג: „דער שווער האָט מיך אויפֿמערק־זאַם געמאַכט אויף די פֿאַרשיידענע עפּיטעטן, ווי: ברודערקע (bratku), מלאך (aniele), הידרע (hydra) וכדומה. מיר דאַכט זיך, אַז דאָס גיט צו לעבע־דיקייט (to dodaje werwy)".

III

פֿרץ האָט זיך מן הסתּם אָפּגעגעבן אַ קלאָרן חשבון דערפֿון, אַז ער איז נישט אַזאַ בקי אין הילכות פּוילישע גראַמאַטיק און שפּראַך. אפֿשר דערײַבער טאַקע האָט ער אויף דער ערשטער זײַט, אויפֿן שער־בלאַט, אַוועקגעשטעלט דאָס מאָטאָ: nie odrazu Krakow zbudowany. דער מײַן דערפֿון איז אַוודאי, אַז ער האָפֿט נאָך מיט דער צײַט אויסצובעסערן זיך אין דער פּוילישער שפּראַך. עס פֿילט זיך דײַטלעך, ווי פּרץ ראַנגלט זיך מיט זײַנע שפּראַך־מיגלעכקייטן, ווי עס פֿעלט אים אויס אויסדרוק, ווי דער פֿאַרמעסט זײַנער ווערט געפּענטעט דורך ווערטער־און סטיל־מאַנגל. דערײַבער אויך — טייל מאָל אומבאַהאַלפֿענע אויסדרוקן, שלעכט געבויטע זאַצן אָדער ממש אומקלאָרקייטן.

די פּוילישע שפּראַך איז אים נאָך נישט געווען היימיש. דאָס ווײַזט זיך גלײַך אין דער אָרטאָגראַפֿיע, וואָס איז נישט אָן גרײַזן. אפֿשר האָט דערבײַ געהאַט אַ השפּעה אויך רוסיש (בשעת ער שרײַבט gardle אָנשטאָט gardle אין נ׳ 13). זייער אָפֿט שרײַבט ער l אָנשטאָט ł, z שטאָט ż. עס טרעפֿן זיך אויך גרײַזן טיפּישע פֿאַר ייִדן, וואָס גייען פֿרשט אַריבער צו פּויליש, ווי למשל: spaszony אָנשטאָט spasiony (נ׳ 8). אין אָן אַנדער אָרט שרײַבט ער czecie שטאָט ciecze (נ׳ 38), אָדער stłucie שטאָט stłucze (דאָרט)—מסתּמא האָט פּרץ אַזוי געפֿילט דעם דאָזיקן גראַם צו współczucie. צו דער זעלביקער קאַטעגאָריע דאַרף מען אויך פֿאַררעכענען wreszcie אָנשטאָט wreszcze (נ׳ 15), ווײַדער צוליב אַ גראַם צו kleszcze. מען טאָר נישט פֿאַרגעסן, אַז פּרץ איז דאָן געווען נאָך אַ יונגערמאַן פֿון קוים 22 יאָר, נישט לאַנג פֿון דער בית־המדרש־סביבֿה, האָט ער בײַ אַלע זײַנע גרויסע שפּראַך־פֿעיקייטן נאָך נישט באַווײַזן ריכטיק צו באַהערשן די שפּראַך. אָבער ס׳איז טשיקאַווע, אַז גרײַזן אין דעקלינאַציע מאַכט ער דערהויפּט, וועו ער דאַרף זיך צופּאַסן צום גראַם, ווי

...idąc w zapasy drapią się w g ł o w i e
Z bożemi palcami jak je Hejne zowie (נ׳ 9)

אָדער אין איבערזעצונג פֿון געטע:

Komum się oddała, wam nie odkryję
Skarb moj zawsze mi drogi
Czy nosi on złoty lancuszek na szyję
Lub słomiany kapelusz ubogi! (נ׳ 34)

פֿרץ האָט זיך געראַנגלט מיט אַ שפּראַך, וואָס איז אים געווען פֿרעמד און דאָך האָט טרײַומפֿירט זײַן טיף שפּראַכגעפֿיל. זײַן סטיל ווײַזט אַרויס

אַ שטאַרקע דינאַמיק, ברעכט זיך דורך אַ וועג דורך דער פּאַפּירענער, טרוקע-נער שפּראַך און ברענגט אַרײַן אַ ביסל פֿרישקייט דורך אַזעלכע נישט-ליטע-ראַרישע, כּמעט פֿאָלקסטימלעכע זאַצן, ווי nauka w trąbę pojdz'e (נ׳ 36), goły jak św ęty turecki (נ׳ 18).

מיר טרעפֿן דאָ בײַ פּרצן דורכשניטלעך די פֿירשורהדיקע סטראָפֿע, אַחוץ דרײַ בולטע אויסנאַמען, ווי אַן עפּיגראַם (נ׳ 16), אַ סעסטינע (נ׳ 31) און אַן אָקטאַוו (נ׳ 35). וואָס שייך דעם גראַם, האַלט זיך פּרץ דורכאויס בײַם דיסטיכאָן— בײַ דער גראַמסכעמע abab, ביז גאָר זעלטן באַנוצט ער זיך מיט דער סכעמע xaxa אָדער abba. דערבײַ מישט ער אין איין און דעם זעלביקן ליד דאָס רובֿ abab מיטן דיסטיכאָן.

IV

ווי אַזוי פּרץ איז געקומען צו פּויליש, האָט ער אַליין דערציילט אין „מײַנע זכרונות" (זז׳ 62 א"וו). ער האָט דאָרט אויך געגעבן אונדז אַ שילדערונג פֿון די טרעגער פֿון פּויליש אין זאַמאָשטש. שטעלט זיך די פֿראַגע, וואָס האָט אים באַוויגן צו ווערן אַ פּוילישער דיכטער? צי זאָלן מיר טײַטשן דאָס מאָטאָ צו זײַן העפֿט לידער („נישט מיט איין מאָל איז קראָקע אויפֿגעבויט געוואָרן") אין דעם זין, אַז ער האָט זיך טאַקע געגרייט צו דעם שליחות פֿון אַ דיכטער אין פּויליש? נאָך אַלעמען לייגט זיך דאָס נישט אויפֿן שׂכל. אין דעם געגע-בענעם פּעריאָד זעען מיר נישט בײַ אים קיין שטרעבונג צו שרײַבן נאָר פּויליש. ער שרײַבט דאַן אי ייִדיש אי העברעיִש (אַגבֿ, צוויי העברעיִשע לידער האָבן מיר אין דעם דאָזיקן העפֿט), אין פּויליש, אַפֿילו געמאַכט פּרוּוון אין דײַטש (עפּיטאַפֿיע בײַם ליד „צום טויט").

אַ נישט אין גאַנצן קלאָרן ענטפֿער גיט פּרץ אַליין:

„אָנגעהויבן האָב איך צו שרײַבן פּויליש — אַן אינטערנאַציאָנאַלער מאָמענט געווען—אַוועקגעוואָרפֿן, פֿרעמד געווען!!" (אין דעם בריוו צו י. צינ-בערג). בכן — בלויז אַ שטימונג, אַן איבערגאַנגס-מאָמענט, נישט בהסכּם מיט זײַן פּסיכישער אײַנשטעלונג, צינדז די דעמאָלטיקע פּאָליטישע טענדענצן, דעם פּאָזיטיוויזם, וואָס האָט אויך געפּריידיקט עמאַנציפּאַציע פֿון ייִדן.

משמעות, אַז דאָס איז גיך אַריבער און די פּוילישע לידער זענען פֿאַר אונדז איבערגעבליבן ווי אַ קאַפּריז פֿון אַ דיכטערישער פֿאַנטאַזיע.

„... אינערלעך בין איך געווען און געבליבן ייִד, מיט אַ ייִדישער, מער אָדער ווייניקער קלאָרער, ביבלישער וועלט-אָנשויונג" (אין דעם זעלבן בריוו).

V

מיר ברענגען דאָ אַן איבערבליק, סײַ אַ טעמאַטישן, סײַ אַ פֿאָרמעלן, פֿונעם גאַנצן אינווענטאַר פֿונעם כּתבֿ-יד.

עטלעכע לידער, פון די כאַראַקטעריסטישערע, גיבן מיר דאָ אין עקס־טענסאָ. די נומעראַציע איז די לויפֿיקע, ווי פֿרץ האָט זי אַליין אָנגעצייכנט.

1) ז׳ 3—4. Panna Berta (Powiastka) (פֿרײַלין בערטאַ, אַ מעשהלע). 26 שורות, ניט געטיילט אין סטראָפֿעס. פֿרײַלין בערטע איז געווען יונג, שיין און מיט אַלע מעלות, אָבער זי וואָלט געבליבן אַ פֿאַר־זעסענע מוידּ, ווען נישט אַן אומגעריכטע ירושה, וואָס האָט צו איר צוגעצויגן טויזנטער פֿאַרערערס. זי האָט אָבער באַלד דערשנאַפּט, אַז דאָס מיינט מען נישט זי, נאָר איר געלט. האָט זי זיך לאַנג נישט געיִשובֿט און פֿאַרן גאַנצן געלט אויפֿגעבויט אַ שפּיטאָל. „דער סאַלאָן אויסגעלייִדיקט, אָבער דער שפּיטאָל דערפֿאַר איבערגעפֿילט... און פֿרײַלין בערטאַ? אָן ירושה און דאָרף געלעבט אָן צער, געשטאָרבן אָן זאָרגן".

2) ז׳ 4. Miłość (ליבע). 8 שורות. גנאָמיש לידּ: פּדי צו מאַכן זיסער דאָס ביטערע לעבן, האָט עס גאָט פֿאַרזיסט מיט פֿרײַנדשאַפֿט. דער טײַוול אָבער האָט צוגעגאָסן אַ טראָפֿן תּאַווה און דערפֿון איז אַרויסגעקומען „די הייליקע ליבע".

3) ז׳ 4—5. Kto mnie pamięta? (ווער געדענקט מיך?). 14 שורות. אַ הומאָריסטיש לידּ. דעם דיכטערס לינק אויער פֿלאַמט און ער פֿרעגט דעם אַלטן דעמב, ווער עס דערמאָנט אים. ער קריגט אָן ענטפֿער, אַז מען דערמאָנט אים אין וואַרשע, ווו ער איז שולדיק געבליבן 20 גילדן.

4) ז׳ 5. Panowie osły (הערן אייזלען). 2 4שורהדיקע סטראָפֿעס. אַ הומאָריסטישע פֿאַבל. איין אייזל טיטולירט דעם צוויטן מיט „הער", אויף וואָס עס בייזערט זיך דער הונט. דער מוסר־השׂכל — אַז בשעת קיינער טיטולירט נישט אַזוי דעם אייזל, טאָ זאָלן זיי זיך איינער דעם אַנדערן כאָטש אַזוי רופֿן.

5) ז׳ 5—6. Koncert (אַ קאָנצערט). 6 שורות. פֿאַבל. רעזונענדיקע אייזלען בעטן אַ לאַרך, ער זאָל פּסקענען, ווער פֿון זיי איז דער בעסטער אַרטיסט. דער פֿויגל ענטפֿערט, אַז איצט האָט ער נישט קיין צײַט, שפּעטער וועט ער געבן באַשייד.

6) ז׳ 6. Duma Konska (פֿערדישער שטאָלץ). 8 שורות אין צוויי סטראָפֿעס. פֿאַבל. דאָס אַרבעטספֿערד אַקערט די ערד און דעם האָבער עסט דאָס שפּאַנפֿערד, וואָס וויל זיך אויף יענעם אַפֿילו נישט אומקוקן. מוסר־השׂכל: אומדאַנקבאַרקייט איז דער דרך פֿון דער וועלט.

7) ז׳ 6. Jastrząb moralista (דער שפּאַרבער אַ מאָראַליסט). 8 שורות. פֿאַבל. דער שפּאַרבער האַלט נישט פֿון דעם געזאַנג פֿון די לאַרכן, נאָר פֿון זשאַבעס. איז ער אין כעס אויף בושלען, וואָס פֿרעסן זשאַבעס, מוסרט זיי און אַליין פֿרעסט ער גלײַך אויף עטלעכע לאַרכן.

8) ז׳ 7. Rządca (obrazek wiejski) (דער אויפֿזעער — אַ דאָרפֿיש בילדל). 14 שורות. לויט אַ צושריפֿט צום סוף: z obrazu — איז

געדרונגען, אַז דאָס ליד איז אַ באַשרײַבונג פֿון עפּעס אַ געמעל. בין־השמשות שטעלן זיך אויס פּעלד־אַרבעטער פֿאַרן פּריצישן הויף, וווּ דער אויפֿזעער טיילט פֿונאַנדער קוויטלעך, קלאַפּט די פּויערים איבער דער פּלייצע, גלעט די שיקסעס. דורך אַ שפּאַרע ווײַזט זיך דער שאָטן פֿונעם פּריץ, וואָס שטייט און לויגט.

9) ז׳ 7—8. Nota z Pijarów (מעלאָדיע פֿון פּיײַאַרן). 26 שורות. אַ סאַטירע קעגן אַ נײַעם מילחמה־מכשיר, וואָס איז אויסגעפֿונען געוואָרן דורך די פּראַנצויזן און וועט זײַן בכוח צו צעשטערן שיר נישט די זון און לבֿנה. די גאַנצע וועלט ווײַנט, נאָר דער דיכטער לאַכט, ווײַל ער איז דאָך אַ סטאָיקער*.

10) ז׳ 9. Mąż i ojciec (z rzecywistosci) (מאַן און פֿאָטער. פֿון דער ווירקלעכקייט). 20 שורות. אַ רעאַליסטיש בילד. אַ קינד גוססט, די מוטער פֿול מיט צער, דער פֿאָטער אָבער שיפֿורט דערווײַל, און וועט דער דינער פֿאַלט אַרײַן מיט דער בשׂורה, אַז ס׳קינד איז געשטאָרבן, שרײַט דער שיפֿור, מ׳זאָל אים געבן ווײַן.

צום סוף אַ צושריפֿט אין קלאַמערן: מאַקאַמע. ווי באַקאַנט, ווערט די דאָזיקע פֿאָרם פֿון דער אַראַבישער פּאָעזיע, באַנוצט ביים באַשרײַבן עפּישע סוזשעטן, וואָס דערציילן פֿון גרויליקע פּאַסירונגען.

11) ז׳ 10—11. Do smierci (צום טויט).

Sluchaj no smierci aniele
Nie przyjdz pomnie tak wcześnie
Ja zyłem na swiecie niewiele
I życie minęło jak wesnie
Nie przyjdź, nie narób halasu!
Coś ci po moją tak duszę?
Nie pojdę bo niemam czasu
Swe piesnie skonczyć muszę
Gawędy, satyry i ody,
Epigrammatów wiele
Tymczasem ty idź do gospody
I napij się wódki, aniele!
Powtarzam w dobroci idź sobie
Nie tusz sobie bratku! daremnie

---

* דער קאָטויליש־ער אָרדן פֿון פּיײַאַרן האָט זיך פֿאַרנומען מיט היטן און היילן משוגעים. נאָך פֿאַר דער וועלט־מילחמה האָב איך אין מײַן געבוירן־שטאָט טאַרנע (Tarnów), מערב־גאַליציע, געהערט זאָגן שטאָט: משוגעים־הויז—פּיײַאַרן־הויז, אָדער צו עמעצן, וואָס האָט שטאַרק געוואָיעוועט, האָט מען צוגערופֿן: „פֿאָר אין די פּיײַארן“. וועלט בכן פֿאַרשטענדלעך דאָס קעפּל פֿון דער סאַטירע, וואָס פֿאַרגלײַכט די אירראָציאָנעלע סיטואַציע צו א משוגע־הויז.

Mogęż ja pisać tam w grobie?
W grobie za ciasno, za ciemno! —
Doprowadza natrętny do złości
A konską spicrutę gdy łapię
Wnet kość ci łamię po kości
Kość po kości i drapię
A drzwi zamykam za sobą
A u mnie מזוזות za drzwiami
Idż hydro! Bóg z tobą
Nie strzyż ja[k] osioł uszami

(הער נאָר, דו מלאך-המוות, קום נישט נאָך מיר אַזוי פֿרי, אויף דער וועלט האָב איך אַזוי קורץ געלעבט, דאָס לעבן פֿאַרפֿלויגן ווי אין חלום. קום נישט און מאַך נישט קיין רעש! וואָס קומט דיר פֿון מײַן נשמה? כ׳גיי נישט, ווײַל כ׳האָב נישט קיין צײַט, מײַנע לידער מוז איך פֿאַרענדיקן, מעשׂיות, סאַטירעס און אָדעס, עפּיגראַמעס אַ סך, דערווײַל גיי דו אין קרעטשמע און טרינק בראָנפֿן, מלאך! כ׳חזר איבער מיט גוטן: גיי זיך, זײַ נישט האָפּערדיק, ברודערקע! אומזיסט, צי קאָן איך דען שרײַבן דאָרט אין קבֿר? אין קבֿר איז צו ענג, צו פֿינצטער! דער נודניק ברענגט אַרויס פֿון די כּלים, און איך כאַפּ דאָס פֿערדבײַטשל, גלײַך ברעך איך אַ ביין נאָך אַ ביין און כ׳אַנטלויף, פֿאַר-מאַכנדיק די טיר הינטער זיך, און בײַ מיר איז מזוזות הינטער דער טיר, גיי אַוועק, הידרע! גאָט איז מיט דיר, מאַך נישט, ווי אַן אייזל, מיט די אויערן).

אין אַ הערה אין פּויליש צום דאָזיקן ליד שרײַבט פּרץ:

דאָס דאָזיקע קורצווײַליקע לידל (Krotochwilkę) „צום טויט" האָב איך אָנגעשריבן מיט 4 וואָכן צוריק אין קאַוועגנטשין, זײַענדיק באמת קראַנק. אַ שרעקלעכער ווייטאָג פֿון מאָגן און קאָפּ האָט מיך אַזוי אָפּגעשוואַכט, אַז כ׳האָב זיך אָנגעהויבן צו שרעקן פֿאַרן טויט. אַ ראַיה די דאָזיקע עפּיטאַפֿיע:

לייכֿט איזט עהר געשטאָרבען, דעס נאכֿטס אין איין נאָ!
ערבסען פֿראסס עהר פֿיעל, שטאָנגלכֿער דאצו
אַנגרעס, קאלטעס פֿלייש, וואסער אָהן׳ מאאס
נאָ ליעגט יעצט היער טויד דאס ליעדערליכע אאס
פּעגאז בעוויינט איהן דאָך אין טראָנען גאנץ
ערקוירען פֿאָן אפּאללאָ אלס דיכטער-שוואנץ
ריימט עהר פֿיעל; זעלבסט אנגעריימט
צווייא אונד צוואנציג יאהר האטט עהר דורכֿגעטריימט!

צו דער דאָזיקער עפּיטאַפֿיע אין דײַטש מיט ייִדישע אותיות שרײַבט ער ווידער צו אין פּויליש די באַמערקונג:

(איבערגעגעבן פֿאַר דער פּרײַ-קאַלעקציע פֿון פֿרוי האַלינע דובינסקא)

(ז׳ 201).

אין זומער אַלע		
וואַלקנס רויז ווי הונג		
כּשׁ אַ מענטש אַליין		
קלעפּט קנאַפּ, ווי הונג	5	
ווען מיר אַלע קינדער		
שפּילן אין דער		
הויפּט־גאַס?		
אַלע מענטשן		
פֿאַרגעסן	10	
אַז עס איז		
אַ מלחמה		
אַ מלחמה		
אַ מלחמה

„נישט וואַסער, נישט קאַלט פּלייש זענען דאָך געווען די סיבה פֿון מײַן קרענק נאָר גאָטס שטראָף – ווײַל כ׳האָב געשריבן אַן אָדע.

ל. פּ.

12) ז׳ 12. Natchnienie z nektaru (אינספּיראַציע פֿון נעקטאַר).

Z nudy chciałem pisać niebyło mysli
Próżne serce, próżna głowa,
I brak atramentu; pióro nie kreśli
Ni jednego słowa
Że wysechł atrament, nie trudna rada
Trochę wody dolałem
Lecz myśli brak to sęk nie lada —
Lecz I-go radę przypomniałem
Woduli [?] stuknąłem
I usnąłem.....

(פֿאַר לאַנגוויליקייט געווען שרײַבן, קיין געדאַנק נישטאָ, אַ לײַדיק האַרץ, אַ לײַדיקער קאָפּ און ס׳פֿעלט אויס טינט; די פֿעדער צייכנט נישט קיין איין וואָרט. וועג ס׳איז אויסגעטריקנט די טינט, מילא, נישט קיין שווערע זאַרג — צוגעגאָסן אַ ביסל וואַסער, אָבער וועג געדאַנקען פֿעלן, דאָס איז אַ געוואַלטיקער שטער. אָבער כ׳האָב זיך דערמאָנט אי—ס עצה [אין פּוילישׂ: צווישׂ נישט-פֿאַרשטענדלעכע ווערטער] און כ׳בין אַנטשלאָפֿן געווארן).

13) ז׳ 12—13. Lirnik wysłużony (דער אויסגעדינטער לירע-שפּילער). 16 שורות. אַן אַלטער פֿאַלקסזינגער באַקלאָגט זיך אויף זײַן גורל; די ליבע איז אַנטשטומט געווארן און דערפֿאַר גייט אויך אויס זײַן האַרץ.

14) ז׳ 13. Przy odjeździe (בײַם אָפּפֿאָר). 18 שורות, ריטמיש—אַ געמיש פֿון פֿאַרשיידענע סטראָפֿעס, אייניקע פֿערזן מיט אַן אינעווייניקסטן גראַם. אַ ליבעלײד. דער דיכטער פֿאָרט אַוועק מיט אַ שוועד געמיט, בעט ער כאָטש צו לעצט דאָס וואָרט „איך ליב דיך".

15) ז׳ 14—15. Róża (די רויז). פֿיר שורהדיקע סטראָפֿעס. אַ פֿאַבל. אַ רויז איז אייגנאַם, אויסגעשטעלט אויף סכנות, זוכט זי שוץ. גרויסע בײַמער וואָלטן זי גערן געשיצט, אָבער זי שרעקט זיך, אַז די גרויסע, אַלטע און שטאָלצע בײַמער וועט זי גיך נימאס ווערן. דערביבער חבֿרט זי זיך צונויף מיט דער קראָפּעווע, איבער וועלכער זי קאָן קיניגן. אָבער בשעת אַ שטורעם-ווינט האָט די קראָפּעווע אַרומגעאָרעמט די רויז, וועלכע האָט פֿאַרלוירן אַ בלאַט נאָך אַ בלאַט. די פֿאַבל ענדיקט זיך מיט אַ פֿרעג: „דער מוסר-השׂכל פֿון דער פֿאַבל?"

16) ז׳ 15. אַ דיסטיכאָן אָן אַ טיטל.

Że ją kochasz, mówisz jej
Nieprawda! ty się kochasz w niej!

אַן אַפֿאָריזם מיט אַ וואָרטשפּיל צווישן: „ליבסט זי" און „ליבסט זיך אין איר".

(17 ז' 15—16. Elul (בײַם סוף לײַד צוגעשריבן מיט ייִדישע אותיות „ראש חדש אלול").

Zebrali się zydki w przez mole
Zjedzonej zabrudzonej szkole
Gwar, płacz i łkanie słychać
Ciasno i gorąco że trudno oddychać
Wtém po jakimś uderzeniu cisza nastała
Ledwie dyszą — Pobudka zagrzmiała
Czyż rabin stary sygnał dał wojny ?
Moze zydki coś myslą o swej Palestynie?
Nie! to sygnał miesiąca Elul, bądź spokojny
Z miesiącem Elul głos trąbki zginie
Jeszcze robak pełza próżno rwie się
Depczą go zelazem okute nogi
Lecz żelazo się skruszy wtenczas się podniesie
Olbrzym zaczarowany — robak ubogi!
Laską czarodziejska go wolność poruszy,
Laską czarodziejska pęta czarów skruszy,
Z robaka człek się stanie potężny lecz spokojny
Brzydzący się wojną nie lękając się wojny
Powstanie i usciśnie brata ze łzami
Brata co czarnymi niegdyś czarami
Olbrzyma brata w skórze roboczą kryje
Wstanie, przebaczy i krzyknie: niech ludzkość zyje
Lecz teraz zawcześnie... jeszcze robak robakiem,
Teraz rabin okryty lajbserdakiem
Wydał poprostu
Sygnał nadchodzącego postu.

(ס'האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן ייִדעלעך אין אַ פֿאַרשמוצטער, פֿון מאָילן צעפֿרעסענער שול. אַ רעש, אַ געוויין און שלוכצן הערט זיך, ענג און הייס, שווער צו אָטעמען. פּלוצעם נאָך עפּעס אַ קלאַפּ, אַ שטילקייט, קוים זיי אָטעמען— אַ רופֿסיגנאַל האָט זיך צעהילכט! צי האָט דער אַלטער רבֿ געגעבן אַ צייכן צו מילחמה? אפֿשר טראַכטן די ייִדעלעך וועגן זייער פּאַלעסטינע? ניין! דאָס איז אַ סיגנאַל פֿונעם חודש אלול, זיי רויִק, נאָכן חודש אלול וועט דער קול

פֿון שׂופֿר פֿאַרשטומען. נאָך פּויזעט דער וואָרעם, אומזיסט רײַסט ער זיך, עס טרעטן אים מיט אײַזן געקאָוועטע פֿיס, אָבער דאָס אײַזן וועט זיך צעקרישלען, דאַן וועט זיך אויפֿהייבן דער פֿאַרפֿישופֿטער ריז — דער אָרעמער וואָרעם! מיטן צויבער-שטעקן וועט אים אָנרירן די פֿרײַהייט, מיטן צויבער-שטעקן וועט זי צעריסן די קייטן פֿון כּישוף, פֿון אַ וואָרעם וועט ווערן אַ מענטיקער מענטש, אָבער אַ רויקער, וואָס פֿילט עקל צו מילחמה, נישט האָבנדיק מורא פֿאַר איר. ער וועט אויפֿשטיין און וועט אַרומנעמען דעם ברודער ערירט ביז טרערן, דעם ברודער, וואָס אַ מאָל האָט ער מיט פֿינצטערן כּישוף באַהאַלטן דעם ריז דעם ברודער אין אַ וואָרעם-געשטאַלט. ער וועט אויפֿשטיין, מוחל זײַן און געבן אַ געשריי: זאָל לעבן די מענטשהייט. אָבער איצט נאָך צו פֿרי... דער וואָרעם איז נאָך וואָרעם, איצט האָט דער רבֿ, באַדעקט מיט אַ לײַבסטער-דאַק, אַרויסגעגעבן פֿראָסט פשוט דעם סיגנאַל פֿון נאָענטן תּענית).

18) ז׳ 17. Z powinszowaniem Imienin. Do P. X. (גלײקווונטש אינעם געבוירנטאָג. צו פֿרוי X). 24 שורות. הומאָריסטיש ליד. דער דיכטער וויל דעם בעל-שׂימחה, עפּעס אַ פֿרויענצימער, שיקן עפּעס, הינט: זײַן אייגן האָרץ און נשמה, אָבער זיי זענען סײַ ווי שוין בײַ איר. בלומען קאָן ער נישט שיקן מחמת ס׳איז ווינטער. אַ מתּנה אויך נישט, ווײַל ער איז נעבעך אַ קבצן. וועט ער דעריבער קומען מיט זײַן קבצנות, ווײַל ער ווייס, אַז איר האָרץ איז צו אים געניגט.

18–19–20) זז׳ 18—20. די צוויי העברעישע לידער: ליום הלדת X (אַ פּאַראַפֿראַזע פֿון 18; ווערט דאָ רעפּראָדוצירט) און הכי תזכרי (5 סטראָפֿעס צו 8 שורות. פֿאַר וואָס די געלייבטע האָט אים פֿאַרלאָזט).

20) ז׳ 20. Do Róży (Z Getego) (פֿון גיטע, צו דער רויז). (ערשטישער מאָטיוו, ווי אויך די נומ׳ 22, 25, 28, 31, 33, 40).

21) ז׳ 21. Ślepa Babka (myśl z G.) (שפּיל אין בלינדע קו).

22) זז׳ 21—22. Niespokój (אומרו). דריי באַזונדער נומערירטע סטראָפֿעס, יעדע צו 8 שורות. ערשטיש ליד אין גייסט פֿון סענטימענטאַליזם.

— זז׳ 23—26 זענען דעפֿעקט: אונטן פֿון דער לינקער זײַט אָפּגעריסן דריי שורות טעקסט.

23) זז׳ 23—24. Zatwardziały grzesznik (פֿאַרעקשנטער בעל-עבֿירהניק). 32 שורות. זײַן חטא באַשטייט אין צו גרויסער ליבע צו אַ פֿרוי, וועלכע קאָן צו אים נישט געהערן. זײַן ליבע איז אַזוי גרויס, אַז פֿאַר איין ווונק אירן גיט ער אַוועק די נשמה, דאָס פֿאָטערלאַנד און גאָט. די געלייבטע הייסט אין ליד „עלעאָנאָרע".

25) זז׳ 24—25. Ratunek (z G.) (רעטונג — פֿון ג.). 24 שורות.

26) זז׳ 25—26. Znalazek (z G.) (אַ געפֿינס–פֿון ג.). דידאַקטיש ליד.

27) ז׳ 26. Oszukanie się (z G.) (דער טעות — פֿון ג.). 12 שורות. הומאָריסטיש-עראָטיש ליד.

אויפן אָפּגעריסענעם אונטערשטן טייל פֿונעם בלאַט, איז איבערעדאַק-
טירט די לעצטע סטראָפֿע פֿונעם לייד, לייַדער אָבער זייַנען געבליבן בלויז
עטלעכע ווערטער. אַנדערש וואָלט עס געווען אַ גוטער מוסטער, ווי אַזוי
פֿרץ האָט געאַרבעט איבער זיין איבערזעצונג.

28) ז׳ 27. (z G.) Rozłączenie (דער אָפּשייד-פֿון ג.). 16 שורות.

29) ז׳ 27—28. (z G.) Pastuch (דער פּאַסטעך—פֿון ג.). 4 3שורה-
דיקע סטראָפֿעס. הומאָריסטיש-עראָטיש לייד.

30) ז׳ 28—29. (z G.) Blizkość kochanka (די נאָענטשאַפֿט
פֿון געליבטן — פֿון ג.). 4 4שורהדיקע סטראָפֿעס. עראָטיש לייד.

31) ז׳ 29. (z G.) Odwdzięczenie się (דאַנקבאַרקייט —
פֿון ג.). 6 שורות.

32) ז׳ 30—31. (z G.) Pociecha łez (דער טרייסט פֿון טרערן—
פֿון ג.). 8 4שורהדיקע סטראָפֿעס. עלעגיע.

33) ז׳ 32. Chód kochanki (דער געליבטערס גאַנג). 4 4שורה-
דיקע סטראָפֿעס. עראָטיש לייד.

34) ז׳ 33. (z G.) Przed Sądem (פֿאַרן געריכט—פֿון ג.). 4
4שורהדיקע סטראָפֿעס. סאָציאַלער מאָטיוו וועגן אַן אומגעזעצלעכער מוטער.

35) זז׳ 34—35. Przesyt (איבערגעזעטיקטקייט). פֿיר אָקטאַוון.
דער גראַם d—d חזרט זיך איבער אין אַלע פֿיר אָקטאַווען. עלעגיע.

36) ז׳ 36—40. Studiujący (דער שטודירנדיקער). 19 4שורהדיקע
סטראָפֿעס. אַ סטודענט איז אַזוי פֿאַרליבט, אַז כאָטש דאָס מיידל איז פּראָסט
און נישט גצבילדעט, דאָך וועט ער זייַנע שטודיעס צוליב איר פֿאַרלאָזן.

37) ז׳ 40—41. Epigramat a lá Goethe (עפּיגראַם אַ לאַ
געטע). 12 שורות. עראָטיש לייד. צוליב ליבעגליק צעשיידט זיך מיט די מוזעס.
אָבער בשעת ס׳האָבן דעם דיכטער פֿאַרלאָזן אי די געליבטע אי די מוזעס,
איז באַקאוס געווען אַ טרייסט פֿאַר אים.

38) זז׳ 41—43. Rozmysły ubogiego studenta (מחשבות
פֿון אַן אָרעמען סטודענט). 12 4שורהדיקע סטראָפֿעס. עראָטיש לייד. אָן ברויט
קאָן דאָך די ליבע ניט לעבן — טראַכט זיך דער אָרעמער סטודענט. פֿאַרלאָזט
ער דעריבער די הויך שוועבנדיקע חלומות און נעמט זיך צום בוך. דאָס לייד
ענדיקט זיך מיט אַן אַפּאָטעאָז פֿון התמדה.

39) זז׳ 44—45. Próba (דער פּרוּוו). 5 4שורהדיקע סטראָפֿעס.
הומאָריסטיש-עראָטיש לייד.

40) זז׳ 45—46. (z G.) Rozstanie się (דאָס צעשיידן זיך —
פֿון ג.). 4 4שורהדיקע סטראָפֿעס.

צום סוף העפֿט קומט א רשימה פֿון די אַלע לידער ציכטיק אויסגעשטעלט מיט
געכתי׳בהטע אותי׳ות.

דאָס לעבן פֿון אַ ייִדישן דיכטער

פֿון מנשה וואַקסער (ניו־יאָרק)

קען זײַן, אז נאָר פֿונקען פֿון אש צי איך ארויס,
וואָס איך דערגרייך נאָר — קריך איך אויס!
(סוף פֿאַרוואַרט צום „חיי משורר עברי", ז' 2).

י. ל. פּרץ האָט זיך בײַם לעבן אויסגעבאַהאַלטן פֿונעם עולם.

יעקב דינעזאָן, זײַן נאָענטסטער און אינטימסטער פֿרײַנד, לאָזט ש. ניגערן וויסן אין 1913, אַז ער וועט די באַשטעלטע ביאָגראַפֿיע פּרצעס פֿאַרן „פּנקס" נישט צושטעלן, „ווײַל עס איז נאָך צו פֿרי פּרצעס ביאָגראַפֿיע צו שרײַבן. וויפֿיל איך וויס, ווילל ער עס בשום אופֿן אַליין נישט". [1]

ש. ל. ציטראָן האָט געוואָלט אַ יאָר פֿריִער אין אַן אינטים לימערישן קרײַז אין פּרצעס בײַזײַן דערציילן, „ווי אַזוי פּרץ האָט אָנגעהויבן צו שרײַבן ייִדיש, און ווי אַזוי איך [ש. ל. צ.] האָב אים דאָס ערשטע מאָל באַקאַנט גע־מאַכט מיט דינעזאָן, האָט פּרץ נישט דערלאָזן: איך לעב נאָך, האָט ער געזאָגט, נאָמיר זיך בעסער משמח זײַן". [2] *

פּרץ שטרײַכט דאָס אַפֿילו אונטער אין זײַנע זיכרונות: „אָבער שרײַבן וועל איך נישט אַלץ, ווײַל נישט אַלץ איז אַרײַן אין מײַנע שריפֿטן — — ווײַל נישט אַלץ איז דער מענטש. [3] און „אין דער עריינערונג, גיט ער צו, ווערט אַלץ פֿאַרפֿײַנערט און גערייניקט". [4]

אין „מײַנע זכרונות" פֿירט אונדז פּרץ איבער זײַן „וועג פֿון קינד ביז שריפֿטשטעלער", פֿירט, נאָר דערפֿירט נישט.

„אין מאָניש, צווישן אונדז געזעדט, האָב איך געוואָלט מיך אַליין קאָפּירן, האָב איך זיך אָבער פֿאַרשענערט", [5] דערציילט ער אָפּנהאַרציק אין די זיכרונות און עפֿנט פֿאַר אונדז דעם לפֿני ולפֿנים פֿון זײַן קינדיש־ייִנגלשער

---

* דערצו איז פֿראַי צוצוגעבן, אז ווען ז. רייזען האָט זיך אין 1913 געמענדט צו י. ל. פּרץ, ער זאָל אים געבן זײַן ביאָגראַפֿיע פֿאַר דעם „לעקסיקאָן פֿון דער ייִדישער ליטע־ראַטור און פּרעסע", האָט אים פּרץ געענטפֿערט: „וואָס איך וועל שרײַבן וועגן זיך, וועט זײַן א ליגן", און האָט אָפּגעשיקט ז. רייזענען צו זײַן חבֿר ד"ר יצחק נעליבטער, וועלכער האָט טאַקע אָנגעשריבן פּרצעס ביאָגראַפֿיע פֿאַר דער ערשטער אויסגאַבע פֿון דעם לעקסיקאָן. — ר ע ד'.

איבערלעבונג. וואס נעענטער ער דערגרייכט צום ערב שרייבערישן פעריאָד, אַלץ פֿאַרטושירטער ווערט בייַ אים דער אַליין־פּאָרטרעט, פֿאַרגלעט און פֿאַרפֿײַנערט.

— — „איז מײַן נשמה העַרטער געוואָרן און קען אין אַן אַנדערער [נישט־היימישער וועלט. — מ. ו.] נישט אַרײַנפּלאַנטזן, צוריק צו קומען רײַכער, פֿאַרביקער און פֿאַרשטענדיקער? אָדער האָט מען אויסער דער פֿאַרמיטלונג פֿון די חושים, צום נישט־היימישן, צו דער נישט־קינדישער וועלט, קיין צוטריט איבערהויפּט? אַלץ איינס. אויס גירסא דינקותא"... [6]

און ... אויס מעמואַרן. אין סאַמע ריכטיקן אָנהייב פֿון זײַנע זיכרונות האָט ער זיך אָפּגעשטעלט.

ערשט פֿיל שפּעטער האָט זיך בייַ אים אָפּגעריסן אַ שטיק האַרץ און זיך צוגעהעפֿט צום בוך זיכרונות — „איך האָב חתונה געהאַט", [7] דאָס שענסטע האַרציקסטע קאַפּיטל פֿון זײַן מעמואַרן־בוך און דאָס צום מיינסט נישט דערזאָגטע.

„די געשיכטע דאַרף קיין ליגן נישט זאָגן, אָבער נישט אַלץ פֿאַרצײַלן". [8] נעמט אַ דיכטער, וואָס דערצײַלט געשיכטע און צעזינגט זיך, און איר ווערט פֿאַרכאַפּט פֿונעם קלאַנג און ריטמישן אויסגאָס און דערשפּירט ניט, ווי ער פֿאַרהוילט זיך אין געזאַנג.

„פּרץ — דערצײַלט אונדז דינעזאָן — האָט קיין טבֿע נישט צו דערצײַלן זײַנע אינערלעכע לײַדן. ער האָט זיי נאָכאַנאַנד אין זיך געקליבן און באַהאַלטן". [9] וואָלטן מיר אפֿשר זיך משער געווען, אַז עס גייט ווען צניעותדיק אויסבאַהאַלטענע לײַדן פֿון אַן אינטימלעכן־אינערלעבונג. ווערן מיר אָבער געוואָר פֿון די לעצטע קאַפּיטלען, אַז עס האָט מיט דעם נישט צו טון. עס רעדט זיך גאָר ווען דאָרשט צו ווײַסן.

„נישט מיט אַ מאָל, דערצײַלט ער, לויפֿט מען פֿון אַ יידישן אין גוימישן בית־המדרש אַרײַן. מען האָט דאָך אַ יידיש האַרץ, קלאַפּט עס". [10] אין מאָמענט פֿון געראַנגל מיט זײַן אייגענעם איך רופֿט מאַרי מאַנישן. אים אָבער, פּרצן, רופֿט נישט זײַן „כּלה פֿון חורבֿה". זי שפּאַצירט זיך אַרום מיט איר חתן און טראַכט וועגן חתונה־מלבושים. „מיך רופֿט קענטענישׂ". [11] ער גרייט זיך אַרײַנצוקומען אין דער ראַבינער־שול אין זשיטאָמיר. זײַנע עלטערן דערווײַזן זיך דערפֿון און פֿאַרקנסן אים, אָן זײַן וויסן, מיט לײַטענע־פֿעלדס טאָכטער. אַרט עס אים נישט. „פֿון דער כּלה, דערצײַלט ער אינעם צוגעהעפֿטן קאַפּיטל, טראַכט איך נישט.. צי זענען געווען ראָשי־פּרקים אוו תנאים — הייב איך נישט אָן צו גלעדענקען, אָבער אויפֿן חופה־טאָג וואַרט איך ווי אויף משיחן. דער אויסלייזער וועט קומען!" [12] דער אויסלייזער דאָס איז — „גבֿריאל יהודה לײַבנפֿעלד, מײַן כּלהס פֿאָטער, אַ מאַטעמאַטיקער, פֿילאָסאָף און אַ מענטש, ווי עס האָט זיך געהערט, מיט גרויסע „קענטענישן", — ער וועט מיר שוין אויסטײַטשן אַלע מײַנע בייזע חלומות". [13]

וועגן ליכטענפֿעלדן האָט זיך פּרץ פֿיל אָנגעהערט אין די קינדעריאָרן, אין שטוב פֿון זײַן חבֿרל יצחק געליבטער, וואָס זײַן פֿאָטער איז „אַפֿילו אַרויס־געטראָטן מיט זײַן חכמת החשבון והמדידה פֿאַר דער וועלט, אינעם וויכּוח צווישן גבֿריאל יהודה ליכטענפֿעלד און סלאָנימסקי, מיט אַן אָפֿענעם בריוו פֿון ליכטענפֿעלדס צד". 14

דער יונגער „פּורץ גדר", וועלכער האָט שוין „אין אַ סך זאַכן אויפֿגע־הערט צו גלייבן", 15 — „אויס מעשה בראשית, אויס מעשה מרכּבֿה — — אויס שכר ועונש", 16 — און האָט נאָך נישט אויסגעווייטאָגט דעם איבער־בראָך אין זײַן נשמה, לעכצט צו זען דעם מאַן, „אין וועמעס אויערן [ער זאָל] אַרײַנגיסן די קלאָגן אויף די חורבֿות אין געהירן און אויף די פּגרים אין האַרץ" 17 און וועלכער זאָל שטילן זײַן דאָרשט צו וויסן.

אָבער נאָך דער גאַנצער דאָרשטיקער דערוואַרטונג אויפֿן געלערנטן שווער, האָט ער אים „גאָר נישט געפֿרעגט, קיין תשובֿות אויף שאלות נישט באַקומען" ... זיי „וועלן אַלס אייביקע פֿראַגן בלײַבן, אויף קיין ענט־פֿער ניט וואַרטנדיק, ניט האָפֿנדיק, ניט פֿון קיינעם אויף דער ערד, ניט פֿון קיינעם אין הימל". 18 ער שיידט זיך, נאָכן ערשטן שמועס, מיט „גבֿריאל יהודה ליכטענפֿעלד, בײַ וועמען איך וועל קיין מאָל שיין גאָר נישט פֿרעגן, נאָר לערנען זיך בײַ אים אַ ביסל מאַטעמאַטיק, אַרויסגעבן צוזאַמען אַ ספֿר מיט שירים, וואָס וואַרפֿט מיך אין אַ רויטקייט, ווען איך דערמאָן מיך אָן זיי". 19

דער סיפּור־המעשה וועגן דער באַגעגעניש מיט ליכטענפֿעלדן הייבט זיך אָן מיט אַ באַשרײַבונג פֿון אַ שטילן דאָרפֿישן פֿרימאָרגן: — — — — — — „שטיל... אָבער די שטילקייט איז מיר שרעקיק פֿרעמד, נישט מײַנע... דאָס איז נישט די היימישע שטילקייט פֿון מײַנס אַ שבת אָדער יום־טובֿ... איך גיי אין דער שטילקייט אַרײַן, אָבער ווי אין אַ פֿרעמד אַרײַן, מיט אײַנגעהאַלטענע טריט, און באַגעגן —

גבֿריאל יהודה ליכטענפֿעלד". 20

און פֿאַרענדיקן פֿאַרענדיקט זיך דאָס געשעעניש מיט אַ באַשרײַבונג פֿון אַ שטורעם־רעגנדיקן אָוונט אין דער שווייץ, ווי עס טראָגט זיך אַ באָרוועס האַלב נאַקעט פּאַסטעכל „מיטן פֿרײַען צעשויבערטן קאָפּ, שפּרינגט אויפֿן רוקן פֿון באַרג אויף אַ שטיק פֿעלדז אַרויף, לייגט צו די פֿלאַכע הענט צום מויל און פֿײַפֿט אין דער וועלט אַרײַן, און שנײַדט מיטן פֿײַפֿן, ווי מיט אַ מעסער, די האַלב־פֿינצטערניש, דעם שלאַקסרעגן, דאָס געקנאַקלערײַ פֿון צווישן די בערג אַדורך, און פֿײַפֿט אַלץ דרייסטער און דרייסטער, שאַרפֿער און שאַרפֿער:

איר וועט, איר מוזט מיך הערן!" 21

צי עפֿנט ניט אפֿשר אָט דאָס פֿאָר־ און נאָכוואָרט צום צוזאַמענקום פֿון שווער און איידעם אַ פֿאַרבאָרגן טירעלע צו פּרצעס געמיט?

ליכטענפֿעלד איז געווען אַן אַלטמאָדישער משכּיל. פּרץ האָט געלעבט און געשאַפֿן אין דער השכּלה־צײַט אין זײַן געבוירן־שטאָט זאַמאָשטש, וועלכע

האָט יאָרן לאַנג געשמט מיט אירע סאַאישע משפּילים. אַפּילו דער אַזוי פֿאַר־הייליקטער רב ר׳ משה וואַהל האָט געלייענט „קליינע ביכלעך". [22] פּרץ אָבער וויל דערווײַזן, אַז די השפּלה האָט בײַ אים אין שטעטל געשפּילט אַ קנאַפּע ראָלע. ער, וועלכער האָט ליב דעם קורצן אויסדרוק, און האָט זיך מיט גאָר נישט איבערגעחזרט אין „מײַנע זכרונות", חזרט דאָס איבער אַ סך מאָל, כּדי דאָס אונטערצושטרײַכן. „עטוואָס שפּעטער [נאָך דער ווירקונג פֿונעם רמב״ם און רלב״ג. — מ. ו.] — דערציילט ער אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿישן אָנווײַז צו י. צינבערגן [23] — האָב איך אָנגעהויבן לערנען העברעיש: אדם הכהן און די שפּעטערע. איך האָב אָבער נאָר פֿאַרשטאַנען, אָבער נישט געפּילט. איך בין ניתפּעל געוואָרן פֿון דער קונץ, נישט מער. — — [איך בין] קיין משפּיל נישט געוואָרן. — „פּטור בלא פּלום אי אפשר: געווירקט האָבן מן הסתם אי חיים וויטאַל, אי נחמן קראָכמאַל, אי דער שפּעטערדיקער אפיקורס".

האָבן לייכטענפּעלד, די השפּלהשע לייטעראַטור און די משפּילישע סביבה קיין ווירקונג אויף פּרצן נישט געהאַט?

פֿונעם דערמאָנטן אויטאָביאָגראַפֿישן אָנווײַז צו צינבערגן דערווײַסן מיר זיך, אַז די ערשטע געדרוקטע זאַך זײַנע „איז געווען אַ העברעיש געדיכט אין „השחר" („לי אומרים"), דערנאָך — אַ בוך צוזאַמען מיט לייכטענפּעלדן, וואָס איז מײַן שווער געווען, דאַכט זיך: בעלי אַסופֿות, איך האָב פֿאַרגעסן, ווי דאָס בוך האָט געהייסן". [24]

אין אַ בריוו צו שלום־עליכמען [25] רופֿט ער אָן אָט דאָס בוך, וואָס האָט אים „געוואָרפֿן אין רויטקייט", ווען ער דערמאָנט זיך וועגן דעם: „ספּורים בשיר".

דער אמתער נאָמען פֿון דער ביז איצט באַקאַנטער אויסגאַבע פֿון יענעם בוך איז „ספּורים בשיר ושירים שונים מאת שני בעלי אסופֿות". מיר אָבער איז געראָטן אויסצוגעפֿינען אַ פֿריִערדיקע אויסגאַבע פֿון דעם זעלביקן בוך מיטן נאָמען „חיי משורר עברי" (דאָס לעבן פֿון אַ יידישן דיכטער). ביידע אויסגאַבעס זענען דער זעלבער פֿאָרמאַט, פֿאַפּיר און דרוק — וואַרשא (נ. שריפֿטגיסער) 1877, (2), 158 ז׳, 14 × 11 סענטימ׳, נאָר די ערשטע אויסגאַבע איז צענזורירט 1876, $(5/5)/24$, די צווייטע — אַ יאָר, אַ טאָג און אַ חודש שפּעטער — 1877, $(6/6)/25$.

ווי קומט עס, וואָס פּרץ האָט זיך געמאַטערט צו פֿאַרקירצן דעם נאָמען פֿון דער צווייטער אויסגאַבע פֿונעם בוך לידער („ספּורים בשיר"), בשעת ווען ער האָט געהאַט דעם שענערן טיטל פֿון דער ערשטער?

אויך דער „לי אומרים", וואָס איז דערמאָנט ווי זײַן דעבוט אין „השחר", איז גאָר זײַן דריט לויד אין דער מאָנאַטשריפֿט. [26]

פּרצעס ערשטלינגען, מוז מען צוגעבן, זענען נישט דערבליקט געוואָרן. די רויקייטן און גרויקייטן פֿון זײַן פּרי־ און פֿאַר־צײַטיקן אָנהייב זענען ווי אויסגעמיטן געוואָרן פֿון זײַנע פֿאָרשער. זײַן איראָנישע נבֿואה, אַז „די שמאָלע וועגלעך, וואָס איך האָב אויסגעטראָטן מיט פֿאַרבלוטיקטע פֿיס צווישן

חיי
משורר עברי

וואַרשא

שנת תרל"ז למ"ק

ЖИЗНЪ
Еврейскаго Поэта
СТИХОТВОРЕНІЕ
ВАРШАВА 1877
PRINTED in POLAND

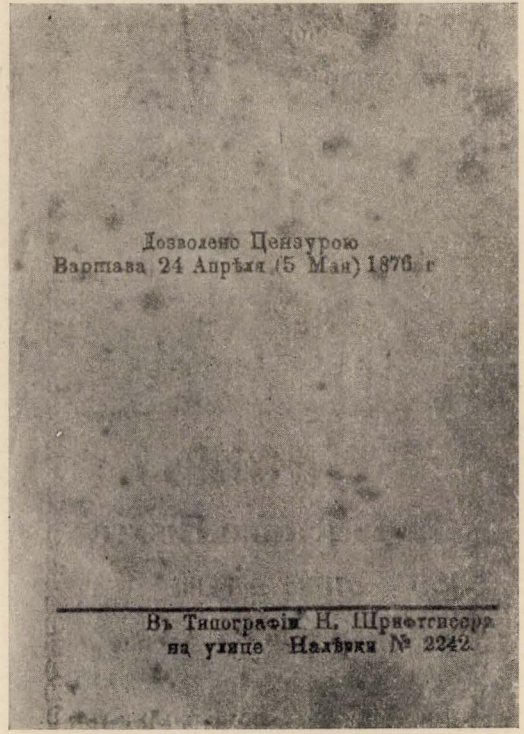
Дозволено Цензурою
Варшава 24 Апрѣля (5 Мая) 1876 г.

Въ Типографіи Н. Шрифтгисера
на улицѣ Налѣвки № 2242.

די דערנער, וועלן פֿאַרוואַקסן וועלן", [27] האַלטן שוין באַלד אין מקוים ווערן. ווי עס וועט מיר אויסקומען אין אַנדער פּלאַץ צו דערוויזן, באַמיען זיך נישט דאָס רובֿ ביבליאָגראַפֿן אַרײַנצוקוקן אין די אייגענע טעקסטן פֿונעם מחבר און פֿאַרלאָזן זיך אויף פֿרעמדע אָנווײַזן.

אויך בנוגע דעם דערמאָנטן בוך העברעיִשע לידער האַלט מען זיך נאָך אַלץ בײַ באָראָכאָווס אויבנאויפֿיקן אָנמערק, אַז פּרץ און זײַן שוער „האָבן געשריבן די לידער בשותפֿות און עס איז איצט נישט גרינג אויסצוטיילן, וואָס אין די לידער געהער פּרצן, און וואָס — זײַן שוער". [28]

אָבער שוין לכתחילה האָט זיך געדאַרפֿט לייגן אויפֿן שכל, אַז עס קאָן נישט געמאָלט זײַן, מען זאָל נישט קאָנען דורך א געהעריקן אַנאַליז פֿונאַנדערשיידן די צוויי שותפֿים. פּרץ איז דעמאָלט געווען אין אָנהייב צוואַנציקער — לעבעדיק, פֿריש און דרייסט. זײַן שוער — א געזעצטער מאַטעמאַטיקער און איבער די זעכציקער. עס איז קורצזיכטיק נישט צו דערזען די שטריכן פֿון יעדן איינעם פֿון זיי אין דעם בשותפֿותדיקן ווערק. בשום אופֿן קאָן נישט זײַן ריכטיק נ. מײַזלס באַהויפּטונג, אַז „אַמאָליקע יאָרן איז מעגלעך געווען, אַז מענטשן פֿון אַזאַ פֿאַרשיידענער עלטער זאָלן צוזאַמען שאַפֿן לידער און זיי בשותפֿות אַרויסגעבן". [29] ערגעץ ווו מוז זיך פֿילן דער אומפֿאַרמידלעכער געראַנגל פֿון די סותרדיקע פּערזענלעכקייטן.

דאָס ביכל „ספּורים בשיר ושירים שונים" איז א קליין ביכעלע. פֿון די 158 זײַטן פֿון דער ערשטער און צווייטער אויסגאַבע פֿאַרנעמט 95 ז': „חיי משורר עברי", [30] א שיר אין צען קאַפּיטלען מיט א נאָכווארט, און 22 ז': „חנה" — א שיר אין זיבן קאַפּיטלען. [31]

דאָס ליד „חיי משורר עברי" און נאָך א ליד [32] זענען אונטערגעחתמעט פּלאי"ג — י. ל. פּ.

„חנה" און אַנדערע צוויי לידער [33] טראָגן די אונטערשריפֿט י. ל. פּ.

צוויי אַנדערע לידער [34] — פּלאי"ג.

איין ליד [35] — פּליא ג.

און די הקדמה און אַנדערע צוויי לידער [36] זענען אין גאַנצן נישט געחתמעט.

עס איז אָנגענומען מײַזלס מיינונג, אַז דער פּסעודאָנים פּלאי"ג מיינט ג. י. ליכטענפֿעלד און י. ל. פּ. — פּרץ.

מיר וואָלטן בכן געקענט אין פֿלוג באַשיידן די אויטאָרשאַפֿט פֿונעם בוך, פֿאַרגלײַכנדיק דריי לידער צו פּרצן, דריי — צו זײַן שוער, און דריי — צו זיי ביידע. וועמעס אָבער זענען די איבעריקע דריי, די נישט־געחתמעטע? נ. מײַזל פֿאַרשווײַגט דאָס.

נאָך א קלײנעם אונטערזוך האָב איך אײַנגעזען, אַז צווישן אָט די אַנאָנימע לידער געפֿינט זיך א ליד, באַטיטלט „לחיים החסיד בשנותו את טעמו ומלבושיו בשלשה עשר לחודש תשרי תר"ז — חיים דעם חסידס א מאָנאָלאָג

בשעת ער האָט איבערגעביטן דעם 3טן אָקטאָבער 1846 זײַן קלייד און זײַן זינען". אין דעם ליד ווערט באַזונגען אַ זאַך, וואָס איז געשען אַ יאָר פֿיר איידער פּרץ איז געבוירן געוואָרן — ניקאָלײַ דעם ערשטנס אַ באַפֿעל, וואָס פֿאַרווערט די ייִדן אין זײַן קיניגרײַך צו האָבן אַן אייגענע ספּעציפֿישע הלבשה. דאָס ליד איז אָן ספֿק ליכטענפֿעלדס.

פֿרעגט זיך: אויב דער נישט-געחתמעטער אַנאָנים איז ליכטענפֿעלד, ווער זשע איז פּלא"י ג"ל?

ל' איז באַקאַנט אונטער די פּסעוודאָנימען: ג"ל (גבֿריאל ל'), גי"ל (ג. יהודה ל') און רגי"ל (ר' ג. י. ליכטענפֿעלד).

דער „דרײַ מאָל גערופֿענער" 37 פּרץ איז שוין פֿון לאַנג באַקאַנט אונטערן נאָמען פּלא"י 38, וועלכער לייענט זיך פֿון לינקס צו רעכטס — יצחק אריה לייבוש פּרץ.

נישט אַנדערש, אַז די לידער מיט דער אונטערשריפֿט פּלא"י ג"ל זענען ביידנס. אַלע לידער אין בוך, אַחוץ די נישט-געחתמעטע, געהערן אָדער פּרצן אַליין, אָדער פּרצן און זײַן מיטשאַפֿער.

צווישן פּלי"א און ג"ל אונטער דעם ליד „תּבֿנית דורש הקדמוניות..." זעט זיך אַ שטריך — „פּלי"א, ג"ל".

וואָס זשע מיינט די טשיקאַווע אונטערשריפֿט „פּלא"י ג"ל — י. ל. פּ."? צוליב וואָס האָט זיך פּרץ אַנידערגעשטעלט בײַ די ביידע זײַטן פֿונעם שווערס נאָמען? הערט זיך נישט אין דעם דער הילך פֿון אַ צוזאַמענשטויס?

ש. ל. ציטראָן דערציילט: 39 „אויפֿן שער פֿון קליינעם ביכעלע — — האָט ער זײַן נאָמען נישט אַרויסגעשטעלט; מער נישט ווי אין טעקסט גופֿא האָט ער זיך אויף אייניקע פֿון זײַנע שירים אונטערגעשריבן [אויך. — מ. וו.] מיט די ראָשי-תּיבֿות י. ל. פּ., „כּדי אָפּצוצאַמען זיך פֿונעם מאַטע-מאַטיקער", ווי ער האָט זיך אַ מאָל אויסגעדריקט אין אַ געשפּרעך".

נאָך וואָס: —

אַ פֿאַרגלײַך פֿון דעם איין און איינציקן עקזעמפּלאַר פֿון „חיי משורר עבֿרי", וואָס געפֿינט זיך אין דער אוניווערסיטעט-ביבליאָטעק אין ירושלים, מיט עטלעכע אַנדערע עקזעמפּלאַרן פֿונעם „ספּורים בשיר ושירים שונים", וועלכע געפֿינען זיך אין פֿאַרשיידענע אַנדערע ערטער, האָט דערוויזן, אַז זיי זענען פֿון איין און דעם זעלביקן דרוק. זיי שיידן זיך אונטער בלויז אין פֿאָדערבלאַט. עס איז אָפּגעשניטן געוואָרן דער באַטיטלטער שער „חיי משורר עבֿרי" און פֿאַרביטן געוואָרן אויף אַ צווייטן. דאָס שער-בלאַט פֿונעם „ספּורים בשיר ושירים שונים" איז אין אַלע אונדז באַוווּסטע ערטער אַ צוגעקלעפּטער.

און ווײַל פּ. און די אָפּרופֿן פֿון דער קריטיק, וועגן וועלכע עס וועט זיך נאָך ריידן, דערמאָנען בלויז דעם „ספּורים בשיר" און נישט דעם „חיי משורר עבֿרי", פֿרעגט זיך אַ קשיא:

– האָט פּ. אין די דרײַצן חדשים פֿון דער ערשטער ביז דער צווייטער דערלויבעניש פֿון צענזור זײַן פֿאַרעפֿנטלעכט בוך לידער נישט געזען? ווי קען דאָס געמאָלט זײַן?

די יאָרן 1876—1877, ווען עס זענען אַרויס די צוויי אויסגאַבעס פֿונעם בוך, זענען געווען יאָרן פֿון טיף ערנצטע געשעענישן אין פּרצעס לעבן. עס איז דעמאָלט געשטאָרבן זײַן זון יעקבֿ און ער איז אַוועק שטודירן קיין וואַרשע. ער האָט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען און באַקומען די רעכט אויף אַדוואָקאַטור אין געריכט אין זאַמאָשטש, ער האָט זיך געגט מיט שרה ליכטענפֿעלד און זי איבערגעלאָזט מיטן קינד לוציאַן, ער האָט חתונה געהאַט מיט נחמה רינגעלהיים, ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט זײַנע ערשטע לידער אינעם „הבוקר אור", אינעם „השחר" און אין דערמאָנטן בוך, — און איז אויף יאָרן לאַנג פֿאַרשוווּנדן פֿון דער ליטעראַטור. וואָס אַזוינס איז געשען אין פּרצעס לעבן, וואָס האָט בײַ אים אָפּגענומען דעם ווילן צו שרײַבן?

פּרצעס ביאָגראַפֿן פֿאַרלירן זיך אין אָט דעם צוויי־יאָריקן פּעריאָד פֿון זײַן לעבן. זלמן רייזען גיט איבער, 40 אַז צו זײַן אָפּפֿאָר נאָכן קינדס טויט קיין וואַרשע, האָט גורם געווען דאָס, וואָס ער האָט פֿאַרגעסן ערבֿ פּסח צו פֿאַרקויפֿן אין חמץ דעם ברויז, וועלכן ער האָט געפֿירט אין צויזמער מיט נאָך אַ שותף. ער האָט נישט געקענט זײַן קיין גונבֿ דעת הבריות, האָט ער אויסגעגאָסן די ביר און עוֹקר געווען פֿון שטעטל. פּרצעס פֿעטער ש. ל. לעווין לייקנט עס. 41

זלמן רייזען האַלט ווידער, אַז פּרצעס אַרײַנטריט אין דער ליטעראַטור אין די יאָרן 1876—1877 איז געווען אונטער דער השפּעה פֿון זײַן שווער אין וואַרשע. 42 אַ צופֿעליקע גבֿית־עדות פֿון יענע יאָרן שטעלט דאָס אין ספֿק. פּרץ האָט זיך דעמאָלט געפֿונען אין וואַרשע קעגן שווערס ווילן און האָט געהונגערט.

אפרים דיינאַרד דערציילט אין זײַנע זיכרונות וועגן ליכטענפֿעלדן: 43

— „איין מאָל, אין יאָר תרל"ז, האָב איך געזען, ווי זײַן איידעם י. ל. פּרץ איז אַרײַן צו אים מיט אַ גוואַלד אין צימער: גיסט מיר, שווער, אַ שטיק ברויט, אָדער איך גיי דאָ פֿאַר דיר אין די אויגן אויס פֿון הונגער! — — [אויף מײַן פֿראַגע] ווי קומט עס, אַז אַ יונגער מאַן אין זײַנע יאָרן זאָל נישט קענען פֿאַרדינען אויף זײַנע הוֹצאות, האָט ער אַ מאַך געטאָן מיטן קאָפּ און געענטפֿערט: אַ הפֿקר־מענטש!"

פּ' ווערט געמאָלט פֿון זײַנע ביאָגראַפֿן ווי אַן איסטניס פֿון געבוירן, וועלכער האָט זיך נישט געשטופּט צום ברייטן עולם און נישט געשיקט זײַנע ווערק אין די רעדאַקציעס פֿון צײַטשריפֿטן. אַן אויבנאויפֿיקער אַרײַנקוק אין די פֿאַרעפֿנטלעכע לידער זײַנע פֿון יענער צײַט דערווײַזט, ווי אַזוי ער האָט געדאָרשט נאָך פּירסום.

אָט דאָס ליד „לי אומרים", וואָס פ' פֿאַרעכנט ווי זײַן דעבוט, איז אינעם אינהאַלט פֿונעם „השחר" תרל"ו נישט פֿאַרצייכנט. עס איז געדרוקט אויף פּרצעס חשבון אין דער הוספֿה צום השחר, פֿאַר וועלכער דער רעדאַקטאָר האָט נישט געוואָלט טראָגן די אַחריות. 44 זעקס חדשים פֿריִער איז אין דעם יאָר געדרוקט געוואָרן אין „השחר" זײַן ליד, „חלוקת החכמות": 45 גאָט האָט באַשאָנקען מיט קענטענישן אַלע מענטשן, חוץ איינעם. אָט דעם איינעם האָט ער בלויז באַשאָנקען מיט אַ נעגאַטיוו, איז ער געוואָרן אַ קריטיקער. דער מוסר־השכל רעדט פֿאַר זיך.

די דאָקומענטן, ווען מען קוקט אין זיי אַרײַן גענוג אויפֿמערקזאַם, קאָנען בכן געבן גענוג אויף צו לערנען אונדז וועגן פּרצעס ליטעראַרישן אָנהייב. אויך וועגן דעם ענין וואָס מיר באַטראַכטן דאָ: די אויטאָרשאַפֿט פֿון די לידער אין דער זאַמלונג „סיפּורים בשיר...", וועלן זיך לאָזן געפֿינען גענוג אָנווײַזן, וואָס זאָלן אונדז העלפֿן אויסצוזונדערן יענע טיילן, וואָס געהערן פּרצן, פֿון יענע, וואָס זייער מחבר איז זײַן שווער.

עס האָבן זיך אויפֿגעהיט עטלעכע בריוו פּרצעס אין העברעיִש פֿון סוף די אַכציקער יאָרן. 46 פֿון זיי באַקומען מיר אַ באַגריף וועגן זײַנע שפּראַכלעך־סטיליסטישע אייגנשאַפֿטן אין אָט דעם פּעריאָד. ווײַזט זיך אַרויס, אַז פּרץ האָט זיך שטאַרק גענייטיקט אין אַ קאָרעגירנדיקער האַנט אין יענע יאָרן, ווו מען האָט אַזוי מקפּיד געווען אויפֿן דיקדוק. זײַנע לידער, וואָס זענען דעמאָלט געדרוקט געוואָרן אינעם „הבוקר אור" און אין „השחר", טראָגן טאַקע דײַטלעכע סימנים פֿון דער אַרבעט פֿון אַ קאָרעגירער.

ג. י. ליכטענפֿעלד איז ווי אַ דיכטער נישט באַקאַנט. נאָר זײַנע פּאָלע־מיש־קריטישע העפֿטן 47 האָט ער געפּרוווט אויספּוצן אויך מיט גראַמען. אַ משכיל פֿון מענדל לעפֿינס חדר, וועלכער האָט באַרײַכערט דעם וואָרט־פֿאַרמעג פֿון לשון־קודש דורך אַ געראָטענעם צוקלײַב פֿון דעם אַראַמישן אוצר, האָט ער זיך געצירט און געחנדלט אין עפּיגראַמען מיט המצאהדיק ווילקע־נערישן אויסדרוק.

1880 האָט ל' פֿאַרעפֿנטלעכט אונטערן פּסעוודאָנים „אחד מבעלי האסופֿות" (איינער פֿון די זאַמלער) 48 אַ ביכל באַטיטלט: „אהבה נכזבה, חזיון, ונלוה לו שיר אם רחמניה, בעקבות..." — גענאַרטע ליבע, אַ סצענע, און אַ ליד באַרעמהאַרציקע מוטער, באַאַר־בעט נאָכן באַרימטן רוסישן דיכטער אַ. פּושקין. דאָס ביכל איז געגעבן אין אַ לײַכטער נישט־געקינצלטער ביבלישער שפּראַך, אין אָפּגעהאַקטע נישט־געגראַמטע פֿערזן, גאָר נישט לויט זײַן שטייגער.

„גענאַרטע ליבע" איז אַן איבערזעצונג פֿון פּושקינס „רוסאַלקאַ (בערעג דניעפּראַ; מעלניצאַ)", 49 וועלכע איז גיכער פֿון אַלץ נישט געמאַכט פֿונעם אָריגינאַל, נאָר פֿון אַן איבערזעצונג אין דײַטש אָדער פּויליש. אויך די „באַרעמהאַרציקע מוטער" איז פּושקינס אַ ראָמאַנס: „פּאָד וויעטשער אָסעניו

ניענאַסטנאָי", [60] בלויז געענדערט צום סוף. פּושקין מאָלט דאָ א פֿרוי, וועלכע לאָזט איבער איר פֿאַרהונגערט קינד אין א רעגנדיקן האַרבסטאָוונט אויף א פֿרעמדער שוועל און באַווייזט זיין מזל. גוטע פֿרומע לייט וועלן זיך איבער דעם דערבאַרעמען און אַריינגענעמען, אָבער קיין היים, קיין היימלעכקייט וועלן זיי פֿאַר דעם נישט שאַפֿן. עס וועט זיך פֿילן איין־אַליין א לעבן לאַנג און בלאָנדזשען א פֿרעמדס אין א קאַלטן צרות. לִיכטענפֿעלדן גייט עס אין לעבן צו קאָרעגירן פּושקינען און באַשטראָפֿן די מוטער. די גוטע פֿרומע לייט האָבן איר קול נישט דערהערט. איר קליין ליב עופּעלע איז נעבעך פֿאַרפֿרוירן געוואָרן אויף דער קאַלטער שוועל. זי האָט זיך דערפֿילט פֿאַרבראָכן און זיך אַריינגעוואָרפֿן אין טיך מיטן טויטן קערפּערל אויף אירע אָרעמס.

אין כאַראַקטעריסטישן פֿאָרוואָרט צום ביכעלע דערציילט ל. אַז ער „האָלט זיך נישט אָפּ אַרויסצוגעבן אין א באַזונדער העפֿטל די פֿרעמדע שאַפֿונגען, וואָס האָבן נישט קיין שייכות צום ייִדישן לעבן — — ווייל זיי אַנטהאַלטן א מוסר־השכל וועגן די עלטערנס חובֿות צו זייערע קינדער, זיי זאָלן האַלטן אַן אויג אויף זייער אויפֿפֿיר, נישט לאָזן זיך חבֿרן מיט פּאַרשוינען, וואָס פֿאַרנאַרן אַן אומשולדיק נפֿש און פֿאַרשטויסן אים, ווען זיי זעטיקן מיט אים זייער מיאוסע תאוה. — — עס איז א חוב אויף יעדן אייגעם זיך צו דערבאַרעמען איבער א געפֿאַלענעם נפֿש", אאַז"וו.

אָט דער זעלביקער חשק צו מאָראַליזירן, צו לערנען, קלוג צו מאַכן דעם עולם האָט ליכטענפֿעלדן געבראַכט אַריינצוטראָגן עלעמענטן פֿון א מוסר־השכל אין דעם ליטעראַרישן האָב פֿון זיין קעסטקינד.

זייענדיק פֿאַרוואָרפֿן אין א קליין שטעטל, נאָך נישט דרייסט געגנוג און נישט זיכער, האָט פּרץ, וועלכער האָט געלעכצט נאָך אָנערקענונג און קיין מזל נישט געהאַט אין די ייִדישע רעדאַקציעס, זיך מן הסתּם געוואַנדט צו זיין שווער אין וואַרשע וועגן אַרויסגעבן א בוך לידער. דער גרוי ניכטערער מאַטעמאַטיקער, וועלכער האָט זיך געהאַלטן פֿאַר א כל־יכול, איז נישט אין שטאַנד געווען צו באַנעמען פּרצעס דיכטערישן געמיט. ער האָט זיך אָנגענומען ווי א דערציִערישער טאַטע צו האַלטן אויג און פֿינגער אויף פּרצעס ליטעראַרישן דפֿק און אים מאַכן נאָכקלאַפֿן דעם טאַקט פֿונעם משפּילישן „אני מאמין".

עס פֿאַדערט זיך נישט קיין טיפֿער אַריינדרינג איינעם „חיי משורר עבֿרי", פֿדי דאָס אַיינצוזען.

פֿרץ דערציילט פֿרייַדענקעריש:

בצלמו את האדם עשה האלהים,
והאדם בצלמו אלהים הושיב גבוהים,
ויצרי לב האדם ודעותיו הסבו
כי כרוב בני האדם, כן האלים רבו.

וכמות בני האדם מתו רבים פסילים,
בעלים ושעירים ואלילים מהבלים.
(חמ"ע, ז' 83)

„גאָט האָט דעם מענטשן לויט זיין געשטאַלט געמאַכט,
קריינט מענטש די געטער נאָך זיין גלייכן.
דעם מענטשנס גייסט, זיינע מיינונגען האָבן געבראַכט דערצו,
אַז ווי עס מערן זיך מענטשן, אַזוי מערן זיך געטער.
און ווי מענטשן פֿאַרגייען, אַזוי שטאַרבן אויך אויס
פֿיל געטער פֿאַרפֿירערשע, געצן און שדים".

דאָס איז אַ ליד, וואָס מיר געפֿינען בײַ פּרצן אין אַ צוויטן גילגול אי, זיין „העוגב", ז' 26 —

האלוהים הוא הקורא
תבל ומלואה מתוהו,
או האדם לו בורא
אלים בצלמו, כמוהו? — —

און פּרץ וויל דאָ קענטיק ווײַטער פֿירן:

— — וכמו לאדונים קשים, גבוה מעל גבוה,
סוכנים, מזפירים הושיבו לאלוה...
(חמ"ע, ז' 84)

„און ווי בײַ אַ בייזן האַר ממונים איבער ממונים.
אַזוי האָבן זיי אויפֿמאָנער, דערמאָנער צו גאָט צוגעשטעלט".

און אַז —

יודע כל מחשבה, ונחומיו נכמרו
רק בשמעו תפלה ודמעות עת נגרו.
(חמ"ע, ז' 84)

„ער איז אַ יודע מחשבות, נאָר ער דערבאַרעמט זיך בלויז דעמאָלט,
ווען מען וויינט פֿאַר אים און דאַוונט".

לייכטענפֿעלד האַקט אים אָבער איבער און צעדרייט די סטראָפֿעס מיט אַ צוגעשטוקעוועטן אײַנטײַטש:

אלי תהומות, הררי קרח, גבעות ושוחות,
נפלו כל אלה וימשול אל הרוחות.
אל הרוחות? — אל הרוחות! לא בשר וגו,
אך זה הרעיון מהכיל צר כל לב — —
אל גו איננו והוא יושב שמים,
נעלה על עת וזמן ותבל וכל החיים,
אמר ויהי (זאת נדע נאמנה)
זה ששת אלפים ותרל"ה שנה. (חמ"ע, ז' 83—84)

און טייטשט אויס פּרצעס „אויפֿמאָנער און דערמאָנער" נישט ווי דעם שטן, שדים און מלאכים, נאָר ווי די „קדושים בארץ", די צדיקים.

מיר דערהערן אַ ווייטן איראָנישן אָפּקלאַנג צום „זאת אדע נאמנה" אין ליכטענפעלדס צוגאָב אין פּרצעס אַ ליד „ברידער" [51]:

אויך איין גאָט האָט אונדז באַשאַפֿן
און איין פֿאָטערלאַנד די וועלט,
אַלע מענטשן זענען ברידער,
דאָס איז איין מאָל פֿעסטגעשטעלט! (דער קורסיוו איז פּרצעס).

און מיר דערגייען, דרך אַגב, פֿונעם צוגאָב אַ גאַנץ וויכטיקן פֿונקט — „זה ששת אלפים ותרל"ה שנה".

תרל"ה (1874—1875) האָט ליכטענפעלד פֿאַרענדיקט קאָרעגירן דאָס הויפּט־ליד „חיי משורר עברי". דאָס ליד, ווי מיר גלייבן, האָט פּרץ געשריבן אַ סך פֿריִער, אין קיין פֿאַל נישט שפּעטער פון תרל"ד. מיר באַקומען דאָ באַשטעטיקט פון ערשטן מקור, אַז דאָס איז פּרצעס אַן ערשטלינג, וואָס האָט זיך פֿאַרוואַלגערט ביי ליכטענפעלדן אַ דרײַ־פֿיר יאָר, אויב נישט מער.

ל. האָט נישט באַקומען זײַן השפּלה־אידעאָלאָגיע אינעם אַקטיוון טאָג־טעגלעכן לעבן און נישט דערשפּירט דעם אָטעם פון זײַן צײַט. ער האָט געפֿראַווט זײַן שטילע עבודה אין יחוד־שטיבל. ער האָט זײַנע משפּילישע פֿאַרגייער נאָכגעזאָגט ווי אַ געטרײַער תּלמיד. ער האָט געפֿריידיקט פֿאַר בילדונג ווי אַן אַבסטראַקט און פֿאַר מלאכה, און פּראָפּאַגאַנדירט קעגן אָבער־גלויבן און גוטיִדישן פֿאַראַזיטיזם. ווי אדם הכהן לעווינזאָן, האָט ער זיך נישט דערוועגט אָפּצוטיילן חכמה פון אמונה און נישט דערלאָזט צו אַ פֿרײַען געדאַנק. און ווי אדם האָט צוליב דעם איבערגעאַנדערשט מיכלס שריפֿטן, האָט אויך ליכטענפעלד, קענטיק, איבערגעאַנדערשט און פֿאַרדאָרבן פּרצעס. ער האָט זיך אָבער אויך געהאַלטן פֿאַר באַרעכטיקט אַרײַנצוטרעטן זײַנע אויפֿקלערערישע געדאַנקען אין יענע ערטער, וווּ פּרץ בארירט אויך אַנדערע לעבנס־פראַגעס.

פ. פּראָטעסטירט קעגן דער אָנגענומענער דערציִונגס־סיסטעם אין זײַן צײַט:

מגורל נער עברי טוב גורל הבת,
עת הוא אסיר הבלים, קראו למו דת,
ומורה איש תהפוכות עם רובי תורותיו
מוץ ימוץ את דמו וכל לשד עצמותיו,
ועת הוא להבל ותוהו יכלה שארית כוחו
ולהסיע קורי עכביש ירצץ מוחו — —
היא, באין לרוחה מעצור, בחופשה תתעשע,
בְּאַוַּת־נפשה תשאף רוח ותתרועע. (חמ"ע, ז׳ 26)

„דער גורל פון דער ייִדישער טאָכטער איז בעסער ווי פון אַ יינגל. בשת ער איז געפֿענטעט דורך נאַרישקייטן וואָס מען רופט רעליגיע, און

אַ צעדרייטער מלמד זייגט פֿון אים אויס מיט דעם פֿיל לערנען זײַן בלוט און מאַרך פֿון די ביינער; בעת ער פֿאַרשוועכדט אויף נישט זײַנע כּוחות און ברעכט דעם קאָפּ אויף פּוסטע נאַרישקייטן — — ענניסט גאָר די יִדישע טאָכטער, זײַענדיק אומגעשטערט, פֿון איר פֿרײַהייט. זי אָטעמט, ווען עס פֿאַרווילט זיך איר, און פֿאַרברענגט מיט חבֿרטעס".

אָט די געשאָנקענע פֿרײַהייט פֿאַר די טעכטער האָט אָבער אַ בייזן מיין:

כּי אם תהי לאשה לאחד מן הפּתאים,
לאחד ממופי אלהים, אשר כפּראים
מוזר למו החלד והליכותיהו, — —
אז היא תוציא ותביא, תהי אשת החיל,
והוא בהבלו יכון יומם וליל. (דאַרטן, ז׳ 27)

„ווייל, ווען זי וועט אַ מאָל חתונה האָבן מיט איינעם פֿון די גאָט־גע־פּלאָגטע נאַראָנים, וואָס זיי איז פֿרעמד, ווי די ווילדע, די וועלט און דאָס לעבן — — וועט זי זײַן די וואָס האַנדלט, די אשת־חיל, און ער וועט זײַן פֿאַרטאָן טעג און נעכט אין זײַנע פּוסטע זאַכן".

ל—ן איז דערווידער דער אויסדרוק „געפֿענטעט דורך נאַרישקייטן", וואָס מען רופֿט רעליגיע". ער לאָזט אים אָבער איבער, ווייל אים געפֿעלט די מליצה. דערפֿאַר געפֿינט ער פֿאַר נייטיק זיך צו פֿאַרענטפֿערן מיט אַ הערה צום סוף זײַנטל: „כוונת המשורר על פּלפּולים של הבל" — דער דיכטער איז אויסן די פּוסטע פּילפּולים פֿון תּלמוד, און פֿלעכט אַרײַן אַ פּאָר שוועכע פֿערזן, וואָס זאָגן גאָרנישט („ומורה איש תּהפּוכות" אַז״ו). אויך צו די שורות וועגן דער פֿרײַהייט פֿון דער יִדישער טאָכטער שטוקעוועט ער צו אַן אומגעלומפּערטע מגידישע דרשה:

„אך לא לעולם לבת החופשה תועלת. / כּבודה, יושבת פּנימה תחת מזוזה ודלת; / גם אין מנהל לה, והיא הומיה וטוררת, / ועיניה משוטטות בכל פּנה ברחובות קרת. / תּבקש אך הבל נדף, חליפות בגדים, / שמני ריח לסוך, כּפרים עם נרדים, / גם תתור ותואל לכת אחר הבחורים, / למען ביפיה ישגו פּרחח, בני הנעורים, — / דעו, בכרה קלה היא משרכת נתיבתה, / חלאת תּאנים תאכלה, תתהלך באשמתה. / וגם אם תהיה לאיש, תהיה בעולת בעל, / לחם סתרים לה ינעם ותמעל מעל". (דאַרטן, ז׳ 27—28)

עס איז אָפּט בעסער, ווען זי זיצט אונטער זיבן שלעסער. אָן אַן אויפֿ־זעער גייט זי מוידוויזן אַרום מיט בחורים, איז פֿאַרטאָן אין קלײדער און פֿאַר־פֿומעס, און פֿעלשט, ווען זי האָט חתונה, אין איר מאַן.

אָבער נישט בלויז דער אַנאַליז פֿונעם אינהאַלט דערלויבט פֿונאַנדער־צושיידן די מחברים פֿונעם בוך „ספֿורים בשיר", אַרויסגייענדיק דערפֿון, וואָס מיר ווייסן וועגן דעם וועלטבאַנעם פֿון איטלעכן פֿון זיי, אָפּשאַצנדיק דעם

אונטערשייד אין יאָרן, אין כאַראַקטער. נאָך מער גיט אונדז אַן אָנהאַלט אויף צו באַשטימען די אויטאָרשאַפֿט אַן אַנאַליז פֿון שפּראַך און סטיל. ווי עס ווערט דערוויזן ווייַטער, האָט ליכטענפֿעלד געלאָזן אומבאַרירט דעם שיר „חנה", בלויז דאָ און דאָרט האָט ער צוגעשטעלט ווי אַ הערה צום סוף זייַטל זייַנע אַן אויסבעסערונג ווי ג. א. (=גירסא אחרינא). דער שיר קאָן אונדז בכן אַרויסהעלפֿן צו באַשטימען פּרצעס אייגענעם סטיל.

פּרצעס שפּראַך איז פֿריש און פּרוּווערישׁ, זייַן סטיל נייַ און פֿול אינ=האַלט. דער טעמפּ און ריטם פֿון זייַן פֿערז איז לעבעדיק און באַהאַרצט. ליכטענפֿעלד, וואָס ווייַזט זיך אַרויס פֿאַר אַ גוטן סטיליסט אין זייַן „חקר דין", אין די פּאָלעמישע פּאַמפֿלעטן, ווערט אָפֿט געשטרויכלט אין זייַן באַמיִונג נאָכצויאָגן און אַריבערצושטייַגן זייַן יונגן איידעם אין שפּראַכיקע המצאות און חידושים. ווען מען דערגייט צו די מקורים, מוז מען אָפּוואַרפֿן אַלע השערות און סבֿרות, אַז ביידע מחברים זאָלן האָבן געקאָנט שאַפֿן בשותפֿות.

דער שיר „חיי משורר עבֿרי" (דאָס לעבן פֿון אַ ייִדישן דיכטער) אַנטהאַלט אָן ספֿק אַ אויטאָביאָגראַפֿישן קערן. ער איז געווען אַ פּרוּוו צו אַליין=פֿאַר=טיפֿונג. פּרץ האָט דאָ, ווי עס איז צו מערקן, געמאָלט דאָס נאָגן און לעכצן פֿון זייַן ייִנגלשן גייַסט זיך דורכצושנייַדן אַ וועג צו קענטעניש און צו ליבע, צו דיכטן און ווירקן. ליכטענפֿעלדן איז פּרצעס יחידישער טאָן נישט געווען צום האַרצן. היות ווי פּרץ האָט אויך קאַמפֿלוסטיק געבליצט און געשפּריצט מיט פּראָבלעמען, וואָס האָבן געוועקט און געמאַכט אויפֿרודערן זייַן נשמה, האָט ליכטענפֿעלד געזוכט זיי אַרייַנצושפּאַרן אין זייַן משכּילישן ראַם, דערבייַ האָט ער זיי געמוזט אַזוי „אַרומשערן", „אַז פֿון טוך איז נאָר דער זוים געבליבן".

אָבער פֿון דעסט וועגן שטראַלט דאָך אַרויס פּרצעס דיכטערישע נשמה פֿון יענע ערטער פֿון חמ"ע, וואָס צו זיי איז ל—ס האַנט נישט צוגעקומען. מיר וועלן איצט פּרוּוון צוקומען צום פּרץ=טעקסט.

דער „חיי משורר עבֿרי" איז צעטיילט אין צען קאַפּיטלען, באַטיטלט „שירים". דער ערשטער שיר דערציילט פֿון אַ בכבֿודיקן נגיד, וואָס זייַן בן=יחידל איז פֿאַררעכנט, „אַלאַ=מאָניש", פֿאַר אַ עלוי אין פּוילן:

אך בנו, זה בנו יחידו, עודנו באבו,
זה טבעת ימינו, זה חותם על לבו.
הבן הגביר חילים בפּוסקים, בש"ס — —
במקום חושך וצלמות לו תופֿע נהרה,
עוקר הרים וטוחנם זו בזו בסבֿרא,
וכבֿודו מלא פּולין. וכבֿר נבאו לנער
כי ישבֿ לכסא וישפּוט בשער,
ירעה צאן אדם, יהיה לגאון.

(חמ"ע, ז' 4)

מען לייגט אים פאָר זעלטענע שידוכים,

אך מדוע העשיר כל היום נגוע,
הגם בלבוש משי יפעם לב פצוע?

„און פאַר וואָס איז דאָך דער נגיד פאַרזאָרגט, וויייטאָגט גאָר אַ צעבראָכן הארץ אויך אונטער אַ זיידענעם מלבוש?"

יעקב זיין זון, זעט ער, ווערט אַלץ טרויעריקער און בלאַסער. עס ברענט בייַ אים טאָג און נאַכט אַ ליכט אין צימער און ער רעדט צו זיך אַליין. ער האָט מורא, אַז עס איז אין אים ארײַן אַ דיבוק, און ער לויפט צום רבין, צו אַ שפּרעכערין, צו דאָקטוירים. גיט דער רבי אַ קמיע און די שפּרעכערין אַ וועסערל, איין דאָקטער הייסט אים בייַטן דעם קלימאַט, אַ צווייטער הייסט אים טרינקען ווײַן, דער דריטער — אַ שידוך טון. דער אומגליקלעכער פאָטער זוכט אַלעמען צו פאָלגן און ווי מיט אים אַ שידוך טון.

בחדרו סגור הנער על בריח ודלתים.
„אם חולה אני, מחלתי החיים",
פה דבר אל לבו ביגון ועצבת,
הכבו מי־קסם ובלבי אש צרבת?
רוח צררני בכנפיו, אך לא יגרשוהו
כל קמיעות הקדוש וכל מוצא פיהו,
ולגוני הרב, לעצבי כי קשה,
שוא שמים חדשים, שוא ארץ חדשה,
זה הצל ירדוף אחרי.
רופאים, מכשפות וקדושים גם יחד
בלב אבי לא חנם הבאתם פחד.
חולה אני. אין חפצי באלה החיים.
בסתר למדתי. נאורו עינים
ותראינה כי חושך. ואוכח לדעת,
כי עמל מסביב, כי יגון וכעס". (ו, 9)

„פאַרריגלט איז דאָס יינגל בייַ זיך אין צימער. אויב איך בין קראַנק, רעדט ער צו זיך פאַרטרויערט, איז מײַן קראַנקייט דאָס לעבן. קען אַ פישוף־וואַסער לעשן, ווען אין האַרץ ברענט אַ פּײַער? איך בין אַרומגעכאַפּט מיט אַ מרה־שחורה, און נישט דעם רבינס קמיע און נישט זײַן זאָג זענען בפוח מיך פון איר צו באַפרײַען. וואָס איז נײַע הימלען און נײַע ערד קעגן מײַן שווער געמיט? נישט אומזיסט האָט איר, דאָקטוירים, שפּרעכערינס און רביים, אין שרעק געוואָרפן מײַן טאַטן. איך בין קראַנק. איך ווייל נישט אַזוי לעבן. איך האָב באַהאַלטענערהייט געלערנט, זענען מיר די אויגן ליכטיק געוואָרן

און איך האָב דערזען, אַז עס איז פֿינצטער. איך האָב זיך איבערגעצייגט, אַז עוולה הערשט אַרום און טרויער און ערגערניש".

דער שוערמוטיקער העלד וויל וויסטער, ווי עס וויזט אויס, געגויער באַגרינדן זײַן פֿינצטערן קוק אויפֿן לעבן. נאָר לייכטגעפֿעלד דערלאָזט נישט דערצו — ער פֿאַרשלייסט אים דעם וועג מיט אַ מבול פֿון מליצה:

ראיתי תולעים מאד גאו, / כי מפגר סוס פביר שרצו. יצאו, /
האיל יתנשא, גם בעיר ישתבח, / כי אבותיו תחת יצחק הועלו למזבח" /
אאז"ו, אאז"ו. (ז׳ 10)

מיר כאָפן קוים אָפּ אונדזער געהער פֿונעם ווערטער־געקלאַנג און שלאָגן זיך אינסטינקטיוו אָן אינעם איבערגעריסענעם נוסח.

פּ. צאָלט אָפּ ציגז זײַן עפּאָכע און מאָלט לייכט־מליצהדיק אַ געבראָכענעם צושטאַנד פֿון אַ נישטצופֿריעדענעם אָנפֿאַנגער:

הה, אפּסה שלותי, לא אדע מנוח,
אש עצור בעצמותי, לא אעצור עוד פוח,
לא אדום, לא אוכל, לחליי אין ארוכה,
נבוכי עשתנותי ידריכוני מנוחה,
חזיוני לא ירפוני, יסערו, יהמיו.
כל נגעי בת עמי לנגע אחד היו
ויקננו בלבי, כרקב יאכלוני,
בלו עצמי, אכלוני, הממוני. (ז׳ 10—11)

„וויי, וויי עס איז פֿאַרשווינדן געוואָרן מײַן זיכערקייט, ווי איך קען זיך נישט באַרויקן! אַ פֿייער ברענט אין מיר און איך קען דאָס נישט אויסהאַלטן! נאָר שוויגן וועל איך נישט, שוויגן קען איך נישט! ווייל צו מײַן קרענק איז קיין הילונג נישטאָ. מײַנע געדאַנקען זוכן אַן אויסגאַנג און לאָזן מיך נישט צו רו, זעונגען רעשן און שטורעמען און לאָזן מיך נישט אָפּ. אַלע פּלאָגן פֿון מײַן פֿאָלק זענען מײַן פּלאָג, וואָס האָט זיך איינגענעסטיקט בײַ מיר אין האַרצן, זיך איינגעגעסן ווי אַ ווורעם און מאַכט צעפֿוילן מײַנע ביינער און צעפֿרעסט מיך און דערשלאָגט מיך".

אין אונים, אין כוח, אין מוח ולשד,
עץ יבש אנכי. ועוד בתגרת־יד
כוח כביר יאכפני בחובי רצוא ושוב. *

---

* פֿאַרגלייך „מאַניש":

און אָפטעם פֿאַרפֿעלט מיר,
עס איז ענג אין דער ברוסט,
איך וויל זיי פֿאַרהאַלטן,
די סענער, אומזיסט!

— פתוב, יקרא, אך פתוב, אך פתוב!
שלח קרן־אור לעינים לא אורו,
זרה פצעי עמך לא חובשו, לא זורו,
שפון את כל לבך על גליון ולוח,
שפון!... — שמעתי
אך בוער הרוח.
מזימותי שלהבת, בלבי אש פלזות,
ועל הגליון נשפכו אך מלים רועדות.
לא אש להנה, לא נוגה, בלי רוח, נשמה.
הה, אלי, אלי! שלמה? שלמה?
נגע חי בלבבי, ועט מת בידי?
למה, הה, שדי, חצי־שפק עמדי! (ז׳ 11)

אן מאכט און אן קראפט, אן זאפט און אן מוח,
א בוים א פאַרטריקנטער בין איך. און א מעכטיקער פוח
צווינגט מיך מיט רייצנדיקער האנט, לויפט דורך מיין ברוסט.
שרייב, זאגט ער, שרייב, אן אויפהער, רק שרייב!

שיק שיין צו די אויגן וואס זענען אן ליכט,
דריק אויס די ווונדן פון פאלק, ניט געהיילט, ניט פארבונדן,
דאס הארץ דיינס אין גאנצן גיס אויס אויף פאפיר,
גיס אויס, הער איך, גיס!... און עס ברענט אין מיר דער גייסט.

אין הארץ א בראנד פייער, געדאנקען — א פלאם,
איך גיס אויס אויפן בלאט נאר ווערטער ציטערנדיקע,
אן פייער, אן שיין, אן זינגען, אן נשמה.
גאט מיינער, גאט, פאר וואס זאל דאס זיין?

א ווונד איטערט אין הארצן, און די פען איז א טויטע אין האנט?
פאר וואס, גאט אלמעכטיקער, זענען פייל פון ספק אין מיר?

דער טעמפ און ריטם ווערט גלייך איבערגעריסן דורך א צוגעגעבענער, מן הסתם איבערגעזעצטער, עלעגיע, וואס טראגט אויף זיך דעם שפור פון ביידע דיכטער און דערמאנט אין מרדכי צבי מאנעס א שיר.

דער שיר פארענדיקט זיך מיט ל־ס אן עפילאג וואס דערציילט, ווי אזוי דער נגיד האט זיך אויפגעכאפט און אויסגעפונען, אז זיין זון איז אנטלאפן.

פרצעס אריגינאל אין דעם קאפיטל זענען די שורות 5—9, 11—15, 20—21 אויף ז׳ 4; 1—3 (אן דעם פרעגצייכן), 11—14, 17—20 אויף ז׳ 5; 1—2 אויף ז׳ 6; 12—13, 16—22 אויף ז׳ 7; 13—21 אויף ז׳ 8; 6—21 אויף ז׳ 9; 20—21 אויף ז׳ 10 און די גאנצע ז׳ 11.

אין צווייטן שיר געפֿינען מיר אונדזער העלד אין אַ פֿינצטערן נישט מעבלירטן צימער אין וואַרשע.

נשאת מעל חוצות וקריה הומיה
עלית קיר קטנה. וחושך בעליה.
פה ימים כלילות כמו חלון לא קרעו,
ועקבות עוני וחוסר מסביב יראו.
אין מטה, אין כר, כס ושולחן נעדרו,
אך ספרים וגליונות מסביב נפזרו,
ופת לחם יבש ונבל מים
שם בקצה החדר קצר־הידים. — — (ז׳ 13)

דאָס ביסל מזומנים, וואָס ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט, האָט זיך אויסגעלאָזט. ער ווערט צו ביסלעך פֿאַרביטערט, אָבער די דאָרשט צו קענטעניש און דער ווילן צום שרייבן שטאַרקן אים און דערמוטיקן.

הוא בא לוארשא בנפש בוטחת
עם חשקו ללמודים וכסף בצלחת,
וכבר אזל כספו, מוט ימוט בטחונו,
אך לחכמה ודעת עוד התלקח צמאונו.
ועוד הרוח כביר בחובו רצוא ושוב
יתקפהו בעצמה. כתוב, יצו, כתוב! (ז׳ 14)

און ער האָט געשריבן.

ויכתוב. ופעם מה נפעם לבבו,
עת לא אחת ושתים קרא על משפבו,
קרא את שיריו תמול על־ידו נאספו.
כנגוהות באפלות נגדו התיצבו,
לא עצמות יבשות, להם מוח ולשד.
השתעשע אתם וירווח לו מעט,
נפל על ברכיו, ובדמעות־עינים
התפרצה תודתו. (דאָרטן)

„און ער האָט געשריבן. אַך, ווי זייַן האַרץ האָט אין אים געקלאַפּט, ווען ער האָט פֿיל מאָל איבערגעלייענט אויף זיך געלעגער זייַנע נעכטן צונויפֿגעקליבענע לידער. ווי א שיין א העלע אין דער טונקל זענען זיי פֿאַר אים געשטאַנען, נישט דאַרע־קוואַרע ביינער, נאָר פֿול מיט מאַרך און זאַפֿט.

האָט ער זיך מיט זיי אָנגעשפּילט און עס איז אים לייכטער געוואָרן, און ער איז אויף די קניעס געפֿאַלן און מיט טרערן אין די אויגן האָט זיך פֿון אים אַרויסגעריסן א דאַנק".

און אָט זעען מיר דעם גליקלעכן אָנפֿאַנגער, וועלכער האָט אַלץ מקריב̄ געווען פֿאַר דער דיכטערישער גאָב, זיך באַווייַזן פֿאַרן קאַלטבלוטיקן פֿאַרלעגער.

נאָר מיט אים אין איינעם באַווייַזט זיך אויך ליכטענפֿעלד, וואָס לאָזט זיך אַוועק, אינעם נאָמען פֿונעם פֿאַרלעגער, אין אַ לאַנגער מגילה: ווי אַ בחורל שרייַבט לידער, און קוים האָט ער חתונה און ווערט אָן דעם נדן, קומט ער זיי פֿאַרקויפֿן צום פֿאַרלעגער.

מיר קלערן נישט צוצושרייַבן פּרצן די פּאָר פֿייַנע ערטער אינעם שמועס מיטן פֿאַרלעגער וועגן דער נויטווענדיקייט פֿון דעם ליד, כאָטש זיי פּאַסן זיך אַרייַן לויטן געבייַ און אויסדרוק אין פּרצעס שאַפֿן און קאָנען דינען ווי אַ סימן אין פֿאַרגלייַך מיט ליכטענפֿעלדס אַ דעפֿיניציע וועגן דעם, ז׳ 75—76. זיי זענען גיכער פֿון אַלץ אַ קאָרעגירטער איבערבלייַב מיט אַ געענדערטן און פֿאַרקירצטן אינהאַלט. דער יונגער און פֿאַרחלומטער פּרץ, וואָס שרייַבט (חנה, ז׳ 137): „עוד מיתרי כנורי, עוד יהמיון, לבֿדם יזעזעו, בל אותם אעירה" — „עס ברומען, נאָך ברומען אין מייַן פֿידל די סטרונעס, אַליין פֿון זיך געציטערט, ניט געוועקט" — האָט אין יענע יאָרן ניט געקלערט וועגן דערנערן זיך פֿון זייַנע לידער. אַ גוטע דרייַצן-פֿערצן יאָר שפּעטער שרייַבט פּ. שלום-עליכמען: 58 „מעולם לא דמיתי ולא עלה על לבי שיבֿוא יום ואהיה מוכרח להשתכר מפרי-עט" — „איך האָב קיין מאָל ניט געמיינט, עס איז מיר אויפֿן געדאַנק ניט אַרויף, אַז עס וועט אַ מאָל קומען אַ טאָג, און איך וועל געצוווּנגען זייַן צו פֿאַרדינען פֿון מייַן פֿעדער". דעם יונגן פֿאַרעקשנטן דיכטער, וועלכן ער האָט געמאַכט אַנטלויפֿן פֿון זעט און גענוס אין זייַן רייַסן זיך צו דיכטן און ווירקן, האָט ער זיך פֿאָרגעשטעלט ווי אַן אַרבעטער, וואָס לעבט פֿון דער פּראַצע פֿון זייַנע הענט. מיר זעען דאָס פֿון אַ פֿאַרבלאָנדזשעטן שטיק שיריים אין פֿערטן פּרק:

דל אנכי, אמר, ויחצוב להבֿה,
אך אין לאיש צדקה הושיט לי נדבֿה.
עוד כוחי במתני. עוד תחת שמים
יש שכר לעבֿודה, גמול לזעת אפים. (ז׳ 30)

„אָרעם בין איך, האָט ער געזאָגט און זיך הייס צעבייזערט, קיינער האָט אָבער קיין רעכט נישט מיך צו שטיצן, מייַנע לענדן זענען שטאַרק גענוג מיך צו דערטראָגן. עס באַצאָלט זיך די אַרבעט אונטערן הימל, עס באַצאָלט זיך דער שווייס".

איך מיין, אַז אָט די צופֿעליקע פּאָר שורות האָבן דאָס געווירקט אויפֿן אַלטן ליכטענפֿעלדן, וואָס האָט געקוקט אויף דער וועלט מיט די אויגן פֿון אַ דעמאָלטיקן משכיל און איז נישט געווען ביכולת צו דערהערן דעם רוף צום יחיד און צו יחידישקייט אין פּרצעס דיכטונג, אַז ער האָט איבערגעאַרבעט דאָס ליד אין זינען פֿון דער געוויינטלעכער משכילישער פּראָפּאַגאַנדע פֿאַר אַרבעט.

ווי עס ווײַזט אויס, האָט זיך גערעדט אינעם דריטן קאַפּיטל וועגן יעקבֿס אַ באַגעגעניש, אויפֿן וועג קיין וואַרשע, מיט שׂרהן, אַ רײַכע ייִדישע טאָכטער, וואָס האָט זיך אין אים פֿאַרליבט. און, ווי עס ווערט קאָנטיק נאָך אַן אויבנאויפֿיקער נאָכפֿאָרשונג, האָט זיך דערציילט, ווי אַזוי שׂרה איז געוווׄיר געוואָרן, אַז יעקבֿ איז קראַנק אין וואַרשע, און זי איז צו אים אַנטלאָפֿן פֿון טאַטע־מאַמעס רײַכן הויז און חתונה געהאַט און געליטן צוזאַמען. דניאלן, איר רײַכן פֿאָטער, האָט עס אַרײַנגעבראַכט אין כּעס און ער האָט פֿון פּאָר־פֿאָלק נישט געוואָלט וויסן. ער האָט אָבער, נישט קענענדיק די לאַנדשפּראַך, נישט געוווׄסט ווי צו פֿירן זײַן האַנדל און איז פֿאַראָרעמט געוואָרן. האָט ער דעמאָלט אײַנגעזען דעם ווערט פֿון קענטעניש און האָט שלום געמאַכט מיט זײַן וווׄילקענעוודיקן איידעם.

פּרץ, וואָס האָט דורך זײַן סענטימענטאַל באַפֿאַרבטער האַרציקייט שפּעטער צוגעצויגן די גרויסע פֿרײַנדשאַפֿט פֿון די סענטימענטאַלע ראובֿן אשר ברוידעס און יעקבֿ דינעזאָן, האָט אין יענער צײַט זיך געפֿונען אין אויפֿבלי פֿון סענ־טימענטאַלקייט. ער לאָזט שׂרהן לייענען אַ סענטימענטאַלן ראָמאַן (עטוואָס קאָרעגירט דורך ליכטענפֿעלדן):

— — לא רחוק מהשולחן על כּסא חרושת עץ
יושבֿת עלמה נעימה, חסד על פּניה,
ובספֿר צופֿיות יונים־עיניה.
יחווה ממגינת לבֿ דוד ודודתו,
איך בלבו לחמו אהבֿתו וקנאתו,
איך העלמה השליכה כּל מנגד
נצרה אהבֿתה ולא בגדה בגד
בידידה, ובֿימי עניה ומרודיה
שכחה ימי קדם, לא זכרה אבֿותיה.
ושנים למרבה עם אהובֿ־לבה שבֿעה נדודים,
בחוסר, בכפֿן, כּעניים מרודים,
עדי באחרית מעי הוריה לה המו,
לא זכרו משוגתה ואתּה השלמו,
משכו להאהובֿים חסד, אצלו ברכה,
ויאושרו יחד, ונס יגון ואנחה. (ז׳ 25—26)

„— — אויף אַ געשניצטן הילצערנעם שטול, נישט ווײַט פֿון טיש, זיצט אַ מיידל אַ שיינס, פֿול חן איר פּנים, אירע טויבן־אויגן אין אַ בוך פֿאַרטיפֿט. עס דערציילט וועגן די האַרצווייען פֿון אַ פֿאַרליבטן פּאָר, ווי אין זײַן האַרץ האָבן געקעמפֿט ליבע און אייפֿערזוכט, דאָס מיידל האָט אַלץ אײַנגעשטעלט, אײַנגעהיט איר ליבע, געבליבן געטרײַ, און אין די טעג פֿון אָרעמקייט און נויט האָט זי פֿאַרגעסן דאָס פֿריִערדיקע, נישט דעמאָנט אירע עלטערן. יאַרן

לאנג מיטן געלויבטן געשמאַכט אין גרויס נויט, זיך געוואַלגערט ווי שלעפערס, געהונגערט אויף ברויט. ביז עס האָט טאַטע־מאַמע זיך סוף־סוף פֿאַרבענקט, פֿאַרגעסן איר פּעלצער, געשלאָסן שלום מיט איר. זיי זענען גוט צו די גע־ליבטע, גיבן רייכקייט; זיי לעבן צוזאַמען גליקלעך, אויס טרויער און זיפֿצן".

און אָט די דאָזיקע ברוידעס־דינעזאָנישע סענטימענטאַלקייט גיסט ער אַרײַן אויך אין שרהס אייגענעם לעבן. אין ענד־קאַפּיטל, ווי עס איז משער צו זײַן, האָט פּרץ צוזאַמענגעבראַכט אירע און יעקבס עלטערן, און דעם געליבטנס עלטערן האָבן אַרויסגעהאָלפֿן דער געליבטערס טאַטע־מאַמע.

דער אָנהייב פֿון דריטן קאַפּיטל גיט אונדז אַ ווײַטע אָנצוהערעניש אויף פּרצעס קומענדיקער פֿאָלקישקייט:

לפֿני שנים רבות בחצרונה העיר
גר איש גדול ורם רב (דניאל) הגביר.
והאיש נכבד, נודע בערים מסביב,
בחורף למד תורה, לסחרו נסע באביב,
בקיץ שב הביתה. לאשתו נתן הסחורה,
היא על הממכר שקדה, והוא הגה בתורה
עד האביב השני. כה יעשה כל הימים. (ז׳ 18)

רײַדנדיק וועגן דניאלס קינדער האָט ער זיכער דערמאָנט שרהן, און דער „מגורל נער עברי טוב גורל הבת", וועלכן מיר האָבן פֿרײַער דערמאָנט און וואָס איז פֿאַרשלעפּט געוואָרן אין פֿערטן קאַפּיטל, געהער אַן ספֿק אַהער צו.

אָבער בכדי צו מאַכן אַ קולט פֿון פּרצעס „(יש) גמול לזעת אפּים"—„עס באַצאָלט זיך דער שווייס", האָט ליכטענפּעלד איבערגעביטן דעם פּאָטער אויף אַ ז׳יִדן. „דניאל" איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין „פּלטיאל". וועלכער האָט צוויי זין, ראובן און דניאל, וואָס, אַלאַ גאָרדאָנס „שני יוסף בן שמעון", איז דער ערשטער אַ שטיפֿער, וואָס וויל נישט לערנען און ווערט אַ בעל־מלאָכה, און דער צווייטער שָׁמט פֿאַר אַן עילוי, באַקומט אַ רײַכן נדן און ווערט אַ יִיד אַ סוחר.

אָט דער פּרק, וועלכער איז, אַחוץ די דערמאָנטע פּאָר פֿערזן, ליכטענ־פֿעלדס, צייכנט זיך אינעם בוך צום מערסטן אויס מיט ליכטענפּעלדס וווי־קענעוודיקן סטיל און מיט זײַנע טרעפּיקע אַפֿאָריזמען.

פּרץ מאָלט דניאלן ווי אַ גרויסן דערהויבענעם מאַן („איש גדול ורם"). דניאל גרייסט זיך מיט זײַנע קינדער:

שמעוני בני,
רב דניאל קרא, ידעתם כל מעיני,
אך אתם, אך אשרכם למטרה לי שמתי,
— — ולאל אתן תודתי
כי ברכני ולי שכר בעבודתי. (ז׳ 31)

וויל זיי זענען געבליבן געטריי דעם ליטווישן טראַדיציאָנעלן גמרא־לימוד,

כי כל חכמות חלד הבל נגד סברא
אחת בתלמוד או משפט בגמרא. (ז׳ 31)

און וויל זיי גלייבן אין גאָט.
מען קען זיך באַגיין אויך אָן די וועלטלעכע לימודים, האַלט ער, אויב מען גלייבט נאָר אין גאָט.

אותנו בחר אל, ומשנות קדומים,
משנות דור ודור, נאכל פרי־לאומים.
הם יבנו בתים ואנחנו נשב במו,
הם יטעו גנים, נחנו אוכלים פרימו.
מסילות ברזל עשו, נחנו נדא כנשרים,
להם שם אדונים ולנו — הכפרים!

„גאָט האָט אונדז אויסדערוויילט. וואָס ליב איז און ווויל דורות לאַנג, פֿון די פֿעלקער, פֿאַלט גלייך אונדז אין מויל.
זיי בויען הייזער און מיר האָבן די היים,
זיי פֿלאַנצן גערטנער, מיר גענישן פֿון דעם.
זיי בויען באַנען און מיר ווי אָדלערס פֿליען,
זיי רופֿן זיך האַרן, אונדז די דערפֿער..." (דאַרטן)

דער אומגליבן איז די סיבה פֿון אַלע צרות, נישט דער אומווישן.

אבל עוונותינו הטו ואל נאץ בעברתו,
דור אמונה מת ואין דור חדש על עמדתו,
דור המיר רוח תורה וטעמו לא עמד,
דור התערב בגויים ואת דרכם למד,
דור עזב אמונה, שכח אלהים, בטחון,
ותחת עוף שמים הוא הולך על גחון. (ז׳ 32)

אָבער וען ער ווערט פֿאַראָרעמט און קומט צום שכל, באַשולדיקט ער זיך פֿאַר נישט געבן זיינע קינדער קיין אַלמענטשלעך וויסן, פֿאַר נישט אויס־לערנען זיי שוימען מיטן שטראָם:

אולי דמי בראשי, אני הבאתי השואה,
מראות טחו עיני ויד אל בי הויה.
מה אעשה לבני, לרבנים נועדו,
ולא תורה, ולא עבודה, ולא חכמה למדו?
צור ממנו חוצב פל שוד הן אנכי,
אל מה יספנו בני ואני כשל כוחי?
לו חכמו, למדו לכת נגד החיים! — — (ז׳ 91)

אויך די קינדער, זעען מיר, באַשולדיקן בלויז דעם פאָטער, פֿאַר וואָס ער האָט זיי אָפּגעהאַלטן פֿון וועלטלעכע קענטענישן.

פה יללת בנו הבכור אך אזנו שומעת:
מבין הררי קרח, ממדבר קפאון,
שם עברי לקלסה וזכרו דראון,
בדווה יזרוהו. אבי! הכרעתני,
כי גם לשון, גם ספר לא למדתני.
על הבלים, פלפולים, כוחי כליתי,
הובישו מוח עצמי, כמת הייתי.

גם בנו השני יתיפח: הה, אבי,
לטבח הכרעתני, שברת לבבי!
אשת נתת לי, לעניי — אהבנה,
איכה אלבישנה? במה אכלכלנה?
מסחר לא אדע, ומכספי — בלהה,
עבודה לא אדע, לשון לא אדעה. (דאַרמן)

נישט דניאל און נישט די קינדער באַשולדיקן נישט די רביים.

לייכטענפֿעלד פֿאַרוואַנדלט אָבער דניאלן אין אַ ברענענדיקן חסיד, וועלכער גיט אויס מאַיאָנטקעס אויף פּדיונות דעם רבין און וועלט פֿון אים בדיל־הדל. ראובן דער בעל־מלאָכה וועלט אַ פֿאַבריקאַנט און באַווייזט זיך פּלוצים אין לעצטן פּרק ווי דער אומגעריכטער אויסלייזער פֿון פֿאַרפֿרעמדטן ברודער און געוודפֿטן פּאָרל. יעקבֿס פֿאָטער איז נעבעך באַשערט געווען אַ מיתה־משונה. דער אָנגאָגער פֿון יעקבֿס קראַנקייט באַווייזט זיך צו יעקבֿן בײַם ענד פֿונעם צווייטן קאַפּיטל און גיט אים איבער, אַז זײַן פֿאָטער איז פֿון האַרצווייטאָג געשטאָרבן, וועלן ער האָט זיך דערוווסט, אַז זײַן זון איז אַ מחבר.

בײַם איבערבײַטן די ראָלן און שטענדיק אײַנ־ און אויסטײַטשן פֿאַרלירט אָבער לייכטענפֿעלד דעם פֿאָדעם און באַשענקט דעם העלד, דעם בן־יחיד [54], מיט אַ ברודער. [55]

מיר געפֿינען, פֿאַרשטייט זיך, אויך אַנדערע קוריאָזן.

דניאל, וועלכער רעפֿרעזענטירט בײַ פּרצן אַן ערלעכן פּשוטן פֿאָלקס־מענטש פֿונעם אַלטגלייביקן דור, וואָס קען נישט און פֿאַרשטייט נישט די נויטווענדיקייט פֿון לערנען זײַנע קינדער די לאַנדשפֿראַך, וועלט בײַ לייכטענפֿעלדן מגולגל אין אַ סוחר מיט אויסלענדישע וועלטפֿאַפּירן. (דער פֿינפֿטער שיר הייבט זיך אָן מיט אַ קלאָגליד אויפֿן פֿאַל פֿון די וועלטפֿאַפּירן אין ווין, 1873).

דניאלן ערגערט דאָס באַווּסטזיין, וואָס ער האָט נישט געלערנט קיין קענטענישן זײַנע קינדער, זיי נישט געלערנט קיין אַרבעט און דערצו יגן פֿאַר רבנים —

מה אעשה לבני, לרבנים נועדו,
ולא תורה, ולא עבודה, ולא חכמה למדו? (ז׳ 91)

לייכטענפֿעלד גיט די קינדער אַן עכט אַריסטאָקראַטישן אויסקוק און שערט זיי אַרום די פּאות —

וגם בניו לבושי מכלול, ייטיבו גהה,
כבני האשכנזים הם קצוצי פאה. (ז׳ 70)

אויסמיידנדיק פּרצעס גאַנצן קאַפּיטל פֿון דער באַגעגענישׂ צווישן דעם העלד און דער העלדין, קומט בײַ אים אויס, אַז די העלדין פֿאַרלאָזט אַל דאָס גוטס אין טאַטע־מאַמעס הויז און אַנטלויפֿט צום העלד הונגערן קיין וואַרשע, בלויז נאָר וועגן זי דערהערט, אַז אַ מענטש איז קראַנק געוואָרן, און זי טרעפֿט אים, פֿאַרשטייט זיך, ריידן פֿון איר פֿון היץ.

דער אומגעלומפּערטער אויסמיש פֿון העלדן און געשעענישן אינעם פֿערטן קאַפּיטל איז ממש נישט צו באַשרײַבן. וועגן דער ידיעה, למשל, אַז יעקבֿ איז קראַנק געוואָרן, געפֿינט זיך דאָרט אַן אָרעמער אויסצוג פֿון פּרצעס אָריגינאַל. די ברידער דערציילן שׂרהן, אַז זיי זענען געקומען צו אים נאָך ביכער און האָבן אים געטראָפֿן קראַנק און אָרעם. זיי האָבן אים געוואָלט אַרויסהעלפֿן, האָט ער זיי נישט געלאָזט. ער קען אַליין זײַן וועלטל באַשטיין, ער וועט אַרבעטן שווער און פֿאַרדינען.

חפּצנו תֵּת לו מתּן, אך הוא מצחו קמט,
רעדו כּל עצמותיו ורוחו בו לא עמד.
כּרגע להטו פניו וכרגע חוורו,
ויצוריו כולמו כגלים השתּערו.
דל אנכי, אמר ויחצוב להבה,
אך אין לאיש צדקה הושיט לי נדבה,
עוד פוחי במתני! עוד תּחת שמים
יש שכר לעבודה, גמול לזעת אפים!
אך חיש שנה טעמו וחמתו שככה,
נתן לנו ספּרים. לא נדע איככה
יחיה זה האיש? אך לו ידע אבינו,
כי ספּרים לקחנו, כי בחדרו היינו — — (ז׳ 30)

(מיר דערוויסן זיך דערפֿון, דרך אגב, אַז די רבנים צוגעגרייטע קינדער האָבן רעוואָלטירט, זיך געלערנט וועלטלעכע למודים און געוואָרן בײַ זיי פֿון יעקבֿן. זיי האָבן זיכער געהאַט פֿאַרנומען אַ פּלאַץ אין פּרצעס לידן).

און מיר האָבן דאָ אַ צוגעזעצטן נוסח פֿון אַ פֿאַרבײַפֿאָרערס אָנזאָג:

„— — ובנו הסורר עתה ברעב גווע, / קללת אלהים עליו, אין אוהב, אין רע, / יצועו שק תבן, בלויי סחבות מכסהו, / בדד ישפֿב וידום, כי מי ינוד לבן בליעל? מי ינחם איש רשע? / תיסרהו רעתו, מי יחיש לו ישע? (ז׳ 35—36)

איך נעם זיך נישט אונטער פֿונאַנדערצושיידן די נוסחאות אין דעם פֿערטן קאַפּיטל, דאָס איז נישט מיגלעך. אַחוץ דעם דערמאָנטן אויסצוג און דעם „מגורל נער עברי", זענען פֿרצעס איינגעפֿלאָכטענע פּאָר פֿערזן אַזוי קאָרעגירט און איבערגעאַנדערשט, אַז זיי זענען נישט צו דערקענען.

איך פֿאַרצייכן בלויז אָן איבערהיפֿער פֿרצעס שורות פֿון ענד-קאַפּיטל:

— — ואנכי באהבתי... הה, אנכי אומללה!
אנכי לכת אליו הושיע בל אוכלה.

בל אוכלה? מדוע? מי עליט בלבבי?
מדוע אותו קללתם? הה, אמי! הה, אבי!

אנכי הולכת! אסעדנו על ערש-דוי!
אם אחטא... סלח אלהים, אלהי! — — (ז׳ 38)

— — פתאם נעור החולה בחום הקדחת,
עיניו מזרות אימה ואש מתלקחת,
אחז כנורו, מיתריו הניע,
ובקול כמו מירפתי קבר הריע,
וכמו גלים ירעשו עת סער יתחולל,
בהמית הנבל גם קולו התבולל:

עורה, כנורי,
עורה, הנבל,
סעו אתי ליערים.
מתשואות תבל,
מקריות הומיות,
לחרבות וציות,
לקצבי הרים.

בין כפים וסלעים,
בין משפנות לבאים,
בין סבכים וסירים,
לא ילעגו פראים
להוגה נכאים,
ינידו ראשם כפירים.

רוחי בי לא קמה
מרעב, מצמא,
ומנחם לי אין.
אהבה לא שד לי חולצת,
וקללת הורים רובצת
על מצחי באות קין.

גויתי התפוררה
ונפשי נעפרה.
אין הורים, אין אחים
אין נפש אוהבת.
מי לי בחלד? מי לי בארץ?
מחנק לנפשי! יבא הקרץ!
אמותה הפעם! חיי אך מות!

— חיה, הה, יעקבֿ! חייך לא מות,
לך לבֿ שרה, לך נפֿש אוהבֿת!
חיה, כי בלעדיך חיים לי אפֿס,
קראה שרה ותפֿול בחיקו מתעלפֿת. (ז׳ 39—40)

און איך פֿאַרצייכן די ערטער פֿון פֿינפֿטן קאַפּיטל:

ירחים חלפֿו ויעקבֿ קם ממטתו,
וכחבֿל לא ירתק חזקה אהבֿתו.
את מעוז חיי, את יחידתי, שרה! —
בעים רוחו אל רעיתו קרא.

שרה! כמות לך עזה אהבֿתי,
בכל לבי למענך אקריבֿ חיתי,
עת בחליי ראיתיך נפֿתחו לפֿני שמים,
בלעדך לי תופֿת, לזרא לי החיים.

אך, אויה, מה פֿל חיי? ריק ובֿהלה!
חיי — קוץ מונד, חלדי — עשן פֿלה!
במרחבי החלד באין אונים לי קרבֿ
ועל ראשי רובֿצת, הה, קללת אבֿ. — —

לשאת התלאות כמעט לא אעצור כּוח
ואני אומלל, נע ונד, אך קמוש וחוֹם
עלי דרכי זרוע, אין נוגה ונהרה,
ואיך אנהגך בדרך צָנים־פּחים, שרה?

החיים לא שיר הנמו ושיחת אהבֿים,
החיים — מי־ראש ולענה, לחם עצבים.
כי תאהבֿיני, שרה, מאד נפֿשי יודעת.
אך בבֿוא רגעי שפֿק, עמל וכעס,

עת תלאי נשוא גורל איש, נדח מעמהו,
הונו — מקלו בידו וילקוט על שכמהו,
גורל איש גלמוד על מרחבי האדמה,
גם לפֿעמים — הה, שרה! — רעבֿ גם צמא,

האם לא תתלונני אז במרי שיח
על איש מחיק הורים אותך הדית,
מעמק עדנים אל עמק הבכא,
מקום אך דמעה שקויך ולחמך אנחה? — —

— יעקבֿ ידידי, יעקבֿ אהובֿ־נפֿשי, דום!
נאמנים לי פֿצעיך, הם פֿצעי אהבֿה,
מתוק לי כל מר, כּבוד פֿל זעוה,
אתך, יעקבֿ! (ז׳ 43—44)

פֿרצעס ריינער טעקסט זענען:
אין צווייטן שיר: די שורות 1—8 אויף ז׳ 13 און 1—14 אויף ז׳ 14;
אין דריטן שיר: די שורות 1—7 אויף ז׳ 18;
אין פֿערטן: 5—10 און 15—17 אויף ז׳ 26, 3—5 און 9—12 אויף ז׳ 27, די גאַנצע ז׳ 30, די שורות 5—12 אויף ז׳ 31, 7—12 אויף ז׳ 32 (מיגלעך אויך, אַז די שורות 2—7 אויף ז׳ 34 און 7—14 אויף ז׳ 37), 3—8 אויף ז׳ 38, 6—20 אויף ז׳ 39 און די גאַנצע ז׳ 40 (די שורות 10—20 אויף ז׳ 25 און 1—4 אויף ז׳ 26 זענען, גלייב איך, פֿרצעס מיט גרינגע תיקונים פֿון ליכטענפֿעלדן).
אין פֿינפֿטן שיר: 12—17 אויף ז׳ 42, 1—6 און 11—20 אויף ז׳ 43 און 1—11 אויף ז׳ 44.

צום דערמאַנטן טעקסט מוזן אויך צוגעגעבן ווערן אַ פּאָר אַפּגעריסענע בלעטער, וועלכע זענען פֿאַרווייט געוואָרן אין אַכטן שיר.

ויעקבֿ יושבֿ בחדרו ונפֿשו עליו מרה,
כי לעתות אלה כמים באתהו צרה

ועמוק בלבבו פשה המחץ,
לחם־צר לחמו, מימיו — מי־לחץ,
ובראותו כי משיריו לא יורא,
לילדי העברים היה למורה.
פתח רגליו בחוצות וישבע אך כעס,
מתלמידיו אין מטה אוזן שומעת,
ועוונם תמיד ישאו המורים,
„נרפים הם, נרפים", יאמרו ההורים. (ז׳ 74)

ויעקב קודר ילך, בלבבו יגונו,
נבזה בעיניו, נמאס חלד והמונו,
התאחדו רגעי שפק וקרב באולת
ותמרר עוד חייו אהבה בלי תוחלת.

מיתרי לבו נתקו, גם מיתרי הנבל.
— ומה זו עושה תהלתי נפלה לי לחבל?
ההיא תתן לחמי ושכר טוב בעמלי?
ההיא תעוז להטיב לי, לתמוך גורלי? (ז׳ 79)

מער ווי אָט די פּאָר שיריימלעך געפינט מען נישט וועגן הויפטהעלד אין די ווייטערדיקע קאַפּיטלען, אויסערן עפּילאָג. ל—ס העלד איז נישט יעקב, נאָר דניאל, דער כלומרשטער חסיד. און אין העכער צוויי קאַפּיטלען, אין מער ווי אין צוואַנציק זיצטן, פֿאַרנעמט ער זיך אַראָפּצוריסן די קדושה פֿון די פֿאַרהייליקטע רביים. דעם זעקסטן שיר באַטיטלט ער אַפּילו מיטן איבעריק באַסטאַנטן נאָמען „סדר קדשים". ער פֿאַרוועגדט צוליב דעם דעם גאַנצן סכום פֿון שפּאָס און ביטול, וואָס עס פֿאַרמאָגט זיין סאַטירישע פֿעדער (די מעשה פֿונעם „רבין מיטן הונט", ז׳ 52—54, איז אָבּ אַ פּערל אין דער העברעישער ליטעראַטור). אָבער אין דעם וויל אַרויסצוזאָגן זיין גאַנצן פֿלאָכן משפּילישן קוק דערעדט ער זיך צו אַבסורדן. דער רבי איז בייַ אים דער סימבאָל פֿון אַל דאָס בייז, דער מקור פֿון די מיאוסטע מעשים. אָט וואָס ער לייגט אַריין דעם רבין אין מויל.

צוויתי לחסידי כי ירדפוהו בחימה. / הן גם רוגנים וכותבי שטנה להמה / אנכי אכבדמו ואחפץ קרבתם, / כי להועיל לנו תהפוכתם ורעתם. / ואם רבים מהמה גם עם מנאפים חלקמו, / גם בשר החזיר והשקוץ יטעמו למו, / רצחו, גנבו וכחשו, גם לשקר נשבעו, — / אם אך בנו ידבקו ולנו יסעו, / ולהגביר על יריבנו המה יוכלו, — / נעטם תהלה ותפארת וכבוד ינחלו. (ז׳ 65)

„איך האָב אָנגעזאָגט די חסידים, מען זאָל דעם משפּיל בייז רודפֿן. עס גיפֿינען זיך דאָך בייַ זיי [בייַ די משפּילים. — מ. ו.] אַזעלכע, וואָס אינטריגירן און מסרן, זיי גיב איך אָפּ כּבוד און בין זיי מקרב. נוציק זענען

אונדז זייערע פֿאַרברעכנס און שלעכטס. און אויב פֿיל פֿון זיי טרײַבן גאָר זנות, עסן חזיר, פּלערליי טריפֿות, מאָרדן, גנבֿענען, פֿעלשן און שווערן פֿאַלש, אויב נאָר זיי שטייגן צו אונדז צו און פֿאָרן צו אונדז און זענען בכּוח אײַנצונעמען אונדזערן א געגענער, וועלן מיר זיי הייבן, לויבן און באַערך.

ווי אומגעהײַער העכער איז שוין דעמאָלט געווען פּרצעס קוק אויפֿן צדיק, ווי שיין ער טיילט אָפּ דעם הײַנט פֿונעם אַמאָל!

דאָס זעקסטע קאַפּיטל, „סדר קדשים", פֿאַרענדיקט זיך מים פּרצעס א ליד, וואָס איז, ווי איך מיין, א ליד פֿאַר זיך און האָט מיטן „חיי משורר עבֿרי" קיין שײַכות נישט.

מיר גיבן איבער דעם טעקסט, אָן ליכטענפֿעלדס צוגאָב.

לפּנים הקדושים סללו למו אורח
אך בזעת אפּים, אך בעמל וטורח.
הצום אכל בשרם, לא שמנו עשתו,
על גלות השכינה נהי ומספּד עשו.
בגולה הלכו, בשלג התגלגלו,
טרם החסידים להעריצו גואלו.
בין תולעים ישבֿ, עד ירום תולעים.
בכל תפּלה, בכל תחנה, אך הגה נכאים.
ואחר כשל כוחו, ימי עלומיו חלפּו,
ומבֿחר שנותיו כהנדוף עשן נדפּו,
אל מטרתו הגיע.

ומה המטרה?

עוד הפּעם צום, בכי, מספּד וצרה.
איפֿת רזון וגל עצמות. לכסא אז ישבֿ.
פּקנה התנודד, אם רוח בו נשבֿ.
כסף לא לקחו עוד תחת השמים,
כּרפּאים שוכני קבֿר נדמו בחיים.

היום בין־לילה צדיקים להתפּארת
יעשו פּימה עלי כסל, ימלאו הפּרש.
הצדיק יפּנק נפּשו, אך אוכל ושותה,
ועל גלות השכינה מספּד אין עושה.
בגולה לא הלך, בשלג לא התגולל,
וחסידים כּארבה הוא מולין שולל. — — (ז׳ 54—55)

געשניטן האָבן הייליקע א וועג זיך א מאָל
מיט שווערייטן גרויסע און ליידן אָן צאָל.
אין תּעניתים געפֿלאָגט זיך, פֿאַרצערט און פֿאַרצאָגט,
די שכינה אין גלות! — געווײַנט און געקלאָגט.

געוואָגלט אָן אויפֿהער, זיך געוואָלגערט אין שניי,
אייַדער נאָך חסידים פֿאַרגעטערן זיי.
אין וועלט געזעסן, פֿון וועלט צעפֿרעסן,
אין תּפֿילות, אין תּחינות שטענדיק געזעסן,
ביז פֿוח געשטרויכלט. יוגנט פֿאַרגייט,
די יאָרן די בעסטע, ווי רויך פֿאַרוויַיט,
דערגרייכט ער זיַין ציל.
וואָס איז דער ציל?
וויַידער תּעניתים, קלאָגן גאַנץ פֿיל.
דאַרעניש אַ מאָס, ביינער אַ הויפֿן, האָט ער פֿאַרנומען דעם שטול,
ווי אַ דין שטעקעלע ציטערט, פֿון ווינט געירט שטיל.
קיין געלט נישט געזומען אין יענע צייַטן,
טויט נאָך ביים לעבן פֿאַררעכנט ביי לייַטן.

הייַנט וואָקסט אַ צדיק איבער נאַכט אויס,
פֿאַרפֿילנעוועט בייכל און לענדן פֿילט אויס,
נאָר עסן, נאָר טרינקען, פֿאַרכאָליעט זיך פֿיַין,
און זאָל זיך די שכינה אין גלות דאָרט זיַין!
נישט אָפּגעריכט האָט ער גלות, זיך נישט געוואָלגערט אין שניי,
חסידים ווי הייַשעריקן — פֿאַרפֿירט האָט ער זיי.

און ווי שאַרף ער שיידט אָפּ דעם הייַנטיקן חסיד פֿונעם אמאָליקן!
ואת מי, הגידו, בשם חסיד כנו לפנים?
איש אך לתפלה הקדיש עתים ושנים,
איש אך לנסתרות וקבלה שם לילות כימים,
ובספרי מוסר צפצף בפנים נזעמים.

בנסעו אל קדושו מורך אחזהו ואימה
ומכל חטאיו שב בתשובה שלמה,
כי כל חטא ופשע הוליכוהו תועה
נכתם על מצחו ועין הצדיק רואה.

היום נעור ממוסר, קבלה אין יודע,
גבר יאמר „חסיד אני", לקדוש נוסע,
כי אם כסף בידו חסיד הנגוו,
פדיון נפשו יתן והקדוש יקרבנו.

היום חסיד מחטא לא ידכא, ישוח,
כי מנוצרים למדו חטאים לסלוח,
ולא התלמוד עיקר, גם לא המעשה,
ומה שלבו חפץ עושה ויעשה. (ז' 56—57)

וועמען פֿלעגט מען גאָר אַ מאָל דעם נאָמען חסיד געבן?
דעם וואָס האָט צו תּפֿילה געטאָן הייליקן לייב און לעבן.
און פֿאַרמישט די טעג אין נעכט און געלעַרנט זוהר,
געמורמלט שטיל פֿון מוסר־ספֿר אין צאָרנדיקן טרויער.

ער פֿאָרט צו זיין הייליקן רבין — באַפֿאַלט אַ שרעק, אַ מורא,
ער האָט חרטה אויף די זינד און הייליקט זיך צום בורא.
וויַיל די זינד, וואָס האָט פֿאַרפֿירט, אויף שטערן מאַכט זי צייכן,
און דער רבי טוט אַ קוק, דערזעט ער דעם פֿאַרבראָכן.

אָפּגעטרייסלט איצט פֿון מוסר, ביז קבלה נישט געשטאַנען,
רופֿט ער זיך ביים נאָמען חסיד און טוט צום רבין שפּאַנען,
וויַיל אויב ער האָט נאָר געלט — איז ער אַ חסיד ממילא,
גיט ער אים דעם פּדיון זיַינעם און ווערט ביי אים לעילא.

עס ערגערט נישט די זינד שוין מער, עס קימערט אים גאָר ווינציק,
ער האָט פֿון קריסטן אָפּגעלעַרנט, זיך אויסצוקויפֿן קונציק.
וואָס דאַרף ער גאָר די מצווה טון, וואָס דאַרף ער זי צו וויסן,
אַז אויב נאָר עס ווילט זיך אים, קען ער, וועט געניסן.

איז פֿאַר ל—ן קנאַפּ די מלחמה קעגן חסידים, פֿלעכט ער נאָך אַריין
אויף גאַנצע דרײַ זײַטלעך אַ פּאַמפֿלעט קעגן חיים זעליג סלאָנימסקי און אַברהם
הכהן קאַפּלאַן, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיי זיַינע אייגענע חשבונות. *

מיר פֿאַרענדיקן דעם פּרק־טעקסט פֿונעם „חיי משורר עברי" מיט אַן אָפּ־
געריסענעם שטיק שיריים, אָן לייכטענפֿעלדס צושטייַער, אין צענטן שיר.

בין כּוכבים הירח טופֿח בגאון,
ועל השלג זרוע אור וקפאון,
ועל הרכסים ובקעות, גבע והר,
אבני שוהם נפזרו, אבני יקר.

ומרחוק יער־עצים סוער כפלג,
בערפל יתנשא ומעטהו שלג,
והעורבים יהמו, וכמו יתפללו,
כי שעטות סוסים פתאם נשמעו.

„הסוסים יעופו, אין אונים וכוח,
ואדוני לא יתן לעבדו מנוח!"

---

* די פּאָלעמיק לייכטענפֿעלד—סלאָנימסקי דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן דערפֿאַר, ווייַל אויך פּרץ איז אין איר אריינגעצויגן געוואָרן. — ג. ר. איז געווען פֿון די ערשטע פּיאָניערן פֿון דער השפּלה אין פּוילן, וועלכע האָבן זיך געגומען אריינפֿירן בייַ ייִדן וועלטלעכע חכמות.

— הה, עופֿה, עופֿה! — קרא הנוסע,
לבי יחרד מיגון גווע,
מה נעשה בבֿית? מה שם נהיה?
בי אין עזרתה, נדחתה תושיה.

הסוסים יעופֿו, היער סוער כפֿלֿג,
העורבֿים יצריחו, ירעש השלֿג,
ממרוץ הסוסים אבֿק־שלֿג יתנשֿא
והנוסע בידיו את פֿניו יכסה. — —

„הה, עופֿה! עופֿה! אל ידעו מנוח!"
— הסוסים יעיפֿו! לֿא אעצור עוד כוח. (ז' 93—94)

אָנהייב מאַרץ 1869 איז אַרויס זײַן לערנבוך פֿון געאָמעטריע א"ט „ידיעת השיעורים", און ער האָט עס צוגעשיקט צו דער חבֿרה מפֿיצי השכֿלה אין פּעטערבורג, וואָס איז מיט א חדשים זעקס פֿריִער געוואָרן געגרינדעט, מיט דער בקשה צו אונטערשטיצן אים. לויט דער רעקאָמענדאַציע פון דעם סעקרעטאַר פֿון דער געזעלשאַפֿט י. ל. ראָזענטאַל, ח. ז. סלאָנימסקיס א פֿאַרערער און אַרויסגעבער פֿון זײַנער א בראָשור, 56 איז דאָס בוך איבערגעשיקט געוואָרן חז"סן אויף מבֿינות. דער אָפּרוף איז מסתּמא געווען א נעגאַטיווער. ווײַל דער קריטיקער האָט אַליין א קאַרג יאָר שפּעטער אַרויסגעלאָזט אַן ענלעך בוך „יסודי חכמת השיעור" מיט דער הילף פֿון דער זעלביקער חבֿרה מפֿיצי השכֿלה. 57 אַז סלאָנימסקי האָט אים קאַליע געמאַכט בײַ דער געזעלשאַפֿט, איז ל. געוואָר געוואָרן פֿון דעם ראַבינער ד"ר אבֿרהם נײַמאַן, אויך א מיטגליד פֿון דער געזעלשאַפֿט. בכדי נישט אַרויסצוגעבן נײַמאַנס נאָמען, האָט ל. געבעטן בײַ א דורכרײַזנדיקן מחבר, אבֿרהם הכהן קאַפּלאַן, אָנצופֿרעגן בײַ חז"סן א מיינונג וועגן ס' ידיעת השיעורים, וואָס מען האָט אים כלומרשט אָנגעבאָטן צו פֿאַרקויפֿן. יענער האָט פֿון אים שריפֿטלעך באַקומען א נעגאַטיוון ענטפֿער, און דאָס איבערגעגעבן ליכטענפֿעלדן. כל זמן סלאָנימסקי האָט געדינט ווי א צענזאָר אין זשיטאָמיר, האָט ל. מורא געהאַט זיך מיט אים אָנצוהייבן. ווען ער האָט אָבער אָנגעהויבן 1874 אַרויסצוגעבן, מיט דער הילף פֿון דער בילדונג־געזעלשאַפֿט אין פּעטערבורג, די „הצפֿירה", האָט ל. אַרויסגעלאָזט קעגן אים א פּאַמפֿלעט „צפֿנת פּענח", אין וועלכן ער האָט אויפֿגעוויזן פֿעלערן אין סלאָנימסקיס מאַטעמאַטישע ביכער און אים באַשולדיקט אין פּלאַגיאַט. חז"ס האָט אים דערויף אָפּגעענטפֿערט אין „הצפֿירה" 58 און אַרויסגעגעבן קעגן אים א. ב. שווייצערס א העפֿטל „קנאת סופֿרים", 59 אויף וועלכן ל. האָט געענטפֿערט מיט א צווייטער אַטאַקע אינעם „תּוספֿת להערבֿון".

אָט אין דעם פּאָלעמישן העפֿטל „תּוספֿת להערבֿון" איז אָפּגעדרוקט פּרצעס ערשטע פֿאַרעפֿנטלעכטע זאַך, 60 א משל, באַטיטלט „התּנשמת והירח", די פֿלעדערמויז און די לבֿנה, אונטערן פּסעוודאָנים מהריל"פּ מזאמ'. אין דעם משל נעמט זיך פּרץ אַן פֿאַר זײַן שווערס פֿאַרשוועכטן כבֿוד. ער פֿאַרגלײַכט חז"סן צו א פֿלעדערמויז, וואָס וועט געבלענדט ווערן פֿון זײַן שווערס קריטישער שײַן.

דער פּסעוודאָנים „מהריל"פּ מזאמ'" איז די ראָשי־תּיבֿות פֿון מורנו הרבֿ יצחק לייבוש פּרץ מזאַמאָשטש. אין די ווײַטערדיקע אָנפֿאַלן פֿון אבֿרהם הכהן קאַפּלאַן אין זײַן „מודעה רבא" 61 און אין זײַן בייזוויליקן פּאַמפֿלעט „המזיק ברשות הניזק", 62 ווי אויך אין ראַטנערס „משפּט אמת" 63 ווערט ליכטענפֿעלד באַצייכנט ווי רל"פּ — ר' לייבוש פּרץ.

די לבֿנה שוועבט שטאָלץ צווישן די שטערן,
דער שניי איז מיט פֿראָסט און ליכט פֿאַרזייט,
איבער טאָל, איבער בערגלעך, איבער בערגנקייט
זענען אָניקסן, טייַערע שטיינער צעשפּרייט.

שטורעמט וואַלד פֿון דער ווייַטן ווי אַ שטראָם,
ער הייבט זיך אין טונקל, פֿאַרשלייערט אין שניי,
און קראָען שרייַען אַזוי ווי פֿאַרוווּנדערט,
וואָס טריט פֿון פֿערד לאָזן פּלוצים זיך הערן.

— „די פֿערד ווערן מיד, נישטאָ מער קיין כּוח,
און דו גיסט מיר, מייַן האַר, נישט קיין רו!

„היי, פֿלי! פֿלי גיכער! — רופֿט אויס דער פּאַסאַזשיר —
מייַן האַרץ ציטערט אָנמעכטיק פֿון טרויער.
וואָס הערט זיך? וואָס איז אין מייַן הויז איצט פֿאַרלאָפֿן?
איך בין אַזוי הילפֿלאָז און מאַכטלאָז געטראָפֿן!"

די פֿערד פֿליִען, דער וואַלד שטורעמט ווי אַ שטראָם,
די קראָען זיי קראַקען, עס שנייט און עס רַעשט,
אַ שניישטויב דערהייבט זיך פֿונעם פֿערדישן לויף,
דער פֿאָרער זייַן פּנים פֿאַרדעקט מיט די הענט.

„היי, פֿלי שוין! פֿלי! נישט רו!"
— די פֿערד ווערן מיד! קיין כּוח נישטאָ.

צוליב פֿולקייט וועגן וועלן מיר נאָך צוגעבן אייניקע ערטער פֿון טעקסט, וואָס שטאַמען פֿון ליכטענפֿעלדס פֿעדער. פֿון זיי וועט קלערער ווערן דער כאַראַקטער פֿון זייַן שטייגער שרייַבן. אָט ווי אַזוי ער אידעאַליזירט אַ משכּיל, אַנטקעגנגעשטעלט צום רבין:

„וזה עוד צעיר לימים והוא רועה אמונה, / בבֿית־המדרש למד תּורה, במחראות תּבֿונה, / תּורה וחכמה באו אל קרבו בלי יגיעה. / מדד בחכמה כמה במשכּן תּכיל יריעה, / וכוס של קידוש כּמה יכיל אצבעות, / גם על שעור מקווה ידבר נפֿלאות. „תּקופֿה", „מולד זקן" ו„ארבע הדחיות" / ידע בשכלו כי עז ויחשובֿ בלי שגיאות. / יבֿין כּתובֿת הרופֿאים וכל מחלה ונגע. / בחכמתו ישכּיל להזהר מכּל פּגע. / והוא גם מטיבֿ נגן. ינהרו אליו המונים / לשמוע איך יפֿרוט על כּלים שונים. / וישיר בפֿיהו כנף־רננים נעלסה. / ומחדרו לחדר אשתּו דלוג־רבֿ עשה. / רוזנים ופֿקידים לו ברך יכרעו. / במשחק הלוחות אתּו ישתּעשעו. / הוא לא יצו והמלאכים לא יעשו פלאות, / על־פּי דרכי הטבֿע יַראה נוראות. / על־פּי דרכי הטבֿע לו נגלו נסתּרות, / גם חולה כה ירפּא ויפֿקוד עקרות". (ו׳ 48—49).

„און כאָטש ער איז נאָך יונג, איז ער אַ געטרייער פּאַסטעך. אין בית־מדרש האָט ער געלערנט תורה, און וויסנשאַפֿט אין בית־הכּנסת. אי תורה אי חכמה זענען אים אָנגעקומען גרינג. מיט זײַן חכמה האָט ער אויסגעמאָסטן די גרייס פֿון אַ יריעה אין משכן, און וויפֿל פֿינגער האַלט אַ קידוש־בעכער. ער רעכנט אויס אויפֿן קאָפּ אָן גרייזן די „תקופֿה", דעם „מולד זקן" און די „פֿיר דחיות". ער לייענט דעם דאָקטאָרס רעצעפּט און וויים יעדע חולאת, דעריבער קען ער זיך פֿאַרהיטן פֿון יעדער קרענק. ער טוט אויך שיין שפּילן, מען לויפֿט צו אים פֿון אַלע זײַטן צו הערן, ווי ער שפּילט אויף פֿאַרשיידענע כּלים, און ער זינגט מיטן מויל ווי אַ זינגפֿויגל. ער האָט געמאַכט אַ טעלעגראַף פֿון זײַן צימער צו זײַן ווײַבס צימער. פֿירשטן און באַאַמטע בוקן זיך צו אים און שפּילן מיט אים אין שאָך. נישט ער הייסט מלאכים, זיי זאָלן פֿאַר אים באַווײַזן ניסים, און נישט זיי טוען דאָס. דורכן נאַטור־געזעץ באַווײַזט ער וווּנדער, דורכן נאַטור־געזעץ אַנטפּלעקט ער דאָס פֿאַרבאָרגענע. אויך היילט ער שלאַפּע און עקרות אויף אַ נאַטירלעכן אופֿן".

אָבער צוגלײַך מיט דער טרוקענער מליצה טרעפֿט מען בײַ אים אַ מאָל אַ וויציקן אײַנפֿאַל אָדער אַ סטיליסטיש געראָטענעם אויסדרוק, ווי למשל:

טוב לו כשׂיל וכילפות, מעצד ומגרה
ממכות מלמדיו, מקללה ומארה,
ועת דניאל עם רב ששת חצב שלהבת,
הוא כידודים מלט מברול ומקבת. (ז׳ 22)

בילכער איז אים די זעג און דער הובל, האַמער און הויק,
ווי קלעפּ און קללות פֿונעם מלמד, זײַן וואַרפֿן אין שרעק.
בעת וען דניאל האָט זיך מיט רב ששתן צעהיצט,
האָט ער פֿונקען פֿײַער פֿון קאָוואַדלע צעשפּריצט.

אָדער —

אך לא נקל להדוך את ה„סטרא אחרא",
כי רשעה תסוכך עליה כמגן ותחרא. (ז׳ 65)

מיר פֿאַרשטייען איצט, פֿאַר וואָס פּרץ שרײַבט וועגן דעם ליד אין אַ בריוו צו שלום־עליכמען, אַז עס איז זײַנ — „מהקובץ הזה היו מלאכת־ידי: חיי משורר עברי וכו׳", און אויך פֿאַר וואָס עס האָט „געווארפֿן אין רויטקייט", וועלן ער האָט עס דערמאָנט.

פּרצעס טעקסט אין זעקסטן קאַפּיטל זענען די שורות 15—18 אויף ז׳ 54, די גאַנצע ז׳ 55, 7—20 אויף ז׳ 56 און 1—2 אויף ז׳ 57. (דער משל מיטן פֿאַרבלאָנדזשעטן הונט איז, נאָך מײַן מיינונג, ל—ס).

אין זיבעטן קאַפּיטל — —

אין אַכטן קאַפּיטל — 7—16 אויף ז׳ 74 און 7—14 אויף ז׳ 79.

אין נײַנטן קאַפּיטל — 1—6 אויף ז׳ 83, 7—10 אויף ז׳ 84, 18—19 אויף ז׳ 90, 1—7 און 12—17 אויף ז׳ 91 און 3—12 אויף ז׳ 92.

אין צענטן קאַפּיטל די גאַנצע ז׳ 93 און די שורות 14—15 אויף ז׳ 94.

מען מעג משער זײַן, אַז ווען פּרץ האָט באַקומען אַן אָפּדרוק פֿון זײַן שיר אין ליכטענפֿעלדס רעדאַקציע און דערזען, ווי אַזוי ער האָט אים „אויס־געפֿאַרריכט", האָט ער זיך גענומען שטאַרק צום האַרצן. נידערגעשלאָגן נאָך פֿון זײַן קינדס טויט, האָט ער איבערגעלאָזט הויז און ברויז אויף גאָטס באַראָט און איז געקומען קיין וואַרשע צום שווער מיט דער פֿאָדערונג, ער זאָל אָפּשטעלן דעם דרוק פֿון בוך. ליכטענפֿעלד האָט זיך אָבער נישט געלאָזט אײַנבעטן, אָבער בכדי פּרצן ווי עס איז צו פֿאַרגיטיקן האָט ער אַוועקגעשטעלט אין דער אונטערשריפֿט פֿון ביידע זײַטן פֿון זײַן אייגענעם נאָמען פּרצעס איניציאַלן: פּ ל א״י ג״ל — י. ל. פּ. און איבערגעלאָזט דעם שיר „חנה" א ו מ ב אַ ר י ר ט. ער האָט בלויז צוגעשטעלט אויף די זײַטן 117 און 119 אַ „ג״א" (גירסא אחרינא, צווייטער נוסח). ווען דאָס בוך איז פֿאַרטיק געוואָרן, האָט ער, וועדליג מיר דוכט, אַ שטיק צײַט עס אויסבאַהאַלטן פֿון אים, ביז ער וועט זיך באַרויִקן.

וועגן דעם ליד „חנה" שרײַבט פּרץ: 64

„און נאָך שפּעטער, אין „ספּורים בשיר" (צוזאַמען מיט מײַן שווער ג. י. ליכטענפֿעלד) געדרוקט אַ פּאָעמע „חנה", ווו די העלדין מיט דעם נאָמען ווערט פֿאַרשוועכט פֿון ראָש־הקהלס זון אאַז״וו, וואָלט עס זײַן נישט מער ווי אַ נאָכמאַכעכץ... ווי איך האָב נאָכגעמאַכט היינען, נאָר מיט מער געשמאַק־לאָזיקייט".

פּרץ, וועלכער האָט זיך יאָרן שפּעטער געווענדט צו שלום־עליכמען: „להודיעני אודות השנויים, כי האומן בעצמו מתקן בנקל את מעשיו" — „מיר לאַזן וויסן וועגן די נייטיקע ענדערונגען, ווײַל דער מײַסטער אַליין קען גיכער פֿאַרריכטן זײַנע ווערק", האָט, ווײַזט אויס, אויסגעפֿאָלגט זײַן שווערס אורים־ותומים און אַרײַנגעפֿירט אַ ראָש־הקהל. נאָר אַזוי ווי 65 „דער אידעאַל פֿון אַ ראָש־הקהל אין זאַמאָשטש איז (אין דער לעצטער צײַט כמעט!) אַ ייִד, וואָס קען נישט רעדן און וועט נישט פּלוידערן אין מאַגיסטראַט, וואָס קען זיך נישט אונטערשרײַבן (און וועט זיך נישט חתמענען אָן קהלס וויסן; דער חותם פֿון דאָזאָר ליגט בײַ אַ בעל־הבית)", האָט ער דעם אַמאָליקן תקיף געמאָלט אויף אַן אייגענעם שטייגער:

שבֿעים שנה, איש שיבֿה אנכי,
ראשי כסה כסף, לבֿן־שלג לזקני,
רופֿף כל גווי, כבֿר כלה כוחי,
אך לי עוז וכבֿוד, „איש מכובד" אני.

בכל לבי נהלתי עדתי בצדק,
ובכפי אין מאום, ובטובי אין חדק.

כשמואל איש הרוח כן הרמתים,
נגד אחי ורעי יכולתי גם קראתי,
מי בכם כמוני עוד נקי־כפים,
דין מי הטיתי ופני מי נשאתי? — — (ז׳ 125)

זיבעציק יאָר אַלט בין איך, גראָ,
דער קאָפּ שוין באַזילבערט, די באָרד ווייס ווי שניי,
עס ציטערט דער קערפּער, קיין כוח נישטאָ,
נאָר שטאָלץ בין זיך, פּעסט, געערט בין איך,
געפּירט האָב איך מײַן עדה ערלעך און פּײַן,
קיינעמס אַ שפּענדל אין מײַן האָב זאָל ווען זײַן.

ווי שמואל דער מאַן פּון גייסט פּון רמה דער שטאָט,
רוף איך צו מײַנע אייגענע און פּרײַנד, פּאַר אַלעמענס אויגן:
ווער נאָך, ווי איך, האָט ריינע הענט בײַ אײַך?
וועמענס רעכט האָב איך פּאַרקוקט? וועמענס פּאַרבויגן?

אויב דער „חיי משורר עברי" איז, אינעם ערשטן גילגול, אַ לירישער ווידוי פּון אַ דיכטערס לײַדן און שטרעבן, וואָס פּאַנגט מיטן צאַרטן קלאַנג און ריטם, מיטן אייגענעם אָריגינעלן גוסט און נאַטירלעכקייט, איז „חנה" אָנגעשריבן אויף אַן אַנטלײַענעם סוזשעט, וואָס איז איבערגעארבעט געוואָרן אין אַ מעלאָדראַמאַטישן נוסח. דאָ מישן זיך צונויף שאַרפּע, טרעפּיקע בילדער און ווערטער מיט אומבאַהאָלפּענער שטאַמלענישן פּונעם אָנפּאַנגער. דאָס ווערק אין גאַנצן האָט אַ בפּירוש סאָציאַלן כאַראַקטער און לפּי־ערך קלייניעם קינסט־לערישן ווערט.

חנה, וואָס איר געליבטער איז אַוועקגעפּאָרן זוכן אַרבעט און האָט פּון זיך נישט געלאָזט הערן, איז פּאַריתומט געוואָרן פּון טאַטע־מאַמע און פּאַרטריבן געוואָרן, נאָך איר פּאָטערס פּטירה, פּון הויז פּאַר נישט צאָלן קיין דירה־געלט.

אמה פּבר מתה, מת עתה אביה,
אך אזור לא נראה שחור על מדה.
אבל לא תלבש יתומה עניה,
אביה לא עזב אך אותה לבדה.
בלי משען ומשענה, תקוה ותוחלת,
לא בבגדים יתומה עניה מתאבלת.

ולא למען רואים אז תדמע בת־עין,
כי אין גם איש רואה, מנחם ומעודד.
חנה גם דוד גם מודע לה אין,
דן אחד אהבה, זה פבר הוא נודד
להשפיל במלאכתו, ואך נסע וילך,
כאיש מגן בא יגון ושואה כהלך,

דן במרחקים ישפיל במלאכה, מאז על פני חנה לא תופֿע נהרה,
לא אחת ושתים אגרות נכתבו, העתיד לה נראה בענן שוד ושבר.
אך מנהו גם שמץ בל אזנה לקחה, כבר אמה מארץ החיים נגזרה,
כל מכתביה אך ריקם לה שבו. ועל חצר המות גם לאביה קבר.
ודן גם לא ידע כי חנה אמולה, שני מחמדי לבה כסתה אדמה,
כי חנה יתומה גלמודה, שפולה. השלישי איננו, במרחקים הוא שמה.

חנה בנסעו בדמעות נשקתהו, ואדון הבית, אך נאסף אביה,
בדמעות אביה אז אצל לה ברכה, גרשה ממעונה. „הגידי, נעזבה,
עד נסתר במרחק עינה לוותהו, איפֿה תנודי, יתומה עניה?
נעלם, מלבה התפרצה אנחה השביב חמלה אחד בלבות רבבה?
ובמגינת רוח הביתה אז שבה, ואן רעותיך ספרת בלי די,
כמו ידעה עתידות. כה נאנחה, נעצבה. בעוד דן עמדך ואביך חי?" (ז׳ 120—122)

נישט האָבנדיק וווּ צו זיין, האָט זי זיך געווואָלגערט אויפֿן בית־עולם, וווּ עס האָט זי געטראָפֿן דעם ראָש־הקהל׳ס זון און זי געשענדט אויף איר פֿאָטערס קבֿר. דער קבֿרות־מאַן האָט זי דערזען, וועָן זי האָט זיך געקליבן אַרייַנוואַרפֿן אין טייַך, און געבראַכט צו פֿירן צום ראָש־הקהל׳.

גייט זי אַזוי מיט אים און רעדט צו זיך —

גם שוב לא יתנו אל חיק האדמה,
מרי־חיי אחר, בל נפֿש יודעת,
מות לא יתנו אך ברעב, בצמא,
או את לבך בחייך תאכל תולעת.
או מות ברעב, או חיי דראון!
לא! —
קראה פתאם וצעקה בקול —
מות לא יתנוך? — את מות בחרת! (ז׳ 123)

— „אַפֿילו זיך אומקערן צו דער ערד, קיינער זאָל פֿון דיין ביטער האַרץ נישט דערוויסן, דערלאָזן זיי נישט. נאָר זאָלסט אויסגיין פֿון הונגער און דאָרשט. צי לעבעדיקערהייט זאָלן וועָרעם דיך עסן. שטאַרב פֿון הונגער אָדער לעב פֿון שאַנד. נייַן, האָט זי אויסגעשריגן, שטאַרבן לאָזט מען דיך נישט, אָבער דו האָסט דעם טויט אויסגעקליבן".

דער קבֿרות־מאַן וויל זיך אויף איר אָנבייזערן, דערמאָנט ער זיך אין זיין אייגענער טאָכטער, און עס פֿאַרקלעמט אים דאָס האַרץ. וועָר ווייס, וואָס עס קען געשען?

שוא אומץ לב, שוא תום דרכיה,
אם אכפו אך יכביד מחסור עליה. (ז׳ 124)

„צו נישט וועלט באַהאַרצטקייט, צו נישט לײַטישקייט, וועלן די נויט דריקט אויף אירע".

דער סוף איז, אַז בעת זי רעדט אויס איר האַרץ פֿאַרן ראָש־הקהל, קומט אָן זײַן זון, און זי דערקענט אין אים איר באַלײַדיקער. דעם ראָש־הקהל רײַסט זיך פֿאַר ווייטאָג אָפּ דאָס האַרץ, און ער שטאַרבט, און זי אַנטלויפֿט און דערטרינקט זיך.

„חנה", וואָס פֿרט באַצייכנט זי ווי אַ פּאָעמע, איז אײַנגעטיילט אין זיבן פּרקים, וואָס דער ערשטער פֿון זיי דינט ווי אַ פּראָלאָג און דער לעצטער — ווי אַ נאָכוואָרט. דער פּראָלאָג, וואָס פֿרט באַווײַזט זיך אין אים מיט זײַן ערשטן פֿאַרמעסט ווי אַ דיכטער פֿון סאָציאַלן באַוווּסטזײַן, באַשטייט פֿון צוויי טיילן: 1) די אויפֿגאַבע פֿונעם דיכטער צו וועקן דעם פּראָטעסט קעגן סאָציאַלן אומרעכט; 2) דער פּראָטעסט פֿון דעם דיכטער.

די אויפֿגאַבע פֿונעם דיכטער:

אחי ורעי! עוד הפעם באתי
אליכם, אל לבכם לי דברים אחדים.
דבש לא רדיתי לו במנגינתי.
לא הבאתי לו כפרים ונרדים.
אך אם אנחה מקרבו אגזולה,
לפעלי ידים, לא חגם אעמולה.

אחי ורעי! לא ייטיב עוד גהה,
לא ישמח בחייו המשורר לנצח,
נפשו לו מרה, ורוחו נכאה,
ועצבת ועננה ותלמים על מצח.
כל עמל ויגון — יגונו ועמלו,
לב ירחש, עין רואה, אם נפלו בגורלו.

בעינו זו דמעה לכל נכר ואיד,
ולא מעטים הן אלה בעמק הבכא,
ובלבו זה לא ירגיע ההד
לכל נאקת תמרורים, לכל יגון ואנחה,
ואך חמלה ורחמים בלב קוראיו יעורר
וזאת כל חפץ, כל ישע המשורר.
(ז׳ 117—118)

„און נאָך אַ מאָל קום איך צו אײַך, מײַנע ברידער און פֿרײַנד, וויל איך האָב צו אײַער האַרץ אַ פּאָר וועלטער. קיין האָניק האָב איך פֿאַר דעם אין מײַן געזאַנג נישט אויסגעדריקט און נישט געבראַכט קיין שמעקנדיקע בלומען. אויב איך וועל פֿון דעם בלויז איין אײַנציקן זיפֿץ ארויסבאַקומען, האָב איך נישט פֿאַרשוועכט מײַן מי און האָב דערגרייכט דעם צוועק.

מײַנע ברידער און פֿרײַנד! ער וועט נישט ענדערן זײַן אויסקוק, קיין מאָל קען זיך דער דיכטער נישט פֿרייען אין לעבן. זײַן נשמה איז פֿאַרבי־טערט, זײַן גײַסט איז דערשלאָגן און פֿאַרטרויערט, פֿאַרוואָלקנט און צעאַקערט איז זײַן שטערן. וווּ אַ ווי און אַן אומגליק, איז עס דאָך זײַן ווי און אומגליק, אויב אַ האַרץ וואָס פֿילט און אַן אויג וואָס זעט האָט אים דאָס לעבן באַשערט.

וווּ אַן אָנשיקעניש, אַ צרה, האָט דאָס אויג זיינס אַ טרער (נישט קאַרג זענען זיי אין טאָל פֿון יאָמער), און נישט אײַנגעשטילט וועלט דער אָפּהילף אין זײַן האַרץ פֿון יעדער ביטערן קרעכץ, פֿון יעדער טרויער און זיפֿץ. רחמנות

בלויז, באַרעמהאַרציקייט דערוועקט ער בײַם לייענער. דאָס איז דאָך דעם דיכטערס איינציקער מײַן און איינציקע טרייסט".

אָט די פֿערזן, איז פֿדאַי צו באַמערקן, דינען ווי אַ קענגשטעל צום שווערס שורות: „כי בשיריו אלה — — שר מ„חברה קדושה", פֿנושים יחבולו, ישודו אלמנות ויתום יגזולו, ותצת חמתו פקדוח אש חמזים על „זכרונות לברכה" ודברים נדפסים". (ז' 75—76)

דער פּראָטעסט:

שוכני היכלים, ראשי המטות,
נטילי הפּזך ואדוני הזהב,
הן מעולם לא חבקתם אשפּתות,
התדעו מה מחסור, תבינו מה רעב?
אם לא ראיתם עוני משבטו לא תיראו,
מדלים לב תקשיחו, „נרפּים הם", תקראו.

אמונים עלי תולע מבטן מרחם,
התדעו יום עברה, נסיון ותלאה,
עת יפּשע גבר על כפּר לחם
וכבדו תפּלח מלחמה נוראה?
לא תשאו פני דל. אך למה לפּעמים
למשואות לבדכם תפּילו לב תמים?

בלי מתג ורסן תפּרצו פּרץ,
תאוותכם אין משיב, כעירים תנהקו,
בערמה תדיחו לב בנות עם הארץ,
או בורוע נטויה, ולעניה תצחקו.
אך על מי אדבר? על כפּים וסלעים!
הם לא יבינו, כי ימי עני רעים. (ז' 118—119)

איר וואָס לעבט אין פּאַלאַצן, איר פֿירער פֿון שטאַמען,
באַלאָדן מיט זילבער און די האַרן פֿון גאָלד,
קיין מאָל האָט איר זיך נישט צווישן הויפֿנס מיסט געוואַלגערט, —
צי ווייסט איר דען וואָס נויט איז, צי פֿאַרשטייט איר וואָס איז הונגער?
איר האָט קיין אָרעמקייט נישט געזען, עס שרעקט אײַך נישט איר רוט,
זײַט איר האַרט קעגן אָרעמע לײַט, „פֿויל זענען זיי", זאָגט איר.
איר, וואָס זענט פֿון מאַמעס לײַב געהאָדעוועט אויף פּורפּור,
צי ווייסט איר פֿון אַ טאָג פֿון צאָרן, פֿון פּרווו און אומגליק,
ווען צוליב אַ לעבל ברויט טוט אַ מענטש צו זינד זיך קערן
און זײַן לעבער פּלאַצט אין אים אין שרעקלעכן קאַמף?

יאָ, איר שוינט נישט קיין אָרימאַן! נאָר פֿאַר וואָס טוט איר אַ מאָל
אַליין אַרײַנוואַרפֿן אין אומגליק אַן אויפֿריכטיק האַרץ?
ווי נישט געצוימטע יונגע אייזלען ברעכט איר פּלוצים אויס,
אומגעשטערט איז אײַער גלוסט,
מיט פֿאַלשקייט אָדער מיט גוואַלד פֿירט איר אַראָפּ פֿון וועג
ריינע הערצער פֿון פֿאָלקסטעכטער, שפּעט פֿון זיי נאָך אויס.
אָבער וועגן וועמען רייד איך? וועגן שטיינער און פֿעלזן!
זיי קאָנען נישט פֿאַרשטיין די ביטערניש פֿון דלות.

בײַם אַרײַנפֿירן אַ נײַעם העלד אין דער פּערזאָן פֿון ראַש־הקהל האָט פּרץ אַרײַנגעשטעלט אַ לירישע חקירה, וואָס האָט זיך בײַ אים אויפֿגעהיט, ווי איך בין זיך משער, פֿון יענער פֿריִער צײַט, ווען ער האָט נאָך, וועדליג ער דערציילט אין זײַנע זכרונות, 66 „געזונקען אין מרה־שחורה" און, שוועבנ־דיק „דרײַ טפֿחים איבערן השכּלה־וואַסערל", זיך געמאַטערט איבער „געדאַנקען־פּראָבלעמען", צום מיינסט וועגן טויט. אָט די פֿערזן, ווי רוי און אומבאַאַרבעט זיי זענען לויט דער פֿאָרם, זענען וויכטיק ווי מאַטעריאַל פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער עוואָלוציע פֿון פּרצעס געדאַנק.

„ווי גרויס זענען די לײַדן אויף דער וועלט! אָבער וויין נישט, פֿאַראַן אויך גליק".

אך אי משכּן אושר? אי ישבֿ בגאונו?
זה אומר: שמים, זה: קבֿר מעונו. (ז׳ 126)

„אָבער ווו איז גליק? ווו זיצט עס אין זײַן גרויסקייט? איינער זאָגט: אין הימל, דער צווייטער: אין קבֿר".

אולם, אם גם לא שד משחית המות,
איננו השטן, כּאשר אמרו עד הנה.
אך פּודה ומציל מיגון ועצבֿת,
הוא מלאך שמים, הוא אח לשֵׁנה.
שוא לבֿקש בו אושר תּצו לגבֿר,
אך אפֿס ואין, אך נשיה בקבֿר.

כּעצבֿ תּחדל שמחה, עונג כּצרה,
קראו לשמחה: מרגוע, מנוח.

„אויב דער טויט איז נישט קיין שד, קיין פֿאַרדאַרבער, איז ער דער שטן, ווי מען האָט גערעכנט, אַוודאי נישט. ער איז דער אויסלייזער פֿון אומעט און טרויער, ער איז אַ מלאך פֿון הימל, אַ ברודער פֿון שלאָף. אומ־זיסט זוכט אין אים דער מענטש זײַן גליק! נישט מיט גאָרנישט! פֿאַרגעסונג איז אין קבֿר, ווו טרויער הערט אויף ווי פֿרייד און פֿאַרגעניגן ווי לייד. די פֿרייד רופֿט מען רו".

אך הכי חינם בלי כל מטרה
תחת סבל החיים הלכנו שחוח?
התחיה למען תמות ותשפח חייך?
— לא — תענה, תשא מרום עיניך, —
במרומים שם אושר רבים יאמינו,
שם יעלו הרוחות מבורות שפל.
אך למה אלה לעלות יהינו,
לספור כוכבים בעד מסך ערפל?

ומשטר וסדרים גלו לכוכבים
וארצות, אמרו, ממעל לעבים?
— ברוח!
„אך מה לשונך נאלמה,
הגד מה הוא, ולא אשר איננו?
למה אוגה נפשך סוערה לא־נוחמה,
לאפס תקרא „מלוך" ותמשילנו.

לא! פה (ה)אושר! פה ההצלחה!
פה בין החיים נבקש מאושרים! — —

„— אָבער צי זענען מיר אָן יעדער ציל געפֿאָלן אונטער דער שוערע־
ניש פֿון לעבן? צי לעבסטו בכדי דו זאָלסט שטאַרבן און פֿאַרגעסן אין לעבן?
— ניין, ענטפֿערסטו און פֿאַרקוקסט זיך אין דער הייך, פֿיל גלויבן,
אַז דאָס גליק איז אויבן, אַז די נשמות דערגרייכן אַהין פֿון דער נידער.
— נאָר צו וואָס זאָלן זיי שטרעבן אַהין צו דערגרייכן, צו ציילן שטערן
הינטער די וואָלקנס? מען האָט זיי שוין געציילט, געאָרדנט און אַפֿילו לענ־
דער געפֿונען העכער די כמאַרעס?
— אין גייסט.
— וואָס זשע שוויגסטו? זאָג מיר וואָס עס איז, נישט וואָס עס איז
נישט. נאָר צו וואָס דיך באַטריבן, אומרויק פֿאַרצווייפֿלטער מענטש, האָסט
אַ נישט געזאַלבט און געקרייַנט. ניין, דאָ איז דאָס גליק. דאָ, צווישן
די לעבעדיקע, דאַרף מען גליקלעכע זוכן".
אַ ווייטער אָפּקלאַנג פֿון יענע געפֿילן דערטראָגט זיך, אַנב. פֿון פרצעס
אַ שפּעטערן ליד „אַלט און יונג": [67]

אַלע שטערן זענען וועלטן,
און די וואָלקן זענען פֿאַרע,
און עס שטעקט קיין שטיקל רשע
אָדער צדיק אין דער כמאַרע.

*

„פּאָליאַקן, שרייבט פּ. אין זייַנע זכרונות, [68] זענען מיר הייסע. ווי
לאַנג איז, ווי מיר האָבן תהילים געזאָגט פֿאַרן נצחון פֿון דער צווייטער מרידה?!"
אין צוויי פֿון זייַנע קלענערע לידער אינעם בוך זענען געבליבן שפּורן
פֿון דעם דיכטערס איבערלעבונגען בעת דעם אויפֿשטאַנד.
דער קאַמף איז געווען פֿאַרשפּילט, ווייל נישט אַלע אונטערדריקטע
אין פּוילן האָבן זיך פֿאַראייניקט קעגן אונטערדריקער. מיט ביטערן סאַרקאַזם
שטאָפּט פּרץ דעם שקלאַוו וואָס האָט שלאַכט פֿאַרשלאָפֿן אין זיין „העצל

עס שנת תרכ"ג (דער פּויליער פון יאָר 1863), וואָס דערמאָנט אַגב דעם סוף פון קאַפּ' ל"ג „פּון יחוקאל" 69 אין פּרצעס איבערזעצונג:

וויי דעם וועכטער, שפּאָט און שאַנד,
וואָס האָט בייגאַכט
אַן אויג פּאַרמאַכט
און דערוואַכט
ערשט אין דער בראַנד.

כּבר שמש יצאה — למה תצא שמש, למה לראות הותם נעורו החיים?
למה כל העמל? למה כל התלאה?
בכנפי־ליל שקט, אנחה לא נשמעה.
מה נעים הליל, צל האפלה!
את עיני תעוור האש האוכלה.
בכנפי־ליל שקט. החיים אך נעורו
וזעף ובכי אל אזני יחדורו.
כה חשב העצל כצאת מלכת שמים
ויפן לה עורף, ויסגור עינים. (ז' 100—101)

„די זון איז שוין אויפגעגאַנגען און צעשפּרייט איר ליכט, עס טומלט די וועלט ווי אַ זודיקער טאָפּ, און דער פּויליער ליגט נאָך צעלייגט אין בעט. „צו וואָס מיר די זון און דאָס ליכט אין הימל, צו וואָס זאָל אויפֿוואַכן דאָס לעבן און דערזען זיין בראָך? צו וואָס די לייד און פּלאָג? אונטער די פּליגלען פון דער נאַכט איז אַזוי שטיל, אַז עס איז קיין זיפֿץ נישט צו הערן. ווי זיס איז די נאַכט מיט איר פּינצטערן שאָטן: מיינע אויגן פּאַרבלענדט דאָס בראַנדפּייער פון טאָג. אונטער די פּליגלען פון דער נאַכט איז שטיל; קוים וואַכט אויף דאָס לעבן, דערטראָגט זיך אַ קלאָג און צאָרן אין די אויערן" — אַזוי האָט געטראַכט דער פּויליער, וועו די הימלישע מלכּה איז ערויס, און זיך צו איר אויסגעקערט מיטן רוקן און צוגעמאַכט די אויגן".

ובלילה לא שמעת רעש מלחמה, מערשם לוקחו, מזרועות נשיהם,
כעת נשפך הדם תבלע אדמה? הושבו במחשכים ושם נפזרו עצמיהם,
לא ראית תבערה ותמרות העשן? לא שמעת יללת דם.
בלילה מרגוע?! שכבת כפר־בשן מליל חושך שחרו פני העם,
ולא שמעת אומללים קראו לישע, לא שמעת, לא ראית. ישנת אך, שכבת.
כי בוקקים בקקום, אנשי עוול ורשע. ולמחזה שמש פג לבך, נעצבת.
בליל זה בשנה הגברת חיילים, צר לי עליך כי נפוצו חלומות הזהב
גם בחלום לא שמעת אנקת אומללים ויעמדו ערומים מחסור גם רעב. (ז' 101—102)

„האָסטו בייגאַכט גאָר נישט געהערט דעם געוויש פון מלחמה, וועו עס האָט זיך געגאָסן דאָס בלוט, וואָס די ערד האָט איינגעזאָפּט? און וועו דאָס

פֿייער האָט זיך צעפּלאַקערט און דער רויך האָט אויפֿגעשטיגט, האָסטו אויך נישט געזען? בייַנאַכט איז רו?!.. ווי אַן אָקס אַן איבערגעזעטיקטער ביסטו געלעגן און נישט געהערט, ווי אומגליקלעכע האָבן גערופֿן צו הילף, ווען די צעשטערער, בייוע מענטשן, האָבן זיי חרובֿ געמאַכט. האָסט שטאַרק געשלאָפֿן יענע נאַכט און עס זענען צו דיר אַפֿילו אין חלום נישט דערגאַנגען די וויי־ געשרייַן פֿון די אומגליקלעכע, ווען מען האָט זיי אויפֿגעוועקט פֿון שלאָף, אַרויסגעריסן פֿון זייערע פֿרויענס אָרעמס און פֿאַרזעצט ערגעץ אין אַ פֿינצ־ טערניש, ווו דאָס געביין זייערס איז צעשפּרייט געוואָרן. האָסט נישט דער־ הערט דעם יאָמער, נישט דערשפּירט דאָס בלוט. פֿינצטערער פֿון דער נאַכט איז פֿאַרשוואַרצט דאָס פּנים פֿון פֿאָלק, דו האָסט נישט דערהערט, דו האָסט נישט דערזען. ביסט געלעגן און געשלאָפֿן, און דערזעענדיק די זון, האָט זיך דיר דאָס האַרץ אָפּגעקילט און דו האָסט זיך פֿאַרטרויערט. עס איז דיר אַ שאָד, פֿאַר וואָס עס זענען צערונען געוואָרן די גאָלדענע חלומות, און נאַקעט שטייען הונגער און נויט".

כּי עקבות הרצח והשוד נודעו נקל המציא תרופה, אם נגלו הנגעים.
וישמע בכי, ואנחות נשמעו. פה מלחמת החיים, נרם נס נצחון,
אל תירא, אל תחת! את שתי עיניך יחד קומה גם אתה ונירה לך ניר!
אל תסגור מאימה, אל תעצום מפחד. אך העצל את פניו הסב אל הקיר
נקל למצוא מזור אם נראו הפצעים, וירדם... ויישן על גחון. (ז׳ 102—103)

„ווען די שפּורן פֿונעם מאָרד און פֿונעם רויב האָבן זיך אַנטפּלעקט, האָט זיך אַ געוויין דערהערט און אַ געזיפֿץ. שרעק זיך נישט! ציטער נישט! מאַך נישט צו ביידע אויגן פֿון אימה, שליס זיי פֿחדניש נישט צו! עס איז לייכטער אויסצוגעפֿינען אַ מיטל, ווען עס זענען זיך די ווונדן, עס איז גרינגער צוצוטרעפֿן די הילף, ווען די פּלאָג איז אַן אָפּענע. עס איז אַ קאַמף פֿאַרן לעבן, מיר הייבן די פֿאָן פֿון נצחון, שטיי צו, צעאַקער דיין חלק! — דער פֿוילער האָט זיך אָבער אויסגעדרייט מיטן פּנים צו דער וואַנט, אַנטדרימלט געוואָרן און געשלאָפֿן אויפֿן בייכל".

דער צווייטער שיר מיט אַ סאָציאַלן מאָטיוו איז אַ באַלאַדע באַטיטלט „בית שומם" (אַ חרובֿע שטוב), אין וועלכער עס ווערט דערציילט אויף אַן עכט פֿאָלקישן אופֿן, ווי אויפֿן אָרט פֿון דער חורבֿה אין וואַלד איז אַ מאָל אַ הייזל געשטאַנען. אין דעם הייזל האָט געווינט אַן אלמנה מיט זעקס קינדער, און ווען דער פּריץ האָט פֿון איר נישט געקענט אויפֿמאַנען קיין דירה־געלט, האָט ער זי אַרויסגעוואָרפֿן מיט אירע קינדערלעך אויף גאַסט גנאָד אין אַ ווינטער־ דיקער שטורעמנאַכט, און זיי זענען אַלע אומגעקומען. נישט וויט פֿון יענער חורבֿה אין וואַלד האָט מען אין די שפּעטערע יאָרן געפֿונען דעם פּריץ אַן אויפֿגעהאַנגענעם.

I

פה מעי מפלה, פה ארמון שומם,
ההכהו לרסיסים סער?
אין בדק מחזק, אין אותו מרומם,
מה תורת הבית, שומר היער?

הארמון שומם זה רבות בשנים
ובעליו ישקודו על גדיש כבר,
אך זקנים יזכורו: לפנים, לפנים
תחת ארמון עמד פה מעון צר.
פה ישבה אלמנה וששת ילדיה,
לחם צר מצאה בזעת אפיה.

II

בערב, ביום עבות, בשלגה וסערה,
בא נושה. שחת את רחמיו, כלה,
שוא כל תחנונים, כל עצה נעדרה.
עם ששת ילדיה גורשה האומללה.

איפה נדדו? אי מצאו קבר?
האם בלב שלג מצאו קבורתם?
זאת לא יבן, לא ידע עוד גבר.
ביער — חיה רעה אולי אכלתם,
אין קול ואין קשב, עקבותם לא נודעו,
אך תחת מעון צר, תלפיות פה נשאו.

III

נשכחו חיש מלב איש האמללים,
קול שרים ושרות ביער השתרע,
ועין לא תשבע לראות היכלים
ומהוללות תצלול אוזן שומע.

אך גם לאלה פתאם בא קץ.
נדמו לפתע כל זמירות ושיר.
ואת אדוני הארמון תלוי על עץ
מצאו ביער שומרי העיר.
מאז פה דממה, שומם הבית,
המסילות אבלות, ושמיר ושית.

IV

ושמועות שונות מסביב נפזרו,
אך בטח לא ידע איש פשר דבר=מותו.
הכי עליו עבדיו קשר קשרו,
גנבו את כספו, על עץ תלו אותו?

או מחנק לנפשו לבדו הוא שם,
כי נלאה נשוא את סבל החיים,
כי בכנפיו מצאו אך רצח ודם?
כה שמועות שונות תשמענה אזנים,
אך פשר אל=נכון לא ידע עוד גבר,
ושמם הבית ובעליו בקבר. (ז' 98—100)

פון די איבעריקע קליינע לידער זענען צוויי פון זיי אַזוי איבערגעמאַכט געוואָרן, אַז זיי האָבן אין זיך נישט קיין טראָפּן פרצישס, אַחוצן אינהאַלט. זיי טראָגן אויף זיך ספּעציפיש ליכטענפעלדישע טיטלען: 1) „תמשילהו במעשי ידיך, כל שַתָּה תחת רגליו" (דו האָסט אים געמאַכט הערשן איבער די באַשע=פענישן פון דייַנע הענט, האָסט אַלץ געלייגט אונטער זייַנע פיס), 2) „מהנפלאות והמופתים של רבי החסידים, כפי הספורים בספריהם".

דער ערשטער שיר איז אַ משל, אין וועלכן עס דערציילט זיך, ווי דער מענטש האָט אַלץ דערגרייכט דורך קענטעניש, און אין צווייטן רעכנט לְ—ד אויס, ווי אין אַ באַשולדיקונגס=אַקט, די אַלע ניסים ונפלאות וואָס אַ רבי קען. איך מיין, אַז עס איז אַ צעשמירטער איבערבלייַב פון פרצעס „לפנים הקדושים", וואָס איז געווען אַ ליד פאַר זיך. אין אָט דעם ליד אַטאַקירט ל. קוים פאַרשטעלט אַ. ב. שווייצער, דעם מחבר פון „קנאת סופרים".

דאָס ליד „השופט והמליץ" (דער שופט און דער פאַרטיידיקער), וואָס טראָגט פרצעס איניציאַלן בייַ ביידע זייַטן פונעם שווערס נאָמען, פלא"י,

ג"כ — י. כ. פ. האָט מחמת דעם רעדאַקטאָרס אַרײַנמישונג, ווי מיר דוכט, אָנגעוואָרן איר מײַן חן. עס באַהאַנדלט אַ פּיקאַנטע טעמע, אײַנשטעלעריש פֿאַר די זיבעציקער יאָרן פֿונעם פֿאָריקן יאָרהונדערט, און צייכנט זיך אויס אין זײַן אָנהייב, וואָס געהערט צו פּרצן, מיט אַ ריטמישער זינגעוודיקייט. עס דערציילט זיך ווען אַ פֿרוי, וועלכע האָט זיך אַרומגעפֿירט נאָך איר חתונה מיט אַנדערע מענער און אײַנגעזען נאָך נײַן חדשים, אַז זי דערפֿילט נישט איר חובֿ אַלס פֿרוי און מוטער. זי האָט עס אַרומגערעדט מיטן מאַן און ער האָט איר דערלויבט צו גיין וויטער איר אייגענעם וועג און האָבן דאָס קינד, ווען עס וועט זיך איר פֿאַרגלוסטן (אין געגעבענעם טעקסט — „כּעת חיה", איז דער אָפּלייג אויף אַ יאָר).

מיר פֿאַרצייכענען די ערטער פֿונעם פּרץ־טעקסט אין דעם לידּ:

לקחו לבבות עיניה,
עיניה יונים
תּוכּו תּחת רגליה
המונים, המונים,

במחולת המחנים,
ברעש ובשאון,
היא בעדי עדיים
טופפת בגאון.

אך נוגה ונהרה,
אך עונג ונחת,
מעינה לא נגרה
אף דמעה אחת.

לא ידעה מה כּעס,
שאת ושבת דום,
חנף מעברים שומעת,
חלקות כּל היום. — —

היא חרדה נבהלה
ותרץ מהרה
ולבעלה האומללה
דבר השופט ספרה.

עורקים רפים, תמתי,
ענה הבעל,
חלומות, על דברתי,
תחזי על כּל שעל.

הרבי עוד קרואים,
צאי במחולת המחנים,
הן לעונג ושעשועים
באת משמים.

הלא יונתי אַת, הן
אני בעלך, לך אהבתי,
וכעת חיה בן
תלדי לי, יפתי. (ז' 106—108)

און נאָך אַ לידּ פֿונעם געמישטן טעקסט טראָגט אויף זיך דעם נאָמען: „תּבנית דורש הקדמוניות המכונה מבקר בארץ פולין, חקירותיו ודרישותיו, למען ילמדו רבים חכמה ותּרבה הדעת בישראל". און איז געצילט קעגן יעקבֿ רייפֿמאַן, וואָס וועגן אים שרײַבט פּרץ אין זײַנע זכרונות, אַז ער האָט אויף אים געמאַכט דעם ערגסטן אײַנדרוק. פּרצעס מאָדנע באַציונג צו אָט דעם שטיל, געלערנטן משפּיל דאַרף ערשט אויסגעפֿאָרשט און דערקלערט ווערן.

אין אָט דעם לידּ, וואָס באַשטייט פֿון קאַרגע פֿינף זײַטלעך, געפֿינען זיך בלויז פּרצעס זעקס פֿערזן אין אָנהייב לידּ, און מעגלעך, אַז אויך זיי זענען

אויסגעבעסערט געוואָרן פֿונעם רעדאַקטאָר. מיר פֿאַרצייכענען זיי אָבער מחמת דער גערָאטענער נאָכמאַכונג פֿון רייפֿמאַנס נוסח און זייער סאַטירישן שפּיץ.

כּעיט על הפּגרים — משמאל, מימין יבּקש,
יעט על הספּרים — וכולם כּנושה ינקש.
ויצברם חמרים, חמרים. — חדשות ישאל מישנים,
יגלם וישטחם שטוח, — עדנה מיקהת פּנים,
יסגרם ויפּתח פּתוח, — והאלהים לידו אינה
בחופּש מחופּש יחפּש, — תחת נופּך, כּינה.
וכשממית בידו יתפּש, (ז׳ 112—113)

אין דער אונטערשריפֿט אונטער דעם ליד געפֿינט זיך, אַגב, דער שטריך צווישן פּלי״א און ג״ל (פּלי״א, ג״ל).

ווי שוין געזאָגט, געפֿינען זיך, סוף בוך, צוויי לידער פֿונעם שווער. אין דעם ליד, וואָס איז באַטיטלט „לחיים החסיד בשנותו את טעמו ומלבושיו בשלשה עשר לחודש תשר״י תר״ז", וואָס מיר האָבן שוין פֿריִער דערמאָנט, פֿאַרטיידיקט ער מיט משכּילישער נאַיוווקייט די רוסיפֿיצירפֿאָליטיק פֿון ניקאָלאַי דעם ערשטן און זיין גזרה וועגן דער הלבשה. פֿרצעס „שטרימל", מיין איך, איז אַ שטיפֿערישע איבערארבעטונג פֿון אָט דעם באַריידעוודיק צעגאָסענעם ליד, וואָס פֿון דעם האָט ער אויך געמאַשט דעם בייסיקן אינהאַלט.

אין דעם ליד טאַדלט ל—ד, דרך אַגב, זיינע ברידער פֿאַר נישט ריידן די לאַנדשפּראַך:

לא ידעו דבר צחות, לשון עבר לא יבינו.
שפת לא ידעתי ישמיעו, כאשדודית יהגו. (ז׳ 147)

„זיי קענען קלאָר נישט רעדן, פֿאַרשטייען נישט קיין העברעיש, זיי לאָזן זיך הערן אויף אַן אומפֿאַרשטענדלעכן לשון, וועלכן זיי מורמלען ווי אין אַשדודיש".

און נאָך אין אָרט:

את מי ארח לחברה, בסוד מי אבואה,
האם את אשכנז, פּולני, למודי הרע,
אשר שפתם אתם ולשונם כחרב הוחדה?
להם מערכי לב, מענה לשון להמה,
ואני כבד־פּה, ערל־שפה, אין בינה והגיון.
אך אפתח פי ואהיה לשחוק, ואשתה לעג כמים.
הה, חלפו הימים הטובים — —
לא בושתי לדבר גדולות גם בלשון עלגים. (ז׳ 143—144)

„צו וואָסער חברה זאָל איך זיך אָנשליסן? אין וועלכער אינטימער געזעלשאַפֿט זאָל איך אַריינקומען? אין דער דיטשער אפֿשר, צי דער פוילישער,

וואָס ווייסן זיך ווי צו חבֿרן, האָבן זייער שפּראַך, און זייער צונג איז ווי א שווערד אַ שאַרפֿע? זיי שטעלן צונויף די געדאַנקען, פֿאַרמאָגן אַ שפּראַכיקן אויסדרוק, און איך שטאַמל אויף אַ טעמפּער צונג אָן זינג, אָן קלאַנג. ווי נאָר איך עפֿן דאָס מויל, צעלאַכט מען זיך, איך טרינק שפּאָט ווי וואַסער. נישטאָ, אָ, יענע גוטע יאָרן, וועו איך האָב זיך נישט געשעמט שטאָלצירן מיט אַ שטאַמל־לשון.

דאָס הקדמהלע צום בוך איז באַשטאַנען פון פּרצעס דרײַ פֿערזן:

בלבֿ אדם נסתרות המונים, המונים,
ורגשות נעלמים עוד יצנוף צנפֿה,
בו תמצא ספּירים, בו תמצא מטמונים,
בו אבני אקדח וגם הררי שרפֿה.
אולי אוציא שבירים מתוך האפֿר,
אשר אמצא בידי, יוחק בספֿר. (ז׳ 2)

געגוג האָט דער מענטש שוין אין האַרצן פֿאַרבאָרגן
געפֿילן פֿאַרהוילענע, פֿאַרקנוילטע אין קנויל,
האָסט דאָרט סאַפּירן, גרויסע מאַיאָנטקעס,
פֿײַערשפּײַענדיקע בערג און שיסקויל.
אפֿשר וועלן איך פֿונקען פֿון אַש אַרויסצײַען,
וואָס איך דערגרייך נאָר — קריץ איך אויס.

האָט צו דעם ל—ד צוגעגעבן אַ צוטײַטש פֿון 17 פֿערזן, וועלכע ער האָט, ווי אין אַנדערע פֿאַלן, געשטעלט פֿאַרן טעקסט. מיר וועלן פֿון אים געבן אַ פּאָר ערטער.

„עד אנה כתוב לא תחדלו, / אם עד פה מלים נמלאתם? / — — הן כּבר שרתם לרוב, לרוב, / משמש האש האוכלה, / מהברק רצוא ושוב / יחדור בחושך ואפלה, / מאור ותכלת שמים, / מנקודות כסף, כוכבים, / — — ונחנו פּל אלה בלי־הרף / עד אן נט אוזן לשמוע? / — — הן נדע: בהגיע עת הזמיר / תשמענה זמירתן הצפרים, / נדע: עת רוח צח נושב, / ינשק הפרחים, ינשק שושנים, / — — על פּל אלה נבאו, רנו ושרו. / אך לבֿ האדם מעוטה בערפּל, לשוא יחתרו בו משוררים לרבּה, / שם שוחה עמוקה, שם ציה וערבּה". (ז׳ 2)

„ביז וועו נאָך וועט איר נישט אויפֿהערן שרײַבן, זענט איר אַזוי איבער־פֿולט מיט ווערטער? — — געגוג שוין, געגוג געזונגען פֿון דער ברענענדיקער זון, פֿון די בליצן וואָס לויפֿן אַהין און אַהער און דרינגען אַרײַן אין דער פֿינצטערניש, פֿון ליכט און בלויע הימלען, פֿון זילבערנע פּינטלעך און שטערן — — מיר ווייסן דאָך, אַז וועו מען שנײַדט אַרום די ביימער, צעזינגען זיך די

פֿייגלען — — מיר ווייסן, אַז ווען עס בלאָזט אַ לויטער ווינטעלע, קושט עס בלומען און רויזן — — וועגן דעם האָט מען דאָך שוין נבֿיאות געזאָגט, באַטאָנט און געזונגען. נאָר דעם מענטשנס האַרץ איז נאָך אַלץ פֿאַרדעקט אין פֿינצטערניש. אומזיסט רײַסן זיך צו אים אומצאָליקע דיכטער. עס איז דאָרט אַ גרוב אַ טיפֿע, אַ וויסטעניש אַ פּוסטע".

*

איך שטעל אַ באַזונדערן טראָפּ אויף די אָפּרופֿן פֿון דער קריטיק בײַם לעבן פֿון די מחברים.

אינעם שוין פֿיל מאָל ציטירטן בריוו צו שלום־עליכמען דערציילט פּ. וועגן אָט די אָפּרופֿן:

„בהשחר הללו מאד את השירים. גאָרדאָן (מבֿקר „המגיד") הוציא ג"כ לאור משפּט, אשר היה לי לתפֿארת, אך בעל „הצפֿירה" (אז סלאָנימסקי לבֿדו) בחמתו על ל—ד על־דבֿר הבקורת, ועלי ע"ד שיר קטן „הכלבֿ והירח", ענה לשואל מדומה: לא נבֿקר את ה„ספֿר שירים שונים", כי הוא תחת הבקורת" — „אינעם „השחר" האָט מען זייער געלויבט די לידער. גאָרדאָן, דער קריטיקער פֿונעם „המגיד", האָט אויך אַרויסגעטראָגן אַן אורטייל וואָס איז געווען מיר צום לויב. נאָר דער בעל „הצפֿירה" — דעמאָלט סלאָנימסקי אַליין, — וואָס איז אין כעס געווען אויף ליכטענפֿעלדן פֿאַר זײַן קריטיקירן אים און אויף מיר איבער אַ קליינעם ליד „הכלבֿ והירח", האָט געענטפֿערט צו אַן אויסגעטראַכטן פֿרעגער: „מיר וועלן נישט קריטיקירן דעם „ספֿר השירים", ווײַל ער איז אונטער יעדער קריטיק".

ווי עס ווײַזט זיך אַרויס, איז סלאָנימסקיס ענטפֿער געגעבן געוואָרן ניט צו קיין אויסגעטראַכטן לייענער, נאָר צו אבֿרהם הכהן קאַפּלאַן פֿון ווין, וועלכער האָט מיט אַ שטיקל צײַט צוריק געהאַט אַרויסגעגעבן דעם בייזוויליקן פּאַמפֿלעט „קונטרס המזיק ברשות הניזק" קעגן ליכטענפֿעלדן און אים גערופֿן רל"פ. קאַפּלאַן האָט זיכער צוגעשיקט ס—ן אַן אַטאַקירנדיקן אָפּרוף, און סלאָנימסקי האָט געפֿונען פֿאַר נייטיק דאָס בוך בעסער צו פֿאַרשווײַגן. דער ענטפֿער איז געדרוקט אין „הצפֿירה" 1878 [71] און לייענט זיך אַזוי: „אל אבֿרהם קאַפּ' בווין, בקורת על המחברת „ספּורים בשיר ושירים שונים" לא נוכל להדפיס, כי אינה כדאי לבֿקורת כלל" — „די קריטיק איבערן העפֿטל... קענען מיר נישט דרוקן, ווײַל עס איז נישט ווערט די קריטיק".

די באַקאַנטע קריטיק אינעם „השחר" האָט אַזאַ טעקסט: [72]

— — „אם נעבֿור בעין בוחנת על כל השירים אשר נקבצו בספֿר זה אז נראה כרגע כי ידי שנים חלו בו, כי בעת אשר השירים הקטנים בכמות לא גדולים המה גם באיכות, הנה שיר אחד גדול בו אשר יזהיר כאבֿן־חן ויהי כצפֿירת תפֿארה להשפֿה. השיר הראשון, שיר ספּורי, בעשר מחלקות הוא מעשה ידי סופֿר מהיר ומשורר נאמן לכל פּרטיו וחוקותיו. הוא לא יבֿוש מפּני

פל השירים כגילו הטובים והיפים אשר נכתבו בשנים האחרונות האלה בשפת עבר" — „אויב מיר וועלן דורכנעמען מיט פֿאָרשערישן בליק די לידער וואָס זענען צונויפֿגעקליבן אינעם בוך, וועלן מיר אײַנזען, אַז זיי שטאַמען פֿון צוויי מחברים. בעת ווען די קלענערע לידער אין כמות זענען נישט גרויס אויך אין אֵיכות, געפֿינט זיך דאָרט אַ גרויס ליד, וואָס שײַנט אַרויס ווי אַן אבן־חן און וועט ווערן אַ קראַנץ פֿון פּראַכט פֿאַר דער שפּראַך. דאָס ערשטע דער־ציילערישע ליד אין צען פּרקים איז דאָס ווערק פֿון אַ געניטן שרײַבער און געטרײַען דיכטער אין אַלע פּרטים. ער דאַרף בײַ זיך נישט אַראָפּפֿאַלן קעגן אַלע איבעריקע גוטע און שיינע לידער פֿון דעם מין, וועלכע זענען געשריבן געוואָרן די לעצטע יאָרן אין העברעיִש".

ווי מיר זעען, טיילט סמאָלענסקין אויס דעם מחבר פֿון דעם ערשטן ליד. „מעשי ידי סופֿר מהיר" — דאָס ווערק פֿון אַ געניטן שרײַבער, די אַנדערע געהערן צום אומגעניטן. און זאָל געשטעלט ווערן דער טראָפּ אויך אויפֿן „וָו החיבור": „סופֿר... ומשורר" (שרײַבער און דיכטער), ווײַל פּ. איז נאָך דעמאָלט ווי אַ שרײַבער נישט געווען באַקאַנט.

די קריטיק איז אונדז וויכטיק, ווײַל זי גיט אונדז אַ שליסל צו דעם, ווי אַזוי פּרץ איז אַרײַנגעקומען אינעם „השחר". סמאָלענסקינען דעם משכּיל האָט געצויגן צו זײַן גלײַכן. ער האָט דעם יחיד און דאָס יחידישע אין דער העברעיִשער ליטעראַטור נישט באַנומען און דעם פּרץ־געמיט נישט תּופֿס געווען. אין דעם אייגענעם אָפּרוף שרײַבט ער ווײַטער, אַז בעת ווען בײַ אַלע פֿעלקער מערקט זיך לעצטנס אַ ירידה אין פּאָעזיע, צעוואַקסט זי זיך אין העברעיִש. און אָט דעם אומשולדיקן געדאַנק דריקט ער אויס אין די ווערטער: „כי אמנם דבר נפֿלא נחזה בשפֿת־עבר, אשר יראנו כי רוח ישראל הנאמן לשפֿתו עוד לא שטה מני דרך לזנות רק אחרי דרכי העמים" אאַז"וו. לידער לויט די „דרכי העמים", אָן דעם נאַציאָנאַל אויפֿקלערערישן געדאַנק, האָבן אים געקלונגען פֿרעמד. ער האָט אויך שטאַרק מקפּיד געווען אויף דער ריינקייט פֿון דער שפּראַך אין זײַן זשורנאַל, און פּרצעס דעקאַדענטישע אויס־דרוקן, ווי „ויישן (העצל) על גחון" וכדומה, זײַנען אים נישט געפֿעלן. דער „חיי משורר עברי" אין פּרצעס אָריגינאַל, ווי אויך די אַנדערע לידער זײַנע, האָבן קיין אָרט אין „השחר" נישט געפֿונען. פּ. האָט דערפֿאַר געמוזט אויסנוצן די אויטאָריטעט פֿון זײַן גרויסן און געניטן שווער, און גאַנץ טײַער באַצאָלט דערפֿאַר. אין צײַטן פֿון הונגער האָט ער שפּעטער אַוועקגעגעבן צוויי רובל פֿאַר דרוקן אין „השחר" אין איינעם מיט די מודעות דעם „לי אומרים", זײַן ערשטער געדרוקטער שיר, וואָס איז נישט באַרירט פֿון קיין רעדאַקטאָרס האַנט. *

---

* דעם „לי אומרים" האָט פּרץ פֿאַרייִדישט אונטערן פּסעוודאָנים מ(נחם) פּערל. אינעם אינהאַלט פֿון „עפּפּעלבערגס ייִדישער קאַלענדאַר (פֿערטער יאָר, 3/1892, ת־נ"ג) וואַרשז

אין „המגיד" איז דער אָפּרוף וועגן בוך ניט געדרוקט געוואָרן, נאָר אין דעם „מגיד משנה", און דער קריטיקער איז נישט דוד גאָרדאָן, נאָר ראובן בן אָשר ברוידעס.

עס איז באַוווסט דינעזאָנס איבערגעגעבנקייט צו פּרצן, נאָר אַז ברוידעס האָט אים, אין זײַן צײַט, געדינט ווי דינעזאָן, און אין אַן איידעלערן למד־וואָווישן זינען, איז נישט געווען באַקאַנט.

פֿון אַ פּאָסטסקריפּטום אין ברוידעסס אַ העברעישן בריוו צו לינעצקין פֿון יאַנואַר 1876, [78] וואָס געפֿינט זיך אין דעם מענדעלע־מוזיי אין אָדעס, דערוויסן מיר זיך:

„וועג איך בין געווען אין וואַרשע, האָב איך אויפֿגעמונטערט ה' פּרצן (ער איז אַ וווּנדערבאַרער יונגערמאַן, אַן אָנגענומענער דיכטער מיט אַ פֿילנדיק האַרץ און איז פֿון מײַנע פֿרײַנד), ער זאָל אָנשרײַבן אַ זאַך פֿאַר דער צײַט, שרײַפֿט „ישראליק". איך האָב אים אויפֿגעגעבן אַן אידעע, און ער האָט זי

(געבריידער שולדבערג), 1892", וועלט דאָס ליד בעטיטלט: מע זאָגט!... (נאָך י. ל. פּרץ פֿון מ. פּערל, און וויּ עס וועט מיר אויסקומען אין אַנדער פּלאַץ צו דערוויַזן, איז דער מ. פּערל פּרצעס אייגענער פּסעודאָנים. איך גיב דאָ איבער דעם טעקסט:

מע זאָגט, פֿאַלש איז שכל און חקירה,
און אויף אַ האָר הענגט דער פֿרײַער געדאַנק;
„חכמות" וועלן חסידים שוין וויסן פֿון צ פּ י ר ה,
און וויַיטער אין „שטיבל" קנייטשן די באַנק.

מע זאָגט, דערדריקט וועט „יודיל" שוין שטענדיק ווערן
פֿון זײַן קרומען „צדיק", „גביר" און „יחוס",
און וואָלף־זיכמאַרש וועט קיין מאָל אויפֿהערן
צו פֿרעסן, צו בײַסן און הויען בײַ „סליחות".

מע זאָגט, צוליב אַ שטאָט אין מזרח־וואָגט,
פֿעסט וויּ האָגל וועלן זיך אומעטום שיטן;
שיכורים... גבאים... נישט פֿאַרפֿעלן אין לאַנד
און שעפּסן זיך לאַזן שערן מיט גיסן.

און אויפֿן ברודער „ישראל" הער איך מע זאָגט:
דער גאַרנישט וועט שוין צו גאַרנישט טויגן,
שטענדיק שוין זײַן געזאָגט און געפּלאָגט,
און קיין מאָל קענען אויפֿהויבן די אויגן.

מע זאָגט — נאָר דאָס זאָגט אַלץ חושך מיט שנאה...
מיַין הארץ ווייל פֿאַר זיי קיין מורא נישט האָבן,
אין גאָט פֿון אברהם האָב איך בטחון, אמונה,
די אַלע פּיאוקעס וועלן וערן באַגראָבן.

און חושך מיט שנאה וועלן אויך ניין אָהין...
עס טרעט אַף די נאַכט, וועלן אין מזרח טאָגט;
דאָ וועט מען זעען וועלן עס וועט שיַינען די זון,
אז אמת איז נישט אַלץ וואָס מע זאָגט. (ז' 101—102)

אָנגעשריבן אין דער פּאָרם פון אַ ליד מיט דעם נאָמען „אַ בריעף פון פּוילישע נקבֿות", און מיר צוגעזאָגט זי דיר שיקן. צי האָט ער זי געשיקט? צי וועט זי געדרוקט ווערן?"

ברוידעס האָט דעמאָלט פּרצן אויפֿגעמונטערט און אים אויך אַריינגעפֿירט אינעם „הבוקר אור", וווּ ער האָט געאַרבעט אַלס מיטרעדאַקטאָר.

אינעם ערשטן נומער פֿונעם ערשטן יאָר „הבוקר אור", תרל"ו, האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן פּרצעס „נגיאלי", וואָס איז גיכער פֿון אַלץ אַן איבערשאַפֿונג פֿון דעם אַרויסגעוואָרפֿענעם דיכטערישן „אני מאמין" אינעם צווייטן קאַפּיטל „חיי משורר עברי". דער דיכטער שרייבט פֿאַרן פּאָלק אין אַ שפּראַך וואָס דאָס פּאָלק פֿאַרשטייט נישט. צו וואָס טוט ער דאָס? מען וועט אים דען לייענען?

ולמי אני עמל? למה זה נואלתי
למשוך עט סופרים או להעיר נבל?
למה זה אבלה כל ימי בהבל?
לא אחת ושתים את נפשי שאלתי.

עמי לא ישמע, השפה לו זרה,
„למה לנו סופרים?" — יקראו מעברים — —
שירי יבולו בכל עבר ופנה
וקוראיהם: עש, סס גם תולעת. („הבוקר אור", I, ז' 31)

ער ווערט פֿאַרצווייפֿלט און עס באַווייזט זיך פֿאַר אים אין שלאָף נגניאל, דער האַר פֿון פּאָעזיע. עס קניען פֿאַר נגניאלן אונדזערע טיפּישע דיכטער — אַ מחבר, וואָס טראָגט זיך אַרום מיט זיינע לידער איבער די הייזער, אַ הספּדים־שרייבער, אַ פֿאַרגעטערער פֿון לשון־קודש, און אַ קעמפֿערישער משפּיל, וועלכער ווילּ שוין מער נישט שטאָפֿן זיין אומגליקלעך פֿאָלק און אים זידלען, ער וועט דערפֿון גאָר נישט געווינען.

לא לקרב את עמי לי זרוע נטיה,
על חזאיו לא אצית בנפש אכזריה,
לבי בי חם ולכעס אין תוצאות... (הב"א, ז' 104)

ער ווילּ אים אַוועקגעבן די נשמה און באַגיסן מיט טרערן. אויך אַ דיכטערישע טרער איז אַ מאָל אַ טוי.

את נפשי אשפוך, אשקם דמעות,
גם לדמעות תועלת.
המה פטל לשושנה אומללה, נובלת. — — (דאַרטן)

נאָר וואָס קומט אים אַרויס, אַז ער טרערט, אויב די טרער זיינע דערגייט נישט צום פּאָלק?

— אַך, הה, ציר שלוח מעל!
למי אנחנו עמלים? — חופֿש נקרא ודרור,
אין שומע... אך מלאך השמים
פתאם נגוז. הקיצותי, פקחתי עינים,
וכבֿר הבוקר אור. (דאַרטן, ז׳ 105)

פרצעס חלומות צו פֿאַרעפֿנטלעכן זײַנע זאַכן אין „הבוקר אור" זענען נישט מקוים געוואָרן. דעם רעדאַקטאָר פֿון דעם זשורנאַל, אבֿרהם־בער גאָט־לאָבערן, „האָט בלויז געשמעקט זײַן האָניק", ווי ברוידעס האָט זיך אַמאָל וועגן דעם אויסגעדריקט. (אַז עס האָט, אַגבֿ, געהערשט אַ קאָנפֿליקט צווישן גאָטלאָבערן און פרצן, קען מען זען פֿון פרצעס אַ באַמערקונג וועגן אים). אַפֿילו ברוידעסן אַליין איז נישט געראָטן צו פֿאַרעפֿנטלעכן אין „הבוקר אור" זײַן אָפּרוף וועגן פרצעס און זײַן שווערס בוך. ערשט אין יאָר 1880, ווען ער האָט פֿאַרלאָזט דעם „הבוקר אור", האָט ער באַקומען אַ מעגלעכקייט זיך אָפּצורופֿן וועגן זײַן פֿרײַנדס ליטעראַרישער שאַפֿונג.

דאָס אַרטיקל „מכתבֿים ספֿרותיים (מאת אשר)" 74, וואָס האָט זיך פֿאַר־צויגן, אַחוץ דעם אַלגעמיינעם פֿאָרוואָרט אין „מכתבֿ ראשון", 75 אין זעקס המשכים, איז דער ערשטער ליטעראַרישער פרוּוו אין דער העברעיִשער שפּראַך מיט אַן עכט קריטיש אַנאַליטישן באַנעם און אייראָפּעיִשן צוגאַנג. און אויב עס האָט דאָך נישט געהאַט דעם געהעריקן אײַנפֿלוס אויפֿן ווײַטערן גאַנג פֿון דער העברעיִשער ליטעראַטור, איז עס, ווײַל דער לייענער איז נאָך דעמאָלט נישט געווען צוגעפּאַסט צו אַ ריין קריטישן צוגאַנג, ער האָט אָנגעקוואָלן פֿון שקאָצישע אײַנפֿאַלן, אַלאַ פֿרישמאַנס „תוהו ובֿוהו", וואָס איז אַרויס דרײַ יאָר שפּעטער, און האָט ליב געהאַט, אַז מען זאָל אים, ווי פֿרישמאַן דאָרט, זאָגן, אַז „רובֿ הקוראים הם מן המין הנקראים אצלנו (במחילה) ,בהמות'". מעגלעך אויך, אַז דער געזונטער חוש פֿונעם פֿאָלק האָט אים דאָך געדינט, ער זאָל דער־פֿילן, אַז עס האָבן זיך אין יענעם בוך בלויז אויפֿגעהיט צעקרישלטע לוחות.

דעם פֿאָרוואָרט צום אַרטיקל, ווי דער „מכתבֿ ראשון", וואָס טראָגט דעם נאָמען „יחס הבקורת למחברים (השקפֿות כלליות)" — „די באַציִונג פֿון דער קריטיק צו די מחברים, אַן אַלגעמיינער איבערבליק", איז פֿאַר זיך אַ לעבע־דיקער ליטעראַרישער דאָקומענט און דאַרף ערשט גוט אויסגעשטודירט ווערן. דער קריטיקער איז, לויט זײַן מיינונג, אַ געניסער פֿון דער ליטעראַטור, וואָס טיילט זיך מיט זײַן גענוס, צי אומגענוס, מיטן קהל. צי מען וועט מיט אים מיטגעניסן, צי ניין, איז געווענדט אין זײַן באַרוף און וווילקענעוודיקייט. די צו־להכעיס־קריטיק קען קיין ווירקונג נישט האָבן אויפֿן פֿאָלק, וואָס דעם העלפֿט דער דירעקטער געפֿיל. דער קריטיקער מוז זײַן אָפֿנהאַרציק, אַ דער־ציִער פֿאַרן לייענער־עולם און אַ דערמוטיקער און וועגווײַזער בײַ די שרײַבער. ער חתמעט זיך מיט אַ פּסעוודאָנים, כדי ער זאָל זיך נישט דאַרפֿן אונטער־

חנפֿענען צו גוטע פֿרײַנד, וואָס זייערע ביכער וועלן אים נישט געפֿעלן. ער רעכנט זיך בכלל נישט מיטן מחבר, נאָר מיטן ווערק.

אין צווייטן בריוו גיט ברוידעס קודם כל אַ דעפֿיניציע פֿון „ליד". אין באַטײַט פֿון עפּאָס. ער האַלט, אַז דער עיקר אין דער שאַפֿונג איז נישט די שילדערונג פֿון דעם אויסווייניקסטן גורל פֿונעם העלד, נאָר דער אַרײַנדרינג אין זײַנע נשמה-איבערלעבונגען. דערפֿאַר באַפֿרידיקן נישט אין גאַנצן י. ל. גאָרדאָנס עפּישע לידער, ווײַל זיי שילדערן מער דעם „דרויסן" און גיבן זיך גאָר ווינציק אָפּ מיט דער פֿערזענלעכקייט פֿון די העלדן. די איבעריקע העברעיִשע עפּיקער זענען על-פּי-רוב נישט-געראָטענע נאָכמאַכער גאָרדאָנס, און ער וועט זיי לאָזן אויף אַן אַנדערש מאָל. „והפּעם אָשׂים דברי לשיר ספורי אחד הנפּלא גם ביפֿיו, גם בטוב טעמו, ואשר יתאר לנו דרכי איש הקרוב מאד בפּינו ובלבנו, הלא הוא שיר „חיי משורר עברי", הנדפּס בראשית חוברת „ספורים בשיר ושירים שונים" — — ואשר הבקורת לא דברה בו עד היום" — „איצט וועל איך רײַדן וועגן אַ דערציילעריש לידל, וואָס פֿאַר-ווגנדערט סײַ מיט זײַן שיינקייט און סײַ מיט זײַן גוטן געשמאַק, און וואָס מאָלט אונדז דאָס לעבן פֿון אַ מענטשן, וואָס איז אַזוי נאָענט צו אונדזער האַרץ, דאָס ליד „חיי משורר עברי", וואָס איז געדרוקט אָנהייב העפֿטל „ספורים בשיר ושירים שונים", וואָס די קריטיק האָט עס ביז היינט פֿאַרשוויגן".

ער גיט איבער אַ בפֿרטיותדיקן אינהאַלט פֿונעם בוך און שטעלט זיך דער עיקרשט אָפּ אויפֿן ערשטן קאַפּיטל און שטרײַכט אין דעם אונטער געוויסע ערטער אין דעם גאַנצן לעצטן מאָנאָלאָג, ווי „באַזונדערס כאַראַקטער-און געשמאַק-פֿול". ער ווײַזט אָבער אויף אַן אויף גרויסע חסרונות. פֿאַר וואָס וויסן מיר נישט פֿון די סיבות, וואָס האָבן געבראַכט דעם עילוי צו פֿאַרלאָזן ש"ס און פּוסקים און זיך צו רײַסן צו קענטעניש? פֿאַר וואָס פֿעלט דאָרט די שילדערונג פֿון זײַן אינעוויניקסטן געראַנגל בײַ דעם איבערגאַנג? ווי קומט עס, וואָס ער דערציילט נישט זײַן פֿאָטער פֿון זײַן דאָרשט צו קענטעניש און אַנטלויפֿט פֿון אים און לאָזט פֿון זיך נישט ווײַסן? ווי אַזוי האָט זיך שרה פֿאַרליבט אינעם העלד, „הגם המחבר הזה יאבה לתת לפּנינו אהבה אשר רק במבט-עין אחד נקנתה" — „ווײַל אויך אָט דער מחבר אונדז באַשענקען מיט אַ ליבע, וואָס פֿאַרכאַפּט באַלד בײַם ערשטן קוק?" עס געראָט דעם דיכטער די שילדערונג פֿון די קינדער, עס געראָט אים נישט די שילדערונג פֿון די טאַטעס. פֿאַר וואָס אַ שטייגער זעט נישט יעקבֿ פֿאָטער צו ענדערן דעם זונס באַשלוס און פֿאָרט נישט צו אים צו און רעדט זיך מיט אים נישט דורך? ווי קומט עס, וואָס דניאל, שרחס פֿאָטער, אַ ברענענדיקער חסיד, וואָס שעמט זיך מיט זײַן ברודער דעם בעל-מלאָכה, זאָל, דערהערנדיק אַז מען דערלאָזט אים נישט, איבער זײַן ברודערס אַפּיקורסות, אין רבינס הויף אַרײַן, זיך גלײַך אַ קערעווע טון צו השפּלה, באַקעמפֿן זײַן רבין און באַוואָרגט ווערן, פֿאַר וואָס ער האָט נישט געלערנט זײַנע קינדער קיין מלאָכה? ער געפֿינט דעם סוף

פערטע און דאָס פינפֿטע ליד — דעם מאַמענט פֿון דערקלערן זיך אין ליבע און דעם העלדס ארײַנטראַכטן זיך אין דער נײַ־געשאַפֿענער לאַגע — ווי „בילדער וואָס זאָגן עדות אויף דער באַגאַבטקייט פֿונעם מחבר און זײַן רײַכער פֿאַנטאַזיע". דאָ אָבער פֿאַרענדיקט זיך דאָס ליד. מיטן פֿערז „אויב איך בין קראַנק, איז מײַן קראַנקייט דאָס לעבן" האָט זיך דאָס ליד אָנגעהויבן, און בײַם פֿערז „דאָס לעבן איז נישט קיין געזאַנג און קיין ליבע־דערקלערונג" האָט עס זיך פֿאַרענדיקט. ווײַל פֿון דעמאָלט אָן האָט זיך דער דיכטער אײַנגעשעפּט און זיך פֿאַרנומען אויף גאַנצע פֿינף קאַפּיטלען רײַך צו מאַכן זײַן העלד. עס איז מחמת דעם געפֿעלשט געוואָרן שרה פֿאָטער און אַנדערע כאַראַקטאָרן.

ברוידעס, ווי עס איז צו זען, פֿאַרענדט דעם „חיי משורר עברי" צו איין טאַלענטירטן, אָבער בלאָנדזשענדיקן יונגן מחבר. די ציטאַטן וואָס ער ברענגט זענען טאַקע צום מערסטן פּרצעס פֿערזן.

ב. דערמאָנט אויך צו גוטן די קלײַנע לידער און ספּעציעל דעם „השופֿט והמליץ", וואָס ער פֿאַרענדט „עכט און דערהויבן, און אין דעם שפּירט זיך דער גײַסט פֿונעם דיכטער פֿון הײַנט". „חנה", רעכנט ער, שטייט פֿיל העכער פֿאַרן „חיי משורר עברי", סײַ לויט איר שפּראַך און סטרוקטור און סײַ לויט דער כאַראַקטעריזירונג פֿון די העלדן. נאָר ווײַל עס רעדט זיך דאָרט פֿון אַלמענטשלעכן כאַראַקטער, און עס האָט מיט ירדן און ירדישקייט נישט צו טון, וועט ער דאָס ארומרײַדן אין אַ ווײַטערדיקן המשך פֿון זײַנע בריוו. דער המשך איז אָבער נישט געקומען. אין אײַנעם מיט די „מכתּבים ספֿרותיים" האָט ער אָנגעהויבן צו דרוקן אין די לעצטע נומערן פֿונעם „מגיד משנה" אַ סעריע ארטיקלען באַטיטלט „בית ישראל", 77 וואָס ער איז אַרויס קעגן דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, וואָס האָט דעמאָלט געהאַלטן אין אויפֿבלי, און האָט קעגן זיך דערוועקט דעם צאָרן פֿונעם ציוניסטישן רעדאַקטאָר ד. גאָרדאָן און פֿון בן־עמין, וועלכער האָט אים אַטאַקירט אין אַן ארטיקל באַטיטלט „בית ישראל" 78 און אָנגעוויזן, אַז „עמי ידע את נפשו ואת נפש אוהבין... ולא יזנה עוד אחרי שתי הקצוות". די זאַך האָט אויף אים שטאַרק געווירקט, און ער איז פֿאַרשווונדן געוואָרן פֿון דער פּוב־ליציסטיש־קריטישער ארענע.

*

ווי ווײַט עס איז מיר געראָטן דער פּרוּוו פֿונאַנדערצוויקלען דעם פֿאַר־פֿלאָנטערטן קנויל פֿון די „ספֿורים בשיר ושירים שונים" און צוקומען צום מקור, וואַרף איך קאַטעגאָריש אָפּ אַלע סברות און השערות קעגן דער בשותפֿישער שאַפֿונג פֿון די מחברים.

דער „חיי משורר עברי" איז אָן ספֿק אַ לעבעדיקער איבערבליק פֿון פּרצעס אַ האַלב־אויטאָביאָגראַפֿישן ערשטלינג, אָן אָפּגלאַנץ פֿון אַ צעשטערטן

עקסטאַז און פֿון טיף ווירקנדיקער איבערלעבונג, וואָס האָט זיך געלייגט ווי בלעי אויף פּרצעס נשמה, און פֿאַראַלייזירט אויף יאָרן לאַנג זײַן ווילן צו שאַפֿן.

דער „העצל בשנת תרכ״ג", „בית שומם" און „חנה" זענען אַ פּרי חלוצישער צושטײַער צום רעוואָלוציאָנערן מאָטיוו אין פּרצעס שאַפֿן. ער קומט נאָך אַלאַ מענדעלע לינדערן מיט רחמנות דעם שמערץ פֿון דער קליאַטשע, נאָר ער טראָגט שוין אין זיך דעם רוף צו קאַמף.

די פּרץ־הקדמה, דער „השופֿט והמלין" און די אַנדערע לידער זענען אַ דערגרייכונג פֿאַר דער העברעישער לִיטעראַטור פֿון יענע יאָרן. עס איז דער אַוועקגאַנג פֿונעם השפּלישן ביטול, דער אָנקום פֿון נייעם וואָרט און נייעם אינהאַלט, אַ גרוס פֿון יחידישער פּאַרטיפֿונג.

פֿאַר דעם פֿאָרשער, וואָס איז נישט דערגאַנגען צו פּרצעס לִיטעראַרישע ערשטלינגען, בלײַבט פּרצעס שאַפֿונגסוועג אָן צוזאַמענהאַנג, צעשאָטן. נאָר „אויב דער ניגון איז פֿאַרשטיקט געוואָרן, דאַרף מען זוכן דעם ג׳גול פֿונעם ניגון". מען דאַרף נאָכזוכן, אויפֿקלײַבן די בלוטיקע וויִיען, דעם צעקרישלטן איבערבלײַב, אַרײַנדרינגען אינעם טעקסט, דעמאָלט וועט מען זיך נישט באַנוגענען מיט סתם זאָגערײַען.

עס איז נאָך צו פֿרי, מיין איך, ווי יעקבֿ דינעזאָן האָט געזאָגט, פּרצעס ביאָגראַפֿיע צו שרײַבן — — זי מוז פֿרישער גוט און גרונטיק דורכגעשטודירט ווערן.

מקורים־אָנווײַז

1 ש. ניגער. יעקבֿ דינעזאָנס בריוו. צוקונפֿט, נ״י, 1929, ז׳ 625. דער קורסיוו איז מײַנער.

2 ש. ל. ציטרון. דרײַ ליטעראַרישע דורות, I, ווילנע 1920, ז׳ 146.

3 י. ל. פּרץ. מײַנע זכרונות. די יודישע וועלט. ווילנע 1913, V, ז׳ 6.

4 דאָרטן, VII, ז׳ 3. 5 דאָרטן, V, ז׳ 7. 6 דאָרטן, XII, ז׳ 10.

7 דאָס קאַפּיטל פֿעלט אין דער ערשטער אויסגאַבע פֿון „מײַנע זכרונות" — ווילנע (קלעצקין), יאָר נישט אָנגעגעבן. עס איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין וואַרשעווער „דאָס לעבן", 1914, נומ׳ 51, 63, 69 און אין דער צווייטער אויסגאַבע פֿון „מײַנע זכרונות", ז׳ 135—151.

8 די יודישע וועלט, V, ז׳ 6.

9 י. דינעזאָן. עטלעכע מאַמענטן פֿון פּרצעס לעצטע טעג. „צום יאָרצײַט", ווילנער פֿאַרלאָג פֿון ב. א. קלעצקין. פּעטראָגראד 1916, ז׳ 21.

10—11 די י״ו, XII, ז׳ 3.

12—13 „איך האָב חתונה געהאַט" — מײַנע זכרונות, ז׳ 135.

14 די י״ו, VII, ז׳ 9. 15 דאָרטן, XII, ז׳ 3. 16—17 דאָרטן, XII, ז׳ 7.

18—19 מײַנע זכרונות (2טע אויסגאַבע), ז׳ 145—146. 20 דאָרטן, ז׳ 144. 21 דאָרטן, ז׳ 151. 22 די י״ו, IX, ז׳ 22.

23—24 י. ל. פּרץ, בריוו און רעדעס, געזאַמלט... פֿין נחמן מײַזל. ווילנע 1929, ז׳ 201—202.

25 דאָרטן, ז׳ 16, 7). 26 אין זעקסטן יאָרגאַנג „השחר", ווין תרל"ה, ז׳ 551—552, איז אָפּגעדרוקט זײַנס א ליד „השותפּות", און אין זיבעטן יאָרגאַנג, ווין תרל"ו, ז׳ 192, זײַן ליד „חלוקת החכמות".

27 וואָס זאָל איך וועלן. אלע ווערק פֿון י. ל. פּרץ, II (די צײַט), ז׳ 75.

28 ב. באָראָכאָוו. די פּרץ-ביבליאָגראָפיע, ליטעראַטור און לעבן, 2טער יאָרגאַנג, נ"י, מאַי 1915 (ארויס אויך אינטער אַן אַנדער נאָמען: „י. ל. פּרץ. א זאַמלבוך צו זײַן אָנדענקען". ליטעראַרישער פֿאַרלאַג, נ"י), ז׳ 105.

29 נחמן מײַזיל. פּרץ (לעבן און שאַפֿן), Iטער באַנד... ווילנע 1931, ז׳ 57.

30 זז׳ 3—97. 31 זז׳ 117—138. 32 „השופֿט והמליץ", ז׳ 106—109. 33 „בית שומם, ספּור שומר היער (מעשה שהיה)", ז׳ 98—100, און „הערצל על שנת תרכ"ג", ז׳ 100—103. 34 „תמשילהו במעשי ידיך כּול שַׁתּה תחת רגליו", ז׳ 103—106, און „מהנפֿלאות ומהאותות והמופֿתים של רבי החסידים, כּפֿי הספּורים בספֿריהם", ז׳ 109—112. 35 „תבֿנית דורש הקדמוניות המכונה מבֿקר בארץ פּולין, חקירותיו ודרישותיו — למען ילמדו רבים חכמה ותרבה הדעת בישראל", ז׳ 112—117.

36 „לחיים החסיד בשנותו את טעמו ומלבושיו ביום השלושה עשר לחודש תשרי תר"ז", ז׳ 139—154, און „שיחת המתיפּה (מאָנאָלאָג איינעס שטוצערס)", ז׳ 154—157. 37 די י"וו, XI, ז׳ 8.

38 אין זײַנע געדרוקטע שריפֿטן אין די 90ער יאָרן אין אַמעריקע, אונטער זײַן דערציילונג „וועבער-ליבע" און אונטער דער ליד „חרוסת". 39 ש. ל. ציטראָן. פּרץ (ערי-נערונגען). די יודישע וועלט... אפּריל—מאַי 1915 (צום אָנדענק פֿון י. ל. פּרץ), ז׳ 95.

40—41 לעקסיקאָן, II, ז׳ 980—981. 42 נ"מ. פּרץ, ז׳ 22.

43 אפֿרים דיינאַרד. משגי עורים, סט. לואיס תרע"ט, ז׳ 33 איבערגעדרוקט אין זײַנע זכרונות בת עמי, ח"ב... סט. לואיס, מאָ., תר"ץ — „גורל סופֿרי ישראל כּפֿי אשר ראו עיני במסעותי בתבֿל", ז׳ 56.

44 כּמעט אין יעדער נומער פֿון אָט דעם יאָר אין „השחר" איז געגעבן די מודעה: „אלה החפֿצים להדפֿיס איזה דבֿר בהשחר לטובֿת עצמם או שירים ומאמרים אשר לא אוכל לאספֿם להשחר מאיזה טעם שיהיה יוכלו לתתם בהוספֿה, ומחיר כּל צד בהוספֿה שלשה פֿלאָר, או שני רו"כ. ואחריות ההוספֿה לא עלי היא". 45 זע אָנווײַז 26. 46 י. ל. פּ. בריוו און רעדעס, ז׳ 12—45.

47 I. ענינים שונים הנדסיים. צפֿנת פּענח... ח"א. וואַרשא (ח. קעלטער) תרל"ד; II. תוספֿת להערבֿון... וואַרשא (נתן שריפֿטגיסער) תרל"ה; III. מאמר כהן ללא אלהים... וואַרשא (נתן שריפֿטגיסער) תרל"ו.

48 Z. f. H. B. IX (1905), p. 82.

49 Сочиненія Александра Пушкина, IX, СПБ. Глазуновъ 1841, p. 69—99.

50 דאָרטן, ז׳ 434—436. 51 אלע ווערק פֿון י. ל. פּרץ, X („פֿון שטוב און נאַס"), ז׳ 49. 52 „השחר" IV, ז׳ 209—230 (אויך א סעפּעראַט-אָפּדרוק, ווין תרל"ב). 53 בריוו און רעדעס, ז׳ 42. 54 חמ"ע, ז׳ 8. 55 דאָרטן, ז׳ 7. 56 משה הלוי ראָזענטהאַל. תולדות חבֿרת מרבי השכּלה בישראל בארץ רוסיא, I, ז׳ 59.

57 דאָרטן, ז׳ 62. 58 הצפֿירה, בערלין 1874, נומ׳ 12. 59 קנאת סופֿרים, והוא ביאור איזו ענינים הנדסיים (אויף ז׳ 3: „... והוא מענה לכסיל לאוולתו") מאת א. ב. שווייצער. וואַרשא (ח. קעלטער) 1874, 66. 60 תוספֿת להערבֿון, ז׳ 33—34. 61 הצפֿירה, תרל"ו, נומ׳ 9. 62 ווין, מאי 1876, ז׳ 4.

63 יצחק בן נחמיה ראַטנער: משפּט אמת... ספּ"ב תרמ"ד (1883). אויף ז׳ 47 געפֿינט זיך א באַמערקונג, אין סלאָנימסקיס שפּראַך: „משורר אחד מאד נעלה, אשר כשרונו להשירה

יוכל להתחרות עם כשרונו של רבנו לחכמת המאטהעמאטיק, מדמה את רבנו באחד משיריו, או בשירו האחד, להירח, אשר אורו קץ שם לחושך והפֿיץ את עבֿ הענן משמי ההנדסה, אבֿל רבנו בעצמו ותיק הוא, עניו הוא", אאז"וו. 64—65 די י"וו, IX, ז' 18. 66 די י"וו, XI, ז' 3.

67 יום-טובֿ בלעטלעך. צווייטע סעריע 1895—6. לשנה טובֿה, ... וואַרשא, תרנ"ה. ז' 52. די ליד איז געחתמעט ל. וואָליך און עס איז פרצעס אַ פסעוודאָנים. אויך דער פסעוודאָנים וו. האָלעך אין דעם בלעטל אונטער דער ליד „די ליעבע" געהערט צו פרצן. 68 מיינע זכרונות, קלעצקין, א"י, ז' 68.

69 דער שופֿר... וואַרשא, תרנ"ד, ז' 2. 70 די י"וו, X, ז' 7. 71 אינעם אָפּטייל „שאלות ותשובֿות", נומ' 14, ז' 112. 72 השחר, IX, נומ' 8, ווין תרל"ט, ז' 463.

73 י. רימיניק. נאָטיצן I, ווען האָט פרץ אָנגעהויבן שרייבן ייִדיש? ... — ביבליאָ-לאָגישער זאַמלבוך, אונטער דער רעדאַקציע פֿון י. ליבערבערג. צענטראַל-פֿאַרלאָג... (קיעוו) 1930, ז' 518.

74 „מכתבֿים ספֿרותיים (מאת אש"ר). מכתבֿ שני". מגיד משנה, II, נומ' 45, 46, 47, 48, 49 און 50. 75 מכתבֿ ראשון. יחס הבקורת למחברים (השקפֿות כלליות), נומ' 21.

76 בית ישראל (מאמר ראשון)... מאת ר. א. ברודס. מגיד משנה, נומ' 49—50.

77 מגיד משנה, III, 1881, נומ' 18.

מיין האַרציקסטן דאַנק דעם רעקטאָר ד"ר הוגאָ בערגמאַן, געוועזענעם דירעק-טאָר פֿון דער אוניווערסיטעט-ביבליאָטעק אין ירושלים, ד"ר ישראל שאַפּיראָ, אָנ-פֿירער פֿון דעם סעמיטישן אָפּטייל אין דער קאָנגרעס-ביבליאָטעק אין וואַשינגטאָן, און ד"ר יהושע בלאָך, אָנפֿירער פֿונעם ייִדישן אָפּטייל אין דער שטאָטישער ביבליאָטעק אין ניו-יאָרק, — פֿאַרן לאָזן מיך נישטערן אין זייערע אַרכיוון און קאָפּירן דעם נייטיקן שטאָף, און אַראָפּנעמען פֿון אים פֿאָטאָסטאַטן.

ברוקלין, 37/2/15

פֿרצעס ערשטע פּאָעמעס אין ייִדיש

אין זײַן בוך „פּרץ (לעבן און שאַפֿן)", ווילנער פּאַרלאַג ב. קלעצקין, 1931, אין דעם קאַפּיטל „ערשטע לידער אין ייִדיש", האָט נחמן מײַזיל צונויפֿגענומען דעם גאַנצן ביז דאַן באַקאַנטן מאַטעריאַל ווענן פּרצעס ערשטע לידערישע פּרוּווען. סײַ די דאַטעס סײַ דער אָריגינעלער טעקסט פֿון פּרצעס ערשטע ייִדישע לידער לאָזן זיך פֿעסטשטעלן נאָר לפּי ערך. די ערשטע אויטענטישע פּראָבע פֿון פּרצעס ייִדישע פּערזן געפֿינען מיר אין זײַן רוסישן בריוו צו זײַן כּלה (זע בריוו צו העלענע פּרץ, נומ' 6); דאָס איז אַ איבערזעצונג פֿון אַ פּראָגמענט פֿון יהודה־לייב גאָרדאָנס „קוצו של יוד"[1].

די לידער פֿון דעם יונגן פּרץ, וואָס פֿלעגן געזונגען ווערן אין זאַמאָשטש און האָבן זיך אויפֿגעהיט אין זיכרון פֿון די אַלטע זאַמאָשטשער (זיי זענען פּאַר־עפֿנטלעכט אין מײַזיליס דערמאָנטן בוך; צו זיי געהערט אַגב אויך דאָס ליד „מלכותא דארעא כּמלכותא דרקיע", ווי עס האָט מיר מיטגעטיילט בשעתו ד"ר יצחק געליבטער; עס איז אָפּגעדרוקט אין דעם באַנד „לידער און באַלאַדן" פֿון י. ל. פרץ, ווילנער פּאַרלאַג ב. קלעצקין 1925, און אַזוי ווי דאָ ווערט ניט אָנ־געגעבן די כראָנאָלאָגיע פֿון די לידער, ווירקט דאָ דאָס דאָזיקע ליד ווי אַן אַנאַכראָניזם), — מוזן שטאַמען שפּעטסטנס פֿון אָנהייב די 80ער יאָרן.

ערנצטער האָט פּרץ אָנגעהויבן צו באַציען זיך צו זײַן דיכטערישן באַרוף, ווײַזט אויס, ערשט אַרום 1886. אַלנפֿאַלס האָט ער ערשט אין יאָר 1887 זיך ווידער באַווײַזן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור נאָך אַ הפּסקה פֿון קנאַפּע צען יאָר. מען מעג רעכענען, אַז צו דער צייט הייבט פּרץ אָן סיסטעמאַטישער צו שרײַבן אויך ייִדיש. אַ אומדירעקטער באַווײַז דערויף איז זײַן בּאָרימטע אַרויסזאָגונג ווענן ייִדיש אין זײַנע „מנגינות הזמן" (אין נחום סאָקאָלאָווס „האספֿ", תרמ"ז). אין אַ בריוו צו שלום־עליכם פֿון 1888 שרײַבט פּרץ: „זשאַרגאָן האָב איך נאָך ניט געדרוקט און ביז אַהער פֿאַרברענט וואָס איך האָב דאָן געשר בן".

---

[1] פֿאַרפֿנטלעכט 1876 און געמאַכט א גרויסן רושם; שפּעטער איבערגעזעצט געוואָרן אויף ייִדיש פֿון י. י. לינעצקי א"א.

אָבער עפּעס האָט זיך, צום גליק, פֿון יענעם אָנהייב-פּעריאָד פֿון פּרצעס שאַפֿן אין ייִדיש אויפֿגעהיט. דאָס איז די פּאָעמע „דיא געשמיסענע אמת". ווי עס דערציילט פּויליגע אַלטבערג[1] (איר האָבן מיר צו פֿאַרדאַנקען וואָס די פּאָעמע האָט זיך אויפֿגעהיט; דעם אָריגינאַל האָט זי אַוועקגעשאָנקען דעם ייִוואָ, האָט ער די דאָזיקע פּאָעמע ווי אויך „מאָניש" איר געלייענט בשעת איר באַזוך אין זאַמאָשטש זומער 1887. פּויליגע אַלטבערג גיט צו, אַז „דיא געשמיסענע אמת" האָט פּרץ געשטעלט העכער פֿון „מאָניש". מען קען אפֿשר זײַן מסופּק אין דעם. אויף יעדן פֿאַל האָט ער די פּאָעמע קיין מאָל אין דער פֿאָרם ניט פֿאַרעפֿנטלעכט, האָט אויך ניט אויפֿגעהיט דעם אָריגינאַל, בשעת וועט „מאָניש" האָט ער געשיקט שלום-עליכמען און שפּעטער אָפּט זיך צוריקגעקערט צו באַאַרבעטן זי, פֿאַרעפֿנטלעכט פֿון איר עטלעכע וואַריאַנטן. דעם אָריגינאַל פֿון „מאָניש" האָט ער אויך ניט אַוועקגעשאָנקען פֿרוי אַלטבערג, נאָר געגעבן פֿאַר איר זיבערצושרײַבן (דער כתב-יד פֿון „מאָניש" וואָס פּויליגע אַלטבערג האָט איבערגעגעבן דעם ייִוואָ איז טאַקע געשריבן ניט מיט פּרצעס האַנט) ערשט אין אַ לגמרי איבערגעאַרבעטער געשטאַלט האָט פּרץ אין 5 יאָר אַרום „דיא געשמיסענע אמת" אָפּגעדרוקט אונטערן טיטל „כסא שלמה"[2].

„דיא געשמיסענע אמת" ווערט דאָ איצט פֿאַרעפֿנטלעכט צום ערשטן מאָל פֿון פּרצעס אָריגינאַל-מאַנוסקריפּט. —

ז. ר.

א) דיא געשמיסענע אמת

חד אמר מלך ו הדיוט
(גיטין, מ"ש)

וואס רוישט מיר אין קאפף אין זעצט וויא-ן-אַ מיהל,
וואס האקט אין וואס קלאפט מיר אַרויס אויס'ן שטערען?
גאָלדענע לייבען, אח, גאָלדענע בערען —
שלמה המלך'ס גאָלדענע שטיעל!
מיט גאָלדענע פֿייגעל, וואס בלישטשען אין פֿראנגען,
גאָלדענע עקדיסען, גאָלדענע שלאנגען,
ניש קרוין גאָלד חלילה, ריין גאָלד אין מאסיוו;
(אין פֿאלק'ס-טאש האט שלמה דיא האנד געשטעקט טיף!)

---

[1] זע אירע זכרונות אין דעם דאָזיקן בוך.

[2] פֿאָזיע. י. ל. פּרץ. א. „כסא-שלמה" (שלמה-המלך'ס שטוהל). הומאָריסטישער פֿראָגמענט לויט תּרגום שני אוני מורש. ב. דעם ליב'ס לויה. הומאָריסטישע פֿאַנטאַזיע [!]. קליינע געדיכטע: 1) איין איבערקערענישׂ! 2) פֿרייא אויס נאַדכאָן. וואַרשא: דרוק געבריידער שולדבערג, תרנ"ב—1892. 34 ז'. (14,5×10,5). אויבן איבער דער ערשטער זײַט פֿונעם טעקסט א איבערשריפֿט: „געווידמעט מאדזם פ. א [פויליגע אלטבערג]".

נאר איבער דער שטיעל, הויך איבער דיא חיות
זעה איך דאָרט שטיין דרייא פֿרויען געשטאלטען
אינ׳ם גראָען צאָפֿף, אינ׳ם קאפֿף אין אלטען,
אי׳ם דארען פּנים מיט ווילדע הויות,
אין דיא אייביג נאסטע, אראב געלאָסטע אויגען,
דער-קענן איך ד׳אמונה, אין דרייען געבויגען...
ד׳ברוינע דארע ליפּען שטענדיג פֿערביסטען,
אח זיא וואלט נאר שטענדיג געהאקט אין געשמיסטען!

איך האָב זיא נאך פֿין היממעל נישט רעדען געהערט!...
אין שטרעקט אויס דיא האנד דיא הייליגע צנועה,
ווייזט זיא נישט גען היממעל, נאר אַ ראָב אויף ד׳רערד:
„דארטען אין גיהינם, דארט אין שאול תחתיה
„דארטען ווערט דער סאלדאָ אויס געצאָהלט אין באַארען
„אין קארץ איז דאס לעבען, אין נישט לאנג צי האארען,
„דארט טרייבט מען קאסטרוי, מען האקט אויף קאָטלעטען"
אין דיא פֿרימע אייגעלעך בלישטשען באגנעטען!
. . . . . .
איך דערקענן דיא חכמה אינ׳ם ברייטען שטערען,
אין דיא לאנגע האאר אויף דיא אקסעל צי לאזט —
איהרע צווייא אויגען לייכטען וויא שטערען,
נאר לייכטען רוהיג אין קאלט וויא דער פֿראָסט...
דאָרך דער פֿיין אויסגעפּיצטער בריל אויף דער נאזע;
אין איין האנד אַ וואָג, אין דער צווייטער אַ מאָעס,
געמאסטען אין געוואָגען טאג אזוי נאכט,
אין שטענדיג פֿערקלערט, שטענדיג פֿערטראכט...
. . . . . .
מיט אַ לאנגען שלייער ביז צי דיא פֿיעס
שטייט נאָך דיא אמת, דאס פּנים פֿערשטעלט,
אח, פֿין אייביג אויף נארט מען אב דיא וועלט
אז נאקיטי אמת איז שרעקליך אין מאוס...
אין אפֿשר בעדעקט זיך דיא אמת אליין,
פֿאר פֿאלשע טרערען, פֿאר פֿאלשע ציין,
פֿאר חלישען, שווערען, פֿארליערען פֿראנסעע...
אח, טויזענד ווייבער ציילט שלמה׳ס פאלעע!...
. . . . . .
מיט שלמה׳ס חכמה קלינגט היממעל אין ערד:
אלס האט בעגריעפֿען זיין פֿלינקער פֿערשטאנד
פֿין דער גרויסער זונן, ביז׳ן מען אויף דער וואנד,

אלס אויס געפריוט, אלס אויס געקלערט,
געקלערט אין געקלערט, ביז ער האט זיך דער הארט,
געקיממען איז אשמדאי אין האט עם גענארט,
אין האט עם פֿין טראָן, פֿין שטאדט פֿערטריבען,
אין איז אויף זיין אָרט זיך מלך געבליבען!

פֿערלאכט אין פֿערטריבען, מוטה לאז, געדריקט
וואנדעלט נעבעך שלמה פֿין הויז צי הויז —
שרייט „אני שלמה"! אין מ'לאַכט עם אויס,
אין מיזאָגט: נעבעך, דער מענש איז פֿערריקט!...
דען מיווייסט אז שלמה איז אין ירושלים
אין ברענגט זיך ווייבער אין פֿערד פֿין מצרים
בדיל הדל מאכט ער דעם נאראד אין גאנצען
נאר אין זיין רוהם וועט עס אייביג גלאנצען!

אשמדאי ממזר, וואס האט איהר צי קלערען,
האט דיא שווארצע קינד פֿיין אבגעמאכט
וויא איז זיין פנים, וויא דיא שווארצע נאכט?
וויא זענען דיא הערנער וואס וואקסען אין שטערען?
דיא היענערענע פֿיעסלעך, דיא שפיציגע נאעס?
פֿין הינטען דער דאס, וואס וואקסט אויפֿ'ן דאס —

אלץ דארגעמאכט, אלס אויס געפֿיהרט:
אין דער גאלדענער קרוין דיא הערנער פֿערשטעקט,
ווידעל אין פֿיעס מיט פורפור בעדעקט
דאס פנים רוזיערט, בלאנשיערט, געשמירט
אין געמאכט א מינע קליגג-צארט אין פֿיין —
אַ וויקאפאנע שלמה מיט הויט אין מיט ביין!

אלע מאהל קיקט ער אין שפיגעל אין קוועלט...
אטיודאנטען דיענער האט ער אב גענאַרט;
וויבער פֿערפֿיהרט,... אויף שלמה'ס אַרט
האט ער אלע טויזינד צי פֿרידען געשטעלט
אין קליגג געסאָנדזיט, אין בייא יעדער נויט
קינדער געשניטטען, לעבענדיג צי טויט!

שלמה האט געהאַטען קהלת אין דער מיט
דאט האט ער קריטיזיערט פֿערשיעדענע זאכען:
אלץ איז צים וויינען, אלס איז צי לאכען,

אלץ האט ער פערזיעכט אלס איז נישט נישט
וויא א בלענדע שאָפּ בלאָנדזיט דער גייסט
אין קרעכטצט אין קלאָגט: וועי וויסט, וועי וויסט?

גליקליכע אמונה! שלמה איז נישט דאָ
אשמדאי ענדיגט אין צים סוף שטייט:
הכל נשמע, האלהים ירא!
דער כהן גדול טאנצט שעור פאר פרייד,
כהנים, פרושים, נזירים, בעלי טובות
יאכצען אין טאנצען ניט דיא נשים הצובאות!

[אויסגעבעסערטער ווערזיאנט:]

גליקליכע אמונה, שלמה איז נישט דאָ
אשמדאי ענדיגט, ער שטעלט צים סוף:
„הכל נשמע, האלהים ירא!"
דאס גאנצע גיהנום שטייט נאָר דאַרויף!
אין כהנים, פרושים, נזירים, בעלי-טובות
זייא טאנצען פאר פרייד מיט דיא נשים הצבאות!

אשמדאי גיט נאך ארויס אַ פריקאַז:
מיר מלך הייסען נאך מעשרן שטרוי
אפקורסים הייסען מיר שמייסען אין גאסס,
וועי ס'עסט אימגעוואשען, דען טרייבען קאסטרוי —
אין גליקליך צי מאכען דאס פאלק שטעלען מיר צווייא,
נייע אינסטיטוטען: צענזאר אין פאליציי!

[אויסגעבעסערטער ווערזיאנט:]

דאז פאָלק צו בעגליקען מאכען מיר צווייא
נייע אינסטיטוטען: צענזור, פאָליציי!

אשמדאי'ן האט נאר איין זאך געקוועהלט:
דיא דרייא געשטאלטען וואס שטייען אין דער הייך!
עס האט שוין אין פאליך פערפומעס פערפעלט,
עס שלאגט פארט דארך פין סמאלע דער ריח!
פיין איז דער רויזען אייל, דער פיזעם איז נאָבעל,
נאר גיהנום סמאלע איז ערגער וויא קנאָבעל!

עס העלפט נישט קיין ארביט, קיין מיה אין מאטטער,
קיין קראצען אין רייבען, מי פיהלט גאנץ פאסקינא,

נאר וואס קימט ארויס? דיא הייליגע אמונה
האט פֿון אייביג אויף אַ חראנישען קאטאר!
מיט'ן דלות צי זאממען וואהנט זיא נישט אימזיסט
וויא נאר א משכּ, וויא אַ בארג מיסט.

אין אז דיא חכמה דער פֿיהלט שוין גאר באלד
דען ריח פֿין סמאלץ דען גיהונם ריח
דער אלטיטשקער אפֿילו וועלד הייס אין קאלט
אלערלייא קאליערען: רויט, גריען אין בלייך
זיא שטייט וויא ז'איז געשטאנגען, אויפֿ'ן אייגענעם ארט;
דיא חכמה האט שכל אין רעדט נישט קיין ווארט...

אין איהרע געוויססען שלאָפֿט זיא אן געשווינד,
מיט סאפֿיזמען לייעדער: עס פאסט נישט פֿאר מיר,
לאקשען צי חאפֿען, צי בייטלען דען וויגד,
איך מיז איבער קלערען, נאך דענקען פֿריר,
צי זעננען אלע חושים בעוואָרענט פֿאר טעות?
וויא קענן איך מיר פֿערלאזען אליין אויף דער נאעז?

ז'האט אינטער דער ברילל דיא אויגען פֿערגלייסט:
עס איז דא דערינענן צי זאגען אין צי טענען,
מי פֿילט טאקי אַ ריח, נאר וואס איז, ווער ווייסט?
פֿערשיעדענע פֿערפֿומעס זענענן הייגט פֿערהאנגען
פֿערשיעדענע מאדען אין סיראגאטען,
אין איך האב נאך איין אנדערן תירוץ אַ גליאטען...

מידארף נאך צי פֿרעגען גאנץ אלטע לייט,
אין רייזענדער פֿרעגען, מעגליך איז אַלץ...
אפֿשר אלע מלכים אז עס קימט דיא צייט
שטינקען פֿון . . . . . פֿעטקייט אין שמאלץ?
אזוי קלערט דיא חכמה, אין מיניה וביה
האט זיא ערפֿינדען וואטט אלער לייא

מין פֿערשטעקט זיך דיא נאעז! וויא געך אין באלד
דיא בייזע אלטיטשקע האט זיך אב געקיהלט!...
נאר דיא בידנע אמת, זיא האט נאר דערפֿיהלט —
האט זיא שוין געשריגען: יודען געוואלד!
אויף שלמה'ס שטיעל אַ פֿרעמדער פֿורשוין
ציהט אב דען מאנטעל, נעמט אראב דיא קרוין!

אשמדאי הערט אין גיט אַ געשרייא
עס עפּענען זיך באלד דיא שוערע טהירען,
עס שטייען זאנדארען, עס שטייט פאליצייא
„איהר זאלט זיא בינדען אין קערקער פיהרען"!
מי האט זיא געבינדען ארים וויא קויל
פערבינדען דיא אויגען אין פערשטיפט דאס מויל!...

אין זיין רציחה איז אשמדאי שרעקליך,
אין אַ קריעגס געריכט האט ער באלד געזעצט
יענעראלען מיט טרעסטען, כהנים מיט גלעקלעך,
מיט חלב אין בליט פין קרבנות פערפעצט,
זייא האבען דעם פסק ארויס געזאגט שטארק:
שמייסען מיט אייזערינע ריטטער אין מאַרק.

געוואלט האט מען הענגען, קעפּען צי שיעסען,
נאר מורא געהאט, אין חלילה פאר גאטט,
טאמיר וועט זיך ריערען דער פראַסטע נאראד
טאמיר וועט אַ מלכות אין אויסלאנד פערדריעסען
גלייכער צי שמייסען אין אינטער דער ריט
קענן אַ זא נפש פערגיין אינם בליט!
. . . . . .
אח אריטע אמת, בעסטער אין פיינער
פין אללע מדות טובות ביזט דיא פין לאנג —
נאר אויף דיר רחמנות האט דאָ נישט קיינער
וועמין קענסטי האארצן, וועמין טהיסטי באנק?
אויף דיר זענען בייז קליין אין גרויסע לייט
אין צים הויכען היממעל, אין צי גאטט איז ווייט!

אויס כהנים'ס גלעקליך האסט דיא געשפּעט
אויס שווארצע קינסטלער חוזק געמאכט
אויף מיניסטארן האסטו גערעדט
אין אויס עאנוכען אין פויסטען געלאכט
דארך דיין שארף צינגעל האט יעדער ענעראלל
חאטש איין מאהל אין לעבען געשפּיגען מיט גאלל!

פין וועגען אין מעסטען ווערען סוחרים פעט
נאכ=וואס האסטי זייא געקיקט אויף דיא הענד?
וואס גייט דיך גאר אָן דאמען טואלעט?
רחמנותדיקע ווייבער וואלטען דיך פערברענד!

זייער קליינטשיק מעגעלע קענן דיך נישט פֿערטראגען
חאטש עס פֿערדייעט שטרוי אַ גאנצען וואגען!

אדוואקאטען דאקטוירעם אין אזוי גאר גליאטע
געלעהרטע פּאטענטען האבין דיך ווייניג פֿיינד?
אז צי טשעפּען מיזט דיא דאָך יעדען אַ לאַטע!...
אין דער פּראסטער עולם?... דיא ווייסט דאך וויא היינט
האט קיינער קיין צייט; אויפֿ'ן שטיקל ברויט
מיז יעדער האָריווען, ארביטען צים טויט!

יעדער האט אין זינן פּאָדאטקעס, פּראָצענט,
וואס נאָגען עם דעם מארך ארויס פֿין דיא ביינער...
שלמה צי אשמדאי? אח, עס וואלט נישט קיינער
צווישען זייא ביידע קיין חלוק דערקענט..
אין אָ ווא שמייסען, א נייעס איז געשעהען
זייא האבען פֿאר שמייסען שוין ערגערס געזעהען!

וואס זאגען, אמת, דיינע חבֿרתּרין?
פֿרים האט ד'אמונה דיא הענטעלעך צי שפּרייט!
אח זיא האט רחמנות, נאך פֿאריאָהרען
האט זיא דיר, אמת, אלס פּראָפֿעצייט;
עס ריננען איהר טרערען אויף דער דארער באק
גאר גערעכט איז מלך, ערליך דער פּסק!

. . . . .

דיא חכמה חאטש לאנגזאם, ערינסט אין פֿויל,
זיא האט לכתחלה געוואָלט אָפּאָניערען...
נאר ס'איז איהר געבליבען פֿערשטיינערט דאס מויל
דיא צינג פֿינ'ם גיעמען וויל זיך נישט ריערען!
זיא ווארפֿט זיך אימזיסט אהער אין אהין
דיא אמונה האט איהר אַ=ן=עין הרע געטיהן!

זיא האט זיא מיט'ן גריענעם אייגעל אונגעקיקט,
מיט'ן גריענעם אייגעל פֿין טרערען נאך נאַסס;
דיא חכמה איז געווארען וויא אַ טויטע בלאס
אין אַ קאלטער שוידער האט זיא דורך געציקט,
זיא וואנקט, דיא חכמה, זיא פֿאלט צוריק
וואס זיא האָט אלץ געזעהען אינ'ם פֿינסטערן בליק! *

---

* בײַ דער זײַט פֿון דער דאָזיקער סטראָפֿע צוגעשריבן: Słabo.

י. מאטענקא

זיא האט געזעהן רייסען מיט ווידלעס פלייש
מיט אייזערנע צוואנגען ציהען אדער אין ביין...
זיא האט געזעהן וויא שווארצע מענשעלעך שטיין
אין מאכען פרים: בורא מאורי האש —
אין דער בליק זאגט איהר: זעהסטי דיא דאס ווינדער
דאס איז פאר דיר אין פאר דיינע קינדער!

. . . . .

אין גאנץ ירושלים איז צי זאממען געלאפען
אין מיהאט געשמיסען גאנץ שטילל אין פיין,
מיט מוזיק געשמיסען... אין אין אַ וואלד אריין
איז דיא געשמיסענע אמת אנטלאפען
דארט האט זיא געטראפען אַ לייב צי אַ בער...
„ברוך דין אמת" אין זיא לעבט נישט מעהר!

. . . . .

איהר ווילט אַ סוף? דעם אמת פערדייען
קענן נישט אפילו אַ חיה אין וואלד...
קאנוואלסיע קריעגט דער בער אין פאלט...
נאר אשכדאי דער... רעגירט נאך עד היום...
אין לעבט מיט דער אמונה נא וויארא נאך היינט
בסוד האט זייא ביידע דיא חכמה גיט פיינד...

נאר בסוד סודות! זיא מאכט קיין געריעדער
זיצט ווייטער אין קלערט, אין קלערט אין טראכט
זיא איז מיט אללע וויא שוועסטער אין ברידער...
נאר זיא חאפט זיך אויף אַ מאהל אין דער נאכט
צינד אָן אַ לעמפעל; מיט אַ שטעקען אין האנד
גייט זיא אין ציטטערט אין בליך וויא דיא וואנד.

שלייכט זיא איבער שטאדט, דערפער אין פעלדער
דיא אמת זיעכט זיא... וויא נאר אַ לאנד,
אויף אללע וויעסטע וועגען, אללע פינסטערע וועלדער
אין הונטען גייט איהר נאך שטילל אַ פאליצאנט
מיט א לאנגען שטריק... אין אין אַ לאדע מיניט
וועט מען ווייטער שמייסען, עס וועט רינגען בליט!

יצחק לייבוש פרץ

ב) דער עלטסטער נוסח פֿון „מאָניש"

מיט דער פּאָעמע „מאָניש", פֿאַרעפֿנטלעכט אין שלום-עליכמס „יודישער פֿאָלקס-ביבליאָטהעק", ב' I, קיעוו תרמ"ח, האָט פּרץ געמאַכט זײַן דעבוט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. ניט צופֿרידן מיט די ענדערונגען וואָס שלום-עליכם האָט זיך דערלויבט אין זײַן פּאָעמע, האָט פּרץ זי אַרויסגעגעבן אין אַ באַזונ-דערער אויסגאַבע (דאָס צווייטע העפֿטעלע פֿון דער סעריע „פּאָעזיע"[1]; דאָס ערשטע העפֿטעלע איז די אויבן דערמאָנטע זאַמלונג „כסא שלמה"). שפּעטער איז דער דאָזיקער נוסח איבערגעדרוקט געוואָרן אין פּרצעס שריפֿטן, יובילײ-אויסגאַבע, כמעט אָן ענדערונגען, בלויז מיט אייניקע סטיליסטישע אויסבעסערונגען. דער אָ טעקסט איז אויך אַרײַן אין דער אויסגאַבע פֿון „אַלע ווערק פֿון י. ל. פּרץ", פֿאַרלאַג ב. קלעצקין, ב' X, „פֿון שטוב אין גאַס" (אין דער אויסגאַבע פֿון פֿאַרלאַג „אידיש", אונטער דער רעדאקציע פֿון דוד פּינסקי, ניו-יאָרק 1920 — אין ב' I).

אין 1908 האָט פּרץ פֿאַרעפֿנטלעכט דעם לעצטן וואַריאַנט פֿון דער פּאָעמע אויף דאָס נײַ באַאַרבעט („טעאַטער-וועלט", וואַרשע 1908 נומ' 10—13; איבערגעדרוקט אין ב' XIV פֿון פּרצעס ווערק „לידער און באַלאַדן", פֿאַרלאַג ב. קלעצקין, און אין דער אויסגאַבע פֿון פֿאַרלאַג „אידיש" — אין ב' I).

נחמן מײַזיל דערמאָנט אויך אַן אָנהייב פֿון אַ „מאָניש"-וואַריאַנט, גע-שריבן פֿון פּרץ אַרום 1910—11. אין זײַן אַרבעט „וואַריאַנטן פֿון מאָניש", אין זײַן בוך „פּרץ", האָט נ. מײַזיל דורכגעפֿירט אַ פֿאַרגלײַך פֿון די אַלע נוסחאות פֿון דער באַרימטער פּרץ-פּאָעמע. מײַזילן איז אָבער ניט געווען באַקאַנט דער עלטסטער נוסח פֿון דער פּאָעמע, וועלכער ווערט ערשט איצט דאָ פֿאַר-עפֿנטלעכט צום ערשטן מאָל לויט דער קאָפּיע וואָס דער דיכטער האָט געלאָזט איבערשרײַבן פֿאַר פּוילינע אַלטבערג זומער 1887.

ז. ר.

---

[1] פּאָעזיע. י. ל. פּרץ. צווייטעס העפֿט. מאָניש. באַלאַדאַ. וואַרשאַ: דרוק געברידער שולדבערג, תרנ"ב — 1892. 40 ז'. (10,5×14,5). [אויף דער צווייטער זײַט פֿון שער:] Дозволено цензурою. Варшава, 17 Іюня 1892 года — געדרוקט אין „פֿאָלקס-ביבליאָטהעק", האט דיא באַלאַדע געליסטען פֿון רעדאקטאָר'ס שעער און פֿעדער. דיא געקראָנקטע אייגענליעבע האָט מיך בעוואיגען זיא איבער צו שרייבען, און גוטע פֿריינד — איבער צו דרוקקען. —

מ א נ י ש

(פּאָעמאַט)

[פֿון י. ל. פ ר ץ]

א

יעדער ווייסט מן הסתּם
אז דאס גרעסטע פֿערגניגען
פֿאר'ן, ימח שמו, דען ס"ם,
איז נאר עמיצען צי קריעגען,
אין צי בראָנען, אין בראטען
דאָרטען הינטען אין גיהונם —
א! יעדערער קענן איהם
דען היצעל דען שטן!

וואָר שמיעסט אַ לערנקינד
אין סמאלע אב צי באדען —
דאס חאפט ער געשווינד
וויא אַ הייסען פֿלאדען!

דיא וועלט איז גלייך
צי-ן-אַ גרויסען טייך
דיא מענשען זענען פֿיש,
טהייל זענען העכט
אין שלינגען נישט שלעכט,
זאגט, אפֿשר ניש?)
דער שטן דער לָץ
ער שטייט ביים ברזעג
ער פֿערשפּרייט דיא נעץ
חאפּץ, צאפּץ! אין א-נ-עק!

אין וואס דער פֿלאטש איז בעססער
איז דיא ספּנה גרעססער
צי קענט איהר דען פֿרעססער
צי זענט איהר גענייט?
נעמט זשע אייך צייט
הערט, פֿרימע לייט!
דען אייך צי ווארינען
זינג איך לִיעד!

א מאהל איז אַ גרויסער עלוי געווען
קיין טרפּה פסול האט ער נישט געלעזען
נישט געוועזען אין קלאסס!
פֿרים דער טאטע, פֿרים דיא מאמע,
דיא משפּחה—לומדים סאמע,
גאר פֿין עקסטען פֿאס!

מאניש הייסט דער וואהלער יונג
ער האט אַ קעפּעל—פֿייער פֿלינג;
פֿילל אן געפּאקט מיט תורה!
ער טרעפּט באלד אריין אין קארב
מעג דער רמב"ם זיין וויא הארב,
אין דערצי נאך אַ בעל קורא!

אין אַ שיינער יונג אַ פֿראכט:
שווארצע לאקען וויא דיא נאכט
קארמען ליפּען—רויזען צווייא.
שווארצע ברעמען וויא דיא בו־גען
וויא דער היממעל בלאַע אויגען,
אין אַ פֿייער ברענט אין זייא!

אין יעדעס ביינדיל אין עם לעבט,
אין ער גייט נישט, נאר ער שוועבט;
אין צי זעהן עם איז אַ פֿרייד!
מיידלין ווערען רויט אין בלאַס,
אז ער ווייזט זיך אויף דער גאַס,
אז דער שיינער מאניש גייט!

אין זיין רבינ'ס וויב אין חדר
זיצט אַ גאנצע טאג כסדר
הערט מיקלאמפערשט וויא מי קנעלט!
עס לויפֿט דיא יאך, דיא מיללעך ברענדט,
אין זיא זיצט פֿערליגט דיא הענד —
קיקט אויף מאַנישען אין קוועלט!

נאר ריין וויא גאָלד איז אינזער מאניש
פֿין דעם אלעם ווייסט ער גאר ניש —
יצר הרע, ביזט געפֿלעפֿט!
ער האט ליעב אַ בלאט גמרא,
ער האט חשק ציון-אַ סבֿרא,
„שור שנגח את הפרה"
דאס איז זיין געשעפֿט!

דעמעלט האבען געלעבט
דיא אלטע בעלי בתים
מיט גילדענע עטרות,
זילבערנע בתים,
מיט מעשענע בריללען
אין אייזערנע מוחות —
גאר איין אנדער לעבען
אנדערע פוחות!

דאס בית המדרש
פֿילל קארפֿען קעפֿף!
מילערנט אז' אין פֿאַליש
מילערנט אויף דיא טרעפֿף.
אלע גלייך געלעבט
רוהיג, צופֿריעדען,
פֿאר אלע איין תורה
אלע גלייכע יודען...

נישט געווען קיין חסידים
געבוירגען אין דרייצן...
אח, דיא נאסטע
אויסגעווייגטע שלייצן,
דיא גאלע פיענטעס,
פֿערשטינקענע לילקעס,
וואס זלאקען בראנפֿען
אין חאפֿען בילקעס...
נאר ערליכע יודען
מיט ווארט אין נאמנות
אהן רויך אין נקיות
אין פיסטע פונות...

אויך זענען נישט געווען
נאך אינזערע דייטשען
דיא דארע שטעקענס
דיא לאנגע בייטשען,
וואס רעדען נאר פוילישׁ,
דייטש אין פֿראנסעע,
אין ניצען אינזער יודיש
נאָר אויף נבֿול פֿה;
וואס זייער גאנצע תורה
איז „כיצד מרקדים" —
אלע גלייכע יודען
אמת'ע מתנגדים...

מאניש האט געלעבט אין דער דאזיגער צייט
אין זיין גיטער שם איז געגאנגען ווייט
דיא גרעסטע רבנים האבען עם פֿערהערט!
זכרונם לברכה, דער גאון פֿין קאזיץ
דער מאור הגדול פֿין מזל-באזיץ
איהר האט אוודאי פֿין ביידע געהערט!

בפֿרט דער קאזיצער איז קיין קיטאעס
אַ גאנץ הויכער יוד מיט אַ לאנגע נאעז
(עס איז שוין נישט דא גאר אזוינע נאָז)
אַ קאפֿטאן מיט סטראקעס אין שיעך אין זאקען
א ספֿאדיק אַ הויכער, גראַז גראָע לאָקען,
אין אַ שפּיציג ווייסע בארד וויא אַ קעז!

זייא האבען איהם געניטען אין אייזערנע צוואנגען
אין זענגען אלע ביידע שעור אויס געגאנגען,
שעור פשט פשוט אויס דער הויט געקראכען
„אַ קיטאצע עס וואקסט אַ נייער חיי־אדם
אַ נייע, פּ־י חדש, אַ פרי מגדים,
אַ פרי מגדים מיט נייע איבער שטראכען!"

„וואהל איז דעם טאטען, וואס האט אַזאַ זיהן,
וואהל אי־ז דער מאמען, וואס וועט איהם ערציהן,
וואהל איז דעם דור, וואס ער איהם פערמאגט!
„אין משיח'ס צייטען וועלט אזוינס געבוירען
ירושלים! עפּן אויף דיא טהוירען"!
אזוי האבען ביידע רבנים געזאגט!

ב

אויפן בארג אררט
אויפן הויכען בארג,
וואס טראגט דעם אייביגען
שנייא אויפן קארג.

אויפן בארג אררט
וויא עס שטייט בעשריבען
איז מיט דער תבה
נח שטיין געבליבען.

מיט זיינע דרייא זיהן
שם, חם ויפת
מיט זיינע בהמות
חיות אין עופות

אין אלע זעהען
מיט ד'אייגינע אויגען
וויא ס'העגט אין הימעל
גאטטס פאלקענבויגען

אין הערען גאטט'ס שבועה:
„דא שווער איך דיר וועלט
„עס וועט דיר נישט פעהלען
„קיין היץ און קיין קעלט

„חאטש הרגע, ראביווע
„חאטש גנבע אין מסר
„איך וועל דיך נישט טאַיען
„שוין קיין מאהל אין וואסער!"

געטאנצט האבען חיות
חם האט געלאכט;
אין נח האט ד'ערשטע
פוסע געמאכט...

אויפן בארג אררט,
אינ'ם שנייא גאנץ טיף
ליעגט נאך עד היום
בעהאלטען דיא שיף!

זיא ליעגט נאך אין גאנצען
אין אויף דער מזרח וואנד
העגט נאך דער צהר
נח'ס בריליאנט.

אין דארט אין דער תבה
צווישען שנייא אין פרעסט
דארט האט סמאל
געמאכט זיך אַ נאַסט

דארט ריכט ער זיך אב
ערפֿרישט ער זיין לייב
אין פֿרייד זיך, אין קישט זיך
מיט לילית זיין ווייב.

אין קעגען דעם צהר
קעמט אלע אין דער פֿריה
לילית דיא גאלדענע
האר זיך צי.

זיא קעמט זיך דיא האר
אין פֿלעכט זייא קאקעט
סמאל ליגט נאך
אין רייכערט אין בעט.

אין שמיסען פֿערטרויט
פֿין דעם אין פֿין יענעם,
וועמין צי פֿאקען
אריין אין גיהינם,

וועמין צי שמייסען
מיט אייזערנע ריטער
אין וועמין צי פֿרעגלען
צים פֿרישטיק אויף פּיטטער!

א מאהל אין דער פֿריה
קלינגעלט עס שטארק
עס ציטערט דיא תּבה,
עס ציטערט דער בארג

עס שפּרינגט שיער סמאל
ארויס פֿין דעם בעט
„הערין!" עס בעווייזט זיך
דער שראקען אַ שד!

ער האט געברענגט
אַ וואזענע ראפּארט
אין שליקערצט פֿאר שרעק
פֿאר יעדען ווארט:

— אח גרויסער קייזער
עס ציטערט דיין טראן
— וואס איז געשעהען?
געשווינד הער בארען!

„אין קעניגרייך פּוילען
הארט בייא דער גרעניץ
ליעגט דארט אַ שטאדטעלע
גרויס וויא אַ ענניץ...

פֿין איין פּונקט אַ שווארצען
וואקסט איין אוראגאן
אין פֿין קליינעם שטאדטיל
אַ העלד, א טיטאן!

ער וועט געשווינד אלע
רבנים פֿערשעמען
פֿין פּוילען אין ליטא
פֿין פּרייסען אין בעמען

אין וועט ער אויפֿוואקסען
לאזט דיא עם פֿרייא
זעממיר אונץ אלע
חלילה פֿערבייא!

ער וועט אינץ יאגען
מיט שרעקליכען האסס
אין ברענגען משיח'ן
חלילה וחס!"

דער ימח-שמוניק האט עס דער הערט
איז עם דיא שמחה געווארען געשטערט.

ער ליגט אין טראכט
טאג אזוי נאכט
אין רינצעלט דעם שטערען
— געוואלד לילית קרוין
פֿערבייא זעמיר שוין
ער וועט דיא וועלט איבער קערען!

-- „דיא ניסס איז הארט
נאר, מיין כאַן, וואַרט
זיא קנאקט דאך אינטער דיא ציין!
דער זיעג וועט זיין זיעס
גרייט אן דיא שפיז
דער בראטען וועט קיממען אלליין"!

ג

אַ גאטט האב רחמנות
זייא זיכען אַ נקמה,
האלט יודען תענית
פֿאר דער נשמה!

עס שווינדלען דיא אויגען
עס ווערט היים אין קאלט
זיא העגגט אויף אַ ה ר
אט, אט, אט, זיא פֿאלט,

עס פֿאלט אראב פֿין היממל
אַ לעכטיגער שטערען
אינ׳ם שאול תחתיה
וועט אַ שמחה ווערען!

ד

טרא, רא, רא, טראָח!
וואס איז געשעהען?
צי האט נישט צמיץ
מש ח׳ן געזעהען?

ווען בלאזט מען שופֿר
דאך אלול נישט תמוז
צי איז משוגע
געווארען דער שמש?

צי בלאזט זיך אַ לאָבוז
אין פאליש גאר גליאַט?
איז דאס אַ טראמפייט
אין עס גייט איין אָטריאַד?

וואס פֿייפֿט אין שווישטשעט
אין דינגערט אין קנאלט
צי פֿלאטצען סאסנעס
אין דעמבעס אין וואלד?

עס שווישטשעט, עס בלאזט
עס דינגערט אין קנאקט —
איין עקסטרא פֿאסט
קימט אן פֿין טראקט!

ווער האט אזא טראָמבקע
אזא הויכע געהערט?
ווער האט נאך געזעהען אזוי
פֿליהען פֿיער פֿערד?

עס שפיעלט דיא טראמבקע
אלע מאהל פֿרייער
עס שפריצען דיא פאדקאווע
פֿינקען אין פֿייער!

עס קנאלט ווי אַ דינגער
אלע מאהל דיא בייטש
עס שטייט דער עולם
אין פֿרעגט: וואס טייטש?

צי זעהן דאס ווינדער
זענגען ארויס
קראנקע פֿין בעטען
לומדים פֿין קלויז

קינדער פֿין חדר
דארט לויפֿט אין מיט
אייגער אן הויזען
פֿין אינטער דער ריט

אין דא לויפֿט אַ שוחט
בלייך וויא דיא וואנד
מיט אַ האלב געקויללערטע
היען אין דער האנד.

ער האט אין מיט'ן
דאס פּייפּען דערהערט
אין האט דעם חלב
געווארפּען אויף ד'ערד!

דארט לויפט אַ טויבע
אין ברעכט זיך דיא הענד:
„שרייט יודען העכער
זאגט מיר וויא ברענד?

מיט איין אפּען מויל
לויפט דער רב אללין
אויס געגלאצט דיא אויגען
אין קלאפט מיט דיא ציין

גלייך פּין בית הפּסא
(מיט רעשפּעקט געמעלדט)
אין דיא עקסטרא־פּאסט
האט זיך אב געשטעלט...

ה.

מיט דער פּאסט איז געקיממען
פּון דאנציג אַ הערר
אַ דייטש אַ סוחר
א מיליאנער

ער איז געקיממען
אויף קויפּען תבֿ אה
אין אלץ וואס ער זעהט נאר
דאס איז אַ מציאה!

אלץ שיקט ער קיין דאנציג
אהן א שעור, אהן אַן־ן־ענק
וואס ער זעהט מיט דיא אויגען
דאס שיקט ער אַ וועק

אין אלץ ווערד מיט גאלדענע
רענדליך געוואהגען —
ס'ווערט פּרייליך אין הארץ
אין לעכטיג אין ד'אויגען!

גאטט האט דאס שטאָדטיל
גאר ראפּטים בעגליקט
ער האט זייא פּין היממעל
אַ מחיה געשיקט.

עס הייבען אן האנדלען
שוחטים, דיינים
מלמדים אין קלויזניקיס
שמשים, בטלנים.

יעדער קריעגט פּארשוס
אבי קויף אין שטעלל
אין דיא ווערסט בעצאהלט
באלד אויף דער שטעלל!

ס'איז לעבעדיג, פּרייליך
דאס שטעדטיל אין גאנצען
אלע הערצער גרינג
אלע אויגען גלאנצען.

ווער עס האט נעכטען
געביססען דיא פּינגער
ווער ס'איז נעכטען
געשטארבען פּאר הינגער

דער איז היינט א־ן־עשר
וואלט צדקה געגעבן
וואלט נאר אין שטאָדטיל
אַ אביון געווען!

אין חתונות מאכט מען
טאג טאָגליך כסדר,
בעווארפּען דיא שניידערס
מיט חתונה קלייד־ער

עס זענען אן הענד
כלי זמרים געבליבען
אין דיא חופה שטאנגען
האט מען אויס געריבען

מען קריעגט שוין קיין וואקס אין גאלד אין טהאלער
הבדלות צי מאכען זענגען אלע זאכען!

ו.

מיט געברענגט האט דער דייטש דערצי
א בת יחידה׳לע — פרייליין מאריע
א יונג מיידעלע אין מלא חן!
גאלדענע לאקען ביז צי דיא פיעס,
א זעלטענע שטיממע, זינגט ציקער זיס
אין וויא דיא גאנצע וועלט איז זיא שיין!

אין זיא גייט נישט נאר זיא שפרינגט,
אין זיא רעדט נישט, נאר זיא זינגט,
פרייליך, ליסטיג טאג אין נאכט!
אין לאזט אַרויס איר קול מאריע
לאכט דאס גאנצע הויז איהר צי
קנאקט פאר לאכען ווען זיא לאכט!

חא, חא! קלינגט עס וויא א גלאק
אין יעדער שטיבל, אויף יעדען שטאק
חא, חא! קלינגט דאס הויז אין גאנצען
עס לייגט דיא נאעל אוועק דער שיעסטער
אין דער מארשאליק דער וויעסטער
חאפט זיין גרינה טאנצען!

דער שמש איז א פעסימיסט
אין א חלעבען נישט אימזיסט
ער האט אַ ווייב א שטשערווע!
נאר לאכט מאריע, לאכט ער מיט
אין לאכט פין הארץ, געזינד אין גיט
חאטש קול באשה ערוה!

אין אז מאניש גייט צים חדר
יעדען מארגען פריה כסדר
בלייבט ער נעביך שטיין ביים טויר
אין דעמאלט זינגט א פראכט מאריע
אין איהר טרעללען מעלאדיע
דרינגט עם טיף אין אויער!

עס דרינגט אַריין אין הארץ אים טיף
אין אויף דעם אייגענעם מאטיוו
מיט דער זעלבע מעלאדיע
זינגט דער נאך ער דיא גמרא
אין איז מטעים יעדער סבֿרא
אין מיט'ן פֿינגער דרייט ער צי!

נאר אין ד'אויגען האט ער טרערען
אין קאלטער שווייס ליגט אויפֿ'ן שטערען
אין דאס פנים בלאסס וויא קרייד —
דער מלמד שטייט פֿערציקט
ער גלאָצט דיא אויגען אויס אין קיקט:
אח! גאטט וויסט וואס דאס בעטייט?

דיא רבצין הייבט אן צי דריקען ביים הארץ
איהר וועהרד פֿאר ד'אויגען פֿינסטער אין שווארץ
פֿאר וואס? זיא וויסט נישט אלליין,
זיא פֿאלט פֿין דיא פֿיס, מיט שרעקליכֿע מיה
האלט זיא זיך אן אין פֿאלט אויף דיא קניע
לאסט ראפטום ארויס אַ געוויין!

דיא מאמע קרעכצט אין קיקט אויפֿ'ן זיהן:
דיינע רויטע בעקליך וויא זענען אהין?
דיין שמחה, מיין זיהן, איז אוועק געפֿלויגען
וואס ביסטו אזוי בלאס, מיין אייגאייניציג קינד,
וועה האט פֿערלאשען, וואס פֿאר אַ וויגד
דיא צווייא הבדלות, דיינע צווייא אויגען?

זאלסט זיין, מיין קינד, געזינד מיר אין שטארק,
דיא פֿלעגסט צי זינגען פֿינקט וויא אַ קאנאריק,
אזוי דינן וויא אַ האר, אזוי זיס וויא ציקער!
היינט זינגסט דיא אנדערש, היינט זינגסט דיא נישט גיט,
אח, אין דיא אָדר'ן שטאַרט מיר דאס בליט,
דיין קול צי שנייט מיר דאס הארץ אויף שטיקער!

— איך אלליין וויס נישט וואס ס'איז מיר געשעהן,
איך אלליין וויס נישט וואס עס זינגט אין מיר!
עס איז מיר אין הארץ גאר אנדערש וויא פֿריר
אין בין אַ מאהל גאר אנדערש געווען!

אז איך פֿלעג צי זינגען שבת ביים עסטן
אַ ליארץ, אַ וואלאך, חזנישע זאכן
עס פֿלעגט דאס הארץ פֿאר פֿרייד אין מיר לאכן...
היינט האב איך דיא אלע נגונים פֿערגעסטן!

אז איך פֿלעג צי העלפֿען דעם חזן אין שיעל
האב איך געזעהן וויא דער עולם גייט אויס!
היינט אנדערע ליעדער, איין אנדער געפֿיהל
איין אנדערער מאניש זינגט פֿין מיר ארויס!

מאמע! עס זיצט מיר עמיץ אנדערש אין מח
מאמע! איין אנדערער זיצט מיר אין הארץ,
איין אנדערער זינגט אזוי שארף, אזוי הויך...
— וויא איז דער מאמען, פֿינסטער אין שווארץ!

ז.

מיין ליעד וואלט אנדערש גאר געקלינגען
איך זאלל פֿאר גוים גויש זינגען
נישט פֿאר יודען, נישט זאַרגאן,
קיין רעכטען קלאנג, קיין רעכטען טאן
קיין אייגציג וואָרט אין קיין סטיעל
האב איך פֿאר „ליעבע" פֿאר „געפֿיהל".

אינזער יודיש האט נאר ויצען
האט נאר דיננערן אין בליצען
זיא האט נאר ווערטער וויא דיא שפיעזען
אין איהר לאכען וויינען ריעזען,
זיא האט אייזערנע ריטטער,
זיא איז וויא גאלל, וויא פיאלאן ביטטער,
זיא איז אין גאנצען בליט אין טרערען
אין יעדען אויס־דריק קענסטו הערען
וויא דער ים פֿין צרות זיעד,
וויא עס ברעכט דאס הארץ דעם יוד.

זיא איז פֿאר ליעבע — טויט אין מאט
קיין אייגציג וואָרט, איז צארט אין גליאט
אין חאטש דא לאָפּניע אויפֿ'ן ארט
עס האט קיין לעבליך וואָרים וואָרט!

מאך אויף יודיש אַ קאמפּלימענט,
ער קימט ארויס אן פּיעס אן הענד...
„מיין לעבען, מיין זעעלע מיין שאַצעלע"
עס האט אַ טעם וויא לאַקחיץ-פּלעציל
עס האט קיין גייסט, עס האט קיין זאַלץ
אין עס שטינקט פּין „חזיר שמאלץ"

איך האב צי־ן־אייך קיין טענה מענה
וואס דיא „לייבע" איז אייך פּרעמד
נאקיט, זאגט מען, אן אַ העמד
שפּרינגט ארויס פּין מאַרסקע-פּיאַנע

דיא גאַטטין וועגנוס; מיט בלינדע אויגען
אין אויך בארוויס נאקיט פּליהט
אַמאַר מיט'ן פּאלעענבויגען
עה, דאס פּאסט נישט פּאר קיין יוד!

אונזערע וויבער זענען צנועות,
פּראסטע פּשט איז איהר פּערלאַנגען,
אהנע קורצן, שהיות, פּע־ות
נדן, תנאים, חופּה שטאנגען
אין מילעבט בייא אונזערע יודען
גאנץ בעריהט, גאנץ צופּריעדען,
וויא פּאַסאַליעס שיט מען קינדער
טרעפּט זיך זעלטען פּאר איין ברירה
טהיט א יוד גאר אי־ן־עברה—
ער איז איין מענש, עס איז קיין וויבער —
נאר ער וועט נישט פּלעטשען, פּראהלען
פּין שטערען, מאַנד אין זאַנגען שטראַלען
נישט פּין וואסער נישט פּין פּייער
ער גייט אין מקוה אריין געשווינד
אין וואשט זיך אב פּין זיינע זינד
אין וואַרפּט נאך צי אַ האַרטען דרייער
מאיר בעל הנס אריין אין פּישקע
וויל ער פּאסט ער נאך אַ תענית
אין ער שווערט זיך אוף נאמנות
ס'איז אין גאנצען וועלט אַ שישקע

אין אלס עקסטראקט פֿין אלע אומות
האט ער יודען אויס געצויגען
אין 613 מצוות
אב געמאסטען אב געוואיגען.

גייט צריק מאניש וועט נאך גאטט
מיט ש"י עולמות דיך פֿערגעלטען,
מאניש, מאניש, צי איז מאריע
וועדטה דרייא הונדערט מיט 10 וועלטען?

אין דער שלעכטער מלאך לאכט
רוימט אין לינקען אויר אריין:
וועסט נאך קענען תשובה טהין
אין ער וועט דיר מוחל זיין,

דאס גיהנם ברענט אין ד'אויגען,
אלע תאוות אין איהר ליעד
אין עס שלעפט דעם בידנע מאניש
אין דאס בליט זיינס קאכט אין זיעד.

צי האט ראובן נישט געזינדיגט?
אדער דוד מיט בת שבע?
אלע זענען אין גן עדן
יעדער קענן זיין גיטע טבע,

1000 גרילען, 1000 שפיננען,
פלעדערמאז אין סאווע הערען,
זייער רעדען, זייער לאכען.
זייער קישען, זייער שווערען.

אַליאדע טרער, אליאדע קרים,
אין א ווינטער טאג אַ תענית,
אין אַ זאג: איך וועל נישט מער
גלייבט ער דיר שוין אויף נאמנות

— צי האסטי מיך ליב?
— שרעקליך מאריע!
— קענן איך דיר גלייבען?
שווער מיר דאס צי

יעדעס מאהל בלייבט מאניש שטיין,
נאר דער ישוב דאָרט נישט לאנג,
מאריע ווייזט זיך אין אַ פֿענסטער
אין ריפֿט איהם מיט איהר געזאנג

מאניש שווערט איהר פֿל שבועות
בייא זיין לעבען, ביים געזינד,
— אַ לייכטע שבועה, לאכט מאריע,
טראגט אוועק אליאדע ווינד.

ער שווערט איהר ליעבע בייא דיא ציצית
בייא דיא פאות, בייא דיא תפלין,
בייא דעם שופֿר של משיח
— וואס ווילסט דיא נאך אום גאטטעס ווילען?

איך שווער דיר צי בייא מיין טאטען
בייא מיין אלטער פֿריממער מאמען
קווייל מיך שוין נישט מער מאריע
איך שווער בייא ביידע דיר ציזאממען!

אנדערש גייט גאר צי דיא זאך
אז דער טייוועל טאנצט אין קאָן
אַ קאַץ מיאטשיט אויפֿן דאך
צי עס קרייעט דארט אַ האָן,
אדער אינ׳ם רינשטאק רינט

ברידיג וואספער, שווארץ וויא טינט,
אין ווען עס לייכטען נאך צים רימעל,
קלייניע שטערינדלעך אין הימעל —
ווערט דיא ליעבע מן הסתם
דאפּלט מעהר פֿייער פֿלאם,

האן און קאץ-נאכטיגאלען
פֿינ׳ם רינשטאק ווערט אַ קוואלען
„אן דער קוועלע זאסס דער קנאבע
בלומען וואַנדט ער זיך צום קראנץ“
אין בייא דיא קלייניע פֿלינקע שטערען

שוועבט דער גאָנער צו דער גאַנץ...
אז ער ווען זיא אייביג ליעבען
אז ער האט זיא שרעקליך ליעב
אז ער ווען זיא ניט פֿארגעסטען
ביז אין נאסטען, קאלטען גריעב,

אין בעגנאדיט אלע דיכטער
גאָטהע, שילער, אולאַנד קערנער,
דיא לבנה לאכט אַ קעגען
אין זיא ווייזט איהם איהרע הערנער!

ח.

אינם שטאָדטיל איז געוועזען
פֿין קדמונים אַ מפולת
דארטען פֿלעגען לצים וואהנען
מוזיציערען, מאַכען קולות.

קרייען מיאטשען, קוויטשען ביללען
אדער שווישטשען וויא דער ווינד
אויפֿ׳ן דאך, גייט אויף דער וואך
ארים אַ שוואַרצער אלטער הינד.

עס פֿלעגט ארויס צי וואר פֿען שטיינער
צי הונדערט צענטען אויף דער וואג
אין עס פֿלעגען זיך בעווייזען
גאר אים שיינם העללען טאג

יונגע דייטשלים מיט דיא בייטשלעך
אין אויף הינערנע פֿיעס
יעדער דאס, אן אַ מאָס
יעדער הארן, וויא אַ שפיעס!

יודען אין להבדיל גוים
ווייכען לאַנג דיא גאנצע גאס,
אין בעוואקסען ווילד מיט גראָז
שטייען הייזלים פיסטי-פאַס

נאר יעדע נאכט בעווייזט זיך מאניש
צי דער פיסטקע גייט ער צי
וויא ביין אַ גזלן קלאַפּט זיין הערציל
דאַרטען וואַרט אויף איהם מאריע.

מיט איהם גייען צווייא מלאכים
אין דער לינקער האנד דער שלעכטער
אין מיט טרערען אין דיא אויגען
א גיטער מלאך אין דער רעכטער

אין דער גיטער מלאך שרייט
אין דעם רעכטען אויר אַריין:
דיין נשמה היעט אב מאניש
זאלסט פֿאר גאטט נישט זינדיג זיין.

דיא גאנצע וועלט האט ער בעשאפֿען
וואס אין הימעל וואס אויף דער ערד
זינן, לבנה, אלע שטערען,
אלע אָקסען, אלע פֿערד,

אלעס פֿערזארגט ער: לייבען, בערען,
אלע שאף אין אלע רינדער
אין ער האט דעם מענש זיך אויס געקליבען,
ער זאלל לויבען זיינע ווינדער

— אַלץ איז ווייניג, שוועך נאָך מער.
איך גלייב נישט דיר, איך האָב מורא
דיא וועסט אַ מאהל נאך מיך פֿערגעסטן,
— אח, איך שוועך דיר בייא דער תורה!

— נאך א ביסעל! גרייף נאך העכער
וועלל איך זיין שוין דיין אין גאַנצען,
אויף איהרע ליפּען ליעגט דער שמייכעל
אין דיא אויגען בלישטשען-גלאנצען.

אין מאניש גרייפֿט נאך העכער, העכער,
אין האט זיין נאמען אויס געריפֿען,
פֿינם היממעל קנאלט אַ דינגער,
פֿינם גיהנם פֿין טיעפֿען

אַ געלעכטער, אַ געריעדער,
פֿאר שרעק ווערט ער רויט אין בלייך
אין ער פֿליהט שוין פֿאד קאָנווּאָיעם
אויף אַ בעזעם אין דער הייך!

ט.

אויפֿן בארג אררט, דארט
איז אַ לעבען, אַ געפֿילדער —
אין נח׳ס אלטער גרויסער תבה
אַ באלל אַ שרעקליכער — א ווילדער!

אין קאפּעלעס (אלע ציגאנער
פֿון עולם אמת) מוזיציערן,
אין שאמפּאניער — וויא וואסטער
אין דיא רוחות קאנקאניערן —

אין עס ברענען פֿעסטער סמאלע
רשעים זענען דיא קנויטען,
עקסטרא גייט ארים אַ שד
שנייצט דיא אבגעברענט צויטען.

אין די „קעניגין" איז לילית —
אין דיא אויגען האט זיא בליצען
אין סמאל טראגט איהר נאך
דיא שלעפּע פֿין בראבאנדער שפּיצען.

בייא דער טהיר שטייט דארט מאניש
אויף איין אייזערנע קייט
ער זעהט מיליגט שוין אהן א פֿייער
אין דיא שפּיעז איז אויך שוין גרייט. —

דיא געשמיסענע אמת

חד אמר מלך יהדיוט.

(גיטין . מ״ט)

וואס רויסט מיר אין קאפף אין זעלט ווי-ן-אַ מיהל,
וואס האקט אין וואס קלאפט מיר ארויס אויסן שטערען?
גאָלדענע לייבען, אח, גאלדענע בערען-
שלמה המלך'ס גאלדענע שטיעל!
מיט גאלדענע פייגעל, וואס בלישטען אין פראנגען,
גאלדענע עקדיסטען, גאלדענע שלאנגען,
(ניש קרוין גאלד חלילה, ריין גאלד אין מאסיעוו;
אין פאלק'ס - טאש האט שלמה דיא האנד געשטעקט טיעף!)

שלינגט זיא אובער שטאדט, דערפער אין פעלדער
דאָ אמת זעלט זיא ... ווי נאס אַ לאנד,
אויף אללע ווינטסט ווענען, אללע פינסטערע ווילדער
אין הונטען גיט אוקס נאק שטילל אַ פאָליליאַנט
מיט א לאנגען שטריק... אין אין אַ לאַדע מיניט
ווי מען ווייטער שמעסען זי ווי רינגען בלוט!

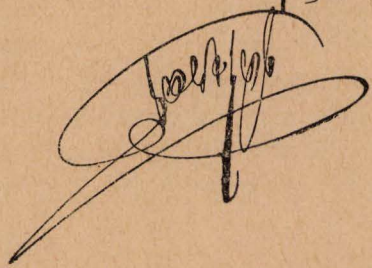

די ערשטע 8 שורות און די לעצטע 6 פון דעם אייגנהאַנטיקן כתב־יד
פון י. ל. פרצעס פאָעמע „דיא געשמיסענע אמת"

י. ל. פרץ ווי אַ זאַמלער פֿון ייִדישע פֿאָלקסלידער

באַמערקונגען צו זײַנע קאָלעקציעס

פֿון יהודה-לייב כהן

בײַם צוגרייטן דאָס פּרץ-בוך האָט די רעדאַקציע דורכגעקוקט דעם דינעזאָן-ארכיוו, וואָס געפֿינט זיך אין דעם מאַנוסקריפּטן-אָפּטיי֫ל פֿון ייִוואָ, און האָט זיך ספּעציעל פֿאַראינטערעסירט מיט א כתב-יד פֿאָלקסלידער, נעזאַמלט און צוגעגרייט צום דרוק דורך י. ל. פרץ (דער כתב-יד ווערט דא באשריבן חיי֫טער פֿון ש. ז. פּיפּע). מיר האָבן וועגן דעם גליי֫ך געלאָזט ווי֫סן י. ל. כהנען, אים פֿאַרגעליי֫גט, ער זאָל פֿאַרן פּרץ-בוך אָנשרײַבן אַן ארבעט „פּרץ ווי א זאמלער פון ייִד שע פֿאָלקסלידער". דערווײַל האָבן מיר אומגעזאמט באקומען פֿון י. ל. כהנען דעם דאָזיקן בריוו:

ייִוואָ, אויספֿיר-בריוו, ווילנע — ניו-יאָרק, 24 II 37.

טײַערע פֿרײַנדע,

אײַער בריוו מיט דער ידיעה, אַז איר האָט געפֿונען אין דעם דינעזאָן-ארכיוו א זאמלונג ייִדישע פֿאָלקסלידער פֿאַרצייכנט פֿון פּרצן און שוין צענזורירט צום דרוק אין 1896, איז באמת נעווען פֿאַר מיר א פֿרייד֫יקע איבערראשונג. ווי דאָס הארץ האָט מיר געזאָגט, אַז אזא זאמלונג וועט זיך נאָך א מאָל אָפּזוכן. דערביבער, קען זײַן, האָב איך נעפֿילט, אַז איך דאַרף זיך ניט אײַלען מיט דער פּובליקאַציע פֿון דער קלײנער קאָלעקציע, וואָס געפֿינט זיך אין מײַן באַזיץ.

אָבער איצט איז שוין גאָר עפּעס אַנדערש. איך גלייב, אַז פֿון די ביידע טיילן, וואָס האָבן זיך אָפּגעזוכט, קען אַרויסקומען א גאַנץ היפּשע זאמלונג, טאָקע אַן ארבעט א״ט „י. ל. פּרץ דער זאמלער פֿון ייִדישע פֿאָלקסלידער" מיט אַן אונטערטיטל „באַמערקונגען צו זײַנע קאָלעקציעס" פֿון י. ל. כהן. איך האַלט, אַז אין דער זאמלונג דאַרפֿן אַרײַן בלויז די לידער, וואָס פּרץ אַליין האָט אײַנהאַנטיק פֿאַרצייכנט, אָבער ניט די, וואָס אַנדערע האָבן אים צוגעשיקט. דאָס איז נאָר בנוגע די לידער, וואָס געפֿינען זיך אין באַזיץ, אָבער ניט וועגן די, וואָס געפֿינען זיך דאָרט, ביי אייך. פֿאַר וואָס איך האַלט אזוי, וועל איך אײַך א צווייטן מאָל שרײַבן. אָבער דערווײַל בעט איך אייך טאָקע תיכף לאָזן אידערשרײַבן דאָס העפֿט פֿאָלקסלידער און מיר צושיקן רעגיסטרירט.

אָבער גליי֫כצײַטיק וואָלט איך אײַך געבעטן, איר זאָלט מיר ענטפֿערן אויף די עטלעכע פֿראַגעס בנוגע דער קאָלעקציע:

1. צי זענען די אַלע לידער אין פּרצעס איינהאַנטיקן כתב פֿאַרצייכנט, צי פֿון אן אַנדער האַנט אידערגעשריבן? דאָס [איז] זייער נישטיק פֿאַר מיר צו וויסן.

2. צי געפינען זיך ניט אין דעם דינעזאָן-ארכיוו עפּעס זייַטיקע ידיעות וועגן דער פרץ-קאָלעקציע. למשל, צי איז פאַראַן עפּעס אַן אָנצוהערעניש מכוח דער סיבה, פאַר וואָס די דרוקפאַרטיקע זאַמלונג איז ניט פאַרעפנטלעכט געוואָרן בייַ פרצעס לעבן?

3. צי איז פאַראַן ערגעץ ווו א רמז, אַז פרץ האָט געוווּסט אָדער ניט געוווּסט ווו די זאַמלונג געפינט זיך? צי האָט דינעזאָן געוווּסט אָדער אָנגעמערקט, אַז זי געפינט זיך ביי אים? איך פרעג דאָס דערפאַר, ווייַל כ׳האָב אין ערגעץ ניט געפונען קיין שום אָנצוהערעניש וועגן דעם, און ס׳איז עפּעס ניט מעגלעך, אַז ביידע זאָלן האָבן אין דעם אין גאַנצן פאַרגעסן. ס׳איז אויך א חידוש, וואָס ניט אין פרצעס ווערק און ניט אין די זיכרונות-ארטיקלען וועגן פרצן, אויף וויפל ס׳איז מיר באַקאַנט, ווערט ניט איבערגעגעבן קיין שום פאַקט וועגן זייַנע אַמאָליקע פאָלקסלידער-זאַמלונגען. בלויז אין איינעם פון זייַנע בריוו צו פראָפוסן באַקלאָגט זיך פרץ, אַז פראָפ׳ לעווי (לעאָ ווינער) פון אַמעריקע האָט צוגענומען בייַ אים די פאָלקסלידער, וואָס ער האָט געזאַמלט און וואָס געפינען זיך טאַקע איצט בייַ מיר. טאָ ווי קומט עס, וואָס ער האָט קיין מאָל ניט דערמאָנט די צענזורירטע זאַמלונג, וואָס האָט זיך איצט אָפּגעזוכט אין דעם דינעזאָן-ארכיוו?

איך ווייס, אַז די אַלע פראַגעס זענען גאַנץ ווייַטלויפיקע און כ׳קען ניט פאַרלאַנגען קיין פּאָזיטיוון ענטפער, אָבער דאָך וואָלט איך געוואָלט הערן אייַער דערקלערונג.

. . . . . .

. . . . . .

א דאַנק פאַר דעם קאָרעקטור-אָפּצוג פון פרצעס ארטיקל וועגן ייִדישן פאָלקסליד. אויך דער המשך, ווי ס׳ווייַזט אויס, איז ניט פאַרענדיקט, אָבער דאָך זייער אינטערעסאַנט. ס׳האָט אייגנטלעך געזאָלט זייַן אַן אָפּשאַצונג, אָבער ס׳איז ארויסגעקומען א מין פאָלקסעפּאָס, אונטער פרצעס פעדער.

מיט די וואַרעמסטע גרוסן

אייַער

י. ל. כהן.

נ״ב. דעם ארטיקל פאַרן פרץ-נומער וועל איך געוויס פאַרטיק מאַכן אין צייַט, אויב כ׳וועל בייַ צייַטנס באַקומען צוגעשיקט דעם מאַטעריאַל״.

דעם מאַטעריאַל האָט י. ל. כהן בייַ צייַטנס באַקומען צוגעשיקט. גלייַך נאָכן דערהאַלטן זייַן בריוו האָבן מיר אים איבערגעשיקט א גענויע קאָפּיע פון כתב-יד, אים דערבייַ אויך מיטגעטיילט, אַז קיין שום ידיעות, פאַר וואָס פרץ האָט ניט ארויסגעגעבן די דרוקפאַרטיקע זאַמלונג, האָבן מיר ניט געפונען. אָבער ניט באַשערט געווען שוין י. ל. כהנען פאַרטיק צו מאַכן די ארבעט. אין מיטן שרייַבן זי האָט דער טויט אים אַוועקגעריסן, צום אומגליק פון דער ייִדישער פאָלקלאָריסטיק, צום טיפסטן צער פון זייַנע אומצייליקע פרייַנד און פאַרערער, פון דער גאַנצער ייִדישער קולטור-באַוועגונג.

די בלעטלעך פון דער אָנגעהויבענער ארבעט האָט אונדז דער אַמאָפּטייל צוגעשיקט און מיר פאַרעפנטלעכן פון זיי דאָ דרייַ פראַגמענטאַרישע וואַריאַנטן, ווי

זיי זענען אירערנעבליבן פון דעם מחבר ז"ל. צווייי בלעטלעך, וואס מיר ברענגען פון זיי א פאקסימילע, האבן ניט קיין אנהייב. צום סוף דרוקן מיר אויך אירבער דעם ברייף, וואס ר. ל. כהן האט געשריבן צו דעם זשורנאליסט לעאן גאטליב (זע וויטער אים ז. רייזענס לעקסיקאן ב' I) און שרייבט ניט באוויזן אים אפצושיקן דעם אדרעסאט.

רעד'

[ערשטער וואריאנט]

ר. ל. פרץ... ווי א זאמלער פון יידישע פאלקסלידער? דאס קלינגט עפעס ווי א לעגענדע... אזוי אומגלייבלעך — וועט אפשר איינער פון אונדזערע לייענער א טראכט טון בעת מעשה, כאפנדיק א פארחידושטן בליק אויפן טיטל פון דעם ארטיקל. און מען מוז צוגעבן, אז דאס וואלט אייגנטלעך נישט געווען קיין גאנץ אומבאראכטיקע ספקות אויפן ערשטן מאמענט, איידער מען באקענט זיך מיט די מאטעריאלן, וואס ווערן געבראכט אין דעם ארטיקל. וואראם ביז אהער, אויף וויפל ס'איז באקאנט, סיי פון פרצעס ווערק, סיי פון דער ליטעראטור ווענן פרצעס לעבן און שאפן, איז עפעס נישט אויסגעקומען אנצוטרעפן א ווערק אדער אן ארטיקל, וואס זאל אנווייזן, אז דער דיכטער פון „חסידות" און „פאלקסטימלעכע געשיכטן" זאל אויך האבן ווען נישט איז געזאמלט אדער פארעפנטלעכט א קאלעקציע פון יידישע פאלקסלידער, כאטש ווי אומבאדייט־דיק דאס זאל נישט זיין. ס'איז באווויסט בלויז, אז פרץ האט אין פארשיידענע פעריאדן פון זיין קינסטלערישן שאפן ארויסגעווויזן א גאנץ באזונדערן אינטערעס צום יידישן פאלקלאר, דער עיקר צו פאלקסלידער, פאלקסטימלעכע לעגענדעס און פאלקס-מסורהס, וואס א געווויסן טייל דערפון האט ער קינסטלעריש איבער־געשאפן און אויפגענומען אין זיינע ווערק. ער איז געווען דער ערשטער זיך אפצורופן אויף דער ערשטער פאלקסלידער-זאמלונג פון גינזבורג און מארעק (1901) מיט אן ארטיקל א"ט „דאס יידישע לעבן לויט דעם פאלקסליד", וואס איז אגב געבליבן נישט פארענדיקט צוליב אומבאקאנטע סיבות.

שוין פאר א צייט פרייער, נאך איידער אפשר ס'איז געפלאנט געווארן די דערמאנטע פאלקסלידער-זאמלונג דורך ג"מ, האט שוין פרץ אנגעהויבן גאנץ אייפריק פארשן נאכן יידישן פאלקסליד, וואס איז געזונגען געווארן צווישן די ברייטע פאלקסמאסן. ער האט קענטיק געהאט א גאנץ באזונדערע תשוקה צום יידישן פאלקסגעזאנג, וואס גאר ווייניק פון אונדזערע דיכטער האבן עס פארמאגט. און אזוי איז שוין אין 1895 אדער 1896 ארומגעגאנגען א „סלוך" צווישן די אויפגעקלערטע יידיש-לייענער אין ווארשע, אז דער שרייבער יצחק-לייבוש פרץ, וואס ווילנט אויף צעגליאנע נומער 1, זאמלט יידישע פאלקסלידער. דעם דאזיקן „סלוך" האב איך אויפגעכאפט צופעליק אין א שמועס צווישן צוויי יונגע לייט, זיצנדיק בייא א טישל אין א „קאוויארנע" אויף דזיקע גאס, און ס'איז מיר נאך פארבליבן אין זיכרון א טייל פון דעם שמועס אין וועלכן כ'האב אפשר אויך אנטייל גענומען מיט א ווארט אדער א פראגע. אבער איך גיב בעסער איבער דא דעם דיאלאג צווישן די צוויי בחורים:

[illegible] פון [illegible] [illegible] [illegible]

— ווי קומט עס, וואָס אַזאַ גרויסער שרײַבער ווי פרץ זאָל זאָל זיך אינטערעסירן מיט אַזעלכע נאַרישע לידלעך? צו וואָס דאַרף ער דאָס?

— מין הסתם דאַרף ער... אפֿשר וויל ער דאָס דרוקן אין די בלעטער.

— אָבער איך פֿאַרשטיי נישט, ווי אַזוי קריגט ער די לידער? ווי אַזוי קומט ער צו צום פּראָסטן פֿאָלק, צו די אַלע בחורים און מיידלעך, וואָס זינגען אַזעלכע פֿאָלקסלידער? ער איז דאָך עפּעס נישט אַבי ווער?

— גאָר פּשוט. דאָרט, ווו ער וווינט אויף צעגלאַנע גאַס, איז אַ גרויסער הויף. ס׳וווינען דאָרט אַ סך באַלעבאַטישע מענטשן, דײַטשן, חסידים, מתנגדים, און כּמעט אַלע האָבן זיי ייִדישע דינסטמיידלעך, וואָס זינגען ווי געוויינטלעך בײַ דער אַרבעט, אין קיך, ווען זיי וואַלגערן לאָקשן אָדער ווען זיי וואַשן ס׳געפֿעס, און אַז פרץ דערהערט דאָס געזאַנג דורכן פֿענצטער, ווערט ער אַ פֿאַר-ציטערטער, וויל ער דאָס פֿאַרשרײַבן. הייסט ער זיך אַרויסרופֿן אַ פּאָר פֿון די מיידלעך, זיי זאָלן פֿאַר אים זינגען זייערע לידער.

— און זיי שעמען זיך גאָר נישט?

— וואָס הייסט שעמען זיך? ער באַצאָלט זיי דאָך דערפֿאַר. ער באַצאָלט במזומן פֿאַר יעדן ליד, וואָס זיי זינגען, צו האַלבע רובלס און אַפֿילו צו רובל אַשטיק. יאָ, יאָ!

— און פֿון וואַנען ווייסטו דאָס אַלץ אַזוי אַקוראַטנע?

— כ׳האָב עס זיכער נישט אויסגעטראַכט. מײַנער אַ באַקאַנטער האָט עס מיר פֿאַרציילט. ער איז אַ שרײַבער... ס׳הייסט, ער וויל ווערן אַ שרײַבער, און ער האָט שוין אָנגעשריבן אַ סך לידער און טעאַטער-שטיק, וואָס טויגן מיסתּמא אויף כּפּרות. אָבער ער קומט אַרויף צו פּרצן אין שטוב אַרײַן זייער אָפֿט, ער זאָל אים זאָגן מבֿינות אויף זײַנע שרײַבעכצן. האָט ער מיר דערציילט, אַז ער האָט עטלעכע מאָל אַליין געזען, ווי פרץ האָט פֿאַרשריבן פֿאַרשיידענע פֿאָלקסלידער, וואָס מיידלעך האָבן פֿאַר אים געזונגען, און ער האָט זיי באַצאָלט אויך, אַזוי האָט ער מיר פֿאַרציילט, דער באַקאַנטער מײַנער. ער איז טאַקע אַ קאַליקע אַ שרײַבער, אָבער דאָס מעג מען אים גלייבן, דען צו וואָס זאָל ער עס אויסטראַכטן?

ס׳איז אפֿשר פֿאַראַן געווען אַ סך אמת אין דער דאָזיקער מעשׂה, אָבער צוליב געוויסע טעמים האָב איך מיך דערמאָלסט באַצויגן אַ ביסל סקעפּטיש צו די אָדער יענע פּרטים. ס׳איז אָבער קענטיק, אַז פרץ האָט זיך נישט צופֿרידן געשטעלט בלויז מיט דעם, וואָס ער האָט אַליין געזאַמלט, ער האָט געזוכט מיטאַרבעטער מיטהעלפֿער פֿאַר זײַנע זאַמלונגען, ווי רייזען, פּראָפּוס.

[צווייטער וואַריאַנט]

אָבער שוין פֿאַר אַ צײַט פֿריִער, נאָך איידער ס׳איז אַרויס די דערמאָנטע פֿאָלקסלידער-זאַמלונג און ווען פרץ האָט נאָך אפֿשר ניט געהאַט פֿאַרטראַכט קינסטלעריש איבערצושאַפֿן יענע אַלט-ייִדישע לעגענדעס און פֿאָלקס-מסורהס

אין דעם פֿאָרם פֿון די שפּעטער באַרימט געוואָרענע „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" איז שוין זײַן אינטערעס און באַגײַסטערונג פֿאַר דעם ייִדישן פֿאָלקסליד געווען אַ שם דבֿר. אין יענער צײַט, דערציילט ה. ד. נאָמבערג, פֿלעגן שוין פֿאָלקס-לידער געזונגען ווערן בײַ פּרצן אין שטוב כּמעט יעדן שבת, און ס'איז אויסגעקומען אַזוי, אַז „אַ האַלבע צײַט פֿון די שבתדיקע צוזאַמענקומענישן בײַ פּרצן האָט מען פֿאַרבראַכט אין זינגען פֿאָלקסלידער, אין אַ מאָדנער געהויבענער שטימונג. אָרגיעס פֿון פּאָעטישער אַנטציקונג זענען דאָס געווען, פֿון יענע איבערלעבענישן, אין וועלכע דער גײַסט ווערט פֿאָרמירט אַזוי ווי מעטאַל פֿון אַ פֿלאַם" (ז' 142). „אויף פּרצן און אויף זײַן קרײַז", דערציילט ווײַטער נאָמבערג „האָבן די לידלעך געווירקט ווי אַ נבֿואה, ווי אַן אַנטפּלעקונג. מיר האָבן אַלע געהאַט דעם אײַנדרוק, אַז אַ פֿרישער קוואַל, אַ לעבעדיקער און אַ שפּראָדלדיקער האָט זיך געעפֿנט. נישט נאָר וואָס די לידלעך האָבן אַנטציקט מיט זייער נישט-געקינסטלטער פּאָעזיע, מיט זייער אינעווייניקסטער וואָרקייט, מיט זייער טיפֿער האַרציקייט. זיי האָבן נאָך געוועקט און גערופֿן צו אַ וועלט, וואָס איז געווען אין גאַנצן אומבאַקאַנט דעם ייִדישן אינטעליגענט, סײַ דעם אַלטן, אין דער פֿאָרם פֿון אַ בן-תּוֹרה, סײַ דעם נײַעם, אין דער פֿאָרם פֿון אַ משׂכּיל און געבילדעטן. אָט לעבט אַ פֿאָלק און זינגט! זינגט פֿון ליבע, פֿון בענקשאַפֿט, פֿון פֿרייד און צער! אַ פֿאָלק, וואָס ווייסט גאָר נישט צו זאָגן פֿון די אַלע קרימענישן און ווייענישן און האָר-שפּאַלטענישן פֿון אונדזער טראַדיציאָנעלער און מאָדערנער אינטעליגענץ! די ווײַטערע רעוואָלוציע פֿון די געדאַנקען און אָנשויונגען, וואָס די אַנטפּלעקונג האָט אַרויסגערופֿן, קאָן זיך דער לעזער אַליין אויסמאָלן, אויב ער וועט זיך דערמאָנען, ווי ווײַט בײַ אונדז איז פֿאַרשפּרייט געווען (און צי נאָר געווען?) די איבערצײַגונג, אַז ייִדן זענען פֿון איין זײַט אַן „עם סגולה", אַן אויסדערוויילט פֿאָלק און פֿון דער אַנדער זײַט איז עס פֿאַרקרימט, אָן אַ חוש פֿאַר נאַטור, פֿאַר איינפֿאַכקייט, פֿאַר ליבע, שיינקייט און פּאָעזיע".[1]

נאָך דעם קאָלעקטיוון געזאַנג זענען נאַטירלעך געקומען גאַנץ הייסע דיסקוסיעס וועגן די פֿאָלקסלידער, וואָס פֿלעגן זיך אָפֿט מאָל זייער לאַנג פֿאַרציִען דערפֿאַר אָבער מיט גאַנץ באַדײַטנדיקע רעזולטאַטן, ווי נאָמבערג דערציילט עס ווײַטער.

[דאָ קומט ווידער די נאָר וואָס געבראַכטע ציטאַטע].

[דריטער וואַריאַנט]

שוין פֿאַר אַ היפּשער צײַט פֿריִער, נאָך איידער אפֿשר ס'איז געפּלאַנט געוואָרן די דערמאָנטע פֿאָלקסלידער-זאַמלונג דורך ג"מ, האָט שוין פּרץ, קענטיק אָנגעהויבן גאַנץ אייפֿעריק נאַכפֿאָרשן נאָכן ייִדישן פֿאָלקסליד, וואָס איז געזונגען געוואָרן אין פֿאָלק, צווישן די ברייטע האָרעפּאַשנע פֿאָלקסמאַסן. לויט געוויסע סימנים, וואָס וועלן שפּעטער אָנגעוויזן ווערן, האָט פּרצעס זאַמלער-אינטערעס זיך

---

[1] ה. ד. נאָמבערג, דאָס בוך פֿעליעטאָנען, וואַרשע 1924 זז' 191 – 192.

אָנגעהויבן לערך אין די יאָרן 1894—1895, טאַקע אין סאַמע אָנהייב פֿון דעם אַזוי גערופֿענעם „ראַדיקאַלן פּעריאָד פֿון פּרצעס שאַפֿן". די דאָזיקע דאַטע דאַרף מען אונטערשטרייַכן, כאָטש ס׳קען אפֿשר אויסזען ווי אַ שטיקל ווידערשפּרוך צו אַ געוויסער טעאָריע, וואָס איז לעצטנס אויפֿגעקומען. אָבער ווי ס׳ווייַזט אויס, איז פּרצעס דיכטערישע תּשוקה צום עכטן, נישט געקינסטלטן פֿאָלקסליד, דער עיקר צום לירישן, געווען אַזוי שטאַרק, אַז ער האָט עס נישט געקאָנט באַטראַכטן ווי אַ כתּ־רה צו זייַנע קינסטלערישע און ראַדיקאַלע אידעען פֿון יענער תּקופֿה. ער האָט ביכלל באַטראַכט דאָס ייִדיש וועלטלעך פֿאָלקסליד, וואָס איז געשאַפֿן און געזונגען געוואָרן צווישן די אַזוי גערופֿענע „נידעריקע" פֿאָלקסשיכטן, ווי אַ פּראָגרעסיווע דערשייַנונג, ווי אַ מאַסן־אויסדרוק פֿאַר ריינער וועלטלעכקייט, „פֿאַר ליבע, שיינקייט און פּאָעזיע", ווי ה. ד. נאָמבערג דריקט זיך אויס, און וואָס מען איז פֿריִער געווען איבערצייַגט, אַז דאָס פֿאָלק האָט גאָר נישט קיין חוש דערפֿאַר, מחמת ס׳איז פֿאַרקרימט און פֿאַרדאָרבן.

[אַ בריוו צו לעאָן גאָטליב]

ליבער פֿרייַנד ל. גאָטליב,

אויב איר קענט זיך דערמאָנען, האָבן מיר אַ מאָל געכאַפּט אַ קורצן שמועס, אָבער זייער אַן אינטערעסאַנטן, וועגן פּרצעס אינטערעס צום ייִדישן פֿאָלקסליד. איר האָט מיר דעמאָלט דערציילט אייניקע אינטערעסאַנטע פֿאַקטן וועגן זייַן זאַמלערישער טעטיקייט, וועלכע איך געדענק שוין נישט אַזוי באַשטימט. און אַזוי ווי איך שרייַב איצט אַן אַרטיקל וועגן דעם עיִנין פֿאַר די „ייִוואָ־בלעטער", וואָלט איך אייַך זייער געוואָלט בעטן, איר זאָלט מיר אָנשרייַבן, נישט קיין אַרטיקל, חלילה, נאָר בלויז אַ קורצן ענטפֿער אויף די פֿאָלגנדיקע פֿראַגעס:

1. ווען האָט איר זיך דערוווּסט, אַז י. ל. פּרץ זאַמלט ייִדישע פֿאָלקסלידער, בעיקר אין וועלכן יאָר?

2. צי האָט ער אַ מאָל גערעדט מיט אייַך וועגן דעם עינין? און אויב יאָ, וואָס פֿאַר אַן אייַנדרוק האָט איר אַרויסגעטראָגן?

3. ווי אַזוי און בייַ וועמען האָט ער פֿאַרשריבן די לידער און צי געדענקט איר אייניקע פֿערזן אָדער די נעמען פֿון די לידער?

4. צי האָט ער מיט עפּעס פֿאַרגיטיקט די זינגער אָדער זינגערינס, מיט אַ גוט וואָרט אָדער מיט געלט?

[5] צי איז פּרצעס זאַמל־טעטיקייט געווען ברייט באַקאַנט אין וואַרשע, אָדער בלויז אין די ענגערע ליטעראַרישע קרייַזן? און ווי אַזוי האָט מען דאָרט ר. אַגירט דערויף?

אָט די עטלעכע פֿראַגעס, גלייב איך, וועט אייַך נישט שווער זייַן צו ענטפֿערן, הגם זיי באַציִען זיך אויף אַ מעשׂה, וואָס האָט געטראָפן מיט פֿערציק יאָר צוריק. אָבער יוגנט־זיכרונות וועגן גרויסע מענטשן, בפֿרט נאָך וועגן אַזעלכע ווי יצחק־לייבוש פּרץ, געדענקען זיך אייביק.

די זאַמלונגען ייִדישע פֿאָלקסלידער פֿון י. ל. פּרץ

פֿון שמואל-זײַנוויל פּיפּע (אַספּיראַנט פֿון יִוואָ)

דער כּתבֿ-יד* וואָס יהודה-לייב כהן ז״ל האָט בדעה געהאַט צו באשרײַבן האַלט 59 זײַטן, פֿאַנירט מיט א נומעראַטאָר. כּמעט אַלע זײַטן זענען אין גאַנצן אָדער האַלב באשריבן אָהוץ די זס 4 און 52 — אין גאַנצן לידער. א טייל לידער זײַנען איבערגעשטראָכן מיט א שוואַרץ שרײַבפּענדל, בײַ א טייל איז אין גאַנצן קיין צייכן נישטאָ. בײַ א טייל לידער געפֿינט זיך פֿון דער רעכטער זײַט א וועריאַציע. מע דאַרף משער זײַן, אַז די אויסגעשטראָכענע זענען עס די לידער, וואָס האָבן לויט דער כּוונה פֿון דעם זאַמלער ניט געזאָלט געדרוקט ווערן. בײַ טייל לידער שטייט צוגעשריבן לינקס על-פּי רוב אין דער קרײַז Wysłane.

איך באשרײַב די לידער אויף אזא אופֿן: פֿון יעדן באַקאַנטן ליד ברענג איך די ערשטע שורה, פֿון לידער, וויניקער באַקאַנטע, די ערשטע צוויי שורות. לינקס גיב איך אָן די וויַטערדיקע סימנים: I באטײַט, אַז בײַ דער זײַט פֿון ליד איז אין כּ״י אָנגעצייכנט א וועריאַציע לינקס; X באטײַט, אַז דאָס ליד איז אין כּ״י אינעדרגעשטראָכן; W — אַז אין דער זײַט לינקס שטייט אין כּ״י אָן דער קרײַז אָדער גלײַך Wysłane. אין עקיקע קלאַמערן < > האָב איך אַרײַנגענומען די אויסגעשטראָכענע וועריאַנטן. איך גיב אויך אָן די קאַטעגאָריע, צו וועלכער דאָס ליד געהערט. אויב א ליד איז אַיַנגעטיילט אין סטראָפֿעס, גיב איך אָן זייער צאָל. אויב אין דער זאַמלונג געפֿינט זיך א ליד, וואָס איז שוין פֿרגעץ פֿאַרעפֿנטלעכט, וויַז איך אָן דעם מקור. אויב עס איז פֿאַראַן ערגעץ א געדרוקטער וואַריאַנט, וויַז איך עס אויך אָן, צוזאַמען מיט דער שטאָט, וווּ דער וואַריאַנט איז באַקאַנט. די לידער ברענג איך אין דעם סדר ווי זיי גייען אין כּ״י מיט מײַן לויפֿיקער נומעראַציע. ס״ה האַלט דער כּ״י 42 לידער.

אָהוץ דעם מאַנוסקריפּט זענען נאָך אין מאַנוסקריפּטן-אָפּטייל פֿון יִוואָ נאָך דרײַ כּתבֿ-ידן, אויף וועלכע עס זענען נאָך פֿאַרצייכנט מיט ר. ל. פּרצעס האַנט פֿיר פֿאָלקסלידער. צוויי לידער זענען פֿאַרשריבן אויף צוויי פּויליש פֿאַרבעטונגען צו א וואַרשעווער קאָנצערט פֿון דעם „הילפֿס-קאָמיטעט פֿאַר דער יידישער באפּעלקערונג אין וואַרשע״, דאַטירט מארץ 1895. מאַנוסקריפּטן-אָפּטייל פֿון יִוואָ נומ׳ 1388, דער המשך אויף נומ׳ 1345. אין דער איצטיקער באשרײַבונג די לידער די נומערן 43 און 44. וויידער די נומערן 45—46 זענען געשריבן אויף א באַזונדערן בויגן קאָנצעלאַריע-פּאַפּיר נישט פֿאַנירט. דער כּ״י איז אויבן רעכטס א ביסל באַשעדיקט. די צוויייטע זײַט איז ניט באשריבן. מאַנוסקריפּט צו: N 1318.

אין דער וויַטער געבראַכטער ביבליאָגראַפֿישער רשימה פֿעלט אויס דער זשורנאַל Urquell N. F. II, וויַן 1898, זז׳ 27—29, וווּ י. ל. פּרץ האָט פֿאַרעפֿנטלעכט זײַנע Judendeutsche Volkslieder aus Russland, וואָס איך האָב ניט געהאַט אונטער דער האַנט.

---

* שער-בלאַט רעפּראָדוצירט.

רשימה פֿון ווערק, וואָס ווערן ציטירט געקירצטערהייט:

ג״מ: ייִדישע פֿאָלקסלידער אין רוסלאַנד, געזאַמלט און אַרויסגעגעבן אונטער דער רעדאַקציע און מיט אַן אַרייַנפֿיר פֿון ש. מ. גינזבורג און פּ. מאַרעק מיט רוסישער הקדמה, טעקסט ייִדיש מיט אַ פּאַראַלעלער לאַטייַנישער טראַנסקריפּציע. פּעטערבורג 1901.

באַסטאָמסקי: בייַם קוואַל, ייִדישע פֿאָלקסלידער, געזאַמלט פֿון ש. באַסטאָמסקי. ווילנע 1923.

כהן: ייִדישע פֿאָלקסלידער מיט מעלאָדיען אויס דעם פֿאָלקסמויל געזאַמלט פֿון י. ל. כהן I, צווייטע אויפֿל׳ ניו־יאָרק 1920.

כנ״ז ייִדישע פֿאָלקסלידער, נייַע זאַמלונג, מיט פֿאַרגלייַכנדיקע באַמערקונגען פֿון י. ל. כהן, סעפּעראַטער אָפּדרוק פֿון פּנקס I, אַרויסג׳ פֿון אַמאָפּטייל ייִוואָ. ניו־יאָרק 1930.

לעהמאַן: גנבֿים־לידער מיט מעלאָדיעס, געזאַמלט פֿון שמואל לעהמאַן. וואַרשע 1928.

פּיפּע: ש. ז. און ע. פּיפּע, ייִדישע פֿאָלקסלידער פֿון גאַליציע אין: ייִוואָ־בלעטער באַנד XI זז׳ 53—70 און 252—269.

רשומות: רשמות, מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגריפה ולפולקלור בישׂראל II. תל־אָבֿיבֿ תרפּ״ז.

1. ווער עס ווילל פערגיעטען טרערען
דער זאָל די געשיכטע הערען. X
אַ גרעסער באַלאַדנאַרטיק ליד, מאַכט דעם אייַנדרוק ווי פֿון אַ באַאַרבעט פֿאָלקסליד. פֿאַרשריבן אויף צוויי זייַטן.

2. אוי אַ פייער ברענט אין קאפף
און דאס הארץ טהוט קלעמען. I
צווייסטראָפֿיק ליבעליד.

3. אוי דאס הארץ טהוט קלעמען,
אין קאָפף אַ פֿייערל ברענט. I
דרייַסטראָפֿיק ליבעליד.

4. טויזענד מאָל שווערט ער מיר
אַז ער וועט זיין מיין.
צווייסטראָפֿיק ליבעליד.

5. איך האָב זיינע שוועסטער געזעהען
איך האָב זיי אן אנבליק דערקענט. X
צווייסטראָפֿיק ליבעליד.

6. <איך שלאָפֿ>
דו האָסט מיין ריה גערויבט,
האָסט מיין שלאף גענומען. X
פֿירסטראָפֿיק ליבעליד. צו סטר׳ 3 וואַריאַנט ג״מ, נומ׳ 159 ערשטע סטר׳.

7. דו האסט דאך מיר צוגעזאָגט
אז דו וועסט מיך נעמען. I
פֿינפֿסטראָפֿיק ליבעליד. צו די סטר׳ 4—5 וואַר׳ ג״מ נומ׳ 173 סטר׳ 2—3. צו סטר׳ 3, 4, 5—כהן I ז׳ 48 סטר׳ 2, 3 און 4.

8. מיינע שבתים אונ מיינע ימים טובים
זעננען דאך מיר פערשטערט. I
פֿירסטראָפֿיק ליבעליד. צו סטר׳ 1 וואַר׳ ג״מ נומ׳ 173 סטר׳ 1. כהן I ז׳ 48 סטר׳ 1. צו סטר׳ 4 די זעלבע זייַט בייַ כהן סטר׳ 2.

9. אינץ זעמער ר׳ שׂראלקיס קינד
חשוב אין דער וועלט. X
פֿירסטראָפֿיק שפּאָטליד אויף חסידישע רבייִם.

10. ווער ס׳ווילל א טרוירינע געשיכטע
אויסהערען. I

א גרעסער ווײַט פֿאַרשפּרייט באַלאַדנאַרטיק ליד. וואַר׳ כּהן I ז׳ 232 איין סטר׳ (וואַרשע). באַסטאָמסקי זז׳ 57 נומ׳ 6 (ווילנע), 59 נומ׳ 10 (דעווענישאָק), כּנ״ז נומ׳ 62א (טשימעראָוויץ, פּאָדאָליער גוב׳). צײַטשריפֿט, אויסגאַבע פֿון אינווײַסקולט, מינסק 1928, II—III ז׳ 808 נומ׳ 26 (בעלאָצערקווע). ז. סקודיצקי, „פֿאָלקלאָרלידער״, מאָסקווע 1936, II ז׳ 207 נומ׳ 66—67 (קיעוו), פּיפּע נומ׳ 88—89 (סאָניק).

11. איך געדענק איך בין א קליין קינד
געווען
מיין מוטטער האט מיך געטאן לערנען. I

א גרעסער ליבעליד פֿון 29 פֿערזן. בלויז די לעצטע דרײַ זענען געשריבן מיט י. ל. פּרצעס האַנט.

12. זינטיק פארנאכט
איז שלמה צו הויז געקוממען. I

עלפֿסטראָפֿיק ליד פֿון א פֿאַרפֿירט מיידל.

13. ווער עס ווילל א טרוירינע געשיכטע
אויסהערען. I

עלפֿסטראָפֿיקע באַלאַדע. א וואַריאַנט פֿון נ׳10.

14. דאס מיידעלע וואס פֿיהרט א ליבע
זי לאסט זיך אין דעם אריין. I

דרײַסטראָפֿיק באַלאַדנאַרטיק ליד פֿון א פֿאַרפֿירטער.

15. הילעש מיטן ווייב אויף דער חתונה
געגאנגען
האט נישט געהאט וועמען איבער
שרייבן. I

פֿירסטראָפֿיק ליבעליד. בײַם וואָרט „שרײַ ן״ איז צוגעשטעלט א פֿרעגצייכן מיט א פֿרעמדער האַנט, אַרײַנגענומען אין האַלבע לבֿנות. אונטערן טעקסט איז צוגעשריבן „יהושע״. ביידע אותיות מיט א שוואַרץ שרײַבענדל.

16. קום אהער מיין קינד
אפשר ווילסטו ווערען א דאקטאר
פון מעדיצין. I

פֿינפֿסטראָפֿיק ליד וועגן א דאָקטער.

17, צוליעב דער משגירה * געה איך
פערשטעלט
די אונען פֿערגלייסט, די פּלייצעס
פערקרומט.

א משכּיליש ליד אין צוויי סטראָפֿעס וועגן א חסידישן רבין.

18. אח דו שיינע רויזע, אַח דו שיינע רויזע
ד׳טהו דיך גוט בעדויערן.

באַלאַדנאַרטיק ליד אין פֿיר סטראָפֿעס.

19. הייס איך מיר שימשעלע
בין איך מיר זעהר טייער. W I

א סטראָפֿיק היסטאָריש ליד. פֿ״גל ג״מ נומ׳ 51 (וואַרשע). אין דער באַמערקונג צו דעם ליד בײַ ג״מ ווערט אָנגעוויזן: „דער אורקוועל״ II ז׳ 29 האָט פּרץ אָפּגעדרוקט א ליד מיט אַן אַנאַלאָגישן אינהאַלט. כ׳בין משער, אַז דאָרט ווערט געברענגט דאָס זעלבע ליד וואָס געפֿינט זיך אין כּ״י.

20. ד׳האָב אויסגערייסט די גאנצע וועלט
ד׳האב געמיינט דארט וועט זיין מיין
גליק.

צוועלפֿסטראָפֿיק געזעגענונגס-ליד.

21. אוי, אוי, אוי! מיין ליעב קינד
פֿון מיין <היים> רייך? זאללסט דו
וויסען. W

פֿינפֿסטראָפֿיק ליבעליד.

22. א מאמעניו, ליובעניו, הארצעניו מיינס
פֿאר דיר וועלל איך מיר מיין הארץ
אויסריידן. W

פֿירסטראָפֿיק ליבעליד.

23. ווען עמיץ זאלל מיר יעצט קוממען זאָגען
אז מיין טהייער ליובוניו גייט. X

דרײַסטראָפֿיק ליבעליד.

---

* מאַסקע.

1213

1318

Фолькс-Лидеръ =
Песенникъ.

Изданіе Л. Перец.

Дозволено Цензурою
Варшава 23 Іюля 1896 г.

שער־בלאט פון דעם כתב־יד פאָלקסלידער צוגעגרייט צום דרוק פון י. ל. פרץ (די צענזור־דערלויבעניש איז פון דער רעכטער זייט; דער נומער 1318 איז פון ייוואָ־ארכיוו)

24. שווארצע וואלקען האבען דען היממעל פערצוינען
ס׳איז געווארען פֿינסטער אויף דער וועלט.
פֿינפֿסטראָפֿיק באַלאַדנאַרטיק ליד. בײַם אָנהייב פֿון דער ערשטער סטראָפֿע רעכטס איז אָנגעצייכנט ✕ וואַר׳ כהן I ז׳ 226 (טשימעראָוויץ, פּאָד׳ גוב׳). 228 (וואַרשע) מיטן ניגון. באַסטאָמסקי ז׳ 60 נומ 11 (ווילנע).

25. מאַמעניו ליובוניו, הערצענס מיין ניב ארויס מיינע מלבושים.
פֿירסטראָפֿיק ליבעליד. צו סטר׳ 1 וואַר׳ כהן I ז׳ 229 סטר׳ 7.

26. די קינפּיטארען.
צוויי מאָל אונטערגעשטראָכענער טיטל פֿון אַ צוועלפֿסטראָפֿיק ליבעליד.

27. מאַמעניו קרוינעניו הארצעניו ליובעניו.
נײַנסטראָפֿיק ליבעליד. וואַר׳ ג״מ נומ׳ 144 ערשטער סטר׳.

28. טהייערער געשעצטער ברילאנט בעלייכטסט מיר די גאנצע וועלט.
אַכטסטראָפֿיק ליבעליד. די לעצטע צוויי סטר׳ זײַנען וואַרייִרט פֿון וועלוול זבאַרזשערס ליד „דער אומגליקלעכער פֿאַרליבטער״. ערשטע סטר׳. אין דער זאַמלונג „מקל נועם״ IV לעמבערג 1878. וואַריאַנטן בײַ כהן I ז׳ 218 נומ׳ 4 (פּוילן), לעהמאַן, ז׳ 219 (וואַרשע און ראָדעם). פּיפּע נומ׳ 84 נײַ־סאַנץ), 85 (סאָניק).

ס׳איז פערהאַנען ברילאנטען.
וואס זיי זעננען שיין.
פֿירסטראָפֿיק ליבעליד, וואַר׳ צו סטר׳ 1 כהן I ז׳ 74. צו סטר׳ 2 ז׳ 78 סטר׳ 6. „רשומות״ ז׳ 364 נומ׳ 11 (אָדעס). פּיפּע נומ׳ 23—24 (סאָניק).

30. ביינאכט קאן איך נישט שלאפֿען
ביי טאג שמעקט מיר נישט קיין עסען.
פֿירסטראָפֿיק ליבעליד.

31. אין פֿריסוטווע ברענט אַ פֿייער.
איין סטראָפֿע פֿון אַ גרעסער ליבעליד. פֿ״גל די אָנהייבסטר׳ בײַ כהן I ז׳ 96 (וואַרשע). וואַר׳ לעהמאַן זז׳ 139—140. פּיפּע נומ׳ 50.

32 דאס מיידעלע וואס רעד צו פיעל איין—ס׳טויג ניש.
גרעסער ליד פֿון אַ פֿערציק יאָריק מיידל.

33. ס׳קומט פרייטאג פאר טאג
פֿאר די שלאכעס א קלאג.
גרעסער ליד וועגן אַ שלימזלניצע.

34 איך האב דיך ליעב, דו מאנסט מיר זיכער גלייבען.
פֿינפֿסטר׳ ליבעליד. וואַריאַנטן בײַ כהן I ז׳ 144 (לאָמזשע), פּ. גראָובאַרד אין „פֿרישמאַנס יובילעאום־בוך״ ז׳ 210 נומ׳ 5. ז. סקודיצקי II ז׳ 178 נומ׳ 36. פּיפּע נומ׳ 61 (סאָניק).

35. אוי פֿינסטער גליטשיק שפּעט ביי נאכט איך זעה קיין מענש אויף דער גאסס נישט געהן.
נײַנסטר׳ ליבעליד פֿ״גל ג״מ נומ׳ 234 ענלעך לויטן אינהאַלט. וואַר׳ צו סטר׳ 1 רשומות ז׳ 369 נומ׳ 40 סטר׳ 1.

36. איך שעלט מיין טאג אין מיין געבוירן.
פֿינפֿסטראָפֿיק ליבעליד, וואַריאַנטן בײַ ג״מ נומ׳ 185—188. באַסטאָמסקי, ז׳ 63, נומ׳ 17, ז׳ 111, נומ׳ 7. ערשטע סטר׳. (ווילנע). כנ״ז נומ׳ 34אַ (פּינסק), 34 ב (דינעוו) לעהמאַן ז׳ 244 (וואַרשע). ניגערס פּנקס ז׳ 399 נומ׳ 2. רשומות ז׳ 365 נומ׳ 14 ערשטע סטר׳. פּיפּע נומ׳ 36 (סאָניק). 37 (דיקלע, קראָסנער פּאָוויאַט).

37. געליעבט האב איך א יונגעל
איז ער געוועזן ווערט אַ ברילאנט.
זיבנסטר׳ ליבעליד. צו סטר׳ 1—2 כהן I ז׳ 212 נומ׳ 1 סטר׳ 3—4. לעהמאַן ז׳ 230 סטר׳ 3. צו סטר׳ 3 כנ״ז נומ׳ 8 סטר׳ 2.

38. פֿון <דעם וואלד> דעם בארג דעם גרינעם
דארט שטעהט א וואססער איז עס זעהר טיעף.
אכטסטר׳ ליד פֿון א פֿארפֿירטער. וואר׳ ג״מ נומ׳ 235 (זלאָבין, מאָהילעווער גוב׳). כהן I ז׳ 208 (וואַרשע). רשומות II ז׳ 369 נומ׳ 39. כנ״ז נומ׳ 65 (קעשענעוו). צײַטשריפֿט II—III ז׳ 817 נומ׳ 52.

39. דער טאג האט געעקט
די נאכט האט בעדעקט.
דער מחבר פֿון דעם ליד איז מ. רײַכענהוין. פֿאַרעפֿנטלעכט אין זײַן ביכל: „דרַייא נַייע בעריהמטע ליעדער״ 1) מן המצר, 2 אָדָם וחוה, 3) דער מערדער-רוצח. פּאָדגאָרזע [בײַ קראָקע] 1890 ז׳ 16 דאָס ליד פֿון מערדער. (זע ז. רייזענס לעקסיקאָן ב׳ V. שפּ׳ 381).

40. אין שפּיטאל בין איך געלעגען
קיינער צו מיר ניט געקוממען.
פֿירסטראָפֿיק ליבעליד. וואר׳ כהן I ז׳ 175 (וואַרשע).

41. שפּאַציערען זעננען מיר געגאנגען
צווישן ווייץ אונ צווישען וויקע. I
דרײַסט׳ ליבעליד. אויבן רעכטס פֿאַר דעם ליד איז אָנגעצייכנט דער קינדערשפּיל „איקס מיקס דריקס״. וואר׳ כהן I ז׳ 175 סטר׳ 5—6.

42. <פֿרום אונ לוסטיג בין איך א מאל געוועזען>
ריין אונ קינדיש — פֿרום בין איך געוועזען.
פֿירסטר ליבעליד. צו סטר׳ 2 כנ״ז נומ׳ 48 סטר׳ 4.

43. איך האב געליעבט א יונגעלע
ר׳איז געווע׳ן פֿון וויען.
גרעסער באַלאַדנאַרטיק ליד. וואר׳ ג״מ נומ׳ 211 (קאָוונער גוב׳), כהן I ז׳ 230 (וואַרשע) כנ״ז. נומ׳ 60 (טשימעראָוויץ, פּאָדאָליער גוב׳) מ. קיפּניס „60 פֿאָלקסלידער מיט נאָטן״ I ז׳ 11. פּיפּע נומ׳ 77 — 78 (סאָניק).

44. בין איך מיר א כלה, אח ווי וואהל איז מיר
פֿרייען זיך מיט מיר אללע. W
גרעסער חתונה-ליד. וואר׳ ג״מ נומ׳ 275 (מינסקער גוב׳) כהן II ז׳ 55, באַסטאָמסקי ז׳ 67 נומ׳ 5—6 (ווילנע), ניגערס פּנקס ז׳ 396 נומ׳ 17 צווייטער סטר׳ אין א קינדערלידל.

45. ... בין דאס קליינע קינד געוועזען
האב איך מיך פֿון אללע אויס-
געלאכט. W
זעקסטר׳ ליבעליד.

46. ... דיך ליב
דו מאנסט מיר זיכער גלייבען.
דאָס זעלבע ליד ווי נומ׳ 34.

47. אח ווי א שטראם פייער
האט זיך אין מיין הערצען אנגעצונדן.
א גרעסער ליבעליד. אויפֿן ברעג לינקס איז צוגעשריבן מיט א שוואַרץ שרײַבפּענדל: Zostawić odszuk... ווײַטער איז אָפּגעריסן.

דאָס יידישע לעבן לויט די יידישע פֿאָלקסלידער

פֿון י. ל. פּרץ

אין יאָר 1901 (מיט דער צענזור-דאַטע 15 סעפּטעמבער — 4 דעצעמבער 1900) איז אין פּעטערבורג אַרויס די זאַמלונג יידישע פֿאָלקסלידער אין רוסלאַנד (Еврейскія народныя пѣсни въ Россіи) געזאַמלט און אַרויסגעגעבן אונטער דער רעדאַקציע און מיט אַן אַרײַנ-פֿיר (פּרץ זעצט איבער: „מיט אַ הקדמה") פֿון ש. גינזבורג און פּ. מאַרעק, פֿאַרלאַג פֿון דער רעדאַקציע פֿון Восходъ. דאָס איז געווען די ערשטע גרעסערע זאַמלונג יידישע פֿאָלקסלידער און זי באַצייכנט אַן עפּאָכע אין דער געשיכטע פֿון דער יידישער פֿאָלקלאָריסטיק. י. ל. פּרץ (זײַן אינטערעס פֿאַר דעם יידישן פֿאָלקסליד איז באַקאַנט)[1] האָט זיך אייגנער פֿון די ערשטע אָפּגערופֿן אויף דער זאַמלונג: שוין אין יאָנואַר (דעם 24סטן) 1901, ד"ה בסך הכל אין אַ פּאָר וואָכן אַרום נאָכן אַרויסקומען פֿון דעם בוך האָט זיך אין דעם וואָכנבלאַט „דער יוד" אָנגעהויבן צו דרוקן אונטער זײַן פּסעוודאָנים בן-תמר די סעריע אַרטיקלען זײַנע א"ט „דאָס יידישע לעבן לויט די יידישע פֿאָלקסלידער", מיט אַ המשך אין די נומערן 7 און 8. די אַרבעט די דאָזיקע איז געבליבן ניט פֿאַר-ענדיקט, הגם פּרץ האָט, וויזט אויס, איר צוגעגעבן אַ באַזונדערן בא-טײַט, ווי עס איז צו זען פֿון דעם וואָס ער האָט זי איבערגעדרוקט אין זײַן זשורנאַל „די יודישע ביבליאָטעק", קראָקע תרס"ד, II און III. הגם אין דער הערה צום קאַפּיטל פֿון דער אַרבעט „ביים וויגל" איז אָנגע-געבן, אַז „דער אָנהייב פֿון דער אַרבעט איז געדרוקט געווען אין „יוד"— איז עס אַן איבערדרוק פֿון די זעלביקע קאַפּיטלען וואָס אין „יוד", בלויז מיט קלײנע שינויִם ערטערווײַז (וואָס וועלן אָבער דאַרפֿן גענומען ווערן אין אַכט ביים אַנאַליזירן די גילגולים פֿון פּרצעס סטיל אָדער וועלט-באַנעם). אין זײַנע געזאַמלטע ווערק, אין דעם באַנד „ליטעראַטור און לעבן", ווילנער פֿאַרלאַג פֿון ב. קלעצקין, 1926, ז"ז 26—48, איז די אַרבעט אַרײַן אין דעם צווייטן נוסח, אָבער מיט אַ ביסל אַ אומפֿינקטלעכן

---

[1] אין דעם פּרס-אַפּטייל פֿון ייִוואָ-אַרכיוו געפֿינט זיך אַ העפֿט פֿון 60 זז׳, געשריבן מיט פּרצעס האַנט: „יום טוב בלאָטליך. פֿאָלקסליעדער. געזאַמלט דורך י. ל. פּרץ". צענזורירט ווארשע 23 יולי 1896. געגנויער וועגן דעם העפֿט באַזונדער.

טיטל („דאָס ייִדישע לעבן לויטן ייִדישן פֿאָלקסליד") און מיט דער באַ־מערקונג „נישט געענדיקט" (אין „יוד" רײַסט זיך די סעריע אַרטיקלען איבער אָן שום באַמערקונג, אין „דער יודישער ביבליאָטעק" — מיט דער צושריפֿט פֿ"פֿ, ד"ה „פֿאָרזעצונג פֿאָלגט").

אין די מאַטעריאַלן, וואָס העלענע פרץ האָט איבערגעגעבן דעם ייִוואָ, האָט זיך געפֿונען אַ אייגנהענטיקער כתבֿ־יד פֿון י. ל. פרץ „דאס יודישע לעבען לויט די יודישע פֿאָלקס־ליעדער", וואָס אַנטהאַלט נאָך קיין מאָל ניט פֿאַרעפֿנטלעכטע טיילן פֿון דער דאָזיקער אַרבעט, אין צוויי נוסחאות.

מיר דרוקן דאָ איבער ביידע נוסחאות, סײַ דעם ערשטן, ווײַזט אויס, נוסח „ישראָליק", סײַ — אונטער דרײַ שטערנדלעך — דעם טייל, וואָס האָט געזאָלט דעם „ישראָליק"־קאַפּיטל איבעראַרבעטן אין אַ „יענקעלע"־קאַפּיטל. דערבײַ גיבן מיר אין די הערות די נומערן פֿון די דורך פרצן ציטירטע פֿאָלקסלידער אין דער גינזבורג־מאַרעק־זאַמלונג, ווי אויך — אין קלאַמערן — די נוסחאות פֿון דער זאַמלונג, אויף וויפֿל י. ל. פרץ ווײַכט פֿון זיי אָפּ בײַם ציטירן (צי דאָס זענען וואַריאַנטן פרצעס אָדער אַ מין רעדאַקציע פֿון זײַן זײַט, לאָזט זיך אויפֿן ערשטן בליק ניט פֿעסט־שטעלן; דערצו וועט מען אויך דאַרפֿן פֿאַרגלײַכן די שינוי נוסחאות אין די פֿאָלקסלידער וואָס י. ל. פרץ ציטירט אין די ערשטע צוויי קאַפּיטלען פֿון זײַן אַרבעט). —

ז. ר.

ישראָליק.

ישראלי'קען האט מען איינגעוויעגט נאך דער ערשטע אָפּעראַציע, איינ־געשטילט, און אלע ארום קוקען זיך צו ווי דער „קדיש" וואַקסט, ווי די „נשמה" וואַקסט אין איהם, און גלאנצט ארויס פֿון די אייגאליך.

איידער מען קוקט [זיך] אום פֿיהרט'ען שוין שוין [!] דער פֿאָטער אין אַ טלית איינגעהילט אין חדר אריין. דאס איז דאס ערשטע מאָל; דערנאך וועט'ן דער בעלפֿער שלעפּען, ווי אַ שעבס איבער דער גאס אויף די פּלייציס און ער וועט יאָמערן.

„תּורה איז די בעסטע סחורה" — נור דער מלמד איז אַ בייזער, און דער קאנציוג לאָזט זיך פֿיהלען און נישט לאנג ווארפֿט דער מלאך אראָב די גראָשענס אָדער די צווייער פֿון דער הייך. עס איז קיין הימעל נישט איבערן קאָפּף נור אַ באַלקען אדער אַ סופֿיט, ערגיץ אַנדערש — אַ „סטעליע", סיי ווי סיי מיט שפּינוועבס, נישט מיט מלאכים.

איידער מען קוקט זיך אום — יענקעלע הייבט אָן חומש, זאָגט אַ דרשה. „ויקרא — וואס איז טייטש „ויקרא?"... און ווערט געוואהר, אז איינער האט געהייסען משה. אז עס איז פֿערהאן אַ תּורה, וואס משה האט אראבגע־

ברענגט פון הימעל, אונ אז עס איז געווען אונ עס וועט נאך אמאל זיין אַ בית־המקדש, מיט אַ מזבח, מיט קרבנות... מיט דער צייט בעקענט ער זיך מיט גיהינם אונ גן עדן, אונ מיט תרי"ג מצוות, אונ מיט גרויסע טייכער—מפרשים, וואס צוגיעסטן זיך ארום קליינע שטיקאלעך יבשה—תורה אונ שפעטער גמרא...

געבוירן אין דלפנקע, ציאכנאווקע צי פאהיבעלקע לעבט ער האלב אין אלטן ירושלים, האלב אין נייעם, וואס דארף ערשט אויפגעבויט ווערן לויט דעם נביא יחזקאל'ס פלאן אונ שוועבט אין גאנצען ארום צווישען הימעל אונ ערד. צווישען מענשען, וואס שלאגען זיך איבער אַ געפינענעם טלית, אויף וועלכע ער קוקט אראָב מיט די אויגען פון אַ דיין, וואס גיט ארויס פסקים אונ פסא הפבוד, צו וועלכען ער קוקט ארויף, ווי אַ זינדיגער, וואס ווארט מיט הארץ־קלאפען אויף זיין פסק. —

ער ווערט עלטער. אונ דאס יונגע לעבען רייסט זיך אמאל ארויס פון די ענגע „ד' אמות של הלכה" — ער עפענט איין אויג אויף דער ארומיגער וועלט, נור ער זעהט זי, ווי דורך אַ פערקרום־גלאָז אונטער אַ פערוויקעלטען שנייער [שלייער]. ער זעהט אונ זעהט נישט, הערט אונ הערט נישט! ער חאפט זיך ארויס פון חדר, בעגעגענט זיך מיט אנדערע יונגלינג, אפילו מיט מיידלין אונ מען שפיעלט זיך אונ מען זינגט לידאלין... מען שפיעלט זיך מיט שטיקלין צובראכען, פערשיעדען פארביג גלאָז אונ מען זינגט, וועו אזוינע פערשידענפארביגע, אונ אזוי אויך פערשיעדען־פערמיג אבגעבראכענע שטיקלין לעבען!

ער זינגט:

אני הלכתי בדרך,
ופגע בי איש חזק
ושמו קאזאק — — [1]

אונ קויפט זיך אויס דאס לעבען מיט אַ קליניקייט!

אָדער:

שלי שלך — שיק דיין פאלק
אני עמך. מיין פאלק איז קראנק! [2]

אדער:

המן הרשע האט געוואלט מרדכי'ן איז ער דעריבער, איז ער דעריבער
[דערלאנגען] אַ שנעל איזן] נאָז; געווארען אַ האָז! [3]

אָדער ער שפיעלט אין „אַב־בן" אָדער רעכענט אויס איין אהער־אונ־אהין פון לשון־קודש מיט יודיש.

„אָב—אַ פאטער; קדר אַ טאטער; אַ טאָטער—קדר; בגדים—קליידער; קליידער—בגדים; חוט איז וואדים [פאָדעם] אונ אזוי ווייטער"...

---

[1] פראגמענט פון א גרעסערער ציילענים בײַ ג"מ נומ' 84.

[2] ג"מ נומ' 98.

[3] בײַ ג"מ נומ' 97: דערום איז ער/ געווארן א האָז.

דאָס וואָכענדיגע רייסט זיך אריין אין הייליגען; די גאסען שפראך אין דער בית־המדרש שפראך. די זומפיקע ערד קריכט צום הייליגען הימעל ארויף אונ עס ווערט אַ מיש־מאש. פון „אבֿ־בן" ווערט דער אהין־אונ־אהער, דאס שלעפּנגלעען זיך פון לשון קודש אויף יודיש אונ צוריק אונ פון „אבֿ איז אַ פּאָטער — קדר אַ טאטער" געהט מען איבער צו — „זייד איז נישט פּאָדעם, פּאָדעם איז נישט זייט"... ביים טייך טהוט ער זיצען, אין בעָד טהוט ער שוויצען — שוויצען טהוט ער אין בעָד, אַ וואָגען איז צו מיין ראד — אַ ראָד איז צו מיין וואָגען, איך וועל אייך עפּיס זאָגען א. א. וו.

דאס איז דאס קערנדיל פון וועלכען עס וועט ארויסוואקסען דער יודישער הומאָר, דער גאַלגאַן־הומאָר, דער יודישער וויץ, וואָס וועט געבען סעקונדען־ליכט אין אייביגע פינסטערניש...

אין זעלבען ליעדעל קריכט ארויס דאָס וועדמיל פון שילטען אויך. ער לערנט זיך!

„דער עסען זאל איהם קיהלען, קיהלען זאל איהם דאס עסען;
גאט זאָל אן איהם פּערגעסען; פּערגעסען זאל איהם גאָט,
שפור זאל ער זיין ווי לוט; ווי לוט זאל ער זיין שפור,
אין מויל זאָל איהם ווערען ביטער א. א. וו...[4]

אלץ מישט זיך בייַן איהם אויס! דער „חד גדיא" מיט דער תאוה צו פּרישע עפּאליך פון אַ פּרעמדען בוים אין אַ פּרעמדען גאָרטען. איי, האט ער חשק צו פּרישע עפּאליך! נור ער האט מורא! מען חאפּט אונ מען קלאפּט אונ מען צויהט נאך אַ מאָל אָב! בפּרט געה קריך ארויף אויפּן בוים!

האט השם יתברך אראבגעשיקט,
יענקאליך [!] אראב, יענקאלען אראב— —
ר׳זאל בארליך רייסען!
יענקאלע וויל נישט בארליך רייסען,
בארליך וויללען נישט פּאלען,
בארליך וויללען נישט פּאלען!

האט השם יתברך אראָב געשיקט
אַ הינטאלע אראָב, אַ הינטאלע אראָב,
ר׳זאל יענקאלען בייסען,
יענקאלע וויל נישט בארליך [!] רייסען,
בארליך וויללען נישט פּאלען!
בארליך וויללען נישט פּאלען!

אונ די סטראָפּען וואקסען אונ וואקסען, וואָס אַ שניי־קויל אויפּן שניי בארג־אָב, ביז עס קומט דערצו אז:

---

[4] פון א גרעסער קייטלליד בײַ ג״מ נומ׳ 123: שיפור זאל ער ווערען ווי לאָט [לוט].

השם יתברך איז אליין אראָב
אליין אראָב, אליין אראב!
ד׳ר׳ מלאך המות וויל ס׳שוחטל טייטען,
שוחט׳ל וויל ס׳עקסאלע שחט׳ען
עקסאלע וויל ס׳וואסערל טרינקען,
ס׳וואסערל וויל ס׳פֿייערל לעשען,

ס׳פֿייערל וויל ס׳שטאקאלע [ס׳שטעקאַלע] ברענען,
ס׳שטעקאלע וויל ס׳הינטאלע שלאָגען,
ס׳הינטאלע וויל יענקאלען בייסען,
יענקאלע וויל באראליך רייסען,
באראליך ווילען נישט פֿאלען,
באראליך ווילען נישט פֿאלען! [5]

טהייל מאָל, חאטש זעלטען, איז גובֿר דער „חול" איבערן קודש, און יענקעלע, אהן הייליגע געדאנקען, אהן אַ וואָרט לשון קודש אין מויל, שפּיעלט זיך צוזאמען מיט יונגלאך און מיידליך, ערגיץ אונטער דער שוהל, צו ביים טייך, צו גאר אין איין אלטער חורבֿה (נור פֿריה פֿארנאכט!) — אין קעסטאליך! נור אויך אויפֿן נוסח פֿון חד גדיא, מיט וואקסענדיגע סטראָפֿען:

שפּיעלען מיר אין קעסטאַלאַך, אין קעסטאַלאַך,
געהט אַרויס אַ הוהן.
— הוהן, הוהן, וואָס גיבסטו צו?
— איך גיב מיין איי!
דער הוהנ׳ס איי,
שפּיעלען מיר ווידער צוויי!

שפּילען מיר אין קעסטאַלאַך, אין קעסטאַלאַך,
געהט אַרויס אַ האָהן.
— האָהן, האָהן, וואָס גיבסטו צו?
— איך גיב מיין קרעה,
דעם האָהנ׳ס קרעה,
דער הוהנ׳ס איי —
שפּיעלען מיר ווידער צוויי,

שפּיעלען מיר אין קעסטאַלאַך, אין קעסטאַלאַך,
געהט אַרויס אַ גאַנז.
— גאַנז, גאַנז, וואָס גיבסטו צו?
— איך גיב מיין קאָפּ!
די גאַנז׳ס קאָפּ,
דעם האָהנ׳ס קרעה א. ז. וו.

---

[5] געקירצט פֿון ג״מ נומ׳ 126.

י. מאטענקא

שפּיעלען מיר אין קעסטאַלאַך, אין קעסטאַלאַך,
געהט אַרויס אַ ענדיג.
— ענדיג, ענדיג, וואָס גיבסטו צו?
— איך גיב מיין קראָפּ!
דעם ענדיג׳ס קראָפּ,
די גאַנז׳ס קאָפּ א. ז. וו.

שפּיעלען מיר אין קעסטאַלאַך, אין קעסטאַלאַך,
געהט אַרויס אַ מאַד.
— מאַד, מאַד, וואָס גיבסטו צו?
— איך גיב מיין צאָפּ!
די מאַד׳ס צאָפּ,
דעם ענדיגס קראָפּ א. ז. וו.

שפּיעלען מיר אין קעסטאַלאַך, אין קעסטאַלאַך,
געהט אַרויס אַ בחור.
— בחור, בחור, וואָס גיבסטו צו?
— איך גיב מיין פּאה!
דעם בחור׳ס פּאה,
די מאַד׳ס צאָפּ א. ז. וו.

שפּיעלען מיר אין קעסטאַלאַך, אין קעסטאַלאַך,
געהט אַרויס אַ פּריץ.
— פּריץ, פּריץ וואָס גיבסטו?
— איך גיב מיין דעה!
דעם פּריצ׳ס דעה,
דעם בחור׳ס פּאה,
די מאַד׳ס צאָפּ,
דעם ענדיג׳ס קראָפּ,
די גאַנז׳ס קאָפּ,
דעם האָהנ׳ס קרעה,
די הוהנ׳ס איי —
שפּיעלען מיר ווידער צוויי! [6]

וואס מעהר יענקאלע ווערט געיאָגט אונ געפּלאָגט אין חדר פֿון רבין אין דער היים פֿון טאטע מאמע אין גאס פֿון „שקצים" אונ „ווער עס געהט דורך", אלץ מעהר וואקסט אין איהם דער חוזק! ער האט בעמערקט דאס לע-כערליכקייט פֿון „זיידעס" אונ „באָבעס" אונ לאכט אויס אלטע לייט:

---

[6] ג"מ נומ׳ 129. אויסגעשניטן פֿון בוך און ארטנגעקלעפּט אין דעם ארטיקל, דערפֿאר געבליבן דער אויסלייג פֿון ג"מ.

אלטער קאלטער מענצאַלע, [7] אונטערשלאג, אייבערשלאג
געה מיט דער באָבען אַ טענצאלע, גיב דער באָבען אַ פּאטש אין באק!

ער לאכט אויס „אפּקורסים", וואס געפֿינען זיך אין שטאָט, אדער פֿון וועלכע ער האט געהערט:

רויטע פֿאַטשיילע, פּוטער מיט הוהן;
גרין א׳נ בלוי, פּוטער מיט הוהן
לאָמ׳ר פֿאָהרען האָט ער געגעסען, —
(אין) פּאָדאַלאָי! דאַוונען אונ בענטשען
פּאָדאַלאָי ט׳געהאַט אַ זוהן, האָט ער פֿערגעסען. [8]
האָט ער געגעסען

ער מאכט חוזק אויס דייטשען, עכטע דייטשען, וואס אלץ איז ביי זיי געוואָגען אונ געמאָסטען אונ אלץ אויף דער שעה; צו דער מינוט.

* * *

גאט, גאט גיב אַ רעגן
פֿאר די קליינע קינדער׳ס וועגען [9]

זיי דארפֿען וואקסען.

אונ יענקעלע וואקסט ווי אויף הייבֿען! אייגענטליך נישט ער אין גאנצען. זיין נשמה וואקסט; ווייל נור „דער נשמה גיט דער רבי שפּייז"

ער גייט אין חדר
אונ לערנט כסדר
פֿון עבֿרי ביז צו גמרא... [10]

ער [עס] קען זיין, אז יענקעלע האט קרומע ביינדאליך, פֿון זיצען איבער דער גמרא — איין אראבגעלאָזטען לינקען אקסעל, אפֿשר וואקסט איהם אַ קליין הויקערל, ווייסען אבער ווייסט ער, אז ער האט אי די אי יענע וועלט ווארען

גאטס מצוות זענען ווי האניג זיס
זיין תורה שטיצט אונס ווי וואסער פֿיש
אין דער רעכטער האַנד — לעבען אויף דער וועלט
אין דער לינקער האט זי אי כבֿוד, אי געלד... [11]

פֿון יענער וועלט, ווייסט ער ערנסט אונ אלץ, זי זעהט ער דורך אַ גראָבן שלייער

---

7 בײַ ג״מ נומ׳ 96: מענטשעלע.
8 ג״מ נומ׳ 95.
9 פֿון אַ זעקסשורהדיק לידל בײַ ג״מ נומ׳ 120.
10—11 פֿראַגמענט פֿון ג״מ נומ׳ 121.

איינע קלייגע, ווייסע טייבעלע
פֿיהרטע מיך קיין ענגעלאנד—
ענגעלאנד איז צו געשלאסען [12]
איינס צוויי דריי
פּויליען איז פֿערביי
רוס איז געלאָפֿען מיט אלע ארמאטען
פּויליען איז געבליבען [13] אהן הארמאטען

אדער:

אני הלכתי בדרך ופגע בי איש חזק — וחרב בצדו
ושמו קאָזאק — ואמר אלי:
נאהייקע בידו — דענגי דאווי! [14]

מאדאם פּיטען — זיצט איין אלטע וויטווע
איז געריטען — אין רעגען אוג אין שניי
אויפֿן ווייסען ציגענבאק! — וואס זאל מען איהר געבען?
העגע די גראָבע — פּוטער מיט קאווי? [16]
איז געגאנגען טאנצען
אוג [15] פֿערלוירן דען אונטערראָק

דער עקר חוזק מאכט ער אויס'ן דייטש

שטעהען אַ פּאָר דייטשען — פֿייגען אין די טאשען
מיט די לאנגע בייטשען — מעד אין די פֿלאשען
הויכע מאנען זענען זיי — ביער אין די קריגאליך
קורצע קלייד'ער טראָגען זיי — קינדער אין די ויגאליך
צוהען טאָלער פֿערמאגען זיי — זיי שרייען ווי די ציגאליך. [17]

מלכה די צאצקע — קאָך זשע [19] מיר אויף
דער בויך טהוט מיר וועה — אַ ביסאלע פֿיש
וואַרים [18] מיר אויף — פֿיש איז טרוקען
אַ ביסאלע טיי — ברעך דען [20] רוקען
טיי איז ביטער — פֿיש איז נאס
צוקער איז זיס — ברעך דען טאָס!

---

12 בכ״מ נומ׳ 90: אוג די שליסל/ איז אָפּגעבראָכען.
13 „ אָהן סאָלדאָטען.
14 ג״מ נומ׳ 84: איינס, צוויי, דרײַ/ דו געהסט פֿרײַ.
15 בכ״מ נומ׳ 104: האָס זי פֿאַרלאָרען.
16 בכ״מ נומ׳ 106: פֿאַרענדיקט זיך: ציפּען—צאפּען /פּוטער קלאפּען/ היינגען זיי זיך אָן.
17 ניט פֿאַרענדיקט. זע ג״מ נומ׳ 113.
18 בכ״מ נומ׳ 105: קאָך.
19 דאָס וואָרט ז ש ע איז ניט פֿאַרצייכנט בכ״מ.
20 בכ״מ: דעם.

יעחאל פאן- פֿיער פּאָר הערן ווערט געריבען
ווען׳ט די קאָפֿע פֿארטיג ווערן? אוהר אכט
אוהר זעקס ווערט געמאכט
ווערט געבעקץ אוהר ניין
אוהר זיבען וועט די קאָפֿע פֿארטיג זיין [21]

די פֿרעמדע וועלט רייסט זיך איהם אריין אין דער נשמה וואונדערליך פֿערקרומט:

איך בין געווען אַ פּאסטוך פֿון שאָף האב איך מיך אויפֿגעחאפּט פֿון שלאף
איז אויף מיר געפֿאלען אַ שלאף נישט׳ו קיין שאף [22]

געה איך מיר ארויס אויפֿן שלאך
מען פֿיהרט אַ וואָגען מיט דערנאלאך
האב איך געמיינט, פֿון מיינע שאף די הערנאליך

דערנאך האט ער געזעהען „אַ פֿוהר מיט עפּאלאך, האט ער געמיינט פֿון זיינע שאָף די קעפּאליך" — א פֿוהר מיט שטיינדאליך, האט ער געמיינט: די ביינדאליך

היי, היי הענדאלע האָלץ—האקען
ניי דער באָבען אַ שטענדאלע בילקיס באקען
אויפֿגענייט אונ אנגעטהון ביי דער באבען אויף חתונקע. [23]
אונ ארויפֿגעזעצט זיך אויבֿען אָן

---

[21] ג״מ נומ׳ 91.

[22] בײַ ג״מ נומ׳ 118 אין דער ערשטער סטראָפֿע רעדט זיך אין דער דריטער פּערזאָן. פּרץ האָט דאָס ליד שטארק געקירצט.

[23] ג״מ נומ׳ 117.

י. ל. פרץ וועגן י. ל. כהנס „ייִדישע פֿאָלקסלידער"

דעם כתב־יד, וואָס מיר פֿאַרעפֿנטלעכן דאָ פֿון י. ל. פרץ, האָט צוגעשיקט פֿ׳ נחמן מייַזיל. ער האָט טיילווייַז אים אָפּגעדרוקט אין די „ליטעראַרישע בלעטער" נומ׳ 14* 1937. מייַזיל מיינט, אַז דער כ״י געהערט לערך צום יאָר 1901. מיר האָט זיך אייַנגעגעבן פֿעסטצושטעלן, אַז דאָס איז אַ גרעסערער פֿראַגמענט פֿון י. ל. פרצעס אַ רעצענזיע וועגן י. ל. כהנס זאַמלונג „יודישע פֿאָלקסליעדער" וואָס איז אַרויס אין 1912. דער מאַנוסקריפּט האָט בכן נישט געקענט אָנגעשריבן ווערן פֿאַר 1912. כאָטש אין כ״י ווערט נישט דערמאָנט כהנס נאָמען, זענען אָבער די ציטאַטעס און לידער־פֿראַגמענטן גענומען פֿון כהנס זאַמלונג.

דעם כ״י האָב איך איבערגעשריבן אות באות, אָפּהיטנדיק פרצעס אויסלייג. די פֿאַרשטראָכענע שטעלן האָב איך אַרייַנגענומען אין עקיקע קלאַמערן < >.

דער כ״י איז געשריבן אויף צוויי זייַטן געוויינטלעכן קאַנצעלאַריע־פּאַפּיר. אויבן רעכטס אויף דער ערשטער זייַט שטייט אַ „ג", אויף דער צווייטער אויף דעם זעלבן אָרט אַ „ד".

שמואל־זייַנוול פּיפּע

מיר האבען אמתנה בעקומען: אדריטע זאמלונג פֿון יודישע פֿאָלקס־ליעדער. עס שטעלט זיך פֿאר אונז צום דריטען מאל דער פֿאָלקס־דיכטער— די מאסע אליין, אבער די דיכטער, וואס שטאמען פֿון איהר לעבען אין איהר און שטעהען, ווי דער זאמלער זאָגט אין זיין פֿאָררעדע, פֿאר דער מאסע נישט העכער. „ער—דער פֿאָלקס־דיכטער—לעזט נישט קיין ביכער און קען זיינע געדאַנקען נישט אויסדרוקען דורך שריפֿטצייכען" — „ער פֿערשרייבט זיי נישט". פֿון מויל צו מויל געהען זיי איבער און <בעקומען> צושפריצען זיך, דעריבער, אין אזוי פֿיעל וואריאנטען (נוסחאות) די לעצטע, <געשעהע> שוין כמעט ליקווידיערטע, געשעהענישען האָבען <אריינ> געווארפֿען אין דער מאסע אריין אַ מענגע בראָשורען, ארטיקלען פֿון העכערן „סטיל", מיט נייערע, נאַטירליך, זעהר ראדיקאלע געדאנקען דער <פֿאָלקס־דיכטער> לעקסיקאָן פֿון פֿאָלק וועלט אייסערליך רייכער, נור די נייע ווערטער זענען נאך נישט אסימיליערט, נאך נישט פֿערדויט, נישט פֿעריודישט [און שטאָרען ארויס ווי] און גאַנץ אָפֿט שלעכט פֿערשטאנען און דעריבער, שלעכט גענוצט, שטארען זיי ארויס <פֿון> ווי דערנער, <אייס> וואס לאָזען זיך נישט <אריינפֿי> מיט געוואלט אריינפֿלעכטען אין דער נאיוו הערליכער שפּראך. האט איהר....

אין אלגעמיינעם אבער—„זענען איהם די אידעען און וועלט־בעגריפֿן פֿון די העכערע שיכטען אין פֿאָלק גאַנץ פֿרעמד. זיין קוק אויף <דעי> דאס לעבען, איז דער קוק פֿון זיינע <גענאס> חברים אין דער מאסע. <שיינע> זיינע געפֿיהלען ווערען אונמיטעלבאר געשעפט פֿון ארומיגען לעבען". <זיין ווערטער־בוך> פֿון פאָלקס מ יל און אייגענער נשמה. איינער פֿון דער

* „י. ל. פרץ און דאָס ייִדישע פֿאָלקסשאַפֿן (צו זייַן 22סטן יאָרצייַט)".

מאסע נור „פֿאָעטישע געשטימט", אדער: די מאסע אין איהר געהויבענע מאָמענטען. יעדערער איז וועניגסטענס איינמאל אין לעבען אַ דיכטער. ‹אוּן איז עס דער דיכט, נישט די מא›

אוּן זענען די לידער אדער אַ טהייל פֿון זיי נישט ‹ד› ‹מאסען מאס› געהויבענע מאָמענטען פֿון דער מאסע אליין, ‹נישט פונק› נור דיכטונגען פֿון [געוויסע] בעשטימטע פֿערזאנען, אין וועלכע די מאסע האט דאך איהר גרויס טהייל, וויל ענדערנדיק אוּן צופאסענדיק ביים ‹איבערטראגין פערל› איבערגעגעבען דאס לידער צו אָרט (צו אונזער מאסע איז אזוי בעווענדליך!) אוּן צייט (מיר לעבען דאך אלץ אזוי ראש איבער). דארף מען דאך, בעמערקט בער זאמלער, איהם נישט פֿערבייטען מיט'ן בדחן אדער מארשאליק" [נו] דער זאמלער אבער זוכט דעם אונטערשיעד אין [ז] די מאטיוון פֿון די צווייערליי ריכטונגען; דאס איז אָבער נישט ריכטיג. ‹דער אויב דער מארשאליק זאָגט אסך „תורה" ווירצט מיט אסך פסוקים אוּן אגדות, איז ד› דער פֿאָלקס דיכטער איז נישט פֿראפעסיאָנעל, דאס דיכטען איז נישט זיין פֿאך, זיין פֿערדיענסט. ער זינגט נישט ווי דער בדחן אָדער דער מארשאליק, צו וועלכען עס איז אייסערליכען צווענק, אוּן מוזען נישט דעם בעל הבתישקייט אויף בריתן אוּן חתונות אָנשפיקען זייערע גראמען פֿון אבגעדראשענע ‹הוי› פשעטליך אוּן פסוקים.

אין די ניי געזאמלטע פֿאלקס לידער האָבען געארבייט צוויי די לעצטע דורות. דאס פֿריהערדיקע געשלעכט מיט זיין צניעות, דאס צווייטע ברענגט איריין די ל י ע ב ע. די איבערגאַנגס-פעריאדע: לִיעבע צו לִיעב חתונה האבען, צנדליך—לִיעבע צו לִיעב לִיעבע. לִיעבע אוּן איהרע טראגעדיען. דער איבער-וואוקס אדער די שוים: א ביסל זויערליכער וויץ, גאסען-ניבול פה דער זאמלער נעמט אוּן מוז אויפֿנעמען אלץ.

די נאַטור פֿון יונגעל אוּן מיידעל זענען די זעלבע. נור די קאנדידאטען צו לִיעבשאפט זענען אין פֿריהערדיגען דור צו יונג, צו וועניג זעלבסטשטענדיג, עס וויל זיך לִיעבען אוּן געלִיעבט ווערען, נור אין דער ערוואכטער בענקשאפט ‹איז נישט דאָ› פֿעהלט נאָך די ‹קיין› פֿערזענלעכקייט.

מען וויל א שיין יונגאלע, דאס איז די איינציגע בעציכענונג. די דעה בלייבט דאָך ביי טאטע מאמע. די פֿאמיליע איז נאך געשלאסען [געשלאסען]. וואהנט אוּן לעבט צו זאמען.

דאס מיידל וואקסט אונטער. שדכנים ווילען פֿערדיענען.

פֿארען די שדכנים
איבער אלע גאסען
פרעגען ביי ר' ליזערן
אַ טאכטער צו פֿערקנסען...

זאגט דער טאטע: יע
זאגט די מאמע: ניין,
מיין טאכטער חאסיעלע
איז צו דער חופה קליין..

עס
די צייט דאך ווארט נישט אונ
שרה׳לע וועט אין קורצען פֿערקנסט
ווערען. עס
שרה׳לע איז א שענער נאמען
קליידליך קויפֿט מען אַ*

דאס מיידעלע אליין הייבט אָן עטוואָס אנדערש צו ווערען. עס פֿעהלט איהר עפיס. עפיס פֿערטראכט זי זיך צו אָפֿט. די אייגעליך ווערען צו אָפֿט, אהן אַ שום אורזאך פֿייכטליך, עפיס דאס הערציל ריהט נישט — — —

יאמע, יאָמע שפיעל מיר אַ ליעדעל,
וואס דאס מיידאלע וויל?

יאָמער דער קלעזמער זאָגט:

דאס מיידעלע וויל אַ פאָר שיכעלעך האבען
דארף מען געהן דעם [שדכן] שוסטער זאגען

דאס מיידעל שווייגט אדער שאקעלט מיט׳ן קעפעל אויף ניין; דער דיכטער ענפֿערט אין איהר נאמען:

ניין מאמע, ניין,
דו קענסט מיך נישט פֿערשטעהן
דו ווייסט נישט, וואס איך מיין!

טרעפֿט יאָמע אויף אנדערע פֿערגליסטונגען וואס אַ מיידאלע קען האבען. זי וויל אַ היטעל, מען דארף צו וויסען טהון דער פוצערקע, ‹אין וואַריאנטען:› אַ פאָר אוירינגלעך, דאס בעקומט מען ביים גאלדשמיד ‹א׳ ד׳ ג״] א. א. וו. ‹אין פערשיעדענע וואריאנטען› דאס מיידאלע מאכט אלץ אוועק מיט דער האנד די מאמע פֿערשטעהט זי נישט, זי ווייסט נישט, וואס זי מיינט... ענדליך שפיעלט יאָמע:

דאס מיידאלע וויל א חתן׳דיל האבען...
‹דארף מען גע›

נישט „חנה״ וויל „משהן״ — חנה איז אַ קליינ ‹ס› פֿערבענקט מיידאלע אונ וויל אַ חתן׳דיל... זי בענקט צו עפיס, נור האט קיינעם אפילו אין חלום נישט געזעהען—דארף מען—שפיעלט יאָמע,—דעם שדכן זאָגען. דאס מיידעלע:

יא, מאמעשי, יא
דא קענסט מיך שוין פערשטעהן,
ווייסט שוין, וואס איך מיין.

---

* די סטראָפֿע פֿון „עס״ ביז „קויפֿט מען אַ״ איז איבערגעשטראָכן מיט אַ קרייץ און שטייט אייגנטלעך לעבן דער פֿריִערדיקער (ש. ז. פּ.).

יוגנטפֿריַינד און מיטצייטלערס וועגן י. ל. פּרץ

1. משה אַלטבערג

... מיט דעם פֿאַרשטאַרבענעם לעצטן פּרץ האָט מיך פֿאַרבונדן אַ גאָר נאָענטע קרובֿהשאַפֿט — [אין יידיש] „שני בשני". אונדזערע מוטערס זענען געווען לייבלעכע שוועסטער. לעצטן איז אָבער געווען עלטער פֿון מיר מיט אַ יאָר 8–10, דערפֿאַר וויס איך פֿון זיינע קינדערשע יאָרן ניט קיין סך.

דעם ווערט פֿון זיינע העברעישע שאַפֿונגען האָט דער ערשטער אָפּגעשאַצט מיין פֿאָטער. מיין באַשיידענער אויפֿטו פֿאַר פּרצן איז באַשטאַנען אין דעם וואָס כ'האָב אים געגעבן די איניציאַטיווע צו ווערן א פּריוואַטער אַדוואָקאַט (частный поверенный) בײַ דער קאָלעגיע פֿון די פֿרידנס-געריכטן אין זאַמאָשטש. די פּראָצעסן פֿלעגט אָננעמען לעצטן גופֿא, איך ווידער האָב געפֿירט די קאַנצעלאַריע, כ'פֿלעג איבערזעצן די נאָטאַריעלע אַקטן פֿון פּויליש אויף רוסיש און צוהיטן די טערמינען פֿון די ענינים, ווײַל דער מנוח האָט קיין מאָל ניט פֿאַרמאָגט דאָס אַזוי גערופֿענע „זיצפֿלייש" און האָט זיך ניט אויסגעצייכנט מיט קיין פּינקטלעכקייט. פֿון אָט דער באַשעפֿטיקונג האָט ער אין משך פֿון 10 יאָר געהאַט חיונה.

... די פּאָעמעס [„דיא געשמיסענע אמת" און „מאָניש"] האָט לעצטן געשאָנקען מיין פֿרוי בעת איר ערשטן באַזוך, נאָך אונדזער חתונה, אין זאַמאָשטש.

ווי די פֿרוי מיינט האָט מיר דערציילט, האָט זי ניט מסכים געווען מיט לעצטן אין דער אָפּשאַצונג פֿון די פּאָעמעס: לעצטן איז בעסער געווען געפֿעלן „מאָניש", מיין פֿרוי האָט מער געהאַלטן פֿון דער פּאָעמע „דיא געשמיסענע אמת". [1]

ווען פּרצעס רעפֿעראַטן אין זאַמאָשטש קען איך אײַך קיין זאַך ניט זאָגן. דאָס איז אַ מעשה פֿון פֿאַר 25 יאָרן און די לעצטע איבערלעבונגען האָבן אויסגעלעשט פֿון זיכרון די אַלטע געשעענישן.

פּלאָצק 10 XII 1931.

---

[1] פּוילינע אַלטבערג דערציילט פֿאַרקערט, אז פּרץ האָט מער געהאַלטן פֿון „דער גע-שמיסענער אמת". ר ע ד '.

* * *

ענטפֿערנדיק אויף אייער בריוו, האָב איך דעם כּבֿוד אײַך מודיע צו זײַן, אַז צווישן מיר און לעאָן פּרצן איז אַ גרויסער אונטערשייד אין די יאָרן, לכל הפחות — אין 8 יאָר און אפשר נאָך מער. מחמת דעם ווייס איך ווייניק וועגן זײַנע יוגנטיאָרן. כ׳ווייס נאָר אַזוי פֿיל, אַז אין כּלל געזונטען האָבן אים סײַ די עלטערן סײַ די סבֿיבֿה ניט פֿאַרשטאַנען און ניט אָפּגעשאַצט. ער איז שטענדיק געווען אינערלעך פֿרײַ און פֿלעגט זיך ניט אונטערוואַרפֿן קיין שום באַפֿעלן, קיין דיסציפּלין, קיין קאָנוועניאַנסן. אַ סך פֿלעגן אים האַלטן פֿאַר אַ היצקאָפּ און רופֿן „משוגענער לייבעלע״, אפֿשר אינטוִיטיוו אין הספּם מיט „משוגע איש הרוח״.

ווו, בײַ וועמען ער האָט זיך געלערנט, ווייס איך ניט. ס׳איז אַפֿילו געווען איין צײַט, אַ קורצע, בעת די עלטערן האָבן אים ארויסגעשיקט זיך לערנען אין שעברעשין — אַ שטעטל 20 קלמ פֿון זאַמאָשטש. איך בין משער, אָבער קאָנטראָלירן דאָס האָב איך ניט קיין מעגלעכקייט, אַז ארויסגעשיקט האָבן אים די עלטערן צו יעקבֿ רייפֿמאַנען, אַ באַקאַנטן קענער פֿון תּלמוד און העברעיש.[1]

ניט לאַנג אָבער האָט לעאָן פֿאַרברַכט אין שעברעשין און אין קורצער צײַט אַרום איז ער אין מיטן זמן אַהיימגעקומען קיין זאַמאָשטש.

זאַמאָשטש האָט דעמאָלט געשמט פֿאַר אַ שטאָט פֿון „תּורה והשכּלה במקום אחד״, און אויב די תּלמידי-חכמים האָבן געזאָגט „אווירא דארץ ישראל מחכּים״, האָבן מיר זאַמאָשטשער געהאַלטן, אַז „אווירא דזאַמאָשטש מחכּים״. בשום אופֿן האָט לעאָן ניט געקענט אויסהאַלטן אין דער שעברעשינער אַטמאָספֿערע און ער איז צוריקגעקומען אַהיים קיין זאַמאָשטש.

לעאָנען האָט כאַראַקטעריזירט אַן אויסערגעווײנלעכע גוטסקייט [אין ייִדיש צוגעשריבן: „אַ מזג טוב״], ווי אויך אַ לײַכטזינניקייט און זאָרגלאָזיקייט. ער האָט אויך אַ פּנים פֿאַרמאָגט אויסערגעווײנלעכע שפּראַכלעכע פֿעיִקייטן און הגם ער האָט ניט געהאַט קיין סיסטעמאַטישע צוגרייטונג, האָט ער אויסגעצייכנט באַ־ הערשט העברעיש, פויליש, רוסיש און דײַטש. דאָס איז געווען אַ טאַלענט בחסד עליון. דער ערשטער האָט אים אָפּגעשאַצט מײַן פֿאָטער יוסף אַלטבערג, אַ ייִד אַ תּלמיד-חכם, אַ העברעער און אַן אויטאָדידאַקט אין וועלטלעכע וויסנשאַפֿטן. ער האָט אים הויך געשעצט ווי אַ דיכטער, אַ דיכטער אַ נאַציאָנאַלן, אַ העב־ רעיִשן. ער האָט אים ניט געקענט שענקען, וואָס ער איז אַוועק פֿון העברעיש צום ייִדישן „זשאַרגאָן״. ייִדישיסטן האָבן מיר נאָך דעמאָלט געהאַט ניט קיין סך.

כ׳געדענק אָבער דערפֿאַר איין פּרט פֿון לעאָנס לעבן. ווי באַווּסט, איז זײַן ערשטע פֿרוי געווען אַ טאָכטער פֿון גבֿריאל יהודה לײַכטענפֿעלד, דעם באַווּסטן מאָטעמאָטיקער און העברעער. פֿאַר דער חתונה און ווײַזט אויס כּדי אָפּ־ צורעדן וועגן דעם טאָג פֿון דער חתונה, איז לײַכטענפֿעלד געקומען קיין זאַמאָשטש

---

[1] זע י. ל. פּרץ, „מײַנע זכרונות״. — רעד׳.

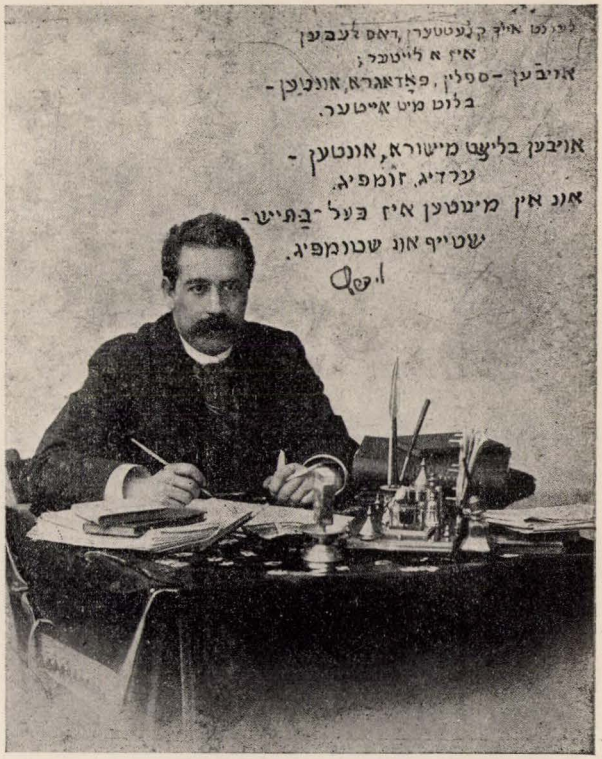

פּאָסטאָגראָפֿיע מיט אויטאָגראָף געשאָנקען פֿון דעם דיכטער פֿרוי פּוילינע אָלטבערג (זע ז' 306), וועלכע האָט עס איבערגעגעבן פֿאַר דער פּרץ-קאָלעקציע בײַם ייוואָ

י. ל. פּרץ אין 1909
(רעפּראָדוצירט פֿון דעם קאָרטל נ', 19, ז' 176)

און דאָ האָט דער שווער מיטן קומעדיקן אייידעם געשאפֿן אַ בשותפֿותדיק ווערק א"ט „ספורים בשיר מאת שני בעלי אסופות". באַזונדערע סטראָפֿעס אָדער פֿערזן האָבן זיי געגעבן אויף מבֿינות דעם פֿאָטער מײַנעם; ער פֿלעגט עס אויסקלייבן און די גערעטענערע קוואַליפֿיצירן צום דרוק. באַזונדערע שירים זענען געווען אונטערגעשריבן „פֿלאי", „גילי", „פרץ ליבוש אריה יצחק", יצחק ליבוש פרץ, „ילפ" אָדער גבֿריאל יהודה ליכטענפֿעלד.

נאָך דעם ווי לעאָן האָט חתונה געהאַט ס'ערשטע מאָל איז ער פֿאַרבליבן בײַ זײַנע עלטערן און, ווי דער שכֿייגער בײַ יידישע יונגע לײַט ווָאס זענען ניט צוגעגרייט צום פּראַקטישן לעבן, האָט ער צו ביסלעך אויפֿגעגעסן דעם נדן, ווָאס דער שווער האָט אים געגעבן, און איז געבליבן אָן מיטלען צום לעבן. געווען איז עס אין די 80ער יאָרן פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט בעת אין קאָנגרעס־פּוילן איז אײַנגעפֿירט געוואָרן דאָס רוסישע געריכטווען. דעמאָלט האָב איך אים צוגערעדט, ער זאָל זיך צולערנען יורי און אָפּגעבן עקזאַמען אויף אַ „פּריוואַט־אַדוואָקאַט".

איך בין שוין דעמאָלט געווען אַ דערוואַקסענער בחור און כ'פֿלעג אים צוהיטן, ער זאָל זיצן על התּורה ועל העבֿודה און ניט פֿאַרלירן קיין צײַט בחינם. בעת ער האָט געעפֿנט די אַדוואָקאַטישע קאַנצעלאַריע, האָב איך זי בײַ אים געפֿירט, כ'פֿלעג איבערזעצן די אַקטן פֿון פּוליש אויף רוסיש און כ'פֿלעג אים בכלל פֿאַרטרעטן און אָפּפּטרן אַלע טעכנישע ענינים, ווָאס פֿאַר זיי האָט לעאָנען געפֿעלט „זיצפֿלייש" און געדולד.

אין יאָר 1885 בין איך אַרויסגעפֿאָרן אויף שטענדיק פֿון זאַמאָשטש קיין פּלאָצק, ווו איך האָב חתונה געהאַט. אויף דער חתונה איז געווען לעאָן, און דאָ אין פּלאָצק האָט ער זיך באַקענט און זיך באַפֿרײַנדט מיט אברהם יעקבֿ פֿאַפֿערנאָ, דעם באַקאַנטן העברעער און ליטעראַטור־קריטיקער, דעם מחבר פֿון „צפֿנת פענח"[?]. לעאָנס אייגנציקן זון פֿון דער ערשטער פֿרוי לוציאָנען האָב איך נאָך דעם ווי ער האָט געענדיקט גימנאַזיע אַראָפּגעבראַכט קיין פּלאָצק און כ'האָב אים אײַנגעאָרדנט אויף סטאַנציע בײַ פּאָפּערנען. בעת לעאָן האָט אין יאָר 1889 פֿאַרלוירן זײַן רעכט פֿון אַ „פּריוואַט־אַדוואָקאַט", האָב איך לוציאַנען צוגענומען צו זיך, כּדי לעאָנען קומען צו הילף, און דאָ בײַ מיר האָט לוציאַן געענדיקט גימנאַזיע אין פּלאָצק.

אין דער דאָזיקער תּקופֿה האָט לעאָן צו מיר צוויי מאָל געשריבן און היות ווי די דאָזיקע בריוו זענען שוין אַריבער אין רשות פֿון דעם יידישן לייענער־עולם, וויל זיי זענען געדרוקט געוואָרן אין אַ יידישער איבערזעצונג אין די „ליטעראַרישע בלעטער"[1], שיק איך אײַך איבער די אָריגינאַלן — דאָ בײַגעלייגט — צום אויפֿהיטן.

---

[1] דאָ האָט מ. אלטבערג, ווײַז אויס, אַ טעות: די צוויי בריוו זענען פֿאַרעפֿנטלעכט (פֿון יצחק בערנשטיין און מיט זײַנעם אָן ארײַנפֿיר) אין וואַכנשריפֿט פֿאַר „ליטעראַטור, קונסט און קולטור", ווארשע 1933 נום' 14.

כ׳שיק אײַך לעאָנס 2 פֿאָטאָגראַפֿיעס: די ערשטע פֿון יאָר 1835 ד״ה נאָך מײַנע תּנאים און די צווייטע מיט אַ שיר אָנגעשריבן לכּבֿוד מײַן פֿרוי בעת איינעם פֿון זײַנע באַזוכן אין פּלאָצק.

לסוף דאַנק איך אײַך העפֿלעך פֿאַר דער פֿאַרבעטונג אויפֿן צוזאַמענפֿאָר [פֿון יידישן], אין אויגוסט ה״י, אָבער אויסנוצן זי קען איך ניט, ווײַל דעם 20סטן אויגוסט וועל איך אָפּריכטן אַ פֿאַמיליען־יום־טוב — אונדזער גאָלדענע חתונה. כ׳ווינטש דעם צוזאַמענפֿאָר הצלחה און אַלדאָס גוטס.

1935 VII 26 מ. אַלטבערג

2. פוילינע אַלטבערג

זאָל מיר זײַן דערלויבט צום בינטל זכרונות וועגן פּרצן וואָס מײַן מאַן האָט דאָ געבראַכט צוגעבן עטלעכע באַמערקונגען אָדער ריכטיקער — פֿאַרגעדענקטע דאַטעס.

לעאָן פּרץ האָט פֿאַרבראַכט בײַ אונדז אין אויגוסט 1885. ער האָט זיך שוין דאָ פֿרײַער גענאַט קונה שם געווען ווי אַ פֿעיִקער העברעיִשער דיכטער, רײַך אין פֿאַנטאַזיע, הומאָר, פּערזענלעכן צויבער און ווי אַ מענטש וואָס איז פֿרײַ פֿון יעטווידער זאָרג. די פֿרײַנדשאַפֿט, וואָס האָט זיך פֿאַרבונדן צווישן אונדז שוין בײַ דער ערשטער באַגעגעניש, האָט זיך נאָך מער פֿאַרשטאַרקט בעת איך האָב פֿאַרבראַכט אין זאַאָשטש עטלעכע חדשים, פֿון יוני 1887 אָן. אויף מיר, דער פּלאָצקער אײַנווינערין, וואָס איז געווינט צו גאַסן־אַלעמען, סקווערן, גערטנער און דעם פּרעכטיקן אויסקוק אויף דער ווײַסל, האָט זאַמאָשטש געמאַכט אַ גוואַלדיקן רושם: אײַנגעשלאָסן אין פֿעסטונגסוואַלן, פּרעכטיקע אַרכיטעקטאָנישע דענקמעלער, פֿאַרשטיקטע ווי מחמת אויספֿעל פֿון פּערספּעקטיווע, מיט דער ענגשאַפֿט פֿון צענטער שטאָט און מיט דער רירעוודיקייט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, וואָס איר לעבן האָט זיך קאָנצענטרירט אָדער ריכטיקער געפֿלאָסן אויפֿן מאַרק און אין די קעלערן. — וועגן די קאָנטראַסטן צווישן אָט די צוויי שטעט, אַזעלכע ווײַטע צווישן זיך, האָבן מיר אָפֿט געשמועסט מיט פּרצן. מיט דער גאַנצער אָנערקענונג פֿאַר אַ בריטן האָריזאָנט איז ער אָבער באַשטאַנען אויף דעם, אַז דווקא דאָס לעבן פֿון דער גאַס, וואָס שפּילט זיך אָפּ כּמעט פֿאַר די אויגן, דאָס לעבן פֿונעם „גאַנצן מאַרק" ציגדט אָן, וועקט דעם געדאַנק.

איך בין ניתפּעל געווארן פון דער הויכער גײַסטיקער קולטור (פֿאַראַלעל מיט אַן אייגנאַרטיקן לעבנס־שטייגער), וואָס דערמיט האָבן זיך אויסגעצייכנט אַ סך פֿאַרשטייער פֿון דער יידישער אינטעליגענץ. צוזאַמען מיט אַ שטאַרק פֿאַרשפּרייטן אויטאָדידאַקטיזם האָט מען דאָ אַחוץ יודאַיִק געהאַט אַ קולט פֿאַר וויסנשאַפֿט בכלל, פֿאַר שפּראַכן (חוץ רוסיש) און פֿאַרן שיינעם וואָרט פֿון יעדער גײַסטיקער ריכטונג.

פרץ, כּמעט אַן אויטאָדידאַקט אין וועלטזאַכן, האָט געקענט שפּראַכן (אַפֿילו דאָס אָפּיציעלע רוסיש), ליב געהאַט האָט ער אָבער און געשאַפֿן נאָר אין ייִדיש, און דאָס אויך קענן דעם גוסט פֿון כּלל. וואָס האָט אײַנגעזען אַ ירידה פֿון זײַן טאַלענט אין דעם אַוועקגיין פֿון העברעיִש. אָט אין דער צײַט האָט ער מיר געלייענט פֿון כּתבֿ-יד „די געשמיסענע אמת" און „מאַניש". ער האָט מיר געשאָנקען דעם כּתבֿ-יד פֿון דעם ערשטן וועלק, וואָס ער האָט געשטעלט העכער פֿאַר „מאַניש". „מאַניש" האָט ער פֿאַר מיר געגעבן איבערצושרײַבן. ער האָט מיר אויך געלייענט די „[דרײַ] נייטאָרינגס" און אַנדערע קלענערע לידער. ער האָט געלייענט זייער אינטערעסאַנט און האָט זיך אַליין געשפּיגלט אין די געראָטענערע אויסדרוקן און אין דער שאַרפֿזיניקער כאַראַקטעריסטיק.

ער האָט געהאַט אַ בפֿירושן עקל צו נאַטור-באַשרײַבונגען, הגם די שיינקייט פֿון דער נאַטור האָט ער שטאַרק געפֿילט. ער איז געווען אַ חסיד פֿון גי דע מאָפּאַסאַן. בעת כ׳פֿלעג אים צוריידן אָנצושרײַבן אַ גרעסערן ראָמאַן, פֿלעגט ער מיר זאָגן, אַז דאָ קענען זיך זײַנע פֿעיִקייטן אײַנברעכן ווי בײַ מאָפּאַסאַנען. און טאַקע, בעת ער האָט אין דער צײַט פֿון די לאַנגע שפּאַצירן אָנגעהויבן פֿירצוטראָגן אַ ראָמאַן אויפֿן באָדן פֿון משפּחה-קאָנפֿליקטן, האָט זיך דאָס באַקומען גאַנץ בלאַס. ער האָט אַפֿילו געהאַט אַן אָנדערע מיינונג וועגן דעם און ער האָט זיך געפֿילט געטראָפֿן פֿון מײַן קריטיציזם. דעם דאָזיקן ראָמאַן האָט ער דוכט זיך קיין מאָל ניט אָנגעשריבן.

נאָכן באַזעצן זיך אין וואַרשע האָט זיך פּרץ נעענטער באַקענט און פֿאַרבונדן פֿרײַנדשאַפֿט מיט מײַנע נאָענטע קרובֿים: ד״ר מינצס משפּחה, די גרינבוימס און דעם יינגערן דור לינקע טויער, וועלכע ער האָט ניט איין מאָל צוזאַמענגעדינט. צו אונדז פֿלעגט ער קומען אָפֿט, ס׳רובֿ אויף שבּתות. יעדעס מאָל פֿלעגט ער ברענגען נײַע שאַפֿונגען און פֿלעגט מיר זיי לייענען. צווישן אַנדערע האָט ער אַ מאָל געלייענט אַ פֿראַגמענט פֿון „בײַ נאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק". דאָס איז געווען אַ סך פֿריער ווי ס׳איז אַרויס וויספֿאַנסקיס „חתונה". בעת ער האָט מיר שפּעטער געלייענט דאָס גאַנצע (אין וואַרשע), האָט ער מיך געמוטשעט פֿאַר אַן עדות, אַז די אידעע פֿון דעם דאָזיקן ווערק איז געקומען פֿריער ווי וויספֿאַנסקיס „חתונה".

געבנדיק מיר די פֿאָטאָגראַפֿיע, וועלכע ווערט דאָ בײַגעלייגט, האָט ער מיך געפֿרעגט, צי כ׳וויל, ער זאָל דאָ אָנשרײַבן אַ ליד וועגן דעם וואָס ער האָט געטראַכט בעת ער האָט זיך פֿאָטאָגראַפֿירט.

כ׳ווייס ניט, צי ס׳האָבן עפּעס אַ ווערט די געבראַכטע פּרטים. נאָך אַזאַ לאַנגער צײַט איז שווער צו מאַכן דעם אונטערשייד צווישן וויכטיקע פֿאַקטן און אַזעלכע וואָס האָבן ניט קיין באַטײַט.

דער יסוד פון מײַן לאַנגיאָריקער פֿרײַנדשאַפֿט מיט לעאָן פּרצן איז געווען ניט נאָר די נאָענטע קרובֿהשאַפֿט, נאָר אויך דער ציטרוי צו מײַן געזונטן

חוש פֿאַר ליטעראַטור און מײַן פֿאַרמיטלונג בײַם שטילן די סיכסוכים זײַנע מיטן זון לוציאַן, אויף וועמען כ׳האָב געהאַט אַ השפּעה.

דער עיקר וואָס האָט אונדז געבונדן איז געווען מוזיק. מיר דוכט, אַז אַ דאַנק מיר האָט ער זיך אויסגעלערנט זי צו הערן און אָפּצושאַצן. שעהן לאַנג פֿלעג איך אים מוזן שפּילן שומאַנען און בעטהאָווענען, וואָס אים האָט ער געשטעלט העכער פֿאַר אַלע. (ער פֿלעגט גיך פֿאַרגעדענקען אַ ניגון). שפּעטער אין וואַרשע פֿלעגן מיר גיין אויף קאָנצערטן און ער פֿלעגט זיך שוין ניט באַמיִען, ווי פֿריִער, צו דערגיין דעם אינהאַלט פֿון דער מוזיק, נאָר ער האָט זי אויפֿגענומען מיט דער גאַנצער שפּירעוודיקייט פֿון זײַן קינסטלע־רישער נשמה.

פּלאָצק, ייני 1935 פוילינע אַלטבערג

3. ישעיה מרגולית

איך בין געבוירן אין זאַמאָשטש אין יולי 1864, אָבער צו 12 יאָר בין איך שוין אַוועקגעפֿאָרן פֿון מײַן היים קיין וואַרשע זיך לערנען; אויף וואַקאַ־ציעס פֿלעג איך אָבער שטענדיק קומען אין מײַן געבוירן־שטעטל, אַזוי אַז לעאָנען האָב איך געקענט פֿון די קינדעריאָרן אָן, נאָר כ׳פֿלעג זיך ווייניק מיט אים טרעפֿן און נאָך ווייניקער האָב איך אים פֿאַרשטאַנען. ערשט נאָכן ענדיקן דעם פּאָליטעכניקום אין ריגע בין איך פֿרײַוויליק אַרײַן אין מיליטער אין יאָר 1889. איך האָב געדינט אין באָראָדינער פּאָלק אין זאַמאָשטש און אין משך פֿון דעם יאָר האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט נעענטער זיך צו באַקענען מיט פּרצן.

כ׳פֿלעג זײַן כמעט זײַן טאָגטעגלעכער גאַסט אַ מאָל אויף אַ גלעזל טיי נאָך מיטאָג, אַ מאָל אויף אָוונטברויט, אָדער סתם אין מיטן טאָג. כ׳קען פֿאַר־זיכערן, אַז ס׳איז ניט געווען כמעט דער טאָג, מיר זאָלן ניט פֿאַרברענגען עטלעכע שעה צוזאַמען. פּרץ איז געווען דעמאָלט אַ פּריוואַטער אַדוואָקאַט, ער האָט געהאַט אַ סך אַרבעט און אַן ערנצטע קליענטור, אָבער מיט זײַנע ענינים מחוץ דעם געריכט פֿלעגט ער, אַ דאַנק זײַנע אויסגעצייכנטע פֿעיִקייטן, זיך אָפּפֿאַרטיקן זייער גיך. ער פֿלעגט ס׳רובֿ יוצא זײַן מיט דעם וואָס ער פֿלעגט אויפֿזוכן דעם געהעריקן פּאַראַגראַף אין קאָדעקס; וואָס איז שייך באַ־אַרבעטן דעם ענין — דאָס פֿלעגט ער שוין איבערגעבן זײַן סעקרעטאַר. זײַן דעמאָלטיקער סעקרעטאַר איז געווען איינער אַ סאָבאָל (דער זון פֿון אַ לע־רער פֿון ייִדיש און פּויליש אין זאַמאָשטש). אָט דער סאָבאָל האָט נאָך פּרצעס אָפּפֿאָרן פֿון זאַמאָשטש זיך באַמיט צו באַקומען אַ שטעלע אין דער ייִדישער קהילה אין וואַרשע, וואָס ס׳האָט זיך אים, דוכט מיר, אײַנגעגעבן אַ דאַנק פּרצעס פּראָטעקציע. סאָבאָל לעבט שוין ניט. יענץ יאָר האָט זיך פּרצן זייער גוט געלעבט, בהרחבֿה. ער האָט געטיילט געלט אויף אַלע זײַטן און דאָס פֿלעגן גאָר שטאַרק אויסנוצן די כלומרשטע נויטבאַדערפֿטיקע.

ער האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אינעם זאַמאָשטשער געזעלשאַפֿט-לעכן לעבן, פֿלעגט קומען אָפֿט מיט זייער חריפֿותדיקע און וויכטיקע פּראָ-יעקטן, אָבער בײַם דורכפֿירן זיי אין לעבן פֿלעגט ער אַליין מאַכן פֿון אַלץ אַ תּל.

פֿאַר מײַן זײַן אין זאַמאָשטש האָט ער זיך אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט פֿאַרשיידענע וויסנשאַפֿטלעכע צווײַגן, ווי למשל פֿילאָסאָפֿיע, ביאָלאָגיע, סאָציאָלאָגיע, פֿיזיאָלאָגיע וכדומה.

זייער אָפֿט (כמעט אַ טאָג איבער אַ טאָג) פֿלעג איך מיט אים לייענען ווערק פֿון אָט די געביטן. אָפֿט פֿלעגט ער אַליין קויפֿן ביכער, אַ מאָל פֿלעג איך אים זיי צושטעלן.

אויף וויפֿל כ׳דערמאָן זיך, האָבן מיר צווישן אַנדערע געלייענט צוזאַ-מען: גומפּלאָוויטשעס און ספּענסערס סאָציאָלאָגיע, נוסבוימס ביאָלאָגיע און נאָך אַ סך אַנדערע ערנצטע זאַכן.

נאָכן לייענען פֿלעגט מען גיין שפּאַצירן און בעת מעשה פֿירן וויכּוחים וועגן דעם געלייענטן. אין די דאָזיקע וויכּוחים האָט זיך אָפֿט באַטייליקט מײַן שוועסטער ראָזע (איינע פֿון פּרצעס חסידות). די שוועסטער מײַנע, וועל-כע הייסט איצט נ י י און וווינט אין וואַרשע, האָט פּרצעס אַ פּאָרטרעט (גע-צייכנט צי געמאָלט מיט איילפֿאַרב — געדענק איך ניט.[1] מעגלעך, אַז זי האָט אויך אַנדערע אָנדענק-חפֿצים פֿון אָדער וועגן פּרצן און זי קען נאָך מסתּמא אַנדערע פּרטים פֿון זײַן לעבן, מחמת וווינענדיק אין וואַרשע, האָט זי געהאַט די מעגלעכקייט אים צו זען אָפֿטער, בפֿרט נאָך אַז זי פֿלעגט אַרײַנ-קומען צו אים אין שטוב). אָפֿטמאָל פֿלעגן מיר אַרומרעדן אַ האַרבע סוגיא און ער האָט מיר אַ סך מסביר געווען אין פֿאַרשיידענע מסכתּות (בבֿא מציעא, בבֿא קמא, בבֿא בתרא אאַ״וו). מיר האָבן ניט געהאַט די ספֿרים אונטער דער האַנט, פֿלעגן מיר פֿון צײַט צו צײַט אַרײַנגיין אין בית-מדרש.

פֿאַר נאַכט פֿלעגן מיר אָפֿט מאָל מאַכן אַ שאָך אָדער בײַ אים אין שטוב אָדער בײַ ד״ר געליבטער, ווו ס׳איז געווען אַ מין שאָכקלוב (ס׳פֿלעגן אַהין קומען שמואל אַשכּנזי, ס. עליאַשבערג, מײַן פֿאָטער א״אַ). שפּילן פֿלעגט מען זאַלבענאַנד נאָך דער ריי, די איבעריקע האָבן געקיבעצט. קיין גרויסער שאָכ-שפּילער איז פּרץ ניט געווען, הגם אויך דאָ פֿלעגט ער האָבן אָפֿטמאָל אָריגינעלע אײַנפֿאַלן.

מיר פֿלעגן אויך שפּילן ווען ניט ווען אַ פּרעפֿעראַנס, זעלטן אָבער פֿלעגט מען דערפֿירן די שפּיל ביזן סוף צוליב פּרצעס אומגעדולד און אָפֿט-מאָל צוליב אַ וויכּוח אויף אַן אַלגעמיינער (וויסנשאַפֿטלעכער אָדער געזעל-שאַפֿטלעכער) טעמע.

---

[1] דאָס דאָזיקע איילבילד האָט ראָזע ניי אַוועקגעשאָנקען פאַר דעם פּרץ-צימער אין ייִוואָ. — רעד׳.

די משפחה זײַנע, ווי דער פֿאָטער (יהודה), די ברידער (חיים יוטף, וואָס איז געווען דעמאָלט בוכהאַלטער בײַ מײַן פֿעטער), יונה יהושע און די שוועסטער העסיע פֿלעגן זעלטן קומען צו אים; זיי פֿלעגן זיך אָפֿטער טרעפֿן אין שטאָט, אויף דער גאַס אָדער אין סקווער. די מוטער ריווע פֿלעגט ווייניק קומען אין באַטראַכט; זי איז געווען שטענדיק פֿאַרהאָרעווט. זי האָט אויסגעהאַלטן די גאַנצע משפחה און ניט געקענט פֿאַרשטיין דעם זון. דערפֿאַר אָבער פֿלעגט דער פֿאָטער, די ברידער און דער עיקר די שוועסטער אַלע מאָל זיך באַצײַגן צו אים מיט יראת־הכּבֿוד און פֿאַרשטענדעניש. איך מוז דאָ באַטאָנען, אַז פֿרץ האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלע אינטעלעקטועלע השפּעה אויף דער דעמאָלטיקער אינטעליגענטער און מפֿלומרשט אינטעליגענטער יוגנט אין זאַמאָשטש. די דאָזיקע השפּעה האָט אויך אַרומגענומען די אָרטאָדאָקסישע יוגנט, און די עלטערן זענען, פֿאַרשטייט זיך, ניט געווען דערפֿון צופֿרידן און פֿלעגן זען קאַליע מאַכן פֿרצן אין זײַן אַדוואָקאַטישער קאַריערע. איך האַלט, אַז ס׳איז אים אַוועקגענומען געוואָרן דאָס רעכט צו פֿראַקטיצירן מחמת די מסירות פֿון זײַנע קאָנקורענטן און ניט צוליב די אָרטאָדאָקסן, ווי כ׳האָב עס געלייענט אין אַ געוויסער בראָשור וואָס באַשריבט פֿרצעס ביאָגראַפֿיע.

די הויפּטקליענטן פֿון דער זאַמאָשטשער אַדוואָקאַטור זענען געווען פּויערים, וואָס האָבן בטבע ליב זיך צו לאָדן, דערהויפּט וועגן פֿאַרמעגן, ירושה, חלוקות אא״וו. אָט די קליענטור פֿלעגן אים צושטעלן די בעלי־עגלות, וואָס האָבן זיך געדרייט אויפֿן מאַרק צווישן די פּויערים, וועלכע האָבן געזוכט יורידישע עצות. פֿרץ האָט געווסט ווי אַזוי צו נעמען אָט די אָנטרײַבער, ער האָט געקענט זיך מיט זיי באַגיין, איינרעדן, נו — און אַחוץ דעם איז ער טאַקע געווען דער בעסטער אַדוואָקאַט אין די ענינים. אַזוי אַרום איז די פּראַקטיק בײַ די קאָנקורענטן אָפֿט מער געפֿאָלן; האָבן זיי אים אָנגעהויבן רודפֿן. דער עיקר האָבן גורם געווען צו זײַן „ירידה״ די פֿריוואַטע אַדוואָקאַטן אַברהם גערסאָן און דוד ברוינשטיין, הגם ס׳זענען נאָך געווען סאָבאָל און שמיאַראָווסקי (אַ קריסט), זיי אָבער זענען געווען ניט שעדלעך און פֿלעגן אַפֿילו פֿון צײַט צו צײַט זיך אַן עצה האַלטן מיט פֿרצן, ווי אַזוי אַדורכצופֿירן קאָמפּליצירטערע ענינים. פֿרץ פֿלעגט זיי שטענדיק העלפֿן, ווײַל בטבע איז ער ניט געווען קיין בעל־מקנא, אויך ניט קיין געלטגיץ.

אויף וויפֿל דער זיפֿרון נאַרט מיך ניט, האָט מען בײַ אים דאָס רעכט אויף אַדוואָקאַטור אָפּגענומען אין האַרבסט 1890 [1] און אין דער צײַט אַן ערך איז ער אַוועקגעפֿאָרן קיין וואַרשע. אין וואַרשע איז ער פֿאַרבליבן ניט לאַנג און איז צוריקגעקומען קיין זאַמאָשטש אין שײַכות מיט דער יידישער סטאַטיסטיק. ער האָט זיך צו מיר געווענדט נאָך הילף אין דער זאַך. איך האָב שוין דעמאָלט ניט געדינט. פֿערד האָט אונדז געגעבן מײַן פֿאָטער און

---

[1] 1888; זע: נחמן מײַזיל, „פֿרץ״, ז׳ 109.

מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן איבער זאַמאָשטשער קרײַז און טאָמאַשעווער. מיר פֿלעגן זיך אָפּשטעלן אין אַלע קלײינע שטעטלעך און אַפֿילו דערפֿער, וווּ מיר האָבן געווּסט, אַז ס׳זענען דאָ יידן. אַ לענגערע צײַט (איבער 2 וואָכן) זענען מיר געפֿאָרן כּמעט אָן מניעות. ערשט אין יאַרטשעוו (אַ שטעטל אויף דער גרענעץ פֿון גאַוו׳ עסטרײַך), האָט דער אָרטיקער „סטראַזשניק" געזומען מאַכן שוועריקייטן, אַזוי אַז מיר האָבן ניט געקענט זיך אַרויסלאָזן איבער שטאָט. מיר זענען אַרײַן צום אָרטיקן רבּ (אַ קלײן בלינד הינקענדיק ייִדל), וועלכער האָט אונדז געגעבן ידיעות וועגן יעדער ייִדישער משפּחה, רופֿנדיק די שטעטלשע פֿאָרשטייער. פֿון זייערע רייד האָט מען געקענט דרינגען, אַז די שטאָט לעבט אין דחקות, הגם די מענטשן זענען געווען גאָנץ לײַטיש אָנגעטאָן און האָבן געהאַט אַ זאָגן אויסזען. דערנאָך ערשט האָט דער „סטראַזשניק" פֿאַר עטלעכע רובל מגלה געווען דעם סוד: חוץ די בעלי־מלאָכות פֿאַרנעמען זיך דאָ אַלע אָן אויסנאַם (ייִדן און ניט־ייִדן) מיט שמוכל, דער עיקר שמוכלט מען שפּירעטעס, פֿערד און אַנדערע זאַכן.

פֿון דאָרט זענען מיר אַוועקגעפֿאָרן אין טאָמאַשעוו־לובעלסקי, וווּ דער קרײַזשעף („אויעזדנער נאַטשאַלניק") האָט בײַרוש אונדז פֿאַרוווערט צו קלײַבן ידיעות וועגן ייִדן; פֿון דעסט וועגן זענען מיר דאָרט פֿאַרבליבן אויף אַ טאָג און אַ דאַנק דער משפּחה נ׳ האָט זיך אונדז אײַנגעגעבן צונויפֿצוקלײַבן אַ היפֿשן מאַטעריאַל.

אַרום און אַרום האָבן מיר געהאַט פֿאַר זיך פּסדר אַ בילד פֿון דלות און נויט, אַ בילד פֿון אַ לעבן אין דער לופֿטן. פּרץ האָט מיר אַפֿילו געזאָגט, אַז ער וועט עפּעס אָנשרײַבן אויפֿן סמך פֿון דעם צונויפֿגענקליבענעם שטאָף, אָבער כ׳וויס ניט, צי ער האָט עס געטאָן.[1]

איבער אַ קלײנעם טייל פֿון זאַמאָשטשער און קראַסניסטאָווער קאָנט זענען אַרומגעפֿאָרן מײַן ייִנגערער ברודער און מײַן שוועסטערקינד פּיק.

דער צונויפֿגעקלײבענער מאַטעריאַל איז באַאַרבעט געוואָרן אויפֿן סמך פֿון ספּעציעלע סכעמעס, וואָס פּרץ האָט אויסגעאַרבעט בײַ ד״ר געליבטערן. די פּאָליציי און די זשאַנדאַרמעריע האָבן אונדז אָנגעהויבן נאָכצושפּירן גאָר שטאַרק און האָבן דורך מײַן פֿאָטער אונדז געגעבן צו פֿאַרשטיין, מיר זאָלן לאָזן געמאַך דעם גאַנצן עסק. דעם צונויפֿגעקלײבענעם מאַטעריאַל האָט מען בײַ אונדז אָבער ניט צוגענומען און פּרץ האָט אים אַוועקגעפֿירט קיין וואַרשע. וואָס איז מיט דעם געוואָרן וויַיטער, וויס איך ניט.

אין אײנער פֿון פּרצעס ביאָגראַפֿיעס האָב איך געלייענט, אַז די משפּחה אַלטבערג איז געווען קעגן פּרצן; דאָס מוז איך קאַטעגאָריש אָפּלייקענען. דער אַלטער יוסף אַלטבערג איז געווען אַ מענטש אַן אינטעליגענטער אָן אַ באַשעפֿטיקונג, מחמת דעם קאָאָניאַל־געשעפֿט האָט געפֿירט דאָס ווייב. ער פֿלעגט

---

[1] זע י. ל. פּרץ, „בילדער פֿון א פּראָווינץ־רײַז אין טאָמאַשאָווער פּאָוויאַט אין 1890 יאָר. — ר ע ד׳.

זיך ס׳רוב פֿאַרנעמען מיט לייענען צייטונגען און פֿירן וויכוחים מיט לעאַנען און יהודה פּרץ, מיט ד״ר געלִיבטערן, מיט אונדז. ער איז געווען איינער פֿון פּרצעס חסידים און פֿלעגט אַפֿילו ווען ניט ווען אַריינקומען צו אים.

אַלטבערגס עלטערער זון מאיר איז אַ קורצע צייט געווען דער מאַן פֿון העסיע פּרץ. זיי זענען זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען, ווײַל זיי זענען געווען גאַנץ פֿאַרשיידענע מענטשן און דער עיקר צוליב דעם וואָס מאיר איז אינטעלעקטועל געשטאַנען נידעריקער פֿאַר העסיען. אַלטבערגס יינגערער זון משה איז מיט פּרצן געווען זייער נאָענט און ער האָט מסתמא ניט איין חפֿץ פֿון פּרצעס ירושה בײַ זיך [1]. משה אַלטבערגס שווער איז גאָלדע. אַלטבערג ווויינט אין פּלאָצק. זײַנער אַ שוואָגער איז אויך געווען ד״ר שלמה מינץ (פּרצעס אַ פֿרײַנד) און זײַן שוועגערין — אסתר גאָלדע, אַ באַקאַנטע פּפּ״סישע טוערין.

פון דער צייט אָן בעת מיר האָבן געמאַכט די יידישע סטאַטיסטיק זענען זיך אונדזערע ווענן צעגאַנגען. פּרץ איז אָנגעקומען אין דער וואַרשעווער קהילה און איך האָב געקראָגן אַ שטעלע פון אַ אינזשעניער אין מ. זילבערשטיינס פֿאַבריק אין לאָדזש. בעת מיינע זעלטענע באַזוכן אין וואַרשע פּלעג איך שטענדיק צו אים אַריינקומען און כ׳פּלעג נעכטיקן בײַ אים בעת זײַן פֿרוי (העלענע) איז ניט געווען. כ׳געדענק, ווי איין מאָל האָבן מיר אָפּגעסן וועטשערע בײַ אים אין דער היים און נאָך אַ קורצן שמועס האָב איך זיך אַוועקגעלייגט אַ פֿאַרמאַטערטער שלאָפֿן. ער האָט מיך פּאַרזיכערט, אַז ער לייגט זיך אַוועק באַלד, פּדי פּרי אויפֿצושטיין, מחמת ער האָט נאָך עפּעס אַן ענין פֿאַרן גיין אין קהילה.

כ׳האָב זיך אויפֿגעכאַפּט אַרום 6 פֿאַר טאָג (געווען איז עס ווינטער), אָבער לעאָן איז אין בעט ניט געווען. איך האָב דערזען, אַז עס ליגט בײַ אים אין קאַבינעט. בעת כ׳האָב אים אַ רוף געטאָן, איז ער אַריין צו מיר אין שלאָפֿצימער; אויף מײַן פֿראַגע, צו וואָס ער איז אַזוי פּרי אויפֿגעשטאַנען, האָט ער מיר געענטפֿערט, אַז ער האָט זיך נאָך גאָרניט געלייגט, האָט אַ גאַנצע נאַכט געשריבן.

די אויסגעצייכנטע יידישע נאָוועלע וואָס ער האָט אָנגעשריבן האָט ער מיר פֿירגעלייענט זיצנדיק אויף מײַן בעט. כ׳בין באַשטאַנען, ער זאָל זיך גלײַך אָפֿרוען עטלעכע שעה פֿאַרן גיין אין קהילה. האָט ער מיר אָנגעבאָטן, מיר זאָלן צוזאַמען אָפּעסן פֿרישטיק, דערנאָך וועט ער זיך לייגן. די דינסט האָט דערלאַנגט אַ באַשיידענעם פֿרישטיק און האָט גלײַכצײַטיק אײַנגעהייצט אין אויוון. פּרץ איז בעתן פֿרישטיק געווען עפּעס אומרויק און אײַדער כ׳האָב זיך אַ קער געטאָן, האָט ער צעריסן די אָנגעשריבענע נאָוועלע און האָט זי אַרײַנגעוואָרפֿן אין אויוון. בעת כ׳האָב אים אַ פֿרעג געטאָן, צו וואָס ער האָט דאָס געטאָן, האָט ער מיר געענטפֿערט, אַז די נאָוועלע געפֿעלט אים ניט

---

[1] זע די זכרונות פֿון משה אלטבערג, אויבן — רעד׳.

משה פּרץ — דער זיידע פֿון דעם דיכטער

יוסף אַלטבערג — פֿעטער פֿון י. ל. פּרץ
(זע משה אַלטבערגס זכרונות)

חעסע גאָלדשטיין — פּרצעס שוועסטער

לוציאַן פּרץ — א גימנאַזיסט

און אַז ער וועט הײַנט אָנשרײַבן אַן אַנדערע, בכן וועט ער שוין אין קהילה ניט גיין און ער בעט מיך דאָרט מודיע צו זײַן, אַז ער איז אַ חולה. כ׳האָב עס געטאָן.

אויף וויפֿל איך דערמאָן זיך, איז פרץ געווען אין לאָדזש איין אײַנציק מאָל, דאַכט זיך אין יאָר 1913. געווינט האָט ער בײַ מיר. ער איז געקומען צו פֿאָרן פֿרײַטאָג, ווײַל שבת 4 בײַ טאָג האָט ער געזאָלט האַלטן אַ פֿאָרלײַזונג אין ענגלישן זאַל (ראָג וווילטשאַנסקער און אַלעע פֿון 1סן מײַ). נאָך דער וועטשערע בײַ מיר פֿרײַטאָג צו נאַכט זענען מיר אַוועק אין געריכט פֿון ראָשקאָווסקיס קאַפּע (הײַנט זשעמיאַנסקאַ, ראָג פּעטריקאָווער און מאָניושקאָ-גאַס). דאָרט האָב איך אים באַקענט מיט עטלעכע מײַנע באַקאַנטע און ס׳איז אַוועק אַ שמועס וועגן ציוניזם און וועגן ייִדישקייט. דער וויכוח איז געווען אַ שטורמישער און אַ אינטערעסאַנטער, מחמת יעדער האָט געהאַלטן, אַז ער איז געראַטן. אין דער דיסקוסיע האָט זיך אויך באַטײַליקט צוויזשן אַנדערע פּיאָטער קאָן ואָנגעזעענער אַדוואָקאַט, איינער פֿון די הויפּט-פֿאַרטיידיקער פֿון די פּוילישע פֿרײַהײַטס-קעמפֿערס].

אַהיים זײַנען מיר געקומען נאָך האַלבער נאַכט. מיר האָבן זיך געלייגט אין די בעטן און געשמועסט ביז שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן (ביז האַלב 3) לעצן האָט אי׳בערגערזון די דיסקוסיע: ער האָט געוואָלט זיך אויסשלאָפֿן, פֿדי מאָרגן זײַן אַן אויסגערוטער. שבת פֿאַר מיטאָג זענען מיר ווידער אַוועק צו ראָשקאָווסקין און דאָ האָבן מיר איבער אַ גלעזל זיך געטראָפֿן מיט די נעכטיקע באַקאַנטע און דער שמועס איז ווידער אַוועק וועגן ייִדישע ענינים, ניט קיין אַלגעמיינע. פֿאַרן גיין אין קאַפּע האָב איך מיט פּרצן באַזוכט אַ פֿאַבריק פֿון רויוואָל אויף קאַראָל-גאַס (קוואַשנער און לינדענפּעלד), מחמת פּרץ האָט ניט געהאַט געזען קיין טעקסטיל-פֿאַבריק. ער איז מיט מיר געגאַנגען איבער אַלע אָפּטיילונגען פֿון דער פֿאַבריק, ספּעציעל זיך אָפּגעשטעלט אויף אייניקע פֿאַזעס פֿון דער פּראָדוקציע און צום מערסטן האָט אים אינטערעסירט די מע-כאַנישע באַוועגקראַפֿט (די דאַמפּמאַשין, די קעסלען, דער שפּריצער אא״וו). כ׳האָב אים געגעבן צו פֿאַרשטיין דעם פּראָצעס פֿון אויסאַרבעטן דאַמפּ, עלאַסטישקייט און בכלל די הויפּטפּרינציפּן פֿון מעכאַנישער באַוועגונג און פֿון אַריבער-טראָגן ענערגיע אויף אַ מהלך.

ערשט נאָך דעם באַזוך זענען מיר אַוועק צו ראָשקאָווסקין (ווי כ׳האָב עס אויבן דערמאָנט). פֿון קאַפּע זענען מיר געקומען צו מיר אַהיים אויף מיטאָג. אַרום האַלב פֿיר זענען מיר אַוועקגעפֿאָרן אין ענגלישן זאַל. ביזן מאָמענט פֿון דער פֿאָרלעזונג האָט פּרץ ניט געוווסט געניט וועגן וואָס ער וועט רעדן. דער זאַל איז געווען איבערפֿולט דער עיקר מיט בעלי-מלאָכות און אַרבעטער; ווו ניט ווו האָבן זיך דורכגעוואָרפֿן אָרטאָדאָקסישע יוגנטלעכע. נאָכן באַגריסן זיך מיטן עולם האָט פּרץ געזומען רעדן סתם וועגן ייִדן, וועגן אַרבייטער, אָבער צום אָנהייב איז שפּעט ניט געגאַנגען, ערשט מיט עטלעכע מינוט שפּעטער האָט ער געזומען רעדן אין אַ פּליס קן ייִדיש וועגן דעם מצב

פֿון אַרבעטער, דער עיקר פֿון יידישן. דער ענין איז אויפֿגעפֿאַסט גע־ווָארן אויף אַן אַלגעמיינעם אופֿן. פֿרץ האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט אויפֿן ספּע־ציעלן מצבֿ פֿון יידישן פֿראָלעטאַריאַט אין לאָדזש, וועגן וואָס ער האָט אפֿשר געהאַט צו ווייניק ידיעות.

ער האָט גערעדט כּמעט אַ שעה צייט מיט ברען און היתלהבות; בעת ער איז מיד געוואָרן, האָט ער געבעטן בײַם עולם מאַכן אַ קלײנע הפֿסקה, און ער האָט אין משך פֿון אַ פֿערטל שעה זיך אָפּגערוט אין אַ דערבײַקן צימער. נאָך דער הפֿסקה האָט ער גערעדט נאָך איבער אַ האַלבער שעה צייט דורכ־פֿלעכטנדיק די רעדע מיט ציטאַטן פֿון תנך און תלמוד (וועגן אַרבעט) און פֿון פֿאַרשיידענע מחברים, ס׳רובֿ סאָציאַליסטישע. די רעדע איז געווען פֿאַרביק אינטערעסאַנט און באַלערעוודיק פֿאַרן עולם.

אַז ער האָט געענדיקט, האָט דער עולם געמאַכט פּרצן אַ לאַנגע אָוואַציע. דאַן האָט פּרץ נאָך עפּעס געזאָגט, ווי דאָס וואָלט געווען אויף bis נאָך אַ קאָנצערט.

מיר זענען אַרויס פֿון זאַל האַרט פֿאַר 6, געגאַנגען ווידער צו ראָש־קאָווסקין עפּעס צובײַסן און דערנאָך האָב איך אים געמוזט אָפּפֿירן צום צוג קיין וואַרשע; ניט קוקנדיק אויף אַלע מײַנע טענות האָט ער ניט גע־וואָלט פֿאַרבלײַבן איבער זונטאָג.

צום לעצטן מאָל האָב איך זיך געזען מיטן מנוח אין יאָר 1914. כ׳בין דעמאָלט צוריקגעקומען פֿון בערלין דורך שוועדן קיין וואַרשע. גייענדיק צו אים, האָב איך אים געטראָפֿן אויפֿן וועג אין דער קהילה. מיר האָבן געשמועסט וועגן מילחמה. ער האָט אויסגעוויזן צו זײַן נידערגעשלאָגן און זײַן שטימונג ווי אויך זײַן אויסזען זענען מיר גאָרניט געפֿעלן. אין צוויי טעג אַרום בין איך אַרויסגעפֿאָרן קיין קיעוו, וווּ איך האָב זיך אין 1915 דערוווסט וועגן זײַן טויט.

כ׳האָב נאָך פֿאַרגעסן צו דערמאָנען וועגן אַ שוץ[1], וועלכע מ׳האָט געזאָלט גרינדן אין זאַמאָשטש. בעת ס׳זענען אַרויס די באַגרענעצונגען פֿאַר יידן בײַם אָנקומען אין די מלוכישע מיטלשולן (גימנאַזיעס און פֿראָגימנאַזיעס), האָט אַ קריז פֿון זאַמאָשטשער בירגער, וואָס האָבן געהאַט קינדער אין שולעלטער, געהאַט בדעה צו עפֿענען אַ פּריוואַטע פֿראָגימנאַזיע מיט מלוכישע רעכט. די איניציאַטאָרן פֿונעם פּראָיעקט זענען געווען: מײַן פֿאָטער, פּרץ און ד״ר גע־ליבטער. מען האָט געזאָלט דינגען אַ פּאַסיקן לאָקאַל און פּרץ האָט געזאָלט ווערן פֿאַרוואַלטער. מיט דער דאָזיקער שול האָט זיך אויך פֿאַראינטערעסירט די האַנטווערקערישע און אָרטאָדאָקסישע יוגנט. דאָס איז ניט געפֿעלן געוואָרן די עלטערע. דער עיקר האָבן די אָרטאָדאָקסן זיך אַנטקעגנגעשטעלט אויף אַזוי ווײַט, אַז אייניער אַ פֿאַנאַטיקער האָט זיך דערוועגט אַ פּליוך צו טון אויף מײַן פֿאָטער און אויף פּרצן אַלעם — אין מיטן העלן טאָג, בעת זיי זענען

[1] וועגן פּרצעס שולארבעט אין זאמאשטש זע: ז. רייזען, „צו דער געשיכטע פֿון פּרצעס שול אין זאמאשטש", אין „ליטעראַרישע בלעטער" 1933, נומ׳ 19, 21.

געשטאַנען אין גאָס. צום גליק האָט זיך געענדיקט מיט אויסגעבראַנטע שטיקער פֿון די מאַנטלען.

מיט דעם פֿאַרענדיק איך מײַנע זיכרונות וועגן מײַן פֿרײַנד און לערער לעאָן פּרץ ז"ל. געשריבן האָב איך פֿיל־וויניק אין אַ כראַנאָלאָגישן סדר, אָבער פֿון דעסט וועגן געניג כאַטש. אפֿשר וועט די חשובֿע פֿאַרוואַלטונג פֿון ייִוואָ עפּעס פֿון דעם אַרויסנעמען צו דער רעקאָנסטרוקציע פֿון פּרצעס ביאָגראַפֿיע.

אינזש' ישעיה מרגולית

לאָדזש 9 VI 1935

4. פּראָפֿ' ס. דיקשטיין

די אינפֿאָרמאַציעס וואָס איך קען אײַך געבן וועגן דעם שרײַבער י. ל. פּרץ זענען צום באַדויערן זייער מאָגערע. פֿון די זיכרונות פֿון פֿאַר פֿערציק יאָרן, וועלן פּרץ האָט געאַרבעט אין ביוראָ פֿון דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער ייִדישער קהילה אין וואַרשע, איז געבליבן נאָר דאָס, אַז דאָרטן פֿלעגן מיר זיך זען גאַנץ אָפֿט; אָבער מיר האָבן ניט געאַרבעט צוזאַמען, ווײַל אינעם שולאָפּטייל און אינעם צדקה־אָפּטייל, וווּ איך בין אַ צײַט יאָרן געווען אָנגפֿירער, האָט פּרץ ניט געאַרבעט. די וואָס וואָלטן געקענט דערציילן מערער וועגן זיין ביוראָ־אַרבעט אינעם שטײַער־אָפּטייל צי אין אַן אַנדערן (געוויס קען איך זיך אין דעם מאָמענט ניט דערמאָנען) זענען שוין לאַנג געשטאָרבן.

דערפֿאַר קען איך מער זאָגן וועגן דער אַרבעט פּרצעס ווי פֿון אײַנעם פֿון די אַקטיוויסטע טוער בײַם זאַמלען ידיעות וועגן דעם עקאָנאָמישן מצב פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין גענעראַל־פּוילן. די אַרבעט האָט איבערגענומען אַ גרופּע פֿריוואַטע בירגער לויט דער איניציאַטיווע פֿונעם באַקאַנטן פֿינאַנסיסט און געזעלשאַפֿטלעכן עסקן יאַן בלאָך, וואָס האָט, ווי באַווּסט, אָרגאַניזירט אַ ספּעציעלע אייגענע ביוראָ צו פֿאַרשן די ייִדישע פֿראַגע. אין דעם פֿאַל איז געגאַנגען אין צונויפֿקלײַבן ידיעות וואָס זאָלן ווײַזן, אַז די גלײַכבאַרעכטיקונג, וואָס ייִדן אין קאָנגרעס־פּוילן האָבן געהאַט זינט וויעלאָפּאָלסקיס צײַטן, האָט געווירקט צום גוטן אויף דער פֿראָדוקציע פֿונעם לאַנד און האָט לכל־הדעות ניט געבראַכט קיין שאָדן, ווי ס'האָבן געהאַלטן די קעגנערס פֿון דער גלײַכבאַרעכטיקונג, וואָס האָבן געפֿאָדערט מען זאָל אײַנפֿירן אין קאָנגרעס־פּוילן די זעלביקע באַגרענעצונגען פֿאַר ייִדן ווי אין רוסלאַנד.

פּרץ האָט זייער גוט געפּאַסט צום קלײַבן אַזעלכע ידיעות, ווײַל ער האָט גוט געקענט דאָס לעבן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, ווײַל ער האָט טיף געפֿילט אירע פֿריידן און לײַדן. אינעם וואַנדער־מאַנטל, מיט דער באַן, מיט אַ פֿור און צו פֿוס פֿלעגט ער קומען פֿון שטעטל צו שטעטל, פֿון ישוב צו ישוב און פֿלעגט אונדז ברענגען סטאַטיסטיש־אינפֿאָרמאַטיוון מאַטעריאַל פֿון אַ גרוי־

סער ווערדע, וואָס ער האָט אַליין נאָטירט אין די באַזוכטע פּונקטן. ס'זענען געווען בײַ אונדז נאָך טוער וואָס האָבן אויסגעפֿירט ענלעכע פֿונקציעס, אָבער פּרץ איז אפֿשר געווען איינער פֿון די לעבעדיקסטע, איינער פֿון די גרעסטע אויפֿטוער. מען דאַרף געדענקען, אַז דעמאָלט איז עס געווען גאָר ניט פֿון די גרינגע זאַכן און אָפֿט אַפֿילו ריזיקאַליש, ווײַל די פּאָליציי האָט זייער געהיט.

ווו עס איז אַהינגעקומען דער אַרכיוואַלער מאַטעריאַל, וואָס איז שוין הײַנט היסטאָריש און וואָס צונויפֿקלײַבן אים האָט געקאָסט אַ סך געלט, ווייס איך ניט. אויף וויפֿל איך געדענק, האָט מען אים געזאָלט אַרײַנלייגן אין די קעלערן פֿון קהילה-אַרכיוו אָדער אין דער יודאַיִסטישער ביבליאָטעק בײַ דער גרויסער סינאַגאָגע אין וואַרשע, אָבער קאָנטראָלירן דאָס קען איך ניט.

דאָס אַלץ איז געווען מיט איבער פֿערציק יאָר צוריק. די קאַנצעלאַריע פֿון אונזער ביוראָ האָב איך דעמאָלט איבערגעגעבן ה' שמואל אַדאַלבערגן, וואָס איז דאַן נאָך געווען זייער יונג און הײַנט איז ער שוין אַ ראָטסהער („ראַדצאַ"). ער דערמאָנט זיך מיסתּמא גוט פּרצעס דעמאָלטיקע אַרבעט.

ווארשע, 23 XI 1934

ס. דיקשטיין

5. אַ שמועס מיט פּרצן *

דער באַוווּסטער ייִדישער דיכטער פּרץ האָט פֿאַרבראַכט מיט עטלעכע טעג צוריק אין לעמבערג און האָט עפֿנטלעך געלייענט עטלעכע זײַנע נאָוועלן. פֿאַרבעטן האָבן אים די ציוניסטן און ער איז געווען אַ קרבן פֿון אַן אויפֿגע-צוווּנגענעם טולמדיקן קבלת-פּנים.

איינער פֿון די פֿרײַנד פֿון אונדזער צייטשריפֿט האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו כאַפּן אַ שמועס מיטן דיכטער און ס'איז קלאָר געוואָרן, אַז פּרץ איז גאָר ניט קיין ציוניסט, פֿאַרקערט — פֿון ציוניזם האַלט ער ניט און קוקט אויף דער אַרבעט פֿון אונדזערע פּאַלעסטיניסטן גאַנץ סקעפּטיש. מיר ברענגען דאָ פּרצעס אינטערעסאַנטע אויספֿירן.

* * *

אין רויך און טומל פֿון קאַפֿע, בײַ דער — אפֿשר אַ ביסל איבערגע-טריבענער—היתפּעלות פֿון די מיטגלידער פֿון דער היגער ציוניסטישער פּאַרטיי, האָב איך זיך באַקענט מיטן ייִדישן דיכטער-ליריקער.

— אויפֿן וועג פֿון זאַקאָפּאַנע קיין וואַרשע — האָט פּרץ דערציילט — האָב איך זיך אָפּגעשטעלט אין לעמבערג און כ'האָב אויף דער בקשה פֿון דער

---

* פֿאַרעפֿנטלעכט אין דעם פּוילישן אָרגאַן פֿון די ייִדן-פּאָליאַקן Jedność, לעמבערג 1907 נומ' 28.

ציוניסטישער פּאַרטיי זיך באַטייליקט אין דעם אָוונט, וואָס איז דאָ אַראַנזשירט געוואָרן לטובת מ. ראָזענפּעלדן.

— איר זענט מיסתּמא געוירט פון ראָזענפּעלדס יאושדיקער לאַגע?

— ס׳הייבט זיך ניט אָן. פּאַרקערט, ס׳איז מיר ניט אײַנגענעם געווען זיך צו באַטייליקן אין דעם אָוונט, און כ׳האָב מספּים געווען נאָר פון יוצא וועגן לגבי די ציוניסטן, ווײַל כ׳בין זייער גאַסט. בײַ אַנדערע באַדינונגען וואָלט איך בפּירוש אָפּגעזאָגט מחמת צוויי טעמים:

ראשית קען איך צופּעליק ראָזענפּעלדס מאַטעריעלן מעמד און ער איז גאָר נישט אַזוי געפּערלעך, ווי מען קען דרינגען פון זײַן בריוו. נאָר ווען אַפּיקו ראָזענפּעלד וואָלט געלעבט אין דחקות, הייסט עס נאָך ניט, אַז מען דאַרף אַזוי קלאָגן און בעטן צדקה. אַזאַ רושם האָט אויף מיר געמאַכט ראָזענפּעלדס בריוו.

והשנית האָט די יידישע געזעלשאַפט אונדזערע נעענטערע צילן וואָס האָבן אַ טיפּערן און העכערן באַטײַט ווי אפּילו לאָמיר זאָגן, ראָזענפּעלדס נויט. דאָס איז, האַלט איך, אַ צו שוואַכער גרונד אויף צו מאַכן אונטערנעמונגען, בפּרט נאָך אַז ראָזענפּעלד, אויב מ׳רעדט שוין אָפּן, האָט ווי אַ דיכטער אַ קנאַפּן ווערט. זײַנע לידער — דאָס זײַנען קלאָגמוטער־רעפּלעקסיעס פון אַ יִיד אַן אַרבעטער, רעפּלעקסיעס געשאַפּן פון אַ ניט געראָטענעם שרײַבער. קיין שום געדאַנקען, קיין שום אידעען זײַנען דאָרט נישט פּאָראַן, זיי קענען דעריבער נישט מיטרײַסן דאָס פּאָלק, פּאָר וועלכן זיי זענען געשריבן, און זיי קענען פּאָר אים קיין זאַך ניט שאַפן.

אין משך פון שמועס איז פּרצעס פּנים געוואָרן אַזוי אויפגעמונטערט, די אויגן האָבן אים אַזוי געגלאַנצט, אַז ס׳איז מיר קלאָר געוואָרן אויף וויפּל טיפּער און ברייטער ער נעמט אויף דאָס שליחות פון אַ דיכטער.

— אומקערנדיק זיך אָבער צו דעם ענין, וואָס מיר האָבן פּריער וועגן דעם געשמועסט — זאָגט פּרץ ווײַטער — פּאַרזיכער איך אײַך, אַז אומעטום און אַפּילו אין וואַרשע גופּא האָבן מיר אַ סך שרײַבער, וואָס זײַנען פּעיקער פון ראָזענפּעלדן און וואָס זייער נויט לאָזט זיך ניט באַשרײַבן, פון דעסט וועגן ברענגען זיי אַרויס פּאָר דער וועלט נאָר זייערע ווערק; מיט זייער ווערק, מיט זייער פּערזאָן פּאַרנעמען זיי נישט די אויפּמערקזאַמקייט פונעם פּלל. —

כ׳בין אַזוי געווען גערירט פון דער אויפּריכטיקייט און דעם אמת פון פּרצעס רייד, אַז ערשט שפּעטער אַ ווײַלע האָב איך אים אַ פּרעג געטאָן, וועלכע „נעענטערע צילן פון יידן" איז ער אויסן געווען. אויסגערעכנט האָט מיר פּרץ אַ סך פון זיי, איך באַגרענעץ זיך דאָ בלויז מיט די אינטערעסאַנטסטע, אויס מאַנגל אין אָרט.

— יידישע שרײַבער האָבן אַ גרויס שליחות — האָט פּרץ געזאָגט — אַ שליחות צו רעפּאָרמירן די יידישע בינע. מיר מוזן עוקר מן השורש זײַן אָט די טראַגיקאָמישע טאַנצפּיעסן וואָס מאַכן בלויז קאַליע דעם עסטעטישן

חוש פון די צוהערערס און זענען אַ פּראָדוקט פֿון דעם דירעקטאָרס קאַפּריזן. דער קאָמישער עלעמענט וואָס ווערט אַריינגעבראַכט אָפּטמאָל אין די סאַמע טראַגישע ערטער פּירט איבער די שטימונג און שלעפּט אַרונטער דעם יידישן עולם פֿון יענער הייך, אויף וועלכער ס׳גיבן זיך איצט אַנדערע פּעלקער.

אָבער ביי דער שטענדיקער מיטאַרבעט און מיטהילף פֿון די אויטאָרן קען מען די יידישע סצענישע קונסט אין גאַנצן איבערפֿורעמען. אָט האָב איך דאָ נישט לאַנג אָנגעשריבן אַ פּיעסע און די אויפֿפֿירונג האָב איך איבערגעגעבן אַ דירעקטאָר פֿון אַ יידישן טעאַטער אין ווארשע. די זאַך איז אים געפֿעלן גאָר שטאַרק, אָבער פּדי זי אויפֿצופֿירן האָט ער געשטעלט פֿאַר אַ תנאי געוויסע שינויים אין דער קאָמפּאָזיציע, וואָס האָבן געזאָלט אויסנעמען ביים עולם. פֿאַרשטייט זיך, אַז כ׳האָב די באַדינגונגען ניט אָנגענומען און כ׳האָב די פּיעסע צוריקגענומען. ס׳פֿעלן אונדז אויך אַקטיאָרן, ווייל די וואָס שפּילן אַצונד רעקרוטירן זיך ס׳רובֿ פֿון מענטשן אָן אַ געהעריקער פֿאַך-אויסבילדונג. ביים שפּילן האַלטן זיי אַ געוויסן שאַבלאָן, מאַכן אַ תל פֿונעם מחברס געדאַנקען, פּדי אויסצונעמען ביי די נידעריקסטע יידישע שיכטן, וואָס האָבן ביז אַהער קיין אַנדער שפּיל ניט געזען. — ביי אונדז אין ווארשע האָבן מיר שוין אָנגעהויבן עפּעס צו טון אין דער ריכטונג. מיר שאַפֿן ליבהאָבער-סצענעס מיט אינטעליגענטע אַקטיאָרן און געקליבענע פּיעסעס. די דאָזיקע טרופּעס פֿאָרן אַרום איבער דער פּראָווינץ און דער עולם גייט גערן אויף זייערע פֿאָרשטעלונגען. מיר שטויסן זיך אָן אויף שוועריקייטן מיצד דער מאַכט, וועלכע גיט ניט אָפּ די זאַלן נאָר דערפֿאַר, וויל דאָס זענען יידישע טרופּעס. ווי איר זעט, וואָלט גלייכער געווען צו קלייבן געלט אויף דעם צוועק.

אַרומרעדנדיק אַנדערע זאַכן זענען מיר אַריבער צום ענין ציוניזם. פּרץ האַלט ניט פֿונעם ציוניזם; ער האַלט, אַז דאָס איז אַ אידעע וואָס קען ניט פֿאַרווירקלעכט ווערן, אפֿילו טעריטאָריעל אויך ניט. ער אַליין איז אין זיינע אָנשויונגען געגייגט צו דער גלייכבאַרעכטיקונג פֿאַר אַלע פּעלקער אָן סעפּאַראַטיסטישע שטרעבונגען.

באַלד נאָך דעם זענען מיר זיך צעגאַנגען, אָבער די געשטאַלט פֿונעם דאָזיקן סימפּאַטישן דיכטער איז מיר נאָך לאַנג געבליבן אין זיפֿרון.

פֿאַראַן וויזט אויס מענטשן, וואָס באַהאַנדלען די יידשע פֿראַגע ניט נאָר דורך דער פּריזמע פֿון דער פֿאַרביסענער ציון-פּאַרטיי אין גאַליציע.

6. י. ט. אַלטמאַן*

עס איז שוין פֿאַרביי לערך 46 יאָר און דאָך געדענק איך עס ווי הײַנט.

אָט שטייט ער אויפֿן באַלעמער אין קליינעם שולכל און האַלט זײַן רעדע.

אַ ברייטבייניקער, געזונטער און גאָר וויניק באַקאַנט, קוים אַ פּאָר קליינע שירים געדרוקט, דאַכט זיך — אין „השחר", די שטים אַן אײַנגענעמע, אַ זיכערע,

---

* געזעלשאַפֿטלעכער טוער אין פּלאָצק, מחבר פֿון א ביכל „איין טאָג פּלאָצקער סוחר" א״פּ אני (1912).

די טעמע אַ אינטערעסאַנטע. ער רעדט העברעיִש געלויפֿיק, נישט באַנוצנדיק זיך מיט קיין שום כּתבֿים, און מ׳הערט זיך טאַקע גאָר ערנצט צו.

דער עולֿם איז נישט קיין אַבי ווער. אויסער אונדז יונגע, האַלבע און פֿערטל ליטעראַטן, די מחותּנים און מיטגלידער פֿון די חובֿבֿי שפֿת עבֿר, געפֿינען זיך דאָ אַ שפּאָר ביסל קאַרפּנקעפּ, ליטעראַטן מיט אַ נאָמען, וואָס מיר האָבן מיט מי און מאַטערניש צוגעצויגן צום ענין און זיי האָבן אונדז אָפֿט מכבד געוועזן מיט אַ פֿאָרלעזונג און געמאַכט אַ שמועס דורך אַ צוויי שעה אין העברעיִש.

דער איצטיקער אומבאַקאַנטער רעדנער רעדט ריין, נישט פֿאַרהאַקנדיק זיך, בעסער ווי מיר, נאָך אונדזער זעקסוואָכנדיקער פּראַקטיק, און דערצו מיט אַ פּאַטאָס, אַ ברען. אָט אַנטוויקלט ער דאָס ענין פֿון דער אַלטער ייִדישער פֿילאָ-סאָפֿיע און גייט איבער צום ענין פֿון אייַנפֿירן רעפֿאָרמען בייַ ייִדן. אָט דער-מאָנט ער די שיטה פֿון רמב״ם, זייַנע פֿילאָסאָפֿישע מיינונגען און זייַן עקסט קאָנסערוואַטיווע האַלטונג בנוגע צו רעליגיעזע פֿאָרשריפֿטן. אַ רעטעניש איז דאָס פֿאַר אים און דאָס רעטעניש וויל ער באַשיידן מיט אַ פּאָר האַרבע ווער-טער וועגן רמב״ם, וועגן זייַן אויטאָריטעט און זייַן ווערט. „צו ווייַט ביסטו, ברודער, פֿאַרפֿאָרן, און צו פֿיל דערלויבסטו דיר״. יאָ, מיר זענען נישט קיין צדיקים, מיר האָבן נישט איין מאָל געפֿירט אַ מילחמה מיטן „פֿינצטערניש״ און געקלערט וועגן רעפֿאָרמען, אַדורכגעמאַכט דעם וועג צו ליכטיקייט, ווי ליליענבלום אין „חטאת נעורים״, און געוואָלט איבערדרייען אַלץ קאַפּויר. אָבער דער נייַער קורס האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן. צוליב פּאָפּולער מאַכן ציונות און העברעיִש האָט מען אויפֿגעהערט טשעפּען דאָס אַלטע, „פֿאַרשימלטע״, זאָל זיך דער עולֿם-גולֿם בלייַבן בייַ זייַן פֿאַרנאַרישטקייט, אַבי מיט אונדז. צייַטונגען האָבן אויפֿגעהערט אָפּלאַכן פֿון רביים, חסידות, נישט דערמאָנט פֿון תּיקונים בדת.

אויפֿן אָרט האָבן מיר דאָ אַ פּאָר מינינים וואַרשעווער ייִדן מיט ייִדישע היטעלעך צוהערער און שוין גרייט צו זייַן מיט אונדז. וואָס וועט וואַרשע זאָגן וועגן אונדזערע אַפּיקורסישע רעדעס?...

אָט שטייט דאָרט דער לוסטיקער חוזק-מאַכער צוקערמאַן, אַ ליטעראַט און אַ פֿאַרלעגער; ער האָט שוין אַן ערנצטע מינע. דאָרט שטייט דער באַליבטער ניימאַנאָוויטש (הנ״ץ), טאַקע אַ ליבער מענטש; ער קוקט, באַטראַכט די אַרומיקע. אונדזערע רעדן שוין צווישן זיך. בכלל — אַ קליינער סקאַנדאַל.

מיר האָבן דערנאָך וועגן דעם זיך אַדורכגערעדט. אמת, אַ פֿעיִקער, נישט קיין געוויינטלעכער, אָבער גענוג! אַ דאַנק אויף ווייַטער!

מיט יאָרן שפּעטער האָב איך עס דערמאָנט פּרצן, ווען ער איז געוועזן אין פּלאָצק—שוין אַ באַקאַנטער און באַליבטער ליטעראַט, נאָך דעם ווי ער האָט אַ גלענצנדע רעדע געהאַלטן אין טעאַטער און געהאַט כּבֿוד און גדולה. רעדנדיק וועגן זייַן דורכפֿאַל דעמאָלט, האָט ער זיך שטאַרק צעלאַכט: „איך בין קיין מאָל קיין שאַבלאָנמענטש נישט געוועזן און אָפֿן אַרויסגעזאָגט מייַן מיינונג״.

נחום סאָקאָלאָוו וועגן י. ל. פּרץ

פֿון נחמן מײַזיל (וואַרשע)

איבער פּערציק יאָר האָט געדויערט די באַקאַנטשאַפֿט און פֿרײַנדשאַפֿט פֿון נחום סאָקאָלאָוו און יצחק לייבוש פּרץ. פֿון די פּערציק יאָר האָבן זיי ביידע געלעבט אַ דרײַסיק יאָר אין איין צײַט אין וואַרשע און אָפֿט מאָל זיך געטראָפֿן סײַ אין באַקאַנטע הײַזער סײַ בײַ ליטעראַריש־געזעלשאַפֿטלעכע ענינים. אַז עס האָט געהערשט אַ נאָענטקייט צווישן די צוויי אינטערעסאַנטע און גײַסטרײַכע פּערזענלעכקייטן, דערוויסן מיר זיך באַזונדערס פֿון נחום סאָקאָלאָווס גרויסער פּרץ־כאַראַקטעריסטיק, וואָס ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט עטלעכע חדשים נאָך פּרצעס טויט אין „הצפֿירה" 1915 (יוני־יולי — אַ סעריע אַרטיקלען א"ט „י. ל. פּרץ").

סאָקאָלאָווס און פּרצעס וועגן האָבן זיך אַ מאָל געקרייצט און אָפֿטער — זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען. דאָס איז צו פֿאַרדאַנקען זייערע באַזונדערע כאַראַקטערן און די ספֿערעס, וווּ זיי האָבן געלעבט און געפֿירט זייער ליטעראַרישע און געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט.

נחום סאָקאָלאָוו שרײַבט וועגן דעם:

„איך האָב זיך אונטערגעשיידט פֿון אים מיט מײַן דערציונג, מיט מײַן וויסן און לערנען, מיט מײַנע געווויינשאַפֿטן און אייגנשאַפֿטן. פּרצעס וועלט איז געווען דער יידישער מאַרק, דער בעל־מלאָכה, דער קרעמער, די פֿרוי, די יידישע שטוב, וואָס איז אויף אַ נאַטירלעכן אופֿן געקניפּט און געבונדן און פֿאַרוועבט מיט יידיש. אַזאַ איז געווען זײַן דערציונג און זײַן סביבה, און פֿון די אָ וואַרצלען האָט ער גיצויגן יניקה. דאָס אומגלייקלעכע ווײַבל, וואָס האָט ליב, וואָס בענקט, דער אַלטער בעל־עגלה, וואָס די באַן האָט צוגעקרויבט זײַן פּרנסה, די נייטאָרין, די קעכין, דער מעקלער, וואָס דרייט זיך אין גאַס מיטן שטעקעלע, — דאָס אַלץ איז אים געווען נאָענט און האָט פֿאַרנומען זײַן גאַנצן האָריזאָנט. ער האָט זיי געקענט פֿון לעבן גופֿא, ער האָט זיי תּופֿס געווען ווי אַ קינסטלער. דוכט זיך, אַז אויך איך — און צי נאָר איך? איך מיין דעם סוג מענטשן ווי איך — קען זיי, זייער שפּראַך און זייערע פֿירעכצער, און אויך איך האָב זיי ליב און בין פֿאַרבונדן מיט זיי. אָבער דאָס איז דאָך נישט מײַן גאַנצע יידישע וועלט: מײַן וועלט איז געווען די וועלט פֿון לומדים, בחורים, יונגע לײַט, בני־תּורה, די יידן, וואָס האָבן געהאַט צו טון מיט אַ שווער שטיקל רמב"ם, די יידן פֿון אבן־עזרא, די חקירה־ און „מורה נבוכים"־ יידן, די חסידישע יידן, די תּלמידי־חכמים און מענטשן פֿון מידות, די יידן פֿון ערב השׁבּלה פֿון נפֿתּלי הערץ

ווײַזל און די ייִדן-משׂכּילים. דאָס איז געווען מײַן וועלט און מײַן סבֿיבֿה. צווישן אָט די ייִדן האָב איך זיך דערצויגן און געוואַקסן און דאָס אָ לעבן איז נישט געווען צונויפֿגעוואַקסן בלויז מיט ייִדיש. אַוודאי האָבן אויך זיי גערעדט ייִדיש, אָבער דאָס איז בײַ זיי נישט געווען קיין עיקר; דאָס איז געווען בדרך אַגבֿ, אָן קיין כּוונות. איך האָב געהאַט אַ ליבע האַרציקע מאַמע, וואָס איר אָנדענק איז מיר הייליק, אויך זי פֿלעגט שבת פֿאַר נאַכט מורמלען „גאָט פֿון אַבֿרהם" און איך האָב זיך געהאַלטן בײַ איר פֿאַרטעך און געטרונקען דאָרשטיק יעדעס וואָרט, וואָס איז אַרויס ווי אַ פּערל פֿון איר מויל. אָבער איך בין זיך מוֹדה ומיתוודה, אַז מײַן פֿאָטער האָט אויף מיר געהאַט אַ שטאַרקערע פּעולה; און מײַן פֿאָטער האָט נישט געלייענט די „צאינה וראינה" און נישט געהאַט צו טון מיט פֿאָלקס-מעשׂיות און נישט געהאָדעוועט מיך מיט זיסע זאַכן: זאָג נאָר דעם שיעור, תּנא ברא! (אפֿשר וועלן פֿילאָלאָגן זיך פֿאַראינטערעסירן דערמיט—ער פֿלעגט זאָגן: תּנא בארטק?). זאָג נאָר דעם דו"ק אין מהרש"אָ! גיב נאָר צו פֿאַרשטיין דעם אבֿן-עזרא! אָדער — אַז עס האָט אים באַהערשט דער השׂכּלה-גײַסט — זאָג נאָר דעם לוח-הפּעלים! — איך וואָלט גוט אָפּגעשניטן, ווען איך וואָלט אים אָנשטאָט דעם אָפּגעזונגען עפּעס אַ ייִדיש ליד, וואָס די שנײַדערס זינגען! עס איז דאָ נישטאָ קיין חילוקי-דעות, נאָר אַן אונטערשייד פֿון וועלטן און סבֿיבֿות... אין דער ייִדישער וועלט זענען געווען פֿאַרשיידענע וועלטן, און יעדע איינע האָט געהאַלטן, אַז זי איז די אמתע, די ריכטיקע. עס איז געווען אַ וועלט פֿון לוֹמדים און אַ פּשוטע וועלט, אַ וועלט פֿון „מקראות גדולות" מיט „ל"ב פּירושים" און אַ וועלט פֿון „צאינה וראינה". נישט מיר דאַרפֿן טיילן עליות און אָפּשאַצן, ווער איז דאָ בילכער און ווער קען דעם צווייטן אַרויסשטויסן; יעדע אומה ווערט צונויפֿגעשטעלט פֿון פֿאַרשיידענע גרופּעס, שיכטן און קלאַסן און אַזוי אויך אונדזער ייִדישע נאַציע". (נ. סוקולובֿ, „אישים", הוצאת שטיבל, תּל-אבֿיבֿ תּרצ"ה באַנד II ז"ז 54–55).

אין די צענדלינגער יאָרן פֿון זייער באַקאַנטשאַפֿט זענען געווען צײַטן, ווען סאָקאָלאָוו און פּרץ זענען געווען גאָר שטאַרק באַפֿרײַנדט. „מיר פֿלעגן זיך טרעפֿן – שרײַבט נחום סאָקאָלאָוו — כּמעט טאָגטעגלעך". אין אַ בריוו צו יעקבֿ דינעזאָן (פֿון 1892) דערציילט פּרץ, אַז סאָקאָלאָוו (מיט ד"ר מינץ) עסט בײַ אים מיטאָגן, זייערע ווײַבער זענען אַרויסגעפֿאָרן אויף פֿרישער לופֿט (זע „פּרצעס בריוו און רעדעס" ז' 67). לויט דער רעקאָמענדאַציע פֿון נ. סאָקאָלאָוו האָט די „הצפֿירה" אָנגעהויבן צו דרוקן פּרצעס „שמעיה דער גיבור", וואָס האָט נישט נוֹשׂא חן געווען בײַ די חסידים, האָט ח. ז. סלאָנימסקי אַליין פּראָטעס-טירט אין „הצפֿירה" קעגן פּרצן און אַרויפֿגעוואָרפֿן די גאַנצע שולד אויף סאָקאָלאָוון (דאָרט ז' 73). אין 1910 זענען זיי ביידע (מיט נאָך אייניקע שריפֿט-שטעלער און כּלל-טוער) געווען די איניציאַטאָרן פֿון אַ ייִדישער טעאַטער-געזעל-שאַפֿט און זיך געווענדט אויך צו מענדעלען (דאָרט ז' 169); און נאָך און נאָך זענען געווען ערטער און אינסטיטוציעס, ווו סאָקאָלאָוו און פּרץ האָבן זיך געטראָפֿן.

אָפּשטעלנדיק זיך אויף די פּאַרשיידענע מאַמענטן פֿון זייערע באַגעגענישן, שרײַבט נ. סאָקאָלאָוו: „עס איז געווען אַ לענגערע תקופֿה אין מײַן לעבן, אַ תקופֿה, וואָס וואַרט נאָך אויף איר היסטאָריקער,—ווען מיר פֿלעגן זיך שטענדיק צונויפֿקומען, לכל הפּחות איין מאָל אַ וואָך. נאָך דעם קריז פֿון די „דאָנער-שטאָגס" האָט זיך געשאַפֿן נאָך אַ גרעסערער קרײַז פֿון „מאָנטאָגס", — אַ מין געזעלשאַפֿטלעך-ליטעראַרישער קלוב, וואָס פֿלעגט זיך צונויפֿקומען שטענדיק בײַ מיר אין הויז — אין משך פֿון אַ סך יאָרן–אויף רעפֿעראַטן און דעבאַטעס. כּמעט קיין איין מאָל האָט נישט אויסגעפֿעלט פּרץ. דאָן איז שוין אויסגעקריס-טאַליזירט געוואָרן פּרצעס גרײַסטיקער פּרצוף. אַ קוואַל מיט לעבן האָט געשלאָגן פֿון אים. אַלע זײַנע יאָרן איז ער געווען פֿריש, צאַפּלדיק, באַגײַסטערנדיק און האָט געשטרעבט צו גרויסע זאַכן. נישט אַלע מאָל האָט זיין ליכט געפֿלירט און געווויזן דעם ריכטיקן וועג, אָבער שטענדיק האָט זיין ליכט געשיינט, געשטראָלט. דאָרט איז קלאָר אויסגעדריקט געווואָרן דאָס רובֿ פֿון זײַנע השקפֿות. דאָרט האָבן מיר זיך געראַנגלט, און איינער דעם אַנדערן באַזיגט, שלום געמאַכט און ווידער געקעמפֿט. דאָרט איז דער עולם געווען פֿיל גרעסער, יינגערער, מער קאָליר-פֿול. וועמען קריז געדענקט נישט די לאַנגע אָוונטן און די פֿאָרטראָגן און די שמועסן און די דעבאַטעס און צווישן זיי אַלעמען איז איינס פֿון די צענטראַלע געשטאַלטן געווען פֿרץ" („אישים" ז' 64). „עס איז מיר שווער — זאָגט ווייטער נ. סאָקאָלאָוו — צו שרײַבן וועגן דער אָ תקופֿה רויק, ווײַל זי איז מיר באַזונדערס נאָענט צום האַרצן... די פֿלאַכע מענטשן, וואָס זענען נישט באַהאָוונט אין פּסיכאָלאָגיע און אין מענטשלעכע באַציִונגען, קענען טראַכטן, אַז אין משך פֿון די פֿאַרשיידענע צײַטן איז נישט געווען צווישן מיר און פּרצן קיין פֿולע פֿרײַנדשאַפֿט און קיין אמתע פֿאַרבינדונג. אָבער עפּעס אַזוינס, נישט געקוקט אויף הפּסקות און מחיצות פֿון יאָרן, איז געווען צווישן אונדז, וואָס איז פֿיל מער ווי אַ גרויסע פֿרײַנדשאַפֿט און פֿיל מער ווי ענגע פֿאַרבינדונג. עס איז געווען עפּעס אַזוינס, וואָס אַפֿילו פּרצעס נאָענטע שטובמענטשן זענען נישט מסוגל צו פֿאַרשטיין עס — עס איז געווען אַן ענין פֿון פֿערציק יאָר... איך האָב אַ מאָל געשריבן אייניקע ווערטער וועגן פּרצן צו זײַן יובילײַ, און איך ווייס, – ווען ער האָט זיי געלייענט, האָט ער געווויינט. און אַז פּרץ זאָל ווייַנען — דאָס איז נישט פֿון די טאָגטעגלעכע זאַכן". („אישים" ז' 64).

נחום סאָקאָלאָוו דערציילט, ווי ער האָט זיך דאָס ערשטע מאָל געטראָפֿן מיט פּרצן. עס איז געווען אין יאָר 1873 – 74 אין וואַרשעווער קראַשינסקי-גאָרטן אויף די נאַלעווקעס, ווו עס פֿלעגן זיך דאָן צונויפֿקומען די כּלערלײַ משכּילים, גוטע קעפּ, שרײַבערס. פּרץ איז דאָן אַלט געווען אַ 22 יאָר, סאָקאָלאָוו— אַ 15. ביידע האָבן שוין מיט זייערע עילוּשע פֿעיִקייטן געשמט ווײַט איבער זייערע שטעטלעך, זייערע נעמען האָבן שוין דערגרייכט אַזש קיין וואַרשע, צו די דעמאָלסטיקע שרײַבערס און משכּילים. סאָקאָלאָוו מאָלט אַ זומער-פֿאַר-נאַכט אינעם קראַשינסקי-גאָרטן. אַרום דער גרויסער באַנק „האָבן זיך באַגעננט

צוויי יונגע לײַט משכּילים – איינער שוין אַ יונגער מאַן און דער צווייטער – כּמעט נאָך אַ ײַנגל". דער עלטערער, פרץ, האָט דאַן געמאַכט נאָטיצן אויף קאָרטלעך און דער ײַנגערער, סאָקאָלאָוו, האָט אַרײַנגעקוקט אין דעם וואָס יענער האָט געשריבן. „ס׳איז געווען – שרײַבט סאָקאָלאָוו – פֿאַר זון-אונטער-גאַנג, דער הימל אין מערב-זײַט האָט זיך אָנגעטרונקען מיט רויטער שײַן. פֿון מינוט צו מינוט איז אַלץ שטאַרקער געוואָרן די טיפֿע רויטקייט. רויטלעכע וואָלקנס האָבן פֿאַרשטעלט די זון. די צוויי יונגע לײַט האָבן געקוקט אַרויף, די זון האָט זיך געוואָלט אַדורכרײַסן דורך די וואָלקנס און נישט געקאָנט. דער יונגער מאַן, וואָס האָט געשריבן, האָט פֿאַרצייכנט אין זײַן נאָטיצביכל: „די וואָלקנס רייטלען זיך ווי פֿלות, ווײַל זייער חתן — די זון — קומט אָן". (נ. סאָקאָלאָוו אין די „הצפֿירה"-פֿעלייטאָנען).

סאָקאָלאָוו צוזאַמען מיט פּרצן האָט זיך באַטייליקט אין דער סטאַטיס-טישער עקספּעדיציע, וואָס יאָן בלאָך האָט אין 1890 אָרגאַניזירט. זיי זענען אַפֿילו צוזאַמען אַרומגעפֿאָרן אין אַ ריי שטעטלעך. וועגן דעם האָב איך אויס-פֿירלעך איבערגעגעבן אין מײַן בוך „פרץ", אין דעם קאַפּיטל „אין דער סטאַ-טיסטישער עקספּעדיציע" (נ. מײַזל – „פרץ, לעבן און שאַפֿן", ז״ז 114–118). דאָרט ברענג איך אַ ריי אויסצוגן פֿון סאָקאָלאָוס אויבן דערמאָנטער סעריע אַרטיקלען און בעיקר פֿון נ. סאָקאָלאָוס גרעסערער דערציילונג „יוסיל המשוגע" („התקופֿה" פֿרך כ״ו–כ״ז, 1930), וווּ סאָקאָלאָוו שילדערט די געמיינזאַמע נסיעה און גיט אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן פּרצן און זײַן האַלטן זיך אין דער עקס-פּעדיציע-רײַזע. „מיר האָבן אָפּגעמאַכט – שרײַבט צ״אַ סאָקאָלאָוו – פֿונאַנדער-צוטיילן צווישן זיך די אַרבעט. פּרץ איז געווען דער ספּעציאַליסט אויף ענינים פֿון „ער און זי", אויף די מינהגים פֿון די פֿאָלקסמאַסן, אויף די יורידישע אָנגע-לעגנהייטן (ער איז דאָך געווען פֿרײַער אַ פֿריוואַט-אַדוואָקאַט), אויף סיכסוכים מיט דער רעגירונג. איך האָב זיך מער ספּעציאַליזירט אויף די בית-המדרש-בחורים, יונגע לײַטלעך, רבנים, חסידים, משכּילים"... „עס איז געווען – ענדיקט סאָקאָלאָוו זײַנע זיכרונות אין דער דערמאָנטער דערציילונג – אַ מין רײַזע פֿון יידישע דאָן קישאָטן, פֿיל אינטערעסאַנטער פֿון מענדעלע מוכר-ספֿרימס ווונ-דערלעכער און מערקווערדיקער רײַזע..." (געמיינט מענדעלעס „מסעות בנימין השלישי" – נ. מ.).

די דערמאָנטע סעריע פֿעלייטאָנען פֿון נחום סאָקאָלאָוו, וואָס ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין „הצפֿירה", איז איבערגעדרוקט געוואָרן אין דעם צווייטן באַנד „אישים", וואָס איז אַרויס אין תּל-אָביב אין יאָר תרצ״ה (1935). די פֿעלי-טאָנען זענען דורך סאָקאָלאָוון באַאַרבעט געוואָרן סטיליסטיש און עס זענען דאָ אָן דאָרטן געמאַכט געוואָרן גרעסערע צוגאָבן. אָבער איינער פֿון די קאַפּיטלען (קאַפּיטל דריי), וואָס איז אָפּגעדרוקט אין „הצפֿירה" נ׳ 139 – פֿונעם 29סטן יוני 1915, איז אין „אישים" נישט אַרײַן, ווײַל סיי נחום סאָקאָלאָוו און סיי דער פֿאַר-לאַג האָבן דעם נומער נישט געהאַט. אַזוי ווי בײַ מיר האָט זיך אויפֿגעהיט

דער דאָזיקער נומער „הצפירה", האָלט איך פֿאַר נייטיק דאָ צו געבן אים אין גאַנצן אין ײִדישער איבערזעצונג. ער ברענגט אינטערעסאַנטע ידיעות וועגן אַ ריי וויכטיקע עפיזאָדן אין פרצעס לעבן, וואָס זענען וויניק באַקאַנט.

סאָקאָלאָוס זיכרונות אין דעם קאַפּיטל לייענען זיך אַזוי:

„אין צוויי מאָמענטן פֿון פרצעס לעבנס-געשיכטע האָב איך געזומען אַ נאָענטן אָנטייל: וועגן ער האָט באַקומען זײַן שטעלע אין דער וואַרשעווער גמינע און וועגן ער האָט געגרינדעט די „פֿאָלקס-ביבליאָטעק" (נ. סאָקאָלאָוו מאַכט דאָ אַ טעות: „די יודישע פֿאָלקס-ביבליאָטהעק" האָבן געהייסן שלום-עליכמס זאַמל-ביכער, פרצעס — די „ײִדישע ביבליאָטעק". ווי באַקאַנט, איז שלום-עליכם געווען אויפֿגעבראַכט אויף פרצן, הלמאי ער האָט אָנגעהויבן זײַנע זאַמלביכער מיט אַ נאָמען, וואָס איז נאָענט צום נאָמען פֿון זײַנע זאַמלביכער[1]. — נ. מ.). דאָס זענען געווען צוויי וויכטיקע געשעענישן: דורך דער ערשטער איז ער אַריינגעטראָטן אין דעם וואַרשעווער גזעזלשאַפֿטלעכן לעבן און דורך דער צווייטער — איז ער אַריין נישט אין דער ליטעראַטור, — וויל ער איז שוין לאַנג געווען אַ שרײַבער, — נאָר אין דעם קרײַז אַרויסגעבער און רעדאַקטאָרן. די וואָס האָבן געקלאָגט אויף אָט דער „טראַגעדיע": פרץ ווי אַ באַאַמטער, פרץ געבונדן ווי אַ פראָמעטיי — איז זייער קלאָגן מער נישט ווי סתם מליצה. פרץ האָט געפֿונען נישט נאָר אַן אָנשטענדיקע פרנסה, נאָר אויך אַ ברייט פֿעלד פֿאַר אָבסערווירן, פֿאַר באַטראַכטונג, פֿאַר אַ מגע-ומשא מיט דער גזעזלשאַפֿט — אַ זאַך, וואָס האָט אים געבראַכט נישט קיין קליינעם גײַסטיקן נוצן. פרץ איז געווען פֿון די גאָר ווייניקע שרײַבער, וואָס האָט באַקומען די מעגלעכקייט צו באַקענען זיך מיט דער ײִדישער וואַרשע פֿון אַלע זײַטן און קאַלירן. דאָס רוב שרײַבערס פֿאַר אים און פֿון זײַן צייט האָבן בלויז געקענט די אייגענע ד׳ אמות, וו׳ זיי האָבן זיך פּסדר געדרייט, און נישט געהאַט קיין אַנונג וועגן דעם, וואָס ס׳טוט זיך אַרום. און דאָס אָרט, דער אָרום איז אויך אַ זאַך, וואָס מ׳דאַרף וויסן. וואַרשע איז אַ גרויסע מסכתּא, אפֿשר אַ גאַנצער ש״ס מיט פֿיל מפֿרשים. דאַרף מען זיך נישט פֿאַרשטעלן פרצן ווי אַ קרבן, ווי אַ מאַרטירער אין דער וואַר-שעווער גמינע. אַ ביסל אמת איז פֿאַראַן אין דעם, אָבער פֿיל מער איז דאָ גוזמא, איבערגעטריבנקייט. אַז עס איז געווען דער וואַלקאַמף און דער פּירוד איז געווען גרויס, איז בײַ אַ באַשטימטער גרופּע געווען אַ ווילן צו באַזײַטיקן פרצן און דאָן איז געווייס די לופֿט אָרום אים געווען פֿול מיט פֿאַרביטערונג און צאָרן און פרץ איז געווען אויפֿגערעגט און אויפֿגעטרייסלט. אָבער דאָס האָט אים נישט געשאַדט און בײַ אים גאָרנישט אָפּגענומען. אַדרבא, זײַן נאַטור איז געווען אַ קעמפֿנדיקע און אַזעלכע אויפֿטרייסלונגען האָבן אים ווויל באַקומען. אָחוץ דעם איז עס געווען פֿון די אוממעגלעכע זאַכן: מען וואָלט אים נישט באַזײַטיקט; אַפֿילו די, וואָס זענען געווען אויף אים אָנגעשטויסן, האָבן נישט

1 זע מזן ארטיקל „פרץ און שלום-עליכם" אין מזן בוך „פרץ", ז׳ 179.

נאָר זיך געשראָקן דערפֿאַר, נאָר האָבן געהאַט דרך-ארץ פֿאַר אים, און איניקע — האָבן אים אַפֿילו ליב געהאַט. און נישט שטענדיק איז דאָך געווען קאַמף. מען דאַרף וויסן, אַז פֿרץ איז אויך געווען אַ פֿלייסיקער באַאַמטער, נישט קיין טרו-קענער און געפֿאַלמעסטער ביוראָקראַט, נאָר אַ שנעלער טוער, ער האָט אָפֿט מאָל אָפּגעטאָן פֿאַר איין שעה, וואָס אַנדערע וואָלטן נישט באַוויזן צו טון אין משך פֿון עטלעכע טעג. דאָרט, אויף זײַן טיש, איבער דעם באַריער, פֿלעגט ער מאַכן זײַנע נאָטיצן. דער בלויער פֿויגל פֿון פּאָעזיע פֿלעגט אַזוי פֿלײַצן אַרום אים, פֿלעגט אים באַזוכן, זיך טולין צו אים און וואַרעמען זײַן האַרץ. עס איז געווען אַ וווּנדערלעכע און קאָמישע זאַך, וואָס דאָרט אין דער גמינע, וואָס איז געווען די פֿעסטונג פֿון דער אַסימילאַציע, איז זיך געזעסן איין אָנגע-שטעלטער, וואָס האָט געטאָן זײַנע פֿליכטן, געשריבן אין די גמינע-ביכער, אויסגעשטעלט קוויטאַריוסן, רעכענונגען און אין צווישן, צווישן איין אַרבעט און דער צווייטער, האָט זיין פֿעדער געגרייט דינאָמיט אויפֿצורײַסן די אַסימי-לאַציע. אַז עמעץ אַ יִיד מיט אַ שוואַכקייט פֿאַר לִיטעראַטור איז געקומען אין דער גמינע, האָט ער געווויסט, אַז ער האָט דאָרט אַ „צד". אַז אַ יִיד האָט געוואָלט רעדן יִידיש, האָט ער זיך געווענדט צו פּרצן. אַז עמעץ האָט געוואָלט עפּעס אַ זאַך, וואָס דער געזעץ שטייט פֿאַר דעם ווי אַ מויער, און מען דאַרף דעם ענין באַטראַכטן על-פּי שׂכל און על-פּי יושר, נישט מעשׂה אויטאָמאַט, איז ער געקומען צו פּרצן. און עס האָט געטראָפֿן, ווען דער אָדער יענער מיטגליד פֿון די פּרנסים האָט געוואָלט הערן אַ ביסל שׂיחת-חולין פֿון אַ תּלמיד-חכם, אַ ווערטל, שמועסן מפּוח אַ העכערן ענין, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט בייַ אָט דעם טיש, בײַם פּרץ-טיש, וואָס איז געווען אַ וועלט פֿאַר זיך, אַ באַזונדער מלכות אין דעם קיניגרײַך פֿון דער גמינע.

אויב עמעץ איז שולדיק אין דעם, וואָס פּרץ האָט געדינט אין דער גמינע, בין איך עס, און איך בין גרייט צו טראָגן די שולד. איך בין אויך געווען איינער פֿון די וואָס האָבן עס צוגעהאָלפֿן. אונדזער צווייטע באַגעגענישׂ — איך ווייס נישט די קורצע באַגעגענישן בינתיים — איז געווען אַנדערש פֿון אונדזער ערשטער באַגעגענישׂ אין קראַשינסקי-גאָרטן מיט פֿערציק יאָר צוריק. דאָן איז ער שוין געווען אַ פֿרײַער פֿויגל, וואָס האָט שוין אויסגעשפּרייט זײַנע פֿליגל צו לאָזן זיך פֿלײַען, און איך בין נאָך געווען אַ יונג פֿייגעלע. און מיט פֿינף און צוואַנציק יאָר צוריק, אַז ער איז געקומען קיין וואַרשע, בין איך שוין געווען אַ תּושב, און ער — אַ גר. איך בין שוין דאָן געווען אַרײַנגעצויגן אין שטאָט-ענינים, זיך געפֿונען אין צענטער פֿון געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט און געהאַט פּערזענלעכע באַציִונגען מיט די אַלע טויער אינעם צענטער פֿון דער העברעישער און פּוילישער פּובליציסטיק. די העברעישע משכּילים פֿון פֿערציק יאָר צוריק זענען געווען צעזייט און צעשפּרייט, פֿאַראָרעמט געווארן און צעקראָכן. דער אָנהייב פֿון פּרצעס לעבן אין וואַרשע איז געווען פֿאַר אים זייער אַ שווערער. אין דער אַדוואָקאַטור האָט ער נישט געהאַט קיין פּלאַץ. זײַן יִידיש

וויסן, וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט, האָט זיך געפּאַסט פֿאַר אַ שרײַבער אָדער פֿאַר אַ העברעיִשן לערער — ביידע די זאַכן, וואָס האָבן נישט געקענט באַפֿרידיקן זײַן געשמאַק, זײַנע פֿעיִקייטן, זײַנע באַדערפֿענישן; און יִדישע לִיטעראַטור איז נאָך כּמעט ווי נישט געווען, יעדנפֿאַלס נישט געקענט מפֿרנס זײַן דעם שרײַבער. פֿרץ איז אויך געווען אַ מענטש מיט גרויסע פּראַקטישע פֿעיִקייטן, און ס׳איז קיין ספֿק נישט, אַז ער וואָלט געקענט פֿירן אַ גרויסע אונטערנעמונג אָדער פֿאַרנעמען אַן אָנגעזעענעם פּאָסטן אין אַ געשעפֿט, און וואָס ער האָט נישט געווּוסט, וואָלט ער עס גיך דערוואָרבן דורך זײַן תּפֿיסה און חריפֿות. אָבער דאַן וואָלט אים אַזאַ מין אַרבעט אין גאַנצן פֿאַרשלונגען, און ווער ווייסט, צי עס וואָלט אים פֿאַרבליבן אָרט און צײַט צו פֿאַרנעמען זיך מיט לִיטעראַרישע ענדונג מיטן יִדישן לעבן און זיך רויִבט נישט צו די גאַנצע צײַט פֿונעם באַאַמטן, זי גיט דעם מענטשן, אויב נישט קיין איבערפֿלוס פֿון פֿרנסה, איז עלֿ כּל פּנים אַ פּעסטן יסוד און זיכערן קוואַל פֿאַר די נייטיקע באַדערפֿענישן און רויִבט נישט אָוועק זײַן גײַסטיקע וועלט און סבֿיבֿה.[2] דאָס איז איינס, און צווייטנס: די גמינע האָט זיך געניטיקט אין אַזאַ מין מענטש. מער ווי די גמינע האָט געגעבן פּרצן, האָט פּרץ געגעבן דער גמינע: אַ פֿונק פֿון פּאָלקסטימלעכקייט, די באַהאַוונטקייט אין דעם איצטיקן יִדישן לעבן, די פֿעיִקייט צו פֿאַרקערן מיט מענטשן און פֿאַרשטיין זיי.

איך געדענק איינעם אַ ווייזיט, וואָס איך און דער פֿאַרשטאָרבענער יענקל קאָרנגאָלד האָבן געמאַכט בײַ זײַן ברודער — דעם פֿאַרשטאָרבענעם לִיבער קאָרנגאָלד, וואָס איז דאַן געווען איינער פֿון די אָנגעזעענסטע מיטגלידער אין דער גמינע... יענקל קאָרנגאָלד איז געווען דער אייִדעם פֿון ר׳ אליעזר מרגליות און נאָך דער חתונה האָט ער געגעסן קעסט בײַם שווער אין זאָמאָשטש און האָט אַזוי אַרום געקענט פּרצן. יענקל קאָרנגאָלד איז אַמאָל געווען אַ משפּיל און מיט דער צײַט איז ער געוואָרן „פּאָרגעשריטן" (postępowiec), אַ יִד-פֿאַליאַק, גלײַך ווי אַ סאָסנע, אַן אַריסטאָקראַט און ווילדער פּעדאַנט, אָבער אַן אָנשטענדיקער מאַן און אָפּגעהיט געוואָלדיק מיט זײַן רעדן, פֿירעכצער, געדאַנקען, וואָס זענען געווען גאַנץ באַגרענעצט, אָבער דערפֿאַר זייער קלאָר און לויטער. ער איז געווען מיינער אַ פֿרײַנד און חבֿר אין דער ערשטער תּקופֿה מײַנער, פֿון דער זעלבער גרופּע, צו וועלכער עס האָבן געהערט די איבער-געבליבענע וואַרשעווער משפּילים און פֿון יענע „אויפֿגעקלערטע", וואָס האָבן נאָך געהאַט אַ קאָנטאַקט מיט יִדישקייט: משה מאָשקאָווסקי, שמואל צבי פּעלטין, ד״ר יצחק צילקאָוו, וואָלף אשכנזי, יוסף קירשראָט, זאָרגנשטיין, יוסף דאָבראָזשינסקי, ד״ר שלמה מינץ, שמואל שיינהאַק, לעאָן גראָסגלײַק, מרגליות, ד״ר

---

2 אַז פּרצעס אַרבעט אין דער גמינע איז נישט געווען אַזאַ לײַכטע און אידילישע, קען מען זען פֿון די אַלע מאַטעריאַלן, וואָס איך האָב געבראַכט אין מײַן אַרטיקל „אין דער גמינע" („פּרץ" ז׳ז 124—143).

גרינבוים, ד"ר י. פרענקעל, י. יאסינאווסקי (אין איין צייט אויך יצחק קראמשטיק, און הילל נוסבוים), א. פאדלישעווסקי, ז. פרומקין און זעלטענער אויך י. ח. בארנ־שטיין. איך בין געווען פון די גרינדער פון אט דעם קרייז, דער ערשטער און דער איינציקער אין יענער צייט פאר פארטראגן, שמועסן, פאר אונטערהאנדלונגן מפוח די אלע פראגעס, וואס זענען געשטאנען אויפן סדר־היום. מיר פלעגן זיך צונויפקומען איין מאל אן וואך יעדן דאנערשטאג ביי יעדן איינעם אין הויז. יענקל קארנגאלד איז געווען א שטענדיקער באזוכער די גאנצע צייט, וואס אט דער „קלוב" האט עקסיסטירט, און דארט, אונטער פרצעס אויגן און אויך אן זיין וויסן, איז דערוועקט געווארן דער געדאנק אויסנצולאדן פרצן אין דער גמינע. אייגע פון די „הקדמות" צו אט דעם געדאנק איז געווען א זאך, וואס מ׳האט דאן געהאלטן פאר א סוד, נאר מ׳קען עס איצט דערמאנען, היינט: י. בלאך, וואס האט זיך פארנומען מיט דער יידן־פראגע און וואס אייניקע פון אונדז האבן געהאט מיט אים נאענטע פארבינדונגען אין אט דעם געביט, איז א מאל געקומען פון פעטערבורג — וו׳ ער האט זיך דאן שטענדיק געפונען — און גערופן אייניקע פון אונדזערע עסקנים און פארגעלייגט פאר זיי אויפצוקויבן סטאטיסטישע ידיעות וועגן די יידן אין פוילן, זייער מאטעריעלן און גייסטיקן מצב, זייערע באשעפטיקונגען, מלאכות און פרנסות אזו״ו — צוליב א פארטיידיקונגס־אויפגאבע. ער האט געשאפן אלע נייטיקע מיטלען, געעפנט בני זיך אין הויז א שטענדיק ביורא, אנגעשטעלט סעקרעטארן און באאמטע און ארגאניזירט א גאנצן ארבעטספלאן. אויף מיין חלק איז געפאלן די אויס־פארשונג פון ערדארבעט צווישן יידן אין פוילן, די געשיכטע און איר צושטאנד צו יענער צייט — אן ענין, וואס איך האב וועגן דעם געדרוקט אויף פויליש און שפעטער צוגעשטעלט דער יקא אין פאריז. מיר האבן דאן באשעפ־טיקט א סך שרייבערס אויך אין לאנד און אייניקע האבן אויך געהאט די מיסיע ארומצופארן איבער שטעטלעך און דערפער און אויפצוזאמלען דירעקטע ידיעות. צווישן זיי אלע איז אויך געווען פרץ און איך געדענק, אז ווען ס׳פלעגן אנקומען זיינע ענטפערס און באמערקונגען, זענען אייניקע פון די ביורא־מיט־ארבעטער געווען צופרידן און אנדערע זענען געווען אויפגעבראכט. צופרידן זענען געווען די, וואס האבן גוט געקענט די יידישע מאסן, די וואס האבן ליב געהאט א לעבעדיק און אריגינעל ווארט, א שארפן שטריך; אומצופרידן זענען געווען די, וואס האבן פארלאנגט דורכויס טרוקענע ציפערן, טרוקענע ידיעות. אין פרצעס מיטטיילונגען איז געווען א גמיש: ליטעראטור און ציפערן, סטא־טיסטיק, — אבער מער פון אלץ באהארצטע אינדרוקן פון א פראווינץ־בילדער", וואס האבן זיך געדרוקט אינעם ערשטן באנד פון פרצעס „פאלקס־ביבליאטעק"[3], זענען עס

---

3 פרצעס „בילדער פון א פראווינץ־רייזע אין טאמאשאווער פאוויאט" זענען פארעפנטלעכט געווען אין 2טן באנד פון „דער יידישער ביבליאטעק".

אַ רעזולטאַט פֿון דער רייזע, וואָס ער האָט געמאַכט אין שליחות פֿון דעם בלאָך-קאָמיטעט. איך שרייב די שורות ווייט פֿון מיין ביבליאָטעק און מיינע פֿאַרצייכענישן, איך שרייב על-פּי זיכרון. אויב מיין זיכרון נאָרט מיך נישט, איז דאָרט דאָ אַ ווידמונג צו „די אַלע, וואָס האָבן געוואָלט, נאָר נישט געקענט".[4] דאָס איז געווען אַן אָנצוהערעניש אויף די טויער, וואָס האָבן געוואָלט אויף אַזאַ דרך ברענגען די ישועה פֿאַר יידן און עס האָט זיי זיך נישט איינגעגעבן. נישט געקוקט אויף דעם אַפּוטרופּסות בלאָכס, וואָס איז געווען כּימעט אַ כּל-יכול, האָט מען נישט געקענט דערפֿירן די אַרבעט ביז אַ גמר מחמת פֿאַרשיידענע שטערונגען און פֿאַרדרייענישן. דאָס רוב מאַטעריאַלן איז פֿאַרבליבן נישט פֿאַר-ענדיקט – בלויז פּרץ האָט אָפּגעראַטעוועט זיינע שילדערונגען, און איך – מיין ערדאַרבעט. ווער עס וועט נאָך לייענען די פּרץ-בילדער און הנאה האָבן פֿון זיי, זאָל וויסן, אַז מיר האָבן עס צו פֿאַרדאַנקען דעם ווונדערלעכן משומד י. בלאָך, וואָס איז אַוועק פֿון יידישקייט, האָט אָבער נישט אויפֿגעהערט ליב צו האָבן יידן און זיין פֿאָטערלאַנד, – אָט דאָס געשטאַלט פֿון אַן „אַלטן יידּ", וואָס מיסתּמא געדענקען אים נאָך מיינע לייענער...

און פֿון איין ענין צום צווייטן, – און טאַקע ווידער צום אייגענעם: אין אונדזערע צונויפֿקומען יעדן דאָנערשטאָג ("Czwartki"), וואָס אין זייער פּראָגראַם זענען אַריין פֿראַגעס פֿון פֿאָלק און געזעלשאַפֿט, לויטן באַגריף פֿון יענער צייט, איז אָט די סטאַטיסטישע אַרבעט גצוועלט אַ זייער וויכטיקע טעמע צום שמועסן און פּרצעס אַרבעט איז פֿיל מאָל דערמאָנט געוואָרן צום גוטן. אין אָט דעם גאַנצן קרייז האָבן בלויז מיר, איך און קאָרנגאָלד, געקענט פּרצן, – איך – פֿון וואַרשע און פֿון זיינע ווערק, און קאָרנגאָלד – פֿון זאַמאָשטש. פּרץ איז נאָך דאָן כּלל נישט געווען באַקאַנט און דער קרייז, דאַרף מען מודה זיין, איז נאָך געווען אַ ביסל געשטרויכלט מיט אַריסטאָקראַטיזם, וואָס ווייכט פֿון „זיינטיקע". אָבער אַלץ איז געווען רעלאַטיוו. לגבי דער גמינע, וואָס איז געווען די רעפּרע-זענטאַנץ פֿון אָט דעם אַריסטאָקראַטיזם, איז דער קרייז געווען פֿאָלקסטימלעך, פֿרייַ, און אַזוי ווי עס האָבן אים אָנטיילּ געגנומען אייניקע מיטגלידער פֿון דער גמינע און אויך צוויי סעקרעטאַרן, דער גמינע-סעקרעטאַר און דער סעקרע-טאַר פֿונעם ראַבינאַט, און אַלע זיי זענען געווען נאָענט צו די פֿירער פֿון דער גמינע, זענען אייניקע געדאַנקען און פֿאַרשלאָגן, וואָס זענען אויפֿגעקומען אין דעם קרייז, דערנאָך אַריבער אין דער גמינע. אין דעם אַ קרייז איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק מכּוח באַשטימען פּרצן פֿאַר אַ באַאַמטן אין דער גמינע".

---

4 דאָס מאָטאָ איז אזוי: „געווידמעט די אַלע, וואָס האָבן גערוהט, נאָר לידער, נישט געקענט העלפֿן". – נ. מ.

הוספות צו דער פרץ־ביבליאָגראַפיע

פֿון באָראָכאָוו־גורשטיין

פֿון ד״ר יעקב שאַצקי (ניו־יאָרק)

אין 1915 האָט בער באָראָכאָוו פֿאַרעפֿנטלעכט די ערשטע פּרץ־ביבליאָגראַפיע (אין חודש־זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן״, ניו־יאָרק 1915, נומ׳ 5, זז׳ 103—126. אַרויס אויך באַזונדער).

אין 1930 האָט א. גורשטיין אָפּגעדרוקט זײַנע הוספֿות צו דער דאָזיקער ביבליאָגראַפיע („ביבליאָאַגנישער זאַמלבוך״, קיעוו, זז׳ 489—506). ביידע ביבליאָגראַפיעס נעמען ארום די צײַט ביז 1915, ד״ה ביז פּרצעס טויט.

בשעת ווען באָראָכאָוס רשימה באַשטייט פֿון 180 אינדיצירטע, איז די צאָל פֿון גורשטיינס הוספֿות — 235. דאָך שפּאָן ביידע רשימות ווײַט ניט אויס דעם נאַנצן מאַטעריאַל.

מיט מײַנע הוספֿות, וואָס באַשטייען פֿון 140 אינדיצירטע, פֿרעטענדיר איך אויך ניט צו מאַכן פֿולשטענדיק די דאָזיקע ביבליאָגראַפיע. איך וויל נאָר צוגעבן די מאַטעריאַלן, וואָס פֿעלן דאָרטן און וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט בײַ מיר אין משך פֿון מײַן אַרבעטן איבער א מאָנאָגראַפיע וועגן פּרצן. אין די דאָזיקע הוספֿות זענען ניט אײַנגענומען די אינדיצירטע, וואָס געפֿינען זיך אין ז. רייזענס לעקסיקאָן II, ווי אויך ניט דער ענגלישער מאַטעריאַל, וועלכער איז טיילווײַז באַאַרבעט געוואָרן פֿון מ. חורוויץ (זע וויַטער).

דאָס גרענעציאָר פֿון מײַנע הוספֿות איז אויך 1915. כּמעט אַלע אינדיצירטע זענען גענומען פֿון נעזעענע מקורים מיטן אויסנעם פֿון יענע, וואָס זענען באַצייכנט מיט א שטערנדל.

1) אַרטיקלען און ביאָגראַפישע מאַטעריאַלן וועגן פּרצן

1) Sam Mar [gulies]. Z Zamościa. Izraelita 1879, Nr. 44.

דערצײלט, אַז דער הינער אַדוואָקאַט L. P[erec] האָט זיך אַרומטערנעמען לערנען העברעיש אין דער דאָרטיקער שול פֿאַר אַרעמע קינדער.

1a) אש״ר [ראובן אשר ברוידעס]. מכתבים ספרותים. „מגיד משנה״ הרמ״א (1880), נומ׳ 45, זז׳ 176; 46, 178—180; 47, 182—183; 48, 186—187; 49, 191; 50, 195.

א רעצענזיע פֿון דעם ערשטן ביכל העברעישע שירים, וואָס פּרץ האָט אַרויסגענעבן בשותפֿות מיט זײַן שוועסטער גבֿרי׳אל יהודה לירטענפּעלד. זע באָראָכאָוו, פּרץ־ביבליאָגראַפיע, נומ׳ 1.

2) Критикусъ [С. Дубновъ]. Восходъ 1887, Nr. 1 (Литер. Лѣтопись, 10).

וועגן פרצעס ליד „שירי היום" אין „האָסיף". דער קריטיקער זאָגט אַרויס די מיינונג, אַז „Уже так, видно, на роду написано г. Перецу писать так, чтобы никто его не понимал".

3) Notatka bibljograficzna. Izraelita 1891, Nr. 4.

אַ נאָטיץ וועגן מזחס „גן שעשועים"; עס ווערט שטאַרק געלויבט פרצעס „ווענוס און שולמית".

4) Z piśmiennictwa. Izraelita 1891, Nr. 6.

אַ נאָטיץ וועגן דעם בקרובדיקן דערשיינען פון „אַ זאַמלבוך אין זשאַרגאָן, געווידמעט דער פאָלקסבילדונג אונטער דער רעדאַקציע פון טאַלענטירטן פאָעט און נאָוועליסט לעאָן פרץ".

5) Ign. S[uesser]. Z żydowskiej poezyi żargonowej. Izraelita 1891, Nr. 31, 297 (107 זע נומ׳).

אַ קורצע הקדמה צו דריי איבערגעזעצטע לידער, צווישן זיי אַ פראַגמענט פון פרצעס „מאָניש" א״ט Moj język. אַגב ווערט פרצעס מחברשאַפט ניט אָנגעוויזן.

6) S—w [סאָקאָלאָוו]. Izraelita 1892, Nr. 18.

אַן ענטוזיאַסטישע אָפּשאַצונג פון פרצעס דערציילונגען פון דעם צווייטן באַנד „די יודישע ביבליאָטעק".

7) P[eltyn]. Żargonowe piśmiennictwo. Izraelita 1892, Nr. 20.

לויבט זייער פרצעס „יודישע ביבליאָטעק", דערהויפּט פרצעס דערציילונגען.

8) Z piśmiennictwa. Izraelita 1893, Nr. 23,

מכוח פרצעס ביכל וועגן כאָלערע, וואָס ווערט „פאַרטיילט אומזיסט דער אָרעמער ייִדישער באַפעלקערונג".

9) א. קאַהאַן. פאָעזיע און וויא מען שרייבט איהר. צוקונפט 1893, 3, 35—42. אויף ז׳ 42 אַ הערה: „פיעלע אַנדערע מוסטערען פון וואהרע פאָעזיע קען דער לעזער געפינען אין אַנדערע שטעלען פון אַבראַמאָוויטש, וויא אויך פון פלאי״ס (אין דער „אַרב׳ צייט"), פרץ׳ס און ש״ע ווערק".

10) Literatura nowohebrajska w Polsce. Dodatek literacki do Dziennika Polskiego, 1894, Nr. 3.

11) ב. גאָרין. דיא נייע זשאַרגאָנישע ליטעראַטור אין רוסלאַנד. צוקונפט, דעצעמבער 1894, 7—13.

וועגן פרצעס „ביבליאָטעק" אויף ז׳ 11—13, אַז זי איז „ריין פון שאָוויניזם, אויסער דעם לייט אַרטיקל" און אַז „איבער דער גאַנצער ביבליאָטעק שוועבט אַ דוך פון בילדונג". דער אַרטיקל ברענגט אַ פּאָר וויכטיקע פאַקטן פאַר פרצעס ביאָגראַפיע.

12) Z piśmiennictwa hebrajskiego i żargonowego. Izraelita 1894, Nr. 44.

וועגן פרצעס הומאָרעסקעס אין עפּעלבערגס „וואַרשאַווער אידישער קאַלענדאַר" פאַרן יאָר 95/1894.

13) J[erzy Ohr]. Notatki bibljograficzne. Izraelita 1895, Nr. 11 וועגן פרצעס „יודישער ביבליאָטעק", לויבט שטארק פרצעס שאַפונגען.

14) Revue des Études Juives 1900, 40, 274.

א רעצענזיע אויף פרצעס כתבים, ווארשע 1899, זז' 154.

15) S. Bernfeld. Die neue hebräische Litteratur. Jahrbuch für jüd. Gesch. u. Litt. Berlin, II, 1900, 192.

פאַרגלייַכט פרצן מיט מעטערלינקן.

16) ד. פינסקי. יצחק לייבוש פרץ (צו זייַן 50 יעהריגען יובילעאום). מיניקעס שבועות בלאַט 1900 (איבערגעדרוקט פון „אַבענד בלאַט").

17) נ. ס[אָקאָלאָוו] אין הצפירה 1901, נומ' 91, ז' 365.

18) מ. לעאָנטיעף [מאָיסעיעף]. א רעצענזיע אויף „דער צוקונפט". „פרייע ארבעטער שטימע" 1902, 7טער פעברואַר, ז' 10.

וועגן פרצעס א דערציילונג, וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן פון העברעיִש. שוואַך אין פאָרם, „אָבער איהר געדאַנקען גאַנג איז טיטאַנענמעסיג". פאַרגלייַכט אים מיט ניצשען. דער מחבר פירט אויס, אַז „עס איז נור דאָ איין פרץ ביי אידען".

18a) מ. זייפערט. ליטעראַרישע באַשי-בוזוקען. „פרייע ארבעטער שטימע" 1902, 21סטער סעפטעמבער.

אין אַמעריקע איז ניטאָ קיין ייִדישע ליטעראַטור. מען באַגנבעט רק פרצן און מען רעקלאַמירט זייַנע נייַע ווערק, וואָס זענען שוין א סך מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן.

19) צוקונפט 1902, ז' 349.

א וויכטיקע נאָטיץ וועגן פרצעס מיטאַרבעטערשאַפט אין דער „צוקונפט", אַז זייַנע ווערק, וואָס ווערן געדרוקט אין אַנדערע אַמעריקאַנער אויסגאַבעס, זענען דורך א טעות אַהין פאַרקויפט געוואָרן. זע וועגן דעם די אינטערעסאַנטע הערה פון יעקב מילך אין זייַנע „אידישע פראָבלעמען", ב' 2, ז' 18—19, ווי אויך מ. ווינטשעווסקיס ארטיקל „פרץ אין אַמעריקע", די צוקונפט 1915, נומ' 6.

19a) N. Sokolow. Jewish Chronicle 1902, January 24.

אַן ארטיקל וועגן יאַן בלאָך. פרץ ווערט דערמאָנט. זע וועגן דעם: ד"ר ה. פראַנק אין זאַמלבוך „פוילישע אידען" ב' II, ניו-יאָרק 1934, ז' 31.

20) בן קלמן [אַברהם רייזען]. א רעצענזיע אויף פרצעס „יודישער ביבליאָטעק". יאָהרבוך „פראָגרעס", ווארשע 1904, ז' 142—143.

21) ד"ר ח. זשיטלאָווסקי. י. ל. פרץ—דער קינסטלער, דער פרייַ-דענקער, דער איד. דער צייטגייסט, ניו-יאָרק 1905, ז' 3.

22) R. Lilientalowa. L. Perec. Ognisko אָדער Niwa Polska 1906 (?).

23) Fr. Stöckl. Perec jako nowelista. Rocznik Żydowski, Lwów 1906, 17—27.

24) Zefir. U Pereza. Wschód, Lwów 1907, Nr. 62.

אַן אינטערוויו.

25) Ad. Roth. Pobyt Pereza we Lwowie. Wschód 1907, Nr. 61.

26) Perez w Krakowie i Lwówie. Wschód 1907, Nr. 56, 59, 60.
וויכטיקע נאָטיצן וועגן דעם אויפֿנעם, וואָס דער דיכטער האָט געהאַט אין לעמבערג און אין קראָקע.

27) צבֿיון. די אידישע ליטעראַטור און איהרע שרייבער (אַ קריטישער איבערבליק). צוקונפֿט 1908.
וועגן פּרצן אויף ז׳ 41 — 42, אַ פּאָלעמיק מיט וולאַדעקן און ניגערן.

28) מ. מיכלזאָהן. די צוקונפֿט פֿון אידיש. צוקונפֿט 1909.
אויף ז׳ 229 רעדט זיך וועגן פּרצעס פּעסימיזם בנוגע דער צוקונפֿט פֿון ייִדיש.

29) M. Philipson. Neueste Geschichte des jüdischen Volkes. Berlin 1910, II, 173.

30) S. Niger. Еврейскіе Альманахи. Еврейскій Мір, 1910, 143–152.
אַ קריטיק אויף פּרצעס זאַמלבוך „יודיש״, ווי אויך אויף די שריפֿטן פֿון פּרצן, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין ד״ר א. קאַפּעלס (מוקדוני) זאַמלבוך „די יודישע יוגענד״.

31) Charles Bolz et Abel Martin. Une litterature inconnue. Grand Revue, Sept. 10, Juni 11, 1911.
וועגן פּרצן אין נומער פֿון 10טן סעפּטעמבער.

32) ב. וולאַדעק. אַ פּאָר ווערטער וועגן פּרצן (צו זיין 60 יאָהרינען יובילעאום). „פֿאָרווערטס״ פֿון 11טן יוני 1911.
איבערגעדרוקט א״ט יצחק לייבוש פּרץ אין בוך: ב. וולאַדעק אין לעבן און שריפֿטן, ניו־יאָרק 1936, 321 – 324.

33) ש. ניגער. דריי יסודות פֿון פּרץ׳ס שאַפֿען (אַ פּרק פֿון אַן אַרטיקעל). די אידישע וואָכענשריפֿט 1912, נומ׳ 9, ז׳ 258—262; נומ׳ 10, ז׳ 292–295; נומ׳ 11, ז׳ 320 – 323.

2) פּרצעס שריפֿטן געדרוקט אין פֿרעמדע זאַמלביכער און זשורנאַלן

א) העברעיִש

34) מה היה גורדון — בלשן או משורר? הצפירה 1896, נומ׳ 255 — 257, 260 — 261, 265, 269, 277, 280, 282—83, 286 און 288.

35) בעולם האותיות המחכימות. הצופֿה 1904, נומ׳ 526.
וועגן ביאַליקס שיר „דבֿר״.

36) בעולם האותיות המחכימות. הצופֿה 1904, נומ׳ 452, 458, 463, 469, 475.
וועגן ש. איש הורוויצעס אַרטיקל: לשאלת קיום היהדות. אויף די דאָזיקע אַרטיקלען האָט הורוויץ געענטפֿערט אין פֿרישמאַנס „הדור״ 1904, העפֿט 29, ז׳ 29—32.

37) גנזי נסתרות. העולם תרס״ז, נומ׳ 1.

ב) אין יידיש

פרצעס ווערק נעדרוקט אין „ארבעטער צייטונג" (ניו-יארק) אין 1893 זענען פֿאַרצייכנט ביי א. ראָזענצוויג, „דער ראדיקאלער פּעריאָד פֿון פּערעצעס שאפֿנ", קיוו 1934, 183. דאָרטן זענען אויך פֿאַרצייכנט פרצעס ווערק נעדרוקט אין „צוקונפֿט". עטלעכע אומפֿרנקטלעכקייטן, קאָרעגירן מיר דאָ:

„נאָטס חסד", „השגחה פרטית" און „ער און איך" זענען נעדרוקט ניט אין מאַרק-נומער, נאָר אין יאַנואַר, 1893. עס פֿעלט דאָרטן:

38) אהן נדן איז ערגער ווי א פּאָקען. נעחחמעט פּלא"י. „צוקונפֿט", 1893, II, 45-48.

39) אויב נישט נאָך העכער. דער פּנקס פֿון שאַרקאָנסקי און ראָזענפֿעלד, ניו-יאָרק, צפּרל 1900, נומ' 1, 34-37 (איבערגעדרוקט פון „דעם יוד").

40) דער נייער ניגון. מיניקעס ימים נוראים און סוכות בלאט 1898.

41) דאָס חנוכה ליכטעל (ליד). מיניקעס חנוכה בלאט 1900.

42) נס חנוכה (ערצעהלונג). דאָרט, 1900.

43) צוריקשען בלומען (ליד). דאָרט, פסח בלאט 1900.

44) די נעטצען, ירמיהו'ס ברירה. דאָרט, 1900.

45) אויספֿערקויף (א שפּאס). נעחחמעט ל"ק. דאָרט, 1900.

46) דיא נייטאָרען (ליד). נעחחמעט פּלא"י. דאָרט, 1900.

47) פֿריהלינג (ליד). דאָרט, 1900.

48) דיא טרייסט. מיניקעס שבת נחמו בלאטט, אויגוסט 1900. נעחחמעט יהודא (!) ליב פרץ.

49) דיא נחמה. דאָרט, 1900.

50) לשנה טובה תכתבו. ימים נוראים און סוכות בלאטט 1/1900.

51) אויגען און ליפּעלאך. נעחחמעט י. ל. פ. מיניקעס פסח בלאטט 1901.

52) דיא רויז (א זומער ערצעהלונג). דאָרט, 1901.

53) א יום טוב פֿאר קינדער (פּעליעטאָן). נעחחמעט לצפֿר. דאָרט, 1901.

54) א פֿערשטערטער שבועות (פּראָזע). מיניקעס שבועות בלאטט 1901.

55) יקטן פֿון מאריא קאָנאָפּניצקא, איבערזעצט דורך פּלא"י. דאָרט, 1900.

56) אונזער טרייסט פֿון ד"ר שטיצער. מיניקעס שבת נחמו בלאטט 1901.

57) דער נעטער נעשמאָק פֿון פּלא"י. מיניקעס פורים בלאטט 1902.

מיט א באמערקונג: איבערגעדרוקט.

58) פּרעה'ס יורשים (אין רומענייען) פֿון י. ל. פרץ. אויס דעם העברעישן ספּעציעל פֿיר מיניקעס פסח בלאט פֿון א. פֿרומקין. דאָרט, 1902.

59) שכנא (לכבוד פסח). דאָרט, 1902.

60) דער וילדער מענש (פֿון ד"ר שטיצער). דאָרט, 1902.

61) א תפּילה, פֿון פּלא"י. דאָרט, 1902.

62) נעילה (מיט אן אייבערקעפל: ליטעראַרישע פערל). מיניקעס ימים נוראים און סוכות בלאט 1902, 50—55.

63) משוגענע געדאַנקען פון פלא״י. מיניקעס שבת נחמו בלאַט 1902, ז׳ 36.

64) י. ל. פרץ׳ס שריפטען: יום כפור בילדער. מיניקעס בלעטער, אלול תרע״ב—1902.

65) אַ נאַכט פון שרעק (אַ פסיכאָלאָגישער עטיוד) פון י. ל. פרץ. אויס דעם העברעאישען פון א. פרומקין. מיניקעס מאָנאַט בלאַט און יו״ט בלאַט 1902, נ׳ 55.

66) אַ שרעקליכער שבועות. מיניקעס שבועות בלאַט 1902.

67) דיא פערשטויסענע פון פלא״י. דאָרט, 1902.

68) [אַ ליד אָן אַ קעפּל]. צוקונפט 1902, ז׳ 175 (9 שורות. די ערשטע שורה לייענט זיך אַזוי: „טהייערע שטיינער זעננען „איזמען״, דאָס זעננען ליכט-פענגער, ליכט-שוואממען״).

69) דיא אכטע אבטהיילונג אין גיהנם. אויס דעם העברעאישען פון א. פרומקין. צוקונפט, יאַנואַר 1902, ז׳ 28—32.

70) שמעיה דער גבור (פון חסידישען לעבען). דאָרט, ז׳ 129-133. געחתמעט פלא״י.

71) וויסען, אידעען, אידעאַלען. (אַפאָריזמען). דאָרט, ז׳ 299.

72) ר׳ שלמה און זיינע מעשה׳לעך (פלא״י). דאָרט, 329—337.

73) אויף אַזומער-וואָהנונג, נישט ווייט פון אַ ווילע, אונטער אַ בוים אין גאָרטען (אַ דיאַלאָג). דאָרט, 576—578.

74) פעסימיסטישע געדאַנקען. דאָרט, 432—434.

75) צוויי סקיצען (געשריבען פאַר דיא „צוקונפט״). 1) משוגע (פון פראַנצויזיש), 2) ער און זיא. דאָרט, 521—522.

75a) דער חשוב ביים קאַנאָניק (אונטערגעהערט אין וואַגאָן). דאָרט, 188—193. געחתמעט פלא״י.

76) משנת חסידים (ספּעציעל געשריבען פאַר דיא „צוקונפט״). דאָרט, 235—238. געחתמעט פלא״י.

77) דער געדאַנק און דיא האַרפע (אַן אַראַבישע לעגענדע פון ל. פרץ. איבערזעצט פון א. פרומקין). דאָרט, 1903, 228—233.

78) אַ בריעף פון דאָרנמאַן צום רויזענמאַן. אויס דעם העברעאישען פון א. פרומקין. דער אַרבייטער פריינד, לאָנדאָן 1903, נומ׳ 5, ז׳ 6—7.

79) אין צייטוואָגען (געדאַנקען פון אַ פעסימיסט). דאָרט, 1904, נ׳ 4 8, ז׳ 2-3. וועגן דער דיסקוסיע אַרום דעם אַרטיקל זע מיינע „פרציאַנאַ״ אין דעם זעלבן נומער פון די „ייוואָבלעטער״.

80) י. ל. פרץ שריפטען. שבועות בלאט. תרס״ג 04/1903.

אַנטהאַלט: ראָמאַנטיק: 1) גליק אָהן אַ שיעור, 2) אַ האַרץ אַז עס ברענט. געדיכטע: 1) פריהלינג, 2) דיא שחיטה, 3) דיא וועלט, 4) אמת און שקר. ליעדער: 1) ישראליק האָף און גלויב.

81) אין קבר (באלאדע). דאָרט.

82) צו דר שונאי ישראל — אנטיסעמיטען און באָסטאקאָמאנדא (לויט הייגע). דאָרט

83) אין וואלד ביי דיא חיות. דאָרט.

84) א שטעכעדיקער דאָרען. דאָרט.

85) פורים שפילער. מיניקעס פסח בלאט, חרס״ד, ז׳ 36-38.

86) דער פראָפעט (נעדיכט). יאָהרבוך „פראָגרעס״ רעדאקטירט פון א. רייזען ווארשע 1904, ז׳ 10.

87) די פֿויער אבנים טובות (פאנטאזיע). דאָרט, ז׳ 36-39.

88) י. ל. פרץ שריפטען. חתונה נעהאט אום שבת נחמו (ערצעהלט פון לאה׳לע ר׳ זיינוויל׳ס). שבת נחמו בלאט, חרס״ג, ז׳ 39-47.

89) דיא מגפה פון שרפות. מיניקעס שבועות בלאט, סיון חרס״ד, ז׳ 46-48.

90) פאָלקסטימליכע געשיכטעס: 1) דער קונצען מאכער, 2) ס׳איז גוט. ערצעהלט פון א נעהעזענעם קאנטאָניסט (נעווידמעט ביאליקן), 3) דער הינטישער סדר. דער פריינד (פעטערבורג), פסח-נומער, ביאַלאנע, 1904, ז׳ 16—20.

91) ס׳ברענט (איין אקטער). שבועות-ביאַלאנע צום „פריינד״ 1904, ז׳ 14-16.

92) העברעאיש און זשארגאן. „די יודישע פרייהייט״, לאָנדאָן חרס״ה, 1 העפט, ז׳ 10-12. אן אינערדרוק פון צווייטן קאָפיטל פון פרצעס ארטיקל „בילדונג״.

93) דער נביא. צוקונפט 1905, ז׳ 128.

94) די נאָלדענע קייט. צוקונפט 1907, ז׳ 598-603, 645-651 און 712-717. (זע באראכאוס פרץ-ביבליאגראפיע נומ׳ 40).

95) חי היסטעז (א מעשהלע). לידסקיס פאמיליען קאלענדאר, ווארשע 1908/1907, ז׳ 20—22.

96) עס נעהט צו פסח. דאָרט.

97) כרת. צוקונפט 1912, ז׳ 12—14. דאָס זעלבע אין יובילי-ביאַלאנע פון „פריינד״ 1912, נומ׳ 6, פון 19 יאנואר.

98) מאטיל פריינק (א פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע). צוקונפט 1912, ז׳ 794-797

99) והידים ידי עשו (נעווידמעט דער רוסיש-יודישער פרעסע). יובילי-ביאַלאנע צום „פריינד״ 1912, נומ׳ 4.

100) אויף דער פרישער לופט (א מעשה נורא מיט׳ן רבין זאָל לעבענס יוננסטער שנור). דאָרט, נומ׳ 7.

101) דער פאָרטוך (פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע). צוקונפט 1913, ז׳ 210-215.

102) א חלום פון א לימחישען מלמד (פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע). צוקונפט 1913, ז׳ 643-648.

103) דאָס ליעד דער ליעדער שלמה׳ס (שיר השירים אשר לשלמה). פֿערזידישט פון י. ל. פרץ (פאָרוואָרט און טעקסט). צוקונפט 1913, ז׳ 844-848, 976-979.

3) אין בוכפֿאָרם

104) שאמפּאניער. דראַמא אין איין אַקט פֿון י. ל. פּרץ. פֿערלאַג ס. דרוקער־מאַן. ניו־יאָרק [אַן ערך 1910]. 16 זייַטן.

4) ווערק געווידמעט פּרצן

105) ב. גאָרין. דיא אונרוהיגע נאַכט. (געווידמעט צו מיין פֿיעל געאַכטעטען פֿריינד פּלא״י). צוקונפֿט, אויגוסט 1895, זז׳ 37—40.

106) י. דינעזאָן. יאָסעל אלגעבראניק און זיין תּלמיד. (געווידמעט דעם חבֿר און פֿריינד י. ל. פּרץ). צוקונפֿט 1902, זז׳ 427-432, 482-488.

5) איבערזעצונגען

פּויליש

דעם ערשטן פּרוּוו פֿון אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון פּוילישע איבערזעצונגען פֿון פּרצן האָט געמאַכט ה. ווילטשינסקי (ביכער־וועלט 1928, נומ׳ 6, זז׳ 28—32). די דאָזיקע רשימה איז ניט קיין פֿולשטענדיקע. חוץ דעם איז די ביבליאָגראַפֿיע ניט ריכטיק אַוועקגעשטעלט געוואָרן, ווייַל די קעפּלעך ווערן ניט אָנגעגעבן אין פּויליש. אין מייַן רשימה האָב איך ניט אַרייַנגענומען די אינדיציעס וואָס ווערן געבראַכט בייַ ווילטשינסקין.

107) Mój język (Z ballady „Monisz“). Izraelita 1891, Nr. 31, p. 297. איבערגעזעצט פֿון איגנאַץ זיסער. געווען פֿריִער געדרוקט אין דעם לעמבערגער זשורנאַל Ojczyzna, 1933 נומ׳ 52. איבערגעדרוקט פֿון פּ. קאָן אין Chwila, 16 אַפּריל 1933, און פֿון ז. רייזען אין די „ליטעראַרישע בלעטער״ 1933, נומ׳ 52.

108) Kabaliści. Echa płockie i łomżyńskie 1901, 28, 29.

109) Ósmy krąg piekła. Wschód, Lwów 1901, 60.

110) Melodja. Wolny przekład M. Arnsztejna. Wschód 190, 50.

111) On i ona. Tł. Szpira. Wschód 1901, 52.

112) Źródło radości (monolog chasyda). ib. 1901, 51.

113) Chory chłopiec. ibidem, 1902, 93.

114) Wywłaszczona. ibidem, 1902, 85.

115) Serdeczne pytanie. ibidem, 1902, 75.

116) Post. ibidem, 1902, 96.

117) Śmierć muzykanta. ibidem, 1902, 82.

118) Siódma świeczka. Wschód 1902, 63.

119) Na granicy; Milcz. ibidem, 1902, 76.

120) Pobożny kot. ibidem, 1902, 90.

121) Cztery pokolenia — cztery testamenty. Rocznik Żydowski, Lwów 1902, 175—180.

122) Szalony batłon. Wschód 1905, 34, 35.

123) Milcz (fantazja); Serduszko drży. Przełożył Z. F[inkelstein]. ibidem, 1905, 40.

124) Zgoda domowa. Tł. Franciszka Bienensztock. Wschód 1905, 19.

125) Dusza. Ognisko, Warszawa 1906, czerwiec.

126) Nadzieja i obawa. Z żargonu Adam Chofen. Wschód 1906, 21.

127) A cudów nie było (Poemat prozą). Z żydowskiego przełożył Izydor Menczel. ibidem, 1906, 41, 43.

128) Róża (Opowieść wiosenna). Tłum. z żargonu Celina Kisterowa. ibidem, 1907, 17.

129) Jak nie wyżej! Opowiadania chasyda. Z żargonu tłum. G. Hecht. ibidem, 1907, 60.

130) Szalony grajek. przeł. I. Menczel. ibidem, 1907, 67.

131) Wdowa. Rocznik Żydowski, Lwów 1906, 28—30. Z żargonu przełożyła Estera z Miesesów Rapaportowa.

132) Stul usta! (fantazja). ibidem, 30—31.

133) Z Łaszczowa. Pierwsze doświadczenie. ibidem, 32—35. Z hebrajskiego przełożyła E. z M. R.

134) Śmierć muzykanta. ibidem, 35—39. Tł. Fr. Bienensztock.

135) Jankiel pesymista. Jedność, Lwów 1910, 31.

136) Mełamed z Chełma. ibidem, 1910, 44.

137) Renesans (melodeklamacya). Przeł. Saul Wagman. Hechawer. Księga zbiorowa. Warszawa, Sierpień 1918, 32—33.

דייטש

138) Der Zauberkünstler. Chad Gadja, her. von Hugo Herrmann, Berlin 1914.

רוסיש

139) Л. Перец. Мораль и Минятюры. Одесса. Дешевая евр. б-ка № 18. 16 стр. [אָן א יאָר].

6) איקאָנאָגראַפיע

140) א בילד פון י. ל. פרץ אין צוקונפט 1907, מיי, ז׳ 244.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

J. L. Peretz. Psychologist of Literature. By A. A. Roback. Sci-Art Publishers 1935. Pp. 457.

עס איז באמת טאַקע אויסטערליש, וואָס די ערשטע גרויסע ביאָגראַפֿיע פֿון י. ל. פּרץ איז אַרויס ניט אין ייִדיש נאָר אין ענגליש. פּראָפֿ׳ ראָבאַק איז בכלל נישהוֹמם, וואָס עס האָט זיך ביז איצט ניט געפֿונען קיין עמיל לודוויג, קיין אַנדרע מאָרואַ פֿאַר אַזאַ גייַסטטורעם פֿון דער ליטעראַטור ווי י. ל. פּרץ. די לודוויגס און מאָרואַס זענען פֿאַרנומען מיט צושטייַערן ביאָגראַפֿיעס וועגן שוין וועלטבאַרימטע און גענוג באַשריבענע. זיי האָבן זיך, לויט פּראָפֿ׳ ראָבאַקס אויסדרוק, גענומען משמעות פֿאַר אַ מאָטאָ דעם זאַץ: „ווער עס האָט, דאַרף באַקומען נאָך״. שולדיק אין דעם זענען אָבער די ייִדן אַליין, פּרצעס פֿרייַנד, זייַנע פֿאַרערערס, די גאַנצע שרייַבער־פּלעיאַדע, וואָס ער האָט אינספּירירט דירעקט אָדער אומדירעקט. מיט וואָס, פֿרעגט דער מחבר, איז פּ ר ץ, די ייִדישע שפּראַך און די ייִדישע ליטעראַטור ווייניקער וויכטיק פֿאַר מ י ס ט ר א ל, דער פּראָוואַנסאַלישער שפּראַך און דער פּראָוואַנסאַלישער ליטעראַטור, וואָס האָבן געפֿונען אַקאַדעמישע אָנערקענונג און אַ גאַנצן שפּאַלט אין דער „ענציקלאָפּעדיאַ בריטאַניקאַ״, בשעת ווען די שפּראַך פֿון צען מיליאָן ייִדן ווערט איגנאָרירט און פּרץ, דער מיסטראַל פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, עקסיסטירט ניט פֿאַר די אַרויסגעבער פֿון דער ענציקלאָפּעדיע. פֿאַר דער דאָזיקער קולטורעלער פֿאַרוואָרלאָזונג איז פֿאַראַן נאָר איין פֿאַרענטפֿערונג: פּרצעס ווערק זענען זייער ווייניק איבערגעזעצט אין פֿרעמדע שפּראַכן. אַנדערש וואָלט פּרץ באַקומען די נאָבעל־פּרעמיע.

קורץ נאָך פּרצעס טויט האָט ראָבאַק געהאַט בדעה צו האַלטן אַ ציקל לעקציעס אין אַ ניו־יאָרקער אוניווערסיטעט וועגן פּרצן, אָבער דאָס האָט זיך דעמאָלט ניט אייַנגעגעבן. ערשט אין 1932 האָט ראָבאַק געהאַט דעם קורס לעקציעס און די צום 20סטן יאָרצייַט פֿאַרעפֿנטלעכטע ביאָגראַפֿיע איז אַ טעקסטבוך פֿון דעם דערמאָנטן קורס. דער מחבר איז מיט זייַן ווערק אויסן צו באַקענען די וועלט מיט אַ ייִדישן דיכטער, וועמען מען האָט פֿאַרגליכן צו אַנדרעיעוון און קיפּלינגן, צו טאָלסטויען און סינקלערן, וואָס איז אָבער—אַ פּשוטער ייִדישער פּרץ.

*

א. א. ראָבאַקס ווערק באַשטייט פֿון פֿיר גרויסע טיילן.

ערשטער טייל—ביאָגראַפֿיע

דער דאָזיקער טייל האַלט צוועלף קאַפּיטלען. אין דעם ערשטן קאַפּיטל רעדט דער מחבר אַרום: פּרצעס קאַמף פֿאַר דער שפּראַך, רעפֿלעקסן פֿון דער השכלה, די ייִדישע ליטעראַטור פֿ א ר פּרצן און דעם גרויסן „טריאָ״. אין

צווייטן קאַפּיטל רעדט דער מחבר וועגן די מקורים צו פּרצעס ביאָגראַפֿיע, גיט אַן אויספֿירלעכע ביבליאָגראַפֿיע, שטעלט פֿעסט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין סיסטעמאַטישע ביאָגראַפֿיע פֿון דעם גרויסן דיכטער, רעדט אַרום פּרצעס יוגנט-אויטאָביאָגראַפֿיע און פֿירט צום סוף דורך אַ פּאַראַלעל צווישן פּרצן און רענאַנען. ראָבאַק זעט פּאַראַלעלן צווישן פּרצעס זיכרונות און רענאַנס מעמואַרן פֿון זײַן קינדהייט און יוגנט וואָס שייך פּראָבלעמען, געדאַנקען, פֿילאָסאָפֿיע און מיסטיציזם. דעם קעלטישן מיסטיציזם רענאַנס קען מען אין אַ ייִדישן וואַריאַנט געפֿינען בײַ פּרצן. דער דריטער קאַפּיטל פֿאַרנעמט זיך מיט דער סבֿיבֿה און ירושה, מיט דער געבוירן-שטאָט פּרצעס, מיט זײַנע עלטערן און מיט זײַן ערשטער אייגענער סבֿיבֿה. דער פֿערטער קאַפּיטל רעדט וועגן דעם אומרויִקן וווּנדערקינד, ברענגט בײַשפּילן פֿון פּרצעס פֿענאָמענאַלן זיכרון, רעדט וועגן זײַנע שפּילן און פֿאַרווײַלונגען, וועגן דעם בית-המדרש און וועגן זײַנע לערערס. דער פֿינפֿטער קאַפּיטל באַהאַנדלט פּרצעס שטורעם- און דראַנג-פּעריאָד, זײַנע נעדאַנקען וועגן טויט און זײַן מיסטיציזם. דער זעקסטער קאַפּיטל רעדט וועגן דעם אויפֿוואַכן פֿון פּרצעס דאָרשט נאָך וויסן און וועגן דעם דורכפֿאַל פֿון זײַן שטרעבן. אין זיבעטן קאַפּיטל באַשרײַבט דער מחבר פּרצעס פֿאַמיליע-לעבן, זײַן אַנטטוישונג, די טראַגעדיע פֿון פֿאָטער און זון, די סתירות אין פּרצעס לעבן, רעדט אויך וועגן פּאָעטישער גערעכטיקייט און רעאַליסטישער אומגערעכטיקייט. אין אַכטן קאַפּיטל באַהאַנדלט דער מחבר פּרצעס טעטיקייט ווי אַ געריכטס-פֿאַרטיידיקער, זײַן איבערגאַנג פֿון רעכט צו ליטעראַטור, ברענגט סאָקאָלאָווס אָפּשאַצונג פֿון פּרצן. דער נײַנטער קאַפּיטל איז אָפּגעגעבן פּרצן דעם קינסטלער און סטאַטיסטיקער, דער צענטער—פּרצעס טעטיקייט אין דער ייִדישער גמינע, דער עלפֿטער—פּרצעס קראַנקייט און טויט, דער צוועלפֿטער—פּרצעס סאָצ-אַלע אָנשויונגען און זײַן געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט. דער לעצטער קאַפּיטל שטעלט די פֿראַגע, צי איז פּרץ געווען אַ סאָציאַליסט.

צווייטער טייל—פּסיכאָגראַפֿיע

די פּערזענלעכקייט פֿון י. ל. פּרץ

פֿאַר אַן אויסגאַנגפּונקט דינט ראָבאַקן די כאַראַקטעריסטיק פּרצעס געגעבן פֿון זײַן קענער דוד פֿרישמאַן. וואָס שייך דעם אַנטאַגאָניזם פּרץ—פֿרישמאַן, האָט זיך פּרץ אין דעם ענין געהאַלטן מער דזשענטלמעניש ווי פֿרישמאַן, אומאָפּהענגיק דערפֿון וואָס עס איז געווען די סיבה פֿון קאָנפֿליקט. לויט פֿרישמאַנען איז פּרץ קודם-כּל אַ גרויסע פּערזענלעכקייט, להוט נאָך מעשׂים און אָנערקענונג פֿאַר יעדן פּרײַז; אַ שרײַבער איז ער געווען נאָר דרך-אַגבֿ. דעם אײַנדרוק, וואָס פּרץ האָט געמאַכט אויף אַלע זײַנע אַרומיקע, באַצייכנט פֿרישמאַן ווי עפּעס אַ מין שוואַרצקינסטלערײַ, ווי עפּעס איראַציאָנעלס, וואָס איז ניט געשטאַנען אין קיין שום צוזאַמענהאַנג מיט די רעאַלע מעלות פֿון זײַן כאַראַקטער. אַפֿילו פּרצעס אַ שׂונא איז מודה, אַז ער איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכע אינדיווידואַליטעט. כּדי צו כאַראַקטעריזירן פּרצן, באַדינט זיך אַ. אַ. ראָבאַק מיט זײַן אייגענעם מעטאָד, דעם אַזוי גערופֿענעם פּערס-אַנאַליז.

פֿיזישע שטריכן. וווּקס — גיכער נידעריק, פֿעסט געבויט, געהערט פּרץ צום טיפּ „קליינע גיגאַנטן". זײַן האַלטונג איז מוטיק, זײַנע באַוועגונגען ענערגיש.

א שיין פנים מיט שטראַלנדיקע אויגן, די וואָנסן גיבן אים דעם אויסזען פֿון א פּוילישן שליאַכטשיץ. עטלעכע הונדערט סטודענטן פֿון האַרוואַרדער אוניווערסיטעט האָבן באַטראַכט פּרצעס פֿאָטאָגראַפֿיע און נאָר צוויי פֿון זיי האָבן באַצייכנט זייַן נאַציאָנאַליטעט ווי א ייִדישע. זייַן קערפּערבוי איז געווען אַן אויסדריקלעך פּיקנישער.

אינטעליגענץ. אַלע עלעמענטן, הייַנו: אָריענטיר-פֿעיִקייט, זעלבסטקריטיציזם, סאָציאַלע אינטעליגענץ (דאָס וואָס כאַראַקטעריזירט א גוטן דיפּלאָמאַט און א טאַקטישע באַלעבאָסטע), אינטעלעקט, געפֿיל פֿאַר הומאָר — אַלץ אויף זייער א הויכן ניוואָ.

טעמפּעראַמענט. א פֿאַר א פּיקניקער טיפּישער ענציקלאָטימישער טעמפּעראַמענט, א נייגונג צו א פּעריאָדישן בייַט פֿון געמיט און שטימונג. היציק, לעבעדיק, האָט פּרץ די אייגנשאַפֿטן פֿון א „פּרימאַדאָנע" — א נייגונג צו קאַפּריזן (האָט ניט געוואָלט אויפֿנעמען שלום-עליכמען און האָט ניט דערלויבט לייענען זייַנע לידער צוליב א באַליידיקונג).

עקספּרעסיע-טענדענצן. פּרץ איז א מענטש פֿון מעשׂים, בולט געוועגדט אויף דרויסן, פֿאַרשטייט ניט דאָס גריבלעניש אין זיך. ניט ספּעציעל עגאָצענטריש, גיכער מע׳ אַלטראָצענטריש ווי אַנדערע, גענייגט צו ברענגען קרבנות פֿאַר אַנדערע. דער מחבר קוועסטיאָנירט די באַהויפּטונג פֿון די קריטיקער, אַז פּרץ איז געווען אַן אויספֿייַנער און גענייגט צו „שיינע זשעסטן". אין פּאָליטישן און סאָציאַלן לעבן איז פּרץ א ראַדיקאַל מיט א נאַציאָנאַליסטישער אייַנשטעלונג. ער שאַצט דעם יחיד, זעט אָבער אין אים נאָר די אָפּשפּיגלונג פֿון קאָלעקטיוו. מיט די יאָרן ווערט ער מער קאָנסערוואַטיוו צוליב דעם אייַנדרוק וואָס עס האָבן אויף אים געמאַכט די רדיפֿות אויף ייִדן. די וואַקסנדיקע גלייַכגילטיקייט פֿון דער ייִדישער יוגנט צו דער טראַדיציע האָט געווירקט אַזוי, אַז ער האָט אונטערגעשטראָכן די שיינקייט פֿון די רעליגיעזע מינהגים. דאָס איז געווען א פֿאַרטיידיקונג פֿונעם פֿאָלק קעגן אַסימילאַציע, ניט אָבסקוראַנטיזם. ער איז געווען ענערגיש אָבער ניט אַגרעסיוו, האָט הייס פֿאַרטיידיקט זייַנע אָנשויונגען, איז אָבער ניט געווען אַפּאָדיקטיש. גאָר ניט אַזוי אייַנגעגלייבט אין זיך, גיכער באַשיידן (וועגדט זיך צו א יונגן דעבוטאַנט: „איך וואָלט וועלן האָבן דייַן פֿעדער").

כאַראַקטער-שטריכן. אַן אינדיוויד, וואָס שטייט הויך אין עטישן פּרט. עס כאַראַקטעריזירן אים דרייַ אייגנשאַפֿטן: נאָבלקייט, גרויסמוטיקייט און א גוט מיטפֿילנדיק האַרץ. דערהויפּט אָבער: מוט. אין זייַנע פֿאָרלעזונגען רייַסט ער אייַן מיט די חסידים צוליב זייַנע פּראָגרעסיווע אָנשויונגען, קעמפֿט קעגן צאַריזם, אָרגאַניזירט אַן איינטאָניקן פּראָטעסטשטרייַק, פֿאַר זייַנע פֿאָרלעזונגען זיצט ער דרייַ חדשים אין וואַרשעווער ציטאַדעל. פֿרייַ פֿון א מינערווערטיקייטס-קאָמפּלעקס; נעמט אויף בייַ זיך אָרעמע, אָפּגעריסענע ייִדן אין בייַזייַן פֿון הויכגעשטעלטע פּערזאָנען, וואָס זייַנען געקומען צו אים צו גאַסט. אַלע מאָל גרייט צו העלפֿן יונגע טאַלענטן.

דריטער טייל — קריטיק

פּרצעס שאַפֿונג

פּרץ האָט אָנגעהויבן צו שרײַבן אין זייער אַ יונגן עלטער אין דער העברעיִשער שפּראַך (זײַנע ערשטלינג-שאַפֿונגען זענען אין פּוילִיש). דער מחבר פּאָלעמיזירט מיט דעם טעזיס, אַז דער איבערגאַנג פּרצעס פֿון העברעיִש צו ייִדיש איז נעקומען דערפֿאַר, ווײַל אין די קרײַזן פֿון די העברעיִש שרײַבנדיקע ליטעראַטן האָט מען פּרצן אויפֿגענומען קאַלט. די אמתע סיבה איז געווען דער דראַנג צו באַ-ווירקן אַ ברייטערע לייענער-מאַסע. פּרץ שאַפֿט אין זייער אַ סך ליטעראַרישע פֿאָרמען. דער מחבר ציטירט די מיינונג פֿון אַ ריי ליטעראַטור-קריטיקער ווי: מ. ווינער, מ. פּינעס, ז. רייזען, ה. ראָגאָף, ש. ניגער וועגן פּרצעס שאַפֿונג. אַלע זעען דעם באַטײַט פֿון זײַן שאַפֿן, וואָס ער האָט דערנעענטערט די ייִדישע ליטעראַטור צו דער אַלוועלטלעכער. ער איז געווען אַ ייִדישער שרײַבער פֿון אַ וועלטמאַסשטאַב. וואָס שייך דעם מחבר אַליין, שטעלט ראָבאַק אַוועק 1) פּרצעס פּאָעזיע (אין ייִדיש) אין איין ריי מיט די ווערק פֿון ביאַליק, ראָזענפֿעלד, יהוֹאש, האַלט זי דערקעגן פֿאַר בעסער פֿון פֿרוגס שאַפֿונגען. דער פֿאַרגלײַך מיט די מיטצײַטלערס וואָלט געווען אומגערעכט. דער פּאָעטישער סטיל איז אַן אָפּשפּיגלונג פֿונעם געמיט. די לידער זענען קורצע, די לעצטע שורה באַשטייט נאָר פֿון צוויי פֿערזנפֿיס. אַלעקסאַנדרינען זענען אים פֿרעמד, אַפֿילו אין אַ נבֿיאישן ליד קען זיך פּרץ ניט באַנוצן מיט ביאַליקס מישקל. 2) נאָוועלעס און דער-צײַלונגען זענען די ווערק, וואָס האָבן פּרצן פֿאַרשאַפֿט די גרעסטע פּאָפּולאַריטעט. פֿאַר וואָס האָט ער קיין מאָל ניט אָנגעשריבן קיין ראָמאַן? זאַגאָראָדסקיס השערה, אַז די סיבה איז געווען אומגעדולדיקייט, האַלט דער מחבר פֿאַר נאַיִוו. לויט ראָבאַקס מיינונג: א) אַנטהאַלט פּרצעס איטלעך ווערק אַ געוויסע טענדענץ, וואָס לאָזט זיך צום פּשוטסטן אויסדריקן אין אַ קורצן ווערק, ווײַל צו וואָס אַדורכמעסטן גרויסע שטחים, ווען מען קומט צו דער זעלביקער מאָראַל גייענדיק מיטן קירצסטן וועג. ב) פּרץ האָט ניט געוואָלט ווערן מאָנאָפּאָליזירט, פֿאַרכאַפּט דורך עטלעכע געשטאַלטן אין משך פֿון אַ לענגערער צײַט; טראַכטן אין משך פֿון חדשים אָדער יאָרן וועגן עפּעס אַ העלד פֿון אַ ראָמאַן — דאָס איז געווען אין סתירה צו פּרצעס פּסיכישן טעמפּעראַמענט. ג) פּרץ האָט געהערט צו יענעם טיפּ אינטעלעקט וואָס שאַפֿנדיק גייט ער אַריבער פֿונעם גאַנצן צום טייל. אין אָנהייב פֿון דער אַרבעט האָט פּרץ שוין געוווּסט, וואָס פֿאַר אַ סוף עס דאַרף קומען, ער האָט שוין אַפֿילו געהאַט דעם אומ-קלאָרן באַוווּסטזײַן פֿון די מיטלסטע עטאַפּן. אַזאַ מין שאַפֿונגס-טעכניק קען זײַן נאָר צוגעפּאַסט פֿאַר פּראָדוצירן קלענערע ווערק, וואָס לאָזן זיך אַרומנעמען מיט איין מאָל, מיט איין קוק.

ליטעראַרישע טעכניק. פּרץ געהערט צו די סיסטעמאַטישע אַרבעטער, ער דיקטירט זײַנע שאַפֿונגען די סעקרעטאַרן פֿון סאַמע אין דער פֿרי ביז שפּעט בײַ נאַכט צו מאָל. ער האָט אַ טבֿע צו דערציילן זײַנע פֿרײַנד די נאָוועלעס, איידער ער האָט זיי נאָך אָנגעשריבן. ער האָט זיך אָבער קיין מאָל ניט באַנוגנט מיט דער אַמאָרפֿער פֿאָרם פֿונעם ווערק, נאָר ער גלעט און פֿײַלט אויס זײַן פֿאָרם אַ סך מאָל. אַ קלאַסיקער

צי א ראָמאַנטיקער? דער מחבר רעכנט פרצן צו צו די ראָמאַנטיקער, להיפך א שטייגער צו מענדעלע מוכר־ספרים, וועמען עס האָט כאַראַקטעריזירט שפּראַכלעכער פּוריזם און צושרייַבן א גרויסן באַטייַט די טראַדיציאָנעלע פאָרמען אין דער קונסט. פרץ דערקעגן האָט באַטראַכט די גראַמאַטיק און דעם סינטאַקסיס פאַר צווייטראַנגיקע זאַכן, זייַנע ווערק צייכענען זיך גאָר ניט אויס מיט קיין פשטות אין דער קאָנסטרוקציע. נאָר אין דעם טייל פאָלקס־מעשיות האָט דער לעזער דאָס געפיל פון מנוחה און פון ברייטן אָטעם, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר קלאַסישע ווערק. פונקט פאַרקערט צייכנט זיך אויס פרצעס דיאַלאָג, אין גרעסטן טייל פון זייַנע דערציילונגען, מיט זייַן פיבערדיקער אייַליקייט, די טענער גייען סטאָקאַטאָ, די ריטמען זענען סינקאָפירט. פרץ איז געווען א ראָמאַנטיקער, ווייַל די דרויסנדיקע וועלט, געבראָכן אין דער פריזמע פון זייַן פערזענלעכקייט, האָט אַדורכגעמאַכט א גאָר היפשע טראַנספאָרמאַציע. פרץ האָט אַליין דערקלערט, אַז א טונקעלע געשטאַלט קען אין זייַנעם א ווערק געפינען א ליכטיקע אָפּשפּיגלונג, „ווייַל זי האָט געשיקט א ליכטיקן שטראַל אין מייַן האַרץ". סוביעקטיוויזם איז די יסוד־אייגנשאַפט פון זייַן שאַפונג. פרץ געהערט צו יענע גייַסטיקע טיפן, וואָס זעען דעם אונטערשייד, דעם חילוק צווישן זאַכן. ער גיט אונדז אַלע מאָל דעם טעזיס און דעם אַנטיטעזיס, וואָס וועגן זיך מיט אַנאַנד אויף א געוויסער מיסטישער וואָג. צי איז ער געווען א רעאַליסט? ער איז געווען א רעאַליסט אויף אַזוי פיל, וואָס ער האָט גענומען די טעמעס פאַר זייַנע ווערק פונעם רעאַלן לעבן, פונעם גאַנצן עלנט פון ייִדישן געטאָ. אָבער די באַאַרבעטונג פון די טעמעס איז געווען א דורכויס ראָמאַנטישע. ער איז געווען א רעאַליסט אין דעם זינען, ווי פּלאַטאָן איז געווען א רעאַליסט. ער האָט געהאַלטן, אַז די אידעען זענען די איינציקע רעאַליטעטן, אַלדאָס איבעריקע איז נאָר — א סוראָגאַט.

אימפּרעסיאָניזם. אין באַהאַנדלען א טעמע איז פרץ געווען נעענטער צום אימפּרעסיאָניזם ווי צום רעאַליזם. דאָס ווייַזן די ווייַטקייט, דעם מהלך, אָפּעריירן מיט קאָנטראַסט, פאַרבן, א נייַער צוגאַנג צו דער פערספּעקטיווע — זענען שטריכן פון אימפּרעסיאָניזם אין פרצעס ווערק. אויף וויפל דער אימפּרעסיאָניזם איז געווען אין דער מאָלעריי א רעוואָלט קעגן ראָמאַנטיזם און אויף וויפל ער דערנעענטערט זיך צום רעאַליזם, אויף אַזוי פיל דערווייַטערט זיך דער אימפּרעסיאָניזם אין דער ליטעראַטור פונעם רעאַליזם; ווייַל אין קעגנזאַץ צום וויזועלן אָביעקט, וואָס צעפאַלט זיך אויף פאַרבן, ווערט דער ניט־רעאַליסטיש אויפגעפאַסטער ליטעראַרישער אָביעקט א קאָמפּלעקס אידעען. אימפּרעסיאָניסטישע בליצן לייַכטן אויף פאַר אונדזערע אויגן כמעט אין יעדן דראַמאַטישן ווערק פון פרץ, באַזונדערס אין „ביי נאַכט אויפן אַלטן מאַרק", נאָר די גאַנצע לאַנדשאַפט איז באַלויכטן מיט דער זון פון סימבאָליזם.

אין פרצעס ווערק קען מען געפינען קרובהשאַפט צום עקספּרעסיאָניזם, וואָס איז א רעוואָלט קעגן אַלע אָנערקענטע כללים און דאָגמעס אין דער קונסט. אויב דער עצם פון עקספּרעסיאָניזם באַשטייט אין דעם, וואָס ער לייגט אַכט אויף דעם דרויסנדיקן אויסזען פון געגנשטאַנד נאָר אויף אַזוי פיל, אויף וויפל די געגעבענע דרויסנדיקע אייגנשאַפט איז דער אויסדרוק פון אַן אינעווייניקסטער, אונדז אינטערע־

סירנדיקער אייגנשאַפֿט, איז פּרץ אַן עקספּרעסיאָניסט, ווייַל אין זייַנע אַרויסזאָגונגען געפֿינען מיר אַן ענלעכע פֿאָרמולירונג פֿונעם שאַפֿונגס-פּראָצעס. בכלל געהערט אָבער פּרץ צו קיין שום „איזם" ניט, ווייַל ער איז אַ קענער פֿון יעטווידער ליטעראַרישער שול: „די פּאָעזיע מוז שטראָמען פֿון האַרצן, און ניט פֿון קיין שום ליטעראַרישער שול", זאָגט ער. דער פּעריאָדישער בייַט פֿון זייַן ציקלאָטימישן געמיט איז אויך אַ פֿאַקטאָר, וואָס שטעלט זיך אַנטקעגן דער צוגעהעריקייט צו אַ וועלכער עס איז ליטעראַרישער שול.

וואָס זענען די הויפּטשטריכן פֿון פּרצעס שאַפֿונג? ש. ניגער האַלט פֿאַר די וויכטיקסטע: ראָמאַנטיזם, אינטעלעקטואַליזם און עטישע פּראָבלעמען. דער קריטיקער נ. אויסלענדער ווייַזט אָן ווי אויף דעם וויכטיקסטן שטריך—פּרצעס וואָלונטאַריזם. ראָבאַק דערקעגן מיינט, אַז דער ראָמאַנטיזם איז דער קענזאַץ צום אינטעלעקטואַליזם און אַז פּרצעס שאַפֿונג פֿאַרמאָגט אַנטיאינטעלעקטואַליסטישע שטריכן, אַז פּרצן איז געווען פֿרעמד דער וואָלונטאַריזם; בייַ פּרצן קען מען אין ערגעץ ניט געפֿינען אַנטציקונג פֿון די נאַקעטע אַן אַמאָראַלישע אויסדרוקן פֿונעם ווילן. קאָנפֿליקטן וואָלונטאַריסטישע טרעטן בייַ פּרצן אַרויס אין זייַנע טעאַטער-שאַפֿונגען, אָבער זיי זענען דער עצם פֿון יעדער דראַמאַטישער קונסט. פּרץ אַנטציקט זיך מיט די אויסדרוקן פֿון ווילן, ווען זיי זענען דערגרייכונגען מאָראַלישע.

לויט ראָבאַק איז דער עצמדיקער שטריך פֿון פּרצעס שאַפֿונג דער פּסיכאָלאָגיזם. פּרץ איז דער ליטעראַרישער פּראָטאַגאָניסט פֿון דער מאָדערנער שול פֿון דער אַ"ג „טיפֿן-פּסיכאָלאָגיע".

פּרצעס חסרונות. פּרץ האָט אַ סך בלייזן אין זייַן בילדונג, ווייַל ער איז געווען אַן אויטאָדידאַקט. עס איז שווער צו זאָגן, צי וואָלט אַ גרינטלעכערע בילדונג פֿאַרגרעסערט צי אפֿשר גאָר פֿאַרקלענערט זייַן טאַלענט. וואָלט ער דערצויגן געוואָרן אין אויסלאַנד, וואָלט די פֿאַראינטערעסירונג, וואָס פּרץ האָט געהאַט פֿאַר זייַן פֿאָלק און פֿאַר זייַן קולטור, זיכער פֿאַרמינערט געוואָרן. אַ שאָד נאָר, וואָס פּרץ האָט ניט געשלאָסן קיין באַקאַנטשאַפֿטן מיט אויסלענדישע שרייַבער, ווי למשל שלום אַש. דאָס וואָלט היפּש פֿאַרברייטערט זייַנע געדאַנקען-האָריזאָנטן און אַנשטאָט עטלעכע מאָל באַאַרבעטן די זעלביקע טעמע וואָלט פּרץ געהאַט נייַעם שטאָף פֿאַר זייַן פֿאַנטאַזיע. ווייַל הגם דער פֿאַקט אַליין פֿון איבעראַרבעטן זייַנע ווערק און אויספֿייַלן זייער פֿאָרם איז ניט קיין בייז, אָבער בייַ פּרצן האָט דאָס אויסגעזען ווי עס וואָלטן זיך אויסגעשפּט זייַנע שעפֿערישע אייַנפֿאַלן. עס איז שווער צו זאָגן, וואָס פּרץ וואָלט אויפֿגעטאָן, ווען ער וואָלט געהאַט די בילדונג פֿון אַ רעסקין, ווייַלד, היינע. איינס איז זיכער — ער וואָלט זייַנע געדאַנקען געקענט אויסדריקן מיט דער הילף פֿון רייַכערע אַסאָציאַציעס. אַזוי איז פּרץ למשל אַ פֿאַרערער פֿונעם יִדישן ליד; באַמיִענדיק זיך אָבער צו באַשרייַבן דעם אויסדרוק, וואָס עס מאַכט אויף אים די מוזיק, גיט ער אויס אַן אַבסאָלוטע אומקענטשאַפֿט פֿון מוזיקאַלישער קולטור, אַ מאַנגל אין מוזיקאַלישער ערודיציע. דערפֿאַר באַנוצט ער אַלע מאָל די זעלביקע סטערעאָטיפּישע פֿאַרגלייַכן, וואָס שטערן דעם לעזער.

פרץ ווי א סאטיריקער. אין דער יידישער ליטעראטור, שוין אין דער ביבל איז די סאטירע בנימצא ווי איינער פון די מינים הומאר; מיר געפינען די סאטירע אין תלמוד. ווייטער האבן די משכילים אין 19טן יארהונדערט כסדר באנוצט די סאטירע אין קאמף קעגן פינצטערניש און פאנאטיזם. דאס זעלביקע האבן געטאן א ריי יידישע סאטיריקער מיט דעם גלענצנדסטן מענדעלע מוכר-ספרים בראש. ביי פרצן זענען אויך פאראן צום ווייניקסטן א טוץ דערציילונגען מיט סאטי-רישע טענדענצן. זיי האבן ביי אים חן און דינקייט, וואס מילדערן די שארף פון דער סאטירע. פאר א ביישפיל קען דינען „דאס שטריימל", א סאטירע אויף דער קאנווענצי-אנעלער ליגנערישקייט פון מישפחה-לעבן, וואס איז געהייליקט דורכן געזעץ. „באנציע שווייג" איז אויך א סאטירע, נאר פון אן אנדער מין. די סאטירע טרעט געוויינטלעך ארויס קעגן עפעס א פערזאן, א גרופע פון פערזאנען אדער אן אינסטיטוציע, אויף וועלכע זי ווייזט מיטן פינגער און קעגן וועלכע זי רופט ארויס דערווידעריקע געפילן. אין דעם געגעבענעם פאל איז שווער צו געפינען, אין וועמען ס'צילט די סאטירע. באנציע שווייג אליין איז אונדז סימפאטיש, אומגעאכט אויף זיין גאנצער אומבא-האלפנקייט; זיינע פארפאלגער ווערן דערמאנט נאר דרך-אגב... איז אנטקעגן וועמען? ראבאק קומט צו צום אויספיר, אז די שארף פון דער סאטירע איז געווענדט קעגן אונדזער אייגענעם קאנווענציאנעלן קוק אויף דער מאראל, אויף יענער וועלט אאז"וו. אונדזער בעסערע וועלט איז פון דעם מין, אז אפילו דארט זעען די פרומע אויס קאמיש.

פערטער טייל — פסיכאלאגיע

פסיכאלאגיע און ליטעראטור האבן אזוי פיל שייכות, אז יעדער ליטעראט מוז איינצייטיק זיין א פסיכאלאג. עס זענען אבער פאראן שרייבער, וואס באהאנדלען די פסיכאלאגיע קאנווענציאנעל, אנדערע ווידער גיבן איר אפ מער פלאץ. און אזוי א שטייגער האבן יידישע שרייבערס א ספעציעלע טענדענץ צו פסיכאלאגיזירן. עס איז גענוג צו פארגלייכן דעם ערשטן בעסטן יידישן ליטעראַרישן זשורנאל מיט אן ענגלישן, כדי זיך צו איבערצייגן אין דער איינשטעלונג פון דעם יידישן שרייבער. דאס אייגענע איז שייך יידישע דענקער און פילאסאפן; זיי האבן פאר פסיכאלאגיע אפגעגעבן מער ארט ווי ניט-יידישע דענקער פונעם זעלביקן שניט.

פרצן האבן טייל אנגערופן א רעאליסט, אנדערע א ראמאנטיקער; ער האט געהאט אן אימפרעסיאניסטישן פעריאד, ער האט זיך אויך באנוצט מיט די מעטאדן פון סימבאליזם, אבער פון אנהייב ביזן סוף איז ער געווען און געבליבן פסיכאלאג. פסיכאלאגישע אומנארמאלקייטן און מאנסטערס האבן אים ניט אינטערעסירט. אויב עס זענען ביי אים דא א סך אומנארמאלע טיפן, ווי דער משוגענער בטלן, דער ישיבה-בחור יאסל, בערל כאנציעס, איז נאר דערפאר, ווייל זיי זענען א פראדוקט פון דער סביבה. זיי רעאגירן ניט נארמאל, ווייל די סביבה איז ניט קיין נארמאלע. און פרצן גייט דווקא אין אפמאלן די סביבה און ניט די איינצלנע טיפן. דער אינדיוויד ווי אזעלכער אינטערעסירט אים ווייניק. דער יחיד דינט אים פאר א מיטל. זיין אייגנטלעכער עיקרדיקער ציל איז מאלן פארהעלטענישן און

באצירונגען. פרצן אינטערעסירט א שטייגער ניט דער געליבטער, דער ליבהאבער, נאר די ליבע-באצירונג, ניט אירע דרויסנדיקע פארמען, נאר די איינוחיניקסטע עמא-ציעס, וואס זענען דער קוואל פון די דרויסנדיקע ארויסזוייזונגען. דערפאר פארלירט פרץ ניט קיין צייט אויף פלאסטישע פארטרעטן. אין פרצעס ווערק איז דאס, וואס דירט אונדז ניט דער מאן אדער די פרוי, נאר די סיטואציע. שלום אש למשל ניט אונדז פארביקע בילדער אין אלע שאטירונגען, פרץ דערקענט סקיצירט נאר אין שוואַרץ און ווייס.

ביי אשן פערצעפירן מיר, זעען מיר די סיטואציע, ביי פרצן אפערצעפירן מיר זי, מיר באנעמען זי. ביי פרצן איז דאס ווייכטיקסטע א נעווייס גערענקלעכע צושפי-צונג, וואס ווערט דערגרייכט דורך א כסדרדיקן אונטערוקן אונדז אלץ נייע קאנפליקטן, וואס דרינגען ארויס פון די באציונגען, אין וועלכע די פערזאנען געפינען זיך. די דאזיקע קאנפליקטן ווערן נעווייזן מיט דער הילף פון נעווייסע קאנטראסטן. פרץ שטעלט זיך פאר די רעאליטעט אין דער נעשטאלט פון א דיי אנטקעגנגעזעצטע טעזיסן און אנטי-טעזיסן און דאס איז כאראקטעריסטיש פאר פרצעס אינטעלעקט און טאלענט. דער מחבר אנאליזירט די קליינע נאוועלע „משפע" און ער רעכנט אויס אין איר צום ווייניקסטן 14 פארשיידענע פראבלעמען, וואס דרינגען ארויס פון די באציונגען צווישן די פע-זאנען. אין דער דאזיקער נאוועלע באמיט זיך פרץ—ניט אונדז צו דערציילן וואס עס קומט אייגנטלעך פאר. ער האלט, אז אויפוויקלען אן אקציע, דעם פאדעם פון א דער-ציילונג איז די זאך פון א ראמאניסט, אפמאלן געשטאלטן איז אן ענין פאר א דראמא-טורג, אליין אבער שטרעבט ער נאר דערצו ארייַנצושטעלן אונדז אין א ג ע ד א נ ק ע ן-צ ע נ ט ע ר. יעדע נאוועלע פון דעם מין איז א גוועב נעוועבט פון פעדעם, וואס שטעלן פאר פארשיידענע באציונגען צווישן פערזאנען. די דאזיקע פעדעם לייגן זיך אויס אין וועגדערלעכע מוסטערן, זייערע קרייצונגען גיבן אט דעם „מאמענט פון פאר-טראכטן זיך" צו דעם „געדאנקען-צענטער" — ווי ראבאק רופט עס אן. א דאנק פרצעס שטרעבן אריינצודרינגען אין דער טיפעניש און ארויסכאפן דעם עיקר פון קאנפליקט, ניט מאלנדיק די זייטיקע אומשטאנדן — זענען די ווערק זייַנע זייער קאנדענסירט. די קאנדענסירטקייט נעמט צו מאל אן פון פארמען פון ניט-דערזאגטקייטן, דער לעזער האט א גענויסע פרייהייט אין אינטערפרעטירן, ווייל ער מוז זיך אליין דערטראכטן צו א סך זאכן. פרץ ניט גענויינטלעך די צוויי הנחות פון סילאגיזם און דעם אויספיר הייסט ער מאכן דעם לעזער. מען האט אים אפילו גמאכט דעם פארוואָרף, אז ער איז אומפאר-שטענדלעך, אבער דער פאקט, אז ער איז געווען און זיין ציט פסיכאלאגיש אומפאר-שטענדלעך, איז דער פראבירשטיין, די מאס פון זיין ערלעכקייט און סאלידקייט ווי א קינסטלער. א סך זאכן אין זיינע ווערק קענען זיין פארשטענדלעך ערשט פאר אונדז, מיר זענען באקאנט מיט דעם פסיכאאנאליז, מיטן נאנצן געביט פון אונטערבאוווסט-זיין. דאס, וואס מיר מוזן לייענדיק פרצן אויספירן א נעווייסע נעדאנקן-ארבעט, פארנרעסערט דעם פארגעניגן פון קאנטעמפלירן דאס קונסטווערק און גיט א סאטיס-פאקציע נאכן אפטון די ארבעט. פון דער אנדערער זייַט דערלויבט פרץ ניט דעם לעזער ארומצושוועבן אן אויפזיכט, אן שוץ. ווי באווסט, געהערט צום קאנטעמפלירן

א קינסטלעריש ווערק—אויך דאָס אַרײַנפֿילן זיך פֿונעם לעזער. די דאָזיקע אַרײַנפֿילונג קומט פֿאָר אונטערן אײַנפֿלוס פֿון א געוויסן היפּנאָז, א סוגעסטיע, א דאַנק וועלכער דער מחבר נעמט צו בײַם לעזער זײַן אייגענעם „איך" און הייסט אים אַרײַנפֿילן זיך אין די געשטאַלטן, וואָס טרעטן אַרויס אין ווערק. דער סוגעסטיווער אײַנפֿלוס פֿון פּרצן איז זייער גרויס. ער האָט זיך זײַן אינעווייניקסטן טעמפּ, כמעט א פֿיבערדיקן טעמפּ, אַפֿילו אין די מאָמענטן, ווען ער באַשרײַבט עפּעס א סטאַטישן אָביעקט, למשל די שיינקייט פֿון א פֿרוי. דער לעזער ווערט געצוווּנגען צוצופּאַסן זיך צו דעם דאָזיקן העקטישן טעמפּ, אַנדערש קען ער פּרצן ניט פֿאַרשטײַן.

דער צוגאַנג צו פּרצעס פּערזענלעכקייט. ווי שוין פֿעסטגעשטעלט, לייגט פּרץ ניט קיין אַכט אויף די רעאַלע אָביעקטן, אים אינטערעסירן די באַצִיונגען, וואָס הערשן אין דער אָביעקטנוועלט און ניט די אָביעקטן גופֿא. אַנדערש: בײַ אים צעפֿאַלט זיך דער אָביעקט אויף א קאָמפּלעקס פֿון באַצִיונגען. אָט אַזאַ אײַנשטעלונג איז געווען א געניאַלע, ריין אינטויִטיווע דערגרייכונג, וואָס איז אין דער וויסנשאַפֿט, הײַנו—אין דער פּסיכאָלאָגיע און דער פֿילאָסאָפֿיע אויפֿגעקומען אין גאַנצן אומאָפּהענגיק. דער צוגאַנג פּרצעס צו דער אַרומיקער רעאַליטעט בכלל און צו דער מענטשלעכער פּערזענלעכקייט בפֿרט שטימט אויף א וווּנדערלעכן אופֿן מיט דער פֿילאָסאָפֿיע פֿון ווילי אַם דזשעמס און יום.

דזשעמס באַהויפּט, אַז די וועלט דערגייט צו אונדז אין דער פֿאָרם פֿון א „באַוווּסטזײַן-שטראָם". דער דאָזיקער באַוווּסטזײַן-שטראָם באַשטייט פֿון רומאָמענטן און פֿון באַוועגונג-מאָמענטן. די רומאָמענטן זענען די מאָמענטן פֿון באַקומען חושימדיקע אײַנדרוקן און די באַוועגונג-מאָמענטן זענען געדאַנקען-מאָמענטן, וואָס בינדן צונויף די אײַנדרוקן, פֿעסטשטעלנדיק די באַצִיונגען, וואָס הערשן צווישן די איינצלנע אײַנדרוקן. די איינציקע רעאַליטעט איז באמת אָט דער געדאַנק, וואָס אַנטדעקט די באַצִיונג. אויב מיר וועלן רעאַליזירן די אָביעקטנוועלט, וועלן מיר מוזן מוֹדה זײַן, אַז קיין רעאַלע אָביעקטן זענען בכלל ניטאָ, אַז ס'עקסיסטירט נאָר דער „איך" און זײַן באַוווּסטזײַן-שטראָם. אָבער יום זאָגט, אַז דער „איך" איז אויך א פֿיקציע. דאָס וואָס מיר רופֿן אָן פּערזענלעכקייט, איז אייגנטלעך נאָר א בינטל אײַנדרוקן. די פּערזענלעכע אידענטישקייט עקסיסטירט ניט, זי איז א פֿיקציע, וואָס איז אַנטשטאַנען פֿון דעם פֿאַקט, אַז מיר נעמען איבער אײַנדרוקן, וואָס אונדזער זיכרון בינדט צונויף אין א געוויסער גאַנצהייט, וועלכע מיר רופֿן אָן „איך". די מאָדערנע פּסיכאָלאָגיע האָט איבערגענומען יומס קוק און זי באַטראַכט די פּערזענלעכקייט ווי א קאָנגלאָמעראַט פֿון די פֿאַרשיידנאַרטיקסטע, אָפֿט מאָל סתּירותדיקע טענדענצן, וואָס קומען אויף א פֿאַרשיידענעם אופֿן צום אויסדרוק און אונטער דער השפּעה פֿון געוויסע פֿאַקטאָרן פֿאַרלירן זיי דעם שײַן פֿון איינהײַטלעכקייט. דעמאָלט טרעט אַרויס א דערשײַנונג, וואָס רופֿט זיך אין דער פּסיכיאַטריע די שפּאַלטונג פֿון דער פּערזענלעכקייט. פּרץ איז, דוכט זיך, ניט געווען באַקאַנט מיט ווילי אַם דזשעמס' פֿילאָסאָפֿיע און כאָטש אַזוי, אַליין פֿון דעם ניט וויסנדיק, האָט ער אַרײַנגעפֿירט די אָנשויונגען פֿון דזשעמסן

אין דער ליטעראַטור. אין זייַן צוגאַנג צו דער פּערזענלעכקייט איז פּרץ געווען אַן אמתער דינאַמיקער, ד״ה ער האָט ניט געזוכט קיין טיפּן, וואָס ער זאָל זיי אָפּמאָלן ווי געוויסע סטאַטישע פּאָרטרעטן, אַזוי ווי דאָס האָבן געטאָן באַלזאַק, טאָלסטוי, דיקענס, וואַסער־מאַן און אַנדערע, נאָר ער האָט געזוכט געוויסע דינאַמישע ווירקונגען פֿון דער סבֿיבֿה אויפֿן אינדיוויד, ווירקונגען, וואָס זענען געווען די סיבה פֿון אַזאַ און ניט קיין אַנדערער רעאַקציע פֿונעם אינדיוויד אויף געוויסע סטימולן, אימפּולסן. די שעפֿער פֿון טיפּן קען מען אָנרופֿן סינטעטישע שרייַבער, פּרץ דערקעגן איז אַן אַנאַליטישער שרייַבער און מען קען אים אַוועקשטעלן לעבן אַזוינע באַנייַער ווי דזשעמס דזשויס אָדער אָ׳נעי. עס זענען בייַ פּרצן ווייניק דערציילונגען געווידמעט ספּעציעל פּאָרטרעטירן. אָבער אַפֿילו אַזעלכע אויסנאַמען, ווי באָנציע שווייַג, דער משוגענער בטלן, מאָניש, רב בערל זענען אייגנטלעך אינטערעסאַנט פֿאַר פּרצן ניט דערפֿאַר, ווייַל זיי זענען אַזוי משונהדיק, נאָר דערפֿאַר, ווייַל אַזוי האָט זיי אויסגעפֿורעמט די סבֿיבֿה. באָנציע שווייַג האַנדלט אייגנטלעך סייַ אויף דער ערד, סייַ שפּעטער אין הימל ערלעך און לאָגיש; אויב ער ווייַזט זיך אויס צו זייַן לעכערלעך, איז דאָס נאָר דערפֿאַר, ווייַל די אַרומיקע וועלט איז ניט ערלעך. דער משוגענער בטלן זאָגט, אַז זייַן קערפּער איז אַ דירה, ווו עס וווינען אַ סך שדים, גוטע און בייזע. ער דריקט דערמיט אויס די שפּאַלטונג פֿון דער פּערזענלעכקייט, אין הסכּם מיטן נייַעם קוק אויף דעם דאָזיקן פּראָבלעם. אַפֿילו יאָסלען פֿון דער דערציילונג „בשעת מגפֿה״ מיט זייַן פֿאַרקריפּלטער פּסיכיק נעמען מיר ניט אויף ווי אַ פּסיכאָלאָגישן „אָריגינאַל״, ווייַל פּרצעס טאַלענט האָט אין אים אויפֿגעדעקט די השפּעות פֿון סבֿיבֿה און ראַסע, וואָס האָבן געשאַפֿן יאָסלס אינדיווי־דואַליטעט. פֿאַר וואָס פֿעלט אין פּרצעס דראַמאַטישער שאַפֿונג דער דראַמאַטישער נערוו? דערפֿאַר, ווייַל דער געבוירענער דראַמאַטורג, אַ מאָליער, אַ ראַסין, שאַפֿט זיך געשטאַלטן פֿון אַ פֿולשטענדיק קריסטאַליזירטער פּסיכיק מיט עפּעס אַ דאָמינירנדיקן כאַראַקטער־שטריך: אַ קאַרגן, אַ צבֿועק אאַז״וו. אַזאַ פֿיגור איז אַ באַקאַנטע גרייס און צווישן אַזעלכע פֿיגורן קען קומען צו שאַרף געצייכנטע קאָנפֿליקטן אין דער פֿאָרם פֿון אָט דעם קונציקן בוי, פֿון אָט דער לאָגישער קאָנסטרוקציע, וואָס הייסט: דראַמאַטיש ווערק. בייַ פּרצן זענען די פֿיגורן גופֿא גלייַכונגען מיט אַ סך אומבאַקאַנטע, ער איז אַ צו סאָלידער פּסיכאָלאָג אויף צו דערלויבן די געשטאַלטן קריסטאַליזירן זיך ענדגילטיק און דאָס טאַקע לאָזט ניט אויפֿקלערן קיין דראַמאַטישע שפּאַנונגען. דער מחבר פֿירט אויס, אַז די אָפּהענגיקייט מצד די איינצלנע טיפּן פֿון דער סבֿיבֿה, וואָס שאַפֿט דעם אַזוי גערופֿענעם אַרכעטיפּ אָדער די קאָלעקטיווע נשמה, גרייכט בייַ פּרצן אַזוי ווייַט, אַז ער פֿירט אַרייַן אַזוי גערופֿענע „אומפּערזענלעכע באַמערקונגען״: בייַם באַשרייַבן אַ געוויסע געשעעניש רופֿט זיך עמעצער אָפּ, מיר הערן עפּעס אַ מאָדנעם פֿאַרגלייַך, וועגן וועלכן מיר ווייסן ניט, ווער עס זאָגט אים אייגנטלעך אַרויס: צי די געשטאַלטן צי דער רעזאָנער, צי דירעקט דער מחבר פֿון זיך. לויט אַ. אַ. ראָבאַק זאָלן אָט די באַמערקונגען זייַן די שטים פֿון דעם מחברס אונטערבאַוווסטזייַן. די דאָזיקע שטימען זענען כלומרשט משונהדיקע, זיי דינען אָבער אויף צו שאַפֿן אַ געוויסע שטימונג, וואָס פֿאַרלייַכטערט דעם לעזער אַרייַנצופֿילן זיך אין דעם געגעבענעם ווערק.

פרץ ווי אן אָנהענגער פֿון קאָלעקטיווער פסיכאָלאָגיע. מיר האָבן געזען, אַז פרץ איז אין דער ליטעראַטור קודם-כל פסיכאָלאָג. אָבער וואָסער מין פסיכאָלאָגיע ווענדט ער אָן? ווייַל דער אינדיוויד אינטערעסירט אים נאָר ווי עפּעס אַן עמאָנאַציע פֿון קאָלעקטיוו, איז ער דער רעפּרעזענטאַנט פֿון דער קאָלעקטיווער פסי-כאָלאָגיע אין דער ליטעראַטור. דער קאָלעקטיוו איז אין געגעבענעם פֿאַל דאָס גאַנצע ייִדישע פֿאָלק. ווערק, וואָס האָבן אָפּגעשפּיגלט די נשמות פֿון פֿעלקער, זענען געווען: די איליאַדע פֿון האָמער, ווירגיליוסעס ענעיִדע, אָווידיוסעס מעטאַמאָרפֿאָזעס, דער ניבעלונגען-רינג, וואַגנערס מוזיק, די מעשׂהלעך פֿון די ברידער גרים, סיענקעוויטשעס ראָמאַנען, גאָגאָל מיט זייַן טאַראַס בולבאַ אאַז״וו. פרץ געהערט צו דער קייט פֿון אָט די באַזינגער פֿון דער פֿאָלקס-נשמה. קיין שום פֿאָלק האָט מיסתּמא ניט אַזאַ ספּעציפֿיש, אייגנאַרטיק גייַסטיק פּנים ווי דאָס ייִדישע פֿאָלק. טייל באַהויפּטן, אַז די באַדינגונגען, וואָס אין זיי האָט עס געלעבט אין גלות, אַלע רדיפֿות און באַגרענעצונגען האָבן אָרעמער געמאַכט זייַן פסיכיק. אָבער פּונקט פֿאַרקערט. דאָס גייַסטיקע לעבן פֿונעם ייִדישן פֿאָלק איז רייַכער ווי פֿון אַ וואָסער עס איז אַנדער פֿאָלק אויף דער ערד. עס האָבן דערצו מיטגעוויירקט פֿאַרשיידענע פֿאַקטאָרן: א) די באַגרענעצונג פֿון די ייִדן אין זייערע רעכט האָט גוֹרם געווען לעבעדיקערע פסיכישע פּראָצעסן, ווייַל יעדער מין אייַנהאַמעווען די פֿיזישע באַוועגונג בייַם יחיד מוז ברענגען אַ געוויסן פֿאַרבייַט-פּראָצעס אין מוח. ב) דאָס ייִדישע פֿאָלק איז ניט געווען אָפּגעזונדערט, נאָר האָט זיך געטראָפֿן מיט די פֿאַרשיידנסטע קולטורן, וואָס ס׳האָט באַרייַכערט זייַן פסיכיק. ג) די ייִדישע רעליגיע לייגט גרויס אַכט אויף יעדער קלענסטער פֿונקציע אינעם טאָגטעגלעכן לעבן און דערלויבט ניט צו טון זי אָן כוונה. אַלע פֿיזיאָלאָגישע טוּונגען, וואָס ווערן פֿון אַנדערע שעמעוודיק פֿאַרשוויגן, זענען זאָר-געוודיק אַרומגענומען מיט אַן אויסשעפּיקן ריטואַל און ווערן אויסגעפֿירט מיט דער גאַנצער באַוווּסטזיניקייט — עס פֿעלט דאָ דאָס אַרויסשטופּן זאַכן פֿון דעם באַוווּסטזייַן, וואָס איז אַזוי שעדלעך פֿאַר דער פסיכיק. כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער ייִדישער פסיכיק זענען אירע צוויי פּאָלוסן. איין פּאָלוס אירער איז דער קאָמפּלעקס פֿון „אויסדערוויילטן פֿאָלק״, דער צווייטער — איר מינערווערטיקייטס-קאָמפּלעקס. צווישן די צוויי פּאָלוסן באַוועגט זיך דאָס אַזוי גערופֿענע ראַסן-באַוווּסטזייַן.

פרץ איז געוואָרן דער באַזינגער פֿון דער ייִדישער פסיכיק און זייַן פֿאַרדינסט באַשטייט אין דעם, וואָס ער האָט איבערגעגעבן דאָס גאַנצע עשירות פֿון אָט דער פסיכיק.

פרצעס מיסטיציזם

פרץ איז דער מחבר פֿון פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן, וועלכע ער דערציילט אויף אַ סוגעסטיוון אופֿן. דער אינהאַלט פֿון די דערציילונגען פֿאַרמאָגט אין זיך אַ סך שטריכן פֿון מיסטיציזם. אַחוץ דעם האָט פרץ סימפּאַטיזירט מיטן חסידיזם. דער מיסטיציזם איז אַ דאָקטרין, וואָס זאָגט, אַז צו די טיפֿסטע, לעצטע אמתן קומט דער מענטש אומאָפּ-הענגיק פֿון לערנען זיך, פֿאָרשן און שטודירן. צו דער דערקענטעניש פֿון די דאָזיקע אמתן קומט מען אויף אַן אינטויִטיוון וועג, אויפֿן וועג פֿון עקסטאַז, פֿון רעליגיעזער היתגלות, וואָס האָט ווייניק שותּפֿותדיקס מיטן קאַלטן אינטעלעקט און מיט דער וויסנשאַפֿט. די

מ־סטישע אמתן (און נאָר מיסטישע אמתן זענען אמתע אמתן) קענען קומען צו פּראָסטע מענטשן און זײַן ניט צוטריטלעך פֿאַר געלערנטע. ליבשאַפֿט, גלויבן און היתלהבֿות— אָט דאָס זענען די עלעמענטן, וואָס דערמעגלעכן די דערגרייכונגען פֿון דעם מיסטישן וויסן. פּרצעס פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן זענען דער אויסדרוק פֿון אַזאַ מיסטישן וועלט־באַנעם. אין דעם „קאַפּיטל תהילים" זעען מיר אַ פּשוטן וואַסער־טרעגער, וואָס איז באַשאָנקען מיט אַ וווּנדערלעכער אינטויִציע, ער שיידט באמת אונטער פֿרומע מענטשן פֿון צבֿועקעס. אַבֿרהמל פֿון „שמע ישראל" ווערט פֿון אַלעמען באַטראַכט פֿאַר אַ טיפּש און פֿאַר אַ לא־יוצלח, ווײַל ער איז כּסדר פֿאַרטראָגן, פֿאַרקוקט אין אַן אַנדערער מיסטי־שער וועלט. ס׳ווײַזט זיך אָבער אַרויס, אַז ער איז אַ וויכטיקערע פֿיגור ווי דער קראָקעווער רבי.

צי איז גענוג צו זײַן דער מחבר פֿון די געשיכטן, כּדי צו הייסן אַ מיסטיקער? פּרץ איז נאַטירלעך ניט קיין גלייביקער פֿאַנאַטישער מיסטיקער. פֿון דער אַנדערער זײַט אָבער איז זײַן מיסטיציזם ניט נאָר אַ סטיליסטישע, ריין אויסווייניקסטע פֿאָרם. פּרץ סימפּאַטיזירט מיטן מיסטישן וועלטבאַנעם, ווײַל אין זײַן נאַטור איז פֿאַראַן אַ געוויסע נטיה צו מיסטיציזם, וואָס ווערט געהאַמעוועט דורך השׂכּלה און ראַציאָנאַליזם.

פּרצעס טראַנסצענדענטאַליזם

קאַנט איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט באַהאַנדלט די פֿראַגע פֿון טראַנס־צענדענטאַליזם סיסטעמאַטיש. לויט קאַנטן דאַרף די טראַנסצענדענטאַלע פֿילאָסאָפֿיע ענטפֿערן אויף דער פֿראַגע: אויף וואָסער אופֿן איז מעגלעך סינטעטישע דערקענ־טעניש אַ פּריאָרי? פֿון דעמאָלט אָן האָבן די טראַנסצענדענטאַליסטן דערקלערט אַ מלחמה דער שול פֿון די עמפּירישע פֿילאָסאָפֿן מיט יומען און לאָקן בראָש, וואָס זייער לאָזונג איז געווען דער כּלל: ס׳איז גאָרנישט ניטאָ אין אינטעלעקט, וואָס זאָל אַפֿריִער ניט זײַן אין די חושים. אין קעגנזאַץ דערצו האָט מען אָנגערופֿן טראַנסצענדענטאַל אַלדאָס יעניקע, וואָס איז געקומען פֿון דער אינעווייניקסטער דערפֿאַרונג אומאָפּהענגיק פֿון די חושים. דעם דאָזיקן טערמין האָט מיט דער צײַט באַקומען אַלץ נײַע באַדײַטונגען. אין עמערסאָנס באַנעמונג באַשטייט דער טראַנסצענדענטאַליזם אין פֿאַראורטיילן דעם פֿיליסטערישן און קליינבירגערלעכן גײַסט, וואָס הערשט אין דער וועלט. ענגע פּער־ספּעקטיוון, נייגונג צום אויסערלעכן פּוץ, דאָס שטרעבן צו אומוויכטיקע זאַכן און די אומפֿאַרשטענדעניש און גרינגשעצונג פֿאַר די עיקרדיקע אינעווייניקסטע לעבנסווערטן איז אַ כאַראַקטער־שטריך פֿון אַ גרויסן טייל פֿון דער מענטשהייט. דער טראַנסצענדענטאַליזם פֿאַראורטיילט דאָס אַלץ. אין אָט דעם זין איז פּרץ אַ טראַנסצענדענטאַליסט. קיין שום אַנדערער ייִדישער שרײַבער האָט ניט אַזוי בולט אָפּגעגרענעצט די דרויסנדיקע מאָטיוון פֿון די טיפֿערע, דאָס קאָנווענציאָנעלע געפֿיל פֿונעם טיפֿערן, די קינסטלעכקייט פֿון דער סאָלידקייט. עס איז שוין געווען די רייד וועגן דעם מעטאָד צו שטעלן דעם לעזער פֿאַר אַלץ נײַע קאָנפֿליקטן. איצט איז געקומען די צײַט צו זאָגן וואָסערע קאָנפֿליקטן דאָס זענען. אַ קאָנפֿליקט קומט צום אָפֿטסטן פֿאָר צווישן צוויי אָנשויונגען אויף דער זעלבער זאַך, אויף דער זעלביקער סיטואַציע, אַ קאָנווענציאָנעלן קוק און אַ טיפֿערן (מען קען אים, אויב מען וויל, אָנרופֿן טראַנסצענדענטאַל). איבער יעדער געשעעניש

אין פּרצעס דערציילונגען איז פֿאַראַן אַ מין טראַנסצענדענטאַלער אייבערגעבײַ, וואָס עס דערזעט ניט דער פֿיליסטער. אין דער דערציילונג „אויב נישט נאָך העכער״ למשל גלייבט דער אָנהענגער פֿונעם חסידישן רבין, אַז דער רבי פֿאַרשווינדט פֿאַר טאָג, ווײַל ער פֿליט אין הימל אַרײַן. וואָלט אַזאַ פּראָסטער בשׂר־ודם פֿעסטגעשטעלט, אַז דער רבי גייט אַנשטאָט אין הימל שטילערהייט אין וואַלד אַרײַן, כדי אָנצוקלײַבן האָלץ פֿאַר אָרעמע, וואָלט ער געוואָרן אַנטטוישט: זײַן גלויבן אין ניסים וואָלט זיך אויסגע־וועפּט. דערווײַל קומט דווקא פֿאָר אַ נס, אַ נס, וואָס באַשטייט אין דער איידלקייט פֿון דעם רבינס כאַראַקטער. אין אַן אַנדערער דערציילונג איז לייבל קאָנסקאָוואָליער אין דער קאָנווענציאָנעלער אויפֿפֿאַסונג זייער אַ פֿרומער מענטש, ווײַל ער היט אָפּ פּינקטלעך אַלע מיצוות; אין דער אמתן איז ער אָבער אַ שלעכטער מענטש און נחמנקע פֿון זבאַרעזש קומט אין הימל פֿאַר די מעלות פֿון זײַן נשמה, הגם ער היט ניט אָפּ די מיצוות און איז אַ שיכור. אָנגעקוקט דעם הימל, באַשליסט נחמנקע צו פֿאַרלאָזן דעם גן־עדן און צו וווינען אין גיהנום, ווײַל אין גן־עדן דאַרף קיינער ניט האָבן זיין הילף און זײַן רחמנות. דאָ איז טאַקע דער פּונקט, ווו עס טרעפֿט זיך דאָס קאָנווענציאָנעלע מיטן טראַנסצענדענטאַלן. מיר האָבן דאָ די איבערחזרונג פֿונעם באָנציע־שווײַג־מאָטיוו, נאָר דאָ איז שוין דעם מחברס שטאַנדפּונקט אַ גאַנץ קלאָרער, ניט באַהאַלטן הינטער דער סאַטירע. דעם זעלביקן קאָנפֿליקט געפֿינען מיר אין די „דרײַ מתּנות״. אין „אַז מען זאָגט: משוגע, גלייב!״ און אין „אַראָפּגעלאָזטע אויגן״.

פּרץ האָט זיך באַמיט צו קאָנצענטרירן זיך אויפֿן אינעווייניקסטן לעבן פֿון דעם יחיד ער איז דערפֿאַר אַ פּסיכאָלאָג אין אַלע זײַנע ווערק. אומעטום פֿאַרגלײַכט ער די נשמה פֿון דעם איידעלן, צאַרטן מענטשן מיט דער נשמה פֿון דעם האַמעטנעם, ברוטאַלן, קומענדיק צום אויספֿיר, אַז דער וועלטמענטש מיט זײַן גאַנצן אויפֿטו און זײַן גאַנצער מאַכט אין דעם הוהאַ פֿון דעם דרויסנדיקן לעבן בלײַבט הינטערשטעליק אין דער גײַסטיקער וועלט. דאָ טריומפֿירט דאָס טראַנסצענדענטאַלע איבער דער מאַטעריע.

דאָס איז, פֿאַרענדיקט דער מחבר, דער גאָלדענער פֿאָדעם, וואָס ציט זיך אין אַלע ריכטונגען דורך פּרצעס אַלע פּראַכטפֿולע ווערק, דאָס איז דער סימבאָלישער רינג אין דער גאָלדענער קייט, וואָס פֿאַרבינדט אים מיט קאַנטן און עמערסאָנען.

יוסף טעפּער (ווילנע)

אַ. ראָזענצווײַג. דער ראַדיקאַלער פּעריאָד פֿון פּערעצעס שאַפֿן. כאַרקאָוו 1934. 188 ז״ז. מעלוכע־פֿאַרלאַג פֿאַר די נאַציאָנאַלע מינדערהײַטן אין אוסר״ר.

אין זײַן בוך „די יידישע ליטעראַטור אין XIX יאָרהונדערט״ (קיעוו 1935) אַטעס־טירט מ. ע ר י ק דאָס בוך פֿון דעם פֿאַרשטאָרבענעם א. ר אָ ז ע נ צ ווײַ ג (געשטאָרבן דעם 12טן יאַנואַר 1934) ווי אַ „ווערק פֿון גרויס ערודיציע, פֿלײַס, פֿאָרשערישן שאַרפֿ־זין, מיט אַ דײַטלעכער מאַרקסיסטישער מעטאָדאָלאָגיע״ אאַז״וו. אין אונדזער אַנאַליז פֿון דעם דאָזיקן בוך וועלן מיר זיך באַמיען צו באַווײַזן, ווי ווײַט ריכטיק אָדער אומ־ריכטיק עס איז מ. עריקס אַטעסטאַציע.

דער מחבר ניט דאָ אַ ברייטן אַרייַנפֿיר צו אַן אַנטאָלאָגיע פֿון פּרצעס שריפֿטן, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין די באַרימטע „יום-טובֿ-בלעטלעך", אַן אַרייַנפֿיר, וואָס פֿאַרנעמט איבער הונדערט זייַטלעך, גרויס פֿאָרמאַט, געדיכט געדרוקט, אַזוי אַז דאָס איז באמת די ערשטע אויספֿירלעכע מאָנאָגראַפֿיע וועגן פּרצן אין דער תּקופֿה פֿון די „יום-טובֿ-בלעטלעך". אויספֿירלעך, אָבער ניט גרינטלעך.

וואָרעם די ערשטע אויפֿגאַבע פֿון אַ פֿאָרשער אין דעם פּרט וואָלט באַדאַרפֿט זייַן גרינטלעך אַרייַנצואַרבעטן די פּוילישע ליטעראַטור פֿון יענער צייַט, דעם אַזוי גערופֿענעם פּאָזיטיוויזם און דעם הומאַנעם סאָציאַליזם אין פּוילן, וואָס אָן זיי קען מען די געזעלשאַפֿטלעכע אידעאָלאָגיע און ליטעראַרישע טענדענצן פֿון דעם דעמאָלסטיקן פּרצן ניט פֿאַרשטיין.

אין ראָזענצווייַגס אַרבעט איז ניטאָ אַפֿילו קיין שפּור פֿון באַקאַנטשאַפֿט מיט דער דאָזיקער ליטעראַטור און ממילא איז שוין איין וויכטיקער ענין, אַפֿשר דער קאַרדינאַלסטער, אין גאַנצן פֿאַרפֿעלט. צווייטנס האָט די אויפֿקלערערישע טענדענץ פֿון די „יום-טובֿ-בלעטלעך" און די סימפּאַטיעס, וואָס זיי האָבן אַרויסגערופֿן אין די ייִדישע אַרבעטער-קרייַזן, אַ שטאַרקע אַנאַלאָגיע (און בייַ אַ גרינטלעכער אויספֿאָרשונג קען זיך אַפֿילו אויסלאָזן מער ווי אַן אַנאַלאָגיע) מיט די ראַדיקאַל-הומאַנע טענדענצן פֿון דעם פּוילישן סאָציאַליזם פֿון יענער תּקופֿה (Głos למשל).

ראָזענצווייַג ברענגט אין זייַן אַרבעט קיין איין נייַעם פּונקט ניט, וואָס זאָל קלאָר מאַכן די צענטראַלע אויפֿגאַבע פֿון זייַן אַרבעט, ד"ה פֿעסטשטעלן, פֿאַר וואָס איז אין יענער צייַט פּרץ געווען אַזוי פֿאַרקאָכט אין אוטיליטאַרער ליטעראַטור. אין אַ שאַרף פּאָלעמישן טאָן מאַכט ער צו נישט די ביזאיצטיקע פּרץ-פֿאָרשונג, כדי אָפּצורייניקן דעם וועג פֿאַר זיך. מילא, עס וואָלט ניט געווען קיין עוולה, ווען דער „נייַער וועג" וואָלט קלאָר געמאַכט פּרצן. דאָס זעען מיר ניט! דערבייַ נאָך שטיצט זיך דער מחבר אויסשליסלעך אויף די אַרבעטן פֿון די, וועמען ער מאַכט צו קליינגעלט.

דער מחבר דערציילט פּרצעס ביאָגראַפֿיע און וויל אַלץ דערקלערן מיט אַ מעטאָדע, וואָס מען קען אָנרופֿן מעכאַניזירטער מאַרקסיזם. אַזוי, למשל, בעת עס קומט צו דער תּקופֿה, ווען פּרץ איז ליטעראַריש אַנטשוויגן געוואָרן (סוף די 70ער יאָרן ביז 1886), איז דאָס געווען לויט ראָזענצווייַגן דערפֿאַר, וואָס ער האָט זיך געפֿונען „אַפֿן שיידוועג, וועלכער איז נאָכ מער פֿאַרשאַרפֿט געוואָרן אין די באַדינגונגען פֿון דער אָנגרייַפֿנדיקער צאַריש-פּריצישער רעאַקציע פֿון די 80ער יאָרן" (ז' 24).

די פּרייַזן אויף תּבֿואה זענען געפֿאַלן און דערפֿאַר האָט פּרץ ניט געקענט שרייַבן! — אַזוי שרייַבט בפֿירוש ראָזענצווייַג. צי האָט די דאָזיקע עקאָנאָמיק געהאַט עפּעס צו טון מיט די פֿאַרהעלטענישן אין פּוילן און געווירקט אויף פּרצן — וועגן דעם הערן מיר ניט פֿון דעם מחבר.

פּרצעס שווייַגן האָט געהאַט טיפֿע וואָרצלען ניט אין דער עקאָנאָמיק פֿון יענער צייַט, נאָר אין דעם טראַגישן קולטור-צושטאַנד פֿון יענער תּקופֿה אין קיניגרייַך פּוילן, וואָס וועגן אים דערציילן אונדז אַזעלכע וויכטיקע עדות ווי פּעלטין, דער רעדאַקטאָר פֿון „איזראַעליטאַ" (Judaita, Projekt reformy w Judaizmie. Warszawa 1885),

וועלכער שו ייבט, אַז עס איז מקנא צו זיין די „ליטוואַקעס״ און די „אוקראַינצעס״, ווייל זיי לייענען און אין פּוילן הערשט עם־הארצות און די יידישע מאַסע וועגעטירט גייסטיק און עקאָנאָמיש. ענלעכע זאַכן דערציילט נ. סאָקאָלאָוו אין זיינע וויכטיקע איבערזיכטן איבער דער יידישער ליטעראַטור, וואָס ער האָט געדרוקט אין „איזראַעליטאַ״. עס איז ניט געווען פאַר וועמען צו שאַפן ליטעראַטור, מען האָט באַדאַרפט רעדן צום פאָלק וועגן מלאָכה, וועגן ריינקייט פון קערפּער וכדומה. סאָקאָלאָוו איז אין 1892 אַרויס מיט אַ פאַרטיידיקונג פון יידיש ווי פון אַ שפּראַך, וואָס איז אַ פּראָדוקט פון געשיכטע און וואָס אויף איר דריקן מיליאָנען יידן אויס זייערע געדאַנקען,—נאָר צוליב דעם כדי צו כשרן לעקציעס אויף יידיש וועגן... היגיענע (Izraelita, 1894, 44)*.

דאָס זעלבע איז געווען אין גאַליציע, ווי דאָס איז צו זען פון אַ דייטשן אַרטיקל וואָס איז פון גרויס וויכטיקייט פאַר אונדזער ענין: J. Silverman, Die Volksliteratur der polnischen Juden (Populärwissenschaftliche Monatsblätter 1888, 196-200).

דאָס האָט אַלץ גאָרניט צו טון מיט קינסטלעך צוגעטשעפּעטע סאָציאַל־עקאָנאָמישע קאַטעגאָריעס פון דעם שניט, ווי ראָזענצווייג באַנוצט.

אַחוץ דעם האָט אויך מיטגעווירקט דער שטאַרקער אינעווייניקסטער שפּראַכנקאַמף, וואָס פּרץ האָט מיט זיך געפירט. אויף אַן אַנדער אָרט וועט מיר אויסקומען צו ווייזן, אַז אויף פּרצן האָט מען אָנגעהויבן קוקן ווי אויף אַ פּאָטענציעלן פּוילישׁ שרייבנדיקן קאָמפּערט אָדער פּראַנצאָז.

ראָזענצווייגס אַנאַליז פון פּרצעס באַרימטן אַרטיקל „בילדונג״, געדרוקט אין דער „יודישער ביבליאָטעק״ I, איז זייער אַן איינזייטיקער. ווען מען לייענט סאָקאָלאָווס סעריע אַרטיקלען אין Izraelita „די אויפגאַבע פון דער יידישער אינטעליגענץ״ (Zadania inteligencji żydowskiej), וואָס איז אַגב אַרויס ווי אַ בראָשור, ווערט קלאָר, אַז פּרצעס שטעלונג צו יידיש האָט גאָר ניט געהאַט צו טון מיט העברעיזם, נאָר מיט יענער אידעישער שטעלונג צו יידיש ווי צו אַ פאָלקשפּראַך, וואָס אַ סך פון די דעמאָלטיקע אַזוי גערופענע אַסימילאַטאָרן האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן צו אַקצעפּטירן. עס איז גענוג צו זאָגן, אַז בעת די פּוילישע אַקאַדעמיע פאַר וויסנשאַפט האָט אין 1891 אויפגעגעבן דעם פּוילישן ליטעראַטור־היסטאָריקער ביגעלאייזען (אַ יידי) צו זאַמלען יידישן פאָלקלאָר, האָט עס שטאַרק צוגעטראָפן דער פאַרפּוילישטער יידישער אינטעליגענץ. די אוטיליטאַרע באַציונג צו יידיש איז צו יענער צייט געווען פּונקט אַזוי נאָרמאַל, ווי למשל איוואַן פּראַנקאָס קוק אויף אוקראַיניש אין גאַליציע ווי אַ מיטל צו בילדן דאָס פאָלק, כדי עס זאָל קענען מיט דער צייט אַריבערגיין צו דער „אמתער״ קולטור, ד״ה צו פּוילישׁ.**

---

* בעת עס איז אַרויס מיכל וועבערס ביכעלע קעגן דער כאָלערע, האָט די „איזראַעליטאַ״ געגעבן דערויף איר הסכמה, ווייל עס איז „אַקטועל פאַר דעם יידישן פּראָלעטאַריער״ (Izraelita 1892, 35). די דאָזיקע בראָשור האָט גאָר אין גיכן דערלעבט אַ צווייטע אויפלאַגע.

** וואָס איז שייך די „רעאַקציאָנערע״ טענדענצן פון דעם אַרטיקל „בילדונג״, איז כדאַי צו לייענען וואָס אַ ראַדיקאַל פון דעם טיפּ פון אַ „נאַראָדניק״ ווי ב. גאָרין האָט וועגן דעם געשריבן:

נאָר אין די ראַמען פֿון דער דעמאָקראַטישער געזעלשאַפֿטלעכער אָטמאָספֿערע קען מען פֿאַרשטיין פֿרצעס פֿראָנראַם בנוגע דער יידישער קולטור־אַרבעט אין מזרח דאַרף די דאָזיקע שטעלונג ניט פֿאַרשמירן צוליב פּאָלעמישע און פּאַרטייישע צוועקן.

די „נייַע וועגן", ד״ה די „יום־טובֿ־בלעטלעך", האָבן לויט ראָזנצווייַגן צו טון מיט דער שטאַרקער אנטחיקלונג פֿון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג. דאָס איז נאָר טיילווייַז ריכטיק. וואָרעם דער סאָציאַלער הומאניזם און פּאָזיטיוויזם פֿון די בלעטלעך האָט גיכער אַלע עלעמענטן פֿון פֿאַרשפּעטיקטע השׂכלה־טענדענצן איידער פֿראָלעטאַריש סימפּאַטיע, ווי דער מחבר ווילֿ האָבן. אין דעם פּרט ווערט ער אויך ניכשל, ווייַל ער פֿאַרזעט די זלבע טענדענצן אין דער פּוילישער סאָלקס־ליטעראַטור פֿון יענער עפּאָכע, וואָס פּרץ האָט אזוי גוט געקענט.

מער גערעכט זייַנען די קאָפּיטלען וועגן דעם אינהאַלט פֿון די „יום־טובֿ־בלעט־לעך", הגם אויך דאָ וואָלט ניט געשאַדט צו ווייַטן האָט פּרץ צו פֿאַרדאַנקען שוועניטאָכאָווסקין (Świętochowski) און זייַנע פּאָפּולֿאַריזאַציעס פֿון סאָציאַלֿאַניע און פּסיכאָלֿאַניע.

אין קאָפּיטלֿ 4 ניט דער מחבר א כאַראַקטעריסטיק פֿון פּרצעס מיטאַרבעטער אין די „יום־טובֿ־בלעטלעך" און אין אַנדערע זייַנע אויסגאַבעס, וד׳ פּינסקי, פֿרענק א״א. דערבייַ איז כדאי אָנצוווייַזן, אַז דער מחבר וויסט ניט, אַז אברהם וואָלֿפֿזאָן איז דער פּסעודאָנים פֿון אַבֿרהם פּאָדלישעווסקי. סאָקאָלֿאָוו דערציילט זייער אינטערעסאַנט פּרטים וועגן פּאָדלישעווסקיס מיטאַרבעט אין פּרצעס אויסגאַבעס (זע די זיכרונות פֿון פּאָדלישעווסקי, וואַרשע 1929). צום קאָפּיטלֿ וועגן דער ווירקונג פֿון די „יום־טובֿ־בלעטלעך" אין די ארבעטער־קרייַזן איז כדאי אָנצוווייַזן אויף א רייַ באַשטעטיקונגען, וואָס נעפֿינען זיך אין מעמוארן פֿון רשחאָלֿוויצקיאַנעדע טויער (אין Красная Летопись, Каторга и ссылка א״א), וואָס זענען אין נאָנצן ניט אויסגענוצט נעוואָרן.

אנב, וועלט דערציילט, אַז לכתחילה האָט ספּעקטאָר נעזאָלט זייַן א שוחט צו דער אויסגאַבע פֿון די „יום־טובֿ־בלעטלעך", אָבער ער האָט זיך דערשראָקן, וויַל אין „המלין" איז נעווען אן ארטיקל, אַז פּרץ איז א סאָציאַליסט. אזוי דערציילט ב. גאָרין אין זייַן אינטערעסאַנטן ארטיקל „די נייַע זשאַרנאַליסטיק־ליטעראַטור" (צוקונפֿט 1894, דעצעמבער, ז׳ז 7—13).

פֿאַר דער פּאָפּולֿאַריטעט פּרצעס אין די לייענער־קרייַזן סוף 19טן י״ה איז כדאי זיך צו באַקענען מיט דער ארבעט פֿון א. קאָטיק: Жаргонный читатель и его характеристика (Еврейскій ежегодник 1902, 216, 234).

„די „ביבליאָטעק" איז דווקא ריין פֿון שאָוויניזם, אויסער דעם לייט־ארטיקל, וווּ פּרץ זאָגט, אַז ער איז קיין שאָוויניסט ניט... איבער דער גאַנצער „ביבליאָטעק" שוועבט א דוך פֿון בילדונג". (צוקונפֿט, 1894, דעצעמבער, ז׳ז 7 — 13).

אגב איז די „ביבליאָטעק" געהאָלפֿן אנאָנסירט אין דער פּוילישער פּרעסע, אַז זי וועט זייַן געווידמעט ליטעראַטור און פֿאָלקסבילדונג (oświacie ludowej).

דער לעצטער קאַפּיטל (6): „צוריק פֿון די „יאָנטעוו-בלעטלעכ״ — אַפֿ די וועגן פֿון רעאַקציע״ איז פּשוט אַ קוריאָז. עס איז אַ פֿאַלסיפֿיקאַציע פֿון געשיכטע און באַזונדערס פֿון דער געשיכטע פֿון סאָציאַליזם בײַ יִדן, אַזוי אַז עס איז שווער דאָ אַפֿילו צו קאָרעגירן די צעקריפּלטע פֿאַקטן...

ווײַטער קומען טעקסטן פֿון דרײַ „יום-טובֿ-בלעטלעך״, קיין מאָל ניט איבערגעדרוקטע אַרטיקלען פּרצעס פֿון די „יום-טובֿ-בלעטלעך״ און פֿון „ליטעראַטור און לעבן״, פּרצעס אַ פֿאַרגעסן ליד „אויסגעשטאָרבן״ און ווינטשעווסקיס ענטפֿערליד „זיי לעבן נאָך״ (107—171). צום סוף איז פֿאַראַן אַ פֿולשטענדיקע כראָנאָלאָגישע ביבליאָגראַפֿיע פֿון פּרצן ביז די מיטלסטע 90ער יאָרן, אויך אַן אינהאַלט-פֿאַרצייכעניש פֿון פּרצעס אויסגאַבעס פֿון יענער תקופֿה.

די דאָזיקע אַרבעט באַווײַזט, אַז אין דער פּערזאָן פֿון דעם פֿאַרשטאָרבענעם ראָזענצווײַג האָט די יִדישע ליטעראַטור-וויסנשאַפֿט פֿאַרלירן אַ טיכטיקן פֿאָרשער, הגם זײַן גאַנצער מעטאָד, ווי דאָס איז צו זען פֿון דער אַרבעט, איז געווען אַ מעכאַניסטיש-מאַרקסיסטישער מיט שטאַרקע פּאָלעמישע נייגונגען. אין אַנאַליזירן פּרצעס שאַפֿן פֿון יענער תקופֿה איז דער מחבר אַ סך אָביעקטיווער ווי אין אַנאַליזירן די מאָטיוון פֿון פּרצעס שריפֿטשטעלערישע ענדערונגען און שטימונגען.

דאָס וואָס דאַרף זײַן דער יסוד פֿון אַזאַ פֿאָרשונג, ד״ה די סאָציאַל-פּאָליטישע סבֿיבֿה פֿון דער תקופֿה, אין וועלכער פּרץ האָט געווירקט, פֿעלט אין אַ גרויסער מאָס אין דער אַרבעט. און דאָס וואָס איז פֿאַראַן, איז אין גרונט פֿאַלש. וואָרעם אָן דער גענויער באַקאַנטשאַפֿט מיטן גײַסטיקן און פּאָליטישן פּרצוף פֿון פּוילן אין יענער צײַט און מיט דער געשיכטע פֿון די יִדישע מאַסן קען מען די געשיכטע און די אידעאָלאָגיע פֿון די „יום-טובֿ-בלעטלעך״ ניט פֿאַרשטיין.

ד״ר יעקבֿ שאַצקי (ניו-יאָרק)

ר. פּרץ-לאַקס. אַרום פּרצן (זכרונות און באַטראַכטונגען). אַרויסגעגעבן דורך די „ליטעראַרישע בלעטער״. וואַרשע 1935, זז׳ 68.

„די זכרונות וועגן פּרצן, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו לייענען, זינט פּרץ איז געשטאָרבן, כאַראַקטעריזירן מערסטנטייל פּרצן דעם שריפֿטשטעלער, דעם כלל- און קולטור-טוער. וועגן זײַן היימיש לעבן, זײַנע געוווינהייטן, זײַן פֿאַרקער מיט נאָענטע און זײַטיקע מענטשן האָט כמעט קיינער גאָרנישט נישט געזאָגט. ס׳איז זיכער נישט דערפֿאַר, וואָס פּרצעס פּריוואַט לעבן איז נישט אינטערעסאַנט געווען, נאָר ווײַל די אַלע, וואָס האָבן געשריבן וועגן אים, האָבן פּשוט נישט געהאַט די געלעגנהייט צו זען אים אין זײַן אינטימען טאָגטעגלעכן לעבן.— פּרץ איז געווען מײַנער אַ קרובֿ, ס׳איז מיר אויסגעקומען צו זײַן עטלעכע יאָר בײַ אים אין הויז. כ׳האָב געהאַט די מעגלעכקייט צוקוקן זיך צו אים אין זײַן טאָגטעגלעכן לעבן. כ׳בין דעמאָלט געווען נאָך גאָר יונג און האָב ווייניק געלייגט אַכט אויף פֿיל זאַכן, וואָס וואָלטן מיך שפּעטער געוויס אינטערעסירט. אַלץ, וואָס כ׳האָב געזען און געהערט, האָב איך אויפֿגענומען

אוממיטלבאַר און אומבאַוווּסטזיניק פֿאַר מיר אַליין. און דעריבער האָט פּרץ זיך נישט קרעמפּירט און געהאַלטן זיך אין גאַנצן פֿרייַ אין מייַן בייַזייַן״.

אַזוי הייבט אָן די דיכטערין ר. פּרץ־לאַקס[1] איר בוך פּרץ־זיכרונות. דאָס בוך איז געשריבן אין אַ אינטימען טאָן, מיט פֿייַנעם טאַקט און ברענגט באמת זייער אַ סך אינטערעסאַנטע פּרטים פֿון דעם מערקווערדיקן פּרץ־געשטאַלט אויפֿן פֿאָן פֿון די קליינע פֿריידן און ליידן פֿון לעבן, אַנטפּלעקט אויך גאָר וויכטיקע שטריכן פֿון דער דאָזיקער קאָמפּליצירטער פּערזענלעכקייט, פֿון אירע שטימונגען, געשמאַקן, קאַפּריזן און מאַכט זי דערמיט אונדז אי קלאָרער אי נעענטער.

אַ באַזונדער קאַפּיטל פֿון דעם בוך איז אָפּגעגעבן „פּרצעס פֿאַמיליענלעבן״— אַ מין דערגאַנצונג צו דעם, וואָס מיר ווערן געוואָר פֿון פּרצעס מישפּחה־בריוו, אָבער שוין נוט אַזוי אידיליש, נאָר מיט טראַגישע קאָנפֿליקטן (דער זון לוציאַן), וואָס אין גאַנצן זיי מגלה צו זייַן האָט אויך ר. פּרץ־לאַקס נאָך ניט געפֿונען פֿאַר מיגלעך.

בייַם עדות פֿון די מישפּחה־בריוו לאָזן זיך קאָרעגירן אייניקע אומפּינקטלעכקייטן פֿון ר. פּרץ־לאַקס׳ זיכרונות.

דער עפּיזאָד וועגן פּרצעס באַקאַנטשאַפֿט מיט העלענען (ז׳ 44) שטימט ניט מיט דעם נוסח, ווי פּרץ אַליין האָט עס דערציילט (אין זייַן בריוו צו ניימאַנען, זע די מישפּחה־בריוו, נומ׳ 32). זיי האָבן אויך ניט חתונה געהאַט אין אייניקע טעג אַרום, נאָר אין אַ האַלב יאָר אַרום. (העלענע דערציילט אגב, אַז פּרץ האָט בייַ זייַן ערשטן באַזוך אין לענטשנע פֿאַרבראַכט דאָרט דרייַ טעג, האָט געוואָלט באַלד שרייַבן תּנאים, אָבער העלענע האָט מסכּים געווען נאָר אויף ראָשי־פּרקים, ווייַל זי האָט אים צו ווייניק געקאָנט. ווינטער האָט ער געוואָלט קומען נאָך אַ מאָל מיט זייַן פֿאָטער, דאַן האָט זי אייַנגעלייגט דעם נדן בייַ בעריש (בערנאַרד) מרגליות).

עס פֿאָדערט אויך אַ קאָרעקטיוו, אין ליכט פֿון פּרצעס אייגענע בריוו, די באַהויפּטונג פֿון ראָזע פּרץ־לאַקס, אַז ער האָט פֿון זייַן אַדוואָקאַטישער פּראַקטיק פֿאַרדינט אַ סך געלט און האָט געלעבט דעמאָלט ברייט. אגב רעדט אויך וועגן זייַן ברייטן שטייגער לעבן אין זאַמאָשטש ישעיה מרגליות (זע זייַנע זיכרונות אין דעם בוך). דאָס מוז אָבער זייַן שייך צו די לעצטע יאָרן פֿון פּרצעס אַדוואָקאַטור, ווען ער האָט לויט דער אינפֿאָרמאַציע פֿון העלענען פֿאַרדינט אַ 300 – 400 רובל אַ חודש (ער איז דאַן אויך געווען דער אַדוואָקאַט פֿון גראַף זאַמויסקי, וואָס האָט געהאַט 56 ניטער אַרום זאַמאָשטש). בכלל אָבער רעדן זייַנע בריוו פֿון זאַמאָשטשער פּעריאָד וועגן פֿאַרענגטקייט און אַפֿילו נויט. אַזוי, למשל, בריוו 48: „כ׳האָב אַפֿילו ניט געהאַט קיין פּאָר גראָשן צו געבן דער דינסט. בייַם קרייַזגעריכט האָב איך פֿאַרדינט 30 רו״כ, אָבער דאָס איז אַ טראָפּן אין ים״. (זע אויך די בריוו 40, 42, 43, 45).

ר. פּרץ־לאַקס דערציילט (ז׳ 46), אַז אין דער גמינע האָט פּרץ צו ערשט באַקומען 36 רובל אַ חודש. איז כדאַי צוצוגעבן, אַז פֿון דעסט וועגן האָט ער זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען אַן אומזיסטע דירה בייַ דער גמינע, כדי אייַנצוהיטן מער אומאָפּהענגיקייט (מיטגעטיילט פֿון העלענע פּרץ).

---

[1] וועגן איר זע ז. רייזענס לעקסיקאָן II.

וויכטיק איז וואָס ר. פּרץ־לאַקס דערציילט וועגן פּרצעס איינציקן זון לוציאַן. לעצטנס האָט וועגן אים אויך געשריבן ד״ר גרשון לעווין אין זיין סעריע ארטיקלען אין „הייַנט״ (אַנבּ — איבערגעגעבן, אַז ער איז געשטאָרבן בשעת דער מילחמה, אין אמתן — אין 1919 אין עלטער פֿון 46 יאָר. לוציאַן איז געביירן געוואָרן אין תמוז 1873 אין צויזמער. פֿאַלש איז אויך, אַז לוציאַנס זון יאַנעק איז אַן אַדוואָקאַט; ער איז אַן עלעקטראָ־מעכאַניקער).

וועגן פּרצעס טויט (וואָס ר. פּרץ־לאַקס דערציילט וועגן דעם אויף די זז׳ 41-42 פֿון איר בוך) וועלן מיר ברענגען אויך דעם נוסח, אין וועלכן מיר האָבן דאָס לעצטנס געהערט פֿון דעם דיכטערס אַלמנה:

דער גאַנץ ערנצטער האַרצשלאַק, וואָס האָט אים געטראָפֿן אַרום 1900 (געניי וואָלט די צייַט געקענט פֿעסטשטעלן פּראָפֿ׳ יוסף קלויזנער, וועלכער פֿלעגט אים צוזאַמען מיט ביאַליקן אָפֿט באַזוכן אויף זיין זומער־וווינונג אין רודי גוזאָווסקע לעבן וואַרשע), האָט זיך מער ניט איבערגעחזרט. אָבער די לעצטע יאָרן האָט ער זיך געפֿילט ניט איבעריקס, גאַנצע נעכט ניט געשלאָפֿן, געשפּירט אַ שלאַפֿקייט אין די הענט, געליטן אויף די פֿיס (בשעת ווען פֿריִער, למשל, פֿלעגט ער שפּאַצירן צו פֿוס פֿון צעגליאַנער גאַס ביזן בעלוועדער).

מיט אַ טאָג פֿריִער פֿאַר זיין סוף האָט פּרץ זיך געפֿילט בכלל גאַנץ גוט. אין דעם פֿאַטאַלן פֿרימאָרגן איז ער אויפֿגעשטאַנען זייער פֿרי, אַ זייגער 6, אַרייַן אין שלאָפֿשטוב, זאָגט צו אים העלענע:

— וואָס ביסטו אַזוי פֿרי אויפֿגעשטאַנען?

— דו ווייסט נישט, אַז די זון שייַנט שוין, — האָט ער געענטפֿערט.

פֿרילינג פֿלעגט ער זוכן די זון, פֿלעגט אויפֿשטיין 5 — 6 פֿרי.

העלענע האָט אים אויפֿמערקזאַם געמאַכט, ער זאָל נישט אויפֿוועקן יאַנעקן, ווייַל ער האָט געהאַט אַ געוווינהייט שרייַבנדיק צו שפּאַצירן איבער די צימערן.

פּלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ קלאַפּ: דאָס איז פּרץ געפֿאַלן אויפֿן פּנים. העלענע איז אַרייַנגעלאָפֿן מיט אַ קוביק וואַסער און געשפּריצט אויף אים. די מוסקלען פֿון פּנים האָבן נאָך אַ ציטער געטון, אָבער די אויגן האָט ער שוין ניט געעפֿנט, זי האָט אים דערלאַנגט ווייַן און ער האָט עס נאָך אַראָפּגעשלונגען, און דער דאָקטער איז נאָך אַלץ ניט געקומען. ס׳איז געווען 7.15, און אַז דער דאָקטאָר איז אַרייַן, האָט פּרץ שוין ניט געלעבט.

ר. פּרץ־לאַקס ברענגט (ז׳ 50), אַז פּרצעס שנור העלענקע האָט איר דערציילט: פּרץ האָט איר געשאָנקען זייַנס אַ בוך, אָבער העלענקע קען ניט לייענען קיין ייִדיש. פּרץ באַפֿעלט: „לייען, וועסטו קענען״. לויט העלענע פּרץ גיט אונדז איבער, האָט העלענקע זיך אויסגעלערנט ייִדיש און אָנגעהויבן צו איבערזעצן פּרצעס ווערק אויף פּויליש.

דער דריטער קאַפּיטל פֿון ר. פּרץ־לאַקס זיכרונות איז געווידמעט יעקבּ דינעזאָנען. דאָס בוך ברענגט אויך אַ ריי בילדער פֿון פּרצן און זיין מישפּחה. אַרום און אַרום איז עס אַ וויכטיקער צושטייַער צו דער פּרץ־ליטעראַטור. דאָס גאַנצע ביכל לייענט זיך ממש מיט אַ שפּאַנענדיקן אינטערעס. ערטערווייַז רירט עס ביז דער טיף.

ז. רייזען

מאטעריאלן און נאטיצן

י. ל. פרץ אין שפאניש

דער יידישער יישוב אין ארגענטינע איז כראנאלאגיש דער ערשטער, זינט נאך דעם גירוש שפאניע, געגרינדעט אין א לאנד, וואס איז געווען קאלאניזירט פון דער שפאנישער מלוכה אויפן אמעריקאנער באדן און וווּ ס׳חאט בכן געהערשט און עס הערשט עד־היום די שפאנישע שפראך. דער ארגענטינער יידישער יישוב איז דערום געווען באזונדערס אנצוקניפן די פעדעם פון קולטור־קרובהשאפט, פון ליטעראטור־פארבינדונג און פון גמטיקן חילוף צווישן דעם יידישן און דעם שפאנישן שפּן, פעדעם וואס דער גירוש פון 1492 האט פמעט ווי אויבערגעריסן אין גאנצן (הגם עס איז נאכן גירוש אין א געוויסער מאס נאך אנגעהאלטן געווארן א קורצע צייט די שאפונג די יידישע אין דער שפאנישער שפראך, וואס די ארויסגעטריבענע פון שפאניע האבן מיטגעפירט מיט זיך קיין האלאנד, איטאליע, טערקיי, באלקאנען א״א לענדער).

די דאזיקע שליחות איז אויסגעפאלן קודם־כל אויפן ארגענטינער יידישן יישוב דערפאר, וואס ער איז ניט נאר דער עלסטער, נייערט אויך דער שטארקסטער אין זיין אנטוויקלונג אין דער לאטיינישער אמעריקע.

די יידישע אימיגראציע קיין ארגענטינע, וואס האט זיך אנגעהויבן אונטערן לאזונג פון קאלאניזאציע נאך אין די יארן 1889—90 — מיט א דרייַ יאר פריער איידער דער באראן משה הירש האט געגרינדעט די יי.ק.א. — איז פאקטיש ניט איבערגעריסן געווארן אין משך פון 25 יאר צווישן 1890 און דעם טרויעריקן יאר 1914; אין גרעסערע אדער קלענערע שטראמען האט די דאזיקע אימיגראציע געהאלטן אין איין צופליסן צו די ברעגעס פון דער פלאטע ביזן אויסבראך פון דער וועלט־מילחמה. זי איז איבערגעריסן געווארן אויף זעקס יאר און איז דערנאך מיט א שטאר־קערן אימפעט—דעם אימפעט פון די ערשטע נאך־מילחמה־יארן—וויידער געווארן באנייט, אנהאלטנדיק פריער שטארק און דערנאך שוואכער אזעלכע זיבן־אכט יאר, ביז זי איז פארלייזירט געווארן דורכן ווירשאפטלעכן קריזיס און דער עיקר דורך די שארפע מיטלען, וואס די רעגירונג האט אנגענומען אפצושטעלן די אימיגראציע.

דער פערמאנענטער פראצעס פון יידישער אימיגראציע קיין ארגענטינע (מיט דער הפסקה אין די מילחמה־יארן) האט געהאלטן און געמוזט האלטן לאטענט די נאענטקייט, ניט צו זאגן—דעם חילוף צווישן די צוויי קולטורן: דער ארגענטינישער און דער יידישער, וואס די עמיגראנטישע מאסן האבן מיטגעבראכט פון דער אלטער הימ. עס איז אויפגעקומען א באדערפעניש צו באקענען דאס שפאנישע פובליקום מיט די ווערטפולע אוצרות פון דער יידישער ליטעראטור און פארקערט, אויך אנהייבן ארייַנטראגן אין יידיש — פאר די כסדר נייַ אנקומענדיקע קאדערס יידישע עמיגראנטן — גרעסערע אדער קלענערע ווערטן פון דער ליטעראטור וואס אין דער שפאנישער שפראך, כדי דורך דעם צו פארלייַכטערן פאר די יידישע אימיגראנטן די ערשטע שווערע יארן פון אייַנפונדעמען זיך, פון צופאסן זיך, פון אינגלעבן זיך אין דער פרעמדער סביבה פון דעם פאר זיי נאך נייַעם לאנד. דערצו איז מיטן גאנג פון די יארן דאָ אויפגעקומען א גאוויסער עלעמענט פון הי געבוירענער און

הי דערצויגענער ייִדישער יוגנט, וואָס איז קולטורעל אײַנגעוואָרצלט אין דער שפּאַנישער שפּראַך און דערהויפּט דורך דער דאָזיקער שפּראַך איז זי מסוגל אויפֿצונעמען אונדזערע אייגענע ייִדישע גײַסטיקע ווערטן און קולטור־אוצרות. די דאָזיקע אַסימילירטע יוגנט האָט תּמיד אַרויסגעוויזן און ווײַזט אויך איצט אַרויס אַ לעבעדיקן אינטערעס צו אַלץ וואָס איז ייִדיש אין פֿאָרם און אין אינהאַלט; אָבער דער־צויגן אין דער ניט־ייִדישער סבֿיבֿה פֿון די ערשטע יאָרן, ווען דער ייִשובֿ איז נאָך געווען קלײן, האָט זי ניט אויפֿגענומען די ייִדישע שפּראַך אין דער געהעריקער מאָס. די דאָזיקע יוגנט האָט געשאַפֿן ייִדישע „צענטערס" אין דער שפּאַנישער שפּראַך, אָבער געמוזט אָנהייבן צו זוכן אַ געוויסן אינהאַלט פֿאַר זייער ייִדישקייט.

אָט פֿאַר דער דאָזיקער יוגנט איז נייטיק געווען צו איבערזעצן אין שפּאַניש — די שפּראַך פֿון זייער דערציִונג — ווערק פֿון ייִדישע שריפֿטשטעלער, ווערק פֿון דער ייִדישער געשיכטע, פּונקט ווי עס איז נייטיק געווען, מען זאָל פֿאַר איר אָרגאַניזירן קורסן פֿון ייִדישער געשיכטע, ליטעראַטור, קולטור, פֿון די געזעלשאַפֿטלעכע און נאַציאָנאַלע באַוועגונגען בײַ ייִדן אאַז"וו.

דער פּערמאַנענטער צופֿלוס פֿון דער ייִדישער אימיגראַציע קיין אַרגענטינע האָט אין דעם פּרט געהאַט אַ טאָפּעלע ווירקונג: עס זענען צוגעקומען נײַע אינטעליגענטע כּוֹחות, וואָס האָבן זיך לײַכט אויסגעגרינט און פֿון דער אַנדער זײַט איז דער אימיגראַציע־שטראָם פֿאַר זיך גופֿא געווען אַ שטאַרקע אָפּפֿרישונג פֿאַר אָט דער ייִדישער אַרגענטינישער יוגנט, אַן אָפּפֿרישונג, וואָס האָט געהאָלפֿן אָנהאַלטן אין איר לעבעדיק און אַקטיוו דעם אינטערעס צו ייִדישער גײַסטיקייט און ייִדישע פּראָבלעמען בכלל.

פֿון דעסט וועגן איז אין משך פֿון אַ סך יאָרן ייִדיש־שפּאַנישע קולטור־טעטיקייט מחמת מאַנגל אין מיטלען און איניציאַטיווע געווען מער אַ תּורה שבעל פּה ווי אַ תּורה שבכּתבֿ: מען האָט געהאַלטן רעפֿעראַטן, דיקטירט קורסן לעקציעס אין די ייִדיש־שפּאַנישע קולטור־צענטערס און דאָס האָט נאָך מער געוועקט דעם אינטערעס בײַ דער „אַקריאָזשירטער" ייִדישער יוגנט. ביסלעכווײַז אָבער מיטן וווּקס פֿון דעם ייִשובֿ זענען אויך געשאַפֿן געוואָרן ייִדישע צײַטשריפֿטן אין שפּאַניש און דאָרט האָבן זיך אָנגעהויבן צו דרוקן אַרטיקלען וועגן דער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור. עס הייבן זיך אָן צו באַווײַזן איבערזעצונגען פֿון די ייִדישע קלאַסיקער אאַז"וו, אַזוי אַז ווען מען פּרוּווט איצט פֿאַרצייכענען, אַפֿילו נאָר על־פּי זיכּרון, וואָס עס האָט זיך אָנגעזאַמלט אין משך פֿון די יאָרן אויפֿן געביט פֿון ייִדישער קולטור אין דער שפּאַנישער שפּראַך, באַקומט זיך בײַ הײַנטיקן טאָג אַ גאַנץ היפּשער אינוועניטאַר פֿון איבערגעזעצטער און אָריגינעלער ליטעראַטור אויף די געביטן פֿון פּובלי־ציסטיק און בעלעטריסטיק (דאָס לעצטע—דאָס רובֿ איבערזעצונגען פֿון ייִדיש). זי איז אין משך פֿון יאָרן פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין די שפּאַניש־ייִדישע צײַטשריפֿטן Israelita Juventud Argentina (דאָרטן איז געדרוקט אַ גרויסער טייל פֿון שלום־עליכמס „בלאָנדזענדע שטערן") Tribuna Hebrea Vida, Nuestra (די אַלע זשורנאַלן עקסיסטירן שוין ניט), Mundo Israelita און דעם חודש־זשורנאַל Judaica, וואָס ווערט רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן פֿון דעם אומדערמידלעכן און פּראָדוקטיוון ש. רעזניק.

בײַם הײַנטיקן טאָג האָבן מיר שוין איבערגעזעצט אין בוכפֿאָרם: צוויי בענד פֿון י. ל. פּרצעס דערציילונגען, אַן אַנטאָלאָגיע פֿון מאָדערנער ייִדישער פּראָזע, איין באַנד נאָמבערגס דערציילונגען, צוויי ראָמאַנען פֿון שלום אַשן („קידוש השם" און „די כּישופֿמאַכערין פֿון קאַסטיליע"), איין באַנד אָפּאַטאָשו („אַ ראָמאַן פֿון אַ פֿערד־גנבֿ"), איין באַנד דערציילונגען פֿון שלום אַש, איין באַנד

איבערגעזעצטע און איבערגעדיכטע לידער פֿון יהודה הלוי, אַ באַנד ח. זשיטלאָווסקיס עסייען וועגן דער נאַציאָנאַלער פֿראַגע, צוויי בענד פֿון ש. דובנאָווס האַנטבוך פֿאַר ייִדישער געשיכטע, דרײַ בענד פֿון דובנאָווס נײַסטער געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאָלק, אַ „סכעמע פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור" און אַ מאָנאָגראַפֿיע וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור פֿון דעם נאָך־מילחמה־פּעריאָד (ביידע פֿון ש. רעזניק), דעם ערשטן באַנד פֿון דער געשיכטע פֿון ציוניזם (פֿון ד"ר וו. ניכענסאָן), אַ מאָנאָגראַפֿיע וועגן די טעאָריעס פֿון אַחד־העמיזם און דובנאָוויסטישן פֿאָלקיזם (פֿון ש. רעזניק), אַן איבערזעצונג פֿון ד"ר ח. זשיטלאָווסקיס אַרבעט איבער אײַנשטיינס רעלאַטיוויטעט־טעאָריע אאַז"וו.

איך האָב דאָ ניט אָנגעגעבן די נעמען פֿון די איבערזעצער, נאָר פֿון די מחברים פֿון אָריגינעלע ווערק, ווײַל איך בין ניט אויסן דאָ אָפּצושטעלן זיך מער אויספֿירלעך אויף די דאָזיקע איבערזעצונגען (חוץ אויף די איבערזעצונגען פֿון י. ל. פּרץ — די הויפּט־אויפֿגאַבע פֿון דער דאָזיקער אַרבעט). די פֿאַרצייכענונג איז, ווי געזאָגט, אויך געמאַכט נאָר אויפֿן זיכּרון און זי איז געוויס ניט קיין פֿולשטענדיקע.

ווי מען זעט, איז דער אינווענטאַר, וועדליג דער רעלאַטיוו קורצער צײַט, ניט אַזאַ אָרעמער.

פֿון דער צווייטער זײַט איז ניט ווינציקער אינטענסיוו געגאַנגען די אַרבעט פֿון איבערזעצן אויף ייִדיש שפּאַנישע און אַרגענטינער שריפֿטשטעלער — איינצלנע דערציילונגען און עסייען אָדער גאַנצע ווערק. אַזעלכע איבערזעצונגען, דאָס רובֿ געמאַכט גאַנץ געוויסנדיק, האָבן זיך אָנגעהויבן צו דרוקן אין די היגע ייִדישע צײַטונגען און זשורנאַלן תּיכּף כמעט ווי אַזעלכע האָבן אָנגעהויבן דאָ צו דערשײַנען.

זיי האָבן, אמת, געטראָגן אַ צופֿעליקן כאַראַקטער — אין פּרט פֿונעם אָפּקלײַב וואָס צו איבערזעצן, וואָרעם בײַם איבערזעצן אויף ייִדיש האָט מען זיך געמוזט רעכענען דערהויפּט מיט דעם ברייטן מאַסן־לייענער פֿון ייִדיש און אויך מיט די פֿאָדערונגען פֿון די צײַטונגען, ווו די איבערזעצונגען זענען דאָס רובֿ פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן — צו געבן אַ לײַכטערן, הגם ליטעראַרישן צײַטונגשטאָף אין די איבערזעצונגען פֿון שפּאַניש.

עס פֿיגורירן צווישן די איבערגעזעצטע (איך רעכן אויס ווידער בלויז אויפֿן זיכּרון און וועל מיסתּמא דורכלאָזן אַ סך נעמען) די ווערק פֿון אַזעלכע אָנגעזעענע שריפֿטשטעלער און דראַמאַטיקער, שפּאַנישע, דרום־אַמעריקאַנישע (אויך אייניקע פּאָרטוגעזישע איבערגעזעצטע פֿון אַ שפּאַנישער איבערזעצונג, וואָס איז זייער נאָענט צום אָריגינאַל צוליב דער קרובֿהשאַפֿט פֿון די דאָזיקע שפּראַכן) ווי: בלאַסקאָ איבאַניעס, פּערעס גאַלדאָס, פּיִאָ באַראָכאָ, מיראָ, וואַלדעס, גאָמעס קאַריזשאָ, קאַלדעראָן (פֿון פּערו), אוגאַרטע, גיראַלדאָ, אונאַמונאָ, אַדאָלפֿאָ בעקער (דער באַרימטער דיכטער), מאַנועל גאַלוועס, קאַסינאַס אַנסענס, עסאַ קענראָס (באַרימטער פּאָרטוגעזישער שריפֿטשטעלער), כוליאָ דאַנטאָס (דאָס גלײַכן), רובען דאַריאָ, סאַנען־קאַנאָ, הוגאָ וואַסט, האָראַסיאָ קיראָגאַ, כאַווער דע וויאַנאַ, גאָדאַ פֿרעדאַ דעראָ, פֿלאָרענסיאָ סאַנטשעס, אַלוואַרעס זשונקע, ערנעסטאָ מאָראַלעס (אינדישער פֿאָלקלאָר), לאָפּע דע וועגאַ, טיילן פֿון סערוואַנטעסעס „דאָן קיכאָט" און פֿון זײַנע „נאָוועלאַס עכעמפּלאַרעס"; עפּעס וואָס פֿון קאַלדעראָן דע לאַ באַרקאַ און פֿון טירסאָ דע מאָלענאָ. פֿון די ייִדן, וואָס זענען טעטיק אין דער אַרגענטינער ליטעראַטור, איז איבערגעזעצט געוואָרן אַלבערטאָ גערשונאָווס אַ ריי דערציילונגען, עסייען און זײַן שטימונגס־נאָוועלע „ברוך ספּינאָזעס ליבע", סעסאַר טיעמפּאָס (ישראל צייטלין) אייניקע לידער און זײַנע אַ דראַמע, סאַמועל אייטשעלבוימס אייניקע דערציילונגען און דראַמעס און נאָך פֿיל אַנדערע.

דער דאזיקער פראצעס פון קעגנזעטיקן חילוף פון ליטעראטור-ווערטן דורך איבערזעצונגען און אריגינעלע שאפונגען האט געבראכט א וויכטיקע קאנסעקווענץ: עס האט דערנעענטערט צו אונדז און צום יידישן שאפן א רייַ שריפטשטעלער יידן און ניט-יידן אפילו. צוישן די ערשטע זענען פארצייכנט ווי גערשונאוו, וואס זענען שוין איבער דריטהאלבן צענדליג יאר טעטיק אין אפילו בארימט אין דער שפאניש-ארגענטינישער ליטעראטור. קינדער פונעם ערשטן אימיגראציע-שטראם, האבן זיי דאן ניט געהאט קיין יידישע סביבה און קענן זייער וויזן צו מאל האבן זיי קיינמאל לעריש און קולטורעל זיך אויסגעלעבט אין ארגענטינער ליטעראטור און טעאטער. אבער דער פראצעס פון דעם ווידער יישוב פונעם יידישן יישוב און פון די איבערוועזונגען פון אונדזערע קולטור ווערטן אויף שפאניש האט זיי סוף-כל-סוף געפֿירט צו דערנעענטערן זיך צום יידישן יישוב, צו אונדזער היגער יידישער אינטעלעקטועלער סביבה. ס'איז איבעריק צו זאגן, אז דאס איז ניטיק פאר בידע צדדים.

די מיטן גירוש שפאניע איבערגעריסענע קולטור-פעדעם צווישן יידישן און שפאנישן שאפן ווערן דאך וויידער אנגעקניפט, אבער ניט דורך ספרדים, נעטרט דוקא דורך אשכנזים. עס איז א פאראנטוארטלעכע מיסיע פאר א יישוב, וואס נאך אלעמען איז ער נאך ניט אלט קיין האלבן יארהונדערט. ביז איצט האט דאס ארגענטינער יידנטום, ווי מיר האבן געזען, דערווייזן צו דער-פֿילן די דאזיקע אויפגאבע גאנץ צופֿרידנשטעלעק. עס איז איבעריק צו באטאנען, אז בידע קולטורן האבן פראפֿיטירט און ווערן פראפֿיטירן פון דעם דאזיקן חילוף און היתקרבות.

* * *

די דערמאנטע ארבעטן, איבערגעזעצטע וויי אריגינעלע, האבן נאטירלעך ארויסגערופֿן בײַם דערשײַנען אפשאצונגען, רעצענזיעס מיצד דער ארגענטינער פרעסע און קריטיק. דעם אויבנאן אבער אין דעם פרט הן לויט דער צאל רעצענזיעס און ארטיקלען הן לויט דער חארעמקייט פון די אפרופֿן פאראנעמען די איבערזעצונגען פון י. ל. פרצעס דערציילונגען, חאס ש. רעזניק האט ארויסגעגעבן אין צוויי בענד. פרץ אין שפאניע איבערזעצונג איז געווען ממש אן אנט-דעקונג פאר דער ארגענטינער קריטיק און פאר א סך שרײַבער אויך אין שפאניע גופא. אפשר מער ווי אן אנטדעקונג פון א נײַער ליטעראטור—אויך אן ארגענונג צו באקענען זיך נעענטער מיט דער יידישער ליטעראטור ביכלל.

עס וואלט געווען באמת אן אינטערעסאנטער צושטײַער צו דער פרץ-פארשונג צונויפצוזאמלען אלע וואס איז וועגן אים פארעפֿנטלעכט געווארן דאך (און אין די לענדער פון שפאניש לשון ביכלל) אין שײַכות מיט דער אויסגאבע פון די צוויי בענד זײַנע דערציילונגען. דאס איז אבער צום באדויערן מער ניט מעגלעך איצט אויסצופֿירן. שפאניש איז די לאנדשפראך פון 20 מלוכות, צעוואַרפּענע איבער דרײַ קאנטינענטן. אהער קיין ארגענטינע דערגרייכט ניט אלץ, וואס דערשײַנט אין פֿיל לענדער פון דרום- און פון צענטראל-אמעריקע, פון אפריקע אדער פון מעקסיקע; און אויך ניט אלץ, וואס קומט שוין יא אן אהערצו, ווערט געזאמלט און אפגעהיט אין די היגע ביבליאטעקן. וועגן א סך אפרופֿן איבער פרצן אין דער שפאנישער פרעסע האבן מיר ידיעות בלויז אומדירעקטע, צו מאל דורך א דריטן אדער א פערטן מקור. דערצו איז שוין א מעשה פון אנדערטהאלבן — צוויי צענדליג יאר זינט די פרץ-בענד אויף שפאניש זענען ארויס.

דער מאטעריאל, וואס איך האב איצט זאמלט דער האנט, איז בלויז א גאר קלײַנער טײל פון דער גאנצער קריטיק וועגן פרצן אין שפאניש, אבער אויך פון דעם ביסל איז מיגלעך

צו שאפן זיך א פאַרשטעלונג וועגן דעם גוואלדיקן רושם, וואס פרץ האט געמאכט אין דער שפאניש־ ארגענטינישער אינטעלעקטועלער וועלט.

*

די ערשטע מיר באקאנטע איבערזעצונג פון י. ל. פרץ אין שפאניש איז פאַרעפֿנטלעכט אין דער גרויסער זיבן און צוואנציק בענדיקער אנטאלאגיע פון „בארימטע אינטערנאציאנאלע ווערק" (איר שפאנישער טיטל איז: Biblioteca Internacional de Obras famosas), וועלכע איז ארויס אנהייב 20סטן י"ה, איינצייטיק אין שפאניש און אין ענגליש (א פראכט־אויסגאבע, א מין ענציקלאפעדישע אנטאלאגיע פון ווערק פון אלע צייטן און שפראכן, אן אויסגאבע, וואס האט אפגעקאסט מיליאנען שפאנישע פעזעטעס). י. ל. פרץ איז דער אינציקער יידישער און העברעישער שריפטשטעלער, וואס איז אין דער אנטאלאגיע פאַרטרעטן. ער איז דארט רעפרעזענטירט בלויז מיט איין דערציילונג — „דער משוגע" (El menoajero. Del por Leon Pérez [!] yiddis 24סטער באנד פון דער אנטאלאגיע, ז"ז 12188—12197). איך האב רעווידירט די איבערזעצונג; זי איז א פולא און גאר ניט שלעכט געמאכט, אבער הגם עס ווערט אנגענומען „פון יידיש", בין איך מסופק, צי עס איז דירעקט איבערגעזעצט פון יידיש; משמעות—פון אן ענגלישער איבערזעצונג. דער נאמען פונעם איבערזעצער איז ניט אנגעגעבן, אבער דאס איז אן אלגעמיינע נארמע אין דער „אינטערנאציאנאלער ביבליאטעק", וו! עס ווערן ניט אנגעגעבן ביכלעך קיין נעמען פון איבערזעצער, אויך ניט די כראנאלאגישע דאטעס.

אין יאר 1917 (אויב מיין זיכרון נארט מיך נישט אפ — דעם נומער פונעם זשורנאל איז אוממיגלעך געווען צו באקומען) האט זיך אין א בוענאס־אירעסער, דעמאלט זייער פאפולערן וואכנבלאט מיטן נאמען „פרי מאטפא" (פסעודאנים פון אלחארעס, א בארימטן שרייבער אין דער ארגענטינער ליטעראטור און זשורנאליסטיק), וועלכער דערשיינט שוין לאנג ניט, באווידן פרצעס „באנציע שוויג", איבערגעזעצט אויף שפאניש משמעות פון דעם פראנצויזישן בוך פרץ־דערציילונגען פון שארל באלץ — Bontzy el Silencioso („באנציע דער שווייגעדיקער").

מיט יארן צוריק, נאך אין די ערשטע יארן פון דער יידישער מאסן־עמיגראציע, זענען פאַרעפֿנטלעכט געווארן פון איינעם נאוויק א פאר פרצעס דערציילונגען אין דעם שפאנישן ארגאן פון די אנארכיסטן La Protesta (די דאזיקע צייטונג האט געהאט א געוויסע צייט אויך א יידישע ביילאגע, וו! עס האבן מיטגעארבעט איניקע היגע יידישע שרייבער. וועלכע דערציילונגען זענען עס געווען, קען איך צום באדויערן ניט אויסגעפֿינען).

דער פאַרדינסט צו פאַפולאריזירן פרצן פאר דעם שפאנישן און שפאניש־יידישן לייענער געהערט שכנא רעזניקן. ער האט עס געטאן ניט נאר דורך גערעטענע איבערזעצונגען, וואס זענען ארויס אין צוויי שיין אויסגעגעבענע בענד, נייערט ער האט אויך אין א גרעסערן ארייַנפֿיר צום ערשטן באנד גענאנן אויספירלעכע סכעמעס איבער דער אנטוויקלונג פון דער יידישער ליטע־ראטור און דעם ארט וואס י. ל. פרץ דער דיכטער, דערציילער, דראמאטיקער, פעליעטאניסט און עסייִסט פאַרנעמט אין איר. דאס האט א סך געהאלפֿן די לייענער צו אריינטירן זיך אין די פרץ־וועלט.

דאס ערשטע בוך פון פרצעס דערציילונגען אין שפאניש איז ארויס אין יאר 1919. דער שער־בלאט אין שפאניש לייענט זיך אזוי:

י. מאטענקא

Isaac Leon Peretz. Los Cabalistas. Traducción del idisch, estudio preliminar y notas de Salomón Resnick. Con un prólogo de Alberto Gerchunoff. Buenos Aires: „La Cultura Israelita." 1919. 18 + 239 p. (14 × 18).

דער טיטל שטאַמט פֿון דער דערציילונג „מקובלים", וואָס קומט די ערשטע אינעם באַנד.

דער גענויער אינהאַלט פֿונעם באַנד איז: פֿאָרוואָרט פֿון אַלבערטאָ גערשונאָוו, אַרײַנפֿיר פֿונעם איבערזעצער (18 ז'). דאַן קומען די דערציילונגען: מקובלים, ניסים אויפֿן ים, צווישן צוויי בערג, דער קאָלאָניסט, די הינטעלעך, דער משולח, ווינטער-מאָטיוון, מוסר, באָנציע שווײַג, דער תענית, בײַם פֿאַקיר, משיחס צײַטן, די וועסטאַלין, דער משוגענער בטלן, ווענוס און שולמית, דער כעלעמער מלמד, אַ קלעזמערס טויט, דער אויסלענדישער פֿויגל, דאָס זיבעטע בענטשליכטל, עלנט, ער און זי, צוויי וועגן, קליינע בילדער, די ירושה, — בסך-הכל 24 דערציילונגען.

דער צווייטער באַנד פֿון פּרצעס שריפֿטן אין רעזניקס איבערזעצונג איז אַרויס אין 3 יאָר אַרום:

Isaac León Peretz: Adán y Eva: Traducción del idisch de Salomón Resnick. Buenos Aires. Vida Nuestra. 1922. 241 p. אין דעם בוך גייען אַריין די דערציילונגען: חתונה געהאַט, די לעזערין, אַ פֿאַרשטערטער שבת, די אלמנה, בשעת מגפֿה, שלום-בית, אין קעלערשטוב, וואָס הייסט נשמה, די פֿאַרשטויסענע, אַ כעס פֿון אַ ייִדענע, אַ גילגול פֿון אַ ניגון, אין סקווער, פֿאַר דער טיר, דער עפּל, זינדיק בלוט, ס'הערצל צאַפּלט, געמויזעכץ—בסך-הכל 17 דער-ציילונגען. (די דערציילונג „וואָס הייסט נשמה" איז אויך אַרײַנגעקומען אין רעזניקס אַנטאָלאָגיע, אין שפּאַניש, פֿון מאָדערנע ייִדישע דערציילער).

אין יעדן פֿון די צוויי בענד האָט ש. רעזניק, ווי מיר זעען, געגעבן מוסטערן פֿון די פֿאַרשיידנסטע זשאַנערס פֿון פּרצעס רײַכן שאַפֿונגס-אוצר, סײַ רעאַליסטישע, סײַ סימבאָליסטישע און אַלעגאָרישע, סײַ חסידישע, ווי אויך פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן, כדי דער פֿרעמדער אָדער פֿאַרפֿרעמדטער לייענער זאָל פֿון יעדן באַנד איבערזעצונגען באַזונדער קענען האָבן אַ פֿאָרשטעלונג וועגן פּרצעס פֿילפֿאַרביקייט און וועגן דער רײַכקייט פֿון זײַן טעמאַטיק.

און אַז דער דאָזיקער קריטעריום האָט געגעבן רעזולטאַטן — דערויף זאָגן עדות די אָפּרופֿן פֿון דער קריטיק אויף ביידע שפּאַנישע בענד פֿון פּרצעס ווערק.

* * *

איך הייב אָן מיט מוסטערן פֿון די רעצענזיעס פֿון די גרויסע בוענאָס-אײַרעסער פּרעסע-אָרגאַנען:

און דער צײַטונג La Nacion, דעם אָרגאַן פֿון דער אַרגענטינער אינטעליגענץ, אין נומ' פֿון 27סטן יוני 1919, איז פֿאַרעפֿנטלעכט אַ לענגערע רעצענזיע איבערן בוך Los Cabalistas. (די רעצענזיע איז ניט אונטערגעשריבן, ווי עס איז דער שטייגער אין די טעגלעכע צײַטונגען אין שפּאַניש). אין דער רעצענזיע ווערט פֿריִער אָנגעוויזן, אַז הגם בוענאָס-אײַרעס איז אַ קאָסמאָפּאָליטישע שטאָט, פֿעלן אויס אין איר ווערק, וואָס זאָלן באַקענען דעם עולם מיט די אויסלענדישע ליטעראַטורן, מיטן לעבן פֿון די פֿעלקער דורך זייערע ליטעראַטורן, איבערגעזעצט אויף שפּאַניש. דערום--זאָגט ווײַטער די צײַטונג—דאַרף דאָס דערשײַנען אין בוענאָס-אײַרעס פֿון אַ שפּאַנישער איבערזעצונג פֿון די שענסטע דערציילונגען פֿון אַ ייִדישן שריפֿטשטעלער, פֿון י. ל. פּרץ, באַצייכנט ווערן ווי אַן אומגעוויינלעכע געשעעניש. די מאָדערנע ייִדישע ליטעראַטור, וואָס פּרץ איז איינער פֿון

אירע קוואליפיצירטסטע פּאַרשטייער, איז ביז לעצטנס פּאַרבליבן אָפּגעגרענעצט אין דעם גבול פון דער אָריגינעלער שפּראַך, וועלכע איז א רײַכע און עקספּרעסיווע, ווי אלע דיאַלעקטן פון פּעלקער, וואָס זענען יורשים פון אלטע ציוויליזאַציעס, דעפּיניטיוו קינסטלערישע פּאַרמען אָבער האָט זי אָנגענומען ערשט אין דער לעצטער צײַט.

„פּרצעס דערציִלונגען זענען אײנע פון אירע אינטערעסאַנטסטע מאַניפעסטאַציעס, וואָרעם צוזאַמען מיטן בילדערישן און שילדערישן מאַטעריאל פון דער דערציִלונג ברענגען זיי יענעם גרונט פון הומאַניטעט, וואָס מאַכט, אז מיר זאָלן זיך אלע דערקענען קעגנזײַטיק אין דער פּאַרשיידענער אויסערלעכקייט פון אינדיוויידועלע פּאַרמען און דאָס א זאַך אונדז דערלויבן צו סימפּאַטיזירן מיט העלדן, וואָס זענען מרחקים ווײַט פון אונדז אין צײַט און אין שטח.

„וויצניק וועלן זיין די לייענער, פּאַר וועלכע די אידעען, די סענטימענטן און די זאַכן, וואָס דער יִידישער שריפּטשטעלער פון די „מקובלים“ באשרײַבט, זאָלן ניט אויסזען עקזאָטיש; פון דעסט וועגן באַלד נאָך די ערשטע בלעטלעך וועט זיך דאָס לייענען דאָס בוך אַרײַנציען און די שפּאַנונג וואָס זיי וועלן פּילן בײַם לייענען וועט בײַ זיי שטאַמען פון א טיפּערער שפּירונג ווי בלויז נײַגעריקייט.

„אײניקע פון די דערציִלונגען פונעם בוך האָבן פּאַר א טעמע דעם פּרוּוו פון דער רעלי־גיעזער באַנײַגונג אינעם יִידנטום אין פוילן, וועלכע איז פּאַרגעקומען דאָרטן אינעם 18טן יאָר־הונדערט, און זיי ברענגען א מערקוואַרדיקע שילדערונג פון א מין רעליגיעזן ראַמאַנטיזם, וואָס פּאַר דעם קען מען געפֿינען באַקאַנטע ביבלישע אנטיצעדענטן. אַנדערע דערציִלונגען זענען באזירט אויף יִידישע פּאָלקס־מעשיות און, ווי אלע לעגענדעס פון יעדן פּאָלק, זענען זיי אומעגלעך צוצי־ענדיק און ליבלעך: „ניסים אויפֿן ים“, צום בײַשפּיל, איז א לעגענדע, וואָס פּאַרדינט צו ווערן אַרײַ־גענומען אין יעטווידער אנטאָלאָגיע ווי א מוסטער. אָבוין די דאָזיקע צוויי טיפּן דערציִלונגען זענען פּאַראן אין בוך שילדערונגען פון לעבנס־שטייגער, וואָס איבערראַשן מיט זייער קרעפּטיקן רעאַליזם.

„דאָס האַרטע שוועדע לעבן פון די יִידן אין פוילן איז ניכטער און שארף אָנגעצייכנט דורך צוויי—דרײַ גיכע פּעסטע שטריכן“.

אין דער רעצענזיע ווערט דערנאָך אָנגעוויזן אויף נאָך א פּערטן טיפּ פון פּרצעס דערציִ־לונגען „פון אומבאַשטימטן כאַראַקטער און פון ווינציק נאַציאָנאַלער שילדערונג“ און עס ווערט געזאָגט, אז „דאָס אלץ [די פּאַרשיידנקייט פון די דערציִלונגען] דערלויבט צו שאַפֿן זיך א פּאָר־שטעלונג וועגן דער פּאַרשיידנארטיקייט פון פּרצעס כישרונות“.

עס קומט צום סוף פונעם אַרטיקל אן אָפּשאַצונג פון ש. רעזניקס אַרײַנפֿיר און דערקלע־רונגען, ווי אויף פון דער שפּראַך פון דעם איבערזעצער, אז זי איז „קלערקט און עקספּרעסיוו“.

אין דער צײַטונג El Diario פון 5טן יוני 1919 איז אָפּגעדרוקט א לענגערע רעצענזיע וועגן Los Cabalistas. די רעצענזיע הייבט זיך אָן מיט א גאַנץ אויספֿירלעכער נאָטיץ וועגן יִידיש און איר אַנטוויקלונג פון א דיאַלעקט צו א שפּראַך פון קונסט און לִיטעראַטור; עס ווערט אויך אָנגעוויזן אויף די שוערקייטן בײַם איבערזעצן פון אזא שפּראַך, בפֿרט נאָך פון אזא שריפּטשטעלער ווי פרץ, וועלכער איז „אזוי טיף נאַציאָנאַל“.

קענטיק, אז דער אויטאָר פון דער רעצענזיע האָט געקענט אָדער געלײענט פֿרײַער איבער־זעצונגען פון פרצן אין פֿראַנצייזיש, וואָרעם ער פּאַררופֿט זיך אויף זיי, אָנהײבנדיק, אז ער, פרץ, איז באַטראַכט געוואָרן אין פֿראַנקרײַך ווי אַן אַנטפּלעקונג פון א נײַער לִיטעראַטור.

אין דער דאָזיקער רעצענזיע ווערט אַ סך גערעדט וועגן די מעלות פֿון רעזניקס איבער-זעצונג. „ה׳ רעזניק האָט געוווּסט – ווערט געזאָגט דאָרטן — ווי אויפֿצוהיטן אין דער איבערזעצונג דעם טעם און דעם געשמאַק פֿון דער אָריגינאַל-שפּראַך, איר חן און איר עלעגאַנץ״, „ער האָט אויך געדינט דער אַרגענטינער ליטעראַטור דורך דעם, וואָס ער האָט געשטעלט אונדזערע לייענער און פּובליקום אין קאָנטאַקט מיט אַ שרײַבער פֿון אַ ווײַטער און אומבאַקאַנטער ליטעראַטור און וועלט״.

אין La Vanguardia, דעם אָפֿיציעלן אָרגאַן פֿון דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי, איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן דעם 22סטן יוני 1919 אַ רעצענזיע, אין וועלכער דער מחבר רעדט אויס-פֿירלעך וועגן פּרצן ווי אַ שריפֿטשטעלער, וואָס האָט „געפּרוּווט אַלע ליטעראַרישע זשאַנערס, פֿון דערציילונג ביז דראַמע, און אין אַלע האָט ער אַרויסגעוויזן אויסערגעוויינלעכן טאַלענט״.

עס ווערט דאָ געגעבן אַזאַ מין כאַראַקטעריסטיק: „פּרצן איז גענוג געציילטע זײַטלעך, כדי צו קענען אָפּמאָלן פֿאַר אונדז אַ גאַנצן כאַראַקטער, שילדערן אַ סבֿיבֿה אָדער אַרויסברענגען אַ גאַנצן פּראָבלעם, און ער טוט עס מיט אַזאַ פֿולקומקייט, אַז מען זעט באמת אײַן, אַז עס איז טאַקע ניט נייטיק מער קיין איין שורה נאָך פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון זײַנע טעמעס״.

עס קומט דערנאָך אַ קורצער איבערבליק איבער דער טעמאַטיק פֿון פּרצעס דערציילונגען, וועלכע איז גענומען אויס דעם לעבן פֿון די ייִדן אין די געטאָס אונטער רדיפֿות, שׂינאה און אָפּגעזונדערטקייט.

דאַן וועגן דער איבערזעצונג:

„די איבערזעצונג איז אַזוי גוט, ווי מען קען זיך עס נאָר ווינטשן. און דאָס הייסט געזאָגט אַ סך, ווען עס האַנדלט זיך וועגן איבערזעצונגען פֿון אַזאַ מהות און נאָך פֿון אַזאַ שפּראַך ווי ייִדיש, אַ פֿאָלקשפּראַך פּאַר עקסעלאַנס, וואָס באַזיצט אַ זעלטענע בייגעוודיקייט, קאָלאָריט און כוח פֿון סינטעז און באַזונדערס — פֿאָלקסאויסדרוקן, וואָס ס׳איז זיי שווער איבערצוגעבן אויף אַנדערע שפּראַכן רעזניק האָט די אַלע שוועריקייטן מיט הצלחה גובֿר געווען״.

מיר וועלן נאָך ברענגען צוויי לענגערע אויסצוגן פֿון דעם קריטיקער כואַן טאָרענדעל (אַן אַרגענטינער) און קאַסענאַס אַסענס (אַ שפּאַניער), אײדער מיר שליסן אונדזער ניטקאָמפּלעטע אַרבעט וועגן י. ל. פּרץ אין שפּאַניש.

כ. טאָרענדעל אין אַן אַרטיקל אין דער צײַטונג Critica, איבערגעדרוקט שפּעטער אין זײַן בוך Critica Menar, ב׳ II זז׳ 265 — 270, שרײַבט צ״אַ:

„אַ מוסטער פֿון לויטערער פּראָזע, דורכזיכטיקער און איינצײַטיק קורצער און סאָלידער, הגם איר אינהאַלט איז פֿון סימבאָליק—איז דאָס בוך Los Cabalistas ...דאָס בוך הייבט זיך אָן מיט עטלעכע זאַפֿטיקע ווערטער פֿון אַלבערטאָ גערשונאָוו, דאַן קומט אַן אַרײַנפֿיר אַ באַלע-רעוודיקער פֿונעם איבערזעצער, וועלכער ווײַזט זיך אַרויס פֿאַר אַן ערנצטן ליטעראַט, אַן עלעגאַנטן און טיפֿן, אַ באַהערשער פֿון דער שפּראַך, אַ קריטיקער פֿון ראַפֿינירטן געשמאַק און טיפֿן אַנאַליז.

„פֿון אַזאַ שרײַבער, ווי ער ווײַזט זיך אַרויס אין דעם אַרײַנפֿיר, האָט מען געקענט ערוואַרטן אַן אויסגעצייכנטע איבערזעצונג. דערפֿאַר דאַרף מען דאַנקען באַזונדערס בײַ אונדז דאָ, ווו די אויפֿגאַבע פֿונעם איבערזעצער ווערט געשאַצט זייער ניט הויך.

„און מיר האָבן כאמת צו פֿאַרדאַנקען ה׳ רעזניקן פֿאַר דעם פֿאַרגעניגן, וואָס מיר קענען קומען אין אַ דירעקטער באַציִונג מיט דעם מערקווערדיקסטן פֿון די ייִדישע שרײַבער. דאָ האָבן מיר פֿאַר זיך אַ בײַשפּיל פֿון אַ פּערפֿעקטער איבערזעצונג. זי איז פֿול רעספּעקט צום אָריגינאַל

און אויך צו דער שפּראַך, וואָס אין איר שויס ווערט דאָס בוך איצט אַרײַנגענומען. איך האָב פּערזענלעך געפֿילט אַ טיפֿן רושם בײַם אָפּשאַצן די אָנשטרענגונג פֿון ה׳ ש. רעזניק און די באַמיִונגען זײַנע צו איבערזעצן אין אַ קלאַסישער, אַקאַדעמיש רעגולירטער שפּראַך די פֿרײַקייטן, שאַרפֿקייטן, נײַקייטן אָדער אַלטקייטן פֿון אַן אַנדער שפּראַך, וואָס איז נאָך ניט אײַנגעשטעלט אין קריסטאַליזירטע פֿאָרמען פֿון אַקאַדעמישן כאַראַקטער און וואָס איז ערשט זינט דאָ ניט לאַנג אויסגעוויילט ווי אַן עלעמענט פֿאַר קונסט. וואָרעם פּרץ האָט זײַן העברעיִשע ליטעראַטור, וואָס אין איר איז ער דערצויגן געוואָרן קינדווײַז, געביטן אויף ייִדיש, אויף דער שפּראַך, וועלכע איז פֿאַרוואָרלאָזט געווען, איבערגעלאָזט צו דער מדרגה פֿון אַ גערעדטער שפּראַך פֿאַרן פּראָסטן המון״.

ווײַטער אַנאַליזירט טאָרענדעל איינצלנע דערציילונגען פֿון פּרצעס בוך:

„Los Cabalistas איז אַ וווּנדערלעכע קאָלעקציע דערציילונגען, דורך וועלכע מען קען זען ניט נאָר דעם טאַלענט און די קונסט פֿון דעם מחבר, נײַערט אויך אַ שלל געדאַנקען, סענטימענטן, אַכטגעבונגען, פֿײַנע געשמאַקע נואַנסן, אייגנאַרטיקייטן.

„איך וואָלט אַוודאי געוואָלט אַרײַן אין אַן אַנאַליז פֿון די דערציילונגען, וואָס האָבן מיך מער ווי אַנדערע באַווירקט, ווי למשל פֿון דעם, וואָס גיט איר נאָמען דעם בוך (דאָס איבערטרײַבן דעם מיסטיציזם, אַלע אומרעאַלע, שיגעונדיקע אַמביציעס); „ניסים אויפֿן ים״ (אַ שטאַרקע פּערזענלעכקייט פֿין איינעם, וואָס גלייבט שטיל, באַשיידן, אָן דאָקטרינערישקייט, ניט אַרויסצוווײַזן זיך); „צווישן צוויי בערג״ (נשמות, וואָס צעגייען זיך און קענען זיך קעגנזײַטיק ניט פֿאַרשטיין, בלינד צו לץ, וואָס איז ניט זייער וועלט); „באָנציע שווײַג״ (אַ פּשוטע נשמה, וואָס ווערט פֿון יעדערן עקספּלואַטירט און פֿאָדערט ניט קיין פֿאַרגיטיקונג). אָבער דאָס אָרט דערלויבט ניט קיין גרעסערן אַנאַליז.

„מײַן העכסטער אינטערעס באַשטייט — זאָגט ווײַטער דער מחבר פֿונעם אַרטיקל—אין שליסן מײַן אָפּשאַצונג פֿון די „מקובלים״ מיט באַטראַכטונגען פֿון אויסשליסלעכער ווירקעוודיקייט פֿאַר יונגע אַרגענטינער שריפֿטשטעלער:

„די רעקאָמענדאַציעס, וואָס איך מאַך זיי בנוגע י. ל. פּרצעס בוך, איז באַגרינדעט אויף דער פּשטות פֿון זײַן לויטער קלאָרער פּראָזע, וועלכע איז פֿײַן, דין, בייגעוודיג און שטאַרק ווי שטאָל פֿון טאָלעדאָ. ניטאָ קיין לעקסישע קאָמפּליקאַציעס, קיין שום סימן פֿון סינטאַקסישן דעליריום. דאָס מיינט אָבער ניט, אַז דאָרטן איז פֿאַראַן אַ באַציִונג פֿון אָפּגעלאָזנקייט צו דעם נײַעם אָדער צו דער עלעגאַנץ פֿונעם סטיל.

„פּרץ איז אויך אַ מײַסטער אין דעם אויסקלײַב פֿון טעמעס. קיין איינע איז ניטאָ, וואָס זי זאָל ניט זײַן גענומען פֿונעם לעבן פֿון זײַן פֿאָלק, פֿון זײַן מקום. ווי טראַנסצעדענטיש עס זאָל ניט זײַן דער געדאַנק, ניט אַפֿילו אין יענע פֿאַלן, וווּ די אײַנדרוקן ווערן אָנגעצייכנט פֿון פֿאַנטאַסטישע פֿיגורן (דער ווינטער, דער זומער, דער וואָלקן, דער ווינט, די בלום, די פּאַרפֿום),— הערט אויך דער מחבר ניט אויף צו באַנוצן דעם אייגנאַרטיקן סטיל פֿון זײַן לאַנד. און דאָס הייסט ניט, אַז דער ייִדישער נאָוועליסט באַנוגנט זיך מיט שילדערן די נאַטור נאָר אין גבֿול פֿון אַ שטרענגן רעאַליזם—ניין, קיינע פֿון זײַנע זאַכן איז ניט פֿרוכטלאָז פֿון געדאַנקלעכקייט. ער באַגרענעצט זיך אויך ניט מיט דעם אַנאַליז פֿון דעם בלויז נאַציאָנאַלן. זײַן כוונה וואַרפֿט זיך אָפֿט אויף דער סאַמע העכסטער קריטיק, וווּ מען רירט אָן ביז צו דער אוניווערסאַלער פֿילאָסאָפֿיע און עסטעטיק. דאָס ווערט אַבער דערגרייכט דורך אַרויסגיין פֿון דעם באַקאַנטן, פֿון דעם רעאַלן, טויכנדיק אין דער

נשמה פֿון דעם יחיד אַזוי טיף, ביז ער זוכט דאָרטן אָפּ די געמיינזאַמע, פֿאַר אַלעמען מענטשלעכ: ענלעכקייט.

„בקיצור י. ל. פּרץ איז אַ נאַציאָנאַלער שריפֿטשטעלער (פֿאַרשטייט מיך נאָר אַקאָרשט ניט טעותדיק!), וועלכער טרוימט ניט וועגן ווערק פֿון פֿאַנטאַסטישן ליריזם, ניט אין זײַן לשון, ניט אין זײַנע פֿאָרשטעלונגען. ער גייט ניט אַוועק פֿון זײַן ייִדיש, ניט פֿון זײַן לאַנד און גיט פֿון דעסט וועגן צו פֿאַרשטיין אַלץ וואָס ער פֿאַרלאַנגט. מען דאַרף נאָר האָבן טאַלענט".

און טאָרענדעל פֿאַרענדיקט מיט רעקאָמענדאַציעס פֿאַר אַרגענטינער שריפֿטשטעלער, וואָס האָבן טאַלענט, זיי זאָלן שטודירן און אַרײַנדרינגען אין דעם מוסטער פֿון פּרצן.

* * *

דער גרויסער שפּאַנישער שריפֿטשטעלער, קריטיקער און פּובליציסט קאַסענאַס אַסענס איז גוט באַקאַנט מיט ייִדישע קולטור-ענינים (ער האָט צ"אַ פֿאַרעפֿנטלעכט אַ ווערק Beliesas del Talmud—„די שיינקייטן פֿון תּלמוד"). אין אַ בעלעטריסטישער אַנטאָלאָגיע, אַרויסגעגעבן אין שפּאַניע, האָט ער אַרײַנגענומען פּרצעס אַ דערציילונג אין ש. רעזניקס איבערזעצונג. קאַסענאַס אַסענס איז ניט קיין ספֿרדי, ווי מען האָט אַ מאָל געמיינט. ער איז אפֿשר פֿון ווײַטן ייִדישן אָפּשטאַם פֿון דורות צוריק. ער האָט אָבער אַ שטאַרקע באַצוונג צו אַלץ וואָס ייִדיש. זײַן פּרץ-אַרטיקל א"ט „די פּאָזיציע פֿון ספֿרדים און אשכּנזים אין דער ייִדישער קולטור" האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער וויכטיקסטער מאַדרידער צײַטונג La Libertad סוף 1931, דאָס הייסט נײַן יאָר נאָך דעם ווי דער באַנד „אדם און חוה" פֿון פּרצעס דערציילונגען אין דער שפּאַנישער איבערזעצונג איז אַרויס. ער גיט דאָ אַ כאַראַקטעריסטיק פֿון חסידות א"אַ ייִדישע ענינים. מיר זעצן דאָ איבער פֿונעם אַרטיקל בלויז דעם פֿראַגמענט, וואָס איז שייך צו י. ל. פּרצן:

„פּרץ כאַראַקטעריזירט זיך דורך אַ באַזונדערער באַגאַבונג פֿון צערטלעכקייט. קיינער אַזוי ווי ער קען ניט לאַשטשען די נשמות וואָס לײַדן, די נשמות פֿון די פּשוטע, וואָס וווינען אין גופֿים אָן שיינקייט אָדער אָן ענערגיע. וואָרעם ער ווייסט, אַז דאָס זענען דאָס נשמות— די וואָס לײַדן! ער ווייסט, אַז וואָס אונדז טוט ווי — די נשמות זענען עס! האָט ער דערום ליב איבערצובייגן זיך איבער די דאָזיקע נשמות פֿון פֿרויען און פֿון קינדער טרויעריקע, כּדי צו זאַלבן זיי מיט זײַן ליבע. ער ווייסט, אַז די נשמות לעבן נאָר פֿון ליבע, און ער דערציילט עס אונדז אין זײַן שיינער דערציילונג (וואָס זי איז די שענסטע אינעם בוך) „וואָס הייסט נשמה".

און דער מחבר פֿונעם אַרטיקל גיט איבער דעם אינהאַלט פֿון פּרצעס באַקאַנטער דערציילונג און פֿירט אויס, אַז „אין איר לירישער עסענץ זעט אויס די דאָזיקע דערציילונג ווי אַן עכט הייני-ליד".

קאַסינאַס אַסענס גיט איבער און אַנאַליזירט דעם אינהאַלט פֿון נאָך עטלעכע פּרצעס דערציילונגען, וואָס זענען אַרײַנגעקומען אין דעם אָנגערופֿענעם בוך דערציילונגען, ער גיט אַן אָפּשאַצונג פֿון דעם איבערזעצערס סטיל און שפּראַך און פֿאַרענדיקט מיט אָט דעם לירישן פּעריאָד:

„איך האָב געלייענט פּרצעס בוך אין אַ פֿולער לבֿנה-נאַבט פֿון דעם דאָזיקן חודש תּישרי, אין וועלכן עס הייבט זיך אָן דאָס נײַע ייִדישע יאָר, וואָס ציילט די ציפֿער ה'תּרצ"ב, און דערנאָך מיט אַ האַרץ אַן איבערפֿולטס פֿון זײַן טרויעריקער שיינקייט בין איך אויך אַוועק שפּאַצירן אונטער דער לבֿנה איבער יענע גאַסן, שמאָלע און זיך שלענגלענדיקע פֿון אָט דעם אַלטן קוואַרטאַל,

וואָס האָט אויך די מעלאַנכאָלישע נשמה פֿון אַ געטאָ. אין סוגעסטיע האָב איך אַרויסגערופֿן אין מײַן זיכרון געוויינען פֿון יום-כיפּור, הלל-געזאַנגען פֿון פּסח, גירלאַנדעס פֿון פּרי עץ הדר פֿון סוכות און איך האָב זיך געפֿילט גערירט פֿון דער גאַנצער ליבע און דער גאַנצער אָרעמקייט פֿון די דאָזיקע אָרעמע איינפֿאַכע געסלעך... און אין דעם דאָזיקן צושטאַנד פֿון פּײַן און טרויער געדאַכט האָט זיך מיר, אַז איך פֿאַרשטיי אַזוי טיף ווי קיין מאָל נאָך פּרצעס ווערק".

* * *

פֿון די אַרטיקלען און רעצענזיעס אין אַ סך קלענערע און גרעסערע צײַטונגען און וואָכנ-בלעטער פֿון דער הויפּטשטאָט און פֿון דער פּראָווינץ פֿאַרדינט נאָך פֿאַרצייכנט צו ווערן אַ לענגערע רעצענזיע אין דער גרעסטער צײַטונג פֿון ראָזאַריאָ (די צווייטע גרעסטע שטאָט אין אַרגענטינע) La Capitol, אינעם נומער פֿון 20סטן יוני.

באַזונדערע אַרטיקלען און אין אַ זייער ענטוזיאַסטישן טאָן וועגן י. ל. פּרצעס דערציילונגען אין שפּאַניש האָבן פֿאַרעפֿנטלעכט אין אַ קורצער צײַט נאָכן דערשײַנען פֿונעם ערשטן און פֿונעם צווייטן בוך די באַרימטע טשילענער דיכטערין גאַבריעלאַ מיסטראַל, דער ייִדישער שריפֿטשטעלער אין שפּאַניש סאַמועל גלוזבערג, דער באַקאַנטער אַרגענטינער שריפֿטשטעלער ראָכאַס פּאַס אין זשורנאַל Vida Nuestra און נאָך אַ סך אַנדערע.

אַן אומגעהײַער רײַכע קאָלעקציע רעצענזיעס האָט געהאַט די אינסצענירטע רעציטאַציע פֿון פּרצעס „נאָך קבֿורה", וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן פֿון ש. רעזניק און אויפֿגעפֿירט געוואָרן פֿון דער באַרימטער שפּאַניש-ייִדישער קינסטלערין-רעציטאַטאָרין בערטע זינגערמאַן*.

אַ גרויסע צאָל צײַטונגען פֿון דער הויפּטשטאָט, ווי פֿון דער פּראָווינץ — פּרצעס „נאָך קבֿורה" איז געשפּילט געוואָרן פֿון בערטע זינגערמאַן מיט אַ קאָלאָסאַלן ערפֿאָלג אין אַ סך שטעט פֿון אַרגענטינע, אויך אין אורוגוויי און אין טשילי—האָבן פֿאַרעפֿנטלעכט דאַן ענטוזיאַסטישע רעצענזיעס סײַ וועגן דער זאַך אַליין, סײַ וועגן דער איבערזעצונג, אינסצענירונג און אינטערפּרעטאַציע.

די קאָנסערוואַטיווע La Prensa, די ליבעראַלע Critica, די סאָציאַליסטישע La Vangardia, די אינטעלעקטואַליסטישע La Nacion — האָבן זיך אָנלויבן ניט געקענט פֿון דער צאַרטקייט, פֿרישקייט, שטימונגספֿולקייט פֿון פּרצעס ווערק.

* * *

מײַן אַרבעט איז אַרויסגעקומען אַ ביסל צו לאַנג — און איך באַטראַכט זי נאָך, ווי שוין געזאָגט, פֿאַר ווײַט ניט קאָמפּלעט — וואָרעם פּרצעס ווערק אין שפּאַניש האָבן בײַ זייער דערשײַנונג אַרויסגערופֿן אַ גרויסע פֿאַראינטערעסירונג און מען האָט וועגן זיי פֿיל געשריבן. איצט זענען פּרצעס ווערק אין שפּאַניש שוין כמעט ווי פֿאַרשוווּנדן פֿון מאַרק.

עס וואָלט געווען די העכסטע צײַט אַרויסצוגעבן אַ נײַע אויפֿלאַגע מיט אַ הוֹספֿה אפֿשר פֿון אַ דריטן באַנד.

יוסף מענדעלסאָן / בוענאָס-אײַרעס

---

* אַגבֿ האָט ב. שקליאַר (געשטאָרבן אַרום 1932) איבערגעזעצט פֿאַר בערטע זינגערמאַן אויך פּרצעס „עס ברענט".

נעקראָלאָגן נאָך פרצן אין דער ענגלישׁ-יידישער פרעסע

(א צושטײַער צו דער פּרץ-ביבליאָגראַפיע)

די ענגלישׁ-יידישע פּרעסע אין אַמעריקע גיט זיך אָפּ דערהויפּט מיט לאָקאַלע זאַכן און פֿאַמיליע-ענינים. פֿאַרן יידישן שאַפֿן בכלל און אין יידיש בפֿרט ווײַזט זי אַרויס בדרך כלל זייער ווייניק אינטערעס. עס איז דעריבער געווען שיר ניט אַן איבערראַשונג וואָס די דאָזיקע פּרעסע האָט זיך אָפּגעראַטן אויף פּרצעס טויט.

עס איז אמת, אַז קיין ערשטקלאַסיקע אָפּשאַצונגען וועגן פּרצן זײַנען ניט פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן, אָבער אין אייניקע אַרטיקלען זײַנען אַרויסגעזאָגט געוואָרן אינטערעסאַנטע מיינונגען וועגן דעם פֿאַרשטאָרבענעם דיכטער.

דאָ ווערט געגעבן א רשימה פֿון די דאָזיקע אַרטיקלען מיט זייער אינהאַלט בקיצור.

1) אַנאָנים:

The Ark, July 1915, p. 347 (Cincinnati, Ohio)

פּרץ איז געווען א גאון און מען וועט אים לאַנג געדענקען ווי איינעם וואָס האָט געמאַלט דאָס אינעווייניקסטע לעבן פֿון די יידישע מאַסן אין רוסלאַנד. ״אויב איר ווילט קענען אײַער פֿאָלק, מוזט איר לייענען די איבערזעצונגען פֿון פּרצעס דערצײלונגען וואָס זײַנען אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿון דער ״יידישער פֿאַרלאַגס-אַסאָציאַציע״.—אין דעם אויגוסט-נומער פֿון דעם זעלביקן זשורנאַל איז געדרוקט אַן איבערזעצונג פֿון פּרצעס ״באָנציע שוויג״; צו דער איבערזעצונג איז צוגעגעבן א קורצער ארײַנפֿיר פֿון הערמאַן מענקעס (איבערגעדרוקט פֿון א ווינער זשורנאַל).

2) אַנאָנים:

Great Short Story Writer I. L. Peretz Died in Russia Beginning of This Week. Critical sketch (The Jewish Advocate, Boston, Mass. April 9, 1915 p. 1. (מיט א בילד פֿון פּרץ).

דאָ ווערט איבערגעגעבן פּרצעס ביאָגראַפיע. תּחילת האָט פּרץ אָנגעפֿירט א קאַמף קעגן אָפּגעשטאָנענעם יידישן לעבן. ער האָט אויך שאַרף קריטיקירט די רוסישע רעגירונג. אָבער מיט דער צײַט איז ער געוואָרן ווייניקער קריטיקער און מער קינסטלער. ער איז געוואָרן א מײַסטער פֿון דער קורצער דערצײלונג און בלויז די פֿראַנצייזישע קינסטלער פֿון דעם זעלביקן זשאַנער האָבן אים אַריבערגעשטיגט. — אין דעם זעלביקן נומער איז אויך פֿאַרצײכנט א רעדאַקציאָנעלע נאָטיץ וועגן פּרצן.—אין א ווײַטערדיקן נומער ווערט געגעבן אַן איבערזעצונג פֿון פּרצעס דערצײלונג ״דאָס קראַנקע יינגל״.

אין דעם נומער פֿון 14טן מאי 1915 ווערט געגעבן:

Reminiscences of a Town Log, adapted from the Yiddish of I. L. Peretz.

3) אנאנים:

The American Hebrew. April 9, 1915, p. 669.

דער טויט פרצעס נעמט אוועק פון דער וועלט דעם גרעסטן יידישן שרייבער. אין פאטאס, הומאר, מיטגעפיל איז ער געווען אומפארגלייכלעך. פאר זיין הומאר פאסט זיך וואלטער פייטערס (Pater) דעפיניציע, אז „הומאר איז א קאמבינאציע פון פריייד און טרערן".

4) אנאנים:

East and West. May 1915, p. 35.

די יידישע ליטעראריש וועלט טרויערט. זי האט פארלארן איר קאפ, איר קוואל, איר גרעסטע פערזענלעכקייט. פרץ האט געלייגט דעם פונדאמענט פון דער מאדערנער יידישער ליטעראטור. פרץ איז געווען אויך דער פירער פון דער יידישער אינטעליגענץ אין רוסלאנד.

5) אנאנים:

East and West, Juni 1915, p. 90—91. The Funeral of Peretz.

א באריכט פון פרצעס לוויה ארויסגענומען פון א וואשעווער יידישער צייטונג.

6) אנאנים:

Jewish Comment, Baltimore. April 9. 1915, p. 18.

א רעדאקציאנעלער ארטיקל. ווערט ציטירט פראפ' לעא ווינערס מיינונג וועגן פרצן. עס ווערט אויך אויפגערעדט די זאמלונג פון פרצעס דערציילונגען אין דער ענגליש איבערזעצונג פון העלענע פראנק: אין אט דער זאמלונג קען מען געפינען אלע פרצעס סטיל אן שטימונגען, זיין סימבאליזם אן זיין רעאליזם. ער האט ארייגעדרונגען אין חסידישן כאראקטער אן האט אפגעשאצט דאס ליטוויש-יידישע (?) חריפות.

7) אנאנים:

The Hebrew Standard, New York. April 9, 1915.

ערשטע זייט מיט א בילד פון פרצן.

אין דער נאטיץ ווערט איבערגעגעבן פרצעס ביאגראפיע. פרץ, ווערט דארט געזאגט, האט געשיידערט דאס לעבן פון די פאלקסמאסן אין זייער אייגענעם דיאלעקט, פשוט אן מיט קראפט.

אין דעם נומער פון דעם 30סטן אפריל 1915 איז געדרוקט:

The Sick Boy's Confession. From the Yiddish of I. L. Peretz by Samuel Roth.

8) אנאנים:

Isaac Loeb Peretz. The Jewish World, London. April 28, 1915.

פרץ איז געווען ניט נאר איינער פון די גרעסטע י י ד י ש ע שרייבערס, נייערט איינער פון די גרעסטע וואס די וועלט האט פארמאגט. קיינער האט אזוי נישט אפגעשפיגלט דאס לעבן פון די יידן אין פוילן ווי פרץ.

אין דעם זעלביקן נומער איז געדרוקט

The Sick Boy by Isaac Joel(!) Peretz (Translated by J. Rabinowitch).

9) אנאנים:

Judah Labush(!) Perez. The Maccabean. New York, April 1915.

פרץ איז געווען א יידישער תלמיד חכם. זייגע זאכן וואס ער האט געשריבן אין פרעמדע פארמען זיינען ווי-ציקער צופרידנשטעליק ווי די וואס ער האט געשריבן אין אייגענע פארמען. דע׳

הויפּט איז פּרץ געווען גוט אין זײַנע חסידישע דערציילונגען. פֿון אַלע ייִדישע שרײַבער איז ער געווען דער אמתער קינסטלער. ער האָט אָנגעהויבן צו שרײַבן אין העברעיִש, אָבער כּדי די מאַסן זאָלן פֿאַרשטיין איז ער אַריבער צו ייִדיש. אָבער, מיינט דער נעקראָלאָג־שרײַבער, די מאַסן האָבן אים אַלץ איינס נישט פֿאַרשטאַנען.

אין דעם זעלביקן נומער איז געדרוקט:

Reminiscences of a Town Log, adapted from the Yiddish of J. L. Peretz.

10) אַנאָנים:

Death of I. L. Peretz the Greatest Figure in Yiddish Literary World. The Canadian Jewish Chronicle, Montreal. April 9, 1915.

ערשטע זײַט מיט אַ בילד פֿון פּרצן.

אויף דרײַ שפּאַלטן ווערט איבערגעגעבן, אין אַ טעלעגראַמע פֿון לאָנדאָן, וועגן פּרצעס טויט. עס ווערט געגעבן אַ ביאָגראַפֿיע און אַ כאַראַקטעריסטיק פֿון דעם דיכטער. פּרץ איז דער ערשטער און איינציקער אין דער ייִדישער ליטעראַטור, וועלכער האָט באַהאַנדלט די פּערזענלעכקייט.

אין זעלביקן נומער איז פֿאַראַן אַ רעדאַקציאָנעלע נאָטיץ וועגן פּרצן און אַן איבערזעצונג:

Three Sewing Girls by I. L. Peretz, this translation is by Hyman Edelstein.

אין דעם נומער פֿון 23סטן אַפּריל 1915 איז געדרוקט:

A Woman's Wrath by Isaac Lob Peretz, translated from the Yiddish by Helena Frank.

11) אַנאָנים:

The American Jewish Year Book 5676.

אויף זייט 256 ווערט פֿאַרצייכנט, אין דער אָפּטיילונג נעקראָלאָגן: „פּרץ אייזיק לאעב, ייִדישער דיכטער און שריפֿטשטעלער, וואַרשע, 63 יאָר אַלט, געשטאָרבן דעם 3טן אַפּריל 1915".

12) Abrahams Israel Dr.

Books and Bookmen, The Jewish Chronicle, April 30, 1915, London.

אין דעם אַרטיקל רעדט אייברעהמס אַרום די ליטעראַרישע פּאַסירונגען פֿון דעם חודש, צווישן זיי אויך פּרצעס טויט. ס'איז אַ שווערער קלאַפּ. פּרץ איז געווען אַ גאון אויף אַ סך געביטן. ער האָט געשריבן ווערטפֿולע פּאָעזיע אין העברעיִש, ער האָט אַ סך איבערגעזעצט, ער האָט געאַרבעט פֿאַר דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג. אָבער זײַן גרויסקייט באַשטייט אין דעם וואָס ער האָט געמאַכט פֿון ייִדיש אַ פֿײַנעם מיטל פֿאַרן קינסטלערישן אויסדרוק. ער איז דער מײַסטער פֿון קורצע דערציילונגען וואָס פֿאַרדינען צו פֿאַרנעמען אַ חשובֿן פּלאַץ אין דער ליטעראַטור.

13) Asch, Sholom. How Peretz Brought Succa to the Refugees. In American Hebrew April 16, 1915, p. 686.

אין דעם אַרטיקל ווערט איבערגעגעבן, ווי פּרץ האָט געאַרבעט פֿאַר די היימלאָזע. פּרץ האָט ניט געקעגט פֿאַרטראָגן די שרעקלעכע יסורים זייערע, און זײַן זאָרג און די שווערע אַרבעט פֿאַר זיי האָט פֿאַרגיכערט דעם דיכטערס טויס.

14) Asch, Sholom. My First Meeting with Peretz. East und West, June 1915, p. 64—66.

[דער דאָזיקער אַרטיקל איז איבערגעזעצט פֿון „צוקונפֿט", מאַי 1915 א"ט: „מײַן ערשטע באַקאַנטשאַפֿט מיט פּרצן" (זז' 458--463)].

15) Berman, Harold. I. L. Peretz Dead. The Reform Advokate, May 15, 1915, pp. 434—435. Chicago.

פּרץ האָט אין זײַן שאַפֿן פֿאַראייניקט אַלע שולן. ער איז אַ גלית, אַן איבערמענטש. פּרץ האָט אַרויסגעבראַכט די שיינקייט פֿון ייִדישן לעבן, ספּעציעל פֿון חסידות. ס׳ווערט אויך געבראַכט פּרצעס ביאָגראַפֿיע.

16) G. Deutch. Isaac Loeb Peretz. The Classic of Modern Yiddish Literature. The American Israelite. Cincinnati, Ohio, April 29, 1915.

אין דעם אַרטיקל שילדערט גאָטהאַרד דויטש, ווי אַזוי עס האָבן געקוקט אויף ייִדיש משה מענדעלסאָן, שטיינשניידער און גרעץ. דער מחבר קאָנסטאַנטירט, אַז די עוואָלוציע פֿון דעמאָקראַטיע צווישן ייִדן האָט געביטן די אַלטע שטעלונג צו דער ייִדישער שפּראַך. אַלע זעען אײַן, אַז מען קאָן אויסדריקן די בעסטע געדאַנקען אין יעדער שפּראַך און אין יעדן דיאַלעקט. נאָך דעם אַרײַנפֿיר גייט ער איבער צו פּרצן, וועלכער האָט אויסגעדריקט די טראַגעדיע פֿון דעם ייִדישן לעבן אין דעם „תּחום". דויטש אַנאַליזירט אויספֿירלעך פּרצס דערציילונגען: „דער משולח", „דער משוגענער בטלן", „מענדל ברײַנעס" און „כּל־בוניק" און פֿאַרענדיקט זײַן אַרטיקל מיט השערות וועגן דער צוקונפֿט פֿון ייִדיש. אָבער צי ייִדיש וועט לעבן אָדער נישט—פּרצעס שאַפֿונגען וועלן בלײַבן צווישן די קלאַסישע ווערק פֿון דער וועלט־ליטעראַטור.

אין דעם זעלביקן נומער איז פֿאַראַן אַ רעדאַקציאָנעלע נאָטיץ וועגן דויטשס אַרטיקל. די רעדאַקציע האַלט, אַז עס איז נישטאָ קיין שום באַרעכטיקונג פֿאַר דער עקסיסטענץ פֿון ייִדיש. ייִדיש איז אַ צייכן פֿון שאַנד, אַן איבערבלײַב פֿון די פֿינצטערע צײַטן. די אַמעריקאַנער ייִדן האָבן וויכטיקערע זאַכן אויף וואָס אָנצוווענדן זייער ענערגיע ווי אויף אויפֿצוהאַלטן ייִדיש.

אין דעם נומער פֿון 6טן מאַי 1915 איז פֿאַראַן אַן אינטערעסאַנטער בריוו פֿון דויטשן—אַן ענטפֿער אויף דער רעדאַקציאָנעלער נאָטיץ. דויטש פֿאַרטיידיקט דאָ ייִדיש. ער גיט איבער אין קורצן די געשיכטע פֿון ייִדיש; ער שרײַבט, אַז ער פֿאַרשטייט ניט, פֿאַר וואָס ראָבערט בוירנס, פֿריץ רויטער אָדער פֿרעדריק מיסטראַל זײַנען פֿאַררעכנט פֿאַר קלאַסיקער פֿון דער וועלט־ליטעראַטור—און פּרץ נישט? דויטש פֿאַרשטייט ניט, פֿאַר וואָס מען האָט געגעבן דעם נאָבעל־פּרײַז טאַגאָרען, וועלכער שרײַבט אין אַזאַ פֿרעמדן לשון, און פֿאַר וואָס מען אָנערקענט ניט שרײַבער, וועלכע שרײַבן וועגן אַ לעבן וואָס מיר קאָנען בעסער. דויטש רעדט אויך וועגן פּרצעס פֿאַרדינסטן אויפֿן געביט פֿון פֿאַרשפּרייטן בילדונג און קולטור צווישן די ייִדישע מאַסן.

[די דאָזיקע אָפּהאַנדלונג איז איבערגעדרוקט אין דעם צווייטן באַנד פֿון דויטשס עסייען א״ט:

[Scrolls. Cincinnati 1917, II, 297—306

17) Deutch, Gotthard באַריכט־אָפּגעבער פֿון דער קאָמיסיע פֿאַר נײַער געשיכטע אין Central Conference of American Rabbis, twenty sixth annual convention Charleroix. Michigan. Volume XXV, edited by Rabbi Isaak E. Marcuson [29.VI—6.VII.1905] Cincinnati.

אין דעם באַריכט ווערט איבערגעגעבן, אַז שבת, אין דער פּסח־וואָך, 3־טן אַפּריל 1915, „וו עס פּאַסט פֿאַר אַ מאַן וואָס האָט געבראַכט די זונשײַן פֿון יום־טוב אין אַ סך אָרעמע הײַזער, איז יצחק לייבוש פּרץ, דער גרעסטער ייִדישער נאָוועליסט, אַוועקגענומען געוואָרן פֿון אונדז

מאטענקא

אין דעם פיר און זעכציקסטן יאָר פון זײַן ווערטפֿולן לעבן. קיינער האָט גיט געגעבן די פּאָזיציע פון יידישן לעבן אין גאַנצן מיט אַזוי פיל אויסדרוק, רעאַליסטישער קראַפֿט און מיט אמתער סימפּאַטיע ווי ער. פּרץ וועט בלײַבן דער היסטאָריקער וואָס זײַן בעלעטריסטיק (fiction) איז אמתער פון היסטאָריאָגראַפֿיע. פּרץ וועט אויך בלײַבן דער ערשטער אַפּאָלאָגעט וואָס האָט באַווײַזן דעם יידישן אידעאַליזם אין אויפֿריכטיקער רעליגיעזיטעט. די קאָמיסיע רעקאָמענדירט, אַז מען זאָל אויסדריקן מיטגעפֿיל פּרצעס פֿאַמיליע דורך דער וואַרשעווער יידישער פּרעסע.

18) „Emess". I. L. Peretz. The Modern View. St. Louis, April 16, 1915.

אין דעם אַרטיקל ווערט געראַדט וועגן טויט פון דעם לאָרד ראָטשילד פון לאָנדאָן און פון י. ל. פּרץ. דער שרײַבער האַלט, אַז אויך פּרץ איז געווען אַ פּילאַנטראָפּ, הגם ער האָט ניט געהאט קיין פֿאַרמעגן. ער האָט אָבער ליב געהאט זײַן פֿאָלק. פּרץ האָט געמאַלט די יידישע פֿאָלקס־נשמה. ער האָט אָפּגעלאָכט פון אַלע מינהגים, אָבער אין דער זעלביקער צײַט האָט ער געשטאַרקט די האָפֿענונגען פון יידישן פֿאָלק.

19) J. H. Death of I. L. Peretz. The Jewish Chronicle, London. April 13, 1915

די יידישע ליטעראַטור האָט פֿאַרלוירן איר שטאַרקסטע פערזענלעכקייט. אויך העברעיש האָט פֿאַרלאָרן אַ שטאַרקע קראַפֿט. עס ווערט איבערגעגעבן פּרצעס ביאָגראַפֿיע, זײַן שטעלונג צו יידיש אין אָנהייב פון זײַן שאַפֿן ווערט פֿאַרגליכן מיט זײַן שטעלונג צו יידיש אין די שפּעטערע יאָרן. פּרץ איז געווען אַ דיכטער, אַ שרײַבער פון קורצע דערציילונגען, אַ דראַמאַטורג און אַן עסעיִסט. פּרץ האָט געשריבן בילדער פון דער יידישער ארעמקייט און נויט. שפּעטער האָט ער אין זײַנע דערציילונגען פֿאַרקערפּערט די פּאַנטעזיסטישע פילאָסאָפֿיע. אין דעם חסידיזם האָט פּרץ געפונען מאַטעריאַל פֿאַר זײַן כּוח הדמיון. ער האָט פֿאַראייביקט די רעליגיעזע פילאָסאָפֿיע פון חסידיזם און ער האָט פון די פֿירער פון דער באַוועגונג געמאַכט גיגאַנטישע עפּישע פֿיגורן.

20) Leonard Oscar. A Guirland for I. L. Peretz. Jewish Comment, Baltimore. April 16, 1915.

פּרץ איז געווען פול מיט גרויס ליבשאַפֿט צום יידישן פֿאָלק. פּרץ האָט געהאַלפֿן אַשן, רייזענען און אַנדערע יידישע שרײַבער זיך צו אַנטוויקלען. פּרץ איז געווען גיט בלויז אַ שרײַבער מיט אַן אויסגעצייכנטן סטיל, נאָר אויך אַן אָריגינעלער דענקער. ער האָט ליב געהאט זײַן פֿאָלק, אָבער מיט דעם זעלביקן גיפֿיל האָט ער זיך באַצויגן צו אַלע פֿעלקער. פּרץ האָט געזאַמלט פֿאָלקס־מעשיות. ער האָט באַשריבן דאָס לעבן פון די אָרעמע און האָט געזונגען פֿאַרן יידישן פּראָלעטאַריאַט.

דער אַרטיקל ווערט אילוסטרירט דורך איבערזעצונגען פון דרײַ לידער:

1) Three Sewers; 2) Why Build a House of Prayer? 3) Faith.

דער שרײַבער פֿאַרענדיקט זײַן אַרטיקל מיט דער האָפֿענונג, אַז די אַמעריקאַנער יידן וועלן זיך באַקענען מיט די וועק פון אַזוינע דיכטער ווי י. ל. פּרץ, וויל פּרץ האָט אין זײַנע ווערק פֿאַרקערפּערט די נשמה פון יידישן פֿאָלק.

21) Roback. A. A. The Irony of Fate. Reflections on the passing away of two Jewish kings during the Passover week of the most terrible year in history Canadian Jewish Chronicle, Montreal. April 16, 1915.

אין אַ ליריש געשריבענעם אַרטיקל פֿאַרגלײַכט ד״ר א. א. ראָבאַק ר אָ ט ש י ל ד ן מיט פּר צ ן, וועלכע זײַנען געשטאָרבן גראָד אין דער זעלבער וואָך: מיר האָבן פֿאַרלוירן צוויי מלכים. איינער איז געווען אַ מאַטעריעלער הערשער און דער צווייטער—אַ גײַסטיקער. די ייִדישע אינטעליגענץ פֿון דער איצטיקער צײַט וועט קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן, אַז זיי האָבן געהאַט די זכיה צו לעבן אין איין צײַט מיט דעם גרעסטן ייִדישן שרײַבער וואָס די עטלעכע דורות האָבן אַרויסגעגעבן. מיר באַדויערן מער דעם טויט פֿון פּרצן ווי פֿון ראָטשילדן, ווײַל פּרץ געהער ניט נאָר צו דער געגנוואַרט. זײַן גרויסקייט וועט אָפּגעשאַצט ווערן פֿון די שפּעטערע דורות. די צוקונפֿט וועט אים נאָך העכער אַוועקשטעלן. הגם פּרץ איז זײַן גאַנץ לעבן געווען באַשעפֿטיקט בײַ אַן אַרבעט וואָס ער האָט ניט ליב געהאַט, האָט דאָס דאָך אים ניט אַנטמוטיקט און ער האָט געשאַפֿן פּערל. פּרץ איז געוואָרן אַ באַשאַפֿער. ער האָט געפֿונען טויטע ביינער און האָט איז זיי אַרײַנגעבלאָזן לעבן.

22) Rogoff, Harry. The Genius of Peretz. East and West, June 1915, 72—74.

ראָגאָוו מאַכט קודם־כּל אַ פֿאַרגלײַך צווישן מענדעלע, שלום עליכם און פּרצן. פּרץ איז געווען דער גרעסטער און דער שטאַרקסטער פֿון די דרײַ קלאַסיקער. פּרץ האָט אויסגעדריקט די אידעען פֿון זײַן צײַט, דעם שטורעם. און דראַנג־פּעריאָד פֿון דעם ייִדישן לעבן אין רוסלאַנד. פּרץ האָט אין זײַנע ערשטע שאַפֿונגען אָפּגעלאַכט פֿון דעם אַלטן אָפּגעשטאַנענעם ייִדישן לעבן. שפּעטער האָט פּרץ גענומען מאָלן דעם קלאַסנקאַמף פֿון ייִדישן פּראָלעטאַריאַט. אַ צײַט איז פּרץ געווען דער דיכטער פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג. פֿאַר דעם ניט־ייִדן זײַנען פּרצעס שאַפֿונגען אַ קוואַל פֿון שיינקייט, פֿאַר דעם ייִדן איז דאָס אַ קוואַל פֿון גײַסטיקער קראַפֿט. די עוואָלוציע וואָס דער רוסישער ייִד האָט דורכגעמאַכט אין רוסלאַנד פֿאַר די לעצטע פֿופֿציק יאָר, געפֿינט איר אויסגעדריקט אין די ווערק פֿון י. ל. פּרץ.

[דער זעלביקער עסיי איז איבערגעדרוקט אין דער זאַמלונג א״ט

[Nine Yiddish Writers. Critical Appreciations. By Harry Rogoff (New York, 1931).

23) Shostac, Percy B. Sholom Asch: The Jewich Maupasant. A Menorah Prize Essay. The Menorah Journal. Dec. 1915 New York.

אין דעם אַרטיקל, וועלכער איז געשריבן געוואָרן פֿון אַ לערער פֿון ענגליש אין דעם אוניווערסיטעט פֿון קענזעס, ווערן אַנאַליזירט די ווערק פֿון שלום אשן. דערבײַ רעדט ער אויך וועגן פּרצעס טויט, שטרײַכט אונטער די גרויסע השפּעה וואָס פּרץ האָט געהאַט אויף אַשן.

24) Zangwill I.

אין אַ בריוו צו ד״ר יוסף ק ר ו ק, וועלכער איז פּובליקירט געוואָרן אין The Jewish Chronicle, London פֿון 23סטן אַפּריל 1915:

„ער איז געווען דער פֿײַנסטער ייִדישער שרײַבער. זײַן „באָנציע שווײַג״ איז אַ מײַסטער־ווערק פֿון פּאַטאָס. די דערציילונג דאַרף פֿאַרשפּרייט ווערן אין די מיליאָנען ווי אַ מוסטער פֿון ייִדישן אידעאַל, וועלכער איז דער זעלביקער וואָס דער קריסטלעכער אידעאַל: „געבענטשט זענען די אָרעמע״

פרץ אין ענגליש

די ענגלישע וועלט האָט זיך באַקענט מיט פרצן ערשט אין 1899.

אויף פראָפ׳ לעאָ ווינערס גורל איז אויסגעפאַלן פאָרצושטעלן פרצן פאַר דער גרויסער וועלט. אין ווינערס געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור אין 19טן י״ה[1] איז פרץ צום ערשטן מאָל באַהאַנדלט געוואָרן אין ענגליש. ווינער נעמט אַרום דאָס שאַפן אין ייִדיש און העברעיִש פון פרץ דעם פאָעט און פראָזאַיִקער. אין דער כרעסטאָמאַטיע צום סוף בוך ברענגט ער פרצעס „באָנציע שוויַג״ אין לאַטיַנישער טראַנסקריפּציע מיט אַ פאַראַלעלער איבערזעצונג אין ענגליש — די ערשטע איבערזעצונג פון פרצעס אַ זאַך אין דער ענגלישער שפּראַך.

אַן אָפּהאַנדלונג וועגן פרצן געפינען מיר אין דער גרויסער „ייִדישער ענציקלאָפּעדיע״[2]. א. ס. וואַלדשטיין, איינער פון די מיטאַרבעטער פון 9טן באַנד, גיט איבער אין קורצן פרצעס ביאָגראַפיע און דאַן גיט ער אַ כאַראַקטעריסטיק פון זיַן שאַפן.

„פרץ — שרייַבט וואַלדשטיין — שילדערט די פראָסטע מענטשן מיט פשטות און מיט קראַפט. ער איז ניט קיין רעאַליסט אין שטרענגסטן זין פון וואָרט; ער מאָלט ניט דאָס לעבן בלויז ווי עס איז; ער נעמט אונטער זיַנע פליגלען די טענות פון זיַנע העלדן און פאַרטיידיקט זיי. אָט די כאַראַקטעריסטיק גיט צו פרצעס שרייַבן אַ טאָן פון טענדענץ״.

און ווייַטער:

„אין זיַנע חסידישע סקיצן האָט פרץ אַ נייגונג צום פאַנטאַסטישן און צום סימבאָליזם — דערהויפּט אין זיַנע לידער, הגם זיי רעכענען זיך ניט פאַר זיַנע בעסטע שאַפונגען״.

אַ דריטע פרץ־אָפּהאַנדלונג האָט געגעבן העלענע פראַנק. זי נעמט דעם ענגלישן לייענער אויף אַ רייַזע „אין דעם לאַנד פון זשאַרגאָן״[3] און פירט אים דורך דער ייִדישער ליטעראַטור פון די עלטסטע צייַטן ביז די קלאַסיקער. זי אָנערקענט פרצעס גרויסן טאַלענט, נעמט אַרום זיַן שאַפן און ברענגט אַ פולע איבערזעצונג פון זיַנער אַ דערציילונג „דער תענית״.

וועגן פרצעס פריוואַטן לעבן דערוויסן מיר זיך פון אַ באַזוך, וואָס י. סלאָנים האָט געמאַכט בייַ פרצן[4]. ער דערציילט, אַז פרץ זעט ניט אויס ווי אַ דיכטער, נאָר ווי אַ סאָלדאַט: ער איז הויך [?], מיט ברייטע פלייצעס און שוואַרצע אויגן, וואָס פינקלען שטענדיק. ער איז זייער באַשיידן, ווען עס

---

[1] L. Wiener, History of Yiddish Literature in the Nineteenth Century, N.Y. 1899, 402+XV pp.

[2] Jewish Encyclopedia, IX, pp. 598-99 (מיט פרצעס בילד).

[3] The Land of Jargon, by H. Frank. Menorah, Nov. 1904, pp. 283-95. איבערגעדרוקט פון The Nineteenth Century, October 1904, 652-667. זע: ד״ר י. שאַצקיס פרציאַנאַ אין דעם זעלבן בוך.

[4] I. L. Peretz, by Joel Slonim. Menorah, Sept. 1904, p. 51-2.

קומט צו רייד וכּבֿוד זײַנע אײגענע ווערק, און אים ווילט זיך בעסער רייַדן וועגן אַנדערע שרײַבער און זייערע ווערק, דערהויפּט וועגן די פּאָעטן וואָס געפֿעלן אים. ער איז פֿאַרליבט אין שעלליין, וועלכער האָט געהאַט אַ השפּעה אויף זײַן פּאָעזיע.— פֿרץ איז ניט קיין רעליגיעזער מענטש, כאָטש אין זײַן שרײַבן און אין לעבן בענקט ער נאָך זײַנע קינדער-יאָרן, וועלכע דאָס חסידישע שטיבל האָט פֿאַרנומען אַזא אַנגענעמען פּלאַץ אין יידישן לעבן. זײַן ליבע צום חסידיזם דריקט זיך אויס אין זײַן אַנטציקונג פֿאַר מוזיק.— פֿרץ ווויניט אין זײַן באַקוועם אײגן הויז [?] און מאַכט נישט קיין לעבן אין גאַנצן פֿון שרײַבן. ער איז אַן אַנגעשטעלטער אין דער קהילה. זײַן דירה באַשטייט פֿון פֿינף גרויסע צימערן אויף א שטיל־ער גאַס אין יידישן קוואַרטאַל. זײַן ביבליאָטעק איז פֿול מיט ביכער אין א סך שפּראַכן, אַלטע און נײַע, און זײַן שרײַבטיש איז אַנגעוואָרפֿן מיט זשורנאַלן און מאַגאַזינען.— אין אָונט, איבערהויפּט פֿרײַטאָג צו נאַכט, ווערט זײַן הויז די מקבּץ פֿון די ליטעראַטן און קינסטלער. ער איז אַרומגערינגלט פֿון יונגע שרײַבער און פֿאַרערער. אַלע פֿאַרגעטערן אים. פֿרץ איז שטענדיק גרייט צו דערמוטיקן נײַע טאַלענטן.— זײַנע מעסאָדן זענען נישט סיסטעמאַטיש. ער שרײַבט ווען ער איז אינספּירירט און עס טרעפֿט, אז א צײַט לאַנג שטומט זײַן מוזע. אײדער זײַנע מאַגאַזינפּטן גייַען צום דרוק, פֿאַרריכט ער זיי א סך מאָל, ביז ער בלײַבט צופֿרידן מיט זיי. ער שרײַבט העברעיש בעסער ווי יידיש און טיל פֿון זײַנע בעסטע ווערק זענען אַרויס אין העברעיש. איצט איז פֿרץ א מיטאַרבעטער פֿון דעם „פֿרײַנד" און איינער פֿון די רעדאַקטאָרן פֿון וואַרשעווער העברעישן טאָגבלאַט „הצופֿה".

איבערזעצונגען פֿון פֿרצן זענען פֿאַרשפּרײט אין אַמעריקאַנער און אַמעריקאַניש־יידישע זשורנאַלן, אָבער דאָס צוזאַמען מיט די אַפֿהאַנדלונגען וועגן פֿרצן איז נאָר געווען א צוגרייטונג צו דער אויסגאַבע פֿון א ספּעציעלן פֿרץ־באַנד.

אין 1906 האָט די Jewish Publication Society of America (יידישע פֿאַרלאַגס־געזעלשאַפֿט פֿון אַמעריקע), א געזעלשאַפֿט, וואָס גיט זיך אָפּ מיט אַרויסגעבן ביכער אין ענגליש מיט א יידישן אינהאַלט, פֿאַרבעטן העלענע פֿראַנק איבערצוזעצן פֿרצעס דערציילונגען אין ענגליש. די פֿון איר איבערגעזעצטע דערציילונגען האָט זי א נאָמען געגעבן Stories and Pictures[5] („דערציילונגען און בילדער").

די אַמעריקאַנער קריטיקער און רעצענזענטן האָבן דאָס ווערק גוט אויפֿגענומען. אַלע האָבן אַנערקענט פֿרצעס גרויסן טאַלענט צו שילדערן דאָס יידישע לעבן — די גוטע זײַטן, אַזוי גוט ווי די שלעכטע, דעם יידנס האָפֿענונגען און זײַנע אַנטטוישונגען. זיי פֿאַרשטייען פֿרצעס סימפּאַטיע פֿאַרן ציוניזם, זײַן אינטערעס אין סאָציאַליזם און זײַן באַוונדערונג פֿאַרן חסידיזם[6].

זיי זענען באַגאַסטערט פֿאַר פֿרצעס טראַגיזם, וואָס דערגייט ביז גרויליקייט[7].

---

[5] Stories and Pictures, by Isaac Loeb Peretz, translated by Helena Frank. The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1906, 455 pp. With a preface and glossary.

[6] Peretz in English, by L. L.— American Hebrew, Sept. 21, 1906, pp. 389–90.

[7] Amy C. Rich, in Arena, Dec. 1906, p. 684.

אַן אַנדער רעצענזענט שרײַבט: „פּרץ האָט געשילדערט דאָס ייִדישע לעבן מיט אַ וווּנדערלעכער אומפּאַרטייִשקייט. דער הומאָר פֿון די דערציילונגען איז אַ בײַסיקער, שטעכיקער. זייער קענטיק אין די דערציילונגען איז פּרצעס פֿאָדערונג פֿאַר פֿרויענרעכט"[8].

נאָך אַ זשורנאַל[9] פֿירט אויס: די דערציילונגען זענען ניט פּאַטעטיש. זיי זענען צו גרויליק פֿאַר דעם.

וועגן דער איבערזעצונג אָנערקענען אַלע, אַז זי איז געמאַכט געטרײַ, און אויב עס איז אַרויסגעקומען אַ ביסל פּריקרע דעם ענגלישן לייענער, איז עס ניט דער איבערזעצערינס שולד. בכלל זענען איבערזעצונגען אַ שווערער ענין.

איין רעצענזענט[10] מאַכט פֿאָרוווּרפֿן דער איבערזעצערין פֿאַר דעם אָפּקלײַב פֿונעם מאַטעריאַל. די דערציילונגען זענען פֿאַרשיידן און עס הערשט אַ מישמאַש בײַם לייענער, ווען ער ווערט אַרײַנגעפֿירט אין אַ פֿרעמדער וועלט, ווו דאָס לעבן איז אַזוי פֿאַרשיידנאַרטיק.[11]

* * *

ווײַטער ברענגען מיר אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון פּרצעס איבערזעצונגען אין ענגליש ביז 1926 (פֿון דעם יאָר אָן גייען די ענגלישע פּרץ-נומערן אַרײַן אין דער פּרץ-ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער ביבליאָגראַפֿישער צענטראַלע פֿון ייִוואָ צונויפֿגעשטעלט פֿון י. אַנילאָוויטש), ניט איבערחזרנדיק אַלע נומערן וואָס זענען אָנגעגעבן אויבן, ווי אויך אין דעם אַרטיקל פֿון אליהו שולמאַן.

1) „Bontsie the Silent", in: L. Wiener's Hist. of Yid. Lit.—די ערשטע איבערזעצונג פֿון פּרצעס אַ דערציילונג אין ענגליש, מיט אַ פּאַראַלעלער לאַטײַנישער טראַנסקריפּציע פֿון דעם ייִדישן אָריגינאַל.

a1) אויך איבערגעזעצט פֿון העלענע פֿראַנק, The Jewish Advocate, 1912 Sep. 27,

2) „Four Wills", Menorah, 1902, v. 32.

3) „The Fast" אין העלענע פֿראַנקס אַרטיקל, „The Land of Jargon", Menorah, 1904, Nov.

4) „Michel the Klesmer", New Era, Dec. 1904, v. VI, Nr. 1, pp. 81-82.

5) Stories and Pictures, transl. by Helena Frank, 1906, Phila. Jewish Publ. Society, 455 pp.

וועגן דעם באַנד האָב איך זיך געווענדט מיט אַ בריוו צו דער Jew. Publ. Society און זיי האָבן מיר געענטפֿערט, אַז דער באַנד איז אַרויס אין 2 אויפֿלאַגעס, מיט אַ טיראַזש פֿון 15.000 עקז'. אַ טייל פֿון די ביכער זענען פֿאַרקויפֿט געוואָרן פֿאַר מזומן און די איבעריקע זענען צעטיילט צווישן די מיטגלידער.

6) „Eight Circle of Gehenna", Jewish Quarterly Review, v. XX, pp. 640-46, 1908; Maccabean, XIV, 1908, 211-214.

7) „History" (a dialogue), Maccabean, XVII, 1909, pp. 195-200.

8) „The Klesmer", Jewish Advocate, 1911, March, 3-10.

---

[8] New York Times (Autumn Book List Number) Oct. 5, 1906, p. 633.

[9] Yiddish Stories, The Outlook, Oct. 20, 1906, p. 432.

[10] American Hebrew, 1906.

[11] דאָס בוך איז אויך רעצענזירט געוואָרן אין Arena 1906.

9) „Yiddish Tales", transl. by Helena Frank, Phila. Jewish Public. Soc. 1913, 599 pp.

פֿיר דערציילונגען פֿרצעס גייען אַרטן אין דעם באַנד. די ביבליאָגראַפֿישע נאָטיצן וועגן די שרײַבער האָט צוגעשטעלט א. ש. פֿרײַדוס.

10) „Bonzyl Schweig", Jewish Advocate, 1912, Sept. 27.

11) „Sick Boy", translated by J. Rabinovich, East and West, 1915, Apr. pp. 12-13.

12) „The Case against the Wind", transl. by Rebecca Rogoff (רעדאַקטירט פֿון הלל ראַגאַף) East and West, 1915, May, pp. 41-43.

13) „Drooping Eyelids", transl. by Rebecca Rogoff, East and West. 1915, June, p. 67-71.

14) „Venus and Shulamith", transl. by Jacob Robbins, East and West, 1915, July, p. 101-107.

15) „The Mongrel", transl. by H. S. Klein, East and West, 1915, Aug. p. 149.

16) „He and She" (a prologue), transl. by H. Champvert, East and West, 1915, Aug. p. 149.[1]

17) „Three Sisters", transl. by W. Champvert, East and West, 1915, Sept. pp. 164-171.

18) „Three Gifts", transl. by Samuel P. Rudens, East and West, 1916, Jan. pp. 303-306.

19) „After Burial", transl. by Henry Goodman, East and West, 1916, Mar. pp. 347-348.

20) „Hope and Faith", transl. by Henry Goodman, East and West, 1916, Mar. p. 353.

21) „Miracles of the Sea", transl. by S. P. Rudens, East and West, 1916, Mar. pp. 355-357.

22) „I am a Rainwarm" (song), transl. by Jacob Robbins, East and West, 1915, June p. 71.

23) „Three Sewers" (song), transl. by Leah W. Leonard, East and West, 1915, June, p. 74.

24) One-act Plays from the Yiddish, authorised translation by Etta Block, Cincinnati, 1923. Steward Kidd, Publishers, 165 pp.

(אהער גייט אַרטן פֿרצעס „שאַמפּאַניער", זז׳ 1—15, מיט דערקלערונגען פֿון טײל ייִדישע וערטער).

מ. הורוויץ (ניו-יאָרק)

---

[1] וועגן דער אויספֿירונג פֿון „ער און זי" אין ענגליש זע די מודעה אין East and West דעצעמבער 1915.

קלייע נאָטיצן

1. אַן אַנקעטע וועגן פּרצעס אַ ווערק

אין יאָר 1904 האָט דער אַנארכיסטישער זשורנאַל „דער ארבייטער פֿרײַנד", לאָנדאָן, פֿאַרעפֿנטלעכט פּרצעס „אין׳ם צייט-וואָגען (געדאַנקען פֿון אַ פּעסימיסט)", איבערגעזעצט פֿון העברעיִש דורך א. פֿרומקין. דאָס איז אַגב ניט געווען די ערשטע זאַך פּרצעס, וואָס „דער ארבייטער פֿרײַנד" האָט געדרוקט.

אין נומ׳ 5 פֿון 1903 (דאַטירט: 17 אפּריל) האָט זיך אָפּגעדרוקט, אויך אין פֿרומקינס איבערזעצונג פֿון העברעיִש: „א בריף פֿון דאָרן-מאָן צום רויזענמאָן"; אין נומ׳ 27 (18 סעפּט׳) — „דער קינסטלער אין גלות"; אין נומ׳ 32 (23 אָקטאָבער) — „צווי חבֿרים".

אַפֿילו אַ לעקציע וועגן פּרצן האָט שוין צו יענער צײַט אַ יידישער אַנארכיסט געקענט הערן אין לאָנדאָן. דינסטאָג דעם 12טן יאַנואַר 1904 האָט ג. ד י ו י ד (איזאַקאָוויטש) געהאַלטן אַ לעקציע „וועגען י. ל. פּרץ און די אידישע לִיטעראַטור". די דאָזיקע אפֿשר ערשטע עפֿנטלעכע לעקציע וועגן פּרצן אין לאָנדאָן איז פֿאַרגעקומען אין דעם יִידישן „זעלבסטבילדונגס-פֿאַראיין".

גראָד די אויבן דערמאָנטע אימפּרעסיע „אין׳ם צייט-וואָגען" האָט אַרויסגערופֿן אַן אינטערעסאַנטע דיסקוסיע. געשען איז דאָס צוליב דעם פֿאַרלאַנג פֿון דער רעדאַקציע, די לייענערס זאָלן צושיקן זייערע מיינונגען „איבער דעם זין פֿון דיזן אַרטיקל און ערקלערן דאָס, וואָס דער שרײַבער האָט אײַגנטלעך געמיינט".

דער ענטפֿער האָט באַדאַרפֿט פֿאַרנעמען ניט מער ווי 100 ווערטער.

די ערשטע מיינונג איז געווען געדרוקט אין נומ׳ 49 פֿון „דעם ארבייטער פֿרײַנד". דער אויטאָר פֿון דער דאָזיקער מיינונג שרײַבט זיך אונטער: „זאָ שפּראָך פּינקע דער משוגענער". ער האָט טענות צו פּרצן, הלמאי איז יענער א שלעכטער פֿילאָסאָף. לויט אים קומט אויס, אַז א מענטשלעכער פֿאַרלאַנג איז אומבאַגרענעצט, בעת פּרץ ברענגט אַרויס דעם געדאַנק, אַז אונדזער מילן איז דווקא יא באַגרענעצט.

אין נומ׳ 50 שרײַבט איינער מ. ל ע ב ל ע, אַז פּרצעס זאַך איז א פּאָעטיש-פֿילאָסאָפֿישע פֿאַנטאַזיע, אָן א באַשטימטער טענדענץ. „פּרץ איז ניט קיין געווײַנלעכער פּעסימיסט, — ער צוויפֿלט ניט אין די מעגלעכקייט פֿון אַזוינע פֿאַרטגעשריטענע צײַטן, וווּ דורך געוואַלדיקע ערפֿינדונגען וועלן מיר אין שטאַנד זײַן צו לעבן אין וווילטאָג און איבערפֿלוס". פּרץ איז נאָר א פּעסימיסט בנוגע דער פֿראָגע, צי האָס וועט וען עס איז פֿאַרשווינדן.

אין דעם זעלבן נומער שרײַבט איינע פֿ ר י ד ע ו א ל ד מ א ן פֿון פּאַריז, אַז „פּרץ אילוסטרירט אונדז די שטענדיקע אַנטוויקלונגען פֿון דעם מענטשלעכן גײַסט". „אָבער א רעוואָלוציע, מיינט זי, איז א נויטוועндיקייט ווי א פּועל-יוצא פֿון עוואָלוציע.

אין נומ׳ 51 שרײַבט א „יידישע טאָכטער״, אז מען קען בכלל די דאָזיקע זאַך פרצעס ניט דיסקוטירן. מען וואָלט געקענט פרצן ענטפֿערן, אז אַנטוויקלונג האָט ניט קיין גרענצן. זי כאַראַקטעריזירט די זאַך ווי א „ביטערע קריטיק קעגן די פוסטע ספעקולאַציאָנען פֿון די יענקע, וועלכע טרוימען פֿון אַבסאָלוטער פֿולקאָמענהייט און צופֿרידנהייט״.

אין דעם זעלבן נומער שרײַבט א געוויסער ה. ג ר ש ף, אז פרצעס אַרטיקל איז א קריטיק אויף קורצזיכטיקע פֿילאָסאָפֿן, „וועלכע גלייבן אין פֿערבעסערונג פֿון די סאָציאָלע צושטענדע, אָבער אין דער זעלבער צײַט האָבן זיי מורא פֿאַר דעם געדאַנק, ווײַל עס פֿירט צו בלוט-פֿאַרגיטן״.

מער קיין מיינונגען האָב איך ניט געפֿונען. דעם יאָרגאַנג 1905 איז מיר ניט אויסגעקומען צו זען, ווייס איך ניט, צי מיט די פּאָר ענטפֿערס שעפּט זיך אויס די אַנקעטע.

וויי עס זאָל ניט זײַן: די דאָזיקע אַנקעטע איז די ערשטע באַגעגעניש פֿון דעם גרויסן דיכטער מיט זײַנע לייענער אין אזא פֿאָרם. די שרײַבער זענען געווען ארבעטער-אַנארכיסטן, משמעות פּויליש יידן.

עס איז א גרויסער ספֿק, צי האָט פרץ די דאָזיקע אַנקעטע געלייענט, ווײַל אין צאַריזן רוסלאַנד איז „דער אַרבייטער פֿרײַנד״ געווען פֿאַרווערט.

2. פּרצעס באַזוך אין קראָקע און אין לעמבערג אין 1907

אין דעם ציוניסטישן וואָכנבלאַט Wschód, וואָס האָט דערשײַנט אין לעמבערג, געפֿינען מיר א ריי אינטערעסאַנטע נאָטיצן וועגן פּרצעס באַזוך אין קראָקע און אין לעמבערג אין יאָר 1907.

דעם 27סטן אויגוסט 1907 איז פֿאַרגעקומען אַן אָוונט לכּבוד י. ל. פּרץ, אָרגאַניזירט פֿון דער דאָרטיקער פּועלי-ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. פּרץ איז דאַן געווען אין זאַקאָפּאַנע, א קוראָרט ניט וויַט פֿון קראָקע, און איז געקומען מיט צווי טעג פֿריִער קיין קראָקע[1]. די הכנסה פֿון דעם אָוונט האָט פּרץ באַשטימט אויף א נאַציאָנאַלער מתּנה פֿאַר מ א ר י ס ר א ז ע נ פֿ ע ל ד.

פֿון קראָקע איז פּרץ באַלד געפֿאָרן קיין לעמבערג[2].

אין Wschód (נומ׳ 60, 1907) לייענען מיר:

„דער זשאָרגאַנישער שרײַבער פּרץ איז הײַנט געקומען צו פֿאָרן קיין לעמבערג און איז באַגריסט געוואָרן אויף דעם וואָקזאַל מיט אָוואַציעס. אים אויפֿצונעמען זענען געקומען סטודענטישע פֿאַראײַנען, מיטגלידער פֿון אַרבעטער-אָרגאַניזאַציעס און א סך יונגוואַרג. פּרץ וועט זײַן פֿאָרטראָג האַלטן אין פֿאָלקסהויז דעם 31סטן אויגוסט, לטובת מ. ראָזענפֿעלד״[3].

צווישן די וואָס זענען געקומען אויפֿן וואָקזאַל באַגריסן פּרצן איז געווען אויך דער דעפּוטאַט פֿון עסטרײַכישן פֿאַרלאַמענט, דער ציוניסט ה י נ ר י ך ג א ב ע ל.

אויף דעם אָוונט אין אוקראַיִנישן פֿאָלקסהויז האָט א ד א ל ף ש ט א נ ד באַגריסט פּרצן אין נאָמען פֿון דער ציוניסטישער פּאַרטיי אין גאַליציע. נאָך דעם אָוונט איז פֿאָרגעקומען א באַנקעט, וווּ עס האָט אויך גערעדט דער ציוניסטישער דענקער ש ל מ ה ש י ל ע ר.

---

[1] „איך פֿאָר צינד קיין קראקוי״—שרײַבט פּרץ צו דינעזאָנען דעם 25סטן אויגוסט 1907 (נ. מײַזעל, „פּרצעס בריוו און רעדעס״, נומ׳ 59).

[2] דעם 30סטן אויגוסט איז פּרץ נאָך געווען אין קראָקע, אזוי אז זײַן לעקציע איז פֿאָרגעקומען אין לעמבערג אין דעם זעלבן טאָג וועו ער איז אָנגעקומען (דצ״ו נומ׳ 60).

[3] פֿאָלקסהויז — אַן אוקראַיִנישע אינסטיטוציע.

לויטן באריכט פון Wschód האט שטאנד זיך אויסגעדריקט, אז העברעיש איז די נאציאנאלע שפראך פון יידן; יידיש איז די „שפראך פון דער געגנווארט״.

אינטערעסאנט איז דער אינטערוויו, וואס פרץ האט געגעבן דעם פארטרעטער פון Wschód (געדרוקט אין נומ׳ 62, 1907).

פרץ האט אים דערציילט, אז אין זיין געבוירן-שטאט זאמאשטש איז געווען א געוויסער מיכאל פידלער, וועלכער האט געווונען א סך געלט אויף א לאטעריע-צעטל. ער האט ניט געהוסט, וואס צו טון מיטן געלט און האט דערפאר (!) געעפנט אין זאמאשטש א בוכהאנדלונג. זיער גיך האט ער אבער זיין געשעפט ליקווידירט און די ביכער פארשטעקט אויף א בוידעם. פרץ האט אים גוט געקענט. איין מאל בעת א שמועס האט פרץ אים געזאגט, אז ער וואלט זיך געווארפן לערנען. פידלער האט אים געגעבן דעם שליסל פון בוידעם[4] און פרץ האט זיך א וואכן געטאן אויף די ביכער און האט געלייענט אלץ, וואס איז אים געקומען אונטער דער האנט, אפילו נאפאלעאנס קאדעקס[5], באקלס „געשיכטע פון ציוויליזאציע אין ענגלאנד״, קאזשע. ניאוסקיס ווערק און א סך אנדר׳.

זיער אינטערעסאנט איז אויך דער אינטערוויו, וואס איז געווען געדרוקט אין דעם ארגאן פון די „פאלקס-יידן״ Jedność (אייניקייט), רעדאקטירט פון דעם שפעטערדיקן משומד ד״ר בערטאלד מערווין (זע ז״ז 316—8). דער דאזיקער אינטערווי מיט פרצן איז ויכטיק צוליב די מיינונגען, וואס דער גרויסער שריפטשטעלער האט ארויסגעזאגט וועגן מאריס ראזענפעלדן, דעם יידישן טעאטער און אויך וועגן ציוניזם.

דאס, וואס דער מחבר פון דעם אינטערווי רעדט אזוי סימפאטיש וועגן פרצן, איז נאר צוליב פרצעס אנטיציונizם. קיין גימטיקע שכנות האט די Jedność ניט געהאט מיט פרצן, הגם זי פלעגט אפט דרוקן איבערזעצונגען פון זיינע ווערק, מערסטנטיילס געזונמען פון איר „ברודער״-ארגאן Izraelita אין ווארשע.

3. העלענע פראנק וועגן פרצן

העלענע פראנק, די ענגלישע איבערזעצערין פון פרצן, האט אין 1904 פארעפנטלעכט א גרעסערן ארטיקל א״ט The Land of Jargon (The Nineteenth Century, October 1904, 652—667). אט וואס זי שרייבט וועגן פרצן:

„לעאן פרץ, דער שרייבער פון קורצע דערציילונגען, פארמאגט א פילזייטיקן טאלענט (versatile genius). ער וואנדערט אין דעם לאנד פון זשארגאן ווי א פארלוירענער גייסט. ער איז אפשר ניט קיין בעסערער שרייבער ווי אבראמאוויטש אדער ספעקטאר. ער איז אפשר ניט אזוי פעיק ווי זיי, וועמ עס קומט צו שרייבן א גאנצע נאוועלע אויף זשארגאנישע ענינים: עס זאל זיין גענוג טרויעריק, כדי צו זיין אמתדיק, און גענוג קאמיש צו זיין מאנאטאן.

אבער פרץ ווי א שרייבער פון קורצע דערציילונגען איז אזוי ווי דאס, וואס וויזמעט זיינע „בריוו פון מיין מיל״ (Lettres de mon Moulin) די פאסטעכער פון פראוואנס, אדער דער שפאניער בעקער (Becquer), וואס פרץ האט מיט אים א סך ענלעכקייט, וועלכער אדרעסירט זיינע דעלikאטע ליטעראריש בריוו צו די דארפישע אינווינער פון דעם טאל פון וועראלא (Veruela).

---

[4] זע וועגן דעם עפיזאד אין י. ל. פרצעס „מיינע זכרונות״ ז״ז 124—5.

[5] א ווייטקער רמז אויף פרצעס שפעטערדיקן אינטערעס פאר אדוואקאטור.

אויב פרץ האָט אַ חיסרון, איז דאָס די טענדענץ צו זײַן קראַנקהאַפֿטיק (morbid), אַ טענדענץ, וואָס איז ניט קיין חידוש צו זען בײַ איינעם, וואָס פֿאַרמאָגט אַזאַ דעליקאַטע, פסיכאָלאָגישע פּערצעפּציע. אָבער אַפֿילו דאָס לאָזט זיך פֿעסטשטעלן נאָר אין אייניקע ערטער.

די מטושטשקייט פֿון אייניקע זײַנע פּאָעמעס איז פֿאַרפֿירעריש, אָבער עס איז אַזוי באַשײַנפּערלעך אָן אַ כּיוון, מער צוליב פּאָליטישע טעמים, אַז מאַכן פֿאָרוווּרפֿן אים דערפֿאַר איז אומנייטיק. קיינער קען ניט זײַן מער קרישטאָל ריין ווי פּרץ, ווען ער באַשליסט עס. נעמט, למשל, זײַן אַרטיקל „איבער פּראָפֿעסיאָנען" (געדרוקט שוין אין בוכפֿאָרם)—אַ חיות צו לייענען אַ דאַנק דעם לאָגישן (פֿון פֿעלערן פֿרײַען) סדר פֿון אידעען. נאָך דעם ווי ער פֿאָרשט אויס די אַרבעט, די פּראָדוקטיווע און די ניט-פּראָדוקטיווע, דערווײַזט ער די ייִדישע בעלי-מלאָכות מיט גרויס מוט, פֿאַר וואָס זענען זיי אַ דורכפֿאַל אין זייער שטרעבן זיך אויסצוגלײַכן מיט די קריסטלעכע שכנים".

ווײַטער גיט העלענע פֿראַנק איבער דעם אינהאַלט פֿון דעם אַרטיקל „איבער פּראָפֿעסיאָנען" (געדרוקט אין דער „יודישער ביבליאָטעק", I, 1894, 183–226, און אין דעם זעלבן יאָר אין אַ באַזונדערער בראָשור פֿון 46 זײַטן) און באַמערקט, אַז די דאָזיקע בראָשור איז דאַטירט: 1894.

„ווי ווײַט זי איז צוגעפּאַסט צו די איצטיקע באַדינגונגען, ווייס איך ניט... אָבער יעדן איינעם, וואָס איז פֿאַראינטערעסירט אין פּראַקטישע פּרווון צו לייזן די „ייִדן-פֿראַגע", דאַרף ערנצט רעקאָמענדירט ווערן פּרצעס „איבער פּראָפֿעסיאָנען" און ספּעקטאָרס „די דרײַ פּאַרשוין".

„...זײַן (פּרצעס) זשעני געפֿינט זײַן פֿולסטן און טײַערסטן אויסדרוק אין פּראָזע. דאָס איז (ריכטיק) ניט קוקנדיק אויף דער שיינקייט פֿון אַזעלכע פּאָעמעס ווי דאָס ליד פֿון דעם חופּה-קלייד, „מאָניש" און אַנדערע וואָס שטופּן זיך צום זיכּרון בעת איך שרײַב".

דאַן ברענגט העלענע פֿראַנק אַן איבערזעצונג פֿון פּרצעס „תענית" (The Fast), גיט איבער אייניקע ידיעות וועגן פּרצן, ווי, למשל, אַז ער האָט אָנגעשריבן 50 קורצע דערציילונגען, אַלע אומעטיקע (sad) און ווי אַ רעדאַקטאָר פֿון אַ פּאָפּולערן זשורנאַל (געמיינט דאָ „די יודישע ביבליאָטעק") האָט ער געמוזט שרײַבן די מערסטע זאַכן, וואָס זענען דאָרטן געדרוקט.

פֿראַנק מיינט, אַז דער טאָן פֿון מעלאַנכאָליע, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, וועט אַלע מאָל זײַן אַ שטער, אַז די אַלגעמיינע לייענער זאָלן זיך מיט איר פֿאַראינטערעסירן. דאָך — גיט זי צו — איז די ייִדישע ליטעראַטור די סאַמע הומאָריסטישע אין דער וועלט און פּרץ פֿאַרמאָגט זעלטענע קאָמישע עלעמענטן, וואָס קענען אַלעמען מאַכן לאַכן"...

צום סוף דערמאָנט העלענע פֿראַנק פּרצעס „אַ שמועס" (A Chat) און ברענגט פֿון אים אַ גרעסערן אויסצוג (ז' 663).

4. פּרץ אין האָלענדישן טעאַטער

די האָלענדישע סטודיע Nederlandsche Studio Theater האָט אין 1927 אויפֿגעפֿירט פּרצעס „מקובלים". די אינסצעניזאַציע האָט געמאַכט אַ יונגער ייִדישער רעזשיסער מאָריץ ליבער.

ליבער איז געבוירן געוואָרן אין קאָלאָמיי אין 1887. ער איז אויך דער רעזשיסער פֿון אַ ייִדישן אַמאַטאָרישן קרײַז אין אַמסטערדאַם.

אין פעברואר 1926 האָט ליבער אויפגעפירט אויף ייִדיש דרײַ פיעסן: 1) „מקובלים" פון פרץ (דראַמאַטיזירט פון אים), 2) „השבלה" („מיטן שטראָם") פון שלום אש און 3) „דער זיוג" פון פרץ הירשביין.

לויט אן אינטערוויו וואָס ליבער האָט געהאַט מיטן פאַרטרעטער פון דעם אָלענדיש-ייִדישן וואָכנבלאַט Der Vrijdagavond איז צו זען, אז ער האָט צו יענער צײַט געגרייט אַן אויפֿירונג פון פרצעס „די גאָלדענע קייט" (נומ' 39 פון 24סטן דעצעמבער 1926). אין דעם זעלבן נומער געפינט זיך אויך אַ בילד פון דער שוישפילערין Marie Hamel אין דער ראָלע פון למדן (ז' 335). וועגן דער אָלענדישער אויפֿירונג פון די „מקובלים" שרײַבט Michel Danvers אין דעם זעלבן זשורנאַל (נומ' 47 פון 18טן פעברואר 1927).

אין דעם זעלבן זשורנאַל פון 28סטן פעברואר 1930 (נומ' 48) געפֿינען מיר אַן ארטיקל פון אַ געוויסן J.Wolff א"ט Een nieuwe richting in de Joodsche toonelkunst in Neder-land (אַ נײַע ריכטונג אין דער ייִדישער טעאַטער-קונסט אין האָלאַנד). דער שרײַבער פון דעם ארטיקל דערציילט, אז אַ געוויסער J. L. Cohen פון דעלפֿט (Delft) האָט צוגויפֿגעשטעלט אַ היסטאָרישע פיעסע א"ט „מן המצר"; אין דער פיעסע איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַ קייט פון פאַרשיידענע ייִדישע גײַסטיקע שטרעמונגען. פרצעס „מקובלים" איז אַרײַנגעפֿלאָכטן געוואָרן אין דער דאָזיקער פיעסע, אויפֿגעפֿירט פון דעם אַמאַטאָרישן קרײַז פון דער ציוניסטישער יוגנט-פֿעדעראַציע אין האָלאַנד. צו וואָלפֿס ארטיקל איז צוגעגעבן אַ בילד, וואָס שטעלט פֿאָר אַ סצענע פון די „מקובלים" אין דער אויפֿירונג פון דעם דאָזיקן אַמאַטאָרישן קרײַז. דער ייִדישער אַמאַטאָרן-קרײַז אין אַמסטערדאַם הייסט אויף האָלענדיש De Kring, ד"ה דער קרײַז.

פרצן האָט אויך פאָפולאָריזירט אין האָלאַנד די ווילנער טרופּע, סײַ דער קאָלעקטיוו סײַ די יחידים, וואָס פלעגן אַרויסטרעטן מיט רעציטאַציעס פון פרצעס ווערק.

5. אַ ניט-אויפֿגעקלערטער ענין אין פרצ'ס ביאָגראַפֿיע

אין אַ ניט-פֿאַרעפֿנטלעכטן בריוו צו ב. גאָרין געשריבן פון בערלין, דעם 27סטן פעברואר 1897 (אין רוסיש), דערמאָנט דוד פֿינסקי אַ ניט-אויפֿגעקלערטע מעשה מיט פרצן.

אין יענעם בריוו שרײַבט פינסקי אַזוי:

„די ידיעות וועגן פרצן זענען אַ פשוטע בלאַ-מעשה (утка). ער איז איצט אַ סך לאָיאַלער ווי ווען עס איז. ער לעבט זיך אָן עס גייט אים גוט אָן פון צײַט צו צײַט דרוקט ער זיך, מערסטנטיילס מיט אַלטע זאַכן, אין „הצפירה". ווער האָט אים צוגעדינט (удружил) מיט אַזאַ רכילות? אפֿשר האָט די צײַטונג גופֿא צוגעטראַכט אַזאַ סענסאַציאָנעלע ידיעה?"

אין אַ צווייטן אָרט פון דעם זעלבן בריוו שרײַבט פינסקי אַזוי:

„עס וואָלט געווען גוט, ווען איר וואָלט אָפּגעדרוקט אַ הכחשה אין שײַכות מיט די שמועות וועגן פרצן. דער טײַטל וויסט, וואָס מען קען אַלץ פֿאָר אַ קלאַנגען פֿאַרשפֿרייטן וועגן אַ מענטשן". וועגן וואָס האָנדלט זיך דאָ? עס וואָלט געווען כדאי דעם דאָזיקן ענין אויפֿצוקלערן.

ד"ר י. שאַצקי (ניו-יאָרק)

אַן אַרטיקל וויניק באַקאַנט, אַז ס׳איז פּרצעס

אין „כנסת״ (דברי סופרים לזכר ח. נ. ביאַליק בעריכת יעקב פהן ופ. לחובר. ספר ראשון. הוצאת „דביר״. תל־אביב תרצ״ו) דערמאָנט פּראָפּ׳ יוסף קלויזנער אין זײַן אַרטיקל „ביאַליק העורר״ צוזישן „טובֵי המשוררים, המספרים והחוקרים בימים ההם״ אויך י. ל. פּרצן. צו דעם דאָזיקן נאָמען שטעלט ער צו אָט די באַמערקונג:

„אזוי, למשל, די שאַרפּע און צו גלײַך הומאָריסטישע קריטיק א״ט „לבני הנעורים״ פון „אוהב ילדים״ אין „השלח״, ב׳ XIII זז׳ 473—476[1], איז פון פּרצן און אויס ניט־וויסן איז די דאָזיקע אינטערעסאַנטע קריטיק ניט אַרײַנגענומען געוואָרן אין קיין שום זאַמלונג פון פּרצעס שריפטן״.

דער דאָזיקער אַרטיקל „לבני הנעורים״ (פּאַר דער יוגנט; „אַ מין קריטיק״ שטייט אין אונסערטיטל) הייבט זיך אַן אזוי:

„דאָס קינד איז די צוקונפט.

„דאָס קינד איז דער זאָמען פון דער האָפענונג אָדער דער פּחד פּונעם מאָרגן.

„האָבן זיך צעפּלנט די אויגן פון קינד און געוואָרן א שפּיגל. אָבער וואָס שפּיגלט זיך אַף און דעם אויגן־שפּיגל—דער הימל אָדער דאָס גיהנום?

„דאָס קינד אַנטוויקלט זיך און אין א צײַט אַרום וועט עס זײַן — אָדער א געטלעכער מלאך אָדער א שד, און אפֿשר, וואָס איז נאָך ערגער — א פּשוטער מענטש, א באַלעבעטל, א מענטש וואָס גיט אויף א שטעג פון זאָמד און מײַנט, אז ער מעסט מיט זײַן טריט—גאָלד.

„די קומעדיקע וועלט הענגט אַף פון דער געגנוואַרטיקער—פון דעם אופן ווי אזוי דאָס קינד ווערט אַנטוויקלט.

„מיר ווייסן שוין, אז דעם קינדס לעבן דאַרף האָבן א לײכטשטראָל, געזאָנג, דעם שמייכל פון דער שיינקײט. מען קען שוין נישט מער דערצײַען קינדער אין קעלער, וווּ עס גלעפּינען זיך אויף פּאָר־פּוילטע קאַרטאָפֿל, וואָס פּראָדוצירן „לעבעדיק פּלייש״ אין „חרס עודף״. געזונג שוין אָנצוביגדן אויף די העלדזער פון די קינדער בענדער פון ריכטער. אויך „מוסר״, „חכמה״ און „ווייסן״ קלעקן שוין נישט. באַלד ווי דעם קינדס אויגן ווערן געעפֿנט, פֿאַרלאַנגען זיי אָחוץ ליכט אויך פּאַרבן...

„אזוי פֿיל וואָכעדיקע טעג האָט דער מענטש — גיט אים אויך א רגע פון יום־טובֿ פּרייד״.

„דאָס לעבן אָן ארבעט — איז אַן עבֿרה, און ארבעט אָן שיינקײט — איז צער־בעלי־חיים!״. „ס׳איז פֿאַראַן לאַנג לעבן אין משך פון א לאַנגער צײַט וואָכעדיקײט און ס׳איז פֿאַראַן לאַנג לעבן אין רגע פון שיינקײט־פּרייד״ (רעטקין).

„אָבער דער הער ב. קען נאָך די דאָזיקע פּשוטע זאַכן נישט פֿאַרשטיין. ב. איז דער „הויפּ־דיכטער״ פון „תושיה״, אָבער קודם־כל איז ער אײנער פון די גרויסע „ארגאַניזאַציע־באַשיצער״, וואָס פֿאַר זיי זענען „אויך טויטקוילן גוט״ (ז׳ 54). און פֿאַרשטייט זיך, אז אין לידער „פֿאַר דער יוגנט״, וואָס ער גיט אַרויס אין דער זאַמלונג: „שיר וזמר״ (ליד און געזאַנג) (פֿאַרלאַג „תושיה״, וואַרשע תרס״ג), איז נישט מיגלעך, עס זאָל נישט זײַן צוזישן „די אַריגינעלע, באַארבעטע(!) און איבער־געזעצטע לידער״ — אויך ציון־לידער און אז די דאָזיקע ציון־לידער זאָלן נישט זײַן פּלאַמלידער,

---

1 ארויס אין קראָקע 1904 א״ר פון ד״ר יוסף קלויזנער און ח. נ. ביאַליק.— נ. מ.

לידער הייסע צום דערשטיקט ווערן, לידער פֿון באָדדאַמף. אָבער אַחוץ דעם זענען אויך דאָ אין זיי פֿערזן, וואָס עס וועט שווער זײַן די קינדער געהעריק אָפּצישאַצן זייער גרויסן ווערט״.

דאַן גייט פּרץ איבער צו קריטיקירן די באַזונדערע לידער, באַמערקנדיק איראָניש:

„מיר וועלן נישט נאָכגיין נ׳ס מוזע און נישט ציילן אירע טריט. מיר וועלן פֿליקן בלומען „דאָ און דאָרט״ און זיי וועלן זײַן אַ ריח ניחוח פֿאַר דער נאָז פֿונעם לייענער...״

מיר וועלן אַרויסכאַפּן נאָר אייניקע שטעלן פֿון פּרצעס רעצענזיע:

„גרויס איז די ליבע ה׳ נ׳ס צו דער נאַטור, און די ליבע, ווי באַקאַנט, איז בלינד; און דערפֿאַר — „אויפֿן גרינס פֿון אַ בערגל״ אַ קליינס פֿרייט זיך דער גאַנצער אוניווערס (ז׳ 5); און דאָס ליכט נידערט נישט פֿון אויבן אַראָפּ, נײַערט ס׳איז אויסגעזייט „פֿון דער טיפֿקייט פֿון טאָלן ביז צו דער הייך פֿון הימלען״... און ווידער אַ מאָל נידערט נישט די שפֿע פֿון אויבן אַראָפּ, נאָר פּונקט פֿאַרקערט: אַ צויבערשטים רופֿט „פֿון אונטן אַרויף: זײַט נישט איבערראַשט פֿון דער צויבער־שפֿע אין דער טיפֿעניש פֿון תּהום״. וואָס קער זיך אָן תּהום מיט פֿרילינגס־צויבער? — טאָרסטו נישט פֿרעגן, דער תּהום איז נישט קיין תּהום, נאָר אַ גראַם צו „תּחת ורום״.

„...דאָס קינד בײַ נ. איז גוט און פֿרום, הערט זיך צו צו מוסר־רייד און נ. איז אויך אַ בעל־מוסר: ער פּריידיקט די קינדער: „ווען איר בלומען פֿליקט, זײַט, קינדער מײַנע, באַשיידן: פֿליקט נישט אַלץ אָפּ! אַזוי טוען נאָר מענטשן שלעכטע״.

„און זײַן געטרײַע עצה איז—נעמען נאָר איין בלום! פֿון איין בלום וועט דאָס קינד, וואָס איז אויפֿגעצויגן אין נ׳ס שול, מאַכן אַ קראַנץ דעם פֿאָטער און אַ פֿלעכטונג דער מוטער, און „די איבעריקע (!!!) וועט ער איבערלאָזן אויפֿן פּלאַץ״... און נישט מחמת נישט־פֿאַרגינערישקייט חס ושלום, אויך נישט אויס ליבע צו די רויזן, נאָר פֿאַר גרויס רחמנות „אויף דעם אומגליקלעכן וואַנ־דערער, וועלכער וועט גיין אין דער דומפּיגער היץ אויף יענעם שטעג (?) מיד פֿון אונטער (!) זײַן לאַסט״... און דער מידער פֿון אונטער נ׳ס לאַסט וועט זוכן נישט קיין ברויט און וואַסער, נאָר אַ בלימל צו דערלײַכטערן אַ ביסל זײַן שווערקייט״ (ז׳ 11). איר וויינט? וויינט נישט, ס׳איז אויך פֿאַראַן פֿרייד אויף דער וועלט! זעט: ...[דאָ קומט אַ נײַע ציטאַט].

„בכלל וואַנדערן די ווערטער אין נ׳ס „לידער״ לויט אַ באַשטימטן סדר, וואָס איז באַקאַנט נאָר אים, נ׳ען, אַליין, און דער „אויך״ ווי דער „יעדער״ און דער „נאָר״ און די אַנדערע קורצע ווערטער קומען אים תּמיד אונטער דער האַנט ווי אַ דאָרן אין דער האַנט פֿון אַ שיכּור...״

בײַ טייל ציטאַטעס איז פּרץ אָבער געשטרויכלט געוואָרן, אָדער — כּדי זײַן איראָניע מער צו באַרעכטיקן — ניט גענוג אָבי׳עקטיוו געווען; ווי איך האָב פֿעסטגעשטעלט דורך קאָנטראָלירן די טעקס ן ציטירטע דורך י. ל. פּרצן, חאָט ער זיי טייל מאָל איבערגעגעבן נישט גענוי און תּמיד—לגנאַי.

נאַטאַן מאַרק (פּיאַטראַ ניאַמץ)

די ייִוואָ־בלעטער ווערן רעדאַקטירט דורך די סעקרעטאַרן פֿון די סעקציעס פֿאַראַנטוואָרטלעכע קאָלעגיע: מ. ווײַנרײַך, ז. קלמנאָוויטש, ז. רייזען

פֿאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר: משה קאַנטאָר

אַרויסג׳: פֿאַר דער געזעלש׳ „פֿרײַנד פֿון ייִדישן וויסנש׳ אינסטיטוט״—מ. ווײַנרײַך.

ROZBIORY i SPRAWOZDANIA / *REVIEWS:*

J. Teper
I. L. Peretz Psychologist of Literature. By A. A. Roback.

Dr. J. Shatzky
A. Rozencwaig: Der radikaler period fun Pereces šafn.

Z. Rejzin
R. Perec-Laks: Arum Perecn.

UWAGI / *MISCELLANEA:*

J. Mendelson
Perec w języku hiszpańskim.
Peretz in Spanish.

E. Schulman
Nekrologi o Perecu w prasie żydowsko-angielskiej.
Obituary Notices on I. L. Peretz in the Anglo-Jewish Press.

M. Hurwitz
Perec w języku angielskim.
Peretz in English.

Dr. J. Shatzky
Notatki: 1. Ankieta o dziele Pereca. 2. Perec w Krakowie i Lwowie w r. 1907. 3. Helena Frank o Perecu. 4. Perec w teatrze holenderskim. 5. Niewyjaśniona kwestia w życiorysie Pereca.
Notes: 1. An Inquiry about a Novel by Peretz. 2. Peretz in Cracow and Lemberg, 1907. 3. Helena Frank on Peretz. 4. Peretz on the Dutch Stage. 5. An Unsolved Question in Peretz' Biography.

N. Mark
Artykuł Pereca, nie umieszczony w jego pismach zbiorowych.
An Article by I. L. Peretz not Included into His Collected Works.

17 portretów i reprodukcji.
17 Pictures and Reproductions.

PRINTED IN POLAND

druk d. krejnesa, wilno, rudnicka 2
דרוק ד. קרייגעס ווילנע, רודניצקער 2

JIWOBLETER Miesięcznik Żydowskiego Instytutu Naukowego Nr. XII, 1 — 3
The Monthly of the Yiddish Scientific Institute Sierpień-Październik 1937

TREŚĆ / *TABLE OF CONTENTS:*

Od redakcji.
Editorial.

Z. R.
Korespondencja rodzinna I. L. Pereca 1877—1914: a) listy do narzeczonej; b) listy do żony; c) listy do syna. Przypisy.
The Family Correspondence of I. L. Peretz 1877—1914: (a) Letters to His Fiancée; (b) Letters to His Wife; (c) Letters to His Son. Notes.

Dr. J. Shatzky
Listy I. L. Pereca do B. Gorina, D. Pińskiego, Jehoasza, Zylberów, J. Dynezona, M. Winczewskiego i in.
Letters by I. L. Peretz to B. Gorin, D. Pinsky, Yehoash, the Zylbers, J. Dinezon, M. Winchevsky etc.

N. Majzel
Listy I. L. Pereca do G. J. Lichtenfelda, H. D. Nomberga, I. I. Trunka, dra D. Taubesa i dra F. Sternberga, Ch. S. Kazdana.
Letters by I. L. Peretz to G. J. Lichtenfeld, H. D. Nomberg, I. I. Trunk, dr. D. Taubes and dr. F. Sternberg, Ch. S. Kazdan.

N. Weinig
Wiersze polskie I. L. Pereca z r. 1874.
Polish Poems by I. L. Peretz Written in 1874.

M. Wakser
Życie poety żydowskiego.
The Life of a Jewish Writer.

Z. R.
Pierwsze poematy Pereca w języku żydowskim: a) Di gešmisene emes. b) Moniš.
The First Yiddish Poems by I. L. Peretz: a) Di gešmisene emes. b) Moniš.

J. L. Cahan
I. L. Perec jako zbieracz żydowskich pieśni ludowych.
I. L. Peretz as a Collector of Yiddish Folk Songs.

S. Z. Pipe
Zbiory żydowskich pieśni ludowych I. L. Pereca.
Yiddish Folk Songs Collected by I. L. Peretz.

I. L. Perec
Życie żydowskie w żydowskich pieśniach ludowych.
Jewish Life as Reflected in Yiddish Folk Songs.

I. L. Perec
O zbiorze żydowskich pieśni ludowych J. L. Cahana.
On J. L. Cahan's Collection of Yiddish Folk Songs.

Przyjaciele i współcześnicy o I. L. Perecu:
Friends and Contemporaries on I. L. Peretz:
1. M. Altberg, 2. P. Altberg, 3. J. Margolis, 4. Prof. S. Dickstein, 5. Rozmowa z Perecem / *An Interview with I. L. Peretz.* 6. J. T. Altman.

N. Majzel
N. Sokołow o I. L. Perecu.
N. Sokolow on I. L. Peretz.

Dr. J. Shatzky
Uzupełnienia do bibliografii Pereca.
Addenda to the Bibliography on I. L. Peretz.

Dalszy ciąg na stronie odwrotnej
Continued on the next page

WYD.: TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ ŻYDOWSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO

ייִוואָ בלעטער

חודש-שריפט פון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

בּאָריס קלעצקין

דער צווייטער טורנוס אַספּירַאַנטור אויפֿן נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד 385

1. אַבֿרהם אייזען:
יצחק באַשעוויס, „דער שׂטן אין גאָרײַ״ 386

2. חיים גינזבורג:
ווי אַזוי דאַרף אויסגעדרט ווערן אַלפֿרעד לאַנדויס עטימאָלאָגישער ווערטערבוך . . 396

3. חיים דאָמב:
ירושהדיקייט און סבֿיבֿה ווי סיבות פֿון הינטערשטעליקייט 409

4. רייזל וואָלט:
דער קאַמף אין דער חבֿרה מפֿיצי-השׂכלה אין ווילנע 1915—1917 420

5. פֿינחס טיקאָטשינסקי:
שול- און שפּראַך-פֿראַגעס אין דער קאָנסטיטוציע-דעבאַטע אין פּוילישן גרינדונגסיים . 433

6. ראובֿן לייכטשטיין:
אַן-סקיס ערשטער אַרויספֿאָר 443

/ המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע /

נאָוועמבער-דעצעמבער 1937 ב׳ XII, נ׳ 4-5

המשך פון אינהאלט

7. שמואל לעהמאן:
אַ מעשׂה מיט אַ העלדישן פרינץ 154

8. חיים מוניץ:
די ווייבערשע קאָפּצירונג 163

9. חווה סלוצקי-קעסטין:
שולימים-טובֿים אין לעבן פון קינד 174

10. נחמה עפשטיין:
ווי אַזוי צו קלאַסיפֿיצירן דעם יידישן ווינץ 184

11. שמואל-זיינוול פיפּע:
יידישע קינדערליידער 194

12. חנה פישטשאַצער-מאַן:
מאָטיוון ביים אויסקלייבן אַ שול 507

13. לעוו פרידמאַן:
די יידישע מלאָכה אין ווילנע נאָכן אינפֿירן דעם צעכן-געזעץ 520

14. מרדכי קאָסאָווער:
דער אינלענדישער האַנדל פון פוילישע יידן אין 16טן און 17טן י"ה 533

15. בער שלאָסבערג:
חיקל הורוויצעס „ספֿר צפֿנת פענח" 546

מ. ווינרייך:
אונדזער אַספּיראַנטור און אירע פערספּעקטיוון 559

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

ד"ר יעקב שאַצקי:

565 Dr. H.R.S. van der Veen. Jewish Characters in Eighteenth Century English Fiction and Drama.

567 . . Dr. Hans Carl Holdschmidt. Der Jude auf dem Theater des deutschen Mittelalters.

Manya Lifschitz-Golden. Les Juifs dans la littérature française du moyen âge (Mystéries,
572 . . . . . miracles, chroniques).

אָנגעקומען אין רעדאַקציע 578

באָריס קלעצקין

דעם 18טן סעפטעמבער 1937 איז אַוועק פֿון דער וועלט באָריס קלעצקין. ער האָט געלעבט שטאַרק יסורים די לעצטע יאָרן, אָבער ער האָט קיין מאָל ניט געקלאָגט, און אַזוי שטיל ווי ער האָט געלעבט, אַזוי איז ער אַוועק פֿון דער וועלט.

זײַן אָרט איז געבליבן לײדיק. אָבער זײַן נאָמען וועט קיין מאָל ניט אָפּגעמעקט ווערן אין דער געשיכטע פֿון דער יידישער קולטור. אין דער יידישער ליטעראַטור איז ער געווען, נאָך דעם יונגן שלום-עליכמען מיט זײַן „פֿאָלקס-ביבליאָטעק", דער ערשטער גרויסער אָרגאַניזירער. ער איז געקומען צו דער ליטעראַטור פֿון בונד, אין דער פּאַרטיי האָט ער זיך אָנגענומען מיט ליבשאַפֿט צום יידישן וואָרט און מיט דרך-ארץ צו די באַשאַפֿער פֿונעם וואָרט, און פֿון דעם טאַטנס גבֿירישער שטוב האָט ער אַרויסגעטראָגן דעם פֿאַרנעם. ער איז צוגעקומען צו דער יידישער ליטעראַטור ניט מיט גראָשנדיקע השׂגות און דעריבער איז דער „ווילנער פֿאַרלאָג ב. א. קלעצקין" באַלד בײַ זײַן גרינדונג ערב דער מילחמה געווארן מער ווי אַן אונטערנעמונג: די אַרבעט פֿון פֿאַרלאָג און די אַרבעט פֿאַרן פֿאַרלאָג איז געווארן א בוועגונג א גאַנצע, וואָס אירע קעמערלעך האָט מען געקענט געפֿינען ניט נאָר איבערן גאַנצן גרויסן רוסלאַנד, נאָר אויך אין די גימנאַזיסטישע קרײַזלעך פֿון גאַליציע און בוקאָווינע און צווישן די שרײַבער פֿון ניו-יאָרק.

קלעצקין אַליין האָט קיין שרײַבערשע אַמביציעס ניט געהאַט, נאָר ער האָט געלעבט פֿאַר דער ליטעראַטור. ער האָט ניט נאָר געדרוקט ביכער — און וואָסערע ביכער פֿאַר יענער צײַט! ער האָט ניט נאָר אַוועקגעשטעלט אין זײַן פֿאַרלאָג דעם זשורנאַל „די יידישע וועלט" וואָס האָט אונדז אַזוי פֿיל געגעבן פֿאַר דער קורצער צײַט פֿון זײַן עקסיסטענץ. ער האָט אויך מקרב געווען שרײַבער, אויפֿגענומען זיי בײַ זיך אין מאַיאָנטעק ווי די אָנגעלייגטסטע געסט. און די טרוימען האָבן אים געפֿירט נאָך ווײַטער: א סאַנאַטאָריע פֿאַר יידישע שרײַבער ערגעץ ווו אויף דרום, א גרויסער יידישער טעאַטער-בינין אין ווילנע... לאָמיר אויפֿהיטן פֿאַר אונדזער זיכרון דעם פֿאַקט, אַז דער קלעצקין-

פֿאַרלאַג איז געווען די ערשטע יידיש-אינסטיטוציע אַרויסצוטרעטן אויף אַן אינטערנאַציאָנאַלן פֿאָרום מיט זײַן אָנטייל אין דער לײַפּציקער וועלט-אויסשטעלונג פֿאַר בוך און גראַפֿיק („בוגראַ") אין 1914.

1914 איז אָבער אויך דאָס פֿאַטאַלע יאָר ווָאס האָט איבערגעהאַקט די טעטיקייט פֿון „ווילנער פֿאַרלאַג", פונקט ווי די מילחמה האָט בכלל געגעבן דעם יידישן קולטור-אויפֿשטיג אַ טיפֿן שניט ווָאס איז נאָך ביז הײַנט ניט פֿאַרהיילט. קלעצקין איז ניט געווען פֿון די מענטשן ווָאס לאָזן אַראָפּ די הענט. ער האָט האַלב לעגאַל געדרוקט יידישע ביכער, איבערהויפּט לערנביכער און לייענביכלעך פֿאַר קינדער, אַפֿילו אין די שטרענגסטע צײַטן פֿון דער צאַרישער מיליטערישער צענזור. און וועגן עס האָט זיך געענדיקט די מילחמה, איז ער איבער אַ נײַס געווען אויפֿן פּלאַץ. די טעטיקייט פֿון זײַן פֿאַרלאַג אין די יאָרן נאָך דער מילחמה לײגט נאָך פֿאַר אַלעמענס אויגן.

דער יינגער האָט קלעצקינען אַ סך צו פֿאַרדאַנקען. וועגן נישט ער, וואָלטן מיר מיסתּמא ניט געווען בכּוח אַרויסצוגעבן דאָס לאַנדוי-בוך און די ווײַטערדיקע בענד פֿילאָלאָגישע שריפֿטן ווָאס האָבן אַזוי פֿיל מיטגעהאָלפֿן דעם אינסטיטוט. אויף דער קאָנפֿערענץ פֿון 1929, וועגן מיר האָבן נאָכן פּעריאָד פֿון אָרגאַניזיר-קאָמיטעט געשאַפֿן אַ געקלײבענע אָנפֿירונג, איז קלעצקין אַרײַן אין דער צענטראַלער פֿאַרוואַלטונג און איז די גאַנצע צײַט, אויף וויפֿל זײַנע כּוחות האָבן נאָר געלאָזן, געווען אַקטיוו אַרײַנגעטאָן אין אונדזער אַרבעט. ער האָט טיף געגליבט אין די גרויסע מיגלעכקייטן פֿון אינסטיטוט, אין דער גרויסער ראָלע ווָאס ער איז געקומען צו שפּילן אין יידישן לעבן. ספּעציעל האָט אים פֿאַרכאַפּט די אַרבעט פֿון בוי-קאָמיטעט: בויען, אויפֿשטעלן עפּעס נײַס איז געווען זײַן סטיכיע. און אַזוי איז ער געווען טעטיק כּמעט ווי ביזן לעצטן מאָמענט. דוכט זיך, אַז די לעצטע פֿאַרזאַמלונג, אין וועלכער ער האָט בכלל אָנטייל גענומען, איז געווען די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון דער ווילנער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון יינוֹ דעם 26טן מײַ 1937. עס איז אויסגעקומען צוצוווארטן אַ שטיקל צײַט אויף פֿאַרשפּעטיקטע מיטגלידער. האָט קלעצקין אַ זאָג געטאָן: „קענטיק הײַנט זײַנען אַנדערע מענטשן. מענטשן פֿון אונדזער דור וועלן זיך דוכט זיך אויף דער טהרה-ברעט אויך אַרויפֿלייגן אַליין."

עס וועט נאָך קומען אַ צײַט, וועט עס וועט שטיין אַ דענקמאָל פֿאַר קלעצקינען אויף אײנער פֿון די גאַסן פֿון זײַן געליבטער ווילנע. אָבער אָן דעם דענקמאָל פֿון בראָנדז וועט אים דאָס יידישע פֿאָלק אויך קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן.

דער צווייטער טורנוס אַספּיראַנטור
אויפֿן נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד

פֿון אויספֿיר־ביורָאָ פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

צום סיום פֿונעם צווייטן טורנוס אַספּיראַנטור (סעפּטעמבער 1936—יוני 1937) זײַנען דעם 28טן און 29טן יוני פֿאָרגעקומען אין בינין פֿון ייִוואָ צוויי וויסנשאַפֿטלעכע זיצונגען, וווּ די אַספּיראַנטן אַ. אײַזען, ח. גינזבורג, ח. דאָמב, ר. וואַלט, פּ. טיקאָטשינסקי, ר. ליכטשטיין, ח. מוניץ, ח. סלוצקי־קעסטין, נ. עפֿשטיין, ש. ז. פּיפּע, ח. פּישטשאַצער־מאַן, ל. פֿרידמאַן און ב. שלאָסבערג האָבן רעפֿעריט וועגן זייער אַרבעט אין משך פֿון יאָר. ס׳זײַנען אויך איבער־געלייענט גצוואָרן באַריכטן פֿון די אַספּיראַנטן ש. לעהמאַן און מ. קאַסאָווער וואָס האָבן ניט געקענט בײַזײַן בײַם סיום.

פֿונקט ווי אין פֿאַרגאַנגענעם יאָר, אַזוי האָבן מיר אויך הײַנטיקס יאָר באַשלאָסן אָפּצודרוקן די צוגעשטעלטע באַריכטן, כּדי צו מאַכן זיי צוטריטלעך פֿאַר אַלע פֿרײַנד פֿון ייִוואָ. אין משך פֿון די צוויי יאָר זינט די אַספּיראַנטור איז געגרינדעט געוואָרן איז זי געוואָרן אַ קענטלעכער צוויג אין דער גאַנצער ייִוואָ־אַרבעט, און מיר זײַנען זיכער, אַז די ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכקייט וועט גערן זײַן צו באַקומען אַ טיפֿערן אײַנבליק אין די מעטאָדן, מיט וועלכע די אַספּיראַטור אַרבעט.

געווײַנטלעך מאַכן מיר אויך הײַנטיקס מאָל די זעלבע באַווָאַרעניש וואָס פֿאַר אַ יאָרן: די פֿראַגמענטן וואָס מיר דרוקן זײַנען ניט די אויסגעפֿאַרטיקטע אַספּיראַנטור־אַרבעטן און אַפֿילו ניט קיין פֿאַרענדיקטע אַרטיקלען. דאָס זײַנען צום גרעסטן טײל אויסגיטן פֿון אַ מיטן, טיילווײַז פֿולדיקע באַריכטן. מיר האַלטן נאָך אַלץ ניט דערבײַ, אַז מיר זאָלן זיך קענען פֿאַרגינען אָפּצודרוקן אַפֿילו נאָר די בעסטע אַספּיראַנטור־אַרבעטן אין גאַנצן. איבער דעם באַנוגענען מיר זיך דערווײַל מיט דעם אַלגעמיינעם איבערבליק, אָבער מיר זײַנען זיכער, אַז אַפֿילו דערפֿון וועלן אונדזערע פֿרײַנד אויך אַרויסטראָגן אַ געוונג באַשטימטן אײַנדרוק און אַרויסזען, וואָס אַזוינס עס שאַפֿט אונדזער אַספּיראַנטור.

די אַלגעמיינע אָפּשאַצונג וואָס עס האָט צוגעגעבן מ. ווײַנרײַך, דער קאָנסולטאַנט פֿון דער אַספּיראַנטור, פֿרעציזירט די יסודות פֿון דער אַרבעט אין דער אַספּיראַנטור און שטעלט אַוועק עטלעכע פּרינציפּיעלע און אָרגאַניזאַטאָרישע פֿראַגעס.

1. אַבֿרהם אײַזען (הרובעשויוו) / יצחק באַשעוויס, „דער שׂטן אין גאָרײַ"

א קאַפּיטל פֿון דער אַספּיראַנטור-אַרבעט אויף דער טעמע: „די יידישע קינסטלערישע פּראָזע אין פּויל'ן נאָך דער וועלט-מילחמה"

1

יצחק באַשעוויסעס בוך[1] שילדערט די שבתי-צבֿי-תקופֿה אין אַ פּוילישׁ שטעטל גאָרײַ. צוליבן היסטאָרישן כאַראַקטער פֿון דער זאַך מוז מען זיך דאָ שטעלן אַ גרעסערן סכום פּראָבלעמען אײדער בשעת מע פֿאָרשט אַ ווערק מיט אַ הײַנטצײַטיקן אינהאַלט. צו די שטענדיקע פֿראַגעס ווענן סטיל, קאָמפּאָזיציע, פּסיכישע אײַנשטעלונג וכדומה קומט דאָ נאָך צו אַזאַ מין פֿראַגע: צי איז דעם מחבר געראָטן אונדז אַריבערצוטראָגן אין דער תקופֿה וואָס ער באַשרײַבט? אויב יאָ, טאָ מיט וועלכע מיטלען האָט ער עס דערגרייכט?

דער סיפּור-המעשׂה קען איבערגעגעבן ווערן אין עטלעכע זאַצן. נאָך כמעלניצקיס שחיטות הייבן אָן צוריקצוקומען אין דער חרובֿ געווארענער גאָרײַ די יידן וואָס זײַנען אַנטרונען געוואָרן פֿון טויט, און זיי נעמען זיך ביסלעכ-ווײַז אײַנאָרדענען. דערווײַל נעמען זיך טראָגן וווּנדערלעכע קלאַנגען ווענן משיח שבתי-צבֿי. עס הייבט זיך אָן אַ ביטערער קאַמף צווישן אַלטן רב ר' בייניש אַשפּנזי און די אָנהענגער פֿון שבתי-צבֿי, די מקובלים ר' מרדכי-יוסף און ר' איטשע-מאַטעס. דער שבתי-צבֿיניק ר' גדליהו וואָס קומט קיין גאָרײַ באַלד נאָך ר' בייניש אַשפּנזיס טויט באַהערשט דאָס גאַנצע שטעטל און רופֿט אויף פּאַר אַ נבֿיאהטע די האַלב משוגענע רעכטלע, ר' איטשע-מאַטעסעס ווײַב. עולם נעמט זיך גרייטן צו דער גאולה. בלאַד אָבער ווערט גאַנץ גאָרײַ אויפֿגע-טרייסלט: שבתי-צבֿי דער משיח-אלקים האָט זיך געשמדט, איז געוואָרן אַ טערק. שטאָט פֿאַלט אַרײַן אין יײַאוש, רעכטלע די נבֿיאהטע ווערט משוגע.

דאָס איז דער תמצית פֿון בוך. קלאָר, קורץ און בולט דערציילערישׂ איז באַשעוויסעס סטיל. דער ריטם איז בײַ אים אַפֿילו נישט תמיד קיין גלײַכ-מאָסיקער, לאַנגע און קורצע זאַצן גייען בײַ אים אַ סך מאָל אונטער איין טלית, אָבער ער באַווײַזט אײַנצוהאַלטן אַ געווּיסע פּראָפּאָרציע צווישן זיי. ער ניצט אין גרעסטן טייל בוך די אָביעקטיווע דערציילערישע פֿאָרם; גאַנץ זעלטן נאָר איז ער זיך מתיר אַרײַנצוברענגען דעם דיאַלאָג אָדער מאָנאָלאָג.

נאָך אַ מעלה פֿאַרמאָגט זײַן סטיל, וואָס ער העלפֿט אונדז זיך איבער-טראָגן אין דער געשילדערטער תקופֿה. מיר דערפֿילן למשל דעם אָטעם פֿון דער צײַט דורכן מוסרישׂ-פּאַטעטישן טאָן פֿון טייל ערטער אין בוך. צום זעלבן צווועק ניצט ער אַ סך תלמודישע אויסדרוקן און לשון-קודש-ווערטער. די תקופֿה הייבט אָן צו רעדן צו אונדז דורך אַזעלכע זאַצן, ווי: „ער איז געווען אַ מחבר

---

[1] דער שׂטן אין גאָרײַ, א מעשׂה פֿון פּאַר צײַטנס. פּען-קלוב, ווארשע 1935.

פון חקירה-ספרים און דיקע שאלות-ותשובות, האט געהערט צום בית-דין פון וועד ארבע ארצות און מען האט אים געראטן צוויישן די שארפסטע פוסקים".

דעם אטעם פון יענער תקופה דערפילן מיר אויך דורך די טיפן. אמת, ווי מיר וועלן שפעטער זען, פארקערפערן גאר די דאזיקע טיפן באשעוויסעס אן אייגענע לעבן-שפירונג; צוליב געוויסע גייסטיקע און פיזישע סימנים אבער מאכן זיי דעם רושם פון קאנקרעטע היסטארישע געשטאלטן.

איידער מיר גייען ארויבער צו די העלדן פון בוך, וועלן מיר נאך בקיצור זאגן א פאר ווערטער ווענן א ספעציפישער אייגנשאפט פון באשעוויסעס סטיל און קאמפאזיציע. די זאצן זיינען ס'רובּ אזוי אויסגעשטעלט, אז דעם מחברס אינטענץ קומט צום בולטסטן ארויס אין לעצטן זאץ פון א זאצגרופע. איין משל פון א סך:

„ביי נאכט, ווען די לבנה שיינט, גייט רעכטלעע ארויס אויפן שניי אין איין העמד און באַרוועס, זי לאזט זיך שלאפנדיקערהייט צום בית-עולם, קריכט צוויישן די מצבות, גראבט אויס נפלעך מיט די בלויזע פינגער, קלעטערט אויפן דאך פון אוהל."[2]

מיר זעען, ווי די אינטענץ פון מחבר – רעכטלעס משוגעת – קומט צום בולטסטן ארויס אין לעצטן זאץ: „קלעטערט אויפן דאך פון אוהל."

פונקט אזוי אין דער קאמפאזיציע. ווי א גענויטער ארכיטעקט האט באשעוויס געבויט זיין ראמאן אויף אזא אופן, אז אין די געשעענישן איז פארן א ריטם: די צושטאנדן פון רעלאטיוויטער רו גייען ארויבער אין צושטאנדן פון געשפאנטקייט, ביז וואנעט זיי לאדן זיך אויס מיט א קראך. לכתחילה ווייזט ער אונדז די מענטשן נאך כמעלניצקיס שחיטות, ווי זיי באַרוען זיך ביסלעכווייז; שפעטער זעען מיר זיי אין סאמע ברען פון דער משיח-עפידעמיע; צום סוף זעען מיר די שטאט אין יאוש און הפקרות מחמת שבתי-צבי'ס שמד.

מיר האבן בכן אויפגעדעקט א כאראקטעריסטישע אייגנשאפט פון באשעוויסעס בוי-אופן. דאס איז די גראדאציע אין סטיל און אין דער אקציע.

2

מיר קומען איצט צו צו די טיפן און געשטאלטן פון ווערק. זייער אנטוויקלונג איז אויך באשטימט דורך א סכמע פון גראדאציע: אנווויקס פון געפיל און פון האנדלונג ביזן העכסטן אויסלאד. מיט אייניקע טרעפיקע שטריכן מאלט אונדז באשעוויס אפ זייער פיזישן און גייסטיקן פארטרעט, אזוי אז מיר קענען אליין לכתחילה פארויסזאגן זייערע טוונגען. דערבי ווייזט זיך אבער ארויס אזא מין זאך. די געדאנקען און געפילן פון די העלדן שטייגן אויף אזא אופן, אז אין דער סאמע לעצטער פאזע, ד"ה דעמאלט ווען זיי לאדן זיך אויס, קומט ארויס אויף דער ליכטיקער שיין דער באנקראט פון זייערע געפילן און טוונגען. דער מחבר איז בכן פאראינטערעסירט אונדז

[2] ז' 185.

איבערצוצײַגן, אַז דער גלויבן פֿון זײַנע העלדן, די געפֿילן זייערע מוזן ווערן אויפֿגעריסן. אויב אָבער מיר וועלן זיך דערמאָנען, אַז זײַנע העלדן האָבן היפּוכדיקע גלויבנס און געפֿילן, וועט ממילא אויסקומען, אַז קיין שום געפֿיל און קיין שום גלויבן איז נישט סטאַביל און זיכער.

אָבער אַפֿילו אין סאַמע בליצײַט פֿון זייערע גלויבנס און געפֿילן איז אין די הערצער פֿון באַשעוויסעס העלדן פֿאַרזעסן אַ וואָרעם. מיט אַנדערע ווערטער הייסט עס, אַז דער קראַך פֿון די געפֿילן און אמונות בײַ די העלדן ווײַזט נאָר אויס צו זײַן אַ בהדרגהדיקער, אָבער אין דער אמתן זײַנען זייערע אמונות געווען וואַקלדיק און זייערע געפֿילן אונטערגעגראָבן פֿון דער התחלה אָן. דער גלויבן פֿון מקובל ר׳ מרדכי-יוסף אין שבתי-צבֿי ענדיקט זיך מיט באַנקראָט; אָבער ר׳ מרדכי-יוסף האָט שוין נ י ש ט געגלייבט אַפֿילו דעמאָלט, ווען ער האָט נאָך טיף געגלייבט. ר׳ בייניש אַשכּנזי גלייבט נ י ש ט אין שבתי-צבֿי; אָבער אין סאַמע מיטן פֿון זײַן נישט-גלייבן צווייפֿלט ר׳ בייניש און גלייבט י אָ אין שבתי-צבֿי.

אָט אַזוי האָט אונדזער מחבר נישט ווילנדיק זיך אַנטפּלעקט פֿאַר אונדז, און ס׳האָט פֿאַר אונדז אַ בליץ געטון זײַן פּסיכישע אײַנשטעלונג. נאָר דעם מחברס פּסיכישע אײַנשטעלונג האָט געקענט גורם זײַן צו אַזאַ מין אויסטערלישקייט: די שטאַרקסטע מאמינים אין שבתי-צבֿי גלייבן נישט אין אים; דער שטאַרקסטער מתנגד פֿון שבתי-צבֿי גלייבט י אָ אין אים.

לאָמיר גיין כּסדר.

3

קודם-כּל דער שוחט ר׳ גדליה. באַשעוויס שילדערט אים אַזוי: „אַ מאַן אַן אָנזעעוודיקער און אַ מכובד, אַ הויכער, אַ דיקלײַביקער מיט אַ געפֿאַלדעוועטן נאַקן און אַ גרויסן בויך". מען זעט באַלד, אַז מיר האָבן דאָ צו טון מיט איינעם פֿון יענע סאַנגווינישע טיפּן וואָס יאָגן זיך נאָך די תּענוגים פֿון לעבן. ר׳ גדליה פֿאַרמאָגט אַ ריי פֿיזישע און גײַסטיקע מעלות, כּדי צו ווערן דער פֿירער און פֿאַרפֿירער פֿון אַן עדה בלאָנדזשענדיקע יידן. ערשט מיט זײַן אָנקומען ווערט אין גאָרײַ לעבעדיק. אַלצדינג וואָס ער וויל פֿירט ער אַדורך. די שחיטה נעמט ער איבער אין זײַנע הענט; די שאַרפֿסטע רעליגיעזע מינהגים ברעכן זיך אונטער זײַן גוטמוטיק הערשערישן בליק. ער דערקלערט רעכעלען פֿאַר אַ נבֿיאהטע. זײַן כּוח איז אַזוי שטאַרק, אַז אַפֿילו נאָך שבתי-צבֿיס שמד באַווײַזט ער צו האַלטן די שטאָט אונטער זײַן קנאַפֿל. אָט דאָס איז ר׳ גדליה און דאָס זענען זײַנע מעשׂים! די ליניע פֿון זײַנע טוונגען איז אַ ריטמישע, די שפּאַנונג וואַקסט בהדרגה: זײַן קומען קיין גאָרײַ, זײַן הער-שאַפֿט, זײַן מפּלה.

פֿון גאַנצן בוך קומט אָבער אויס, אַז ר׳ גדליה, דער הייסטער אָנהענגער פֿון שבתי-צבֿי, איז גאָר באַהאַלטענערהייט אַ צינישער אויסלאַכער פֿון המונס

לײַכטגלייביקייט. ער נוצט צבֿיִעותדיק אויס די סיטואַציעס, בכדי זיך צו פֿאַר-זיכערן אַ פֿעסטע פּאָזיציע אין שטאָט. ער פֿאַרשפּרייט מאַסן שקרים וועגן שבתי-צבֿיִס מאַכט. ער וווינט בײַזאַמען מיט אַן אשת-איִש, מיט רעכעלע דער נבֿיִאהטע. פֿאַרשטייט זיך, אַז ער קען זיך נישט שטאַרק נעמען צום האַרצן די ירידה פֿון שבתי-צבֿיִ. ס׳אַרט אים גיכער זײַן אייגענע מפּלה ווי שבתי-צבֿיִס שמד. מיט עטלעכע טרעפֿיקע ווערטער האָט באַשעוויס איבערגעגעבן ר׳ גדליהס מפּלה און פּחדנות: „בלויז בין-השמשות הילט ער זיך אײַן אין טולעפּ און גייט אַוועק מיטן וועג צום שעכטהויז מיט אַ גראָבן שטאָק און אָן אַ לאַמטערן, ווי ער זאָל זיך פֿאַרכטן פֿאַר די לײַט און פֿאַר דעם שפּאָט אין זייערע בליקן".[3] ובכן, אין ר׳ גדליהן, שבתי-צבֿיִס אַגיטאַטאָר, האָט באַשעוויס געגעבן אַ ציניקער און אַן אַפּיקורס וואָס גלייבט נישט אין זײַנע אייגענע רייד.

איצט ר׳ ביינישׁ אַשכּנזי. דאָס איז אַ טיפּ פֿון אַ גאון, אַ קאַלטער מתנגד און אַ ניכטערער ייִדישער פֿירער. ר׳ ביינישׁ אַשכּנזי שטעלט זיך אַנטקעגן דער פֿאַרכלינעטער פֿאָלקסטיכיע וואָס וויל משיִחן „אַראָפּברענגען" בגוואַלד. ער קעמפֿט מיט זײַן אייגענעם זון און מיטן מקובל ר׳ מרדכי-יוסף. מיר קענען בכן אָננעמען, אַז ר׳ ביינישׁ איז אויסגעהאַלטן אין זײַן נישט-גלייבן. ער איז שבתי-צבֿיִס אַ קעגענער און גענוג! אָבער געטרײַ זײַן פּסיכישער אײַנשטעלונג פֿירט באַשעוויס אַדורך עפּעס אַזוינס וואָס מאַכט אונדז שטוינען. אָט דער איבערגעצײַגטער קעגענער שבתי-צבֿיִס איז בײַ זיך אין האַרצן גאָר נישט אַזוי פֿעסט. אין אַ גאַנצער ריי ערטער פֿון בוך ווערן מיר צופֿעליק געווויר, אַז ר׳ ביינישׁ האָט געצווייפֿלט אין זיך אַליין: און אפֿשר פֿאָרט שבתי-צבֿיִ? אָט שטייט ער אין שטוב שטאַרק פֿאַרקלערט; אָט לויפֿט ער גאָר אַרום, ברעכט די הענט און מורמלט: „רבונו של עולם, העלף!" אויף זײַט 87 לייענען מיר: „אין האַלבער וואַך און האַלבן שלאָף האָבן זײַנע אויערן פֿאַרנומען אַ חלומדיק גערעדערײַ, ווי עס וואָלט געקומען פֿון עטלעכע מײַלער. אַ וויכּוח האָבן די קולות געפֿירט צווישן זיך אַן עקשנותדיקן, אַ הייסן. עס איז געווען דאָס אייביקע שפּאַרעניש אַרום שבתי-צבֿיִ און קץ משיִח, וואָס האָט גערודערט אין ר׳ ביינישעס מוח אָן אויפֿהער בײַ טאָג און בײַ נאַכט."

אַנשטאָט אַן איבערגעצײַגטן קעגענער האָבן מיר בכן פֿאַר זיך אַ מענטש וואָס איז מסופּק אין זײַן אייגענער קעגענערשאַפֿט. ס׳הערט אונדז אויף צו זײַן קשה דאָס וואָס ר׳ ביינישׁ שטאַרבט אַזוי פֿרי און דערלעבט נישט קיין נקמה אין די שבתי-צבֿיִניקעס. מישטיינס געזאָגט: וואָס פֿאַר אַ נקמה קען דאָס נעמען אַ מענטש וואָס גלייבט נישט אין זײַן אייגענעם אמת? דעם בעסטן אויסוועג האָט באַשעוויס געפֿונען דערמיט, וואָס ער האָט אים באַלד באַזײַטיקט.

אויך בײַ ר׳ ביינישׁן זעען מיר די גראַדאַציע פֿון די פֿאַקטן: ער קומט קריק קיין גאָרײַ, נעמט פֿירן אַ שאַרפֿן קאַמף מיט דער שבתי-צבֿיִ-קליקע און שטאַרבט אָפּ.

---

3 דאָרט גופֿא.

פֿאַרנעפּלט איז אַרויסגעקומען דער מקוּבל ר׳ איטשע-מאַטעס. שבתי-צבֿיִס אַן אָנהענגער — גרייט ער זיך צו ביִאת-המשיִח. אָבער אין סאַמע מיטן פֿון זײַן פּײַניקן זיך טוט ער אָפּ אַזעלכע זאַכן וואָס מאַכן אונדז צווייפֿלען אי אין זײַן קדוּשה, אי אין זײַן איבערגעגעבנקייט צו שבתי-צבֿיִ. איז ער אַ הייליקער, אַ נזיר, טאָ פֿאַר וואָס ווערט אַזוי בוֹלט געשילדערט דאָס קרענקלעך סעקסועלע פֿון דעם דאָזיקן מענטשן? פֿאַר וואָס מוז אים באַשעוויס דווקא חתונה מאַכן מיט רעכעלען, כּדי ס׳זאָל קלאָר ווערן פֿאַר יעדערן זײַן אימפּאָטענץ? אויב ווײַטער נישט קיין קדוש, נישט קיין נזיר — טאָ פֿון וואַנעט זײַנע שרעקלעכע תּעניתים און סיגוּפֿים? פֿאַר וואָס זעען מיר נישט זײַן ווייטאָג בעת די שבתי-צבֿיִ-באַוועגונג פֿאַלט דורך?

אָט אַזוי קומט פֿאַר אונדז דער דאָזיקער טיפּ אַרויס אין זײַנע טאָפּעלע טוּונגען, נישט-זיכערע געפֿילן און ספֿקדיקער קדוּשה. דאָס וואָס לעבט אין אים אינעווייניק און נאָגט אים קומט אַרויס בוֹלט דורך דער גראַדאַציע פֿון די פֿאַקטן: ר׳ איטשע-מאַטעס קומט קיין גאָרײַ, מאַכט זיך אַ נאָמען פֿון אַ קדוש, האָט חתונה מיט רעכעלען, ווײַזט אַרויס זײַן ציניזם און סעקסועלע אימפּאָטענץ.

איצט אַ פּאָר ווערטער וועגן מקוּבל ר׳ מרדכי-יוֹסף. באַשעוויס שרײַבט: „עס איז געווען דער לאָמער ר׳ מרדכי-יוֹסף, אַ מקוּבל מיט אַ געדיכטער פֿײַערדיקער באָרד, מיט לאַנגע ברעמען ווי באַרשטן, אַ פֿאַסטער, אַ וויינער און אַ כּעסן.“ מיט די עטלעכע ווערטער האָבן מיר פֿאַר זיך די פֿיזישע און גײַסטיקע קאָנטורן פֿונעם דאָזיקן מענטשן. אַז ר׳ מרדכי-יוֹסף איז אַ מקוּבל — מוז ער ממילא ווערן אַן אָנהענגער פֿון שבתי-צבֿיִ; אַז ער איז אַ ייִד מיט אַ געדיכטער פֿײַערדיקער באָרד, מוז ער טאַקע ווערן דער וואָס שטעלט זיך בראָש פֿון קאַמף מיט ר׳ ביינִיש אַשכּנזי. די מעשׂה איז אָבער, וואָס צוליב אַ ריי פֿאַקטן גלייבן מיר ווידער נ י ש ט אין ר׳ מרדכי-יוֹספֿס פֿולער אויפֿ-ריכטיקייט און איבערגעצײַגטקייט.

„ר׳ מרדכי-יוֹסף איז געווען דעם רבֿס אַ שׂוֹנא פֿון אַלטע צײַטן. ער האָט פֿײַנט געהאַט דעם רבֿ פֿאַר זײַן לומדות, אים נישט פֿאַרגונען זײַן גרויסן נאָמען און קיין מאָל נישט פֿאַרפֿעלט אויסצורעדן אויף אים בייזס.“[4]

פֿון די ווערטער זעען מיר בפֿירוש, אַז ר׳ מרדכי-יוֹספֿס קאַמף מיט ר׳ ביינישן איז ווײַט נישט געווען צוליב קיִדוש-השם. זײַנע פּערזענלעכע חשבוֹנות האָבן זיך אפֿשר צום בעסטן געלאָזט רעגולירן אַרום דעם משיִח-קאַמף. נאָך ווייניקער גלייבן מיר אין זײַן אויפֿריכטיקייט, בעת מיר זעען, ווי ר׳ מרדכי-יוֹסף שלאָגט חניִנאן וואָס האָט געזאָגט, אַז שבתי-צבֿיִ איז אַ פֿאַלשער משיִח. אין דער באַשרײַבונג פֿון געשלעג ווערט באַוויזן מרדכי-יוֹספֿס לײַכט-זיניקייט דורך די ווערטער: „זה חליפֿתי! — האָט מרדכי-יוֹסף געזאָגט מיט אַ זיפֿץ און אַ פֿלעם געטאָן נאָך אַ מאָל.“[5]

---

4 ז׳ 42. 5 ז׳ 44.

ניין. דאָס איז נישט קידוש-השם, נאָר סאַדיזם פֿון ערגסטן סאָרט. בפֿרט נאָך, אַז מ׳ר ווערן פֿון זעלבן זײַטל געווויר די סיבה פֿון מרדכי-יוסף׳ס שׂינאה צו חנינאן: „מרדכי-יוסף ווײַס אים פֿון אַלע מאָל געהאַט אַ האַרץ פֿאַר די הונדערטער בלעטער גמרא, ווײַס ער קען אויסנוויניק..."

ואַחרון אַחרון: רעכטלעך די נבֿיאהטע. אין רעכטלעך איז צום בולטסטן געקומען צום אויסדרוק די טאַפּלקייט פֿון געפֿיל, אומבאַהאַפּנקייט פֿון געדאַנק און וואַקלונג פֿון געמיט. באַשטווײַס האָט געפֿרווט אונדז באַווײַזן די אומ-היימלעכע כּוחות ווײַס האָבן אויסגעפֿורעמט איר קראַנקן גײַסט. עלנטקייט, פּחד, נאַכט; אַ גרויזאַמע באָבע ווײַס טיראַניזירט איר אייניקל מיט די שוידער-לעכסטע מעשׂיות; דער שרעקלעכער יום-כּיפּור-אָוונט נאָך דער באָבעס טויט; די טונקלע זיכרונות פֿון די כמעלניצקי-יאָרן, — דאָס זענען געווויס קרעפֿטן ווײַס קענען אָפּסמען אַ נשמה. און אַזוי ווערט טאַקע אָט די האַלב משוגענע רעכטלע פּשוט פֿאַרהיפּנאָטיזירט פֿון ר׳ גדליהן — ווײַס באַמערקט איר שיינקייט, ווײַס חנפֿעט איר און גרייט זי אויף אַ ראַפּינירטן אופֿן צו איר „נבֿיאישער" ראָלע. איר קראַנקייט, ר׳ איטשע מאַטעסעס אימפּאָטענץ, ר׳ גדליהס חסדים האָבן בהדרגה געמאַכט פֿון איר די מטורפֿע „נבֿיאהטע". אָבער דאָס אַלץ איז געווען אַזוי וואַקלדיק און אומזיכער, אַז ס׳האָט זיך נאָר געדאַרפֿט דערהערן דער ערשטער קלאַנג וועגן שבתי-צבֿיס שמד, אַז די השפּעה זאָל בטל ווערן און איר משוגעת זאָל זי אין גאַנצן באַוועלטיקן. אין רעכטלעס גאַנצער געשטאַלט, און אירע „נבֿיאישע" רייד, אין איר משוגהדיקער התנהגות און אין איר סוף זענען מיר די גאַנצע צעריצטקייט פֿון אַ געפֿיל און נישט-זיכערקייט פֿון אַ גלויבן. איר אינעווייניקסטע שוואַכקייט און נישט-סטאַביליקייט זענען אויסנווייניק געקומען צום אויסדרוק דורך דעם ריטם פֿון די געשעענישן: איר קינדהייט, איר חתונה מיט ר׳ איטשע-מאַטעס, אירע נבֿיאישע האַלוצי-נאַציעס, איר ענדגילטיק משוגעת.

4

מיר האָבן פֿעסטגעשטעלט אַ ריי טענדענצן בײַ אונדזער מחבר:

a) גראַדאַציע אין סטיל מיט אויסלאָדונג אין לעצטן זאַץ פֿון אַ זאַץ-גרופּע;

b) גראַדאַציע אין דער אַקציע מיט אויסלאָדונג אין לעצטן אַקט;

c) גראַדאַציע אין די טוונגען פֿון די העלדן מיט אויסלאָדונג אין דער לעצטער טוונג;

d) שוואַכער גלויבן בײַ די מאַזנים אין שבתי-צבֿי; שוואַכער נישט-גלויבן בײַ די מתנגדים פֿון שבתי-צבֿי.

כּדי צו פֿאַרענטפֿערן די דאָזיקע טענדענצן, מוזן מיר זיך דערקלײַבן צו דער פּסיכישער אײַנשטעלונג פֿון אונדזער מחבר. מיר וועלן אָפּגעהיטענערהייט

אויסשפירן די ערטער, ווו אונדזער אויטאָר האָט נישט ווילנדיק אַנטפלעקט זײַן לעבנס-שפירונג, און אַזוי אַרום פרווון קומען צו אַ תכלית.

אויף זײַט 51 רעדט זיך וועגן דער צײַט, וועו רעכעלע איז מיידלווײַז געווען בײַ איר באָבען:

„די זקנה האָט שהנווײַז געזאָגט קריאת-שמע, זיך געשלענדערט פֿון ווינקל צו ווינקל, עס האָט זיך געשפירט פֿון איר מיט אָנגעברענטע פֿעדערן און מײַז. טייל מאָל פֿלעגט זי בײַ דעם מידל אויפֿהייבן דאָס העמד, אַרומטאַפּן איר הייס לײַב מיט טויטע הענט און פֿרײַכן מיט עפּעס אַן אום-רײַנער פֿרייד:[6] פֿײַער! פֿײַער!.. זי ברענט, די מויד! עך, עך, גיב נאָר אַהער די קנײַען!..“

ס׳קריצט זיך אײַן אין אונדזער זיכרון: אַ הונדערטיערליקע זקנה וואָס זאָגט קריאת-שמע; איר אומרײַנע פֿרייד, בעת זי טאַפּט ס׳נאַקעטע לײַב פֿון יונגן מיידל; דאָס צײַען זיך צום מיידלס קנײַען.

דעם טרעפֿיקסטן אויסטײַטש פֿון אַזאַ אויסטערלישער רײַ בילדער האָט דער דיכטער אַליין געגעבן מיט די צוויי ווערטער: „אומרײַנע פֿרייד“. דערמיט האָט ער אונדז ברצון אָדער שלא ברצון דערלאַנגט אַ פּאָדעם וואָס פֿירט צו זײַן פסיכישער אײַנשטעלונג. מיר האַלטן אים פֿעסט אין דער האַנט און מיר זוכן ווײַטער.

אויף זײַט 95 בלײַבן מיר ווידער שטיין. ווידער האָט עפּעס אַ בליץ געטון. דער פּאָדעם איז שטאַרקער און פֿעסטער געוואָרן. ס׳רעדט זיך וועגן די שלוחים וואָס שטאָט האָט געשיקט נאָכן זנאַכער פֿון דאָרף, בכדי אָפּצו-רעטעווען ר׳ ביינישן פֿון טויט. די שלוחים קומען נישט צוריק, די וועגן זענען אין ספּנה. מע האָט מורא, אַז זיי זאָלן נישט האָבן געזונט געוואָרן. טויט דערשראָקן קומען די ווײַבער פֿון די שלוחים צו ר׳ ביניש אַשפּנזי:

„די ווײַבער פֿון די שלוחים זיצן שוין מיט רויטע פּנימער בײַ דער רביצין אין קיך, גרייט צו ווײַנען און צו שרײַען. זיי עסן ברויט גראָב באַשמירט מיט פּוטער און זיפּצן ווי אַלמנות.“[6]

נישט וועגן דעם גייט עס, וואָס די ווײַבער עסן, בעת זייערע מאַנען לײַגן שוין אפֿשר טויט אין דער רגע, נאָר וועגן דיכטערס שאַרפֿן אונטער-שטרײַכן דעם פּאַקט. זיי עסן נישט סתם ברויט, נאָר דווקא ברויט גראָב באַשמירט מיט פּוטער; עסנדיק זיפּצן זיי ווי אַלמנות. צי אַנטפלעקט נישט מיט דעם דער דיכטער זײַן לעבן-שפירונג? צי זאָגט ער נישט דערמיט, אַז יעדער מענטשלעכער געפֿיל און טוונג איז הבל-הבלים?...

מיר וועלן ברענגען נאָך עטלעכע שטעלן. אויף זײַט 107 דערציילט באַשעוויס וועגן רופֿאס זון וואָס שפּילט אויף רעכעלעס חתונה:

---

6 אונטערגעשטראָכן דורך מיר. — א. א.

ער מאַכט שטילערהייט אַלערלײ העווײז, ווײזט אַ שפּיץ צונג, שמאָרקעט מיט דער נאָז און טרײבט קאַטאָווע. די מיידלעך שעלטן אים, דראָען בגנבֿה מיט די הענט און פֿאַרגייען אין געלעכטער:

„אָזא מבֿזה – זאָגן זיי און וואַרפֿן זיך איינע דער אַנדערער אין די אָרעמס.“[7]

וואָס זאָגט אונדז דאָס דאָזיקע בילד? פֿלוֹמרשט שעלטן די מיידלעך, פֿלוֹמרשט שרײַען זיי אויפֿן קלעזמער. דאָס וואַרפֿן זיך אָבער אין די אָרעמס זאָגט עדות וועגן סעקסועלן גענפֿיל וואָס האָט זיך אין זיי אויפֿגעוועקט צו אים.

אויף זײַטל 152 רעדט זיך וועגן דער נאָענטער גאולה:

„עס זעט אויס, ווי די גאַנצע שטאָט וואָלט אײַנגעהאַלטן דעם אָטעם פֿון הויפֿער דערוואַרטונג. די לײַט וואָס טרעפֿן זיך רעדן שאַרכנדיק, קוקן זיך נישט גלײַך אין די אויגן“.[7]

מיט די ווערטער „קוקן זיך נישט גלײַך אין די אויגן“ האָט דער דיכטער זיך פֿון דאָס נײַ אויסגעגעבן. נישט בלויז ער אַליין איז סקעפּטיש געשטימט צום ווערט פֿון אַ גלויבן, אַ געפֿיל, נאָר אויך זײַנע העלדן. די פּשוטע מאַסע וואָס גלייבט לפּנים אין שבתי-צבֿי גלייבט אָבער נישט אין אירע טיפֿענישן. קיין סך רייד זענען נישט נייטיק. דער זאָג: „קוקן זיך נישט גלײַך אין די אויגן“ דעקט אויף דעם אמת פֿון זייערע הערצער.

אויף זײַטל 157 איז שוין דער דיכטער דרייסטער. ער שרײַבט: „אַ יידענע האָט אַרײַנגעוואָרפֿן אַ וואָרט,[7] דאָס מען דאַרף פֿאַרריכטן די הײַזער און אַרויסשלאָגן זיך די אײַנרעדעניש פֿון קאָפּ—משיח וועט קיין גאָרײַ נישט קומען... אָבער מע האָט אויף איר אָנגעשריגן. מע האָט איר געדראָט מיט די פֿויסטן און זי געוואָרנט, זי זאָל פֿאַרמאַכן דאָס מויל“.[7]

באַשעוויס שרײַבט: „אַ יידענע האָט אַרײַנגעוואָרפֿן אַ וואָרט“. מיט דעם איין וואָרט האָט זי אויסגעדריקט די שטימונגען פֿון די מענטשן וואָס האָבן מורא געהאַט צו רעדן. זיי האָבן פֿלוֹמרשט געשריגן אויף איר, אָבער זיי האָבן זיך אַליין געמסרט מיט זייער וואָרענונג, זי זאָל פֿאַרמאַכן ס׳מויל. „פֿאַרמאַכן ס׳מויל“— הייסט: זאָג נישט דאָס, וואָס מיר אַליין וויסן און פֿילן באַהאַלטענערהייט. „משיח וועט קיין גאָרײַ נישט קומען“, האָט די יידענע געזאָגט. משיח דאַרף דאָך קומען צו דער גאַנצער וועלט און נישט בלויז קיין גאָרײַ. די ווערטער „קיין גאָרײַ“ גיבן אָבער איבער דעם גאַנצן כּעס און יאוש, די ספֿקות פֿון די מענטשן וואָס גלייבן אַביסל און צווייפֿלען נאָך מער.

זײַטל 171:

„פֿון דעמאָלט אָן האָט די הפֿקרות אַרומגענומען גאַנץ גאָרײַ,[7] און די שטאָט איז געפֿאַלן אַלץ טיפֿער אין אָפּגרונט, וואָרן די לײַט זענען

---

7 אונטערגעשטראָכן דורך מיר.— ש. א.

זיכער געווען, דאָס יעדע עבֿרה איז אַ שטאַפּל צו לײַטערונג און דערהייבונג, און זיי האָבן געזונקען אין מ״ט שערי טומאה״.

איצט איז דער דיכטער מיט זײַנע העלדן אַרויס מיט לשון. הפֿקרות איז די פֿרײַ געוואָרענע צווייפֿקייט פֿון געפֿיל וואָס האָט אונטערן פּרעס פֿון די סאָציאַלע באַצוּנגען געלעבט אַ צבֿיעותדיק ״שטאַנדהאַפֿטיק״ לעבן.

צום בעסטן האָט אײַנער דער דיכטער אויסגעדריקט זײַן לעבן-שפּירונג אויף זײַטל 160: ״געל ווי אייל האָט אויסגעזען דער זומפֿ, און ס׳זענען פֿון אים אויפֿגעאַנגען קנויל־ן וואַרעמע נעפּלען, ווי ער זאָל ברענען אין זײַנע טיפֿענישן״.

אָט האָבן מיר מעטאַפֿאָריש אויסגעדריקט אַ לעבן-שפּירונג: וואַסערן וואָס ברענען; עבֿרות וואָס זענען גאָר מיצוות; קדושה וואָס איז טומאה; ווײַבער אַלמנות וואָס עסן ברויט גראָב באַשמירט מיט פּוטער; מיידלעך וואָס שעלטן מפֿלומרשט דעם זכר און פֿילן עפּעס אַנדערש; אַ הונדערטיערעריקע זקנה וואָס זוכט אומריינע פֿרייד; יידן וואָס וואַרטן אויף משיחן און האָבן מורא זיך צו קוקן אין די אויגן; אַ גוי וואָס קומט ראַטעווען ר׳ בייגישן און רײַסט אים מיט רציחה דעם פֿוס; אַ יידענע רעדט אין נאָמען פֿון אַ מאַסע וועלכע גלייבט נישט אין זיך אַליין; ר׳ איטשע-מאַטעס, אַ יִד אַ ״קדוש״ וואָס רעדט וועגן ערווה און לילית; מרדכי-יוסף וואָס גרייט זיך צום קץ און הרגעט אַוועק כּמעט אויף טויט חנינאן—דאָס אַלץ באַווײַזט אונדז באַשעוויסעס פּסיכישע אײַנשטעלונג בעתן שרײַבן ס׳בוך: זײַן סקעפּטיציזם.

5

איצט קענען שוין פֿאַרענטפֿערט ווערן אַלע קינסטלעריש טענדענצן פֿון ווערק. די היסטאָרישע תּקופֿה פֿון דער שבתי-צבֿי-באַוועגונג האָט געדינט אונדזער שרײַבער אויף אַרויסצוברענגען בולטער זײַן לעבן-שפּירונג: זײַן סקעפּטיציזם. יחידים און אַ מאַסע וואָס צווייפֿלען ווען זיי גלייבן און גלייבן ווען זיי צווייפֿלען,—אָט דאָס איז געשילדערט געוואָרן אין בוך.

אָבער נישט בלויז דאָס. וואָלט למשל באַשעוויס געוואָלט אַ מאָלער, וואָלט ער געמוזט יעדן מענטשן געבן מיט עטלעכע פּנימער, יעדן געפֿיל מיט עטלעכע אויסדרוקן. ווי אַ קינסטלער פֿון וואָרט מוז ער זיך טיילווײַז רעכענען מיטן חוש פֿאַר סטאַביליקייט, סיבהדיקייט און עוואָלוציע, וואָס לעבט אינעם מענטשן. גיט ער לכתּחילה די געפֿילן און מעשׂים פֿון זײַנע העלדן, ווי זיי וואָלטן געווען ״סטאַביל״. נישט זײַענדיק בכוח גובר צו זײַן סקעפּטיציזם, פֿאַרראָט ער זיך באַלד און דערציילט אונדז אויפֿן וווּנק, מיט פֿאַרשיידענע רמזים, אַז די דאָזיקע געפֿילן און מעשׂים זענען גאָר נישט אַזוי סטאַביל ווי מיר מיינען. די דאָזיקע ״סטאַביליע״ געפֿילן און טוונגען קראַכן טאַקע און לאָדן זיך אויס אין לעצטן אַקט. מהאי-טעמא איז דאָס בוך ריין

פון אַ וועלכער ס׳איז אידעע. נישט פֿאַר קיינעם געדאַכט: וואָס פֿאַר אַן אידעע קענען דאָס האָבן מענטשן וואָס גלייבן נישט שטאַרק און פֿילן נישט טיף? אויב מ׳זאָל שוין יאָ רעדן וועגן אַן אידעע פון בוך, איז דאָס פשוט די אידעע פון נישט-סטאַביל־קייט, די אידעע פון סקעפּסיס. ביז וואַנען די טאָפּעלע געפֿילן און טוונגען לאָזן זיך אויס און צעפֿאַלן זיך לחלוטין, מאַכן זיי אַדורך דעם וועג פון גראַדאַציע, ווי מיר האָבן פֿריִער באַווויזן.

צום סוף ווילן מיר נאָך מוסיף זיין אַ פּאָר ווערטער וועגן די נאַטור-שילדערונגען אין „שטן אין גאָרי“. אַזעלכע זענען טאַקע אין בוך נישט בנימצא. אָבער דאָך קען מען אַן עוקץ פון פּלאַסטישער נאַטור-שילדערונג יאָ געפֿינען. און מערקווערדיק איז, וואָס דאָס ביסל נאַטור-שילדערונג וואָס באַשטווויס גיט שפּיגלט אויך אָפּ זיין אינטשטעלונג צום לעבן.

למשל אויף ז׳ 6: „גאָרי איז געווען אָפּגעריסן פון דער וועלט. אַרום האָבן זיך מיללנווייז געצויגן בערג און געדיכטע וועלדער“.

אָט וואָס באַשטווויס פֿאַרגינט זיך אָנהייב בוך צו שרייבן וועגן דער נאַטור. דאָ איז זי נאָך געשילדערט אין איר רוִקן צושטאַנד.

שפּעטער אָבער, אין מיטן דער שבתי-צבי-מגפּה, גיט שוין דער דיכטער די נאַטור פונקט ווי זי וואָלט מיטגעמאַכט די צערודערונג פון די מענטשן:

„אַנטבלויזט איז געוואָרן די געפֿרוירענע ערד, ביימער האָבן זיך אויסגעטון נאַקעט, צווייגן האָבן זיך געבראָכן... ס׳האָט געקענט אויסדוכטן, אַז אַ פלוצעמדיקע פֿאַרענדערונג איז אָנגעשריבן געוואָרן איבער דער שטאָט...“[8]

און צום סאַמע סוף — בעת שבתי-צבִיס שמד:

„... ס׳האָט זיך דערמאָנט אין סדום-ועמורה, וואָס דער רויך האָט זיך פון זיי געהויבן, ווי פון אַ קאַלכאויוון... דעם דריטן טאָג חול-המועד אין דער פרי איז פון דער העלער הויט פֿינצטער געוואָרן ווי ביי נאַכט, און אַלע האָבן זיך גלייך געגומען ריכטן אויף פֿירכטערלעכע טראַפֿן, דען עס האָט אויסגעזען, דאָס די וועלט גייט אונטער...“[9]

מיר זענען בכן, ווי באַשטווויסעס נאַטור לעבט מיט די שטימונגען פון די מענטשן. באַשטווויס האָט אין איר פֿאַרזעצט זיין סקעפּטיציזם פונקט ווי ער האָט אים פֿאַרזעצט אין זיינע העלדן. פונקט ווי די געפֿילן פון די מענטשן זענען פול מיט סתּירות, אַזוי איז אויך די נאַטור פול מיט סתּירות און אומגעריכטעניש.

אָט אַזוי האָט די פסיכישע אינטשטעלונג פון באַשטווויסן דעם מענטשן באַשטימט באַשטווויסן דעם קינסטלער.

---

8 ז׳ 86. 9 ז׳ 160.

2. חיים גינינגער (טשערנאָוויץ) / ווי אַזוי דאַרף אויסגעסדרט ווערן אַלפֿרעד לאַנדויס עטימאָלאָגישער ווערטערבוך?

באריכט וועגן דער ספּיראַנטור-ארבעט אויף דער טעמע: „באַארבעטונג פֿון ד״ר אַלפֿרעד לאַנדויס ווערטערבוך-מאַטעריאַל״

אַיידער איך וועל זיך פֿרײַוון פֿאַרענטפֿערן די פֿראַגע, ווי אַזוי דאַרף אויסגעסדרט ווערן אַלפֿרעד לאַנדויס עטימאָלאָגישער ווערטערבוך, וויל איך בתכלית-הקיצור איבערגעבן אַ סך-הכל פֿון מײַן אַרבעט אויף אַרײַנצוברענגען אַ סדר אין זײַן לינגוויסטישן עיזבון.

ווי באַווּסט, האָט דער ייִדישער ווײַסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט איבער-גענומען אין זײַן רשות די לינגוויסטישע מאַטעריאַלן און די לינגוויסטישע ביבליאָטעק פֿון דעם גרויסן שפּראַכפֿאָרשער ד״ר אַלפֿרעד לאַנדוי, וואָס איז געשטאָרבן 85 יאָר אַלט אין ווין דעם 27סטן מאַרץ 1935. ווער אַלפֿרעד לאַנדוי איז געווען, איז אַ גרויסע טעמע פֿאַר זיך. דאָ וויל איך מערניט זאָגן, אַז אויג אויף אויג מיט דעם שלל שפּראַך-ווײַסנשאַפֿטלעכע פֿאַקטן, איטלעכער פֿאַר זיך אַ ים בקיאות און מעטאָדישע געניטשאַפֿט, איז קלאָר, אַז אין אַלפֿרעד לאַנדוין האָט די ייִדישע שפּראַך-ווײַסנשאַפֿט געהאַט איר גרויסן אַנאַליטיקער, די ערשטע גרויסע קראַפֿט וואָס איז געווען מסוגל צו דערשלאָגן זיך צו דער נאַטירלעכער גרענעץ פֿון אַ שפּראַכיקן פֿרט. ער איז אויך געווען דער ערשטער וואָס האָט מיט די צײַטיקסטע מיטלען פֿון דער אַלגעמיינער לינגוויסטיק אויסגעפֿאָרשט דעם שׂורש און דעם בינין פֿון ייִדיש. פֿאַרפֿנטלעכט האָט ער זייער ווייניק; כּמעט גאָרנישט פֿון זײַן לעבנסווערק: די היסטאָרישע גראַמאַטיק און דער עטימאָלאָגישער ווערטערבוך פֿון מיזרח-גאַליציאַנער ייִדיש.

צוויי אויפֿגאַבעס זענען מיר געשטעלט געוואָרן:

1) דערגיין די מדרגה פֿאַרטיקייט, אויף וועלכער לאַנדויס לינגוויסטישע מאַטעריאַלן געפֿינען זיך;

2) אַרבעטן, אונטער דער השגחה פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿונעם ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, ביים אויפֿשטעלן אַלפֿרעד לאַנדויס געפֿלאַנט ווערק.

דאָס איז אַן אַרבעט אויף יאָרן. בפֿרט אַז מע האָט אין זינען לאַנדויס פֿאַמעלעכן אַרבעט-שטייגער וואָס האָט געהאַט טיפֿע ווּרצלען אין דער אַרבעט גופֿא, נישט נאָר אין דער פערזענלעכקייט לאַנדוי. אָפּהיטן לאַנדויס ווערק און געהיט איבערגעבן עס דער עפֿנטלעכקייט הייסט דעריבער אויך האַלטן זיך אין אַ געוויסער מאָס ביי זײַן שטייגער אַרבעטן.

*

דער עיזבון איז צווישן די זאַמלונגען פֿון יִוואָ אַ געשלאָסענע זאַך פֿאַר זיך. ער איז צעטיילט אויף צווייען: 1) ביבליאָטעק, 2) לינגוויסטישער מאַטעריאַל. וועגן דער ביבליאָטעק וועל איך הײַנט נישט רעדן.

דער לינגוויסטישער מאטעריאל איז אונדז געקומען אין הונדערטער קאנווערטן, צענדלינגער פודעלעך און סתם פעקלעך, און ס׳האט זיך געפאדערט אז שליסל וואס זאל עפענען אז וועג צו די אוצרות וואס געפינען זיך דא, און עפענען אים אזוי ווי ס׳פאדערט די איינשטעלונג אויף דער ארבעט וואס דארף נאך אפגעטון ווערן איבער אלפרעד לאנדויס ירושה. די וויטערע רשימה זאל ווייזן, אז דער שליסל וואס מיר האבן צוגעקליבן איז אז האנטיקער. דער מאטעריאל איז איצט צעשטעלט לויט מינים אין פודעלעך און טעקעס, דערבי איז אפגעהיט די גרופירונג וואס ס׳האט געמאכט לאנדוי אליין.

I. פודעלעך[1]

א. ביבליאגראפיע

1) יידישע ביבליאגראפיע . . . . . 3 פודעלעך
2) אלגעמיינע ביבליאגראפיע . . . . . 10 „

ב. שפראך

3) אלגעמיינס . . . . . 6 „
4) מאטעריאלן מיט א ווייטערער שייכות צו יידיש . 8 „
5) מאטעריאלן מיט א נעענטערער שייכות צו יידיש 2 „
6) יידיש-מאטעריאל ממש . . . . . 24 „

סך-הכל . . 53 פודעלעך

II. טעקעס[2]

1) געדרוקטע אייגענע ארבעטן און כתבי-ידן פון זיי . . . 27 טעקעס
2) לאנדויס בריוון-אויסבייט . . . . . 30 „
3) מאטעריאלן צום אייגענעם יידיש . . . . . 17 „
4) מאטעריאלן צו יידיש פון אנדערע דיאלעקטן . . . . . 23 „
5) מאטעריאלן צו אנדערע שפראכן און צו שפראך-וויסנשאפט בכלל 23 „
6) אנדערע זאכן . . . . . 4 „

סך-הכל . . 124 טעקעס

דער מאטעריאל וואס אין די פודעלעך איז פארשריבן אויף ספעציעל צוגעשניטענע צעטעלעך, כמעט אלע איין גרייס. אזעלכע צעטעלעך איז פארן 18559 נאר אין די פודעלעך (נאך א סך אזעלכע צעטעלעך געפינען זיך אויך צווישן די אנדערע מאטעריאלן).

---

[1] איך האב נישט ארייגענומען אין חשבון עטלעכע גרעסערע פודעלעך, וואס איך האב דערווייל נישט געקענט אידענטיפיצירן זייער אינהאלט. — די פודעלעך זענען, אחוץ געצייכנטע, אן ערך 9 צמ די הייך, 5 צמ די ברייט און די לענג; די צעטעלעך אין זיי—32 צמ².

[2] אין די טעקעס איז דער סדר נאך נישט קיין ענדגילטיקער. מעגלעך, אז אויך די צאל טעקעס זאל זיך בייטן.

מײַן סאַמע ערשטע אויפֿגאַבע, האָב איך געהאַלטן, דאַרף זײַן אַרויס־צונעמען פֿון די אַלע פֿאַרשרײַבונגען לאַנדויס יידיש. דערמיט באַקומען מיר דעם אָביעקט פֿון זײַנע פֿאַרשונגען, און פֿון דאַנעט די מעגלעכקייט צו אָריענטירן זיך אין זײַנע דערגייונגען. דער אָביעקט, דאָס איז לאַנדויס הייַמיידיש — ברייטער: דאָס יידיש פֿון מיזרח־גאַליציע, ענגער און געגנויער: דאָס יידיש פֿון בראָד, אפֿשר גאָר נאָר פֿון לאַנדויס מישפּחה און איר נאָענטער סבֿיבֿה. לאַנדוי איז געווען אַ בראָדער, אָבער נאָך גאָר יונגערהייט אַוועק קיין ווין און קיין מאָל מער נישט געווען אין מיזרח־אייראָפּע; האָט ער זײַן יידיש געשעפּט פֿונעם זיכרון און פֿון דער מישפּחה, דערהויפּט פֿון טאַטע־מאַמע וואָס האָבן זיך מיט אַ יאָר צען שפּעטער אויך באַזעצט אין ווין. ער האָט גצהאַלטן, אַז קיין אַנדער יידיש איז ער נישט ביכולת און האָט קיין רעכט נישט צו פֿאָרשן, סײַדן צו באַנוצן צום פֿאָרגלײַך. ווי וויַיט די געווואָרנטקייט לאַנדויס איז געגאַנגען, זאָגט עדות אַזאַ זאָג זײַנער אין זײַן צוויי־טן בריוו צו לעאָ ווינערן (דעם 11טן דעצעמבער 1898): „דעם טאַלענט צו קענען האָבן אַ מגע־ומשא מיטן פֿאָלק און צו קענען זיך אײַנקוקן אין זײַנע אינטימסטע שטריכן (mit dem Volk zu verkehren und ihm seine intimsten Züge ablauschen), וואָס איז פֿאַרן פֿאָלקספֿאָרשער אַזאַ מוזאַך, פֿאַרמאָג איך צום באַדויערן נישט, אַנישט וואָלט איך בײַ דער היגער [ווינער] גאַליציאַנער קאָלאָניע געקענט נאָך היפש אָנקלויבן".

לאַנדויס יידיש האָב איך אַרויסגענומען:

1) פֿון די 24 פּודעלעך יידיש־מאַטעריאַל כמש. ער איז דאָ צעוואָרפֿן אויף 8638 צעטעלעך מיט 13571 באַשריבענע זײַטעלעך. דער מאַטעריאַל איז אָנגעגרייט דירעקט פֿאַרן ווערטערבוך און איז כמעט גאָרנישט באַאַרבעט. (צום יידיש־מאַטעריאַל זענען דאָ נאָך פֿאַראַן פֿלעלעי הערות, טײַטשן, פֿאַרשיידן־שפּראַכיקע און פֿאַרשיידן־דיאַלעקטיקע מקורים — אָנגעגרייט ווי ראַיות פֿאַר פֿאַרשיידענע אויספֿירן. איין וואָרט מיט זײַנע אונטערוועלטער קען אַרומנעמען ביז עטלעכע צענדלינג צעטעלעך אַזוינע. די נישט־יידישע מאַטעריאַלן פֿון די צעטעלעך לאָזן איך אויסן פֿון הײַנטיקן באַריכט אין גאַנצן. דאָס איז זייער אַ גרויסע טעמע, וואָס איידער אַגב־אורחאדיק איז גלײַכער זי גארנישט אָנצורירן.)

2) פֿון די 17 טעקעס מאַטעריאַלן צום אייגענעם יידיש. (דאָ איז דאָס יידיש אויך נישט אַליין, נאָר אין איינעם מיט אַנדערע זאַכן, ווי עקסצערפּטן פֿון ביכער, רשׂומות, באַמערקונגען, אַפֿילו אָפֿהאַנדלונגען.)

3) פֿון די פֿאַרטיקע לעקסיקאַלישע אַרטיקלען. דאָס זענען 27 אַרטיקלען מיט קאַרגע 60 ווערטער. די אַרטיקלען זענען פֿאַר אונדז דער מוסטער אין יעדן פּרט. אייַדער מע טרעט צו וואָס פֿאַר אַ ס׳איז אַרבעט, וועט מען דאַרפֿן גרונטיק דורכשטודירן די אַרטיקלען. אַן אויסשפּיקע אָפֿהאַנדלונג וועגן די אַרטיקלען איז דעריבער אַ יסוד־זאַך פֿאַר דער ווײַטערדיקער אַרבעט.

4) פון די ארבעטן וואס לאנדוי האט וועגן גערוקט. לגבי די אקערשט דערמאנטע 27 ארטיקלען איז פארן א חילוק אי אין מעטאד אי אין אויסשפיקייט. די ארטיקלען פון דער גרופע טראגן אויף זיך כמעט אלע דעם חותם פון געלעגנהייט; זיי זענען דאס רוב אפרופן אויף שאלות אדער אויף גערוקטע זאכן וואס האבן לאנדוין ניט באפרידיקט.

5) פון ספעציעלע רשימות. איך טייל די גרופע אויס באזונדער, ווייל הגם נישט פארטיק, זענען די רשימות פארט א פעסטערע קאטעגאריע איידער די אנדערע נישט-פארטיקע מאטעריאלן. אזעלכע רשימות איז פארן כלערליי: פון נאטיצן-ביכלעך אויף אויפצוכאפן א ווארט ביז סיסטעמאטיש אויסגעסדרטע. בפלל איז דערווייל נישט גרינג צו דערגיין דעם תכלית פון די אלע רשימות.

6) פון נאך ערטער, וואס כ׳האב זיי נישט געקענט איינגלידערן אונטער די ביז איצט געבראכטע.

אין די אלע גרופעס געפינט זיך נישט נאר לעקסיקאלישער מאטעריאל, נאר אויך פון אלע אנדערע מינים, ווי: גראמאטיק, זאגענישן, גלייכ-ווערטלעך אא״ו. איך האב ארויסגענומען אלצדינג, אבי נאר ס׳געהער צו לאנדויס יידיש.

דעם גאנצן מאטעריאל האב איך אויסגעשטעלט לויט זוכווערטער. זוכווערטער זענען דא ארום 6000. דא גייט אלץ באזונדער: אונטער-פארמען, ווערטער אין פארשיידענע טייטשן און אין פארשיידענע פאר-בינדונגען. געגנוי וועט זיך לאזן באשטימען די צאל ערשט, אז מע וועט האבן באשטימט, וואס ס׳גייט ארײן אין דער רשימה ווי א באזונדער ווארט און וואס נישט און אז מע וועט זי אויסשטעלן לויט אן אייגהייטלעכן סדר. דערווייל איז דאס נישט מעגלעך געווען צו טון.

צו זיין אייגענעם יידיש האט לאנדוי צוגעטראכט א באזונדערע סיסטעם טראנסקריפציע. איך האב זי אין גאנצן אויפגעשטעלט און כ׳וועל קענען אויפווייזן, ווי אזוי זי האט זיך אנטוויקלט.

פאר יידישע טעקסטן, וואס ער ברענגט זיי אין 99 פראצענט מיט לאטיינישע אותיות, האט לאנדוי צוגעקלערט א ספעציעלע טראנסליטעריר-סיסטעם. אויך דערפון האב איך אויפגעשטעלט א פולע רשימה.

נייהויכדייטשן טעקסט, סיי אייגענעם סיי פרעמדן, שרייבט לאנדוי דאס רוב סטענאגראפיש (סיסטעם גאבעלסבערגער). איך בין מסוגל איבערצולייענען היינט כמעט אלע טעקסטן, אפילו די פארצוקטסטע.

זאל שוין דא אויך דערמאנט ווערן, אז, דער עיקר אין די סאמע ערשטע יארן (איך האב סימנים דערויף) האט לאנדוי גענוצט א שריפט וואס ס׳איז דערווייל נישט מעגלעך איבערצולייענען. ס׳איז אויך נישט צו דערגיין, צי ס׳איז אן אייגענע צי א געגומענע פון ערגעץ.

פֿון אַנדערע זאַכן וואָס זענען אַ פּראָבלעם פֿון לייענען וויל איך דאָ דערמאַנען די מאַטעריאַלן אין פּוילִיש, אוקראַיִניש, רוסיש, אַ סך דייטשע דיאַלעקטן און אַנדערע שפּראַכן, אויך די ראָשי-תּיבֿותן. שווערער איז דער עיִנין ראָשי-תּיבֿותן; איך האָב דערווייַל רעקאָנסטרויִרט אַ קליינעם טייל פֿון זיי.

נאָך איין האַרבע פּראָבלעם איז פֿאַר מיר געשטאַנען בייַם אויפֿשטעלן אַ רשיִמה פֿון לאַנדויס יִדיש: די פּראָבלעם פֿונעם נישט-פֿאַרשריבענעם מאַטעריאַל. הייַנט מעג איך שוין זאָגן, אַז דעם בראָדער שפּראַך-מאַטעריאַל האָט לאַנדוי צונויפֿגע-קליבן כּמעט אין גאַנצן. פֿאַרשריבן האָט ער אָבער נישט אַלצדינג; אין פּרטים איז ער געגאַנגען מיטן דרך זיך אייַנצושפּאָרן דאָס פֿאַרצייכענען זאַכן וואָס קומען אַרויף גרינג אויפֿן זיכּרון — צי דורך דער שכנות מיט אַנדערע זאַכן, צי דורך וועלכן ס׳איז אַנדערן אָנשפּאַר. שפּעטער האָט ער דערויף חרטה געהאַט. ער איז געווען זיכער, אַז ס׳וועט אויסגיין זייַן ווערק לרעה. אין אַ בריוו צו זלמן רייזענען, דעם 14טן אָקטאָבער 1921, זאָגט ער, אַז ס׳מאַטערט אים דער געדאַנק, „אַז דער מאַטעריאַל וואָס איז אויפֿגעקליבן געוואָרן אין העכער 50 יאָר אַרבעט וועט אויף דעם מעמד וואָס מאַכט אים פֿאַר יעדן אַנדערן נישט צוטריטלעך גיין אין גאַנצן לאיִבוד אין איינעם מיט די דערגייונגען און אַכט-געבונגען, אָפּגעלערנטע דערפֿון [פֿון דעם מאַטעריאַל], וואָס זענען נישט אויפֿ-געשריבן, נאָר ליגן אָנגעטאַסעוועט אין מייַן זיכּרון“ [3]. ס׳איז קלאָר, אַז דאָ שטעקט אַ גרויסע פּראָבלעם וואָס די אַרבעט אַרום דעם ווערטערבוך וועט דאַרפֿן פֿאַרענטפֿערן; בפֿרט אַז נישט-פֿאַרשריבענער מאַטעריאַל איז פֿאַראַן עטלעכע מיִנים.

איין גרופּע אַזעלכע נישט-פֿאַרשריבענע מאַטעריאַלן (ווערטער) האָב איך כּמעט אין גאַנצן אויפֿגעשטעלט. איך בין זיכער, אַז אָן אַ פּגם (איך האָב דערויף ראַיות). צוגעדינט האָט מיר דער פֿאַקט, וואָס איך רעד מן-הסתּם דעם אייגענעם דיִאַלעקט וואָס לאַנדוי האָט גערעדט.

מייַן רשיִמה האָב איך אַזוי אויסגעסדרט, אַז מע זאָל דערקענען דרייַ מיִנים ווערטער:

1) ווערטער וואָס לאַנדוי אַליין האָט באַאַרבעט און צוגעגרייט צום דרוק;

2) ווערטערבוך-מאַטעריאַל וואָס לאַנדוי האָט געדרוקט בייַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן;

3) ווערטער גענומענע פֿון די אויבן אויסגערעכנטע מאַטעריאַלן.

די רשיִמה האָב איך אויפֿגעשטעלט לויטן אַלף-בית. די פֿאַרשיידענע מיִנים ווערטער טייל איך אויס מיט אַ באַזונדערן כּתבֿ. בייַ יעדן וואָרט איז אויך אָנגעוויזן, פֿון וועלכן אָרט אין עיזבֿון ס׳איז אַרויסגענומען.

איך מיין, אַז מיט דער אַרבעט איז געמאַכט דער ערשטער טריט אויף צו דערפֿירן לאַנדויס אַרבעט צו אַ גמר. ווייַטער דאַרף קומען אַ סעריע אָפּהאַנדלונגען וועגן פֿאַרשיידענע פּראָבלעמען פֿון לאַנדויס פֿאָרשונג.

---

3 די ציטאַטן פֿון לאַנדויס בריוו זענען איבערגעזעצט פֿון דייַטש.

*

איצט וועל איך זיך פאַרנעמען מיט איין פראַבלעם אַזאַ: ווי אַזוי ס׳האָט באַדאַרפט אויסזען דער בוך וואָס לאַנדוי האָט בדעה געהאַט אויפ־צושטעלן פון זיינע מאַטעריאַלן.

אין דעם דערמאַנטן בריוו צו זלמן רייזענען דערציילט לאַנדוי אַזוי: „מחמת דעם וואָס איך האָב פון 1865 אָן געלעבט שטענדיק אין ווין (וווהין אויך מיינע טאַטע־מאַמע האָבן זיך אַריבערגעקליבן 1876), וווּ דער מאַטעריאַל האָט נישט געפלייצט מער צו מיר פונעם פאַלקס מויל דירעקט און איך האָב געמוזט אויסשטעלן אויף זיכרונות פון מיינע קינדעריאָרן און אויף ידיעות פון אַנדערע, איז ממילא געוואָרן מיין אויפגאַבע אָפצומאַלן דעם שטאַנד פון דער יידישער שפראַך אַזוי ווי מע האָט זי געראַדט אין בראָד אַן ערך אין מיטן דעם 19טן יאָרהונדערט–פאַרשטייט זיך, נישט אָן אַ פאַרגלייך מיט אַנדערע יידישע דיאַלעקטן און מיטן עלטערן יידיש: אַ פלל — אַ גראַמאַטיק אויף אַ היסטאָרישן יסוד און אַ וועלטערבוך וואָס האָט נישט באַדאַרפט זיין מערנישט אַ רשימה וועלטער, וווּ דאָס יידישע וואָרט וועלט פשוט אָפגעטיטש דורך אַ דייטשן, נאָר וווּ ס׳דאַרף אויך געפֿינען אַן אָרט די עטימאָלאָגיע, דער באַנוץ אין פראַזעס, זאָגעניש און גלייכווערטלעך, און דער ביט פון די פשטים.“ דערפון איז געדרונגען, אַז לאַנדוי האָט געאַרבעט איבער צוויי באַזונדערע זאַכן: איבער אַ גראַמאַטיק און איבער אַ וועלטערבוך. דאָס זעט זיך אויך פון עפעס אַנדערש: פון דעם וואָס די לעקסיקאַלישע און גראַמאַטישע מאַטעריאַלן האָט ער געגרייט באַזונדער. ס׳שטייט אויך אין הסכם מיט דער לינגוויסטישער שול וואָס לאַנדוי האָט דורכגעמאַכט (מאריך זיין וועגן דעם קען איך דאָ נישט). אַ גרויסער רעפרעזענטאַנט פון דער שול, וואָס לאַנדוי האָט פון אים געהאַלטן אַ וועלט, דער באַווּסטער אויספֿאָרשער פונעם בייַערישן דיאַלעקט יאָהאַן אַנדרעאַס שמעלער (1785—1852) האָט זיינע רעזולטאַטן אויך דערלאַנגט אויף דעם אופן. Die Mundarten Bayerns grammatisch: אַר האָט אָנגעשריבן אַ גראַמאַטיק dargestellt, אַרויס אין מינכען 1821, און אַ וועלטערבוך: Bayerisches Wörterbuch, אַרויס אין צוויי אויפלאַגעס: שטוטגאַרט–טיבינגען 1827–1837 און (מיט צוגאָבן) מינכען 1872—1877.

דער פאַקט וואָס לאַנדוי האָט געגרייט אַ גראַמאַטיק ווי אַ זאַך פאַר זיך שטעלט אונדז אין אַ שווערער סיטואַציע. וואָרעם אויב מיר ווילן לאַנדוים אַרבעטן אַרויסברענגען נישט נאָר מיט זיין דרך, נאָר אויך לויט זיינע פלענער — טאָ וווּ זשע וועלן מיר נעמען דעם פלאַן פאַר דער גראַמאַטיק? מיטן וועלטערבוך קען מען דעם ענין גראַמאַטיק ביי לאַנדוין נישט פאַרגלייכן. פון דער גראַמאַטיק איז קיין זאַך נישטאָ חוץ די מאַטעריאַלן, וועט ווייסט צי געגוג, און אָן אָנהייב וואָס לאַנדוי האָט אים געמאַכט נאָך אין די גאָר פרייַע יאָרן

פֿון זײַן אַרבעט, ווײַטער קיין זאַך נישט[4]. בשעת ווען פֿאַרן ווערטערבוך איז, ווי מיר וועלן באַלד זען, דער ענין אַ סך אַ גרינגערער. אָבער, ווי מיר ווײַזט זיך אויס, איז פֿאַראַן אַן עצה אויך צום ענין גראַמאַטיק, און טאַקע אין שײַכות מיטן ווערטערבוך. לְאָמיר זשע קודם אַ טראַכט טון, וואָס ס׳איז דער מער מיט לְאַנדויס פּלאַן פֿאַר אַ ווערטערבוך.

מקורים פֿאַרן ווערטערבוך-פּלאַן האָבן מיר אַזעלכע:

1) די קאַרטע 60 ווערטער (27 לְעקסיקאַלישע אַרטיקלען) וואָס לְאַנדוי אַליין האָט פֿאַרטיק געמאַכט צום דרוק און וואָס עטלעכע פֿון זיי האָט דער ווינער פֿאַרלאַג האָלצהויזען אָפּגעדרוקט ווי אַ מוסטערשפּאַלט סוף 1928[5];

2) לְאַנדויס אַרויסזאָגן וועגן דעם ענין בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן.

לְאַנדוי האָט נאָך אין יאָר 1898 (דעם 11טן דעצעמבער) געשריבן צו לְעאָ ווינערן, אַז ער האָט בדעה זײַן ווערטערבוך צונויפֿצושטעלן nach dem System des Schmellerschen Wörterbuchs.

שמעלער איז געגאַנגען מיט אַזאַ גאַנג (צו ברענגען נאָר איין פּרט פֿון זײַן סיסטעם): אַזוי ווי אַ סך ווערטער לְאָזן זיך אַרויספֿירן פֿון איין שורש, דאַרף מען זיי אויססדרן לויט די שורש-טראַפֿן. דאָס איז איינס. ווײַטער: אין וואָס באַשטייט אין עצם דער חילוק צווישן אַ סך ווערטער? אין צוגאָבן צו אַ שורש אָדער אינעם בײַטן דעם וואָקאַל צי דיפֿטאָנג אין אַ שורש. איז דאַרף מען סדרן לויט שרשים און די צוגאָבן אין גאַנצן איבנאָרירן; מיטן שורש-וואָקאַל אָדער שורש-דיפֿטאָנג ווידער דאַרף מען זיך יאָ רעכענען, אָבער ערשט „נאָכן קאָנסאָנאַנט אָדער נאָך די קאָנסאָנאַנטן וואָס קומען נאָך אים" (שמעלער VII), דערבײַ דאַרף מען שטעלן אַלע וואָקאַלן, פֿון a ביז u, פּסדר. אַזוי באַקומט מען „נאַטירלעכע רייען וועדטער", ווי שמעלער רופֿט דאָס, „וואָס האָבן די אייגענע הויפּט- ד"ה קאָנסאָנאַנטן-עלעמענטן" (דצ"וו). נאָך דעם צעטיילט מען די וועדטער אויף אַזעלכע וואָס הייבן זיך אָן מיט אַ וואָקאַל און אַזעלכע וואָס הייבן זיך אָן מיט אַ קאָנסאָנאַנט אָדער אַ קאָנסאָנאַנטן-פֿאַרבינדונג. די שרשים טיילט מען וויידער אויף אַזוי פֿיל גרופּעס, „מיט וויפֿל קאָנסאָנאַנטן אָדער קאָנסאָנאַנטן-גרופּעס ס׳קען זיך אָנהייבן אַ שורש" (דצ"וו). נאָך דער טיילונג און אינעווייניק אין איר קומט ערשט אַ טיילונג לויט די סוף-קאָנסאָנאַנטן אָדער סוף-קאָנסאָנאַנטן-פֿאַרבינדונגען פֿון די שרשים. אַזוי קומט אויף אַ גוזמא גרופּעס און דערמיט אַ מוראדיק קאָמפּליצירטע סיסטעם, וואָס מע דאַרף פֿאַרמאָגן גרויס געניטשאַפֿט צו קענען זי ניצן. און צו וואָס דאַרף מען

---

4 אין שײַכות מיט די ספֿקות וועגן קענען דרוקן וועגט די רויע מאַטעריאַלן, וואָס לְאַנדוי ברענגט אַרויס אין אַ בריוו צו ז. רייזענען פֿון 1921/IX/28, מאַכט ער אַ בפֿירושע באַמערקונג, אַז „נאָך וויניקער מעגלעך וואָלט געווען צו פֿארעפֿנטלעכן אַ האַלב פֿארטיקע גראַמאַטיק".

5 אויפֿן עקזעמפּלאַר וואָס געפֿינט זיך אין יוואָ איז פֿאַראַן אַן אָפּגעוויישטער שטעמפּל (פֿונעם דרוקערײַ) מיט דער דאַטע: 31סטער דעצעמבער 1928.

דאס? אויף צו באקומען די ווערטער און די ווערטער-מישפחות בשכנות. לאמיר א שטייגער ארויסנעמען ביי שמעלערן די ווערטער schleichen און Schlich, אדער First און Forst און Fürst. לויטן אנגענומענעם אלף-בית-סדר וואלט אויס-געקומען אפצורוקן די ווערטער מי יודע ווי וויט איינס פונעם אנדערן, אזוי אבער, נאך זייער קאנסאנאנטן-שורש נאך, קומען זיי אויס כמעט איינס לעבן אנדערן. דאס אייגענע שטייען לעבן אנאנד למשל Halbe און Helbling און Gehilb און Hülbe. מיט אט דעם „עטימאלאגיש-אלפאבעטישן" סדר, זאגט ווייטער שמעלער, ארבעט מען ממש אין די הענט ארבן „דעם מחבר פון... א פארגלייך-ווערטער-בוך פון אלע דייטשע צי גאר פון אלע גערמאנישע אידיאמען" (דצ"ו VIII).

לאנדוי האט שמעלערס סיסטעם געהאט איבערגענומען אין גאנצן. לויט איר איז אייגנעסדרט דער גאנצער ווערטערבוך-מאטעריאל. מער נאך. אין עיזבון געפינט זיך א רשימה ווערטער, וואס לויט אלע סימנים האט זי לאנדוי געמאכט שוין אויף דער עלטער, איז זי אויך געמאכט מיט שמעלערס דרך.

פאראן אבער א שפעטיקע ארויסזאגונג לאנדויס ווענן א מוסטער פאר זיין ווערטערבוך, וואס זעט אויס גאר אנדערש. פנחס קאן איז סוף 1928 געווען צו גאסט ביי לאנדוין, האט אים לאנדוי צווישן אנדערע זאכן געזאגט, אז „אלס מוסטער פאר מיין ווערטערבוך האב איך אויסגעקליבן די שוועבישע [ביי פנחס קאנען שטייט על-פי טעות שוועדישע] ענלעכע אויסגאבע, וועלכע אנטשפרעכט אם בעסטן די פאדערונגען, וואס מען קען שטעלן אזא ווערק"[6].

דער באשלוס לאנדויס איז געקומען נאך זייער א לאנגער פראקטיק מיט שמעלערן, און זייער א קורצע צייט איידער ער האט ענדגילטיק אויפגעגעבן די האפענונג צו פארענדיקן ווענס דעם ווערטערבוך. דעם באשלוס דארף מען דעריבער אנגענעמען פאר לאנדויס לעצטן ווילן. על-כל-פנים דארף מען דא איינזען אן אפקער פון שמעלערס דרך. שמעלערס קאמפליצירטע סיסטעם וואלט טאקע געשטאנען אין א סתירה מיט לאנדויס גאנג צו ווען מאכן זיין ווערטערבוך וואס צוטריטלעכער פארן גרויסן עולם. און דאס האט ער אי געזאגט אי ס'זאגן עס אזעלכע פראקטישע ענג ביי אים ווי—לאמיר אנכאפן—די גרויס-האנטיקע אותיות פאר סובסטאנטיוון[7], די נישט פולע פאנעטישקייט פון דער שרייבונג און איר אריענטאציע אויף דייטש, און נאך אנדערע זאכן. אויך די דייטשע לעקסיקאגראפן האבן כמעט אלע אפגעוואנדן שמעלערס דרך. הערמאן פישער, וואס זיין „שוועבישן ווערטערבוך" רופט לאנדוי אן (זע אויבן) ווי

---

6 זע „וילנער טאג" פון 25סטן יאנואר 1929: „ביים נעסטאר פון די ידישע פילאלאגן" פון פ. קאן.

7 „איך שרייב די סובסטאנטיוון מיט גרויסהאנטיקע אנהייב-אותיות, כאטש אין דער טראנסקריפציע פון דיאלעקטן איז דאס נישט אנגענומען, ווייל איך זע דערין א גרויס פארגרינגערונג פארן לייענער צו פארשטיין" (פון א בריוו צו זלמן רייזענען דעם 28סטן נאוועמבער 1921).

אַ מוסטער פֿאַרן אייגענעם, וואַרפֿט אָפּ שמעלערס שיטה מיטן טעם, אַז „אַ ווערטערבוך איז נישט בלויז פֿאַרן אינגעניטן באַנוצער, נאָר אויך פֿאַר דעם וואָס קוקט אַרײַן ווען ניט ווען" (הקדמה צום „שוועבישן ווערטערבוך", ב׳ I, ז׳ XII, טיבינגען 1904).

אַ כלל, דער „שוועבישער ווערטערבוך". אָבער איך האָב דורכגעפֿירט אַ פֿאַרגלײַך מיט לאַנדוס פֿאַרטיקע ארטיקלען און האָב ארויסגעפֿונען, אַז די פּראַקטיק האָט לאַנדוין אַוועקגעפֿירט אין אַ זײַט פֿון דעם מוסטער אויך. פֿישער באַהאַנדלט געוויסע דעריוואַטן אין באַזונדערע ארטיקלען, לאַנדוי אַלע דעריוואַטן אין הויפּט-ארטיקל; פֿישער האָט אי אַן ארטאַגראַפֿיע אי אַ פֿאַנעטישע טראַנסקריפּציע, לאַנדוי מערנישט אַ שטרענגערע פֿאַנעטישע טראַנסקריפּציע — יוצא צו זײַן מיט צוויי פּרטים.

דאָס נאָענטסטע צום אמת ווען טאַקע זײַן, מיין איך, די מסקנא, אַז נאָך אַ סך זוכענישן האָט זיך לאַנדוי דערטראַכט צו אַן אייגענער סיסטעם ווערטער-בוך, וועדליג דעם שטאָף און וועדליג די ציל׳ן וואָס ער האָט זיך געשטעלט. ס׳פֿרעגט זיך נאָר, פֿון וואַנעט באַקומט מען ארויס זײַן שיטה.

אויב ס׳איז קלאָר, אַז שמעלערס שיטה איז פֿאַר אונדז אין גאַנצן נישטאָ, מער נאָך: אומעטום, ווו זי איז דאָ, דאַרף מען זיך מיט איר נישט רעכענען; אויב מע דאַרף, ווײַטער, נאָר צום טײל און זייער געווענדט זיך אָריענטירן אויף פֿישערס „שוועבישן ווערטערבוך", — וואָלט דאָס גלײַכסטע געווען אפשר צו בויען די סיסטעם אויפֿן סמך פֿונעם מאַטעריאַל, און דאָס הייסט אַחר המעשׂה, נאָך דעם ווי מיר וועלן האָבן אויפֿגעשטעלט לאַנדוס גאַנצן ווערטערבוך און ס׳וועט אונדז בלײַבן מערנישט די אויסדרונג זײַנע; מיר וואָלטן דעמאָלט געזען, לויט וועלכער סיסטעם דער מאַטעריאַל לאָזט זיך צום בעסטן אויסשטעלן.

איז דאָס אָבער זייער אַ לאַנגער וועג און ער איז נישט אין גאַנצן נייטיק, ווי באַלד מיר האָבן אַן עצה צו באַקומען לאַנדוס לעקסיקאַלישע אויסדר-סיסטעם אויף אַ גרינגערן אופֿן און תיכף. מיר קענען זי שעפּן: קודם פֿון די 27 לעקסיקאַלישע ארטיקלען וואָס לאַנדוי אַליין האָט פֿארטיק געמאַכט; ס׳זענען דאָ באַארבעט כּלערליי ווערטער-קאַטעגאָריעס, ס׳קען אַפֿילו זײַן, אַז בכיוון פֿאַר-שיידענע, וואָרעם געמאַכט זענען די ארטיקלען קאָנטיק ווי אַ מוסטער פֿאַר פֿאַרלעגערס. אַ טײל איז דערצו אָפּגעדרוקט אין דעם דערמאָנטן מוסטער-שפּאַלט[8]. אַנדערע זאַכן איז ניט שווער משער צו זײַן זיך על-פּי אַנאַלאָגיע מיט די פֿארטיקע; אַ סיסטעם האָט דאָך סוף-כּל-סוף אירע קאָנסעקווענצן. עפּעס איז אויך דאָ, וואָס לאַנדוי האָט עס בפֿירוש ארויסגעזאָגט.

אויפֿן סמך פֿון דעם אַלעמען דאַרף די סדר-סכעמע פֿון לאַנדוס ווערטער-בוך אויסזען אַזוי:

---

8 אַז די 27 ארטיקלען זענען דורכגעאַנגען דעם מחברס לעצטע רעדאַקציע, קען מען אָפּלערנען דערפֿון, וואָס דער מוסטערשפּאַלט איז לגבי די שייכדיקע כתּ-ידן קיין האָר גישט געביטן,

צום אַלעם ערשטן באַדאַרף גיין אַן אויסשעפּיקער אַרײַנפֿיר וואָס דאַרף ווײַזן:

א) אויף וואָס פֿאַר אַ לינגוויסטישע יסוֹדות דער ווערטערבוך איז געבויט;

ב) אויף וואָס פֿאַר אַ מעמד לאַנדוי האָט אים איבערגעלאָזט;

ג) סיסטעם פֿון אויססדרן, פֿון אויסלייגן, פֿון די ראָשי-תיבֿותן און פֿון אײַנאָרדענען די גראַפֿיש-טעכנישע זײַט.

ווײַטער דאַרף גיין אַ פּרטימדיקע באַשרײַבונג פֿון לאַנדויס אַלף-בית.

נאָך דעם — אַן אויסשעפּיקע רשימה ראָשי-תיבֿותן און קיצורים פֿון די ביכער און פֿון אַנדערע מקוֹרים וואָס ווערן גענוצט אין ווערק.

דער ווערטערבוך אַליין דאַרף אויסגעסדרט ווערן אַזוי:

I. ווי באַזונדערע זוכווערטער קומען:

1. איטלעכער ווערטערקלאַס אין דער גרונטפֿאָרם.

לעבן — סובסט׳; לעבן — ווערב; לעבן — פּרעפּ׳; ·לעבן — פּאַרטיקל; לעבעדיק — אַדיעקטיוו-אַדווערב; וואָרן — בינדוואָרט אאַז״וו.

אַלץ פֿאַרטיקע אַרטיקלען בײַ לאַנדוין.

2. גרונטווערטער מיט אַ פֿאַרשיידענעם פּשט (דערבײַ האָט איטלעכס זוכוואָרט אַ רוימישע ציפֿער).

קײַלן I — קוילען חזרים; קײַלן II — „צעקײַלט און צעבײַלט״.

פֿאַרטיק בײַ לאַנדוין.

3. פֿאַרשטיינערטע ווערטער-פֿאַרבינדונגען ווי:

אָקס טאָג; סקאָצל קומט.

פֿאַרטיק בײַ לאַנדוין.

II. נישט באַזונדער שטייען:

1. אַרויסגעפֿירטע ווערטער (דעריוואַטן).

חבֿרותא — אונטער חבֿר; שטעל — אונטער שטעלן; ביפּקע — אונטער ביב;

מושטירן, מישטרינק — אונטער מישטערן.

פֿאַרטיק בײַ לאַנדוין.

2. באַהעפֿטונגען:

א) נאָמינאַלע (צונויפֿהעפֿטן).

a) ווײַס-חבֿרה — אונטער חבֿרה; כלה-חן — אונטער חן.

דער ערשטער צונויפֿהעפֿט פֿאַרטיק בײַ לאַנדוין.

b) אומחן — אונטער חן.

ב) ווערבאַלע (טוווערטער מיט פֿאָדערטיילן און פֿאָדערטראַפֿן).

דערלעבן — אונטער לעבן; צעשטעלן — אונטער שטעלן.

פֿאַרטיק בײַ לאַנדוין.

ג) פֿאַרטיקלען.

פֿון וועגן — אונטער וועגן; אין איין וועגס — אונטער וועג.

דעם 11טן דעצעמבער 1898 שרײַבט לאַנדוי צו לעאָ ווינערן בפֿירוש, אַז אין זײַן געפֿלאַנטן ווערטערבוך דאַרפֿן „די דעריוואַטן אײַנגעסדרט ווערן אונטער די שטאַמען".

3) באַהעפֿטונגען פֿונעם טיפּ:

טאַטע-מאַמע — אונטער מאַמע; פֿלאַם-פֿײַער — אונטער פֿלאַם.

אַלע אַנדערע פֿאָרמען, ווי מערצאָל, פֿעמינינס, דעמינוטיוון, רעפֿלעקסיוון אד"גל האָבן קיין באַזונדערן פּלאַץ נישט, זיי שטייען לויט אַ געוויסן סדר אין לויפֿיקן טעקסט.

גרונטווערטער זענען באַזונדערע אַרטיקלען; אַרויסגעפֿירטע ווערטער און באַהעפֿטונגען — באַזונדערע קאַפּיטלעך אין די אַרטיקלען.

תיכּף נאָכן וואָרט שטייט די גראַמאַטישע קאַטעגאָריע, אַ שטייגער: לשון זכר, שוואַכער ווערב, קאָניונקציע אאַז"וו (אויך לויט אַ געוויסן שליסל, וואָס וועגן דעם וויל איך דאָ נישט מאריך זײַן), און נאָך דעם די פֿאַרטײַטשונג.

דער עיִנין פֿאַרטײַטשונג איז אַ טשיקאַווע זאַך אין לאַנדויס ווערטערבוך. זי דאַרף גיין אויף דײַטש. דערמיט איז געזאָגט, אַז דער ווערטערבוך איז פֿונעם טיפּ צוויישפּראַכיקע ווערטערביכער. לכתחיִלה איז דאָס געווען אַ ביסל אַנדערש. לאַנדוי איז געווען אָריענטירט אויף די דײַטשע דיאַלעקט-ווערטער-ביכער, האָט ער בדעה געהאַט צו בויען די פֿאַרטײַטשונג ווי זיי. די דײַטשע דיאַלעקט-ווערטערביכער טוען דאָס אַזוי: זיי פֿאַרגלײַכן דעם פּשט פֿונעם דיאַלעקט-וואָרט מיטן פּשט פֿון דער פאַרטײַטששפּראַך, נײַהויכדײַטש, און טײַטשן מער-נישט דעם חיִלוק. ווערטער אין גאַנצן אידענטישע מיט נײַהויכדײַטש קומען כּלל נישט אַרײַן. דאָס מאַכט טאַקע פֿון די דיאַלעקט-ווערטערביכער צוגאָב-גלאָסאַרן, ווערטער-רשיִמות — אידיאָטיקאַ, ווי מע רופֿט זיי נאָך אַנדערש.

לאַנדוי האָט זיך שפּעטער אַרומגעזען, אַז פֿאַר ייִדיש איז דער דרך נישט קיין פּאַסיקער. צו גרויס איז דאָ דער חיִלוק לגבי דײַטש. פֿאַראַן, האָט ער געהאַלטן, אויך אין ייִדיש אַ סכום ווערטער וואָס זיי און די שייכדיקע נײַהויכ-דײַטשע זײַנען הײַנו הך, אָבער אַ גוואַלדיק גרויסער טייל איז דאָך אין גאַנצן פֿאַר זיך. איז ער געפֿאַלן אויף אַזאַ פֿאָרטל: צו ברענגען יענע ייִדישע ווערטער מערנישט, וואָס זענען אין קיין פּרט נישט קיין דײַטשע. „דער ווערטערבוך איז מחויבֿ אַרומצונעמען (hätte zu umfassen), האָט ער געשריבן צו לעאָ ווינערן דעם 1898/XII/11, אַלע העברעיִשע און סלאַווישע עלעמענטן, און פֿון די דײַטשע — יענע וואָס זענען פֿאַרשיידן פֿון די שייכדיקע

נײַהויכדײַטשע נאָך דער פֿאָרם אָדער נאָכן פֿשט נאָך.״ ווי זלמן רייזען גיט איבער פֿריוואַט, האָט אים לאַנדוי דאָס אייגענע געזאָגט אין 1928. ווערטער ווי טיש, פֿענצטער אד״גל ווען איר בײַ לאַנדוין נישט געפֿינען. און טאַקע: ווי קען מען עס פֿאַרטײַטשן דאָס נעמלעכע וואָרט אויף דער נעמלעכער שפּראַך? סײַדן אויסטײַטשן, אַרומשרײַבן — אָבער דאָס איז דאָך אַן אַנדער זאַך.

נאָך דעם אַלעמען ערשט גייט די וויסנשאַפֿטלעכע אָפּהאַנדלונג פֿונעם וואָרט: עטימאָלאָגיע, היסטאָרישע און געאָגראַפֿישע פֿאַרשפּרייטקייט, פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע דיאַלעקטן אאז״וו; צי ס׳שטעקט אויך דאָ אַ סיסטעם האָט זיך לעת-עתּה נישט געלאָזט קאָנסטאַטירן. דאָ גייט אויך פֿאַרשיידענער געבונדענער שפּראַך-מאַטעריאַל, ווי זאָגענישן („שטעלן בראָמפֿן״, „די האָר שטעלן זיך קאָפּויר״), דער באַנוץ אין פֿראַזעס און גלײַכווערטלעך [9].

און איצט איז צײַט זיך אומצוקערן צום ענין גראַמאַטיק בײַ לאַנדוין.

באַנוץ אין פֿראַזעס, מערצאָל, לשון זכר-פֿאָרם אד״גל זענען שוין אין תוך גראַמאַטיק. אין די מאַטעריאַלן פֿאַרן ווערטערבוך געפֿינט זיך דערפֿון זייער אַ סך. דאָס זאָגט, אַז ס׳איז נישט גרינג אַרויסצוגעפֿינען, וווּ לאַנדוי האָט געמאַכט די גרענעץ. אפֿשר דאַרפֿן מיר, וואָס מיר ווילן טון די אַרבעט וואָס מער אַזוי ווי לאַנדוי האָט דאָס באַשטימט, גאָר נישט זוכן אַזאַ גרענעץ. וואָרעם איין זאַך איז דאָך זיכער פֿעסט: אויב מע קען נישט אַרײַננעמען קיין פֿרישן מאַטעריאַל, אויסן לאָזן פֿון דער באַאַרבעטונג פֿאַרשריבענעם מאַטעריאַל איז דאָך נישט געמאָלט. איך רעד דאָ וועגן גראַמאַטישן מאַטעריאַל וואָס געפֿינט זיך צווישן די מאַטעריאַלן פֿאַרן ווערטערבוך. הײַנט דער ספּעציעל געקלײבענער גראַמאַטישער מאַטעריאַל. וואָס זשע פֿאַר אַן עצה גיט מען זיך מיט די אַלע גראַמאַטישע מאַטעריאַלן?

ווי מיר האָבן געזען, האָט לאַנדוי קיין בפֿרטיותדיקן פּלאַן פֿאַרן ווערטער-בוך נישט געהאַט, על-כּל-פּנים נישט אַזאַ בפֿרטיותדיקן, מע זאָל קענען זאָגן, אַז אָפּטרעטן פֿון אים וויפֿל ס׳לאָזט זיך הייסט בײַטן אַ באַשטימונג פֿונעם מחבר. מיר האָבן דאָ מערנישט אַ גרונטיקע אָריענטאַציע—דעם ט י פּ ווערטער-בוך. אויב אַזוי, איז אונדז, מײַן איך, געפֿאַלן אַ וועג צו פֿאַרענטפֿערן דעם

---

9 די גלײַכווערטלעך און זאָגענישן האָט לאַנדוי אין 1923 אָפּגעדרוקט ווי אַ געשלאָסענע זאַמלונג אין מ. גרונוואַלדס Jahrbuch für jüdische Volkskunde, פֿאַרלאַג בנימין האַרץ, ווין-בערלין (זז׳ 335—361). אינעם אַרײַנפֿיר-וואָרט צו דער זאַמלונג זאָגט ער, אַז זי ״קען אין איין וועגס באַטראַכט ווערן ווי אַן אויסקלויב און אַ קיצור (verkürzte Probe) פֿונעם מאַטעריאַל, געקלײבן זינט יאָרן פֿאַרן געפּלאַנטן גרויסן ווערטערבוך פֿונעם בראָדער דיאַלעקט״. דעם 21סטן נאָוועמבער האָס אייגענע יאָר זאָגט ער דאָס אין אַ בריוו צו זלמן רייזענען נאָך בפֿירושער, הײַנט: אַז די גלײַכווערטלעך און זאָגענישן זענען ״מוסטערן פֿונעם מאַטעריאַל פֿאַרן ווערטערבוך, אָבער נישט [קיין מוסטער] פֿונעם ווערטערבוך גופֿא, וואָס אין אים דאַרפֿן זיי גיין (erscheinen) אין אַן אַנדערער פֿאָרם נאָר ווי ראַיות פֿאַרן שיכדיקן ארטיקל״.

עיִנין גראַמאַטיק אויך, דהייַנו: מע מעג זיך אפֿשר נעמען רשות זי אַרייַנ-צובויען אין ווערטערבוך אַרייַן. און טון דאַרף מען דאָס אַזוי, אַז דער עצם סדר פֿונעם ווערטערבוך זאָל זיך גאָרנישט בייַטן. ס׳בלייַבט אַלצדינג ווי באַשטימט, מערנישט צום סוף פֿון די אַלע אויסגערעכנטע קאַפּיטלעך פֿון אַ לעקסיקאַלישן אַרטיקל קומט צו נאָך אַ קאַפּיטעלע: דאָס קאַפּיטעלע גראַמאַטיק.

אַזאַ דרך איז אין דער לינגוויסטישער וועלט קיין נייַס נישט. מיר שטייט פֿאַר די אויגן אַ לעקסיקאַליש ווערק וואָס איז אויך אין אַנדערע פּרטים זייער ענלעך צו לאַנדויס. דאָס איז דער רומעניש-דייַטשער ווערטערבוך פֿון ה. טיקטין, אַ סטאַנדאַרדווערק, וואָס אויף אים האָט געזאָגט דער גרויסער ראָמאַניסט מייַער-ליבקע, אַז ס׳איז דער בעסטער צוויישפּראַכיקער ווערטערבוך וואָס איז ווענס אַרויס. אויך אַ וויסנשאַפֿטלעכער ווערטערבוך. אין דעם ווערטער-בוך גייט אין די אַרטיקלען כּסדר אַ באַזונדער קאַפּיטל גראַמאַטיק.

*

לאַנדוי האָט אין זייַן לעבן זייער ווייניק פֿאַרעפֿנטלעכט. נישט נאָר דערפֿאַר, ווייַל ער איז אייביק נישט פֿאַרטיק געווען, נאָר אויך ווייַל ער האָט נישט געהאַט, ווי ער אַליין האָט עס אָנגערופֿן, Mut des Fehlens—טאָמער פֿעלט דער זאַך נאָך עפּעס צו שלמות. אָבער אַז ער האָט געהאַט גרויסע השׂגות—דערויף זענען הייַנט דאָ ראַיות איבער ראַיות; צווישן זיי אַפֿיִלו אַזאַ, אַז לאַנדוי האָט אַ מאָל געחלומט צו זייַן דער ערשטער וואָס וועט אַוועק-שטעלן די ייִדיש-פֿאָרשונג אויף וויסנשאַפֿטלעכע יסוֹדות. אָט איז די ראַיה:

דער גרויסער שפּראַכפֿאָרשער לאַזאַר שיינעאַנו האָט זיך צו ייִדיש-פֿאָרשונג גענומען אַן ערך אין די זעלבע יאָרן וואָס אַלפֿרעד לאַנדוי: אין די 80ער יאָרן פֿונעם פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט[10]. ער האָט אָבער באַוויזן אַרויס-צוטרעטן פֿאַר דער עפֿנטלעכקייט מיט זייַנע אַרבעטן וועגן ייִדיש מיט אַ זיבן יאָר פֿאַר לאַנדוין. דאָס איז די באַוווּסטע אַרבעט זייַנע: Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german, אַרויס אין בוקאַרעשט 1889. בשעת זי איז אַרויס, האָט ער זי צוגעשיקט אַלפֿרעד לאַנדוין. אין עיזבֿון געפֿינט זיך דער ענטפֿער וואָס לאַנדוי האָט דערויף אָנגעשריבן און קאָנטיק נישט אָפּגעשיקט. ס׳איז אַ בריוו מיט דער דאַטע 1892/IX/21.' אין דעם בריוו געפֿינט זיך אַזאַ מיִן פּאַסוס: „איך האָב געכאַפּט אַ קוק אין אייַער ווערקל, האָב איך—איך מוז מוֹדה זייַן—אַחוּץ דעם חיִדוש, אַז אין אייַער שטאָט איז געווען מעגלעך זיך אייַנצושאַפֿן די ליטעראַרישע העלפֿמיטלען אין אַזאַ גרויסער מאָס, געשפּירט אויך אַ געוויסע קיִנאה, וואָס איר האָט זיך מקדים געווען און אייַך איז געווען באַשערט צו פֿאַרעפֿנטלעכן

---

10 אַז אַלפֿרעד לאַנדוי האָט אין יענע יאָרן געטון שוין גרונטיקע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט, פּרוּוו איך דערווייַזן אין אַן אַנדער קאַפּיטל וואָס איך האָב פֿאַרטיק.

די ערשטע וויסנשאַפֿטלעכע באַאַרבעטונג פֿון יידיש. איך האָב פֿון דעסט וועגן אַזוי פֿיל אינטערעס פֿאַרן ענין, אַז איך קען האָבן הנאה, אויב אַנדערע נעמען אויס אויף דעם פֿעלד. אַגב איז דאָס פֿעלד אַזוי גרויס, אַז ס׳איז פֿאַראַן פּלאַץ פֿאַר מערער ווי איין אַרבעטער...״

אַזוי האָט עס אויסגעזען אין אָנהייב און מן-הסתם נאָך אַ היפּשע צייט ווייטער אויך. אָבער די צייט איז געגאַנגען, און מער ווי Nebenprodukt, Abfall und Abschnitzel, ווי לאַנדוי רופֿט אַן אַלע אַרבעטן זיינע מחיצן ווערטערבוך, האָט ער נישט באַווייזן צו פֿאַרעפֿנטלעכן. זיין הויפּטאַרבעט האָט זיך פֿאַרצויגן, און צענדלינגער יאָרן האָט זיך אים אַלץ אויסגעווייזן, אַז אָט-אָט ווועט קומען די פּאַסיקע מינוט. זי איז נישט געקומען. די לעצטע יאָרן פֿון זיין לעבן האָט ער זיך שוין געהאַט מיאש געווען. געשטאַרבן איז ער מיט דער איבערצייגונג, אַז—פֿאַרפֿאַלן, נישט געווען באַשערט. „די וועלט—האָט ער געשריבן צו מאַקס ווײַנרײַכן דעם 10טן מײַ 1932 – וואָס האָט איצט אַנדערע און גרעסערע זאָרגן, וועט מוזן איבערטראָגן די אַבֿדה אויך״. דאָ האַלטן מיר אַנדערש ווי אונדזער מײַסטער. די גרייס פֿון די זאָרגן און וואָס ס׳איז בילכער קען מען נישט אַלע מאָל באַשטימען ראַציאָנאַל. פֿאַראַן אויך אַ זאָרג פֿאַר דער ווייסנשאַפֿט. און אַ פֿרייד איז צו מעלדן, אַז לאַנדוס לינגוויסטישע ירושה איז נישט פֿאַרפֿאַלן.

*

איך פֿערזענלעך האָב אין דעם יאָר אַ סך געלערנט און איך וויל דאָס נישט פֿאַרשווײַגן. איך קען נישט אַלצדינג אויסרעכענען, וואָס איך האָב געוואָסן. דאָס סאָמע שענסטע און דערהייבנדיקסטע איז געווען, וואָס כ׳האָב באַקומען אַן אַרײַנבליק אינעם וווּנדערלעכן דרך פֿון אַ גרויסן פֿאָרשער וואָס האָט פֿאַרמאָגט די זעלטענע קראַפֿט אויסצושטרעקן די האַנט און נעמען דעם פֿאַקט ווי ער איז. דערלויבט, איך זאָל דאָ אַרויסזאָגן מײַן דאַנק!

3. חיים דאָמב (בילסק) / ירושהדיקייט און סבֿיבֿה ווי סיבות פֿון הינטערשטעליקייט

באַריכט פֿון דער אַספּיראַנטור-אַרבעט אונטער דעם זעלביקן נאָמען

מײַן אַספּיראַנטור-אַרבעט איז אַ המשך פֿון דער אַרבעט וואָס איך האָב אָנגעהויבן אין נאָוועמבער 1935 פֿאַר דעם אָפּצוויג יוגנט-פֿאָרשונג פֿון ייוואָ.

לכתחילה איז די טעמע געווען פֿאָרמולירט אַזוי: „סבֿיבֿה און אָפּוועגן אין דער אַנטוויקלונג בײַ די קינדער פֿון דער שול פֿאַר ספּעציעלער דערציונג אין ווילנע״. עס איז געגאַנגען הייסט עס אין פֿעסטשטעלן, וואָסערע צוזאַמענהאַנגען לאָזן זיך אויסגעפֿינען צווישן די אומנאָרמאַלע סבֿיבֿות, אין וועלכע די קינדער זײַנען אויסגעוואַקסן, און די פֿאַרשיידענע אָנאָמאַליעס אין זייער אַנטוויקלונג.

מען האָט דעריבער געדאַרפט פון איין זײַט זיך באַקענען מיט די קינדער פון דער ספּעציעלער שול, מיט זייער פּיזישן און פסיכישן מהות, און פון דער צווייטער זײַט מיט זייער סבֿיבֿה.

ווי נאָר איך בין אין דער אַרבעט אַרײַן, איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז איך גייַ ניט פֿאַרענטפֿערן די פּראָבלעם פון דער ווירקונג פון סבֿיבֿה אויף דער אַנטוויקלונג פון קינד, נאָר אַז מען וועט ערשט קענען קלאָר פֿאָרמולירן די פּראָבלעם אויפֿן סמך פון די אָנגעקלִיבענע ידיעות וועגן די קינדער און זייער סבֿיבֿה. די אַרבעט איז דעריבער בלויז אַן ערשטע אָריענטירונג אין דער פּראָבלעמאַטיק פון הינטערשטעליקייט און דאַרף מעורר זײַן צו ווייטערדיקער פֿאָרשונג.

באַלד אין אָנהייב האָט זיך אַרויסגערוקט אַ צווייטע זײַט פון דער פּראָבלעם, דהײַנו דער ירושה-פֿאַקטאָר.

כּמעט בײַ יעדן קאָנקרעטן פֿאַל האָט זיך מיר געשטעלט די פֿראַגע: ירושה צי סבֿיבֿה אָדער ירושה און סבֿיבֿה? איז וועלכער פֿאַקטאָר האָט מכריע געווען? צי איז אָ מאָל ניט די סבֿיבֿה אָ פֿונקציע פון דעם ירושה-פֿאַקטאָר און דעריבער שפּילט זי די ראָלע בלויז פון אַ מיטווירקער, אָדער זי איז דער גינציקער באָדן, אויף וועלכן די קרענקלעכע קאָנסטיטוציאָנאלע דיספּאָזיציעס קענען זיך אַנטוויקלען? מיר האָבן דעריבער איבערפֿאָרמולירט די טעמע אַזוי: „ירושהדיקייט און סבֿיבֿה וויַ סיבות פון הינטערשטעליקייט".

איך גיב דאָ דעפֿיניציעס פון די דרײַ גרונטבאַגריפֿן:

1) אונטער ירושהדיקייט פֿאַרשטייען מיר דעם סכום דיספּאָזיציעס צי אייגנשאַפֿטן, וואָס ווערט אַריבערגעטראָגן פון די פֿריִערדיקע דורות.

2) סבֿיבֿה הייסט דער גאַנצער קאָמפּלעקס דרויסנדיקע כּוחות און פֿאַרהעלטנישן וואָס ווירקן אויף יעדן לעבעדיקן אָרגאַניזם און מאָדיפֿיצירן זײַן אַנטוויקלונג. מיר שיידן אונטער א) די אָביעקטיווע אַלגעמיינע סבֿיבֿה וואָס איז חלק אויף אַלע יחידים פון אַ באַשטימטער סבֿיבֿה, ווי פֿאַמיליע, קלאַס, פֿאָלק. ב) די אָביעקטיווע אינדיווידועלע סבֿיבֿה מיינט דאָס וואָס די אינדיווידואַל-פסיכאָלאָגיע באַצייכנט מיטן וואָרט Individuallage: אָרט אין דער רייַ מיטקינדער, די באַצונג פון די עלטערן צום קינד אאַז"ו. ג) די סובֿיעקטיווע סבֿיבֿה מיינט: די שטעלונג פון דעם יחיד צו זײַן סבֿיבֿה.

3) דער באַגריף הינטערשטעליקייט נעמט אַרום אַלע פֿאַלן פון געשטערטער אַנטוויקלונג, אַלץ איינס ווו די שטערונג איז לאָקאַליזירט און מחמת וואָסערע סיבות זי איז פֿאָרגעקומען: ירושה, פֿאַרסמונגען בעת דער עמבריאָנאלער אַנטוויקלונג, שוועריע געבורט, מוח-פֿאַרצינדונג אין דער פרי־קינדהייט, פסיכישע טראַוומעס, סאָציאַלע און פּעדאַגאָגישע פֿאַרוואָרלאָזונג. דער באַגריף הינטערשטעליקייט פּאַסט זיך פֿאַר דעם קינדער-מאַטעריאַל פון דער ווילנער יִידישער שול פֿאַר ספּעציעלער דערציִונג, וואָס להיפוך צו די

מלוכישע ספּעציעלע שולן נעמט זי אָן ניט נאָר גייַסטיק אָפּגעשטאַנענע, נאָר די אַלע קינדער וואָס קענען ניט דורכמאַכן דעם נאָרמאַלן שולגאַנג מחמת פֿאַרשיידענע שטערונגען — צי אין דער עמאָציאָנעלער אָדער ווילן-ספֿערע, צי אין דער ריין אינטעלעקטועלער ספֿערע. אָבער דאָך האָט ניט קיין איין קינד פֿון דער ספּעציעלער שול קיין אינטעליגענץ-וויפֿלער וואָס זאָל דערגיין ביז 90, ד״ה זיי שטייען אַלע אונטער דער אָנגענומענער נאָרמע. בייַ אונדזער אויספֿאָרשונג ווערט אַכט געלייגט ניט אַזוי אויף אויסוויניקסטע אויסמעסטונגען, למשל טעסטירונגען, נאָר דער עיקר אויף דער פּסיכישער סיטואַציע פֿון קינד.

פּדי צו באַקענען זיך מיט די קינדער, בין איך קודם אין משך פֿון צוויי וואָכן צייט געווען צו דרייַ טעג אין יעדער גרופּע און האָב געמאַכט נאָטיצן וועגן דעם אויפֿפֿיר פֿון די קינדער.

נאָך דעם בין איך צוגעטראָטן צונויפֿצוקלייַבן די ידיעות וועגן די קינדער בייַ די לערער און דעם שולדאָקטאָר ד״ר י. געזעל, וועלכער איז גלייַכצייטיק דער אָנפֿירער פֿון דעם שטאָטישן פּסיכאָלאָגישן קאַבינעט, וווּ די קינדער ווערן נאָך אַ פּסיכאָלאָגישן און אינטעליגענץ-עקזאַמען קוואַליפֿיצירט פֿאַר דער ספּעציעלער שול.

כ׳האָב אויך באַקומען פֿרייַע כאַראַקטעריסטיקעס און נאָטיצן וועגן די קינדער, וואָס די לערער האָבן געשריבן.

די ערשטע ידיעות וועגן דער סבֿיבֿה האָב איך באַקומען דורך די קינדער אין שול. אין יעדערער פֿון די פֿיר גרופּעס איז אויף אַן אַנדער אופֿן דורכגעפֿירט געווארן אַ שמועס וועגן דער באַשעפֿטיקונג פֿון די עלטערן. אין די שריפֿטלעכע אַרבעטן פֿון די קינדער, וועלכע זיַנען געשריבן געווארן אין שייַכות מיט מיַן אַרבעט אין שול, האָט זיך געווארפֿן אין די אויגן דאָס וואָס בייַ אַ גרויסן טייל ווערט דערמאָנט אַ „פֿרייַער״ און אַן „איצט״. פֿרייַער איז געווען גוט און איצט איז שלעכט. פֿרייַער איז דער טאַטע געווען אַ בעלמלאָכה פֿאַר זיך — איצט איז ער אָן אַרבעט, אָדער ער אַרבעט אַ פֿאָר טעג אין וואָך בייַ יענעם; פֿרייַער געהאַלטן אַ קראָם — איצט אַ טרעגער; פֿרייַער אַ העגדלער פֿון פֿרוכט — איצט בלויז אָן אָנגעשטעלטער אין אַ פֿרוכטלאָגער. „און היינטיקע יאָרן איז ניט ווי אַמאָליקע״ שרייַבט אַ קינד אין דער אַרבעט: „וואָס געדענק איך וועגן מיַן טאַטן״.

צי איז ניט אַ מאָל אָט דאָס פֿאַלן — אין סאָציאָלן און עקאָנאָמישן פּרט — כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער עלטערנשאַפֿט פֿון דער ספּעציעלער שול? צי דאַרף דער אָ פֿאַקט פֿון ירידה דערקלערט ווערן דורך דער עקאָנאָמישער אָביקטיווער ווירקלעכקייט אָדער מיט דעגענעראַציע-סיבות? און ווידער, ווי אַזוי האָט די ירידה געווירקט אויף דער גאַנצער אַטמאָספֿער אין שטוב און דורך דעם אויך אויף דער פּסיכיק פֿון קינד?

די אָבסערווירן-אַרבעט אין שול איז געווען הן פֿאַר מיר הן פֿאַר די עלטערן אַ צוגרייטונג צו די אינטערוויוען. אינטערוויוען האָב איך דורכגעפֿירט אין

54 הײַזער. כ׳האָב ניט אַרײַנגענומען די 18 קינדער וואָס לעבן אין אינטערנאַטן. אין אַלגעמיין האָט מען מיך זייער געהערט אויפֿגענומען. פֿאַר דעם רובֿ איז מײַן קומען געווען אַ געווינטשענע געלעגנהייט זיך אַראָפּצוריידן פֿון האַרצן. דאָס זײַנען מענטשן עלנטע, וואָס קיינער קומט ניט צו זיי. „ס׳איז מיר פֿרײַלעכער, זאָגט מיר אַ מוטער, אַזוי קומט דאָ קיינער ניט. אַ גאַנצן טאָג אַליין אין שטוב. דער אומעט. די ווינטער. מען קען צעטומלט ווערן, מען קען משוגע ווערן" (אינטערוויו נומ׳ 94). „ס׳איז ניטאָ אַפֿילו פֿאַר וועמען אַ וואָרט אַרויסצוריידן", באַקלאָגט זיך פֿאַר מיר די באָבע אין אַ צווייטן פֿאַל (15). אַנדערע פֿאַרזיכערן מיר, אַז זיי רײַדן פֿאַר קיינעם ניט, דערציילן קיינעם ניט זייער לאַגע (2, 14, 31); און הייבט מען שוין יאָ אָן צו רײַדן, פֿאַרקלעמט בײַם האַרצן און מען ווייניט זיך דורך (2, 8, 11, 25, 28, 38, 40, 41). צו דערציילן האָט יעדערער זייער אַ סך. „מען וואָלט געקענט צוויי וואָכן נאָך אַנאַנד דערציילן" (26). אײַנגעהאַלטן זײַנען געווען נאָר די מער פֿאַרמעגלעכע עלטערן.

די אַלע מיַנים מאַטעריאַלן האָבן מיר געגעבן אַ מער-ווייניקער קלאָרן בילד וועגן יעדן קינד און זײַן היים. איך ברענג דאָ לדוגמא איין כאַראַקטעריסטיק פֿון אַ קינד און דעם אינטערוויו מיט זײַן מוטער.

טעווקע[1] איז אָנגעקומען אין גרופּע ד׳ אין האַרבסט 1936, מען ווייס ניט, ווער ס׳האָט אים געבראַכט. אויסערגעווײַנטלעכע פֿאַרקראַמפּטקייט. זיצט אויף דער שולבאַנק ווי צוגעשמידט אין דער „נאָרמאַלער" שילער-האַלטונג: גלײַך, העכט אויפֿן טיש. דערשרעקט זיך, ציטערט בײַ אַ וועגדונג צו אים, בלאַס, פֿיזיש זייער אומבאַהאַלפֿן. פּנים אָן אויסדרוק, בלאַס בלויע אויגן ווי פּוסט. זייער שלעכט אָנגעטאָן.

ערשט נאָך אייניקע וואָכן איז ער געוואָרן היימישער אין קלאַס. אַרײַנגעצויגן האָט אים דאָס צייכענען — ריכטיקער, ער האָט אָנגעהויבן פֿאָדערן כּסדר, מען זאָל צייכענען. צייכנט זייער קאָנצענטרירט, גיך, מיט זיכערקייט און שוווּנג. גרויסע פֿאַרמעסטן: בעט גרויסע בוינגס. וואַרפֿט אָן לאַנדשאַפֿטן מיט פּערספּעקטיוו, רײַכע קאָמפּאָזיציע, שטימונג, קאָפּירט בילדער, צייכנט פֿון נאַטור, פֿון זיכרון. צו ערשט זייער אָפֿט פֿערד און מיליטער אין אַלערלײַ אוניפֿאָרמען. וואַרפֿט אַוועק די געענדיקטע צייכענונגען, וווּנדערט זיך, וואָס איך באַהאַלט זיי (שפּעטער פֿאָדערט ער דאָס אַליין). האָט לאַנג נישט געהאַט קיין אייגענע העפֿט, בלײַער, קיין זאַך צו דער שולאַרבעט. דאָס אַרויסרופֿן די עלטערן אָן רעזולטאַט. דורך זײַטיקע מענטשן האָבן מיר זיך דערוווּסט וועגן זײַן מישפּחה. צום צווייטן האַלבן יאָר אַרײַנגעצויגן זיך אויך אין די לימודים. שווערע שפּראַך. זייער שטיל. אַרטיקולאַציע פֿאַרווישט. רעדט מיט אָנשטרענגונג, שטויסט אַרויס זאַצן. אינטערעסן פֿילזײַטיק, שאַרפֿער

---

1 דער נאָמען געביטן.

אָבסערוואַטאָר. ספּאָנטאַנע אַפּעקטיקע אַרויסזאָגונגען וועגן היים: די באָבע איז אַ משוגענע, די מאַמע האָט ניט געגעבן קיין פּרישטיק.

באַמערקט, אַז ער הערט שוואַך (דערפּאַר האָט ער אין אָנהייב אָפּט ניט רעאַגירט אויף אַ פּראָגע, ניט אָריענטירט זיך אין גרופּנדיקן שמועס). אויף הפּסקות בליבט ער אַליין, שטייט בייַ דער וואַנט. נאָך דער שול לויפּט ער אַרום איבער דער שטאָט זוכן דעם טאַטן.

אינטערוויו (36/II/16):

דירה אין ביליקע הייזער. צווייטער גאָרן. די טיר פּאַרמאַכט זיך שלעכט. חורבן. שמוציק. איין בעט סך-הכל. נאַקעטער שטרויזאַק. אויפן פּאָרענטש פון בעט אַ צעריסענע קאָלדרע. לעבן בעט אָנגעשאָטן צעריבענע שטרוי. אַנטקעגן טיר אַ באַלייע מיט וועש. בייַ דעם אַ שמוציק טישל. אויף אים ליגן אָנגעוואָרפן די אָפּגעצויגענע שמוציקע צעריסענע קישנס. אויפן פּענצטער אָנגעוואָרפן שמאַטעס. די דובלט-פּענצטער אָן שויבן. איןווינקל לעבן אויוון אַלטע שיך, אַנטקעגן אויוון אַ שמוציקער עמער. אַרום עמער פּייַכט. בייַ אַ זייט אָן עמער מיט ריין וואַסער, אָפּגעדעקט. אויף אַ פּראָסטער פּאָליצע 3 שמוציקע כּלים. די פּאָליצע גופּא — שמוציק. אויף איין וואַנט דורכויס פּלעקן פון וואַנצן, מיט כלאָרקע געשמירט. אויף דער אַנטקעגנדיקער וואַנט הענגט אין אַ זייט אַ פּאָטאָגראַפּיע, דאָס גלעזל אויסגעבראָכן. דער סופּיט שמוציק, שפּינוועבס. אין שטוב האָב איך געטראָפן טעווקעס מוטער און די באָבע (דער מוטערס מוטער). די מוטער — קינדערשער, שיינער פּנים; די ברוסט אייַנגעפּאַלן. אינפּאַנטיליער געבייַ. שטייט בייַם אויוון און היט דעם טאָפּ מיט די וועש. איר אַלטע מוטער — צעקנייטשטער, פּאַרחושכטער פּנים; דרייט זיך אַרום איבער דער שטוב אין מאַנטל. די באָבע: „אַז אָך און וויי צו אַזאַ לעבן". טעווקעס מוטער דערציילט מיר גלייַך אין די ערשטע מינוטן, אַז די באָבע איז גייַסטיק קראַנק. זי האָט זיך שוין משתדל געווען אין מאַגיסטראַט, מען זאָל זי אָפּשיקן אין אַ קאָלאָניע.

די באָבע גייט אַרייַננעמען פּאַר מיר אַ שטול בייַ אַ שכנה מיט די ווערטער: „ס'איז ניטאָ אַפּילו פּאַר וועמען אַ וואָרט אַרויסצורייַדן". בעת זי איז ניטאָ, זאָגט מיר די מוטער: „פּאַר איר האָב איך ניט געוואָלט רייַדן. בעת זי האָט די אָנפּאַלן, טוט זי אָפּ מעשׂים. די שויבן האָט זי צעבראָכן. ס'איז אָנגעקומען צווויי דאָלאַר פון אַמעריקע, האָט מען אויסגעגעבן אויף שויבן. אַ סאָפּקע צעבראָכן. אין מיטן דער נאַכט גיט זי אָן". איך פרעג: „ווען טרעפּט עס איר?" „ווען זי האָט קלעמעניש, ווען זי האָט ניט וואָס צו עסן".

די מוטער: „טעווקע איז געבאָרן געוואָרן אַ געזונטער, אַ שיינער, געמיינט, אַז ער וועט זיין גאָר אַ גערעטענישׂ. צו 7 חדשים האָט ער באַקומען אַ וואַספּאַלענע לאָקע.[2] די היץ איז אים אַרויף אויפן קעפּל, אויף אַן אויג.

---

2 לונגען-פּאַרצינדונג.

מען וואָלט דאָס געקענט נאָכהער פֿאַרכאַפּן. עס איז אָבער געווען טעג, וועו
ער האָט געהונגערט. די אונטערשטע ציין האָט ער אין גאַנצן ניט. אין די
אייבערשטע פֿעלן די זייטיקע. ער איז אַ שטילער קינד, העלפֿט אין שטוב.
נעכטן האָט ער אַרויפֿגעטראָגן דרייַ עמער וואַסער. ער זעט מיר אינצושפּאָרן,
ער איז אָבער איבערקלייבעריש מיטן עסן."

אין דער שול, ווו ער האָט זיך פֿריִער געלערנט, האָט זי זיך צעקריגט
מיטן דאָקטאָר איבער דער קאָלאָניע: „ער האָט אים ניט געוואָלט צונעמען.
ער האָט געזאָגט, אַז מען דאַרף אים אָפּגעבן אין אָפּגעשטאָנענעם קלאַס. האָב
איך אים געזאָגט: ‚אויף דעם איז אייער בילדונג, איך זאָל זיך דאָס דאַרפֿן
פֿון אייך לערנען. איר זייט ניט ווערט צו טראָגן דעם נאָמען דאָקטאָר.' מען
זאָגט, אַז ער איז אַ גוטער, פֿאַר מיר ניט". די באָבע: „זי גייט מיט שטאָלץ.
אַן אַנדערש מאָל דאַרף מען צופּאַלן. זי קען ניט חניפֿה, זי איז געראָטן אין
מיר. און אַזוי זאָג איך דיר: וואָלטסטו אים געגעבן אין האַנט אַ פֿינפֿער זלאָטע,
וואָלט ער צוגענומען דעם יינגל, אַזוי טוען אַלע".

איך דערציילט וועגן טעווקען, אַז ער איז טאַקע אַ שטילער, דערפֿאַר
אָבער זייער אַן אַרבעטזאַמער, אַז ער צייכנט זייער פֿיין און ער נעמט זיך
צום לערנען. די באָבע: „עבֿרי דאַרף מען אים לערנען, ריסעווען קען ער,
אָבער עבֿרי, עבֿרי; וועו מען זאָל קענען, וואָלט מען אים געגומען אַ לערער.
ער קען נאָך גאָר ניט."

די מוטער: „דער לערער פֿון תּורת אמת האָט געזאָגט, אַז ער קען
בלייבן, אים שטערט ער ניט. מיסתּמא איז ער אויך איבערגעשראָקן פֿון איר"
(פֿון דער באָבעס אָנפֿאַלן). דער צווייטער יינגעלע איז אַלט 6 יאָר. ער איז
שוין אַ קלוגער, אַ פֿעיקער, גייט אין טאָגהיים בייַ יאָך, ער איז אָבער
אַ שלעכטער."

איך: „ווו טוט איר זיך דאָ אַהין?"

— אַלע פֿיר אין בעט. דערפֿאַר שמוצט זיך אַזוי. כ'רעכן אָפּצוריִסן
פֿון די לעצטע און קויפֿן פֿאַר טעווקען אַ סאָפּקע.

די מוטער האָט זיך אויסגעלערנט אין „הילף דורך אַרבעט" שטריקן. זי
קען גוט דעם פֿאַך. עס איז אָבער אַ שלעכטע אַרבעט, עס צאָלט זיך ניט אָפּ.
זי קריגט אויך 3 טעג אַרבעט פֿון דער סאָציאַלער שוץ. זי קויפֿט אויך אָפּ
אַרבעטסטעג פֿאַר 50 גראָשן אַ טאָג בייַ אַזוינע וואָס נייטיקן זיך ניט אין דעם.
מען באַקומט אויך פֿון קהילה אַ מיטאָג.

די באָבע דערציילט, אַז שוין פֿינף יאָר איז די טאָכטער ניט צוזאַמען
מיטן מאַן. ער איז אַוועק פֿון איר. איך: „פֿאַר וואָס?" די טאָכטער ענטפֿערט
ניט. זי דערציילט, אַז זי לאָזט אים אין ערגעץ ניט צו דער אַרבעט. ער
האָט געאַרבעט אין אַ גאַרבאַרניע, אין אַ טאַרטאַק. מען זאָגט אים פֿון אומעטום
אָפּ, ווייל ער וויל ניט צאָלן פֿאַר די קינדער. די באָבע דערציילט איר
לעבנס־געשיכטע: „איך בין אַליין פֿון דווינסק. חתונה געהאַט האָב איך מיט

אן אדעסער. געגעבן 200 רובל נדן. ער איז געווען א זנאקן-מיילער, מיט ווידן". טעווקעס מוטער: „דאס מיינט זי, אז ער איז געווען א כודאזשניק. זיי האבן זיך ביידע אזוי געפאסט ווי טאג צו נאכט." באבע: „אי גיי, דו ווייסט דארטן. ער האט געהאט צוויי גרויסע פעלערן: א פוילער, פלעגט ניט וועלן טאן, און אן ארומפארער, רק פארן, א מענטש זאל ניט קענען איינזיצן אויף אן ארט. איך פלעג ווייגען, פלעגן אלע באקאנטע זאגן: מען דארף זיך א נעם טאן צו ה—ן, זען וואס זי ווייגט. אזא שיינער, אזא געראטענער מאן, און זי ווייגט. איך האב אויסגעווייגט מיינע אויגן. אליין א פארדינערקע. איך פלעג אליין פארדינען אנדערהאלבן רובל א וואך פון נייען שעניקעס. שפעטער האב איך זיך געגנומען צום האנדלען. נישקשה, ניט אלע מאל בין איך געווען אזא חורבן, אזא שארבן. פון די קלאגן געווארן אלט. כ׳האב נאך ניט קיין זעכציק און זע מיסתמא אויס ווי הונדערט. מען דארף שוין שטארבן, און עס שטארבט זיך ניט, די נשמה זיצט טיף און וויל ניט ארויסגיין. פריער געהאט קלעמעניש פון מאן און איצט [וויזט אויף דער טאכטער]. די קלאגעדיקע לאווע [ליבע]. ער איז גראד געווען א באלעבאטישער יינגל. זי איז אלט געווען 18 יאר, אז זי האט זיך איינגעקלעפעט אין אים. כ׳האב געזען, אז ס׳איז שוין שווער צו צעריסן, האב איך זיך געקוואפעט אויף דעם וואס דער טאטע האט א הויף. דאס איז אבער א קלאג, א משוגענער, א סקאנדאליסט, א פאסקודסטווע. טענה איך צו איר: אן עק, שלאג אפ מיט אים כפרות. מען קען ניט וויסן, וואס פאר א מזל דו האסט נאך. ביסט נאך א יונגע ווייבל. פאלגט זי מיר ניט. און די פאפלעקציע איז נאך גרעסער, וואס פון איין שטאט. דערציילט מען רק — דאס שלעפט ער זיך ארום מיט דער, מיט יענער, ארויסשלעפן זאל מען אים. צעטיילט זיך מיט די קינדער, און אן עק! אזוי איז א פארפאלענער לעבן. מען גייט אוועק צום רב און מען שניידט אפ." איך: „פארוואס טאקע ניט?". — כ׳ווייס דארטן...

כ׳פרעג ביי דער באבען, צי די טאכטער איז ביי איר א בת-יחידה. ענטפערט זי: „אוודאי, דעם נחת וואס כ׳האב פון איר, האב איך נאך געדארפט האבן נאך א צען".

*

איצטער בקיצור וועגן דער באדערטונג.

דעם מאטעריאל האב איך גרופירט לויט דער צאל הינטערשטעליקע קינדער אין יעדער מישפחה. ווי אזוי האב איך די צאל פעסטגעשטעלט? ערשטנס זיינען מיר לכתחילה באקאנט געווען 9 פאלן, וו׳ 2 קינדער פון איין מישפחה באזוכן די ספעציעלע שול. צווייטנס לויטן אייגענעם איינדרוק. מיט דעם וועג האב איך אויסגעפונען אזוינע וואס זיינען שוין אריבער דעם שולעלטער, אבער וואס בשעת מעשה וואלטן זיי געדארפט באזוכן א ספעציעלע שול. דריטנס אויפן סמך פון דעם וואס די עלטערן גופא האבן

לעבנסגאנג פון קינד
און די באציונג צום קינד

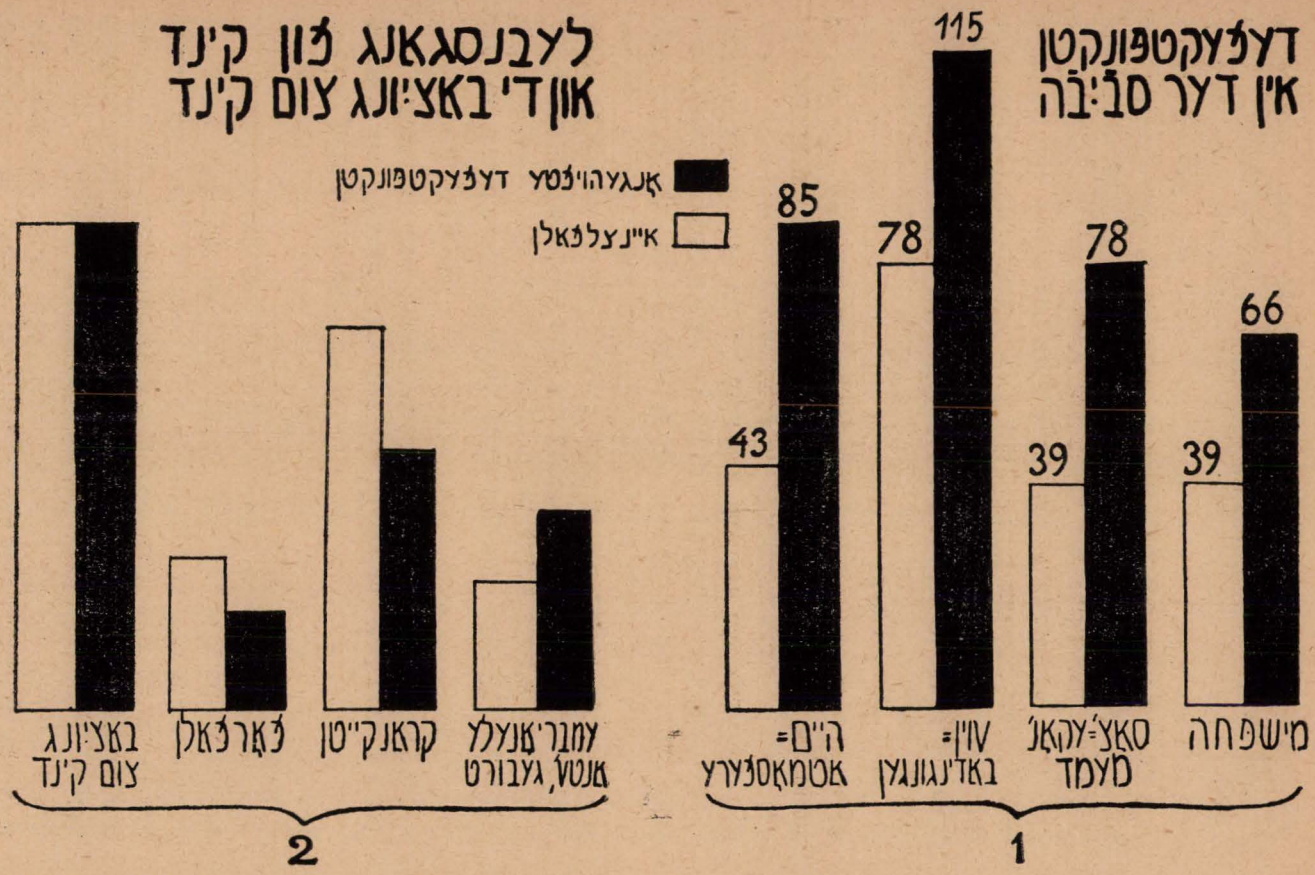

דערציִילט; פֿערטנס אויפֿן סמך פֿון שמועסן וואָס איך האָב געהאַט מיט די לֿערער פֿון די קינדער, וואָס זייִערע בריִדער אָדער שוועסטער לֿערנען זיך אין דער ספּעציִעלֿער שול.

ס׳האָבן זיך באַקומען צוויי גרופּעס. איין גרופּע פֿון 27 מישפּחות, וווּ ס׳איז דאָ מער ווי איין הינטערשטעלֿיק קינד (גרופּע אָנגעהויפֿנטע) און אַ צווייטע גרופּע פֿון 27 מישפּחות, וווּ ס׳איז דאָ נאָר איין הינטערשטעלֿיק קינד צוויִשן די איבערִיקע נאָרמאַלֿע קינדער (גרופּע איינצלֿפֿאַלֿן).

פֿון יעדן פֿאַלֿ האָב איך זיך אָנגעמערקט אַלֿע דעפֿעקטן און צונויפֿגעשטעלֿט צוויי טאַבעלֿעס: איינע איז שייך צו דער אַזוי גערופֿענער „אָביעקטיווער" סבֿיבֿה, די צווייטע טאַבעלֿע נעמט אַרום דעם קינדס לעבנסגאַנג און איין געביט פֿון זײַן אינדיווידועלֿער סבֿיבֿה—, דהיַינו: די באַציִונג פֿון די שטוביקע צום קינד.

A. די ערשטע טאַבעלֿע צעפֿאַלֿט זיך אויף פֿיר הויפּטרובריקן: א) מישפּחה, ב) עקאָנאָמישער און סאָציִאַלֿער מעמד, ג) ווויִן-בֿאַדינגונגען, ד) היים-אַטמאָספֿערע.

א) מישפּחה:

I. עלֿטערער דור. מיט דער רובריק בין איך אויסן די הינטערשטעלֿיקע (גיַיסטיק קראַנקע, אָפּגעשטאַנענע) צוויישן די עלֿטערן פֿון פֿאָטער אָדער פֿון דער מוטער.

II. עלֿטערן: 1) הינטערשטעלֿיק. 2) פּסיכיש חשוד — נעמט אַרום די אַלֿע פֿאַלֿן, וווּ ס׳איז דאָ אַ חשד אויף פּסיכאָפּאַטיע אָדער נעוראָפּאַטיע. 3) קרענקלֿעכקייטן אויפֿן נערוועזן באָדן — אין מיַינע פֿאַלֿן מיינט דאָס קאָפּווייטאָג, אישיאַס. 4) רייִדפֿעלֿערס. 5) באַשעפֿטיקונגען וואָס פֿאָדערן אַ מינימאַלֿן גראַד גיַיסטיקע אָנטוויקלונג, ווי למשל: טרעגער, „גאַסמענטש" (טרעגער אין דער ווילֿנער טערמינאַלֿאָגיע), פֿורמאַן, שווארצאַרבעטער. דאָס איז אַן אָביעקטיווער סימן וואָס קען אָבער ניט דינען ווי אַ זיכערער סימפּטאָם פֿאַר דער גיַיסטיקער אייגנאַרטיקייט. עס איז נאָר אַ חשד, אַז משמעות שטייט דער פֿאַקט פֿון האָבן אַזאַ באַשעפֿטיקונג אין צוזאַמענהאַנג מיט שוואַכערע גיַיסטיקע פֿעיִקייטן. 6) אַלקאָהאָליזם. 7) עטישע דעפֿעקטן—סעקסועלֿע ניט-געהאַמעווענטקייט, אַחריותלֿאָזיקייט לגבי דער מישפּחה, אומערלֿעכקייט. 8) פֿיזישע אַנאָמאַלֿיעס. 9) בלינדקייט. 10) עלֿטערן לעבן ניט.

ב) עקאָנאָמישער און סאָציִאַלֿער מעמד:

1) אָנגעוויזן אויף שטיצע: פֿריוואַטע (בעטלֿערס), פֿריוואַט-געזעלשאַפֿטלֿעכע (קהיִלה, בית-לֿחם, מענגי-שבת), אַמטלֿעכע (אַרבעט=אינספּעקטאָר, סאָציאַלֿע שוץ). עס איז שווער געווען אויסצוגעפֿינען אַן אָנדער קריטעריום פֿאַר דער פֿונאָנדערטיילונג אויף פֿאַרשייִדענע גראַדן אָרעמקייט, ווייַל איך האָב ניט געקענט פֿעסטשטעלֿן די גרייס פֿון דער הכנסה אין יעדער מישפּחה. מיר וויַזט אויס, אַז ס׳איז ניט אַזוי וויַט פֿון אמת, וועו איך זאָג, אַז אין דער פֿונאָנדערטיילונג

איז פֿאַראַן אַ גראַדאַציע פֿון אונטן אַרויף ניט אַזוי אין עקאָנאָמישן ווי אין סאָציאַלן פּרט. 2) אַרבעטסלאָזיקייט–כראָנישע, צייטווייליקע. 3) פֿרויען-אַרבעט. 4) קינדער-אַרבעט. 5) שוואַך קוואַליפֿיצירטע אַרבעטער. 6) סאָציאַלע און עקאָנאָמישע ירידה. 7) דעקלאַסירטקייט.

ג) ווין-באַדינגונגען:

1) ראַיאָן: געטאָ, פֿאַרשטאָט, אונטערוועלט-הויף. 3) „ביליקע" דירה — מיינט ניט, אַז זי קאָסט ביליק, נאָר אַז זי האָט דעפּעקטן. די רובריק האָט אַזוינע פונקטן: קעלער, בוידעמשטיבל, סאָציאַל שפּלע דירה[3]; דירה מיט היגיענישע דעפּעקטן.

ד) היים-אָטמאָספֿער:

1) עלטערן אַרבעטן מחוץ דער שטוב. 2) בעל-הבתישקייט און שטייגער: אָפּגעלאָזן, כאָאָטיש, שמוציק, נאָרמאַלאָזיקייט, 3) סאָציאַלע גרונטשטימונג: פֿאַרצווייפֿלונג, אָפּאַטיע, שנאָרערײַ, ירידה-געפֿיל. 4) עטישע גרונטשטימונג: באַטאָנונג פֿון סעקסועלן פֿאַקטאָר, סאַנקציאָנירטע אומערלעכקייט. 5) פֿאַמיליע-לעבן: צעשיידטע עלטערן, געשטערטער שלום-בית, קאָנפֿליקטן צווישן עלטערן און קינדער, קאָנפֿליקטן צווישן קינדער, קריגעריַען און געשלעגן.

לויט דער טאַבעלע האָב איך דורכגענומען דעם גאַנצן מאַטעריאַל און מיט אַ פונקט באַצייכנט, ווו דער אָדער יענער דעפּעקט איז בנימצא. די אַלע דעפּעקטפונקטן האָב איך סומירט–באַזונדער פֿאַר דער גרופּע אָנגעהויפֿנטע פֿאַלן און באַזונדערע פֿאַר דער גרופּע אייגצלפֿאַלן. האָבן זיך באַקומען אין סך-הכל אַזוינע צאָלן:

אין די אָנגעהויפֿנטע פֿאַלן 349 דעפּעקטפונקטן.

אין די אייגצלפֿאַלן 199 דעפּעקטפונקטן.

עס ווערט זיך אין די אויגן, אַז די גרופּע אָנגעהויפֿנטע פֿאַלן האָט אין אַלע הויפּטרובריקן כמעט ווי אַ טאָפּעלע צאָל דעפּעקטפונקטן. אמת די פּראָפֿאַרציע איז ניט גאָר קיין פּרעציזע, ווײַל עס זײַנען סומירט געווָארן דעפּעקטן פֿון אַ פֿאַרשיידענעם גראַד שווערקייט. אַ פונקט קען באַטײַטן: אַ דירה אַ חורבֿה אָדער בלויז דאָס פֿעלן פֿון עלעקטריַע. פֿון דעסט וועגן גיט די טאַבעלע ווָאס שײַך דער סבֿיבֿה שוין אַן אַלגעמיינעם בליק אויף דער פּראָבלעם, ווָאס מען קען זי פֿאַרמולירן אויף צוויי אופֿנים.

ערשטע פֿאַרמולירונג: בײַ יענע מישפּחות, ווו ס'זײַנען דאָ עטלעכע הינטערשטעליקע קינדער, זײַנען די דעפּעקטן פֿון דער סבֿיבֿה כמעט אין צווייַען שטאַרקער אַקצענטירט אַיידער דאָרט, ווו ס'איז דאָ בלויז איין הינטערשטעליק קינד.

צווייטע פֿאַרמולירונג: דאָרט, ווו די דעפּעקטן פֿון דער סבֿיבֿה זײַנען שטאַרקער אַקצענטירט, זײַנען הינטערשטעליק עטלעכע קינדער.

---

3 למשל די „ביליקע הײַזער"—גרויסע, הײַנט אָפּגעלאָזענע הײַזער וואָס יוקא האָט אַ מאָל אויפֿגעשטעלט הינטער דער שטאָט.

וואס שניך דעם ירושה-מאמענט, וואלט אויבנאויפיק זיך געקענט דוכטן, אז די רובריק מישפחה אילוסטרירט זיין השפעה. אונדזער מאטעריאל בנוגע די מישפחה-מיטגלידער קלעקט אבער ניט צו מאכן זיכערע אויספירן; אזוי אילוסטרירט די רובריק מישפחה קודם געווייסע סיבה-מאמענטן.

B. מיין צווייטע טאבעלע באהאנדלט דעם לעבנסגאנג און די אינדיווידועלע סיבה פון קינד, פארגלייכנדיק די גרופעס: אנגעהויפנטע פאלן און איינצלפאלן.

ניט ארייגנגייענדיק אין די דעטאלן גיב איך דא בלויז אן די הויפט-רובריקן:

א) עמבריאנעלע אנטוויקלונג פון קינד, געבורט ב) קראנקייטן, ג) פאר-פאלן ד) באציונג צום קינד.

אויספירן: די צאל דעפעקטפונקטן אין דער רובריק עמבריאנעלע אנטוויק-לונג און געבורט איז גרעסער אין דער גרופע אנגעהויפנטע פאלן.

קראנקייטן און פארפאלן זיינען שטארקער פארטראטן גראד אין דער גרופע איינצלפאלן. עס איז קלאר, אז דאדורט, וווּ ס׳איז דא בלויז איין הינטערשטעליק קינד, איז טאקע א מאל א „פאטאלע" קראנקייט אדער אן אומגליקפאל די עיקר-סיבה פון דער גיסטיקער אפגעשטאנענקייט.

עס איז מיגלעך, אז אין דער גרופע אנגעהויפנטע פאלן איז די צאל פארפאלן א גרעסערע, נאר מחמת דער פארוואלזונג וואס איז אין אט די הינזער א גרעסערע, ווייסט מען ניט וועגן זיי.

שטארק אומגעריכט איז דאס וואס אין דער צאל דעפעקטפונקטן פון דער רובריק „באציונג צום קינד" גלייכן זיך ביידע גרופעס אין גאנצן אויס. דאס הייסט, אז די סיטואציע פון דעם הינטערשטעליקן קינד אין דער היים איז די גלייכע סיי דארט, וווּ עס איז אן איינצלפאל און סיי דארט, וווּ די הינטערשטעליקייט איז אזוי צו זאגן א נארמאלער שטריך אין דער מישפחה.

עס בלייבט נאך צו גרופירן די סיבות פון די קינדער לויט געווייסע הויפטשטרייכן, כדי אזוי ארום זאלן זיך אויסקריסטאליזירן טיפן פון סיבות וועלכע מיר האבן אין אונדזער מאטעריאל. צווייטנס דארף מען נאך אויסגע-פינען, צי יעדער טיפ פון א סיבה איז גורם באשטימטע טיפישע אפוועגן אין דער גיסטיקער אנטוויקלונג פון די קינדער.

איך רעכן, אז ס׳וועט זיך מיר אינגעבן צו דערווייזן, וויי גרויס עס איז די ווירקונג פון דער „דעפעקטיוער" סיבה אויף דער אנטוויקלונג פון קינד סיי וווּ ס׳איז ניטא קיין חשד אויף נעגאטיווער ירושהדיקייט, סיי דארטן אפילו, וווּ אזא חשד איז יא דא. די אויספירן פון אזא פעסטשטעלונג וועלן האבן, האף איך, א וועירדע פאר דער הייל-פעדאגאגיק און פאר דער סאציאלער פעדאגאגיק בכלל.

4. רייזל וואלט (ווילנע) / דער קאמף אין דער חברה מפיצי־השכלה אין ווילנע 1915—1917

א קאפיטל פון דער אספיראנטור־ארבעט אויף דער טעמע: „דאס יידיש־וועלטלעכע שולוועזן אין ווילנע ביז דער גרינדונג פון צענטראלן בילדונגס־קאמיטעט".

זומער 1915, וועו נאכן גירוש קאוונע (מיי) איז געווען אין ווילנע א כסדרדיקער צופלוס פון היימלאזע, האט די ווילנער חברה מפיצי־השכלה זיך פארנומען מיט דער פראגע וועגן די קינדער פון די היימלאזע.

דעם IV/9 (א"ס) איז אויף דער זיצונג פון קאמיטעט געשטעלט געווארן דער פארשלאג וועגן ארגאניזירן דאס לערנען פון די היימלאזע יינגלעך. דערביי האט דער רעפערענט אינפארמירט, אז געוויסע קרייזן זיינען קעגן דעם פראיעקט, ווייל לויט זייער מיינונג פאסט פאר די קינדער נאר א חדר פון אלטן שניט, און אזא ארגאניזירט זיך אונטערן דער השגחה פון ראבינאט.

באלד בייַ אט דעם ערשטן פראקטישן טריט האבן זיך באגייט די דיסקוסיעס וועגן טיפ פון א נארמאלער יידישער שול. דער יידישיסטישער טייל (פלודערמאכער און ניגער) האט זיך ארויסגעזאגט נאר פאר וועלטלעכער בילדונג, פאר גרינדן א קינדערהיים־שול און קעגן פארנעמען זיך מיט רעליגיעזער דערציונג. דער פארשטייער פון די ציוניסטן, ד"ר עפשטיין, איז געווען קעגן דעם; ער האט געוואלט גרינדן א חדר און פארבעטן א פארשטייער פון ראבינאט צו קאנטראלירן די רעליגיעזע דערציונג, כדי צי געווינען דעם צוטרוי פון די רעליגיעזע קרייזן. די שיידליניע אין דער פראגע חדר אדער שול איז אין דער ווילנער אפטיילונג געווען די זעלבע וואס אויף די פארמילחמהדיקע אלרוסלענדער באראטונגען פון דער חברה מפיצי־השכלה. די ציוניסטן וועלכע האבן געהאלטן, אז דער חדר דארף זיין דער ארויסגאנג־פונקט פון דעם נאר־מאלער יידישער פאלקסשול, האבן אין ווילנע נאך שטארקער אונטערגעשטראכן זייער ווילן צו געווינען די ארטאדאקסן. אנגענומען איז געווארן א קאמפראמיס־פארשלאג וועגן גרינדן פאר די יינגלעך פון די היימלאזע אין עלטער פון 8—13 יאר א שול־חדר. דער עצם נאמען און דער פאקט, וואס אין דער קאמיסיע צו גרינדן די אינסטיטוציע זיינען ארייַן פארשטייער פון ביידע ריכטונגען (ציוניסטן, יידישיסטן), באשטעטיקן די השערה, אז „שול־חדר" האט געמאכט א פשרה צווישן ביידע ריכטונגען. מן־הסתם האט דאס געדארפט זיין בערך געגליכן צו דער יינגלשול וועלכע דער קאמיטעט האט געוואלט עפענען אין 1911 און וווּ דער ערשטער לערניאר האט בעדארפט זיין כמו א חדר.[1]

א שול־חדר איז אבער ניט געגרינדעט געווארן, מיסתמא צוליב דער עוואקואציע. דער קאמף האט זיך באנייט מיט מער קראפט, וועו די לאגע אין שטאט האט געצוווונגען צו שטעלן די פראגע אויפן סדר־היום: בשעת די רוסן

---

1 פראטאקאלן פון קאמיטעט. טעקע № 15, 1564, פראטאקאל 8.

האָבן עוואַקווירט די שטאָט, האָבן זיך פֿאַרמאַכט אַלע שולן, און מען האָט געמוזט בויען פֿון דאָס נייַ.

נאָכן באַריכט פֿון ד"ר שאַבאַד וועגן דער שולפֿראַגע (IX/27 א"ס) האָט זיך אָנגעהויבן אַ דיסקוסיע וועגן די פּרינציפּן, אויף וועלכע די שול דאַרף זיין געבויט. דער ערשטער פּרינציפּ, אַז אין ווילנע דאַרף זיין אַ זעלבשטענדיקע ייִדישע שול (ד"ה אַ באַזונדערע שול פֿאַר ייִדישע קינדער), איז אַזוי ווי אויף דער ווילנער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג און אויף דער פּעטערבורגער באַראַטונג פֿון 1913 אָנגענומען געוואָרן אייַנשטימיק. אויך דאָס אויסרעכענען דעם שול-קורס אויף 8 יאָר האָט ניט אַרויסגערופֿן קיין חילוקי-דעות. קאָנצענטרירט האָט זיך די דיסקוסיע אַרום דער פֿראַגע פֿון דער לימודים-שפּראַך. מיט אַ מערהייט פֿון 8 שטימען (10 פֿאַר, 2 קעגן; בייגעוווען 16) איז אָנגענומען געוואָרן, אַז די לימודים-שפּראַך איז ייִדיש. די רעזאָלוציע האָט זיך געדעקט אין גאַנצן מיט דער רעזאָלוציע פֿון דער פּעטערבורגער באַראַטונג פֿון 1913.

צום ערשטן מאָל שטעלן אָבער די העברעיִסטן דאָ אַרויס אין דער ווילנער אָפּטיילונג די פֿאָדערונג, אַז אויך העברעיִש זאָל זיין די לימודים-שפּראַך. זייער פֿאָרשלאָג איז אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן מיט אַ גרויסער מערהייט (אַלע קעגן 3).

די רעזאָלוציע וועגן פֿרייהייט פֿון שפּראַך, אָפּהענגיק פֿון די פֿאָדערונגען פֿון דער אָדער יענער גרופּע באַפֿעלקערונג, איז אויך מיט אַ גרויסער מערהייט (11 קעגן 5) אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן.

די צווייטע פֿראַגע וועלכע האָט אַרויסגערופֿן איצט אַזוי ווי אויף די פֿאַרזאַמלונגען (למשל ווען ס׳איז באַטראַכט געוואָרן דער פּראָיעקט פֿון דער יִנגלשול) און באַראַטונגען אַן אָפּאָזיציע, אמת זייער אַ שוואַכע, איז געווען דער ענין ספּעציעל ייִדישע לימודים (תנך, העברעיִש אאַז"וו). די רעזאָלוציע איז אָנגענומען געוואָרן מיט אַלע שטימען קעגן 1.[2]

דער קאַמף אַרום דער שפּראַכפֿראַגע האָט זיך אָבער ניט פֿאַרענדיקט אַזוי גיך. אויף דער קומעדיקער זיצונג פֿון קאָמיטעט (X/9) ווערט ווידער געשטעלט די פֿראַגע, צי ס׳איז דערלאָזעך, אַז אַ גרופּע עלטערן זאָל קענען עפֿענען אויף געזעלשאַפֿטלעכע מיטלען אַ שול אין אַבי וואָסער שפּראַך. די פּיר מיטגלידער פֿון דער קאָמיסיע וועלכע איז אויסגעקליבן געוואָרן צו באַאַרבעטן דעם דעטאַלן פּלאַן פֿון דער 8קלאַסיקער ייִדישער פֿאָלקסשול האָבן געהאַט וועגן דעם ענין דרײַ פֿאַרשיידענע מיינונגען. צוויי פֿון זיי (מזאה און האַלפערן—ייִדישיסטן) האָבן זיך בפּירוש אַרויסגעזאָגט קעגן דעם פּרינציפּ, ווײַל ער פּירט אַרײַן אַן אַנארכיע אין פֿאַרענטפֿערן די שולפֿראַגע און וועט ברענגען צו דעם, אַז מען וועט אויף ייִדן ניט קוקן ווי אויף אַ נאַציאָנאַלן קאָלעקטיוו. פֿונקט אַ היפּוכדיקן שטאַנדפּונקט האָט פֿאַרטיידיקט דער דריטער מיטגליד (מיצקון). ער האָט געהאַלטן, אַז מען דאַרף „ניט שלעפּן און ניט שטערן" און אַז

2 פּראָטאָקאָלן פֿון קאָמיטעט. טעקע № 25, 1564, פּראָט׳ 13.—אַלע דאָטעס לויטן אַלטן טויל.

מען האָט ניט קיין רעכט צו פֿאַרווערן קיין שום גרופּע פֿון דער באַפֿעלקערונג צו לערנען אויף דער שפּראַך, אויף וועלכער זי ווילּ. אַ פּשרה-שטעלונג האָט פֿאַרנומען דער פֿערטער מיטגליד, פּלודערמאַכער, וועלכער האָט אָפּגעוועגדט דעם אַרגומענט פֿון פֿאַררופֿן זיך אויף דער מאַסע, ווייל זי איז נאָך ניט דער-וואַקסן און לעבט מיט דער אידעאָלאָגיע פֿון דער בורזשואַזיע. אַן אויסנאַם קען געמאַכט ווערן נאָר פֿאַר אַזאַ שולּ וועלכע ווען עקסיסטירן אַ געוויסע צייט און אַרויסווייזן איר לעבנס-פֿעיקייט. דעם פּרינציפּ פֿון „פֿרייהייט פֿון שפּראַך" האָבן באַקעמפֿט, אַ חוץ די יידישיסטישע מיטגלידער פֿון דער קאָמיסיע, נאָך אַנדערע מיטגלידער פֿון קאָמיטעט (ד"ר שאַבאַד), דאָס הייסט די גאַנצע יידישיסטישע פֿראַקציע.

די ציוניסטן (ד"ר עפּשטיין) האָבן געזען דעם אויסוועג אין פֿאָדערן נאָר אַ יידישע שולּ, ניט קיין שולּ אויף יידיש. ס'איז זיי געגאַנגען אין דעם, אַז דורך ניט אָנרופֿן די לימודים-שפּראַך זאָלן זיי קענען קריגן אַ מיגלעכקייט צו לערנען אויף העברעיש. אויף דער פּעטערבורגער באַראַטונג 1913 האָבן טייל דעלעגאַטן אויך געוואָלט אויסנוצן די באַצייכענונג „מוטערשפּראַך" און זיינען געווען קעגן פֿאָדערן אין דער רעזאָלוציע אַ שולּ אויף יידיש.

אָבער פונקט ווי אויף דער פֿריִערדיקער זיצונג פֿון קאָמיטעט ווערט דער פֿאַרשלאָג פֿון לערנען אויף אַבי וואָסער שפּראַך אָפּגעוואָרפֿן מיט אַלע שטימען קעגן 1 און ס'ווערט באַשטעטיקט די רעזאָלוציע, אַז יידיש איז די לערן-שפּראַך. צו דער רעזאָלוציע טראָגט אָבער ד"ר שאַבאַד אַריין אַן אויסבעסערונג וועלכע דערלאָזט גרינדן העברעיש שולן, אויב אַ גרופּע עלטערן וועלן דאָס פֿאָדערן און אויב העברעיש איז די קינדערס מוטערשפּראַך. אויף דער זיצונג באַקומט די רעזאָלוציע נאָר 2 שטימען פֿאַר און 2 קעגן[3] און ווערט אָנגענומען ערשט דעם X/14 מיט 4 שטימען קעגן 2 („אויסבעסערונג פֿון ד"ר שאַבאַד און ד"ר עפּשטיין") אין דער פֿארמולירונג, אַז אויב אַ גרופּע עלטערן פֿאָדערן שולן אויף העברעיש, דאַרף מען אַזוינע גרינדן.[4] די רעזאָלוציע וועלכע איז אַ קאָמפּראָמיס צווישן אַ טייל יידישיסטן און די העברעיסטן איז אָפּגעטראָטן פֿון דעם באַשלוס פֿון דער באַראַטונג פֿון 1913, אַז די יידישע שולן דארפֿן זיין געבויט אויף יידיש.

דער קאָמיטעט וועלכער איז אויסגעקליבן געוואָרן אין מיי 1915 און האָט צוליב דעם אָפּפֿאָרן פֿון 8 קאָמיטעט-מיטגלידער געמוזט קאָאָפּטירן 4 נייע, האָט נאָך דער רעלאַטיווער סטאַביליזאַציע פֿון די פּאָליטישע באַדינגונגען זיך געגרייט צו רופֿן די אַלגעמיינע יאָריקע פֿאַראַמלונג וועלכע האָט געדאַרפֿט אויסקלייבן 8 נייע מיטגלידער.

„אין איבערגאַנגס-מאָמענט האָבן אַלע געפֿילט, אַז ס'קומט אָן אַ צייט פֿון צוקונפֿטרייכער אַרבעט פֿאַר דער פֿאָלקסבילדונג"[5], און דערפֿאַר האָט יעדע

3 פּראָטאָקאָלן פֿון קאָמיטעט. טעקע № 15, 1564, פּראָט' 14. 4 דאָרט גופֿא, פּראָט' № 15.
5 ז. ר—ן. צו די וואָלן אין קאָמיטעט פֿון חברה מ"ה. „לעצטע נייעס", № 102, ווילנע 1917.

ריכטונג געווארפן קריגן די מערהייט אין קאמיטעט מפיצי-השפלה. דער קאמף צווישן די ביידע ריכטונגען קאנצענטרירט זיך יעמאלט ארום די צוגרייטונגען צו דער פארזאמלונג, פון וועלכער ס׳איז געווען אפהענגיק, ווער ס׳וועט אנפירן די געזעלשאפט. דער צענטער פון קאמף ווערט די פראגע, ווער ס׳האט רעכט אנטייל צונעמען אין דער אלגעמיינער פארזאמלונג; א פראגע וואס האט געהאט ארויסגערופן א הייסע דיסקוסיע נאך אין 1914, ווען מען האט באשלאסן, אז כדי צו ווערן פארגעלייגט פאר א מיטגליד, דארף מען איינצאלן ניט ווייניקער ווי $1/3$ פון יאריקן אפצאל, ד״ה ניט ווייניקער פון 1 רובל. קעגן די באגרענעצונגען וועלכע זיינען געווען געוועדט קעגן ניט-פארמעגלעכע עלעמענטן איז ארויסגעטראטן ניגער, וואס דאס וויזט אונדז, אז די באגרענעצונג איז געווען לטובת די ניט-יידישיסטישע עלעמענטן. דאס פארטיידיקן די באגרענעצונג מיט דעם וואס די נייע מיטגלידער האבן ארויסגערופן טומלענישן אויף די לעצטע פארזאמלונגען באשטעטיקט די השערה, אז דאס איינשפארן זיך קעגן די נייע מיטגלידער איז אויסן געווען אפצושוואכן די יידישיסטישע אפאזיציע.[6]

צו דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון 1916/II/22 האט דער קאמיטעט באשלאסן צו שיקן פארבעטונגען נאר צו די אלטע מיטגלידער און ניט שיקן צו די נייע וועלכע זיינען אנגענומען געווארן דורכן קאמיטעט אין דעצעמבער 1915 און יאנואר 1916 און וועלכע זיינען נאך ניט באשטעטיקט געווארן דורך דער אלגעמיינער פארזאמלונג; דערביי האט מען זיך פאררופן אויף דעם סטאטוט און אויף ענלעכע באשלוסן פון 1914.[7]

אויף דער פארזאמלונג גופא האבן איזביצקי, רייזען, לובאצקי אויפגעהויבן די פראגע, פאר וואס מען האט די נייע מיטגלידער וועלכע מען האט ארייננעלאזן אויף דער ערשטער פארזאמלונג (דעצ׳ 1915) ניט ארייננעלאזן איצטער, כאטש דעם מיטגלידי-אפצאל האט מען ביי זיי געמומען. פארטיידיקט דאס ניט-ארייננלאזן האט דער ציוניסט ראזענבוים, וועלכער האט דערקלערט, אז מיטגלידער-רעכט איז ניט געבונדן מיטן אפצאל, און ד״ר שאבאד.[8] פון דעם קורצן פראטאקאל איז קלאר, אז אין די אינטערעסן פון די יידישיסטן איז געווען, די נייע מיטגלידער זאלן יא ארייננעלאזן ווערן, א סימן—די יידישיסטן האבן דעם ענין אויפגעהויבן און פארטיידיקט. א ראיה דערויף איז דער אויס-גאנג פון די וואלן. די ציוניסטן האבן אויף 8 נייע מיטגלידער ארייננעפירט 7 זייערע וועלכע האבן געקראגן 59—78 שטימען, בשעת ווען די יידישיסטן האבן אנגעצויגן נאר 16—17 אויף דער אלגעמיינער צאל באטיילקטע 89. דער נייער קאמיטעט האט אויף 12 מיטגלידער געהאט 9 ציוניסטן און נאר 3 יידישיסטן.[9]

---

6 פראטאקאלן פון קאמיטעט: טעקע № 51, 1564, פראט׳ 3, 6, 7 (1914). 7 די צאל אלטע מיטגלידער האט באטראפן ניט מער ווי 140, צו דער פארזאמלונג אין דעצעמבער זיינען געווען נייע מיטגלידער איבער 140, דעם 22טן פעברואר—368(פראטאקאלן פון קאמיטעט טעקע נומ׳ 15, פראט׳ 4, 1916).

8 פראטאקאלן פון די אלגעמיינע פארזאמלונגען. טעקע №16, 1567. 9 דארט גופא.

דאָס איבערגעבן די אָנפֿירונג פֿון די שולן אין ציוניסטישע הענט האָט אַרויסגערופֿן אַ פּראָטעסט פֿון די אַרבעטער-עלעמענטן. דעם 1916/VI/5 קומט פֿאָר די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון יידישן אַרבעטער-קולטור-פֿאַראיין, אויף וועלכער ס׳ווערט אָנגענומען אַ שאַרפֿע רעזאָלוציע: „די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון יידישן אַרבעטער-קולטור-פֿאַראיין, באַטראַכטנדיק די געשאַפֿענע לאָגע אין דער היגער חברה מ״ה און איינגעפֿינענדיק, אַז 1) די לעצטע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג איז געווען געקינסטלט צונויפֿגעשטעלט דורכן קאָמיטעט, 2) אַז דער פֿועל-יוצא דערפֿון האָט זיך באַקומען די צונויפֿשטעלונג פֿון אַ קאָמיטעט פֿון פערזאָנען וואָס זיינען פֿייַנדלעך געשטימט צו דער שפּראַך און קולטור-אינטערעסן פֿון די פֿאָלקסמאַסן, 3) אַז דאָס צוזאַמענאַרבעטן מיט די דאָזיקע עלעמענטן קען ניט ברענגען קיין שום נוצן דער אמתער קולטורעלער טעטיקייט און אַז 4) די עקסיסטענץ פֿון אַ זעלבשטענדיקער דעמאָקראַטישער בילדונגס-געזעלשאַפֿט איז בייַ די איצטיקע באַדינגונגען גאָוואָנטשן און מעגלעך, געפֿינט די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון יידישן אַרבעטער-קולטור-פֿאַראיין פֿאַר נייטיק אַרויסצוטרעטן און שאַפֿן אַ ריין דעמאָקראַטישע בילדונגס-געזעלשאַפֿט וואָס זאָל דינען אין אמתן די אינטערעסן פֿון די בריייטע פֿאָלקסמאַסן.״[10] די אַרבעטערשאַפֿט איז טאַקע דעמאָלט אַרויסגעטראָטן, אָבער צום שאַפֿן אַ ריין יידישס-טישע בילדונגס-געזעלשאַפֿט איז יעמאָלט ניט געקומען, משמעות וויַיל די ניט-פּראָלעטאַרישע יידישיסטן האָבן נאָך געגלייבט אין דער מיגלעכקייט פֿון אַ צוזאַמענאַרבעט מיט די ציוניסטן.

די סעצעסיע פֿון די אַרבעטער-עלעמענטן האָט באַטייט אַ ניצחון פֿון דער טענדענץ אַרויסצוטרעטן פֿון דער מפֿיצי-השׂכלה, וואָס איז שוין געקומען צום אויסדרוק אין 1913 און 1914,[11] וועט ס׳האָט זיך אין „בונד״ געפֿירט אַ שאַרפֿע פּאָלעמיק וועגן בלייַבן אָדער אַוועקגיין פֿון מפֿיצי-השׂכלה און וועגן גרינדן אַן אייגענע אַרבעטער-בילדונגס-געזעלשאַפֿט. אייַנער פֿון די הויפּט-אַרגומענטן פֿון די פֿאַרבלייַבער איז געווען די שווערקייט, אַפֿיַלו אוממיגלעכקייט צו שאַפֿן ריינע אַרבעטער-אָרגאַניזאַציעס בייַ די הערשנדיקע פּאָליטישע באַדינגונגען.

אונטער דער דייַטשער אָקופּאַציע איז געווארן מיגלעך צו שאַפֿן אייגענע אַרבעטער-אָרגאַניזאַציעס; דאָס האָט זיכער פֿאַרשטאַרקט די טענדענץ פֿון אַוועקגיין, און וועט די ציוניסטן האָבן מנצח געווען בייַ די וואָלן צום קאָמיטעט

10 די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿונעם יידישן אַרבעטער-קולטור-פֿאַראיין. „לעצטע נייס״ № 51, וויליַנע 1916. 11 א. בן-דוד. צום צוזאַמענפֿאָר פֿון מ״ה. „צייט״ № 28, פעטערבורג 1913.— מ. ר. צו דער באַראַטונג פֿון מ״ה. דאָרט נומ׳ 32.— א. בן-דוד: אונדזערע אויפֿגאַבן אויפֿן פֿאַרשטייענ-דיקן צוזאַמענפֿאָר פֿון מ״ה. דאָרט נומ׳ 38.—א. ליטוואָק. אונדזערע קולטורעלע חברות. „צייטפֿראָגן״ נומ׳ 1—.מ. גערש—ווין. צוליב וואָס דאַרפֿן מיר זיך באַטייליקן אין חברה מ״ה. „צייטפֿראָגן״ נומ׳ 2.— י.—ף וועגן קולטורעלע חברות (דיסקוסיאָנס-אַרטיקל). א. ל. וועגן דער באַבראָיסקער רעזאָלוציע (דיסקוסיאָנס-אַרטיקל). „צייט״ № 20, פט״ב 1914.

מפּיצי-השׂכּלה, זײַנען די אָרגאַניזירטע אַרבעטער אַרויסגעטראָטן פֿון דער געזעלשאַפֿט. זיי האָבן געגרינדעט צוויי אייגענע שולן: די אַרבעטער-קינדער-היים און די אָוונטשול אויפֿן נאָמען פֿון מ. ווינטשעווסקין.

דער נײַער קאָמיטעט מפּיצי-השׂכּלה האָט טאַקע גלײַך אָנגעהויבן זײַן אַרבעט מיט אַן אַקציע פֿאַר פֿאַרגרעסערן די צאָל שעהן אויף די לימודים, אין וועלכע ער האָט געזען דעם נאַציאָנאַלן עלעמענט פֿון דער יידישער שול—אויף העברעיש און תנך. אויף דער זיצונג דעם 1916/V/8 איז באַשלאָסן געווארן פֿאַרלייגן די פּעדראַטן אײַנצופֿירן העברעיש פֿון 2טן לערניאָר און אויסקלײַבן אַ קאָמיסיע וואָס זאָל זיך באַקענען מיטן צושטאַנד פֿון די לימודים אין די שולן פֿון דער געזעלשאַפֿט. פֿון דער קאָמיסיע האָבן זיך די יידישיסטן אויף קיין גוטס ניט געקענט ריכטן, ווײַל די מערהייט אין איר האָבן געהאַט די ציוניסטן (סעניצקי, ראָזענבוים, עפשטיין; שאַבאַד, פּלודערמאַכער).[12]

אַן ענלעכן פֿאַרשלאָג שטעלט דעם V/6 אויפֿן ראַט פֿון דער יינגלשול דער לערער פֿון העברעיש (גאָרדאָן), פֿאַרלייגנדיק אײַנצופֿירן אין 2טן קלאַס 6 שעה העברעיש. דער פֿאַרשלאָג איז אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן מיט אַלע שטימען קעגן אײנער. אויך די מילדערע פֿאַרשלאָגן וועגן אײַנפֿירן 3 שעה העברעיש ערשט פֿון 2טן האַלביאָר האָבן געהאַט דעם זעלבן גורל (אָפּגעוואָרפֿן מיט 6 קעגן 5). דער פּעדראַט האָט באַשלאָסן ניט אײַנצופֿירן העברעיש אין 2טן קלאַס. מיט דער זעלבער מערהייט האָט דער ראַט אָפּגעוואָרפֿן דעם פֿאַרשלאָג פֿון קאָמיטעט (VI/5).[13]

דער קאָמיטעט איז אָבער געבליבן בײַ זײַן באַשלוס. ער וואַרפֿט אַפֿילו אָפּ פֿלודערמאַכערס פֿאַרשלאָג, אַז העברעיש זאָל יאָ אײַנגעפֿירט ווערן אין 2טן קלאַס, אָבער ערשט דעמאָלט, ווען די קינדער וועלן באַהערשן מער אָדער ווייניקער דעם מעכאַניזם פֿון לייענען יידיש (V/27).[14]

דער ראַט איז געבליבן בײַ זײַנס און האָט געפֿאָדערט גרינדן אַ פֿאַר-שטענדיקונגס-קאָמיסיע פֿון פֿאַרשטייער פֿון ראַט און קאָמיטעט, וועלכע זאָל ענדגילטיק באַשליסן די פֿראַגע פֿון העברעיש אין צווייטן קלאַס (VI/18).[15] דער קאָמיטעט פֿון דער געזעלשאַפֿט איז אויף דעם ניט אײַנגעגאַנגען (VI/24)[16] און האָט אין עטלעכע וואָכן אַרום אָנגענומען אַ פּרינציפּיעלע רעזאָלוציע וועגן זײַן העכערקייט איבער די ראַטן: דער קאָמיטעט גיט די ריכטונג פֿון שול, שאַפֿט איר פּראָגראַם און קען זי בײַטן, אויב נאָר ער געפֿינט דאָס פֿאַר נייטיק (VII/1—VIII/19).[17]

דער פּעדראַט האָט שארף פּראָטעסטירט קעגן אַזאַ באַצוּנג פֿון קאָמיטעט צו די לערער און האָט איינשטימיק אָפּגעוואָרפֿן דעם פּרינציפּיעלן באַשלוס פֿון

---

12 פּראָטאָקאָלן פֿון קאָמיטעט. טעקע № 15, 1564, פּראָט׳ 14. 13 פּראָטאָקאָלן-בוך № 1 פֿון דער 8קל׳ פֿאַלקסשול פֿאַר יינגלעך פֿון דער חברה מ״ה. פּראָט׳ 23, 31. 14 פּראָטאָקאָלן פֿון קאָמיטעט. טעקע № 15, 1564, פּראָט׳ 16. 15 פּראָטאָקאָלן-בוך № 1, פּראָט׳ 35. 16 פּראָטאָקאָלן פֿון קאָמיטעט, טעקע № 15, 1564, פּראָט׳ 19. 17 דאָרט גופֿא, פּראָט׳ 20.

קאָמיטעט. כדי קלאָר צו מאַכן די באַצייכנונגען, געפֿינט דער ראַט פֿאַר נייטיק אַ בשותּפֿותדיקע זיצונג פֿון ביידע אינסטאַנצן. דערבייַ באַטאָנט דער ראַט, אַז וויכטיקע פֿראַגעס פֿון שולבעזן דאַרפֿן ווערן באַטראַכט און באַשלאָסן אויף בשותּפֿותדיקע זיצונגען פֿון קאָמיטעט און ראַט, ווו אַלע באַטיליקטע האָבן שטימרעכט. די שינויים וועלכע וועלן ווערן אָנגענומען אויף די בשותּפֿותדיקע זיצונגען זיינען חל נאָר פֿון צווייטן לערניאָר (VIII/21).[18]

ניט געקוקט אויף דער פרינציפּיעלער דערקלערונג פֿון ראַט, האָט דאָך דער שאַרפֿער אַרויסטריט פֿון קאָמיטעט געווירקט. אין עטלעכע טעג אַרום ווערט שוין באַשלאָסן אײַנצופֿירן אין 2טן קלאַס 4 שעה אַ וואָך העברעיש (8 פֿאַר, 2 אָפּגעהאַלטן ביי 12 אָנטיילנעמער).[19]

דער קאָמיטעט קלייַבט יעמאָלט אויס אַ קאָמיסיע פֿון מיטגלידער פֿון קאָמיטעט און פּעדראַט, וועלכע דאַרף דורכפֿירן די שינויים אין שעהן-פּלאַן. (VIII/8—VII/26).[20]

אויסאַרבעטנדיק דעם נייַעם שעהן-פּלאַן האָט די דאָזיקע קאָמיסיע זיך אויף פֿאַרנומען מיטן לימוד פֿון העברעיש. זי האָט באַשלאָסן אײַנפֿירן 4 שעה העברעיש אין 2טן קלאַס. דער פֿאָרשטייער פֿון די ציוניסטן, אייזיקאָוו, האָט געמאָלדן, אַז 4 שעה איז פונקט ווי גאָרניט און אַז מען מוז אײַנפֿירן 10 שעה העברעיש אַ וואָך. ס׳איז אָבער געבליבן, אַז אין אַלע קלאַסן לערנט מען צו 4 שעה אַ וואָך העברעיש און 2—3 שעה תּנך, אין צווייטן נאָר 4 שעה העברעיש. ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס אויף העברעיש און תּנך זיינען אָפּגעגעבן געוואָרן 43 שעה און אויף ייִדיש (וואָס מען האָט געלערנט מיט אַ קלאַס מערער ווי העברעיש) נאָר 48 שעה, האָט דאָך דער ציוניסט אייזיקאָוו דערקלערט, אַז די צאָל שעהן אויף העברעיש און תּנך איז צו קליין.[21]

דערפֿאַר, ווען ס׳קומט אויס אויף דער זיצונג פֿון קאָמיטעט צו באַטראַכטן דעם פּראָיעקט פֿון דער קאָמיסיע (VII/29—VII/12), לייגט פֿאָר דער ציוניסט ראָזענבוים אײַנצופֿירן אין אַלע קלאַסן אָחוץ דעם 1טן צו 6 שעה תּנך און העברעיש. אין דער צייט פֿון דער דיסקוסיע פֿאַרקלענערט ער זיין פֿאָדערונג ביז 5 שעה אויף יעדן פֿון די צוויי לימודים אין אַלע קלאַסן אָחוץ דעם צווייטן, אין וועלכן ס׳דאַרף געלערנט ווערן נאָר 5 שעה העברעיש. אַפֿילו עטלעכע ציוניסטן (סענעצקי, סטראַשון) האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף באַטראַכטן נאָר די פֿאָרשלאָגן פֿון דער קאָמיסיע און ניט ראָזענבוימס פֿאָרשלאָג וועלכער איז ניט צוגעפּאַסט צו דער צייט, וויַל דער אָנהייב לערניאָר איז גלייַך נאָך פּסח און מען קען ניט אין מיטן יאָר דורכפֿירן אַזוינע גרויסע נייַסן. דאָס ווערט אָבער אָפּגעווארפֿן מיט 5 קעגן 4; אָפּגעווארפֿן ווערט אויך דער נאָך מער מעסיקער פֿאָרשלאָג פֿון ד״ר שאַבאַדן וועגן צופֿאַסן ראָזענבוימס שינויים נאָר

---

18 פּראָטאָקאָלן-בוך № 1, פּראָט׳ 41. 19 פּראָטאָקאָלן-בוך № 1, פּראָט׳ 42. 20 פּראָטאָקאָלן פֿון קאָמיטעט. טעקע № 15, 1564, פּראָט׳ 21. 21 פּראָטאָקאָלן פֿון קאָמיטעט. טעקע № 15, 1564, פּראָט׳ 22.

צום צווייטן קלאַס און אויף די איבעריקע קלאַסן זאָלן זיי זיין חלק ערשט פֿון נײַעם לערניאָר. די דאָזיקע האַלטונג פֿון דער מערהייט קאָמיטעט האָט געבראַכט צו שאַבאַדס דעמיסיע[21]. ערשט דאָס האָט געווירקט, און אויף דער צווייטער זיצונג לייגט שוין ראָזענבוים פֿאָר אַ קאָמפּראָמיס, אַז די אָנגענומענע באַשלוסן זאָל מען אָפּלייגן ביזן נײַעם סעמעסטער, ד"ה ביז סוכות (13/VIII–5/VIII).[22]

אַזוי ווי דער פּעדראַט האָט אָנגענומען דעם באַשלוס פֿון דער קאָמיסיע און דערבײַ צוגעגעבן, אַז קיינע שום שינויים קענען שוין מער אין דעם יאָר ניט ווערן געמאַכט,[23] האָט די פֿאַרוואַלטונג פֿון שול געפֿונען אַזאַ אויסוועג פֿון דעם זיך פֿאַרשאַרפֿנדיקן קאָנפֿליקט: אין אַלע קלאַסן אַחוץ אין ערשטן ווערן די יידישע לימודים–העברעיִש, תנך און יידיש–אָפּגעטיילט פֿון די אַלגע־מיינע לימודים. פֿון די 7 קלאַסן ווערן אויף די לימודים 5 גרופּעס וועלכע באַקומען צו 15 שעה אַ וואָך אויף די דאָזיקע לימודים. ניט פֿאַרגרעסערנדיק כּמעט די אַלגעמיינע צאָל שעהן אויף העברעיִש און תנך (45) לגבי דער צאָל וועלכע ס׳האָט באַשטימט די קאָמיסיע און באַשטעטיקט דער רצ״ט (43), האָט דער פּראָיעקט פֿאַקטיש פֿאַרגרעסערט די צאָל שעהן אין 2 גרופּעס פֿון העברעיִש ביז 5 שעה און פֿון תנך אין 4 גרופּעס ביז 5 שעה—ד״ה ביז דער צאָל וועלכע ס׳האָט געפֿאָדערט דער קאָמיטעט.[24]

דער פּעדראַט האָט אָנגענומען דעם פֿאַרשלאָג וועגן אָפּטיילן דעם לימוד פֿון העברעיִש פֿון די אַלגעמיינע מיט 5 שטימען קעגן 3 בײַ 4 אָפּגעהאַלטענע. די אָפּגעהאַלטענע האָבן מאָטיווירט זייער שטעלונג מיט דעם וואָס זיי זײַנען ניט זיכער אין דער אומשעדלעכקייט פֿון דעם פּראָיעקט פֿאַר דער איינהייטלעכקייט פֿון שול[25]. אויפֿן צווייטן רצ״ט IV/23, ווען ס׳איז געשטעלט געוואָרן אויפֿן סדר־היום דאָס אָפּטיילן יידיש פֿון די אַלגעמיינע לימודים, האָבן דרײַ לערער (שור, באַסטאָמסקי, חיימסאָן) פֿאַרלאָזן דעם רצ״ט נאָך פֿאַר דער אָפּשטימונג און געמאָלדן אויפֿן רצ״ט פֿון IV/27, אַז זיי קענען מער אין שול ניט אַרבעטן.[26]

כּאָטש אַ קאָמיסיע האָט שוין געהאַט אויסגעאַרבעט דעם שענקין־פּלאַן און די פּראָגראַם פֿאַר די 5 גרופּעס, האָט אייגנער פֿון די דרײַ (באַסטאָמסקי), וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו אַרבעטן אין שול, נאָך אַ מאָל אויפֿגעהויבן די פֿראַגע און געטענהט, אַז 1) די שולן, וווּ די שילער ווערן געטיילט לויט די לימודים, לײַדן שטאַרק, 2) ס׳איז אוממיגלעך דורכצופֿירן די רעגיס־טראַציע און 3) ס׳וועט לײַדן דער פֿרינציפּ פֿון קלאַסן־אויפֿזעצער. דער רצ״ט האָט באַשלאָסן נאָך אַ מאָל צו באַטראַכטן דעם ענין און אויסגעקליבן אַ קאָמיסיע פֿון די העברעיִש־לערער אויף צו באַשטימען די צאָל שעהן אויף העברעיִש און תנך און זייערע פּראָגראַמען. דער פֿאַרשלאָג צו געבן דער קאָמיסיע אַ מאַנדאַט צו פֿאַרגרעסערן די צאָל שעהן אויף די דאָזיקע לימודים איז ניט

---

22 דאָרט גופֿא, פּראָט׳ 23. 23 פּראָטאָקאָלן־בוך № 1, פּראָט׳ 11. 24 פּראָטאָקאָלן־בוך № 2, פּראָט׳ 53. 25 דאָרט גופֿא, פּראָטאָקאָל 54. 26 פּראָטאָקאָלן־בוך № 2, פּראָט׳ 55, 58.

אָנגענומען געוואָרן.[27] ניט קוקנדיק אויף דעם האָט דאָך די קאָמיסיע די צאָל שעהן אויף די לימודים פֿאַרגרעסערט: אין אַלע קלאַסן אַחוץ די צווייטע איז באַשטימט געוואָרן צו 5 שעה אויף יעדן לימוד, אין II — 6 שעה העברעיש, אין IIב — 8 שעה אויף ביידע לימודים.[28] פֿון צווישן די מיגלעכקייטן צו פֿאַרגרעסערן די צאָל שעהן אָדער צעטיילן די שילער אויף גרופּעס האָט דער ראַט אויסגעקליבן די ערשטע, ווייל זי שטעלט ניט אין ספֿנה די אייגנהייט-לעכקייט פֿון שול.

דער ראַט, מאַטעריעל אָפּהענגיק פֿון קאָמיטעט און נאָך דערצו ניט אייגנהייטלעך, איז געווען דער שוואַכערער צד אין דעם קאָמף און האָט געמוזט נאָכגעבן דעם קאָמיטעט.

די פּאָליטיק פֿון קאָמיטעט האָט ארויסגערופֿן א שארפּע דיסקוסיע אויף דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג פֿון מפּיצי-השׂכלה דעם 9טן מײַ 1917. ווי אויף דער פֿרייַערדיקער פֿאַרזאַמלונג (1916), ווערט דאָ אויך דער צענטראַלער פונקט פֿון קאָמף די פֿראַגע וועגן נייַע מיטגלידער. דער פּאָרשטייער פֿון די ציוניסטן טרעט אַרויס קעגן דעם פּאָרשלאָג פֿון באַשטעטיקן די נייַע מיטגלידער ביז די דעבאַטן, פֿאַררופּנדיק זיך אויף די תּקנות, אַז מיטגלידער דאַרפֿן פֿרייַער זיין א יאָר אין דער געזעלשאַפֿט אויף צו קענען אָנטיילנעמען אין דער פֿאַרזאַמלונג.[29] אָבער דער § 6 פֿון סטאַטוט זאָגט נאָר: „די וואָס ווילן ווערן מיטגלידער פֿון דער געזעלשאַפֿט דאַרפֿן ווערן רעקאָמענדירט פֿון אייניעם פֿון די מיטגלידער פֿון קאָמיטעט פֿון דער אָפּטיילונג און ווערן דערנאָך אויסגעקליבן פֿאַר מיט-גלידער אויף דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג". וועגן דעם, הייסט עס, אַז זיי האָבן ניט קיין רעכט אָנטיילצונעמען אין משך פֿון א יאָר אין די אַלגעמיינע פֿאַר-זאַמלונגען איז דאָ קיין זכר ניטאָ. אַז די פּראַקטיק איז געווען אַן אַנדערע, באַווייזט אונדז דער פּאָרשלאָג פֿון פּ. קאַגאַנען, אַז די נייַע מיטגלידער וועלכע ווערן באַשטעטיקט אויף דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג זאָלן ניט האָבן די זעלבע רעכט וואָס די אַלטע, כּל-זמן זיי וועלן ניט אַריינטראָגן דעם אָפּצאָל.[30] ווי מיר זענען, איז דאָס ניט אַריינלאָזן אויף דער פֿאַרזאַמלונג ניט געווען באַרעכטיקט ניט דורך די תּקנות און ניט דורך דער פּראַקטיק. די אָנהענגער פֿון דערלאָזן די פֿאַרשריבענע האָבן מאָטיווירט זייער פֿאָדערונג מיט דעם וואָס די פֿאַרזאַמלונגען ווערן צונויפֿגערופֿן נאָר כּדי צו קלייבן א נייַעם קאָמיטעט און אַז אַחוץ אויף וואָלן קומען זיי ניט פֿאָר; דערפֿאַר האָט מען געפֿאָדערט באַשטעטיקן די נייַע חבֿרים פֿאַר די דעבאַטן און וואָלן (רייזען). די ציוניסטן האָבן אויף דער פֿאַרזאַמלונג געהאַט א מערהייט, האָבן זיי דעם פּאָרשלאָג אָפּגעווארפֿן. די פֿאַרזאַמלונג האָט באַשלאָסן צו באַשטעטיקן די נייַע מיטגלידער ערשט נאָך די וואָלן.

---

27 דאָרט גופֿא, 62. 28 דאָרט גופֿא, 64, 65, 66. 29 פּראָטאָקאָלן פֿון אַלג׳ פֿאַרזאַמלונגען, טעקע № 16, 1567. 30 פּראָטאָקאָלן פֿון קאָמיטעט, טעקע № 15, 1564, פּראָט׳ 6.

קענן דער ארבעט פון קאָמיטעט טרעטן ארויס די לערער פון דער ייִנגל־שול באסטאָמסקי און רייזען. דער ערשטער וויזיט אָן, אז דער קאָמיטעט איז געווען א רעזולטאט פון ניט־לעגאַלן, דעריבער איז ער טאַקע ניט געווען מסוגל צו ארבעטן, ווייל אים האָט פאַרדראָסן דער אויפבלי פון דער ייִדישער שול. דער צווייטער שטעלט זיך אָפּ אויף דעם וואָס דער קאָמיטעט האָט דערלאָזן דעם פריוואַטן הפקר אין די בילדונגס־אנשטאַלטן און האָט דערמיט קאָמפראָמעטירט די ייִדישע קולטור. פלודערמאכער, א מיטגליד פון קאָמיטעט, דערציילט, אז יעדער פראָיעקט פלעגט אָנטרעפן אויף א קעגנפראָיעקט פון די העברעיִסטן, און איבער דעם זיינען ניט ארויסגעגעבן געווארן קיין ייִדישע לערנביכער; אז דער קאָמיטעט האָט ניט פאַרטיידיקט די אינטערעסן פון די שולן אין צ"ק[31] און האָט געגעבן דעם צ"ק אַוועק אינפאָרמאַציעס, אז יענער האָט געווירקט אויף די שולן, מען זאָל לערנען מער העברעיִש אונטער דער דראָונג פון צוריקציִען די סובסידיעס.

צוליב דעם אַלעם האָט די אָפּאָזיציע געפאָדערט, אז דער קאָמיטעט[32] זאָל דעמיסיאָנירן און ס'זאָלן אין אים קענען ארייַנגיין נאָר אָנהענגער פון א ייִדישער שול אויף ייִדיש.[33]

ניט וויניקער שארף איז די אָפּאָזיציע ארויסגעטראָטן אין דער פרעסע, אויפוואַרפנדיק דעם קאָמיטעט זיין „אָפּגעשטאַנענקייט פון פאָלק און פון די אויפגאבן וואָס די צייַטן שטעלט אים איצט". דער קאָמיטעט מוז דעמיסיאָנירן, ווייל „ער האָט זיך דורך זיין אינדיפערענטקייט ארויסגעוויזן פאַר ניט פעיִק אָנצופירן מיט דער ייִדישער בילדונג אין שיידמאָמענט פון דער ייִדישער געשיכטע".[34] מיט גאָר א שוועכער באשולדיקונג איז ארויסגעטראָטן דער ייִדישיסטישער מיטגליד פון קאָמיטעט פלודערמאכער; ס'איז שוין ניט געגאַנגען וועגן דער ארבעט פון קאָמיטעט פאַר די לעצטע $1\frac{1}{2}$ יאָר, נאָר וועגן בפירושע חטאים. אזוי האָט דער קאָמיטעט ניט צוגעשטעלט איבער 200 פאַרבעטונגען צו די מיטגלידער אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג (IV/25) און וועגן דעם ניט געמאָלדן אויף דער פאַרזאַמלונג. די צווייטע באשולדיקונג איז נאָך א שווערערע: די נייַע 39 מיטגלידער[35] וועלכע מען האָט באַשטעטיקט אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג (IV/25) זיינען צוגעלאָזן געווארן צו די וואָלן, בשעת די 61 וועלכע מען האָט פאָרגעלייגט אויף דער צווייטער זיינען ניט צוגעלאָזן געווארן.[36]

פון דעם ענטפער פון סעקרעטאַר זעען מיר, אז די טענות זיינען צום גרעסטן טייל געווען בארעכטיקטע. ער האָט זיך פאַרענטפערט, אז די נייַע

---

31 אין צענטראַל־קאָמיטעט האָט זיך קאָנצענטרירט די גאַנצע הילפסארבעט פאַר דער שטאָט.

32 פראָטאָקאָלן פון די אלגעמיינע פאַרזאַמלונגען. טעקע № 16, 1567. 33 ד—ן. „מפיצי־השכלה" (א באריכט פון א אסיפה). „לעצטע נייַס" 104, וויליע 1917. 34 ז. ר-ן. צו די וואָלן אין קאָמיטעט פון חברה „מפיצי־השכלה". „לעצטע נייַס" 102, וויליע 1917. 35 ג. פלודערמאכער. „צו די וואָלן אין חברה „מפיצי־השכלה", פרייַע דיסקוסיע. א בריוו אין רעדאקציע. „לעצטע נייַס" 107, וויליע 1917. 36 פראָטאָקאָלן פון די אלג' פאַרזאַמלונגען, טעקע № 16, 1567.

מיטגלידער האָבן זיך פֿאַרשריבן האַרט פֿאַר די וואַלן; 231 פֿאַרבעטונגען, כּמעט אַ העלפֿט, האָט מען טאַקע ניט צוגעשטעלט, אָבער נאָר דערפֿאַר ווײַל מען האָט זיי אָפּגעטראָגן דעם לעצטן טאָג פֿאַר דער פֿאַרזאַמלונג, האָט מען זיי ניט געקענט אַרויסשיקן איבער אַ נײַס.[37] דאָס וואָס אַזאַ גרויסע צאָל פֿאַרבעטונגען איז גראָד דעם לעצטן טאָג אומגעקערט געווארן, וואָס מען האָט זיך מיט דעם ניט געריכטן, איז עפּעס ניט גלאַטיק; עפּעס זעט עס ניט אויס ווי סתּם אַ צופֿאַלזאַך.

אויף דעם המשך פֿון דער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג דעם V/14 לייגט פֿאָר די אָפּאָזיציע אַרײַנצולאָזן די נײַע מיטגלידער, ווײַל 1) זאָגט זיך גאָרניט אין די תּקנות, אַז מען דאַרף פֿאַר דעם זײַן אַ יאָר צײַט אַ מיטגליד און 2) ווײַל זיי זײַנען באַקאַנט פֿאַר גוטע בילדונגס-טוער. ראָזענבוים, שטיצנדיק זיך אויפֿן באַשלוס פֿון דער פֿאַרזאַמלונג פֿון V/9, טרעט אַרויס קעגן דעם.

דער פֿאָרשלאָג פֿון די יידישיסטן קריגט נאָר 29 שטימען (אויף דער פֿאַרזאַמלונג זײַנען רעגיסטרירט געווארן 213 מענטשן), וואָס ס׳באַווײַזט אונדז די כּוחות-פֿאַרהעלטעניש אויף דער פֿאַרזאַמלונג. דער פֿאַרביסענער קעגנשטעל פֿון דער מערהייט קעגן אַרײַנלאָזן די נײַע מיטגלידער פֿאַר צי אַפֿילו נאָך די דעבאַטן באַווייזט אונדז, אַז די נײַע זײַנען ניט געווען אירע קיין אָנהענגער און אַז ס׳איז דער מערהייט געגאַנגען אין ניט דערלאָזן זיי צו די וואַלן אין קאָמיטעט.

כּדי אויסצונוצן זייער איבערוואָג, לייגן די מערהייטלער פֿאָר צוצוטרעטן גלײַך צו די וואַלן און ערשט נאָך דעם צו די דעבאַטן. וועג דער פֿאָרשלאָג ווערט אָנגענומען, פֿאַרלאָזט דער פֿאָרזיצער ד״ר א. אָלשוואַנגער די פֿאַרזאַמלונ מעלדנדיק, אַז אַזאַ באַשלוס הייסט גילוטינירן די דעבאַטן. מיט אים צוזאַמען איז אויך אַוועק די גאַנצע יידישיסטישע אָפּאָזיציע, לערך 50 מאַן.

דאָס אַוועקגיין פֿון דער אָפּאָזיציע, וואָס האָט נאָך אין דער געשיכטע פֿון דער ווילנער אָפּטיילונג קיין פּרעצעדענט ניט געהאַט, האָט ניט געמאַכט קיין שטאַרקן רושם אויף דער מערהייט.

די פֿאַרזאַמלונג איז ווײַטער פֿאָרגעקומען און האָט אויסגעדריקט דעם קאָמיטעט ניט נאָר צוטרוי, נאָר אַפֿילו אַ דאַנק פֿאַר זײַן אַרבעט. צום פּראָטעסט פֿון דער אָפּאָזיציע האָט די מערהייט אָנגענומען אַ רעזאָלוציע, אין וועלכער זי „באַדויערט דעם שריט פֿון אַ טייל מיטגלידער און דערקלערט, אַז זי האָט ניט געהאַט בדעה צו גילוטינירן די דעבאַטן, פֿאַרקערט, זי האָט געשטימט קעגן שליסן די ליסטע פֿון די רעדנער און זי האָט נאָר געוואָלט סוף-כּל-סוף דורכ-פֿירן די וואַלן.“[38]

---

37 מ. סעניצקי. צו די וואַלן אין חברה „מפֿיצי-השׂכּלה“. פֿרײַע דיסקוסיע. א ענטפֿער צו ה׳ פֿלוערמאַכער. „לעצטע נײַעס“ 109, ווילנע 1917. 38 פּראָטאָקאָלן פֿון די אַלג׳ פֿאַרזאַמלונגען, טעקע № 16, 1567.

כאטש דער מיעוט האט פארלאזן די פארזאמלונג און איר פארשטייער (אלשוואנגער) דעם קאמיטעט, האט זי דאך געמאלדן, אז „צוליב די אינטערעסן פון אן איינהייטלעכער און קאנצענטרירטער צרבעט בנוגע דער יידישער בילדונג בלייבט זי אין דער חברה". אין דער דערקלערונג האט די אפאזיציע נאך א מאל אויסגעדריקט איר שטעלונג צו דער שולפראגע: זי בלייבט געטריי איר קוק, אז „יידיש איז די לערנשפראך פון די לימודים, און העברעיש און תנך זיינען וויכטיקע יסודות פון אונדזער נאציאנאלער קולטור".[39]

דעם זעלבן טאג, ווען ס'איז אפגעדרוקט געווארן די דערקלערונג פון מיעוט, איז פארגעקומען דער המשך פון דער פארזאמלונג. די מערהייטלער האבן אין דעם בריוו פון דער אפאזיציע געזען א דערנענטערונג צו זייער שטעלונג. דער מיעוט האט אבער אויפגעקלערט, אז זיין שטעלונג האט זיך ניט געביטן, געביטן האט זיך נאר די שטעלונג פון דער מערהייט וועלכע איז ביים גרינדן די שולן געשטאנען אויף די זעלבע פאזיציעס וואס די הייבטיקע אפאזיציע. אבער אפילו די הנחות, אויף וועלכע דער ראט פון דער יינגלשול איז געגאנגען אין דער פראגע העברעיש און תנך, זיינען שוין פאר א טייל ציוניסטן געווען צו וויניק, און אויף די פארזאמלונגען הערט מען שוין די פאדערונג, אז די געזעלשאפט זאל אויסהאלטן שולן פון ביידע טיפן: יידישע און העברעישע.[40]

נאך דער דעמיסיע פון דעם איינציקן פארשטייער פון דער אפאזיציע אין קאמיטעט לייגט ד"ר שאבאד פאר, אז אזוי ווי דער קאמיטעט רעפרעזענטירט ניט די ווילנער באפעלקערונג, זאל ער זיך ארגאניזירן נאר אויף עטלעכע חדשים, כדי צוצולאזן אין דער געזעלשאפט וואס מער מיטגלידער און צוצוגרייטן אן אלגעמיינע פארזאמלונג וועלכע זאל קלייבן אין גאנצן א נייעם קאמיטעט.

די ציוניסטן האבן אויף דעם פארשטייט זיך ניט מספים געווען, פאר־רופנדיק זיך אויף דעם, אז נאר ווייניק מענטשן אין פארגלייך מיט דער גאנצער צאל באטייליקטע האבן די פארזאמלונג און אז דער קאמיטעט איז ניט קיין העברעיסטישער, ווייל ער אנערקענט יידיש פאר דער לימודים־שפראך אין שול.[41]

כדי דורכצוקומען מיט דער אפאזיציע, לייגט פאר א טייל ציוניסטן (ד"ר קאן) אפצוגעבן דעם מיעוט נאך אן ארט אין קאמיטעט, פון וועלכן ס'האט רעזיגנירט א ציוניסט (סעניצקי). דער פארשלאג איז אנגענומען געווארן, און מען האט אנגעגעבן דער אפאזיציע 5 קאנדידאטן, פון וועלכע זי האט געקענט אויסקלייבן 2; נייע וואלן זאל מען איינארדענען נאר אויב די אפא־זיציע וועט דאס ניט אנדערש פארערן.[42]

---

39 דערמאנט ווערן דער חיינטיקער אסיפה פון „מפיצי־השכלה". „לעצטע נייס" 134, ווילנע 1917. 40 פראטאקאלן פון די אלג' פארזאמלונגען, טעקע № 16, 1567. 41 ברוליאן־פראטאקאל פון די זיצונגען פון קאמיטעט, טעקע № 10, 1539, פראט' 9. 42 דארט גופא, פראט' 10.

די אָפּאָזיציע איז אויף דער מתנה ניט אײַנגעגאַנגען און האָט זיך ארגאַניזירט אונטערן נאָמען „די אָפּאָזיציע פֿון דער חברה מפּיצי-השׂכּלה“ (לאָקאַל: פּיל־סודסקי-גאַס 13) וויַ אַ באַזונדערע פּראַקטיק, פֿאַדערנדיק צו אָנער-קענען פֿולע רעכט פֿאַר די נײַע מיטגלידער און דורכפֿירן דערנאָך פּראָפּאָרציאָנאַלע וואַלן. ד״ר שאַבאַד האָט געוואָלט דערפֿירן צו אַ שלום; היות דאָס איז אים ניט געראָטן און מיטן רעזולטאַט פֿון די וואַלן און מיט די פּרינציפּן פֿון קאָמיטעט האָט ער ניט געקענט אײַנשטימען, האָט ער זיך אָנגעגעבן אין דעמיסיע. זײַן דעמיסיע האָט דערפֿירט צו דער דעמיסיע פֿון גאַנצן קאָמיטעט, און די מערהייט איז אײַנגעגאַנגען אויף די פֿאָדערונגען פֿון דער אָפּאָזיציע.[43]

דעם 1917/IX/19 זײַנען טאַקע דורכגעפֿירט געוואָרן די וואַלן פֿון אַלע 12 קאָמיטעט-מיטגלידער. צו דער פֿאַרזאַמלונג זײַנען דערלאָזן געוואָרן אַלע וואָס זײַנען געוואָרן מיטגלידער ביז דער לעצטער צײַט. אין רעזולטאַט פֿון די וואַלן זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן 7 ציוניסטן און 5 יידישיסטן (ווירשובסקי, זײַדשנור, חייט, סטראַשון, ציטראָן, קראָניץ, ראָזענבוים; אָלשוואַנגער, האַלפּערן, פּלודערמאַכער, רייזען, שאַבאַד).[44]

*

ווי מיר זענען, האָט די מערהייט ניט אומזיסט ניט געוואָלט דערלאָזן די נײַע מיטגלידער צו די וואַלן; פֿאַרטיידיקנדיק די רעכט פֿון די נײַע מיטגלידער האָט די אָפּאָזיציע פֿאַרטיידיקט אירע אייגענע אינטערעסן; זי איז אויסגעוואַקסן פֿון 2 מיטגלידער אין קאָמיטעט ביז 5.

פֿון דער געשיכטע פֿון קאָמף אין דער געזעלשאַפֿט „מפּיצי-השׂכּלה“ פֿאַר די יאָרן 1915—1917 קענען מיר מאַכן אַזוינע אויספֿירן:

1. די יידישיסטן זײַנען געבליבן געטרײַ דער רעזאָלוציע פֿון דער באַראַטונג פֿון 1913: אַן אייגנהייטלעכע נאַציאָנאַלע שול מיט יידיש פֿאַר אַ לימודים-שפּראַך און העברעיש און תּנך וויַ וויכטיקע לימודים.

2. נאָר אַ טייל ציוניסטן זײַנען געבליבן שטיין בײַ די באַשלוסן פֿון דער באַראַטונג פֿון 1913: שטעלנדיק פֿאַר דער פֿאָלקסשול די אויפֿגאַבע פֿון נאַציאָנאַלער דערציִונג, האָבן זיי געשטרעבט צו פֿאַרגרעסערן די צאָל שעהן פֿון די לימודים, אין וועלכע זיי האָבן געזען דעם נאַציאָנאַלן עלעמענט פֿון דער שול (העברעיש און תּנך) ביז דער נאָרמע 10—12 שעה אַ וואָך. דאָס אייגענע האָבן זיי געפֿאָדערט בשעת מען האָט, נאָך פֿאַר דער מילחמה, אויסגעאַרבעט דעם פּראָיעקט פֿון דער יינגלשול אין ווילנע.

3. אַ טייל ציוניסטן זײַנען שוין אַווּעק אין זייערע פֿאָדערונגען וויַטער און האָבן אין 1917 שוין געפֿאָדערט די גלײַך-באַראַכטיקונג פֿון ביידע שפּראַכן.

---

43 „לעצטע נײַעס“ 188, ווילנע 1917. ברוליאָן פֿון די זיצונגען פֿון קאָמיטעט, טעקע № 10, 1539, פּראָט׳ 1917/VIII/11. 44 „לעצטע נײַעס“ נומ׳ 208, 214, 215, ווילנע 1917.

אין די יאָרן 1915—1917 האָט זיך שוין אָנגעצייכנט די עוואָלוציע אין דעם צוגאַנג פֿון די ווילנער ציוניסטן צו דער לימודים־שפראַך: פֿון פֿאַרגרעסערן די צאָל שעהן אויף העברעיִש, דורך אַרויסרוקן טיילווייז די פֿאָדערונג פֿון גלײַך־באַרעכטיקונג פֿון ביידע שפראַכן—ביז דער סופֿרעמאַציע פֿון העברעיִש. אין זייער דעקלאַראַציע צו די וואָלן אין דער ווילנער קהילה סוף 1918 האָבן זיי שוין אַרויסגערוקט די פֿאָדערונג, אַז די לימודים־שפראַך דאַרף זײַן העברעיִש און ערשט ווען אַ גרויסע צאָל עלטערן וועלן בעטן, דאַרף מען עפֿענען שולן מיט ייִדישער לערנשפראַך.[45]

4. דער רעזולטאַט פֿון דער פֿיריאַריקער אַנטוויקלונג אין דער שולפֿראַגע איז גרונטן די שאַרפֿע צעטיילונג פֿון דער ווילנער געזעלשאַפֿט אויף ציוניסטן־העברעיִסטן און ייִדישיסטן.

5. דער קאַמף אין מילחמה־יאָרן האָט זיך שוין אָפּגעשפּילט נאָר צווישן די ציוניסטן און די ניט־פּראָלעטאַרישע ייִדישיסטן, וואָרעם די אַרבעטער זײַנען אַרויסגעטראָטן פֿון דער חברה מפּיצי־השׂפּלה און האָבן מיט דעם פֿאַרלאָרן די מיגלעכקייט צו זײַן אַ פֿאַקטאָר אין דעם קאַמף. אָבער אין מילחמה־יאָרן האָט זיך שוין אָנגעצייכנט דער גאַנצער וועג פֿון „מפּיצי־השכּלה" צו צעפֿאַלונג. די ציוניסטן און די ניט־פּראָלעטאַרישע ייִדישיסטן האָבן שוין מער צוזאַמען ניט געקענט אַרבעטן, וויַיל פֿון איין זײַט האָט זיך געביטן די שטעלונג פֿון די ציוניסטן און פֿון דער צווייטער זײַט האָט די פֿאַרשאַרפֿונג פֿון דער סיטואַציע געווירקט אויף די ניט־פּראָלעטאַרישע ייִדישיסטן, זיי זאָלן נעמען בויען צוזאַמען מיט די אַרבעטער אַ בילדונגס־אָרגאַניזאַציע (קולטור־ליגע),[46] וואָס איר ציל איז געווען צו אַנטוויקלען און פֿאַרשפּרייטן ייִדיש־וועלטלעכע קולטור.

5. פּינחס טיקאָטשינסקי (ביאַליסטאָק) / שול־ און שפּראַך־פֿראָגעס אין דער קאָנסטיטוציע־דעבאַטע אין פּוילישן גרינדונגסיים

פֿון דער אַספּיראַנטור־אַרבעט: „די ייִדישע פּאַרלאַמענטאַרישע רעפּרעזענטאַנץ אין פּוילישן גרינדונגסיים". דער אויטשניט איז גענומען פֿונעם קאָפּיט: „קולטור", שפּראַך־און שול־פֿראָגעס אין דער טעטיקייט פֿון דער רעפּרעזענטאַנץ".

ווי וויכטיק עס זאָל ניט האָבן געווען צו פֿאַרזיכערן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן די מיגלעכקייט פֿון פֿרייַער אַנטוויקלונג אין ספּעציעלע געזעצן, איז אָבער אַ סך וויכטיקער געווען דעם דאָזיקן ציל צו דערגרייכן אין

45 די דעקלאַראַציע פֿון די ציוניסטן צו דער קהילה. „לעצטע נייַס" № 29, ווילנע 1918.

46 ז. רייזען. וועגן אַ קולטור־ליגע און קולטור־פֿאָנד. „לעצטע נייַס" № 179. די עפֿענונג פֿון דער קולטור־ליגע. „לעצטע נייַס" 279, ווילנע 1918. ש. נ. קולטור־ליגע. די וואָך № 1, ווילנע 1919.

דעם גרונדגעזעץ פֿון דער רעפובליק — אין דער קאָנסטיטוציע. די ייִדישע פּאַרטייען וועלכע האָבן געהאַט זייערע פּאַרשטייער אין סיים האָבן דאָס גוט פֿאַרשטאַנען. נאָמבערג האָט יעמאָלט געשריבן: „פֿאַר אונדז ייִדן וואָקסט אויס די קאָנסטיטוציע צו דער אייניקער הויפּטפֿראַגע. רעגירונגען בייטן זיך — די אייניקע אָפּענע און לעגאַלע שוץ קען נאָר בלייבן דאָס געזעץ."

זיכער קען יעדער געזעץ, אויך די קאָנסטיטוציע, קריגן דעם וועג פֿון אַ שטיקל פּאַפּיר — אָבער דאָס הייסט געבראָכן דעם געזעץ. און דעריבער איז דאָס באַוואָרענען די רעכט פֿון די נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן אין דער קאָנסטיטוציע געווען די הויפּט-אויפֿגאַבע פֿון די ייִדישע דעפּוטאַטן, כּמעט די אייניקע רעפּרעזענטאַנטן פֿון די נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן אין גרינדונגסיים.

וואָס האָט דער קאָנסטיטוציע-פּראָיעקט געווואָלט געבן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, וואָס האָט די ייִדישע רעפּרעזענטאַנץ געפֿאָדערט און וואָס האָט די קאָנסטיטוציע סוף-כּל-סוף געגעבן פֿון שפּראַכרעכט און דערציִונג-רעכט? די פֿראַגע האָט פֿאַר אונדז ניט נאָר אַ היסטאָרישע, נאָך אויך אַן אַקטועלע ממשות, ווייל די פּאַראַגראַפֿן פֿון דער קאָנסטיטוציע, וועלכע זיינען נוגע די מינאָריטעטן-רעכט, זיינען בייגעשטאַנען דעם אויספֿרווו פֿון דער צייט: אויפֿן סמך פֿון אַרטיקל 81 פֿון דער נייער קאָנסטיטוציע פֿון 23טן אַפּריל 1935 האָבן איינגעהאַלטן זייער קראַפֿט די אַרטיקלען 109 און 110 פֿון דער מאַרץ-קאָנסטיטוציע.[1]

דער אַרט׳ 112 פֿון פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע-קאָמיסיע האָט צווישן אַנדערע רעכט גאַראַנטירט איטלעכן בירגער דאָס רעכט צו קולטיווירן זיין שפּראַך; דער צווייטער אָפּשניט פֿון דעם זעלבן אַרטיקל רעדט וועגן דערציִונג-רעכט פֿאַר די מינאָריטעטן: „די פּוילישע בירגער וועלכע געהערן צו נאַציאָנאַלע, רעליגיעזע אָדער שפּראַכיקע מיעוטים האָבן צו גלייך מיט אַנדערע בירגער דאָס רעכט צו גרינדן, צו האָבן די השגחה און צו פֿאַרוואַלטן אויף זייער אייגענעם חשבון.... שולן און אַנדערע דערציִונג-אינסטיטוציעס, און אויך פֿריי באַנוצן אין זיי זייער שפּראַך".

דאָס הייסט, אַז די קאָמיסיע האָט געווואָלט געבן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג (די טעריטאָריאַלע נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן האָט מען געזאָלט געבן אַ גאַנץ בריייטע אויטאָנאָמיע) דאָס רעכט זיך-צו באַנוצן מיט איר שפּראַך נאָר אין פֿריוואַטע באַציִונגען און דאָס רעכט צו דערציִען די קינדער אויפֿן אייגענעם חשבון.

נאָך בעת די דעבאַטן אַרום קאָנסטיטוציע-פּראָיעקט אין דער קאָמיסיע איז קעגן באַגרענעצן די קולטוררעכט פֿון דער ייִדישער מינאָריטעט

---

1 בפֿרטיות ווערט די פֿראָבלעם פֿון קאמף פֿאַר מינאָריטעטן-רעכט אין דער קאָנסטיטואַנטע באַהאַנדלט אין קאַפּיטל 6 פֿון מײַן אַרבעט: די ייִדן-פֿראָגע אין דער מאַרץ-קאָנסטיטוציע. אויך דעם אָרט ווילן מיר זיך באַנוגענען מיט אַ קורצן באַריכט.

אַרויסגעטראָטן דער פֿאָרשטייער פֿון דער „פֿרײַער פֿאַראייניקונג פֿון די ייִדישע דעפּוטאַטן" י. גרינבוים. ער האָט צו די פּראָיעקטירטע אַרטיקלען וועגן מינאָריטעטן־רעכט אַרײַנגעטראָגן אַ גאַנצע ריי אויסבעסערונגען. אין זייער גרעסטן טייל האָבן זיי געהאַט פֿאַר אַ ציל ניט צו דערלאָזן, אַז די קאָנסטיטוציע זאָל געבן ייִדן ווינציקער רעכט ווי די וואָס פּוילן האָט זיך מתחייב̄ געווען זיי צו געבן אויפֿן סמך פֿון ווערסאַלער טראַקטאַט.[2]

צום פּראָיעקט פֿון אַרטיקל 112 האָט גרינבוים אַרײַנגעטראָגן אַזאַ אויסבעסערונג: „יעדער בירגער האָט דאָס רעכט אָפּצוהיטן זײַן נאַציאָנאַליטעט און צו קולטיווירן זײַן שפּראַך אין פּריוואַטע באַציִונגען, אויף עפֿנטלעכע פֿאַרזאַמלונגען און אין דרוק. ספּעציעלע געזעצן וועלן רעגולירן דאָס רעכט פֿון די בירגער וועלכע געהערן צו נאַציאָנאַלע אָדער שפּראַכיקע מינאָריטעטן צו געניסן פֿון זייער אייגענער שפּראַך אין די אָפֿיציעלע אינסטיטוציעס און אין געריכט."

דער ערשטער טייל פֿון דער אויסבעסערונג האָט געוואָלט, ווי מיר זעען, גענויער פּרעציזירן „דאָס רעכט צו קולטיווירן די שפּראַך" דורך אונטערשטרײַכן אין דער קאָנסטיטוציע, אַז דאָס נעמט אַרום סײַ „פּריוואַטע באַציִונגען", סײַ „עפֿנטלעכע פֿאַרזאַמלונגען" און סײַ דרוק. אין פֿלוג קען אויסקומען, אַז עס איז איבעריק אַזאַ דעטאַלע אויסטײַטשונג אין אַ גרונדגעזעץ. די אינטערפּרעטיר־פּראַקטיק און דער פֿאַרביטערטער קאַמף פֿון סיים און פֿון דער רעגירונג קעגן דער מינאָריטעטן־קלאַוזולע פֿון ווערסאַלער טראַקטאַט האָבן אָבער געהאַט אָנגעלערנט די ייִדישע רעפּרעזענטאַנץ, אַז די געזינטסטע זאַך איז וואָס ווייניקער פֿראַגעס איבערצולאָזן ניט פּרעציזירט.

די צווייטע פֿאָדערונג פֿון דער אויסבעסערונג איז: „געניסן פֿון דער אייגענער שפּראַך אין די אָפֿיציעלע אינסטיטוציעס און אין געריכט". וואָס שייך דעם שולוועזן האָט די ייִדישע רעפּרעזענטאַנץ קיין אויסבעסערונגען ניט אַרײַנגעטראָגן, און עס איז ווידער און צום לעצטן מאָל דורכגעלאָזן געוואָרן די מיגלעכקייט צו פּראָקלאַמירן די פֿאָדערונג פֿון אַ מלוכה־שול אין דער מוטערשפּראַך. אין די אויסבעסערונגען צום אַרט' 113, וווּ די ייִדישע רעפּרעזענטאַנץ האָט פֿאָרמולירט איר פּאָסטולאַט פֿון נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע, ווערט געזאָגט, אַז דאָס טעטיקייט־פֿעלד פֿון די מינאָריטעטן־פֿאַרבאַנדן וועט אויך אַרומנעמען די פֿראַגעס פֿון שולוועזן און קולטור (אויסבעסערונג b113). בנוגע דער קאַרדינאַלער פֿראַגע, צי די שולן דאַרף אויסהאַלטן די ייִדישע באַפֿעלקערונג „אויף אייגענע מיטלען", צי דאָס דאַרף טון די מלוכה, ווערט אין דער אויסבעסערונג c113 געזאָגט: „די מינאָריטעטן־פֿאַרבאַנדן וועלן האָבן דאָס רעכט אַרויפֿצולייגן אויף זייערע מיטגלידער

---

2 די פּראָבלעם רייד איך אַרום מער באַריִכות אין קאַפּיטל: דער מינאָריטעטן־טראַקטאַט און זײַן רעאַליזאַציע.

צוואַנגאָפּצאָלן; דערבײַ וועט די מלוכה זײַן מחויבֿ צו דערגאַנצן זייערע פֿינאַנץ-מיטלען, דער עיקר בנוגע יענע פֿונקציעס, פֿון וועלכע די מלוכה וועט באַפֿרײַט ווערן דורך דער טעטיקייט פֿון די מינאָריטעטן-פֿאַרבאַנדן".

די רעדאַקציע פֿון דער פּאַרמולירונג איז מטושטשדיק און עפּנט טיר און טויער פֿאַר אַלע מיגלעכע אינטערפּרעטאַציעס. די אויסבעסערונג איז אויסן געווען אַרײַנצוברענגען אין דער קאָנסטיטוציע אַן אַרטיקל וועלכער זאָל מחייבֿ זײַן די מלוכה אויסצוהאַלטן פֿון די שטיַערגעלטער שולן אין דער שפּראַך פֿון די מינאָריטעטן. די אויסבעסערונג c113 וואָלט אָבער ניט באַוואָרנט די יִידישע באַפֿעלקערונג פֿון דעם טאָפּעלן עול אי צו צאָלן שטיַערן דער מלוכה, אי אויסצוהאַלטן דעם שולוועזן. די רעגירונג וואָלט זיך שטענדיק געקענט פֿאַררופֿן אויף דעם טייל פֿון אַרטיקל 112, וועלכן די יִידישע רעפּרעזענטאַנץ האָט געלאָזן אַן שינויִם, אַז דאָס רעכט צו גרינדן און פֿאַרוואַלטן שולן האָבן די נאַציאָנאַלע, שפּראַכיקע און רעליגיעזע מינאָריטעטן נאָר אויפֿן אייגענעם חשבון, ד"ה אַז דאָס אויסהאַלטן דעם שולוועזן האָט די יִידישע רעפּרעזענטאַנץ ניט אָנערקענט ווי אַ „פֿונקציע, פֿון וועלכער די מלוכה ווערט באַפֿרײַט דורך דער טעטיקייט פֿון די מינאָריטעט-פֿאַרבאַנדן".

נאָך אַן אויסבעסערונג וואָס שייך שפּראַך און שול האָט די רעפּרעזענטאַנץ אַרײַנגעטראָגן צום אַרטיקל 120 פֿון פּראָיעקט (נייַע רעדאַקציע–אַרט׳ 117). די יִידישע רעפּרעזענטאַנץ האָט פֿאָרגעלייגט, אַז אין אָפּשניט 1: „יעדער בירגער האָט דאָס רעכט צו לערנען, גרינדן אַ שול אָדער אַן אַנדער דערציִונג-אַנשטאַלט" אאַז"ו זאָל נאָך דעם וואָרט „לערנען" אַרײַנגעשטעלט ווערן: „אין אַבי וואָסער שפּראַך".

די דיסקוסיע איבער די אַרטיקלען 112 און די וויַטערדיקע איז פֿאָרגעקומען אין סיים אין נאָוועמבער 1920. די אַטאַקע פֿון די רעכטע אויף די יִידישע אויסבעסערונגען האָט אָנגעהויבן דעפּ׳ לעוואַנדאָווסקי[3] מיט אַ קריטיק פֿון דעם טייל אויסבעסערונג פֿון די יִידישע דעפוטאַטן צום אַרט׳ 112, וועלכער רעדט וועגן פֿאַרבריטערן די קאָמפּעטענצן פֿון די מינאָריטעטן-שפּראַכן. דעפּ׳ לעוואַנדאָווסקי האָט אויסגעדריקט זײַן באַדויערונג, וואָס די יִידישע דעפוטאַטן האָבן ניט געזאָגט קלאָר און דײַטלעך, וועלכע שפּראַך זיי אָנערקענען פֿאַר זייערער — יִידיש צי העברעיִש. אויב עס גייט וועגן העברעיִש, וועגן דער נאַטירלעכער, דורך יאָרהונדערטער סאַנקציאָנירטער שפּראַך, האָט ער געזאָגט, וואָלט זיך אפֿשר געלאָזט וועגן דעם רעדן. אָבער אויב זיי פֿאָדערן ברייטע רעכט פֿאַר זייער „זשאַרגאָן", איז עס ניט דערלאָזלעך. נאָך אָט דעם אַרײַנפֿיר איז דעפּ׳ לעוואַנדאָווסקי אַריבער צו אַ שאַרפֿן אָנפֿאַל אויף דער יִידישער שפּראַך. ערשטנס האָט ער פֿעסטגעשטעלט, אַז יִידן באַנוצן זיך מיטן זשאַרגאָן נאָר אין געוויסע טיילן פֿון פוילן. אין גרויס-פוילן און אין אויסלאַנד– אין פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד, ענגלאַנד, אַמעריקע — רעדן יִידן אויף דער

3 סטענאָגראַם פֿון דער 185סטער סיימזיצונג, דעם 16טן נאָוועמבער 1920, שפּאַלט 40—41.

לאנדשפראך. דער דעפוטאט ברענגט ציטאטן פון X באנד פון „מיצרס קאנווערזאציאנס־לעקסיקאן", וווּ עס ווערט געזאגט, אז זשארגאן איז א קינסטלעכער קאנגלאמעראט פון עקזאטישע ווערטער אן שום גראמאטישע כללים, וועלכן מען האט באשאפן און מען ניצט, כדי ניט פארשטאנען צו ווערן דורך די ארומיקע בעת הענדלערשע מאניפולאציעס. זשארגאן איז א „גאונערשפראכע", א גנבים־שפראך. דעריבער קען מען ניט פאדערן ארייננצולאזן אט דעם זשארגאן אין א געריכט אדער אין אן אנדער ערנצטער אינסטיטוציע. מען קען ניט פאדערן פון פוילישן באאמטן, ער זאל זיך אויסלערנען דעם זשארגאן וועלכער קלינגט אזוי אומסימפאטיש פארן פוילישן און יעדער אנדער קולטורעלן אויער. אויב מען וואלט נאכגעגעבן יידן, וואלטן יעמאלט אויך געקענט קומען מיט די זעלבע פאדערונגען ציגײנער, עספעראנטיסטן אדער וואלאפיקיסטן. דעריבער גיט זער דעפוטאט לעוואנדאווסקי די יידישע דעפוטאטן אן עצה ניט ארויסצורוקן אזוינע פאדערונגען וועלכע שטעלן אויס אויף א ניסיון די פוילישע טאלעראנץ. יידן אין פוילן דארפן נאכטון די יידן פון מערב־אייראפע און אמעריקע — זיך אסימילירן.

ווי אזוי האבן רעאגירט די יידישע דעפוטאטן אויף דעם אנפאל?

לעוואנדאווסקין האבן געענטפערט די דעפוטאטן טהאן[4] און הארטגלאס.[5] ד״ר טהאן זײן ענטפער אנגעהויבן פרײנדלעך פאר יידיש: „איך קען מיר ניט פארשטעלן, ווי אזוי א קולטורעלער מענטש קען אנרופן ‚גנבים־שפראך' א שפראך, אין וועלכער 12 מיליאן יידן באווויינען זייערע צרות, באזינגען זייערע פריידן און דריקן אויס זייערע לײדן". אבער באלד ביים זיך א ביסל דער טאן: „איך מיין, אז די פראגע, וועלכע שפראך, צי דער אזוי גערופענער זשארגאן, צי העברעיש וועט זײן די שפראך פון יידן, איז אן אינעווייניקסטע יידישע פראגע. ביי יידן גופא וועט זיך דער קאמף צעשפילן, ווען אונדזער שולווועזן וועט זײן ביי אונדז אין די הענט. איך האלט, מײנע הערן, אז עס וועט קיין שאדן ניט ברענגען דער פוילישער מלוכה, אויב איר וועט אונדז איבערלאזן צו דערפירן דעם דאזיקן קאמף ביזן סוף". און באלד גייט טהאן אלײן ארויס מיט א קאמף־דערקלערונג: „איך האב שוין ניט איין מאל דערקלערט פון דאזיקן ארט און דערקלער איצט נאך א מאל, אז איך בין ניט קיין אנהענגער און פארטיידיקער פון דער יידישער שפראך. אויב עס האנדלט זיך וועגן דער אינעווייניקסטער אנטוויקלונג אין יידנטום, האב איך געקעמפט און וועל קעמפן פאר דער פארשפרייטונג פון העברעיזם. איך בין פאר דער העברעיזאציע פון יידנטום; איך בין טיף איבערצײגט, אז די העברעיזאציע פון יידנטום קען דורכגעפירט ווערן אין משך פון 20—30 יאר, בפרט איצט, ווען מיר האבן א צענטער פון קולטורעלן לעבן און שפראכיקער באנײונג אין פאלעסטינע".

4 סטענאגראם פון דער 185סטער סיימזיצונג דעם 16טן נאוועמבער 1920, שפאלט 42—48.

5 דארט גופא, שפאלט 49—58.

און דעפ׳ האַרטגלאַס האָט זיך אַרויסגעזאָגט אַזוי: „זשאַרגאָן איז אַ ביטול-נאָמען פֿאַר דער ייִדישער שפּראַך וועלכע האָט לויט מײַן מיינונג רעכט אויף עקסיסטענץ אַזוי לאַנג ווי מענטשן ריידן אויף איר און ווילן אויף איר ריידן, ניט אַרײַנלאָזנדיק זיך אין דער צוקונפֿט פֿון דער דאָזיקער שפּראַך, אין וועלכער איך אַליין גלייב נישט אַזוי שטאַרק“. דעפ׳ האַרטגלאַס נעמט טאַקע די ייִדישע שפּראַך אונטער זײַן שוץ, אָבער ער פֿאַרטיידיקט זי ווי אַן אַמטלעכער פֿאַרטיידיקער אַן אָנגעקלאָגטן וועלכער איז זײַנער אַ פּערזענלעכער שׂונא. האַרטגלאַס איז למשל מסכּים מיט לעוואַנדאָווסקין, אַז די ייִדישע שפּראַך איז אומאָנגענעם פֿאַרן אויער, אָבער די האָלענדישע איז נאָך ווינציקער אָנגענעם, און ניט געקוקט אויף דעם וועט קיינער דער דאָזיקער שפּראַך ניט אָפּזאָגן דאָס רעכט אויף עקסיסטענץ. אויף ייִדיש ריידן טאַקע ווינציק מענטשן, אָבער אויף בולגאַריש ריידן נאָך ווייניקער, און דאָך איז עס אַ שפּראַך. אָט מיט די אַרגומענטן האַט זיך האַרטגלאַס קעגנגעשטעלט אַנטקעגן לעוואַנדאָווסקין.

וואָס שייך טהאָנען, האָט דער פֿאַרביסענער אַנטיסעמיט און פֿירער פֿון דער ענדעקישער סיימפֿראַקציע קסיאָנדז לוטאָסלאַווסקי אים באַלד געמאַכט אַ קאָמפּלימענט, אַז ער האָט געהאַלטן איינע פֿון די געציילטע רעדעס פֿון די ייִדישע דעפּוטאַטן, „וועלכע האָבן ניט אין זיך גאָרניט וואָס זאָל אונדז קענען ספּעציעל באַליידיקן אָדער פּראָוואָצירן“.[6] אין דער זעלבער רעדע האָט לוטאָסלאַווסקי געזאָגט, אַז דער „זשאַרגאָן“ איז געווען אַ שפּיאָנאַזש-שפּראַך לטוֹבֿת די דײַטשן.

ווו ליגט די סיִבה פֿון אַזוינע אַרויסטרעטונגען פֿון די ייִדישע דעפּוטאַטן? צי האָבן מיר דאָ צו טון מיט אַ דורכפֿאַל פֿון פּאָליטישע פֿריצן, בײַ וועלכע אַלץ וואָס אויף דער לונג איז גלײַך אויף דער צונג, בפֿרט אין אַן אימפּראָוויזירטן ענטפֿער אויף דער הייסער מינוט? ניין, די אַרויסטרעטונגען זײַנען ניט געווען קיין צופֿעליקע. פֿאָרמולירנדיק די פֿאָדערונג פֿון רעכט פֿאַר זייערער אַ שפּראַך און ניט פֿאַר דער שפּראַך, האָבן די ציוניסטישע דעפּוטאַטן געמוזט זײַן גרייט אויף אַ פֿראַגע: „וועלכע איז עס אײַער שפּראַך?“ בפֿרט אַז די פֿראַגע איז זיי שוין געשטעלט געוואָרן בעת דער דעבאַטע אין דער קאָנסטיטוציע-קאָמיסיע און זיי האָבן שוין דעם ענטפֿער ניט געדאַרפֿט אימפּראָוויזירן. די סיִבה דאַרף מען זוכן ניט אין דער קנאַפּער פּאָליטישער געשולטקייט פֿון די דעפּוטאַטן, נאָר אין דער שטעלונג צו דער שפּראַכן-פֿראַגע בײַם ציוניסטישן טייל פֿון דער ייִדישער פּאַרלאַמענטאַרישער רעפּרעזענטאַנץ. צום ליבסטן וואָלטן די דעפּוטאַטן פֿון „צײַטווײַליקן ייִדישן נאַציאָנאַל-ראַט“[7] אַרויסגעשטעלט מיטן פֿולן מויל די פֿאָדערונג, אַז די שפּראַך פֿון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע זאָל זײַן העברעיִש. דאָס האָבן זיי אָבער ניט

---

6 דאָרט גופֿא, שפּאַלט 58. 7 זע קאַפּיטל 1 פֿון אונדזער אַרבעט: דער וואַלקאַמף.

געקענט טון, ווײַל יעמאָלט וואָלטן די ייִדיש־אָנהענגער אין דער „פֿרײַער פֿאַראייניקונג פֿון די ייִדישע דעפּוטאַטן" אַרויסגערוקט ייִדיש ווי די שפּראַך פֿון דער אויטאָנאָמיע. דאָס וואָלט געבראַכט צו אַ שפּאַלטונג אין דער רעפּרעזענטאַנץ און ס׳וואָלט נאָך מער פֿאַרלאָרן אין וואָג די פֿאָדערונג פֿון נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע.[8] צו דעם האָבן ביידע צדדים ניט געוואָלט דערלאָזן, און עס איז געבליבן בײַ אַ קאָמפּראָמיס, אַז די פֿראַגע זאָל מען דערווײַל לאָזן אָפֿן. אַזוי איז געקומען צו די רעדעס פֿון טהאָנען און האַרטגלאַסן.

*

די דאָזיקע אַרויסטרעטונגען האָבן בעצם צו נישט געמאַכט דעם קאָמפּראָמיס אין דער רעפּרעזענטאַנץ, אַז די פֿראַגע ייִדיש־העברעיִש זאָל אָפּגעלייגט ווערן. אָבער די אָנהענגער פֿון ייִדיש אין דער רעפּרעזענטאַנץ זײַנען ניט אַרויס אָפּשלאָגן דעם אָנגריף פֿון די העברעיִסטן אויף דער ייִדישער שפּראַך.

מצד די ייִדיש־אָנהענגער זײַנען אַרויסגעטראָטן מיט רעדעס אין סיים די דעפּוטאַטן הירשהאָרן[9] און שיפּער.[10] ביידע האָבן זיך אָבער באַנוגנט מיט דערווײַזן, אַז ייִדיש איז יאָ אַ שפּראַך, און ניט פּאָלעמיזירט מיט זייערע ייִדישע קאָלעגן. שיפּער האָט אויפֿגעוויזן, אַז אַ מאָל האָט מען שפּאַניש, פֿראַנצייזיש און איטאַליעניש אויך געהאַלטן פֿאַר זשאַרגאָנען. דאַנטע האָט אָנגערופֿן איטאַליעניש „עלאָקוויום וווּלגאַרע". הײַנט, ווען ייִדיש האָט שוין אַ 500יאָריקע געשיכטע, ווען די שפּראַך איז געפֿאָרשט געוואָרן און ווערט ווײַטער געפֿאָרשט דורך אַזוינע באַרימטהייטן אין דער וועלט פֿון געלערנטע ווי גערצאָן, שײַנעאַנו, מאַנש, אַלפֿרעד לאַנדוי, ווען אין דער שפּראַך איז געשאַפֿן געוואָרן אַ גרויסע ליטעראַטור און פּרעסע — איז לעכערלעך צו זאָגן, אַז ייִדיש איז אַ זשאַרגאָן. דעם אַרגומענט, אַז ייִדיש איז כּלומרשט אַ „גנבֿים־שפּראַך", שלאָגט אָפּ דעפּ׳ שיפּער מיטן באַווײַז, אַז אומעטום אַנטלײַען די גנבֿים זייער ווערטער־אוצר בײַ די נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן. אין ענגלאַנד למשל הייסט די גנבֿים־שפּראַך Peddler French, וואָס דאָס מיינט: „פֿראַנצייזיש פֿון די שלעפּערס", און פֿון דעסט וועגן ווערט ניט אָן די פֿראַנצייזישע שפּראַך איר חשיִבֿות צוליב דעם.

דעפּ׳ הירשהאָרן, דער פֿאָרשטייער פֿון דער פֿאָלקספּאַרטיי וועלכע האָט די ייִדיש־פֿאָדערונג געהאַט אַוועקגעשטעלט אין צענטער פֿון איר פּראָגראַם, האָט געשלאָגן לעוואַנדאָווסקין מיט ציטאַטן פֿון באָדוען דע קורטענע און פֿון דער Encyklopedja Polska (אַרויסגעגעבן דורך דער קראָקעווער וויסנשאַפֿט־

---

8 זע קאַפּיטל 3: ערשטע פּראָגראַמאַטישע דעקלאַראַציעס פֿון דער ייִדישער פּאַרלאַמענטאַרישער רעפּרעזענטאַנץ. 9 סטענאָגראַם פֿון דער 186סטער סיימזיצונג דעם 17טן נאָוועמבער 1920, שפּאַלט 14. 10 דאָרט גופֿא, שפּאַלט 5—7.

אקאדעמיע), אין וועלכער עס ווערט געזאגט, אז יידיש איז א שפראך. מיט די אויספירונגען פון די דעפוטאטן טהאן און האַרטגלאס האט דעפ׳ הירשהארן ניט פאלעמיזירט.

אויף הירשהארנס פאזיציע אין דער שפראך- און שול- פראגע גיט אן אנצוהערעניש דאס וואס ער האט געהאלטן פאר נייטיק צו זאגן אין עטלעכע טעג ארום וועגן חדר. אין דער דיסקוסיע ארום ארטיקל 118 האט דער פפ״סישער דעפוטאט טשאפינסקי[11] געזאגט, אז מען דארף רעטעווען דאס יידישע קינד פון מיטל-עלטערישן חדר, וווּ ס׳בליט סכאלאסטיק. האט הירשהארן[12] אפגעפרעגט טשאפינסקיס טענות אזוי: אמת, עס זיינען דא אלטפרענקישע, קלעריקאלע חדרים, מיט וועלכע די יידישע נאציאנאליסטן קעמפן; אבער אזוינע זיינען שוין ניטא קיין סך. איצט איז שוין דער חדר הייַנטוועלטיק און ניט קלעריקאל, וויַל דער לימוד פון רעליגיע איז דארט נאר איינער פון א סך לימודים.

אין דער יידישער פרעסע האבן די העברעיסטישע סיימרעדעס ארויסגערופן א שטארקערן אפקלאנג איידער אין סיים גופא.

אין „מאמענט״[13] האט נח פרילוצקי געשריבן: „אין דער גאנצער געשיכטע פון נאציאנאלן קאמף איז ניט צו געפינען קיין אייניקן פאל, אז רעפרעזענטאנטן פון אן אומה זאל קומען און זאגן: מיר פאדערן אנערקענונג און רעכט פאר אונדזער נאציאנאלער שפראך, אבער וועלכע שפראך איז אונדזער נאציאנאלע שפראך וועלן מיר אייך ניט אויסזאגן, דאס איז אונדזערע אן אינערלעכע זאך; איבעריקנס, איז ביי אונדז גופא א פלוגתא וועגן דעם. פאקטיש איז די לעבעדיקע אומגאנגשפראך פון 99 פראצ׳ פון פאלק די און די שפראך, אבער מיר האבן אין משך פון 20—30 יאר די דאזיקע שפראך אויסצוראטן. ביי אזא לאגע קאן דער סיים האבן פאר זיי איין ענטפער: אז מען דארף יידיש אויסראטן—זייט איר מספים, פארלאזט זשע זיך אויף אונדז, מיר וועלן עס בעסער מאכן.״ פרילוצקי ברענגט אויס, אז „די הערן קענען ניט פארטיידיקן דאס יידישע נאציאנאלע פראגראם״, ער האט אבער ניט דערמאנט וועגן דער האלטונג פון זיין חבר פון דער פאלקספארטיי.

אין די ציוניסטישער רייען גופא זיינען אויך געווען אומצופרידענע פון דער ציוניסטישער שטעלונג אין סיים צו יידיש. דער „נייער הייַנט״[14] האט אויפן סמך פון פרייַער דיסקוסיע, אבער פארט געפונען פאר נייטיק אפצודרוקן אן ארטיקל פון איינעם ק-ן אונטערן טיטל: „ניט פארטיידיקער, נאר פארשטייער״, וווּ עס ווערט געזאגט, אז „די פערזענלעכע געגנערשאפט [פון די דעפוטאטן טהאן און האַרטגלאס] צו יידיש איז געווען לגמרי אומנייטיק, זייערע רעדעס האבן זיך ניט געפונען אויף דער ליניע פון דער ציוניסטישער פאליטיק און האבן נאר געקאנט ברענגען שאדן דער זאך גופא״. דער דאזיקער פרווו

11 סטענאגראם פון דער 188סטער סיימזיצונג דעם 23טן נאוועמבער 1920, שפאלט 29—32.
12 דארט גופא, שפאלט 32—34. 13 נומ׳ 271 פון 26טן נאוועמבער 1920. 14 נומ׳ 40 פון 26טן נאוו׳ 1920.

אויסצוטיטשן די אַרויסטרעטונגען מיט דער „פערזענלעכער געגנערשאַפֿט“ פֿון די דעפּוטאַטן איז אַ ראַיה, אַז די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט האָט צו שווער געדריקט אַפֿילו טייל מיטגלידער פֿון יענער אָרגאַניזאַציע וועלכע די דעפּוטאַטן האָבן אין סיים רעפּרעזענטירט. אָבער קיין קריזיס אין דער ציוניסטישער פּאַרטיי האָט די שטעלונג פֿון די דעפּוטאַטן ניט אַרויסגערופֿן, און דעריבער זײַנען די אַנטיציוניסטן געווען באַרעכטיקט צו האַלטן, אַז די פֿאַראַנטוואָרט־לעכקייט מוז פֿאַלן אויף דער גאַנצער אָרגאַניזאַציע. די בונדישע „אונדזער שטימע“[15] האָט אין אַרטיקל פֿון ב. ד. „די נאַציאָנאַלע רעכט און דער ציוניסטישער פֿאַרראַט“ געשריבן: „די געגנער און פֿײַנד באַשפּײַען און באַשמוצן אונדזער שפּראַך: ‚זשאַרגאָן׳, ‚שפּראַך פֿון גנבֿים׳. קומט דער ציוניסט טהאָן און דערקלערט פֿון זײַן זײַט אַ קאַמף קעגן דעם זעלבן יידיש און כּאַראַקטעריזירט זיך פֿון דער סיים־טריבונע, אַז ער וועט שוין אַליין זאָרגן דערפֿאַר, אַז דאָס יידישע לעבן זאָל העברעיזירט ווערן און אַז פֿון דער יידישער שפּראַך זאָל ניט בלײַבן קיין שפּור. און דער גרויסער פּאָליטיקער האַרטגלאַס איז זיך מעלאַנכאָליש מודה פֿאַר די ענדעקישע גלחים און אַנטיסעמיטישע פּויערים, אַז ער גלייבט ניט אין דער צוקונפֿט פֿון דער יידישער שפּראַך. און דאָך האָב איך צו זיי ניט קיין טענות. זיי זײַנען ציוניסטן, און אַלס אַזוינע מוזן זיי פֿאַרטיידיקן העברעיש און פֿאַרראַטן די רעכט פֿון דער יידישער שפּראַך. דאָס זײַנען די פֿאַרטיידיקער פֿון אונדזערע רעכט. סאַראַ חזק! סאַראַ עקל!“

וואָס שייך די אויסבעסערונגען צו די אַרטיקלען 112 און 120, האָט זיי מאָטיווירט דעפּ׳ האַרטגלאַס.[16] ער האָט געזאָגט: דער אַרטיקל 112 אין דער קאָמיסיע־רעדאַקציע איז אַזוי ווי ניט דערערעדט. דער נוסח שאַפֿט אַ ברייט פֿעלד פֿאַר פֿאַרשיידענע פּירושים און נגישות מצד דער אַדמיניסטראַציע. עס איז נייטיק קאָנקרעטקייט וועלכע וועט אוממיגלעך מאַכן אָנצוווענדן קעגן דער שפּראַך פֿון יידן די שיקאַנעס וועלכע זי האָט אויסגעשטאַנען און שטייט אויס ביז היינט. די בולטסטע שיקאַנע איז דאָס ניט דערלאָזן דורכן מיניסטאָרן־ראַט, אַז דער פֿאַרלאָג וועגן באַזײַטיקן די געווועזענע רוסישע באַגרענעצונגען בנוגע יידן זאָל באַטראַכט ווערן דורכן סיים, און אייניג פֿון די באַגרענעצונגען פֿאַרוועט צו באַנוצן אין ציווילי־יורידישע באַציִונגען די יידישע און העברעיִשע שפּראַך.[17] בכלל דאַרף מען קיין ראַיות ניט ברענגען, האָט געזאָגט האַרטגלאַס, אַז דער אַרטיקל 112 דאַרף אָנגענומען ווערן מיט דער יידישער אויסבעסערונג. ס׳איז געווג, וואָס פּוילן האָט זיך אויפֿן סמך פֿון אַרטיקל 1 פֿון ווערסאַלער טראַקטאַט מתחייב געווען, אַז די אַרטיקלען 2 ביז 8 אײַנשליסלעך פֿון דעם

---

15 19טער נאָוועמבער 1920. 16 סטענאָגראַמען פֿון דער 185סטער (1920/XI/16) און 188סטער (1920/XI/23) סיימזיצונג, שפּאַלטן 49 און 35. 17 פּאַראַגראַף 7 פֿון וויעלאָפּאָלסקיס עמאַנציפּאַציע־אקט פֿון 1862 זאָגט, אַז אַלע פּריוואַטע דאָקומענטן וועלכע זײַנען געשריבן און אונטערגעשריבן אין יידיש אָדער העברעיש, זײַנען יורידיש בטל־ומבוטל.

טראקטאט דאַרפֿן אַרײַנגענומען ווערן אין דער קאָנסטיטוציע. דער אַרטיקל 112 פֿון דער קאָמיסיע-רעדאַקציע איז דער אַרטיקל 8 פֿון טראקטאט. אָבער אויף אַזאַ אופֿן בלײַבט אויסן דער אַרט׳ 7 וועלכער רעדט וועגן שפּראַך און וועלכער מוז דאָ אַרײַנגענומען ווערן; זײַן ווערטלעכע איבערזעצונג איז טאַקע די ייִדישע אויסבעסערונג.

די מערהייט סיים האָט אָבער מספּים געווען מיט דעפּ׳ אָסיעצקי,[18] אַז „דער אַרטיקל 112 אין דער רעדאַקציע פֿון דער קאָמיסיע גאָראַנטירט אין גאַנצן די פֿאַרזיכערונג פֿון די רעכט פֿון די נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן", און האָט די ייִדישע אויסבעסערונג אָפּגעוואָרפֿן.

די אויסבעסערונג צום אַרטיקל 120, אַז עס זאָל נאָך די ווערטער „יעדער בירגער האָט דאָס רעכט צו לערנען" אַרײַנגעשטעלט ווערן „אין אַבי וואָסער שפּראַך", האָט האַרטגלאָס מאָטיווירט אַזוי: אָן דעם צוגאָב וועט מען דעם אָרט פֿון אַרטיקל 112, אַז פּוילישע בירגער פֿון די נאַציאָנאַלע, רעליגיעזע אָדער שפּראַכיקע מינאָריטעטן קאָנען אין די שולן און אַנדערע דערציִונג-אינסטיטוציעס „פֿרײַ זיך באַנוצן מיט זייער שפּראַך", קענען אויסטײַטשן אין דעם זינען, אַז נאָר די תּלמידים צווישן זיך מעגן זיך באַנוצן מיט דער אייגענער שפּראַך, אָבער די לימודים-שפּראַך וועט דאַרפֿן זײַן אַן אַנדערע. האַרטגלאָס האָט געבראַכט ראַיות, אַז אין מיניסטעריום זײַנען דאָ טענדענצן דווקא אַזוי צו טײַטשן די קאָנסטיטוציע. שוין די קעגענערשאַפֿט צו דער אויסבעסערונג איז קשה. די אויסבעסערונג שטרעבט צו דעם, אַז די קאָנסטיטוציע זאָל ניט זײַן צווייטײַטשיק, זי זאָל ניט זײַן קיין שטיק ווייך לײם וואָס יעדערער קען קנעטן ווי אים וועט געפֿעלן. אויך די אַרגומענטאַציע האָט ניט איבערצײַגט דעם סיים, און די אויסבעסערונג איז אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן. הייסט עס אַלע אויסבעסערונגען פֿון דער ייִדישער פֿאַרלאַמענטאַרישער רעפּרעזענטאַנץ צו די אַרטיקלען 112 און 120 זײַנען אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן. אין דער ענדגילטיקער רעדאַקציע האָבן די אַרטיקלען באַקומען די נומערן 110 און 117.

לאָמיר איצט מאַכן אַ קורצן סך-הכּל.

אין פּרט פֿון שול האָט די רעפּרעזענטאַנץ געפֿאָדערט דאָס רעכט צו גרינדן אַ פֿול-באַרעכטיקטן שולוועזן אויף דער נאַציאָנאַלער שפּראַך, וואָס זאָל אָנגעפּירט ווערן דורך דער עפֿנטלעך-רעכטלעכער ייִדישער אויטאָנאָמיע אויף די מיטלען פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג מיט אַן אונטערשטיצונג פֿון דער מלוכה. געגעבן האָט די קאָנסטיטוציע קוים טאָלעריטע פּריוואַטע שולן, אָן שום רעכט, אָן שום שטיצע פֿון מלוכה-געלטער. אין פּרט פֿון שפּראַך האָבן די ייִדישע דעפּוטאַטן געפֿאָדערט די פֿולשטענדיקע גלײַך-באַרעכטיקונג פֿון „זייער שפּראַך". די ייִדישע באַפֿעלקערונג האָט באַקומען דאָס רעכט צו באַנוצן די שפּראַך נאָר אין פּריוואַטע באַציִונגען, אָבער ניט אין אָפֿיציעלע אינסטיטוציעס, אַמטן און געריכט.

18 סטענאָגראַם פֿון דער 185סטער סיימזיצונג דעם 16טן נאָוועמבער 1920.

6. ראובֿן ליכטשטיין (מאַלאָריטע) / אַנ־סקיס ערשטער אַרויספֿאָר

אַן אויסשניט פֿון דריטן קאַפּיטל פֿון דער אַספּיראַנטור־אַרבעט: „ש. אַנ־סקיס לעבן און שאַפֿן".

ש. אַנ־סקי האָט, אויף וויפֿיל מיר וויסן, ניט איבערגעלאָזט קיין שום פֿאַרצייכנישן פֿון זײַנע קינדעריאָרן, ניט קיין אויטאָביאָגראַפֿיע, ניט קיין זיכרונות. אויף וויפֿל מיר איז אויסגעקומען צו הערן פֿון אַנ־סקיס פֿרײַנד און נאָענטע באַקאַנטע, וויס איך, אַז אויך אין פֿריוואַטע שמועסן פֿלעגט ער ניט דערציילן וועגן זײַן קינדהייט; אַפֿילו ד״ר זשיטלאָווסקי, דער לעבנס־חבֿר זײַנער, וויס נאָר ווייניק צו דערציילן וועגן יענעם פּעריאָד. דער פֿאַקט וואָלט געקענט מרמז זײַן אויף דעם וואָס מיר האָבן געזען אין ערשטן קאַפּיטל, אַז די קינדהייט איז געווען פֿאַר אַנ־סקין אַ שוועריאָר אומהיימלעכער פּעריאָד וועלכן ער פֿלעגט ניט גערן זײַן זיך צו דערמאָנען.

אַנדערש איז מיט זײַנע יוגנטיאָרן. צו דעם פּעריאָד האָט אַנ־סקין גראָד שטענדיק געצויגן אומצוקערן זיך מיטן זיפֿרון, ער האָט אים אויך פֿאַרקערפּערט ליטעראַריש. חוץ אַ בלעטל זיכרונות א״נ „חטאת נעורים", אין וועלכן אַנ־סקי דערציילט באַריכות וועגן זײַן ערשטן אַרויספֿאָר פֿון דער היים, האָבן מיר נאָך די גרויסע „קולטור־כראָניק פֿון די זיבעציקער יאָרן" אין צוויי טיילן אונטער דעם אַלגעמיינעם נאָמען „פֿיאָנערן". אין דעם אַ האַלב ראָמאַן, האַלב קולטור־היסטאָרישע שילדערונג לעבט אויף פֿאַר אונדזערע אויגן אַ געשיכטלעכער פּעריאָד און עס וויקלט זיך אָפּ אַן אַקציע, וואָס דער יונגער אַנ־סקי איז בלויז שום ספֿק געווען דער העלד פֿון איר. געווײַנטלעך, די גרענעץ פֿון בעלעטריסטישער שילדערונג און ביאָגראַפֿישער וויקלעכקייט איז ווײַט ניט קיין קלאָרע, און עס וואָלט געווען אַ נאַיוווקייט ניט מוחל צו זײַן, וועט מען זאָל נעמען דעם אינהאַלט פֿון „פֿיאָנערן" אין גאַנצן אויטאָביאָגראַפֿיש. אָבער די פֿאַקטן וואָס וועלן קענען קאָנפֿראָנטירט ווערן מיט ידיעות פֿון אַנדערע מקורים וועלן ניט נאָר מאַכן דאָס בילד פֿון אַנ־סקיס יוגנט פֿולער און לעבעדיקער, נאָר זיי וועלן אונדז אויך ווײַזן, ווי אַזוי אויסצונוצן דעם איבעריקן פֿאַקטן־מאַטעריאַל מיט אַ גרויסן גראַד זיכערקייט.

אַנ־סקיס ערשטער יוגנט־פּעריאָד, ביז אַ יאָר אַכצן אַן ערך, איז אינטים פֿאַרבונדן מיט דער השׂכּלה־באַוועגונג פֿון יענער צײַט. ווי אַזוי אַנ־סקי איז געקומען צו דער השׂכּלה־ליטעראַטור איז ניט מיגלעך צו דערגיין. אין דער אויטאָביאָגראַפֿישער נאָטיץ „חטאת נעורים" שרײַבט ער:

„...בערך מיט אַ יאָר פֿרײַער [ד״ה: איידער ער איז אָפּגעפֿאָרן קיין ליאָזנע; אין 1880] בין איך ‚אַראָפּ פֿון וועג', אַרײַנגעטאָן זיך אין די „ספֿרים חיצונים" און געוואָרן אַ פֿאַרקאַכטער משׂכּיל. דעם שטאַרקסטן אײַנדרוק האָט אויף מיר דאַן געמאַכט ליליענבלומס „חטאת נעורים." דאָס איז אַלץ וואָס אַנ־סקי אַליין זאָגט אונדז. צי האָט אים עמעצער צוגעפֿירט צו דער העברעיִשער השׂכּלה־ליטעראַטור, אָדער דער 16יאָריקער בחור האָט זיך צופֿעליק אָנגעשטויסן

אָן איר? — פֿון דעם וואָס מיר וויסן וועגן וויטעבסק לאָזט זיך משער זײַן, אַז אין דער שטאָט איז אין יענע יאָרן געווען אַ גאַנץ שטאַרקע משכּילישע נעסט. רעקרוטירט האָבן זיך די משכּילים פֿון דער אָרטיקער ישׁיבֿה, –די ישׁיבֿות זײַנען אומעטום געווען אַ קוואַל ניט אויסצושעפּן פֿאַר אויפֿקלערונג און בילדונג.

אויף דעם 16יאָריקן שלמה-זײַנוול האָט לילינבלומס „חטאת נעורים" געמאַכט דעם שטאַרקסטן רושם. חוץ לילינבלומען האָט ער אויך געלייענט פּרץ סמאָלענסקינען, מאַפּון, לעווינזאָנען, אָבער קיין איין שרײַבער האָט ניט געערעדט צו אים מיט אַזאַ קראַפֿט.

לילינבלומס „חטאת נעורים" איז די לעבנס-געשיכטע פֿון אַ משכּיל וואָס האָט דורכגעמאַכט אַלע שטאַפֿלען פֿון דער השׂכּלה און איז לסוף צוגעקומען צו דער גרעסטער אַפּיקורסות, צו אַפּיקורסות אין דער השׂכּלה גופֿא. אין דער אמתן איז לילינבלומס אויטאָביאָגראַפֿיע געווען אַ סך מער ווי דער „ווידוי פֿון איינעם פֿון די העברעיִשע שרײַבער", ווי ס'איז געווען אָנגעשריבן אויפֿן שער. עס איז געווען אַ ווידוי פֿון אַ גאַנצן דור משכּילים.

„איך בין נאָך אַ תּלמודיסט ווי פֿריִער, איך בין נאָך אַ טויטער מענטש. אַ מאָל האָב איך ליב געהאַט דעם תּוספֿות, דעם טור, בית יוסף, ש"ך, נודע ביהודה, ר' עקיבֿא אייגערן אדג"ל, און איצט האָב איך ליב מענדעלסאָנען, לעווינזאָנען, קראָכמאַלן און זייערס גלייכן... איך בין נאָך ווי פֿריִער אַ דענקנדיקער מענטש און ניט קיין לעבנדיקער..."

אַזוי אויפֿריכטיק און בלוטיק אמתדיק האָט ביז לילינבלומען קיינער ניט אויסגעשריבן די ווירקלעכע טראַגיק פֿון דער השׂכּלה. דאָס בלויז וואָס האָט געדאַרפֿט אויסניכטערן פֿון דער השׂכּלה-שיכּרות האָט דווקא געווירקט אויף דער יוגנט פֿאַרשיכּורנדיק. ניט איין ישׁיבֿה-בחור איז דווקא פֿון דעם פֿאַרלייקענעריש ביכל געוואָרן אַ פֿאַרקאַכטער משכּיל. דאָס האָט זיך אַזוי גוט געפּאַסט צו יענער צייט, ווען דאָס פֿאַרלייקענען איז געוואָרן אַן אמונה, ווען דער אַטעיִזם איז געוואָרן אַ גלויבן און דער מאַטעריאַליסטישער לעבנס-באַנעם איז געטראַגן געוואָרן מיט אַן אידעאַליסטישן ברען.

שלמה-זײַנוול איז באַרוישט געוואָרן פֿון דעם „חטאת נעורים". זײַן געמיט איז וואָל געווען פֿאַר אַ נייעם געדאַנק, ער האָט געזוכט אַ וועג. דעם וועג אין לעבן האָבן אים ניט געקענט געבן די רוסישע ראָמאַנען אַלאַ שעלער-מיכײַלאָוו, וואָס האָבן דאָס לעבן בלויז באַלויכטן, אָבער ניט געלערנט, וואָס עס האָט צו טון ער, שלמה-זײַנוול, אין זײַן אייגענער שטאָט, אין זײַן אייגענער סבֿיבֿה. נאָך וויניקער האָט אים געקענט ווײַזן אַ וועג די רוסיש-יִדישע לִיטעראַטור מיט אירע דרשות וועגן קאַזיאָנע שולן, סינאַגאָגאַלע רעפֿאָרמען און ראַבינערס. דעם וועג האָט אים געוויזן די העברעיִשע השׂכּלה-לִיטעראַטור. ניט געקוקט אויף דעם וואָס די השׂכּלה-באַוועגונג איז אין סוף פֿון זיבעציקער יאָרן שוין געווען אונטערגעגראָבן דורך אירע בעסטע

פאר שלמה־זײַנוולֿען אי׳ז די השׂכּלה געווארן אַ קאנקרעטע זאך. טראָגן ליכט און אויפקלערונג צווישן דער ארטאָדאָקסיש־פרומער יוגנט איז פאר אים ניט געווען קיין מליצה, נאָר אַן ענין וואָס מען דארף זיך אויף דעם מוסר־נפש זײַן. יונגע לײַט, ישׂיבה־בחורים לעבן אין חושך, אין פאַרבלענדענישׂ, מען מוז גיין צו זיי, ארויסרײַסן פון די נעצן פון פינצטערניש, ארויספירן זיי אויף דער ליכטיקער שײַן. זײַן יחידיש לעבן האָט געפאָדערט אַ תכלית, אַ באַפרײַונג פון היים און פאַרגלײַווערטער סבֿיבֿה. ער איז אַלט געווען 16 יאָר, ער איז שוין אין די ייִנגלשע יאָרן געווען גײַסטיק צעבֿיטיק און האָט ערגעץ ווּהין זיך געריסן, אָבער זיך ניט געקענט אָפּגעבן קיין חשבון ווּהין. ער האָט זיך מיט זשיטלאָווסקיס הילף אויסגעלערנט אַ ביסל רוסיש. דאָס איז פאַר אים געווען געווען צו לייענען רוסישע ליטעראַטור, אָבער ער האָט געהאַט צו ווייניק ידיעות אויף אָנצוקומען אין גימנאַזיע, און חוץ דעם האָט אים מיסתּמא די אָרעמקייט פון שטוב ניט דערלויבט דאָס צו טאָן. א־צט פאַרגעסט ער וועגן זײַן אייגענעם תכלית.

שלמה־זײַנוולֿס פראָפאַגאַנדע־אַרבעט איז געווען זייער אַ פשוטע: גיין אין דער ישׂיבה, פירן שמועסן מיט די בחורים, פאַרבינדן זיך מיט זיי און „אַראָפּפירן פון וועג". דערנאָך האָט מען די „אַראָפּגעפירטע" געדאַרפט באַזאָרגן מיט אומזיסטע לערער וואָס זאָלן זיי צוגרייטן צו אַן עקסטערנעם עקזאַמען אין גימנאַזיע. באַקומען לערער איז אויך ניט געווען פון די שווערע זאכן. אין וויטעבסק איז דעמאָלט געווען אַ ענגוג גרויסע צאָל ייִדישע גימנאַזיסטן, צווישן זיי אַ היפּשע גרופּע „אידעיִשע", ראַדיקאַלע, וואָס האָבן די אַרבעט געמוסן אויף זיך. דאָס אַלץ האָט אָבער געפאָדערט אַ סך מי און ציַט און אַ גאַנצע אַרגאַניזאַציע מיט געלטמיטלען, כדי צו קענען ווי ניט איז אויסהאַלטן די בחורים וואָס אַנטלויפן פון דער ישׂיבה.

אָפּגעבן די „אַראָפּגעפירטע" ישׂיבה־בחורים זײַן גאַנצע צײַט, זײַנע לעצטע גראָשנס — דאָס האָט שלמה־זײַנוול געקענט טון מיט פרייד און זעלבסט־פאַרלייקענונג, אָבער באַזאָרגן זיך אַליין מיט אַ שטיקל תכלית איז געווען גאָר ניט קיין לײַכטע זאַך. דער דלות אין שטוב איז געוואָקסן נאָך דעם ווי דער פאָטער, דער געוועזענער „מענטש" בײַ פאָליאַקאָוון, איז געוואָרן אַליין אַ נודד ללחם און האָט אויפגעהערט צו שיקן אַהיים געלט. שלמה־זײַנוול האָט ניט געקענט מער עסן דער מאַמעס שווער פאַרהאָרעווטע ברויט, בפרט אַז דאָס ברויט איז געקומען פון אַזאַ פרנסה בזויה ווי אַ שענקל. מען האָט געמוזט זוכן חיונה. „אוראָקן"? אָבער מיט יענעם ביסל בילדונג וואָס שלמה־

זײַנוול האָט פֿאַרמאָגט איז אין אַזאַ שטאָט ווי וויטעבסק געווען ניט אַזוי גרינג צו באַקומען לעקציעס. עס איז מיגלעך, אַז נאָך דעמאָלט גייט ער אַוועק זיך לערנען אַ פֿאַך. עס וואָלט גאָר קיין חידוש ניט געווען קענענדיק לילייענבלומס פֿײַערדיקן רוף צו מלאָכה, וואָס שלמה-זײַנוול האָט אַזוי טיף אין זיך אײַנגעזאַפּט. מיר האָבן אויף דעם אויך אַן עדות-זאָגן פֿון דעם שוין ציטירטן שמואל ציפקין[1] וואָס דערציילט אַזוי:

„אײַן מאָל גייען מיר אין גאַס און דערזעען, ווי שלמה-זײַנוול שטייט אין אַ הויז — אין גאַנצן פֿאַרשמוצט און אַרומגעאַרטלט מיט אַ פֿאַרפֿלעקטן פֿאַרטעך — און קלעפּט טאַפּעטן אויף די וועגנט. דער זון פֿון אַהרן ראַפּאָפּארט איז געווארן אַ לערניינגל בײַ אַ טאַפּעטן-מײַסטער. דערנאָך איז ער אַריבער צו אַ שמיד און צום סוף צו אַ שלאָסער-מײַסטער".[2]

עס איז אין דעם ציטירטן אַרטיקל ניט אָנגעגעבן, צו וואָסער צײַט די דאָזיקע פֿאַקטן זײַנען שייך; קען מען בלויז משער זײַן, אַז צו 16 יאָר האָט אַנ-סקי זיך שוין באַשלאָסן איבערצוגיין צו אַ פֿאַך; די גילנוגלים פֿון איין מײַסטער צום צווייטן, אויב די גבֿית-עדות פֿון ש. ציפקין איז געווען באַגלייבט, זײַנען מיסתמא שייך צו אַ שפּעטערדיקער צײַט ווי די, בײַ וועלכער מיר האָלטן איצט. ווי עס זאָל אָבער ניט זײַן, שלמה-זײַנוול האָט זיך ניט געקענט געפֿינען קיין מאַטעריעלן אָנשפּאָר; אין דער היים איז אים ענג, אוממיגלעך צו פֿאָר-בלײַבן לענגער — פֿאַרלאָזט ער דעמאָלט די שטוב און פֿאָרט אַוועק קיין ליאָזנע, ניט וויַיט פֿון וויטעבסק.

*

אַנ-סקי אַליין דערציילט:

„אין אָנהייב 1881 בין איך אָפּגעפֿאָרן פֿון מײַן געבורטשטאָט וויטעבסק אין שטעטל ליאָזנע אַלס פּריוואָט-לערער".

און באַלד איז ער מוסיף צו דעם:

„קיין ליאָזנע בין איך געפֿאָרן נישט אַזוי צוליב לערערײַ, ווי מיטן ציל צו פֿאַרשפּרייטן השׂכלה צווישן דער אָרטיקער יוגנט, עפּענען זיי די אויגן".[3]

אין אַנ-סקיס ערשטן אַרויספֿאָר זײַנען געווען הייסט עס צוויי ציל: אַ מאַטעריעלער און אַן אידעיִשער. ליאָזנע וואָס איז געווען אי רײַך אי אָפּגע-שטאַנען האָט זיך פֿאַר ביידע ציל גוט געפּאַסט. ליאָזנע איז געטרײַ אָפּגעשפּיגלט אין דער באַשרײַבונג פֿון מילאָסלאָווקע אין I באַנד „פּיאָנערן", און די פֿאַסירונגען פֿון דער „ערשטער שוואַלב" פֿון דער השׂכלה, פֿון דעם „קאַליע" געווארענעם ישׂוּבֿה-בחור איציקאָוויטש, זײַנען אין גאָר אַ גרויסער מאָס געמומען פֿון אַנ-סקיס איבערלעבונגען ווי אַ פּריוואָט-לערער אין ליאָזנע.

---

[1] זע קאַפּ' 1. [2] „פֿאָלקסבלאַט", ריגע, 8טער נאָוועמבער 1926.

[3] „חטאת נעוּרים", געז' שריפֿטן פֿון ש. אַנ—סקי, ב' X.

אַ פּאַרגלײַך פֿון די פּאַקטן אין דער אויטאָביאָגראַפֿישער נאָטיץ „חטאת נעורים" מיט דער האַנדלונג אין ערשטן באַנד „פּיאָנערן" ווײַזט דאָס אונדז באַשײַמפּערלעך.

די אָפּגעשטאַנענקייט און פֿאַרגליווערטקייט פֿון לײַאָזנע איז זייער שארף אילוסטרירט דורך די בילדער פֿון מילאָסלאַווקע אין ערשטן באַנד „פּיאָנערן". דאָס שטעטל לויפּט ווי אויף בייז ווונדער אָנקוקן דעם „שרײַבער" איציקאָוויטש. די בעל־הביתטע פֿון דער אַכסניא, ווהין ער פֿאַרפֿאָרט, קען זיך ניט פּאָר־שטעלן, אַז אַ קורץ געקלײדטער בחור קען זײַן עפּעס אַנדערש ווי אַ משוררל, און אַז איציקאָוויטש ווילל איר מגלה זײַן זײַן בארוף, פֿאַרשטייט זי לגמרי ניט וואָס דאָס איז.

„— וואָס הייסט אַ לערער?"

„— גאָר פּראָסט — אַ שרײַבער, איך לערן לייענען און שרײַבן. רוסיש, האָט ער צוגעגעבן מיט אַ ניט־זיכערן טאָן."

אָבער זי פֿאַרשטייט נאָך אַלץ ניט, וואָס דאָס מיינט. ערשט ווען איצי־קאָוויטש דערציילט איר, אַז ער גייט איבער די שטיבער געבן לעקציעס, כאַפּט זי זיך:

„— הייסט דאָס, ווי אַ רביצין? אַ רביצין איז דאָ ביי אונדז... זי לערנט מיידלעך עבֿרי, לערנט אַפֿילו שרײַבן, נאָר זי קען נעבעך אַליין נישט, אַן אַלטע ייִדענע".

נאָך שטאַרקער איז אין מאַרק דער רושם פֿון דעם נייַס וועגן דעם לערערס באַווײַזן זיך. די קרעמערין וואָס דערוויסט זיך די ערשטע איז פֿול מיט שטוינונג:

„— וואָס רעדסטו?! אַ מיידלשער לערער איז געקומען? אוי, טײַערינקע מײַנע, איך וועל עס ניט אויסהאַלטן!"

„זי איז אַרויסגעלאָפֿן פֿון קלייט און געשריַען מיט געפּילדער צו די אַנדערע קרעמערינס:

„— מיידלעך! קומט נאָר גיכער אַהער! הערט אַ נייַס!"

עס ווערט אַ גרויסער געזעמל אַרום איר, און די קרעמערין שרײַט:

„— לויפּט, מיידלעך, קויפּט פּאַפּיר און פּענעס!... עס איז געקומען צו פֿאָרן אַ שרײַבער, אַ מיידלשער לערער, וועלכער וועט לערנען אַלערלײַ פּאָטשערעס".

„— וואָס פֿאַר אַ שרײַבער? פֿון וואַנען האָט ער זיך גענומען?" — האָבן אַנדערע ניט געגלייבט.

„— אײַ, דאָס לאַכט זי! — האָט זיך אָפּגערופֿן אַן עלטערע ייִדענע — וואָס אַ שרײַבער? ווען אַ שרײַבער? זי ווילל אונדז אָפּנאַרן!"

בלויז דעם אָרטיקן גבֿירס שנור וואָס קומט פֿון מאָהילעוו וויַיס, וואָס דאָס איז אַזוינס „שרײַבער": „אַ לערער, לערנט אַפֿילו גראַמאַטיקע!"

דאָס אַלטוואַרג האַלט זיך אָבער ביי דאָס זײַניקע.

„— אַז איך זאָג דאָך שטענדיק, מילאָסלאַווקע וועט קיין פּגע רע ניט אויסמיידן! האָט אַן אַלטינקע אויסגערופֿן מיט כּעס. — אַ שׂרפֿה, אַ כאָלערע, אַ נאַבאָר — וווהין קומט עס צום ערשטן — קיין מילאָסלאַווקע. אָט האָסטו אַ שרײַבער!...“

„— אָך-אָך-אָך! — האָט געזיפֿצט נאָך איינע: משיחס צײַטן! איך זאָג אײַך, דאָס איז משיחס צײַטן. אַ שרײַבער! פֿון וואַנען האָט ער זיך גענומען?“

„— מיסתמא פֿון ווילנע, פֿון וואַנען זאָל ער זײַן? אַ טרייפֿניאַק, אַ געגאָלטע מאָרדע.“

אָט אין אַזאַ שטעטל אַן ערך איז דער 17יאָריקער שלמה-זײַנוול מגילגל געוואָרן. ער איז מיסתמא, אַקוראַט ווי דער העלד פֿון ערשטן באַנד „פּיאָנערן“, געקומען אַהער אין אַ בלאָטיקן ווינטערטאָג פֿון יאָר 1881 אין אַ גרויסער צעפֿאָרענער בעל-עגלישער בויד און דערזען פֿאַר זיך „אַ לאַנגע אומעטיק פּוסטע גאַס מיט פֿונאַנדערגעוואָרפֿענע הײַזלעך, פֿאַרזונקענע אין בלאָטע, אין דער זײַט גאַס אַן אַלטע קרעטשמע, און אַ הימל אַ באַדעקטן מיט שווערע פֿינצטערע וואָלקנס“. אַ פֿרעמדער, אָן קרובֿים, אָן באַקאַנטע, האָט ער דעם בעל-עגלה געהייסן זיך צופֿירן צו עפּעס אַן אַכסניא.

שלמה-זײַנוול אוז אין לײַזנע געווען דער צווייטער לערער.

„כּיז מײַן קומען אַהין איז דאָרט געווען נאָר איין לערער, אַ געווען ישיבֿה-בחור וועלכן דער רבֿ מיט די מלמדים האָבן פֿריִער רודף געווען, נאָך דעם איבערגערעדט, ער זאָל ווערן אַ בעל תשובֿה. מען האָט אים אָפּגעשאָרן, געפֿירט אין מיקווה, פֿאַרברענט זײַנע האָר מיטן קורצן ראָק, אָנגעטאָן אויף אים אַ לאַנגן בגד, אַ יאַרמלקע און אַוועקגעזעצט אין שול לערנען. די פֿרייד האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט: אין אַ פּאָר חדשים אַרום איז דער בעל-תשובֿה אַנטלאָפֿן און זיך געשמדט.“

דער דאָזיקער עפּיזאָד מיטן לערער דעם בעל-תשובֿה האָט אַנ-סקין געדינט פֿאַר אַ סיפּור-המעשׂה צום ערשטן באַנד „פּיאָנערן“.

„ניט גרינג, דערציילט אַנ-סקי אין „חטאת נעוּרים“, איז מיר אָנגעקומען צו באַקומען לעקציעס. כּדי נישט אַרויסצורופֿן קעגן זיך פֿון דער ערשטער מינוט קיין רדיפֿות, האָב איך געמוזט אָנצײַען אויף זיך אַ מאַסקע פֿון פֿרומקייט און אַרויסווײַזן, אַז מײַן איינציקער ציל איז נאָר צו פֿאַרדינען זיך אויף אַ שטיקל ברויט.“

מען קען זיך פֿאָרשטעלן, ווי שווער עס האָט אים געמוזט זײַן אין פֿרעמדן שטעטל, צו דעם נאָך נאָך דער פּראַקטיק פֿון שטעטל מיטן אָפּגעשמדטן לערער. ניט איין מאָל איז אים אויסגעקומען דורכצולעבן סצענעס ווי יענע וואָס זײַנען באַשריבן אין ערשטן באַנד „פּיאָנערן“. דער לערער קומט אַרײַן אין אַ שמוציקער שטוב פֿון אַ פֿאַרשלומפּערטער שטעטלשער נגידיתטע אַ חזירטע, און מיט אַ הכנעהדיקן טאָן שטעלט ער זיך פֿאָר:

„— איך בין אַ לערער... איר האָט מיסתּמא שוין געהערט... בײַ אײַך זײַנען דאָ, זאָלן געזונט זײַן, צוויי מיידלעך... מען האָט מיר געזאָגט, אַז איר וואָלט וועלן, זיי זאָלן זיך לערנען."

אויף אַזאַ מין פֿאָרשטעלן זיך כאַפּט דער אַרײַנגעקומענער אַ מיאוסן פּסק, — דער שטעטלשער גבֿירטע שטייט לגמרי ניט אָן, אַז עמעצער זאָל האָבן צו זאָגן, וואָס זי וויל טון מיט אירע מיידלעך, און ווער? עפּעס אַ חנה-לאה, אַ קרעטשמערקע דאָרט.

„— לייוויקס ווײַב? חנה-לאהטשקע?" — באַפֿאַלט די נגידיתטע דעם מטושטשן לערער: ווי געפֿעלט דאָס אײַך!... פֿון וואַנען ווייסט זי, די הולטײַקע, וואָס איך וויל טון מיט מײַנע מיידלעך? איך וועל זי טרעפֿן, וועל איך איר אָנשפּײַען אַ פֿולע צורה, דער פּאַסקודניצע! זי האָט וועגן מיר צו ריידן! זאָל זי בעסער ריידן וועגן איר שוועסטערקינד דעם מופֿקר, נישט וועגן מיר... איר קענט דאָס איר זאָגן."

און ענדיקן ענדיקט זי:

„— איך דאַרף נישט קיין לערער, איך דאַרף נישט! מײַנע מיידעלעך וועלן אויסקומען אָן אַ לערער. גייט אײַך געזונטערהייט."

אין אַ צווייטער שטוב שלאָגט מען אים איבער סאַמע אין מיטן די רייד:

„— שוין געהערט! געהערט די גוטע בשׂורה! וואָלטסט ניט קומען, וואָלט אויך קיינער ניט געוויינט..."

און די באָבע וואָס דרייט זיך אום אַ וואָרטשענדיקע איבער דער שטוב איז מוסיף:

„— האָט זיך אָנגעטאָן ווי אַ פּורים-שפּילער און גייט אום איבער די הײַזער!"

„— גייט אײַך געזונטערהייט! גייט!" — איז אים די בעל-הביתטע גראָב משלח.

שלמה-זײַנוול האָט דאָס אַלץ אָנגענומען פֿאַר ליב. ער איז גרייט געווען צו ברענגען קרבנות. „איך בין געווען דורכגעדרונגען מיט אַ דרייסטער זיכערקייט אין מײַנע כּוחות און שטאַרק באַגײַסטערט מיט די הויכע אידעאַלן וואָס האָבן געלויכטן פֿאַר מײַנע אויגן", דערציילט ער אין „חטאת נעורים".

די גוט געשפּילטע ראָלע פֿון אַ פֿרומען בחור אַ תּמים העלפֿט אים לסוף צו באַקומען לעקציעס. ער אָרדנט זיך אײַן און הייבט זיך אָן אַרומקוקן. עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז „ווי אָפּגעשניטן דאָס שטעטל איז נישט געווען פֿון דער גרויסער וועלט, האָבן זיך דאָך דאָרטן געפֿונען עטלעכע אָנגערירטע בחורים און יונגעלײַט וואָס האָבן געשטרעבט צו ליכט און וויסנשאַפֿט און דאָרשטיק געזוכט אַ וואָרט פֿון השׂכּלה". די דאָזיקע בחורים האָבן גלײַך פֿאַרשטאַנען, אַז דער לערער איז ניט אַזוי פֿרום ווי ער ווײַזט זיך אַרויס, און מיט די בליקן, אָן ווערטער, האָבן זיי אים געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז זיי ווילן אַרײַנטרעטן מיט אים אין פֿאַרבינדונג. אין איינער אַ נאַכט זײַנען צוויי בחורים

געקומען צו שלמה-זײַנוולען, האָבן אָנגעקלאַפּט אין פּענצטער און דערציילט, אַז זיי האָבן מיט אים צו רייַדן וועגן זייער אַ וויכטיקן ענין. שלמה-זײַנוול האָט זיי אַרײַנגעלאָזן דורכן פּענצטער צו זיך אין צימער. פֿון דעמאָלט האָבן זיך אָנגעהויבן בײַם לערער אין צימער די נאַכטיקע באַזוכן. עס האָט זיך געשאַפֿן אַרום שלמה-זײַנוולען אַ קרײַז פֿון 6–7 בחורים וואָס פֿלעגן דורכן פּענצטער שפּעט בײַ נאַכט (דער ענקר פֿרײַטאָג), ווען דאָס גאַנצע שטעטל שלאָפֿט שוין, אַרײַנקומען צו אים. דאָ פֿלעגט מען זיצן אין דער פּינצטער און שטילערהייט, שעפּטשענדיק, אַז די בעל-הביתטע איבער דער וואַנט זאָל ניט דערהערן, פֿלעגט מען רייַדן מיט אַ פֿלאַמיקער באַגײַסטערונג וועגן דער ליכטיקער השׂכלה... שלמה-זײַנוול פֿלעגט פֿאַרטיילן צווישן עופֿות ביכער פֿון דעם ביבליאָטעקל וואָס ער האָט מיטגעבראַכט. געהאַט האָט ער „זרבבל", „אַהבת ציון", „קבֿורת חמור" און „חטאת נעורים".

אַזוי זײַנען אַריבער אַ פּאָר חדשים. ביסלעכווײַז האָט מען אָבער אין שטעטל אָנגעהויבן פֿאַרלירן דעם צוטרוי צו דעם לערער. עס איז געשען אַ קאָמישער צופֿאַל. שלמה-זײַנוול האָט געהייסן אײַנעם פֿון זײַנע תּלמידים אויסשאַפֿן פֿון וויטעבסק אַ רוסישע כרעסטאָמאַטיע. דערזעענדיק די כרעסטאָמאַטיע, איז דער מלמד, וואָס בײַ אים אין חדר האָט שלמה-זײַנוול געגעבן די לעקציע, געוואָרן אַ פֿאַרצאַפּלטער. ער האָט געטײַטשט: כרעסטאָמאַטיע—קריסטוס, מאַטיע—מוטער, הייסט עס: אַ ביכל וועגן קריסטוסעס מוטער, אַ שמד-ביכל! עס איז ניט שווער זיך פֿאָרצושטעלן דעם רעש וואָס האָט זיך אויפֿגעהויבן אין שטעטל. עס איז געווען אַ גרויסע בריהשאַפֿט פֿון שלמה-זײַנוולען איבערצוצײַגן די עלטערן, אַז ס'איז אַן אומשולדיק לערנביכל. ער איז שוין איצט אַבער געווען אונטער אָבסערוואַציע, מען האָט געלאָקערט אויף זײַנע טריט.

וואָס פֿאַר אַ פּיין עס האָט געדאַרפֿט זײַן פֿאַר אים צו לעבן אונטער אַ מאַסקע! זײַן אייגנציקע באַפֿרידיקונג זײַנען געווען די פֿרײַטאָגצונאַכטיקע באַגעגענישן פֿון דעם משׂכּילישן קרײַז. עס האָט זיך אין אים אויפֿגעוועקט די תּשׂוקה צו פֿאַרקערפֿערן לימעראַריש דעם אָרום, און זי האָט באַקומען איר אויסדרוק אין דער פֿאָרם פֿון אַ טאָגבוך.

„איך האָב געפֿירט — דערציילט אַן–סקי אין „חטאת נעורים", אַ טאָגבוך, אין וועלכן איך פֿלעג פֿאַרשרײַבן מײַנע אײַנדרוקן, באַשרײַבן אַלערלײַ געזעענע סצענעס און טיפּן, מײַנע תּלמידים, זייערע עלטערן און אָנדערע. געשריבן האָב איך דאָס טאָגבוך אין דער פֿאָרם פֿון בריוו צו מײַן יוגנטפֿרײַנד ח. זשיטלאָווסקי."

אין שײַכות מיט אָט דעם טאָגבוך איז עס אַרויסגעקומען דער צווייטער קאָמישער צופֿאַל. עס האָט זיך געדאַרפֿט איין מאָל טרעפֿן אַ מעשׂה, אַז שלמה-זײַנוול איז אַוועק פֿון שטוב און פֿאַרגעסן צו פֿאַרשליסן דאָס קעסטל, ווו ער האָט געהאַלטן זײַנע כּתבים. דער בעל-הביתטע מיידל האָט זיך אין דער צײַט צוגעכאַפּט צום קעסטל, אַרויסגענומען דאָס טאָגבוך, און פֿאַראינטערעסירנדיק

זיך מיט זײַן אינהאַלט האָט זי צונויפֿגערופֿן עטלעכע חבֿרטעס און אײַנגעאָרדנט אַן עפּנטלעכע לייענישׂ. אַן־סקי האָט אויף אַזאַ אופֿן באַקומען די ערשטע לייענער־אוידיטאָריע. דאָס איז אים אָבער ניט אויסגעפֿאַלן צום גוטן. אויף מאָרגן איז דער אינהאַלט פֿון זײַן טאָגבוך באַקאַנט געווען אין גאַנצן שטעטל, און ווען ער איז געקומען אויף דער ערשטער לעקציע, האָט אים די בעל־הביתטע באַגעגנט בײַ דער טיר מיט אַזאַ מין ברוך־הבא:

„— הערט, שרײַבער! איך האָב אײַך געדונגען, איר זאָלט מײַנע קינדער לערנען לייענען און שרײַבן, אָבער ניט צולײַב דעם, איר זאָלט באַשרײַבן, אַז בײַ מײַן יאָנינקען איז נישט ריין אונטער דער נאָז, אַז מײַן פֿריידינקע האָט גרויסע ציין און אַז איך אַליין גיי אום אין אַ פֿאַרשלומפּערט קלײַד. איך קאָן אײַך פֿאַרזיכערן, אַז כאָטש איך טראָג אַ פֿאַרשלומפּערט קלײַד, איז דאָס וואָס וואַלגערט זיך בײַ מיר אין מיסט מער ווערט ווי איר מיט אײַער גאַנצער געלערנטקייט... און איר קאָנט זיך געזונטערהייט גיין, פֿון וואַנען איר זענט געקומען! אַזעלכע שרײַבערס דאַרף איך נישט."

אַן ענלעכן פֿסק האָט ער באַקומען אויף דער צווייטער לעקציע. שלמה־זײַנוול האָט ניט געווּסט, פֿון וואַנען דער קלאַפּ האָט אים געטראָפֿן, ער האָט געמיינט, אַז ס'איז שוין אַ סוף צו זײַן קאַריערע. אָבער עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַנדערש. די איבעריקע בעל־הביתטעס האָבן זיך משמעות ניט דערוווּסט, וואָס דער לערער האָט וועגן ז י י געשריבן; זײַנען זיי גאָר געווען צופֿרידן צו הערן אַ ביסל לשון־הרע וועגן אַנדערע און האָבן, קײַנדיק פֿון געלעכטער, אים געבעטן, ער זאָל ברענגען דאָס טאָגבוך און דורכלייענען פֿאַר זיי.

עס זײַנען אַווּעק נאָך אַ פּאָר חדשים זינט דער מעשׂה מיטן טאָגבוך. שלמה־זײַנוול האָט זײַן אונטערערדישע אַרבעט געפֿירט זייער אָפּגעהיט, אָבער דעם פֿרײַערדיקן צוטרוי האָט ער אין שטעטל צוריק ניט געקענט געווינען. דאַכט זיך אַ שטילינקער, האָבן סאָלידע בעלי־בתּים געראַטן צווישן זיך, און פֿאַרנעמט זיך גאָר מיט באַריידן די וועלט! עס איז געווען גראָד דער יאָר פֿון די פּאָגראָמען אין דרום־רוסלאַנד; זייער אָפּקלאַנג האָט אין שטעטל אַרויסגערופֿן אַ הייסע רעליגיעזע שטימונג און פֿאַרשטאַרקט די וואַכיקייט פֿון די גאָטס־טראַפּטשעס בײַם זוכן זינד און זינדיקע. מען האָט זיך ווידער געמומען צום „שרײַבער". דער רבֿ האָט פֿון דער בימה געמוסרט דעם עולם וואָס האָט פֿאַרגעסן אָן גאָט און אָפּגעגעבן די קינדער צו לערנען טרייף־פּסולע לימודים. און גראָד דעמאָלט האָט זיך געטראָפֿן מיט שלמה־זײַנוולען דער דריטער צופֿאַל, שוין טאַקע אַן אמתער דורכפֿאַל: מען האָט געכאַפּט אַ ייִנגל מיט דעם „חטאת נעוּרים" וואָס שלמה־זײַנוול האָט געגעבן זײַן ברודער.

די גאַנצע פּאַסירונג איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יענער צײַט, אַז ס'איז פּדאַי צו ברענגען זי מיט די פּרטים. אַ בחור פֿון דעם משכּילישן קרײַזל אַן־סקיס האָט בײַ אים געמומען דעם „חטאת־נעוּרים", פֿאַרשטייט זיך נאָך שבּוּעות און חרמות, אַז קיין בן־אָדם וועט זיך דערפֿון ניט דערוויסן.

לייענט דער בחור אַ מאָל צען איבער דאָס געהיימע ביכל און לערנט שטיקער פון אים אויף אויסווייניק. דער בחור האָט אַ ברודער פון 14 יאָר, וואָס ער האָט אים שוין כמעט „אַראָפגעפירט פון וועג", גיט ער דעם קאַנדידאַט אויף אַ משכיל, בכי הייליקע שבּועות, מיט שלמה-זײַנוולס הסכם, צו לייענען דאָס טרייפע ביכל. דער 14יאָריקער פאַרשוועכטערט זיך אויף אַ גאַנצער נאַכט אין אַ קעמערל און לייענט פאַר דער שיין פון אַ חלבן ליכטל דעם „חטאת נעוּרים". אין דער פרי גייט ער אַוועק אין בית-המדרש, דאַוונט אָפּ און זעצט זיך צו דער גמרא. אונטער דער גמרא לייגט ער אַרונטער דעם טרייף-פסולּ, און ווען אין בית-המדרש ווערט ליידיק, כאַפּט ער זיך ווידער צו צום פאַרבאָטענעם ביכל. אַ גאַנצע נאַכט גיט געשלאָפן, דענערווירט און געשפאַנט, קען ער ניט גוּבר זײַן דעם שלאָף וואָס באַפאַלט אים, און דער „חטאת נעוּרים" בלײַבט אַן אָפּענער ליגן אויפן שטענדער איבער דער גמרא. אין דעם קומט אַריין אַ ישׂיבה-בחור. דערזען דאָס אָפּענע ביכל אויפן שטענדער, דערקענט ער באַלד, אַז דאָס איז פון די „ספֿרים חיצונים". גייט ער צו, נעמט עס אין האַנט, און זײַן אויג פאַלט אַקוראַט אויף דער פראַזע: „וועי קען דערוויזן, אַז ס'איז דאָ אַ גאָט!"

דער ישׂיבה-בחור, ווי פון אַ דונער געטראָפן, נעמט שרייען מיט ווילדע קולות. דאָס בחורל כאַפּט זיך אויף און דערזעט זײַן פאַרבאָטענעם אוצר אין פרעמדע הענט. וואַרפט ער זיך, ווי אַ טיגער, אויף דעם ישׂיבה-בחור, רייסט אַרויס פון זײַנע הענט דאָס ביכל און אַנטלויפט. דער ישׂיבה-בחור איז אַוועק צום רבּ און דערציילט די גאַנצע מעשׂה. איצט האָט זיך אַנגעהויבן אַן אינקוויזיציע איבער דעם בחורל. דער פאָטער האָט אים געשלאָגן מכות-רצח, פאַרשפאַרט אין אַ פינצטערן חדר און געסטראַשעט אויסצוהונגערן ביז טויט, אויב ער וועט ניט אויסזאָגן, ווער עס האָט אים געגעבן דעם טרייף-פסולּ. אָבער קיין זאַך האָט ניט געהאָלפן: דער יונגער קעמפֿער האָט זיך געהאַלטן שטאַרק און מוטיק.

אין שטעטל האָט זיך אויפגעהויבן אַ רעש ביזן הימל. דער חשד איז געווייניטלעך געפאַלן אויפן שרייבער. דער רבּ האָט ספּעציעל צונויפגערופן אַן אַסיפֿה און פאַרגעלייגט מחרים צו זײַן דעם אַפּיקורס. שלמה-זײַנוול האָט זיך אויף מאָרגן דערוווּסט פון דער גשיכטע. ער איז אָבער אין דער פרי צום דאַוונען אַוועק אין שול און דרייסט צוגעגאַנגען גלײַך צום רבּ:

„— רבי! איך בין אײַך געקומען פרעגן, וואָס האָט איר קעגן מיר, וואָס איר ווילט מיך מחרים זײַן? איך ווייל, איר זאָלט עס מיר זאָגן דאָ, אין שול, פאַר אַלעמען!"

דער רבּ האָט זיך גענומען פון אים אָפרוקן ווי פון אַ טמא און דערשראָקן געשטאַמלט, מאַכנדיק מיט די הענט:

„— גיי, גיי, גיי!... איך קען דיך נישט! איך קען דיך נישט!..."

שלמה-זײַנוול האָט זיך געזוקט פֿאָרויס, ער האָט שיִער ניט אַרויפֿגעטראָטן אויפֿן רבֿ. נאָר דאָ האָט אים עמעצער אָנגעכאַפּט שטאַרק פֿאַר דער האַנט און אויסגעשריִען מיט כּעס:

„— אַפּיקורס, וואָס קריכסטו? זעסט נישט, אַז דער רבי וויל דיין פּנים ניט אָנקוקן און וויל אין דיינע ד׳ אַמות נישט שטיין?"

„— אַרויס פֿון שול! אַפּיקורס!" האָבן זיך דערהערט געשרייען.

שלמה-זײַנוול האָט ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה ווי אַוועקגיין. דער חרם וואָס האָט זיך געגרייט אויף אים האָט אים ניט געאַרט: ער האָט דאָך ז׳יִ שוין פֿון לאַנג מחרים געווען. ער האָט אָבער ניט געקענט איבערטראָגן דעם צער פֿון דעם געפּיניקטן יינגל. מען האָט געמוזט טראַכטן, ווי אַזוי אים אַרויסצוטעוון. איז ער געפֿאַלן אויף אַ המצאה. דער „חטאת נעורים" איז בײַ שלמה-זײַנוולען געווען געבונדן צוזאַמען מיט י. ל. גאָרדאָנס אַ דערציילונג „שני ימים ולילה אחד". היות ווי דער ישיבֿה-בחור וואָס האָט געכאַפּט דעם יינגל מיטן טרייף-פסול האָט בלויז געזען דאָס ערשטע שער-בלאַט, האָט ער דער-ציילט וועגן אַ ביכל מיטן נאָמען „שני ימים ולילה אחד". שלמה-זײַנוול האָט געמוזט דעם אַרויסגעראַטעוועטן „חטאת נעורים", אַרויסגעריסן דאָס טרייפֿע ביכל און איבערגעלאָזט י. ל. גאָרדאָנס אומשולדיקן סיפּור. מיט דעם איז ער אַוועק צו אַ האַלב וועלטלעכן יונגן מאַן, געווינען דאָס ביכל און געבעטן אים איבערלייענען און פסקענען, צי איז דאָרט פֿאַראַן די אינקרימינירטע פֿראַזע אָדער בכלל וועלכע ס׳איז אַפּיקורסות. דער יונגערמאַן האָט איבערגע-לייענט, איז אַוועק צום רבֿ און אויפֿגעווינען, אַז ס׳איז גאָר ניט הפּצעקתה און אַז אַרײַנלייגן דעם „שרײַבער" אין חרם איז אַ ספּנה מטעם-המלוכה.

דאָס האָט געהאַט אַ פּעולה. מען האָט דעם יונגן פֿאַרבראַכט באַפֿרײַט, שלמה-זײַנוולן האָט מען ניט אַרײַנגעלייגט אין חרם. דער רבֿ האָט בלויז באַפֿוילן צו פֿאַרבראַנען די ספֿרים חיצונים וואָס געפֿינען זיך אין שטעטל. שבת צו נאַכט איז צו שלמה-זײַנוולען געקומען אײנער פֿון די שטאָט-בעלי-הבתים און אין אַ רוִקן געשעפֿטלעכן טאָן אים געעצהט צו פֿאַרלאָזן לייאָזנע, וואָראַם אויב ניט, וועט מען אים אַרויסשיקן מיטן עטאַפּ. און גלאַט וואָס האָט ער דאָ צו זיצן, אַז קיין לעקציעס וועט ער שוין במילא ניט קריגן. שלמה-זײַנוול האָט געפֿרעגט: „וואָס הייסט מיטן עטאַפּ? פֿאַר וועלכע זינדן?" דער בעל-הבית האָט אים שמייכלעג-דיק געענטפֿערט: „וואָס פֿאַרשטייט איר דאָ ניט? צוויי פֿונט טיי דעם פּריסטאַוו, און מאָרגן גייט איר מיטן עטאַפּ".

שלמה-זײַנוול האָט שוין באמת ניט געהאַט וואָס צו טון אין לייאָזנע, איז ער אַוועקגעפֿאָרן צוריק קיין ויטעבסק. אַזוי האָט זיך געענדיקט זײַן ערשטער אַרויספֿאָר. די פֿייער-פּראָבע פֿון דער השכּלה האָט ער אויסגעהאַלטן.

7. שמואל לעהמאן (וואַרשע) / אַ מעשׂה מיט אַ העלדישן פּרינץ

מוסטער־פֿראַגמענטן פֿון דער מעשׂה: „אַ העלדישער פּרינץ, וואָס זײַן קראַפֿט שטעקט אין די פֿינגער פֿון דער רעכטער האַנט"; פֿון דער אַספּירַאַנטור־אַרבעט: „אַ זאַמלונג ייִדישע פֿאָלקס־מעשׂיות".

ס׳איז אַ מאָל געווען אַ קייסער מיט אַ קייסערינע. זיי האָבן פֿאַרמאָגט כּמעט אַ האַלבע וועלט און ס׳איז זיי זייער גוט געווען, נאָר וואָס דען? זיי האָבן געטרויערט: זיי האָבן אָפּגעווויינט שיינע יאָרן צווישן זיך און זיי האָבן נישט געהאַט קיין קינדער.

איין מאָל זײַנען זיי געזעסן און געריידט: „וואָס טויג אונדזער פֿאַרמעגן? אונדז זע׳מיר אַזוי רײַך — אַז אונדז ע׳מיר שטאַרבן, ווער וועט אונדז ירשענען? מ׳עט אָפּילו נישט האָבן, ווער ס׳זאָל אונדז באַווײנען."

די קייסערינע איז אַזוי געזעסן גאַנצע יאָרן אין איר גאַבינעט און האָט געקלאָגט און געווויינט, וואָס וועט מיט איר זײַן, ביז זי איז שוין אַלט געוואָרן באַלד פֿופֿציק יאָר.

איין מאָל, ווי זי איז אַזוי געזעסן און געווויינט און געקלאָגט, איז מיט אַ מאָל אַראָפּגעקומען אַ בת־קול פֿון הימל און האָט צו איר געזאָגט: „הער אויס, דו וועסט האָבן אַ קינד, אַ זון, נאָר וואָס דען? אַזוי ווי דו וועסט אים האָבן און וועסט אים נאָר דערזען, וועסטו אים באַלד שעכטן אויף דיין האַרץ."

אַזוי איז געווען, ווי דער בת־קול האָט איר געזאָגט. האָט זי דאָס פֿאַרציילט דעם מאַן, אַז ס׳איז אַראָפּ אַ בת־קול, אַז זי וועט האָבן אַ קינד, אַ זון, נאָר וואָס דען? אַזוי ווי זי וועט נאָר ס׳קינד האָבן און זי וועט אים נאָר דערזען, וועט זי אים שעכטן אויף איר האַרץ. האָט זי געזאָגט: „שעכטן זאָל איך אים באַדיי אויף מײַן האַרץ, און איך זאָל וויסן דעם טעם פֿון אַ קינד האָבן."

זי איז געוואָרן טראָגן. ווי זי איז געקומען אין דריטן חודש, האָט מען צו נ׳איר צוגענומען אַ הייוון. אַזוי ווי זי איז געקומען אין זעקסטן חודש, האָט זי אָנגעהויבן אַרומצוגיין טרויעריק און האָט געווויינט און געקלאָגט. זי האָט זיך גאָרנישט געקענט פֿאַסן. די הייוון האָט דאָס באַמערקט, ווי זי גייט אַרום און וויינט און זעט אַזוי שלעכט אויס, האָט זי געוואָלט זי אָנכאַפּן און פֿרעגן, וואָס זי וויינט; נאָר זי איז נישט געווען דרײַסט צוצוגיין. נאָר פֿאָרט האָט מען זי דאָך צוגענומען, אַז זי זאָל האָבן אַן אוגל׳אָנד אויף איר. איז זי צו נ׳איר צוגעגאַנגען און האָט זי געפֿרעגט: „וואָס איז דיר? זאָג מיר, אפֿשר טוט דיר עפּעס וויי? איך בין דאָך געזעצט געוואָרן, איך זאָל דיך אוגל׳אָנדען, וואָרן אַנישט בין איך דאָך חייבֿ־מיתה". האָט די קייסערינע געזאָגט: „הער אויס, איך בין אַ מאָל געזעסן און געווויינט און געקלאָגט, וואָס כ׳האָב נישט קיין קינדער, איז אַראָפּגעקומען אַ בת־קול פֿון הימל און האָט צו מיר געזאָגט, אַז איך וועל האָבן אַ קינד, אַ זון, נאָר וואָס דען? אַזוי ווי כ׳וועל אים נאָר

דערזען, וועל איך אים שעכטן אויף מײַן האַרץ.“ ווי די הייוון האָט דאָס דערהערט, האָט זי געזאָגט: „גיי שוין, דאָס איז אַ חלום, און אַ חלום איז אַ נאַר.“ און זי האָט זי געטרייסט. די הייוון איז אָבער נישט געווען קיין נאַר, איז עס איר גוט אַרײַן אין קאָפּ אַרײַן, וואָרן די קייסערינע איז דאָך שוין נישט געווען קיין יונגע.

ווי עס איז געקומען די צײַט און די קייסערינע האָט געבוירן אַ זון, האָט באַלד די הייוון געכאַפּט ס׳קינד און האָט עס צו מאָל איר נישט געווײַזן און האָט עס פּאָזשאָנדזשעט אין אַן אַנדערע שטוב און האָט עס אַוועקגעטראָגן צו אַן אָם, און דאָס קינד האָט זיך דאָרט געכאָוועט. און דער קימפּעטאָרין האָט זי געזאָגט, אַז זי האָט געבוירן אַ זון און ס׳איז אין אַן אַנדער שטוב.

דאָס קינד האָט זיך געכאָוועט אַ יאָר און צוויי און דרײַ און מ׳אָט עס דאָרטן געגעבן לערע, און זען האָט די קייסערינע עס נישט געטראָרט, וויל דער בת-קול האָט דאָך איר געזאָגט, אַז זי וועט עס זען, וועט זי עס טייטן. און די אָם וואָס האָט עס געזייגט איז איר מאַן געווען אַ לערער, ער האָט געלערנט מיט קינדער און מיט אים אויך.

דאָס קינד איז אַלט געוואָרן זיבן, אַכט, נײַן יאָר, אַזוי ביז אַכצן יאָר איז עס דאָרטן געווען און אַרויסגעאַנגען אויף די גאַס איז עס נישט. ער האָט נישט געווּסט, צי ס׳איז דאָ אַ וועלט, צי ס׳איז דאָ אַ שטאָט. ביַי דעם לערער איז געווען אַ סאָד, איז ער אַלע מאָל אַרומגעאַנגען שפּאַצירן אין דעם סאָד, און קיין וועלט האָט ער נישט געזען. ער האָט געמיינט, אַז דאָס איז די גאַנצע וועלט. דעם לערער האָט ער גערופֿן „טאַטע“ און די לערערקע „מאַמע“.

אַ מאָל איז ער אַזוי געגאַנגען שפּאַצירן, איז ער געגאַנגען מיט אַ קאָלעגע וואָס האָט געלערנט באַרן לערער. ווי זיי זענען אַזוי געגאַנגען, האָט ער זיך אָנגערופֿן צום קאָלעגע: „געב נאָר אַ קוק, פֿאַר וואָס האָב איך אַזוי פֿיל געלט ביַי מיר און גיי אַזוי שיין געקלײדט, און דו נישט?“ האָט ער געזאָגט: „אַז דו וועסט מיר צושווערן, אַז ד׳עסט נישט זאָגן פֿאַר קיינעם, וועל׳ך דיר זאָגן וואָס דאָ איז מיט דיר.“

ער האָט אים צוגעשווירן, אַז ר׳עט נישט זאָגן פֿאַר קיינעם, האָט ער אים געזאָגט: „דו ביסט אַ קייסערס אַ זון, און דײַן מאַמע איז אַ קייסערינע. דו מיינסט, אַז דער לערער איז דײַן טאַטע און די לערערקע איז דײַן מאַמע— ניין! און דו מיינסט: דאָס איז די שטאָט, דאָס איז די גאַנצע וועלט — ניין! דאָס איז נאָר אַ סאָד. געב אַ קוק, די קאָלעגעס לאָ׳ט מען אָפּ אויף מיטאָג און זיי גייען זיך אַ היים, און דו נישט.“

דער קאָלעגע איז זיך אַהיימגעאַנגען אויף מיטאָג, און ער איז געבליבן. איז ער אַרײַנגעאַנגען אין זײַן גאָבינעט אַרײַן און האָט זיך אַנידערגעזעצט. האָט מען אים אַרײַנגעטראָגן מיטאָג, האָט ער נישט געוואָלט עסן און ער האָט געזאָגט, ער איז קראַנק. איז צוגעלאָפֿן די לערערקע צו נ׳אים און האָט אים געגלעט: „מײַן ליכטיקער זון, זאָג מיר, וואָס איז דיר? וואָס טוט דיר ווי?“

און דער לערער האָט אים אויך געפֿרעגט. האָט ער גענוגט, אַז ר׳איז גוט קראַנק. דער לערער מיט די לערערקע האָבן זיך זייער דערשראָקן: ס׳איז דאָך אַ קייסערס אַ זון, און טאָמער וועט אים דאָ עפּעס זײַן, וועט דאָך מיט זיי נישט גוט זײַן. האָבן זיי אים אָנגעהויבן אויספֿרעגן: „וואָס איז דיר? ס׳טוט דיר נישט עפּעס וויי?" האָט ער געזאָגט: „מיר איז גאָרנישט, נאָר טאָמער ׳עט עץ מיך נישט אַרויסלאָזן אַ ביסל אין גאַס אַרײַן, וועל׳ך שטאַרבן." האָבן זיי מורא געקריגן, האָבן זיי געזאָגט: „הער אויס, אַז דו ׳עסט צושווערן, אַז דו ׳עסט אַרײַנקומען אין אַ האַלב שעה אַרום, ׳עט מען דיך אַרויסלאָזן." האָט ער זיי צוגעשווויירן, און מ׳אָט מיט אים מיטגעשיקט דעם קאָלעגע וואָס האָט אים מגלה-סוד געווען.

ווי ער איז אַרויסגעקומען אין גאַס אַרײַן, גיט ער אַ קוק, ווי מע פֿאָרט, מע רײַט, ס׳איז גאָר אַ פֿרישע וועלט, ער האָט אַזש נישט געוווּסט, וווּ פֿרי׳ער צו קוקן. האָט ער אַצונד געזען, אַז דאָס וואָס דער קאָלעגע האָט אים געזאָגט איז אמת. און ווען די מענטשן פֿון דער שטאָט האָבן אים דערזען, האָבן זיי געזאָגט: „אוי, געטס נאָר אַ קוק, דאַכט זיך, דאָס איז דעם קייסערס זון!" ער האָט דאָס באַמערקט, איז ער געגאַנגען און האָט אַוועקגענאַרט דעם קאָלעגע און האָט אַרויסגענומען אַ ווײַס טיכל פֿון דער קעשענע און ר׳האָט געגעבן אַ פּאָר און האָט צוגערופֿן אַ דראָזשקע און געהייסן פֿאָרן צום קייסערס פּאַלעץ. דער דראָזשקאַזש האָט אים צוגעפֿירט צום קייסערס פּאַלעץ. און אַזוי ווי ר׳איז צוגעקומען, איז דאָך באַרן פּאַלעץ געשטאַנען אַ קאָנוואָי. ווי זיי האָבן אים דערזען, האָבן זיי זיך אָפּגערוקט און האָבן אים אַרײַנגעלאָ׳ט, ווײַל זיי האָבן זײַן פּאָטאָגראַף געקענט, האָבן זיי באַלד געזען, אַז דאָס איז ער.

ווי ער איז אַרײַנגעקומען אין פּאַלעץ אַרײַן, האָט ער אויפֿגעמאַכט איין צימער און דעם צווייטן, ביז דעם זעקסטן — איז די מוטער געזעסן. ווי די מוטער האָט אים דערזען, איז זי אַנידערגעפֿאַלן חלשות. ס׳איז געווען אַ גוואַלט, אַ געשריי, מ׳איז זיך צוזאַמענגעלאָפֿן מענטשן און דער קייסער, און מ׳אָט זי דערמינטערט. און די פֿרייד איז געווען זייער גרויס, מ׳אָט געמאַכט אַ גרויסן באַל, מ׳אָט געגעסן און געטרונקען. נאָכן באַל האָט ער זיך אָנגערופֿן: „יעצט, ליבע מוטער, לאָמיר אַ ביסל אַרויסגיין." מ׳אָט אײַנגעשפּאַנט אַ קאָטש, און זיי זענען געפֿאָרן. מ׳אָט געווואָלט מיטגעבן אַ קוטשער, מיליטער, האָט ער נישט געווואָלט, ער האָט געזאָגט, ער ׳עט אַליין פֿאָרן מיט זײַן מאַמע.

אַזוי ווי זיי זענען אַרויסגעפֿאָרן פֿון דער שטאָט, האָבן זיי זיך פֿאַרעדט, פֿאַרשמו׳סט, ביז ווּאַנעט זיי זענען אַרײַנגעקומען אין אַ וואַלד אַרײַן; און וואָס ער האָט געווואָלט אַרויספֿאָרן פֿון וואַלד, איז ער טיפֿער פֿאַרפֿאָרן אין וואַלד אַרײַן, ביז ווּאַנעט ער האָט שוין ניט געזען קיין וועג. האָט ער אָנגעהויבן שטאַרק צו זאָרגן. און ווי זיי זענען אַזוי געפֿאָרן, זענען זיי צוגעקומען צו אַ באַרג, האָט ער די קאָטש אַרויפֿגעשלעפּט אויפֿן באַרג. די

מוטער האָט געוואָלט אַרויסגיין פֿון דער קאָטש, אַז ס׳זאָל אים זיין לייכטער, האָט ער נישט געלאָ׳ט, ווייל אים געווען אַ שאָד, אַז די מוטער זאָל זיך ווי טון און זאָל אַרויפֿקלעטערן אויפֿן בארג, און ער האָט זי מיט די קאָטש אַרויפֿגעשלעפּט. ווען ר׳איז שוין געווען אויוון, האָט ער געזומען די פֿערד און ר׳האָט צוריק אײַנגעשפּאַנט אין דער קאָטש און ר׳איז צוגעפֿאָרן צו אַ הײַזל וואָס ר׳האָט דאָרט געזען. — ווי ר׳איז צוגעקומען אַ סטאַיע[1] וועגס צום הײַזל, איז לעבן דעם הײַזל געלעגן אַ גרויסער שטיין, און אויף אים איז געווען אויסגעקריצט: „אונדז זע׳מיר דאָ פֿינף און צוואַנציק ריזן, און קיין שטאַרקערס פֿאַר אונדז געפֿינט זיך שוין נישט; און אַז מע וויל אַרײַנגיין אין שטוב, קענען מיר אַלע דעם שטיין קוים אָפֿרוקן אייַדער מע קומט אַרײַן.“

ער האָט דאָס איבערגעלייענט. הונגעריק זענען זיי געווען, זיי זענען שוין געווען אַ ציַיט פֿון דער היים. האָט ער נישט געקוקט אויף דעם און ער האָט געגעבן אַ פּאַטש דעם שטיין מיט די האַנט, האָט ער זיך אַוועקגעקוילעט פֿאַר אַ סטאַיע וועגס. און ער האָט זיך אויפֿגעהויבן און איז אַרײַנגעגאַנגען מיט דער מוטער אין שטוב אַרײַן. האָט זיך [דאָרט] געקאָכט עסן. האָבן זיי זיך געזומען עפּעס צ׳עסן. און ווי זיי האָבן אָפּגעגעסן, האָט ער זיך אָנגעזרופֿן צו די מוטער: „לֵיבע מאַמעשי, יעצט זיץ דו דאָ, און איך וועל גיין זוכן אַ וועג ווי אַ נאָך אַהיימצופֿאָרן.“ און ער איז אַוועקגעלאָפֿן זוכן.

דערווייַל זענען די ריזן אָנגעקומען, האָבן זיי געגעבן אַ קוק, ווי דער שטיין ליגט אָפּגעזרוקט פֿאַר אַ סטאַיע וועגס. זענען זיי געבליבן שטיין און האָבן דאָס באַקלערט: „האַ, אונדז זע׳מיר פֿינף און צוואַנציק ריזן, פֿאַר אונדז איז נישטאָ קיין שטאַרקערס און מיר קענען קוים אַוועקרוקן, און דאָ ליגט דער שטיין אַזאַ שטיק וועגס אָפּגעזרוקט. מיסתּמא איז דאָך דאָ אַ שרעקלעכער שטאַרקער, נאָך שטאַרקער ווי אונדז.“ און זיי האָבן זיך אָנגעהויבן צו שפּאַרן: דער האָט געזאָגט, דער זאָל אַרײַנגיין, און דער האָט געזאָגט, דער זאָל אַרײַנגיין. האָט זיך דער עלטסטער ריז אָנגעזרופֿן: „האָט עץ געהערט, מ׳עט ווארפֿן גורל, ווער ס׳זאָל אַרײַנגיין.“ און מ׳אָט געווארפֿן גורל, איז געפֿאַלן אויף איינעם פֿון זיי. און זיי האָבן גערעדט: וועט ער באַלד אַרויסקומען אין צען מינוט אַרום, איז גאָרנישט, נאָר טאָמער וועט ער נאָך צען מינוט נישט אַרויסקומען, וועט מען וויסן, אַז ער איז שוין געהרגעט און מ׳עט דערווייַל קענען אָנטלויפֿן.

אַזוי ווי דער ריז איז אַרײַנגעקומען, האָט ער געזען, ווי ס׳זיצט אַ שיינע דאָמע, גרויסאַרטיק אָנגעטון אַזוי ווי אַ קייסערינע, און ווער זי איז, האָט ער נישט געוווסט. האָט ער זי אָנגעהויבן אויספֿרעגן: „ווער ביסטו?

---

1 דער דערציילער האָט דערקלערט, אַז סטאַיע איז א פֿערטל מאָרג. אין פּוי״ב VI 383: staja (דיאַלעקטיש): „א געוויסע מאָס פֿון פֿעלדאַרבעט.“ לויט קאַרלאָוויטש, Słownik gwar polskich III 219 איז א סטאַיע=250 פּרענטן, א פּרענט=$7\frac{1}{2}$ איילן.

מיט וועמען ביסטו געקומען?" האָט זי אים דערצײלט: „איך בין געקומען מיט מײַנס אַ זון, און אונדז זע׳מיר שוין העכער אַ מעת-לעת פֿון דער היים, אונדז זע׳מיר פֿאַרבלאָנדזשעט געוואָרן און מע ווייסט נישט, ווי אַ נאָך אַהיימצופֿאָרן." האָט ער זי געפֿרעגט: „ווער האָט אַוועקגעשרוקט דעם שטיין?" האָט זי געזאָגט: „מײַן זון האָט אים געגעבן אַ פּאַטש מיט די האַנט, האָט ער זיך אַוועקגעקוילערט." ער האָט זי אויסגעפֿרעגט און איז אַרויסגעגאַנגען צו זײַנע חבֿרים און האָט זיי געוואָלט אַרײַנרופֿן.

ווי ער קומט אַרויס, איז שוין קיין אייגער נישט געווען, ווײַל זיי האָבן געזען, אַז ס׳איז שוין צען מינוט און ער קומט נישט אַרויס, האָבן זיי געמאַכט פּלײטה. ער האָט אָנגעהויבן צו פּײַפֿן, צו שרײַען, צו רופֿן זיי, און קיינער האָט זיך נישט אָנגערופֿן, ס׳איז געווען אַ נעכטיקער טאָג. ווי ער האָט געזען, אַז זיי זענען שוין נישטאָ, איז ער צוריק אַרײַן אין שטוב. אַ שיינער יונג איז ער געווען, האָבן זיי זיך ביידע פֿאַרליבט.

האָט זי צו נ׳אים געזאָגט: „וואָס וועט זײַן, אַז מײַן זון וועט אָנקומען, וועט ער דאָך דיך הרגענען".

האָט ער געזאָגט: „ווילסטו, אַז ער זאָל ווערן אומגעברענגט פֿון דער וועלט, וועל איך דיר געבן אַן עצה".

האָט זי געזאָגט: „יאָ, פֿאַר וואָס נישט, ס׳עט מיר זײַן ליב. זאָג זשע מיר, וואָס איז די עצה?"

האָט ער געזאָגט: „הער אויס. אַזוי ווי דו וועסט אים זען גיין, זאָלסטו דיך מאַכן קרעכצן, וועט ער דאָך דיך אַוודאי פֿרעגן, וואָס דיר איז. זאָלסטו זאָגן: איך בין עפּעס נישט געזונט, בין איך אַדזשימיעט[2] געוואָרן, האָט זיך מיר געהאָלומט אַ נאַרישער חלום, אַז פֿון דאַנעט אַ מײַל וועגס אין דער רעכטער האַנט איז דאָ אַ גניאַזדע פֿון וועלף, דאַרף איך צו האָבן אַ ביסל וועלוונמילך. אַז כ׳וועל פֿאַרזוכן אַ ביסל מילך, וועט מיר ווערן לײַכטער."

אַזוי איז געווען.

דערווײַל האָבן זיי זיך געליבט, ביז וואַנעט דער זון איז געקומען. אין דעם גיט זי אַ קוק אַרויס, דער זון לויפֿט, גיט זי אַ געשריי: „אוי, מײַן ליבער חתן, ער לויפֿט, באַהאַלט זיך."

[לויט דעם חתנס עצה שיקט זי דעם זון ברענגען איר אַ ביסל וועלוונמילך, דערנאָך אַ ביסל בערנמילך, און צום סוף אַ ביסל לייבנמילך. געמיינט האָט זי, אַז ער וועט אומקומען פֿון די וילדע חיות, נאָר ער האָט ־זיך געשטעלט אויף די קני און האָט געוועדט צו זי אויף דעם לשון וואָס זי פֿאַרשטייען. איז צוגעקומען אַ זי און האָט זיך אַניזערגעלייגט בײַ זײַנע פֿיס און ער האָט אויסגעמאַלקן פֿון איר אַ ביסל מילך.־ און ווי ער האָט אויסגעמאַלקן די מילך, האָט זיך זי אים צוגעטשעפּעט — דאָס ערשטע מאָל אַ וועלוועלע, דאָס צווייטע מאָל אַ בערעלע, דאָס דריטע מאָל אַ לייבעלע. ווען ער האָט געבראַכט די לייבנמילך, האָט

---

2 אַנטדרימלט.

די מוטער אים פֿאַרגעבן נאָך א פּערטע ארבעט: ברענגען צו שטיקלעך עפּל פֿון דרײַ ביימער אין א סאָד. אין דעם סאָד איז געווען שרעקלעכע חיות, נאָר די דרײַ חיהלעך זײַנען האָבן אים געהאָלפֿן אויסהרגענען יענע אָלע חיות. דער קייסער פֿון יענער מדינה האָט געהאַט צוגעזאָגט, אז ווער ס'וועט אים אויסרײניקן דעם סאָד פֿון די חיות, וועט קריגן א האַלבע מלוכה און די טאָכטער פֿאַר א ווײַב. דער פּרינץ האָט זיך אָבער זײער געאײַלט, האָט ער נאָר געגעבן דעם קייסערס טאָכטער א רינג פֿון זײַן פֿינגער, און זי אים איר רינג — און ער איז אַוועק מיט די עפּל צו דער מוטער.]

... און די דרײַ חיהלעך זײַנען אַזוי געשטאַנען פֿאַר די טיר. ער האָט זיי נישט געוואָלט אַרײַנלאָזן, ווײַל די מוטער וואָלט זיך געווען דערשראָקן. האָט ער זיך אַנידערגעזעצט לעבן איר, און זי האָט אים אַזוי געגלעט און געקושט און האָט געזאָגט: „מײַן ליבער זון, זאָג מיר, פֿון וואַנעט נעמט זיך ביי דיר אַזאַ כּוח? פֿון וואַנעט ביסטו אַזוי שטאַרק?" האָט ער געזאָגט: „מײַן ליבע מאַמע, ווי הייסט, פֿון וואַנעט כ'בין אַזוי שטאַרק?! גאָט גיט מיר כּוח, בין איך שטאַרק." האָט זי געזאָגט: „ניין, מײַן ליבער זון, דו מוזט דאָך פֿאָרט האָבן עפּעס א פֿאָרטל, וואָס דו ביסט אַזוי שטאַרק." האָט ער געזאָגט: „מײַן ליבע מאַמע, אַז פֿון דער רעכטער האַנט מע בינדט מיר צו צוויי פֿינגער, קען מיך א קינד פֿון דרײַ יאָר דערהרגענען." האָט זי געטומלט א שטריקל און האָט צו נ'אים געזאָגט: „ווײַז נאָר, מײַן ליבער זון, כ'וועל פֿרוון, צי ס'איז אמת". האָט ער איר געגעבן די צוויי פֿינגער, אַז זי זאָל אים צובינדן, און זי האָט אים די צוויי פֿינגער צוגעבונדן. איז ער געבליבן אַזוי ווי פֿאַרחלשט, וואָס א קינד פֿון דרײַ יאָר וואָלט אים געקענט דערהרגענען. אַזוי ווי זי האָט געזען, אַז ס'איז טאַקע אמת, האָט זי געגעבן א געשרײ: „יעצט קום אַרויס, מײַן ליבער מאַן, און נעם צעשנייד אים אויף פֿיר שטיק און הענג אים אויף אויף פֿיר עקן הויז."

איז דער גזלן אַפּגעקראָכן פֿון זײַן באַהעלטעניש און האָט געזאָגט צו נ'איר: „ניין, אים קומט דאָס נישט, כ'זאָל אים דאָס אַזוי טון." נאָר פֿאַרט האָט ער דאָך מורא געהאַט, ער זאָל אים דערנאָך נישט טון קיין עוולה. האָט ער געגומען א שפּיז און אָנגעגליט און האָט אים אויסגעברענט די אויגן און האָט אים געגומען אויף די פּלייצעס און האָט אים אַרויסגעטראָגן און האָט אים אַנידערגעזעצט אין וואַלד לעבן א שאָסיי אויף אַן אָנגעזעגטן בוים, כּדי אַזוי ווי דאָרט פֿאָרן אַדורך פֿורן, זאָל מען אים צונעמען. און די דרײַ חיהלעך זענען נאָכגעלאָפֿן. ס'איז דאָך חיהלעך,—וואָס האָבן זיי געקענט וויסן.

ער איז אַזוי געזעסן אויפֿן בוים, איז געפֿאָרן פֿורן אויפֿן שאָסיי. און דאָס איז געווען פֿרײַטיק פֿאַר נאַכט, זענען געפֿאָרן יידישע פֿורן וואָס האָבן זיך פֿאַרשפּעטיקט, און ס'איז נאָך געווען א פּאָר מײַל אין שטאָט אַריין. האָבן זיי געזאָגט איינס צום אַנדערן: „האָט עץ געהערט, אונדז ע'מיר דאָ האַלטן שבת אין וואַלד". עסן און טרינקען האָבן זיי מיט זיך מיטגעהאַט, האָבן זיי געגומען און האָבן אויסגעשפּאַנט די פֿערד. און ער איז געזעסן אויף דעם

אָפּגעזעגטן בוים און האָט געקרעכצט. און ער האָט דאָס אַלץ אַזוי געהערט, וואָס מ׳אָט גערעדט. און די דרײַ חיהלעך זענען לעבן אים אַזוי געשטאַנען און האָבן אים געלעקט די הענט.

[די בעל־עגלות באַמערקן אים און גיבן אים עסן און נעמען אים מיט זיך.]

... אַזוי ווי ער איז געזעסן אויף די פֿור, האָט ער געזאָגט: „אוי מײַנע לִיבע יִידן, ס׳האָט זיך מיר פֿאַרטשעפּעט די פֿינגער.״ האָבן זיי אים אויפֿגעבונדן די פֿינגער, און אַזוי ווי די פֿינגער זענען געוואָרן לוזיג, האָט ער צוריק געקריגן דעם כּוח וואָס ער האָט געהאַט פֿריִער. אַזוי ווי זיי זענען געקומען אין שטאָט אַרײַן, האָבן זיי געזומען דעם בלינדן און האָבן אים אַרײַנגעלייגט אין שפּיטאָל אַרײַן, אַזוי ווי זיי האָבן זיך אָנגעשמוסט. און דאָס איז געווען די אייגענע שטאָט פֿון דעם קייסער, וואָס ער [דער פּרינץ] האָט געגעבן די רינג דעם קייסערס טאָכטער.

[אין שפּיטאָל קען מען אים ניט העלפֿן. ער לאָזט וויסן וועגן זיך דעם קייסערס טאָכטער. מען ברענגט אים אין פּאַלאַץ אַרײַן.]

... האָט דער קייסער געגעבן טעלעגראַמעס, אַז וווּ ס׳געפֿינט זיך נאָר אַ דאָקטער, וווּ ס׳געפֿינט זיך נאָר אַן אָווצאַזש,[3] זאָל קומען. זענען זיך אָנגעקומען דאָקטוירים און אָווצאַזשעס פֿמעט פֿון דער גאַנצער וועלט, און מ׳אָט אים די אויגן נישט געקענט אויסהיילן. האָט מען דען געקענט אויסהיילן אויסגעברענטע אויגן?

...דעם קייסערס טאָכטער איז אָבער געווען שטאַרק פֿאַרליבט אין אים, האָט דער קייסער זי מיט אים חתונה געמאַכט. נאָך דער חתונה האָבן זיך די עלטערן, דער קייסער מיט דער קייסערינע, באַקלאָגט: ווייסט עץ וואָס? עץ וועט אַוועקריַזן אויף די וועלט, אפֿשר וועט זיך געפֿינען אַן אָווצאַזש, אַ דאָקטער וואָס וועט אים קענען אויסהיילן די אויגן.

אַזוי איז געווען. זיי האָבן זיך געזומען אַ ביסל געלט און זענען אַוועקגעפֿאָרן.

זיי זענען געפֿאָרן שטאָט צו שטאָט, דאָרף צו דאָרף, און זיי האָבן נישט געפֿונען.. זיי האָבן אַזוי לאַנג געזוכט, ביז דאָס געלט איז זיי אויסגעגאַנ׳ען און זיי האָבן נישט געהאַט פֿון וואַנעט צו לעבן. ס׳איז זיי געווען זייער שלעכט און זיי האָבן שוין געמוזט גיין צו פֿוס.

שיין זענען זיי געגאַנ׳ען אָנגעטון, איז וווּ זיי זענען געקומען, אין וואָס פֿאַר אַ דאָרף אַרײַן, צו וואָס פֿאַר אַ פּויער, און זיי האָבן געוואָלט איבערנעכטיקן, האָט מען זיי נישט געלאָזט: „זע נאָר — האָט מען געזאָגט, זיי גייען אַזוי שיין אָנגעטון און קיין געלט האָבן זיי נישט צו באַצאָלן!״ און ווי זיי זענען

---

3 זגאַכער.

אַזוי געגאַנגען אויפֿן וועג, האָט ער זיך אָנגערופֿן צו נ׳איר: „ווייסט, וואָס מיר זאָלן טון? טאָמער וועסטו זען גיין אַ דזשאַד מיט אַ באַבקע, זאָלסטו זיי פֿרעגן, צי זיי וועלן זיך טוישן מיט די קלײדער. אונדז וועל׳ מיר זיי געבן אונדזערע קלײדער, און זיי וועלן אונדז געבן זייערע קלײדער, וועסטו זען, אַז מ׳עט אונדז געבן אַ געלעגער און עסן.“

אַזוי איז געווען. אַזוי ווי זיי זענען געגאַנגען אויפֿן וועג, האָט זי געזען גיין אַ דזשאַד מיט אַ באַבקע. האָט זי זיך צו זיי אָנגערופֿן: „הערטס נאָר, כ׳וועל ענק עפּעס זאָגן: לאָמיר זיך טוישן מיט די קלײדער. אונדז וועל׳ מיר ענק געבן אונדזערע קלײדער, און עץ וועט אונדז געבן ענקערע קלײדער.“ דער דזשאַד מיט דער באַבע האָבן דאָס געהערט, זענען זיי באַשטאַנען, און זיי האָבן זיך איבערגעטון. און דער דזשאַד מיט דער באַבע איז געגאַנגען זיין וועג, און זיי זענען זיך געגאַנגען זייער וועגס.— אַזוי ווי זיי זענען געגאַנגען, האָבן זיי זיך נעבעך געגעבן אַ שיבער אַהין און אַ שיבער אַהער, נאָר וואָס האָבן זיי געקענט טון.

זענען זיי אַזוי געגאַנגען, ביז ס׳האָט אָנגערוקט די נאַכט. זענען זיי אַריַינגעגאַנגען צו אַ פויער און זיי האָבן זיך געבעטן, מע זאָל זיי לאָזן נעכטיקן. האָט מען זיי געהייסן זיצן. מ׳אָט זיי נאָך געגעבן וועטשערע, און ווי זיי האָבן אָפּגעגעסן, האָט מען זיי געהייסן אַריַינגיין שלאָפֿן אין סטאָדאָלע.

אַזוי ווי זיי זענען אַריַינגעגאַנגען אין סטאָדאָלע אַריַין, האָבן זיי זיך אַנידערגעזעצט אויף דער סקלעפּיעניע אויף אַ בינטל שטרוי. די לבֿנה האָט אַזוי אַריַינגעשיַינט, און זיי זענען אַזוי געזעסן און געווויַנט, זי פֿון איין זייַט און ער פֿון די אַנדערע זייַט. ער איז אַזוי געלעגן מיט דעם קאָפּ אויף איר אָנגעשפּאַרט און איז אַנטשלאָפֿנט געוואָרן.

ווי זי איז אַזוי געזעסן און געווויַנט, קומען מיט איין מאָל אַרויס אויף דער סקלעפּיעניע צוויי מיַז און הייבן זיך אָן שלאָגן, און איינע גראַטשעט דער אַנדערער אַרויס די אויגן און אַנטלויפֿט. און די מוז מיט די אויסגעגראַטשעטע אויגן לויפֿט אַרום הין און צוריק און קוויטשעט און זעט נישט, וווּ צו אַנטלויפֿן. אין דעם קומט אַרויס אַ דריטע מוז מיט אַ בלעטעלע אין פּיסק און גייט צו צו דער מוז און ווישט איר דערמיט אויס די אויגן, און די מוז ווערט צוריק זעעוודיק. און די מַיז האָבן געלאָזט ליגן ס׳בלעטעלע און זענען אַנטלאָפֿן.

ווי זי האָט דאָס געזען, האָט זי זיך אָנגערופֿן: „אוי, רבונו של עולם! הימל! וואָס איז דאָס עפּעס?! אפֿשר וועל איך דאָס פֿרוון מַיַן מאַן אויך, אפֿשר וועט אים גאָט העלפֿן און ער וועט געזונט ווערן?“

האָט זי גענומען דעם קאָפּ זײַנעם און אַזוי פֿאַמעלעך אַראָפּגעלייגט אויפֿן שטרוי, פּדי ער זאָל זיך נישט איבערוועקן, און זי איז געגאַנגען און

זי האָט אויפֿגעהויבן דאָס בלעטעלע און האָט צוריקגענומען זײַן קאָפּ און געלייגט אויף איר קני און האָט אים מיט דעם בלעטעלע אָנגעהויבן צו ווישן די אויגן. האָט ער זיך אָנגערופֿן: „אוי, מײַן ליב ווײַב, כ׳בין אַביסל אַנטשלאָפֿנט געוואָרן פֿון מײַנע שמערצן, נעמסטו און רײַבסט מיר די אויגן, ס׳טוט דאָך מיר אַזוי אויך וויי!"

זי האָט נישט געקוקט אויף דעם און האָט אים ווײַטער געווישט די אויגן. האָט ער געזאָגט: „אוי, מײַן ליב ווײַב, האָסטו געהערט, ס׳פּאָלובעט מיר עפּעס, אַז דו ווישסט מיר די אויגן, ס׳רײַסט מיר נישט אַזוי." האָט זי געזאָגט: „האָסטו געהערט, מײַן מאַן, דו זאָלסט אַזוי באַלד און גיך געהאָלפֿן ווערן, אַזוי ווי כ׳האָב דאָ געזען, אַזוי ווי די מויז איז געהאָלפֿן געוואָרן." און זי האָט אים אַזוי לאַנג געווישט די אויגן, ביז ער איז זעעוודיק געוואָרן. די פֿרייד איז צווישן זיי געווען זייער גרויס, און זיי זענען שוין אַ גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפֿן פֿאַר פֿרייד.

גאָט האָט געהאָלפֿן, ס׳איז געוואָרן טאָג, זענען זיי אַרײַנגעגאַנגען צו דעם פּויער און זיי האָבן געדאַנקט פֿאַר דעם עסן און פֿאַר דעם געלעגער און זיי האָבן זיך אויפֿגעהויבן און זענען אַוועקגעגאַנגען. און זיי האָבן געזאָגט: „יעצט לאָז מען רײַזן אַהיים." און זיי האָבן אָנגעהויבן אַהיימצורײַזן, ביז זיי זענען בשלום אַהיימגעקומען.

[מען פֿרייט זיך זייער מיט זיי. דערנאָך מאַכט מען אַ באַל און מען לאָזט אויסרופֿן אין דער גאַנצער מדינה, אָרעם און רײַך זאָלן קומען צו פֿאָרן. עס קומט אויך די מוטער מיט איר גזלן. דער פּרינץ דערציילט פֿאַר די געסט אַ „היסטאָריע", אַלץ וואָס ס׳האָט „ספּאַסירט" פֿון אָנהייב ביז אויסלאָז.]

און ער האָט אַלע געסט געפֿרעגט: „וואָס קומט אַזאַ מאַמע, וואָס זי טוט איר אייגן קינד אַזעלכעס?"

האָט זיך די מוטער אָנגערופֿן: „אַזאַ מוטער קומט, אַז מע זאָל זי צעשנײַדן אויף פֿיר שטיקער און מע זאָל זי אויפֿהענגען אויף אַלע פֿיר עקן שטאָט."

האָט ער איר געגעבן אַ קלאַפּ אין די פּלייצע אַרײַן און האָט געזאָגט: „דאָס ביסטו, מאַמעשי, דאָס דאַרף מען דיר טון!"

ווי זי האָט אים געגעבן אַ קוק אָן, האָט זי אים הערשט דערקענט, און ס׳איז איר געוואָרן קאַלט אין אַלע ביינער, איר פֿון איין זײַט און דעם גזלן פֿון די צווייטע זײַט.

און מ׳אָט אַזוי געטון, ווי זי האָט זיך אַליין געפּסקנט. מ׳אָט זי צעשניטן אויף פֿיר שטיקער און אויפֿגעהאָנגען אין אַלע פֿיר עקן שטאָט, און דעם גזלן האָט מען אויך געהאָנגען. און דעם יונגן פּרינץ מיט דער פּרינצעסן איז ווויל, און אונדז איז נאָך בעסער.

(דערציילט: לייבל ליבערט, 42 יאָר אַלט,
קאַטערינשטשיק, וואַרשע 1914.)

8. חיים מוניץ (ברעסלָעוו) / די ווײַבערשע קאָפּצירונג

אַן אויסשניט פֿון דער אַספּיראַנטור־אַרבעט אונטערן נאָמען: „די יִידישע הלָבשה אין מִזרח־אייראָפּע אין דער ערשטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט.“

די געשיכטע פֿון דער יִידישער הלָבשה בכלָל, און אַזוי אויך אין פּוילן, איז אַ געשיכטע פֿון קולטור־קרייצונגען צווישן פֿעלקער. אָבער פֿון 17טן יאָרהונדערט הייבט אָן די יִידישע קלָיידונג אין פּוילן צו באַקומען אַ נאַציאָנאַל־רעלִיגיעזע פֿונקציע. איך וויל דערמאָנען, אַז אין 1650 האָט דער וועד מדינת ליטא געאַסרט פֿאַר יִידישע פֿרויען צו טראָגן בגדים וואָס זײַנען געמאַכט לויטן מוסטער פֿון גויִשע מלָבושים[1].

אין 19טן י״ה איז די יִידישע הלָבשה באַטראַכט געוואָרן פֿאַר אַן ארגאַנישן טייל פֿון יִידישקייט. אין „דײַטשן“ (אייראָפּעִישן) גאַנג האָט מען אײַנגעזען די אַרויסווײַזונג פֿון גוּיִשקייט און אַפּיקורסות. יעדער שִׁנוי אין דער הלָבשה איז געווען אין דער ריכטונג צו דער אייראָפּעִישער „וועלטלעכער“ מאָדע. מיטן אונטערגיין פֿון דער טראַדיציאָנעלער יִידישער הלָבשה ווערט דעריבער פֿאַרשוווּנדן ניט נאָר דער יִידישער גאַנג, נאָר ס׳גייט אונטער אַ שטייגער וואָס איז אויסגעוואַקסן אונטער דער השפּעה פֿון סלָאַווישע פֿעלקער, צווישן וועלכע דער יִידישער קיִבוץ זיצט אין משך פֿון לאַנגע יאָרהונדערטער.

די באַציִונג צו דער הלָבשה ווי צו אַ נאַציאָנאַלן פֿורעם, וואָס הייבט זיך אָן מיט די פּיניאָרן פֿון 17טן י״ה, גרייכט דעם אַפּאָגיי אין די חסִידישע קרײַזן, ווו מען האָט דעם שטייגער קאַנאָניזירט ביז קלײנע פּרטים. דער חסִידישער (דרומדיקער) טייל פֿון דעם מִזרח־אייראָפּעִישן קיִבוץ האָט טאַקע באַווײַזן ביזן הײַנטיקן טאָג אײַנצוהיטן טיילווײַז דעם דאָזיקן שטייגער, אויבערהויפּט די מאַנצבילָן.

דער אונטערגאַנג פֿון דער הלָבשה הייבט זיך אָן בערך אין מיטן 19טן י״ה. די פֿאַרוועלטלעכונג פֿון גאַנג רײַסט זיך אַרײַן סטיכיש אין דער יִידישער מישפּחה, בעת פֿרײַער האָבן זיך בלויז יחִידים דערלויבט צו קלײדן „דײַטש“. עס זײַנען נאָך געקומען צווישנפֿאָרמען ווי די שייטלָען, רוסישע היטעלָעך מיט דאַשקעס אאַז״וו. די רוסישע רעגירונג האָט מיטגעהאָלפֿן דעם פּראָצעס. נאָך אין אָנהייב 19טן י״ה האָט זי אַרויפֿגעלייגט אַ שטײַער אויף נייען יִידישע בגדים, און אין די 40ער און 50ער יאָרן האָט זי אין גאַנצן פֿאַרווערט צו טראָגן ספּעציפֿישע יִידישע קלָיידער.

די השׂכלה־לִיטעראַטור אויף יִידיש איז דער וויכטיקסטער מקור, פֿון וואַנען מיר שעפּן ידִיעות וועגן דעם יענצײַטיקן שטייגער.

---

[1] וועד שנת ת״י, תקנה תס״ח.

נאָך איידער איך שטים אויס צווישן זיך די טעקסטן פֿון פּאַרשיידענע מחברים, נעם איך אָן, אַז בדרך־כּלל זײַנען אַלע פּרטים וועגן שטייגער פֿאַרלאָזעך, ווײַל שטייגער ווערט שטענדיק געבוירן אין אַ קאָלעקטיוו, און דער שרײַבער קען בלויז די שטייגער־עלעמענטן פֿאַרשיידן פֿונאַנדערשטעלן, אָבער ניט אויסטראַכטן.

קיין וויסנשאַפֿטלעכע לימעראַטור און ביבליאָגראַפֿיע אויף דער טעמע, אויסער נ. פּרילוצקיס „געוועט", איז כּמעט ניט בנימצא. דער מאַטעריאַל איז צעזײַט אין פֿאַרשיידענע ביכער, און מען דאַרף דורכזיפן אַ גאַנצן בוך, בכדי אַרויסצוגעפֿינען עטלעכע נייטיקע שורות אָדער אַפֿילו ווערטער. איך בין זיכער, אַז אויך מײַן ביבליאָגראַפֿיע איז ווײַט ניט פֿול. מען מוז דורכנישטערן אַלץ וואָס האָט אַ שײַכות צו יענער תקופֿה, ווען מען זיך בלײַ ספֿק אָנשטויסן אויף נײַע וויכטיקע פּרטים.

דער עיקר מקור איז פּרילוצקיס „געוועט" מיט ציטאַטן וואָס זײַנען אַרויסגענומען פֿון 90 ווערק פֿון 36 ייִדישע שרײַבער. צום „געוועט" קומען בײַ מיר צו אַרום 40 אַנדערע ליטעראַרישע מקורים. קאָפּיעס פֿון צייכענונגען האָב איך אָנגעקליבן הונדערט מיט עטלעכע און זיבעציק. דערפֿון שטאַמען 124 פֿון די דערמאָנטע 40 מקורים.

דער וויכטיקסטער קוואַל איז אָבער געבליבן פֿאַר מיר פֿאַרשלאָסן. איך מיין די קליידער־אָביעקטן גופֿא. אויף מײַן גורל איז אויסגעפֿאַלן צו פֿאָרשן און רעסטאַווירירן אין בילד אַ געביט, וואָס אין אַנדערע מקומות געהערט עס זיך נאָך אָן מיט עטנאָגראַפֿיע—דאָ, אין ווילנע, איז עס שוין אָבער געשיכטע. איך האָב בלויז צייכענונגען פֿון 3 עקספּאָנאַטן, וואָס צוויי פֿון זיי געהערן צו דער היסטאָריש־עטנאָגראַפֿישער געזעלשאַפֿט אויפֿן נאָמען פֿון ש. אַנ־סקי ז"ל אין ווילנע און אײנער דעם ייִוואָ.

איך טיילע מײַן אַרבעט אַזוי:

1) הקדמה.

2) מאַנצבילשער גאַנג.

3) ווײַבערשער גאַנג.

4) ווי אַזוי האָט זיך אַנטוויקלט דער הלבשה־שטייגער, סאָציאַלע דיפֿע־רענצירונגען אין דער הלבשה, דער אונטערגאַנג פֿון דער הלבשה.

5) אילוסטראַציעס.

*

איך גיב דאָ אַ טייל פֿון קאַפּיטל וועגן דער ווײַבערשער הלבשה:

די ווײַבערשע קאָפּצירונג

לכּתחילה צו די מאַנצבילן, וואָס זיי האָבן געטראָגן די זעלביקע בגדים סײַ קלײַנערהייט, סײַ דערוואַקסענערהייט, איז בײַ דער פֿרוי די חזקה געווען

אַן איבערבייט אין איר קאָפּפּוץ, כאָטש אין פּלוג האָט זיך ניט שטענדיק געמערקט אַ גרעסערער חילוק. שוין אָפּגערעדט פון אַזעלכע צײַטן ווי די יאָרן פון „גזרת שקאָלעס", ווען מען פּלעגט חתונה מאַכן קלײנע קינדער, נאָר בכלל פּלעגן יידישע קינדער חתונה האָבן צו 15, 16 אָדער 17 יאָר, דאָס הייסט, אַז אַ יידישע טאָכטער האָט בסך-הכל אַ פּערטל אָדער גאָר אַ פּינפּטל פון איר גאַנץ לעבן געהאַט די זכיה צו טראָגן אייגענע צעפּ. דאָס אָנווערן דעם נאַטירלעכן ציר האָט מען געמוזט ממלא זײַן דורך קינסטלעכע באַפּוצונגען, וואָרעם ווײַזן זיך „בארהייפטיק", מיט אַ בלויזן קאָפּ, איז געווען אַ האַרבע עבֿרה — פּלעגט מען טאַקע אָנקלײדן דעם קאָפּ אַזוי, אַז קוים דאָס פּנים ביזן שטערן פּלעגט זיך אַרויסזען אונטערן מבול סטענגעס, שפּיצן, מעטאַל- און גלאָז-פּאַרצירונגען.

מיסתמא טאַקע די נאַקעטקייט פון קאָפּ, אָן אַ נאַטירלעכן האָר-אָרנאַמענט, האָט גורם געווען, אַז דער קאָפּפּוץ זאָל מיט דער צײַט באַקומען משונהדיקע פּאָרמען, מען זאָל זיך נוהג זײַן מיטן קאָפּ אַזוי, ווי ס'וואָלט בלויז געווען אַ באַקוועמער פּלאַץ אַרויסצושטעלן פּאַר דער וועלט דעם גאַנצן פּאַרמעג דימענטן, פּערל און סטענגעס. ניט נאָר בײַ רײַכע זעט מען דאָס. מענטשן פּלעגן זיך אויסברענגען צו זייער חתונה, ווײַל די אַלע בגדים וואָס פּלעגן געמאַכט ווערן פון זייער אַ שטאַרקן שטאָף (פון צירונג פּאַרשפּאָר איך שוין צו רײַדן) פּלעגט מען טראָגן ביזן טויט און דערנאָך איבערלאָזן בירושה פּאָר קינדער און אייניקלעך. פּאָר נויט, און אפֿשר איז געווען אַזוי אינעם רוב פּאַלן, פּלעגט מען יוצא זײַן מיט אימיטאַציע.

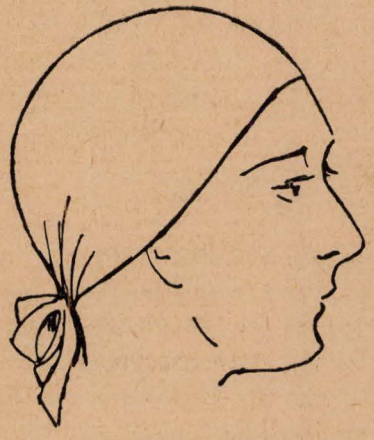

פֿשוטע קאָפּקע

דער ערשטער צודעק אויפן קײַלעכדיקן געגאָלטן אָדער געשאָרענעם קאָפּ איז געווען די קאָפּקע אָדער קופּקע—דער לבֿוש, מיט וועלכן מען פּלעגט מקיים זײַן די מיצווה פון פּאַרדעקן דעם קאָפּ. אָט דער קאָפּ-נעגליזשע (אַזוי רופט אָן פּרילוצקי די קאָפּקע) פּלעגט זיך אָנטון נעט, ווי היינט אַ האָרנעצל. עס פּלעגט געמאַכט ווערן פון אַ טונקעלן שטאָף, פּדי צו אימיטירן דורך דעם די פּאַרלאָרענע האָר. פון הינטן פּלעגט מען דאָס פּאַרבינדן מיט בענדער.

די קאָפּקע האָבן געטראָגן אַלע ווײַבער אויפן גאַנצן שטח פון מיזרח-אייראָפּעיִשן קיבוץ. אין פויל אָבער איז דער גורל פונעם לבֿוש געווען אַנדערש ווי אין דער ליטע. אין דער ליטע האָט די קופּקע אײַנגעהאַלטן געמוי איר אַלטע פּאָרם און פונקציע האָרט ביז די קלײדער-גזרות פון די 40ער יאָרן.

אין פוילן האָט די קאָפּקע דורכגעמאַכט לפּחות נײַע 2 גילגולים. צו ערשט האָט זי באַפֿרײַט דעם שטערן פֿאַר אַ האָרקאָלירענער באַנד וואָס האָט זיך טאַקע גערופֿן האָרבאַנד. האָרבענדער פֿלעגן זײַן געשטיקט אָדער באַפּוצט מיט נאָכהענגעכץ פֿון שטאָף (פֿראַקעס)[2].

די קאָפּקע אַליין האָט זיך אַראָפּגערוקט מער צום הינטערשטן טייל קאָפּ. די ברעגן פֿון דער קאָפּקע פֿלעגן אַריבערגיין איבערן ברעג פֿון האָרבאַנד. פֿון אַ נעגליזשע פֿאַרוואַנדלט זיך די קאָפּקע אין אַן אָפּגעדעקטער טיפֿער הויב, באַפּוצט „מיט פֿלאַטערדיקע ברייטע פֿלאַמענדיק רויטע בענדער".[3]

וועגן צווייטן גילגול אַ ביסל שפּעטער.

איבער דער קאָפּקע פֿלעגט מען טראָגן די בינדע. די בינדע האָט געהאַט אַ שוואַרצן גרונט, פֿאַרצירט מיט פּערל און קאָלירטע סטענגעס. זי פֿלעגט זײַן פֿון זײַד, סאַמעט אָדער אַטלעס. דער ברעג פֿלעגט זײַן געקאַרבט

שטערנטיכל

בינדע

אין פֿאַרשיידענע, אָפֿטמאָל משונהדיקע פֿאָרמען. דער פּאָפּולערסטער נאָמען פֿונעם לבֿוש איז שטערנטיכל. איך האָב אָבער אַ חשד, אַז ניט אַלע מאָל האָט מען אונטער די ביידע נעמען געמיינט דעם זעלביקן אָביעקט. לויט די צייכענונגען בין איך משער, אַז די בינדע איז געווען ניט קיין ברייטע באַנד וואָס האָט אַרומגענומען דעם שטערן ווי אַ רייף, אָדער איז געווען אַרויפֿגערוקט העכער צום שייטל ווי אַ היטעלע. דאָס שטערנטיכל ווידער האָט אויסגעזען ווי אַ דיאַדעם וואָס איז פֿון אויבן, דורך דער סימעטריע-אַקס, געטיילט אויף צוויי פֿאַרקײַלעכטע העלפֿטן אַזוי ווי לוּחות.

---

[2] י. מאָרגנשטערן, דער חרם דרבנו גרשום, וואַרשע 1882, ז׳ 35.

[3] י. ל. פּרץ, הכנסת-כּלה. אַלע ווערק. פֿ״ג „אידיש" (נ״י 1920) VI חסידיש, ז׳ 253.

זייער טשיקאַווע איז באַשריבן די פֿאַרוואַנדלונג פֿון שטערנטיכל אין עטינגערס אַ פֿראַגמענט:

„די ערשטע וואָס האָט אַ שטערנטיכל אויסגעטראַכט
און פֿאַר שיינע ווײַבער אַ שיין צירונג געמאַכט
האָט עס געהאָפֿטן פֿלאַטשיק, לאַנג און ברייט,
דימענטן און פּערל זייער צעשפּרייט,
און איז דרינען אַזוי געגאַנגען,
אויף ביידע באַקן אָנגעהאַנגען,
גאַנץ פֿאַרצײַטיש,
אָבער לײַטיש.

באַלד נאָך דעם טויט פֿון דער קלוגער אשה
האָט עס די טאָכטער געקריגן בירישה.
די טאָכטער האָט עס מער אַרויפֿגעצויגן,
עס זאָל נישט ליגן אַזוי אין די אויגן,
און האָט אָנגענייט שטיק און שפּיצן
עס זאָל מער גלאַנצן און בליצן...
. . . . . .

באַלד נאָך דעם טויט פֿון דער קלוגער אשה
האָט עס די טאָכטער געקריגן בירישה.
די טאָכטער געפֿינט ווידער אַ פּעלצער:
עס דאַרף צו זײַן קירצער און שמעלצער.
עס איז, זאָגט זי, נאָך צו ברייט,
און האָט אַ לענטקעלע אָנגענייט...[4]

איך מיין, אַז יעדע ווײַטערדיקע פֿאַרוואַנדלונג פֿון שטערנטיכל קומט צו נעענטער לויט איר אויסזען צו דער בינדע.

גאָטלאָבער שרײַבט, אַז צו דער חופּה פֿלעגט די כלה טראָגן אַ „באַנדאַליק" — אַ מתנה פֿון חתן. דער באַנדאַליק פֿלעגט זײַן באַדעקט מיט גאָלד. נאָך דער חתונה פֿלעגט מען דעם באַנדאַליק אויסטון און אָנטון אַ שטערנטיכל. דאָס גאָלד ווידער פֿלעגט מען אַראָפּנעמען און איבערנייען אויף דער ברוסטעך[5]. דערפֿון איז קלאָר, אַז ניט פֿאַר אומעטום האָבן געגאָלטן אַקסענפּאַלדס ווערטער, אַז

„שטערנטיכל — דאָס אייגענע ווײַבערישע קאָפּצירונג האָט געהייסן אין אַנדערע ערטער שטערנבינדל, קאָפּבינדע, בינדאַליק"[6].

---

4 עטינגערס פּתבים אַרויסגעגעבן פֿון ד"ר מאַקס ווײַנרײַך, ווילנע 1925, II ז' 543—544.

5 א. ב. גאָטלאָבער. זכרונות מימי נעורי. הבוקר אור, תר"מ ז' 1271.

6 הקדמה צום „שטערנטיכל".

דאָס שטערנטיכל פֿלעגט מען אויספּוצן — אויב ס׳האָט נאָר אויף דעם געקלעקט — מיט בריליאַנטן, דימענטן, פּערל. די ברעגן פֿלעגט מען פֿאַרצירן מיט טראָלדן (קיליציס)[7]. צו ביידע העלפֿטן שטערנטיכל, בײַ די אויגן, פֿלעגט מען צוטשעפּען אַ פּאָר אוירינגלעך, חוץ דער צווייטער פּאָר וואָס איז געווען אָנגעהאַנגען אָן די אויערן.

אין גאַליציע, ערב ימים-נוראים, פֿלעגן בעל-הביתטעס לאָזן איבערנייען דאָס שטערנטיכל. דער פּערל-העפֿטער וואָס פֿלעגט די אַרבעט טון בײַ דער בעל-הביתטע אין שטוב פֿלעגט דאָס שטערנטיכל „מאָדערניזירן". „בײַ דער געלעגנהייט פֿלעגט מען די דיאַדעם פֿאַרגרעסערן דורך נײַע פּערל און טײַערע שטיינער, וואָס די בעל-הביתטע פֿלעגט זיך אײַנשאַפֿן דורך אָפּשפּאָרן אין משך פֿון יאָר".[8]

אויפֿן שטערנטיכל פֿלעגט זיך אָנזאַמלען די ירושה פֿון דורות. מען וואָלט דערמיט געקענט מעסטן דעם גראַד פֿאַרמעגלעכקייט. ניט קיין רײַכע ייִדענעס פֿלעגן עס דעריבער טראָגן בלויז שבת, יום-טוב און אויף שׂימחות. אָרעמע ווײַבער פֿלעגן מוזן אויסקומען אין גאַנצן אָן אַ שטערנטיכל.

לויט די מקורים וואָס זײַנען מיר באַוווּסט האָט מען צום מיטן 19טן י״ה אין דער ליטע ווייניקער געטראָגן די בינדע ווי אין פּוילן. דעם נאָמען שטערנ-טיכל דערמאָן איך זיך כלל ניט פֿון די ליטווישע מקורים. ס׳איז כדאַי צו באַמערקן, אַז פּוילינע ווענגעראָוו וואָס האָט מיט אַזוי פֿיל פּיעטעט און פֿאַר-ליבטער פּעדאַנטישקייט באַשריבן די קלענסטע פּרטים פֿון מישפּחה-שטייגער פֿון די 40ער יאָרן און וועלכע שטאַמט אַגב פֿון בריסק — אַן אָרט, ווו ליטע קומט זיך צונויף מיט קרוין-פּוילן — דערמאָנט בלויז די בינדע, אָבער ניט קיין שטערנטיכל.

אָבער אויך אין דרום, ווו דאָס שטערנטיכל איז געווען זייער אַ פּאָפּולערער לבוש, פֿלעגט מען עס אין דער וואָכן פֿאַרבײַטן מיט יאַמפּערקעס[9]. ס׳זײַנען באַוווּסט יאַמפּערקעס פֿון געלן און רויטן קאָליר. די איינציקע גענויערע אינפֿאָרמאַציע וואָס פּרילוצקי האָט באַקומען וועגן דער יאַמפּערקע שטאַמט פֿון אַן עלטערער ייִדענע. „זי האָט נאָך אַלס קינד געזען דאָס דאָזיקע שטיק אַלט-מאָדיש פֿרויענפּוץ בײַ אַ באָבע אירער: ס׳איז געווען אַ מין באַנד, אַ שלייפֿל, אַ פֿאָווער, פֿון העלן שטאָף, געטראָגן פֿון פֿאָרנט אויפֿן קאָפּ פּונקט איבער דער מיט פֿון שטערן".[10]

---

[7] י. אַקסענפֿעלד, די גענאַרטע וועלט, אַדעס 1842, ז׳ 43.

[8] Jakob Bronner, Puppenmodelle in der Festtracht polnisch-jüdischer Bürgerfrauen aus dem 17.—19. Jh. Jahrbuch für jüd. Volkskunde, Berlin-Wien 1923, pp. 332-334.

[9] י. י. לינעצקי, דאָס חסידישע ייִנגל, ווילנע 1897, ז׳ 44.

[10] דאָס געוועט, וואַרשע 1932, ז׳ 132.

אַן אַנדער מִין קאָפּ-באַפּוצונג וואָס איז מיסתּמא געווען אַזוי פֿאַרשפּרייט ווי די קאָפּקע און אפֿשר נאָך מערער, ווײַל אויך מיידלעך פֿלעגן עס טראָגן, איז געווען דער שלייער. נאָך אין אָנהייב 19טן י״ה האָט דער שלייער באַוויזן אין פּוילן צו בײַטן זײַן אויסזע, ווײַל די מקוֹרים דערציילן פֿון אַ שלייער לויט דער אַלטער און לויט דער נײַער מאָדע.

משה לערער (כעלעם) האָט פֿאַרצייכנט, אַז אויף דער שוואַרצער קאָפּקע פֿלעגט זיך אָנטון אַ שוואַרץ גאַזע-שייטל מיט בלימלעך, צעפּלעך, פֿון שטאָף געמאַכט. געטראָגן על-פּי רוב פֿון „שיינע ייִדענעס": רביצינס, יחסנטעס וכדוֹמה (מען האָט עס גערופֿן „גזרה-קאָפּקע").[11]

אין בריסק אין די 40ער יאָרן האָט שלייער געהייסן דער קאָפּפּוץ פֿון יונגע ווײַבלעך. לגבי דעם קאָפּפּוץ פֿון עלטערע ייִדענעס איז ער געווען אַ סך באַשיידענער, אָבער דאָך גענוג בונט און אויסטערליש: אַ געלע, גרינע אָדער רויטע הויב פֿון אַ וואָלענעם שטאָף אָדער ציץ, באַדעקט מיט אַ טול- אָדער מוסלין-שלייער, בײַם נאַקן פֿאַרבונדן אין אַ שלייף און די לאַנגע עקן פֿלעגן אַראָפּהענגען. מען פֿלעגט עס רופֿן „פֿאָכעס".[12]

בײַ עלטערע ווײַבער פֿלעגט מען „צום מיטן פֿון דער קופּקע צוטשעפּען אַ שלייף פֿון טול מיט בלומען. פֿון איין אויער צום צווייטן, איבערן נאַקן, האָט זיך געצויגן אַ שפּיצנקרייז. די אויער-קרייזן זײַנען שטענדיק געווען מיט אַ שלייער. אַ זײַדנבאַנד, אויפֿגעלייגט אין אַ שפּיץ, איז געווען מיט אַ שפּילקע באַפֿעסטיקט איבערן סאַמע מיטן שטערן. אויפֿן שייטל פֿלעגן שטעקן די טול-שפּיצן פּונקט ווי אַ קוישל (אַזוי פֿלעגט מען עס טאַקע רופֿן)".[13]

אַ סך פּשוטער האָט עס אויסגעזען טיפֿער אין דער ליטע. אין קאַפּוליע פֿלעגט מען טראָגן אַ היימיש געאַרבעטן שלייער (פֿון אויסאַרבעטן דעם שלייער האָבן פֿאַרדינט די אָרטיקע גוֹיִם און ייִדן). דאָס איז געווען „זייער אַ דין געבלייכט שטיקל לײַוונט, לאַנג און שמאָל ווי אַ האַנטעך... מיט דעם מִין האַנטעך פֿלעגן ווײַבער אַרומוויקלען דעם קאָפּ איבער דער קאָפּקע, אויסקנייטשנדיק עס אַזוי, אַז הינטן אויף דער פּאָטיליצע לאָז אַראָפּהענגען צוויי עקן, אין דער גרייס און אין דער געשטאַלט פֿון מלינצעס, און בײַ די זײַטן צוויי קלענערע, מיטן נאָמען ‚פֿאָכעס'... דער שלייער האָט באַדאַרפֿט זײַן ווײַס ווי שניי, אָנגעקראָכמאַלט, אָנגעבלאָווט און אויסגעקויקלט".[14]

די באַשרײַבונג איז נוגע די 40ער יאָרן, אָבער אויך מיט אַ 25, 30 יאָר פֿריִער האָט דער שלייער אין ליטע אויסגעזען בערך אַזוי. אויף פֿאַבער די פֿאָרס בילד וואָס שטאַמט פֿון 1812 און וואָס הייסט „אַ גאַסן-סצענע אין ליאָזנע"

---

[11] מילואים צו נ. פּרילוצקיס געוועט, ייִדישע פֿילאָלאָגיע I, 1924, ז׳ 72.

[12] P. Wengeroff, Memoiren einer Grossmutter I², Berlin 1913, p. 205.

[13] דאָרט גופֿא, זז׳ 206—207.

[14] שלמה ר׳ חיימס I, אַלע ווערק ב׳ XVIII, פֿ״ג מענדעלע וואַרשע 1928, ז׳ 100.

זעט מען אַ יידענע וואָס טראָגט אַרומגעוויקלט אַרום קאָפּ אַ מיץ האַנטעך. פֿון אונטערן האַנטעך זעט זיך אַרויס אויפֿן שטערן אַ ברעג פֿון דער שוואַרצער קאָפּקע. אויפֿן האַלדז זעט מען אַראָפּגעלאָזט אַ „מלינצע" און נעענטער צום בויך — אַ „פּאָכע" (די יידענע איז געצייכנט אין פּראָפֿיל).[15]

צום מיטן 19טן י"ה וואַקסן זיך צונויף די קאָפּקע, דאָס שטערנטיכל און דער שלייער אין איין לבֿוש וואָס הייסט אַ מאָל שטערנטיכל, אַ מאָל קאָפּקע.

קאָפּקע־שטערנטיכל

אַזוי זעט אויס דער דאָזיקער קאָפּאַנטוועכץ פֿון אַ וואַרשעווער יידענע לויט דער גבֿית־עדות פֿון איר אוראיניקל: אַ נעטע שוואַרצזיידענע קאָפּקע מיט אַן אונטערשלאָק פֿון „סאַטען דע לייאָן". אויף דעם איז אַרויפֿגענייט אַ שוואַרצע זיידענע נעץ, און פֿון פּאָרנט אויף דעם — בענדער מיט פּערל און סטענגעס. דער צודעק פּאַרשפּילירט זיך פֿון הינטן און איז פּאַרענדיקט מיט אַ „קאָקשיק" (אַ מין וואַליק אַרום נאַקן). אויף די יום־טובֿדיקע קופּקעס זיינען די סטענגעס צוגענייט אויך פֿון הינטן. די וואָכעדיקע האָבן אין גאַנצן ניט קיין הינטערשטע בענדער. די סטענגעס פֿון פּאָרנט זיינען אַרויפֿגענייט אויפֿגעקנייטשטערהייט ווי אינדזלען אויפֿן שוואַרצן גרונט. אין מיטן שטערן — פּערל־פּאַרצירונגען. די סטענגעס פּאַרדעקן דעם ברעג קאָפּקע ביז דער סאַמע הויט.

אַזעלכע קאָפּקעס זיינען געווען דרייערליי: אויף שבת, אויף יום־טוב און אויף דער וואָכן. די יום־טובֿדיקע פֿלעגט מען טראָגן אויף שׂימחות אויך. דער קאָליר פֿון די קאָפּקעס פֿלעגט ס'רובֿ זיין אַ טונקעלער: ברוין אָדער גרין; אויף אין דער וואָכן — אַ שוואַרצלעכער.[16]

ס'איז אפֿשר כּדאַי דאָס צו פֿאַרגלייכן מיט דער באַשרייבונג פֿון איינעם קאָל (Kohl), וואָס עס האָט געבראַכט אַלפֿרעד לאַנדוי אין „אַרכיוו פֿאַר יידישער שפּראַכוויסנשאַפֿט".[17]

„אַלע יידישע פֿרויען אין גאַנץ ניי־ און קליין־רוסלאַנד, ביז אין גאַליציע אַריין, טראָגן אַ געוויסע שטייגע אָנגעפּוישטע און זייער מיאוס מאַכנדיקע הויב

---

[15] רעפֿראָדוצירט אין С. Гинзбургъ. Отечественная война 1812 года и русскіе евреи, פּעטערבורג 1912.

[16] געהערט פֿון ח'טע חווה סלוצקי־קעסטין.

[17] באַמערקונגען צו נ. פֿרילוצקים געוועט. אַרכיוו פֿאַר יידּ' שפּראַכוו', וואַרשע 1933, ז' 13-14.

וואָס איז געווײַנטלעך באַזעצט מיט אַ גרויסער צאָל פערלעך אויף אַ שוואַרצן סאַמעט-גרונט און ווערט בײַ זיי אָנגערופֿן מושקע. זיי טראָגן זי זונטאָג ווי אין מיטן וואָך. די הויב האָט מיט זייער נישטיקע ניואַנסן אומעטום די אייגענע פֿאָרם. זיי קאָסטן 500—6000 רובל."

לאַנדוי באַמערקט, אַז ס'איז „משמעות פֿאַרביטן מיט שטערנטיכלעך". פֿון די ביידע שילדערונגען, צוזאַמען מיט דער צייכענונג פֿון אַזאַ מין שטערנטיכל-קופּקע אין Jahrbuch für jüdische Volkskunde, געמאַכט פֿון הערמאַן נוימאַן[18], דרינג איך אַרויס, אַז בערך אין אָנהייב צווייטע העלפֿט 19טן י"ה האָט דער לבוש געהאַט אַן אײַנהייטלעכן אויסזען אין אוקראַינע, גאַליציע און קרוין-פוילן.

וואָס שייך דעם נאָמען מושקע, איז ער געבראַכט אין די ייִדישע ווערק פֿון דער צווייטער העלפֿט י"ה, למשל בײַ לינעצקין: „אַ אַטלעסענע מושקע", „אַ פּעלענע מושקע". פֿון די ניט-ייִדישע מקורים ציטירט פּרילוצקי קאַרלאָוויטשן (פּוו"ב II, 1076): אַלטפּויליש muszka: אַמאָליק פֿרויענפּוץ אויפֿן קאָפּ, אין געשטאַלט פֿון צונגען אויס פּערל און אידלשטיינער".

פֿון ייִדישע מקורים פֿון דער צייט וואָס אינטערעסירט אונדז איז מיר דער נאָמען ניט באַקאַנט. נאָך אין די שפּעטערדיקע יאָרן געהער עס צום טואַלעט פֿון די ניט שטאַרק פֿרומע ווײַבער.

אַחוץ שטערנטיכלעך און בינדעס פֿלעגט מען בײַ ייִדן טראָגן (ניט אַנדערש ווי בײַ ניט-ייִדן) פֿאַרשיידענע טיכלעך און פֿאַטשילעס.

מען פֿלעגט טראָגן טיכער פֿון וויַסן[19], געלן זײַד[20], פּערסישע זײַדענע טיכלעך[21], שוואַרצאַטלעסענע מיט גילדערנע קווייטן[22], שאַמענע[23].

די טיכלעך פֿלעגן זיך דורכציִען אונטער דער נאָמבע, ווי ס'איז קענטיק פֿון אַזעלכע שטעלן: „אונטערגעבונדן דאָס מויל מיט אַ רויט טשימבירל"[24], „אַ דינינקע קאָסינקע פֿון דער גאָמבע אַרויף צו איבער בייַדע באַקן, אויפֿן שטערן מיט אַ קנופּ"[25] (בעסאַראַביע). וויַזט אויס, בערך אַזאַ מין טיכל ווי די וואָס הייסן אין לובלינער געגנט ראָגעווקע: „אַ קאָפּטיכל אין דער פֿאָרם פֿון אַ דרייַעק, אַ גצווײַנטלעכע פּירקאַנטיקע פֿאַטשיילע איבערגעשניטן אין דיאַגאָנאַל".[26]

---

18 צום דערמאָנטן אַרטיקל פֿון י. בראָנער.

19 י. ל. פּרץ, צוזאַמען. אַלע ווערק, פּ"ג „אידיש" ב' III, ז' 67.

20 מ. ספּעקטאָר. דער מאַדערנער שוסטער וואַרשע. 1894, ז' 8.

21 א. ראַבינאָוויטש. Сочиненія I, изд. Трудъ, ז' 474.

22 יוסף וויַנשטיין. אַלט און נײַ. אַדעס 1876, ז' 12.

23 י. לינעצקי. פּל-בוֹניק. זשיטאָמיר 1876, ז' 31.

24 י. אַקסנפֿעלד. די גענאַרטע וועלט. אַדעס 1870, ז' 10.

25 О. А. Рабиновичъ, Сочиненія I, изд. Трудъ, стр. 455.

26 פּ. אַלפֿאַבעט. מאַטעריאַלן צו א אידיאָטיקאַן פֿון שטעטל פּיאַסק (Piaski), לובלינער קרײַז. ייִדישע פֿילאָלאָגיע I, ז' 70.

דאָס לאַנד פון פּאַטשיילעס איז געווען ליטע. דאָרט האָט מען זיי געטראָגן גלייך איבער די פּשוטע ליוונטענע שלייערס. מען פלעגט זיי אַרום-וויקלען אַרום קאָפּ ווי אַ טורבאַן „אויף טערקיש". אין קאַפּוליע פלעגט מען טראָגן די פּאַטשיילעס מיט אַ קנופּ אויפן שטערן, און בייַ מאָדניצעס איז דער קנופּ געווען אַ ביסל איבערגערוקט אָן אַ זייַט. „די עקן פּאַטשיילע פּאַרשטעקט אָדער צוגעשפּיליעט, איין עק פון דער זייַט קאָפּ, יענער פון דער אַנדערער זייַט".[27] אין בריסק האָט מען די עצם טוך וואָס איז געטראָגן געוואָרן ווי אַ טורבאַן (ס'רובּ פון רויזן וואָל) גערופן „קנופּ".[28]

„שבת און יו"ט האָבן [די קאַפּוליער] ווייבער פון בעל-הבתישן שטאַנד געטראָגן אויפן קאָפּ זיידענע, קאַשמירענע אָדער טערקישע פּאַטשיילעס, אין דער וואָכן וואָלענע מיט גרויסע קווייטן—עפּל-פּאַטשיילעס".[29]

איבער דעם, אָדער אויף די אַקסלען, פלעגט מען ערשט טראָגן אַ שאָל, אין רויטע קראַטן[30] למשל, אָדער אַ ווייַס לייַלעך.[31]

אין Les Israélites de Pologne (1846) ברענגט האָלענדערסקי אַ צייכענונג פון אַ יידישער פרוי מיט אַ קאַפּצירונג וואָס האָט דעם אויסזע פון אַ קרוין. אונטערגעשריבן: וואַרשע, אָנהייב 19טן י"ה. קיין שום פּאַרגלייך-מאַטעריאַל צו דעם האָב איך ניט. בלייבט איבער צו באַשרייבן דעם אָביעקט: די קרוין באַשטייט פון אַ רייף וואָס איז צעטיילט אין דרייַ רייען קוואַדראַטן און פון שפּיצן וואָס שטאַרצן אַרויף צו. אין די קוואַדראַטן און אין די שפּיצן זיַנען אייַנגעפּאַסט שטיינער אָדער גלאָז-פּאַרצירונגען.

די תקנות פון וועדן און פון באַזונדערע קהילות קעגן לוקסוס פלעגן תמיד אָנטרעפן אויף אַ הארטן גרונט. איך ווייס ניט, ווי ס'פלעגט אויסזען זייער תיכפּדיקע השפּעה, על-כּל-פּנים האָט די ווירקונג קיין מאָל לאַנג ניט אָנגעהאַלטן, און מען פלעגט זיי מוזן כּסדר באַנייַען ביזן מיטן 19טן י"ה. וועגן אַזוֹ למשל שרייבט, אַז מען האָט ניט געקענט טרעפן קיין איין יידישע פרוי וואָס זאָל ניט טראָגן קיין צירונג.

אין די טעקסטן וועלן אָפט דערמאָנט בריליאַנטענע אוירינגלעך. וויזט אָבער אויס, אַז דעם עפּיטעט „בריליאַנטענע" פלעגט מען אַ מאָל צוטשעפּען בלויז פון שיינקייט וועגן, אויך ווי אַ מין פּאַרצירונג. אָט ווי ס'האָבן למשל אויסגעזען אַ פּאָר „דימענטענע" אוירינגלעך פון אַ בעסאַראַבער יידענע:

„פון לאַנגן אויסזע, געקאָוועטע פון זילבער... האָבן זיך געראָפּן „דימענטענע", וויזט אויס דערפאַר, וואָס ערטערוויז זיַנען טאַקע געווען אין

---

27 שלמה ר' חיימס I, אַלע ווערק ב' XVIII, ז' 100.

28 וועגנעראָוו.

29 שלמה ר' חיימס I, ז' 100.

30 יוסף וויַנשטיין. אַלט און נייַ, אַדעס 1867, ז' 12.

31 אמ"ד. ר' שמעיה דער גוט-יום-טובּ ביטער, ווילנע 1887, ז' 17.

זיי אַרײַנגעזעצט טונקעלע שטיינדלעך, כּדי דער זילבערגלאַנץ זאָל זיך שאַרפער ווערפן אין די אויגן".[32]

איך ווייס ניט פון קיין באַשרײַבונג פון די אַזוי גערופענע „אַלט-מאָדישע" אוירינגלעך. אינטערעסאַנט איז, אַז פון די צייכענונגען וואָס זײַנען געבראַכט בײַ האָלענדערסקין ווײַזט אויס, אַז די זעלביקע אוירינגלעך האָט מען געטראָגן אין ווארשע און אין דער ליטע. זיי זענען אויס אַזוי: פון אויער-לעפל הענגט אַראָפּ אַ צויט. פון בײַדע זײַטן זײַנען אָנגעהאַנגען אָן אים אַנדערע צוויי צויטן פּאַר די דינע שפּיצן. די צויטן האָבן דעם אויסזע פון ראָמבאָידן.

צו די קאָפּ-פּאַרצירונגען פון יענער צײַט געהערן נאָך אַ ציטער-נאָדל (בײַ „גוטע יידענעס" אויפן קאָפּ פלעגט מען טרעפן דימענטענע ציטער-נאָדלען[33]) און אַ פּאָרמוואַר וואָס ווײַזט אויס צו זײַן אַזאַ בראָש[34].

„די קאָפּ-באַדעקונג פון מיידלעך, שרײַבט וועגנגראָוו, פלעגט זיך אין תוך וויניק אונטערשיידן לגבי דער ווײַבערשער הלבשה... אויך זיי פלעגן טראָגן אַ מן בינדע פון אַ שמאָלן רויען וואָל מיט אַ שלייף פון דעם זעלביקן שטאָף. דער שלייף פלעגט זיך רופן „טשוב"... רײַכע מיידלעך פלעגן טראָגן אַ קאָפּ-בינדע פון שוואַרצן זײַדנטול, אין וועלכער ס'זײַנען געווען אַרײַנגעשטעקט רויטע, בלויע אָדער ראָזע קנאָספּן פון זײַד. לויט דער כּאָרם פלעגן די בינדעס בײַ די רײַכע און אָרעמע זײַן גלײַך. די פּשוטע האָט מען געפון גרייש ל ולאַנדוי גיט איבער, אַז אין אַלטן בראָדער לשון האָט גראָשל באַטײַט אַזאַ מין שלייער[35], די פון זײַדנטול — ווילנער קניפּלעך.[36]

דאָס מיידל אויף פּאַבער די פּאָרס בילד „אַ גאַסן-סצענע אין ליאָזנע" טראָגט אַ פּאַטשיילע וואָס איז צונויפּגענומען ארום קאָפּ קיילעכדיק, אין פּאַלדן, מעשׂה טוראַן. דאָס טיכל אָבער פּאַרדעקט ניט אַזאַ גרויסן שטח קאָפּ ווי בײַ ווײַבער. פון אונטער דעם הענגען אַרויס די לאָקן.

גיין אין גאַנצן מיט אַ בלויזן קאָפּ איז ווײַזט אויס פּאַר אַ מיידל אויך קיין חטא ניט געווען, און דאָס האָט שוין באַטײַט אַ פּריווילעגיע אויך לגבי די מאַנצביל.

איידער איך ענדיק, וויל איך ברענגען דאָ דעם טעקסט פון Сводъ правилъ פון יאָר 1853, אין דער צײַט ווען די שייטלען און פּאַרשיידענע טשעפיקעס—„ליטווישע" און אַנדערע—האָבן שוין גאַנץ היפש אַרויסגעשטויסן

---

[32] Сочиненія О. А. Рабиновича, т. I, стр. 454.

[33] י. ל. פּרץ. דער חלום. אַלע ווערק ב׳ VIII („אידיש", נ״י 1920) ז׳ 98. — יואל-בער פּאַלקאָוויטש. רחלע די זינגערין, זשיטאָמיר 1868, ז׳ 82.

[34] אולריך קאַלמוס. שמערלע טראָסטינעצער, וואַרשע 1883, ז׳ 44. זע געוועט, ז׳ 133.

[35] באַמערקונגען צו נ. פרילוצקיס געוועט, אין: אַרכיוו פּאַר יידי שפּראַכוו׳ I, ז׳ 7.

[36] וועגנגעראָוו, ז׳ 207.

די קאָפּקעס און שלייערן. עס רעדט זיך דאָ וועגן פֿאַרווערן צו טראָגן די ייִדישע פֿרויען-קליידונג אין קיניגרייַך פּוילן:

„עס ווערן פֿאַרווערט פֿאַר ייִדענעס: טורבאַנען, קאָפּבינדעס, קליידער פֿון ייִדישן שניט און ענלעכע אָפּזונדערנדיקע מלבושים און צירונגען. ייִדענעס מוזן טראָגן אַ געוויינטלעכע הויב, אָדער אַ פֿרויענהוט, אַ קלייד פֿון געוויינטלעכן שניט, אָדער אַזאַ, ווי ס'טראָגן רוסישע פֿרויען. ס'איז לחלוטין פֿאַרווערט פֿאַר ייִדענעס צו טראָגן אויפֿן קאָפּ האָרקאָלירענע בענדער וועלכע ווערן בייַ זיי צום אָפֿטסטן גענוצט, פֿון סטענגעס, אַטלעס, גאַרעס און ענלעכע. אויב אָבער ייִדענעס וועלן, לויטן בייַשפּיל פֿון זייערע גלויבנס-שוועסטער, ניט וועלן אָפּדעקן די אייגענע האָר, קענען זיי, כּדי די דאָזיקע צו פֿאַרדעקן, אָנשטאָט די האָרבענדער באַנוצן הויבן וואָס לאָזן זיך אַראָפּרוקן טיף אויפֿן שטערן, אַזוי ווי ס'טוען טייל קריסטינס, און אויך ייִדענעס, איבערהויפּט אין די עלטערע יאָרן...“[37]

די מחברים פֿון דער פֿאַראָרדענונג האָבן ניט באַוויזן, אין וואָס ס'איז באַשטאַנען די ייִדישקייט פֿון די איבעריקע בגדים. זיי האָבן אָבער געהאַלטן פֿאַר נייטיק אויסצוציילן איינציקווייַז די קאָפּצודעקן, ווייַל גראָד דאָס האָט באַשטימט די אייגנאַרטיקייט פֿון דער ייִדישער פֿרויען-הלבשה. ס'איז אָבער אַ גרויסער ספֿק, צי ס'וואָלט זיך זיי אייַנגעגעבן איבערצובייַטן איבער גוואַלד דעם שטייגער בייַ ייִדן, ווען ניט אַנדערע כּוחות אין ייִדישן לעבן, וואָס האָבן געאַרבעט אַ סך גרונטיקער און קאָנסעקווענטער.

9. חווה סלוצקי-קעסטין (וואַרשע) / שול-יום-טובים אין לעבן פֿון קינד

באַריכט פֿון דער אַספּיראַנטור-אַרבעט אויף דער זעלבער טעמע

מייַן לכתחילהדיקע טעמע איז געווען „יום-טובים און פֿאַרווייַלונגען אין לעבן פֿון שולקינד“, אָבער איך האָב זיך הייַנטיקס יאָר פֿאַרנומען נאָר מיט שול-יום-טובים. געטאָן האָב איך דאָס מיט אַ כּיוון. ערשטנס איז לייַכטער געווען צוצוקומען צו דער שול; צווייטנס איז דאָס אַ נייַ פֿאָרשגעביט, און עס האָט געמוזט ווערן צו ערשט אַרויסגעאַרבעט די מעטאָדיק. איך זאָג זיך דאָ ניט אַרויס, צי וועט זיך מייַן גאַנג בייַם פֿאָרשן שול-יום-טובים לאָזן אין גאַנצן צופּאַסן צום פֿאָרשן דעם באַטייַט פֿון יום-טוב אין דעם קינדס לעבן בכלל. אָבער אַן אָנהייב איז שוין געמאַכט געוואָרן.

דער שול-יום-טוב איז אין גאַנצן אַן אַנדער דערשייַנונג אין שוללעבן ווי דאָס נאָרמאַלע טאָגטעגלעכע לערנען. פֿון אויספֿאָרשן די שול-יום-טובים דאַרפֿן, ווי אַ רעזולטאַט, אַרויסדרינגען פּעדאַגאָגישע און דידאַקטישע אָנווייַזונגען וואָס זאָלן קענען אָנגעווענדט ווערן בייַם אייַנאָרדענען זיי.

---

[37] Ю. Гессенъ: Борьба правительства съ еврейской одеждой въ Имперіи и въ Царствѣ Польскомъ. Пережитое I, 2, стр. 17.

פֿון דער גאַנצער ארבעט וועט זיך זען, אַז דער ענין איז גאָרניט אַזוי פּשוט ווי עס וואָלט זיך אין פֿלוג געקאָנט אויסדוכטן. עס איז מיר דעריבער געגאַנגען קודם-כּל אין פֿעסטשטעלן דעם קאָמפּלעקס פּסיכישע פֿענאָמענען וועלכע זענען מיט דעם ענין שולּ-יום-טובֿ פֿאַרבונדן.

מיין ארבעט האָט אַ באַשרייבערישן טייל אויך. איך האָב געמוזט באַשרייבן דעם עצם פֿאַרלויף פֿון די יום-טובֿים, ווייל ניט אין אַלע שולן זיינען די שולּ-יום-טובֿים איינהייטלעכע, און אָפּט מאָל ליגן למשל אונטערן זעלבן נאָמען „גלעזל טיי" גאָר פֿאַרשיידענע טיפּן פֿאַרווילונג.

מיין ארבעט האָב איך געבויט נאָר אויפֿן סמך פֿון דעם מאַטעריאַל וואָס איך האָב אַליין צונויפֿגעזאַמלט אין די ווילנער ייִדיש-וועלטלעכע שולן, אָן שום אָנשפּאַר אין וואָסער עס איז ליטעראַטור: די טעמע איז נאָך ניט באַהאַנדלט געווָארן אין דער פּסיכאָפּעדאַגאָגישער ליטעראַטור, אויף וויפֿל מיר איז באַווּוסט.

פֿון וואָס באַשטייט מיין מאַטעריאַל?

1) 52 צייכענונגען פֿון 1טע און 2טע קלאַסן.

2) 20 אָבסערוואַציעס פֿון רעפּעטיציעס.

3) 32 באַשרייבונגען פֿון שולּ-יום-טובֿים. אין דער באַשרייבונג גייען אַריין אָבסערוואַציעס פֿון דעם קינדער-עולם און פֿון די שפּילער אויך.

4) 10 קלאַסן-שמועסן נאָך די יום-טובֿים.

5) 9 קלאַסן-שמועסן אויף פֿאַרשיידענע טעמעס וואָס האָבן אַ שייכות צום שולּ-יום-טובֿ בכלל אָדער נאָר צום ענין פֿאַרשטעלן.

6) 8 אינדיווידועלע שמועסן וועגן ספּאַנטאַנע פֿאַרשטעלונגען וואָס קינדער פֿלעגן אײַנאָרדענען בײַ זיך אין שטוב.

7) 128 שריפֿטלעכע ארבעטן, הײַנט: 15—II קלאַס שלום-עליכם-שולּ, 23—II קלאַס סאָפֿיע גורעוויטש-שולּ, 22—III קל׳ סג״ש, 16—IV קל׳ סג״ש, 15—V קל׳ סג״ש, 14—VI קל׳ סג״ש, 14—II קל׳ שאַבאַד-שולּ (מפּיצי-השׂכלה), 9—III קל׳ סג״ש.

סיי די שריפֿטלעכע ארבעטן סיי די צייכענונגען האָבן אַ שייכות נאָר צו די יום-טובֿים וואָס איך האָב באַזוכט.

8) אַחוץ די אויבן דערמאָנטע שריפֿטלעכע ארבעטן האָב איך נאָך אין מיין רשות 1300 ארבעטן „דער שענסטער שולּ-יום-טוב וואָס איך געדענק", דורכגעפֿירט דעם 14טן אָקטאָבער 1936 אין אַלע צב״ק-שולן פֿון III קל׳ פֿאַלקס-שולּ אָן. אין די ארבעטן באַשרייבן די קינדער די יום-טובֿים פֿון די לעצטע עטלעכע יאָר.

9) 28 אויסגעפֿילטע פֿאַרמולאַרן פֿון די לערער.

10) 292 אַנקעטעס פֿון די קינדער.
צוזאַמען 1879 פֿאַרשאייגנסן.

דער אַלגעמיינער פּלאַן פֿון מײַן אַרבעט זעט אויס אַזוי:

I טייל: אַרײַנפֿיר.

א) כאַראַקטעריסטיק פֿון מאַטעריאַל, ווי אַזוי איז ער געקליבן געוואָרן, פֿון וואָס באַשטייט ער, זײַן פֿאַרלאָזלעכקייט. ב) מיט וואָס פֿאַר אַוועג מען קען פֿאָרשן שול-יום-טובֿים.

II טייל: שול-יום-טובֿים און זייער גרופּירונג.

א) באַשרײַבונג פֿון די סטרוקטועלע מאָמענטן (הכנות צום יום-טובֿ, רעפּעטיציעס, בינע, זאַל, קאָסטיומען וכדומה). ב) פּסיכישע ווירקונג פֿון די שול-יום-טובֿים. ג) אַנאַליז פֿון די שול-יום-טובֿים לויט די סטרוקטורעלע מאָמענטן.

אַזוי ווי אין יעדן שול-יום-טובֿ גייט אַרײַן דער עלעמענט פֿון פֿאָרשטעלן, האָב איך אים ספּעציעל אויסגעטיילט ווי אַ באַזונדערן טייל. די וויטערדיקע פונקטן וועלן ווײַזן, ווי אַזוי איך האָב די פּראָבלעם אַוועקגעשטעלט.

III טייל: ווי אַזוי ווירקט דאָס פֿאָרשטעלן אויף דער פּסיכיק פֿון קינד.

א) דאָס פֿונאַנדערטיילן די ראָלעס. ב) ווי אַזוי פֿילן זיך די קינדער ערב דעם סאַמע פֿאָרשטעלן. ג) ווי אַזוי פֿילן זיך די קינדער בשעתן פֿאָר-שטעלן. ד) ווי אַזוי פֿילן זיך די קינדער וואָס שפּילן ניט. ה) פֿון וואָס פֿאַר אַראָלעס זײַנען די קינדער צופֿרידן (לאַנגע, קורצע, רעדעוודיקע, הויפּטראָלעס, קאָמישע, ייִנגלשע, פֿרויען-ראָלעס, די ראָלעס פֿון דערוואַקסענע וכדומה). ו) וואָס פֿאַר אַראָלעס זענען זיי צום בעסטן געפֿעלן געוואָרן פֿון די וואָס זיי האָבן ווען נישט איז געשפּילט. ז) וואָס פֿאַר אַראָלעס וואָלטן זיי זיך אויסגעקליבן פֿון די זאַכן וואָס עס האָט הײַער געשפּילט זייער קלאַס. ח) צי דאַרפֿן אַלע קינדער פֿאָרשטעלן. ט) וואָס איז דאָס אַזוינס פֿאָרשטעלן; די געזעלשאַפֿטלעכע פֿונקציע פֿון שפּילן. די פֿונקציע פֿאַרן יחיד. דאָס חלומען אויף דער וואָר.

IV טייל: פּסיכאָלאָגישע און פּעדאַגאָגישע אויספֿירן פֿון דער גאַנצער אַרבעט.

איך וויל איצט כאַראַקטעריזירן, ווי עס איז מיגלעך אויף דעם אָרט, מײַן מאַטעריאַל, און איך וויל ברענגען צוויי אויסצוגן פֿון די ענטפֿערס אויף די אַנקעטעס און צוויי שריפֿטלעכע אַרבעטן וועגן צוויי פֿאַרשידענע יום-טובֿים וואָס זענען אפֿשר כאַראַקטעריסטיש נאָר פֿאַר ווילנע, אָבער זיי זענען אינטערעסאַנט מיט דעם וואָס דער עלעמענט פֿון פֿאָרשטעלן גייט אין זיי אין גאַנצן ניט אַרײַן.

*

אַן ענטפֿער אויף מײַן אַנקעטע[1]

ס׳איז געווען אין פֿינפֿטן קלאַס. די לערערין האָט אויסגערופֿן עטלעכע קינדער וואָס וועלן דאַרפֿן פֿאָרשטעלן, צווישן זיי אויך מיר. כ׳בין נאָך דאַמאָלט געווען אַ קלייניע, און ס׳האָט מיר סתם פֿאַרכאַפּט דער געדאַנק: איך וועל פֿאָרשטעלן?! כ׳וועל זײַן אויף דער בינע, אַלע וועלן קוקן אויף מיר, און איך וועל דאַרפֿן שפּילן אויף אַן אמתער בינע. ביז אַהער האָב איך נאָר געשפּילט אין זאַל מיט אַלע קינדער, אָבער איצט וועל איך אַליין רעדן. מײַן האַרץ איז געווען איבערפֿולט מיט פֿרייד. איין זאַך האָט מיר נאָר געשרעקן: צי וועל איך זיך ניט פֿאַרטומלען? כ׳האָב געזומען שפּילן, האָב איך געזען, אַז ס׳איז עפּעס ניט אַזוי. כ׳האָב זייער לײַב צו שפּילן פֿאַר אַן אָרעמען יינגל. אין „וואָס די לבֿנה דערציילט״ האָב איך אַזוי מיטגעפֿילט דעם אָרעמען שלמהלע, מיטגעלײַטן מיט אים אין זײַן נויט, און זײַנע לײַדן. כ׳האָב זיך געפֿילט אַזוי גוט אין דער ראָלע פֿון דעם קלייניעם, אָרעמען שלמהלע, גלײַך ווי כ׳וואָלט אין זײַן ענגן קעלערשטיבל און אויף זײַן אָרט געבאָרן געוואָרן. אַזא ראָל איז פֿאַר מיר אַ פֿאַרגעניגן, ווען כ׳שפּיל איר, פֿאַרגעס איך זיך, אויף וועלכער וועלט איך בין. אָפּט מאָל, בעת ס׳איז מיר שלעכט אויפֿן האַרצן, וויל זיך מיר שפּילן, און ווען איך רייד אָפּ מײַן ראָל, ווערט מיר גרינגער.

כ׳האָב אויך געשפּילט פֿאַר „יאָסעלע״ דינענזאָנס, זי איז זייער ענלעך צו דער ראָל פֿון שלמהלען. כ׳האָב געלערנט מיט התמדה אין חדר, געכאַפּט „געשמאַקע״ קלעפּ. כ׳האָב פֿאַר זיך ניט געזען קיין אַנדער יינגל, נאָר עס איז מיר אויסגעקומען, ווי אויף זײַן אָרט וואָלט געשטאַנען מײַן טאַטע. בעת כ׳בין געווען אויף בּאָרע גלעזערס לוויה, האָט זיך מיר אַזוי געוואָלט שפּילן פֿאַר יאָסעלען, און כ׳האָב טאַקע אין זיך געחזרט די ראָלע.

(VIII, פֿרוג־קופּערשטיין־שול)

אַ צווייטער ענטפֿער אויף דער אַנקעטע

מײַן לעצטע [ראָלע] וועלכע כ׳האָב געשפּילט איז געווען פֿאַר חוהן אין טבֿיה דעם מילכיקן.

בעתן אײַנטיילן די ראָלן האָט דער רעזשיסער מיר געגעבן די ראָל פֿון צייטלען (אַ צווייטע טאָכטער טבֿיהס). גלײַך נאָך די ערשטע עטלעכע פּראָבן האָט ער מיר אומגעביטן די ראָל אויף חוהן. איך האָב פֿון אָנהייב נישט געוואָלט אײַנגיין אויף דעם, ווײַל כ׳האָב שוין די ראָל פֿון צייטלען געקענט אויף אויסנווייניק און די ראָל פֿון צייטלען איז געווען אַ גרעסערע (עס עקסע־סטירט נאָך ביסלעכווײַז דער אַמאָליקער קינדערשער געדאַנק). [שפּעטער אָבער]

---

1 אין די געבראַכטע טעקסטן איז אָפּגעהיט דער שטייגער שרײַבן פֿון אַריגינאַל.

בין איך געווען זייער צופֿרידן מיטן אויסטויש. ס׳איז מיר אויך געווען אַ סך לייכטער צו שפּילן פֿאַר חוהן ווי פֿאַר צייטלען, אַם בעסטן איז מיר טאַקע געווען געפֿעלן די ראָל פֿון חוהן (ביז ניט לאַנג – סטעפֿענסאָן און „דער מוטיקער פֿאַסאַזשיר"). מיר געפֿעלט אין לעבן אַ מענטש: אַ מוטיקער, אַ דרייסטער, מיט פֿעסטע איבערצייגונגען און וועלכער איז גרייט זיך מקריב צו זיין פֿאַר אַ געווייסן אידעאַל...

[וויטער באשרייבט זי, ווי זי איז נישט געווען צופֿרידן פֿון דער ראָלע אין „יאָסעלען" פֿאַר דער רביצין, זי חאָט נישט געוואָלט שפּילן קיין נעגאַטיוון טיפּ. אָבער וען מען האָט איר געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז דאָס איז דאָך מער ניט אַ ראָלע און זי דארף מער ניט ווי ארויס-ברענגען אַלע כאַראַקטעריסטישע שטריכן — איז זי אײַנגעגאַנגען.]

אויף דער פֿאַרשטעלונג האָב איך געזען, ווי אַסך קוקן אויף מיר קרום, אַנדערע האָבן זיך אַפֿילו אַרויסגערעדט: „אוי סאַראַ פֿאַלשע זי איז". דעמאָלט האָב איך זיך ניט פֿאַרלאָרן, נאָר כ׳האָב פֿאַרשטאַנען, אַז אויב איך רוף אַרויס אַזאַ געפֿיל, איז עס אַסימן, אַז איך שפּיל גוט מײַן ראָל. ס׳איז מיר געווען אין גאַנצן איבעריק, וואָס דער לערער און אַנדערע האָבן מיר געזאָגט, אַז כ׳האָב גוט געשפּילט."

*

דער שענסטער שולֿ-יום-טובֿ וואָס איך געדענק.

דער שענסטער יום-טובֿ בײַ אונדז אין שולֿ איז דוכט זיך מיר דער יום-טוב פֿון דער שולֿפּאָן.

די שטימונג איז בײַ אַלעמען געווען אַגוטע, מען איז געווען פֿרייַלעך און לעבעדיק. מיר, קינדער, זײַנען געשטאַנען מיט פּאָנעלעך אין די הענט. פֿון די פּאָנעלעך האָבן פֿרייַלעך אַראָפּגעקוקט די אוֹתיות: יידישע פּאָלקסשולֿ געגרינדעט פֿון סאָפֿיע גורעוויטש. הייסט עס, אַז אונדזער שולֿ לעבט נאָך און עקסיסטירט. איך בין אי פֿרייַלעך אי אומעטיק. פֿרייַלעך דערפֿאַר וואָס איז נאָך געבליבן אַ סימן נאָך אונדזער גימנאַזיע, און אומעטיק דערפֿאַר וואָס כ׳וועל זיך נאָך דאַרפֿן אַמאָל צעשייַדן מיט מײַן ליבער שולֿ און גיין אין אַנײַער, אַפֿרעמדער, צו נײַע קינדער, אומבאַקאַנטע לערער. שפּעטער זײַנען מיר זינגענדיק אַליד אַרויס, די לעערין [...] האַלט אַקורצע רעדע וועגן אונדזער שולֿ. עס מאַרשירט אַרײַן דער זעקסטער קלאַס, פֿאָרויס גייט אונדזער פּאָן, מיר זינגען דעם הימן. די שולֿ ווערט מיר עפּעס אַזוי ליב, אַזוי טײַער. יעדער ווינקעלע, יעדער שפּעלטעלע קוקט אַרויס צו מיר אַזוי פֿרײַנדלעך, אַזוי גוט... ניטאָ קיין ווערטער צו באַשרײַבן אָט יענע גרויסע ליבע וועלכע כ׳האָב געפֿילט און כ׳פֿיל צו דער שולֿ.

איצט גייט אַרײַן אונדזער קלאַס. די ערשטע זעקס קינדער (איך אויך צווישן זיי) קערן זיך אום צו דער וואַנט, ווו עס איז אָנגעקלאַפּט אַדיכט.

איך שטעל זיך די ערשטע אויף אַ בענקל, די חבֿרטע דערלאַנגט מיר אַ העמערל, אַ פּאָר נעגעלעך און דאָס וואָרט „ייִדישע". אין זאַל הערשט אַ טויטע שטילקייט, מען קען הערן, ווי אַ פליג פֿליט פֿאַרבײַ. פֿלוצלינג רײַסט אַ קלאַפּן פֿון העמערל איבער די שטילקייט, אַלעמענס אויגן זײַנען געוועגדט צו מײַן זײַט. איך גיי אַראָפּ פֿון בענקל, און אויף מײַן אָרט גייט אַרויף אַ חבֿר, אויך מיט אַ טייל פֿון פּאָן אין האַנט. איך דערלאַנג אים דעם העמערל, און ווידער קלאַפּ, קלאַפּ, קלאַפּ... די פּאָן ווצקסט, ווערט גרעסער און גרעסער, מײַן ליבע שול ווערט אויך אַזוי ווצקסן, ווצקסן זיך אַזוי גרויס, ווי זי איז אַמאָל געווען. אין האַרצן זינגט זיך עפּעס אַ ניט־אויסגעטראַכטע ליד. אָן ווערטער, אָן אַ נײַגון. איצט גייט מען שוין אַהיים. כ׳טו זיך אָן, כ׳גיי אַרויס אויפֿן גאַס, ס׳ווילט זיך מיר אַ געשריי טאָן: ניין, כ׳וועל דיר קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן, מײַן ליבע גוטע שול!...
(VI, סאָפֿיע גורעוויטש־שול)

אַ צוויי־טע אַרבעט אויף דער זעלביקער טעמע

דער שענסטער יום־טובֿ וואָס איך געדענק איז געווען פֿאַר אַ יאָרן, בשעת די גאַנצע שול און נאָך אַנדערע שולן זײַנען געגאַנגען איבער די גאַסן פֿון שטאָט. אָט דאָס איז געווען דער שענסטער יום־טוב, און איך וועל עס קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן, ווי שיין די קינדער זײַנען יעמאָלט געגאַנגען אויסגעפוצטע און יום־טובֿדיק, און עס האָט זיך געזעען בײַ די קינדער אין פּנים, אַז אַזאַ יום־טובֿ האָבן זיי נאָך ניט געהאַט, און יעדער איז געווען צופֿרידן, צעלעבט, און זיי האָבן פֿון אַלץ פֿאַרגעסן. נאָר איין זאַך איז געווען אין קאָפּ: דער יום־טובֿ. אויף אַזאַ יום־טובֿ האָבן זיי זיך ניט געריכט קיין מאָל. אין אַזאַ יום־טובֿ דאַרף מען אויך וויסן, ווי צו פֿילן זיך. אַז מען איז זיך צונויפֿגעקומען, האָט מען יעמאָלט ניט געקענט זיך דערוואַרטן די מינוט, ווען מען וועט זיך שוין אָנהייבן צו קלײַבן, יעדער קלאַס מיט זײַן דערציִערין זײַנען געקומען באַזונדער. צונויפֿגעקליבן האָבן זיך אַלע אויף דעם פּלאַץ אויף באַשאַצקאָווע גאַס. דאָרט האָט מען זיך אַלע קלאַסן אויסגעשטעלט און מען איז געגאַנגען. עס איז געגאַנגען די גאַנצע שול און גאַנץ צב״ק. ס׳איז געווען אַ גרויסער צוג. אַז מיר זײַנען אַרויס, האָט זיך די גאַנצע פֿאַרנדיקע קאָמוניקאַציע אָפּגעהאַלטן. און וויפֿל מענטשן עס זענען געגאַנגען, אַזוי פֿיל מענטשן האָבן זיך אַלע אָפּגע־שטעלט קוקן אויף אונדז. פֿון אַלע פֿענצטער כּמעט האָט מען געווארפֿן בלומען. איך האָב ניט געוווסט זיך ווי צו פֿילן, דער פּנים האָט בײַ מיר געברענט ווי אַפֿײַער, איך קען דאָס גאָר ניט באַשרײַבן, ווי איך האָב זיך געפֿילט.
(IV, פֿרוג־קופּערשטיין־שול)

*

וועגן מײַנע שוועריקייטן און ספֿקות וועל איך דערציילן אין דער אַרבעט גופֿא. איצטער וויל איך ברענגען אַן אויטשניט פֿונעם דריטן טייל (ער האָלט קרוב 70 זײַטן) אונטערן נאָמען:

ווי אַזוי פֿילן זיך די קינדער וואָס שפּילן ניט

איך וועל אָנהייבן פֿון די קינדער וואָס באַרעכטיקן זייער ניט-שפּילן. אַ שילער שרייבט, אַז ער האָט ניט געשפּילט „צוליבן ריידן". אויף דער פֿראַגע, ווי אַזוי ער האָט זיך געפֿילט, ענטפֿערט ער קורץ: „ניט גוט" (5 ש׳ע״ש 6).[2] אַן אַנדערער שרייבט: „ווייל ער האָט ניט קיין סצענישע פֿעיִקייטן צום שפּילן" (7 מ״ה 22), און נאָך איינער גיט אָן דעם זעלבן מאָטיוו (7 מ״ה 4). אַן אַנדערער זאָגט: „ווייל איך בין ניט געווען צוגעפּאַסט" (7 מ״ה 12). די לעצטע מאָטיווירונג וועגן פֿעיִקייטן און צוגעפּאַסטקייט דעקט זיך מיט דעם וואָס עס זאָגן די קינדער וועגן דער פֿראַגע, צי דאַרפֿן אַלע קינדער שפּילן; זיי האַלטן אויך, אַז צו שפּילן דאַרף מען האָבן אַ ספּעציעלע פֿעיִקייט.

אָבער דאָך זיינען אַנדערע קינדער ניט באַפֿרידיקט מיט דעם וואָס זיי קענען די סיבות, פֿאַר וואָס זיי האָבן ניט פֿאַרגעשטעלט. מען וויל שפּילן; און דאָס קומט צום אויסדרוק אין זייערע אַרויסזאָגונגען.

„איך בין געווען הייזעריק, האָב איך צו קיינעם קיין טענות ניט געהאַט". און וויטצר שרייבט ער: „איך וואָלט זייער געוואָלט שפּילן" (7 מ״ה 14). אויב ניט זיין הייזעריקייט, וואָלט ער געהאַט הייסט עס טענות. אין אַ באַהאַלטענער פֿאָרם זעען מיר יאָ אַ טענה פֿון אַ שילער (7 מ״ה 4): „איך האָב קיין מאָל ניט פֿאַרגעשטעלט, ווייל איך בין ניט פֿעיִק און מען גיט מיר קיין ראָלע ניט (מען וואָלט מיר געגעבן, וואָלט איך אפֿשר געקענט)". אַזוי טראַכטן אַסך קינדער. אַ שילער שרייבט, אַז ער האָט ניט געשפּילט „ווייל איך האָב ניט געקענט פֿאַרשטעלן און די לערערין האָט מיר ניט געוואָלט אויסקלייבן". צי דאַרף מען אַ בוליטערן ביישפּיל, אַז אַ מאָטיוו וואָס קומט פֿון שכל איז איין זאַך און דער פֿאַרלאַנג איז אַ צווייטע זאַך.

קיין קינד פֿילט זיך ניט גוט בשעת ער שפּילט ניט און די קינדער פֿון זיין קלאַס, צי אַ גרופּע קינדער שטעלן יאָ פֿאַר. אויב מען וויס, אַז מען איז אַליין שולדיק אין דעם (זע דאָס ציטירטע פֿרייַער) און אויב מען גיט אָן, אַז אין דער צייט פֿון פֿונאַנדערטיילן די ראָלעס איז מען געווען קראַנק, אָדער „ניט געקענט זיין אויף די פֿראָבעס" שרייבט מען, אַז מען האָט זיך געפֿילט ניט באַקוועם אויף דער פֿאַרשטעלונג (7 מ״ה 11). פֿיר יינגלעך פֿון דער זעלבער שול פֿון 6 קל׳ גיבן נאָך אָן, אַז זיי האָבן ניט געקומען קיין אָנטייל, ווייל זיי האָבן ניט געקענט קומען אויף די פֿראָבעס. דאָס אָבער מאַכט זיי ניט גרינגער דאָס האַרץ; זיי וועלן שטענדיק אויסקלייבן בעסער פֿאַרשטעלן, איידער אַן אַנדער פֿונקציע אין דעם שול-יום-טוב. לדוגמא: „אַ טאָג פֿאַר דער פֿאַרשטעלונג

---

2 די ראַשי-תיבֿות באַטייטן: מ״ה — מפֿיצי-השׂכלה-שול א״נ פֿון ד״ר צ. שאַבאַד; סג״ש — פֿאַלקסשול געגרינדעט פֿון סאָפֿיע גורעוויטש; פֿק״ש — „פֿרוג-קופּערשטיין-פֿאַלקסשול. שע״ש — פֿאַלקסשול א״נ פֿון שלום-עליכמען. די ערשטע צאָל באַטייט דעם קלאַס, די צוויטע (נאָכן ראַשי-תיבֿות) דעם נומער פֿון דער אַרבעט.

האָט מיר דער לעֶרער געגעבן אַ פּעקל איינלאַדונגען און געהייסן צעטראָגן; מיט אַ שִׂמחה בין איך אַרויסגעלאָפֿן פֿון שול און געקלערט: מיר איז גוט, איך וועל אויפֿטאָן אַ גרויסן פּעקל, אַוועקטראָגן אַלע איינלאַדונגען. אויף מאָרגן בין איך געקומען אין שול אויפֿן פֿאָרשטעלונג. איך האָב געטראָפֿן דעם פֿאָרואַלטער מיט נאָך עטלעכע קינדער, מיר האָבן אַלע זיך געזומען צום אָרדענונג, אויסגעשטעלט די בענק, איינגעאָרדנט די סצענע, און מער קיין אָנטייל אין דער פֿאָרשטעלונג ניט גענומען" (7 מ"ה 1). כאָטש ער פֿאַרשטייט, אַז ער האָט אָפּגעטאָן אַ גרויסן אַפּטלעכע אַרבעט, אַוועקטראָגן אַלע איינלאַדונגען, אויף וועלן אים דאָס לעבן אָפּגעקומען, אַז ער איז אויפֿריכטיק געווען צופֿרידן, וויל ער דאָך בעסער שפּילן. פֿון וואַנען זעט מען דאָס? ער באַשרייבט דעם אומעט, ווי מיר וועלן זען שפּעטער, וואָס ער האָט געפֿילט אויף דער פֿאָרשטעלונג. די קינדער וואָס שפּילן ניט אין פֿאָרשטעלונגען לעבן איבער פֿאַרשיידענע געפֿילן וואָס מען קען אָפּט מאָל ניט אָפּטיילן איינס פֿון דאָס אַנדערע: פֿאַרדראָס, קנאה, אומעט און עלנטקייט. אָבער כ'וועל זיך באַמיִען אויסטיילן יעדן קאָמפּאָנענט באַזונדער, וויל דורך דעם אַנאַליז וועט דער צושטאַנד ווערן קלערער און ווינציקער פּרטים וועלן פֿאַרווישט ווערן.

„מיר האָט פֿאַרדראָסן, פֿאַר וואָס מען גיט די אויסנאַמען די ראָלעס" (4 סג"ש 20). „איך האָב זיך אויף דער פֿאָרשטעלונג וואָס איך האָב ניט געשפּילט געפֿילט זייער ניט גוט, דערפֿאַר וויל עס האָט מיר פֿאַרדראָסן, וואָס איך האָב קיין אָנטייל ניט גענומען אין דער שפּיל" (6 מ"ה 21).

דעם געפֿיל פֿון קנאה און פֿאַרדראָס לעבן איבער ניט נאָר די וואָס שפּילן קיין מאָל ניט, נאָר אַפֿילו בייַ די וואָס האָבן אַסך מאָל געשפּילט און גייען אָן פֿאַר „סטאַרן" טרעפֿט, אַז זיי לעבן איבער דאָס זעלבע. און אַזוינע קינדער לעבן איבער די געפֿילן פֿון קנאה און פֿאַרדראָס שטאַרקער, וויל זייער אַמביציע איז צעוויגט. וען אַ מיידל אַ „סטאַר" איז געווען קראַנק און האָט איין מאָל ניט געשפּילט, שרייבט זי אַזוי: „ס'פֿאַרדריסט מיר דאָן אויף זיך, וואָס כ'קען ניט שפּילן, ס'פֿאַרדריסט מיר אויף דעם לערער וועלכער האָט מיר קיין ראָל ניט געגעבן, און איך בין מקנא די קינדער וועלכע שפּילן" (6 סג"ש 16). „איך בין געווען מקנא און מיר האָט יעמאָלט זייער פֿאַרדראָסן און איך בין געווסן אומעטיק". (אין איין זאַץ איז דאָ באַצייכנט די גאַנצע איבערלעבונג פֿון אַ קינד בשעת עס שטעלט ניט פֿאָר. אויף דער זעלבער פֿאָרשטעלונג האָט ער דעקלאַמירט אַ לידל, דאָס רעכנט ער ניט.)

וועגן דעם פֿאַרדראָס שרייבן נאָך אַסך קינדער (6 מ"ה 12, 4 סג"ש 20, 8 פֿק"ש 16). זיי מאַטיווירן, פֿאַר וואָס זיי פּילן זיך שלעכט. „ס'איז מיר זייער געווען פֿאַרדראָסלעך צוליב [דעם] וואָס איך האָב ניט געשפּילט; איך בין געווען אַזוי ווי אָפּגעזונדערט פֿון מיין גאַנצן שאַפּט" (7 מ"ה 2). אַן אַנדער קינד שרייבט: „איך האָב זיך [איך בין] אויף דער פֿאָרשטעלונג ניט געווען אויפֿגעלייגט, וויל אַלע האָבן געשפּילט און איך ניט" (5 שע"ש 15).

איך וויל דאָ ברענגען אַ ציטאַט וועלכן איך וועל בפֿרטיות אַנאַליזירן אויף אַן אַנדער אָרט, אָבער דאָ וועל איך נאָר באַווייזן, ווי אָפּגעזונדערט מען פֿילט זיך פֿון דער געזעלשאַפֿט, אַז מען שפּילט ניט.

„איך בין געווען צופֿרידן, וואָס כ׳האָב ניט געשפּילט. איך [האָב] ניט געוואָלט שפּילן". אָבער אַ ביסל ווייטער שרייבט דאָס קינד: „ווען איך האָב ניט געשפּילט, איז מיר אויסגעקומען זייער מאָדנע. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז אַלע רייַדן פֿון דעם, וואָס כּמעט אַלע קינדער האָבן געשפּילט און איך ניט. איך האָב זיך געפֿילט זייער נידערשלאָגן" (5 סג״ש 1). אָט האָבן מיר דאָ אַ שפּרונג פֿון ערשטן זאַץ ביזן לעצטן.

כּדי צו ווייזן, וואָס עס פֿעלט די קינדער וואָס שפּילן ניט, וועל איך ברענגען אַן אויסצוג פֿון אַ שריפֿטלעכער אַרבעט „דער שענסטער שולּ-יום-טובֿ וואָס איך געדענק" (7 פֿק״ש 12): „די לערערין האָט אויף מאָרגן אויסגערעכנט די ‚אַרטיסטקעס׳. איך בין אין דער רשימה אויך געווען. מײַן פֿרייד איז געווען ניט צום באַשרײַבן. איין קלייניקייט: איך וועל זײַן איינע פֿון די וואָס וועלן אַרויסגיין אויפֿן סצענע. די ווערטער האָבן מיר געקלונגען ווי פֿרייַלעכע געזאַנגען, כ׳האָב געוואָלט דער לערערין צעקושן; די לערערין איז געווען פֿאַר מיר ניט קיין לערערין, נאָר אַ גאָט, אַ הויכע פערזאָן, נאָך גרעסער ווי זי איז. ענדלעך איז געקומען מײַן גליק, מײַן פֿרייד, ווען איך האָב געדאַרפֿט שפּילן מײַן ראָלע. אַלע האָבן געמיינט, אַז איך וועל זיך שעמען. צום סוף בין איך אַרויס זייער מוטיק, שטאָלץ אויסגעפֿירט מײַן ראָלע זיי [זייער] שיין. אַלע האָבן געלאַכט, כ׳האָב געשאַפֿן אַ פֿרייַלעכע שטימונג אין זאַל." זי באַשרײַבט אַ פֿאָרשטעלונג „די דרײַ באָבעס", וווּ זי האָט געשפּילט מיסתּמא אין 2טן קלאַס. אָבער מיט וויפֿל פֿרייד זי דערמאָנט זיך אין יענעם מאָמענט!

אַ שילערין פֿון 8טן קלאַס (פֿק״ש 1) זאָגט זיך אַרויס וועגן דעם, צי דאַרפֿן אַלע קינדער שפּילן. זי רופֿט אָן זייער טרעפֿיק די קאָנסעקווענצן פֿון דעם, וואָס אַ קינד שפּילט ניט. „צי קענען אַלע שפּילן? צוליב דער פֿראַגע קומען אָפֿט מאָל קריגערײַען צווישן די קינדער. איך מיין, אַז מען דאַרף אַלעמען אויספֿרובירן. ס׳טרעפֿן אָפֿט מאָל קינדער וואָס וואָלטן אפֿשר געשפּילט, נאָר קיינער וויים עס ניט, זיי האַלטן אַליין ניט פֿון זיך. ווען אַ קינד שפּילט אַ סך, הייבט זי שוין אַליין אָן צו גלייבן, אַז זי קען." דאָס זעלבע זאָגט אַ יינגל מיט אַנדערע ווערטער. „אַלע דאַרפֿן שפּילן, ווײַל מען מיינט, אַז שוין אויף שטענדיק קען מען גאָרניט." (מ״ה). די קינדער וואָס שפּילן ניט פֿאַרלירן דעם מוט, און עס ווירקט אויף זייער אייגענער אָפּשאַצונג וועגן זיך.

„אַלע דאַרפֿן שפּילן, אַניט האַלטן מיר, אַז מיר זײַנען איבעריק" (4 מ״ה 18). אָט אַזוי פּשוט אָן קונצן האָט דאָס קינד אויסגעדריקט דעם זינען פֿון שפּילן— די געזעלשאַפֿטלעכע פֿונקציע וואָס דאָס שפּילן טוט אָפּ.

דאָס געפֿיל פֿון ניט-צופֿרידנקייט קען זיך אויסדריקן פֿאַסיוו און אַקטיוו. „שלעכט", „אומעטיק" איז די אָפּטסטע באַצייכענונג פֿון דעם פֿאַסיוון געפֿיל-

צושטאַנד. „אַז איך בין געזעסן אויף דער פּאָרשטעלונג און געקוקט, האָט מיר געדריקט אין האַרץ" (4 מ"ה 3). איך האָב געבראַכט פּאַר אַ משל ניט די טראַפֿאַרעטע אויסדרוקן, נאָר אַן איינצלפּאַל, אָבער טאַקע אַן אָריגינעלן. די ניט־צופֿרידנקייט קען אויך וועקן צו אַקציע, צו קעגנשטעלן זיך. קיינאה, פֿאַרדראָס, ווי מיר וועלן באַלד זען, קען וועקן צו מעשׂים. „מיר האָט זיך געוואָלט אַרויף אויף דער סצענע און אָנהייבן דעקלאַמירן, זינגען — און זאָלן אַלע וויסן, וואָס איך קען." (דאָס איז דער זעלבער וואָס איז געווען פֿאַרגומען מיט צוגרייטן צום יום־טובֿ). און וויטער גייט: „אויף דער פּאָרשטעלונג האָב איך זיך געפֿילט פֿרעמד. דער ינגל איז געלאָפֿן פֿאַרגרימירט, נאָר איך בין געשטאַנען אין ווינקעלע אומעטיק, אייגנזאַם און איך האָב געקלערט: לשנה הבאה וועל איך זיך אויך סטאַרען צו נעמען אַ ראָל" (7 מ"ה 1). ווי שטאַרק עס מוז זיין דער דראַנג צו שפּילן, אַז עס וועקט זיך אַ חשק אַרויפֿצוגיין אויף דער סצענע און אַליין אָנצוהייבן דעקלאַמירן. מען וויל זיך ניט פֿילן פֿאַרפֿרעמדט און אָפּגעזונדערט.

עס קענען נאָך זיין נאָך אַנדערע מאָטיוון, פֿאַר וואָס מען וויל שפּילן און אויב מען שפּילט ניט, פֿילט מען זיך ניט גוט. עס קען זיין, אַז מען וויל זיך באַווייזן פֿאַר די אייגענע (4 שע"ש, קלאַסן־שמועס, 36/XII/21). „מיר זיינען געפֿאַלן געוואָרן גרויסע אָבער גרינגע ראָלעס, דערפֿאַר וויל מענטשן האַלטן, אַז זייערע קינדער זאָלן האָבן גרויסע ראָלעס" (6 מ"ה 8), און אויף אַזאַ אופֿן טאַקע באַווייזט מען זיך פֿאַר דער שטוב. „וויל איך וויל פּאָרשטעלן און מיינע עלטערן זאָלן זען, וואָס מען קען מיר אויסלערנען אין שול" (6 שע"ש 6). מען וויל זיך באַווייזן פֿאַר די חבֿרים. מען קען אויך זוכן אַ קאָמפּענסאַציע פֿאַר דעם וואָס מען פֿאַרנעמט ווי אַ שילער ניט אַזאַ געהויבענעם אָרט אין קלאַס; דאָס שפּילן גיט אָפּט אַ מיגלעכקייט צו פֿאַרנעמען גאָר אַ נייע פּאָזיציע. דעריבער קלאָגן זיך אפֿשר די קינדער, אַז די לערער קלייבן אויס נאָר די וואָס לערנען זיך גוט (8 פֿק"ש, 4 שע"ש). דורך דעם וואָס מען ווערט אויסגעקליבן צו שפּילן ווערט מען דערהויבן.

„איך דערמאָן זיך, אַז אין 4טן, 5טן, 6טן קלאַס האָט מען ניט אויס־געפֿרוּבירט אַלע אָדער אַפֿילו 10 קינדער, די וואָס האָבן זיך געלערנט גוט, די האָט מען גענומען" (8 פֿק"ש 17).

ניט אַלע קינדער זיינען זיך מוֿדה אין דעם, אַז זיי ווילן אַזוי שטאַרק פּאָרשטעלן. עס זיינען דאָ קינדער, וואָס די ערשטע רעאַקציע, בשעת מען פֿרעגט זיי, צי זיי זיינען צופֿרידן מיט דעם, וואָס זיי האָבן ניט געשפּילט, איז: יאָ, צופֿרידן. איין פּאַל אַזאַ האָב איך שוין ציטירט (5 סג"ש 1). דער צולכעיס וויל פֿאַרדעקן די ליידן, די באַלידיקונג. וואָט שטעקט אָבער אונטערן צולכעיס? „איך האָב זיך געפֿילט זייער גוט". און אַ שורה וויטער: „אָבער אין האַרצן האָט מיר געקלאַפּט, פֿאַר וואָס איך שפּיל ניט אויפֿן אָוונט." איך האָב געטראַכט: אַלעמען האָט מען גענומען אויפֿן פּאָרשטעלונג" (4 מ"ה 43). דאָס זעלבע האָבן מיר געהאַט אין דעם ציטירטן זאַץ לויטן טיזמן 5 סג"ש 1.

עס טרעפֿן אויך קינדער וועלכע זאָגן, אַז זיי זײַנען צופֿרידן, וואָס זיי האָבן ניט געשפּילט, און זאָגן דעם אמת. דאָס זײַנען די קינדער וואָס שעמען זיך צו שפּילן (6 מ"ה 21).[3]

אַ שילערין פֿון 7טן קלאַס גימנאַזיע שרײַבט, אַז זי איז געווען צופֿרידן, וואָס זי איז שוין אַראָפּ פֿון דער בינע (דאָס זעלבע שרײַבט אַ שילערין פֿון 6 סנ"ש). זי וויל ניט, מען זאָל אויף איר זאָגן מבֿינות. אין פּערזאָד פֿון דערוואַקסלינגשאַפֿט פֿילט מען זיך אָפֿט אומבאַהאָלפֿן (מיר איז שוין אויסגעקומען וועגן דעם צו ריידן אין אַן אַנדער טייל פֿון דער צַרבעט אויך). מען וויים ניט, וואָס צו טון מיט די הענט און פֿיס; און דאָ מוז מען זיך נאָך וויזן פֿאַר יענעם און אַנטפּלעקן עפּעס פֿון אייגענעם איך. טרעפֿן זיך קינדער מיט אויטיסטישע נייגונגען, וואָס פֿאַרמאַכן זיך גראָד פֿאַרן אָרום. אַזוינע קינדער קומט מיסתּמא אָן שווער פֿאַרצושטעלן. אָבער טאָמער נעמט מען זיי ניט, איז זיי וויַטער שווער אויפֿן האַרצן.

און איצט אַ שטיקל סך-הכּל. קינדער וואָס שפּילן ניט פֿילן זיך בדרך-כּלל עלנט, אָפּגעשטויסן. די קינדער וואָס שפּילן שאַפֿן אַ קאָנסאָלידירטע גרופּע וואָס פֿילט זיך פֿאַרבונדן מיט דעם גרויסן אינטערעס וואָס עס וועקט די פֿאָרשטעלונג. די פֿעסטשטעלונג איז פֿאַר אונדז אַ געווינס. עס איז פֿאַר אונדז קלאָר געווארן די דערציִערישע ראָלע וואָס ס'האָט דאָס פֿאָרשטעלן פֿאַרן קאָלעקטיוון צוזאַמענלעבן פֿון קלאַס און פֿאַר בויען דעם כאַראַקטער פֿון יעדן יחיד באַזונדער. איצט מוזן געפֿונען ווערן מיטלען אויף אַרײַנצוציִען ווי וויַט מיגלעך אַלע קינדער אין דער פֿאָרשטעלונג. אָבער וועגן דעם אין די אויספֿירן צום סוף פֿון מײַן גאַנצער צַרבעט.

10. נחמה עפשטיין (ווילנע) / ווי אַזוי צו קלאַסיפֿיצירן דעם יִידישן ווינ

אויסשניט פֿונעם אַרײַנפֿיר צו דער אַספּיראַנטור-צַרבעט: „יִידישער פֿאָלקסהומאָר".

מײַן אַרבעט באַשטייט פֿון צוויי טיילן: 1) פֿון דער זאַמלונג וויצן וואָס איך האָב צונויפֿגענומען און 2) פֿון אַן אַרײַנפֿיר צו דער זאַמלונג.

דער אַרײַנפֿיר האַלט 3 קאַפּיטלען. אין ערשטן גיב איך אַ באַשרײַבונג פֿון דער יִידישער וויצן-לִיטעראַטור ביז איצט; אין צווייטן רייד איך אָרום דעם ענין קלאַסיפֿיקאַציע און פֿאַרגלײַכיקע באַמערקונגען; דער דריטער איז אַ באַשרײַבונג פֿונעם מאַטעריאַל אין דעם סדר ווי ער איז אײַנגעטיילט. צום סוף גיב איך אַ רשימה פֿון די זאַמלער און פֿון די געגנטן, ווו דער מאַטעריאַל איז אויפֿגענומען געווארן.

---

[3] זע אין קאַפּיטל: ווי אַזוי פֿילן זיך די קינדער בשעתן פֿאָרשטעלן.

היות ווי דער ציל פון מײַן אַרבעט איז צוזאַמענשטעלן אַ פולע מעטאָדיש אויפגעבויטע זאַמלונג פון אַלע יידישע וויצן, האָב איך געהאַלטן פאַר נייטיק קודם-כל צו געבן אַן אָפשאַצונג פון די זאַמלונגען וואָס זענען אַרויס ביז הײַנט. געטאָן האָב איך עס ניט נאָר דערפאַר, ווײַל אַזוי דאַרף זײַן דער גאַנג בײַם צונויפשטעלן יעדער פאָלקלאָר-זאַמלונג בכלל, נאָר אויך ווײַל עס קען זיך אויסדוכטן, אַז בעצם זײַנען שוין פאַראַן אַזוי פיל פאַרעפֿנטלעכטע זאַמלונגען יידישע וויצן, אַז ס׳איז אפֿשר ניט פּדאי נאָך אַ מאָל זיך צו דעם צו נעמען.

פון דעם איבערבליק וואָס איך גיב איז צו זען, אַז אַ טייל זאַמלונגען איז אָן גרעסערע פּרעטענזיעס — מען איז אויסן נאָר צו פאַרווײַלן דעם עולם; אין אַנדערע ווידער שטעלן זיך די מחברים פאַר אַ ציל אויפצוווײַזן לויטן באַווּסטן נוסח, אַז ניט געקוקט אויף זײַן גאַטספאָרכטיקייט און אויף אַלע צרות איז דער יִד פֿאָרט דער מײַסטער פון וויץ.

צווישן די צענדליגער זאַמלונגען, מיט וועלכע איך האָב זיך באַקענט, האָב איך נאָר אין אײנער געטראָפֿן אַ קלאָרע אָפשאַצונג פון דעם, ווי אַזוי דער יִדישער וויץ איז געזאַמלט געווארן ביז איצט און וואָס מען דאַרף אויף דעם פּעלד טון. אין אַרײַנפֿיר פון ליפּסאַנס בוך „די וועלט דערצײלט״ (1928)[1] לייענען מיר: „עד-היום האָבן מיר ניט קיין גאַנצע פֿולשטענדיקע זאַמלונג פונעם יִדישן וויץ, וואָס זאָל זײַן געקליבן און צוזאַמענגעשטעלט מיט באַהאַוונטקייט, מיט אַ סדר, מיט אַ טעם. מיר האָבן אָן אַ שיעור וויצנביכלעך און וויצן-זאַמלונגען מישטיינס געזאָגט, וואָס זײַנען צונויפֿגעשטוקעוועט פון עמי-האַרצים וואָס קענען קיין פּתח און קיין לשון ניט...״ און ווײַטער: „דרויאַנאַווס ,ספֿר הבדיחה והחדוד׳ איז דערווײַל דער אײַנציקער פּרוּוו צו געבן דעם יִדישן וויץ געקליבן, קלאַסיפֿיצירט.״

ניט אַרײַנלאָזנדיק זיך דאָ אין קיין אָפשאַצונג, אויף וויפֿל ליפּסאַנס פּעסטשטעלונג איז גענוג פּרעציז אין איר פֿאָרמולירונג און אויסשעפּיק אין די פֿאַדערונגען, מוז מען אָבער אָנערקענען, אַז זי שטימט אין גאַנצן מיט די פֿאַקטן: ניט געקוקט אויף דעם וואָס די צאָל זאַמלונגען יִדישע וויצן איז זייער אַ היפּשע, וואָס זאָל האָבן אַ וויסנשאַפֿטלעכן טאָג ניט קיין איין אויסשעפּיקע זאַמלונג אין יִדיש, וואָס זאָל האָבן אַ וויסנשאַפֿטלעכן ציל, ממילא אַ וויסנשאַפֿטלעכן וועדט. בכן איז מײַן אַרבעט אָן אָנהייב בײַם אויפֿשטעלן אַ פולע זאַמלונג יִדישע וויצן, וואָס זאָל קענען שאַפֿן דעם מאַטעריאַל פאַר וויסנשאַפֿטלעכע אויספֿאָרשונגען אויף דעם פּעלד.

די 1297 וויצן וואָס גייען אַרײַן אין מײַן זאַמלונג זײַנען געזומען פונעם פֿאָלקלאָר-אַרכיוו אין יִוואָ. דער אַרכיוו פֿאַרמאָגט בערך 100 טויזנט נומערן

---

1 געגויע טיטלען פון אַלע זאַמלונגען וואָס ווערן דאָ דערמאָנט זײַנען געבראַכט אין דער ביבליאָגראַפֿישער רשימה צום סוף אַרײַנפֿיר.

פֿאָלקלאָר-מאַטעריאַל פֿון פֿאַרשיידענע מינים. פֿון דעם זיינען 62.817 נומערן אינווענטאַריזירט. איך האָב אויסגענוצט נאָר די אינווענטאַריזירטע וויצן. טייל נומערן פֿון די וואָס גייען אַרײַן אין מײַן זאַמלונג ווילן זיין פֿאַרפֿנטלעכט ווי אַ רויער מאַטעריאַל אין פֿאָלקלאָרבאַנד פֿון יִיווָאָ, וואָס גרייט זיך איצט. אין דער זאַמלונג זיינען ניט אַרײַנגענומען געווָארן פֿונעם אינווענטאַריזירטן מאַטעריאַל די אַזוי גערופֿענע גראָבע וויצן, הגם ס׳איז קלאָר, אַז פֿאַר דער וויסנשאַפֿטלעכער אויספֿאָרשונג פֿונעם יִידישן ווירט איז דער מאַטעריאַל זייער וויכטיק. מען וועט זיך דאַרפֿן מיט אים פֿאַרנעמען ספּעציעל.

בײַם צונויפֿשטעלן די זאַמלונג האָב איך זיך ניט געיאָגט נאָך קיין נײַסן: ס׳איז מיר געווען וויכטיק צו פֿאַרפֿיקסירן יעדן ווירט וואָס גייט אַרום אין פֿאָלק. איך האָב דערײַבער אַרײַנגענומען אין מײַן מאַטעריאַל אויך אַזוינע וויצן פֿונעם פֿאָלקלאָר-אַרכיוו, וואָס זענען שוין געדרוקט, אָבער צעוואָרפֿן איבער פֿאַרשיידענע זאַמלונגען. פֿאַרשטייט זיך, אַז אויף די פֿאַראַלעלן מיט געדרוקטע וויצן ווערט אין יעדן פֿאַל באַזונדער אָנגעוויזן.

דער ניט-אינווענטאַריזירטער וויצן-פֿאַרמעג פֿון יִיווָאָ איז נאָך אַ גאַנץ גרויסער, און בעת ער ווערט אויסגענוצט ווערן אַזוי ווי דער אינווענטאַריזירטער טייל, ווילן מיר, גלייב איך, קענען האָבן אַ מאַטעריאַל, וואָס אויף דעם סמך פֿון אים ווערט מען זיין בכוח צו מאַכן וויסנשאַפֿטלעכע אויספֿירן.

איינער פֿון די וויכטיקסטע מאָמענטן בײַם צוזאַמענשטעלן אַ פֿאָלקלאָר-זאַמלונג איז די קלאַסיפֿיקאַציע פֿונעם מאַטעריאַל.

עס איז ניט קיין נײַס, אַז דאָ שטויסט מען זיך אָן אויף גרויסע שוועריקייטן. די גרענעץ צווישן איין קאַטעגאָריע און דער צווייטער ווערט אָפֿט מאָל צעשוווּמען. אויב דאָס איז אַ דערשײַנונג וואָס מיר טרעפֿן בײַ פֿאַרשיידענע מינים פֿאָלקשאַפֿן, איז דאָס אָבער בײַם ווײַן, דוכט מיר, נאָך קאָמפּליצירטער. וועגן דעם, ווי אַזוי די פֿראַגע איז פֿאַרענטפֿערט אין אַנדערע זאַמלונגען, גיב איך איבער באַרימכות אין דעם קאַפּיטל: „די ביזאיצטיקע ווינצ-לִיטעראַטור.“ איצט וועל איך דערציילן וועגן מײַן גאַנג.

*

אין ווײַן האָבן מיר צו טון מיט 2 עלעמענטן: מיטן לבוש, ד״ה מיט דער סביבה אָדער דעם פערסאָנאַזש, און מיט דער טענדענץ. ניט אַלע מאָל אָבער זיינען די צוויי עלעמענטן צונויפֿגעבונדן. אָפֿט קען מען די טענדענץ פֿון ווײַן איבערגעבן אויך אין אַן אַנדער לבוש. איך האָב זיך באַמיט פֿאַר אַ יסוד פֿון מײַן קלאַסיפֿיקאַציע צו נעמען די טענדענץ פֿון ווײַן: אין וואָס ער ציילט, וואָס ער וויל אויסלאַכן. מײַן גאַנג וועל איך אילוסטרירן מיט בײַשפּילן. איך וועל ברענגען עטלעכע „גרענעצווינצן“, וואָס לויט זייערע אויסנווייניקסטע סימנים וואָלטן זיי באַדאַרפֿט געהערן צו איין קאַטעגאָריע, אָבער לויט זייער טענדענץ צו אַ צווייטער. דאָ מוז איך באַמערקן, אַז די אַלע

בײַשפּילן וועלן פֿון איין זײַט זייערער זיך גרענעצן מיט דער קאַטעגאָריע „וויצן וועגן עמי-האַרצים." נעמען נעמט זיך עס דערפֿון, וואָס די דאָזיקע קאַטעגאָריע איז אין מײַן זאַמלונג כמעט די גרעסטע אין צאָל: זי נעמט אַרײַן 223 נומערן. בײַ אַזאַ סכום איז דער לבֿוש פֿון אירע וויצן אַ פֿאַרשיידענער, און דערפֿאַר קען געמאָלט זײַן, זיי זאָלן זיך גרענעצן מיט אַ ריי אַנדערע קאַטעגאָריעס.

לאָמיר נעמען צוויי וויצן, ווו ס'פֿיגורירן בעלי-עגלות. דער ערשטער וויץ:

אַ בעל-עגלה איז אין דער פֿרי אַרײַנגעקומען אין אַ קרעטשמע אַרײַן און האָט געזען ליגן אויפֿן טיש טלית-ותפֿילין. האָט ער זיי געגעבן אַ כאַפּ און זיך געשטעלט דאַוונען. — וואָס טוט איר, פֿעטער? זאָגט צו אים אַ ייִד: דאָס איז דאָך רבינו תמס תפֿילין. — איך האָב אים אין דר'ערד! ענטפֿערט דער בעל-עגלה: ביז ער וועט אַרײַנקומען, וועל איך שוין לאַנג האָבן אָפּגעדאַוונט.

דער פּערסאָנאַזש איז דאָ אַ בעל-עגלה. אָבער די זעלבע זאַך קען טרעפֿן מיט איטלעכן אַנדערן עם-האָרץ אויך. מיר האָבן טאַקע אין אונדזער זאַמלונג אַ צווייטן וואַריאַנט פֿון דעם וויץ, וואָס דאָרט איז דער העלד אַן אַנאָנימער עם-האָרץ. ווי באַלד אַזוי, פּסקן איך, אַז דער וויץ דאַרף געהערן צו דער גרופּע עמי-האַרצים. און אָט איז אַ צווייטע דוגמא:

אַ בעל-עגלה טײַטשט דעם ראָשי-תיבֿות פֿון פּ"נ אויף אַ מצבֿה: — אויף אַהין מאַכט עס מיסתמא: „פּאָיעדיעש נאַזאַד?" און אויף צוריק: „ניע פּאָיעדו!" הגם דאָ ליגט אויך אין גרונט די טענדענץ אויסצולאַכן עם-האַרצות, אָבער אין דעם פֿאַל איז זי ענג פֿאַרבונדן מיטן העלד וואָס טראַכט אין זײַנע פֿאַכמענישע קאַטעגאָריעס, און אַזאַ אינטערפּרעטאַציע פֿון דעם פּ"נ איז טאַקע כאַראַקטעריסטיש ספּעציעל פֿאַר אים, דעם בעל-עגלה. קיין אַנדער פּערסאָנאַזש קען דאָ ניט זײַן, און דערפֿאַר רעכן איך אַרײַן דעם וויץ אין דער קאַטעגאָריע וויצן וועגן בעלי-עגלות.

נאָך אַ בײַשפּיל. אין דער גרופּע „וויצן וועגן מישפּחה" האָב איך אַרײַנגענומען די וויצן וואָס לאַכן אויס די פֿאַרהעלטענישן צווישן מאַן און ווײַב, מחותנים און אויך צווישן טאַטע-מאַמע און קינדער. און ווידער אַ מאָל אין דער גרופּע „עמי-האַרצים" האָבן מיר וויצן פֿונעם ישובֿניקס מישפּחה-לעבן. למשל:

איינער אַ ישובֿניק האָט זיך פֿאַררעדט יום-טובֿ בײַם מיִנין און איז נישט געגאַנגען עסן. אין שטוב בײַ אים האָט מען זיך נישט געקענט דערוואַרטן און מען האָט געשיקט זײַנעם אַ ייִנגל אים רופֿן. קומט ער אַרײַן אין מיִנין און זאָגט צום טאַטן אויפֿן קול: „טאַטע, קום עסן! דער צימעס האָט זיך שוין צעקאָכט ווי דר..!" דער טאַטע איז געבליבן פֿאַרשעמט צווישן אַלע ייִדן און האָט מיט כּעס געזאָגט צו זײַן זון: „דו גייסט אַוועק, שייגעץ איינער! איך גיב דיר אַ פֿראַסק אין מאָרדע, וועסטו זיך אַזש באַק...!"

פֿאַר מיר איז קלאָר, אַז הגם די העלדן פֿון דעם וויץ זענען טאַטע און זון, איז פֿאָרט זײַן אָרט צווישן די וויצן וועגן גראָבע יונגען און עמי-האַרצים. די טענדענץ פֿון דעם וויץ איז צו ווײַזן פֿאַרגרעבטקייט, און דער הינטערגרונט פֿון מישפּחה-לעבן איז דאָ בלויז אַ העלפֿמיטל בולטער צו מאַכן דעם ישובֿניקס אמתן פּרצוף.

די גרופּע עמי-האַרצים גרענעצט זיך אויך מיט דער גרופּע „ייִדן און גויים". איך ברענג דאָ איינעם פֿון אַזוינע גרענעצוויצן.

אַ רבֿ האָט תּמיד געהאַט וויכּוּחים מיטן גלח פֿון שטאָט. שטענדיק האָט אים דער גלח אָנגעוויזן אויף פּסוקים אין דער תּורה, וואָס זײַנען ליגן. איין מאָל האָט זיך דער גלח פֿאַרוועט מיטן רבֿ, אַז ער וועט אים עפּעס פֿרעגן און דער רבֿ וועט ניט קענען ענטפֿערן. נאָר דער רבֿ מעג אים אָבער אויך פֿרעגן. דער פֿאַרהער זאָל זײַן אין טײַך, און ווער ס'וועט נישט וויסן, דעם זאָל מען אַרײַנוואַרפֿן אין וואַסער אַרײַן. דער טאָג איז געקומען, מען האָט גוזר-תּענית געווען, תּהיִלים געזאָגט, דער רבֿ זאָל חליִלה נישט ניִכשל ווערן.

קומט אָן אַ דאָרפֿסמאַן, גייט אַרײַן אין אַ שטוב און זעצט זיך עסן. — וואָס טוסטו? פֿרעגט מען אים: ווייסט דען ניט, אַז מען פֿאַסט הײַנט? — וואָס איז? פֿרעגט ער: ס'איז יום-כּיִפּור צי תּשעה-באָבֿ? דערציילט מען אים די מעשׂה. זאָגט דער דאָרפֿסמאַן: „ווייס איך וואָס! איך וועל מיך גיין פֿאַרהערן מיטן גלח!" דעם עולם איז אַ ביסל לײַכטער געוואָרן, נאָר דער רבֿ האָט נישט מסכּים געווען. דער ייִד האָט זיך אָבער שטאַרק אײַנגעשפּאַרט, איז דער רבֿ באַשטאַנען מיט דעם תּנאַי, אַז טאָמער דער ייִד וועט חס-וחליִלה מנוצח ווערן — גייט דער רבֿ פֿאַר אים. האָט זיך פֿאַרזאַמלט דער המון דער ייִדישער און גוייִשער בײַם ברעג, און מען קוקט זיך צו דאָס גרייטע. קומט אָן דער גלח, און מען מאַכט אים באַקאַנט מיטן ייִדן. — מהיכא-תּיתי, טראַכט זיך דער גלח: מיט אַזאַ ייִדל וועל איך זיכער פֿאַרטיק ווערן! מען גייט אין וואַסער אַרײַן. — נו, פֿרעג עפּעס, ייִד! זאָגט דער גלח מיט אַ געלעכטער. — וואָס הייסט „איני יודע"? שרײַט דער ייִד אויף אַ קול. — כ'ווייס נישט! ענטפֿערט דער גלח. — האָט איר געהערט? פֿרעגט דער ייִד. — יאָ! שרײַען אַלע.

אויב אַזוי, אַ טראַסק אין וואַסער אַרײַן!

דערנאָך פֿרעגט מען דעם ייִד: ווי ביסטו עפּעס געקומען אויף אַזאַ המצאה? ענטפֿערט ער: „איך לייען מיר אין דער היים דעם ,קבֿ-הישר' און דעם ,שבֿט-מוסר' אויף עבֿרי-טײַטש. זע איך, אַז ווען עס קומט צו ,איני יודע', שטייט ,כ'ווייס ניט'. האָב איך מיר געקלערט: מה-דאָך, אַז יענע אָבֿות ווייסן נישט, וועט דער טומאהניק וויסן?"

ס'איז קלאָר, אַז דאָ ווערט אָפּגעלאַכט פֿונעם עם-האָרץ; עס שטייט אים אַפֿיִלו ניט בײַ דער זכות פֿון זײַן מסיִרת-נפֿש. הגם דער לבֿוש פֿונעם וויץ איז דאָ אַ רײַכער און ער האָט אַ שײַכות צו באַציִונגען צווישן ייִדן און גויים

אין אַ געוויסער תקופה, מוז אָבער דער ווין צוליב זײַן טענדענץ געהערן צו דער גרופע „עמי-האַרצים."

איך ברענג דאָ איצטער מײַן קלאַסיפיקאַציע:

I

1) ווײַן וועגן מישפחה

2) ווײַן וועגן בעלי-מלאָכות און בעלי-עגלות

3) ווײַן וועגן אָרעמע לײַט און גבֿירים

4) ווײַן וועגן יידן און גוים:
א) יידן ב) גוים ג) יידישע און קריסטלעכע אמונה ד) יידיש לשון און גויש לשון

5) ווײַן וועגן גרויסע לײַט

6) ווײַן וועגן כלי-קודש:
א) רבנים ב) שמשים ג) חזנים ד) מגידים ה) מלמדים

7) ווײַן וועגן ישיבֿה-בחורים

8) ווײַן וועגן חכֿידים און רביים

9) ווײַן וועגן אַפּיקורסים און „דײַטשן"

10) ווײַן וועגן לײַטוואַקעס

11) ווײַן וועגן עמי-האַרצים און גראָבע יונגען:
א) אין דער שטוביקער סבֿיבֿה
ב) בײַם ספֿר ג) אין בית-מדרש
ד) אין דער גרויסער וועלט
12) ווײַן וועגן מענטשן מיט פֿאַר-שיידענע דעפֿעקטן:
א) נאַראָנים ב) משוגעים און בעלי-מום.

II

וויציקע וועלטלעך:
1) וויציקע ענטפֿערס
2) וויציקער פּשט.

III

חכמות און שפּיצלעך פֿון באַשטימטע וויצלערס:
1) מאָטקע חבד
2) הערשעלע אָסטראָפּאָליער
3) פֿראָים גריידינגער
4) מרדכי ראַקאָווער
5) שײַקע פֿײַפֿער
6) געפֿרוירענער צאָן.

פֿון דער קלאַסיפֿיקאַציע זעען מיר, אַז דער גרעסטער טייל מאַטעריאַל האָט זיך באַקומען אײַנגעטיילט אין סאָציאַלע גרופּעס. ווײַטער גייט אַ גרופּע „עמי-האַרצים" און אַ צווייטע גרופּע וויצן, וווּ ס'ווערן אויסגעלאַכט דעפֿעקטן פּסיכישע אָדער פֿיזישע: אַהער געהערן ווײַן וועגן נאַראָנים, משוגעים און בעלי-מום. די 12 גרופּעס ווערן אין דריטן קאַפּיטל פֿון מײַן אַרײַנפֿיר געגנוי באַשריבן.

איצט ווייל איך דאָ מאָטיווירן, פֿאַר וואָס איך האָב אויסגעטיילט די צוויי גרופּעס וואָס זײַנען באַצייכנט מיט אַ רוימישן II (וויציקע וועלטלעך) און מיט אַ רוימישן III (חכמות און שפּיצלעך פֿון באַשטימטע וויצלערס). אין פֿלוג קען זיך אויסווײַזן, אַז דאָס איז אין סתּירה מיט דער אַלגעמיינער אײַנטיילונג פֿונעם מאַטעריאַל. נאָר לאָמיר נעמען עטלעכע בײַשפּילן — קודם-כל פֿון דער גרופּע וואָס טראָגט דעם נאָמען „וויציקע וועלטלעך".

א) אַז אַלע טויטע באַקן בייגל, וווּ טוען זיי אַהין זייער סחורה? — לײַגן זיי טאַקע אין דער ערד מיט זייער סחורה.

ב) פֿאַר וואָס טרינקט מען נאָך פֿיש ברענפֿן? — ווײַל „פֿיש" מאַכט: פֿלעשל יין שׂרף.

ג) פֿאַר וואָס ווערט פֿרײַער גרוי דער קאָפּ און דערנאָך די בּאָרד? — ווײַל די האָר פֿון קאָפּ זײַנען מיט אַ סך יאָר עלטער ווי פֿון דער בּאָרד.

ד) אָדם-הראשונען האָט אײַנגעביסן אַן אינזעקט. בּאַקלאָגט ער זיך פֿאַר גאָט. נעמט גאָט אים בּאַווײַזן פֿאַרשיידענע מינים אינזעקטן און פֿרעגט אים, צי דער איז דאָס וואָס האָט אים אײַנגעביסן. ער ווײַזט אים אייגעם, זאָגט אָדם: „לא זו" [ניט דער]. ער ווײַזט אים אַ צווייטן, זאָגט ער „אף לא" [אויך ניט]. ער ווײַזט אים אַ דריטן, ענטפֿערט אָדם: „כמראה" [אַזאַ מין געשטאַלט]. דערפֿון שטאַמט עס: לויז, פֿלוי, קאָמאַר.

איך רעכן, אַז דער אונטערשייד צווישן אַזאַ מאַטעריאַל און די בּײַשפּילן פֿון די פֿרײַרדיקע קאַטעגאָריעס ליגט פֿון אויבן אויף. די ווײַזן פֿון דער קאַטעגאָריע האָבן ניט אין זייער יסוד קיין טענדענץ אויסצולאָכן: זיי זײַנען מער שפּאַסיק ווי בײַסיק. מיר האָבן דאָ בלויז דעם וויציקן ענטפֿער אָדער דעם וויציקן פּשט וועגן אָפּשטאַם פֿון וועדטער און וועדטלעך. דערפֿאַר האָב איך די ווײַזן אויסגעטיילט אין אַ באַזונדערער קאַטעגאָריע.

אין גאַנצן באַזונדער האָב איך אויך אַוועקגעשטעלט די גרופּע „חכמות און שפּיצלעך פֿון באַשטימטע וויצלערס" (231 נומערן). געשען איז עס ניט דערפֿאַר ווײַל דעם מאַטעריאַל איז ניט געווען ווו אַרײַנצופּאַסן. פֿאַרקערט, אויב מען וואָלט וועלן, לאָזט ער זיך זייער לײַכט צעשטויבן לויט די געברויכטע קאַטעגאָריעס. אָבער ווי נאָר מען באַקענט זיך מיטן מאַטעריאַל, זעט מען, אַז דאָס איז אַ גרופּע וואָס איז געשלאָסן אין זיך. דער גרעסטער טייל פֿון אירע וויצן איז אַזאַ, וואָס מיר טרעפֿן זיי ניט אין קיין שום אַנדערע קאַטעגאָריעס.

דערפֿאַר אָבער ווערט אַ היפּשער טייל פֿון די וויצן וואַריִרט אין גבוּל פֿון דער וויצלער-גרופּע גופּא, ד"ה אַז וויצן וואָס מען פֿאַרבינדט אַ שטייגער אין ווילנע מיט מאָטקע חבדן, ווערן אין אַנדערע ערטער דערציילט וועגן הערשעלע אָסטראָפּאָליער, פֿראָיִם גריידינגער אָדער מרדכי ראַקאָווער. טייל מאָל איז עס כּמעט ווי אַן איבערחזרונג פֿון דעם זעלבן וויץ, למשל:

א) איין מאָל האָט מאָטקע חבד געקויפֿט צוזאַמען מיט זײַן פֿרוי אַ פּלעשעלע ברענפֿן צו פֿאַרקויפֿן. די פֿרוי איז צו צו אים און האָט געזאָגט: „נאָ דיר אַ דרײַער און גיב מיר אַ גלעזעלע ברענפֿן". האָט ער איר געגעבן. האָט ער דאָך שוין אַ דרײַער, נעמט ער און גיט אים דער פֿרוי, און זי פֿאַרקויפֿט אים אַ גלעזעלע ברענפֿן. אַזוי איז געגאַנגען דער דרײַער צווישן ביידע אַהין און צוריק, ביז דאָס פּעסעלע איז געוואָרן לײַדיק.

ב) הערשעלע איז געווען אַן אָרעמאַן, זאָגט ער צו דער ווײַב: „הער, אַן אָפּענע טיר אין גאַס האָבן מיר, לאָמיר זיך מאַכן אַ שענקל און האַנדלען מיט אַ ביסל ברענפֿן." האָבן זיי געקויפֿט אַ פּעסל ברענפֿן און צוועקגעשטעלט אין קרעמל. אָבער קוֹנים ווײַזן זיך ניט. הערשל קומט פֿון דאַוונען, זאָגט ער

צו דער יידענע: „איך האָב בײַ זיך 5 גראָשן, טאָ גיב מיר פֿאַר 5 גראָשן בראָנפֿן.“ האָט זי אים געגעבן. די יידענע האָט אויך נישט פֿײַנט געהאַט אַביסל בראָנפֿן. רופֿט זי זיך אָפּ צו הערשעלען: „איצט נאָ דיר די 5 גראָשן און גיב מיר אויך אַ טרונק בראָנפֿן“. האָט ער איר אויך געגעבן. אַהער–אַהין– דאָס פֿעסעלע בראָנפֿן איז אויסגעטרונקען געוואָרן פֿאַר 5 גראָשן.

פֿונקט אַזוי חזרן זיך איבער די שפּיצלעך וואָס זיי טוען אָפּ דעם גוי אין מאַרק אָדער דער קאַרגער קרעטשמערקע. די וויצן בלײַבן אָבער אין די גרענעצן פֿון דער וויצלער-גרופּע. מהוץ פֿון איר האָב איך זיי אויפֿן שטח פֿון יידישן וויץ ניט געטראָפֿן. דערפֿאַר אָבער זײַנען יאָ פֿאַראַן וואַריאַנטן צו זיי אין די שפּיצלעך פֿונעם דײַטשן פֿאָלקסוויצלער טיל אויסנשפּיגל.

די שפּיצלעך ווערן אָפּגעטאָן סײַ אין דער שטוביקער סבֿיבֿה, סײַ מחוץ איר. פֿון די וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיטן מישפּחה-לעבן איז צו זען, אַז דער וויצלער איז אַן אָרעמאַן אַן אבֿיון. דאָס ווײַזט זיך אויך אַרויס אין די מעשׂים וואָס ער טוט אָפּ דעם קמצן, בעת יענער וויל אים ניט העלפֿן. צום שאַרפֿסטן ווײַזט זיך אָבער אַרויס דער כּוח פֿון זײַנע אײַנפֿאַלן אין דער קרעטשמע, וווּ ער וויל איבערנעכטיקן און טרעפֿט אָן אויף אַ גאַנץ קאַלטן קבלת-פּנים. די קרעטשמע איז די פֿאַקטישע ארענע פֿון דעם וויצלערס „טעטיקייט“.

אָפֿט מאָל איז דער קרבן פֿונעם שפּיצל אַ בריטערער עולם — אַפֿילו גאַנץ קהל.

פֿון דעם מאַטעריאַל זעען מיר בולט, אַז דער וויצלער האָט די אָנערקענונג פֿון זײַן אַרום, און וווּ מען דאַרף פּטור ווערן פֿון אַ צרה אָדער עמעצן אָנלערנען, וועגדט מען זיך צו אים. אַן אילוסטראַציע צו דעם קענען זײַן די באַקאַנטע שפּיצלעך מיט פּויערים וואָס פֿאַרקויפֿן צו טייַער אייער. ספּעציעל איז אינטערעסאַנט דאָס שפּיצל וואָס הערשעלע אָסטראָפּאָליער טוט אָפּ דעם שנאָרער. די דאָזיקע מעשׂה הייבט זיך אָן אַזוי: „דאָס שטעטל, וווּ הערשעלע אָסטראָפּאָליער האָט געווויינט, האָט געהאַט אויסצושטיין פֿון אַ געוויסן שנאָרער; זיי האָבן פֿון אים נישט געקענט פּטור ווערן, און כּמעט אַלע צווויי וואָכן איז ער געקומען צו זיי אין שטעטל אָנמאַכן סקאַנדאַלן. זיי האָבן קיין אַנדער אויסוועג נישט געהאַט נאָר וויי זיך צו וועגדן צו הערשעלען.“

דערפֿאַר אָבער וווּ מען פֿרווט דעם וויצלער אונטערשטעלן אַ פֿיסל, ווייס ער זיך אַזוי אָפּצופֿאַרטיקן, אַז מען האָט אים צו געדענקען. אַזעלכע פֿאַלן זײַנען זעלטן, און דערפֿאַר וויל איך דאָ ברענגען כאָטש איין בײַשפּיל פֿון דעם מין.

איין מאָל איז הערשעלע געגאַנגען אויפֿן מאַרק פֿאַרקויפֿן אַ פֿערד. די קאָניוכעס האָבן זיך אויפֿגעקליבן און געוואָלט אים אָפּטון אַ שפּיצל. זײַנען

צוגעגאַנגען צו אים עטלעכע זייערע און געפֿרעגט: „וויפֿל קאָסט די קאָזע?". הערשעלע האָט זיך געשפּאַרט מיט זיי, אַז ס׳איז אַ פֿערד, ניט קיין קאָזע. ער איז אָבער געשטאַנען ביזן אָוונט, האָט ער געמוזט פֿאַרקויפֿן דעם פֿערד פֿאַר אַ קאָזע. נו, דערפֿאַר, טראַכט ער זיך, וועט ער זיי שוין אָפּטון! האָט ער געמומען דאָס געלט און אַריינגעגאַנגען אין שענק, וווּ ס׳זיינען געזעסן די קאָניוכעס. ער האָט געגעבן דער בעל-הביתטע דאָס געלט און געזאָגט אַזוי: בשעת ער וועט אַרויסגיין, וועט ער זיך טון און וועט זאָגן אויף דיַיטש: „שוין בעצאַלט". און אַזוי איז געווען. אַז זיי האָבן אַלע אָפּגעגעסן און אָפּגעטרונקען, דערלאַנגט זיך הערשעלע אַ נייג און זאָגט: „שוין בעצאַלט". ענטפֿערט די בעל-הביתטע: „יאָ, באַצאָלט". פֿרעגן אים די קאָניוכעס אויפֿן גאַס, וואָס איז דאָ די מעשׂה. ענטפֿערט זיי הערשעלע, אַז ער האָט אַזאַ היטעלע, וואָס אַז מען טוט איר אָן, דאַרף מען ניט צאָלן. האָבן זיי אים געגעבן אַ סך געלט און אָפּגעקויפֿט ביי אים דאָס היטל. דערווייל האָט זיך הערשעלע אַרויסגעטראָגן. די גאַנצע קאָמפּאַניע קאָניוכעס זיינען אַריין אין אַ שענק און געהייסן דערלאַנגען גוטע זאַכן צו עסן און צו טרינקען. זיי נעמען אַרויסגיין, נעמט דער ערשטער וואָס האָט געטראָגן הערשעלעס היטל, דערלאַנגט זיך אַ נייג און זאָגט: „שוין בעצאַלט". די בעל-הביתטע פֿרעגט אים: „וואָס באַצאָלט? אַווּ איז דאָס געלט?" און יענער שרייט כסדר: „שוין בעצאַלט, שוין בעצאַלט!" די בעל-ביתטע האָט געמאַכט אַ לייַארעם און האָט געלויפֿן פּאָליציי און מען האָט זיי אַוועקגעפֿירט אין קאָזע. הערשעלע האָט געזען, ווי מען האָט זיי געפֿירט, האָט ער זיך פֿאַרגנבֿעט און איז נאָכגעגאַנגען נאָך זיי. בשעת מען האָט זיי שוין פֿאַרמאַכט, האָט ער אָנגעקלאַפּט אין טיר און האָט זיי געפֿרעגט: „נו, וואָס איז דאָס? אַ פֿערד צי אַ קאָזע?"

אין טייל וויצן וועגן הערשעלע אָסטראָפּאָליער און] מרדכי ראַקאָווער טרעט אויף דער וויצלער ווי אַ בארופענער משׂמח צו זיין דעם רבין.

מיר קומען דאָ צו אַזעלכע אויספֿירן:

1) הגם אין דער גרופּע האָבן מיר אויך צו טון מיט אַ מאַטעריאַל, וווּ די טענדענץ איז יענעם אויסצולאַכן, אָבער דאָ רוקט זיך בלַיְ-ספֿק אַרויס אין פֿאַדערגרונט נישט דער אָביעקט פֿון וויץ, נאָר דער סוביעקט, נישט דער אָפּגע-לאַכטער, נאָר דער אָפּלאַכער. פֿאַר אונדז איז דאָ דער הויפּט-פּערסאָנאַזש דער ווייצלער גופֿא. אויב מיר לאַכן דאָ, איז עס נישט אַזוי איבער דער מפּלה פֿון די, פֿון וועלכע ער חוזקט אָפּ, ווי צוליב סימפּאַטיע פֿאַר זיינע אייגנאַלן און זייער געראָטנקייט.

2) די שטענדיקע נצחונות פֿון די ווייצלערס און די אָנערקענונג פֿאַר זיי זאָגן עדות, אַז זיי האָבן פֿאַרנומען אַ ספּעציעלן אָרט אין דער סביבֿה, וווּ זיי האָבן געלעבט.

3) דער פֿאַקט, וואָס מיר טרעפֿן זיי אַזוי אָפֿט אין דער קרעטשמע, איז אַ באַווייז, אַז זיי האָבן געפֿירט אַ וואַנדער-לעבן. ס׳איז דערביבער אפֿשר נישט

קיין צופאל, וואס אַ וויץ וועלכער וועלט צוגעשריבן הערשעלע אסטראפאליער איז אונדז צוגעשיקט געווארן נאך אין אַ וואריאנט, וווּ ס'וועלט נישט דערמאנט הערשעלע אסטראפאליער, נאר סתם אַ דאָרפסגייער.

4) דער מאטעריעלער מעמד פון דעם וויצלער, אזוי ווי מיר זעען אים אין אונדזער מאטעריאל, איז אַ קלאגעדיקער.

5) טייל מאל זיינען די וויצלערס דעם רבינס לוסטיק-מאכער.

6) עס איז פארקומען אַ געשלאסענע קאטעגאריע וויצן וואס זיינען נישט אריבער די גרענעץ פון דער וויצלער-גרופע.

איך האלט נישט, אז מיט דעם שעפן זיך אויס די אויספירן, צו וועלכע מען קען קומען אויפן סמך פון דעם מאטעריאל. איך וויל דאָ בלויז אַוועק-שטעלן די פראבלעם וועגן אַ ספעציעלער אויספארשונג פון די באקאנטע ייִדישע וויצלערס. אזא מין אויספארשונג וואלט אפשר געקענט פעסטשטעלן, צי זיינען די פאלקסויצלערס מערניט אַ פראדוקט פון דער פאלקס-פאנטאזיע אדער זיי זיינען די לעצטע מאהיקאנער פונעם שטאנד לוסטיק-מאכער, וואס האט אין משך פון יארהונדערטער פארנומען אַ באשטימטן ארט אין ייִדישן לעבן. ווי דער ענין זאל נישט באטראכט ווערן, איז פאר מיר קלאר, אז מיר האבן דאָ צו טון מיט אַ מאטעריאל וואס טאר ניט צעשטויבט ווערן — פארקערט, ער מוז נאך דערגאנצט ווערן מיט די שוין פארפנטלעכטע ויצן וועגן די ויצלערס און מיט דעם ביסל ביאגראפישע ידיעות וואס זיינען פארן וועגן אייניקע פון זיי.

צום מערסטן מאטעריאל וועגן זיי איז אויפגעהיט געווארן אין די ביליקע פאלקסביכלעך. אין די גרעסערע זאמלונגען ייִדישע ויצן איז נאר פארן אַ קליין ביסל צעווארפענע נומערן בייַ דרויאנאוון און עטלעכע נומערן, אויך נישט אייניגע נאכן אנדערן, בייַ אלשוואנגערן. אַ קליינע זאמלונג פון דעם מין ויצן איז פארן אין פוילישן — ארויס 1898, צוזאמענגעשטעלט פון ה. לעוו. אין דייטש ברענגט אַ הייפל ויצן וועגן די ויצלערס הייניריך לעווע אין זיין ביכלע Schelme und Narren mit jüdischen Kappen. אין מיין זאמלונג ווערן אָנגעוויזן אלע פארלעלן און וואריאנטן וואס געפינען זיך אין די דערמאנטע ביכער.

מען דארף אויך די חכמות און שפּיצלעך פון אונדזערע ויצלערס פארגלייכן מיט דעם ויצלער-מאטעריאל בייַ אנדערע פעלקער, און יעמאלט ערשט וועלן קענען געמאכט ווערן גרונטיקע אויספירן.

דאס זיינען די טעמים, פאר וואס איך האב די ויצן וועגן אונדזערע ויצלערס אויסגעטיילט אין אַ ספעציעלער גרופע, אומאפהענגיק פון דער אלגעמיינער איינטיילונג.

פארשטייט זיך, אז כדי זיך צו איבערצייגן, אויך וויפל די גאנצע קלאסיפיקאציע איז פאסיק, מוז מען זיך באקענען מיטן מאטעריאל גופא.

11. שמואל־זײַנוול פּיפּע (סאָניק) / יִידישע קינדערלידלעך

באריכט וועגן דער אספּיראַנטור־ארבעט אונטערן זעלביקן נאָמען

מײַן אַרבעט איז אַ זאַמלונג פֿון 1427 יִידישע קינדערלידלעך פֿון עלף מדינות. (איך ניץ כּסדר דעם טערמין קינדערלידלעך אָדער לידלעך כּתם, בכדי אונטערצושיידן זיי פֿון מער ערנצטע פֿאָלקסלידער וואָס דערוואַקסענע זינגען.) צו דעם האָב איך צוגעגעבן אַן אַרײַנפֿיר וואָס האַלט 72 זײַטן.

ווי אַ יסוד האָבן מיר גענוצט די מאַטעריאַלן פֿון דער פֿאָלקלאָר־קאָמיסיע בײַם יִידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, וואָס זײַנען אויפֿגענקליבן געוואָרן פֿון 1925 ביז יוני 1937. אַחוץ דעם מאַטעריאַל האָב איך אַרײַנגענומען טייל קינדערלידלעך, וואָס געפֿינען זיך אין פֿאַרשיידענע וויסנשאַפֿטלעכע פּובליקאַציעס. דאָס זײַנען סיי זאַמלונגען וואָס זײַנען צוגעגרייט געוואָרן מיט אַ פֿאָלקלאָריסטישן ציל, סיי באַזונדערע לידלעך וואָס זײַנען געבראַכט פֿאַר רעזיות צו באַפֿעסטיקן שפּראַכיקע אויספֿירן בנוגע פֿאַרשיידענע דיאַלעקטן. אין מײַן אַרײַנפֿיר האָב איך אויף 17 זײַטן כּאַראַקטעריזירט אַלע ביזאיצטיקע פּובליקאַציעס.

כּידוע זײַנען בײַ אונדז קיין ספּעציעלע זאַמלונגען יִידישע קינדערלידלעך נישטאָ, הגם עס זײַנען שוין פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן (אמת אַרײַנגערעכנט אויך צייטענישן) 803 קינדערלידלעך.[1]

פֿון דער צאָל האָב איך אַרײַנגענומען אין מײַן איצטיקער זאַמלונג בלויז 311 לידלעך. די נישט־אַרײַנגענומענע 492 נומערן זײַנען סיי קינדערלידלעך, וואָס אויף זייער אָרט האָב איך געהאַט בעסערע וואַריאַנטן. דער רעשט זײַנען צייטענישן. די צייטענישן לאָז איך דאָ אויס, ווײַל איך באַטראַכט זיי ווי טיילן פֿון שפּילן, ווי איך האָב דאָס געוויזן אין מײַן פֿאַראַיריקער אַרבעט „יִידישע קינדערשפּילן".

צווישן די ביז איצט אָפּגעדרוקטע קינדערלידלעך איז פֿאַראַן אַ גרויסע צאָל אַזוינע וואָס מען זעט אויף זיי באַשײַמפּערלעך, אַז זיי געהערן עפּעס צו אַ קינדערשפּיל. דאָס רובֿ זײַנען אָבער די שפּילן גופֿא נישט אָנגעגעבן געוואָרן. אין בעסטן פֿאַל איז בלויז אָנגעוויזן דער נאָמען. דאָס איז אַ גרויסער שאָד, ווײַל אַזוי אַרום האָבן מיר פֿאַר זיך בלויז אַ שיבֿרי־כּלי.

לידל און שפּיל זײַנען ענג פֿאַרבונדן צווישן זיך. זייערע באַציִונגען צווישן אַנאַנד פֿאָדערן, מען זאָל זיי גוט אויספֿאָרשן. פונקט ווי דאָס קינדער־לידל איז שטאַרק צונויפֿגעבונדן מיט דער קינדערשפּיל, אַזוי האָט עס אויך אַ גרויס שייכות מיטן פֿאָלקסליד פֿון דעם דערוואַקסענעם. פֿאַראַן אַ גרויסע צאָל פֿאָלקסלידער מיט מערערע סטראָפֿעס, וואָס ווערן שוין צווישן דער־

---

1 די באַגלײטלידלעך צו די שפּילן, וואָס גייען אַרײַן אין ש. לעהמאַנס זאַמלונג אין „בײַ אונדז יידן" זז׳ 120 — 149, האָב איך נישט אַרײַנגענומען אין חשבון, ווײַל איך האַלט זיי פֿאַר אַ חלק פֿון די שפּילן. אַזוי האָב איך מיך נוהג געווען אומעטום, ווו איך האָב אָנגעטראָפֿן אויף שפּילן מיט באַגלײטלידלעך.

וואָקסענע נישט געזונגען. מחמת זיי זיינען צו קינדיש אין טאָן האָבן זיי אַראָפגענידערט צו די קינדער[2] אַזוי ווי זיי שטייען און גייען. אָבער פון נאָך אַ גרעסערער צאָל זיינען אין די קינדערלידלעך בלויז געבליבן אייניקע סטראָפעס און שפּליטערס. איך מיין, אַז קיין בײַשפּילן אויף צו באַווײַזן עס איז נישט נייטיק צו ברענגען, ווײַל אין מײַן זאַמלונג וואַרפּט זיך דער מאַטעריאַל גענוג שטאַרק אין די אויגן.

פונקט ווי אין די פּאָלקסלידער פון דערוואַקסענע, אַזוי איז אויך אין די קינדערלידלעך פּאַראַן נישט קיין קלייניע צאָל וואַריִירטע סטראָפּעס און שפּליטערס פון פּאָלקסטימלעכע באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע דיכטער, וואָס זייערע לידער זיינען „פּאָלקלאָריזירט" געוואָרן, למשל אליקום צונזער און אַנדערע. צום בעסטן וועלן אילוסטרירן דעם פּאַקט די וויטערדיקע בײַשפּילן:

נאַפּאָלעאָנס נאָמען קלינגט ווי אַ גלאָק, מיט אַ מאָל קומט פּריַס צו גיין,
בײַ אַלע קיסרים פּוֹלּ. „שטאָק!" שרײַט זי אויס.
פֿיל מאָל האָט מען געשריען „שטאָק!", נאַפּאָלעאָן בלײַבט אין בּוש שטיין,
ער בלײַבט אַלץ אויף זײַן שטול. די וועלט לאַכט אים אויס.

דאָס איז אַ באַגלייטלידל צו דער שפּיל „אין שטאָק".[3] צום באַדויערן ווערט די שפּיל נישט באַשריבן. אַנ–סקי האָט דאָס לידל איבערגעדרוקט אין באַנד XV, ז׳ 208 פון „פּרײַנד" נומ׳ 88, 1908. דאָס געבראַכטע לידל איז אין אַ געביטענער פּאָרם די נײַנטע סטראָפּע פון א. צונזערס גרעסער ליד „די שטאָק-שפּיל", אָנגעשריבן אין 1870.[4]

אָדער אַן אַנדער לידל פון דעם זעלבן מחבר, ערויס אין 1885.[5] עטלעכע פּערזן זיינען שטאַרק פאַרשפּרייט בײַ קינדער ווי אַ ציילעניש. ר. לילינטאַל ברענגט אין Dziecko Żydowskie, צווייטע אויפּל׳, אויף ז׳ 89 דאָס וויטערדיקע אַכטפּערזיקע לידל:

Baj ins - in sztet'ł - is gura - fargnyg'n, wus hot - ferbrent dem - gancen -
wus men - wil ken men - kryg'n : czulent :
puter - kejz - milch in - ajer. dy kartof'ł - ferbrent,
far a - grosz'n - far a - cwajer. mit - dejm - kig'l - ken men - szmir'n
Geszejdygt zol-wejr'n-Beer-der beker dy wend.

---

2 פון י. ל. פּהנס א בריוו צו מיר פון 17טן פעברואר 1937. פּ״גל אויך די מייגונג פון קאָפּיצא: O. И. Капица: Детский фольклор. Ленинград 1929, стр. 8

3 „די שפּיל פון שטאָק" איז אויך פאַרצייכנט בײַ ש. באַסטאָמסקין, בײַם קוואַל ז׳ 29 נומ׳ 15. אָבער די שפּיל איז דאָ אויך ניט באַשריבן, ס׳זײַנען בלויז געבראַכט צווייַ שורות פון דעם באַגלייטלידל.

4 געקלײבענע לידער פון אליקום צונזער, מיט נאָטן, ניו-יאָרק 1928, ז׳ 230.

5 קול רנה / נייעה אַכט לידער / הערויס גיגעבין / פון אליקום בדחן מוילנע / ווילנע 1892 / איבערגעדרוקט פון דער אויסגאַבע 1885. ז׳ 13: „דער ישובניק מיטין שטאט מאן", ערשטע סטראָפּע.

זייער אַן אָנגעזעען אָרט פֿאַרנעמען אויך די לידלעך און גראַמען פֿון פּאָפּולערע פֿאָלקשפּילן. למשל:

איך בין אַבימלך דער קעניג פֿון גרר.
איך האָב אייגענעמען די מלוכה גיך און גאָר.
אַלע יידן, אַלע קריסטן זיינען אין מיין האַנט,
וואָס זיי פֿאַרשטייען, פֿאַרשטייען זיי אין מיין באַשטאַנד.[6]

קיין ספּעציעלע שטודיעס וועגן קינדערלידלעך זיינען ביז אונדז לעת־עתה נישט פֿאַראַן, חוץ די קלענערע באַמערקונגען פֿון י. ל. כהן און ש. אַנ־סקי.[7] דאָס איז אַזוילו קיין חידוש נישט, וואָרעם עס איז נישט געווען ביז היינט קיין גרעסערע זאַמלונג קינדערלידלעך פֿון איין לאַנד, שוין אָפּגערעדט פֿון עטלעכע גרעסערע יידישע ישובֿים. די איצטיקע זאַמלונג מיט אירע 1427 נומערן קען ווערן דער יסוד פֿאַר אַן אַלזייטיקער אויספֿאָרשונג.

די לידלעך שטאַמען פֿון דער סביבֿה וועלכע רינגלט אַרום די קינדער: פֿון דער היים, פֿון גאַס, פֿון חדר, פֿון שפּילן, פֿון די באַצויונגען מיט חבֿרים און פֿרעמדע אד"גל. ביי דעם גרעסטן טייל לידלעך און גראַמען זיינען אָבער פֿאַראַן בלויז רמזים, אייניציקע ווערטער. די אָפּשפּיגלונג פֿון געשעענישן קומט אָפּט מאָל אַזוי אַרום טאַקע אַרויס אומבאַהאָלפֿן. אין די לידלעך, ווי מיר האָבן זיי, זיינען נישטאָ קיין טעמעס אינעם אייגנטלעכן זינען פֿונעם וואָרט, ווי אין די לידער פֿון דערוואַקסענע. עס טרעפֿט למשל, אַז דער אָנהייב פֿונעם ערשטן פּערז זאָל באַרירן אַ באַשטימטע טעמע, אָבער דערנאָך קומען שוּרות וואָס האָבן גאָר קיין שייכות נישט צום אָנהייב.

אַ סך לידלעך איז אויך שווער צוצופֿעסטיקן צו וועלכער עס איז גרופּע, מחמת דאָס זעלבע לידל אַביסל וואַריִירט (און אַ מאָל דאָס אויך נישט) ווערט אָפּט מאָל באַנוצט ביי פֿאַרשיידענע סיטואַציעס: פֿאַר אַ ציילעניש, פֿאַר אַ פֿאַרשפּילעניש, צי גאָר סתם ווי אַ לידל אַ זונג צו טון.[8] למשל אַזאַ לידל ווי „היי, היי העמערל" דינט אַ מאָל ווי אַ באַגלייטלידל צו אַ שפּיל,[9] אַ מאָל דינט עס גאָר די דערוואַקסענע ווי אַ פֿאַרשפּילעניש,[10] און זייער אָפּט ווי סתם אַ לידל צו

---

6 פֿון אַ פּורים־שפּיל. זע: ספֿר / חכמת שלמה / זייער פֿערגעניגינט צוא פֿאר ברענגען / פֿארגעשטעלט אין אַלע ערטער אונד עס / געפֿעלט לייטען אין פֿרייליכע צייטען: / עקדת יצחק / כש"נ חילנע / שנת תרמ"ב לפ"ק. ביי דעם רוסישן טיטל אונטערן יידישן טעקסט איז אָנגעגעבן: וואַרשע 1882. ז' 27. פֿ"גל אויך די פּורים־שפּילן אין נ. פּרילוצקיס זאַמלביכער II ז' 85, נומ' 25 און ז' 106, נומ' 45.

7 י. ל. כהן, יידישע פֿאָלקסלידער I, זז' XLVIII—L, און דער ארטיקל „נייער זאַמלונג"; ש. אַנ—סקי: אין Евр. Старина, III, 1910; יידיש אין ב' XV פֿון זמנע געזע' ווערק, זז' 159 — 219.

8 אויף עפּעס ענלעכס ווייזט אַן קאָפּיצע ביי די רוסישע קינדערלידלעך, ז' 29.

9 ש. לעהמאַן, ביי אונדז יידן, ז' 125, נומ' 75א.

10 זע מיין ארטיקל צו די „יידישע קינדערשפּילן" אין: „יִוואָ־בלעטער" X, 44.

פֿאַרווײַלן. דער פּאַקט באַשוועכט שטאַרק די קלאַסיפֿיקאַציע פֿון די קינדער-לידלעך, אָבער אַזוי ווי עפּעס אַ קלאַסיפֿיקאַציע מוז דאָך זײַן, פֿדי מען זאָל זיך קענען אָריענטירן אינעם מאַטעריאַל, האָב איך די זאַמלונג פֿאָרט אײַנגע-טיילט אין אַ ריי גרופּעס.

מײַן קלאַסיפֿיקאַציע האָב איך, נישט געקוקט אויף אַלע שוועריקייטן, פֿאָרט געמאַכט לויט דער טעמע. אַוודאי איז שווער צו געפֿינען אַ גוט צוגע-פּאַסטע קלאַסיפֿיקאַציע, זי זאָל זײַן שטרענג אויסגעהאַלטן פֿון אַלף ביז תּיו, מען קען בלויז רײַדן וועגן אַ בעסערער אָדער אַן ערגערער אײַנטיילונג. איך גיב דאָ נאָר די עצם קלאַסיפֿיקאַציע און היפּער איבער די כאַראַקטעריסטיק פֿון די גרופּעס און סובגרופּעס, וואָס אין מײַן אַרײַנפֿיר פֿאַרנעמט זי 28 זײַטן.

I. וועגן מישפּחה: 1) חתן-כּלה. 2) זיידע-באָבע. 3) הויזגעזינד.

II. וועגן חדר: 1) רבי און בעלפֿער. 2) שמײסלידלעך. 3) בײַם אָנהייבן לערנען בײַ נאַכט.

III. א״ב-לידלעך.

IV. וועגן עסן און שלאָפֿן.

V. פֿון שטייגער. 1) שבתים און יום-טובֿים. 2) אויף חומש-טעמעס. 3) מיט אַ לשון-קודשדיקן אַרײַנפֿאָר.

VI. סאָציאַלע און היסטאָרישע מאָטיוון.

VII. ליבע- און טאַנץ-לידלעך.

VIII. וועגן גויים; מישפּראַכיקע לידלעך.

IX. וועגן פּעלערדיקע.

X. צונעמענישן.

XI. וועגן דער נאַטור: 1) זון- און רעגן-לידלעך. 2) וועגן בעלי-חיים.

XII. מעשׂהלעך אין גראַמען.

XIII. גראַם-שטראַם.

XIV. פֿאַרשיידענע.

די קינדערלידלעך פֿאַרמאָגן אין זיך זייער אַ שטאַרקן עלעמענט פֿון חוזק. זיי זײַנען שטיפֿעריש און שפּילעוודיק, אָבער אָפּט מאָל אויך בײַסיק בײַם אָפּלאָכן פֿון יענעמס שוואַכקייטן. אַ ראַיה דערויף—די צונעמענישן. זיי זײַנען אין אונדזער זאַמלונג צום שטאַרקסטן פֿאַרטראָטן. זייער שטאַרק טרעט אויך אַרויס דער חוזק-עלעמענט אין דער קאַטעגאָריע „וועגן פּעלערדיקע״. אָבער חוץ די דאָזיקע קאַטעגאָריעס הערשט דער שפּאַסיק-איראָנישער טאָן. אין דער זאַמלונג געפֿינט זיך נאָר אַ קליינע צאָל לידלעך (בסך-הכּל פֿינף) מיט אַן אומרעאַלן אינהאַלט, בשעת ווען למשל אין די רוסישע קינדערלידלעך פֿאַרנעמען זיי גאָר אַ חשובֿן אָרט. אָט זײַנען צוויי בײַשפּילן:

די קאַץ איז געפֿלויגן איבערן דאַך,
האָט זי געלייגט אַ קוואַליקל,
ווער ס׳וועט אויסרעדן,
דער וועט עס אויפֿעסן.

אָדער:

טאַנצן די וואַנצן,
שפּילן די גרילן.
טאַנצן די קינדערלעך
וויפֿל זיי ווילן.

אין אונדזערע לידלעך טרעפֿן מיר זייער אָפֿט אַ סך אומפֿאַרשטענדלעכע ווערטער. דאָס איז כאַראַקטעריסטיש נישט נאָר פֿאַר ייִדישע קינדערלידלעך, נאָר פֿאַר קינדערלידלעך בכלל. די סיִבה איז נאָך נישט גענוג אויסגעפֿאָרשט. די אָנגע־נומענע מיינונג איז, אַז קינדער האָבן הנאה פֿון די קלאַנגען גופֿא, פֿון דעם גראַם, און זיי האָבן גאָרנישט אין זינען דעם אינהאַלט.[11] פֿאַראַן אָבער אַ גאַנצע ריי לידלעך, וואָס ווען מען דרינגט אין זיי אַרײַן, ווײַזט זיך אַרויס, אַז זיי האָבן יאָ אַ באַטײַט און אַ באַשטימטן אינהאַלט.

אָט איז אַ בולטער בײַשפּיל:

1. אוּ־יע־יע, או־יִנטע, טיין אַ דו אַ בום,
און ע דיינע טיינטאַ יאָטע דיינע פֿום.
פֿום יאָטע דיי און דוד דאָ דײַן אַ דייע,
אַ טוע אַ יִעטע אַ יאָווטע או עייע.

2. אַנע דאַנע דינע דיר, נאַ עביי אַ טיי,
אי מיט אַ אוטע אָ טעיי טו אַ אופֿאַ דיי.
אי אַ ווע אַ לעבע, טו אי זאַ אַ ניידע:
דאַי טאַקאַנע מאַמע וואַטע אָי טינטע טיידע.

דאָס לידל, וואָס אין פֿלוג קומט עס אויס אין גאַנצן אומפֿאַרשטענדלעך, האָט פֿאַר קיפּניסן געזונגען אַלטער קאַציזנע. ער האָט עס געהערט זינגען פֿון אַ פֿינפֿיעריק מיידעלע שפּילנדיק זיך אין דרויסן. האָט אָבער קאַצ׳זנע אַרויס־באַקומען נאָך אַן אַנדערן טעקסט, און אָט ווי דאָס זעלבע לידל לייענט זיך:

1. שׂרהלע, דושענקע
שיין ביסטו ווי אַ בלום,
און צו דײַן שיינקייט
זאָלסטו זײַן פֿרום.

2. פֿרום זאָלסטו זײַן,
און פֿרום זאָל זײַן דײַן דעה,
ווי שׂרה, ווי רבֿקה,
ווי רחל, ווי לאה.

3. פֿון גאַנצן האַרצן גין איך דיר
נאָר דערבײַ צו שטיין,
אַז מיט אַ גוטן חתנדל
צו דער חופּה גיין.

4. און אַז איך וועל דערלעבן,
טו איך מיר אַ נדר:
דרײַ סטאַקאַנעס משקה־וואַסער,
אויסצוטרינקען כּסדר.

(מ. קיפּניס, 80 ייִדישע פֿאָלקסלידער II, ז׳ 38)

---

11 Deutsche Kinderreime und Verwandtes... von Friedrich Drosihn, לײַפּציק 1897, זײַט 21. אויך קאַפּיצאַ, ז׳ 124.

אין שייכות מיט אומפֿאַרשטענדלעכע ווערטער דערמאָן איך זיך אַ שפּיל פֿון מײַנע קינדעריאָרן. איך ברענג דאָ אַ באַשרײַבונג פֿון דער שפּיל מיט אַ צייכענונג און מיט אַלע ווערטער וועלכע מיר האָבן געשאַפֿן בעתן שפּילן זיך.

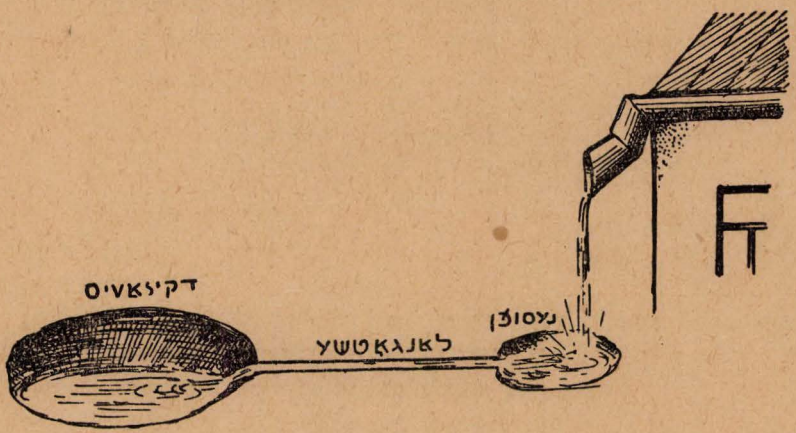

די שפּיל איז אויפֿגעקומען בשעת אַ רעגן אין דרויסן. זי איז איבערגעחזרט געוואָרן עטלעכע מאָל בשעת רעגן-וועטערס; באַקאַנט געווען נאָר אין אַ באַשטימטן קרײַז קינדער אין מײַן שטאָט סאָניק (גאַליציע). דאָס אָרט אונטער דער רינ-דעווע, וווּ ס׳האָט זיך אָנגעקליבן אַ ביסל וואַסער, האָבן מיר אָנגערופֿן נעסוֹפֿן (פֿון העברעיש: „נאסֿפֿים"), לאַנגאַטשע האָבן מיר אָנגערופֿן דעם לאַנגן קאַנאַל וואָס פֿירט דאָס וואַסער פֿון „נעסוֹפֿן" ביז דער גרוב וואָס הייסט דקיזאַוויס (ראַשי-תיבֿות פֿון: דאָ קומען זיך צוזאַמען אַלע וואַסערן). איך דערמאָן זיך אויך אַ ריי ווערטער-ראַשי-תיבֿותן וואָס מיר קינדער האָבן באַנוצט בשעתן רייצן זיך מיט אַ חבֿר: סיסטעם און דאַקטעל. אַזוי האָבן מיר אָפּגעחוזקט פֿון אַ חבֿר און פֿון זײַן הויזגעזינד; איך קען מיך אָבער נישט דער-מאָנען דעם פּשט פֿון די ווערטער. אויב זאַמלער טרעפֿן אָן אויף אַזוינע פֿאַקטן, דאַרפֿן זיי עס צושיקן מיט וואָס מער פּרטים.

די גרעסטע צאָל אומפֿאַרשטענדלעכע ווערטער איז געווײַנטלעך פֿאַראַן אין די צײַלענישן. אַ סך מאָל קומען זיי פֿון פֿרעמדע שפּראַכן. די קינדער האָבן פּשוט נישט פֿאַרשטאַנען דעם פּירוש-המילות, האָבן זיי פֿאַרגרײַזט און געזונגען אָדער סקאַנדירט לויטן קלאַנג. עס זײַנען אָבער אויך פֿאַראַן אין דער קאַטעגאָריע סתם ווערטער אָן יעדן באַטײַט.

קינדער האָבן אויך ליב נאָכצומאַכן פֿאַרשיידענע קלאַנגען פֿון שטוב-חיות און עופֿות, למשל דאָס קרייען פֿון אַ האָן, קוואַקען פֿון אַ קוואָקע, מיאַוקען פֿון אַ קאַץ אד״גל. אַ פּאָר ביישפּילן:

קוקו-רי-קו!	„אַ טאָבי זאַרעזשו"!
מאַכט דאָס שוחטל:	פֿרעגט דאָס געבדזעלע;

„קאָגאָ?" „קאָק, קאָק, קאָק!"
מאַכט דאָס שעפֿעלע: מאַכט דאָס אינדיטשקעלע:
„מנע, מנע, מנע!" „דראָל, דראָל, דראָל!"
מאַכט דאָס קאַטשקעלע:
אויף אַן ענלעכן אופֿן מאַכן נאָך דײַטשע קינדער בעלי-חיים:

Die Enten sprechen: Soldaten kommen! Soldaten kommen!
Der Haushund spricht: Wo? Wo? Wo?
Die Katze spricht: Von Bernau! Von Bernau!
Der Hahn auf der Mauer: sie sind schon da.

(קאַפּיצאַ ז׳ 74)

אָדער דאָס קוואָקען: Куд—кудах, куд—кудах
קוד, קוד, קוד, Снесла яйцо в кулак.
קוד, קודאַאַ! (סאָניק) (קאַפּיצאַ ז׳ 74)

אָט ווי די קינדער באַלעבן דאָס קלינגען פֿונעם קלויסטערגלאָק. געטיילט אויף עטלעכע שטימען זינגען סאָניקער קינדער:

ערשטע שטימע: עס ברענט, עס ברענט!
צווייטע שטימע: ווו, ווו? ווו, ווו?
דריטע שטימע: בײַם גלח, בײַם גלח!
פֿערטע שטימע: אין דאָרף, אין דאָרף!

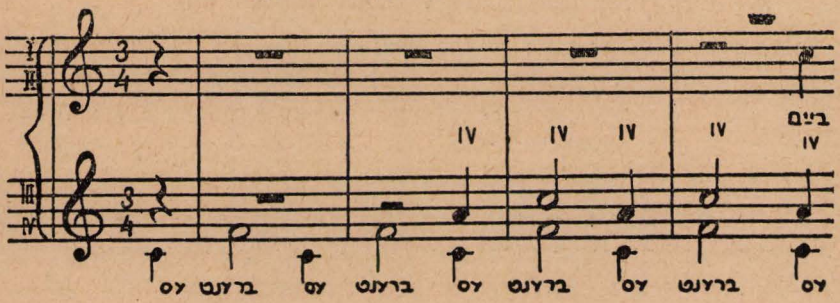

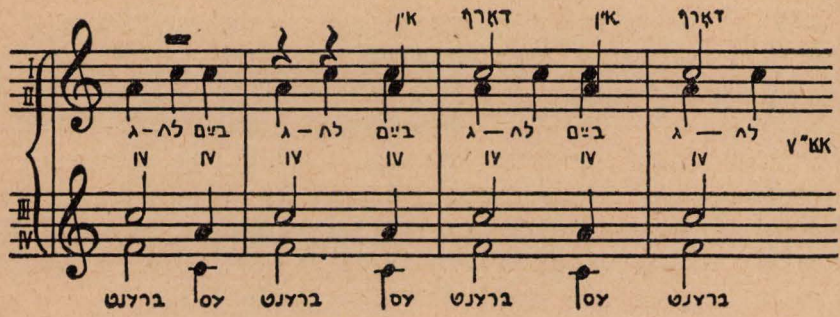

אַ פּאַראַלעל האָבן מיר אין אַ שווייצערישן קינדערלידל:

Es bränt, es bränt!
Wo, wo? Wo, wo?
Im Dorf, im Dorf!
Fürio, fürio!

(Kinderlieder der Deutschen Schweiz... von Gertrud Züricher. Basel 1926, p. 122, № 1887.)

אין טייל לידלעך טראָגט מען אַרײַן צום אָנהייב און אָפּט מאָל צום סוף נאָכמאַכונגען פֿון גלאָקנקלאַנג. כּאַראַקטעריסטיש לדוגמא לידלעך מיט אַזעלכע אָנהייבן:

קלינג, קלאַנג, טעלעגראַם!

(כהן II, ז׳ 122, נומ׳ 29)

אָדער:

קלינג קלאַנג,
טעלעפֿאָן רופֿט,

(רשמות VI, ז׳ 441)

אָדער עס ענדיקן זיך לידלעך מיט: בים, בום, באָם!

אַ גאַנץ היפּשן אָרט כּאַרנעמען אין די לידלעך די אַזוי גערופֿענע „אום-אָנשטענדיקע ווערטער". אויף וויפֿל עס איז מיר אויסגעקומען זיך צו באַקענען מיט פֿרעמדשפּראַכיקע זאַמלונגען קינדערלידלעך, האָב איך אין ערגעץ נישט געפֿונען אַזאַ גרויסע צאָל לידלעך מיט נישט אָנשטענדיקע ווערטער ווי אין אונדזער זאַמלונג. עס קען אָבער גרייַלעך געמאָלט זײַן, און עס לייגט זיך אויפֿן שׂכל, אַז מען האָט זיי לכתחילה אויסגעמיטן צו פֿאַרשרײַבן, אָדער מען האָט זיי „אויסגעבעסערט".[12]

זייער אַ וויכטיקע פּראָבלעם, וואָס זי פֿאָדערט אַ באַזונדערע אויספֿאָרשונג, זײַנען די פֿרעמדשפּראַכיקע פֿאַראַלעלן צו אונדזערע קינדערלידלעך. ווער פֿון וועמען האָט געניומען יענע לידלעך וואָס באַגעגענען זיך אין זייער אַן ענלעכער פֿאָרם בײַ פֿאַרשיידענע פֿעלקער? אָבער כּל-זמן מען האָט נאָך ניט דעם מאַטעריאַל, איז נאָך צו פֿרי צו מאַכן סך-הכּלען, ווי עס האָבן זיך שוין צוגעאײַלט צו טון אייניקע פֿאָרשער: ד״ר אַלפֿרעד לאַנדוי בלויז אויפֿן סמך פֿון דײַטשע

---

12 אַן אויסנאַם אין דעם פּרט איז קײַנדל, זע זײַן זאַמלונג:

Lieder, Neckreime, Abzählverse, Spiele, Geheimsprachen und allerlei Kunterbunt aus der Kinderwelt, in der Bukowina und in Galizien gesammelt von Prof. Dr. Raimund Friedr. Kaindl. In: Zeitschrift des Vereins für Volkskunde N. F. herausg. von Karl Weinhold, VII (Berlin 1897), pp. 136, 296, 422.

פּאַראַלעלן און סקודיצקי בלויז על-פּיִ אוקראַיִנישע און ווײַסרוסישע.[13] זיכער איז נאָר, אַז ייִדישע קינדער טרעפֿן זיך צונויף מיט נישט-ייִדישע און שפּילן זיך צוזאַמען, און ממילא האָט דאָ געמוזט זײַן אַ קעגנזײַטיקע השפּעה. לדוגמא ברענג איך דאָ ווײַטער 2 קינדערלידלעך מיט פּאַראַלעלן:

Es war einmal ein Kukuksmann,	הער נאָר צו, דו אַלטער מאַן:
der schaffte sich 12 Weiber an.	וואָס טויג דיר צוועלף ווײַבעלעך?
Die 1 fegt die Stube aus,	די ערשטע קערט מיר דאָס שטיבעלע אויס,
die 2 trägt das Müll heraus,	די צווייטע וואַרפֿט מיר דאָס מיסט אַרויס,
die 3 macht das Feuer an,	די דריטע הייצט דעם אויוון אײַן,
die 4 legt brav Holz heran,	די פֿערטע שטעלט אַ טעפּעלע אַרײַן;
die 5 macht den Braten frisch,	די פֿינפֿטע פֿילט אַ שטיקעלע פֿיש,
die 6 trägt ihn auf den Tisch,	די זעקסטע גרייט דעם מאַן צום טיש,
die 7 zapft die Kanne Wein,	די זיבעטע גייט אין קעלער אַרײַן,
die 8 schenkt brav fleissig ein,	די אַכטע צאַפּט מיר מעד און ווײַן,
die 9 war ihm viel zu schlecht,	די נײַנטע גיסט אין אַ פֿלעשל אַרײַן,
die 10 macht sein Bett zurecht,	די צענטע ברענגט פֿאַרן מאַן דעם ווײַן,
die 11 steckt sein Pfeifchen an,	די עלפֿטע בעט אים אויס דאָס בעט,
die 12 ruht in seinem Arm.	די צוועלפֿטע טוט דעם אַלטן אַ גלעט.
A. Engelien und W. Lahn: Der Volksmund in der Mark Brandenburg. I, Berlin 1868, p. 193 № 23.	כהן II, ז׳ 119, נומ׳ 24.

אָדער:

Lirum larum Löffelstiel,	אַהרון באַרן לעפֿלשטיל,
Alte Weiber essen viel,	גרויסע מיידן עסן פֿיל,
Junge müssen fasten,	קליינע מיידלעך פֿאַסטן,
Brot liegt im Kasten,	דאָס ברויט ליגט אין קאַסטן,
Messer liegt daneben,	דאָס מעסער ליגט דערנעבן.
Ei, was ein lustig Leben!	די מאַמע וויל נישט געבן;
L. Achim v. Arnim und C. Brentano: Des Knaben Wunderhorn. Leipzig [1881], pp. 797–798.	נעמט זי זיך אַליין, טוט זי אַ פּאַטש איבער די ציין!

---

13 א. לאַנדוי אין זײַן רעצענזיע אויף גינזבורג און מאַרעקס ייִד׳ פֿאָלקסל׳, מיטטיילונגען XI, 65-80.

ז. סקודיצקי: ווירקונגען פֿונעם אוקראַיִנישן פֿאָלקלאָר-ליד. אין: פֿאָלקלאָר-לידער II, מאָסקווע 1936, זז׳ 62—78.

פֿאַרגלײַך אויך: נ. פּרילוצקי: ייִדישע פֿאָלקסלידער I, II פֿאָרוואָרט, און אויך פֿאַרגלײַכיקע פּאַראַלעלן צעוואָרפֿן איבערן טעקסט.

י. ל. כהן: ייִדישע פֿאָלקסלידער I, אײַנלייטונג, און אויך פֿאַרשיידענע פּאַראַלעלן אין זײַן „נײַע זאַמלונג״ און דער אַרײַנפֿיר, זז׳ 1—13.

J. St. Bystroń: Uwagi nad dziesięciu pieśniami ludowymi Żydów polskich. Warszawa — Lwów 1923.

אין שײַכות מיט די פֿרעמדשפּראַכיקע פּאַראַלעלן וויל איך אָנווײַזן אויף אַ וויכטיקן עיִנין: פֿאַראַן פֿרעמדשפּראַכיקע קינדערלידלעך, וואָס זייערע פּאַראַ-לעלן בײַ אונדז ווערן געזונגען דורכויס פֿון דערוואַקסענע. איך ברענג נאָר איין בײַשפּיל אַזאַ: בײַ דײַטשן איז עס אַ קינדערליד, און בײַ אונדז ווערט עס געזונגען בלויז פֿון דערוואַקסענע. סך-הכּל זײַנען ביז איצט באַוווּסט פֿיר וואַריאַנטן פֿון דעם ליד; אַ קאָוונער (ג״מ נומ׳ 127), פֿון דאָרף פּיאַטיקעוו, טולטשינער קרײַז, פֿון קיִעוו (סקודיצקי II, זז׳ 299 — 301) און אַ גראָדנער וואַר׳ אין דעם פֿאָלקלאָר-באַנד וואָס גייט בקרובֿ אַרויס אין ייִוואָ, נומ׳ 167. דעם וואַריאַנט וואָס איך ברענג דאָ ווײַטער האָב איך פֿאַרשריבן[14] אין יוני 1936, ער שטאַמט פֿון לעמבערג. ביידע לידער גיב איך געקירצט.

1. האַנושאַ הייסט מײַן ליבע פֿרוי.
האָב איך אַ פֿרוי, דאַרף איך האָבן אַ קינד,
דאַרף איך ווייסן, ווי דאָס קינד זאָל הייסן;
שטאָלצע רבֿקה הייסט דאָס קינד,
און מײַן לעבן איז אַזוי געשווינד.

3. האַנושאַ הייסט מײַן ליבע פֿרוי.
האָב איך אַ וויג, דאַרף איך האָבן אַ דינסט,
דאַרף איך ווייסן, ווי די דינסט זאָל הייסן;
„אַהין און אַהער״ הייסט די דינסט,
„הושאַ-שאַ״ הייסט די וויג אאַז״וו

6. האַנושאַ הייסט מײַן ליבע פֿרוי.
האָב איך אַ סטרוזש, דאַרף אין האָבן אַ שטאַל,
דאַרף איך ווייסן, ווי די שטאַל זאָל הייסן;
„פּלאַץ די גאַל״ הייסט די שטאַל,
„היש און פּיש״ הייסט דער סטריזש אאַז״וו

7. האַנושאַ הייסט מײַן ליבע פֿרוי.
האָב איך אַ שטאַל, דאַרף איך האָבן אַ פֿערד,
דאַרף איך ווייסן, ווי דאָס פֿערד זאָל הייסן;
„ליג אין דר׳ערד״ הייסט דאָס פֿערד,
„פּלאַץ די גאַל״ הייסט די שטאַל אאַז״וו.

9. האַנושאַ הייסט מײַן ליבע פֿרוי.
האָב איך אַ וואָגן, דאַרף איך האָבן געסט,
דאַרף איך ווייסן, ווי די געסט זאָלן הייסן;
. . . . . .
„לאָמיך דיך באַגראָבן״ הייסט דער וואָגן,
„פּלאַץ דיר די בייצן״ הייסן די לייצן,
„ליג אין דר׳ערד״ הייסט דאָס פֿערד,
„פּלאַץ די גאַל״ הייסט די שטאַל,
„היש און פּיש״ הייסט דער סטריזש,
„אַרײַן און אַרויס״ הייסט דאָס הויז,
„אַהין און אַהער״ הייסט די דינסט,
„הושאַ-שאַ״ הייסט די וויג,
„שטאָלצע רבֿקה״ הייסט דאָס קינד,
און מײַן לעבן איז אַזוי געשווינד.

פֿ. מ. בעהמע[15] ברענגט דעם ווײַטערדיקן פּאַראַלעל, ז׳ 269, נומ׳ 1266:

---

14 בײַ פֿרוי ריווע זינגער, סאָניק, לעמבערגער וואָיעוו׳.

15 Deutsches Kinderlied und Kinderspiel... von Franz Magnus Böhme. Leipzig 1897.
זע אויך די ננ׳ 1265 און 1266b.
ווײַטערדיקע פּאַראַלעלן בײַ:
E. L. Rochholz: Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz. Leipzig 1857, pp. 165 — 167.
וווּנדערהאָרן ז׳ 800; ציריכער ננ׳ 2804—2822.

Heideldumdenne
Heisst meine Henne.
2. Wenn ich eine Henne hab',
Muss ich auch ein'n Hahn hab'n.
Kickericki schreit mein Hahn,
Heideldumdenne
Heisst meine Henne.
3. Wenn ich ein Hahn hab',
Muss ich eine Gans hab'n.
Langhals heisst meine Gans etc.
6. Wenn ich ein Schwein hab',
Muss ich auch ein Kalb hab'n.
Halbundhalb heisst mein Kalb etc.
7. Wenn ich eine Kuh hab',
Muss ich auch ein Pferd hab'n.
Silberwerth heisst mein Pferd etc.
9. Wenn ich ein Pferd hab',
Muss ich auch einen Mann hab'n.
Halbzerschlan heisst mein Mann,
Silberwerth heisst mein Pferd,
Tritazu heisst meine Kuh,
Halbundhalb heisst mein Kalb,
Treibein heisst mein Schwein,
Trippetrapp heisst mein Lamm,
Langhals heisst mein Gans,
Kickericki schreit mein Hahn,
Heideldumdenne
Heisst meine Henne.

אַלע לידלעך וואָס איך האָב געזומען פֿון געדרוקטע מקורים ברענג איך אין דעם יִיוואָ־אויסלייג. בהסכם מיט דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון יִידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט האָב איך אָבער געמאַכט אַן אויסנאַם פֿאַר די 33 טעקסטן פֿון מערב־יִידישע לידלעך, געזומענע פֿון Am Ur-Quell, Der Urquell, Mitteilungen, Jahrbuch für Jüdische Volkskunde. איך גיב זיי איבער אות באות ווי זיי זײַנען געדרוקט מיט לאַטײַנישע אותיות.

לשם אָריענטאַציע ברענג איך צום סוף פֿון מײַן אַרײַנפֿיר אַ מאַפּע מיט אַלע פֿונקטן, פֿון וואָנען די לידלעך פֿון אונדזער זאַמלונג שטאַמען.

וועגן דער מעלאָדיע: פֿידוּע האָט די מעלאָדיע אַ גרויסע ווירקונג אויפֿן סטראָפֿנבוי, והאָ ראַיה: יענע לידלעך וואָס האָבן מעלאָדיעס זײַנען געבויט אין סטראָפֿעס; די וואָס האָבן נישט קיין מעלאָדיעס זײַנען נישט אין סטראָפֿעס, אָפּט מאָל איז אַפֿילו דער ריטם אין זיי אויך נישט אויסגעהאַלטן. אַ גרויסער טייל לידלעך ווערן געזונגען מיט איין מאָנאָטאָנער מעלאָדיע. בעיקר זײַנען דאָס ציילענישן, צונעמענישן, לידלעך אין ווײַסע פֿערזן און קייטללידלעך. איך ברענג דאָ וויטער עטלעכע סאַניקער לידלעך מיט מעלאָדיעס וואָס איך געדענק פֿון מײַנע קינדעריאָרן.

עטל די בעטל די בעדערין,
שבת פֿליקט זי פֿעדערן,
זונטיק באַקט זי ברויט,
מאָנטיק איז איר דער טויט.

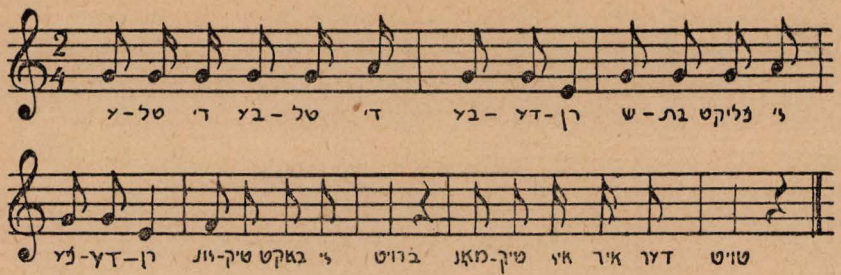

לידלעך מיט אַ לשון-קודשדיקן אַרײַנפאַר ווערן געזונגען מיט דער מעלאָדיע פון דער פאַראָדירטער תפילה. ווי אַ בײַשפּיל ברענג איך אַ לידל, ווו קינדער לאַכן אויס די „פאָליאַקן פון משהס גלויבן".

— יעמוד ר׳ יהודה!
— יאָ ניע פוידע.
— דלאַטשעגאָ טי ניע פוידזשעש?
— באָ יאָ ניע אומיעם.
— דלאַטשעגאָ טי ניע אומיעש?
— באָ טאַטאָ מניע ניע נאַוטשיל.
— דלאַטשעגאָ טשע ניע נאַוטשיל?
— באָ אָן סאַם קרענק אומיאַל!...

אָמן! (פהן XLIX, I)

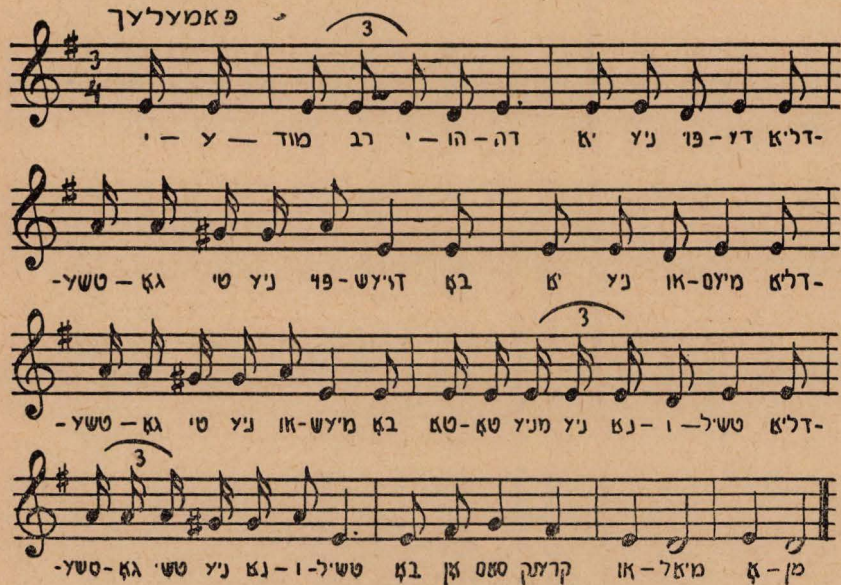

פּונקט ווי די קינדער נעמען פֿון דערוואַקסענע גאַנצע סטראָפֿעס אין זייער רעפּערטואַר אַרײַן, אַזוי נעמען זיי אויך מעלאָדיעס און פּאָסן זיי צו פֿאַרשידענע לידלעך און גראַמען. לדוגמא אַ צונעמענישׂ וואָס ווערט געזונגען פֿון סאָניקער קינדער מיט דער מעלאָדיע פֿון פֿאַרמילחמהדיקן עסטרײַכער צאַפּנשטרײַך:

רײַצע,
אַז מען שלאָגט זי, שרײַט זי;
אַז מען שלאָגט זי נישט,
שרײַט זי נישט.

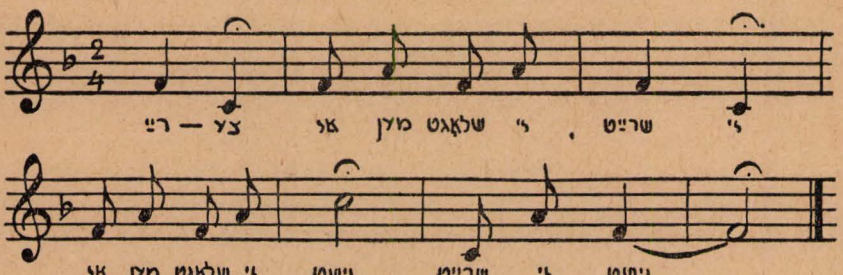

די לידלעך טיילן זיך אויף סטראָפֿיקע און פֿערזיקע. דער ענין מעטריק פֿון די פּאָלקסלידער, און פֿון די קינדערלידלעך בפֿרט, איז בײַ אונדז נאָך נישט באַרירט געוואָרן. איך אַרבעט איבער דעם, אָבער איך קען נאָך נישט געבן קיין לעצטגילטיקע רעזולטאַטן. לעת־עתה גיב איך אויבנאויפֿיקע אינפֿאָרמאַציע: איינסטראָפֿיקע לידלעך זײַנען פֿאַראַן העכער פֿינף הונדערט, צוויייסטראָפֿיקע העכער הונדערט. צוויי־פֿערזיקע לידלעך זײַנען פֿאַראַן איבער נײַנציק, דרײַ־פֿערזיקע איבער פֿופֿציק און זעקס־פֿערזיקע איבער אַכציק. דער צום מערסטן פֿאַרשפּרייטער גראַם איז אאבב (דאָס הייסט אין יעדער סטראָפֿע גראַמט זיך די ערשטע שורה מיט דער צווייטער און די דריטע מיט דער פֿערטער) — העכער דרײַ הונדערט לידלעך.

פֿון געבן אויספֿירן וועגן דער טאַקטירונג האַלט איך זיך נאָך דערווײַלע אָפּ אין גאַנצן.

צום סוף וויל איך נאָך געבן עטלעכע אָנווײַזן, ווי אַזוי צו זאַמלען קינדער־לידלעך. בײַם פֿאַרשרײַבן אַ לידל דאַרף מען אָנפֿרעגן, וווּ עס איז געהערט געוואָרן. דער מינהג איז נאָר אָנצוגעבן דאָס אָרט, וווּ מען פֿאַרשרײַבט דעם מאַטעריאַל, עס טרעפֿט דאָך אָבער אָפֿט, אַז דער פֿאַרשוין זאָל זײַן פֿון אַן אַנדער שטאָט. געווענטשן איז אויך אָנצוגעבן די געזעלשאַפֿטלעכע סביבֿה, וויל נישט אַלע מאָל לאָזט זיך דאָס דערקענען פֿונעם אינהאַלט. פֿאַר דעם פֿאַרשער איז וויכטיק צו וויסן דעם עלטער פֿון דעם קינד וואָס זינגט דאָס לידל. אויב מיגלעך, דאַרף מען אויך צוגעבן, פֿון וועמען דאָס קינד האָט עס

געהערט. אָט האָט יהוּדה-לייב כּהן ז״ל בשעתּו דערציילט אויפֿן זאַמלערקורס אין ווילנע 1930, אַז דאָס באַקאַנטע ליד מיט דעם אָפּגענאַרטן מאַן: „גיי איך מיר אין שטעלעכל״ (כּהן II, ז׳ 77 נומ׳ 10) האָט ער אויפֿגענומען אין וואַרשע בײַ צוויי חדר-ייִנגלעך וואָס זײַנען געזעסן אין גאַס איבער אַ רינשטאָק און האָבן עס געזונגען.[16] די זאַמלער פֿון ייִוואָ האָבן ביז איצט נישט אַלע מאָל מקפּיד געווען אויף „קלייניקייטן״. דאָס איז אַ גרויסער חיסרון. מיגלעך, אַז ווען כ׳וואָלט פֿאַר זיך געהאַט די דערמאָנטע ידיִעות וועגן אַלע קינדערלידלעך, וואָלט איך אַנדערש קלאַסיפֿיצירט דעם מאַטעריאַל. זייער וויכטיק זײַנען אויך די ניגוּנים צו די לידלעך. ווי פּשוט אין איינטאָניק זיי זאָלן נישט זײַן, דאַרפֿן זיי פֿאַרשריבן ווערן.

צום סוף וויל איך אָנווײַזן, אַז אַחוּץ וואָס אונדזער זאַמלונג האָט אַ באַטייט פֿאַרן פֿאָלקלאָריסט און פֿאַרן קינדער-פּסיכאָלאָג, קען אַ גרויסע צאָל לידלעך ברענגען אַ פּראַקטישן נוצן דער מאָדערנער ייִדישער שול און דעם קינדערגאָרטן, ווו עס פֿילט זיך אַזאַ שטאַרקער דוֹחק אין מאַטעריאַל פֿון דעם מיִן.

איך וויל דאָ זאָגן אַ דאַנק דעם ח׳ א. טייטלבוימען (ווילנע) פֿאַר פֿאַרשרײַבן די נאָטן צו דעם איצטיקן באַריכט און ח׳ ח. מוניצן פֿאַר איבערשרײַבן זיי צום קלישירן.

12. חנה פּישטשאַצער-מאַן (בריסק) / מאָטיוון בײַם אויסקלײַבן אַ שול

אַן אויסשניט פֿון דער אַספּיראַנטור-אַרבעט אונטערן זעלביקן נאָמען

דער ערשטער טייל פֿון מײַן אַרבעט „מאָטיוון בײַם אויסקלײַבן אַ שול״ באַשטייט פֿון אַ קורצער הקדמה וועגן דעם ציל פֿון דער אַרבעט און פֿון די ווײַטערדיקע דרײַ קאַפּיטלעך:

1. דער מעטאָד
2. דער אָביעקט
3. אַנאַליז פֿון מאַטעריאַל און די פּראָבלעם-שטעלונג.

דעם אינהאַלט פֿון צווייטן טייל וועל איך ברענגען צום סוף פֿון מײַן הײַנטיקן באַריכט. איצט וועל איך איבערלייענען אַ טייל פֿון קאַפּיטל „אַנאַליז פֿון מאַטעריאַל און די פּראָבלעם-שטעלונג.״

---

16 אין דער זאַמלונג פֿאָלקלאָר-לידער II ברענגט ז. סקודיצקי אַ גאַנצע ריי מערסטראָפֿיקע פֿאָלקסלידער וואָס זײַנען אויפֿגענומען געוואָרן בײַ קינדער. דהײַנו: אַ פֿינפֿסטראָפֿיק בעטלערליד, ז׳ 127 נומ׳ 28; אַ באַלאַדנדיק ליד פֿון אַכט סטראָפֿעס, ז׳ 210 נומ׳ 96; אַ דרײַסטראָפֿיק מישׁשפּראַכיק ליבעליד, ז׳ 168 נומ׳ 25. אויך אַ גאַנצע ריי לידלעך געזאַמלט בײַ שילערינס (אָבער נישט אָנגעגעבן די יאָרן): ז׳ 151 נומ׳ 5, ז׳ 158 נומ׳ 14 און ז׳ 163 נומ׳ 21.

*

דער ערשטער רוֹשם וואָס דער אויפֿגעקליבענער מאַטעריאַל האָט געמאַכט איז געווען אַזאַ, ווי עס וואָלט נישט געוועזן קיין רעאַלע גרענעץ צווישן די עלטערן וואָס שיקן זייערע קינדער אין איין טיפּ שול און אַזעלכע וואָס שיקן זייערע קינדער אין אַן אַנדער טיפּ שול.

דער רוֹשם האָט זיך גענומען פֿון אָט די פֿאַקטן:

1. זייער אָפֿט גייען קינדער פֿון איין פֿאַמיליע אין שולן פֿון פֿאַרשיידענע טיפּן און זייער אָפֿט בײַט מען די שול אין מיטן לערנען.

2. דער אינהאַלט פֿון די מאָטיווירונגען, פֿאַר וואָס מען שיקט אין איין שול, חזרט זיך איבער אין די מאָטיווירונגען פֿאַרן שיקן אין אַ צווייטן טיפּ שול.

איך וועל אַנאַליזירן יעדערן פֿון די צוויי פּונקטן באַזונדער.

1. אַ סיסטעמאַטישע רעגיסטראַציע וועגן שיקן די קינדער פֿון איין פֿאַמיליע אין פֿאַרשיידענע טיפּן שולן האָב איך געהאַט אַ מיגלעכקייט דורכצופֿירן נאָר אין די פֿאָלקסשולן בײַם צב"ק.[1]

פֿון אַלע 840 עלטערן אין די צב"ק-שולן, וואָס האָבן מער ווי איין קינד אין שולעלטער, זײַנען 360 עלטערן, ד"ה 43 פּראָצ', פֿאַרבונדן מיט שולן פֿון אַנדערע צענטראַלעס אויך:

אין רעליגיעזע שולן גייען זייערע 272 יִנגלעך און נאָר 27 מיידלעך.

אין פּאָוושעכנע שולן גייען זייערע 26 יִנגלעך און שוין 100 מיידלעך, די איבערגעבליבענע — און שולקולט און אַנדערע פּריוואַטע.

די צאָלן באַווײַזן, אַז בײַ די עלטערן וואָס זײַנען שוין יאָ פֿאַרבונדן מיט דער ייִדיש-וועלטלעכער שול זײַנען נאָך אויך פֿאַראַן צוויי מאָסן בײַם אויסקלײַבן אַ שול פֿאַר יִנגלעך און מיידלעך.

בעת איך בין שפּעטער, אין גאַנג פֿון מײַן אַרבעט, שוין אַריבער צו באַזוכן די עלטערן פֿון שולן בײַ אַנדערע צענטראַלעס, וואָס וועגן זיי האָב איך לכתחִילה נאָך נישט געהאַט קיין סיסטעמאַטישע ידִיעות, האָב איך זיך ווידער גענומען אָנטרעפֿן מיט אַזעלכע שותּפֿותן:

מען שיקט קינדער פֿון איין פֿאַמיליע אין רעליגיעזע שולן און אין פּאָוושעכנע
" " " " " " " פּאָוושעכנע שולן און אין תּרבות
" " " " " " " רעליגיעזע שולן און אין תּרבות
" " " " " " " פּריוואַטע שולן און אין געזעלשאַפֿטלעכע.

אין יענעם מאָמענט איז מיר אָבער געגאַנגען אין אָפּקלײַבן אַזעלכע גרופּעס עלטערן וואָס זײַנען פֿאַרבונדן נאָר מיט איינעם פֿון אָט די טיפּן

---

[1] איך חזר דאָ איבער געוויסע זאַכן, וועגן וועלכע כ'האָב דערציילט אין פֿאַראַיאָריקן באַריכט פֿון מײַן אַספּיראַנטור-אַרבעט, געדרוקט אין ייִוואָ-בלעטער נומ' 1—2, 1936, זז' 48—54; מײַן הײַעריקע אַרבעט איז טאַקע אַן אויסברייטערונג פֿון דער פֿאַראַיאָריקער.

שולן, און כ׳האָב מחמת דעם טעם אויפֿגעהערט צו פֿאָרשן מערער אַזעלכע פֿאַלן. פֿון דעסט ווענן האָט זיך ווידער געוואָרפֿן אין די אויגן, אַז דאָס אַפּטסטע איז דאָ אויך דאָס שיקן יינגלעך אין רעליגיעזע שולן און מיידלעך אין אַנדערע.

דער מאַטעריאַל ווענן די באַזונדערע צב״ק-פֿאַלקשולן האָט געוויזן, אַז די שולן פֿון די אָרעמע ראַיאָנען גיבן אַ גרעסערן פּראָצענט עלטערן וואָס שיקן זייערע קינדער אין שולן פֿון אַנדערע טיפֿן אויך.

אָט איז די גראַדאַציע וואָס ס׳האָט זיך באַקומען:

1.	ס. גורעוויטש-שול	— 14%	אַזעלכע עלטערן
2.	פֿ״ש ביי דער רעאַל-גימנאַזיע	— 28%	״ ״
3.	לייזער גורוויטש-שול	— 35%	״ ״
4.	שאַבאַד-שול (מפֿיצי-השפֿלה)	— 43%	״ ״
5.	דינעזאָן-שול	— 45%	״ ״
6.	פֿרוג-שול	— 47%	״ ״
7.	קופּערשטיין-שול	— 255%[2]	״ ״
8.	שלום-עליכם-שול	— 59%	״ ״

(איך לאָז איצט דורך די אַבסאָלוטע צאָלן, פֿדי קלערער צו ווייזן די גראַדאַציע). מיר זעען הייסט עס, אַז איין זיכערער גורם בײַם צעשיקן די קינדער פֿון איין פֿאַמיליע אין פֿאַרשיידענע שולן איז דער באַזונדערער יינגל-מיידל-חשבון און אַז וואָס נידעריקער דער סאָציאַלער מצמד, אַלץ גרעסער די צאָל אַזעלכע פֿאַלן.

אָט איז נאָך אַ קלייניע ראַיה דערויף, אַז דאָ איז מכריע דער גאַנצער לעבן-סטאַנדאַרד: דאָס פֿאַרגלייכן די טאַבעלעס ווענן דער באַשעפֿטיקונג פֿון די עלטערן פֿון צב״ק-שולן בכלל מיט די טאַבעלעס ווענן דער באַשעפֿטיקונג פֿון די עלטערן פֿון צב״ק, וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפֿן, האָט געוויזן, אַז צווישן די עלטערן וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט פֿאַרשיידענע שולן איז די גרופּע פֿורמאַנעס ספּעציעל גרעסער. מערער ווי דאָס האָט מען פֿון די צאָלן נישט געקענט דרינגען.

ערום און אַרום האָב איך אויסגעפֿאָרשט 118 פֿאַלן, ווו מען שיקט קינדער פֿון איין פֿאַמיליע אין פֿאַרשיידענע טיפֿן שולן:

41	פֿאַלן:	צב״ק און רעליגיעזע
33	״	צב״ק און פּאָושעכנע
17	״	פּאָושעכנע און רעליגיעזע
16	״	צב״ק, רעליגיעזע און פּאָושעכנע
11	״	אַנדערע שוּתּפֿותן.

---

2 כ׳האָב דורכגעפֿירט די רעגיסטראַציע אין 1935, ווען ביידע שולן זײַנען נאָך נישט געווען פֿאַראייניקט.

נאָר אין זעלטענע פאַלן מאַטיווירן די עלטערן דאָס צעשיקן זייערע קינדער אין פאַרשיידענע טיפן שולן מיט אַרגומענטן וואָס ליגן מחוץ דעם מהות פון דער שול. בײַ די וואָס טוען דאָס יאָ, קומט אויס, איז דאָס האַלטן די קינדער אין פאַרשיידענע טיפן שולן אַליין אַ ציל פאַר זיך. לדוגמא:

אין אַן אינטערוויו בײַ אַן אָרעמען גלעזער דערוויס איך זיך, אַז 2 מיידלעך גייען אין אַ צב"ק-שול און מען איז איבערצופֿרידן מיט אַלץ. פון דעסט ווענן גייען 2 יינגלעך אין תורת-אמת, כאָטש מען פאַרגינט זיך אויסצולאַכן דעם רבֿ אַליין, אַז ער קאָכט נישט אום שבת, וויל ער האָט אַלץ גרייט שוין ערבֿ שבת; בײַ זיי, אַז ס'איז נאָר דאָ וואָס, איז וויל און רעכט צו קאָכן אום שבת. מען דערציילט מיר דעם „אמת", אַז ווען די קינדער גייען אין שול, וואָלט מען נישט געגעבן פאַר אַלע קיין זאַכן, מען וואָלט נישט געשיקט אַלע אין קאָלאָניעס. אַזוי קריגן זיי טאָפּעלע הילף. צוליבן זעלבן טעם וועט מען נאָך אַ יינגערן יינגל שוין אָפּגעבן איצט אין פֿאַוושעכנע (אינט' 158).[3]

געגנוי דאָס זעלבע הער איך אין אינטערוויו 83.

וויטער: פון די אינטערוויועס 166 און 177 דערוויס איך זיך, אַז מען האַלט נישט די ברידער אין אײַן שול, וויל זיי זײַנען גרויסע שטיפֿער און שלעגער, קומען נישט אויס צווישן זיך אויף די הפֿסקות. האַלט מען זיי אין פאַרשיידענע שולן, כדי צו איזאָלירן איינעם פון צווייטן, אָבער מען איז פּרינציפּיעל פאַר איינער פון אָט די שולן.

אין כּלל אָבער גיבן די עלטערן אָן מאָטיוון וואָס זײַנען יאָ פאַרבונדן מיטן פּרינציפּיעלן מהות פון די באַזונדערע טיפן שולן, אָדער מיט אַנדערע קאָנקרעטע מעלות זייערע.

די מאָטיוון זײַנען שטאַרק אינדיווידועל.

אָט זײַנען עטלעכע דוגמאות:

א) אַ פאַראָרעמטער שניידער, אַרבעט פאַר זיך. האַלט זײַנע קינדער אין אַ צב"ק-שול. ערווייסט זייער גוט וועגן כאַראַקטער פון דער שול און באַציט זיך צו איר באמת מיט געגנוג סימפּאַטיע. דאָס וויב אויך אַזוי. פון זײַטיקן שמועס וועגן שחיטה למשל, וואָס איז גראָד אויפן סדר-היום, באַקום איך אַ גאַנץ גוטע פאַרשטעלונג וועגן די בפֿירוש פּראָגרעסיווע אָנשויונגען פון אָט די מענטשן. מען איז אין אַ גרויסער נויט, די צב"ק-שול קען מיט ווינציק וואָס אַנטקעגנקומען די קינדער, אָבער מען טרייסלט זיך אָפּ פון געדאַנק וועגן אַריבערפֿירן די יינגערע אין אַ פֿאַוושעכנער. נאָר די עלטסטע טאָכטער וואָס האָט זיך אויך געלערנט אין דער זעלבער צב"ק-שול גייט פון דעסט וועגן איצט אין פֿאַוושעכנע. דער מאָטיוו: זי איז פֿעיק צו מוזיק. לערנט זיך

---

3 צוליב א טעכנישן טעם האָב איך הײַאַר אויך דאָס נײַ אויסגעפֿרעט די פֿאַראַיאַריקע אינטערוויועס. דעריבער פֿעלט זייער נומעראַציע נישט צונויף מיט דער פֿאַראַיאַריקער.

אומזיסט אין קאָנסערוואַטאָריע. אין די בעסערע צײַטן האָט אָפּגעגליקט און מען האָט אַרײַנגעקראָגן אַ קלאַוויר אין שטוב אַרײַן. מען קוקט איצט אויס אויף אָט דער טאָכטער, זי זאָל ענדיקן די פּאָוושעכנע און קריגן אַ פּאָר גוטע לעקציעס פֿון מוזיק. דערצו מוז מען שוין האָבן דאָס שיינע פּויליש ריידן. אפֿשר וועט זי זיך דעמאָלט קענען אויסהאַלטן אין רעאַל-גימנאַזיע. מען טראַכט אַ סך וועגן דעם און מען האָפֿט (אינט׳ 252).

ב) בעל-הבתישע באַיאָרנטע קרעמער. פֿרומע. מען פֿירט אַליין פֿעסט אָן מיט דער שטוב און מען טרעט נישט אָפּ פֿון פֿרומען ייִדישן דרך. 2 עלטערע זין האָבן זיך געלערנט אין רעליגיעזע שולן. איין טאָכטער לערנט איצט אין גימנאַזיע „תּושיה״. איין ייִנגערער זון איז נישט פֿעיִק. דאָס לערנען אין דער גימנאַזיע, ווו די לימודים ווערן געפֿירט אין העברעיִש, איז אים צו שווער. האָט מען אים אָפּגעגעבן אין דער ייִדישער גימנאַזיע (אינט׳ 199).

ג) זייער אַן אָרעמע שטוב פֿון אַ בויאַרבעטער. 2 ייִנגלעך לערנען זיך אין אַ צב״ק-שול. די עלטערן זײַנען שטאַרק דערשלאָגן פֿון זייער מצבֿ. דער פֿאָטער איז אָן אַרבעט. די מוטער איז פֿיזיש און פּסיכיש צעבראָכן נאָך אַ נישט-געוווּנטשענער געבורט. מען אינטערעסירט זיך איצט בכלל נישט מיט דער שול. זינט דער פֿאָטער האָט נישט קיין רעכטן פּאַלטן, גייט ער נישט אַרויף אַהין, מען פֿאַרלאָזט זיך שוין אויפֿן עלטערן ייִנגל. ער האָט שוין אײַנגעשריבן נאָך אַ ברודערל אין דער זעלבער שול. אָבער איין ייִנגל האָט זיך אײַנגעשפּאַרט און וויל בעסער גיין אין תּורת-אמת, ווײַל אויפֿן שכנישן הויף דאָרט ווינט זײַן באָבע און ער כאַפּט זיך צו איר אַרײַן פֿון שול עפּעס אָפּצועסן (אינט׳ 159).

ווײַטער האָבן די אינטערוויוען געוויזן, אַז פּאַראַלעל מיט אָט די ריין אינדיווידועלע מאָטיוון גיבן נאָך די זעלבע עלטערן אָן פּרינציפּיעל-געזעלשאַפֿטלעכע מאָטיוון. אויפֿן ערשטן פּלאַן רוקט זיך אַרויס דער עיִנין פֿאַרשיידענע שולן פֿאַר ייִנגלעך און מיידלעך.

דער עצם חיִלוק וואָס די עלטערן מאַכן צווישן ייִנגל און מיידל איז אַ פֿאַרשיידענער.

אַ יונגע פֿאַרמעגלעכע בעל-הביתטע פֿון אַן עלעגאַנטן געשעפֿט אויף אַ הויפּטגאַס זאָגט מיר איבער, באַלד ווי אַ ריטועלע פֿאָרמל, אַז אין אַזעלכע שטיבער ווי די, פֿון וואַנען זי קומט (אַ רײַכע אָרטאָדאָקסישע שטוב אין אַ שטעטל פֿון קאָנגרעס-פּוילן), איז אײַנגעפֿירט, אַז „פֿרויען דאַרפֿן באַזיצן בילדונג און ריידן פּויליש״. בײַ זיי איז גאָר נישט אָנגענומען, אַז אַ מיידל פֿון אַזאַ שטוב זאָל ריידן ייִדיש, כאָטש די עלטערן צווישן זיך ריידן נאָר ייִדיש. אָבער אַ מאַן מוז שוין זײַן באַקאַנט מיטן תּלמוד. איר מוטער האָט אַזוי געלערנט אירע קינדער. זי וויל גיין אין איר מוטערס דרכים (אינט׳ 29).

אַ מיטליאָריקער בעל-מלאָכה, גאַנץ נישקשה סיטויִרט, זאָגט אַזוי וועגן זײַנע מיידלעך: זיי וועלן חתונה האָבן, וועלן זיי במילא קענען אָפּקאָכן דאָס

טעפּל, פֿון דער שול צי פֿון אַן אַנדערער; „אָבער אַ ייִנגל מוז דאָך זײַן אַ מענטש! ער דאַרף דאָך קענען ייִדישקייט!“ (אינט׳ 9).

אַ באַאָרנטע מוטער האָט 4 טעכטער וואָס האָבן געענדיקט אַ צב״ק-שול און אַ טאָכטער מיט אַ זון וואָס לערנען זיך נאָך איצט אין דער זעלבער שול. זי איז מיטן גאַנצן האַרצן בײַ דער שול. קוועלט אָן פֿון די לערער, פֿון זייער באַציונג, פֿון די קענטענישן פֿון אירע קינדער און פֿון אַלץ אַרום. נאָר גראָד פֿאַרן ייִנגל, דוכט זיך איר, האָט די שול אַ חיסרון, און זי טענהט: „אָבער אַ ייִנגל איז מער מענטש, אַז ער קען מערער פּוילישן!“ (אינט׳ 217).

די הויפּטטענדענץ איז אָבער אַלץ — רעליגיעזע דערציונג פֿאַרן ייִנגל און בילדונג פֿאַר די מיידלעך.

סכעמאַטיש געזונמען זײַנען פֿאַראַן אַזוינע פֿאַרשיידענע נוסחאות בײַ דער גרופּע עלטערן וואָס צעשיקן זייערע קינדער אין פֿאַרשיידענע טיפּן שולן:

1. מען זוכט ייִדישקייט פֿאַר די זין אין רעליגיעזע שולן און פֿאַר זייערע שוועסטער אין די צב״ק-שולן.

2. מען זוכט ייִדישקייט פֿאַר די זין אין רעליגיעזע שולן און בילדונג פֿאַר זייערע שוועסטער אין די צב״ק-שולן.

3. מען זוכט ייִדישקייט פֿאַר די זין אין די צב״ק-שולן און בילדונג פֿאַר זייערע שוועסטער אין די פֿאָוושעכנע.

4. מען זוכט בילדונג פֿאַר די זין אין צב״ק-שולן און פֿאַר זייערע שוועסטער אין די פֿאָוושעכנע.

איך האָב אויסגעפֿאָרשט נאָר אַ פּאָר פֿאַראייניצלטע פֿאַלן, וווּ עלטערן שיקן מיידלעך אין רעליגיעזע שולן.

אין איין פֿאַל איז נישטאָ קיין זין. איין טאָכטער לערנט זיך אין פֿאָוושעכנע, ווײַל ס׳קאָסט נישט. איין טאָכטער אין אַ צב״ק-שול, ווײַל ס׳איז איר נאָענט, זי איז אַ שוואָכע. און אייניע גייט אין אסתר רובינשטיין-שול (מזרחי). „אַז קיין ייִנגלעך איז נישטאָ צו לערנען אַזעלכע זאַכן“, באַדויערט מען. און מען קוועלט, אַז פּסח האָט מען נחת פֿון איר פֿרעגן די קשיות און סתם ווען זי דאַוונט. דער פֿאָטער איז אַ פֿורמאַן, אַזוי ווי מען זאָגט „די אַרבעט טרײַבט אים פֿרי אַרויס“, ער ווייסט אַפֿילו נישט, אין וועלכע שולן די קינדער לערנען. אַ שבת, אַ יום-טובֿ איז דאָס בײַ אים דער גרעסטער פֿאַרגעניגן (אינט׳ 144).

אַ צווייטער פֿאַל בײַ אַ שטעפּער-מײַסטער, נישקשה סיטואַרט. ער איז אין גאַנצן פֿאַרטאָן אין פּרנסה. די מוטער קומט פֿון זייער אַן אָרעמער שטוב. נעמט זיך איצט אָפּ אַ ביסעלע פֿאַר די יונגע יאָרן און לייענט זייער אַ סך ביכער קאָכן און שפּעט נאָך דער שטוביקער אַרבעט. ספּעציעל סענטימענטאַלע ראָמאַנען. האָט זיך אַזוי, פֿון חשק צום לייענען, אַליין אויסגעלערנט פּויליש. זי האָט זיך געיאָגט נאָכן פּויליש פֿאַר אירע קינדער און האָט געשיקט די ערשטע 2 ייִנגלעך אין פֿאָוושעכנע, נאָר געהאַלטן אַ רבין צו זיי אין שטוב.

אָבער דאָס יִנגסטע מיידעלע האָט זי שוין אָפּגעגעבן גלײַך אין אסתּר רובינשטיין-שול. אַ שוועגערין איז געקומען פֿון פּאַריז אין גאַנצן אַ פֿאַרפֿרעמדטע פֿון יִדישקייט, האָט דאָס זי שטאַרק אָנגערירט. זי גייט אַרײַן יום-טובֿים-צײַט אין קלויז, זעט זי, ווי אַנדערע ווײַבער ווייסן נישט, ווען איבערצומישן אַ ספֿר, און מע ווערט דאָך עלטער. אויף דער עלטער וועט זיך זיכער בענקען נאָך יִדישקייט (אינט׳ 104).

סײַ פֿון דער אָקערשט געבראַכטער סכעמע נוסחאות, סײַ פֿון די ציטירטע אינטערוויוען זעט מען, אַז דער גאַנג פֿון לערנען יִנגלעך און מיידלעך אין פֿאַרשיידענע טיפּן שולן איז אַ פּוֹעל-יוֹצא פֿון אַ גאַנץ אײַנגעפֿונדעוועטער טראַדיציע צו לערנען דאָס יִנגל תּוֹרה.

זייער אַ לעבעדיקע אילוסטראַציע דערצו איז די סטערעאָטיפּישע ערשטע רעאַקציע אויף מײַן פֿראַגע, פֿאַר וואָס מען שיקט שוין נישט דאָס יִנגל אין דער זעלבער שול, ווו די שוועסטער גייט, ווי באַלד כ׳פֿלעג זיך אָנהערן מיט גוטס וועגן דער מיידלס שול. מען פֿלעגט מיך פֿאַרוווּנדערט אָנקוקן און כּמעט שטענדיק אָנהייבן אַזוי: „הם! אַ יִנגל איז דאָך עפּעס אַנדערש! אַ יִנגל מוז קענען יִדישקייט!“.

איין מוטער האָט אַזוי פֿאַרענדיקט פֿאַר מיר אירע רייד: „אָט אַזוי ציט זיך אַ שנירעלע! די יִנגלעך אין תּלמוד-תּוֹרה, די מיידלעך אין די יִדישע שולן. אָט וואַקסט אונטער דאָס מיידעלע [איצט 2 יאָר], וועט זי אויך גיין מיט דער שוועסטער; אַ יִנגל פֿון 5 יאָר וועט שוין באַלד גיין מיטן ברודער, און דאָס פּיצעלע פֿון וויג [אַ יִנגעלע] וועט אם ירצה השם אויך גיין אין תּלמוד-תּוֹרה (אינט׳ 193)“.[4]

ווײַטער ווײַזט די זעלבע סכעמע, וואָסער פֿאַרשיידענעם אינהאַלט די עלטערן לייגן אַרײַן אין דעם באַגריף יִדישקייט וואָס מען זוכט אין אָט די פֿאַרשיידענע טיפּן שולן.

2 דוגמאות דערצו:

די ערשטע — פֿון אַן אינטערוויו בײַ אַן אָרעמען מיטליאָריקן הענדלער. די יִנגלעך לערנען זיך אין יבֿנה (אַגודה-שול), די מיידלעך האָבן געלערנט אין צב״ק-שולן. איצט לערנט איינע אין פּאָוושעכנע. דער פֿאָטער רעדט מיט געפֿיל, אַז ער וויל, זײַנע יִנגלעך זאָלן קענען יִדישקייט און וויסן, צו וועלכער אומה זיי געהערן. זיי זאָלן האָבן „עפּעס“ אין האַרצן און נישט זײַן אַזעלכע באַרבאַרן אַזוי ווי ער האָט געקענט צווישן די זעלנער אין רוסלאַנד,

---

4 דאָס אַלץ איז אַן איבעריקער באַווײַז, ווי ווייניק מען האָט זיך געקענט סוֹמך זײַן אויף פֿרעמדער מעטאָדיק. איך באַמערק דאָס אַקעגן יאַן סט. ביסטראָנס ביכל Szkoła jako zjawisko społeczne, קראָקע 1934, ווו דער מחבר מאָלט אָפּ די ווירטשאַפֿטלעכע עמאַנסיפּאַציע פֿון דער פֿרוי און דרינגט דערפֿון, אַז הײַנט איז שוין ניטאָ קיין פּראָבלעם פֿון אַ באַזונדערער דערציִונג פֿאַר יִנגלעך און מיידלעך.

אין דער מילחמה-צייט, וואָס זיי האָבן נישט געהאַט קיין געווישן אין האַרצן און געקוילעט יידן.

עס איז זיכער, אַז פֿאַר דעם דאָזיקן פֿאָטער איז יידישקייט די איינציקע עטישע אידעע, אין וועלכער ער האַלט זיך, און אַז אַ יִד מיט זיין יידישקייט אין האַרצן שטייט פֿאַר אים אַ סך העכער ווי אַנדערע אומות. פֿאַר אים איז דער אמתער מקור פֿון יידישקייט דער טראַדיציאָנעלער חדר. פֿאַרקערט זיינען אים נישט צום האַרצן די נייַע רייד וועגן פֿאַרבריידערונג פֿון פֿעלקער, וואָס ער האָט אויסגעהערט אויף אַ סיום פֿון אַ צב"ק-שול. מחמת דעם, האָט ער זיך אַרומגעזוכט, איז שוין פֿאַר אַ מיידל גלייכער די פּאָוושעכנע, ווייל פֿאַר אַ מיידל איז גענוג, אַז מע לערנט זי אַ ביסל העברעיש (אינט' 17).

דער באַיאָרנטער שטעפּער פֿאַר זיך שיקט סיי זיין זון סיי זיין טאָכטער אין אַ צב"ק-שול. ער איז איצט אָן אַרבעט, און מען לעבט אין דחקות, אָבער מען זוכט זיך נישט גרינגער צו מאַכן מיט דער אומזיסטער פּאָוושעכנער. מען טרייסלט זיך זייער קאָטאַגאָריש אָפּ פֿון איר: „פּאָוושעכנע — קיין מאָל נישט! באשר מען איז לעצטנס אַזוי געפּאַלן? אָבער מען קומט אַרויס פֿון שוחטים, מען איז אייַנגעווויקלט אין יידישקייט און מען וויל לערנען די קינדער אין יידישע שולן" (אינט' 194).

דאָ, זעט אויס, איז שוין די כוונה ניט צו פֿאַרשעמען דעם יִחוס פֿון דער מישפּחה און אייַנצוהאַלטן איר טראַדיציאָנעלע יידישלעכקייט.

די סטערעאָטיפּישע באַגלייטרייד צו די פֿאַרשיידענע מאָטיווירונגען וועגן יידישקייט כאַראַקטעריזירן ווידער גוט די אינערטקייט: „קיין קאָפּ קען מען אויף אַ קינד נישט אַרויפּזעצן, אָבער קענען זאָל ער!". „זאָל ער יאָ האַלטן, נישט האַלטן — אָבער קענען מוז ער!". „מען האַלט טאַקע הייַנט נישט דערפון, אָבער ער וועט זיין צווישן מענטשן, זאָל ער נישט אָפּשטיין!". „אַז ער וועט עלטער ווערן, זאָל ער נישט פֿאַרשעלטן די עלטערן, אַז זיי זיינען שולדיק, וואָס ער איז אויסגעוואַקסן אַ גוי".

אויף דעם אָרט וועל איך זיך דערווייל אָפּשטעלן מיט אַרויסברענגען די וויטערדיקע כאַראַקטעריסטיק פֿון דער פֿראַגע יינגל-מיידל ביים אויסקלייבן די שול. איך רייד וועגן דעם באַריכות אין צווייטן טייל פֿון מיין אַרבעט.

פֿון אַ טייל אויפֿוויזן וואָס איך האָב ביז אַהער געברענגט איז שוין אויף איין וועגס אַרויסגעקומען אַ רמז אויף דעם, ווי אַזוי דער מאָטעריעל פֿון עמד פֿון די עלטערן איז דאָ נאָך משפּיע אויפֿן צעשיקן די קינדער פֿון איין פֿאַמיליע אין שולן פֿון פֿאַרשיידענע טיפּן.

די אינטערוויוען האָבן געוויזן, אַז עס גילט נישט דווקא די רייַנע סכעמע, אַז אָרעמערע זוכן די ביליקע שול, די וואָס גיט מער מאָטעריעלן נוצן, עס זיינען אַרויסגעשווומען כּלערליי אַנדערע מאָמענטן וואָס שפּילן אַ ראָלע.

עס איז למשל זייער בולט ארויסגעקומען: איינס, אז לאַנג דויערנדיקער דלות ווירקט נאָך אויף אזא אופֿן, אז די עלטערן זײַנען אַליין שטאַרק אינדיפֿערענט צום אויסקלײַב פֿון דער שול. זיי לאָזן זיך גיכער פֿירן פֿון די קינדער אַליין, פֿון צופֿאַל, פֿון שכנים אאַז"וו. צוווייטנס: א גוטע מאַטעריעלע סיטואַציע, פֿאַרקערט, ברענגט אָפט צו א פֿאַרגרעסערטער פּראַקטישקייט, צו אָפּהענגיקייט פֿון געווינטשענער קליענטור, און פֿירט צום מוותר זײַן אויף פּרינציפּן, בײַ וועלכע מען האָט זיך געווענט געהאַלטן.

א דוגמא פֿון ערשטן מין איז דער ציטירטער אינטערוויו 159 מיטן בויאַרבעטער, וואָס זײַן יינגל לערנט אין תּורת-אמת, וויל די באָבע ווויינט נאָענט. דאָ איז נאָך אַן ענלעכער פֿאַל:

איך האָב דאָ צו טון מיט מיטלאַריקע עלטערן. ער — א טרעגער אָן א וועגל, זי אַרבעט א מאָל אין א פֿאַבריקל. די ווילטעטיקע פּרײַלין ס. האָט פֿאַר איר אויסגעפֿוילט די שטעלע, אָבער באַשווערן, זי זאָל חלילה נישט אַרבעטן אום שבת. מען ווויינט אויף זײַער אַן ענגן שמוציקן הויף פֿון געטאָ, אויפֿן דריטן גאָרן איבער חרובֿע טרעפּ. ס'זײַנען דאָ 6 קינדער. מען פֿאַרנעמט איין חוֹשכדיק צימערל פֿון 3×4 מ איין פֿענצטער. א קאָלט קיכל. נאָך א קליינטשיק צימערל, אָפּגעטיילט מיט א פּראָוויזאָריש וועגטל, איז פֿאַרדונגען. די מעבלירונג: איין בעט, א הויל טישל מיט א פּאָר שטולן, א באַנק. אַלץ צוזאַמען וואָס איך זע און הער איז איין קנויל דלות. בעת מײַן באַזוך טרעף איך גראָד איין שילערין אין דער קויטיקער בעט, זי איז געגאַנגען אויפֿן פֿראָסט אָן מײַטקעס אין שול אַריין און זיך צוגעקילט (בעת מײַן זײַן דאָרט קומט טאָקע א נייטערקע צוצוקריגן עפּעס אויף א סטאַניק צו א פּאָר מײַטקעס וואָס זי נייט שוין, און די מוטער זוכט עפּעס אויס א פֿאַרביטערטע צווישן די שמאַטעס וואָס איר געשענקט פֿון פֿרויענשוץ). פֿאַר מײַנע אויגן קומט אָן פֿון גאַס א יינגערער יינגל, טוט אויס און גיט אָפּ דער שוועסטער אירע שיך. ער בלײַבט אַרומלויפֿן א באַרוועסער, גייט אַזוי אַרויס צו די שכנים. ס'איז ווינטער. די מוטער איז הײַנט ספּעציעל אויפֿגערעגט. זי האָט הײַנטיקן ווינטער אָפּגעשפּאָרט אויף א שטיקל קאָשיק. „אַלטע טראַנטעס דאַרף מען אויך האָבן וווּ צו באַהאַלטן!". לייגט דאָרט איין יינגל אַריין זײַנע העפֿטן. וואָלט ער זיך כאָטש נישט געדרייט אַלע מאָל, נישט צעווארפֿן אַלץ! זי האָט געהאַט א האַנטעך, איז ער אַזוי פֿאַרפֿאַלן געווארן. מען קען ווײַסן, ווער ס'גייט אַריין? ס'איז דאָך דאָ א לאָקאַטאָרקע אין שטוב! טאָמער זאָגט זי עפּעס, שריט ער: „טאָ קויף מיר א רעצל!". האָט זי אים שוין געסטראַשעט, אַז זי וועט אים צעריסן די העפֿטן. הײַנט האָט ער זיך ווידער געדרייט א מאָל צען צום קאָשיק. האָט זי אים ווידער געסטראַשעט, רייצט ער זיך מיט איר: „נאַ צעריס! נאָ צעריס!". האָט זי אים צעריסן דעם העפֿט און איז א גאַנצן פֿרימאָרגן קראַנק דערפֿון. דאָס איז נישט אַלץ פֿון הײַנטיקן פֿרימאָרגן. דער אָנהייב איז געווען אַן אַנדערער. דאָס עלטסטע יינגל קומט 1.20 פֿאַרן עסן אין

שול. וויל מען אים שוין מער נישט געבן. מען האָט זי גערופֿן אין שול, און זי האָט צוגעזאָגט אויסצוצאָלן. איז איר אָבער אַרויס פֿון קאָפּ, און זי האָט הײַנט אַלץ אויסגעגעבן אויף פֿרישטיק, האָט דאָס ייִנגל הײַנט געמאַכט סקאַנדאַלן.

דאָ, דערוויס איך זיך, האַלט מען די מיידלעך אין אַ צב״ק-שול, ווײַל שכנות האַלטן, און די ייִנגלעך אין תּורת-אמת, ווײַל מע האָט געזאָגט, אַז ס׳איז אַ גוטע שול פֿאַר ייִנגלעך. אַליין ווייסט מען נישט. זי איז צו 13 יאָר אַוועק צו דער אַרבעט, קען גאָר נישט. ער איז יאָ פֿון אַ בעל-הבתּישער שטוב, זײַנע עלטערן האָבן געהאַלטן אַ שענק און האָבן אים געלערנט, דערנאָך איז ער געווען אין דינסט, קען ער רוסיש אויך. טאָ זאָלן די ייִנגלעך קענען ייִדישקייט. מען וואָלט געווען זייער צופֿרידן פֿון די שולן, נאָר ווײַבער דערציילן, אַז אַזעלכע קינדער וואָלטן אין אַנדערע שולן געקראָגן זאַכן. אין וועלכע שולן? — ווייסט מען נישט. מען גלייבט נישט אויך. ווען די שילערין אַליין העלפֿט אונטער, אַז אין פּאָוושעכנע גיט מען בעסער עסן, גלייבט נישט די מוטער (אינט׳ 152).

איצט אַ פֿאַקט פֿון אַ צווייטן מיִן: דאָ האָב איך שוין צו טון מיט יונגע, גאַנץ גוט סיטויִרטע עלטערן. דער פֿאָטער אַ שנײַדער-מײַסטער, די מוטער אַ שטוביקע. ער לעבט מיט בענקשאַפֿט נאָך זײַנע סאָציאַליסטישע יאָרן און מיט פֿרישע זיכרונות פֿון זײַן געזעלשאַפֿטלעכער אַקטיווקייט. איצט פֿאַרלאַנגט דער וואַרשטאַט, מען זאָל זײַן צו אים צוגעבונדן. וואָלט די לאַגע געווען בעסער, מען וואָלט געקענט האַלטן אַ דיִרה מיט אַ פֿראָנט-אַרײַנגאַנג, וואָלט מען נישט געדאַרפֿט אַזוי אויסקוקן אויף דעם קליענט. כאָטש מען האָט גוטע קליענטן, מפֿונקים. 2 מיידלעך האָבן זיך געלערנט אין אַ צב״ק-שול. מע האָט אָבער גענומען פֿון זיי צו פֿיל פֿאַרלאַנגען: עפּעס אַ מײַסטער! האָט זיך דאָס ווײַב אַרײַנגעמישט, אַז דער בודזשעט איז צו גרויס. ער לייגט נישט אַרויף די גאַנצע שולד אויף איר. ער איז אַליין אויך אײַנגעגאַנגען אויף דעם. די פֿרוי פֿלעגט נאָך טענהן, אַז זיי דאַרפֿן קענען מער פּויליש. ער זעט גאָר נישט, זיי זאָלן איצט, אין פּאָוושעכנע, קענען מער פּויליש. יאָ, לייענען קענען זיי בעסער. לייענען זיי די פּאַטריאָטישע ביכער. אָבער אַ וויאַזקע האָלץ וועלן זיי אויף פּויליש נישט אײַנקויפֿן. דעם ייִנגל וועט ער שוין נישט לאָזן אָפּנעמען פֿון דער צב״ק-שול. דאָ וועט ער זיך שוין אײַנשטעלן! כאָטש די קליענטן וואָס קומען מיט קינדער ריידן נאָר פּויליש מיט זיי (אינט׳ 152).

דאָ קומט גראָד אונטער נאָך אַ פֿאַקטאָר וואָס מען מוז באַהאַנדלען אין די מאָטיוון בײַם אויסקלײַבן די שול. דאָס זענען די חילוקי-דעות וועגן דער שול צווישן מאַן און ווײַב. נאָר דער מאָמענט איז פּונקט אַזוי אַקטועל אויך בײַ די עלטערן וואָס לערנען זייערע קינדער נאָר אין איין טיפּ שול, און כ׳וועל עס אַרומריידן אין אַ באַזונדערן קאַפּיטל. דערווײַל וויל איך אַרויסנעמען פֿון דעם ציטירטן אינטערוויו אַ באַווײַז, ווי בײַ אַ גאַנץ גוטן, סטאַבילן מאַטעריעלן

מעמד קענען זיך די מענטשן דווקא פֿילן מאַטעריעל באַוווּסט און אַז דאָס זאָל גיין האַנט בײַ האַנט מיט עוֹבֿר זײַן אויף זייערע אייגענע פּרינציפּן.

פֿון דער צווייטער זײַט האָבן די אינטערוויוען אַרויסגעבראַכט, אַז אַ פּריש איבערגעלעבטע מאַטעריעלע ירידה ברענגט אַרײַן נייע מאַטיוון וואָס פֿירן צו אַ צעשפּאָלטנקייט בײַם אויסקלײַבן די שול.

איך באַזוך למשל די מיטלײַריקע עלטערן פֿון 2 קינדער: אַ ייִנגל לערנט אין אַ צב"ק-שול, דאָס מיידל אין פּאָוושעכנע. ער איז אַ שטעפּער פֿאַר זיך, האָט בהורווײַז און אין די ערשטע יאָרן נאָך דער חתונה זייער גוט פֿאַרדינט בײַ זײַן פֿאָך. זי איז אַ שטוביקע, קומט פֿון אַ בעל-הבתישער שטוב פֿון אַ בוי-אונטערנעמער, אַ שיינעם בעל-תּפֿילה דערצו, וואָס פֿלעגט אָפּגעבן דער מוטער 150 רובל פֿון דאַוונען פֿאַרן עמוד ימים-נוראים. ער איז געשטאָרבן בעת דער מילחמה. אַז די מוטער פֿלעגט אין יענער שווערער צײַט טראָגן וואַסער אײַבער דער גאַס, פֿלעגט זי בכּיוון פֿון מאָל צו מאָל אָפּגיסן אַ שנירל וואַסער פֿון טשײַניק, מענטשן זאָלן זען, אַז זי טראָגט ניט חלילה קיין זוף פֿון אַ קיך.

איצט קומט מען קוים אויס מיט פּרנסה, ווײַל די בראַנזשע איז געפֿאַלן, מען האָט פֿאַרביטן אַ גוטע דירה אויף אַן ענגערער, אַ טונקעלער, אויפֿן 3טן גאָרן. דעם עלטערן ייִנגל האָט מען נאָך אָפּגעגעבן אין אַ צב"ק-שול. מען קוועלט אָן פֿון דער פֿרײַנדלעכקייט פֿון די לערער, פֿון זייערע גוטע רייד אויף אַ פֿאַרזאַמלונג צי אַזוי, וועלן מען קומט אַרײַן צום קינד אין שול. דאָס מיידל איז אויסגעקומען אָפּצוגעבן אין שול שפּעטער, די לאַגע איז געווען ערגער. מע האָט זיך נישט געקענט אונטערנעמען צאָלן פֿאַר ביידע קינדער. יאָ, די לערער גייען אַרײַן אין דער לאַגע און נעמען וויפֿל מע קען צאָלן. אָבער וואָס הייסט דאָס„ וויפֿל מע קען?" דאָס איז דאָך אַ באַלײַדיקונג פֿאַר די עלטערן! אַ דערנידעריקונג! וואָס הייסט „אַרײַנוואַרפֿן 50 גראָשן?".

מען באַדויערט, וואָס דאָס מיידל קען נישט קיין ייִדיש וואָרט אָנשרײַבן, קיין צײַטונג נישט לייענען. סײַ די מוטער סײַ דער פֿאָטער רייַדן וועגן דעם מיט האַרץ, אַרײַנפֿאַלנדיק זיך אײַנשטימיק אין די רייד. די שילערין פֿון פּאָוושעכנע אַליין, אַ יאָר 12, אַן אינטעליגענט, אָפֿן פּנימל, רעדט אַרײַן פֿאַרביטערט: „אַפֿילו קיין בריוול קען איך ניט אָנשרײַבן!". אָלע צוזאַמען דערצייַלן מיר נאָך, ווי די לערער פֿון פּאָוושעכנע, ווו דאָס מיידל לערנט זיך, באַצאָלן זיך נישט גלײַך צו אָלע קינדער: זײַנען גוט צו די רײַכע און קאָלט צו די אָרעמע. אַז איין לערערין האָט חתונה געהאַט און געקראָגן פֿון אַ גרופּע רײַכע קינדער אַ סערוויז פֿאַר 13 גילדן און פֿון די אָרעמע מער נישט אַ קוישעלע בלומען פֿאַר 1.30, האָט מען גוט געפֿילט דער לערערינס באַצאָלונג צו די צוויי גרופּעס קינדער. בעת מען דערצייַלט מיר דאָס, פֿרעגט דאָס מיידל איבער מיט בפֿירושער קנאה בײַ אירע חבֿרטעס פֿון אַ צב"ק-שול, וואָס פֿאַרברענגען גראָד בײַ איר: „בײַ אײַך איז ניט אַזוי, הא?". פֿון וויטערדיקן שמועס הער איך שטאַרקע טענות, אַז דווקא פֿון דער פּאָוושעכנער, ווו ס'איז

אַלץ צוגעגרייט אומזיסט, מיט דער ברייטער האַנט, געניסן די רײַכע, באַזאָרגטע עלטערן (אינט׳ 165).

ס׳איז דוכט מיר זייער קלאָר, אַז אָט דער אינטערוויו ווײַזט אויף אַ באַזונדערן קאָמפּלעקס איבערלעבונגען וואָס די ירידה-סיטואַציע רופֿט אַרויס, און אַז אָט די איבערלעבונגען זײַנען דאָ גוֹבֿר אַן אויפֿריכטיקן ווידערווילן צו דער פּאָוושעכנער שול.

די אינטערוויוען ווײַזן מער: די מאַטעריעלע ירידה קען זײַן פֿון פֿאַרשיידענעם פֿאַרנעם און קען טרעפֿן בײַ מענטשן מיט פֿאַרשיידענע באַגריפֿן. דער רעזולטאַט איז דעמאָלט אויך גאָר אַ פֿאַרשיידענער.

איין דוגמא: מיטליאָריקע עלטערן, ער אַ שטעפּער-אַרבעטער, זי אַ וועש-נייטאָרין. ביידע עלטערע קינדער, אַ ייִנגל און אַ מיידל, לערנען זיך אין אַ צב״ק-שול. איך הער געלאַסענע אויפֿריכטיקע רייד פֿון פֿאָטער: ער איז אַ ייִדישיסט, ער האָט דעריבער אויסגעקליבן די שול. ער זוכט נישט קיין „רעליגיעזקייט״ פֿאַר זײַנע קינדער. זיי זעען דאָס ממילא נישט בײַ אים. ער איז אַן אַרבעטסמענטש, זײַנע קינדער וועלן אויך זײַן אַרבעטער. זיי דאַרפֿן האָבן עלעמענטאַרע בילדונג אין זייער שפּראַך. אָבער דאָס ייִנגסטע ייִנגל גייט שוין אין תּוֹרת-אמת. דער פֿאָטער איז לעצטנס אָן אַרבעט, דאָס ווײַב איז די גאַנצע פֿאַרדינערקע. זי האַלט פֿון „רעליגיעזקייט״. זי וויל, אַז דאָס ייִנגל זאָל שוין דאַוונען און איבער 120 יאָר זאָגן קדיש. ער קען צוליב דעם נישט צעשטערן דעם שלום-בית. ער דערציילט עס אַ צעבראָכענער. בעת-מעשׂה ניאַנטשעט ער אַ זויגקינד, מענעריש, נישט געניט. דאָס ווײַב אַרבעט בײַ איר מאַשין און פֿאַרענטפֿערט זיך אי מיט אַ ביסעלע תּקיִפֿות אי שולדיק פֿאַרן מאַן, אַז יאָ, דעם וויל זי שוין לערנען ייִדישקייט. דאָס אַלץ דערגאַנצט דעם רוֹשם, אַז נאָר די קאַטאַסטראָפֿע וואָס האָט געטראָפֿן דעם מאַן מיטן פֿאַרלירן די אַרבעט האָט דערלאָזן, אַז דאָ זאָל צעשטערט ווערן זײַן אײַנגעשטעלטער פּרינציפּ בײַם אויסקלײַבן די שול.

*

מיט די אַלע אויפֿווײַזן האָב איך דערווײַלע נאָר אָנגערירט דאָס סאַמע כאַראַקטעריסטישע וואָס עס האָט אַרויסגעבראַכט דאָס אויספֿאָרשן די גרופּע עלטערן וואָס צעשיקן זייערע קינדער אין פֿאַרשיידענע טיפּן שולן. דאָס איבערבײַטן דעם טיפּ שול אין מיטן לערנען, אָדער דאָס פֿאַרבײַטן די שול פֿון איין קינד אויף אַן אַנדער שול פֿאַרן צווייטן קינד, איז נאָך אַן אָפּשפּיגלונג פֿון די זעלבע טענדענצן.

די צאָל עלטערן וואָס בײַטן איבער די שולן פֿון זייערע קינדער אין גאַנג פֿון לערנען איז אומגעהײַער גרויס.

פֿון מײַנע 252 אינטערוויוען האָב איך זיך דערוווּסט וועגן 146 עלטערן וואָס האָבן איבערגעביטן די שול איין מאָל אָדער מער.

די אײַנטיילונג פון די עלטערן לויט די שולן, מיט וועלכע זיי זײַנען געווען פֿאַרבונדן אין מאָמענט פון אינטערוויו, ווײַזט דאָס געניויער. בײַ די עלטערן וואָס האָבן אין דעם מאָמענט צו טון נאָר מיט איין טיפּ שול זעט דאָס אויס אַזוי:

פון 60 פּאַלן, וווּ די קינדער לערנען זיך איצט אין צב"ק-שולן, זײַנען 31 עלטערן שוין געווען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפּן.

פון 57 פּאַלן, וווּ די קינדער לערנען זיך איצט אין פּאָוושעכנע, זײַנען 37 עלטערן שוין געווען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפּן.

פון 17 פּאַלן, וווּ די קינדער לערנען זיך איצט אין רעליגיעזע, זײַנען 7 עלטערן שוין געווען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפּן.

בײַ די עלטערן וואָס האָבן שוין אין דעם מאָמענט צו טון מער ווי מיט איין טיפּ שול, זעט אויס די זאַך אַזוי:

פון 33 פּאַלן, וווּ די קינדער לערנען זיך איצט אין צב"ק און אין פּאָוושעכנע, זײַנען 27 עלטערן שוין געווען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפּן.

פון 17 פּאַלן, וווּ די קינדער לערנען זיך איצט אין פּאָוושעכנע און אין רעליגיעזע, זײַנען 10 עלטערן שוין געווען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפּן.

פון 41 פּאַלן, וווּ די קינדער לערנען זיך איצט אין צב"ק און אין רעליגיעזע, זײַנען 20 עלטערן שוין געווען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפּן.

פון 16 פּאַלן, וווּ די קינדער לערנען זיך איצט אין צב"ק, פּאָוושעכנע און רעליגיעזע, זײַנען 7 עלטערן שוין געווען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפּן.

און לסוף: פון 11 אַנדערע שוּתּפֿותן זײַנען 7 עלטערן שוין געווען פֿאַרבונדן מיט נאָך שולטיפּן.

אַחוץ דעם וואָס די ציפֿער ווײַזן, אַז דאָס בײַטן די שול פֿאַרנעמט בכלל אַ גרויסן אָרט, ווײַזן זיי נאָך, אַז די עלטערן וואָס זײַנען הײַנט פֿאַרבונדן נאָר מיט איין טיפּ שול האָבן פֿריִער אויך געביטן די שול. די סיסטעם פון מישן שולן איז הייסט עס נאָך מער אָנגענומען אייִדער עס קען זיך אויסדוכטן אין פּלוג.

אין דער צווייטער העלפֿט פון זעלבן קאַפּיטל פֿיר איך דורך דעם ווײַטערדיקן אַנאַליז פון מאַטעריאַל. ווײַטער קומט דער צווייטער טייל פון דער אַרבעט, וווּ איך רייד אַרום די אַרויסגעשטעלטע פּראָבלעמען אויפֿן סמך פון גאַנצן מאַטעריאַל.

אָט דער צווייטער טייל שטעלט זיך צונויף פון אַזוינע קאַפּיטלעך:

1. פּרינציפּיעלע און דירעקטע מאָטיוון. 2. באַזונדערע שולן פֿאַר יינגלעך און מיידלעך. 3. תּכלית. 4. שפּראַך. 5. יִדישקייט. 6. אַנדערע נאַציאָנאַלע אַטריבוטן. 7. וועלטלעכקייט. 8. די ראָלע פון פּאָטער און מוטער בײַם קלײַבן א שול. 9. די שײַכות מיטן מאַטעריעלן מצב.

13. לעוו פֿרידמאַן (מעזריטש) / די ייִדישע מלאָכה אין ווילנע נאָכן אײַנפֿירן דעם צעכן-געזעץ

אויסשניט פֿון 2טן קאַפּיטל פֿון דער אַספּיראַנטור-אַרבעט: „די ייִדישע מלאָכה אין ווילנע 1914—1936"

דער 16טער דעצעמבער 1927, ווען עס איז אַרײַן אין לעבן דאָס נײַע אינדוסטריע-געזעץ, דאַרף ווערן באַצייכנט ווי אַן אָנהייב פֿון אַ נײַער תקופֿה אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער מלאָכה אין פּוילן. ביז דער צײַט האָט די מלאָכה ניט געוווּסט פֿון קיין שום באַגרענעצונגען. די פֿאַכמענישע קוואַליפֿיקאַציעס פֿון דעם בעל-מלאָכה זײַנען קיינעם ניט אָנגעגאַנגען. מעלדן דער אַדמיניסטראַ-טיווער מאַכט וועגן עפֿענען אַ וואַרשטאַט איז געווען בלויז אַ פֿאָרמאַליטעט, וואָס די בעל-מלאָכות פֿלעגן זי אין דער פּראַקטיק גאַנץ אָפֿט אויסמײַדן, און זעלטן ווען זענען זיי צוליב דעם געוואָרן באַאומרויִקט. דער איינציקער, פֿאַר וועמען זיי האָבן זיך אויסגעהיט, איז געווען דער שטײַעראַמט. זײַענדיק אין אָרדענונג מיט אים, איז דער בעל-מלאָכה געווען זיכער, אַז קיינער וועט אים אין זײַן אַרבעט ניט שטערן. געוויסע פֿאַכן זענען געשטאַנען אונטער דער השגחה פֿון דער סאַניטאַרער קאָנטראָלע (פֿריזירערײַ, בעקערײַ אאַז"וו), אָבער אויך פֿון דער זײַט האָבן די בעלי-מלאָכות אויף קיין גרויסע מנִיעות בײַם פֿירן זייערע וואַרשטאַטן ניט אָנגעטראָפֿן.

פּונקט ווי הײַנט האָט אויך דעמאָלט די מלאָכה געהאַט אויסצושטיין פֿון אַ צווייטער זײַט — פֿון דעם כּסדרדיקן אָנגרײַף מצד דער אינדוסטריע וואָס שנײַדט זיך אַרײַן אַלץ טיפֿער אין דעם ווירקונגסקרײַז פֿון דער מלאָכה, טייט אָפּ אַ גאַנצע ריי פֿאַכן אָדער שטויסט זיי אַראָפּ צו כאַלופּניקערײַ. אויף דעם אָנגרײַף ענטפֿערט די מלאָכה מיטן דריקן אַלץ מער די אייגענע קאָסטן און מיטן אַראָפּזעצן דעם לעבנס-ניוואָ. אָבער וואָס שווערער עס ווערן די לעבנס-באַדינגונגען פֿון די בעלי-מלאָכות, אַלץ שטאַרקערע פֿאָרמען נעמט אָן די קאָנקורענץ אין דער מלאָכה גופֿא. אויף דער באַזע פֿון דער פֿרײַער קאָנקורענץ האָט זיך אויסקריסטאַליזירט די סאָציאַלע דיפֿערענצירונג אין דער מלאָכה און עס האָבן זיך אויסגעפֿורעמט די כּוחות-פֿאַרהעלטענישן צווישן ייִדן און ניט-ייִדן.

דאָס נײַע אינדוסטריע-געזעץ פֿירט אַרײַן אין לעבן פֿון דער מלאָכה אַ שפּאָגל נײַעם פֿאַקטאָר פֿון זייער אַ וויכטיקן באַטײַט. דאָס געזעץ (Dz. Ust. Rzeczposp. Pol. 1927, № 53) פֿאַרמאָגט אַ גאַנצע ריי באַשטימונגען וועגן דער מלאָכה, וואָס האָבן באַקומען דעם פּאָפּולערן נאָמען „צעכן-געזעץ". די וויכטיקסטע פֿון זיי זײַנען: 1) דאָס אײַנפֿירן אַ צענז פֿאַר זעלבשטענדיקע בעלי-מלאָכות; 2) דאָס רעגלאַמענטירן דעם נאָכוווּקס אין דער מלאָכה; 3) דאָס אויפֿלעבן די צעכן, פֿאַרברייטערן זייער פֿונקציע און פֿאַרשטאַרקן זייער אָנזען צווישן די בעלי-מלאָכות.

די באשטימונגען האבן דעם ציל פון איין זייט צו באגרענצן דעם צוטריט צו דער מלאכה און מאכן זי מער רענטאבל. וועגן דעם שרייבט דער געוועזענער דעפארטאמענט-שעף פאר קליין-אינדוסטריע אין מיניסטעריום פאר אינדוסטריע און האנדל אזוי: „עס איז ניטא קיין ספק, אז די פעיקייט-צייגעניש (dowód uzdolnienia), זייענדיק געניגט צו רעגלאמענטירן און פארשמעלערן די גרענצען פון דער מלאכה, בכדי זי זאל קענען האבן א העכערע רענטע און זאל בעסער קאפיטאליזירן (צי אזוי איז די פראקטיק איז א צווייטער ענין), באזייטיקט גלייכצייטיק פון דער לעגאלער ארבעט די אנדערע בעלי-מלאכות און צווינגט זיי צו געהיימער ארבעט שטופט זיי אין די ארעמס פון כאלופניקערייַ."[1]

די בעלי-מלאכות הייבן זיך אן פון יעמאלט אונטערצושיידן ניט נאר לויט זייער עקאנאמישן מצב, נאר אויך לויטן רעכטלעכן. דערבייַ איז דער רעכטלעכער מצב טאקע שטארק אפהענגיק פון עקאנאמישן. וועגן דעם שרייבט דער זעלבער סאקאלאווסקי אזוי: „אויסשליסן פון צעך אדער ניט צולאזן צו אים האט באטייט אין מיטל-עלטער צונעמען ביי א בעל-מלאכה די מיגלעכקייט פון פארדינען, היינט צו טאג האט די זעלבע ווירקונג דאס צונעמען אדער ניט ארויסגעבן קיין האנטווערקער-קארטע. ביי דעם פרינציפ וואס גילט היינט, אז די קארטע ווערט ארויסגעגעבן אויפן סמך פון פראקטיק און פון אן עקזאמען, און דער לעצטער איז אפהענגיק פון אן אפצאל (הנחות און באפרייונגען זיינען אויסנאמען וואס באשטעטיקן דעם כלל), קען מען קומען צום אויספיר, אז דאס פארדינען פון מלאכה, דאס זעלבע ווי אין די פריע פראפעסיעס, איז אפהענגיק קודם-כל פון פארמעגלעכקייט פון דעם קאנדידאט און ערשט נאך דעם פון זיינע פעיקייטן און קענטענישן."[2]

פון דער צווייטער זייט טראגט אין זיך דאס צעכן-געזעץ א סכנה פאר דער גאנצער יידישער מלאכה. די אנפירנדיקע ארגאנען פון די קריסטלעכע בעלי-מלאכות, וואס פירן שוין פון לאנג א קאמף מיט דער יידישער מלאכה, איז צוגעקומען זייער א וויכטיקער כלי-זיין. דאס וואס זיי האבן ניט באווייזן אויפצוטון אין גבול פון דער פרייער קאנקורענץ האבן זיי געמיינט איצט גרינגער צו דערגרייכן דורכן געזעץ. דער פארשטייער פון דעם פאראיין קריסטלעכע בעלי-מלאכות אין פוילן פיעקארסקי כאראקטעריזירט אזוי דאס נייע אינדוסטריע-געזעץ: „דאס דערמאנטע געזעץ דארף פארפליכטן אין גאנץ פוילן פון 15טן דעצעמבער 1927 ווי אן אויסדרוק פון א קאמפראמיס צווישן שלימותדיקן אינהאלטן די צעכן-ארגאניזאציע, וואס פארזיכערט די אנטוויקלונג פון דער אינדוסטריע, אנגעשפארט אויף דעם פוילישן עלעמענט, און דער פאדערונג פון אינדוסטריע-פרייהייט".[3]

---

1 Kazimierz Sokołowski. Rzemiosło. Kielce 1936 p. 72.

2 דארט, ז' 104.

3 L. Fr. Piekarski. Rzemiosło w Polsce. Warszawa 1927.

פון דעם קעגנשטעל־כּוח וואָס יידישע בעלי־מלאָכות האָבן אַרויסגעוויזן אין דער שווערער צייט נאָכן איינפירן דעם צעכן־געזעץ, פון זייער צו־פאַסעוודיקייט צו די ניי געשאַפענע באַדינגונגען איז געווענדט, וואָס פאַר אַן אָרט זיי פאַרנעמען איצט אין דער מלאָכה און ווי אַזוי ס׳זעצן אויס זייערע שאַנסן אויף אַ ווייטערדיקער אַנטוויקלונג.

*

אויפן סמך פון דעם צעכן־געזעץ קענען זיך פאַרנעמען זעלבשטענדיק מיט מלאָכה נאָר די בעלי־מלאָכות וואָס האָבן באַקומען האַנטווערקער־קאַרטעס. די איבעריקע בעלי־מלאָכות זיינען אומלעגאַל און ווערן פאַרפאָלגט דורך דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט. זייערע וואַרשטאַטן קענען ווערן צו יעדער צייט פאַרמאַכט און די מכשירים צוגענומען. זיי זיינען אויסגעשטעלט אויף אַ שטראָף ביז 1000 גל און 14 טעג אַרעסט.

דער וועג צו ווערן אַ זעלבשטענדיקער בעל־מלאָכה פירט היינט דורך אַ גאַנצער ריי שטאַפלען. קודם־כל מוז דער יונגטלעכער וואָס פרעטענדירט צו ווערן אַ זעלבשטענדיקער בעל־מלאָכה דורכמאַכן אַ לער פון 3—4 יאָר בייַ אַ מייסטער אין אַ וואַרשטאַט און גלייַכצייטיק באַזוכן אַ דערגאַנצונגס־שול. האָבנדיק דאָס שוין הינטער זיך דאַרף דער לערן־יינגל אָפגעבן אין האַנטווערקער־קאַמער אַן עקזאַמען אויף אַ פוּעל (czeladnik), און ערשט נאָך אַ דרייַיאָריקער פראַקטיק בייַ אַ זעלבשטענדיקן בעל־מלאָכה באַקומט ער אַ האַנטווערקער־קאַרטע. עס מוזן דערבייַ אָפגעהיט ווערן מצד דעם יונגטלעכן אַלע פאָרמאַליטעטן, ווי שלייסן אַ שריפטלעכן אָפמאַך מיטן מייסטער, מעלדן וועגן דעם דער האַנטווערקער־קאַמער. אָן דעם האָט ניט דער אָפמאַך קיין האַפּט און די צייט וואָס איז אָפגעגעבן געווארן אויף דער לער איז געפטרט. שלייסן אַן אָפמאַך מיטן מייסטער קען דער יונגטלעכער זייַענדיק אַלט פולע 15 יאָר, און באַקומען אַ קאַרטע קען ער צום פריסטן צו 21 יאָר. די לער אין אַ וואַרשטאַט קען פאַרבייטן אַ פאַכשול. די צייט וואָס דער יונגטלעכער דאַרף אָפגעבן דערויף איז אין ביידע פאַלן די זעלבע.

באַקומען אַ האַנטווערקער־קאַרטע קאָנען אויך די אַלטע בעלי־מלאָכות וואָס זיינען ביזן 16טן דעצעמבער 1927 אַלט געווען צום ווייניקסטן 21 יאָר און האָבן געארבעט זעלבשטענדיק. זיי דאַרפן עס דערווייזן מיט באַגלייבטע דאָקומענטן (קוויטונגען פון באַצאָלטע שטייַערן, באַשטעטיקונגען פון פאַרזיכער־אַמט וועגן באַשעפטיקן ארבעטער) אָדער מיט עדות. דאָס איז נוגע די בעלי־מלאָכות וואָס גענישן פון אַזוי גערופענע אייגנע שאָפּטע רעכט (prawa nabyte).

פאַר די בעלי־מלאָכות וואָס זיינען ניט געווען זעלבשטענדיק אידער דאָס נייַע אינדוסטריע־געזעץ איז ארייַן אין לעבן און האָבן ניט דורכגעמאַכט צוליב פאַרשיידענע סיבות די לער וואָס איז פאָרויסגעזען אין געזעץ איז דאָ אַ וועג צו לעגאַליזירן זיך אויפן סמך פון אַ דיספענס. מען מוז זיין טעטיק

דערצו אין פֿאַך 10 יאָר, גוט קענען די אַרבעט און זײַן עלטער פֿון 25 יאָר.[4] אויף אַרויסצובאַקומען אַ האַנטווערקער-קאַרטע אויפֿן סמך פֿון אַ דיספּענס מוז דער קאַנדידאַט האָבן קוֹדם-כּל די הסכּמה פֿון האַנטווערקער-קאַמער. די קאַמער באַטראַכט די עינינים אינדיווידועל און איז שטאַרק בוֹדק דעם קאַנדידאַט, צי ער איז ראָוי צו באַקומען אַ קאַרטע. ניט זעלטן דויערט דאָס באַמיִען זיך וועגן אַ קאַרטע לאַנגע חדשים, גאַנץ אָפֿט אָן אַ רעזולטאַט. די לעצטע יאָרן גיט די קאַמער איר הסכּמה אויף אַרויסצוגעבן אַ קאַרטע אויפֿן וועג פֿון אַ דיספּענס ערשט נאָך דעם ווי דער בעל-מלאָכה האַלט אויס אַן עקזאַמען וואָס באַווײַזט זײַנע פֿאַך-קענטענישן. די קליינע צאָל פּוֹעלים וואָס איז פֿאַררעגיסטרירט אין ווילנער האַנטווערקער=קאַמער זאָגט עדות דערויף, אַז די ווילנער בעלי-מלאָכות האָבן זיך לעגאַליזירט קוֹדם-כּל אויפֿן סמך פֿון אײַנגעשאַפֿטע רעכט און אויפֿן וועג פֿון אַ דיספּענס.

עס איז אונדז ניט באַוווּסט, ווי אַזוי עס זעט אויס דער לעגאַליזיר-פּראָצעס אין די ערשטע יאָרן נאָכן אײַנפֿירן דעם צעכן-געזעץ. דעם ערשטן רעזולטאַט פֿון דעם פּראָצעס געפֿינען מיר אין באַריכט פֿון דער ווילנער האַנטווערקער-קאַמער פֿאַרן יאָר 1932. לעגאַלע באַטרעפֿן אין דעם יאָר 55,6 פּראָצ׳ צווישן אַלע בעלי-מלאָכות אין ווילנע, אויף דער ווילנער פּראָווינץ 66,5 פּראָצ׳. אין די ווײַטערדיקע 4 יאָר איז געשטיגן די צאָל לעגאַלע בעלי-מלאָכות אין ווילנע אויף 14,2 און אין דער פּראָווינץ אויף 42,5 פּראָצ׳. אויף דער פּראָווינץ הייסט עס איז דער לעגאַליזיר=טעמפּ היפּש שטאַרקער. דער קליינער שטח באַשווערט די אומלעגאַלע בעלי-מלאָכות אויסצובאַהאַלטן זיך; שפּירט זיך דעריבער אויף דער פּראָווינץ דער דרוק מצד דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט און די צעכן אָן אַן ערך שטאַרקער איידער אין אַ גרויסער שטאָט.

וואָס פֿאַר אַ פֿאַכן האָבן זיך צום מערסטן לעגאַליזירט? דערויף גיבן אונדז אַ תּשובֿה די ווײַטערדיקע ציפֿער. זיי באַווײַזן, וויפֿל בעלי-מלאָכות אין ווילנע ס׳האָבן אַרויסגענומען האַנטווערקער-קאַרטעס אין די באַזונדערע גרופּעס ביז 1933.[5]

דעם גרעסטן פּראָצענט לעגאַלע בעלי-מלאָכות ווײַזן די גרופּעס: פּערזענלעכע באַדינונג—פֿריזירערײַ און פֿאָטאָגראַפֿיע-פֿאַך (89,3 פּראָצ׳), מעטאַל (76,9 פּראָצ׳) און דערנערונג (63,1 פּראָצ׳), אַ גאַנץ גרויסן פּראָצענט די טעקסטיל-גרופּע (59 פּראָצ׳); ווידער אין די גרופּעס בוי, האָלץ און לעדער באַטרעפֿן לעגאַלע קיין העלפֿט ניט פֿון אַלע בעלי-מלאָכות. ס׳איז קלאָר, אַז עס

---

4 לויטן באַשלוס פֿון פֿאַרבאַנד פֿון די האַנטווערקער-קאַמערן האָט דער מינימום-עלטער פֿון די בעלי-מלאָכות וואָס ווילן געניסן פֿון אַ דיספּענס געזאָלט זײַן 30 יאָר. נאָך אַן אינטערווענץ פֿון דעם קאָמיטעט פֿאַר די עינינים פֿון דער ייִדישער מלאָכה אין מיניסטעריום פֿאַר אינדוסטריע און האַנדל איז די עלטער-גרענעץ אַראָפּגערוקט געוואָרן ביז 25 יאָר.

5 לויטן באַריכט פֿון דער ווילנער האַנטווערקער-קאַמער פֿאַר 1932.

טאַבעלע I

גרופּע	אַלע בעלי-מלאָכות			ייִדן			ניט-ייִדן		
	צוזאַמען	פֿון דעם לעגאַלע		צוזאַמען	פֿון דעם לעגאַלע		צוזאַמען	פֿון דעם לעגאַלע	
		אין אַבס׳ ציפֿער	% לא		אין אַבס׳ ציפֿער	% לא		אין אַבס׳ ציפֿער	% לא
בוי	645	261	40,5	175	101	57,7	470	160	34,0
האָלץ	542	220	40,6	145	89	61,4	397	131	33,0
טעקסטיל	1.570	927	59,0	1.042	704	67,6	528	223	42,2
מעטאַל	629	484	76,9	398	347	87,2	231	137	59,3
דערנערונג	797	503	63,1	387	249	64,3	410	254	61,9
לעדער	1537	639	45,5	567	375	66,1	970	324	33,4
פּערזענלעכע באַדינונג	291	260	89,3	181	163	90,1	110	97	88,2
ס״ה . .	6.011	3.354	55,8	2.895	2.028	70,0	3.116	1.326	42,6

האָבן זיך לעגאַליזירט קוֹדם-כּל די בעלי-מלאָכות וואָס קומען אָפֿטער אין באַרירונג מיט דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט (סאַניטאַרע השגחה, שטייַעראַמט אד״גל), ווי פֿריזירער, בעקערס. אויסמייַדן די לעגאַליזאַציע האָבן ניט געקאָנט די בעלי-מלאָכות, וועמענס אונטערנעמונגען ס׳פֿאָדערן אָפֿענע וואַרשטאַטן (זייגער-מאַכעריי, יובעלירעריי, גראַווירעריי, הוט-און היטל-מאַכעריי אאַז״וו). צום מערסטן אומלעגאַלע זייַנען געבליבן אין די פֿאַכן וואָס נייטיקן זיך אין גאַנצן ניט און קיין וואַרשטאַטן (מוליעריי, טשעסלעריי, גלעזעריי, מאַלעריי אד״גל).

ווען מיר באַטראַכטן דעם לעגאַליזיר-פּראָצעס בייַ ייִדן און ניט-ייִדן, וואַרפֿט זיך גלייַך אין די אויגן, אַז ייִדן האָבן זיך לעגאַליזירט אין אַ סך אַ שטאַרקערער מאָס איידער ניט-ייִדן. בייַ ייִדישע בעלי-מלאָכות באַטרעפֿן די לעגאַלע 70 פּראָצ׳, בייַ ניט-ייִדישע 42,6 פּראָצ׳. דערבייַ איז דער פּראָצענט לעגאַלע בעלי-מלאָכות בייַ ייִדן העכער אין אַלע גרופּעס, און גראָד איז גרעסער די נפֿקא-מיִנה אין די גרופּעס, ווו ייִדן זענען אין אַ מיִעוט, ווי אין לעדער, האָלץ און בוי. נאָר אין די גרופּעס, ווו ביידע צדדים האָבן שטאַרק געשפּירט דעם דרוק פֿון דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט, האָבן זיך סייַ ייִדן סייַ ניט-ייִדן לעגאַליזירט כּמעט אין דער זעלבער מאָס (פּערזענלעכע באַדינונג, דערנערונג).

נאָך בולטער קומט צום אויסדרוק דער לעגאַליזיר-טעמפּ בייַ ייִדן און ניט-ייִדן אין דער טאַבעלע וואָס באַווייַזט דעם פּראָצענט לעגאַלע בעלי-מלאָכות אין די גרעסערע פֿאַכן אין 1932.

בלויז אין צוויי פֿאַכן האָבן זיך ניט-ייִדן אינטענסיווער לעגאַליזירט איידער ייִדן: אין זייגער-מאַכעריי[7] (מיט 3,7 פּראָצ׳ שטאַרקער) און אין קצבֿות (מיט

6 ייִדישע מוליאַרעס האָט די האַנטווערקער-קאַמער פֿאַררעגיסטרירט בלויז 4.

7 ניט-ייִדישע זייגער-מאַכער זייַנען פֿאַראַן לויט דער האַנטווערקער-קאַמער 14 לגבי 74 ייִדישע, פֿון זיי האָבן האַנטווערקער-קאַרטעס 13.

טאַבעלע II

פּאָד	% לעגאַלע בעלי-מלָאכות בײַ יידן	% לעגאַלע בעלי-מלָאכות בײַ ניט-יידן	פּאָד	% לעגאַלע בעלי-מלָאכות בײַ יידן	% לעגאַלע בעלי-מלָאכות בײַ ניט-יידן
1. בעקערײַ . . .	100	80,0	10. זעמשערײַ .	62,2	—
2. פֿריזירערײַ . .	93,6	86,7	11. שניידערײַ .	61,3	41,1
3. זײַגער-מאכערײַ	89,2	92,9	12. סטאָלערײַ .	57,6	36,6
4. בלעכערײַ . .	88,0	72,7	13. שוסטערײַ .	56,1	31,7
5. אויוון-שטעלערײַ	87,5	57,9	14. מאָלערײַ . .	53,6	40,8
6. שמידערײַ . .	86,5	51,8	15. קצבֿות און קיילערײַ .	35,6	47,5
7. קירזשנערײַ . .	85,3	—	16. מולירערײַ .	100,0	19,6
8. שלָאָסערײַ . .	82,1	53,3	17. טשעסלערײַ	—	3,1
9. שטעפּערײַ . .	81,2	39,1			

11,9 פּראָצ׳). אין קצבֿות איז ביז דעמאָלט נאָך ניט געווען אויפֿגעקלערט, צי די יאָטקע-האָלטערס דאַרפֿן אַרויסנעמען האַנטווערקער-קאַרטעס, דערִיבער האָבן ווייניק פֿון זיי זיך לעגאַליזירט. ערשט אַ פּאַראָדענונג פֿון מיניסטעריום פֿאַר אינדוסטריע און האַנדל אין 1933 האָט געצוווּנגען די יאָטקע-האָלטערס צו באַזאָרגן זיך מיט קאַרטעס. ווי מיר וועלן ווייטער זען, איז די צאָל לעגאַלע קצבֿים בײַ יידן אין די שפּעטערדיקע יאָרן שטאַרק געוואַקסן. אין מולירײַ און טשעסלערײַ, וווּ יידן זײַנען כּמעט ווי ניט פֿאַרטרעטן, איז דער פּראָצענט לעגאַלע בעלי-מלָאכות בײַ ניט-יידן אויסערגעווײַנטלעך נידעריק (19,6 פּראָצ׳ אין מולירײַ, 3,1 פּראָצ׳ אין טשעסלערײַ).

די גרעסערע אַקטיוויטעט וואָס יידן האָבן אַרויסגעוויזן בײַם צופּאַסן זיך צו די נײַע חומרות פֿון צעכן-געזעץ נעמט זיך פֿון אַ גאַנצער רײַ סיבֿות. לָאָמיר אָנווײַזן עטלעכע:

1) יידן זײַנען שטאַרקער פֿאַרטרעטן אין די פֿאַכן וואָס שטייען אונטער דער קאָנטראָלע פֿון דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט און אויך אין די פֿאַכן וואָס נייטיקן זיך אין אָפּגענע אונטערנעמונגען.

2) די יִידישע מלָאכה איז שטאַרקער אָרגאַניזירט אײדער די ניט-יִידישע. דאָס דריקט זיך אויס טיילווײַז אויך אין דער צאָל אָרגאַניזירטע מיטגלידער אין די צעכן. אַזוי ווײַזן אונדז די ווײַטערדיקע ציפֿער, אַז בײַ יידן זײַנען אָרגאַניזירט אין די צעכן אַרום $^2/_3$ פֿון אַלע לעגאַלע בעלי-מלָאכות, בײַ ניט-יידן קיין העלפֿט ניט.

טאַבעלע III

ר אָ ד	1932		1936	
	יידן	ניט-יידן	יידן	ניט-יידן
צאָל לעגאַלע בעלי-מלָאכות . . .	2.028	1.326	2.377	1.455
צאָל בעלי-מלָאכות אָרגאַניזירטע	1.395	558	1.548	596
אין די צעכן	63,8	42,1	65,1	41,0
%				

3) די ברייטע אויפֿקלאַר-אַקציע פֿון דעם קאָמיטעט פֿאַר די עינינים פֿון דער יִידישער מלאָכה דורכן אָרטיקן האַנטווערקער-פֿאַראיין און אין דער פּרעסע. בייַ יעדער געלעגנהייט זײַנען די יִידישע בעלי-מלאָכות געוואָרן געוואָרנט צו לעגאַליזירן זיך, דערבייַ זײַנען געגעבן געוואָרן פּרטימדיקע אָנווײַזונגען, ווי אַזוי צו גענישן פֿון די פֿאַרשיידענע הנחות.[8]

אין דער אַקטיווקייט וואָס יִידישע בעלי-מלאָכות האָבן אַרויסגעוויזן בייַם לעגאַליזירן זיך האָט מן-הסתּם געשפּילט ניט קיין קלייַנע ראָלע דער פּסיכאָלאָגישער מאָמענט. דאָס רעכטלאָזיקייט-געפֿיל פֿון אַ מיעוט, די כסדרדיקע מורא צו פֿאַרלירן דאָס רעכט אויף אַרבעט לאָזט ניט רוען די יִידישע בעלי-מלאָכות, ביז וואַנען זיי זײַנען ניט אין אָרדענונג מיטן געזעץ. גאַנץ אָפֿט טרעפֿן זיך פֿאַלן, אַז יִידישע בעלי-מלאָכות נעמען אַרויס האַנטווערקער-קאַרטעס, ווען אַפֿילו זיי נייטיקן זיך ניט אין זיי בעת-מעשׂה. דאָס אַסעקורירן זיך על כל צרה שלא תּבוא קומט נאָך בולטער צום אויסדרוק, ווי מיר וועלן זען, אין באַזאָרגן זיך מיט מײַסטער-דיפּלאָמען.

יִידן באַטרעפֿן צווישן די מײַסטערס 73,5 פּראָצ׳, און אויף וויפֿל זיי האָבן אויסגענוצט זייער רעכט אויף צו האַלטן לערניינגלעך וויזיט אונדז דאָס וואָס צווישן די לערניינגלעך מאַכן אויס יִידישע בס״ה 27,8 פּראָצ׳.

פֿון די וויטערדיקע קאָפּיטלעך וועט אונדז נאָך קלאָר ווערן, אויף וויפֿל די מאַטעריעלע באַדינגונגען האָבן צוגעהאָלפֿן אָדער באַשוווערט יִידישע בעלי-מלאָכות צו באַקומען די בעסערע רעזולטאַטן.

די אינטענסיווע באַטייליקונג מצד יִידישע בעלי-מלאכות אין דעם לעגאַליזיר-פּראָצעס האָט גורם געווען, אַז זייער אָנטייל צווישן לעגאַלע בעלי-מלאָכות איז געוואָרן היפּש גרעסער אַיידער אין דער אַלגעמיינער מאַסע בעלי-מלאָכות. דאָס אילוסטרירט אונדז די טאַבעלע IV (זע דאָס קומעדיקע זײַטל) וואָס באַווײַזט אונדז דעם אָנטייל פֿון יִידן אין דער לעגאַלער מלאָכה לגבי דעם פּראָצענט וואָס זיי באַטרעפֿן צווישן אַלע בעלי-מלאָכות.

צום שטאַרקסטן איז געשטיגן דער פּראָצענט לעגאַלע לטובת יִידן אין די גרופּעס: לעדער (מיט 16,7 פּראָצ׳ מער אַיידער בייַ ניט-יִידן), האָלץ (מיט 13,6 פּראָצ׳) און בוי (מיט 11,6 פּראָצ׳). גראָד אין די גרופּעס זײַנען יִידן צום שוואַכסטן פֿאַרטראָטן. דעם קלענסטן חילוק ווײַזן די גרופּעס: פּערזענלעכע באַדינונג און דערנערונג.

צווישן אַלע לעגאַלע באַטרעפֿן יִידן מיט 12,3 פּראָצ׳ מער אַיידער אין דער אַלגעמיינער מאַסע בעלי-מלאָכות.

---

8 די שטיצע פֿון דעם קאָמיטעט האָט זיך אויסגעדריקט בלויז אין יוריידישע עצות, פֿון מאַטעריעלער הילף האָבן די בעלי-מלאָכות ניט גענאָסן.

טאבעלע IV

גרופע	אלע בעלי-מלאכות			לעגאלע בעלי-מלאכות		
	צוזאמען	פון דעם יידן		צוזאמען	פון דעם יידן	
		אין אבס' ציפער	% פ"א		אין אבס' ציפער	% פ"א
בויי	645	175	27,1	261	101	38,7
האלץ	542	145	26,8	220	89	40,4
טעקסטיל	1.570	1.042	66,4	927	704	75,9
מעטאל	629	398	63,3	484	347	71,7
דערנערונג	797	387	48,6	503	249	49,5
לעדער	1.537	567	36,9	699	375	53,6
פערד' באדינונג .	231	181	62,2	260	163	62,7
סך-הכל . .	6.011	2.895	48,2	3.354	2.028	60,5

*

די באריכטן פון דער אנטווערקער-קאמער פאר די שפעטערדיקע יארן טיילן ניט אויס יידישע בעלי-מלאכות באזונדער, זיינען מיר דעריבער געווען געצווונגען אליין דורכצופירן די פונאנדערטיילונג. ווי א מקור האבן אונדז געדינט פארשיידענע רשימות פון ווילנער בעלי-מלאכות, וואס געפינען זיך אין קאמער. ביים פונאנדערטיילן די בעלי-מלאכות אויף יידישע און ניט-יידישע האבן מיר געמוסן פאר א סימן דעם נאמען און פאמיליע-נאמען. בכן זיינען ניט אויסגעשלאסן געווארן טעותן, אבער דער באקומענער רעזולטאט גיט אונדז בלי שום ספק א פארשטעלונג, ווי אזוי עס זעט אויס דער לעגאליזיר-פראצעס ביי יידן און ניט-יידן אין די ווייטערדיקע 4 יאר, 1932 ביז סוף 1936.

אין משך פון דער צייט זיינען צוגעקומען 1225 לעגאלע בעלי-מלאכות, פון דעם 715 יידישע, ד"ה 58,4 פראצ'. ליקווידירט האבן זייערע וואַרשטאטן איבער פארשיידענע סיבות 947 בעלי-מלאכות.[9] די צאל לעגאלע בעלי-מלאכות האט זיך דעריבער פארגרעסערט בס"ה אויף 278.

מיר ברענגען דא די שינויים וואס זיינען פארגעקומען פאר דער צייט אין דער צאל לעגאלע בעלי-מלאכות ביי יידן און ניט-יידן אין די באזונדערע גרופעס. (זע טאבעלע V אויפן קומעדיקן זייטל).

ביי יידן זיינען צוגעקומען 17,2 פראצ' לעגאלע בעלי-מלאכות, מיט 7,5 פראצ' מער איידער ביי ניט-יידן, ד"ה יידן האבן אין די שפעטערדיקע יארן זיך אויך לעגאליזירט שטארקער איידער ניט-יידן, הגם שוין ניט אזוי אינטענסיוו

9 צווישן זיי געפינען זיך א סך בעלי-מלאכות וואס האבן ליקווידירט זייערע וואַרשטאטן נאך פאר 1932, די קאמער האט זיך אבער וועגן דעם דערוווסט שפעטער. זיי פיגורירן דעריבער אין דער צאל ליקווידירטע נאכן יאר 1932.

טאבעלע V

גרופעס	יידן			נית-יידן		
	1932	1936	%/1932=100	1932	1936	%/1932=100
בוי	101	121	119,8	160	159	99,4
האלץ	89	100	112,4	131	159	121,4
טעקסטיל	704	850	120,7	223	280	125,6
מעטאל	347	335	96,5	137	164	119,7
דערנערונג	249	381	153,0	254	261	102,7
לעדער	375	418	111,5	324	337	104,0
פערז' באדינונג . .	163	172	105,5	97	95	97,9
סך-הכל . .	2.028	2.377	117,2	1.326	1.455	109,7

ווי פריער. דערבייַ איז אויסגעוואַקסן אויף העכער 50 פּראָצ' די צאָל לעגאַלע יידישע בעלי-מלאָכות אין דער דערנער-גרופּע. דאָס איז געשען צוליב דעם וואָס די יאַטקע-האַלטערס האָבן זיך אָנגעהויבן שטאַרקער לעגאַליזירן נאָך דעם ווי די אַדמיניסטראַטיוו מאַכט האָט זיי געצוווּנגען זיך צו באַזאָרגן מיט האַנטווערקער-קאַרטעס. צוליב אַ צופֿלוס פֿון לעגאַלע גלעזער איז אויסגעוואַקסן בייַ יידן כּמעט אויף $^1/_5$ די בויגרופּע. בייַ ניט-יידן זייַנען געשטיגן אַ ביסל שטאַרקער אַיידער בייַ יידן די גרופּעס: האָלץ (מיט 9,0 פּראָצ') און טעקסטיל (מיט 4,9 פּראָצ'), מיט גאַנצע 23,2 פּראָצ' די מעטאַל-גרופּע. דאָס איז קודם-כל אַ פּועל-יוצא פֿון אַ גרעסערן צופֿלוס מצד ניט-יידישע שלאָסער.

איבער דעם ניט-גלייכמעסיקן צוואַקס פֿון לעגאַלע בעלי-מלאָכות אין די באַזונדערע פֿאַכן האָט זיך די פֿאַרהעלטעניש פֿון יידן צו ניט-יידן אין די גרופּעס טיילווייז איבערגעראָטן. די ווייטערדיקע טאַבעלע ווייזט אונדז דעם פּראָצענט יידן לגבי אַלע בעלי-מלאָכות:

טאבעלע VI

יאר	בוי	האָלץ	טעקסטיל	מעטאל	דערנערונג	לעדער	פערז' באדינונג	ס"ה
1932	38,7	40,4	75,9	71,7	49,5	53,6	62,7	60,5
1936	43,2	38,6	75,2	67,1	59,3	55,4	64,4	62,0

צווישן אַלע בעלי-מלאָכות האָט זיך דער אָנטייל פֿון יידן געהויבן מיט 1,5 פּראָצ': צום שטאַרקסטן אין דער דערנער-גרופּע (מיט 9,8 פּראָצ') צום שוואַכסטן אין דער גרופּע פּערזענלעכע באַדינונג (מיט 1,7 פּראָצ'). געפֿאַלן איז דער אָנטייל פֿון יידן אין די גרופּעס: האָלץ (אויף 1,8 פּראָצ'), טעקסטיל (אויף 0,7 פּראָצ'), צום מערסטן אין דער מעטאַל-גרופּע (אויף 4,6).

דאָס בייקומען די שווערישקייטן וועלכע דאָס צעכן-געזעץ האָט אַוועקגע-שטעלט פֿאַר ייִדישע בעלי-מלאָכות אין אַלגעמיינעם וויכטיקן באַטייט פֿאַר דער ייִדישער מלאָכה — חוץ דעם וואָס עס האָט געגעבן אַ מיגלעכקייט אַ גרויסער צאָל ייִדישע בעלי-מלאָכות צו טון זייער אַרבעט לעגאַל. מען קען דאָס אַרויסזען פֿון די פֿאָר ווייטער געבראַכטע ביישפילן. אין ווילנער האַנט-ווערקער-קאַמער זענען די ייִדישע בעלי-מלאָכות רעפּרעזענטירט מיט 6 ראַט-מענער לגבי 9 ניט-ייִדן (ביז 1935 זיינען געווען 7 ייִדישע ראַטמענער לגבי 11 ניט-ייִדישע). פֿון דעם מלוכישן קרעדיט וואָס איז געגעבן געווארן פֿאַר ווילנער בעלי-מלאָכות (פֿון Bank Gospodarstwa Krajowego) האָבן ייִדישע בעלי-מלאָכות באַקומען אין 1935 — 44,7 פּראָצ' און אין 1936 45,6 פּראָצ'.[10] הגם אָט די דערגרייכונגען שטייען ווייט אָפּ פֿון די רעזולטאַטן וואָס ייִדישע בעלי-מלאָכות האָבן דערגרייכט בײַם צופֿאַסן זיך צום צעכן-געזעץ, איז אַפֿילו דאָס געווען מיגלעך מערניט אַ דאַנק זייער אינטענסיוון לעגאַליזירן זיך.

לייקווידירן די אומלעגאַלע בעלי-מלאָכות אין ווילנע האָט זיך דער אַדמי-ניסטראַטיוואָר מאַכט אַפֿילו נאָך 9 יאָר צעכן-געזעץ ניט אײַנגעגעבן. איר טעטיקייט כאַראַקטעריזירן די ווייטערדיקע ציפֿער. אין באַריכט פֿון קאַמער פֿאַר 1935 געפֿינען מיר, אַז דער אינדוסטריע-אַמט האָט באַשטראָפֿט אין ווילנע 71 בעלי-מלאָכות פֿאַר אומלעגאַל פֿירן וואַרשטאַטן. אין 1936 זיינען באַשטראָפֿט געווארן 112.[11] ס'רובֿ זיינען דאָס יאַטקע-האַלטערס (28), שוסטערס (26) און שנייַדערס (10). צווישן די באַשטראָפֿטע זיינען פֿאַראַן 32 ייִדן, ד"ה 28,6 פּראָצ'. די קלייניע צאָל באַשטראָפֿטע בעלי-מלאָכות בכלל און ייִדישע בפֿרט זאָגט עדות, אַז דער אַקטיוואָר דרוק מצד דער אַדמיניסטראַטיוואָר מאַכט שפּילט בײַ דער אינטענסיווער לעגאַליזאַציע פֿון ייִדישע בעלי-מלאכות גאָר אַ קלייניע ראָלע.

*

ווי גרויס איז די צאָל אומלעגאַלע בעלי-מלאָכות אין ווילנע? לויטן באַריכט פֿון קאַמער קומט אויס, אַז אין 1932 זיינען געווען 2,657 אומלעגאַלע ד"ה 44,4 פּראָצ'; פֿון זיי זיינען געווען 867 ייִדן און 1790 ניט-ייִדן (ייִדן 32,6 פּראָצ', ניט-ייִדן 67,4 פּראָצ'). אויב מיר וועלן זיך אָבער שטיצן אויף די דאַטעס פֿון דער פֿאַלקסצייַלונג פֿון 1931, וועלן מיר באַקומען בלויז פֿאַר 8 פֿאַכן 4061 אומלעגאַלע (זע טאַבעלע VII אויף דעם ווייטערדיקן זײַטל).

אין אייניקע פֿאַכן (שנייַדערײַ, שלאָסערײַ, פֿריזירערײַ) קומט אויס לויט דער פֿאַלקסצייַלונג 3 מאָל מער אומלעגאַלע אידער עס ווייזט די קאַמער. דער גרויסער חילוק נעמט זיך טיילווייז פֿון דעם וואָס די קאַמער פֿירט אַ סטאַ-טיסטיק פֿון וואַרשטאַטן און ניט פֿון באַזונדערע בעלי-מלאָכות. פֿון דאַנען מן-הסתּם איז די נפֿקא-מינה צווישן דער צאָל אומלעגאַלע פֿריזירערס און בעקערס, וואָס עס ווייזט די פֿאַלקסצייַלונג לגבי דער קאַמער.

10 די אַלגעמיינע סומע קרעדיט האָט באַטראָפֿן אין 1935 — 199.000 גל, פֿון דעם האָבן ייִדן באַקומען 89.000 גל'; אין 1936 — 195.000 גל, אויפֿן ייִדישן חלק איז אויסגעפֿאַלן 89.000 גל.

11 לויט דעם שטראָפֿרעסטער פֿון אינדוסטריע-אַמט, ערשטע אינסטאַנץ אין ווילנע.

טאבעלע VII

פאד	אומלעגאלע לויט דער האנטווערקער-קאמער	אומלעגאלע לויט דער פאלקסצילונג	מיט ווילן מאל איז גרעסער די צאל אומלעגאלע לויט דער פאלקסצילונג
1. שלאסערי . . .	76	258	3,39
2. שניידערי . . .	582	1.888	3,24
3. פריזרערי . .	19	58	3,05
4. בעקערי . . .	23	49	2,13
5. סטאלערי . . .	214	429	2,00
6. מאלערי . . .	136	260	1,92
7. טופיצערי . .			
8. שוסטערי . . .	733	1.119	1,53
סך-הכל . .	1.783	4.061	2,28

דעם 15טן סעפטעמבער 1934 איז ארויס א נאוועלע צום אינדוסטריע-געזעץ וואס באפריט די כאלופניקעס פון ארויסנעמען האנטווערקער-קארטעס. אויף דעם סמך האט די קאמער אויסגעמאקט א גרויסע צאל בעלי-מלאכות, און דערפון נעמט זיך, וואס אויפן 1טן יאנואר 1935 וויזט דער באריכט פון קאמער 1448 אומלעגאלע, מיט 1209 וויניקער ווי אין 1932, הגם אין משך פון דער צייט האבן זיך לעגאליזירט ניט מער ווי 639 בעלי-מלאכות. די אומ-לעגאלע באטרעפן לויט דער קאמער סוף 1934—28,7 פראצ' צווישן אלע בעלי-מלאכות. זייער צאל אין די גרעסערע פאכן, ווו יידן זיינען שטארקער באטיי-ליקט, איז געווייזן אין טאבעלע VIII (זע דאס קומעדיקע זייטל).

אין די 14 אויסגערעכנטע פאכן באטרעפן די אומלעגאלע $^1/_3$ פון אלע בעלי-מלאכות. עס איז גאר קיין ספק ניט, אז זייער פאקטישע צאל איז א סך גרעסער. הגם יידן זיינען צווישן זיי א מיעוט, דארף מען פון דעסט וועגן משער זיין, אז יידישע אומלעגאלע בעלי-מלאכות זיינען נאך פארן אין א גרויסער צאל אין שניידערי, שוסטערי, בויסטאלערי און מאלערי, אין א קלענערער צאל אין טאקערי, טופיצערי, שטעפערי און אין די מעטאלפאכן. אויך די איבעריקע פאכן זיינען ניט פרי פון אומלעגאלע בעלי-מלאכות.

א באזונדערע גרופע זיינען די כאלופניקעס. זייער פונקציע ווערט דורך דער נאוועלע צום אינדוסטריע-געזעץ פון 1934 רעגלאמענטירט אויף א שטרענגן אופן. פאר א כאלופניק ווערט באטראכט נאר דער וואס ארבעט פארן אונטערנעמער און האט מיט אים געשלאסן אן אפיציעלן אפמאך. קיין שום ארבעט פאר זיך טאר ער ניט אננעמען, אויך איז אים פארווערט צו באשעפטיקן ארבעטער חוץ מיטגלידער פון דער מישפחה. צוליב די הארבע באשטימונגען פאלט פאקטיש ארונטער אונטער דעם באגריף כאלופניק זייער

טאַבעלע VIII

פֿאַך	אַלע בעלי־מלאָכות	פֿון דעם אומלעגאַלע	
		אין אַבס' צאָלן	אין %
1. שוסטערײַ	731	305	41,7
2. מאָלערײַ	154	64	41,6
3. סטאָלערײַ	279	114	40,9
4. קצבֿות און קרײַלערײַ .	476	181	38,0
5. שנײַדערײַ	1.119	379	33,9
6. גלעזערײַ	57	17	29,8
7. בראַנזירערײַ	25	6	24,0
8. טאָקערײַ	34	8	23,5
9. טרפֿיצערײַ	51	12	23,5
10. שלאָסערײַ	210	43	20,5
11. הוטמאַכערײַ	72	11	15,3
12. בלעכערײַ	114	17	14,9
13. שטעפּערײַ	142	19	13,9
14. זײַגער־מאַכערײַ . . .	92	11	12,0
סך־הכל . .	3.556	1.187	33,4

אַ קלײנע צאָל בעלי־מלאָכות. אין צײַט פֿון סעזאָן קען זיך די מערהייט פֿון זיי ניט באַגיין אָן אַרבעטער, ווײַל זיי מוזן צושטעלן אַ באַשטימטן סכום אויס־געפֿאַרטיקטע סחורה, וואָס ס׳איז זיי אוממיגלעך אַליין אויסצוארבעטן; להיפוך אין צײַט פֿון אַרבעטסלאָזיקייט נאָכן סעזאָן זײַנען זיי געצווונגען אָנצונעמען פּריוואַטע באַשטעלונגען. דעריבער קען פֿון דער פּריוויליגיע באַפֿרײַט צו ווערן פֿון אַרויסנעמען אַ האַנטווערקער־קאַרטע, וואָס עס האָט אײַנגעפֿירט די נאָוועלע, געניסן גאָר אַ קלײנער טייל כאַלופּניקעס; און די מערהייט פֿון זיי באַשטייט אין דער אמתן פֿון אומלעגאַלע בעלי־מלאָכות.

פֿאַר וואָס עס איז נאָך געבליבן אומלעגאַל אַזאַ לפּי־ערך היפּשע צאָל ייִדישע בעלי־מלאָכות, דערקלערט זיך מיט די ווײַטערדיקע סיבות:

1) מאַטעריעלע שוועריקייטן וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט דער לעגאַליזאַציע. דער אָפּצאָל פֿאַר אַ האַנטווערקער באַטרעפֿט 25 גל פֿאַר די בעלי־מלאָכות וואָס געניסן פֿון אײַנגעשאַפֿטע רעכט, 50 גל פֿאַר די וואָס באַקומען אַ קאַרטע אויפֿן סמך פֿון אַ דיספּענס. צו דעם קומען צו זײַטיקע הוצאות: אָפּצאָלן ביים אַרויסנעמען אַ בירגערשאַפֿט־צײַגעניש, אַ מעטריקע, אָנשרײַבן ביטעס אאַז״וו. ווי גרויס ס׳איז די אָרעמקייט צווישן די אומלעגאַלע בעלי־מלאָכות וויזט אונדז דער פֿאַקט, וואָס ביים באַשטראָפֿן זיי פֿאַר אומלעגאַל פֿירן אַ ווארשטאַט מיט אַ געלטשטראָף (10—20 גל) אָדער מיט אַן אָרעסט (2—4 טעג) זײַנען זיי כּמעט שטענדיק גרייט אָפּצוזיצן די שטראָף.

2) מוֹרא פֿאַר יעדער מיִן קאָנטראָלע. דער אָרעמסטער שיכט בעלי-מלאָכות מײַדט אויס ווי ווײַט מיגלעך צו קומען אין וועלכן עס איז מגע-ומשׂא מיט דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט און מיט די האַנטווערקערשע אַליין-פֿאַרוואַלטונגען (צעכן, האַנטווערקער-קאַמער), ווײַל דאָס שמעקט שטענדיק מיט געוויסע שטײַערן, אָפּצאָלן אאַז"וו.

3) אָפּגעלאָזנקייט פֿון אַ גרויסן טייל ייִדישע בעלי-מלאָכות וואָס ציִען אָפּ מיטן לעגאַליזירן זיך, בפֿרט ווען זיי שפּירן ניט דעם דרוק פֿון דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט. „כּל זמן מען לאָזט מיר צו רו, מאַך איך זיך ניט וויסנדיק"—דאָס איז דער אָפֿטסטער ענטפֿער וואָס די אומלעגאַלע בעלי-מלאָכות גיבן, בעת מען פֿרעגט זיי, פֿאַר וואָס זיי פֿלײַסן זיך ניט צו ווערן לעגאַל. די טאָגטעגלעכע זאָרג פֿאַר פּרנסה נעמט צו די גאַנצע צײַט, שטופּט מען דעריבער אָפּ דאָס לעגאַליזירן זיך. דאָ שטעקט אַ סכּנה: זיי פֿאַרלאָזן זיך אויף דעם לינדערן קורס פֿון דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט לגבי די אומלע-גאַלע בעלי-מלאָכות, ניט נעמענדיק אין אַכט, אַז דער צושטאַנד קען זיך אַ ליאַדע טאָג בײַטן.

4) זייער אַ שוואַכער לעגאַלער צוּוואַקס. די קליינע צאָל פֿאַררע-גיסטרירטע לערניִנגלעך און פּוֹעלים באַווײַזט, אַז ייִדן ניצן אויס זייער שוואַך דעם נאָרמאַלן וועג פֿון לעגאַליזאַציע. פֿאַר די לערניִנגלעך וואָס מאַכן ניט דורך זייער לער אויף אַ לעגאַלן אוֹפֿן איז דערנאָך פֿאַרמאַכט דער וועג צו ווערן זעלבשטענדיק. זיי זײַנען דעריבער קאַנדידאַטן אויף אומלעגאַלע בעלי-מלאָכות.

5) אַ סך בעלי-מלאָכות פֿאַרמאָגן ניט די באַדינגונגען וואָס זענען נייטיק צו באַקומען אַ האַנטווערקער-קאַרטע אויפֿן סמך פֿון אַ דיספּענס. זיי קאָנען זיך ניט באַווײַזן מיט אַ 10יאָריקער פּראַקטיק, האָבן ניט די געפֿאָדערטע פֿאַך-קענטענישן, זײַנען ניט אַלט קיין 25 יאָר.

6) טייל ייִדישע בעלי-מלאָכות האָבן ניט קיין פּוילישע בירגערשאַפֿט, וואָס דאָס איז אַ תּנאַי קוֹדם למעשׂה צו באַקומען אַ האַנטווערקער-קאַרטע. די באַמיִונגען וועגן באַקומען בירגערשאַפֿט זײַנען פֿאַרבונדן מיט גרויסע קאָסטן, וואָס זעלטן ווער פֿון די אומלעגאַלע בעלי-מלאָכות קען זיך עס פֿאַרגינען.

דער ייִדישער האַנטווערקער-פֿאַראיין און די ייִדישע צעכן האָבן אויפֿ-גענומען דעם צעכן-געזעץ ווי אַ גזרה פֿאַר דער גאַנצער ייִדישער מלאָכה. זיי האָבן אײַנגעזען אין דעם אַ סכּנה אַרויסגעשטופּט צו ווערן דורך דער ניט-ייִדישער מלאָכה, און דעריבער האָבן זיי זיך באַמיט, אַז וואָס מער ייִדישע בעלי-מלאָכות זאָלן ווערן לעגאַל. צוליב דעם טעם האָבן זיך די ייִדישע צעכן אויך אָפּגעזאָגט אָנטייל צו נעמען אין די אַקציעס וואָס די ווילנער האַנטווערקער-קאַמער פֿלעגט פֿון צײַט צו צײַט אונטערנעמען מיטן ציל אויפֿצודעקן די אומלעגאַלע בעלי-מלאָכות. אָבער אין דער אינעווייניקסטער קאָנקורענץ צווישן די באַזונדערע ייִדישע בעלי-מלאָכות נוצן אויס גאַנץ אָפֿט די לעגאַלע זייער פּריווילעגירטע לאַגע לגבי די אומלעגאַלע.

14. מרדכי קאָסאָווער (ירושלים) / דער אינלענדישער האַנדל פֿון פּוילישע יידן אין 16טן און 17טן י״ה

אן אויסשניט פֿון דער אַספּיראַנטור־אַרבעט אויף דער טעמע: „דער האַנדל פֿון יידן אין פּוילן אין 16טן און 17טן י״ה״

צווישן די ידיעות וועגן דער יידישער עקאָנאָמיק אין פּוילן אין 16טן און 17טן י״ה, וואָס זיינען צעשפּרייט איבער דער רבנישער ליטעראַטור, פֿאַר־נעמען די פּרטים וועגן דעם יידישן האַנדל גאָר אַ וויכטיקן אָרט. באַקענענדיק זיך מיט זיי דערוויסן מיר זיך, מיט וואָס יידן האָבן געהאַנדלט, וואָס האָבן יידישע סוחרים אַרײַנגעפֿירט קיין פּוילן און וואָס האָבן זיי פֿון דאָרט אַרויס־געפֿירט קיין אויסלאַנד; מיר זעען אויך, וויאַזוי און בײַ וואָסערע באַדינ־גונגען עס איז זיי אויסגעקומען צו פֿירן זייער מיסחר; מיר באַקענען זיך מיט דעם שוועריגן גורל פֿונעם יידישן רײַזנדיקן סוחר און מיר זעען פֿאַר אײַנס, ווי־הין ער האָט מיט זיינע אַרטיקלען אָנגעשפּאַרט. גלײַכצײַטיק געפֿינען מיר ידיעות וועגן די קאָמוניקאַציע־באַדינגונגען, וועגן די פֿאָרמען פֿון יידישן קליינהאַנדל און גרויסהאַנדל, וועגן דעם אינלענדישן און אויסלענדישן האַנדל, וועגן די אינלענדישע און אויסלענדישע יאַרידן. קורץ: מיר פֿאַרמאָגן ידיעות, וואָס צוזאַמען מיט די אָפּיציעלע אַרכיוו־ידיעות גיבן זיי אונדז אַ בילד פֿון דעם האַנדל בײַ יידן אין פּוילן אין יענער צײַט.

דער אויסשניט וואָס איך ברענג דאָ וויַטער איז שייך צום אינלענדישן האַנדל. אָבער וועגן דעם ענין האָב איך נאָך דאָ אויך ניט אויסגעשעפּט דעם גאַנצן מאַטעריאַל וואָס איך פֿאַרמאָג. דאָ איז איבערהויפּט אויסגענוצט געווארן די שאלות־ותשובות־ליטעראַטור און עס פֿעלן נאָך פּרטים וואָס געפֿינען זיך אין הלכה־, דרוש־ און מוסר־ספֿרים פֿון יענער צײַט. אויך זיינען דאָ נאָך ניטאָ די געהעריקע פֿאַרגלײַכונגען פֿון דער אַלגעמיינער היסטאָרישער ליטעראַטור.

*

לאָמיר זיך צום ערשטן באַקענען מיט דעם האַנדל וואָס איז אויסן צו באַפֿרידיקן די סאַמע ערשטע באַדערפֿענישן און גייט לויטן פֿאַרנעם אַרײַן אין דער קאַטעגאָריע קליינהאַנדל. יידן האַנדלען צווישן זיך און דער ענקר מיט דער אַרומיקער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג, „וואָס מיר ווינען צווישן זיי און די ענקרדיקע פּרנסה אונדזערע קומט פֿון זיי, וואָס מיר האַנדלען מיט זיי דאָס גאַנצע יאָר״.[1] צוליב דעם טאַקע האַנדלען יידן מיט קריסטן אַפֿילו אין אַזעלכע צײַטן, וואָס לויטן דין איז אויף דעם פֿאַראַן אַן איסור, אַ שטייגער אין אַ קריסטלעכער חגא. בפֿלל „מאַכט מען זיך איצט אַ היתר אויף אַלץ — שרײַבט דער בעל־הלבֿושים — און דאָס איז צוליב דעם,

---

1 „לבֿוש עטרת זהב״, סי׳ קמ״ח, י״ב פֿון מרדכי יפֿה (1530—1612), דעם מחבר פֿון די „לבֿושים״.

וואָס אַמאָליקע צייטן האָבן אַ סך יידן געווויגט צוזאַמען און מע האָט געקאָנט בייַשטיין די גזרה דורך דעם וואָס איין יִד פֿלעגט האַנדלען מיטן צווייטן. אָבער איצטער, וועט אין איין אָרט ווינען ווינציק יידן, קאָן אַרויסקומען אַ היזק, אויב מע וועט ניט פֿאַרקויפֿן צו גוים, און דאָס איז דעריבער אַ גזרה, וואָס דער רובּ עולם קאָן ניט בייַשטיין" („גזרה שאין רובּ הצבור יכולין לעמוד בה").[2]

יידן קויפֿן אויף בהמות בייַ גוים, און דאָס גלייכן פֿאַרקויפֿט מען זיי בהמות, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס „אין געוויסע מקומות איז מען זיך נוהג ניט צו פֿאַרקויפֿן זיי קיין שאָף".[3] בייַם מהר"ם מלובלין (1558 — 1616) געפֿינען מיר אַ ידיעה וועגן אַ יִדן וואָס האָט געקויפֿט בהמות בייַ אַ קריסט און האָט אים געגעבן האַנטגעלט און האָט די בהמות איבערגעלאָזט דערווייַל בייַ אים אין שטאַל,[4] און בייַם ב"ח (1561 — 1640) ווידער געפֿינען מיר אַ ידיעה וועגן אַ יִדן וואָס האָט פֿאַרקויפֿט עטלעכע בהמות אַ גוי און אויף איבער אַ יאָר ווידער פֿאַרקויפֿט שאָף צו קריסטן.[5] דאָרט הערן מיר אויך וועגן אַ געלט-חוב וואָס אַ קריסט איז שולדיק געווען אַ יִדן און אַז ס'איז געקומען דער טערמין צו צאָלן, האָט ער דעם יִדן באַצאָלט מיט בהמות.[6] גלייכצייטיק לייענען מיר דאָרט וועגן יִדן וואָס זיינען שותפֿים בייַם אויפֿקויפֿן און פֿאַרקויפֿן אָקסן, און צוויי אַזעלכע שותפֿים נעמען אויס אַ תנאַי צווישן זיך, אַז קיין אייַנער פֿון זיי זאָל ניט האַנדלען מיט אַ דריטן „אונטער אַ קנס פֿון פֿופֿציק רעגדלעך אויף צדקה".[7]

אין אַ דירעקטער פֿאַרבינדונג מיטן האַנדל מיט בהמות שטייט דער פּלייש האַנדל וואָס איז געווען דורכויס אַן אינעווייניקסטע יידישע פֿרנסה, ווי מיר הערן דאָס פֿון שמואל בן הר"ר דוויד משה הלוי, דער מחבר פֿון די שו"ת „נחלת שבעה" (געדרוקט אין פֿירט, תנ"ב = 1692): „דאָרט ווו מע האָט וועגן דעם אָנגעפֿרעגט, דהיינו אין מדינת פּוילן און רוסלאַנד, ווו מע קויפֿט דאָס פֿלייש בייַ יידן און פֿאַרקויפֿן עס אין די יאַטקעס".[8] אין אַן אַנדער אָרט לייענען מיר: „דריי יידן — ראובֿן, שימעון און לוי — ווינען אין אַ דאָרף און ראובֿן מיט שימעונען לעבן פֿון דעם וואָס זיי פֿאַרקויפֿן פּלייש („וראובֿן ושמעון עסוקים במחיית מכירת בשר"). האָט שימעון געבעטן לוין, אַז ער זאָל קויפֿן פֿלייש נאָר בייַ אים און דאָס זאָלבע האָט אויך געבעטן ראובֿן. האָט זיך לוי באַטראַכט, אַז ער וועט ביידן צופֿרידנשטעלן און האָט געטאָן אַ נדר, אַז פֿון הייַנט אָן וועט ער אַכט טעג ניט קויפֿן קיין פֿלייש בייַ ראובֿנען און נאָך דעם וועט ער אַכט טעג ניט קויפֿן בייַ שימעונען".[9]

---

2 דאָרט, סי' קנ"א. 3 דאָרט גופֿא. 4 שו"ת מהר"ם מלובלין, סי' ל"א.

5 שו"ת הב"ח הישנות, סי' קמ"ט. 6 דאָרט, סי' ק"נ. 7 דאָרט, סי' ל"ז. 8 שו"ת נחלת שבעה, סי' ע'. 9 שו"ת בית יעקב, סי' קנ"ד, פֿון ר' יעקב ב"ר שמואל אב"ד צוויזמער. די תשובֿות געהערן דאָס רובֿ צו די יאָרן 1676—1690.

אַ יִיד ווידער וועגדט זיך מיט אַ שאלה צום רבֿ. ער האָט געקויפֿט פֿלייש, אַרײַנגעלייגט עס אין אַ זאַק און אויפֿן וועג איז אים דער זאַק פֿאַרלאָרן געגאַנגען. דערווײַל איז אונטערגעפֿאָרן אַ צווייטער יִיד און האָט געפֿונען דאָס פֿלייש. פֿרעגט ער זיך אָן, צי איז ניט אויפֿן פֿלייש חל דער דין פֿון „בשר שנתעלם מן העין" („פֿלייש, וואָס איז פֿאַרלאָרן געווארן פֿון אונטער די אויגן"), אָדער אפֿשר האָט דאָס אַ גוי געפֿונען און אַרײַנגעלייגט אין זאַק „בשר נבלה".[10]

פֿון אַנדערע שפּײַז-אַרטיקלען האַנדלען יִידן מיט מילכיקס, מיט פּוטער און קעז. אויך דאָ מוז שטרענג אָפּגעהיט ווערן כשרות, און דעריבער וועלט דאָס אויסגעאַרבעטע קעז אָפּגעשטעמפּלט מיט אַ יִידישן שטעמפּל. אָט לייענען מיר וועגן דעם בײַ דעם אויבן דערמאָנטן ר' מרדכי יפֿה: „אַ יִיד האָט געמאַכט קעז בײַ אַ גוי אין דער היים און האָט עס אָפּגעשטעמפּלט מיט אַ הילצערנעם שטעמפּל, וואָס ער האָט אים נאָכדעם פֿאַרגעסן בײַם גוי. איז ניטאָ וואָס מורא צו האָבן, טאָמער האָט דער גוי נאָכגעמאַכט און אָפּגעשטעמפּלט אַנדערע קעז מיטן זעלבן שטעמפּל, ווײַל ער קען מורא האָבן, טאָמער איז דער יִיד געווויגט צו שטעלן דעם שטעמפּל אויף אַ באַשטימטן אָרט און מען וועט עס גלײַך דערקענען. דאָס גלײַכן איז ניטאָ וואָס מורא צו האָבן, טאָמער האָט ער דאָס קעז אויסגעשמירט מיט חזיר-שמאַלץ, ווײַל קיין הנאה וועט ער דערפֿון ניט האָבן. פֿון דעסט וועגן טאָר מען ניט נעמען בײַ אַ גוי קיין קעזלעך, הגם עס געפֿינען זיך אויף זיי יִידישע שטעמפּלען, ווײַל אפֿשר האָט ער געגנבֿעט אַזאַ שטעמפּל און האָט אים נאָכגעמאַכט. קויפֿן קאָן מען בײַ אים סײַדן ער האָט אַ יִידישן כתבֿ, וואָס זאָל זאָגן עדות וועגן די קעזלעך און אויך וועגן זייער צאָל."[11] פֿון דעסט וועגן גיט מרדכי יפֿה צו, אַז וווּ עס קען אַרויסקומען אַ היזק, דאַרף מען ניט מחמיר זײַן.[12]

דאָס גלײַכן הערן מיר בײַם רמ"אָ (ר' משה איסרלש, קראָקע 1520 — 1572): „וואָס איר האָט געפֿרעגט אויף דער פּוטער, וואָס ראובֿן האָט געמאַכט פֿאַר שִׁמעונען און שִׁמעון האָט די פּוטער פֿאַרקויפֿט אויף כשר [ושמעון מכר החמאה בחזקת כשרות"] און ער זאָגט, אַז ראובֿן האָט געמאַכט די פּוטער און ער, ראובֿן, לייקנט—ער האָט דאָס קיין מאָל ניט געמאַכט".[13] דער רמ"אָ ענטפֿערט אויף דעם, אַז בײַ אַזאַ פֿאַל איז מען זיך נוהג אָפּצושוואַכן דעם אִיסור און פֿאַררופֿט זיך אויף דעם, וואָס „אַ סך מאַכן זיך אויף דעם אַ היתר" („דהר' רבים נוהגים בה היתר").

אין אַן אַנדער שאלה ווערט דערציילט ווען אַ יִידן וואָס האָט אָפּגעדונגען בײַ אַ פּריץ „אַן ערך דרײַ הונדערט מעלקעדיקע בהמות וואָס געפֿינען זיך אין אַ גרויסן הויף אַרומגערינגלט מיט אַ צוים". דער יִיד ציט זײַן חיובֿה פֿון דעם וואָס ער אַרבעט אויס קעז און פּוטער. האָט זיך געמאַכט אַ מעשׂה,

---

10 שו"ת שאגת אריה וקול שחל, סי' י"ד. 11 לבוש עטרת זהב, סי' קי"ח, י"ג.

12 דאָרט גופֿא. 13 שו"ת הרמ"אָ, סי' ס"ו.

אז וועלף זײַנען באַפאַלן די טשערעדע, פֿאַרצוקט בהמות און עטלעכע צעווונ־
דיקט. לויטן דין נאָך איז אזא בהמה (וואָס הייסט „בהמה דרוסה") טרייף, און
א יידישע פֿרנסה, ווי אויך דער אָפּמאַך פֿון יידן מיטן פֿריץ, און דעריבער האָט
דער מהר"ם מלובלין, וואָס צו אים האָט מען זיך געוועגדט מיט דער שאלה,
געענטפֿערט צוו"אַנד אָט וואָס: „וואָלט דאָס אַלץ געשען פֿאַר דעם גאַנצן ענין,
וואָלט איך לכתחלה ניט דערלאָזן, אז א יידע זאָל דינגען די מילך פֿון אָט די
בהמות. אזוי ווי אַבער דער יידע האָט שוין דאָס אָפּגעדונגען און ער קאָן זיך
ניט אָפּזאָגן פֿון דעם אָפּמאַך מיטן פֿריץ ניט ליידנדיק דערבײַ קיין גרויסן היזק
און אזוי ווי ער האָט שוין געמאַכט פּוטער און קעז און האָט עס פֿאַר־
קויפֿט צו עטלעכע קהילות און פֿרומע יידן האָבן דערפֿון געגעסן
[„וכבר נתאכלו לאנשים שלומים וכן רבים"] — האָלט איך דאָס פֿאַר אָן אָפּגע־
טוענער זאַך, און דעריבער בין איך מיך סומך אויף די יעניקע וואָס זײַנען
א ביסל נוטה מתּיר צו זײַן און ניט צו אַסרן."[14]

אָן ענלעכע שאלה וועגן פּוטער וואָס א יידע האָט געשיקט דורך א גוי
געפֿינען מיר אין די שו"ת פֿון ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי, אָן עלטערער
ברודער פֿון דעם ט"ז (טורי זהב), וואָס איז געווען רב אין לודמיר, כעלעם, לעמ־
בערג און פּוזין (געשטאָרבן אָן ערך אַרום ת"ג = 1643): „וועגן די פֿעסלעך
פּוטער וואָס א יידע האָט געשיקט צו זײַן ווײַב דורך א גוי און זיי זײַנען ניט
געווען געשטעמפּלט — האָט אייגנער א רב געפּסקנט, אז די פּוטער טאָר מען
ניט עסן. צי האָט ער געפּסקנט לויטן דין נאָך, צי ניט?".[15]

יידן האַנדלען אויך מיט האָניק: „ראובן האָט געלאָדן שימעונען צו
מישפּט, ווײַל ער האָט געגומען בײַ לוין פֿיר פֿעסלעך האָניק. און אָט די
פֿעסלעך האָניק האָט שוין לאַנג פֿאַרקויפֿט ראובֿנען, ווײַל לווי איז
אים שולדיק טויזנט גילדן... און שימעון ענטפֿערט, אז אויך אים איז לווי
שולדיק פֿינף הונדערט גילדן — איז ער געקומען דאָרטן, וו׳ לווי ווינט,
האָט ער אים ניט געטראָפֿן אין דער היים. האָט ער געפֿרעגט בײַ לוין ווײַב,
צי האָט איר מאַן איבערגעלאָזט געלט צו באַצאָלן. האָט זי געענטפֿערט, אז
קיין געלט האָט ער ניט איבערגעלאָזט, נאָר ער האָט געהייסן געבן אים פֿיר
פֿעסלעך האָניק אויפֿן וואָג און לויטן אָנגענומענעם מקח."[16] פֿון דער תשובֿה
דערוויסן מיר זיך אַגב וועגן דער אָנגענומענער פֿאָרם בײַם אָפּענדיקן א קניה
בײַ סוחרים: „מע קאָן זאָגן, אז ווען ראובֿן וואָלט געקאָנט אויפֿווייזן מיט עדות,
אז ער האָט דאָס געקויפֿט אויפֿן שטייגער פֿון די סוחרים וואָס קלאָפֿן צו מיט
דער האַנט און וואָס מע רופֿט האַנטשלאָק [„שנהגו התגרים להכות כף אל כף

---

14 שו״ת מהר״ם מלובלין, סי׳ ק״ד. 15 שו״ת יצחק ב״ר שמואל הלוי, נייאוויט, תצ״ו, סי׳ י״ד. 16 שו״ת פּנים מאירות, ח״ב, סי׳ כ׳. — די תשובֿה איז דאַטירט ט׳ ניסן תפ״ז = 1727, ד״ה פֿון א ביסל א שפּעטערדיקער צײַט ווי די וואָס מיר באַהאַנדלען.

שקורין הנט שלאק"]—וואלטן די פעסלעך האניק געהערט אין גאנצן צו אים און דער בעל-חוב שימעון וואלט זיי ניט געקאנט פארכאפן."

פון געטראנקען פארקויפן יידן ווין און ברענדן. די ידיעות ווענן ווינהאנדל וועלן מיר ברענגען שפעטער, ווען מיר וועלן קומען צום קאפיטל האנדל מיט אויסלאנד. מיר וועלן דארט זען, וואס פאר א גרויסן ארט אט דער האנדל האט פארנומען. דא וועלן מיר דערווייל ברענגען עטלעכע פאקטן ווענן ברענדן-האנדל, וואס איז פון דער אנדער זייט גענוען פארבונדן אויך מיט ארענדע:

(1)„— שימחה בר יוסף האט עדות געזאגט, ווי ער איז געקומען אין דארף פרעקאווע (פרע"קווא). האט אים דער גוי דער בעל-אכסניא דערציילט, אז ס'זיינען בייא אים אריינגעשטאנען צוויי יידן פון פריליק מיט ברענדן. האט ער זיי געווארנט ניט ארויסצוגיין אין וועג, ווייל גזלנים דרייען זיך אום אויף די וועגן. האבן זיי אים ניט געהערט און זיינען געהרגט געווארן."[17]

(2) „א יידה איז געגאנגען פון זיין שטאט, דער הילליקער קהילה טיקטין קיין מדינת מאזאוויע [„למדינת מאז"א] מיט ברענדן צו פארקויפן, ווי עס איז דער שטייגער פון אט דער קהילה צו הענדלען מיט אט דער מדינה, און האט זיך פארהאלטן אין וועג."[18]

(3) „במותב תלתא... ואתא לקדמנא כמר צבי בר שמרי' מק"ק לבוב והעיד... וז"ל בל"א וזה לשונו בלשון אשכנז]: „עש ווערט ווערן שבועות שצ"ב [=1632] ב' שנים אז איך בין גיווען אין אבוס... בייא ק'[ק] פרייסלאוו הינטר דעם נעפר, האב איך גיפונדן פיל יהודים (ואחד היה שמו אברהם). האב איך גיפרעגט פון וואנין בישטו והשיב: „איך בין מק"ק הראדנא — — האב איך מיט עם חברותה גימאכט... האב עם גיגעבין חמשים זהובים אונ' איין עגלה וסוס. דא איז ער גיפארין נאך יין שרף מיט אנדרי יהודים———."[19]

אין אן ענגן צוזאמענהאנג מיטן געטראנקען-האנדל שטייט אויך דער האנדל מיט האפן, וואס סוחרים פלעגן אכטונג געבן, „ער זאל זיין אין גאנצן גוט, אן פסולת". אזוי הערן מיר ביים ב"ח וועגן א גרויסן קוואנטום האפן „פון $300\frac{1}{2}$ מאסן, וואס דאס זיינען געווען צווייי און צוואנציק זעק", וואס איין ייד האט דא פארקויפט א צווייטן. ביים פארקויפן די האפן א קריסט האט זיך ארויסגעווייזן, אז עס איז געווען ניט מער ווי 73 מאסן, און דערצו נאך איז איין זאק האפן געווען כמעט דורכויס פסולת. דעריבער מאנט דער ייד בייא דעם פארקויפער, ער זאל אים דערלייגן דעם שאדן פון צוויי רענדלעך, וואס ער האט דערבייא געהאט.[20]

פון לאנדווירטשאפטלעכע פראדוקטן האבן יידן צוו"אנד געהאנדלט מיט ווייץ וואס מע פלעגט אויפקויפן בייא פריצים. אט הערן מיר וועגן א יידן וואס

17 שו"ת מהר"ם מלובלין, סי' קל"ג. 18 שו"ת פני יהושע, ח' אבן העזר סי' ח'.

19 שו"ת גאונים בתראי, סי' כ"ז. 20 שו"ת הב"ח הישנות, סי' קמ"ד.

האָט געווּסט פֿון ווייַט וואָס אַ פּריץ האָט צו פֿאַרקויפֿן. ער האָט אָבער ניט געהאַט קיין געלט צו אָט דעם מיסחר, און דעריבער האָט ער פֿאַרגעלייגט אַ צווייטן יידן מיט געלט צו קויפֿן די ווייַן און זיך צעטיילן מיטן ריווח. יענער יידּ האָט אָבער הינטן אַרום געקויפֿט דעם ווייַן פֿאַר זיך און דעם ערשטן איז געבליבן נאָר די ברירה לאָדן אים צום מישפּט, כּדי צו באַקומען זיין טייל ריווח, ווי מע האָט געהאַט אָפּגערעדט.[21] אין אַן אַנדער אָרט ווידער ווערט דערציילט וועגן אַ גרויסן אַרענדאַר וואָס פֿלעגט אָפֿדינגען שטעטלעך און דערפֿער, האָט געהאַט אַ סך תּבֿואה און געפֿירט דעם האַנדל אויף גאָר אַ גרויסן פֿאַרנעם, פֿאַרקויפֿנדיק די תּבֿואה צו אויסלענדישע סוחרים.[22]

פֿון אַנדערע אַרטיקלען געפֿינען מיר דעם האַנדל מיט געוואַנט („–דער נאך בין איך ווידר קען מעזריטש קומן מיט גוואנט צו פֿארין"),[23] גלאָז („...בייא אונז צו לאחוויצא איז גיווענזין איין יהודי האט גיהייסן חיים נאראל ער האנדילט מיט גלאז. בכן איז ער גיווענזין גיפֿארין אין דיא הוט ב' פּרסאות מלאחוויצא און האט עטליכע וואכין גיזויאמט אין דיא הוט"),[24] וואַקס („—— שימעון איז מחויב צו נעמען געלט ביי ראובֿנען צו קויפֿן וואַקס, און ראובֿן וועט אים באַצאָלן פֿאַר יעדן שטיין לויטן פּריַיז וואָס איז איינגעשטעלט אין לבוב"[25] און מיט מעטאַלן (זילבער און צין).[26]

אַ פֿאַרשפּרייטע יידישע פּרנסה איז אויך געווען דער האַנדל אין דערפֿער, און וועגן יידן דאָרפֿסגייער לייענען מיר בייַ ר' מרדכי יפֿה אין צוזאַמענהאַנג מיט זייערע רעכט צו האַנדלען אין איינגעזעסענע יידישע ישובֿים אָט וואָס: „קאָראַבלניקעס וואָס גייען איבער די שטעטלעך [רוכלין המחזירין בעיירות] פֿאַרקויפֿן בשׂמים און פֿרויען-צירונג צו פּוצן זיך, הגם זיי באַטיילקן זיך ניט אין אָרטיקן שטייַער [אף על גב דלא שייכי בכרגא דהכא]— קאָנען די שטאָטלייט ניט פֿאַרהאַלטן זיי, אַפֿילו אויב זיי האַנדלען בייַ די שטאָטטויערן אָדער גייען איבער די הייזער, דאָרט וווּ מע וויל בייַ זיי קויפֿן. —— זיי מעגן פֿאַרקויפֿן נאָר בשׂמים און צירונג, אָבער מיט אַנדערע זאַכן האָבן זיי ניט קיין רעכט צו האַנדלען מער ווי די איבעריקע לייט, און באַזעצן זיך אין שטאָט קאָנען זיי נאָר מיט דער הסכּמה פֿון די שטאָטלייט."[27]

אַז דער האַנדל איבער די דערפֿער איז שטאַרק אָנגעגאַנגען, הערן מיר אויך פֿון אַ באַמערקונג וואָס האָט מאַכט וועגן דעם, צי מען קאָן זיך פֿאַרלאָזן אויף אַ גוי וואָס האָט געפֿירט ביי יידן ווײַן און איז ביי נאַכט געבליבן אייגנער אַליין אין וועג: „ווייַל עס זיינען פֿאַראַן קאַראַבלניקעס וואָס גייען איבער די שטעטלעך... און דער גוי וועט מורא האָבן צו עפֿענען די פֿעסער אויפֿן וועג, ווו עס זיינען דאָ אַ סך דורכגייער" („דאיכא רוכלין

---

21 דאָרט, סי' י"ט. 22 דאָרט, סי' כ"ז. 23 דאָרט, סי' ע'. 24 שו"ת פּני יהושע, ח' שני, סי' ס"ח.—די שאלה איז פֿון יאָר שצ"ח=1638. 25 שו"ת גאונים בתראי, סי' כ"ב. 26 שו"ת הב"ח הישנות, סי' י"ב; שו"ת אותן האזרחי, סי' ל"ג. 27 לבוש עיר שושן, הלכות נזקי שכנים, סי' קנ"ו, ו'.

המחזירין בעיירות... ומירתת הגוי מלפתוח החביות בסרטיא שעוברים ושבים").[28] פֿאַר דער זעלבער צייט אַן ערך הערן מיר פֿון ר׳ היללל ב״ר נפתלי הירץ, דער מחבר פֿון „בית הילל״ (נעבוירן שע״ה=1615, געשט׳ ת״ן=1690) וועגן די קאַראַבעלניקעס אָט וואָס: „מיר זעען דאָך איצטער, אַז מע גייט איבער זייערע [די קריסטלעכע] הייזער צו יעדער צייט און אַלע טאָג מיט סחורות און מע פֿירט משא-ומתן אין אַלע ערטער, קלייניע ווי גרויסע, און אומעטום איז דאָס די וויכטיקסטע פרנסה ביי יידן".[29]

וועגן דעם מאַרשרוט וואָס אַזעלכע דאָרפֿסגייער פֿלעגט אויסקומען דורכצומאַכן אויף זייער וועג הערן מיר — אמת, פֿאַר אַ ביסל אַ שפּעטערדיקער צייט, פֿון יאָר 1733 — אין די שו״ת „שאגת אריה וקול שחל". דאָרטן ווערט דערציילט וועגן צוויי ברידער, שלום און הירש פֿון לובלין, וואָס זיינען מיט זייערע סחורות „רפואות גדולות מיני בשמים של אבקת רוכל" (ס׳הייסט: אַפּטייקווארג) געקומען ניט וויט פֿון מינסק און אויפֿן וועג זיינען זיי דערהרגעט געוואָרן. אַ גוי וואָס האָט זיי באַגעגנט דערציילט דאָרט אין זיין עדות זאָגן, אַז ער האָט אַן ערך צוויי מיל פֿון מינסק געזען צוויי יידן אָנגעטאָן אין ווייסע מאַנטלען, וואָס מע רופֿט בלשון אשכנז פּלאַשצין. געפֿאָרן זיינען זיי אין אַ פּוילישן וואָגן („בעגלה של מדינה פולין") געשפּאַנט צו צוויי פֿערד. אַן אַנדער יידּ ווידער גיט דאָרטן איבער, אַז זיי זיינען אומגעקומען ניט וויט פֿון דעם דאָרף באַקשט לעבן מינסק. דער מינסקער שטאָט-חזן ווידער האָט דערציילט, אַז ער האָט געזען צוויי יידן קאַראַבעלניקעס וואָס האָבן פֿאַרקויפֿט בשמים און רפֿואות אין דער הייליקער קהילה קאדנב (= קוידענאָוו). אין דעם „כתב התקשרות", דעם שותפֿות-אָפּמאַך וואָס מע האָט געפֿונען ביי דעם יינגערן ברודער איז געווען געשריבן, אַז ער האָט געמאַכט שותפֿות מיט זיין שוואָגער וואָס איז געפֿאָרן „למדינת ליטא" פֿאַרקויפֿן די סחורה וואָס האָט באַטראַפֿן הונדערט גילדן.[30]

*

אַ סך ידיעות געפֿינען מיר וועגן יידן וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט צושטעלן פֿאַרשיידענע פּראָדוקטן און אַרטיקלען פֿאַרן מיליטער. די פּרטים וועגן אָט די סוחרים, וואָס זיי זיינען אין די שאלות-ותשובות באַקאַנט אונטערן נאָמען מאַרקעטענער (פון איטאַליענישׁ — mercatante, סוחר), דערציילן אונדז בפֿרטיות וועגן דעם אופֿן פֿון זייער האַנדל, וועגן די וואַנדערונגען וואָס זיי האָבן דורכגעמאַכט צוזאַמען מיטן מיליטער און אויך וועגן דעם ביטערן גורל וואָס זיי האָבן געהאַט אויסצושטיין.[31] מע קען זאָגן, אַז נאָר דער צוואַנג

---

28 שו״ת הב״ח החדשות, סי׳ ל״ב. 29 בית הילל על יורה דעה, סי׳ קנ״ו, א׳. 30 שו״ת שאגת אריה וקול שחל, סי׳ י״ד. 31 אין מיליטער זיינען אויך געווען קריסטלעכע מארקעטענער און צוישן זיי האָבן זיך אויך געפֿונען פֿרויען. אזא מארקעטענערין, א טיפּ פון א „פּרייליעכער וויבל", וואָס האָט זיכער קיין האָר ניט פֿאַרזוכט פֿון דעם וואָס עס האָט געהאַט אויסצושטיין דער יידישער מערקעטענער, האָט אַפֿילו זוכה געווען פֿאראייביקט צו ווערן אין דער ליטעראַטור דורך פֿרידריך שילליער אין זיין דראַמע Wallensteins Lager.

צו זוכן נייע פרנסות און דער שווערער קאמף פאַרן קיום האָט זיי געבראכט צו אַזאַ באַשעפֿטיקונג וואָס איז געווען פֿאַרבונדן מיט גרויסע ספֿנות. מערסטן טייל פֿלעגן עטלעכע מאַרקעטענער פֿאָרן צוזאַמען און זיך האַלטן ניט וויט אייגער פֿון אַנדערן, איבערהויפּט כּדי אין פֿאַל פֿון אַן אומגליק זאָל מען קאָנען צו וויסן געבן דער פֿאַמיליע וואָס האָט זיך געפֿונען וויט פֿון זייער טעטיקייט-פּלאַץ. אַזוי הערן מיר וועגן זייער צוזאַמענלעבן אָט וואָס: „מיסתּמא האָבן אַלע יידן וואָס האָבן זיך געפֿונען אין מילִיטער געקאָנט אייגער דעם אַנדערן, ווייל קיין סך זיינען זיי נישט. עס איז אויך אַ רגילות, אַז יידן וואָס געפֿינען זיך אין מילִיטער טרעפֿן זיך צוזאַמען און מוזן אָנקומען אייגער צום צווייטן בײַם קויפֿן פּלייש אָדער אַנדערע מינים עסנווארג.“[32]

האַנדלען פֿלעגן די מאַרקעטענער מערסטן טייל מיט אַרטיקלען, אין וועלכע דאָס מילִיטער נייטיקט זיך אויפֿן וועג. אָט אַ שטייגער טרעפֿן מיר זיך מיט אַ סך יידן וואָס זיינען געפֿאָרן פֿון שדה-לבן „למדינת מאסק“וה“ און האָבן דאָרט מיטגעפֿירט „בראָנפֿן און אַנדערע סחורות צו פֿאַרקויפֿן די מילחמה-לײַט“. צווישן זיי איז געווען אייגער ר׳ דניאל וואָס איז געפֿאָרן מיט „צוויי וועגענער בראָנפֿן און אַנדערע סחורות וואָס ער האָט פֿאַרקויפֿט צו ביסלעך“ („...ומכר שם בפרוטרוט“). אין דעם זעלבן פֿאַל ווערט דערציילט וועגן איינעם אַזאַ: „ער האָט שטיוולן אום גיטראגן“ צו פֿאַרקויפֿן.[33] אין אַן אַנדער אָרט ווידער ווערט דערציילט וועגן איינעם פֿון קראָקע, וואָס איז מיט זיינע שותּפֿים אַוועק „דאָרט וו׳ די פּאָלקן געפֿינען זיך—צו פֿאַרדינען דורך האַנדל“.[34]

וועגן דער פֿאָרם פֿון האַנדל בײַ די מאַרקעטענער געפֿינען מיר צוו״אַנד, אַז זיי האָבן געפֿירט שותּפֿות. כּדי צו זיין זיכער, אַז די באַדינגונגען פֿון שותּפֿות וועלן אָפּגעהיט ווערן, פֿלעגן די צדדים חתמענען אַן אָפּמאַך („שטר השותּפין“) אויף אַ באַשטימטן טערמין, און דאָרט זיינען געווען אויסגעשריבן די התחייבותן פֿון יעדן צד באַזונדער. אין פֿאַל פֿון אַן אומגליק, וואָס דאָס האָט געקאָנט ברענגען שווערע רעזולטאַטן פֿאַר דעם גאַנצן שותּפֿות, איז אויך די איבעריקע שותּפֿים געלעגן אַ חוב צו העלפֿן דעם אָנגעשריבן צד און ניט איבערלאָזן אים אַליין („להצילו ושלא להניחו“). טאָמער האָט אייגער ניט אויסגעשלאָסן פֿון שותּפֿות. ווײַז אויס, אַז בעת די האַנדלס-אָפּעראַציעס זיינען די שותּפֿים געווען צעשפּרייט איבער פֿאַרשיידענע ערטער, און דעריבער פֿלעגן

---

32 שו״ת מהר״ם מלובלין, סי׳ קכ״ח, דף צ׳, ע״ב.—וועגן דער צאָל וועלכע מאַרקעטענער געפֿינען מיר אַן אָנווײַז בײַם ב״ח: „מיר י״א [= עלף!] בעלי בתים זיינען אים חיל גיווען“ (שו״ת הב״ח הישנות, סי׳ נ״ז. — דאָס יאָר פֿון גבֿיית-עדות: שע״ד=1614). 33 אַלע ציטאַטן פֿון שו״ת מהר״ם מלובלין, סי׳ קכ״ח. 34 שו״ת הב״ח הישנות, סי׳ פ״א. דאָס יאָר פֿון גבֿיית-עדות: שצ״ג = 1633.

די צדדים נאָמינירן „נאמנים", וואָס זייער עוּבדא איז געווען אַכטונג צו געבן אויפֿן גאַנג פֿונעם האַנדל און קאָנטראָלירן די ריווחים. טאָמער איז אויף איינעם פֿון די שותפֿים געפֿאַלן א חשד, אַז ער האָט עפּעס פֿאַרבאַהאַלטן אָדער צוגענומען פֿאַר זיך, האָבן די איבעריקע שותפֿים געהאַט דאָס רעכט צו זוכן בײַ אים, און אויב ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער חשד איז ניט געווען קיין אומזיסטער, פֿלעגט דער חשוד פֿאַרלירן אַלע זײַנע רעכט וואָס זײַנען געווען פֿאַרויסגעזען אין דעם אָפּמאַך.

דאָס אַלץ דערוויסן מיר זיך פֿון דעם ווײַטער געבראַכטן שותפֿות-אָפּמאַך („כתבֿ-השותפֿות") וואָס מע האָט געפֿונען בײַ א מאַרקעטענער וועלכער איז געהרגעט געוואָרן אויפֿן וועג:

„א קאָפּיע פֿונעם שותפֿות-אָפּמאַך וואָס מע האָט געפֿונען בײַ דעם אויבן דערמאָנטן קדוש [שׂימעון בר אורי פֿון קראָקע], דהיינו: איין צד איז שלמה בר׳ אַלכסנדר און דער צווייטער צד זײַנען פֿינף מענטשן — שלמה בר׳ יעקבֿ און ר׳ שמואל און ר׳ ברוך און שלמה בר משה און שׂימשון בר אורי. באם אָט די פֿינף אויבן דערמאָנטע וועלן האָבן ריווח פֿינף הונדערט פוילישע גילדן, זײַנען זיי מחויבֿ צו געבן פֿינף און צוואַנציק גילדן ר׳ שלמה בר׳ אַלכסנדרן. און טאָמער וועט זײַן א גרעסערער ריווח, זײַנען די פֿינף אויבן דערמאָנטע לײַט מחויבֿ צו געבן דעם אויבן דערמאָנטן שלמהן לויט דעם אויבן אָנגע-וויזענעם ערך נאָך [ד״ה פֿינף פֿראָצענט]. און אָט די פֿינף אויבן דערמאָנטע לײַט זײַנען מחויבֿ יעדערער באַזונדער צו האַנדלען מיט אַלץ וואָס לאָזט זיך נאָר [...מחוייבֿים לטפל עצמם כל אחד ואחד בכל דבר בעולם]. און אָט דער אויבן דערמאָנטער אָפּמאַך איז גילטיק, ביז זיי וועלן אים ירצה השם קומען צוריק. און טאָמער וועט מיט עמעצן פֿון זיי עפּעס וואָס טרעפֿן, זײַנען די איבעריקע מחויבֿ אים אַרויסצוראַטעווען און ניט איבערלאָזן אים אַליין. און טאָמער וועט איינער פֿון זיי עוֹבר זײַן אויף דעם, וועלן זיי אים אַרויס-שטופֿן פֿונעם שותפֿות.

דאָס געלט פֿונעם שותפֿות זאָל ליגן בײַ ר׳ ברוכן און בײַ ר׳ שמואלן, אויב ניט — זאָלן זיי מושווה ווערן אויף אַן אַנדערן וואָס זאָל בײַ זיי זײַן דער נאמן. און טאָמער וועלן אָט די אויבן דערמאָנטע לײַט זײַן צעטיילט צווישן צוויי לאָגערן פֿון די זעלנער — זאָל זיך אין איין לאָגער געפֿינען א נאמן און אין צווייטן לאָגער אַן אַנדער נאמן.

אָט דער אָפּמאַך איז געמאַכט געוואָרן אונטער א קנס פֿון צוויי הונדערט רײַכסטאָלער, אויב איינער פֿון זיי וועט זיך אָפּזאָגן פֿון שותפֿות. און דאָס וואָס די מערהייט וועט אַרויסלייגן אויף איינעם צו טון, איז דאָס וואָס מע וועט אים הייסן איז ער מחויבֿ מקיים צו זײַן אַלץ מיט אַנאַנדער [...ומחוייב לקיים ככל אשר יגזרו עליו לעשות].

און אויב זיי וועלן חס וחלילה האָבן א היזק ווען זיי וועלן קומען צום [דאַרף זײַן: פֿון!] לאָגער, איז ר׳ שלמה בר׳ אַלכסנדר מחויבֿ צו באַצאָלן דעם

היזק לויטן ערך פון ריווח נאך, דהיינו: אז זיי וועלן פאַרקויפן די סחורה און אפנעמען דאס געלט און וועלן זען ווי גרויס דער היזק איז, זאל ער אים באצאלן לויטן ערך פון אויבן דערמאנטן ריווח. און טאמער וועט מען נאך דעם ווי דער געשעפט וועט זיין געענדיקט געפינען ביי עמעצן פון די פינף אויבן דערמאנטע ליים מער ווי צוויי רייכסטאלער, וועט מען אים אין גאנצן באזייטיקן פון שותפות. אויך האט יעדערער דאס רעכט צו זוכן ביי דעם צווייטן, טאמער האט ער עפעס צוגענומען פון שותפות אדער עפעס באהאלטן ביי אן אנדערן. באם מען וועט עפעס געפינען ביי עמעצן פון אט די זעקס אויבן דערמאנטע שותפים, זיינען אלע זיינע זכיות בטל אין גאנצן און ער וועט גארנישט באקומען פון דעם ריווח וואס די שותפים וועלן האבן.

דאס אלץ איז געמאכט געווארן עלף טעג אין אייר שצ"ג [=1633] לפ"ק און אויף דעם זיינען געחתמעט ר' יצחק בן הר"ר מרדכי און ר' משה פון ק"ק בענדין."[35]

לאמיר איצט זען, וואס פאר א גורל האבן די מארקעטענער געהאט און וואס האט זיך מיט זיי פארלאפן בעתן האנדל. א פאר מאל הערן מיר וועגן מארקעטענער, וואס די מיליטער-ליים פון זיי געהאלטן. אזוי ווערט דערציילט ביים ב"ח וועגן איינעם א מארקעטענער, וואס ס'איז אים אויסגע-קומען צו פירן זיין האנדל אינעם מיליטער פון דעם פירער ג יי א ל.[36] זיין ווייב די עגונה דערציילט וועגן אים אין איר עדות פאר בית-דין אין ווין: „...די זאך איז אזוי געווען: דער פירער [פון מיליטער] ג יי א ל האט געווינט אין דער שטאט הוך עמיז און איר מאן איז געווען ביי אים אנגענומען און זייער באליבט. און וען דער פירער איז ארויס אויף דער מילחמה, האט ער צוגעראדט איר מאן יוזל, אז ער זאל מיטגיין מיטן מיליטער און זאל אים צושטעלן אלץ וואס דאס מיליטער באדארף. איז ער מיטגעאנגען מיט אים."[37]

אין אן אנדער ארט ווערט דערציילט וועגן איינעם א מארקעטענער מרדכי וועלכער האט איבערגעגעבן: „איך בין בירטיג ממציא"ב סמוך ללבומלא מיין ווייב הייסט צירל בת מאיר מווסאקי" אט וואס: „איינער האט גיהייסן ר' מרדכי ער איז גיוועזן [געווען] אין פאלק [פאלאיאק, פוילישער יידן] ...דער ר' מרדכי האט גיבראכט קען קאבלינץ אשת שר הצבא שהוא נקרא דער ליידן אמט וויש [=לייטענאנט וויים] זיין גויה איז גווען בעיר מיץ [מעץ] אשר בצרפת. דא האט ר' מרדכי הנ"ל דיא גויה הנ"ל דורך דעם חיל של הקיסר דורך גבראכט. איז איין גרוש חידוש בעיני כל העולם וויא ער דאס האט פארט גיבראכט. דער ליידן אמט [לייטענאנט] וויש הנ"ל האט איהם איין גרושה מתנה גיגעבין פר זיין שכירות. שוב העיד הנעלה הר"ר יצחק בר אברהם

---

35 שו"ת הב"ח הישנות, סי' פ"א. 36 עס קאן זיין, אז דאס איז דער גראף Gallas Matthias (1584—1647), וואלענשטיינס קעגענער, וואס איז געווען מיליטער-פירער אין דרייסיק-יאריקן קריג. 37 שו"ת הב"ח החדשות: סי' ס"ט, דף מ"ג, ע"ב. — די צייט איז דאס יאר ת'=1640.

אשכנז מק"ק בייאַלא [ביאַלע] דז איז מיר ידוע דז... ער [דער לייטענאַנט] האט איהם גישענקט מאה אדומים... זיין מו"מ [משא ומתן] של ר' מרדכי הנ"ל איז גיוועזין איין מארקא דענטיר [מאַרקעטענער] דער דא האנדלט מיט זעלנר."[38]

דאָס זיינען אָבער געווען מער ניט ווי גליקלעכע אויסנאַמען. בדרך-כלל זיינען די מאַרקעטענער געשטאַנען פאַר אַ סך ספנות, ביי וועלכע זיי האָבן געקאָנט פאַרלירן זייער לעבן. פאַרלירן האָב און גוטס איז שוין געווען אַ געווייניטלעכע זאַך. אָט די מיינונג הערן מיר פון מהר"ם מלובלין, וואָס זאָגט, אז „עס איז אַ סברא, אז אָט די מאָסקעוויטער וואָס האָבן זיך נאָכגעיאָגט נאָך זיי [נאָך די מאַרקעטענער] זיינען כלל ניט געקומען מילחמה האַלטן מיט זיי און האָבן אויך ניט געמיינט צו הרגענען וועמען זיי וועלן נאָר טרעפן, נאָר זיי זיינען געקומען רויבן און גזלען ביי די סוחרים אַלץ וואָס זיי וועלן געפינען. און אויב אַזוי קאָנען מיר זאָגן, אז אין סכנה האָבן זיך געפונען נאָר די סוחרים וואָס האָבן געהאַט ביי זיך אַ וואָסער ניט איז סחורה."[39] מערערע פאַלן האָבן מיר אָבער וועגן הריגות. הפקרות קעגן לעבן פון די ציווילע איז אַלע מאָל געווען — און געבליבן — אַ באַגלייט-דערשיינונג ביי מילחמות; הפקר איז געווען דאָס לעבן פון יידישע סוחרים אין נאָרמאַלע צייטן אויך (וועגן דעם — וויטער), און טאָפל הפקר איז געווען זייער לעבן אין די מילחמות גופא, און דעריבער טרעפן מיר אָן אין די שו"ת אויף אַ סך פאַלן פון פאַרלאָרענע סוחרים און מאַרקעטענער אין שייכות מיט דער פראַגע פון פרוינען-עגונות. אָט לייענען מיר וועגן דעם:

(1) „במותב תלתא... ואתא לקדמנא ר' שלום בר אלקנה — — ואמר בל"א [בלשון אשפנז]: דער יהודי פון וואסלוו"י"ץ דער איז מיט דען דראבן גנגן אין דיא מלחמה פון לובלין אם י"כ [יום כיפור] אויש דער שוֹל. דא זיינן די דראבן ווידר אויש דער מלחמה קומן — — דא האבן זיא פון זיך זעלבט אן גיהובן צו זאגן דער יודא דער איז פון הינן מיט אונש גנגן אין דער מלחמה דער איז בייא אונש אום קומן. אויף פולניש [פויליש] האבן זיא גירעט (זגינאל פרשעד נאס זסטרשולנג"א) [=zginął przez nas zastrzelono go]."

„— — עוד העיד איך האב גיהורט פון דראבן דז זיא האבן גישפראכן איין קליין יודל איז מיט אונש אויש גנגן. דען האט מן אין דער מאסקווי גינומן אונ' האבן אין אום גיבראכט. דער יוד פון לובלין איז אויש גנגן מיט אונש אין פולניש (זאביטגה שם) [=zabito go tam]."[40]

(2) „מען האָט מיך אָנגעפרעגט וועגן דער אישה די עגונה, די פרוי פון ר' דניאל בן הק"ר יואל פון דער הייליקער קהילה ש"ה ל"ב"ן, וואָס איז פון זיין פרוי אַוועק למדינת מאסקוו"ה אין צייט פון דער מילחמה, וועו

38 שו"ת פני יהושע, ח' שני, סי' ס"ג. 39 שו"ת מהר"ם מלובלין, סי' קכ"ח.

40 שו"ת הרמ"א, סי' ק"א.

דער מלך ירום הודו האָט [די שטאָט] באַלאַגערט... און איז ניט צוריקגעקומען. ווײַל, ווי מע האָט געזאָגט, איז ער דאָרטן געהרגעט געוואָרן, ווי דאָס איז געזאָגט געוואָרן אין עדות ווָאס בית־דין האָט אויפגענומען: ...וז״ל [וזה לשונו] של ר׳ יהודה הנ״ל בל״א: „כמה שעות דער נאך זיין קומן כמה עכו״ם אונ׳ האבן גיזאגט לפי תומם עש האט זיא נימנץ גיפרעגט וויא מאס״קוויטר האבן ויל [פיל] סוחרים אום גיבראכט דיא דא האבן ולעגן [פלעגן] מיט אונזר׳ ואלק [פאלק] צו גין... ונעשה קודם סוכות שע״א [=1611]).״

„—— ואחר ב׳ שבועות אמר ליהודי פריץ אחד דרך שמועה שאמר להם בלשון זה: „איר יהודים שלעפט אייך ניט אום אין דער מאס״קווא דארטין בייא דער סטא״ליצא איז איין יהודי אום קומן—— ער האט שטיוולן אום גיטראגן.״[41]

(3) „[וועגן דער] עגונה... וואָס איר מאַן איז אַוועק... פון קראָקע צוזאַמען מיט זיינע שותפים אין דעם לאַגער פון די פּאָליאַקן [„למקום מחנה הפאלקין״] צו פֿאַרדינען פון האַנדל [מיט זיי] און אַלע שותפים האָבן זיך אומגעקערט חוץ איר מאַן... וואָס איז ניט צוריקגעקומען אַהיים.״[42]

(4) „במותב תלתא... ואתא לקדמנא כמר צבי בר שמרי׳ מק״ק לבוב והעיד... וז״ל בל״א: עש ווערט ווערן שבועות שצ״ב [1632] ב׳ שנים אז איך בין גיוועזין אין אבוס [אבוז=obóz] דיא מלחמה מיט קאזקין בייא ק׳ פרייסלאוו הינטר דעם נעפר האב איך גיפונדן פיל יהודים (ואחד היה שמו אברהם) האב איך גיפרעגט פון וואנין בישטו והשיב איך בין מק״ק הראדנא אונ׳ האב איין אשה דארטן אונ׳ האב מיט איר איין קינד... דא איז ער גיפארין נאך יין שרף מיט אנדרי יהודים אזו זענין זיא אלי בעו״ה [בעונותינו הרבים] נהרג גיווארן.״[43]

(5) „במותב תלתא... ואת לקדמנא כ״מ קלונימוס קלמן בהר״ר שמואל זנוויל מקק״ק [=מקהלה] קדושה קראָקע] ...וז״ל בל״א: „איך בין גריטין במדינת אשכנז צום לעגור [לאגער] בתוך בעלי מלחמות מיט עטליכי צייאן [צעגדלינג?] בכן האט מיט מיר גירעט איין בעל מלחמה במסל״ת [= במסיח לפי תומו] און מיך גיפרעגט: האסטו גיקענט איין יהודי מקראקא האט בשמו גיהייסין איסרעל מקראקא... [ער איז] נאך גגאנגין וועז דער לעגיר [לאגער] זיך גירוקט האט... איז גיהרגט גיווארדין. פויערן האבן איהם הורג גיווועזין... כל הנ״ל העיד בתורת עדות ביום ה׳ פון ת״ז [= 1647] לפ״ק...״[44]

(6) אין איין איינציקן פאַל הערן מיר, ווי די מאַרקעטענער האָבן זיך געפרווט אַנטקעגנשטעלן דעם שׂונא ווָאס איז בא־פאַלן. אָט זײַנען די אינטערעסאַנטע פרטים: „וועגן דער פראַגע... עגונה פון כמוהר״ר ליבלע [=לייבלע] בן קלמן מורוויץ ווָאס איז געווען אַ מאַרקעטענער, און איינער האָט

---

41 שו״ת מהר״ם מלובלין, סי׳ קכ״ח. 42 שו״ת הב״ח הישנות, סי׳ פ״א.—דאָס יאָר פון גבי״ת־עדות: שצ״ג=1633. 43 שו״ת גאונים בתראי, סי׳ כ״ז. 44 שו״ת פני יהושע, ח׳ שני סי׳ ס״ה.

עדות געזאגט אזוי: „דיא מארקטענר זיינין הינטין גבליבן דא האט זיא דער שונא איבר פאלין. דא האבן זיך דיא מארקטענר ועלין ווערין איז ליבלע דער שאסין גיווארין. דא זענין דיא חברים גקומן אין דיא העמדר צו לופין אונ האבן גיזאגט וויא ליבלע דער שאסין גיווארין און האט פיל ממון בייא זיך גיהאט. עש איז שון ב' שנים דאש איך גהערט האב פון דיא מארקטענר יהודים זיינע חברים. נעשה יום ד', כ"ג ניסן שצ"ח [1638 =]."[45]

אין אזעלכע און אין ענלעכע פאלן פלעגן די לעבן געבליבענע מארקטענער זארגן ערשטנס דערפאר, אז די אומגעקומענע זאלן קומען צו קבר ישראל, און צווייטנס פלעגן זיי אפגעבן עדות בייַ בית-דין, כדי די פרויען זאלן ניט בלייבן קיין עגונות. אזוי הערן מיר אין דעם פאל וואס מיר האבן אויבן ציטירט ווען די מארקטענער אין דער קאזאקן-מילחמה בייַ פערעיאסלאוו, ווי איינער וואס איז גבליבן לעבן דערציילט: „האבין מיר יהודים אין אבוס גידונגין ל' קאזקין אונ' זיא לאזין הולין אין אבוס אניין אונ האבין זיא קובר גיווען. אויך מיין חבר אברהם הנ"ל הב איך קובר גיווען."[46]

די מארקטענער אליין האבן גאנץ גוט געווסט ווען די ספנות וואס לויערן אויף זיי, און כדי צו פארזיכערן זייערע פרויען פון דעם שווערן גורל פון בליבן אן עגונה, פלעגט יעדער מארקטענער זיך אפרייַדן מיט זיין פרוי ווען אַ באשטימטן „וואַרטצייכן", וואס לויט אים זאל זי קאנען נאכפרעגן אויפן מאן אין פאל, ווען מיליטער אדער אנדערע סוחרים גייען אדורך אין זיין ווינאַרט. מיר הערן דאס פון אַ שמועס צווישן צוויי מארקטענער: „שוב העיד כמר שלמה דז כמר שמעון האט צו מיר גירעט אויף דען ווע דז מיר זיינין גיפארין אין לעגר: „דו האשט גווויש ניט דיין וויב איין וואַרט צייכן גילאזן אז איך דער וואַרטין אז זיא זאל קענן אויף מיר פרעגין וועַן זעלנר ווערן קומן אויש דעם לעגר. האב איך אין גיפרעגט: וואש איז דער וואַרט צייכן. האט ער מיר גזאגט: וועַן זעלניר ווערין קומן ווערשטו פרעגין אויב זיא האבן גזעהן דען יהודי מיט דען וואַרציל איבר דען אויג."[47]

---

45 שו"ת הב"ח החדשות, סי' נ"ט. 46 שו"ת גאונים בתראי, סי' כ"ז. 47 שו"ת הב"ח הישנות, סי' פ"א. דאס יאר: שצ"ג = 1633.

15. בער שלאָסבערג (ווילנע) / חײַקל הורוויצעס „ספֿר צפֿנת פּענח"

פֿון דער אַספּיראַנטור-אַרבעט: „די שפּראַך פֿון די דרום-ייִדישע שרײַבער אין דער ערשטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט". דער אויסשניט איז גענומען פֿונעם קאַפּיטל: „חײַקל הורוויצעס ,ספֿר צפֿנת פּענח'"

חײַקל הורוויצעס „ספֿר צפֿנת פּענח" איז אַרויס אין באַרדיטשעוו 1817. דאָס בוך האַלט 364 צווישפּאַלטיקע זײַטן, חוץ 2 זײַטן „אזהרה מהצענזאר דק"ק ווילנא" און הסכּמה, 2 זײַטן „הקדמת המעתיק" און 2 זײַטן פּרענומע-ראַנטן-צעטל — סך-הכּל 370 זײַטן. ביז 1932 איז ניט געווען בנימצא קיין איין עקזעמפּלאַר. אַלץ וואָס מען האָט וועגן דעם געוווּסט איז געווען פֿון דער צווייטער האַנט, פֿון גאָטלאָבערס באַרימטע זיכרונות אינעם I באַנד פֿון שלום-עליכמס „יודישער פֿאָלקס-ביבליאָטהעק", און דערפֿאַר איז אַרויסגעקומען אַ פּלאָנטער אין די אינפֿאָרמאַציעס וואָס פֿאַרשיידענע פֿאָרשער האָבן געבראַכט וועגן דעם ספֿר. 1932 האָט נ. שטיף דער ערשטער געשריבן אַ פּאָר שורות וועגן דעם בוך, נאָך דעם ווי ער האָט אים שוין געהאַלטן אין האַנט.[1] ערשט ווען די ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ האָט געקראָגן צוויי עקזעמפּלאַרן פֿון דעם יקר-המציאות האָט ז. רייזען בפֿרטיות באַשריבן דעם ספֿר אין זײַן אַרבעט „קאַמפּעס ,אַנטדעקונג פֿון אַמעריקע' אין ייִדיש", אין ייִוואָ-בלעטער V, זז' 29—40.

ווי אַזוי הורוויץ איז געקומען צו שרײַבן זײַן ספֿר, וואָס ער איז מיט אים אויסן און וואָס זײַן מקור איז געווען דערציילט ער אין זײַן „הקדמת המעתיק". אָט איז איר אינהאַלט:

עס איז שוין אַן ערך 325 יאָר זינט מען האָט אויפֿגעדעקט אַמעריקע. בײַ די אומות העולם ווייס מען זייער פֿיל וועגן דער געשיכטע פֿון דער אויפֿדעקונג, ווײַל ס'זײַנען פֿאַראַן ביכער וואָס באַשרײַבן דאָס. בײַ אונדז ייִדן ווייס מען כּמעט גאָרניט, „סיידין דער וואס ליינט דיא גישיכטע אין א פרעמד כתב ולשון". אָבער אַזעלכע ייִדן איז דאָ זייער ווייניק. חכמי-האומות האָבן דעם מחבר אָפֿט פֿירגעהאַלטן:[2]

„אזו א פיינע אומה וויא איר יהודים זענין, וואס אטליכר צווישין אייך קען שרייבין און ליינען, זאלט איר פון אזו א פיינע זאך, וויא דאס ענדעקונג אמעריקא איז, גאר קיין ב שרייבונג ניט האבין, ווער עס האט זיא אפ גינומין, און וויא אזו עס האט זיך גיפיהרט, איידיר מען האט עס כובש גיווען און אז מיר רעדין מיט א בר ישראל דער פון, ווייסט ער גאר ניט דרינין אריין צו ריידין" און אזו וויא השם

---

1 אין זײַן אַרבעט „אפ דער שוועל פונעם 19טן יאָרהונדערט", אין: אפנ שפּראכפראָנט, כאַרקאָוו — קיעוו 1932, נומ' 2—3 (29 — 30), זז' 1—39.

2 אין דעם ציטאַט פּונקט ווי אין אַלע ווײַטערדיקע איז אָפּגעהיט דער אויסלייג און די אינטערפּונקציע פֿונעם אָריגינאַל. ס'זײַנען אָבער דורכגעלאָזן — איבער טעכנישע טעמים — די נקודות וואָס שטייען אונטער קאָנסאָנאַנטן.

יתברך ברוך הוא האט מיר דיא מתנה גיגעבין, אז איך קען א ביסיל ליינען טייטשע ביכער האב איך דאס אוף מיר גינומין, אפ צו טאהן דיא חרפה, פון בני עמינו דיא אומות העולם זאלין אונדז שון מעהר, קיין פאהר ווערף ניט מאכין, און איך האב מיר, אויס גיקליבין דיא ב שרייבונג פון האדון החכם פראפעסיר קאמפע,[3] ער האט ארויס גיגעבין דרייא טיילין, פון ענדעקונג אמעריקא דאס איז גידרוקט גיוואדין אין רעט-לינגען פון זיין ב שרייבונג האב איך מיר ארויס גינומין דעם תמצית און האב עס איבער גישריבין אוף ריין יודיש כאשר ידבר איש אל רעהו, כרי איטליכר זאל דאס פאר שטיין, איך האב עס אַ נאמין גיגעבין צפנת פענח, ווייל דיא טייטש דער פון איז דיא פארבארגינע זא[כי]ן איז נתגלה גיוואדין.

און ווײַטער שרײַבט הורוויץ:

דער צענזאר מווילנא דאנקט מיר שריפטליך, ווייל איך האב מיהר מיהע גיגעבין, דאס איבער צו זעצין, ווייל עס איז זייער א גרויסע טובה פאר בני עמינו, השם יתברך ברוך הוא, ווייסט מיין מחשבה, אז איך טוא דאס ניט פון מיין כבוד וועגין, נאר פאר גרויס ליעב שאפט צו אחינו בני ישראל, אז זייא זאלין גוט וויסין פון דער גישעכטע, מען זאל זייא פון דיא אומות ניט קענין, קיין פאהר ווערף מאכין, אויך ווער עס וועט דאס בוך ליינין וועט זעהין די טובות, וואס השם יתברך ברוך הוא האט אונדז גיטאהן מיט דעם וואס מען האט אונדז דיא נייע וועלט מגלה גיווען, מיר גיניסין פון אמעריקא זייער פיהל גוטץ, און מיר מוזין דער פאר אפ געבין צו השם יתברך ברוך הוא א גרויס שבח והודיה, אלה דברי המעתיר [המעתיק] לטובת כלל ישראל חייקיל בהנגיד המפורסם מוה׳ זאב וואלף הלוי הורוויץ זצ׳ל מאומאין,

יאָאַכים היינריך קאַמפּעס Die Entdeckung von Amerika (אַרויס 1781) איז געשריבן פֿאַר יוגנט. דאָס ווערק באַשטייט פֿון דרײַ ביכער, 52 דערציי-לונגען. אין זיי ווערט איבערגעגעבן וועגן די נסיִעות פֿון קאָלומבוסן, קאָרטעסן און פּיסאַראָן; עס איז אַ מעשׂה בתּוך מעשׂה און איז געשריבן אין אַ דיאַלאָ-גישער פֿאָרם. דער ראָש פֿון דער מישפּחה דערציילט פֿאַר זײַנע קינדער די גאַנצע געשיכטע. דעם פֿאָטערס דערציילונג וואָס ציט זיך אַ סך אָוונטן ווערט אָפֿט איבערגעריסן דורך די באַמערקונגען און פֿראַגעס פֿון די קינדער. דער פֿאָטער ענטפֿערט זיי און ניצט אויס די רעפּליקעס און די דערציילונג אויף אַרײַנצופֿלעכטן מוסר-השׂכּלען און דידאַקטישע סענטענצן און אויף צו שאַפֿן די געהעריקע שטימונג. די גרונטטענדענץ פֿון דעם ווערק איז, בהסכּם מיט די אידעאַלן פֿון קאַמפּעס פּעדאַגאָגישער שיִטה (דאָס איז די צײַט פֿון דער אויפֿ-קלערונג אין אייראָפּע): געבן דער יוגנט אַן עטישע דערציִונג, פֿאַרשפּרייטן אידעען פֿון יושר און ליבע צום מענטשן און צו דער נאַטור. אויסער דעם ניצט אויס דער פֿאָטער זײַן דערציילונג צו געבן די קינדער ידיִעות אין

---

3 די ערטער וואָס איך ברענג אין די ייִדישע און אין די דײַטשע ציטאַטן שפּאַצירט זײַנען אין אָריגינאַל געדרוקט מיט אַ ספּעציעלער פֿעטער שריפֿט (זע די רעפּראָדוצירטע זײַט); מער באַריכות וועגן דעם, פּונקט ווי וועגן אויסלייג און אינטערפּונקציע—אין דער אַרבעט.

געאגראפיע, קאסמאגראפיע, עטנאגראפיע און אנדערע וויסנשאפטן, וואס מען טרעפט זיי אין באשרייבונגען פון וועלט=נסיעות.

לאמיר זען, וואס האט הורוויץ געטאן מיט זיין אריגינאל.[4] פרינץ פאר אלץ האט ער די דיאלאגישע פארם איבערגעמאכט אויף א דערציילערישער. דערביי האט ער די איינטיילונג אויף דרייַ ביכער און אויף 52 דערציילונגען געלאזן אן שינויים. אויב אין די רעפליקעס פון די צוהערער איז דא מאטעריאל צום סיפור-המעשׂה, נעמט אים הורוויץ ארײַן אין דער לויפיקער דערציילונג, אניט לאזט ער זיי דורך.

א סך פרײַער איז זיך הורוויץ באגאנגען מיט די זײַטיקע עינינים וואס מיר געפינען בײַ קאמפען. די מוסר-רייד וואס פארנעמען בײַ קאמפען אין פארשיידענע ערטער אינעם בוך דרײַ און מערער זײַטן האט הורוויץ אין גאנצן ארויסגעוואלפן. די ידיעות אין פארשיידענע וויסנשאפטן לאזט ער אין א סך פאלן אויך דורך, אבער נאר אזוי, אז אינעם סיפור-המעשׂה זאלן ניט ארויס-קומען קיין בלייזן. די פערטע דערציילונג למשל האלט בײַ הורוויצן 4 זײַטן, בײַ קאמפען — 16.

אין אנדערע פאלן לאזט הורוויץ איבער די זײַטיקע ידיעות, אבער דאס רוב נאר ווען זיי האבן א דירעקטע שײַכות צו דער דערציילונג, אדער ווען אן זיי וואלט זי ארויסגעקומען ניט אין גאנצן קלאר. פדי אבער ניט איבער-צורײַסן דעם גאנג פון דער דערציילונג, שטעלט ער אראפ די אלע זײַטיקע עינינים אין הערות אונטערן טעקסט.

איך ברענג דא איין פראגמענט פאר א מוסטער. אין דער 9טער דער-ציילונג לייענען מיר בײַ קאמפען, אז נאך דעם ווי די שפאניער האבן אײַנ-גענומען עפעס א טעריטאריע, האט דער קיניג געשיקט צום פויפס (זז׳ 128—129):

Der König schikte unterdes einen Gesandten nach Rom, um den Pabst zu bitten, dass er den Spaniern allein, und keinem andern Volke, die schon entdekten und noch zu entdekkenden Länder in dem unbekanten Ozean erb- und eigenthümlich schenken mögte; und der Pabst (Alexander der Sechte war sein Nahme) zog auf dem Globus eine grade Linie von einem Pole zum andern, in der Entfernung von hundert Meilen von den

---

4 בײַם פאראגלײַכן דעם יידישן טעקסט מיטן דײַטשן אריגינאל האָב איך צום באדויערן געהאפט בײַ דער האנט נאר דאס ערשטע בוך פון קאמפעס ווערק, דאס קאלומבוס-בוך; אויף צו שאפן זיך א בילד וועגן דער שײַכות צווישן ביידע טעקסטן איז עס אבער געווען אין גאנצן גענוג. עס איז דער פולער טיטל פון מײַן דײַטשער אויסגאבע:

Kolumbus oder die Entdekkung von Westindien, ein angenehmes und nüzliches Lesebuch für Kinder und junge Leute von J. H. Campe. Tübingen 1798, 12+312 pp.

azorischen Inseln, und erklärte feierlich, dass alles Land, was man jenseit dieser Linie entdekken würde, keinem Andern, als allein dem Könige von Spanien zugehören solte.

דאָ פֿרעגט אַ צוהערער אַ קינד:

Diderich. I, wie konte denn der Pabst diese Länder verschenken, die ihm nicht gehörten?

ענטפֿערט דער פֿאָטער:

Vater. Damals, Diderich, war der Pabst, wie du aus der Geschichte weist, ein mächtiger Mann, von dem man glaubte, dass er der Stadthalter Gottes sei, und dass er also auch mit dem ganzen Erdboden schalten und walten könne, wie es ihm beliebe. Wenn daher ein König, oder ein Fürst den Besiz seines Landes gewiss haben wolte; so muste er sein Recht darauf sich erst vom Pabste bestätigen lassen. Jezt ists nicht mehr so.

גיט צו אַ צווייטער יינגעלע:

Matthias. Das ist nur gut; sonst könte der Pabst uns unser Hamburg auch einmal wieder wegnehmen.

דער זעלביקער אָרט אינעם „צפֿנת פענח" (דף כא, שפּ׳ a)[6] איז צעטיילט אויף טעקסט און הערה. אין טעקסט לייענען מיר:

האט דער מלך גישיקט א משולח צום פּופּס (לה)[7] קיין רוהם, און האט איהם גיבעטין אז דיא לענדיר וואס מען האט שון גיפונין אין אמעריקא, און דיא לענדיר וואס מען וועט גיפינין, זאל ער שענקין, דעם שפאנישין מלך, און ניט קיין אנדערין, דער פּופּס האט גינעבין נשריבענס דעם שפאנישין מלך, אז אין דער בריט פון דיא אַצאָרישע אינדזלין, אוך הונדערט מיל פון יענער זייט קיין מערב צו, קעהר צום מלך פון שפאניע, איהם און צו קינדס קינדיר, אוך אייביג, און קיין שום מלך, אודר איין אנדערער, טאהר זיך ניט דער וועגין, פון דיא נייע לענדיר, עפּיס צו נעמין,

די הערה ווידער צו „פּופּס" אונטערן טעקסט לייענט זיך אַזוי:

(לה) פּופּס הייסט, יענע ריאהרין האבין די קטוהלין גינלייבט, אז דער [דער] פּופּס איז פון נאט אַ ב פּעהילס האבער, איבער דער נאנציר וועלט, און איבער דער גאנציר ערד, וואס אין דער וועלט גיפּינט [גיפונט] זיך, און וועלכיר מלך עס האט גיוואלט זיכער זיין אוך זיין מדינה, דער האט גימוזט דרוך האבין א פּראווע פון דעם פּופּס, דריבער האט דער שפאנישיר מלך גשיקט זיך א פּראווע צו נעמין פון דעם פּופּס אוך דיא נייע גיפונינע לענדיר הייניטיגי צייטין גילט דאס שון נישט

---

6 דער „צפֿנת פענח" איז פֿאַגינירט לויט דפּים. יעדער דף האָט 4 שפאלטן וואָס מיר צייכענען אַפּ מיט a, b, c, d.

7 (לה) איז דער אָפּשיק צו דער הערה אונטערן טעקסט.

גאַנץ אָפֿט טרעפֿט אָבער, אַז הורוויץ גיט צו פֿאַרשטיין אין הערות, וואָס ער האָט זיי אַליין צוגעגעבן אונטערן טעקסט, זאַכן וואָס זײַנען בײַ קאַמפּען גאָרניט אויסגעטײַטשט. דערין שפּיגלט זיך אָפּ דער אונטערשייד צווישן דעם עולם, וואָס פֿאַר אים איז געווען באַשטימט קאַמפּעס בוך, און צווישן הורוויצעס עולם.

מיר געפֿינען אַ שטייגער באַלד אויף די ערשטע זײַטן אינעם „צפֿנת פּענח" הערות וואָס גיבן צו פֿאַרשטיין אַזעלכע ווערטער: יעאגראפיע, אוסטראנאמיע, יעאמעטריע, צייחינען, שיפס קאפיטאן, מיטלענדישין ים, טאגע ביכר, אפריקא א"אַנד (דאָס רובֿ זײַנען די הערות ניט אַזוי גרויס ווי די וואָס אויף דער רעפּראָדוצירטער זײַט). אָט איז אַ הערה וואָס דאַרף געבן צו פֿאַרשטיין, וואָס דאָס איז „אינקוויזיצאָן"; פֿון איר אינהאַלט איז אין גאַנצן קלאָר, אַז זי שטאַמט פֿון הורוויצן.

דף קסד, הערה עב:

עיין ב אינקוויזיצאן פון דער הייליגיר אינקוויזיצאן, ווייס איך זייער פיהל צו שרייבין נאר איך וויל קיין שלעכטץ ניט שרייבין אוף א רעגיהרונג, אויך ניט אוף א נאמנה זאך, און קיין גוטץ, האט מען אוף איר ניט צו שרייבין, דריבער שרייב איך דער פון גאר נישט.

אין טייל פֿאַלן ניצט הורוויץ אויס זײַן לייענערס באַהאַוונטקייט אין תּנך. אַזוי דערקלערט ער למשל, וואָס דאָס איז דער רויטער ים (דף א, הערה ח):

(ח) רוטין ים, דאס הייסט דער ים סוף, וואס מיר יודין זענין איהם איבער גיגאנגין טרוקין אז מיר זענין אַ רויס גיגאנגין פון מצרים, דער הייסט דער רויטיר ים.

עס טרעפֿט, אַז ער שטעלט אַפֿילו אַרײַן אַ גאַנצן פּסוק פֿון תּנך (דף קג, הערה סא):

(סא) שילדין אַ שילד הייסט, אַ קאליכדיגי מעשינע אודר קופערט כלעח [בלעח], דיא איז אזו גרויס וויא עס גיפינט זיך ב אַ קאפעליע איז פאר האנדין אייניר וואס קלינגט מיט צווייא קייליכדיגי גרויסע מעשיני שיסלין פלאטשיקע, פאר צייטין פלעגט איטליכר בעל מלחמה צו האבין אזו אַ קאליכדיגי שילד אָן גיבונדין אן זיין לינקער האנט, און ווען ער האט גיזעהין מען וויל איהם געבין אַ שניט מיט אַ שווערד אודר עס פאלט אוף איהם אַ פייל האט ער זיך מיט דער שילד פאר שטעלט עס זאל איהם אין זיין לייב ניט טרעפין, פלעגט עס טרעפין אין דער שילד אריין, אוף לשון הקודש הייסט עס צנה, אזו וויא מיר גיפינין אין שמואל א (קפיטיל י"ז פסוק ז'), ונושא הצנה הולך לפניו,

אויף אַ „האַלבע אינדזיל" שרײַבט הורוויץ (דף קכו, הערה סד), אַז דאָס איז אַ שטח ערד וואָס איז אַרומגערינגלט מיט ים, „נאר פון איין זייט איז יבשה, אזו וויא דאס לאנד קרום"; וועגן קרים — קען מען זיך משער זײַן — האָבן רוסישע ייִדן געהערט.

דאס צוויטע בוך דיא דריא און דריסיגסטע דער ציילונג קיא

פון דער סיבה, דער
קיזיר קואטלאבאקא האט צו
דעמאהל
אוף דער נרעבליע אליין נזקאמענדירט דיא
מעקסיקאנער א קענן דיא שפאניר, און
ער האט זיך דער לעבט אז ער האט דיא
שפאניר אזו שטארק נישלאגן, און האט זיא
פון זיין נרויסן רעזידענט שפאט מעקסיקא א
רייס נימריבן, און ער האט אן ניהובן צו
מאכן א זעליבי פרעזאנדקים אין זיינע
לענדיר אז עס זאלן שוין קיין מאהל ניט
קענן, דיא שפאניר און זיין נרויסער רעזידענט
שפאט מעקסיקא ארויס קומין, דער נייער
קיזיר האט אובר ניט לאנג גילעבט, ער
איז באלד נישטארבן פון **פאקין** (סג),
און נאך זיין טויט האבן דיא
מעקסיקאנער זיך וידר אויס ניקליבן א נייעם
קיזיר, ער איז נוועזן דעם אומגליבן קיזיר
מאנטא צאמא זיין נאהנטער קרוב און

האט ניהייסן **קואטימאצין**, דער
נייער קיזיר אז נוועזן
זייער א גוטיר און זייער א קלוגיר מאן,
און אויך זייער א נרויסער בעל נלרמה,

דער נייער קיזיר

קואטימאצין האט
פאר נוט
אן נגומין, דיא אלע פלאנין, וואס דער
נשטארבינער קיזיר, האט אין דיא לעניר
נימאכט, כדי אז כען זאל דעם שונא שין
ניט לאזן אין דער רעזידענט שטאט מעקסיקא
ארין, און וויא וויט מיגליך וועט זיין
זאל מען זעהן דיא שפאניר, נאר ארויס
צו טרייבן פון דיא מעקסיקאנישע לענדיר,
און וויא באלד דער נייער קיזיר
קואטימאצין, האט ניוואר ניוואירן אז
קוֹשטוס מאכט זיך וויידר
פארטיג צו נין קיין מעקסיקא, האט ער
נינעבן א כּ פעהיל אין אלע זיינע פריאווינצין
ארין

(סג) **פאקין** אייזידר דיא שפאניר זענין ניקומין קיין אמעריקא, האט מען דארטין נאר נישט
ניוואסט פון דער דולשאח פאקין, ערשט דיא שפאניר האבן א זין דיא פאקין
פאר שלעפט פון דיערי לענדיר, און דורך דיא פאקין זענין זייער פיהל פון דיא אמעריקאנער
אויס נישטארבן, אין איראפע זענין טיר איצונד זייער נליקליך, מיט דעם וואס טען זעצט
ב אונרז דיא קנדיר קיהע פאקין, טיר זענין שון זיכער, אז פון פאקין ווערט שון קיין קינד
ניט בלינד ווערהן, אן אויך נישט נישטופילט ווערין, עס איז נאך קיין צווייצויג ייאהר ניט
אז דיא קיהע פאקין זענין ארויס נקומין, און ווער עס ווייל נוט אכטונג נעבין, זיענין שון
נאנץ ווייניג וואס קינדר פאר האנדרן ב אונדז עס זאלן נשטופילט זיין, סיידין דיא וואס מען
האט זיא קיין פאקין ניט נייעצט, דריבר קעהר איטליביר מענטש וואס האט זיינע קינדיר
ליעב, צו לאזין זיא קלייניר הייט זעצין קיהע פאקין ווערט עד זיכער זין פון דער סכנה, אמת
איז אייבר דיא קיהע פאקין זענין ארויס נקומין, חאט מען נאר קיין ספאסוב ניט נידאט פאר
דער חולשה פאקין, צו הייליך, מען האט דאס קינר ניט ניטאהרט האלטין, אין א
קאלטיר שטוב און ניט אין קיין היסיר שטוב, ווייל מען האט ד ניזעהין, או הין און
קעלט האט דער צו זייער נישאדט, דיא אמעריקאנער האבין אובר דאס אויך נישט ניווסט,
וואס דער צו שאהרט, און וואס ד דער צו איז ניווסט, און דריבר זענין אין א מעריקא דורך
דיא פאר ד שלעפטע פאקין זייער פיהל כיליאנין מענטשין, אויס נישטארבן, אזו איז דער
קיזיר קועטלאזאקא אויך דיא פאר ד שלעפטע פאקין נישטארבין, דיא קוהע פאקין
האט ד דער קלעהרט אין ענגלישר דאקטר דער האט גיהייסין ער וואדר ייענער,

נן

אין דער זעקסטער דערציילונג לייענען מיר ביי קאַמפּען, אַז די אייראָ-פּעער זײַנען צוגעקומען צו אַ קליין אינדיאַניש שטעטל, die... wohl an tausend Einwohner hatte (ז׳ 86); שרײַבט הורוויץ אין דעם אָרט: (דף א, שפּ׳ c—b): „עס איז דאך דרינין דא אפשר טויזענט בעלי-בתים".

אַ פּאָר ווערטער וועגן דעם אופֿן, ווי הורוויץ גיט איבער די שטימונג פֿונעם אָריגינאַל. בײַ קאַמפּען רופֿט דער פֿאָטער אַרויס די געהעריקע שטימונג דורך רייד. זייער אָפֿט גייען אַוועק לאַנגע טיראַדעס אויף גאַנצע זײַטן מיט אַ סך אויסרוף-צייכנס. אין אַנדערע פֿאַלן שטעלט קאַמפּע אַרײַן אַ רעמאַרקע אין קלאַמערן, ווו ער שרײַבט בערך אַזוי: דער פֿאָטער איז אַנטשוויגן געוואָרן, די קינדער האָבן געזיפֿצט. איך ברענג דאָ פֿון קאַמפּען איין כאַראַקטעריס-טישן אָרט פֿונעם סוף דרײַצנטע דערציילונג, וואָס ווירקט אַ ביסל קאָמיש אויפֿן הײַנטיקן לייענער (ז׳ 198).

דער פֿאָטער זאָגט:

Aber die Worte ersterben mir auf der Zunge, indem ich wieder von ihm zu reden anfangen will. Ich muss aufhören. Macht euch unterdes auf einige Thränen des Mitleids gefasst; denn ihr werdet sie nöthig haben.

וואָס טוט הורוויץ מיט די ערטער? בדרך-כּלל וואַרפֿט ער זיי אין גאַנצן אַרויס. אין לפֿי-ערך זעלטענע פֿאַלן גיט ער איבער די שטימונג מיט איין וואָרט, מיט „חלילה", מיט „נעבעך", אַ מאָל מיט אַ קורצן זאַץ. למשל (מט d): קאָלומבוס קערט זיך אום פֿון אַ שווערער נסיעה און האָפֿט, אַז בײַ דער יושרדיקער מלכה איזאַבעלע וועט ער קריגן אַ באַצאָלונג פֿאַר אַלע עוולות וואָס מען איז אַנטקעגן אים באַגאַנגען; אָבער

אוף איין מאהל האט ער גיוואר גיוואריך, אז דיא שפאנישע מלכה איזאבעלע איז גישטארבין, און דאס איז פאר איהם גיוועך, אזו שלעכט, גלייך מען וואלט אין איהם אַקאהל אריין גישאסין,[8]

*

מיר קומען צו צו דער שפּראַך פֿונעם „צפֿנת פּענח". אויף דער אָרטאָ-גראַפֿיע און אויפֿן ווערטער-אוצר וועל איך זיך דאָ גאָר ווייניק אָפּשטעלן. וואָס שייך דער אָרטאָגראַפֿיע וויל איך מערניט באַמערקן, אַז אין טייל פֿאַלן היט אָפּ הורוויץ דעם טראַדיציאָנעלן אויסלייג, אין אַנדערע פֿאַלן ניצט ער זייער אייגנאַרטיקע, אָפֿט אַפֿילו אויסטערלישע שרײַבונגען. אַ סך שרײַבונגען ווידער שפּיגלען אָפּ גערעדטע פֿאָרמען פֿון זײַן דרום-ייִדישן דיאַלעקט. אַ טייל העברעיִזמען (דער עיִקר ווערבן) שרײַבט ער ניט מיטן טראַדיציאָנעלן אויסלייג, נאָר—ווי מען רופֿט דאָס—„נאַטוראַליזירט", אַזוי ווי זײַנע בני-דור לעפֿין און פּערל.

---

8 שפּאַצירט פֿון מיר — ב. ש.

פֿון די פֿראַגמענטן וואָס מיר האָבן ביז איצטער געבראַכט קומט אויס פֿון ערשטן קוק, אַז אינעם ווערטער-אוצר שיידט זיך הורוויצעס שפּראַך ווייניק וואָס אונטער פֿון אונדזער הײַנטיקער שרײַבשפּראַך. אַז מען לייענט אָבער דורך עטלעכע גרעסערע טיילן, קלײַבט זיך צונויף אַ היפּש צאָל ספּעציפֿישע ווערטער און ווארט-פֿאַרבינדונגען וואָס ווערן אין אונדזער הײַנטיקער שרײַב-שפּראַך ניט געניצט, און אויב יאָ, איז מיט אַן אַנדער פּשט. דאָס איז שייך סײַ צו סלאַוויזמען, סײַ צו העברעיזמען, סײַ צו דײַטשמעריזמען און צו אינעטער-נאַציאָנאַלע ווערטער (דער עיקר ראָמאַנישע) וואָס הורוויץ ניצט אין אַ היפּשער מאָס. אויסער דעם האָט הורוויץ אויך אַ גאַנץ גרויסע צאָל אייגענע פֿורעמונגען. די ספּע-ציפֿישקייטן אין זײַן ווערטער-אוצר זײַנען צום טייל אַ רעזולטאַט דערפֿון, וואָס דער נײַער ענין האָט געפֿאָדערט אַרײַנצופֿירן אַ גאַנצע רײַ נײַע טערמינען וואָס זײַנען אין דער גערעדטער שפּראַך ניט געווען.

איך האָב דאָ ניט קיין מיגלעכקייט זיך אָפּצושטעלן בפּרטיות אויף יעדערער פֿון די גרופּעס ווערטער. בלית-ברירה וועל איך נאָר ברענגען צו פּאָר בײַשפּילן פֿון יעטווידער גרופּע.

סלאַוויזמען: אוסטראזנע, איזמיעשטשין, ספּאסוב (אַ וואָרט וואָס פּערל און לעפּין ניצן אויך זייער אָפֿט), פּראָגנען נאָך עפּעס און אַ סך אַנדערע.

אַ פּאָר העברעיזמען זײַנען: אומברחמנות באַטייט אומברחמנותדיק; משולח באַטייט שלוחַ; בלייבין תפוס—זײַן אַרעסטירט; נעמין תפוס—אַרעסטירן; דאָס וואָרט חזקת באַנוצט הורוויץ אין דרײַ באַטייטן 1. אינעם העברעיזען פּשט פֿעסטונג: גיבויט א שטאט מיט א חזקת, 2. מיטן פּשט פֿאַר-מעגן, מאַיאָנטעק (גלאַזט מאכין א קליין חזקת פּאר דיא קאָאניסטין), און 3. מיטן פּשט האַפּט; האָט קיין חזקת ניט הייסט: האָט קיין האַפּט ניט. דער לעצטער באַטייט באַגעגנט זיך בײַ אים זייער זעלטן, די ערשטע צוויי גאַנץ אָפֿט. דאָס וואָרט לעבט נאָך הײַנט מיט די לעצטע צוויי באַטייטן אין טייל ייִדישע דיאַלעקטן.

זעלטענער איידער אַלע אַנדערע עלעמענטן אינעם ווערטער-אוצר טרעפֿן מיר בײַ הורוויצן דײַטשמעריזמען. דאָס איז כּדאַי ספּעציעל אונטערצושטרײַכן, ווײַל דער פֿאַרגלײַך מיטן אָריגינאַל וויזט, אַז הורוויץ האָט בעתן שרײַבן די גאַנצע צײַט געהאַט פֿאַר די אויגן דעם דײַטשן טעקסט און פֿון דעסט וועגן האָט ער זיך ניט געלאָזן פֿאַרפֿירן דורך דער נאָענטקייט פֿון ביידע שפּראַכן; ער בלייבט אין זײַן ייִדיש אָפּגעהיט. דעם גרעסטן טייל דײַטשמעריזמען וואָס הורוויץ ניצט פֿירט ער אַליין אַרײַן, נאָר געצייַלטע נעמט ער פֿונעם אָריגינאַל.

אַן אינטערעסאַנטער טייל פֿון הורוויצעס לעקסיק זײַנען פֿרעמדווערטער, דאָס רובֿ פֿון ראָמאַנישן אָפּשטאַם. אינעם גרעסטן טייל פֿאַלן טראָגן זיי דעם חותם פֿון אַ סלאַווישער שפּראַך, וואָס דורך איר זײַנען זיי אַרײַן אין ייִדיש. אַ באַוויזן זײַנען למשל די ווערטער אויף -ציע (פֿון פּויליש cja-, דײַטש

-tion). אין זעלטענערע פֿאַלן זײַנען זיי גענומען פֿון דײַטש. אין אַ היפּשער מאָס זײַנען דאָס—אַזוי ווי טייל דײַטשמעריזמען — טעכנישע טערמינען, דאָס רובֿ פֿונעם מלוּכה-לעבן (נעמען פֿון אַמטן און אינסטיטוציעס), סוחרישע טערמינען אאַז״וו.

אַ פּאָר בײַשפּילן: גיפלאזירט באַטײַט פֿאַרוווּנדט (פֿון פֿראַנצ׳ blesser) — דאָס וואָרט לעבט נאָך הײַנט אין גאַליציע אין דער פֿאָרם „פּלעזירט״, אין בוקאָווינע „פּלאַזירט״. די ווערטער ייאזיוויטער (יעזויִטן), יעדניראל (גענעראַל) זײַנען סלאַוויזירטע פֿאָלקסטימלעכע פֿאָרמען. אַן אינטערעסאַנטער אויסדרוק איז אינקוויזיציעס נעמין. זײַן פּשט האָב איך געקענט דערגיין נאָר דורך אַ פֿאַרגלײַך מיטן דײַטשן אָריגינאַל: עס שטייט דאָרטן אין דעם אָרט untersuchen; אינקוויזיציעס נעמען הייסט בכן: אויספֿאָרשן. אין דער ווערטער-פֿאַרבינדונג איז הייסט עס אויפֿגעהיט דער אַלטער באַטײַט פֿונעם וואָרט „אינקוויזיציע״; דער נאָמען פֿון דער אינסטיטוציע אינקוויזיציע האָט בײַ הורוויצן אַ דײַטש-מערישע געשטאַלט—„אינקוויזיציאָן״, ווי מיר האָבן עס געזען פֿון דער געבראַכטער הערה וועגן דעם וואָרט.

איך וועל אַרומריידן בקיִצור נאָך איין גרופּע ווערטער און ווערטער-פֿאַר-בינדונגען: דאָס זײַנען אָדער ספּעציפֿישע דיאַלעקטישע עלעמענטן אין הורוויצעס ווערטער-אוֹצר, אָדער עלעמענטן פֿונעם עלטערן ייִדיש, אָדער הורוויצעס אייגענע שפּראַכיקע פֿורעמונגען וואָס זײַנען אינטערעסאַנט אַ מאָל מיט זייער פֿאָרם, אַ מאָל מיט זייער פּשט:

פֿון רעכט און בילעך וועגין העט יענץ חלק וועלט גידארפט צו הייסין קאלאמבאס; בילעך איז דער פּאָזיטיוו צו אונדזער קאָמפּאַראַטיוו „בילכער״ — הײַנט ווערט בילעך שוין ניט באַנוצט. דערקלערן באַטײַט בײַ הורוויצן דערגיין צו עפּעס מיטן שׂכל; דער פּרעפֿיקס דער- גיט איבער דעם סוף-פּונקט פֿון אַ טוּונג; דערקלערן הייסט: קלערן אַזוי לאַנג ביז מען וועט דער-קלערן (מיר וואָלטן געזאָגט רעפֿלעקסיוו—זיך דערקלערן); אַ בײַשפּיל: ...וואס ער האט דערקלערט מיט זיין חכמה, אז אויף ייעניר זייט ים אוקיאנוס איז אויך דא יבשה. אויסזעצן הייסט בײַ הורוויצן באַשטימען: [אַ] קאמיסיע וואס דער מלך האט אויסגיזעצט; ס׳איז אַ וואָרט וואָס מען וואָלט געקענט רעקאָמענדירן.

*

איצט אַ קורצע כאַראַקטעריסטיק פֿון הורוויצעס סטיל און זאַצבוי.

די וויכטיקסטע אייגנשאַפֿטן פֿון הורוויצעס סטיל זײַנען אַזעלכע:

1. להיפּוך צו יעדער שרײַבשפּראַך מײַדט אויס הורוויץ צו פֿאַרבײַטן אינהאַלטיקע ווערטער (סובסטאַנטיוון, אַדיעקטיוון) אויף טײַטווערטער (דער, וועלכער ,יענער, דער זעלביקער א״אַ). ער חזרט יעדער מאָל איבער אַ סוב-סטאַנטיוו, אַנשטאָט אים צו פֿאַרבײַטן מיט אַ פּראָנאָמען אָדער אין גאַנצן

דורכצולאָזן אים. בײַשפּילן איז זייער גרינג צו געפֿינען; מיר ברענגען נאָר צוויי. אָט איז אַ בײַשפּיל, ווו ער חזרט איבער דאָס וואָרט שיף, שיפֿן עטלעכע מאָל, בעת מיר וואָלטן עס דורכגעלאָזן אָדער פֿאַרביטן מיט אַ טײַטוואָרט:

איין שיף פון די פיהר שיפן, איז שוין נאר איבער גיפויעלט [געפֿוילט] גיווען דאס האלץ;

און אַ שורה ווײַטער:

אזו האט דיא איינע שיף נאר איבער גילאזט, און אלע האבין זיך גימוזט איז־מיעשטשין אין דרייא שיפין, די דרייא שיפין זענין אובר אויך שון זייער שלאף גיווען.

אַ צווייטער בײַשפּיל:

גאט ב״ה האט גוויס אוף יעניר זייט ים אויך בשאפין יבשה, אין וויא באלד עס איז דא יבשה, איז גוויס אוף דער יבשה פארהאנדין אאז״וו.

אַזאַ גאַנג געפֿינען מיר אויך בײַ פּערלען.[9]

2. אַ צווייטער וויכטיקער סימן פֿון הורוויצעס שפּראַך איז, וואָס די פֿאַרבינדונג צווישן די איינציקע זאַצן איז בײַ אים אַ לויזע. די זאַצן זײַנען צום גרעסטן טייל קאָאָרדינירט, אָפֿט אַפֿילו אָן בינדווערטער; סובאָרדינירונג טרעפֿן מיר זייער זעלטן, די איינציקע זאַצן זײַנען צונויפֿגעפֿלאָכטן, איינער מיטן אַנדערן, עס איז שווער זיי אָפּצוטיילן און אויסצוגעפֿינען, ווו עס ענדיקט זיך דער הויפּטזאַץ און ווו עס הויבט זיך אָן דער בײַזאַץ (די זעלביקע זאַך בײַ פּערלען, פֿגל׳ קלמנאָוויטש, דאָרטן גופֿא), למשל:

(לבb) קאלאמבאס נעביך, נאך אזו פיהל שטראפאצין און אנקסטין, און צרות, וואס ער האט אוף דעם וועג ביז אהער אויס גישטאנין, און צו דעם אלים איז ער נאך ניט גיזונד גיווען, און האט גיהאפט, אז ווען ער וועט קומין קיין סאנט דאמינגא זאל ער זיך גיט אויסרוהין, און א צונד אז ער איז שון אן גיקומין קיין סאנט דאמינגא, האט ער גיטראפין דעם שלעכטין שטאנד וואס אוף דער אינדזיל איז,

נאָך אַ בײַשפּיל (פֿון דער ציטירטער הערה וועגן שילד):

א שילד הייסט, א קאליכדיגי מעשינע אודר קופערט בלעח דיא איז אזו גרויס וויא עס גיפינט זיך ב א קאפעליע איז פאר האנדין אייניר וואס קלינגט מיט צווייא קייליכדיגי גרויסע מעשיני שיסלין פּלאטשיקע.

אַ דריטער בײַשפּיל:

גראד צו דער צייט האט מען פון ווייטין דער זעהין א קליין איראפעאיש שיפיל, און האט דעם אנקער געוואַרפין.

אויב די איינציקע זאַצן זײַנען שוין יאָ פֿאַרבונדן, איז נאָר מיטן בינדוואָרט און; בײַשפּילן איז זייער גרינג צו געפֿינען, פּשוט אויף יעדער זײַטל. איך ברענג דאָ איינעם:

---

9 פֿגל׳ ז. קלמנאָוויטשעס ליטעראַרישן און שפּראַכיקן אַנאַליז אין יוסף פּערלס ייִדישע כּתבים, ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ, ווילנע 1937, ז׳ XCVI.

און איז דיא שפאניר א קעגין גיגאנגין, אז ער זאל זיך מיט זייא שלאגין, און עס איז גיוואריך א שטארקע מלחמה, און דיא שפאניר האבין דיא אינדיאניר זייער שטארק גישלאגין, און דעם קאציקא האט מען לעבענדיג גיהאפט

3. דער איבערגאַנג פֿון אומדירעקטע רייד אין דירעקטע ווערט בײַ הורוויצן אין טייל פֿאַלן אַרײַנגעפֿירט מיט די ווערטער „בזה הלשון". אָפֿט גייט ער אָבער אַריבער פֿון אומדירעקטע רייד אין דירעקטע אָן שום באַמערקונג; איך ברענג צוויי ערטער (aט):

זייא האבין גיטראכט, אז עס איז שון עטליכי מאהל האפינונג גיווען, אז זייא זענין שון ניט ווייט פון יבשה, און עס האט אילץ פעהיל גשלאגין [=דורכגעפאַלן], און אפשר איז איצונד אויך אזו, ביז מיר וועלין[10] ניט זעהין מיט אונזערי אייגינע אויגין, ערשט צו דעמאהל [=דעמאָלט] וועלין מיר ערשט וויסין אז עס איז אמת.

(ח a) דער קאמאנדיר פון דער שיף פינטע זאגט צו קאלאמבאסין, אז איהם דוכט זיך, אז קיין צפון צו, ניט מעהר וויא פופצעהן מייל ווייט, איז דא יבשה, על כן לאמיר גיין[10] קיין צפון זייט.

דער זעלביקער גאַגנג בײַ פּערלען, זע קלמנאָוויטשעס דערמאָנטע אַרבעט.

4. אין פֿאַלן, ווען צוויי זאַצן האָבן דעם זעלביקן סוביעקט, חזרט אים הורוויץ איבער נאָך אַ מאָל, בשעת ווען מיר לאָזן אים אַדורך. אָפֿט טוט ער דאָס מיטן אומפּערזענלעכן פּראָנאָמען „עס", אַן אַנדערש מאָל מיט „די" (אין פֿאַלן, ווען מיר וואָלטן געשטעלט „זיי"): אייניר פון די ברידער פאראס וועליכיר עס איז גיווען איין עלצטיר; אָדער: בארטעלמייעס מיט זיינע לייט וועליכי זענין איהם זייער גיטרייע גיוועזין דיא האבין זיך גאנץ גוט גיהאלטין און האבין דיא מורדים גובר גיווען. אַזעלכע זאַצן קען מען געפֿינען זייער אַ סך.

זייער אָפֿט פֿאַרבינדט הורוויץ צוויי זאַצן מיט „וועליכיס" ניט קוקנדיק אויפֿן מיִן און אויף דער צאָל. אין טייל פֿאַלן וואָלטן מיר דעם „וועליכיס" פֿאַרביטן אויף „וואָס".

דיא גלחים... האבין גיוואר גיוואריך, אז דער שיפס קאפיטאן... האט זיך מעהר נישט גיזוימט, איבער דעם וועג, נאר איין חודש וועליכיס[10] מען האט גימוזט א גאנץ יאהר דעם וועג גיין; דיא אופיציהרין האבין אן גיהובין מיט דיא אינדיאניר זייער שוועהר צו ארבאטין, וועליכיס[10] דורך דער שווערער ארבאט זענין נעביך זייער פיהל אינדיאניר אויס גישטארבין; און דאס אנדירע טיראניע פון דיא שפאניר איז נאך גרעסיר גיווען, וועליכיס[10] זייא האבין א בלבול גימאכט, אז דיא אלע מרידות...

5. וואָס שייך דער פּאָזיציע פֿונעם פּרעדיקאַט (פֿונעם פּשוטן און פֿון דעם צונויפֿגעזעצטן), גילט בײַ הורוויצן דער כלל, אַז ער שטייט צום סוף זאַץ (ניט גלײַך נאָכן סוביעקט, ווי מיר שטעלן); עס איז גאָר קיין ספֿק ניט, אַז די קאָנסטרוקציע האָט ייִדיש אונטער דער השפּעה פֿון דײַטש, כאָטש די גרופּע דרום-ייִדישע שרײַבער (חוץ הורוויצן אויך לעפֿין, פּערל, אַקסענפֿעלד און נאָך

---

10 שפּאַצירט פֿון מיר — ב. ש.

מענדעלע אין זײַנע ערשטע ווערק) ניצן זי זייער בריט און זי לעבט נאָך הײַנט אין די דרומדיקע יִדישע דיאַלעקטן. קיין סך בײַשפילן דאַרף איך דאָ ניט ברענגען, בײַם לייענען דעם „צפנת פענח" וואַרפן זיי זיך גיך אין די אויגן, ווײַל זיי שיידן זיך אונטער פֿון אונדזער הײַנטיקן שפּראַכבאַנוץ.

דאס נאנצע נאלד וואס אוק דער אינדזיל גיפינט זיך; אז מען זאל אין ים פערזיל זוכין; אלע שפאניר וואס מיט איהם זענין גיוועזן; וואס ב דעם חצר המלך איז; אין דעם לאנד וויא פיהל נאלד איז; וויא מען לאדט דיא שיק אוק; זייער קאמאנדיר לכבוד;

*

נאָך אַ פּאָר פּרטים פֿון הורוויצעס סינטאַקסיס.

1. הורוויץ היט ניט אָפּ די מיטשטימונג פֿון צאָל און פֿון מין. די צאָל פֿונעם פּרעדיקאַט שטימט ניט מיט דער צאָל פֿונעם סוביעקט, דאָס רובֿ אין פֿאַלן ווען ער איז אַ קיבוץ-נאָמען. אַזוי שרייבט הורוויץ: דאס חיל האבין, דיא וועלט האבין איהם אזו פיהל כבוד אפ גיגעבין, דאס פאלק וואס האבין; אָבער אויך אין אַנדערע פאַלן: דיא פארבארגינע זאכין איז נתגלה גיווארין, איטליכיר פון די מענטשין האבן זיך.

דער מין פונעם פּראָנאָמען שטימט ניט: זאלט איר פון אזו א פיינע זאך, וויא דאס ענדעקונג אמעריקא איז, גאר קיין ב שרייבונג ניט האבין, ווער עס האט זיא אפ גינומין, און וויא אזו עס האט זיך גיפיהרט איידיר מען האט עס כובש גיוועזן („הקדמת המעתיק").

דער מין פֿון צוויי אַדיעקטיוון בײַ דעם זעלביקן סובסטאַטיוו שטימט נישט: דאס גרוסע און ריך לאַנד, אגרויס און אגיטע שיף.

די פּערזאָן שטימט ניט: אזו א פיינע אומה ווי איר יהודים זענין (אַנשטאָט: זענט).

2. נאָך די ווערבן פֿלעגן און דאַרפֿן שטייט דער אינפֿיניטיוו מיט „צו" (אין אונדזער שרייבשפּראַך דאָס רובֿ אָן „צו"): דיא מענטשין פלעגין זיך אליין צו מאכין זכין אפ צו שרייבין; פלעגט זיין קרוב... צו ניין מלחמה האלטין; ...העט יענץ חלק וועלט גידארפט צו הייסין.

3. אינטערעסאַנט איז די קאָנסטרוקציע מיטן געוענטיוו נאָך די ווערבן פטור ווערן, באַנג טון: זיינער פטור צו ווערין, אונדז טוט דיינר זייער באנק; אַפֿילו אין פֿלוראַל מיט דעם געוענטיווישן סמך: דיא שפאניר פטור ווערן; אין אַנדערע פאַלן אין פֿלוראַל איז דער געוענטיוו ניט קענטיק: אַלע צרות פטור גיווארין; עס באַגעגנט זיך אָבער אויך: דעם... טיראן... פטור ווערין.

די קאָנסטרוקציע מיטן געוענטיוו פֿונעם פּערזענלעכן פּראָנאָמען איז זייער פֿאַרשפּרייט אין עלטערן יִדיש (אין די פּראָגער בריוו, בײַ גליקל האַמל) אויך נאָך

די ווערבן געדענקען, פֿאַרגעסן, דערמאָנען, אָננעמען זיך א״א.[11] זי לעבט בײַ לעפֿינען, אויך בײַ מענדעלען און בײַ פּרצן און אפֿשר נאָך אין טײל היינטיקע דיאַלעקטן.

די אַלע עלעמענטן פֿון הורוויצעס זאַצבוי און סטיל זײַנען כאַראַקטעריסטישע סימנים פֿון גערעדטער שפּראַך. און דאָס איז טאַקע דער סימן-מובהק פֿון הורוויצעס שפּראַך: ניט קיין נאָרמירטע, פֿעסטע שרײַבשפּראַך, נאָר גערעדטע שפּראַך פֿאַרשריבן מיט אַלע אירע קנייטשן—„כאשר ידבר איש אל רעהו", ווי ער כאַראַקטעריזירט זי אַליין. דער ווערטער-אוצר, ווי מיר האָבן געזען, האָט אויך אַלע סימנים פֿון פֿאָלקשפּראַך, למשל אינעם באַנוץ פֿון סלאַווויזמען.

*

אינעם שפּראַכיקן אַנאַליז האָבן מיר דאָ עטלעכע מאָל דערמאָנט לעפֿינען און פּערלען. דאָס איז קיין צופֿאַל ניט, ווײַל זיי צוזאַמען מיט הורוויצן זײַנען פֿון די וואָס גייען מיט אַ נײַעם גאַנג: ביזן סוף 18טן י״ה איז אונדזער שרײַבשפּראַך געווען אַ „ייִדישדײַטשער קאַנאָן" (ווי שטיף זאָגט אין זײַן דערמאָנטער אַרבעט, זז׳ 5 און 7) וואָס איז געווען זייער ווײַט פֿון דער געדרוקטער שפּראַך. ערשט לעפֿין (מיט זײַנע תנך-איבערזעצונגען אויף ייִדיש), פּערל (מיט זײַנע אַנטיחסידישע כּתבים אויף ייִדיש, וואָס זײַנען ביז מיט אַ פּאָר יאָר צוריק געווען אומבאַקאַנט און וואָס האָבן ערשט היינטיקן יאָר דערזען די לייכטיקע שײַן אין אויסגאַבע פֿון ייִוואָ) און הורוויץ מיט זײַן קאָמבוס-בוך ברעכן אָט דעם „קאַנאָן" און פֿירן אַרײַן די פֿאָלקשפּראַך אין זייערע ייִדישע ווערק. ערשט נאָך דעם ווי מיר וועלן האָבן פֿרטימדיקע שטודיעס וועגן זיי אַלעמען (ז. קלמנאָוויטשעס אַרבעט וועגן פּערלס שפּראַך האָב איך דאָ דערמאָנט), וועלן מיר האָבן אַ קלאָרע בילד פֿון דער ייִדישער שרײַבשפּראַך אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה.

צו דער גרופּע דאַרף מען נאָך צורעכענען דעם ביז איצט אומבאַקאַנטן יוסף וויטלינען (אויף וועמען עס אַרבעט איצט ז. רייזען) מיט זײַן „אַלטער לעב" וואָס איז אַ באַאַרבעטונג פֿון קאַמפּעס „ראָבינזאָן דער ייִנגערע". וויטלין איז דער אייגנציקער, וואָס זײַן ווערק קען זיך פֿאַרגלײַכן מיטן „צפֿנת-פּענח" אין הינזלכות פּאָפּולערקייט: אין משך פֿונעם 19טן י״ה איז עס אַ סך מאָל איבערגעדרוקט געווען.

ווי דאָס זאָל ניט זײַן, איז איינס זיכער, אַז צווישן די פֿיר שרײַבער ווען הורוויץ פֿאַרנעמען אַ חשובן אָרט, אַפֿילו נאָר צוליב דעם וואָס זײַן אויפֿטו איז קוואַנטיטאַטיוו דער גרעסטער. ס׳איז אָבער דאָ גענוג גרונד צו מיינען, ווי ז. רייזען האָט אויפֿגעוויזן אין זײַן דערמאָנטער אַרבעט ז׳ 33, אַז ער איז געווען אויך דער ערשטער און אַז אין 1810 נאָך האָט ער געהאַט זײַן „צפֿנת פּענח" פֿאַרטיק.

---

11 זע דעם צוזייטן טייל פֿון שטיפֿס דערמאָנטער אַרבעט אין: אפּנ שפּראכפּראָבלעמען נומ׳ 5-6 (32—33), ז׳ 35.

אונדזער אַספּיראַנטור און אירע פּערספּעקטיוון

פֿון מ. ווײַנרײַך (ווילנע)

ווידער אַ מאָל דרוקן מיר אָפּ די באַריכטן וואָס די אַספּיראַנטן האָבן געלייענט בײַם סימום פֿון זייער טורנוס. אמת טאַקע, מיר האָבן געהאַט דעם סימן, אַז אונדזערע באַוואָרענישן בײַ די פֿאַראַיאָריקע באַריכטן האָבן ניט געהאָלפֿן און מענטשן האָבן אָנגענומען די פֿראַגמענטן פֿונעם באַריכטבוך פֿאַר די אַרבעטן גופֿא. אָבער וויכטיקער ווי דער מיגלעכער טעות איז דאָס זיכערע געווינס. כּל-זמן עס איז ניטאָ קיין מאַטעריעלע מיגלעכקייט אָפּצודרוקן די פֿאַרטיקע אַספּיראַנטור-אַרבעטן אין גאַנצן, איז אַזאַ זאַמלונג פֿראַגמענטן דער אייניציקער וועג צו געבן דער יידישער קולטורוועלט אַ השגה וועגן יענער לאַבאָראַטאָריע, וווּ עס ווערט צום ערשטן מאָל געטאָן יידישע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט אויף אַ קאָלעקטיוון און סיסטעמאַטישן אופֿן און וואָס טראָגט דעם נאָמען: אַספּיראַנטור אויפֿן נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד בײַם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט.

גאוֹנישע ווערק לאָזן זיך ניט באַשטעלן, אָבער עס איז שווער זיך פֿאָרצושטעלן, אַז גאוֹנישע ווערק זאָלן קענען אויסוואַקסן אין אַ מידבר. פֿריער דאַרף זײַן אַ קאָלעקטיוו וואָס טוט וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט אויפֿן ניוואָ פֿון אַ גוטן, פֿאַרלאָזלעכן דורכשניט, און עס דאַרף זײַן אַ פּערספּעריע וואָס שאַצט אָפּ די אַרבעט. דערנאָך ערשט מעגן מיר זיך נעמען ריכטן אויף פֿאָרשונגען פֿון גאָר אַ הויכן פּלי. וועלן זיי וועלן קומען, איז אַ גאָטזאַך; מיר דאַרפֿן זען, אַז זיי זאָלן ווערן מיגלעך. און אין דעם פּרט איז די אַספּיראַנטור בײַם יִיווֹאָ שוין איצטער אַ סך אַ גרעסערער כּוח איידער עס ווײַזט אויס אין פּלוג. וואָס מער זי וועט זיך אײַנפֿונדעוועט, אַלץ אָנזיכטיקער וועט ווערן איר אָרט און איר ווערדע.

מיר האָבן ביז דעם יִיווֹאָ בכלל ניט פֿאַרמאָגט קיין אָרגאַניזירטן צענטער פֿאַר יידישער וויסנשאַפֿט, און אַוודאי האָבן מיר ניט געהאַט קיין טראַדיציע פֿון פֿאָרשַׁרבעט. יחידים וואָס זײַנען געקומען פֿון געזעלשאַפֿטלעכן לעבן האָבן זיך געראַנגלט פֿאַר דער מיגלעכקייט צו טון פֿאָרשַׁרבעט, און דאָס רובֿ פּלעגט זיי ניט געראָטן: אָדער זיי פּלעגן זיך אָפּריסן פֿון געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, אָדער זיי פּלעגן מוזן געצוווּנגענערהייט פֿאַרבייגן די פֿאָרשונג. ענדלעך האָבן יחידים זיך צונויפֿגערעדט און געשאַפֿן דעם יִיווֹאָ און האָבן אין משך פֿון אַ לפּחות-ערך קורצער צײַט אויף אַזוי פֿיל מאָביליזירט געזעלשאַפֿטלעכע

כּוחות, אַז דער יִיווּאָ האָט געקענט אויפֿבויען די אַספּירַאַנטור–אַ לַאַבאָראַטאָריע פֿאַר אויסשולונג און פֿאַר סיסטעמאַטישער צוזאַמענאַרבעט.

כּדי מען זאָל קענען פֿאַרגלײַכן דעם פֿאָרענדיקטן צווייטן טורנוס אַספּירַאַנטור מיטן ערשטן און מיטן דריטן, דרוקן מיר דאָ אָפּ אויך די טעמעס פֿון יענע ביידע טורנוסן. וועלן מען זאָל די טעמעס צעטיילן לויט די אַרבעט-פֿעלדער פֿון יִיווּאָ, זעט דאָס אויס אַזוי:

	I	II	III	אין אייגעם
שפּראַך-וויסנשאַפֿט	1	2	2	5
לִיטעראַטור	3	2	3	8
געשיכטע	4	4	7	15
עקאָנאָמיק	3	2	1	6
פֿאָלקלאָר	1	3	2	6
סאָציאָלאָגיע און סאָציאַלע פּסיכאָלאָגיע .	3	2	5	10
פּעדאַגאָגיק	—	1	2	3
אין אייגעם	15	16	22	53

די וואָקלונגען זײַנען ניט קיין גרויסע, ווי באַלד מען נעמט אין אַכט, אַז די אָנפֿירונג פֿון דער אַספּירַאַנטור דאַרף זיך רעכענען ניט נאָר מיט דער געוויסנטשנקייט פֿון דער טעמע, נאָר אויך מיטן פֿאַרַאַנענעם מענטשן-מאַטעריאַל. בדרך-כּלל וואָקסט די צאָל טעמעס אויף יעדן פֿעלד, און דאָס נעמט זיך דערפֿון וואָס פֿון יאָר צו יאָר האָבן מיר געהאַט די מיגלעכקייט צו פֿאַרגרעסערן אַ ביסל די צאָל אַספּירַאַנטן.[1]

איך האָב אײַנגעטיילט די טעמעס לויט צוויַיגן וויסנשאַפֿט און ניט לויט סעקציעס, וואָרעם אַזוי איז אויסגעקומען גרינגער. אָבער אַפֿילו דאָס איז מיר ניט אין גאַנצן גערָאטן. די טעמעס וואָס זײַנען צונויפֿגענומען אונטערן קאָפּל „סאָציאָלאָגיע און סאָציאַלע פּסיכאָלאָגיע" שנײַדן זיך מיט עקאָנאָמיק, מיט געשיכטע, מיט פּעדאַגאָגיק. איינע פֿון די פֿאָלקלאָר-טעמעס פֿון דריטן יאָר

---

1 די פֿאַרקלענערונג אויף עקאָנאָמיק געמט זיך חלילה ניט פֿון ביטול צו דעם דאָזיקן צוויַיג יִיווּאָ-אַרבעט, נאָר אַדרבא: אין משך פֿון פֿאַרגאַנגענעם אַרבעטיאָר האָט זיך די עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע סעקציע פֿעסטער אָרגאַניזירט, זי האָט באַקומען א מיגלעכקייט אַרײַנצוציען אויף שטענדיקער מיטאַרבעט עטלעכע יינגערע וויסנשאַפֿטלער, אזוי אז אין אַלגעמיינעם באַלאַנס פֿון דער יִיווּאָ-אַרבעט איז גראָד די סעקציע היפּש אויסגעוואָקסן.

אַספּירַאַנט מ. לינדער איז אין מיטן יאָר געוואָרן סעקרעטאַר פֿונעם זשורנאַל „ייִדישע עקאָנאָמיק" און האָט דעריבער אויף א צײַט געמוזט איבערנעמען זײַן אַספּירַאַנטור-אַרבעט: „ייִדישע שטרײַקן אין ווארשע 1930—1935".

רײַסט זיך אַרײַן אין גבֿול פֿון ליטעראַטור-פֿאָרשונג, די באַאַרבעטער פֿון די היסטאָרישע טעמעס דאַרפֿן אויך ניט איין מאָל אַריבערקוקן אויף יענער זײַט פּלאַנקען. מיט אַנדערע ווערטער, וואָס מער מען טראַכט זיך אַרײַן אין דעם עיִנין, אַלץ מער זעט מען דאָס וואָס איך האָב אונטערגעשטראָכן נאָך אין מײַן פֿאַראַיאָריקן אויספֿיר צו די אַספּיראַנטור-באַריכטן — אַז מיר פֿאָרשן אַלע אין גרונט נאָר פֿאַרשיידענע זײַטן פֿון יענעם קאָמפּלעקס וואָס הייסט דאָס ייִדישע פֿאָלקסלעבן, און ממילא טוען מיר אַלע בײַ איינס — בײַ די ייִדישע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן. געוויינטלעך זײַנען אין די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן אויך פֿאַראַן אונטעראָפּטיילונגען, איין פֿאָרשער קען ניט באַהערשן די מעטאָדיק פֿון אַלע צווײַגן; און היות אין דער אַספּיראַנטור זיצן יונגע מענטשן וואָס לערנען זיך נאָך, וואָלט גאָר געווען אַ סכּנה צו וועלן זיי אײַנריידן, אַז יעדערער קען וויסן אַלץ. אָבער אַנטקעגן דער שטײַפֿער צעטיילונג אין דיסציפּלינען איז וויכטיק אין דער אַספּיראַנטור אַרויסצוהייבן דווקא די באַרירפּונקטן. מיר שטעלן אָן אונדזער בליק ניט אויף דער אָדער יענער וויסנשאַפֿטלעכער דיסציפּלין, נאָר אויף דער אָדער יענער פּראָבלעם פֿון לעבן, און די פּראָבלעם זוכן מיר בײַצוקומען מיט אַלע מיטלען וואָס די פֿאַרשיידענע צווײַגן סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן גיבן אונדז.

אַלע אונדזערע טעמעס זײַנען אַקטועלע, און ווי באַלד דאָס חזרט זיך איבער שוין דאָס דריטע יאָר, איז קלאָר, אַז דאָס איז ניט קיין צופֿאַל. געווען צײַטן, ווען מיר אַליין זײַנען געווען ניט זיכער: צי וועלן מיר זיך ניט אַראָפּגליטשן פֿון וויסנשאַפֿט אין פּאָליטיק אַרײַן. דאָס הייסט ניט, אַז צווישן די מענטשן פֿון ייִוואָ איז געווען ווער עס איז, וואָס זאָל האָבן געוואָרפֿן אַן אומחן אויף פּאָליטיק אין גרונט. כאָטש מיר זיצן אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוציע, פֿאַרשטייען מיר אַלע, אַז פּאָליטיק איז פּונקט אַזאַ לעגיטימער אַרויסווײַז פֿון כּללישן לעבן, און קיינער פֿון אונדז טראַכט ניט וועגן פֿאַרבײַטן פּאָליטיק דורך וויסנשאַפֿט. אָבער עס טויג ניט — דאָס ווייסן מיר גוט — ווען זיי מישן זיך אויס; וואָרעם זייער צוגאַנג איז גאָר אַן אַנדערער. דער פּאָליטיקער הייבט אָן מיט דעם וואָס ער וויל עפּעס מתקן זײַן; בײַם וויסנשאַפֿטלער איז דאָס ערשטע דער חשק צו דערקענען. פֿון וואָסערע סאָציאַלע און פּסיכישע וואָרצלען עס וואַקסט אָט דער חיִלוק איז אַן אַנדער פֿראַגע, נאָר דער פֿונדאַמענטאַלער חיִלוק איז פֿאַראַן. און מיר זײַנען געקומען אין אַזאַ מיִן תּקופֿה פֿון ייִדישן לעבן, ווען עס איז געווען סאַמע פּאָליטיק, ווען קיין וויסנשאַפֿט איז כּמעט גאָרניט געווען; איז די היסטאָרישע אויפֿגאַבע פֿון ייִוואָ צו דערווײַזן דורך מעשׂים, דורך אויפֿטוען, די לעגיטימקייט פֿון וויסנשאַפֿטלעכן צוגאַנג אויך — די פּאָליטיק וועט שוין איר שטעטל באַשטיין. דערפֿאַר איז בײַ טייל פֿון אונדז געווען אַ געפֿיל, אַז ס׳איז גלײַכער ביז אַ צײַט זיך אָפּצורוקן פֿון טעמעס וואָס זײַנען אַ קיִנין פֿון פּאָליטיק.

די ביזאיצטיקע פּראַקטיק פֿון דער אַספּיראַנטור ווײַזט אָבער, אַז מיר האָבן ניט וואָס מוֹרא צו האָבן. מיר וואָלטן געקענט האָבן נאָך מער אַקטועלע טעמעס: וועגן דער גזרה אויף שחיטה, וועגן די מעטאָדן פֿון דער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע, וועגן די ווירקונגען פֿון פֿאַרשיידענע טיפּן שולן בײַ אונדז, — און ס׳וואָלט אַלץ קיין סכּנה ניט געווען, אַז מיר זאָלן ניכשל ווערן אין פּאָליטיק, ווײַל אונדזער אַרבעט ליגט אויף אַן אַנדער פֿלאַך, און מיר זײַנען שוין אויף אַזוי פֿיל צײַטיק, אַז מיר ווייסן צו האַלטן דעם גרענעץ.

דערמיט מיין איך בשום-אופֿן ניט צו זאָגן, אַז דער וויסנשאַפֿטלער, להיפּוך צום פּובליציסט, איז אָביעקטיוו. דאָס וואָרט „אָביעקטיוו" וואָלט מען בכּלל געדאַרפֿט אויסמעקן פֿון ווערטערבוך. דער פֿאָרשער קומט צו צו דער פּראָבלעם און ניט צו קיין צווייטער ניט על-פּי צופֿאַל. ער דערזעט אין דער פּראָבלעם די שטריכן און ניט יענע אויך ניט על-פּי צופֿאַל. עס איז אַן אומזין צו טראַכטן, אַז דער וויסנשאַפֿטלער ברענגט נאָר אַרויס דאָס וואָס די פֿאַקטן לאָזן אים הערן, אַז קיין אייגנס טראָגט ער ניט אַרײַן. ווי זאָגט דער אַמעריקאַנער פֿאָרשער בירד: „פּראָבלעמען דרינגען ניט אַרויס פֿון פֿאַקטן, פּראָבלעמען זײַנען שפּאַנונגען וואָס קומען אויף אין דעם מענטשנס גײַסט, בשעת ער אָבסערווירט פֿאַקטן". דעריבער דאַרף מען זיך ניט אײַנריידן, אַז מען איז אָביעקטיוו.

נאָר אויב עס איז ניטאָ קיין אָביעקטיוו, איז אָבער פֿאַראַן ווינציקער סוביעקטיוו. און דערצו דאַרף מען שטרעבן. מען דאַרף זיך פֿלײַסן ווי מיגלעך אָפּצושטופּן דאָס סוביעקטיווע. צי קען דאָס געראָטן? די געשיכטע פֿון וויסנשאַפֿטן ווײַזט אונדז, אַז יאָ; אַניט וואָלט דאָך ניט געקענט פֿון אַסטראָלאָגיע ווערן אַסטראָנאָמיע און פֿון אַלכעמיע — כעמיע.

ווען מען זאָל דאַרפֿן בקיצור זאָגן, וואָס דער וויסנשאַפֿטלער דאַרף פֿאַרמאָגן פֿאַר זײַן אַרבעט, וואָלט מען דאָס געקענט אויסדריקן מיט דרײַ באַגריפֿן: קריטיק; מעטאָדיק; סיסטעמאַטיק.

ווי ווײַט אונדזערע כּוֹחות האָבן אונדז געדינט, זײַנען מיר אין דער אַספּיראַנטור געגאַנגען אויפֿן וועג פֿון קריטיק, מעטאָדיק און סיסטעמאַטיק: און עס האָט אונדז שטאַרק געהאָלפֿן דאָס וואָס מיר האָבן אין איר אַרײַנגעצויגן מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע ספּעציאַליטעטן.

*

ווי איך האָב שוין אַרויסגעבראַכט אין מײַן פֿאַראַיאָריקן סך-הכּל, איז דער דורכשניט ביזאיצטיקע אַספּיראַנטן אויף דער מדרגה פֿון אַבסאָלווענטן פֿון אוניווערסיטעט. די מדרגה וועלן מיר אָנהאַלטן ווײַטער, ווײַל זי האָט זיך באַרעכטיקט. אָבער פֿאַר איינס ווײַזט די צוויי יאָר פּראַקטיק, אַז אין די אינטערעסן פֿון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט דאַרפֿן מיר צובויען צו דער אַספּיראַנטור נאָך נײַע צוויי שטאַפּלען — אַ נידעריקערן און אַ העכערן. און

וואָס גיכער עס וועלן זיך געפֿינען דערויף די מאַטעריעלע מיגלעכקייטן, אַלץ בעסער פֿאַר אונדזער זאַך.

דער ערשטער שטאַפּל וועט דאַרפֿן זײַן אַ צוגרייטונג צו דער אַספּיראַנטור פֿון איצטיקן ניוואָ. עס מעלדן זיך צו יעדער אויפֿנעם יונגע לײַט מיט אויסגעצייכנטע פֿעיִקייטן, מיט באַהאַוונטקייט אין יידישע געזעלשאַפֿטלעכע פֿראָבלעמען, אַרויסגעוואַקסענע פֿון אונדזער אייגענער קולטור-סבֿיבֿה. עס בעט זיך ממש, מיר זאָלן זיי צונעמען. און פֿאַרט קענען מיר דאָס ניט טון, וואָרעם זיי זײַנען לויט זייער בילדונג ניט גענוג צוגעגרייט. בכדי אַרײַנצובאַקומען אָט דעם ווערטיקן מענטשלעכן מאַטעריאַל און צו מאַכן אים אַקטיוו אין אונדזער גבֿול, מוזן מיר שאַפֿן אַ ספּעציעלע אינסטיטוציע, וואָס מיר האָבן שוין פֿאַר אירע אַפֿארטיקן נאָמען: פּראָאַספּיראַנטור. די אַרבעט דאָ וועט דאַרפֿן געדויערן אין דורכשניט אַ יאָר צוויי. די פּראָאַספּיראַנטור וועט אויך דאַרפֿן זײַן געבויט אויפֿן באַזיס פֿון זעלבשטענדיקייט, אָבער זי וועט זיך ניט קענען באַנוגענען מיט שטעלן איטלעכן אָנטיילנעמער איין אייגציקע טעמע, זי וועט אים נאָך מוזן געבן אַ געווישן סכום עלעמענטאַרע קענטענישן אין געזעלשאַפֿטלעכע וויסנשאַפֿטן. אין משך פֿון דער אַרבעטצײַט וועלן זיך בולטער אַרויסווײַזן די פֿאַראינטערעסירונגען און פֿעיִקייטן פֿון די פּראָאַספּיראַנטן, און נאָכן ענדיקן דאָ דעם קורס וועלן זיי קענען אַריבערגיין אין דער אַספּיראַנטור.

עס ווערט קלאָר שוין פֿון די דאָזיקע ערשטע קאָנטורן פֿון דער געפּלאַנטער אינסטיטוציע, אַז די אָנטיילנעמער אירע וועלן זיך נייטיקן אין מער לימודים, אין מער הדרכה, איידער אונדזערע הײַנטיקע אַספּיראַנטן; קאָנסולטאַציע און ציקלען לעקציעס פֿון מאָל צו מאָל וועלן ניט קלעקן. מיסתּמא וועלן מיר דאַרפֿן אַוועקשטעלן עטלעכע מענטשן וואָס זאָלן זיך ספּעציעל מיט דעם אָפּגעבן, און דאָס מאַכט נאָך שווערער צו רעאַליזירן די אויפֿגאַבע. אָבער מיר פֿאַרהאָפֿן פֿאָרט, אַז מיר וועלן זײַן בפֿוח דאָס צו טון, און מיר וואָלטן וועלן פֿאַרבינדן די דאָזיקע נײַע אינסטיטוציע אונדזערע מיטן נאָמען פֿונעם אומפֿאַרגעסלעכן חבֿר ברוך כהן-ווירגילי וואָס איז געווען בעצם דער פֿאָטער פֿון דער אַספּיראַנטור און האָט זי תּחילת געוואָלט זען אַוועקגעשטעלט בערך אויף דעם אופֿן.

דער צווייטער נײַער שטאַפּל וואָס שטייט אויף דער טאָג-אָרדענונג איז אַ פֿאַרם קאָלעקטיוע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט וואָס זאָל קומען נאָך דער איצטיקער אַספּיראַנטור. אין דער אַספּיראַנטור אַרבעטן מיר בשותּפֿות, אָבער פֿאַרט איז יעדערער פֿאַרנומען מיט זײַן זאַך. פֿאַר דער פערזענלעכער אויסקוואַליפֿיצירונג פֿון איטלעכן אַספּיראַנט איז דאָס דער בעסטער וועג. אָבער וועט די אַספּיראַנטן זײַנען שוין פֿיל ווייניק „פֿאַרטיק" אין זייער אויסבילדונג און אײַנגענשפֿילט אין שותּפֿות, מוזן מיר געפֿינען אַ מיגלעכקייט זיי אײַנצושפּאַנען אין שותּפֿותדיקע אויפֿגאַבעס. אַ סך ברענענדיקע פֿראָבלעמען פֿון

ייִדישן לעבן זײַנען פֿאַראַן, וואָס בעטן זיך געפֿאָרשט צו ווערן, און געטאָן דאַרף דאָס ווערן קיבוּצימווײַז. מיר ווייסן שוין, ווי אַזוי מען נעמט זיך דערצו, און אין גיכן וועלן מיר האָבן די פּאַסיקע מענטשן אויך — טאַקע די וואָס גייען אַרויס פֿון אונדזער אַספּיראַנטור.

איז ווי נאָר מיר וועלן האָבן געשאַפֿן דערויף די געהעריקע פֿינאַנציעלע מיטלען, וועלן מיר קענען אַוועקשטעלן עטלעכע וויסנשאַפֿטלעכע קיבוּצים. דאָס וועלן זײַן אָדער פֿאַך-קיבוּצים: עטלעכע עקאָנאָמיסטן אָדער היסטאָריקער, אָדער לינגוויסטן, אָדער פּסיכאָלאָגן אין אַן ענגער צוזאַמענאַרבעט בײַ עטלעכע טעמעס פֿון זייער ספּעציאַליטעט, אָדער טעמע-קיבוּצים — וויסנשאַפֿטלער פֿון פֿאַרשיידענע ספּעציאַליטעטן וואָס נעמען זיך צונויף אויס-צופֿאָרשן פֿון אַלע זײַטן איין עיִנין. ווי פּרעכטיק למשל וואָלט אַרויסגעקומען אַ קאָלעקטיווע אַרבעט וועגן ייִדישן שטעטל, ווען זי ווערט געמאַכט בשותּפֿות פֿון ספּעציאַליסטן פֿון אַלע פֿאַכן וואָס זײַנען פֿאַרטראָטן אין ייִוואָ!

פּרטים איז נאָך צו פֿרי צו געבן. מער באַריִכותדיקע פּלענער וועלן אַרויסשווימען, בשעת די פֿאַרווירקלעכונג וועט זײַן נעענטער, און גאָר גענויע פּלענער וועט ברענגען ערשט די פֿאַרווירקלעכונג גופֿא. אָבער אַפֿיִלו הײַנט זעט מען שוין, אַז די פּערספּעקטיוון זײַנען ברייטע ביז גאָר. עס איז ניט קיין גוזמא צו זאָגן, אַז מיט דער גרינדונג פֿון דער אַספּיראַנטור א״נ פֿון ד״ר צמח שאַבאַד האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַע תּקופֿה אין לעבן פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, און ממילא אין אונדזער קולטור-אַרבעט אין גאַנצן.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

Dr. H. R. S. van der Veen. Jewish Characters in Eighteenth Century English Fiction and Drama. J. B. Wolters, Groningen, Batavia 1935. 308 pp. Price f. 4.90.

די לעצטע יאָרן האָבן דערשיינט אין האָלאַנד א ריי ארבעטן אויף ענגלישן וועגן יידן אין דער ענגלישער ליטעראַטור. אין 1925 האָט J. L. Cardozo אַרויסגעגעבן א בוך „יידן אין דער דראַמע פֿון דער עליזאַבעט־תקופֿה" (The contemporary Jew in the Elizabethan Drama. 335 pp.).

אין 1926 האָט דערשיינט א דיסערטאַציע פֿון ש. ליטווישן יידן ה. מיכעלסאָן (H. Michelson) וועגן יידן אין דער עלטסטער ענגלישער ליטעראַטור (The Jew in Early English Literature. 175 pp.).

איצט האָבן מיר פֿאָר זיך א בוך, פֿון א מחבר ניט קיין יוד, וואָס באַהאַנדלט די יידישע טיפּן אין דער ענגלישער בעלעטריסטיק און דראַמע פֿון 18טן יאָרהונדערט. פֿאַקטיש באַגרענעצט זיך דער מחבר ניט נאָר מיט דער „שיינער" ליטעראַטור, ער ברענגט אויך די פּובליציסטישע אַרויסזאָגונגען פֿון ענגלישע שריפֿטשטעלער, וואָס שילדערן אין זייערע ווערק יידישע טיפּן.

אין 18טן יאָרהונדערט האָט ענגלאַנד ניט פֿאַרמאַגט קיין גרויסע שרייַבער־קינסטלער. מיר האָבן בכן אין בוך מיינונגען פֿון שרייַבערס וואָס שטייגן ניט אריבער דעם דורכשניט. אָבער גראָד דורכשניטלעכע ווערק שפּיגלען בעסער אָפּ דעם מצב פֿון יידן אין דער דעמאָלטיקער ענגלישער געזעלשאַפֿט, ווי דאָס וואָלטן גענוקנט טון שאַפֿונגען פֿון געניאַלע קינסטלער. מיר מענן מיט זיכערקייט אָנגענומען, אַז די כאַראַקטעריסטיק פֿון יידישע טיפּן אין דאָזיקע ווערק שטימט מיט די מיינונגען פֿון דורכשניטלעכן ענגלענדער פֿון יענער תקופֿה. צוזאַמען מיט די ידיעות וועגן דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן און פּאָליטישן מצב פֿון יענער צייַט וועט דאָס אונדז געבן א ריכטיקע פֿאָרשטעלונג וועגן מצב פֿון יידן.

דאָס בוך וואָס ווערט דאָ רעצענזירט שטרעבט טאַקע אויפֿצוקלערן דער עיקר דעם גזעלשאַפֿטלעכן און פּאָליטישן שטאַנדפּונקט פֿון די ענגלישע ליטעראַטור־ווערק לגבי דער יידישער פֿראַבלעם. דערבייַ ווערן מיר געוואָר א סך פּרטים, וואָס אין אַנדערע מאַנאָגראַפֿיעס וועגן דעם ענין זיַינען זיי ניט באַהאַנדלט געווארן (בדרך כלל האָט מען וועגן יידן אין דער ענגלישער ליטעראַטור געשריבן א סך).

דער געשמאַק און די מיינונגען פֿון בריטן פֿובליקום ווירקן קודם כל אויפֿן טעאַטער. אין יענער צייַט האָט דער מיטלקלאַס געגלויבן דעם גרעסטן טייל באַזוכער פֿון

טעאטער, ממילא האָט דער טעאטער־רעפּערטואַר זיך צוגעפּאַסט צו זײַן קוק אויף דער וועלט. היות ווי אָט דער מיטלקלאַס האָט אין דעם ייִדן באַקעמפֿט זײַן קאָנקורענט, זײַנען אים געווען צום האַרצן די שאַרזשירטע געשטאַלטן פֿון ייִדן, וואָס די ענגלישע דראַמאַטורגן פֿון יענער צײַט האָבן לרוב צוגעשטעלט. דערבײַ דערוויסן מיר זיך פֿון פֿאַן דער פֿענס ווערק אַן אינטערעסאַנטן פּרט:

דער ערשטער וואָס האָט אײַנגעפֿירט קאָמישע נעמען פֿאַר דעם בינע־ייִד (Stage Jew) איז געווען דער באַרימטער שרײַבער פֿילדינג (Fielding).

ייִדישע פֿרויען זײַנען זייער זעלטן געשילדערט אין דער ענגלישער ליטעראַטור פֿון 18טן י״ה. ווו עס טרעטן אַרויס פֿרויען, ווערן זיי על־פּי רוב געשילדערט ווי לײַכטזיניקע טיפּן, וואָס זײַנען ניט געטרײַ זייער רעליגיע, אַנטלויפֿן מיט ניט־ייִדישע געליבטע. אַגב, דאָס איז דער זעלביקער טיפּ וואָס מיר געפֿינען אין אונדזערע ייִדישע קאָמעדיעס פֿון 18טן י״ה (אייכל און וואָלפֿזאָהן).

בכלל זײַנען די ערשטע טיפּן פֿון יענער תקופֿה טראַדיציאָנעלע, און ממילא קאָנווענציאָנעלע. ווען אַ ראָמאַניסט אָדער אַ דראַמאַטורג האָט אויסגענומען בײַם עולם מיט אַ ייִדישן טיפּ, איז שוין אַוועק אַ סדרה אימיטאַציעס. דער מחבר באַווײַזט אַגב, אַז נאָך ביזן 19טן י״ה, אַפֿילו בײַ וו. סקאָטן און דיקענסן, איז נאָך פֿאַרבליבן אין דער ענגלישער ליטעראַטור דער טראַדיציאָנעלער גאַנג צו שילדערן ייִדישע טיפּן. עס האָט לאַנג געדויערט, ביז די שרײַבערס פֿון 19טן י״ה האָבן זיך באַפֿרײַט פֿון דער ווירקונג פֿון די מוסטערן און זיך געווענדט דירעקט צום לעבן.

אין ענגלאַנד האָט אין 18טן י״ה טעאַטער, לעבן דער פּרעסע, געהאַט די גרעסטע השפּעה אויפֿן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. דעריבער זײַנען טאַקע געשריבן געוואָרן מער טעאַטער־פּיעסעס ווי ערגעץ ווו אַנדערש אין אייראָפּע, און ממילא איז פֿאַרשטענדלעך, פֿאַר וואָס דער טעאַטער אין ענגלאַנד איז בנוגע שילדערונגען פֿון ייִדישע טיפּן דער רײַכסטער אין דער וועלט. היות ווי די פּיעסעס זײַנען געווען אויסגעשטעלט אויף מבֿינות פֿון די ברייטסטע קרײַזן, איז אויך נידעריק דער קינסטלערישער מהות פֿון זייערע טיפּן.

אויך אין ראָמאַן איז דער ייִד געשילדערט נעגאַטיוו. מיר געפֿינען, למשל, בײַ דעפֿאָ, דעם מחבר פֿון באַרימטן „ראָבינזאָן קרוזאָ״, נעגאַטיווע טיפּן פֿון ייִדן. אויב Smollett גיט אַ סימפּאַטישן טיפּ פֿון אַ ייִדן, איז דאָס אַ דאַנק דער השפּעה פֿון דער דײַטשער „אויפֿקלערונגס״־ליטעראַטור, און באַזונדערס פֿון געלערטן, וואָס זײַן ראָמאַן: „די געשיכטע פֿון אַ שוועדישער פֿירשטין״, ווו עס ווערט אַגב אַרויסגעבראַכט צום ערשטן מאָל אַ פּוילישער ייִד, האָט אַרויסגערופֿן אין ענגלאַנד אַ ריי אימי־טאַציעס. די איבערזעצונג פֿון לעסינגס „נתן דער חכם״ האָט אויך משפּיע געווען אויף דעם אויפֿקום פֿון סימפּאַטישע געשטאַלטן.

רי ענגלישע ליטעראַטור פֿון 18טן י״ה האָט זיך אויך דירעקט אָפּגערופֿן אויף די פּאָליטישע געשעענישן אין לאַנד. דאָס אַרײַנטראָגן אין פּאַרלאַמענט דעם „נאַטורא־ליזיר־אַקט״ האָט אַרויסגערופֿן אַ לײַדנשאַפֿטלעכע פּאָלעמיק אין דער פּרעסע, און זי האָט זיך אויך אָפּגעשפּיגלט אין דער ראָמאַן־ליטעראַטור. די ערשטע קינסטלערישע

שאַפֿונג פֿון יענער עפּאָכע וואָס האָט סימפּאַטיזירט מיט דעם קאַמף פֿאַר ייִדישע רעכט איז די באַרימטע דראַמע פֿון קאַמבערלענד (Cumberland) „דער ייִד" (The Jew).

דער מחבר רעדט ארום זייער אויספֿירלעך אַלע ווערק, אָריגינעלע, איבערזעצטע, איבערגעאַרבעטע, אויך די וואָס זייַנען געווען געדרוקט אין זשורנאַלן, אָדער געשפּילטע אין טעאַטער פֿון מאַנוסקריפּטן. אַ סך מאַנוסקריפּטן ווערן אין דעם בוך צום ערשטן מאָל רעפֿערירט; אַ סך ענינים וואָס זייַנען געווען באַקאַנט נאָר ביבליאָגראַפֿיש (אַ דאַנק ניקאָלס גלענצנדע מאָנאָגראַפֿיעס) ווערן דאָ צום ערשטן מאָל אַנאַליזירט.

מיר דערוויסן זיך אַגבֿ, אַז אין 1825 איז אין לאָנדאָן אויפֿגעפֿירט געוואָרן אַ דראַמע א"נ The Jew of Wilna, אַ מוזיקאַלישע דראַמע מיט אַ ייִדישן טיפּ מיטן נאָמען לבֿן (!) (ז' 258).

אין איין דראַמע The Jew decoyed (אַרויס 1735) הייסט גאָר דער ייִד: מנשה בן ישראל (ז' 115). דער מחבר באַמערקט, אַז עס איז אַ חוצפּה (impudence) אָנצורופֿן אַ ייִדישן טיפּ וואָס ווערט פֿאָרגעשטעלט שטאַרק גראָטעסק מיט אַ נאָמען פֿון אַזאַ גרויסן ייִדן ווי מנשה בן ישראל (זז' 115, 268).

צום סוף ווערט אָפּגעדרוקט פֿון מאַנוסקריפּט אַ פּיעסע פֿון 18טן י"ה, מיטן נאָמען The Israelites, וואָס האָט ניט קיין קינסטלערישן ווערט, געהער אָבער צו דעם מין פֿילאָסעמיטישע ווערק וואָס שפּיגלען אָפּ די ווירקונג פֿון די טאָלעראַנץ-אידעען פֿון יענער צייַט.

אייניקע קאַפּיטלען פֿון דעם ווערק שטעלן מיט זיך פֿאָר גלענצנדע מוסטערן פֿון פֿאָרשערישער אַרבעט, ווי למשל קאַפּיטל VIII, ווו עס ווערט אויפֿן סמך פֿון אַ האָלצשניט וואָס שטעלט פֿאָר אַ ייִדישן שפּיטאָל אין לאָנדאָן רעקאָנסטרויִרט אַ פֿאַרלאָרן געגאַנגענע פּיעסע אונטער דעם זעלביקן נאָמען (The Jerusalem Infirmary).

דערבייַ ווילן מיר קאָרעגירן אַ קליינעם טעות. אויף ז' 125 דאַרף זייַן דאָס וואָרט כּלנו מתים, און ניט נאָר כּלנו, ווי דער שרייַבער האָט קאָפּירט פֿון דעם האָלצשניט.

ערטערווייַז זאָגט דער מחבר אַרויס זייַן מיינונג וועגן די אַנטיסעמיטישע שרייַבער, ווו ער דריקט אָפֿן אויס זייַנע סימפּאַטיעס פֿאַר ייִדן.

דאָס בוך לייענט זיך מיט גרויס אינטערעס, ניט געקוקט דערויף וואָס אייניקע קאַפּיטלען אַנטהאַלטן מער רעגיסטראַציעס פֿון נעמען און טיטלען און ווינציקער דערציילערישן מאַטעריאַל.

אַז אַזאַ בוך קאָן איצטיקע צייַטן דערשייַנען אין האָלאַנד, איז זייער סימפּטאָמאַטיש און סימפּאַטיש. עס איז צו ווינטשן דעם בוך וואָס מער לייענער.

ד"ר יעקבֿ שאַצקי (ניו-יאָרק)

Dr. Hans Carl Holdschmidt .Der Jude auf dem Theater des deutschen Mittelalters. Emsdetten, 1935. 176 pp.

די אויפֿגאַבע פֿון דער דאָזיקער אַרבעט איז צו באַווייַזן, אַז די שילדערונגען פֿון ייִדישע טיפּן אין דעם דייַטשן טעאַטער פֿון מיטלעלטער שפּיגלען אָפּ די רעאַלע באַציִונגען פֿון דעם דייַטשן פֿאָלקסמענטש צום ייִדן. דאָס איז אַ קאַמף — זאָגט דער

מחבר — קענן דעם יידנטום ווי א „צווישן־נאציע״, און ער טראָגט די „געלייטערטע פֿאָרם פֿון מאָדערנעם ראסיסטישן אנטיסעמיטיזם״. כדי דאָס צו באווייזן, באנוצט דער מחבר א סאָציאָל־היסטאָרישע מעטאָדע. ער וויל דעשפֿירן די טראדיציאנעלע טעקסטן פֿון די מיטל־עלטעריש שפילן און געפֿינען אין זיי אמתע אויסדרוקן פֿון דער „דייטשער פּסיכיק״ אין איר ווידערשטאנד קעגן יידן. כדי צו זיין אויסגעהאלטן מיט זיין טעזיס, קלייבט דער מחבר אויס די טעקסטן וואָס זיינען צום שטארקסטן אָנגע־לאָדן מיט אנטי־יידישע עלעמענטן; אקעגן די וואָס פֿארשווייגן יידן אָדער זיינען צו זיי בדרך כלל נייטראל (פֿארען גאָר א סך אזעלכע טעקסטן) נעמט ער ניט אריין אין זיין ארבעט, ווייל זיי שטעלן ניט פֿאָר „דעם פֿאָלקסטימלעכן געשטאלטונג־ווילן״ (ז׳ 152). דערפֿאר אינטערעסירן אים די טעקסטן, וואָס אין זיי ווערט נעקעמפֿט קעגן דער „ניט־דייטשער וועלט־אנשויונג״, וואָס דריקט זיך אויס אין וואָכערייַ (ז׳ 4). דעם גאנצן ענין פֿון דער ראָלע פֿון דייטשן אין געלטהאנדל פֿארשווייגט דער מחבר, ווייל דאָס קען, פֿארשטייט זיך, קאליע מאכן זיין הויפּטצוועק.

אז די אינטערמעדיעס וועגן יידן, וואָס גייען אריין אין מיטל־עלטערישן טעאטער, שפיגלען אפֿ דעם קאמף פֿון דער פֿעאָדאָלער שטאָט קעגן יידן איז אן אלט באשטע־טיקטער פֿאקט. מיר האָבן א גאנצע רייַ דאָקומענטן פֿון שטעט, וווּ יידן האָבן געשפילט א באדייטיקע עקאָנאָמישע ראָלע, וואָס ווייזן, אז די שטאָט האָט פֿארבאָטן אויפֿצופֿירן אזעלכע אנטי־יידישע שפילן. א בייַשפּיל איז פֿרייבורג אין 1338 און א סך אנדערע, וואָס קרייצענאך (Creizenach) ברענגט אין זיין „געשיכטע פֿון דער דראמע״.

דער מחבר האָלט, אז דווקא יענע שפילן פֿון מיטל־עלטער זיינען „עכט דייטש״, אין וועלכע דער קאמף קעגן יידן איז בולט אריינגעבראכט געוואָרן. די אנדערע זיינען נאָר אריבערגעטראָגן געוואָרן אויף דעם דייטשן באָדן פֿון דעם „אינטערנאציאָנאלן״ קריסטלעכן טראדיציאָנאליזם און דערבײַ דריקן זיי ניט אויס דעם דייטשן „פֿאָלקסווילן״. צוליב דער כאראקטעריסטיק פֿון דער „מעטאָדע״ פֿון דעם מחבר איז כדאי צו ברענגען אזא בייַשפּיל: ער באהויפּט, אז דער באזונדערער יידישער בגד אין מיטל־עלטער איז געווען די „אוניפֿאָרם פֿון יידיש־צעכישן געלטלייַער״ (ז׳ 6), און פֿארוואָס זיך דערבײַ אויף די באקאנטע ווערק פֿון Nübling און Depping, דערבײַ ניט ער צו אזא „דערקלערונג״: Hier (ד״ה אין די צוויי מקורים) finden sich Beispiele, die allerdings nicht im Sinne der obigen Ausführung ausgedeutet werden. (דאָס זעלביקע איבערגעמאכט אויף זיין 102), ד״ה אז בײַ די צוויי מחברים איז ניטאָ, אז די באזונדערע קלייַדער זיינען געווען דער סימן מובהק פֿון א פּראָצענטנער, אָבער ער, דער מחבר, קומט צו אזא מסקנא אויפֿן סמך פֿון זיין „ראסיסטישער מעטאָדע״.

אויב דער רענטפֿאנס האָט געענדערט די קולטור בכלל, און ממילא אויך דעם טעאטער, האָט דאָס נאָרנישט ניט צו טון מיטן דייטשן פֿאָלקס־טעאטער, ווייל דער רענטפֿאנס, ווי א „העלענישטישע באוועגונג״, איז „פֿרעמד דעם דייטש״ ממילא איז זיין שילדערן דעם הומאָריזם ניט דייטש (ז׳ 11).

דערפֿאר האָט דאָס דייטשע פֿאָלק אריינגעטראָגן זיין אויינעם אינהאלט אין דער טעאטראלישער שפיל, ווייל בעת די קירך האָט די יידן־פֿראָגע אויפֿגענומען ריין

סכאָלאַסטיש, רעדט דאָס פֿאָלק וועגן ייִדן מיט „דער שטים פֿון בלוט". די פּראָזעלי-טישע טענדענצן פֿון דער קירכנשפּיל האָבן גורם געווען אַ געוויסע „טאָלעראַנץ" צו ייִדן, דער „איינפֿאַך און נאַיוו דענקענדיקער דייַטשער מאַן" האָט אָבער צעשמעטערט די דאָזיקע פּאָליטיק דורך זייַן „אָפֿן דענקען און פֿילן". דערפֿון נעמט זיך די רויע, אָבער אמתע ייִדן-שנאה אין דייַטשן טעאַטער פֿון מיטל-עלטער. דעריבער איז פֿאַלש צו זען אין דער שפּיל פֿון מיטל-עלטער אַ דראַמע, ווי עס ווילן האָבן אַלע ביז איצטיקע פֿאָרשער. עס איז אַ רעאַליסטישע שילדערונג פֿון לעבן אין לבֿוש פֿון אַלטע קירכלעכע פֿאָרמען. דאָס „פֿאָלקסטום" צעברעכט דעם „מיסיאָנס-ווילן" פֿון דער קירך און שאַפֿט אַ גראָבן, וווּלגאַרן (דאָס איז דער מחבר מודה!), אָבער אַן אייגענעם, „בלוט-דייַטשן" קוק אויפֿן לעבן, אין דעם פֿאַל אויף ייִדן. דער דייַטשער טעאַטער פֿון מיטל-עלטער — פֿירט אויס דער מחבר — האָט די „אין דייַטשלאַנד געוואָרענע תּושבֿים פֿון ייִדנטום אָפּגעוואָרפֿן פֿון זיך אַ דאַנק דער אינסטינקטיוו פֿייַנטלעך געשטימטער נשמה פֿון פֿאָלקסטום און אים באַקעמפֿט מיט די מיטלען פֿון טעאַטער" (ז' 21). אין די דיאַלאָגן פֿון דער באַרימטער דרשה (Sermo), וואָס ווערט מיט אומרעכט צוגעשריבן דעם הייליקן אויגוסטין, זעט דער מחבר דעם וויכוח צווישן דעם „אוניווערסאַל דענקענ-דיקן דייַטשן מענטשן" און דעם „אינדיווידואַליסטיש מאַטעריאַליסטישן וועלטקוק פֿון ייִדנטום" (ז' 28). ניט פֿאַרלייקענענדיק די גראָבע סוביעקטיווקייט פֿון די פֿאָלקסשפּילן בנוגע ייִדן וויל דער מחבר האָבן, אַז דאָס „פֿאָלק ווייס ניט פֿון קיין אָביעקטיווקייט" (ז' 57), און ממילא איז דווקא דאָס, וואָס דעם ליטעראַטור-היסטאָריקער געפֿעלט ניט, ריין פֿאָלקסשאַפֿן; דערבייַ איז די ראָלע פֿון רעליגיע ניט אַזאַ וויכטיקע, ווי די פֿאָר-שער ווילן דאָס האָבן. „דאָס פֿאָלק — שרייַבט האָלדשמידט (ז' 57) — וואָלט אפֿשר ווינציקער באַקעמפֿט די פֿאַרטרעטער פֿון דער פֿרעמדער ייִדישער ראַסע, וואָס זייַנען אַרייַנגעדרונגען קיין דייַטשלאַנד, ווען ניט דער אונטערשייד פֿון גלויבן; זיכער אָבער [!] וואָלט דער ווידערשטאַנד געווען גענוג שטאַרק און קיין מאָל וואָלטן די ייִדן וואָס וווינען אין דייַטשלאַנד זיך ניט אויסגעמישט אין דער געמיינשאַפֿט פֿון פֿאָלק".

די עקסקורסן פֿון דעם מחבר בנוגע דער עקאָנאָמישער ראָלע פֿון ייִדן אין דייַטשלאַנד בעתן מיטל-עלטער, מיט אַזעלכע באַהויפּטונגען, אַז קיינער האָט זיי ניט פֿאַרבאָטן צו האַנדלען (!) און דעריבער זייַנען זיי ניט געווען געצוווּנגען זיך צו נעמען צום געלטהאַנדל — זייַנען מוסטערן פֿון זשאָנגלירן מיט פֿאַקטן, כּדי צו באַרעכטיקן אַ טעאָריע. דערבייַ פֿאַרגעסט דער מחבר, וואָס ער האָט פֿריִער געזאָגט. אויב אין וועזן פֿון „דייַטשן פֿאָלקסטום" איז געווען אַ „ביאָלאָגישע שׂינאה" צום „פֿרעמדן ייִדנטום", איז וואָס איז דער אונטערשייד, צי ייִדן האָבן זיך פֿאַרנומען מיט געלטהאַנדל, און ניט מיט האַנדל סתּם, הגם היסטאָריש איז די גאַנצע באַהויפּטונג פֿאַלש (זע זייַטן 96 — 103)? דאָס ציטירן פֿון דעם „רוסע [!] דובנאָוו" (ז' 101) מאַכט דעם ענין אויף אַ האָר ניט קלאָרער. דאָס נעמלעכע אויך דאָס פּשטלען זיך מיט יהודה איש קריותעס 30 מטבעות פֿאַר „פֿאַרקויפֿן" יעזוסן און פֿאַרבינדן דאָס מיטן... געלטהאַנדל פֿון ייִדן אין מיטלעלטער.

די לומדות פון מחבר איז כדאי צו אילוסטרירן מיט זײַן אינפאָרמאַציע, אַז דער „ספר חסידים״ איז געשריבן אין „אַ געמיש פון דײַטש און פראַנצייזיש״ (ז׳ 102), אָדער מיט זײַן בקיאות אין ייִדישע טענץ (ז׳ 134), אַז זיי זײַנען געווען באַשטימט פאַר דרויסנדיקע צוקוקער (ז׳ 134).

באַרירנדיק די קאָסטיומאָלאָגישע זײַט פון דעם ייִדישן טיפּ אין די דײַטשע שפּילן פון מיטל־עלטער, וויל דער מחבר פאַרבינדן די געזעצן פון באַזונדערע ייִדישע בגדים, וואָס די קירכלעכע סינאָדן האָבן אַרויסגעגעבן, מיט די קאָסטיומען פון די ייִדן־אימפּערסאָנאַטאָרס (אין טעאַטער). כדי צו באַגרינדן אַזאַ מין טעזע, פעלט לחלוטין מאַטעריאַל. דאָס ווייס דער מחבר אויך און איז זיך אין דעם אַליין מודה (ז׳ 139). וואָס זשע טוט ער? ער גראָבט אויס אַן אַרבעט פון דעם פראַנצויז Malé וועגן דער השפּעה פון רעליגיעזער קונסט אויף דער טעאַטראַלער קונסט און וויל באַווייַזן, אַז די פּלאַסטישע קונסט פון יענער תקופה האָט משפּיע געווען אויף דער אינסצענירונג פון די פּאַסיאָנסשפּילן. דער מחבר שיט דערבײַ מיט ביבליאָגראַפישע אָנווייַזן אָן דער מינדסטער קענטעניש פון דער ליטעראַטור, וואָס ער ציטירט. די טעזע פון Malé איז שוין לאַנג אָפּגעפרעגט געוואָרן. דער בעלגישער געלערנטער Leo van Peyvelde (וואָס זײַן בוך ווערט אַגב בײַ אים נ י ט ציטירט) האָט אין זײַן קלאַסיש ווערק: Schilderkunst en Tooneelvertooningen on het einderan de Middeleeuwen, Gent 1912 באַוויזן, אַז עס איז פאַלש צו מיינען, אַז די קונסט האָט באַווירקט דעם טעאַטער, נאָר עס איז געווען פונקט פאַרקערט: אייניקע אויפפירונגען פון מיטל־עלטע־רישן טעאַטער זײַנען פאַראייביקט געוואָרן אין דער פּלאַסטישער קונסט. דערצו נאָך איז די פּראָבלעם פון טעאַטראַלער קאָסטיומאָלאָגיע אין מיטל־עלטערישן טעאַטער נאָך ניט אויסגעפאָרשט געוואָרן. ביז דעם יאָר 1580 האָבן מיר בכלל ניט קיין קלאָרע רעזשי־סאָרישע רעמאַרקן וועגן קאָסטיומען פון ייִדן. אַזוי אַז זײַן גאַנצע באַהויפּטונג איז ניט מער ווי אַ פאַלשע השערה.

דאָס זעלבע טוט דער מחבר מיט די נעמען פון די ייִדישע פּערסאָנאַזשן, וואָס פיגורירן אין די שפּילן. אין פראַנקפורטער פּאַסיאָנסשפּיל פון 1493 פיגורירט רבי יצחק (Isaac rabi). דער מחבר „אידענטיפיצירט״ אים מיט יצחק פון קאָבלענץ, וואָס זײַן נאָמען געפינט ער אין 1364. ווי קומט אַ ייִדישער נאָמען פון קאָבלענץ פון 1364 צו פיגורירן אין פראַנקפורט אין 1493? ניט זײַענדיק אָבער זיכער מיט זײַן „אידענטי־פיקאַציע״ שרײַבט דער מחבר אויס אַ צעטל פון ייִדישע נעמען, וואָס ער האָט געפונען אין פאַרשיידענע מקורים (ז׳ 146 — 147). ווען דער מחבר וואָלט איבערגעלייענט די אַלע ביכער וואָס ער ברענגט אין זײַן רײַכער ביבליאָגראַפיע, וואָלט ער זיכער פון דעם בוך פון W. Arndt. Die Personennamen der deutschen Schauspiele des Mittel-alters, Breslau 1904, וואָס ווערט בײַ אים דערמאָנט, זיך דערוווּסט, פון וואַנען עס שטאַמען די ייִדישע נעמען פון די שפּילן. זיי זײַנען על־פי רוב ביבלישע און אַ טייל קאָרומפּירטע נעמען, וואָס זײַנען געווען זייער פּאָפּולער בײַ ייִדן. אידענטיפיצירן זיי מיט נעמען פון פאַקטישע געשטאַלטן פון יענער תקופה איז כמעט אַן אוממוגלעכע זאַך. ווי אַזוי קען מען למשל אידענטיפיצירן אַזאַ אומזיניקן נאָמען ווי Talmut, וואָס

מיר נעפֿינען אין א טיראָלער טעקסט פֿון א שפּיל (Pichler. Das Drama des Mittelalters in Tyrol, Innsbruck, 1850, p. 5: „der Jude Talmut hält eine Rede über das Schweinfleischessen“). אין לאָקאַלע פֿאָלקסשפּילן פֿון 16טן און 17טן יאָרהונדערט לאָזן זיך נאָך אידענטיפֿיצירן אייניקע נעמען, וואָס שטימען מיט פּאָפּולערע ייִדישע נעשטאַלטן פֿון יענער תקופֿה, ווי דאָס האָט באַווירן M. Spenle אין זײַן דיסערטאַציע: Die Lebensdarstellung im elsässischen Volksschauspiel des 16. u. 17. Jahrhunderts, Colmar 1916, pp. 84—86

דער אויספֿיר, צו וועלכן דער מחבר קומט איז, אַז דווקא די „ייִדישע סצענעס האָבן אין א הויכער מאָס צוגעשטייערט, אַז די גייַסטלעך-ליטורגישע שפּיל פֿון דער קירך זאָל ווערן דער לעבנס-אמתער און לעבעדיקער טעאַטער פֿון פֿאָלק“ (ז׳ 151) — אַז אויספֿיר וואָס איז דער היפּך פֿון די אַלע אויספֿירן, וואָס די רייַכע טעאַטער-ליטעראַטור האָט אונדז ביז איצט געגעבן. אָבער דאָס איז געווען נייטיק פֿאַר דעם מחברס טעזע, פֿונקט ווי דער אנאַליז פֿון דעם בארימטן שפּאָטבילד, ווו ייִדן מעלקן א חזיר, וואָס געפֿינט זיך אין א בארעליקף אין ווי טענבערג, איז געווען נייטיק פֿאַרן מחבר צו „דערווייַזן“, אַז דאָס דאָזיקע בילד האָט א שייכות מיטן עפּיזאָד פֿון דעם גאָלדענעם קאַלב, וואָס געפֿינט זיך אין אייניקע שפּילן. דער מחבר פֿאַרשווייַגט אַפֿילו דעם אָפּשטאַם פֿון דעם דאָזיקן שפּאָטבילד, ווייַל עס וועט ניט טויגן פֿאַר זײַן טעזע. (זע: Kaufmann. Die Sau von Wittenberg, Gesamm. Schriften I, 161—168; Levi, La traité sur les juifs de Pierre de l'Ancre, R. É. J., XIX, 239—240).

אין דער דאָזיקער ארבעט האָבן מיר א מוסטער פֿון א ראַסיסטישער מעטאָדע אָננעוועגדט אין דער שילדערונג פֿון ייִדן אין דייַטשן טעאַטער פֿון מיטל-עלטער. די ארבעט האָט אַלע אויסווייניקסטע סימנים פֿון גרונטיקייט. דער מחבר האָט א סך נעליייענט, אָבער נאָך מער פֿאַרשווייגן, כדי צו קענען דורכפֿירן זײַן „טעזע“ וועגן דעם, אַז די ווילגנארע, גראָבע אינטערמעדיעס, אין וועלכע עס פֿרגורירן ייִדישע קאַריקאַטורן, זײַנען דער קערן פֿון דעם אמתן „דאסן-טעאַטער“ פֿון דייַטשן פֿאָלקסטום און אַז זיי שפּיגלען אָפּ די רעאַלע אומשטאַנדן פֿון יענער תקופֿה. מיט אזעלכע „מעטאָדן“ קען מען אַלץ דערווייַזן.

„דאָס פֿאָלק וויס ניט פֿון קיין אָביעקטיווקייט“—שרייַבט האָלדשמידט, און אזוי ווי ער אידענטיפֿיצירט זיך מיטן פֿאָלק, וויל ער אויך וועגן דער דאָזיקער „ניט-דייַטשער מידה“ ניט וויסן. אזוי פֿרום וויל זײַן בוך, געשריבן אין דער זעלביקער שפּראַך, אין וועלכער Creizenach, Arnold, Wirth א״א האָבן אויפֿגענעבויט א „ניט-דייַטשע“, ד״ה אן אָביעקטיוע געשיכטע פֿון טעאַטער אין מיטל-עלטער — פֿאַרנעמען דעם אָרט פֿון אן אקאדעמישער פֿאָרשונג און ארויסשטויסן די „ניט-אַרישע“ ווערק, וואָס זײַנען אין א גרויסער מאָס געשריבן געוואָרן פֿון „אריער“ גופֿא.

אין זײַנע קרייַזן וועט זיכער דאָס דאָזיקע בוך נושא חן זײַן, אָבער אין דער וועלט פֿון וויסנשאַפֿט וועט זיך פֿאַר דער דאָזיקער ארבעט, וואָס איז ארויס אין דער אמאָל חושבֿער סעריע פֿון טעאַטער-וועלט א״נ Die Schaubühne, רעדאַקטירט פֿון C. Niessen, זיכער קיין פּלאַץ ניט געפֿינען.

ד״ר יעקבֿ שאַצקי

Manya Lifschitz-Golden. Les Juifs dans la litterature française du moyen âge (Mysteries, miracles, chroniques). NewYork, 1935. 211 pp.

אין דעם דאָזיקן בוך, וואָס איז געשריבן ווי א דיסערטאַציע פֿאַר דעם קאָלאָמביא־אוניווערסיטעט, איז געמאַכט געוואָרן א פּרוּוו צונויפֿצוזאַמלען אַלע ייִדישע מאָטיוון, וואָס געפֿינען זיך אין די דרייַ ליטעראַרישע פֿאָרמען פֿון מיטל־עלטער: מיסטעריעס, מיראַקל־פּיעסעס און היסטאָרישע כראָניקעס.

ווי באַקאַנט באַזירן זיך די מיסטעריעס אויף געשעענישן, וואָס ווערן באַשריבן אין תּנך און אין דעם נייַעם טעסטאַמענט. דער צענטער פֿון די דאָזיקע פּיעסעס איז אָבער יעזוסעס לעבן און זייַן תּחית־המתים, ווי די פֿון גאָט באַשערטע מאַניפֿעסטאַציע פֿון אויסלייזונג. אַקעגן אין די מיראַקל־שפּילן (ניסים) ווערן אינסצענירט די אַזוי גערופֿענע האַגיאָגראַפֿישע מאָטיוון, ד״ה דאָס לעבן פֿון הייליקע פֿון דער קירך.

פֿאַראַן נאָך א באַליבטע פֿאָרם, אין וועלכער עס פֿיגורירן אַגבֿ ייִדן גאָר אָפֿט. דאָס זייַנען די „מאָראַליטעס", ד״ה רעליגיעזע פּיעסעס מיט א מוסר־השׂכּל, אַלעגאָרישע ספּעקטאַקלען, אין וועלכע א כאַראַקטער ווערט פּערסאָניפֿיצירט לויט זייַנע מעלות און פֿאַרדינסטן. די דאָזיקע פֿאָרם ווערט אין דעם בוך לחלוטין ניט באַהאַנדלט.

די מחברטע גייט אַרויס פֿון דער הנחה, אַז בעת די היסטאָרישע ווערק פֿון מיטל־עלטער שפּיגלען אָפּ דאָס לעבן פֿון ייִדן, זייַנען די אַזוי גערופֿענע ליטעראַרישע ווערק ניט מער ווי פֿאַנטאַסטישע מעשׂיות, וואָס האָבן צו טון מיט איבערנאַטיר־לעכע געשעענישן. די פֿראַגע איז אָבער ניט אַזוי פּשוט, ווי די פֿאַרפֿאַסערין שטעלט זיך פֿאָר. א ריי וויכטיקע פֿאָרשער האָבן אַפֿילו פֿון די כּלומרשט ניט־רעאַלע געשעענישן אויסגעשיילט א גאַנצע ריי רעאַלע, קאָנקרעטע עלעמענטן. שוין דער פֿאַקט גופֿא, וואָס די פּאָפּולערקייט פֿון אייניקע מיסטעריע־שפּילן אין געוויסע געאָגראַפֿישע צענטערס איז פֿאַר־בונדן מיט דער אימפּעטיקער קריסטלעכער פּראָפּאַגאַנדע צווישן ייִדן און וואָס אייניקע צווישן־סצענעס (אינטערמעדיעס) אָדער עפּילאָגן שילדערן קאָנקרעטע היסטאָרישע פֿאַרהעלטענישן, באַווייַזט, אַז מען קען ניט אָפּטיילן די פֿאַנטאַסטיק און אַלעגאָרישקייט פֿון מיטל־עלטערישן טעאַטער־רעפּערטואַר פֿון די רעאַלע שייַכותן אין דער היסטאָרישער ווירקלעכקייט.

די מחברטע איז גערעכט, ווען זי זאָגט, אַז די מיטל־עלטערישע דראַמע נעמט אַרייַן די אַלע ליטעראַרישע פֿאָרמען, וואָס זי באַרירט אין גאַנצן ניט און וואָס זייַנען אַזוי וויכטיק כּדי צו פֿאַרשטיין די עוואָלוציע פֿון דער קריסטלעכער טעאַטראַלישער פֿאָרם אין מיטל־עלטער, ווי למשל די וויכּוחים, די דרשות, די לידער פֿון די וואַנדערנ־דיקע שפּיללייַט אאַז״וו.

לאָמיר דאָס קאָנקרעטיזירן דורך א בייַשפּיל.

אויף ז׳ 20 דערמאָנט די פֿאַרפֿאַסערין די באַרימטע דרשה פֿון אויגוסטין קעגן ייִדן, אַריאַנער אאַז״וו (Sermo beati Augustini contra Judaeos etc.), וואָס ווערט אַגבֿ ניט ריכטיק צוגעשריבן דעם הייליקן אויגוסטין. עס איז אָבער אינטערעסאַנט, אַז דער באַרימטער וויכּוח צווישן דער קירך און דער סינאַגאָגע (Altercatio Ecclesiae et Synagogae), וואָס איז פֿון א ריין ליטעראַרישער פֿאָרם אַריבער אין דער דראַמע

און געוואָרן איר הויפּט־פֿונדאַמענט און פֿון דאָרטן אַריבער אין דער קירכלעכער פּלאַסטישער קונסט, האָט דעם זעלבן אינהאַלט וואָס די דרשה פֿון אויגוסטין. ווי אַזוי, זיינען זיי שפּעטער געוואָרן די באַשטאַנדטיילן פֿון דער דאָזיקער פֿאָרם פֿון דראַמעס, וואָס הייסן „פֿראָפֿעטן־שפּילן", ווערט לחלוטין ניט באַריערט. די שייכות צווישן די „פֿראָ־פֿעטן־שפּילן" און דעם וויכוח איז גאָר אַ קאַרדינאַלע פֿראַגע פֿון טעאַטער־פֿאָרשונג. וויַיטער: עס איז וויסנשאַפֿטלעך פֿעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז די פֿאַרשפּרייטונג פֿון דער Altercatio האָט אַ היסטאָרישע פֿאַרבינדונג מיט די קרייצצוגן. די דאָזיקע פֿראָב־לעמען זיינען שוין פֿאַרנומפֿערט געוואָרן אין 1894 פֿון דעם פֿונדאַמענטאַלן בוך פֿון P. Weber א"נ Geistliches Schauspiel und kirchliche Kunst, א בוך, וואָס וועגן דעם האָט די פֿאַרפֿאַסערין משמעות קיין מאָל ניט נעהערט, הגם עס איז שווער צו געפֿינען אַן אַרבעט וועגן טעאַטער אין מיטל־עלטער, וווּ ווערס ארבעט זאָל ניט זיין צימערט.

די מעטאָדע, מיט וועלכער די פֿאַרפֿאַסערין אָפּערירט, איז זייער א פּשוטע, אפֿשר שוין צו א פּשוטע. זי לייענט געדרוקטע טעקסטן פֿון מיטל־עלטערישן טעאַטער אין פֿראַנקרייַך און נעמט אַרויס פֿון זיי די judaica; דערבייַ בינדט זי צונויף די דאָזיקע ציטאַטן מיט זייער שיטערע שורות פֿון גאָרנישט ניט זאָגנדיקע באַמערקונגען. די פֿאַרפֿאַסערין נעטרויט אַזוי די איבערדרוקער פֿון די טעקסטן, אַז זי דרוקט איבער די ציטאַטן מיט אַלע טיפּאָגראַפֿישע אָדער פֿאַלאָגראַפֿישע גרייַזן, וואָס געפֿינען זיך דאָרטן, א סימן, אַז מיט אַלט־פֿראַנצויזיש און לאַטיין איז זי ניט איבעריק היימיש. חוץ דעם שרייַבט זי איבער דעם נאַנצן ביבליאָגראַפֿישן אפּאַראַט פֿון די הקדמות און הערות פֿון די נעהערטע מחברים וועלכע זי באַנוצט. דאָס איז שוין אַן אומנייטיקער באַלאַסט. דעם לייענער זאָגט עס לחלוטין גאָרנישט, וויַיל די פֿאַרפֿאַסערין האָט דאָך די פֿאַר־שיידענע כּתב־ידן, וואָס זיי דערמאָנען, ניט געזען און ממילא קיין שום טעקסטועלע קאָרעקטיוון ניט אַרייַנגעטראָגן.

אַזוי אַרום באַקענען מיר זיך מיט א שפּאָר ביסל קינסטלעך אַרויסגעריסענע אויסצוגן און ציטאַטן, מיט א סך מראה־מקומות פֿון ניט גענוענע מקורים און מיט כאַראַקטעריסטיקעס אנטנומענע פֿון אַנדערע, אָבער ניט קיין אייגענע.

דאָס וואָלט ניט געווען אַזוי שלעכט, וויַיל די מחברטע וויַיזט אַרויס א סך החמדה און באַלייענטקייט אין די טעקסטן גופֿא. מיר וואָלטן אַזוי אַרום גהאַט א מין כרעסטאָמאַטיע פֿון ציטאַטן, וווּ יידן וועלן דערמאָנט אין פֿראַנצייזישן לימוזשין טעאַטער פֿון מיטל־עלטער. אָבער פֿאַר אַזא אַרבעט דאַרף מען קודם כל פֿעסטשטעלן א גאַנצע רייַ ריין מעטאָדאָלאָגישע פּראָבלעמען און אין דער ערשטער ריי: וואָס מיינט פֿראַנצויזיש טעאַטער פֿון מיטל־עלטער? צו איז דאָס א שפּראָכקרעפֿט באַגרענעצטע אָדער א גאָראָגראַפֿישע? צו האַנדלט זיך דאָ וועגן קאָנקרעטע אָרטיגקייטן פֿראַנצויזישע פֿאַרמען, אַפּילו וועט די שפּראַך איז לאַטיין אָדער צווישפֿראַכיק, ד"ה פֿראַנצויזיש אונלאַטיין? צו זיַינען די ריין פֿראַנצויזישע טעקסטן פֿראַגמענטאַריש אָדער זיַינען דאָס אנטלייענע פֿאַרמען, אינטערנאַציאָנאַלע מאָטיוון, מיט וועלכע דער מיטלעלטער איז דאָך אזוי רייַך?

לאמיר דאָס קלאָר מאכן מיט א ביישפיל.

מיר וויסן, אז אין פֿראַנקרייך זיינען די דראַמאַטישע ספּעקטאַקלען קיין מאָל ניט געווען קאָנטראָלירט פֿון דער קירך אזוי שטאַרק ווי למשל אין דייטשלאַנד אָדער איטאַליע. ממילא זיינען די אַנטי־ייִדישע מאָטיוון אין פֿראַנקרייך ניט אזוי קירכלעך באַפֿאַרבט און דריקן אויס גאָר אַנדערע שטימונגען. מיר וויסן אייך, אז די „ווייַנאַכט־שפּילן״ זיינען אָריגינעל געשאַפֿן געוואָרן אין פֿראַנקרייך, פֿון דאָרטן זיינען זיי אַריבער קיין דייטשלאַנד, וווּ די פּשוטע פֿאָרם פֿון די אָריגינעלע שפּילן איז שטאַרק פֿאַרקאָמפּלי־צירט געוואָרן.

ביזן 13טן י״ה זיינען אין דייטשלאַנד ניט בנימצא די דאָזיקע שפּילן, בעת עס זיינען אונדז באַקאַנט למשל די „כישוף־שפּילן״ (Magierspiele) פֿון דעם ביסקופֿ פֿון (רואַן Rouen), וועלכער דערמאָנט זיי אין זיין Liber de officiis, נאָך פֿאַר 1079 (דער ביסקופֿ האָט געהייסן Johann d'Avranches). הייסט עס, אז אין דעם פֿאַל האָבן מיר בפֿירוש צו טון מיט אַן אָריגינעל פֿראַנצייזישער פֿאָרם, אַפֿילו ווען די שפּראַך איז לאַטיַינישׁ (זע M. Böhme. Das lateinische Weihnachtsspiel. Leipzig, 1917, זע׳ 21—23). אויך די פֿרייַער דערמאָנטע Altercatio, וואָס קומט אויך אין 9טן י״ה אין שייַכות מיטן קאַמף קעגן יידנטום אין דער תקופֿה פֿון לויז דעם פֿרומען (814—840), איז א ריין פֿראַנצייזיש, בעת די אזוי גערופֿענע „פֿראָפֿעטן־שפּילן״ זיינען אויפֿגעקומען אין 11טן י״ה ווי א פּראָדוקט פֿון פֿראַנקרייך און איטאַליע, ווי דאָס איז באַווייזט געוואָרן פֿון וועבערן און אַנדערע. זע Monè. Das Schauspiel des Mittelalters, Karlsruhe, I, 195, II, 164. H. Villetard. I Giudei nella Liturgia, Rassegna Gregoriana, IX, 1910, 429—444 און באזונדערס דאָס פֿונדאַמענטאַלע ווערק פֿון קאַרל יונג (K. Young) א״נ 1936. The Drama of Medieval Church, 2 vol. (יונג האָט זיינע אויספֿירן געבראַכט אין די צענטלינגער פֿאָרלעזונגען זיינע, וואָס זיינען אַרויס אין אַמעריקע אין די יאָרן 1912—1936).

אַנדערע פֿאָרמען זיינען אָבער אַריַינגעקומען קיין פֿראַנקרייך און זיינען אַסימי־לירט געוואָרן אויף אזא אופֿן, אז מען קען ווענן זיי רעדן ווי ווענן פֿראַנצייזישע טעקסטן פֿון אַן אינטערנאַציאָנאַלן מאָטיוו. די פֿראַנצייזישקייט איז שוין דאָ עפּעס אַנדערש ווי אין די אַנדערע פֿאַלן. אויף זייַט 52 זאָגט די פֿאַרפֿאַסערין אזוי:

„די שטימונגען וואָס ווערן אַרויסגעבראַכט אין די מיסטעריעס פֿון דעם „פּאַסיאָן״ (ליידן־געשיכטע פֿון יעזוסן) זיינען לחלוטין נישט קיין אָריגינעלע. זיי זיינען טראַדי־ציאָנעלע, אזוי צו זאָגן. זייער כמוס איז אין לשער, זייער איכות פֿאַרשיידן.״

אָבער דאָס איז א טרויִזם. ווייַטער פֿון דעם גייט די פֿאַרפֿאַסערין ניט, ווייַל באַווייזן די טראַדיציאָנעלקייט פֿון די מאָטיוון מיינט אָפּפֿירן מיט א קריטישן אָפּפּאַראַט פֿון דער אינטערנאַציאָנאַלער טעאַטראַליש־ליטורגישער טעמאַטיק פֿון מיטל־עלטער. נאָר אזא אַרבעט וואָלט באַווייזן, אין וואָס באַשטייט דער דאָזיקער גאָרנישט ניט זאָגנדיקער באַגריף „טראַדיציאָנאַליזם״.

טעאַטער־פֿאָרשער אמפֿערן זיך בנוגע דער פֿראָבלעם פֿון רעאַליזם אין מיטל־עלטערישן טעאַטער. די דייטשע פֿאָרשער האַלטן, אז זייערע שפּילן, און באזונדערס

אין דער כאַראַקטעריסטיק פֿון ייִדן, זייַנען מער רעאַליסטיש ווי די אַנדערע (זע למשל דאָס לעצטע, שטאַרק נאַציסטיש באַפֿאַרבט בוך פֿון H. C. Holdschmidt. Der Jude auf dem Theater des deutschen Mittelalters, 1936. יונג וויל האָבן, אַז די קריסטוסשפּילן פֿון Benediktbeuren, וואָס שמעלער האָט אַרויסגעגעבן, זייַנען שטאַרק רעאַליסטיש. ער ווייַזט אָן למשל, אַז דער אַרכיסינאַגאָגוס, וואָס לאַכט אויס די נבֿיאות וועגן דעם, אַז אַ בתולה וועט געבוירן אַ קינד, האַנדלט ווי אַ ייִד אין אַלגעמיין. אַגבֿ ציטירט ד״ר גאָלדין דעם זעלבן פּאַסוס (ז׳ 19), אָבער זי אַנאַליזירט לחלוטין ניט די דאָזיקע וויכטיקע שורה: imitando gestus Judaei in omnibus.

אַן אַנדער פֿאָרשער האָט באַוויזן (דווקא אַ דייַטש!), אַז אין די פֿראַנצייזישע „פּאַסיאָנשפּילן״ איז דער איבערגאַנג צום רעאַליזם אַ סך אַ גיכערער, ווי אין די דייַטשע (W. Müller. Der schauspielerische Stil im Passionsspiel des Mittelalters, 1927, 137). צו דער פּראָבלעם פֿון רעאַליזם. געהער אויך די פֿראַגע, אויף וויפֿל די שטימונגען פֿון די שפּילן שפּיגלען אָפּ די היסטאָרישע ווירקלעכקייט, ווי וועבער וויל דאָס האָבן.

ד״ר גאָלדין שטעלט ניט די אַלע פּראָבלעמען. באַנוגנט זיך מיט אַ שנירל פֿון אַגבֿ אינטערעסאַנטע ציטאַטן, אַראַנזשירט למשל די טעקסטן פֿון די מיסטעריעס, לויט אַ „ביאָגראַפֿישער״ קאַנווע, ווי פֿאַרגיין אין טראָגן (conceptio), קינדהייט, לעבן, לייַדן, תחית־המתים פֿון יעזוסן אאַז״וו. די אויסצוגן ברענגט זי פֿון געדרוקטע טעקסטן, וואָס ניט אַלע מאָל זייַנען זיי די בעסטע. אַזוי למשל באַנוצט זי זיך מיט דער אויסגאַבע פֿון Du Miril, בעת עס איז פֿעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז די אויסגאַבע פֿון A. Gasté. Les Drames liturgiques de la Cathedrale du Rouen. Évreux 1893 איז אַ סך אַ בעסערע.

די טעקסטן פֿון די „מיראַקלען״ זייַנען פֿאַרטיילט אין עלף גרופּעס לויט די סוזשעטן, ווי די מאַריע־לעגענדע אאַז״וו. אַגבֿ וועגן דער דאָזיקער לעגענדע איז פֿאַראַן אַ וויכטיקע אַרבעט פֿון H. Loewe. Die Juden in der Marienlegende. M.G.W.J.1912 וואָס ברענגט זייער אינטערעסאַנטע וואַריאַנטן.

די פּראָבלעם פֿון אָריגינאַליטעט אָדער טראַדיציאָנאַליזם פֿון די דאָזיקע „מיראַקלשפּילן״ איז לחלוטין ניט באַרירט געוואָרן, הגם דאָ זייַנען די אינטערנאַציאָנאַלע טעקסטן גאָר רייַך.

דער אופֿן, ווי די מחברטע ציטירט אַ מקור, איז אויך ווייַט ניט קיין וויסנשאַפֿטלעכער. אויף ז׳ 77 לייענען מיר בייַ דער הערה 6 אַזוי: K. ms. fr. 818. LI.v, 27—30 מען וואָלט געקענט מיינען, אַז ד״ר גאָלדין האָט געהאַט פֿאַר זיך די צוויי מאַנוסקריפּטן. אין דער אמתן נעמט זי דאָס אַרויס פֿון דער אויסגאַבע פֿון Neuhaus, וואָס איז אַרויס אין 886, און וואָס זי דערמאָנט אויף זייַטל 76, הערה 2. און אַזוי כסדר. אַזאַ טעכניק פֿון ציטירן מאַכט שווער די אַרבעט פֿון קאָנטראָלירן אירע טעקסטן.

דער דריטער טייל באַהאַנדלט קראָניקעס און אַנאַלן. דאָ איז שוין די ליטעראַטור אירע צו מאָגער. עס לאָזט זיך וועגן דעם אַליין אָנשרייַבן אַ גאַנץ בוך, אַפֿילו ווען מען באַנוצט זיך נאָר מיט געדרוקטע מאַטעריאַלן. אַזוי למשל ווערט דער „שוואַרצער

טויט״ פון 1348 אפגעפטרט מיט א פאר נוט באקאנטע אויסצוגן, בעת אין דער אמתן איז פארהאן נאר א סך (אפילו גאנצע געגראמטע קראניקעס).

די ביבליאגראפיע צום סוף בוך איז זייער א רייכע, אבער וויל ניט קיין פינקט־לעכע, און זיכער זיינען א סך פאזיציעס ניט פארשריבן de visu, נאר אויבערנע־שריבן פון אנדערע מקורים, און אן דער געהעריקער פרעציזקייט. ווייל וואס א שטייגער קען מיינען אזא ביבליאגראפישער איינס וויי: Acta Sanktorum t. I, Februarii אדער: Concils pp. Mansi XXIII, אדער: Evagrius Scolasticus, Eccles. His. 1844 און א סך אנדערע ענלעכע ביבליאגראפישע היערארכיעס, וואס באווייזן, אז זיי זיינען פשוט אויבערנעשריבענע קעפלעך, אן א דירעקטער באקאנטשאפט מיט די מקורים. מען קען ניט צוטרוען סתם אין דער וועלט ארײַן Migne. Patrologia Latina 1844—1880, ווייל די דאזיקע „פאטראלאגיע״ באשטייט פון 221 בענד און אין דעם בוך איז שווער צו געפינען אפילו איין צישטאט, וואס זאל באווייזן, אז ד״ר נאלדין האט זיך באנוצט מיט דעם דאזיקן וויכטיקן מקור. וואדעם וויי קען דאס נעמאלט זיין, אז בעת עס ווערן צישטערט די וויכוחים צווישן יידן און קריסטן (ז׳ 23, הערה 24), וואס געפינען זיך אין דער דאזיקער זאמלונג, זיינען א דיי וויכטיקע וויכוחים (מ י נ י ע, באנד 157, ז׳ 535; ב׳ 213, ז׳ 747 א״וו) אין גאנצן ניט דערמאנט. דאס מיינט, אז די פאר צופע־ליקע נאטיצן זיינען פון ערגעץ אפגעשריבן (מסתמא פון Pflaum, וואס זיין ארבעט האב איך נראד ניט אונטער דער האנט).

אין איינציקע ביבליאגראפישע אנווייזן זיינען פארהאן אויך אומפינקטלעכקייטן. למשל: אויף ז׳ 89 ווערט צישטערט די געשיכטע פון פראנציזישן טעאטער פון דיי בריידער Parfaict, און עס ווערט אנגענעבן דער דרוקאָרט און יאר: פאריז 1735; אקעגן אין דער ביבליאגראפיע (ז׳ 208) ווערט די זעלבע אויסגאבע צישטערט וויי א 15בענדיקע, וואס זאל האבן דערשיינט אין 1747. אין דער אמתן זיינען אין די יאָרן 1735—36 ארויס א נ א נ י מ צוויי בענד אין אמסטערדאם, אין די יאָרן 1745—53 איז אין פאריז ארויס אן אויסגאבע אין 15 בענד.

וויכטיקע פראבעטן זיינען אין גאנצן ניט אויסגענוצט געוואָרן, אבער אויס־רעכענען זיי אלע איז דאָ אוממיגלעך. יעדע גוטע ביבליאגראפיע קען דאס באשטע־טיקן. איך וועל נאר דערמאנען אזעלכע מחברים פון ארבעטן וועגן פראנציזישן טעאטער פון מיטל־עלטער, ווי Mussafia, Sepet (ניט די וואס ווערן דערמאנט) Roy, Coussemaker, Bourasse, Fleury, (זייער וויכטיק פאר דעם אפשטאם פון די יידישע נעמען און פראנצויזישן טעאטער), Wright, Bath (A study of themes of the resurrection in the medieval French Drama, 1935) און אנדערע. אויך ספעציעל די יידישע מאטיוון זיינען באארבעט געוואָרן פון Loeb Hildenfinger. אין Revue des Études Juives (זע אויך Schwab, 46, 148).

אנב איז כדאי צו דערמאנען, אז נאך אין 1920 איז ארויס אין היידלבערג א דיסערטאציע אויף דער זעלבער טעמע פון ש ט ר ו מ פ (Strumf) א״נ Die Juden in der mittelalterlichen Mysterien-, Mirakel- und Moralitätenliteratur Frankreichs.

ד״ר גאָלדינס מאַטעריאַלן זײַנען אָבער אַ סך רײַכער הגם די דריטע פֿאָרם (די מאָראַליטעטן) ווערן אין איר אַרבעט לחלוטין ניט דערמאָנט.

פֿון מאָטיוון, וואָס זײַנען ניט אויסגענוצט געוואָרן, איז כדאַי אָנצוווײַזן אויף דעם הורדוס־מאָטיוו. אין דער מאָנאָגראַפֿיע פֿון יצחק זאָנדהיימער (Sond-heimer) זײַנען פֿאַראַן מאַטעריאַלן וועגן דעם ענין (Die Herodespartien im latei-nischen liturgischen Drama und in den französischen Mysterien. Halle 1912, 179 pp.).

פֿאַראַן נאָך אַ מאָטיוו, וואָס וועגן אים זײַנען פֿאַראַן חילוקי־דעות. דאָס איז דער טיפּ פֿון סוחר (mercator), וואָס הייסט געוויינטלעך Rubin. אין Visitatio Sepulchri, וואָס שטאַמט פֿון 13טן י״ה, קויפֿט איינע פֿון די בתולות בײַ אים בשׂמים. אין ענגלישן „מיראַקל־שפּיל״ איז דער mercator ניט קיין יִיד. אין אַנדערע אָבער איז ער יאָ אַ יִיד. לויט טשעמבערס (Chambers, The English Folk-Play, 1933, 168) איז דער מערקאַטאָר־עפּיזאָד אויפֿגעקומען לכתּחילה אין פֿראַנקרײַך און פֿון דאָרטן אַרײַנגע־וואַנדערט קיין דײַטשלאַנד. אין אַ סך פֿאָלקשפּילן פֿאַרקערפּערט ער דעם יִידישן הענדלער וואָס איז אַ מין כל־בו. די סלאַווישע טעקסטן זײַנען בולט אַנטיסעמיטיש, בעת זיי שילדערן דעם „מערקאַטאָר״ Rubin. ליטעראַטור: Chambers Medieval Stage II, 9 Young. The Drama of Medieval Church I, 677—682; Dürre. Die Mercatorszene im lateinischen, altdeutschen und altfranzösischen religiösen Drama. Göttingen 1915; Bełcikowski, Ateneum III, 259 sq; Bartsch, Germania III, 267; Creizenach, I, 109 א״א.

וועגן טיפּן פֿון יִידישע רופֿאים אין דער פֿראַנצייזישער דראַמע איז כדאַי צו לייענען די אַרבעט פֿון M. Boutarel. La médécine dans notre théatre comique, 1918, 25—26. אויך אין די פֿאַרסן (Sotties), וואָס E. Picot האָט פֿאַר־עפֿנטלעכט (אין דרײַ בענד, 1902—1912). וועגן בלוט־בילבול רעדט זיך אין Un miracle de Notre Dame אַרויסגעגעבן פֿון Didot (1842).

עס פֿעלט אַן אינטערעסאַנטער טעקסט וועגן יוסף מיט די ברידער, וואָס שטאַמט פֿון Laon, פֿון 13טן י״ה. ער איז זייער וויכטיק, ווײַל ער רעפּרעזענטירט אַ טיפּ אַ ביז איצט אומבאַקאַנטן אין דער ליטורגישער דראַמע. דער טעקסט איז אַ לאַטײַנישער און שטאַמט פֿון פֿראַנקרײַך. ער איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן פֿון K. Young אין Modern Language Notes, 1911, 33—37.

אין סך־הכל קען מען זאָגן: דאָס בוך האָט די מעלה, וואָס עס ברענגט אַ גרויסע צאָל ציטאַטן פֿון צעוואָרפֿענע געדרוקטע מקורים. די פֿאַרפֿאַסערין באַווײַזט אַ סך התמדה און בקיאות. דאָס בוך איז אָבער ניט קיין וויסנשאַפֿטלעך ווערק, ווײַל עס שטעלט ניט קיין פּראָבלעם און פֿאַרענטפֿערט ממילא קיין שום פֿראַגעס ניט. עס איז אַ בוך, וואָס דעמאָנסטרירט דער פֿאַרפֿאַסערינס געלערנטקייט, אָבער באַווײַזט ניט קיין קלאָרע און עקזאַקטע מעטאָדע פֿון פֿאָרשן.

אַזאַ בוך איז זייער שווער צו לייענען, ווײַל עס איז ניט קאָנסטרויִרט מאָנאָ־גראַפֿיש, נאָר באַשטייט פֿון אַ בינטל ניט צונויפֿגעבונדענע אויסצוגן פֿון איבערגע־

לייענטע טעקסטן. און היות ווי מיר האַלטן, אַז די טעמע איז אַ ווייכטיקע, האָפֿן מיר, אַז די זעלבע מחברטע, אויב זי וועט זיך באַנרענעצן מיט אירן פּראָבלעם פֿון יידן אין מיטל-עלטעריישער דראַמע, וועט אונדז מזכּה זיין מיט אַ סך אַ צייטיקערער ארבעט, ווי די: וואָס מיר רעצענזירן.

ד"ר יעקבֿ שאַצקי (ניו-יאָרק)

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

אַגושקעוויטש, ראובן. די אַלט-גריכישע פֿילאָזאָפֿיע. פֿון טהאַלעס ביז איבער די פּיטאַגאָרעער. מיט אַ הקדמה פֿון ד"ר י. שאַצקי. ניו-יאָרק: „פֿרדס" 1935. 285, I ז'.

אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע. דריטער באַנד. אינטרא—אַנטיסעמיטיזם. פּאַריז: דובנאָוו-פֿאָנד 1936. III ז', 510 שפּ'.

אָפּאַטאָשו-ביבליאָגראַפֿיע. אַרויסגעגעבן פֿון ⟨מלאַווער-בענדינער⟩ י. אָפּאַטאָשו-ברענטש 639 אַרבעטער-רינג. ניו-יאָרק 1937. 72 ז'.

באַכראַך, ירוחם. דעמאָגראַפֿיע פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין ביאַליסטאָק פֿאַר די יאָרן 1919—1935. מיט 22 טאַבעלעס. ביאַליסטאָק: אַרויסגעגעבן פֿון דער יידישער קהלה-פֿאַרוואַלטונג אין ביאַליסטאָק 1937. 54 ז'.

בוזגאַן, חבל. האַנטבוך פֿאַר אַקטיאָרן (I באַנד: גרים). וואַרשע: אַרויס-געגעבן דורך מ. קאַרפּינאָוויטש 1937. 64 זז'.

ביקל, שלמה. אינזיך און אַרומזיך. נאָטיצן פֿון אַ פּאַלעמיסט און קריטישע באַמערקונגען. בוקארעשט: פֿאַרלאַג „שלום עליכם" 1936. 187, II זז'.

בלאָשטיין, מ. אויף די וועגן צום קינדס נשמה. האַנטבוך פֿאַר לערער און עלטערן. עדמאָנטאָן, קאַנאַדע 1937. 228 ז'.

ברינד, בלומע און נאָכעם ד"ר. די דערציונג פֿון אונזערע קינדער. פּאַריז: אַרויסגעגעבן פֿון דער פֿרויען-געזעלשאַפֿט צו הילף פֿון מוטער און קינד 1937. 39 ז'.

גאָרדין, אבא. אידישע עטיק. אַרויסגעגעבן פֿון קאָאָפּעראַטיוון פֿאַרלאַג פֿון דער אידיש עטישער קולטור געזעלשאַפֿט. ניו-יאָרק 1937. 319 ז'.

גענש, נתן. מאטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון יידן אין עסט', II. ביבליאָגראַפֿיע פֿון יידישע דרוקזאכן. טאַלין, עסט', 1937. 80, X ז'.

דובנאָוו-ערליך, ס. גאַרבער-בונד און בערשטער-בונד. בלעטלעך געשיכטע פֿון דער יידישער ארבעטער-באַוועגונג. וואַרשע: פֿאַרלאַג „קולטור-ליגע" 1937. VIII+263 ז'.

דרוק, דוד. די מפֿרשים פֿון דער תורה. זייער לעבן, זייער שאַפֿן און זייער ווירקן. צווייטער טייל. פֿראַנקרייך, די אָטאָמאַנישע אימפּעריע, איטאַליע. וואַרשע: פֿאַרלאַג ח. בושאַז 1937. 252, II ז'.

וואָלף, ח. די איבערגאַנגס-געזעלשאַפֿט. ‹די מיסיע פֿון עטישן מענטש›. וואַרשע: פֿאַרלאַג ח. בזשאַזע 1937. 178, I ז׳.

זאַלצמאַן, ר. צו דער געשיכטע פֿון דער פֿראָטערנאַלער באַוועגונג. ניו-יאָרק: פֿאַרלאַג אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער אָרדן 1936. 287 ז׳.

זילבערצוויג, זלמן. אברהם גאָלדפֿאַדען און זיגמונט מאָגולעסקי. בוענאָס-אײַרעס: פֿאַרלאַג „אלישבע״ 1936. 188 ז׳.

זילבערפֿאַרב, משה, ד״ר. געזאַמלטע שריפֿטן. צווייטער באַנד. וואַרשע—פּאַריז: פֿאַרלאַג זילבערפֿאַרב-פֿאַנד 1937. 346 ז׳.

טרובאָטשיסט, א. די פֿאַרוואָרפֿענע שבטים פֿון ישׂראל. א רייזע איבער אזיע און אפֿריקע Riga: „Skola“ 1937. 128 ז׳.

יובל-העפֿט פֿון דער יידיש-ועלטלעכער פֿאָלקסשול אין דרויע. ארויסגעגעבן דורכן דרויער שול-קאָמיטעט אונטער דער רעדאַקציע פֿון א. ב—ן. ווילנע 1936. 24 ז׳.

לעהמאַן, שמואל. זאַמלבוך. וואַרשע: ארויסגעגעבן בײַ דער מיטהילף פֿון פֿאַראײַן פֿון יידישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן אין וואַרשע [1936]. 99 ז׳.

לעהרער, לייבוש. פּסיכאָלאָגיע און דערציאונג. ניו-יאָרק: פֿאַרלאַג מתנות באם שלום עליכם פֿאָלק אינסטיטוט 1937. VIII, 488 ז׳.

מאַץ, הירש. ד״ר צמח שאַבאַד דער ווייסנשאַפֿטלעכער און פּובליציסט. וואַרשע: פֿאַרלאַג „טאָז״ 1937. 80 ז׳. [ביבליאָגראַפֿיע פֿון ד״ר צ. שאַבאַדס ווייסנשאַפֿטלעכע און פּובליציסטישע אַרטיקלען].

מגדל, ש. ד. דער וועג צום קינד. ‹האַנטבוך פֿאַר עלטערן און דערציִער›. ווילנע: פֿאַרלאַג ב. קלעצקין 1937. 259, IV ז׳.

מײַזיל, נחמן. יוסף אָפּאַטאָשו, זײַן לעבן און שאַפֿן. וואַרשע: „ליטעראַרישע בלעטער״ 1937. 190 ז׳.

מילער, שלמה. פֿונם אידישן קונסט. אידישע וויצן, אַנעקדאָטן און גלײַכווערטלאַך. געזאַמלט און באַאַרבעט, קלאַסיפֿיצירט און אינטערפּרעטירט פֿון שלמה מילער, מיט א הקדמה פֿון יהודה עלזעט. וויניפּעג: פֿאַרלאַג „דאָס אידישע וואָרט״ 1937. 301 ז׳.

מינקאָוו, נ. ב. אידישע קלאַסיקער פּאָעטן ‹עסייען›. ניו-יאָרק: פֿאַרלאַג „באָדן״ 1937. 224 ז׳. אינהאַלט: ש. פֿרוג; י. ל. פּרץ; מאָריס ראָזענפֿעלד; יהואש; א. ליעסין; אַברהם ריזען.

מישקאָווסקי, נח. עטיאָפּיע. אידן אין אפֿריקע און אזיע. שיקאַגאָ: צעשינסקיס פֿאַרלאַג 1936. 160 ז׳.

ניגער, ש. מענדעלע מוכר ספֿרים. זײַן לעבן, זײַנע געזעלשאַפֿטלעכע און ליטעראַרישע אויפֿטוואונגען. שיקאָגאָ: פֿאַרלאַג ל. מ. שטיין — מיטל-מערב ראַיאָן יידישע קולטור-געזעלשאַפֿט ביכער אויסגאַבעס (1936). 319 ז׳.

ניסנזאָן, ש. דאָס מלכות-דיגע חסידות. די ריזשינער גזע. וואַרשא: חסידות-פֿאַרלאַג תרצ״ז [1936]. העפֿט 1, 20 ז׳; העפֿט 2, 21—40 ז׳.

סולטאַן, י. אַמעריקע. אַ געשיכטע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. באַנד I. ניו-יאָרק: קאָאָפּעראַטיווער פֿאָלקס-פֿאַרלאַג פֿון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדן 1937. 283 ז׳.

פּינסקער, לעאָ, ד״ר. אויטאָעמאַנציפּאַציע. <אַ קול קורא פֿון אַ רוסישן ייִד צו זײַנע ברידער> . וואַרשע: פֿ׳ ת. יאַקובסאָן 1934 [! הילע 1936]. 32 ז׳.

פּנקס פֿון דער געזעלשאַפֿט „גמילות-חסד״ אין באַראַנאָוויטש. 1926—1936. יובילײ-אויסגאַבע. צוזאַמענגעשטעלט און רעדאַקטירט פֿון שלמה פֿוקסמאַן. באַראַנאָוויטש. 75 ז׳.

פּרילוצקי, נח. דיאַלעקטאָלאָגישע פֿאָראַרבעטן. ווילנע: ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ 1937. 233 ז׳. (ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, פֿילאָלאָגישע סעקציע).

די פֿינף מגילות איבערגעזעצט פֿון נפֿתּלי גראָס. אַרויסגעגעבן פֿון אַ קאָמיטעט פֿון שרײַבער און קולטור-טוער. ניו-יאָרק 1936. 191 ז׳.

פֿינקעלשטיין, לעאָ. גרונטשטריכן פֿון דער ייִדישער פֿילאָזאָפֿיע. פֿון פֿילאָ יודעוס ביז משה מענדעלסאָן. וואַרשע: פֿאַרלאַג „ליטעראַרישע בלעטער״ 1937. 155 ז׳.

פֿעלדמאַן, לייבל. ייִדן אין דאָרעם-אַפֿריקע. יאָהאַנעסבורג—ווילנע: 1937. 149, I ז׳.

פֿרויד, זיגמונד. אַרײַנפֿיר אין פּסיכאָאַנאַליז. לעקציעס פֿון זיגמונד פֿרויד. אויטאָריזירטע ייִדישע איבערזעצונג פֿון מ. ווײַנרײַך. ווילנע: ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט 1936. העפֿט 1, 64 ז׳. העפֿט 2, 1937, 65—144 ז׳ (ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ. אָפּצווײַג יוגנט-פֿאָרשונג).

קרעמער, אַרקאַדי, אינזש׳. עלעקטראָטעכניק. גלײַכשטראָם. אַרויסגעגעבן דורך דער הילפֿס-קאַסע פֿון די שילער פֿון ווילנער ייִדישן טעכניקום צום יאָרצײַט נאָך אינזש׳ אַרקאַדי קרעמער. ווילנע: 1936. 144 ז׳.

ראַפּאָפּאָרט, י. צווישן יאָ! און נײן! קריטיק און עסיי. וואַרשע: פֿאַרלאַג ח. בזשאָזאַ 1937. 209, I ז׳.

רובינשטיין, שמואל. שריפֿטן פֿון אַ ייִדישן פֿאָלקלאָריסט. ווילנע: אַרויסגעגעבן פֿון יובֿל-קאָמיטעט 1937. 120 ז׳.

רעפּערטואַר פֿון י. גערשטיינס כאָר בײַ דער געזעלשאַפֿט „פֿרײַנד פֿון דער ייִד׳ גימנאַזיע בײַם צענטראַלן בילדונגס-קאָמיטעט אין ווילנע״. לידער פֿאַר אַ געמישטן כאָר. צונויפֿ-געשטעלט י. גערשטיין. I זאַמלונג. ווילנע: אַרויסגעבער: געזעלשאַפֿט „פֿרײַנד פֿון דער ייִדישער גימנאַזיע בײַם צב״ק אין ווילנע״ 1937. 12+24 ז׳ (נאָטן).

בנארי, נ. פּרקים לתולדות תנועת הפּועלים בא״י. ורשה: הוצאת מרכז „החלוץ״ העולמי ומרכז החלוץ בפּולין תרצ״ו—1936. 135, I ז׳.

ביאַליק, ח. נ. דברי ביאַליק על האוניברסיטה העברית. ירושלים: אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית בארץ-ישראל תרצ״ה. 56 ז׳.

ברגמן, הוגו. בית-הספרים הלאמי והאוניברסיטאי בשנות תר״ף — תרצ״ה. ירושלים: אלול תרצ״ה. לו [36] ז׳.

דרויאנוב, א. ספר הבדיחה והחדוד. כרך ראשון <1021—1> . תל-אביב: הוצאת המחבר תרצ״ה. תמ [440] ז׳.

דרויאנוב, א. ספר הבדיחה והחדוד. כרך שני ‹1022—2083› . תל־אביב: הוצאת המחבר תרצ"ו. תסד [464] ז'.

היילפערין, ישראל. חבורות בעלי מלאכה יהודים בפולין וליטא. ‹הדפסה מיוחדת מתוך „ציון" שנה ב', ספר א› . ירושלים: תרצ"ז. 70—89 ז'.

יערי, אברהם. הדפוס העברי בארצות המזרח. חלק ראשון. צפת, דמשק, ארם־צובה, קהיר, אלכסנדריה, עדן. תוספת מיוחדת ל„קרית ספר" שנה שלש־עשרה. ירושלים: החברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית תרצ"ז—1936. 98 עמ'.

סגל, משה צבי. דקדוק לשון המשנה. הוצאת „דביר", תל־אביב תרצ"ו. XXIII, 268 ז'.

ספר מאורעות תרצ"ו. ערוך בידי ברכה חבס. תל־אביב: הוצאת „דבר" תרצ"ז [1937]. יז + 695 ז'.

קויפמן, יחזקאל. בחבלי הזמן. קובץ מחקרים ומאמרים בשאלות ההווה. תל־אביב: הוצאת „דביר" תרצ"ו (1936). 307 ז'.

Balticoslavica. Biuletyn Instytutu naukowo-badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, T. II. Wilno: 1936. 432 p.

Barton, George Aaron. Semitic and Hamitic Origins, Social and Religious. University of Pennsylvania Press. Philadelphia 1934. XVI, 395 p.

Bornstein, J. Rzemiosło żydowskie w Polsce. Warszawa: Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych 1936. 189 p. (Komitet dla zbadania potrzeb gospodarczych ludności żydowskiej w Polsce Nr. 2).

Bund Deutsch-Jüdischer Jugend. Berufsfragen für Mädchen. Berlin: Herausgegeben vom Sozialamt des Bundes (1935) 53 p.

Дубнов, С. М. Исторія евреев в Европе от начала их поселения до конца XVIII века. Том первый. Средние века до конца крестовых походов. Рига: Изд. „Dzive un Kultura" 1936. 381, I p.

Дубнов, С. М. История евреев в Европе от начала их поселения до конца XVIII века. Том второй. Позднее средневековье до изгнания из Испании ‹XIII—XV век› . Рига: Изд. „Dzive un Kultura" 1936. 429 p.

Theodor Ehrenstein. Über die Fresken der Synagoge von Dura Europos. Kunstverlag Albert Kende. Wien 1937. 16 p.

Frankenstein, Herbert. Brasilien als Aufnahmeland der jüdischen Auswanderung aus Deutschland. Mit 24 Fotoaufnahmen. Berlin: Joseph Jastrow 1936. 39 p.

Fischer, Herbert. Die Judenprivilegien des Goslarer Rates im 14 Jahrhundert. Weimar: Verlag Herm. Böhlaus Nachf. 1936. p. 89-149. (Sonderabdruck aus der Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte Band LVI).

Der gelbe Fleck. Die Ausrottung von 500.000 deutschen Juden. Mit einem Vorwort von Lion Feuchtwanger. Paris: Éditions du Carrefour 1936. 287 p.

Further Papers on the Social Sciences. Edited by J. E. Dugdale. London: Le Play House Press. 1937. 191 p.

Germania Judaica. Im Auftrage der Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums... herausgegeben von J. Elbogen, A. Freimann und H. Tykocinski. Von den ältsten Zeiten bis 1238. Breslau: Verlag von M. & H. Marcus. 1934. XLVIII, 540 p.

Goldman, Solomon. The Jew and the Universe. New York and London: Harper Brothers Publishers 1936. 257 p.

Hebrew Union College Annual. Volume XI. Board of Editors: David Philipson, Zevi Diesendruck, Julian Morgenstern, Sheldon H. Blank. Cincinnati 1936. 649 p.

Van Heek, F. Chineesche Immigranten in Nederland. Amsterdam: N.V.Y. Emmering's Uitgevers Mij., 1936. 106 p.

Heertje, H. Dr. De Diamantbewerkers van Amsterdam. Amsterdam: D. B. Centen's Uitgevers Maatschappij; N.V. 1936. 317 p.

Hersch, Jeanne. L'illusion philosophique. Paris: Librairie Félix Alcan. 1936. 204 p.

Samuel Joseph. History of the Baron de Hirsch Fund. The Americanization of the Jewish Immigrant. D. Printed For Baron de Hirsch Fund by the Jewish Publication Society. New York 1935. VII, 305 p.

Hugo Herrmann. Palästina wie es wirklich ist. 2te durchgesehene und verbesserte Auflage. Wien-Leipzig. Fiba-Verlag. 415 p.

Informator Handlu Polski z Palestyną i krajami Bliskiego Wschodu. Rok 1935. Opracowała Aleksandra Mozesón. (Bibljoteka dla spraw Palestyny i Bliskiego Wschodu Nr. 5). Nakładem Izby Handlowej w Warszawie. Warszawa 1936. 107, 3 p.

International Review for Social History. Edited by the International Institute for Social History. Amsterdam. Vol. I. 1936. IX, 413 p.

Язык и мышление. [Сборники Института Языка и Мышления Академии Наук СССР]. т. VI-VII (1936), VIII (1937).

Jelin, Dawid. Majmonides—człowiek i dzieło. (Przekład z hebrajskiego Mirjam Litwinówny). Warszawa: Bibljoteka Popularna „Opinji" 1935.

Jewish Colonization Association. Rapport de la direction générale au conseil d'administration pour l'année 1935. Paris 1936. 207 p.

Jevrejski narodni kalendar 1936—1937. II. godište. Beograd: Izdanje biblioteke jevrejskog narodnog kalendara. 189 p.

Kaplan, Mordechai M. Judaism in Transition. New York: Covici-Friede-Publishers (1936). XII+312 p.

Kilian, Hans. Der politische Mord. Zu seiner Soziologie. Europa-Verlag. Zürich 1936. 56 p.

Koschmieder, Erwin. Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy. Wilno: Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1934. 240 p.

Latvijas valsts bibliotēka. Latvijas zinātne un literātūra 1931 gads. Riga 1935. Valsts bibliotekas izdevums. 513 p.

Lazarte Juan. Socialización de la medicina. Estructurando una nueva sanidad. Buenos-Aires 1934. 95 p.

Lorulot, André. El duelo de los sexos. B. Aires: Editiones „Iman" 1934. 56 p.

Moreins, J. Wirtschaft und Kultur der Baltischen Staaten: Lettland, Estland, Litauen. Vorwort von Minister J. Seskis. Riga: „Livonia" 1934. 120 p.

Munz, Hirsch. Jews in South Australia 1836—1936. An historical outline. Preface by Dr Leon Opit. Foreword by G. H. Pitt. Adelaide 1936. 83 p.

Mélanges de linguistique et de philologie, offerts à Jacq. van Ginneken à l'occasion du soixantième anniversaire de sa naissance (21 avril 1937). Paris: Librairie C. Klincksiek 1937. LI, 364 p.

Myerson, Abraham. Critica de la teoria sexual de Freud. Buenos Aires: „Iman" 1934. 49 p.

O żydach i antysemityzmie. Warszawa 1936. 61, I p.

Peiser, Jacob. Geschichte der Synagogen-Gemeinde zu Stettin. Im Selbstverlag der Synagogen-Gemeinde. Stettin 1935. VIII, 103 p.

Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wydział Nauk matematycznych i przyrodniczych. Tom X—1935. Wilno 1936. IV+383+XIX tablic.

Rosenfeld, Beate. Die Golemsage und ihre Verwertung in der deutschen Literatur. Breslau: Verlag Dr. Hans Priebatsch 1934. 183 p. (Sprache und Kultur der germanischen und romanischen Völker. Herausgegeben von Wilhelm Horn, Paul Meissner, Paul Merker, Fritz Neubert und Friedrich Ranke. B. Germanistische Reihe Unter Leitung von Paul Merker und Friedrich Ranke. Band V).

Rechenschaftsbericht der jüdischen Winterhilfe 1935/1936. Erstattet von der Zentralwohlfahrtsstelle bei der Reichsvertretung der Juden in Deutschland. Berlin. [16] p.

Reichsvertretung der Juden in Deutschland. Richtlinien für die Berufsausbildung von Juden in Deutschland. Berlin: s. a. 24 p.

Русский заграничный Исторический Архив при Министерстве Иностранных Дел Чехословацкой Республики в 1936 году. Прага 1936. 48 p.

Schneersohn, F. Prof. Dr. med. Traum und Spiel. Neue Methoden der Untersuchung und Behandlung. Sonderabdruck aus dem Schweizer Archiv für Neurologie und Psychiatrie, B. XXXVII, Heft 1 u. 2. Zürich 1936. 23 p.

Scholem, Gerhard, Dr. Politik der Mysterie. Zu Isaac Breuers „Neuem Kusari". Sonderabdruck der „Jüdischen Rundschau". Berlin: [1934]. 13p.

Scholem, Gerhard. Einige kabbalistische Handschriften im Britischen Museum. Jerusalem: 1932. 51 p.

Schrieke, B. Alien Americans. A study of race relations. New York: The Viking Press. 1936. XI, 208 pp.

Schröder, Christel Matthias. Rasse und Religion. München: Verlag Ernst Reinhardt. 1937. 313 p.

Sprawozdanie z działalności Izby Handlowej Polsko-Palestyńskiej za rok 1935. (Bibljoteka dla spraw Palestyny i Bliskiego Wschodu Nr. 6). Warszawa 1936. 32 p.

Stankiewicz, Stanisław. Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej. Część I ⟨do roku 1830⟩. Wilno: Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im E. i E. Wróblewskich. 1936. XI+303 p.

Stillschweig, Kurt, Dr. Die Juden Osteuropas in den Minderheitenverträgen. Berlin: Joseph Jastrow (1936). 207 p.

Stutschewsky, J. Mein Weg zur jüdischen Musik. Gesammelte Aufsätze. Jibneh-Musikverlag. Wien.

Schulwas, Moses, Dr. Die Juden in Würzburg während des Mittelalters. Berlin 1934. 85 p.

Stein, Edmund. Helenizm a Judaizm. Nadbitka z „Pamiętniku VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17—20 września 1935 r." Lwów 1935.

Thompson, Stith. Motif-Index of Folk-Literature. A classification of narrative elements in folk-tales, ballades, myths, fables, medieval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends. Volume three F—H. Helsinki: Suomalainen Tiedeakademia 1934. 401 p. (FF Communications Nr. 108).

Tochterman, Jan Jerzy. Troki. Zarys antropologiczny. Wilno 1935. 24 p., 2 tablice (Rozprawy i materjały Wydziału III. Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie. Tom IX, zeszyt 1).

Traub, Michael, Dr. Die jüdische Auswanderung aus Deutschland. Westeuropa, Übersee, Palästina. Berlin: Verlag Jüdische Rundschau 1936. 44 p.

Turkowski, Tadeusz. Materjały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi. Z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805 – 1865. Zebrał... Tom I. Wilno: Nakładem Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie 1935. XV+424 p., I l.

Urkunden aus Wiener Grundbüchern zur Geschichte der Wiener Juden im Mittelalter. Im Auftrage der Historischen Kommision der Israelitischen Kultusgemeinde in Wien mit einer Einleitung von Otto H. Stowasser. Herausgegeben von Rudolf Geyer und Leopold Sailer. Wien: Deutscher Verlag für Jugend und Volk 1931. XV+698 p. (Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Deutschösterreich, X Band).

Van der Veen, U. R. S., Dr. Jewish Characters in Eighteenth Century English Fiction and Drama. J. B. Wolters' Uitgevers Maatschappij. Groningen-Batavia 1935. 308 p.

Vitols, Hugo, Dr. La mer baltique et les états baltes. Préface de Prof. M. Olivier-Martin. Paris: F. Loviton & Cie. 1935. XI+351, II p.

Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1929 und 1930. Berlin 1935. XXXVI, 578 p.

Wachstein, Bernhard. Geographisches Register zu „Katalog der Salo Cohn'schen Schenkungen", Wien 1911, 14. Wien 1934. Selbstverlag der Bibliothek der Israel. Kultusgemeinde [=Veröffentlichungen der Bibliothek der Israelitischen Kultusgemeinde Wien IX].

Wallis, Louis. God and the Social Progress. A study in Hebrew hsitory. The University of Chicago Press. 1935. XVII, 353 p.

Weinryb, B. Sucher. Der Kampf um die Berufsumschichtung. Ein Ausschnitt aus der Geschichte der Juden in Deutschland. Berlin: Schocken-Verlag 1936. 64 p.

Die Wissenschaft im Lichte des Marxismus. Jean - Christoph-Verlag. Zürich 1937. 326 p.

Wittelshoffer, Fritz. Sozial- und Wirtschaftsrecht. Ausgewählt und bearbeitet für die Bedürfnisse der Juden in Deutschland. Berlin—Charlottenburg: Herausgegeben von der Zentralwohlfahrtstelle und der Abteilung Wirtschaftshilfe bei der Reichsvertretung der Juden in Deutschland 1936. 113 p.

Ysander, Torsten. Studien zum B'eštschen Hasidismus in seiner religionsgeschichtlichen Sonderart. Inaugural-Dissertation. Uppsala. Universitets Arsskrift 1933. Teologi 2. XXII, 430 p.

Urzędowy Wykaz Druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej. Rocznik VII. 1934. Index. Warszawa: Bibljoteka Narodowa Józefa Piłsudskiego 1936. 76 p.

Zaderecki, Tadeusz. Z biblją i talmudem w walce... Warszawa-Lwów 1936. 147 p.

Zarząd Miejski w Wilnie. Rocznik statystyczny Wilna 1934. Wilno 1936. XIV, 238 p. 4°.

Zum 900 jährigen Bestehen der Synagoge zu Worms. Sonderheft der Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland. Jgg. V. Berlin 1934. 124 p.

IVe Congrès International de Linguistes. Copenhague 1936. Résumés de Communications. Copenhague: 1936. 123 p.

Singer, Elias, Dr. La tuberculosis en el pueblo Judio. Tesis de Doctorado. Buenos Aires 1936. 55 p.

Streit, Leon. Ormianie a Żydzi w Stanisławowie w XVII i XVIII wieku ⟨szkic historyczny⟩. Stanisławów: Nakładem koła Naukowego „Towarzystwa Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego". Oddział w Stanisławowie. 1936. 16 str.

Waxman, Meyer. A History of Jewish Literature. From the Close of the Bible to our own Days. Vol. II. From the Twelfth Century to the Middle of the Eighthenth Century. New York: Bloch Publishing Co. 1933. X + 698 p.

Waxman, Meyer. A History of Jewish Literatu:e. From the Close of the Bible to our own Days. Vol. III. From the Middle of the Eighthenth Century to the Year Eighthen-Eighty. New York: Bloch Publishing Co. 1936. XII+797 p.

אויסטראַליש־ייִדישער אַלמאַנאַך. (רעדאַקציאָנעל־טעכנישע לייטונג: מ. ראַוויטש). מעלבאָרן: 1937. 334, V ז׳.

באַדער, גרשם. אונזערע גייסטיגע ריעזען. דאָס לעבען און די לעהרען פֿון אונזערע תנאים און אמוראים זייט דער צייט פֿון די „אנשי כנסת הגדולה" ביז צו דער לעצטער צוזאַמענשטעלונג פֿון דער גמרא. דריטער טייל. די אמוראים פֿון בבל און דער תלמוד בבלי. ניו־יאָרק: בהוצאת בית מסחר ספֿרים „פרדס" תרצ"ז—1937. 200 ז׳.

היסטאָרישע שריפֿטן. צווייטער באַנד. אונטער דער רעדאַקציע פֿון א. טשעריקאָווער. ווילנע: ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, היסטאָרישע סעקציע 1937. XXIV+686+XVI ז׳ (קיצור פֿון די אַרטיקלען אין פּויליש).

הערש, ל. פֿאַרברעכערישקייט פֿון ייִדן און ניט־ייִדן אין פּוילן. ווילנע: ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע סעקציע 1937. XVIII+49 (קיצור אויף פּויליש און פֿראַנצייזיש).

ווייַנלעז, ישׂראל. יוסף פּערלס לעבן און שאַפֿן. ווילנע: ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, פֿילאָלאָגישע סעקציע 1937. LXX [70] ז׳. אָפּדרוק פֿון „יוסף פּערלס ייִדישע כתבים". (ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ).

ווייַנרייַך, מ. פּסיכאָאַנאַליז. זיגמונד פֿרויד און זייַן שיטה. ווילנע: 1937. 63, I ז׳.

זאַמלבוך לכבוד דעם צוויי הונדערט און פֿופֿציקסטן יובל פֿון דער ייִדישער פּרעסע 1686—1936. רעדאַקטירט פֿון ד"ר יעקב שאַצקי. ניו־יאָרק: אַרויסגעגעבן פֿון אַמאָפּטייל פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט 1937. 334+20 ז׳.

טרונק, י. י. שלום־עליכם <זייַן וועזן און זייַנע ווערק>. וואַרשע: פֿ׳ „קולטור־ליגע" 1937. 443, I ז׳.

דער ייִדישער אַרבעטער־קלאַס אין יאָר 1936. לאָדזש: (אַרויסגעגעבן דורכן אַלגעמיינעם ייִדישן אַרבעטער־בונד אין פּוילן) 1937. 255 ז׳.

לעוואַנדאָ, פֿאַנני. וועגעטאַריש־דיעטישער קאָכבוך. 400 שפּייַזן געמאַכט אויסשליסלעך פֿון גרינסן. ווילנע: 1938 [1937]. 234 ז׳.

מאָרעווסקי, אבֿרהם. שיילאָק און שעקספּיר. <זיבן קאַפּיטלען שעקספּיראָלאָגיע>. ווילנע: אַרויסגעגעבן פֿון דער געז׳ „פֿרייַנד פֿון ייִדישן טעאַטער" אין ווילנע, לכבוד דעם 30יאָריקן יובל פֿון אבֿרהם מאָרעווסקי 1937. 95, I ז׳.

ניימאַן, וו. ד"ר. געראַנגל <דוד איגנאַטאָוו — דער שריפֿטשטעלער און קעמפֿער>. ווילנע — ניו־יאָרק: פֿאַרלאַג „מנחם" [1936]. 103 ז׳.

פּאַריז. וועג־ווייַזער און פֿירער. פּאַריז: אַרויסגעגעבן דורך דער „נייַער פּרעסע" 1937. 192 ז׳.

קלמנאָוויטש, ז. יוסף פערלס יידישע פתגים. ווילנע: יידישער ווייסנ־שאפטלעכער אינסטיטוט, פילאלאגישע סעקציע 1937. LXXII+CVIII ז'. אפדרוק פון דער זאמלונג „יוסף פערלס יידישע פתגים" (ביבליאטעק פון יוואָ).

אלקראן. תרגם מערבית יוסף יואל ריבלין (א). [תל־אביב]: הוצאת „דביר" תרצ"ו (1936). X+102 ז'.

אלקראן. תרגם מערבית יוסף יואל ריבלין (ב). [תל־אביב]: הוצאת „דביר" תרצ"ו (1936). 103—278 ז'.

אשכלי, א. ז. ד"ר. גזע האדם. חקר הגזעים ותורות הגזע. ירושלים: הוצאת ראובן מס (1937) 119 ז'. כספרית מס למדע פופולרי. ספר 5).

בלום, שאול. גדולי ישראל. חיי הגאון רבנו עקיבא איגר. זמנו, חייו, פעולותיו וערכו לדורות. במלאת מאה שנה לפטירתו: יג תשרי שנת תקצ"ח. ורשה: הוצאת המחבר בהשתתפותו הטכנית של בימ"ס „אחיעבר" תרצ"ח. 97, I ז'.

גבעת שאול. קובץ מאמרים בהלכה ובחכמת ישראל. מוגש להרב שאול זילבר מאת חבריו, ידידיו ומכבדיו למלאת חצי יובל שנים לעבודתו הפוריה על שדה התורה והיהדות. העורך: הרב חיים דוד רגנשבורג. שיקאגו: תרצ"ו. 158+50 ז'.

הקונגרס הציוני הי"ט והמושב הרביעי של מועצת הסוכנות היהודית לוצרן. כ"א באב — ח' באלול תרצ"ה. 20 באבגוסט — 6 בספטמבר 1935. דין־וחשבון סטינוגרפי. תל־אביב: הוצאת הנהלת ההסתדרות הציונית, ירושלים על ידי „דביר" 1937. LIII+503+קח [108] ז'.

לחסידים מזמור. מאסף ספרותי ואמנותי לנגינה דתית־עממית של החסידים עם תוי־נגינה, תמונות ופסקימיליות של אישי החסידות, ערוך בידי מ. ש. גשורי. בהוצאת חבר חובבים של נגינת החסידים. ירושלים: תרצ"ו. קט"ו [166] ז'.

צרניבסקי, א., ד"ר. גלגולי האנרגיה בטבע. ירושלים: הוצאת ראובן מס (1936). 95 ז'. (ספרית מס למדע פופולרי. ספר 2).

קובץ החברה העברית לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, עם לוח בצבעים, ציורים טבלאות ותכניות, מוקדש לזכר ד"ר א. מ. מזיא, העורך נחום סלושץ. ירושלים: התרצ"ה. XLII+367 ז'.

קבץ מאמרים לדברי ימי העתונות בארץ ישראל. יוצא לאור על ידי ועד התערוכה לעתונות הארצי־ישראלית. עורך הקבץ: דוד יודילוביץ. כרך ב. תל־אביב: ניסן התרצ"ו—1936. 223 ז'.

קלוגאי, י. שבע מתכות. פרקים בתולדות החימיה. ירושלים: הוצאת ראובן מס (1937). 131 ז'. (ספרית מס למדע פופולרי. ספר 4).

רובינזון, נתן, ד"ר. תורת הרדיו ויסודות תורת החשמל הנדנודים והקול. ירושלים: הוצאת ראובן מס 1936. 127 ז'. (ספרית מס למדע פופולרי. ספר 1).

ריפנברג, א., ד"ר. ידיעות הקרקע, יסודותיה להלכה ולמעשה. ירושלים: הוצאת ראובן מס (1937). 118 ז'. (ספרית מס למדע פופולרי. ספר 3).

Buber, Martin. Die Stunde und die Erkenntnis. Reden und Aufsätze. 1933–1935. Berlin: Im Schocken Verlag 1936. 131 p.

Buber, Martin, und Rozenzweig, Franz. Die Schrift und ihre Verdeutschung. Berlin: Im Schocken Verlag 1936. 351 p.

Catalogue of the Hebrew Union College. Cincinati 1937–1938. 71 p.

Diamant, Max, Dr. Jüdische Volkskunst. Mit einer Note: Die Chazaren und die Ansiedlung der Ostjuden von Dr. Max Diamant und Dr. Arthur Preiss. Mit 36 Tafeln, 15 Abbildungen im Text und 1 Karte. Wien und Jerusalem: R. Löwit [1937]. 84 p.

Дубнов, С. М. История евреев в Европе от начала их поселения до конца XVIII века. Том третий. Новое время ‹XVI—XII век›. Рассеяние сефардов и гегемония ашкеназов. Рига: Изд. „Dzive un Kulture“ 1937, 384 стр.

Eberhard, Wolfram. Typen chinescher Volksmärchen. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1937. 437 p. (FF Communications Vol. L. № 120).

Gaster Anniversary Volume. Edited by Bruno Schindler. In collaboration with A. Marmorstein. London: Published by Taylors Foreign Press (1936). XVIII+570 p.

Heschel, Abraham. Die Prophetie. Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności 1936. VI+196 p.

Hersch, L. Les langues des inscriptions funéraires au cimetière caraime de Troki. Estratto de „Genus“, organo del Comitato Italiano per lo studio dei problemi della popolazione, Vol. II, Nr. 3–4 — Giugno 1937. Roma. 38 p.

Lewisohn, L. Renaciemento de Israel. Version de R. Jimenez. Con prologo por Alberto Gerschunoff. Buenos Aires 1937. XXVIII, 355 p.

Liungman, Waldemar. Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche. Teil I. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1937. 390 p. (FF Communications, Vol. XLVIII. Nr. 118).

Mertel, Jan. Byrokracie (Studie politicko-sociologicke). Praha: „Orbis“ 1937. 265 p.

Ordinanz, O., Prof. Gott und Welt. Eine erkenntnisteoretische Untersuchung. I Teil: Über das Wesen der Aussenwelt und der Innenwelt. Cernăuţi: 1937. XV, 620 p.

דער פֿאַרלאַג פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

האָט איבערגענומען די אויסגאַבע פֿון

פּראָפּ׳ שמעון דובנאָוס

וועלט־געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאָלק

אין 10 בענד

אינהאַלט:

מזרח־תקופֿה

Iטער באַנד: פֿון אַנטשטייונג פֿון ישׂראל ביז צום אָנהייב פֿון דער פּערסישער הערשאַפֿט אין יהודה.

IIטער „ פֿון אָנהייב דער גריכישער הערשאַפֿט אין יהודה ביזן חורבן בית שני.

IIIטער „ פֿון חורבן בית שני ביז דער ירידה פֿון די אויטאָנאָמע ייִדישע צענטערס אין די מזרח־לענדער.

מערב־תקופֿה

IVטער באַנד: די געשיכטע פֿון ייִדן אין אייראָפּע פֿון אָנהייב פֿון זייער באַזעצן זיך ביז די קרייצצוגן.

Vטער „ שפּעטער מיטעלטער ביז צום אונטערגאַנג פֿון דעם ייִדישן צענטער אין שפּאַניע.

VIטער „ נײַע צײַט: די צעשפּרייטונג פֿון די ספֿרדים און די העגעמאָניע פֿון די אַשכנזים.

VIIטער „ די דײַטש־פּויליש העגעמאָניע (1648 — 1789).

נײַסטע צײַט

VIIIטער באַנד: די תקופֿה פֿון דער ערשטער עמאַנציפּאַציע (1789 — 1815).

IXטער „ די תקופֿה פֿון דער ערשטער רעאַקציע און פֿון דער צווייטער עמאַנציפּאַציע (1815 — 1880).

Xטער „ די תקופֿה פֿון דער צווייטער רעאַקציע (1881 — 1914).

באַמערקונג: די ערשטע צוויי בענד, וועלכע נעמען אַרום די מזרח־תקופֿה און די לעצטע דרײַ (VIII, IX, X), די תקופֿה פֿון דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע ביז דער וועלט־מלחמה (1881—1914), האָבן מיר אויפֿן לאַגער און זיי קאָנען שוין געשיקט ווערן. דער IIIטער באַנד איז אין דרוק און וועט זיין צום לייוועלן אין א חודש אַרום; די אינערשטע 4 בענד (IV, V, VI און VII) וועלן ערשיינען יעדע 6 חדשים א באַנד.

פּרייז פֿאַר אַלע 10 בענד געבונדן מיט פּאָרטאָ 95 גילדן

אַכטונג: פּדי צו מאַכן צוטריטלעך די אַנשאַפֿונג פֿון דובנאָוס וועלט־געשיכטע האָט דער פֿאַרלאַג באַשלאָסן דערלאַזן ראַטעס־צאָלונגען. בתּם באַשטעלן — 15 גילדן, דאָס רעשט — צו 5 גילדן א חודש.

מיט באַשטעלונגען זיך ווענדן:

Tow. Przyjaciół Żydowskiego Instytutu Naukowego, Wiwulskiego 18, Wilno

P.K.O. 81.396 פּק־אָ

נײַע אויסגאַבעס פֿון ייִוואָ:

250 יאָר ייִדישע פּרעסע — זאַמלבוך לכבֿוד דעם צוויי הונדערט און פֿופֿציקסטן יובֿל פֿון דער ייִדישער פּרעסע 1686-1936. 334 ז׳ און 20 ז׳ רעפּראָדוקציעס. רעדאַגירט פֿון ד״ר יעקבֿ שאַצקי. פּרײַז אין פּראַכטבאַנד 6.50 גל.

פּראָפֿ׳ ל. הערש: פֿאַרברעכערישקייט פֿון ייִדן און ניט־ייִדן אין פּוילן. די פֿאַרשיידענע מינים פֿאַרברעכנס. פּרײַז 1.50 גילדן.

היסטאָרישע שריפֿטן ב׳ II — צום 75סטן געבוירנס־טאָג פֿון פּראָפֿ׳ ש. דובנאָוו. XXIV+686+XVI זײַטן גרויס־אָקטאַוו און 28 זײַטן רעפּראָדוקציעס. בײַ 40 שטודיעס, דאָקומענטן און נאָטיצן מיט אַ קיצור אין פּויליש און ענגליש. פּרײַז בראָשירט 25 גילדן, אין פּראַכטבאַנד 28 גילדן.

הערבערט ספּענסער: די ערשטע פּרינציפּן. אַ סיסטעם פֿון סינטעטישער פֿילאָסאָפֿיע. איבערגעזעצט פֿון ענגלישן אָריגינאַל ד״ר י. אַ. מעריסאָן, מיט אַ פֿאָרוואָרט פֿון ד״ר ח. זשיטלאָווסקי: „העגעל, ספּענסער און מאַרקס״. XX+538 ז׳ 8⁰. ווילנע 1937. פּרײַז 10 גילדן, אין פּראַכטבאַנד 11.50 גילדן.

יוסף פּערלס ייִדישע כּתבֿים, אַרויסגעגעבן פֿון כּתבֿ־ידן. מיט אַרײַנפֿירן פֿון ישראל ווײַנלעז: פּערל, זײַן לעבן און שאַפֿן, און ז. קלמנאָוויטש: פּערלס ייִדישע כּתבֿים, ליטעראַרישער און שפּראַכיקער אַנאַליז. מיט רעפּראָדוקציעס. CVII+244 זײַטן 8⁰. ווילנע 1937. פּרײַז 10 גילדן. אין פּראַכטבאַנד 11.50 גילדן.

זיגמונד פֿרויד: אַרײַנפֿיר אין פּסיכאָאַנאַליז. אויטאָריזירטע איבער־זעצונג פֿון מ. ווײַנרײַך אין 6 העפֿטן, איבער 400 זײַטן 8⁰. ווילנע 1937/1936. עס זײַנען אַרויס העפֿט 1 און 2. פּרײַז פֿון אַ העפֿט 1.80 גל. פּרײַז פֿון גאַנצן בוך 9 גילדן.

נח פּרילוצקי: דיאַלעקטאָלאָגישע פֿאָראַרבעטן. (2טער באַנד פֿון „מאַמע־לשון״). 233 זײַטן 8⁰. פּרײַז 5 גילדן.

פֿאַר ביבליאָטעקן און מיטגלידער פֿון געזעלשאַפֿטן „פֿרײַנד פֿון ייִוואָ״ הנחות.

פּאָרטאָ אויפֿן חשבון פֿון באַשטעלער.

אַבאָנירט און פֿאַרשפּרייט
„די ייִדישע עקאָנאָמיק״
חודש־זשורנאַל

אַרויסגעגעבן פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטישער סעקציע
אונטער דער רעדאַקציע פֿון יעקבֿ לעשטשינסקי

שוין אַרויס די נומערן 1, 2—3; דער נומער 4—5 דרוקט זיך
און וועט פֿונאַנדערגעשיקט ווערן די אַבאָנענטן סוף אָקטאָבער.

מיט באַשטעלונגען זיך ווענדן:

Towarzystwo Przyjaciół Żydowskiego Instytutu Naukowego
Wiwulskiego 18, Wilno **P. K. O. 81.396**

די מיטגלידער פֿון די וויסנשאַפֿטלעכע סעקציעס פֿון ייִוואָ:

פֿילאָלאָגישע סעקציע: א. האַרקאַווי, מ. ווײַנרײַך, יודאַ א. יאָפֿע, י. ל. כהן, א. לאַנדוי.
ש. ניגער, נ. פּרילוצקי, ז. קלמנאָוויטש, ז. רייזען; וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר: מ. ווײַנרײַך.

היסטאָרישע סעקציע: ח. באָראָדיאַנסקי, י. ברוצקוס, ש. גינזבורג, ש. דובנאָוו, מ. הלוי, א. טשעריקאָווער, ר. מאַהלער, א. מענעס, פּ. קאָן, פֿ. קורסקי, ע. רינגעלבלום, י. שאַצקי, י. שיפּער; וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר: א. טשעריקאָווער.

עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע סעקציע: ב. ברוצקוס, ש. גאָלדעלמען, ל. הערש, ה. לאַנדוי, י. ליפּאָווסקי, יעקבֿ לעשטשינסקי, י. קאָראַלניק, מ. קראָל, א. ראָזין (בן-אַדיר), מ. שאַליט; וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר: יעקבֿ לעשטשינסקי.

פּסיכאָלאָגיש-פּעדאַגאָגישע סעקציע: א. גאָלאָמב, ל. לעהרער, ש. לעווין, ר. סימכאָוויטש, ה. קאָוואַרסקי, ח. ש. קאַזשדאַן, ל. קאַנעל, א. א. ראָבאַק, י. רובין, פֿ. שניאורסאָן; וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר: ל. לעהרער.

די ייִוואָ-בלעטער ווערן רעדאַקטירט דורך די סעקרעטאַרן פֿון די סעקציעס פֿאַראַנטוואָרטלעכע קאָלעגיע: מ. ווײַנרײַך, ז. קלמנאָוויטש, ז. רייזען

פֿאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר: משה קאַנטאָר

אַרויסג׳: פֿאַר דער געזעלש׳ „פֿרײַנד פֿון ייִדישן וויסנש׳ אינסטיטוט״ – מ. ווײַנרײַך.

אַבאָנירט דעם איינציקן ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן זשורנאַל די **ייִוואָ-בלעטער**

חודש-שריפֿט פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט!

דער זשורנאַל ברענגט אָריגינעלע אַרבעטן, אַרטיקלען, רעצענזיעס, אויף אַלע געביטן פֿון ייִדישן און אַלגעמיינעם וויסן פֿון די אָנגעזעענסטע ייִדישע וויסנשאַפֿטלער פֿון גאָר דער וועלט.

צום זשורנאַל ווערן בײַגעלייגט די ידיעות פֿון ייִוואָ מיט אינפֿאָרמאַציעס וועגן דער אַרבעט פֿון ייִוואָ און וועגן אויפֿטוען פֿון דער וויסנשאַפֿט אין אַלגעמיין.

דער אַבאָנעמענט-פּרײַז באַטרעפֿט:

אין פּוילן — 18 גילדן אַ יאָר (מען קאָן דאָס געלט אײַנצאָלן אויך אין 4 ראַטעס; צום 1טן יאַנואַר — 6 ג׳ צום 1טן אַפּריל—4 ג׳, צום 1טן יולי—4 ג׳, צום 1טן סעפּטעמבער—4 ג׳); אין אויסלאַנד - 90 פֿראַנצויזישע פֿראַנק אין ראַטעס: צום 1טן יאַנואַר—30 פֿ״ק, צום 1טן אַפּריל—20 פֿ״ק, צום 1טן יולי—20 פֿ״ק, צום 1טן סעפּטעמבער—20 פֿ״ק).

פֿאַר מיטגלידער פֿון געזעלשאַפֿטן „פֿרײַנד פֿון ייִוואָ״:

אין פּוילן — 12 ג׳ (אין ראַטעס: צום 1טן יאַנואַר—4 ג׳, צום 1טן אַפּריל—3 ג׳, צום 1טן יולי—3 ג׳, צום 1טן סעפּטעמבער—2 ג׳); אין אויסלאַנד—70 פֿראַנצ׳ פֿ״ק (אין ראַטעס: צום 1טן יאַנואַר—20 פֿ״ק, צום 1טן אַפּריל—20 פֿ״ק, צום 1טן יולי—15 פֿ״ק, צום 1טן סעפּטעמבער — 15 פֿ״ק.

אַנאָנסן-פּרײַז: אין פּוילן: אַ גאַנצע זײַט 100 ג׳, אַ האַלבע—50 ג׳, אַ פֿערטל—30 ג׳; אין אויסלאַנד: אַ גאַנצע ז׳ 450 פֿר׳ פֿ״ק, אַ האַלבע—230 פֿ״ק, אַ פֿערטל—120 פֿ״ק.

אין איינצל-פֿאַרקויף ווערט דער זשורנאַל ניט אַרויסגעלאָזט

ייִוואָ-בלעטער, ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, וויוווּלסקי-גאַס 18, ווילנע

Jiwobleter, Żydowski Instytut Naukowy, ul. Wiwulskiego 18, Wilno
P. K. O. 81.396 פּק״אָ-קאָנטע

אין צפֿון-אַמעריקע אַבאָנירט מען די ייִוואָ-בלעטער נאָר אין דעם אַמעריקאַנער אָפּטייל פֿון ייִוואָ אין ניו-יאָרק

Society Friends of the Yiddish Scientific Institute, 1133 Broadway, Room 712-16
New York C.

ידיעות

פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

6—8 (66—68) וויילנע, אויגוסט — אָקטאָבער 1937

באָריס קלעצקין

שבת דעם 18טן סעפטעמבער איז אין ווילנע נאָך לאַנגע שוועריקייטן אין עלטער פֿון 62 יאָר שטיל אויסגעגאַנגען באָריס קלעצקין. דער פֿאַרשטאָרבענער האָט אין משך פֿון 40 יאָר געאַרבעט פֿאַר דעם ייִדישן בוך און דורך זיין „וויילנער פֿאַרלאַג" געוואָרן אַ מיטבויער פֿון דער נייַער ייִדישער ליטעראַטור, פֿאַר וועלכער ער האָט אַוועקגעגעבן אַלע זיינע כּוחות און זיין גאַנצן פֿאַרמעג. ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין אַלע וויכטיקע ייִדישע קולטור-אונטערנעמונגען, בפֿרט געווען אַקטיוו אין דעם אויפֿבוי פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, אַרויסגעגעבן זיינע ערשטע בענד שריפֿטן (די פֿילאָלאָגישע), שטאַרק געהאָלפֿן ביים אַוועקשטעלן דעם ביגין פֿון ייִוואָ, געווען לאַנגיאָריקער מיטגליד פֿון זיין אויספֿיר-ביורָאָ און פֿון דער צענטראַלער פֿאַרוואַלטונג, אַוועקגעשאָנקען פֿאַר דער ביבליאָטעק און אַרכיוו פֿון ייִוואָ זעלטענע און ווערטפֿולע קאָלעקציעס, ביז די לעצטע טעג פֿון זיין לעבן זיך אינטערעסירט מיט דער אַרבעט פֿון אינסטיטוט.

באַלד נאָך דער טרויעריקער ידיעה וועגן זיין טויט איז לויט דער איניציאַטיווע פֿון ייִוואָ אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ זיצונג פֿון פֿאָרשטייערס פֿון די ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכע און קולטורעלע אָרגאַניזאַציעס פֿון וויילנע, וואָס האָבן קאָנסטיטוִירט אַ קאָמיטעט אויף דורכצופֿירן די לוויה פֿון ב. קלעצקין. אין דעם קאָמיטעט זיינען געווען רעפּרעזענטירט די ייִדישע קהילה אין וויילנע, דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, די געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון ייִוואָ אין וואַרשע (ד"ר ר. מאַהלער), דער פֿאַראײַן פֿון ייִדישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן, דער ייִדישער פּען-קלוב, דער ייִדישער זשורנאַליסטן-סינדיקאַט, דער צענטראַלער בילדונגס-קאָמיטעט, די וויילנער ייִדישע בילדונגס-געזעלשאַפֿט, די ייִדישע טעאַטער-געזעלשאַפֿט, דער צענטראַלער עלטערן-קאָמיטעט פֿון די ייִדישע שולן, די געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון דער ייִדישער רעאַל-גימנאַזיע, די רעדאַקציע פֿון די „ליטעראַרישע בלעטער" (ד"ר מיכאל וויַיכערט). טרויער-רעדעס אויף דער לוויה האָבן געהאַלטן ז. רייזען, ד. קאַפּלאַן-קאַפּלאַנסקי, ד"ר מיכאל וויַיכערט, אַברהם מאַרעווסקי.

דאָס אויספֿיר-ביוראָ האָט באַקומען אויסדרוקן פֿון מיטגלידפֿיל איבער דעם טויט פֿון ב. קלעצקין פֿון די געזעלשאַפֿטן פֿרײַנד פֿון ייִוואָ, פֿון פּראָפֿ׳ ש. דובנאָוו, פֿון אַ ריי ייִדישע שרײַבטשטעלער און קולטור-טוערס.

בײַם עפֿענען דעם סעמינאַר פֿון ד״ר ר. מאַהלער אין דער ד״ר צ. שאַבאַד-אַספּיראַנטור בײַם ייִוואָ האָט ד״ר מ. ווײַנרײַך געהאַלטן אַ טרויער-רעדע וועגן דעם ניפֿטער. זײַן אָנדענק איז באַערט געוואָרן פֿון גרויסן עולם מיט אויפֿשטיין.

דאָס אויספֿיר-ביוראָ האָט באַשלאָסן צו שלוֹשים נאָך ב. קלעצקין ז״ל צו אַראַנזשירן אין ייִוואָ אַן אויסשטעלונג פֿון אַלע ביכער און צײַטשריפֿטן, וואָס ״דער ווילנער פֿאַרלאַג פֿון ב. קלעצקין״ האָט אַרויסגעגעבן, און אַוועק-צושטעלן אויף דעם סדר-היום פֿון דער נאָענטסטער סעסיע פֿון דער צענטראַלער פֿאַרוואַלטונג די פֿראַגע וועגן פֿאַראייביקן אין דעם ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט דעם אָנדענק פֿון איינעם פֿון אונדזערע בעסטע און געטרײַסטע.

ש. קאָלדאָווסקי

דעם 12טן יולי איז אין לאָנדאָן אין עלטער פֿון 56 יאָר געשטאָרבן דער באַקאַנטער זשורנאַליסט און געזעלשאַפֿטלעכער טוער, דער פֿאָרזיצער פֿון פֿאַראיין פֿון די ייִדישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן אין לאָנדאָן ש. קאָלדאָווסקי. דער פֿאַרשטאָרבענער איז געווען אַן איבערגעגעבענער פֿרײַנד פֿון ייִוואָ, האָט געמומען דעם אַקטיוון אָנטייל אין אַלע ייִוואָ-אַקציעס אין לאָנדאָן. זײַן טויט איז אַ גרויסע אַבדה פֿאַר דער ייִדישער קולטור-באַוועגונג אין ענגלאַנד.

כּבֿוד זײַן אָנדענק!

פּעדאַגאָגישע קאָנפֿערענץ וועגן ייִדיש-לימוד

די יסודות פֿון אַ קאָרעקטן ייִדיש

אין די טעג פֿון 25סטן—27סטן יוני איז אין ווילנע אין ייִוואָ אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ פּעדאַגאָגישע קאָנפֿערענץ וועגן דעם ייִדיש-לימוד, צונויפֿגערופֿן פֿון דער ייִדישער שול-אָרגאַניזאַציע און דעם ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט. די קאָנפֿערענץ האָט זיך פֿאַרנומען מיט דער מעטאָדיק און פּראָגראַם פֿון דער ייִדישער שפּראַך און לייטעראַטור אין דער ייִדיש-וועלטלעכער שול, ווי אויך מיט דער טעמע ״שלום-עליכם אין דער שול״. אין דער קאָנפֿערענץ האָבן זיך באַטייליקט 130 דעלעגאַטן און 107 געסט פֿון פֿאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך פֿון דער פּוילישער רעפּובליק, וו׳ עס פֿירן זייער אַרבעט די ייִדישע שולן.

אין די פּאָר צענדלינג רעפֿעראַטן, אין די דיסקוסיעס, וואָס אין זיי האָבן זיך באַטייליקט אַ 60 לערער, האָט זיך אַנטפּלעקט דער גיסט וואָס באַלעבט אונדזער שול און די גאַנצע ייִדישע שול-באַוועגונג, די געטרײַשאַפֿט צו דעם ייִדישן

קינד, די זאָרג פֿאַר דער ייִדישער קולטור, די ליבשאַפֿט צו דעם ייִדישן וואָרט, די פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור. איז די קאָנפֿערענץ טאַקע געווען אַ געשעעניש פֿון ערשטראַנגיקן באַטייַט אין דעם ייִדישן קולטור-לעבן און האָט אַרויסגערופֿן אַ טיפֿן אינטערעס בייַ דער ייִדישער לערערשאַפֿט.

די פֿייַערלכע עפֿענונג איז פֿאָרגעקומען דעם 24סטן יוני (אין זאַל פֿון דער ייִדישער רעאַל-גימנאַזיע). עס האָבן געהאַלטן אַרייַנפֿיר רעדעס ח. ש. קאַזדאַן — דער פֿאָרזיצער פֿון דער צישאָ, ז. רייזען — אין נאָמען פֿון אויספֿיר-ביוראָ פֿון ייִוואָ, י. אַראָנאָוויטש — פֿון צענטראַלן בילדונגס-קאָמיטעט, אינזש' מ. שרייַבער—פֿון טעכניקום בייַ דער געזעלשאַפֿט „אָרט". דאַן האָט ש. מענדעלסאָן געהאַלטן אַן אויספֿירלעכן רעפֿעראַט וועגן שלום-עליכמען.

דער ערשטער טאָג פֿון דער קאָנפֿערענץ איז געווען אָפּגעגעבן דער שלום-עליכם-אויסשטעלונג פֿון דער צישאָ און דער פֿראַגע וועגן דעם אָרט פֿון שלום-עליכמען אין שולפּראָגראַם. עס האָבן געהאַלטן רעפֿעראַטן: ח. ש. קאַזדאַן—וואָס לערנט אונדז די שלום-עליכם-אויסשטעלונג, ש. בראָטמאַכער—שלום-עליכם אין דער שול, מ. גילינסקי—שלום-עליכם ווי אַ טעאַטער-מאַטעריאַל אין דער שול. נאָך אַ קאָלעקטיוון באַזוך אויף דער שלום-עליכם-אויסשטעלונג איז ביז 12 אַ זייגער בייַ נאַכט אָנגעגאַנגען די דיסקוסיע וועגן שלום-עליכמען אין דער שול. אין דער דיסקוסיע האָבן זיך באַטייליקט: פֿערדמאַן—לויצק, פֿרידמאַן—נייַ-ווילייקע, פֿר' האָלצמאַן—פּינסק, לאַסטיק—הייַדוצישעק, פּאָליאַק—וואַרשע, פּלודערמאַכער—ווילנע, בראָדסקי, מעלאַמדאָוויטש, מאָשעוויצקי, אַבעלמאַן—ביאַליסטאָק, יאָפֿע און מלכה חיימסאָן—ווילנע, י. ראָטנבערג און ש. מענדעלסאָן—וואַרשע.

דער צווייטער און דריטער טאָג איז געווען פֿאַרנומען דער עיקר מיט פּראָגראַם-פֿראַגעס. ח. ש. קאַזדאַן האָט געהאַלטן אַ רעפֿעראַט—דער ציל און דער מעטאָד פֿון ייִדיש-לימוד (וועגן ענדערונגען אין ייִדיש-פּראָגראַם), ג. פּלודער-מאַכער — אַ קאָרעפֿעראַט און אַ רעפֿעראַט — גראַמאַטיק אין דער שול, מ. חיימסאָן און ש. מענדעלסאָן — דער ליטעראַטור-לימוד אין דער שול, ש. בראָטמאַכער—שריפֿטלעכע אַרבעטן אין דער שול, ל. טורבאָוויטש—קאָרע-לאַציע-פּראָבלעמען אין אונדזער שול, י. ראָטנבערג — לערנביכער און כרעסטאָ-מאַטיעס, ש. באַסטאָמסקי — קינדער-ליטעראַטור.

ראָזע סימכאָוויטש האָט אין איר באַריכט וועגן דעם דיסקאָנט פֿון דעם ייִדיש-לימוד אין די צישאָ-שולן (פֿון ווילנע, וואַרשע, ביאַליסטאָק, לאָדזש, לובלין, בילסק) פֿעסטגעשטעלט אַ פֿאַרבעסערונג לגבי דעם דיסקאָנט מיט עטלעכע יאָר צוריק—סייַ אין אויסלייג, סייַ אין גראַמאַטיק, סייַ אין סטיל. פֿאַראַן קינדער וואָס האָבן אַ ספּעציעלע נטיה נאָכצומאַכן דעם ליטעראַרישן לשון, דאָך היטן די קינדער אויף זייער לעבעדיקע פֿאָלקסשפּראַך, אין וועלכער די בוך-עלעמענטן ווערן אויף אַ נאַטירלעכן אופֿן אַסימילירט. אין דער גרויסער צאָל אַרבעטן, פֿאַרשיידן לויט דער קוואַליטעט, איז דאָך געווען צו מערקן, אַז אַלע קינדער קענען אויסדריקן שריפֿטלעך זייערע געדאַנקען און איבער-

לעבונגען אין אַ געבונדענער און קלאָרער פֿאָרם. די פֿרײַע אַרבעטן זײַנען אַ גאָר ווײַטיקער סטימול אַרויסצורופֿן בײַ די קינדער אַ פֿרײַען אויסדרוק פֿון זייערע געדאַנקען.

מ. יאָפֿע האָט אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן קאָנטראָל-דיקטאַנט, וואָס איז דורכגעפֿירט געוואָרן אין דער פֿרוג-קופּערשטיין-שול אין ווילנע דעם 30סטן מײַ 1937. דעם דיקטאַנט האָט מען דורכגעפֿירט אין 11 קלאַסן (פֿון די 2טע ביזן 8טן אַרײַנגערעכנט) אויף דער דריטער לעקציע. עס זײַנען געווען 347 גילטיקע אַרבעטן. די רעזולטאַטן זײַנען אַרויפֿגעשריבן געוואָרן אויף ספּעציעלע בויגנס — לויט די קלאַסן; האָט זיך געלאָזט אונטערפֿירן אַ סך-הכּל סײַ פֿאַר יעדן קינד סײַ פֿאַרן גאַנצן קלאַס. בײַם אָפּשאַצן די רעזולטאַטן האָט מען זיך געמוזט רעכענען מיט דעם, אַז געוויסע אומפּינקטלעכקייטן זײַנען געווען אומפֿאַרמײַדלעך. די צאָל קינדער גאָר אָן גרײַזן שטײַגט כּסדר: אין די 2טע קלאַסן איז ניטאָ קיין איין קינד, וואָס שרײַבט ריכטיק די 21 ווערטער פֿון דיקטירטן טעקסט, אין 6טן קלאַס האָבן אָן איין גרײַז אָנגעשריבן העכער $\frac{1}{3}$ פֿון אַלע קינדער, אין 7טן—העכער אַ העלפֿט. אויב די מאַקסימאַלע צאָל גרײַזן דערגייט אין די 2טע קלאַסן ביז 10, פֿאַלט די צאָל ביז 8 אין די 4טע קלאַסן, ביז 6 אין די 5טע קלאַסן, ביז 3 גרײַזן (ס״ה 2 קינדער) אין 7טן קלאַס. צום שוועריקסטן איז די קינדער צו פֿאַרגעדענקען דעם „ע״ פֿאַרן נגן, נק (ברענגט, געדענקען). ניט גרינג קומט אָן די ווילנער קינדער אײַנצוהיטן דעם „סש״ אין אַזאַ וואָרט ווי „אויסשטעלונג״. פֿאַר יעדן פֿון די 21 ווערטער פֿון דיקטאַנט איז אויפֿגעשטעלט געוואָרן אַ טאַבעלע (וויפֿל מאָל און אין וועלכן קלאַס ווערט יעדער וואָרט געשריבן גרײַזיק). פֿון דעם דיסקאָנט האָט מען געקאָנט אַ סך אָפּלערנען. האָט טאַקע דער פּעד׳ ראַט באַשלאָסן (שוין אויפֿן קומעדיקן לערניאָר): 1. אָנמערקן 30 — 40 גרופּעס ווערטער, וואָס זייער שרײַבונג מוז מען אײַנלערנען. מיט די ווערטער פֿאַרנעמען זיך פֿון אָנהייב יאָר אָן. 2. צוגרייטן אָרטאָגראַפֿישע טאַבעלעס (קודם-כל דאַרפֿן דאָס טאָן צישאָ—יוואָ). 3. דער עיקר האָרעווען אויף דעם אין די יינגערע קלאַסן, וואָרעם אײַנגעלערנטע גרײַזן איז שפּעטער זייער שווער אויסצוווּאָרצלען אין די עלטערע קלאַסן. 4. אין משך פֿון קומעדיקן יאָר דורכפֿירן 4 קאָנטראָל-דיקטאַנטן. 5. אין אָנהייב און צום סוף יאָר דיקטירן איין און דעם זעלביקן טעקסט און דאַן פֿאַרגלײַכן די רעזולטאַטן פֿון דעם יאָר אַרבעט.

דרײַ רעפֿעראַטן—פֿון מ. ווײַנרײַך, ז. קלמאַוויטש און ז. רייזען—זײַנען געווען ספּעציעל וועגן דער ייִדישער שפּראַך, וועגן די פּרינציפּן פֿון איר באַנוץ.

מ. ווײַנרײַך האָט רעפֿערירט אויף דער טעמע „וואָס איז אַזוינס ריכטיקע שפּראַך״. ער האָט אָנגעוויזן, אַז דער באַגריף „ריכטיק״ איז ניט קיין אַבסאָלוטער, ווײַל ער איז באַגרענעצט: א. דורכן ווידעראַנאַנד צווישן אַמאָליקער און היינטיקער שפּראַך (געשפּונען—געשפּינט, דרײַ טאָג—דרײַ טעג); ב. דורכן ווידעראַנאַנד צווישן דיאַלעקטן און שרײַבשפּראַך (אַזעטיקע—אַזעלכע—אַזוינע); ג. דורך אונטערשיידן אין געשמאַק. אַ רעלאַטיווע שפּראַך-ריכטיקייט איז אָבער יאָ

די ד״ר צ. שאַבאַד-אַספּיראַנטור
דער סיום פֿון צווייטן טורנוס

דעם 28סטן און 29סטן יוני 1937 זײַנען אין זאַל פֿון ייִוואָ פֿאָרגעקומען די סיום-זיצונגען פֿון צווייטן טורנוס אַספּיראַנטור א״נ פֿון ד״ר צמח שאַבאַד. דער זאַל איז געווען פֿאַרפֿולט מיט אַ גרויסן עולם געסט, צווישן זיי די אָנפֿירער פֿון דער ייִדישער שול-אָרגאַניזאַציע אין פּוילן און אַ סך אַנדערע אָנטייל-נעמער פֿון דער ייִדיש-קאָנפֿערענץ, וואָס האָט זיך אָקערשט געהאַט פֿאַרענדיקט. עס זײַנען אויך אָנגעקומען אַ סך באַגריסונגען פֿון די פֿרײַנד פֿון ייִוואָ אין לאַנד און אין אויסלאַנד מיט פּראָפֿ׳ שמעון דובנאָוו בראָש.

א. אײַזען האָט געלייענט אַן אָפּהאַנדלונג וועגן י. באַשעוויסעס בוך „דער שׂטן אין גאָרײַ״. דאָס איז אַ קאַפּיטל פֿון זײַן אַרבעט אד״ט „די ייִדישע קינסטלערישע פּראָזע אין פּוילן נאָך דער וועלט-מילחמה״.

ח. גינינגער האָט רעפֿערירט וועגן אַלפֿרעד לאַנדויס לינגוויסטישער ירושה און וועגן די אופֿנים, אויף וועלכע מען דאַרף זי באַאַרבעטן. (בײַ די זיצונגען זײַנען בײַגעווען אַלפֿרעד לאַנדויס נאָענטע קרובֿים, אינזש׳ אַנטאָן לוריא און פֿרוי פֿרידע לוריא פֿון ווין, וואָס אַ דאַנק זיי איז אַלפֿרעד לאַנדויס גאַנצער וויסנשאַפֿטלעכער איבערבלײַב אַריבער צום אינסטיטוט).

ח. דאָמב האָט פֿון זײַן אַרבעט „ירושהדיקייט און סבֿיבֿה ווי סיבות פֿון הינטערשטעליקייט״ געלייענט אַ טייל פֿון מעטאָדאָלאָגישן אַרײַנפֿיר, אילוסטרירט מיט אָבסערוואַציעס.

רייזל וואַלט האָט באַקענט די צוהערערס מיט די פּרטים פֿון קאַמף צווישן ייִדישיסטן און העברעיִסטן אין דער ווילנער „חבֿרה מפֿיצי השׂכֿלה״ אין די מילחמה-יאָרן. ס׳איז אַ קאַפּיטל פֿון איר אַרבעט וועגן דער געשיכטע פֿון ייִדיש-וועלטלעכן שולוועזן אין ווילנע.

פּ. טיקאָטשינסקי האָט רעפֿערירט וועגן דעם, ווי אַזוי עס זײַנען געשטעלט געוואָרן אין פּוילישן גרינדונגסיים (1918—1922) פֿראַגעס פֿון ייִדישער שפּראַך און קולטור. דאָס איז אַן אויסצוג פֿון דער אַרבעט וועגן דער ייִדישער פּאַרלאַמענטאַרישער רעפּרעזענטאַנץ אין נאָכמילחמהדיקן פּוילן.

פֿון ש. לעהמאַנס אַרבעט „ייִדישע פֿאָלקס-מעשׂיות״ זײַנען איבער-געלייענט געוואָרן אויסצוגן פֿון דער מעשׂה מיט אַ העלדישן פּרינץ, וואָס זײַן קראַפֿט שטעקט אין די פֿינגער פֿון דער רעכטער האַנט.

ר. ליכטשטיין וואָס האָט געאַרבעט דורכן יאָר אויף אַ מאָנאָגראַפֿיע וועגן ש. אַנ—סקין האָט דערציילט וועגן אַנ—סקיס ערשטן אַרויספֿאָר פֿון זײַן היימשטאָט וויטעבסק.

ח. מוניץ האָט איבערגעגעבן וועגן זײַן אַרבעט פֿון רעקאָנסטרויִרן די ייִדישע קליידונג אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה און בפֿרוטרוט כאַראַקטעריזירט דעם ייִדישן קאָפּפּוץ פֿון יענער צײַט.

חווה סלוצקי-קעסטין האָט געגעבן עטלעכע אויסצוגן פֿון איר אַרבעט „שול-יום-טובֿים אין לעבן פֿון קינד".

נחמה עפשטיין האָט מאָטיווירט איר קלאַסיפֿיקאַציע פֿון יידישע וויצן און באַשריבן די וויצן-זאַמלונג וואָס זי האָט צונויפֿגעשטעלט פֿון די מאַטעריאַלן אין דער פֿאָלקלאָר-קאָמיסיע פֿון ייוואָ.

ש. ז. פּיפּע האָט באַשריבן די זאַמלונג קינדערלידלעך וואָס ער האָט צונויפֿגעשטעלט, פֿאַרגלייכנדיק די יידישע לידלעך מיט שאַפֿונגען פֿון דעם מין בײַ אַנדערע פֿעלקער.

חנה פּישטשאַצער-מאַן האָט פֿון איר אַרבעט „מאָטיוון בײַם אויס-קלײַבן אַ שול" געלייענט אַ קאַפּיטל וועגן די עלטערן וואָס האָבן צו עטלעכע קינדער אין שולעלטער און שיקן זיי אין פֿאַרשיידענע טיפּן שולן.

ל. פֿרידמאַן האָט רעפֿעריערט וועגן דער ווירקונג פֿון צעכן-געזעץ אויף דער יידישער מלאָכה אין ווילנע. דאָס איז אַ קאַפּיטל פֿון דער אַרבעט וועגן דער יידישער מלאָכה אין ווילנע נאָך דער מילחמה.

מ. קאַסאָווער האָט פֿון זײַן אַרבעט „די עקאָנאָמישע לאַגע פֿון יידן אין פּוילן אין 16טן און 17טן י"ה אויפֿן יסוד פֿון דער רבנישער ליטעראַטור" צוגעשטעלט אַן אויסשניט וועגן דעם אינלענדישן האַנדל.

ב. שלאָסבערג האָט געלייענט אַ קאַפּיטל פֿון זײַן אַרבעט „די שפּראַך פֿון די דרום-יידישע שרײַבער אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י"ה" אונטערן נאָמען „חײקל הורוויצעס ספֿר צפֿנת פּענח".

אַלע איבערגעלייענטע באַריכטן וועלן זײַן געדרוקט אין די ייוואָ-בלעטער ב' XII נ' 4—5 און גייען אויך אַרויס אין אַ באַזונדער בוך פֿון 12 דרוקבויגן אין דער סעריע „אָרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער וויסנשאַפֿט", נומ' 19.

דער דריטער טורנוס פֿון דער אַספּיראַנטור, 1938/1937

פֿון די אַפּלאָקאַציעס צום דריטן טורנוס אַספּיראַנטור א"נ פֿון ד"ר צמח שאַבאַד האָט די קוואַלאָפּיצירקאָמיסיע בײַם אויספֿיר-ביורא פֿון ייוואָ ביזן 1טן סעפּטעמבער 1937 אויסגעקליבן אָט וועלכע קאַנדידאַטן און באַשטעטיקט פֿאַר זיי אַווינע טעמעס:

1. אַברהם איזען, הרובעשויוו: משה קולבאַקס שאַפֿונג.
2. שימשון ברָאטמאַכער, ביאַליסטאָק: שרײַבטלעכע אַרבעטן אין פֿאָלקשול.
3. אַהרן ברעסטאָוויצקי, ווילנע: נאַציאָנאַליטעט און נאַציאָנאַלע פֿראַגע בײַ ד"ר חיים זשיטלאָווסקין.
4. רחל גאָלינקין, דאַנציק: די יידישע קהילה אין ווילנע 1808—1845.
5. חיים גינינגער, טשערנאָוויץ: באַאַרבעטונג פֿון אַלפֿרעד לאַנדויס לינגוויסטישער ירושה (המשך).
6. גבֿריאל הויז, וואַרשע: ווילנער געטאָ בײַ הײַנטיקן טאָג.

7. רייזל וואַלט, ווילנע: די געשיכטע פֿון ייִדיש-וועלטלעכן שולוועזן אין ווילנע (המשך).
8. אירענע-רחל ווראָנאָ, וואַרשע: די יוגנט אויפֿן שוועל פֿון פּראַקטישן לעבן.
9. פּינחס טיקאָטשינסקי, ביאַליסטאָק: ייִדן אין מיִזרח-אייראָפּע בעת דער וועלט-מילחמה.
10. ראוּבֿן ליכטשטיין, מאַלעריטע: ש. אַנ—סקי, זיין לעבן און שאַפֿן (המשך).
11. שלמה לעווין, אָשמענע: ליטווישע ייִדן און דער אויפֿשטאַנד פֿון 1831.
12. דניאל לערנער, אַזדוטיטש: אַ ייִדיש שטעטל.
13. חיים מוניץ, ברעסלעוו: דער ייִדישער לעבנס-שטייגער אין מיִזרח-אייראָפּע אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה (המשך).
14. חווה סלוצקי-קעסטין, וואַרשע: ימים-טוֹבֿים און פֿאַרווייַלונגען אין לעבן פֿון שולקינד (המשך).
15. חנה סמושקאָוויטש, דיסנע: די עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פֿון ווילנע אין דער צווייטער העלפֿט 19טן י״ה.
16. נחמה עפּשטיין, ווילנע: ייִדישע וויצן.
17. שמואל-זייַנוול פּיפּע, סאָניק: קונסטלידער אין פֿאָלקסמויל.
18. חנה פּישטשאַצער-מאַן, בריסק: טאָגביכער וועגן קינדער.
19. לעוו פֿרידמאַן, מעזריטש: ייִדישע לערנייִנגלעך אין ווילנע.
20. מרדכי קאָסאָווער, ירושלים: דער סאָציאַלער מצבֿ פֿון פּוילישע ייִדן אין 16טן און 17טן י״ה.
21. אסתּר שינדעלמאַן, קאָליש: פּוילישע מאָטיוון אין דער ייִדישער ליטעראַטור.
22. בער שלאָסבערג, ווילנע: דאָס מיִזרחדיקע ייִדיש אין 16טן י״ה.

סעמינאַרן אין דער אַספּיראַנטור א״נ פֿון ד״ר צ. שאַבאַד

די אַרבעט אין דריטן טורנוס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 1טן סעפּטעמבער. באַלד אין סעפּטעמבער חודש האָבן זיך אויך אָנגעהויבן לויטן גאַנג פֿון די פֿריִערדיקע יאָרן די סעמינאַרן אויף פֿאַרשיידענע געביטן פֿון אַלגעמיינער און ייִדישער וויסנשאַפֿט. אויך דאָס יאָר, ווי אין די פֿריִערדיקע יאָרן, האָבן פֿאַר-אינטערעסירטע מחוץ דער אַספּיראַנטור אַ מיגלעכקייט אָנטייל צו נעמען אין די סעמינאַרן.

די הייַיעריקע סעמינאַרן האָבן זיך אָנגעהויבן מיט דרייַ לעקציעס פֿון דעם מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ ד״ר רפֿאל מאַהלער (וואַרשע) אויף דער טעמע: „די אַנטוויקלונג פֿון דער מאָדערנער ייִדישער היסטאָריאָגראַפֿיע״ לויט אַזאַ פּראָגראַם:

פֿון קראָכמאַלן (רנ"ק) ביז דובנאָוון — דער מיטלעלטערישער קוק פֿון ייִדן אויף זייער אייגענער געשיכטע. נחמן קראָכמאַל דער שפּעטער פֿון דער מאָדערנער טעאָריע פֿון ייִדישער געשיכטע. די טעאָריע וועגן דער מיסיע פֿון יהדות. צונק, נייגער, לוצאַטאָ, גרעץ.

די נאַציאָנאַלע ריכטונג אין דער ייִדישער היסטאָריאָגראַפֿיע (דאָס היסטאָרישע ווערק פֿון דובנאָוו) — דער אויפֿקום פֿון דער נאַציאָנאַלער ריכטונג אין דער ייִדישער היסטאָריאָגראַפֿיע. ש. שילער, ש. מארגאָלין, אַחד־העם. די אַנטוויקלונגס־פֿאַזעס פֿון דובנאָוס היסטאָרישער טעאָריע. די נייַע אײַנטיילונג פֿון דער ייִדישער געשיכטע אויף פּעריאָדן. די טעאָריע וועגן דער נאַציאָנאַלער איזאָלירונג אין גלות. די טעאָריע פֿון הומאַניזירונג און נאַציאָנאַליזירונג אין דער ייִדישער געשיכטע. אָפּשאַצונג פֿון דובנאָוס ווערק.

די נייַסטע טעאָריעס וועגן דער ייִדישער געשיכטע — די מאָדערנע סאָציאָלאָגיע וועגן דער ייִדישער געשיכטע (מ. ווייבער, א. שפּענגלער). די נייַע קאָנצעפּציע פֿון יחזקאל קויפֿמאַן. א. העלפֿרס טעאָריע וועגן אונטערגאַנג פֿון ייִדנטום. די טעאָריעס וועגן דער ייִדישער געשיכטע אין שייַן פֿון דער ווייסנשאַפֿטלעכער קריטיק.

פֿון 22סטן סעפּטעמבער ביזן 5טן אָקטאָבער האָט ד"ר ליבמאַן הערש, פּראָפּעסאָר פֿון סטאַטיסטיק אין זשענעווער אוניווערסיטעט, געגעבן א ציקל לעקציעס איבער אַלגעמיינער דעמאָגראַפֿיע לויט אַזא פּראָגראַם:

I.— דער ייִנין דעמאָגראַפֿיע; אירע הויפּטצוויגן; סטאַטיק און דינאַמיק; נאַטור און גזעזלשאַפֿט.— פּלאַץ פֿון דעמאָגראַפֿיע צווישן די ווייסנשאַפֿטן.— טעאָרעטישער און פּראַקטישער אינטערעס אין דעמאָגראַפֿיע.— באַפֿעלקערונג־טעאָריעס און באַפֿעלקערונג־ווייסנשאַפֿט.— די פֿאָרש־מעטאָדע אין דעמאָגראַפֿיע.

II.— די דעמאָגראַפֿישע אָבסערוואַציע; אירע הויפּטפּאָרמען און איר היסטאָרישע אַנטוויקלונג.— די געוויקייט פֿון די דעמאָגראַפֿישע דאַטעס; זייער פֿאַרגלייכלעכקייט אין דער צייט און אין רוים.— אַבסאָלוטע און רעלאַטיווע צאָלן. ציפֿערן און קאָעפֿיציענטן. סך־הכלדיקע און סינטעטישע (צונויפֿגעזעצטע) ציפֿערן.— דער באַגריף פֿון א „טיפּישער באַפֿעלקערונג" (standard population).— אַבסטראַקציע און ווירקלעכקייט.

אַלגעמיינע און באַזונדערע דעמאָגראַפֿיע. אונדזער ציקל לעקציעס.

III.— **חתונות.**— זייער וואָריִרונג פֿון לאַנד צו לאַנד.— צי איז פֿאַראַן א גרונט־טענדענץ אין זייער וואַריִרונג מיט דער צייט?— וואַקלונגען פֿון יאָר צו יאָר. סעזאָן־וואַקלונגען.— וויירקונג פֿון אינדיווידועלע פֿאַקטאָרן: געשלעכט, עלטער, פֿאַמיליע־מצב.— וויירקונג פֿון געדויערקע סאָציאַלע פֿאַקטאָרן: שטאָט און דאָרף; פּראָפֿעסיע און סאָציאַלער מעמד; רעליגיע. „געמישטע" חתונות.

IV.— **גטן.**— שווערקייטן פֿון אַ פֿאַרגלײַכיקער פֿאָרשונג.— די ווארײַרונג מיט דער צײַט.— אינדיווידועלע פֿאַקטאָרן: געשלעכט, עלטער, געדויער פֿון צוזאַמענלעבן, צאָל קינדער.— סאָציאַלע פֿאַקטאָרן: שטאָט און דאָרף; פּראָפֿעסיע און סאָציאַלער מעמד; רעליגיע.— טעמים און שולדיקייט.

V.— **געבורטן.**— אַבסאָלוטע און רעלאַטיווע צאָלן.— די ווארײַרונג פֿון לאַנד צו לאַנד.— די גרונטטענדענץ מיט דער צײַט. דאָס פֿאַלן פֿון דער געבורטיקייט אין פֿאַרשיידענע לענדער. צי איז אַ הויכע אָדער נידעריקע געבורטיקייט אַ פּראָגע פֿון פּאָליטישן רעזשים? צי איז עס אַ „ראַסן"-פּראָגע?— די שטרעבונגען צו הייבן די געבורטיקייט.

VI.— **געבורטן.**— וואַקלונגען פֿון יאָר צו יאָר. סעזאָן-וואַקלונגען.— אינדיווידועלע פֿאַקטאָרן: געשלעכט פֿון די געבוירענע. עלטער פֿון דער מוטער; עלטער פֿון פֿאָטער; עלטער צו דער חתונה.— געדויעריקע סאָציאַלע פֿאַקטאָרן: שטאָט און דאָרף; די ענדערונגען אין דעם פּרט מיט דער צײַט.

VII.— **געבורטן.**— געדויעריקע סאָציאַלע פֿאַקטאָרן. פּראָפֿעסיע. סאָציאַלער מעמד. ענדערונגען מיט דער צײַט. רעליגיע.

VIII.— **„אויסערגעוויצלעכע" געבורטן.**— אַבסאָלוטע און רעלאַטיווע צאָלן. ווארײַרונג פֿון לאַנד צו לאַנד. ווארײַרונג מיט דער צײַט.— געזעצגעבונג און „אומגעוויצלעכע" געבורטן. געשלעכט פֿון די „אויסערגעוויצלעך" געבוירענע.— עלטער פֿון דער מוטער. שטאָט און דאָרף. סאָציאַלער מעמד פֿון דער מוטער.

IX.— **טויטפֿאַלן.**— אַבסאָלוטע און רעלאַטיווע צאָלן.— ווארײַרונג פֿון לאַנד צו לאַנד.— די גרונטטענדענץ מיט דער צײַט. דאָס פֿאַלן פֿון דער שטאַרביקייט.— עלטער; קינדער-שטאַרביקייט; ענדערונגען מיט דער צײַט; סעזאָן-וואַקלונגען. געדויעריקע סאָציאַלע פֿאַקטאָרן: שטאָט און דאָרף; ענדערונגען מיט דער צײַט. פּראָפֿעסיע. סאָציאַלער מעמד; ענדערונגען מיט דער צײַט.

XI.— **טויטפֿאַלן.**— די וויכטיקערע טויט-סיבות. ווירקונגען פֿון סאָציאַלן מעמד אויף פֿאַרשיידענע טויט-סיבות.— זעלבסטמאָרד; ווארײַרונג פֿון לאַנד צו לאַנד; גרונטטענדענץ מיט דער צײַט; צײַטווײַליקע וואַקלונגען; געשלעכט; עלטער; שטאָט און דאָרף; ווי ווירקט די סאָציאַלע לאַגע? רעליגיע.

XII.— **פּועל-יוצאס פֿון דער דעמאָגראַפֿישער אַנטוויקלונג** אין די מערב-לענדער.— דער דורכשניטלעכער לעבנס-געדויער;

ענדערונג מיט דער צײַט; מאַנסבילשער און ווײַבערשער לעבנס-געדויער.— ביאָלאָגישער און ווירקלעכער באַפֿעלקערונג-צוּוווּקס; דער עודף פֿון דער געבורטיקייט איבער דער שטאַרביקייט; זײַן וואַרייִרונג פֿון לאַנד צו לאַנד; זײַן גרונטטענדענץ מיט דער צײַט; דער שוין דער-גרייכטער ניוואָ אין געוויסע שטעט.

XIII.— **פּועל-יוצאס פֿון דער דעמאָגראַפֿישער אַנטוויקלונג** אין די מערבֿ-לענדער.— דער עלטערבוי פֿון דער באַפֿעלקערונג; זײַן אַנטוויקלונג מיט דער צײַט; זײַנע סאָציאַל-עקאָנאָמישע פּועל-יוצאס; זײַנע פּועל-יוצאס פֿאַר דער נאַטירלעכער באַוועגונג פֿון דער באַפֿעלקערונג.— רעפּראָדוקציע און רעפּראָדוקציע-אינדעקס. באַפֿעל-קערונגען וואַקסנדיקע, סטאַציאָנערע, אַרונטערגייענדיקע; אַקטועל און ווירטועל אַרונטערגייענדיקע באַפֿעלקערונגען; דער ווירטועל אַרונטער-גייענדיקער מערבֿ.

Quo vadis, homo occidentalis?

ביידע סעמינאַרן סײַ פֿון ד״ר ר. מאַהלער סײַ פֿון פּראָפֿ׳ ל. הערש זײַנען געווען זייער גוט באַזוכט; ניט פֿאַר אַלע בעלנים צו פֿאַרשרײַבן זיך האָט געקלעקט פּלאַץ.

דעם 24סטן סעפּטעמבער האָט דער ייִוואָ אויך אײַנגעאָרדנט אַן עפֿנטלעכע אַרויסטרעטונג פֿון פּראָפֿ׳ הערשן אד״ט „דער מאָראַלישער פּרצוף פֿון די ייִדישע פֿאָלקסמאַסן אין פּוילן אין שײַן פֿון דער וויסנשאַפֿט״. די זעלבע לעקציע האָט דער לעקטאָר לויט דער בקשה פֿון די דאָרטיקע געזעלשאַפֿטן פֿרײַנד פֿון ייִוואָ אויך געלייענט אין וואַרשע, לאָדזש, קראָקע און דאַנציק.

צום אָפּפֿאָר פֿון ווילנע האָט דאָס אויספֿיר-ביוראָ אַראַנזשירט אַ גלעזל טיי לכבֿוד פּראָפֿ׳ הערשן. אין די רעדעס פֿון ד״ר מ. ווײַנרײַך, ז. קלמנאָוויטש, ז. רייזען, אַננאַ ראָזענטאַל, ל. טורבאָוויטש, די אַספּיראַנטן ח. גינינגער און ב. שלאָסבערג, מ. בערנשטיין — אין נאָמען פֿון די מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ, אַרטיסט אַ. מאָרעווסקי — איז געקומען צום אויסדרוק דער גרויסער רושם, וואָס פּראָפֿ׳ הערשס באַזוך האָט געמאַכט, עס זײַנען אונטערגעשטרײַכט געוואָרן די פֿאַרדינסטן זײַנע פֿאַר דער ייִדישער קולטור און וויסנשאַפֿט און ס׳איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן דער וווּנטש, אַז זײַן ציקל לעקציעס אין דער אַספּיראַנטור זאָל וואָס גיכער אַרויס אין בוכפֿאָרם. דער גאַסט האָט געענטפֿערט מיט אַ רעדע, אין וועלכער ער האָט אויסגעדריקט זײַן גרויסע פֿרייד איבער דער אַנטוויקלונג פֿון דעם ייִוואָ, אַרויסגעזאָגט זייער אינטערעסאַנטע געדאַנקען איבער וויסנשאַפֿט און לעבן אין שײַכות מיט די אויפֿגאַבעס, וואָס שטייען פֿאַר דעם ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט.

פֿרוי העלענע פֿרץ אין יִיווָאָ

אין שייכות מיט די הכנות צו עפֿענען אין יִידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אַ פֿרץ-מוזיי האָט דער יִיווָאָ אַראַנזשירט אין איינעם פֿון זייַנע זאַלן אַן אויסשטעלונג פֿון אַ טייל אָביעקטן פֿאַר דעם פֿרץ-צימער, ווי בילדער פֿון דעם דיכטער און זייַן מישפּחה, בריוו, כּתבֿ-ידן, אַלבאָמען, חפּצים, זעלטענע אויסגאַבעס פֿון זייַנע ווערק, איבערזעצונגען פֿון זיי אין די פֿאַרשיידנסטע אייראָפּעיִשע שפּראַכן אאַז"וו. צו דער עפֿענונג איז (דעם 25סטן מײַ) אויף דער פֿאַרבעטונג פֿון יִיווָאָ ספּעציעל געקומען צו פֿאָרן פֿרוי העלענע פֿרץ. די עפֿענונג פֿון דער אויסשטעלונג מיט איר אָנטייל איז געווען אַ שיינע אײַנדרוקס-פֿולע מאַניפֿעסטאַציע פֿאַר דעם אָנדענק פֿון דעם גרויסן דיכטער און פֿאַר דעם כּבֿוד פֿון זייַן אַלמנה. אַ פּאָר הונדערט מענטשן האָבן איבערגעפֿולט די יִיווָאָ-אוידיטאָריע, און ווען העלענע פֿרץ האָט זיך באַוויזן אין זאַל, האָט זיך דער עולם אויפֿגעשטעלט פֿון די ערטער און זי וואַרעם באַגריסט. ד"ר מ. ווײַנרײַך האָט אין זייַן באַגריסוואָרט דערמאָנט דעם באַשלוס פֿון יִיווָאָ צום 20סטן יאָר-צײַט פֿון י. ל. פרץ צו עפֿענען אַ פרץ-צימער, ווו עס זאָלן געזאַמלט ווערן אַלע מאַטעריאַלן און אָביעקטן פֿון דעם דיכטערס לעבן און שאַפֿן, אַ באַשלוס, וואָס פֿרוי פרץ האָט אַזוי געטרײַ געהאָלפֿן רעאַליזירן, אַוועקשענקענדיק דעם יִיווָאָ דאָס טײַערסטע וואָס איז אין איבערגעבליבן. ז. רייזען האָט דאַן באַקענט דעם עולם מיט דעם אינהאַלט פֿון דעם פרץ-באַנד פֿון די „יִיווָאָ-בלעטער" – איינעם פֿון די וויכטיקסטע צושטײַערס פֿאַר דער פרץ-פֿאָרשונג — און ציטירט דערבײַ אַ ריי דאָקומענטן און אַרטיקלען פֿון דעם באַנד, וואָס באַלײַכטן פֿאַרשיידענע מאָמענטן פֿון פרצעס פערזענלעכקייט און פֿון זייַן שאַפֿן. נ. ווײַניג האָט רעפֿע-רירט דאָס נײַ אַנטדעקטע העפֿט פּוילישע לידער פֿון י. ל. פרץ פֿון יאָר 1874. דער עולם איז דאַן פֿאַרבעטן געוואָרן אַ גאָרן אונטן, פֿרוי פרץ שנײַדט איבער די באַנד צו דעם אַרײַנגאַנג אין אויסשטעלונג-זאַל און די פֿאַרזאַמלטע באַקוקן מיט גרויס אינטערעס די זעלטענע פרץ-עקספּאָנאַטן. אין משך פֿון אַ פּאָר וואָכן איז די פרץ-אויסשטעלונג באַזוכט געוואָרן פֿון זייער אַ גרויסן עולם און פֿון די יִידישע שולן.

אַ קבלת-פּנים לכּבֿוד העלענע פרץ האָט אויך אײַנגעאָרדנט די יִידישע נאַטורוויסנשאַפֿטלעך-מאַטעמאַטישע גימנאַזיע (רעאַל-גימנאַזיע) אין ווילנע. דער קבלת-פּנים איז אַריבער אין אַ פֿײַערלעכער און זייער געהויבענער שטימונג.

פֿילאָלאָגישע סעקציע

פֿאָלקלאָר באַנד I, פֿילאָלאָגישע שריפֿטן באַנד IV

די קאָמיסיע פֿאַר פֿאָלקלאָר בײַ דער פֿילסעקציע האָט אין משך פֿון די לעצטע יאָרן געגרייט אַ באַנד שריפֿטן אָפּגעקליבן פֿון דעם פֿאָלקלאָר-אוצר פֿון יִיווָאָ,

וואָס הונדערטער און הונדערטער זאַמלער האָבן זינט דער גרינדונג פֿון אינסטיטוט צונויפֿגעבראַכט מכל תפוצות ישראל אין דער פֿאָלקלאָר־קאָמיסיע פֿון יִיוואָ. (צום טייל איז דער באַנד דורכגעגאַנגען די רעדאַקציע פֿון אונדזער אומפֿאַרגעסלעכן י.־ל. כהן). דער דאָזיקער ערשטער באַנד שריפֿטן פֿאַרן יִידישן פֿאָלקלאָר ווערט גאָר בקרוב פֿאַרטיק פֿון דרוק.

דער פֿאָלקלאָר־באַנד האָט אָט די אָפּטיילונגען:

I פֿאָלקסלידער (מיט נאָטן): באַלאַדעס, ליבעslידער, טאַנצslידער, חתן־כּלה־slידער און חתונה־slידער, וויגלידער, פֿאַמיליע־slידער, רעקרוטן־ און סאָלדאַטן־slידער, אַרבעטער־slידער, מילחמה־slידער, שטאָכslידלעך, הומאָריסטישע slידער, גנבֿים־slידער, slידער מיט רעליגיעזן אינהאַלט, פּורים־slידער, slידער ווענן מענטשנס גורל, פֿאַרשיידענע.

II וווּנדער־מעשׂיות: די געפֿאַנגענע בת־מלכה. דער שטאַרקער ברודער און די שלעכטע שוועסטער. דער קלוגער גנבֿ. דער רייכער און דער אָרעמער ברודער. דאָס ליבסטע. שׂרהלע אין באַקאוויון. שׂרה. חנה אויפֿן שפּיץ קלויסטער. דער בער און די קינדערlעך. באַבעlע בער. חווהlע אין קלויסטער. אַ יִיד מיט אַ באַבע. דער חתן אַ בער. דער חתן אַ שלאַנג. דער חתן אַ באָק. דער מלאך־המוות. דער אוצר.

III מסורות:

א. פֿאַרשיידענע: ווי אַזוי יידן זיצנען ניצול געוואָרן פֿון אַ גזירה. אַ חתן פֿון יענער וועלט. אליהו הנביא היילט קראַנקע. אליהו הנביא לייט צוויי גראָשן. מען וואַרט אויף משיחן. אַ יִיד לעבט פֿון ווינט. ווי אַזוי איז ראָטשילד געוואָרן אַן עושר. ראָטשילדס סוף. נאַפּאָלעאָן און זיין קערנדל. נאַפּאָלעאָן און דער קאָזשעניצער מגיד. נאַפּאָלעאָן און דער רימענעווער. מלכת שבֿא. פֿייגל וואָס ווייזען ווי קינדער. אַ שרפֿה אום יום־כּיפּור. פֿאַרשלאָסן דאָס מויל. דער הונט און די תּפֿילין. אַ הונט אַן עדות. מתים זאָרגן פֿאַר לעבעדיקע. געזען דעם מלאך־המוות. אַ הייל וואָס פֿירט קיין ארץ־ישראל. פֿון וואַנען שטאַמט „אָסטרע“? פֿון וואַנען שטאַמט „רייגראָד“, „גראַיעווע“, „לאָמזשע“? פֿון וואַנען שטאַמט „שעבערשין“?

ב. שולן און מצבֿות: ווענן דער שעבערשינער שול. ווי אַזוי טויבן האָבן געראַטעוועט דאָס בית־מדרש פֿון אַ שרפֿה. ווענן דער זאַלודאָווער שול. ווענן פֿרוזשענער בית־מדרש. ווי אַזוי איז אויפֿגעבויט געווארן די לאַשטשעווער שול. דאָס הרובעשויווער בית־מדרש. ווענן „דעם גרויסן מנין“. אַ חתן־כּלה־מצבֿה אין זשעלעכאָוו. פֿון קראָקעווער בית־עולם.

ג. צוועלף ביי נאַכט אין שול: פֿאַר וואָס וואָנט מען אָפּ פֿרי אין דער יאַסער שול. מתים צעדראַפּען אַ ינגל אין שול. מתים רופֿן אויף ביי נאַכט אין שול.

ד. קלויסטערס: וועגן דעם קלויסטער אין סטודזיעניצנע. וועגן דעם קאָרעצער קלויסטער. וועגן דעם וויזשניצער קלויסטער. פֿאַר וואָס שטייט דער סאַמאָווער קלויסטער ליידיק. אײַנגעזונקענע קלויסטערס.

ה. גילגולים. ו. אוצרות. ז. שרעטעלעך. ח. שדים: שדים אין שטוב. שדים אויפֿן וועג. שדים וואָס פֿאַרשלעפּן מענטשן. זמאָרע. שדים וואָס פֿאַרשטעלן זיך פֿאַר בעלי-חיים. שדים וואָס מאַטערן פֿערד.

V פּורים-שפּילן: דער חכם מיט דעם נאַר, רויבער-באַנדע-שפּיל, דער גזלן, זאַנוועלע פּינקע-שפּיל, שנײַדער-שוסטער-שפּיל, דער טאַטע מיטן זון, רבינו גרשם-שפּיל, די אײַנגעמויערטע פֿרוי, רבי-שפּיל, חסיד-דײַטש-שפּיל, דער חסיד מיטן דײַטש, פֿראַגמענט פֿון חסידים-שפּיל.

VI סימנים און סגולות.

VII ויצן.

די שריפֿטן פֿאַר יִידישן פֿאָלקלאָר וועלן האַלטן איבער 20 דרוקבויגן און וועלן זײַן די ערשטע פּובליקאַציע פֿון דעם מין אויפֿן פֿעלד פֿון דעם יִידישן פֿאָלקשאַפֿן.

דער פֿאָלקלאָר-באַנד איז געהיילקט דעם אָנדענק פֿון דעם אָנפֿירער פֿון דער פֿאָלקלאָר-קאָמיסיע בײַם יִיוואָ י. ל. כהנען ז"ל. פֿאַר צוגרייטן דעם באַנד האָט געגעבן אַ סובסידיע דער ליטאַוער-פֿאָנד.

היסטאָרישע סעקציע

די פּינקסים-אַקציע פֿון דער היסטאָרישער קאָמיסיע פֿאַר פּוילן

ווי מיר האָבן שוין מודיע געווען אין די „ידיעות" (61—65), האָט די היסטאָרישע קאָמיסיע פֿאַר פּוילן בײַם יִיוואָ פֿראָקלאַמירט אַ פּינקסים-אַקציע, וועלכע האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפֿגאַבע צונויפֿצוזאַמלען ידיעות וועגן אַלטע פּינקסים און אַנדערע היסטאָרישע דאָקומענטן, וואָס זײַנען נוגע די יִידישע פֿאַרגאַנגענהייט אין פּוילן. ביז איצט זײַנען שוין אָנגעקומען פֿון איבער 100 שטעט ענטפֿערס, וואָס ברענגען ידיעות וועגן העכער 300 פּינקסים, ווי אויך אַנדערע היסטאָרישע דאָקומענטן. אָט איז די ערשטע רשימה שטעט און נעמען פֿון אונדזערע קאָרעספּאָנדענטן, וואָס האָבן זיך געגעבן די מי און צוגעשיקט ערנצט באַאַרבעטע ענטפֿערס אויף דער אַנקעטע:

יוסף קאַמיאָנער — וולוין, ה. ראָזענזאָן — טאַרנאָגראָד, מ. הודעס — פּולטוסק, ג. גאָלדבערג — סלאָנים, יוסף בעאַטוס — פּידרי, וועד-הקהילה — גראָדנע, נח גריס — האָשטשע, אַבֿרהם שוואַרצון — סטאָלין, מענדל גאָלדפֿאַרב — סטאַשעוו, מאיר קאָנסקער — מאַטשעיאָוויץ, גדליה ניבאָרסקי — שרעניק, נ. קאַצקאָוויטש — לינטופ, אלי רידניק — קאַסטאָפּאָל, אַבֿרהם גאָלדקאָרן — סקאַלמיעזש, יעקב זיגלער — טישמעניץ, משה בינשטאָק — קאָלקי, ג"ח-קאַסע — יאַוואָרזשנע, א. מילענדער — זאַרעמבי קאָשטש,

פֿאַרוואַלטונג פֿון דער ייִדישער קהילה — פּינסק, ישראל כאַיִט — ראַטנע, ש. וואָלפֿאָוויטש — נאָוואַרעדאָק, אַ פֿרײַנד פֿון שידלאָוועץ, מ. ליבערמאַן — בערזשאַן, רב משה סרעברניק — בראָדניץ, יהושע גערטנער — קאָסאָוו, לעאָן שטרײַט — סטאַניסלאָוו, משה אַבעלמאַן — אָסטרע, אײַזיק קעלמער — זשיכלין, ז. רזשעטעלני — קאַלושין, פֿאַרוואַלטונג פֿון דער קהילה — אָסטראָווצע, יוסף בערגער — לובלין, יוסף מינץ — רייוויץ, יצחק לען — שוויערזשע, בן-ציון געווירץ — טוראָבין, שלמה קאַצענעלבאָגן — לישקאָוויץ, גמילות-חסדים-קאַסע „אחיעזר" — זאַקראָטשים, אליעזר רובינשטיין — סאָקאָלאָוו, לייזער וואַרמאַן — אָלקעניק, רבֿ ד"ר אהרן אײַזענשטיין—ציעשין, ש. ווינטער — וולאָצלאַוועק, מ. טרזשעבוצקי — פּאָריסעוו, מ. פּערניק — אַנטאָפּאָל, פֿאַרוואַלטונג פֿון דער ייִדישער קהילה — פּרעמיסלע, ייִדישע געז' פֿאַר לאַנדקענטעניש — לודמיר, ש. פֿוקסמאַן — באַראַנאָוויטש.

אַ סך פֿון די אָנגעגעבענע פּינקסים שטאַמען פֿון 17טן און אָנהייב 18טן י"ה און האָבן אַ גרויסן ווערט, וואָרעם זיי באַלײַכטן די טעטיקייט פֿון אַמאָליקע קהילות, חבֿרות אדג"ל, ווי אויך די קעגנזײַטיקע באַציִונגען צווישן ייִדן און דער מאַכט אין אַמאָליקע צײַטן.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פּינקסים-אַקציע האָט ד"ר [illegible] מאַהלער באַזוכט דאָס שטעטל פּינטשעוו, ווו ער האָט אויפֿן אָרט זיך באַקענט מיט די דאָרט פֿאַראַנענע פּינקסים און געמאַכט געוויסע אינטערעסאַנטע אָפּשריפֿטן. אין ווילנע האָט ד"ר מאַהלער אויפֿגענומען גענויע ידיעות וועגן די פּינקסים וואָס געפֿינען זיך אין ייִוואָ, אין אַנ—סקי-מוזיי א"אַ.

אַ געוויסע הילף בײַ דער פּראָפּאַגירונג פֿון דער אַקציע און בײַם צונויפֿזאַמלען ידיעות וועגן פּינקסים האָבן געגעבן אַ ריי אינסטרוקטאָרן און באַאַמטע פֿון „דזשאָינט" און „צעקאַבע".

די צאָל אָנגעקומענע תשובֿות איז אָבער ווײַט נישט קיין גענוגע און אַלע, וואָס קענען מיטהעלפֿן אין דער אַקציע פֿון דער היסטאָרישער קאָמיסיע, ווערן געבעטן ניט אָפּצולייגן זייער ענטפֿער.

גלײַכצײַטיק מיט דער זאַמלונג פֿון ידיעות וועגן פּינקסים טרעט איצט צו די קאָמיסיע צום צווייטן עטאַפּ פֿון דער אַקציע, הײַנו — צו דער קאָפּירונג פֿון די וויכטיקסטע דאָקומענטן און פּינקסים. פֿון די תשובֿות פֿון די קאָרעספּאָנדענטן ווײַזט זיך אַרויס, אַז אַ סך פּינקסים געפֿינען זיך בײַ פּריוואַטע פּערזאָנען (בײַ גבאים, שמשים א"אַ). אַ סך פֿון זיי זענען שוין טיילווײַז צעשעדיקט און עס פֿעלן אין זיי עמודים, אַנדערע זענען בכלל פֿאַרלוירן געגאַנגען און וועגן זיי זענען פֿאַראַן נאָר ידיעות. כדי אָפּצוראַטעווען פֿאַר דער ייִדישער געשיכטע די געבליבענע מאַטעריאַלן, איז אומבאַדינגט נייטיק זיי צו קאָפּירן און צו קאָנצענטרירן די אָפּשריפֿטן אין דעם אַרכיוו פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט. די קאָמיסיע האָט שוין צונויפֿגעשטעלט אַ רשימה פֿון די וויכטיקסטע פּינקסים, וואָס דאַרפֿן איבערגעשריבן ווערן אין דער ערשטער ריי.

אָפּרופֿן אויף די „היסטאָרישע שריפֿטן פֿון יִיווָאָ" ב׳ II

דער רַב-הכּולל פֿון דרום-אַפֿריקע פּראָפֿ׳ ד״ר י. ל. לַאַנדוי שרַיבט אין צוויי גרויסע אַרטיקלען South African Jewish Times פֿון 16טן און 23סטן יולי 1937:

„אויב דער יִיווָאָ האָט נאָך געדאַרפֿט ווי עס איז באַגרינדן זײַן רעכט אויף גרויסער אָנערקענונג פֿון זײַן לִיטעראַרישער אַרבעט און אויף דער מאָראַלישער און פֿינאַנציעלער שטיצע פֿון יִידישן קיבוץ איבער דער גאַנצער יִידיש רַיידנדיקער וועלט, האָט ער דאָס געטאָן באמת איבערצײַגנדיק דורך זײַן נײַער פּובליקאַציע „היסטאָרישע שריפֿטן", אַ יובל-בוך צו שמעון דובנאָוועס 75סטן געבוירנס-טאָג. ס׳איז אַ ווערק וואָס פֿאַרחידושט און וואָס זײַן לִיטעראַרישע ווערדע קען ניט אויסשפּיק אַרומגערעדט ווערן אין אַ קורצן אַרטיקל. באמת פֿאַרדינט יעדערער פֿון די 40 צושטײַערס אַ באַזונדערע רעצענזיע".

ב. צבִיון אין „פֿאָרווערטס" פֿון 7טן אויגוסט 1937:

„...דאָס אייניציק שלעכטע, וואָס מען קען זאָגן וועגן דער רעדאַקציע, איז וואָס זי האָט אין איין בוך אַרײַנגענומען אַ צו גרויסן און אַ צו רײַכן מאַטעריאַל. עס איז אַן אוצר פֿון יִידישע היסטאָרישע פֿאַרשונגען און היסטאָריש יִידישע דאָקומענטן. די רעדאַקציע קען זיך בלויז פֿאַרענטפֿערן דערמיט, וואָס דער מאַטעריאַל איז אַזאַ אינטערעסאַנטער, אַזאַ וויכטיקער און אַזאַ פֿאַרשיידנ-אַרטיקער, אַז עס איז געווג שווער בײַצושטיין דעם ניסיון עפּעס אָפּצולייגן אויף אַן אַנדערש מאָל. איך וויל אָבער ניט פֿאַרענדיקן, ניט האָבנדיק אויסגע-דריקט אָנערקענונג דעם יִידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט פֿאַר דעם העכסט וויכטיקן בוך, מיט וועלכן ער האָט באַרײַכערט די יִידישע געשיכטע".

ד״ר יעקבֿ מייטלִיס אין אַ גרויסן אַרטיקל „מאָדערנע יִידישע געשיכטע-פֿאָרשונג", אין „דער צײַט", לאָנדאָן, פֿון 13טן אויגוסט 1937:

„...שוין די אויסווייניקסטע פֿאָרם פֿון דעם באַנד איבערראַשט; הײַנט ערשט זײַן אינעווייניקסטער פֿאַרנעם, די עשירות פֿון אַרבעטן, וועלכע נעמען אַרום די פֿאַרשיידנסטע געביטן און תקופֿות פֿון דער יִידישער היסטאָריש פֿאָרשונג, פֿון דער נאָענטער פֿאַרגאַנגענהייט ביז אַרויף אין די בליצײַטן פֿונעם יִידנטום אין מיזרח מיט זײַנע אויטאָנאָמישע אינסטיטוציעס און אייגנאַרטיקן לעבנס-שטייגער. וועט עס איז נאָר אַ ביסל באַהאַוונט אין די פֿאַרעלטערטע מעטאָדן פֿון דער אַזוי גערופֿענער חכמת-ישראל אין מערבֿ-אייראָפּע פֿאַר די לעצטע צענדלינגער יאָרן מיט איר ספּעציעלן קוק אויף די יִידיש געשיכטלעכע פֿענאָ-מענען...— דער וועט באַלד פֿאַרשטיין דאָס נײַע, וואָס די מאָדערנע פֿאָרשער אַרום דעם יִיווָאָ ווילן געבן... אין די אַרבעטן פֿון דער יונגער יִידישער וויסנ-שאַפֿט פֿילן מיר באַלד אַרויס די ראַנגלענישן און דעם קאַמף פֿון דער צײַט, דעם לעבעדיקן ציטער פֿון דער עפּאָכע.

„עס איז אַ ייִדישער ספֿר אין בעסטן זין פֿון וואָרט, מאָדערן לויט זײַן אַלגעמיינעם צוגאַנג און וויסנשאַפֿטלעכן מעטאָד. דערצו איז ער נאָך מלא וגדוש מיט כּל המיני חידושים און וויכטיקע אַרבעטן, מיט היסטאָרישער בקיאות פֿאַרבונדן מיט לומדות, מיט אַ שפּע פֿון דאָקומענטן און אַרכיוו-מאַטעריאַלן... אַ רייַ יונגע וויסנשאַפֿטס-מענער וויי באַקאַנטע ייִדישע מלומדים פֿרעזענטירן אונדז דאָ די לעצטע רעזולטאַטן פֿון זייערע פֿאָרשונגען אויף די פֿאַרשיידענע געביטן פֿון דער ייִדישער היסטאָריאָגראַפֿיע. מיט גרויס פֿלייַס פֿאַרטיפֿן זיי זיך אין דער רבנישער ליטעראַטור, באַאַרבעטן מיט אַ סך פֿאַרשטענדניש וויכטיקע פּרטים און עפּיזאָדן פֿון ייִדישן לעבן, ציען אַרויס אויפֿן אייבערפֿלאַך אַלטע דאָקומענטן און פֿאַרגעלטע פּינקסים, וואָס אַ גליקלעכער צופֿאַל האָט זיי אונדז דערהאַלטן, און שעפּן פֿון דאָרט וויכטיקע ידיעות וועגן אונדזער נאָענטן און ווייַטן עבֿר, צונויפֿטראָגנדיק איין ציגל נאָך דעם אַנדערן צו דעם וויכטיקן בינין פֿון דער ייִדישער היסטאָרישער פֿאָרשונג"...

ד"ר משה קרעמער, אין „הבקר", תּל-אָבֿיבֿ, פֿון 13טן אויגוסט:

„... מיר קענען זאָגן אָן אַ גוזמא, אַז דאָס איז איינע פֿון די חשובֿסטע אויסגאַבעס פֿאַר די לעצטע יאָרן, וואָס זײַנען אַרויס אויפֿן פֿעלד פֿון דער ייִדישער געשיכטע וועגן די לעצטע תּקופֿות (פֿון 14טן ביזן 20סטן יאָרהונדערט)... איינע פֿון די וויכטיקסטע מעלות איז וואָס כּמעט אַלע אַרבעטן זײַנען זיך סומך אויף אַרכיוו-מאַטעריאַלן. מען דאַרף אויך אויסצייכענען צום גוטן די אויסערלעכקייט פֿון דעם בוך, פֿאַרזען מיט אַ סך רעפּראָדוקציעס פֿון דאָקומענטן, בריוו און חתימות".

עס זײַנען אויך געווען אויספֿירלעכע רעצענזיעס פֿון פּראָפֿ' מ. באַלאַבאַן אין Nasz Przegląd, נ. מײַזיל אין „היינט", ד"ר א. מוקדוני אין „מאָרגן זשורנאַל" א"אַ, וואָס שאַצן זייער הויך אָפּ דעם באַטײַט פֿון דער גרויסער אויסגאַבע און דעם אויפֿטו פֿון איר רעדאַקטאָר אַ. טשערײַקאָווער.

מלך ראַוויטש אין שליחות פֿון ייִוואָ קיין דרום-אַמעריקע

דעם 3טן אויגוסט האָט מלך ראַוויטש פֿאַרלאָזט זײַן נײַע היים (מעלבורן, אויסטראַליע), פֿאַלגנדיק דעם רוף פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט צו מאַכן אַ פּראָפּאַגאַנדע-טור פֿאַרן ייִוואָ אין די לענדער פֿון דרום-אַמעריקע— אַרגענטינע, אורוגווַי, טשילי, בראַזיל. דער באַזוך פֿון דעם באַוווסטן ייִדישן דיכטער און עסעיִסט אין די דאָזיקע לענדער וועט זיכער אַקטיווירן אַלע פֿרײַנד פֿון דער ייִדישער קולטור און וויסנשאַפֿט און וועט זײַן אַ געשעענישׂ אין דעם דאָרטיקן ייִדישן קולטור-לעבן. עס איז אויך צו האָפֿן, אַז מלך ראַוויטשן וועט אויך געראָטן אַ רוק צו טון פֿאָרויס די פֿון ייִוואָ שוין לאַנג באַשלאָסענע איניציאַטיווע אַרויסצוגעבן אַ זאַמלווערק וועגן די ייִדישע ייִשובֿים אין דרום-אַמעריקע, קודם-כּל — אין אַרגענטינע.

מיר דערוואַרטן פֿון אַלע אונדזערע פֿרײַנד די אַקטיווסטע מיטהילף פֿאַר מלך ראַוויטשן אין זײַן וויכטיקער ייִוואָ-שליחות.

צו מלך ראַוויטשעס אָפּפֿאָר פֿון אויסטראַליע האָט דער רעדאַקטאָר פֿון דעם וואָכנבלאַט „די אויסטראַלישע ייִדישע נייַס" (אין נומ׳ פֿון 30סטן יולי) געשריבן אין אַ לייט-אַרטיקל צ״א:

„מען קאָן אָן גוזמא זאָגן: מיט מלך ראַוויטשעס אָפּפֿאָר פֿון אויסטראַליע ווערט אָפּגעשלאָסן אַ וויכטיקער קאַפּיטל אין דעם היגן ייִדישן קולטור-לעבן... זינט ראַוויטש האָט זיך באַזעצט אין אונדזער מיט, האָבן ייִדישע קולטורווערטן אָנגעהויבן בייַ אונדז צו ווערן לעבעדיקע פֿאַקטאָרן. שוין זײַן פּערזאָן אַליין האָט פֿאַר אונדז פֿאַרקערפּערט דעם וועלטפֿאַרנעם פֿון דער מאָדערנער ייִדישער קולטור.

„מיר האָבן מיט זײַן אָנוועזנקייט דערפֿילט מיט אַ מאָל די פֿעדעם, וואָס בינדן אונדז צונויף מיט דעם גאַנצן ייִדישן כּלל, מיט אַלע זײַנע ראַנגלענישן און פּראָבלעמען.

„...ער האָט געשאַפֿן די נאָכמיטאָג-קורסן, אַן ערשטער אָנזאָג פֿון דער מעגלעכקייט צו באַשאַפֿן הי אַ מאָדערנע וועלטלעך-ייִדישע שולע. ער האָט אָרגאַניזירט אַ סיסטעמאַטישן קורס פֿון ייִדישער לייטעראַטור פֿאַר דערוואַקסענע. ער האָט מיט אָט דעם קורס נישט נאָר אויפֿגעוועקט אַ לעבעדיקן אינטערעס בייַ צענדלינגער מענטשן צו דער ייִדישער לייטעראַטור, נאָר ער האָט אויך דעם היגן עולם באַקאַנט געמאַכט מיט אַ גאַנצער רייַע נייַע, יונגע שרייַבערס, וואָס זענען דאָ געווען לחלוטין אומבאַווּסט. ער האָט געבראַכט צו שטאַנד דעם אויסטראַליש-ייִדישן אַלמאַנאַך, אַ בוך וואָס וועט אָן שום ספֿק נאָך שפּילן אַ גרויסע ראָלע אין דער ווייַטערדיקער אַנטוויקלונג פֿון דעם ייִדישן קולטור-לעבן אין אויסטראַליע.

„דאָס איז נאָר אַ טייל פֿון די דערגרייכונגען וואָס מיר האָבן צו פֿאַרדאַנקען ראַוויטשן... דאָס זײַנען נישט קיין צופֿעליקע, ספּאָראַדישע אויפֿטוען, נאָר אַ פּלאַנמעסיקע, צילבאַווּסטע טעטיקייט, וואָס פֿירט צו איין צוועק: צו פֿאַרבינדן די ייִדישע אויסטראַליע מיט דער גרויסער ייִדישער וועלט, אַרייַנצוברענגען אין דעם היגן ייִדישן לעבן די ווערטן פֿון דער ייִדישער וועלטקולטור.

„סך-הכּל האָט ראַוויטש פֿאַרבראַכט צווישן אונדז קנאַפּע צוויי יאָר. עס איז שווער זיך פֿאָרצושטעלן, אַז איין מענטש האָט דאָס אַלץ געקאָנט מתקן זײַן אין משך פֿון אַזאַ קורצער צייַט".

לכּבוד מלך ראַוויטשן זײַנען פֿאָרגעקומען אָפּשייד-אָוונטן אין מעלבורן און סידניי.

*

פּ׳ מאָריס פֿראַנקאָ, קריסטאָבאַל, קאָלומביע, האָט אין רעזולטאַט פֿון דער אַקציע פֿאַרן ייִוואָ אין קאָלומביע פֿון פּ׳ ש. רעזניק צוגעשיקט דעם ייִוואָ אַ סומע פֿון 22 דאָלאָר, וואָס עס האָבן בייַגעשטייערט די פּ״פּ: קאַרדאַנסקי און גיטיס, עזרא דאַבאַה און קאָ׳, האָמסאַני אַזראַק, אַלעקסאַנדער תּושיה, לעאָן נחמד, חיים פֿרייַער.

די אַקציע פֿון ה. גילישענסקי אין ליטע

אין משך פֿון די חדשים מײַ — יוני האָט דער מיטגליד פֿון דער צענטראַלער פֿאַרוואַלטונג ה. גילישענסקי דורכגעפֿירט אַן אַקציע פֿאַרן יִוואָ אין ליטע. די פֿרײַנד פֿון דער ייִדישער קולטור אין דעם דאָזיקן אַקטיוסטן ייִדישן יִשובֿ האָבן זיך אין שטאָט און אין שטעטל מאָביליזירט פֿאַר דער שליחות פֿון יִוואָ און אַן איבעריק מאָל אַרויסגעוויזן זייער גרייטשאַפֿט בלבֿ ונפֿש פֿאַר דער ייִדישער קולטור און וויסנשאַפֿט.

אין נאָמען פֿון דער צענטראַלער פֿאַרוואַלטונג שיקן מיר איבער אַ האַרציקן יישר-כּוח אונדזערע גרופּעס פֿון דער „געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון יִוואָ אין ליטע". זייער שטענדיקער וואַרעמער אָפּרוף אויף די נויטן פֿון יִוואָ איז אַ טרייסט אין אונדזערע שוועריקייטן.

אַ באַונדערס וואַרעמען דאַנק קומט דער גאַנצער ייִדישער פּרעסע אין ליטע, בפֿרט דעם „פֿאָלקסבלאַט", פֿאַר דער ברייטער מאַראַלישער שטיצע, וואָס זי האָט געגעבן אונדזער שליח ה. גילישענסקין.

מיר וועלן אויך דערמאָנען די אַקטיוויסטן פֿרײַנד פֿון יִוואָ אין ליטע, וואָס האָבן געהאָלפֿן ה. גילישענסקין אין זײַן מיסיע.

קאָונע: — ד"ר. מ. מאַטיס, ד"ר. מ. סודאַרסקי, פֿר' א. סודאַרסקי, ש. זיידעלסאָן, מ. קאַנטאָר, ש. מילישקאָווסקי, ה. מערקין, ט. שערעשעווסקי, י. קרעטשמער, שעיה ראָזאָווסקי, נ. באָבראָוו, העלענע כאַצקעלעס, ר. מאַטושעוויטש.

ווילקאָמיר: — אַדוו' א. גאָלדבערג, ד"ר ח. ראַכמיל, אַדוו' מ. גאָלדבערג, אַדוו' ב. גאָלאָמב, מ. מאַן.

שאָוול: — דיר' א. העלער, גאָרדאָן, מ. קאַצאָוויטש, אַדוו' ג. טרוסקוס, אַדוו' זיווילטשינסקי, ל. טאָדעס.

פּאָנעוועזש: — ד"ר ה. לאַנדוי, ד"ר באָראָק, דיר' ב. לעווין, גווינט, ב. לאָנדאָן, ל. גליצמאַן, ב. קורצער.

מאַריאַמפּאָל: — ש. שור, א. אַמסטערדאַמסקי, א. לוריע, אינזש' לוריע, אַדוו' שפּונדער, ה. יאַבלאָנסקי.

ווילקאָווישקי: — אַדוו' י. ניצעוויטש, מ. לאַפּאַלאָצקי, דיר' א. טיגער, דיר' מ. גען, אַדוו' א. לודווינאָווסקי, ד"ר ראַטשקאָווסקי, מ. קליינשטיין, ש. איידעלס.

נייַשטאַט (קודירקאַ): — דיר' ז. טומפּאָווסקי, אַדוו' מ. שימבערג.

קיבאַרט: — דיר' סענאַל א"א.

אַליטעס 2.: — אַדוו' מ. פֿינקלשטיין, ד"ר א. גאַביי, דיר' פּראָמאַן, ד"ר זעליכאָוו.

* * *

אין דער רשימה בײַשטײַערער פֿון דאַנציק („ידיעות" 3—5) איז דורכגעלאָזט געווארן מ. ביסטריצקי (10 גולדן).

די אַקציע פֿון ד"ר י. שאַצקי אין מעקסיקע

דער מיטגליד פֿון דער עקזעקוטיווע פֿון אַמאָפּטייל פֿון ייוואָ ד"ר יעקבֿ שאַצקי האָט אין יוני—יולי דורכגעפֿירט אַן אַקציע פֿאַרן אינסטיטוט אין מעקסיקע. אונטערפֿירנדיק דעם סך־הכל פֿון דער אַקציע שרייבט די צייטונג „דער וועג", מעקסיקע, פֿון 17טן יולי 1937, צ"אַ:

„די אַקציע איז געווען אַגוואַלדיקער דערפֿאָלג, נישט נאָר אַמאַטעריעלער, נאָר אויך אַ מאָראַלישער... די זאַמלער מיט ד"ר י. שאַצקי בראש זײַנען אויפֿגענומען געוואָרן דורך דער ייִדישער באַפֿעלקערונג מיטן גרעסטן רעספּעקט. מען האָט באַגעגנט מיט בריייטע אָרעמס און יעדער לויט זײַן מעגלעכקייט האָט צוגעטראָגן דעם מאַקסימום פֿאַר די בויער פֿון דער אינסטיטוציע, וואָס זאַמלט איין דעם גאַנצן גייסטיקן פֿאַרמעגן פֿון אונדזער פֿאָלק. — דעם גרעסטן חלק — אויסער די פּאָר אַקטיוווע טוער, וועלכע האָבן זיך איינגעשפּאַרט מיט לייב און לעבן און אויסער דער פּראָפּאַגאַנדע פֿון „וועג", האָט ביײַגעטראָגן די פּערזענלעכקייט פֿון ד"ר י. שאַצקי. ס׳איז נאָך ניט געווען קיין איין שליח, קען מען זאָגן, וועלכער זאָל זיך אַזוי אַרײַנווארפֿן מיט לייב און לעבן אין דער אַרבעט פֿאַר דעם צוועק, ווי דאָס האָט געטאָן ד"ר שאַצקי. און מען דאַרף אים דעם קרעדיט אָפּגעבן. — עס איז באמת כּדאַי צו פֿאַרצייכענען, אַז די אַקציע, נאָך אַלע שטערונגען און מניעות, סײַ צוליב דעם וואָס עס איז געפֿירט געוואָרן גלײַכצײַטיק נאָך אַן אַקציע — פֿאַר צישע — סײַ צוליב דער קלייַנער צאָל טוער — איז זי דאָך געקרוינט געוואָרן מיט דעם גרעסטן מאַטעריעלן און מאָראַלישן דערפֿאָלג. — דאָס באַווײַזט, ווי אונדזער יישוב שאַצט אָפּ אַלץ וואָס ווערט אויפֿגעטאָן אויף דעם קולטורעלן געביט און ווייסט אויך, ווי אָפּצושאַצן ייִדישע פּערזענלעכקייטן, ווי אַ ד"ר שאַצקי, אַ מענטש, וואָס גיט אָפּ אַלץ וואָס איז מעגלעך פֿון זײַן זײַט פֿאַר זײַן אידעאַל".

בשעת זײַן באַזוך אין מעקסיקע האָט ד"ר יעקבֿ שאַצקי געהאַלטן רעפֿעראַטן אויף אָט די טעמעס: ניצשע, דער טאַטע פֿון היטלעריזם און ראַסן־טעאָריע אין ליכט פֿון וויסנשאַפֿט; קאַפּיטאַליזם, סאָציאַליזם און ייִדנטום; די פּסיכאָאָגיע פֿון סעקסועלן לעבן (פֿרוידס פּסיכאָאַנאַליז); איז טעאַטער אילוזיע אָדער ווירקלעכקייט; פּסיכאָלאָגיע פֿון הומאָר.

די רשימה פֿון די בײַשטײַערער וועלן מיר ברענגען אין קומעדיקן נומער.

פֿאַר דער ביבליאָטעק און אַרכיוו

האָבן אין משך פֿון דער באַריכטציַט צוגעשיקט:

ח. רעמיגאַלסקי, ווילנע: מ. ליטוואַקאָוו, אין אומרו קיַעוו 1919; ד"ר א. ווירשובסקי, „פּסיכיאַטרישע הילף פֿאַר דער ייִד' באַפֿעלקערונג אין ווילנער גובערניע" (רוסיש — אין Евр. Медицинский Голос 1910); י. בן־יעקבֿ, מכתבים ושירים שונים (לײַפּציק 1842); א נומער Цветник Иудеи

(קינדער-זשורנאַל 1912); Евреи в России מאָסקווע 1906 א״אַ; 2 בילדער: ש״י פֿין, פּרץ סמאָלענסקין. פֿרוי ווערא גינזבורג, וואַרשע: אַ מגילה אויף פּאַרמעט, פֿונעם באַזיץ פֿון איר פֿאָטער ירחמיאל ברוידע אין ווילנע. ישראל ליכטענשטיין, וואַרשע: הגדה מיט ביאורים פֿון חיים מושקאַט מעזריטש תרע״ד. ד״ר מ. ראָזענטאַל, ווילנע: יוליוס וואָלפֿסאָן, Paraphrasen über jüd. Volksweisen, פֿאַר קלאַוויר, I, ווין 1925. אהרן באַריד (דורך נאַטאַן מאַרק), פּיאַטראַ ניאַמץ: ספֿר מסורת סיג לתורה פֿון ר׳ מאיר ב״ר טודרוס הלוי, בערלין 1761. ח. ל. פּאָזנאַנסקי, לאָדזש: דרוקזאַכן, בפֿרט בונדישע. ה. היללער, עדמאָנטאָן: אַ קאַרטל פֿון עמאַ גאָלדמאַן. העלענע פֿראַנק, לאָנדאָן: אַ בילד פֿון יעקבֿ דינעזאָן. אלקנה געלער, קאָוולע (דורך א. איוועניצקי): צוויי בריוו פֿון שלום-עליכם צו הענעך געלער פֿון יאָר 1889. י. גערשטיין, ווילנע: פּראָגראַם פֿון אַ פּרץ-אַקאַדעמיע אין וויטעבסק 1918. ישעיה טויב, קוטנע: דעם גאַנצן אַרכיוו פֿון „לעגיאָן א״נ פֿון בערעק יאָסעלעוויטש״, וואָס האָט עקסיסטירט אין קוטנע פֿון 10טן אָקטאָבער 1933 ביזן 10טן סעפּטעמבער 1935 (179 נומע־ן, 5 שטעמפּלען, אַ קאָמפּלעקט פֿון אַ לעגיאָניסטישן מונדיר מיט אַ פֿולער רשימה פֿון אַרכיוו און מאַטעריאַלן וועגן בערעק יאָסעלעוויטש-אינסטיטוציעס אָדער אונטערנעמונגען אין פֿאַרשיידענע שטעט); נומערן פֿון דער „פֿאַלאַנגאַ״ — דעם פּוילישן „שטירמער״. מ. באַרוכין, ווילנע: אַנ-סקיס געזאַמלטע ווערק אין רוסיש ב׳ 3: באַריכטן פֿון די צוזאַמענפֿאָרן וועגן פּראָפֿעסיאָנעלער בילדונג פֿאַר ייִדן, אַרויסגעגעבן פֿון דער ייִקאַ, פּט״ב 1911, Евреи в общей школе, Птб. 1914; Д. Пасманик, Русская революция и еврейство, Париж 1923; Еврейские силуэты Сборник א״אַ. אפֿרים איציקסאָן, דוקשט: „די שיינע העלענע״ (מעשׂה-ביכל פֿון יעקל לערער, 1911). גרשון פּיפּע, לעמבערג: אַ קאָפּיע פֿון י. ח. ברענערס אַ יוגנט-פֿאָטאָגראַפֿיע און אַ פּאָסטקאַרטל צו ברענערס אַ פֿרייַנדין. ל. מ. שטיין, שיקאַגע: מעמאָראַנדום פֿון די ש״ע-שולן אין שיקאַגע צו דעם ראַט פֿאַר ייִדישער דערציִונג. חיים רייך, טשאָרטקעוו: קאָלומבוס 1857; אויף פּאַרמעט געשריבענע דרשה אין ייִדיש צום חומש.

אינזש׳ י. מרגליות, לאָדזש: דעם ספֿר „התורה והחיים״ פֿון זייַן זיידן ישעיה יאָלעס, אַרויסגעגעבן לויט דעם מחברס כתבֿ-יד. אַדוו׳-אַפּל׳ אַלעקסאַנדער אַדינסקי, ווילנע: אַ קאָלעקציע טשיקאַווע בילדקאַרטלעך פֿון ייִדישן לעבן, (פֿון תנאים ביז צום גט), אַרויסגעגעבן אין קראָקע פֿאַר דער מלחמה. י. בערגער, לובלין: דרוקזאַכן. איינגעלצין, פּאָדבראָדז: דרוקזאַכן.

האַנס מ. שוואַרץ, בערלין: פֿאַרשיידענע אַרטיקלען, וואָס ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט וועגן ייִדישן ספּאָרט. יעקבֿ פּופּקאָ, לידע: אַ נומער „לידער פֿאָלקסבלאַט״ מיט זייַן איבערבליק וועגן דער ייִדישער געשיכטס-פֿאָרשונג אין לידע. ל. עפּשטייי, טיענסטין: The Jewish Presse in China פֿון רודאָלף לעווענטאַל, ответ по евр. вопросу, от Абраама, באַריכטן און דאָקומענטן פֿון דעם ייִדישן קהלשן לעבן אין טיענטסין.

דורך ב. שלאָסבערגן, ווילנע: פֿון די פֿפֿ׳ בונימאָוויטש, גיסער, לעווין, פּאָטאַפּאָוויטש, קוץ און שובין (טראָק) — פֿאַרשיידענע ספֿרים; פֿון פֿ׳ שובינען אויך אַ פּינקס פֿון דער נאַוואַרעדקער חבֿרה מישניות פֿון יאָר 1756. (פֿ׳ שובין האָט דעם פּינקס געקראָגן מילחמה-צײַט פֿון אַ פּוילישן סאָלדאַט).

ב. יאַנאָוויטש, ביאַליסטאָק: אַ העפֿט ייִדישע מאַרקעס, קופּאָנעס, קאַרטלעך; וואַרעמקייט — סקריפּטקורס פֿון צווייטן קלאַס פֿון דער ביאַליסטאָקער האַנטווערקער-שול פֿון כ. זאַבלודאָווסקי. מנשה אונגער, ניו-יאָרק: „מעשה ישן" מאת ד"ר מיכאל היגר, ירושלים תרצ"ו.

ש. אַדלער-רודעל, לאָנדאָן: קאָלעקציע פּראָפּאַגאַנדע-בלעטלעך און מאַרקעס פֿון דעם צענטראַלן קאָמיטעט פֿון די דײַטשע ייִדן פֿאַר הילף און אויפֿבוי. (די מאַרקעס ווערן אויסגעפֿאַרטיקט אַלע חוֹדש לויט אַן אַנדער מוסטער, אַזוי אַז דערבײַ האָבן אויך אַרבעט ייִדישע קינסטלער וואָס גרייטן צו סקיצן פֿאַר די מאַרקעס. אין ערשטן יאָר האָט מען גענומען מאָטיוון פֿון די פֿאַרשיידענע פֿילאַנטראָפּישע אַנשטאַלטן פֿון דעם צ"ק, אין צווייטן יאָר איז מען אַריבער צו מאָטיוון פֿון געוויסע סימבאָלן, אין דריטן יאָר האָט מען באַנוצט דעם סימבאָל פֿון די 12 שבֿטים. פֿאַר דעם פֿערטן יאָר 1937 איז אויסגעשריבן געוואָרן אַ קאָנקורס).

לעאָן לאָקער, מאַנטשעסטער: אויפֿרוף צו די פּאַרלאַמענט-וואַלן אין רומעניע פֿון 1921 (ייִדיש און רומעניש); פֿלוגבלאַט פֿון אַ פּאָרטסמוטער ייִדישער געזעל-שאַפֿט קעגן אַנטיסעמיטישע בילבולים; וואַלאויפֿרוף פֿון דער דײַטשער שטאַטס-פּאַרטיי צו ייִדישע פֿרויען, סעפּטעמבער 1930 א"אַ; א. זיינפֿעלד, לעמבערג: אַ כתבֿ-יד אין ייִדיש פֿון ספֿר הפּלאות שבֿחי הבעש"ט, מעשׂה אבֿרהם אבֿינו, אַלטער לעב א"אַ.

ווײַטערע קבלות אין קומעדיקן נומער.

ביכער צוגעשיקטע פֿון מחברים און פֿאַרלעגערס

אַשענדאָרף, ישראל. מאָנטיק אינדערפֿרי. לידער. לעמבערג: „ליטעראַרישע בלעטער" 1937. 61, I ז׳.

סמאָליאַזש, יוסף. היים און פֿרעמד. דערציילונגען. לאָדזש: פֿאַרלאַג „אות" 1937. 95, I ז׳.

לייוויק, ה. לידער פֿון גן-עדן, 1932—1936. שיקאַגאָ: פֿ׳ צעשינסקי 1937. 157, II ז׳.

קראָנזעק, ה. פֿאַרוואָס דאַרף די רעליגיעזע אַרבעטערשאַפֿט זײַן אָרגאַניזירט? [בריסק]: אַרויסגעגעבן דורך דער ראַיאָן-ביוראָ פֿון „פּועלי אגודת ישראל" פֿאַר די מזרח-געביטן תרצ"ז [1936]. 40 ז׳.

ליפּצין, סעם. קאַמפֿלוסטיק [פֿעליעטאָנען]. לאָס-אַנדזשעלעס: אַרויסגעגעבן פֿון קאַמפֿלוסטיק-קאָמיטעט 1936. 176 ז׳.

ביבער, ישראל. זאָאָלאָגיע <לויט דער נײַער פּראָגראַם> II טייל. שדרהדיקע. ווילנע: אַרויסגעגעבן פֿון דער געזעלשאַפֿט „פֿרײַנד פֿון דער ייִדישער גימנאַז־ע בײַם צ. ב. ק." אין ווילנע 1937. 96 ז'.

זינגער, י. י. יאָשע קאַלב. ראָמאַן. דריטע אויפֿלאַגע. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1937. 342 ז'.

קוסמאַן, ל. ליטווישע געשטאַלטן. דערציילונגען. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1936. 181, II ז'.

מאַזע, איידאַ. לידער פֿאַר קינדער. פֿאָרוואָרט פֿון ל. מלאך. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1936. 120 ז'.

מעסטל, יעקבֿ. לוקרעציאַס טויט <אַ טאָג־בוך פֿון אַ פֿרוי>. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1936. 114 ז'.

קאָברין, לעאָן. פֿון אַ ליטוויש שטעטל ביזן טענעמענט הויז. דער־ציילונגען. דריטע אויפֿלאַגע. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1937. 350 ז'.

קאָברין, לעאָן. אין גאָלדענעם שטראָם. ראָמאַן. ערשטער טייל. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1936. 284 ז'.

קאָברין, לעאָן. אין גאָלדענעם שטראָם. ראָמאַן. צווייטער טייל. וואַרשע: פֿ' ח. בזש זאַ 1936. 250 ז'.

זינגער, י. י. פֿרילינג און אַנדערע דערציילונגען. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1937. 224 ז'.

קאַציזנע, אַלטער. באַלאַדן און גראָטעסקן. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1936. VI+148, II ז'.

ביבער, י. פֿרילינג אין וואַלד. וואַרשע: „קינדערפֿרײַנד" 1937. 46 ז'.

קאָהן, י. ל. הינטעלע שוואַרץ און קעצעלע ווײַס. <מײַסעלע> אילוסטרירט ש. ניסנבוים. וואַרשע: „קינדערפֿרײַנד" 1937. 16 ז'.

פּרעס, ציפּע. מײַן ביכל. פֿאַרן ערשטן שול־יאָר. עלפֿטע איבערגעאַרבעטע און אויס־געבעסערטע אויפֿלאַגע. ווילנע: ווילנער פֿאַרלאַג פֿון ב. קלעצקין 1937. 128 ז'.

מאַנגער, איציק. פֿאַר יוגנט. וואַרשע: „קינדערפֿרײַנד" 1937. 50 ז'.

סוצקעווער, א. לידער. וואַרשע: ביבליאָטעק פֿון ייִדישן פּען־קלוב 1937. 99, II ז'.

קוויטקאָ, ל. לעמל נאַשער. מאָסקווע: פֿ' „עמעס" 1936, 14 ז'.

שאַרף, אהרן. מײַן שטעטל. דערציילונגען, בילדער און פּאָרטרעטן. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1937. 128 ז'.

דער לעבעדיקער <ח. גוטמאַן>. די אייביקע מלחמה. סאַטירן, הומאָ־רעסקעס און לעקציעס וועגן מאַן און פֿרוי. וואַרשע: פֿ' ח. בזשאָזאַ 1937. 194, II ז'.

שפּינגאַרן–שיינפֿרוכט, יוכבֿד. מײַן גאָרטן. אַנטווערפּן: ייִדישער קונסט־פֿאַרלאַג 1937. 242 ז'.

לעיעלעס, א. פֿאַביוס לינד. ניו־יאָרק: פֿ׳ „אינזיך" 1937. XVI+250, III ז׳.

קאַזשבער, ה. ל. „קאַזיאָנע גימנאַזיע". טשערנאָוויץ: ביבליאָטעק „אליעזר שטיינבאַרג" 1937. 136 ז׳.

אָשעראָוויטש, מ. מאַרי אַנטואַנעט אין דער געשיכטע פֿון דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע. ראָמאַן־ביאָגראַפֿיע. ב׳ I—II. וואַרשע: פֿ׳ ח. בזשאָזאַ 1937. 611 ז׳.

ברכות, ז. דער ירדן רוישט (ארץ־ישראל) [דערציילונגען]. וואַרשע: פֿ׳ ח. בזשאָזאַ 1937. 245 ז׳.

ברכות, ז. אין אייביקן טומל (אַמעריקע) [דערציילונגען]. וואַרשע: פֿ׳ ח. בזשאָזאַ 1936. 272 ז׳.

פּושקין, א. ס. בעלקינס דערציילונגען (איבערגעזעצט דוד רויכל, דוד האָפֿשטיין). וואַרשע: פֿ׳ ליטעראַרישע בלעטער" 1937. VIII+86 ז׳.

לעווין, מוישע. אַ דענקמאָל בײַם טײַכל. וואַרשע: „קינדערפֿרײַנד" 1937. 16 ז׳.

בערגעלסאָן, דוד. פּענעק. ראָמאַן. II. וואַרשע: „ליטעראַרישע בלעטער" 1937. 277—581 ז׳.

פֿאַוסטאָווסקי, קאָנסטאַנטין. קאָלכידע. <ראָמאַן> פֿון רוסיש דוד רויכל <2טע אויפֿלאַגע> [וואַרשע]: „ליטעראַרישע בלעטער" 1937. 159 ז׳.

אַליאָשאַ, יורי. קנאה <ראָמאַן> (פֿון רוסיש). צווייטע אויפֿלאַגע. וואַרשע: „ליטעראַרישע בלעטער" 1934 [הילע 1937]. 158 ז׳.

לעווינ, כאַנע. זומער. צייכענונגען פֿון אַרנדט. [כאַרקאָוו]: קינדער־פֿאַרלאַג פֿון אוסס"ר 1935. [12] ז׳.

מינדלינ, עמ. עס קאָנ ניט זײַנ. אַ מײַסעלע. [כאַרקאָוו]: קינדער־פֿאַרלאַג פֿון או. ס. ר. ר. 1935. 72 ז׳.

שטענצעל, א. נ. עפּל. לידער און עפּישע באַלאַדן. לאָנדאָן: אַרויסגעגעבן פֿון י. גאָראָ־דיצקי 1937. 51 ז׳.

פּושקין, א. ס. לידער. פֿון רוסיש: משה קאָנסטאַנטינאָווסקי. מיט אַ פֿאָררעדע פֿון יעקבֿ באָטאָשאַנסקי. בוענאָס־אײַרעס: פֿ׳ ג. קאַפּלאַנסקי 1937. 47, I ז׳.

הלוי, משה. כתבי משה הלוי. ניו־יאָרק: הוצאת קרן ישראל מץ בהשתתפות ידידי המנוח. תרצ"ז [1937]. 270 ז׳.

כאַווער־פּאַווער. לאַבזיק. <צווייטער בוך> נאָך מײַסעלעך וועגן קלוגן הינטעלע לאַבזיק. צייכענונגען פֿון זוני מאָוד. New York: קאָאָפּעראַטיווער פֿאָלקס־פֿאַרלאַג פֿון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אָרדן (1937). 94, II ז׳.

קראָנענבערג, י. אויפֿן וועג צום אמת. סאָציאַלער ראָמאַן. וואַרשע—לאָדזש: פֿאַרלאַג „פֿאָלקס־קולטור" [1937]. 163, I ז׳.

פּעלד, י. מעכל קולטיקס לעבן. א ראָמאַן אין דרײַ טיילן פֿון א מאָל, נעכטן און הײַנט. וואַרשע: פּ׳ נ. פּעדער 1937. 204 ז׳.

קולבאַק, מוישע. זעלמענינאַנער. צוויישטער בוך. ווילנע: ווילנער פּאַרלאַג פֿון ב. קלעצקין 1937. 200 ז׳.

דער לעבעדיקער <ח. גוטמאַן>. יידן אויף דער וואָגשאָל. פּאַראַדאָקסן און שטימונגען. וואַרשע: פּ׳ ח. בזשאָזאַ 1937. 213, II ז׳.

פּערל, א. ל. <אלף כ״ק>. משלים פֿון דובנער מגיד. ערשטער בוך. וואַרשע: פּ׳ „אלף״ 1937. 94 ז׳.

לעווין, כאַנע. ווילינקע און מײַנע. וואַרשע: „קינדערפֿרײַנד״ 1937. 16 ז׳.

שילער, פּ. אינטריגע אונ ליבע. יידיש — ד. האָפֿשטיין. [קיעוו] אוקרמעלוכע נאַצמינדפֿאַרלאַג 1936. 131 ז׳. (שול-ביבליאָטעק).

פֿאָלקלאָר-קאָמיסיע

משה טשעבוצקי, וואַרשע: קינדערשפּיל. משה-מרדכי בינשטאָק, קאָלק: מעשׂיות און לידער. יעקבֿ-שמואל ריפּ, סאָניק: א ליד וועגן שלמה המלך; ראובן לײַכטער, טאָמאַשעווער לובֿ: רעליגיעזער פֿאָלקלאָר (לידער און ווערטלעך), הירש אַבראַהאַמאָוויטש, סוכאָדאָל: פֿאָלקסלידער מיט נאָטן. בערל ראַבאַך, סאָניק: פֿיר פֿאָלקסלידער. מ. קאַהן, ריגע: 10 אויסציילענישן. הירש אַבראַמאָוויטש, ווילנע: שפּריכווערטער און א קינדערלידל. שלמה רײַבעל, בּאָרשטשאָוו: פֿינף אַרבעטער-לידער, קלעזמער-לשון. יוסף גאָרפֿינקל, ווילנע: א זאַמלונג שפּריכווערטער (44 נומערן). חנא צינמאַן, ווילנע: פֿאָלקסליד. א. איציקסאָן, דוקשט: א זאַמלונג אָבערגלייבענישן, סגולות (150 נומערן), פֿאָלקס-רפֿואות און פֿאָלקסלידער. ט. ח. ווירצער, וולאָדאווע: א גרויסע זאַמלונג וויצן, שפּריכווערטער, ווערטער-טײַטשן און פּורים-פֿאָלקלאָר. ב. בראָווערמאַן, בילסק: צונעמענישן. יחזקאל אײַזלאַנד, גרויס-ראַדאָמישל: שפּריכווערטער (100 נומערן). בנימין יאַנאָוויטש, ביאַליסטאָק: ווערטלעך, טײַטשן און מינהגים. יצחק פֿינקעל, זשאָלודאָק: צונעמענישן.

אויף דער אַנקעטע—מגפּה-חתונות האָט געענטפֿערט: ש. רײַבעל, בּאָרשטשאָוו.

פֿאַר דעם עטנאָגראַפֿישן מוזיי:

ז. קאַפּלאַן, קאָליש: זילבערנע שול-חפּצים; א יד, טס און א צדקה-פּושקע. בערל ראַבאַך, סאָניק: א זילבערן פֿינגערל פֿון אן עסטרײַכישן יידישן זעלנער, וואָס איז אומגעקומען אין דער וועלט-מלחמה מיט דער אויפֿשריפֿט „ד׳ עזי תרע״ו״, און א זשעטאָן פֿון דער פּו״עצ. ח. אייגער, טאָמאַשעווער מאַז׳: לשנה טובֿה און בילדקאַרטלעך. אליהו שולמאַן, ניו-יאָרק: א בילדקאַרטל פֿון „אַגודת מעמד ובית ועד לחכמים״. ז. רייזען, ווילנע: א בלײַערן דריידרל. מ. מ. בינשטאָק, קאָלק: פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון היסטאָרישע ערטער אין קאָלק. בנימין יאַנאָוויטש, ביאַליסטאָק: א זאַמלונג מאַרקעס און אָפּצייכנס פֿון פֿאַרשיידענע יידישע און נישט יידישע אינסטיטוציעס. ברידער שוועץ דורך

ב. יאַנאָוויטש, ביאַליסטאָק: אַן אויסגענייטן מזרח אויף קאַנווע פֿון יאָר תרס"ו.
יוסף שווארץ, זאַמאָשטש; קמיע געשריבן אויף פּאַרמעט. מאיר ענגלאַרד (דורך
ש. פּיפּע) סאַניק: אַ האָרבאַנד און אַ ברוסטעכל געהאָפֿטן מיט גאָלדשטעך.
ראובן לייכטער, טאָמאַשאָוו-לוב׳: 8 פּאָשאָגראַפֿישע אויפֿנאַמעס פֿון בית-הקברות
אין טאָמאַשאָוו-לוב׳, צ"א די מצבות פֿון רבין ר׳ יאָסעלע יאַרטשעווער און
זײַן זון ר׳ יהושעלע טימשעווער, דעם אוהל פֿון רבין ר׳ לייבישל און די
קינדער, עלסטע מצבות (פֿון יאָר שפ"ה) דער ברודער-קבר פֿון יידישע זעלנער
געפֿאַלן אין דער לעצטער מילחמה, „דאָס וויגעלע פֿון פּוילישן חסידות" — „דאָס
חסידישע בית המדרש" א"א — מיט די געהעריקע לעגענדעס, באַשרײַבונגען,
אויפֿקלערונגען; דרוקזאַכן א"א מאַטעריאַלן. ראובן פֿרידנליכט, טאָמאַשאָוו-
לוב׳: אַ רבישן ספּאָדיק פֿון אַ לעמבערגער רבין, וואָס האָט אים באַקומען
בירושה פֿון זײַנע אָבות. — אַ ליסטע פֿון טאָמאַשאָווער רבנים. ש. ז. פּיפּע,
סאַניק: אַ בשׂמים-ביקסל.

פֿאַר דעם קונסט-מוזיי

אויפֿן וועג פֿון די באַלטישע לענדער קיין פּאַריז האָט אין ווילנע
פֿאַרבראַכט עטלעכע טעג מאַנע קאַץ, איינער פֿון די רעפּרעזענטאַטיווסטע
פֿון דער יידישער פּלאַסטישער קונסט. דער יידישער פּלאַסטיקער-פֿאַראײַן
האָט אַראַנזשירט אַן אויסשטעלונג פֿון זײַנע בילדער (אין די רעמען פֿון דער
אויסשטעלונג פֿון די יונגע ווילנער פּלאַסטיקער), וואָס האָט געמאַכט אַ גרויסן
רושם. דער באַנקעט לכּבוד דעם קינסטלער האָט צוגעצויגן אַ זייער גרויסן עולם
פֿון דער יידישער אינטעליגענץ און האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַן אײַנדרוקס-
פֿולער מאַניפֿעסטאַציע פֿאַר דער יידישער קונסט. בײַ דער געלעגנהייט האָט
מאַנע קאַץ אַוועקגעשענקט פֿאַרן קונסט-מוזיי בײַם ייוואָ „אַ ירושלימער ייִנגל",
„אַ בלײַנדער", „צפֿון-איטאַליע", „צפֿת", „דער אַראַבער אויפֿן פֿערד"—פֿינף פֿון
זײַנע שענסטע בילדער און געמומען אויף זיך צונויפֿשטעלן אַ קאָלעקציע
בילדער פֿון די יידישע קינסטלער אין פּאַריז פֿאַרן קונסט-מוזיי בײַם ייוואָ.

דער מאָלער א. בערמאַן, לאָדזש, האָט צוגעשיקט פֿאַרן קונסט-מוזיי
אַ גרויס בילד „אויטאָפּאָרטרעט".

דער יובֿל פֿון אַברהם מאָרעווסקי

איז געשלאָסן געוואָרן מיט אַ פֿײַערלעכן אַקט אין טעאַטער-מוזיי א"נ
פֿון אסתר-רחל קאַמינסקי בײַם ייוואָ. דער זאַל פֿון טעאַטער-מוזיי איז געווען
פֿול געפּאַקט פֿרײַנד און פֿאַרערערס פֿון דעם געפֿײַערטן אַרטיסט. עס האָבן
געהאַלטן רעדעס: ז. רייזען, ש. דרייער, חנה בלאַנקשטיין, ה. אַבראַמאָוויטש,
ד. קאַפּלאַן-קאַפּלאַנסקי, מ. ווײַנרײַך, ח. רעמיגאָלסקי און דער בעל-יובֿל. בײַ
דער געלעגנהייט האָט אַ. מאָרעווסקי איבערגעגעבן פֿאַרן טעאַטער-מוזיי אַ גאַנצע
רייַ וויכטיקע עקספּאָנאַטן פֿון זײַן טעטיקייט ווי אַ שוישפּילער, שרײַבער
און לעקטאָר.

יוסף באַסקין צו גאַסט אין יִוואָ

אין משך פון אויגוסט — סעפטעמבער האָט דער געזעלשאַפט-סעקרעטאַר פון אַרבעטער-רינג יוסף באַסקין געמאַכט אַ שטודיר-רײַזע איבער די יִידישע הויפּטצענטערס פון פוילן. ער האָט אויך באַזוכט ווילנע און זיך דאָ גרינטלעך באַקענט מיט די יִידישע קולטור-אַנשטאַלטן. ווי אַ מיטגליד פון דעם ראַט פון יִוואָ האָט ער זיך באַטייליקט אין אַ זיצונג פון אויספֿיר-ביוראָ, אויף וועלכער עס זײַנען באַטראַכט געוואָרן די הויפּטפֿראַגעס פון דער יִוואָ-טעטיקייט. עס איז לכּבוד אים אויך אַראַנזשירט געוואָרן אַ באַנקעט פון די טוערס און מיטאַרבעטער פון יִוואָ. ד״ר מ. ווײַנרײַך, ז. קלמאַנאָוויטש, ד. קאַפּלאַן-קאַפּלאַנסקי, ז. רייזען, דער גאַסט פון יִוואָ ה. גילישענסקי, אַדוו׳ פּנחס קאַן און אַסף׳ טיקאָטשינסקי האָבן געהאַלטן רעדעס, כּאַראַקטעריזירנדיק די פֿאַרדינסטן פון דעם חשובן גאַסט און באַרירנדיק פֿאַרשײדענע מאָמענטן פון דער יִוואָ-טעטיקייט. אין זײַן ענטפֿער-רעדע האָט יוסף באַסקין אויסגעדריקט זײַן באַגײַסטערונג פֿאַר די דערגרייכטע רעזולטאַטן און צוגעזאָגט זײַן ווײַטערדיקע אַקטיוויטעט מיטאַרבעט, צו העלפֿן דעם אינסטיטוט רעאַליזירן זײַנע וויכטיקע אויפֿגאָבעס.

אין באַזוכער-בוך פון יִוואָ האָט באַסקין אַרײַנגעשריבן:

„באַשיידן, אָן געטומל, מיט זײַנע קלייניע מיטלען האָט זיך דער יִידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט אָנגעזאַמלט אַן אוצר פון ווערטפֿולע זאַכן, וואָס זייער קולטורעלע באַדײַטונג פֿאַרן יִידישן פֿאָלק און פֿאַר אַלגעמיינע וויסנשאַפֿטלעכע צוועקן האָט גאָר קיין גלײַכן ניט אין דער וועלט. אַזאַ זאַך האָט געקענט געשאַפֿן ווערן נאָר דורך ליבשאַפֿט צו דער יִידישער קולטור און טרײַהייט צו אַ פּרינציפּ. איך באַוווּנדער די אָפּערווילקייט און איבערגעגעבנקייט פון די אַלע, וואָס האָבן זיך באַטיילקט אין אַזאַ אַרבעט. אין נאָמען פון אונדזער אַרבעטער-רינג פון אַמעריקע און אין מײַן נאָמען באַגריס איך אָט די טוער און אַרבעטער. געבענטשט זאָלן זײַן די איניציאַטאָרן פון אַזאַ געוואַלדיקער אונטערנעמונג. — י. באַסקין, גענ׳ סעקר׳ א״ר.״

אַבאָנירט און פֿאַרשפּרייט

„די יִידישע עקאָנאָמיק״

חודש־זשורנאַל

אַרויסגעגעבן פון דער עקאָנאָמיש-סטאַטישער סעקציע
אונטער דער רעדאַקציע פון יעקב לעשטשינסקי

שוין אַרויס די נומערן 1, 2—3; דער נומער 4—5 דרוקט זיך
און וועט פֿונאַנדערגעשיקט ווערן די אַבאָנענטן סוף אָקטאָבער.

מיט באַשטעלונגען זיך ווענדן:

Towarzystwo Przyjaciół Żydowskiego Instytutu Naukowego
Wiwulskiego 18, Wilno **P. K. O. 81.396**

דער פֿאַרלאַג פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

האָט איבערגענומען די אויסגאַבע פֿון

פּראָפּ׳ שמעון דובנאָוס

וועלט־געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאָלק

אין 10 בענד

אינהאַלט:

מזרח־תקופֿה

Iטער באַנד: פֿון אַנטשטייונג פֿון ישׂראל ביז צום אָנהייב פֿון דער פּערסישער הערשאַפֿט אין יהודה.

IIטער „ פֿון אָנהייב דער גריכישער הערשאַפֿט אין יהודה ביזן חורבן בית שני.

IIIטער „ פֿון חורבן בית שני ביז דער ירידה פֿון די אויטאָנאָמע ייִדישע צענטערס אין די מזרח־לענדער.

מערב־תקופֿה

IVטער באַנד: די געשיכטע פֿון ייִדן אין אייראָפּע פֿון אָנהייב פֿון זייער באַזעצן זיך ביז די קרייצצוגן.

Vטער „ שפּעטער מיטעלטער ביז צום אונטערגאַנג פֿון דעם ייִדישן צענטער אין שפּאַניע.

VIטער „ נייע צייט: די צעשפּרייטונג פֿון די ספֿרדים און די העגעמאָניע פֿון די אַשכנזים.

VIIטער „ די דייטש־פוילישע העגעמאָניע (1648 — 1789).

נייסטע צייט

VIIIטער באַנד: די תקופֿה פֿון דער ערשטער עמאַנציפּאַציע (1789 — 1815).

IXטער „ די תקופֿה פֿון דער ערשטער רעאַקציע און פֿון דער צווייטער עמאַנציפּאַציע (1815 — 1880).

Xטער „ די תקופֿה פֿון דער צווייטער רעאַקציע (1881 — 1914).

באַמערקונג: די ערשטע צווי בענד, וועלכע נעמען אַרום די מזרח־תקופֿה און די לעצטע דרײַ (VIII, IX, X), די תקופֿה פֿון דער פֿראַנציזישער רעוואָלוציע ביז דער וועלט־מלחמה (1881—1914), האָבן מיר אויפֿן לאַגער און זיי קאָנען שוין געשיקט ווערן. דער IIIטער באַנד איז אין דרוק און וועט זיין צום ליווערן אין אַ חודש אַרום; די איבעריקע 4 בענד (IV, V, VI און VII) וועלן ערשײַנען יעדע 6 חדשים אַ באַנד.

פּרייז פֿאַר אַלע 10 בענד געבונדן מיט פּאָרטאָ 95 גילדן

אַכטונג: כדי צו מאַכן צוטריטלעך די אַנטשאַפֿונג פֿון דובנאָוס וועלט־געשיכטע האָט דער פֿאַרלאַג באַשלאָסן דערלאַזן ראַטעס־צאָלונגען.
בײַם באַשטעלן — 15 גילדן, דאָס רעשט — צו 5 גילדן אַ חודש.

מיט באַשטעלונגען זיך ווענדן:

Tow. Przyjaciół Żydowskiego Instytutu Naukowego, Wiwulskiego 18, Wilno
P.K.O. 81.396 פּק־אָ

נייַע אויסגאַבעס פֿון ייִוואָ:

250 יאָר ייִדישע פּרעסע — זאַמלבוך לכּבוד דעם צוויי הונדערט און פֿופֿציקסטן יובֿל פֿון דער ייִדישער פּרעסע 1936-1686. 334 ז' און 20 ז' רעפּראָדוקציעס. רעדאַגירט פֿון ד"ר יעקב שאַצקי. פּרייַז אין פּראַכטבאַנד 6.50 גל.

פּראָפֿ' ל. הערש: פֿאַרבעכערישקייט פֿון ייִדן און ניט-ייִדן
אין פּוילן. די פֿאַרשיידענע מינים פֿאַרבעכנס. פּרייַז 1.50 גילדן.

היסטאָרישע שריפֿטן ב' II — צום 75סטן געבוירנס-טאָג פֿון פּראָפֿ' ש. דובנאָוו. XVI+686+XXIV זייטן גרויס-אָקטאַוו און 28 זייטן רעפּראָדוקציעס. בייַ 40 שטודיעס, דאָקומענטן און נאָטיצן מיט א קיצור אין פּויליש און ענגליש. פּרייַז בראָשירט 25 גילדן, אין פּראַכטבאַנד 28 גילדן.

הערבערט ספּענסער: די ערשטע פּרינציפּן. א סיסטעם פֿון סינטעטישע פֿילאָסאָפֿיע. איבערגעזעצט פֿון ענגלישן אָריגינאַל ד"ר י. א. מערינסאָן, מיט א פּאָרוואָרט פֿון ד"ר ח. זשיטלאָווסקי: „העגעל, ספּענסער און מאַרקס". XX+538 ז' 8°. ווילנע 1937. פּרייַז 10 גילדן, אין פּראַכטבאַנד 11.50 גילדן.

יוסף פּערלס ייִדישע כּתבֿים, אַרויסגעגעבן פֿון כּתבֿ-ידן. מיט אַרייַנפֿירן פֿון ישראל ווייַנלעזן: פּערלס, זיין לעבן און שאַפֿן, און ז. קלמנאָוויטש: פּערלס ייִדישע כּתבֿים, ליטעראַרישער און שפּראַכיקער אַנאַליז. מיט רעפּראָדוקציעס. CVII+244 זייטן 8°. ווילנע 1937. פּרייַז 10 גילדן. אין פּראַכטבאַנד 11.50 גילדן.

זיגמונד פֿרויד: אַרייַנפֿיר אין פּסיכאָאַנאַליז. אויטאָריזירטע איבערזעצונג פֿון מ. ווייַנריך אין 6 העפֿטן, איבער 400 זייטן 8°. ווילנע 1937/1936.
עס זיינען אַרויס העפֿט 1 און 2. פּרייַז פֿון א העפֿט 1.80 גל. פּרייַז פֿון א העפֿט 1.50 גל. פּרייַז פֿון גאַנצן בוך 9 גילדן.

נח פּרילוצקי: דיאַלעקטאָלאָגישע פֿאָרשונגען. (2טער באַנד פֿון „מאַמע-לשון"). 233 זייטן 8°. פּרייַז 5 גילדן.
פֿאַר ביבליאָטעקן און מיטגלידער פֿון געזעלשאַפֿטן „פֿרייַנד פֿון ייִוואָ" הנחות.
פּאָרטאָ אויפֿן חשבון פֿון באַשטעלער.

צענטראַלע, פֿילסעקציע, פּסיכפּעד-סעקציע—ווילנע:
Żydowski Instytut Naukowy, Wiwulskiego 18, Wilno
עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע סעקציע, געז' פֿרייַנד פֿון ייִוואָ — ווארשע:
Tow. Przyj. Żyd. Inst. Naukowego, Chłodna 2/4

היסטאָרישע סעקציע, פּאַריז:
E. Tscherikower, 34, Rue Dombasle, Paris (15e)
ניו-יאָרק: Yiddish Scientific Institute, 1133 Broadway, New York
ב'-אייַרעס: Instituto Cientifico Israelita, Corrientes 2616, Buenos Aires

Printed in Poland — druk. d. krejnes, wilno, rudnicka 2

PRINTED IN POLAND
DRUK. D. KREJNESA, RUDNICKA 2, WILNO

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

JIWOBLETER Miesięcznik Żydowskiego Instytutu Naukowego Nr. XII, 4 — 5
The Monthly of the Yiddish Scientific Institute Listopad — Grudzień 1937

TREŚĆ / *TABLE OF CONTENTS*

Borys Kleckin

Drugi turnus Aspirantury im. dra C. Szabada przy Żydowskim Instytucie Naukowym. *The Second Turn of the Dr. C. Szabad Training Division of the Yiddish Scientific Institute.*

1. A. Ajzen. „Szatan w Goraju" J. Baszewisa. / *I. Bashevis' "Satan in Goray".*

2. Ch. Gininger. Sposób uporządkowania słownika etymologicznego A. Landaua. / *The Way of Arranging A. Landau's Etymological Dictionary.*

3. Ch. Domb. Czynniki dziedziczności i środowiska, hamujące rozwój dziecka. / *Heredity and Environment as Causes of Retardedness.*

4. R. Walt. Rozbieżności ideologiczne w towarzystwie „Mefice-Haskole" w Wilnie w ll. 1915-1917. / *Ideological Conflicts in the Wilno Society "Mefitse Haskole" 1915-1917.*

5. P. Tykocynski. Kwestie szkolna i językowa w Sejmie Ustawodawczym. / *School and Language Problems in the Polish Constituent Assembly.*

6. R. Lichtsztein. Pierwszy wyjazd Sz. An—skiego. / *An—sky First Leaving Home.*

7. S. Lehman. Bajka o bohaterskim księciu. / *A Tale of a Courageous Prince.*

8. Ch. Munic. Kobiece ozdoby głowy. / *Ladies' Head-Dress.*

9. Ch. Słucka-Kestin. Święta szkolne w życiu dziecka. / *School Festivities in the Child's Life.*

10. N. Epsztejn. Jak należy klasyfikować anegdoty żydowskie. / *How to Classify Jewish Anecdotes.*

11. S. Z. Pipe. Żydowskie pieśni dziecięce. / *Jewish Child Songs.*

12. Ch. Piszczacer-Man. Motywy rodziców przy wybieraniu typu szkoły dla dzieci. / *The Motives of Parents in Choosing the Type of School for Their Children.*

13. L. Frydman. Rzemiosło żydowskie w Wilnie po wprowadzeniu ustawy o cechach. / *Jewish Handicraft in Wilno after the Passing of the Guild Bill.*

14. M. Kosover. Handel wewnętrzny Żydów polskich w XVI i XVII w. / *The Interior Trade of the Polish Jews in the 16th and 17th Centuries.*

15. B. Szlosberg. Książka w języku żydowskim Ch. Hurwica z r. 1817 o odkryciu Ameryki. / *Ch. Hurvits' Yiddish Book (1817) on the Discovery of America.*

M. Weinreich. Nasza Aspirantura i jej widoki. / *Our Training Division and Its Prospects.*

ROZBIORY i SPRAWOZDANIA / *REVIEWS*

Dr. J. Shatzky
Dr. H. R. S. van der Veen. Jewish Characters in Eighteenth Century English Fiction and Drama.

Dr. Hans Carl Holdschmidt. Der Jude auf dem Theater des deutschen Mittelalters.

Manya Lifschitz-Golden. Les Juifs dans la litérature française du moyen âge (Mystéries, miracles, chroniques).

WYDAWNICTWA NADESŁANE / *NEW PUBLICATIONS RECEIVED*

WYD.: TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ ŻYDOWSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
Wiwulskiego 18, Wilno